

ओम् नमः शिवाय ।

आर्य धर्म प्रकाश.

ARYA-DHARAMA-PRAKASH

पुस्तक १६ मुं

सन् १९४४

वसंततिलका.

हेते विचार कर मानसकीर वीर,
शाणा तने सुखद आज मळ्यु शरीर,
आशा तजी अवर एक लगाड लक्ष,
आ आर्यधर्म धरतीपर कल्पवृक्ष

छपावी प्रकट उरनार

वेदधर्मसभानी कार्यभारमडळी

Gombay

BUDODHA PRAKASH PRESS

सन १९४४ ईसवी

मूल्य १॥ रुपियो

શાર્દૂલવિક્રોદિત.

જેના તેજવડે પ્રકાશ કરતા સૂર્યાદિ સર્વે ગ્રહો,
જે બાહ્યગર એક આ જગતમાં આશ્ચર્ય આપે અહો;
તે વિશ્વેશ્વર ચિત્તની ચપળ જે, તે ચાંપને ચાંપજો,
સતપ્રજ્ઞા સુવિચાર સતસમય ને સદ્ધર્મને આપજો.

કેશવલાલ હરિરામ,
આર્યધર્મપ્રકાશ તંત્રી.

વર્ષાનુક્રમણિકા

૫૪

શિક્ષાનુભૂતિ ભાષાતર

૩-૪૯-૧૪૫-૧૮૪-૨૩૩-૨૪૭

પણા બાવકાની કળવણીવિષે બે બોલ

૮૦

રપ્રાર્થના (સાખી તથા ૫૬)

૧-૪૮-૨૪૧-૨૧૭

દ્રયોનો વિવાદ

૮૫-૯૮

સભાનો રિપોર્ટ

૪૭

ન અર્થવા નપવિષે બે બોલ

૧૨૧-૨૧૧

બચની રીતિ

૧૦૪

તિવિષે (૫૬)

૧૬૩

અને તેના ગ્જલની આવશ્યકતા

૧૬૮-૨૧૭-૨૦૪

વિવેચન

૬૩-૧૧૭-૧૬૧-૧૮૮

પ્રતની સ્વમસાથે સમાનતા

૧૭૦

તતવિષે બે બોલ

૫૮

બોની પણ આવશ્યકતા

૩૭

ના ચોગ્ય દ્વારુ

૧૦૮

કરવાવિષે

૧૧૧-૧૨

વયવિષે

૧૫૮

પરની પાતતાનો સદુપયોગ

૧૫૧

પાર્યવિષે

૧૩

તકની પટોચ

૨૪-૨૧૪-૨૩૯-૨૬૪-૨૮૫

બચની નિચિતતા ઉપર એક વાત (અપૂર્ણ)

૨૦૬-૨૩૭-૨૫૩-૨૮૧

પ્રાર્થના (૫૬)

૭૨

ભિત્રના વિશ્વાસુપણાની વાત

૪૧

સતણા ભોગિયા વિષે (૫)

૨૪

પાનેમાટે બે બોલ

૨૨૬-૨૪૪

અચના ઘેઘેમ

૧૨૭

નો વેળવ

૨૨૧

ભાસેદો અને વિદ્વાનોએ આપેલા આશ્રયથી હું મારી શક્તિપ્રમાણે ક્રમે કરીને સેવા બજાવ્યે આવું છે, તે સર્વ જાણે છે. કાળની ગતિ અકલિત છે. મારું પાલણુ-પોષણ કરનારાઓનો અને મારો જ શુભ ઉદ્દેશ છે તેમાં હજી તો જ કાંઈ જોવામાં આવે છે તે પેહેલું પગથીયું છે. કાળ અનુકૂળ છે અને ઇશ્વરરૂપા છે તો ધારેલું કાંઈ દિવસ પણ પાર પાડી મારો જન્મ અને જીવિત સફળ કરીને મારા ઉત્પન્ન કરનારાઓને સતોષ ઉપજાવી અમર થઈશ. આજસુધીની અવસ્થામાં વયમાં વયમાં આંચકા લાગ્યા છતાં અને મને જોઈએ તેટલો ખોરાક નહિ મળ્યા છતાં પણ હું આજસુધી જીવું છું એનેમાટે ઇશ્વરનો ઉપકાર માનું છું. હવે મારે વધારે પ્રૌઢતા રાખવાનો સમય આવેલો છે અને કામનો ભાર પણ વધારે વેઠવાનો છે. તે રાધળું આવીને આવી સ્થિતિમાં ઇશ્વર રાખશે તો હું સર્વને દેખાડી આપીશ. ઘણા ઘણા સંભાવિત ગ્રહસ્થોની અને વિદ્વાનોની મને સહાયતા છે. અને એ સહાયતાથી મારી જન્મથી નબળી રહેતી આવતી પ્રકૃતિને આશા છે કે ઘણી સારી સ્થિતિમાં સુધારી લઈશ. પરંતુ તેને માટે વિશેષ યોગ્ય આ પ્રસંગે ઉપયોગનું નથી.

લોકોને ધર્મ નીતિ અને વ્યવહારનો બોધ થાય એટલામાટે મારો જન્મ અને જીવિત છે પરંતુ ખેદની વાત એ છે કે કલિકાલના પ્રતાપથી તેઓના સાંભળી શકતા કાન મારું નામ સાંભળી ચૂકે છે, જોઈ શકતી આંખ મારું નામ વાંચતાં વિચાઈ જાય છે. અને વિચાર કરી શકતું મન મારા નામથી કાઢવી મારી જાય છે. આવી લોકોની વૃત્તિઓ થઈ ગઈ છે દશેપનિષદ્ શ્રીમદ્ભાગવત શ્રીમદ્ભગવતગીતા અને યોગવાસિષ્ઠ જેવાં સંભાવિત પુસ્તકો બહાર પાડી લોકોના જ્ઞાનમાં વધારો કરવાનું પ્રયત્ન કર્યું છે અને તેમાંથી કાંઈ કમાણી થાય તો ધર્મનાં પુસ્તકો છપાવવામાં તથા સભાની પાઠશાળા ચાલુ રાખવાના કામમાં તથા ખીજા આર્યલોકોના બાળકો સ્વધર્મ પાળે તેવા ઉપાયોમાં વપરાય એવી ગોઠવણ રાખી છે. એ સર્વ મારાંજ કર્તવ્ય છે એમ સમજવું. અને એ સર્વ થાય છે તે વેદધર્મ-સભાનીજ સત્તાથી થાય છે. એ સભાને સારી સ્થિતિમાં રાખવા જ મુજબ ગ્રહસ્થો આશ્રય આપ્યે જાય છે, તેઓનું આ લોકમાં અને પરલોકમાં બેય ઠેકાણે કલ્યાણ છે. કેમકે આર્યધર્મ ઉત્તેજન પામે એવાં કામ કરવાનોજ સભાનો પવિત્ર હેતુ છે, જે અનુક્રમે પ્રજાના જાણવામાં આવશે. અનેક પ્રકારના વિધ્યોની વાતોથી, ભોગવિદ્યાસોથી અને નદારા સગથી અવળે માર્ગે ચડી ગયેલા કેટલાક લોકોને નહિ ગમતું હોય તોપણ માતા જેમ છોકરાંને પરાણે સુમાર્ગે ચડાવે છે

તેમ હુ તેને મારી માતાના શુભ ઉદ્દેશ ધ્યાનમાં રાખી સુઝાગે ચકાવીશ. માત્ર આ વિષયમાં કાળગતિ મને યોગ્યતા બન કરે છે.

આજસુધી છપાયેલા વિષયોમાં ઘટવાકે વિષયો વણા માગ લખાયા છે કે જમાનો યોડોપણ યોગ્ય કાલ મહણ કરી તે પ્રમાણે વર્તે તો તેમનું કલ્યાણ થાય હવે પછી પણ તેવાજ પ્રકારના નાના મોટા વિષયો આપી પ્રજાની સેવા બજાવના ચાલ્યું છે.

જના પ્રતાપથી હુ આટલી રક્તિ નરાતુ છું, તે પૈસાની મહાયતા કરના. સભાના સભાસદોનું તથા વિષય નમવી મહાય આપનારા વિદ્વાનોનું અને તેના અનુભવ કરનારાઓનું કલ્યાણ થાય એમ મશ્વરો પાસે માગુ છું. નર્મ નગતનું પાલણ પોપણ કરનારા પરમેશ્વર મને સદાય કરો અને સર્વ આર્યવોડાને ધ્યાનપૂર્વક રાખી તેમના મનમાં નર્મની અભિવૃદ્ધિ થાય તેવી પ્રેરણા કરો. (તથાસ્તુ)

સમયસૂચકતા

લોપ્લેટ નેશનલિસ્ટી

સમયને બરાબર સમજીને વતણ તેનું નામ સમયસૂચકતા કહેવાય છે. સારવ્યવહારના સઘળા કામોમાં અને સઘળા પ્રકારના આહાર વિહારમાં તેમજ શરીરસખ ની આચરણોમાં પણ એ ગભીર ગુણ બહુ ઉપયોગી છે. સમયમય કતા એ કાંઈ નાનોસુનો ગુણ નથી પરંતુ અતિ મોટો ગુણ છે. સારી સ્થિતિ આપવામાં, યશ વધારવામાં અને પોતાનું વારણું સારી આપવામાં એજાગુપા ઉત્તમ છે. એ ઉત્તમ ગુણ આબ્યા છતા પણ જો તેને વાપરતા ન આવડે તો તે માથી કોઈ વાર અનર્થ થઈ જાય છે. વ્યવહારમાં રહીને પરમાર્થ વિચાર કરવો હોય તો તેમાં અને મુખ્યત્વે વ્યવહારમાં એ ગુણનો વધારે ઉપયોગી છે. જના હર્ષ શોક કે રાગ દ્વેષ ટળી ગયા હોય એવા યોગીના જીવી દશા સમયસૂચકતા વાળા માપાસની થઈ જાય છે. જમ સેનાનર્મ તગ્વારની નાગ ઉપર ચાનવા જ્યો કઠણ કેહેવાય છે તેમ કેટલાક ભાગમાં આ ગુણ પણ તેમજ દહાડા અથવા આકરો છે. અને તેવો આકરો દોનાથા પોતે મોટી મહત્તા પોમેવ છે. સમય સૂચકતા આવની કે ગખની એ પણ કાંઈ એહેની વાત નથી. મને તો એમ લાગે છે કે સઘળી જાતના સ્વભાવો જમ મશ્વર ત અવના સ્વાભાવિક હોય છે તેમ આ સમય સૂચકતા પણ સ્વાભાવિક અથવા મશ્વર ત જને હોય તેનેજ દોષ છે. આમ છતા પણ તે ગુણ પ્રયત્નથી નથી આવતો એમ નથી. પ્રયત્નથી જળને

હેકાણે સ્થળ કરી શકાય છે તે ગુણ ગ્રહણ કરવો એ કાંઈ એ પ્રમાણે કઠણ નથી. દીન અને અનાથ લોકો રાજ્યપદ જેવા અધિકારને પામી પંકાય છે તે તેજ ગુણથી. આખી પૃથ્વીના અધિપતિ છતાં દીન અને અનાથ જેવા થઈ ગયા છે તે પણ તે ગુણના અનાદરથીજ. વિશેષ તો શું કહું પણ સમયસૂચકતા આગળ ખીજી બધી વિદ્યા અને કળાઓ કોઈવાર ઝાંખી પડી જાય છે. કેમકે એ ગુણ એક મોટામાં મોટી વિદ્યા અને મોટામાં મોટી કળા છે. એટલામાટે સાધારણ માણસથી માંડીને મહારાજસુધી સર્વને એ ગુણની અવશ્યકતા છે. જેમાં એ ગુણ સાવ ન આવ્યો તે પૂરેપૂરો અભાગી હોય છે. સમયસૂચકતાથી, વિદ્યા વધે છે, કીર્તિ પસરે છે, લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે અને વ્યવહાર સુધરે છે; પરંતુ તેનો ખરો ઉપયોગ કરતાં આવડવો જોઈએ. વ્યવહારમાં કેટલાક લોકો તેની સાથે કપટને ભેળવીને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બગાડી દે છે તેથી એ ગુણનો ખરો ચમત્કાર કોઈના જાણવામાં આવતો નથી. પણ લોકો ક્યાં તેનો વિચાર કરે છે? ગુણ દોષને ન વિચારીને તથા પાપ-પુણ્યને ન વિચારીને ઉપરથી સાંઝ લાગે તેટલું જ માત્ર ગ્રહણ કરે છે. પરંતુ તેઓ નથી જાણતા કે ઈંદ્રિયારણના ક્ષણે ગ્રહણ કરવા જેવું તે થાય છે. તે ખખર ત્યારે પડે કે જ્યારે પુણ્યનો ક્ષય થવાથી તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય.

કેહેવાનું એ છે કે શુદ્ધ અંતઃકરણે વર્ણાશ્રમના ધર્મ પાળતાં અને સદાચરણ સાચવતાં સમયસૂચકતાપ્રમાણે ચાલવું જોઈએ. જ્યો દીર્ઘસૂત્રી એટલે એક ઘડીના કામનેમાટે આખો દિવસ ગાળી નાખતા હોય તેવા અથવા જ્યો આજસુ એટલે હમણાં શું ઉતાવળ છે પછી વાત એમ કરી કાળનો ભય નહિ રાખતાં ઉધ્યા કરતા હોય તેવા હીનભાગ્ય લોકોને સમયસૂચકતા વરતી નથી એતો સાહસિક, તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળા અને સમયને ઉપયોગી લેખનારાઓનેજ વરે છે. સમયસૂચકતાથી, ધર્મ કર્મ આદિ સઘળું સચવાતાં પરમ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ ગુણ કાંઈ એકજ ટાણે અથવા એકજ સમયમાં ઉપયોગી છે તેમ નથી પણ ક્ષણેક્ષણે અને પળેપળે તેનો ઉપયોગ છે. તેની મનુષ્યમાં જટલી ન્યૂનતા હોય તેટલી પોતાના મનુષ્યપણાની ન્યૂનતા સમજવી રાજ પ્રજા વિગેરેના સઘળા ધર્મોમાં, અને પિતા પુત્ર વિગેરેના સાંસારિક ધર્મોમાં સમયસૂચકતા રહેવી જોઈએ. એ ગુણ જ્યાં જેવો સમય, જ્યાં જેવો પ્રકાર, જ્યાં જેવું કામ, જ્યાં જેવું પાત્ર, જ્યાં જેવી યોગ્યતા અને જ્યાં જેવો સંબંધ તેપ્રમાણે બહુરૂપે દેખાય છે તે જાણે કેમ બહુ રૂપવાળો કોઈ ઇશ્વરાવતાર હોય. આ પચભૂતનું શરીર હોય ત્યાં-

સુધી જ્ઞાતીઓને પણ એ ગુણની ગરજ રહે છે. દુર્નનો નિદે નહિ અને મ
જ્જનો હસે નહિ એ પણ સમયસૂચકતાવિના ખનતુ નથી. અતઃકૃપાની નિ
ર્મળતાવાળી સમયસૂચકતા પરમેશ્વરને પ્રસન્ન કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે અને
અતઃકરણમા ભલિનતાવાળી સમયસૂચકતા હોય તો પરમેશ્વરનું અપરાધી યવાય
છે. સમયસૂચકતાનો અર્થ ગરીરના વર્તનના યથેષ્ટ ચરણમા લોકો ભેગી દે છે
એટલે તેનું ખરેખર મૂલ્ય પરીક્ષકવિના કોણ જાણી શકે? જોએ વિદ્યા દેવીના
ઉપામક હોય છે તેઓજ તે ગુણરૂપ રત્નના પરીક્ષક (ઝવેરી) અને છે. ઇશ્વ
ગવતાર જ્ઞાને પણ સમયસૂચકતા જોઈએ છિયે તો મનુષ્યવર્ગને જોઈએ
એમા શું આશ્ચર્ય? રઘુવળતિયક ગમચદ્રણએ કટલા ખરી સમયમૂલ્યકતાયી
પોતાનું જન્મચરિત્ર શોભાવ્યું છે તે વાદમીકિરામાયણ આદિ ઇતિહાસ સાબ
જ્ઞાનારાઓયી અજાણ્યુ નથી. શ્રીકૃષ્ણાવતારે પણ સમયસૂચકતાયી લોકોના
મન અપૂર્વ ગીતે હરિ યદ્ય પોતાનું જન્મચરિત્ર શણગાર્યું છે. જને જને જ
ટલા જટલા જ, જ સમયે જ જ પ્રકારના લાભ થયા છે તે સમયસૂચકતારૂપ
કલ્પવતાના ફળરૂપ સમજવા અને હાનિ થઈ છે તે તેના અનાદરરૂપ અપરાધનું
પ્રાયશ્ચિત્ત સમજવું. ઐશ્વરી સૃષ્ટિના રસાયનના પ્રયોગો અને કાળક્રમથી પ્રતા
જતા ઇશ્વરી પ્રયોગો પણ સમયસૂચકતાના ઉત્તમ દાખવા આપે છે. માટે સ
ધળા ગુણ સાથે સધળા વર્તનમા પવિત્ર સમયસૂચકતા રાખવી જોઈએ. જ
સર્વ સુખના આનંદરૂપ છે તેવા ઉત્તમ ગુણનો અનાદર કરનારાઓ મહાસતાપના
ભોગરૂપ થઈ પડ્યા છે. સમયસૂચકતા એ દુ ખને દૂર કરનારી, ક્યેશને કા
પનારી, ઉદ્ધોગને વનારનારી, ઉત્સાહને આપનારી અને દેશનું બલુ કરનારી છે.
દીન દગામા પણ એ ઉત્તમ ગુણ ઉદય પામવામા સહાય થાય છે. દુ ખના પ્રખ
તમા આ ચારે પુરુષાર્થોને સંપાદન કરી આપનાર શરીર સ્વસ્થ રહે અને મનને
ધૈર્ય રહે. તેવા પ્રસંગમા આ ગુણનું દર્શન વિશેષ યદ્ય શક્ય છે. પાડવોએ ત્રિ
રાટને ત્યા રહી સમયમૂલ્યકતા સાચવી છે, હરિચંદ્રે ત્રીયને ઘેર ગહા સ્વધમ
પાળવા વિગેરેયી સમયસૂચકતા સાચવી છે, શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ મથુરા
માથી નીકળી ગોકળમા રહી બાલવીલા કરી, યવનથી ભાગી દ્વારકા નામ કયા,
પ્રતિજ્ઞા લીના છતા મહાભારતના યુદ્ધમા ચક્ર ઉપાડ્યું અને પાગધિના હાથયી
પોતાના ચગ્ધારવિદને બાણ વાગવા નીકળે એ મધણ સમયસૂચકતાવિના ખીજી
શુ કહેનાય. સ્વાભાવિક રીતે સમયસૂચકતા સર્વમા હોય છે. તે ન હોય તો
જગતનો એક પણ વ્યવહાર સિદ્ધ થાય નહિ. જમના નખતે જમવું, હસવું

ટાણે હસવું, રેવા ટાણે રેવું, સુવાની વેળાએ સુવું, અને ઉઠવાને કાળે ઉઠવું, એ બધાં એનાંજ અંગ છે પણ તે સામાન્યરૂપમાં ગણાય છે. જ્યોત્ષ્ણ એ વિશેષ સમયસૂચકતાવાળા હશે તેજ્યોત્ષ્ણ વર્તન, તેજ્યોત્ષ્ણની સ્થિતિ, તેજ્યોત્ષ્ણના વિચાર અને તેજ્યોત્ષ્ણની ક્રિયાઓ સાધારણ નહિ હોય. માટે એમ વિચારી સમયસૂચકતાને સંપાદન કરવી. અરેરે પશુ સમાન સ્થિતિમાં રહેવું કેમ તમોને ગમે છે ? પશુઓ પણ કેટલીક સમયસૂચકતા સમજે છે તો પછી આપણે તેનાથી અધિક શું કર્યું ? વ્યવહાર પક્ષમાં કોઈ મહાત્મા કહે છે કે—

મૌને મૌની ગુણિનિ ગુણવાન્ પંડિતે પંડિતો સૌ

દીને દીનઃ સુખિનિ સુખવાન્ ભોગિનિ માત્ર ભોગઃ

મૂર્ખે મૂર્ખો યુવણુ ચ યુવા વાઙ્મિષુ પ્રૌઢવાઙ્મિ

ધન્યઃ કોપિ ત્રિભુવનજયી યોવધૂતેઽવધૂતઃ ॥

(મૂંગાપાસે મુગો, ગુણવાનપાસે ગુણવાન્, પંડિતપાસે પંડિત, દીનપાસે દીન, સુખિયપાસે સુખિયો, ભોગીપાસે ભોગી, યુવાનમાં યુવાન, વાણીને નિયમમાં રાખનારપાસે વાણી નિયમમાં રાખનાર, અને અવધૂતનીપાસે અવધૂત થઈને જ ત્રિભુવનને જીતનાર હોય તે પુરૂષને ધન્ય છે.) સારાંસ એ કે સમયસૂચકતાવાળાને બહુરૂપીનીપેઠે બધું આવડવું જોઈએ. તો આ ઉપરથી ચૌદ વિધા અને ચૌસઠ કળા જાણનાર માણસ સમયસૂચકતા મેળવી શકે એમ નહીં થયું. એવા અભ્યાસી લોકો જગતમાં ઘણા નહિ પણ લાખમાં એક પણ માંડ મળી શકે. પશુઓના કરતાં આપણે વિશેષ જાણીએ છિયે એમ કહેવામાં અચકાવું પડે, કેમકે વ્યવહારની સમયસૂચકતામાં બહુ પાછળ છિયે કે જ આપણી અને આપણા દેશની સ્થિતિ ઉપરથી પ્રસિદ્ધ જણાઈ રહે છે. આમ હોય ત્યાં પરમાર્થ વિષયમાં તો વાતજ શી કરવી ખાવા ટાણે ખાવું, સુવા ટાણે સુતા કે રમવા ટાણે રમ્યા એમાં કોઈ આપણુ પરાક્રમ નથી. શોક કરવાનું તો એ છે કે આ મનુષ્યજન્મ જેવો દેહ પ્રાપ્ત છતાં તેની યોગ્યતા આપણે જાણી નહિ, સદ્ગુણ મેળવ્યા નહિ, અને કરીને ભવસાગરનાં કુખ દૂર થવા ઇશ્વરને ભજ્યા નહિ. આ ઉપરથી સહજ સર્વતા જાણવામાં આવશે કે આપણે સમયસૂચકતાનો ખરેખરે અનાદર કરિયે છિયે. અરેરે આયુષ્યની ખખર નથી તેમ છતાં ઇશ્વરભજનની વાત તો દૂર રહી પણ ઉલટા સદાચરણ મેલીને લોકો દેખાદેખીથી કાંઈ વિચિત્રજ થઈ ગયા છે. સમયસૂચકતામાં જો જેવા જાઈએ તો ઈંગ્રેજી રાજ્ય છે માટે ઈંગ્રેજી ભણવું, માથાંબોડાવી કીરંગીના જેવા વાળ રાખવા, ખૂટમોજ પેરવાં, કાળા કોટ

પેરના, મંથા સ્નાન પડ્યા મેવના, અને ગમે તેમ નરતવુ, એટલુ માત્ર વૈકા
મમજતા જણાય છે આના પ્રમગમા આ અમૃત્ય રેહની યોગ્યતા, તે મેગવ્યા
પછી કુનાના કામ અને તેથી પ્રાપ્ત થવાનો પગમ લાખ કાણ મમજવે? કાનમા
આગળીયો વાનીને વ્યવહારમા ધાપીના બગ નીચેઠે વ્રમ કુનાગચો તો ગ
ખના નામ કુવાથી પણ સાલજે તેમ નથી તોપણ સુખ વૈદિએ ઉત્તમ માર્ગને
એમનેએમ ચલાવ્યે ગમ્યવો મનુષ્યથી ન ગાળી નાચ એટલા મીટ પતંગ
આદિકના અવતાગે ભોગવ્યાપછી કાઠક પુણ્યના યોગથી આ મનુષ્યજન્મ
પ્રાપ્ત વાય છે કે જે ઈશ્વરને ઓળખવાના મમયરૂપ છે માટે બુદ્ધિમાને તે બગ
બર મમજ સમયસૂચકતાનો ગુણ ગ્રહણ કરવો બુદ્ધિની અને મનુષ્યજન્મની
યોગ્યતા એથીજ થાય છે તેમ નહિ તો જન્મે તો અનેક પ્રાણી પદાર્થના થાય છે
તને તેમા પણ તેવા પ્રકારનુ જીવન હોય છે પણ તેથી તુ કળ? કાઠ નહીં આ
રણે જુના નવા ધણા ઇતિહાસો સાલજ્યા છે કે જેમા મનુષ્યજન્મરૂપ સમયને
મમજ કાઠપણુ પ્રકારની ભક્તિથી ઈશ્વરાગવન કરી, વણા જેવ જાનવો અને માનવો
સસાગના સકટમાથી મુક્ત થયા છે આટલામાટે ઉત્સાહ ગાળી તે ગેય તોડને
સુનારનારી મમયસૂચકતા મહુએ સપાદન કરવી, જે જ્યાં પગમેશ્વર પ્રમત્ત રહે

સૌહૃદસપાદક સસ્કૃતપત્રનુ ભાષાતર

પ્રિયમિત્ર ! આ અસાર મમારમા ઉતરેના વૈદિએ તુ કરવુ જોઇએ એ
વિષયમા તો હાલમા ધણુ કરીને આપણા આર્યાનર્તની સૃષ્ટિ અમમા પણ દૃષ્ટિ
રેતીજ નથી પૂર્વે આજ આર્યાનર્ત આર્યોને ઘટે તેના કાર્યાના ઉપદેશ કરવામા
આચાર્યરૂપ ગણાતો હતો, પૂર્વે આજ આર્યાનર્ત મહત્ત્વ જાણનાગચોમા અગ્રેમર
ગણાતો હતો, પૂર્વે આજ આર્યાવર્ત વિદ્વાનોમા આગળ પડતો ગણાતો હતો,
પૂર્વે આજ આર્યાનર્ત ધૈર્યનાગીમા ધુન્ધ ગણાતો હતો, પૂર્વે આજ આર્યાવર્ત તુ
દ્ધિમાન લોચિમા પ્રવચ ગણાતો હતો, પૂર્વે આજ આર્યાવર્ત સુશીલ પુરુષોમા વ
આણુવા યોગ્ય ગણાતો હતો, પૂર્વે આજ આયાનત ઐજ્યમત્ય (સપ) મા
અદ્વિતીય (એકો) ગણાતો હતો પૂર્વે આજ આર્યાનત આપ્મા જગતનુ દિત
કુનાગ પુરુષોમા અગ્રેમર ગણાતો હતો, પૂર્વે આજ આર્યાનર્ત વિદ્વાનરૂપી
તોનો ગત્તાકર ગણાતો હતો, પૂર્વે આજ આર્યાવર્ત ડવિચરરૂપ હીંગની આણરૂપ
ગણાતો હતો, પૂર્વે આજ આર્યાનર્ત સૂચી પાપથી ગોખતા પુરુષતા મીમાડારૂપ

ગણના હોતો, પૂર્વે આજ આર્યાવર્ત સધળા પ્રકારની સંપત્તિઓને રમવાના ધર-
રૂપ હોતો. પૂર્વે આજ આર્યાવર્ત અબ્યુદયનો પાત્ર હોતો. ઘણું શુ પણ રત્નો જેમ
રત્નાકરથી નીપજે છે. સધળા પ્રકારનાં પુષ્પો જેમ વસંત ઋતુમાં ઉત્પન્ન થાય
છે, સધળી જાતિનાં કમળો જેમ મોટા તળાવમાં ઉપજે છે. અને તારાઓ જેમ
આકાશમાં ઉગે છે, તેમ ઉત્તમોત્તમ સધળી વસ્તુઓ પૂર્વે આજ આર્યાવર્તમાંથી
ઉત્પન્ન થતી હતી. પૂર્વે આજ આર્યાવર્ત ભગવતી સરસ્વતી દેવીએ પોતાના પુત્ર-
તુલ્ય ગણ્યો હોતો. પૂર્વે આજ આર્યાવર્તને ધૈર્ય આદાર્ય ધ્યા આદિ સદ્ગુણમાં
લોભવાળાં ભગવતી મહાલક્ષ્મીએ શોભાવ્યો હોતો. પૂર્વે આજ આપણા આ-
ર્યાવર્તને અનુપમ પ્રેમથી જયલક્ષ્મીએ સ્વયંવરની માળા અર્પણ કરી હતી, એ
કાણ નથી જાણતું? હાલમાં તો પ્રારબ્ધના પરિણામની પ્રખળતાથી સધળું વિ-
પરીતજ થઈ ગયું છે. ઘણા કાળના નિવાસનેશીથે અનાદરથી જાણે ખીત્તો
હોય તેમ અબ્યુદયની સંપત્તિને સંપાદન કરવાવાળા સદ્ગુણોએ આપણા આ-
ર્યાવર્તને છોડી દીધો છે, અને પડતી દશાને સંપાદન કરવાવાળા સધળા દુર્ગુણોએ
ખીજ આશ્રયો છોડી પોતાના આશ્રયરૂપ કયો છે. એજ કારણથી જે આર્યા-
વર્તમાં એક સમયે આખા પૃથ્વીમાંડળને કુટુંબરૂપ ગણનારા વિદ્વાનો ભુવનોને
શોભાવતા હતા તેજ આર્યાવર્તમાં આજે માતાપિતાને પણ તજ દેનારા માણસો
વિદ્વાનોની ગણતીમાં ગણાય છે. જે આર્યાવર્તમાં એક સમયે જગતના સધળા
ખાણ-જીવાન અને વૃદ્ધોમાં પુત્ર ભાઈ અને પિતાતુલ્યબુદ્ધિ રાખનારા બુદ્ધિ-
રૂપ યત્રવાળા પુરૂષો લોકોને આતંદ ઉપજાવતા તેજ આર્યાવર્તમાં પોતાના સોદર
ભાઈઓમાથે પણ લેશ પણ સ્નેહ નહિ રાખનારા માણસો માન મેળવે છે.
જે આર્યાવર્તમાં એક સમયે જુદા જુદા વિચારવાળા અન્યદેશી પામર પુરૂષોને
નિરતર એકવિચારવાળા, મન-વચન-કર્મથી સરખી રીતે ચાલનારા મનુષ્યરૂપ
મણિવેશ ઠગી કાટના હતા તેજ આર્યાવર્તમાં આજે પોતાના કુટુંબમાથે પણ
વિપ્રમ વિચારવાળા માણસો ખીજઓને હસવાનું પાત્ર થાય છે. જે આર્યાવ-
ર્તમાં એક સમયે સર્વ મનુષ્યો એકપત્નીવ્રતથી પવિત્ર અંતઃકરણવાળા હતા
તેજ આર્યાવર્તમાં આજે પરત્નીઓને જોવામાં વ્યસનવાળા વાતર જેવા નરો આદે-
શર બેઠે છે. જ્યાંના દેહેવાસીઓ સર્વ ઉદ્યના સાધનમાં આગળ પડતા હતા
ત્યાંના દેહેવાસીઓ સધળા વિષયમાં પાછળ પડતા જાય છે. જ્યાંના લોકો પાગ-
દી પીટા ગમાવવા માટે તત્પર દેહેતા હતા ત્યાંનાજ લોકો પરને પીટવામાં પ્ર-
યત્ન કરતા જાણાય છે. જ્યાંના લોકો સત્ય સરસતા અને મુશીવતાને દેહેવાના

વરરૂપ હતા ત્યાનાજ વૈકા અમત્ય કુટિનતા અને દુ શીવને નાગણ કરવામા
 ધુરધરપણુ વગવે છે જ્યાના વૈકા ૧૭ નાસ્ર પુગણો અને ઇતિહાસોના અના
 રાઓ હતા ત્યાનાજ વૈકા શાસ્ર પુરાણ અને ઇતિહાસોમા સ્વમમા પણ મન
 જોડયાવિના તેનુજ ખડન કરનાને માટે આડમન કગી પોતાની મોટાજ દેખાડે
 છે પ્રિયમિત્ર! જો કે આ સમયમા સમજા સુગુણોની દુર્ગાજ દેખાય છે તે
 પણ દીન સૌહાર્દની, નિગમ થયેલ હિતાહિત જાપનાપણાની અને મદ
 ભાગ્યનાળી માનવગત્તપગીયાની તો અચત દુર્ગા છે એમ મને નાગે છે
 આપ્રિયમા આપણાવિના મીજ કોને ઠપકો દેવો, ખીજ કોને ઉપદેશ કરવો
 અને મીજ કોને અપરાધનુ કાગ્લુ ગણવો, એ આપણેજ વિચારનાનુ છે
 જ્યારે ગુરુચરણની ઉપાસના કરનાગ આપણેજ સૌહાર્દની સમાજ નહિ વધએ,
 હિતાહિતજ્ઞાતૃતોને વિસારી દેશુ અને માનનપરીક્ષા ઉપર ઉદાસી ગમ્મશુ ત્યાં
 જજેણે લક્ષમાણુનુ પવિત્ર ચગિત્ર નથી સાભળ્યુ, જેણે ભીમ અર્જુન નકુન અને
 સદદેવનુ સૌહાર્દ નથી સાભળ્યુ, જેના કાન ઉપર શ્રીહર્ષનુ ચગિત્ર નથી આવ્યુ,
 જેઓ ભરતચરિત્ર નથી ભણ્યા, અને જેઓ સાસરિયાના મનુષ્યોને પોતાના આ
 ભ્યતરે વેહી ગાતા હોય તેઓ સુ સૌહાર્દની સમાજ વધ રાકશે ૧ પર્યને ઝોડીને
 અપર્યને આચરનાર, મત્સંગ ઝોડીને દુ સંગનો આ ર કરનાગ, હિતોપદેશ આપ
 નારા સુગુરને મેલીને અસત્ય અહિત પ્રિય બોલનાગને પ્રિય ગણનાર સુ હિતા
 હિતજ્ઞાતૃતોની સમાજ લગ રાકશે ૨ હાથી અને પાડાનુ, મોડા અને ગધેડાનુ
 માણી અને કાચનુ સરખુ મૂલ ગણીને પોતાને પરીક્ષક માનનારા, પડિત માનનારા
 અને નન્ય માનનારા શુ માનવગત્તપગીક્ષાને આખયી પણ આશ્વામના કગી
 રાકશે ૩ જ નહિ જ્યારે આમ છે ત્યાં આપણે અભ્યુ યરૂપ અપત્તિને સ
 પા ન કરનાગ મ ગુણોનો પ્રીયી અભ્યુદય કરનામાટે ભેટ ગાવવી જોઇએ
 એજ આપણો ઉત્તમ વર્મ છે, એજ આપણુ ઉત્તમ તપ છે, એજ આપણુ જ
 નમનુકર્તવ્ય છે, અને એજ આપણા જીવવાનુ સદ્ગુણપણુ છે કે જે સર્વના અભ્યુ
 દયને માટે મન વચન કર્મથી પ્રવૃત થવુ સર્વપ્રકારના અભ્યુદયનુ મૂલ ઐકમત્ય
 (અપ) જ છે અને તે યવુ એ આપ જેવા માણસોના નયનને આવીન છે એમ
 હુ માનુ છુ પ્રિયમિત્ર! આ લામા વખ્યાપુયી, પ્રવૃત્તિથી પગત્ર થયેલા આપને
 આ માણસે પ્રયામમા નાખનાનો જે અપરાધ કર્યો છે તે ક્ષમા કરશે એવી આશા
 છે હાલમા આપને જે કાગ્લયી પગિશ્રમ આપેન છે તે પ્રકટ મ્દ છુ

આપે ઘણી વેળા સ્નેહસહિત સરલતાસહિત આંખમાં હર્ષતાં આંસુ લાવતાં કહેલ છે કે “આખા જગતનું ભલુ ઇચ્છનારમાં શિરોમણિ, ઉદાર ચરિત્રવાળા લોકોમાં ચક્રવર્તી, અને મન-વચન-કર્મથી સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કરનારા આપણા આર્ય ભાઈ * * * * *ની અરાખરી કરનાર અને પૃથ્વીના ધરેણારૂપ મનુષ્ય-મણિઓ આખા ભૂમંડલમાં વિરલજ છે.” એટલુંજ નહિ પણ આપ સ્વભાવ-થીજ આર્યભાઈવિષે પિતાતુલ્ય ભક્તિ ગળે છે, અને મન-વચન-કર્મથી તેનાજ અત કરણને સંતોષ આપવા ઇચ્છો છો, તે કાંઈ આ માણસનું અજાણ્ય નથી. માટેજ કાંઈ કેહેવાનું, શીખવવાનું કે લખવાનું નથી, તોપણ મારો સ્વભાવજ મને નીચે પ્રમાણે લખવાને પ્રેરે છે.

પરમ દયાળુ અને વિદ્રક્તાને રમવાના મેહેલરૂપ આપણા પિતાજી જ્યારે કૈલાસવાસી થયા ત્યારે આપણે અજ્ઞાનીઓમાં અગ્રેસર, પ્રમાદી લોકોમાં પ્રથમ ગણવા યોગ્ય, આળસને નાચવાના ધરરૂપ, શુ સત્ય ને શુ અસત્ય, શુ કૃત્ય ને શુ અકૃત્ય, શુ હિત ને શુ અહિત, શુ હેય ને શુ ઉપાદેય, તે સમજવામાં અજાણ્યા હતા ત્યારે જ્યોત્સે સ્નેહથી ભિંજાયેલાં ત્દેયનેલીધે પુત્રતુલ્ય, ત્દેયતુલ્ય અને જીવિતતુલ્ય આપણને ગણીને આપણું લાલન પાલન અને પોષણ કરવાથી આપણે નિશ્ચિત ચિત્તવાળા થઈ, ક્લેશનો લેશ પણ ન આવતાં પિતાજીના ચરણ-વિયોગનું દુઃખ ભુક્તી જઈને જે ભણવું જોઈએ તે ભણ્યા, જે જાણવું જોઈએ તે જાણ્યું, જે સેવવું જોઈએ તે સેવ્યું; જેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ તે ત્યાગ કર્યું, જેને પૂજવા જોઈએ તેને પૂજ્યા, જેને માનવા જોઈએ તેને માન્યા અને જે ગ્રહણ કરવું જોઈએ તે ગ્રહણ કર્યું તેથી ઉત્તમ કીર્તિ અને અમ્યુદ્યને મેળવનાર થયા છિયે. તેમજ આપણી કીર્તિ, આપણી વિદ્યા અને આપણો ઉદય આર્યભાઈના પુણ્યપ્રતાપથી ઉત્પન્ન થયેલ છે એમ નિઃસંકપણે જાણીએ છિયે. જેને બીજા પ્રકાશની અપેક્ષા નથી એવાં શાસ્ત્રરૂપી નેત્રથી જોઈએ તો જેવી રીતે નિમિત્ત રહિત, સ્વાભાવિક અને અમુપમ પ્રેમથી પૂર્ણ અત કરણ હોવાનેલીધે. પિતાજીના અનૂણી થવા દેવતાના જેટલા આયુષ્યાથી પણ આપણે શક્તિમાન નથી, તેમ દેવતાના જેટલા આયુષ્યથી આર્યભાઈના પણ અનૂણી (ગુણ આશિગણ) થવાને આપણે શક્તિમાન નથી. પણ જીવિતપર્યંત મન-વચન-કર્મથી તેના મનને અનુકૂલ આચરણ કરીને એમનાં અત-કરણને સંતોષ ન કરાવિયે. ત્યારે આપણા જીવવાથી પણ શું અને ન જીવવાથી પણ શું, આપણને વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ તોપણ શું અને ન થઈ તોપણ શું, આપણે સદ્ગુણી થયા તો

પણ તું અને ન થયા તો પણ તું 'કાઠજ' નહીં એમના અત'કગ્ગને સતોષ
 ન કરાવિયે ત્યાં તો વિદ્યાબ્યામનો ત્રમ વ્યર્થ ગયો, મત્સ્યગનો વાલ
 વૃયા થયો, અને આયલાઇએ આપણા ઉપર કરેલો વ્યાભાનિક સ્નેહ 'નિ'
 ષ્ઠગ'વયો મનથી ઘણીનાર ત્રિયાગુ જોઇએ કે અત્તતગનુ મહાગતને મતોષ
 આપવામાટે ભગતભૂમિના અનધારરૂપ ભીમ, અર્જુન, નકુન અને મહદેવે
 શુ આચર્યા નથી કર્યું અને કેના કેના હુ ખો મહન નથી કર્યો? એકપત્નીવ્રત
 આદિ અનેક મદ્ગુણોના આગમરૂપી શ્રીગમચદ્રજના મનના સતોષમાટે
 ગુકુનરૂપી મનના શુભ હનરૂપ ભગ્ન નક્ષત્ર અને ગતુ ને કેના કેવા અનુજ
 (નાના) ભાઈઓએ કરના ચોગ્ય કૃત્યો નથી કર્યા? ગતને ઘટે તેવા મગ્ગા
 મદ્ગુણોના પાત્રરૂપ પોતાના આયભાજ મહાગત નર્મમાનને મતોષ કરાવવા
 આખા જગતમા જેનો પ્રતાપ વિખ્યાત છે એના શ્રીહર્ષ રાજાએ નાના ભાઈને
 કરવા ચોગ્ય તું તું નથી કર્યું? સવ દેવગણોએ ગિરોમણીનીપેઠે જતી આંગા
 માયે ચકાનાય છે એવા પોતાના આયમનુ ઈદ્રના મનો થ પૂર્ણ કરવા માટે
 વક્ષમીપતિનુ અભિમાન ડોડીને મગ્ગ જેવા અથના તેથી અનિક એના માંગ
 વાના હુ અને ન ગાલીને અને વામનરૂપ રાગલ કગીને ત્રણ નોકની 'વક્ષમીના
 આપનાર મહાપગકમા શ્રીત્રિપિકમે માણસોને નાના ભાઈએ મોટા ભાઈવિષે
 વર્તવામા તું શુ નથી ગીખવ્યું? ભગનાન્ શ્રી નતીરમણ (ગણરામ) ને મનોષ
 પમાડના માટે ત્રિવોડીના વિખ્યાત ડીતવાળા શ્રીકૃષ્ણઅદ્રે અનુજ ભાઈનો કયો
 કયો ધર્મ નથી દેખાડયો? માટે આપણે આપણા ભાઈનો મનને સતો
 મકરેતેનાજ આચરણો કરવા જોડએ પોતાના પ્રાણ અર્પણ કરેના સુનીપણ
 કાર્યો કરીને આર્યમવુઓને ઉપજવેનો મતોષ ઘઈપ્રિકા નિદના ચોગ્ય નથી
 એમ પાચીન વિદ્વાનો કહી ગયા છે માટે મોટા મોટા હુ ખોને મહન કરીને
 અને નિરૂપમ સુખનો પપ ત્યાગ કરીને આચરણુઓના અત ૭ ખુને મતોષ પમાડ
 વાને માટેજ આપણે તત્પર થનુ જોડએ મધજાજગતનુ ભલુ રૂઠનાર આપણા આ
 ર્યમધુઓ **** વનથી, રામથી, ભોજનથી, ને પુાથી, પૃથ્વીથી કેનિયાથી મતોષ
 નથી માનતા પણ દેવજ એજ્યમત્યયો (મપયી) અને પ્રાણીમાત્રના હિતમા મન નય
 કર્મની પ્રવૃત્તિયીજ મપૂર્ણ સામ્રાજ્ય જ્યતી પ્રાપ્તિ કે તા અનિ. મતોષ માને છે
 તે આપનુ અજાણ્યુ નથા અનુજ બવુઓવિષે કેવી રીતે નતનુ જોડએ આપણ
 આપનુ અજાણ્યુ નથા આ માપુસપાસે આપેજ રાણી નેજા કરેન છે આ
 મારા આર્યબધુ અમારેવિષે જોવો અનુપમ પ્રેમ ગણે છે તેનો પ્રેમ ઐગંસપુત્ર

ઉપર પણ રાખનારા પિતાઓ વિરલ હશે. અને અમારા અનુજા પંદુઓ * * *
 * * ના મૌજન્ય સૌશીલ્ય અને સૌહાર્દ આદિ ગુણોની અવધિન નથી." આ-
 પણ આર્યાવર્ત દેશની સુધળી હૃદ્દેશા જેવી સખી તેવીજ છે તેપણુ દક્ષિણદેશના
 મેલથી પણ જેની કાંતિનો પ્રભાવ લેખાયો નથી, એકપત્નીરૂપ યરાણના ચક્ર
 ઉપર ચડવાથી જેમાં અમૃત્યપણું આવેલું છે એવાં નિરૂપમ સન્નતરત્નો હજી
 જગતમાં કોઈ કોઈ સ્થળે ચળકે છે, જેના પવિત્ર ચરિત્રરૂપ પ્રકાશથી જરજનરૂપી
 ઝેરી મેલનાં વાદળાંઓથી અંધકારરૂપ થઈ રહેલ, ચારેકાર ચાલતા બે છતાંના
 કુળથી ભયંકર, વિદ્વાનરૂપી રાજહંસને તર છોડનાર. હુડીતજનરૂપી કમળાકરને
 કરમાવનાર, હુર્જનરૂપી દેહકંઝિયાને વાચાલ કરનાર, હુતારાઓરૂપ બગલાઓને
 રાજી કરનાર, અને સઘળા નેજસ્વીના નેજને નાશ કરનાર આ હુસ્તર દક્ષિણદેશરૂપ
 વર્ષાકાળમાં કોઈ પ્રકારનો પરાભવ ન પામતાં ઉપર સમેત મનુષ્યના સહાયવાળો
 વ્યથ થયાવગર મુખેથી ચાકી શકે છે. એમ આપ સર્વ સહોદરો પણ આ દક્ષિ-
 યુગથી જેની કાંતિનો પ્રભાવ લેખાયો નથી, આપણા વંશોમાં ઉત્પન્ન થયેલા મુક્તા-
 મણિરૂપ છે માટે કેના લૃદ્ધ્યમાં લોકોત્તર શોખા ઉત્પન્ન નથી કરતા ? કેના ને-
 ત્રોને આતંદ નથી આપતા અને કેના મનને સંતોષ નથી આપતા ? આપમાં
 કોઈપણ નિર્ગુણ, અસદૃશ, નિઃપ્રતિમ દોષવાળો કે ગૌરવવિનાનો મુક્તામણિ
 નથી કે જે લોકના નેત્રોને આતંદ ન ઉપજાવે. જેને લોકો લૃદ્ધ્યમાં ધારણ ન કરે
 અને જેને માટે લોક મુગ્ધ ન કરે. એવી રીતે મુક્ત અને સન્નત લોકોએ
 વખાણવા યોગ્ય ગુણવાળા અમૃત્ય મનુષ્યમણિ આપ સહોદરો પરસ્પર સંપ
 કરીને પોતાના હૃદયમાં, પોતાના યોદ્ધભાઈઓમાં અને પોતાના સગાસંબંધી-
 ઓમાં સૌહાર્દને નહિ સ્થાપત કરો, આપજ જ્યારે પરસ્પર એક સંપ કરી
 હિતાહિતજાણવાપણાને સ્વસ્થ નહિ કરો, આપજ જ્યારે એકમત થઈને પો-
 તાના હૃદયમાં માનવરત્નની સંભાળ નહિ લેહો. ત્યારે આમા આર્યાવર્તમાં
 સૌહાર્દના ઉદયની. હિતાહિતજાણવાપણાના વિજયની અને માનવરત્નની
 સંભાળના અભ્યુદયની આશાજ શી રાખવી ? અને આપણા અભ્યુદયની આશા
 પણ શેનીજ ? તેમ થાય ત્યારે તો મનોરથરૂપી રથના સર્વ માર્ગો ભાંગી ગયા.
 એમ ગણવું જોઈએ. માટે હે મિત્રમણિ ? પ્રથમ આપણાજ હૃદયમાં હિતાહિત
 જાણવાપણારૂપ અને માનવરત્નની પરીક્ષારૂપ બે ધર્મપત્નીઓ સહિત સૌહાર્દરૂપ
 રાજને નિષ્કપટ અને સત્યવાણીરૂપ તીર્થના જળથી રાજ્યાભિષેક કરો. પોતાની
 ધર્મપત્નીઓસહિત સૌહાર્દરૂપ મહાગજનો અભિષેકથતાંજ પરમેશ્વરની દયા.

દિદ્વ્ય અમૃતની વૃષ્ટિઓ આપણી ઉપર પડવાની પછીથી ક્રમેક્રમે આપણા સુત્તદ્વર્ગો આપણા સ્નેહિતો, આપણા જાતિભાઈઓ અને વાતિભાઈઓ, સગા બ્રાહ્મણો, મધના દાનિયો, સધના વૈશ્યો, સધના શૂદ્રો મોટા મહાગજને વશ થઈ જશે અને ચોડા દિસોમા આપ્યા આર્યાવતમા સૌહાર્દનેશ્વરનું ગમ્ય નમશે બ્યારે સૌહાર્દનું અનિપતિપણુ યથુ ત્યાગે આપણે કે જોઓએ પ્રેમથીજ સૌહાર્દને વગડી લેધેન છે તેઓનો ઉદ્ય વનામા રાકજ રાની રોયડ ને કે એવી ગીતે અબ્યુદ્યની મિદ્ધિ આપણા હાથમાજ જાણાય છે તોપણ સૌહાર્દ રૂપ ગજના રાજ્યાભિષેકના મોટા ઉત્સવને નહિ સહન કરનાગ હજો ગનુઓ છે તેઓને ઉખેડી જાવમાટે આપણે કાંઈ મહાવ્રતને નાગ્ણ કરવું જોએ તથી તેઓ નિમ્ન કરી નહિ નહીં તે વ્રત જોજ કે આપણે સધનાઓએ માતા પિતાને વિષે દેવ જીવી ભક્તિ રાખવી જોઈએ, આર્ય ભાઈઓને વિષે પિતાતુલ્ય ભક્તિ રાખવી જોઈએ, નાના ભાઈઓને વિષે પુત્રતુલ્યમુદ્ધિ રાખવી જોઈએ, પગમિથો વિષે માતૃતુલ્યમુદ્ધિ રાખવી જોઈએ, સ્વમમા પપુ પા કો દ્રોહ ન કરવો જોઈએ, સ્વમમા પપુ પાગકુ દ્રવ્ય ન ઇગ્ધવું જોઈએ, સ્વમમા પપુ પાગકા અત કરણને પીકવા ન જોઈએ, અને સ્વમમા પપુ પા કી નિદાનો એક પા અક્ષર ન ભોલવો જોઈએ આપણો એક પણ નિમેશ કે એક પણ ઉન્મેષ પગમેશ્વરના સ્મરણ રહિત ન જવો જોઈએ ઇશ્વરના થતા જતા ઉપકારોનું વિસ્મરણ ન યવું જોઈએ, જોકાગ આદિ કટ્યાણ કરનાગ મહામત્રોની અનિક આસ્થાથી ઉપામના કરવી જોઈએ, નિષ્કપટ ભક્તિથી પગમેશ્વરનું ભજન કરવું જોઈએ, ગત, દિવસ, પહાર, ઘડી, અને ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે જગતના મધુ પગમ દયાણુ પરમેશ્વર પાસે આપ્યા જગતનું ક'યાણુ ઇચ્છવું જોઈએ મન નયન કર્મથી તુમા પ્રિણામમા આપ્યા જગતનું હિત યતુ હોય તેનાજ સત્કાર્યોમા પ્રવર્ત રહેવું જોઈએ બીજું કટ્યાણ કરનાગ અને સૌહાર્દનો અબ્યુદ્ય કરનાર કાંઈ મને ભાસતુ નથી ઉપર લખેના સાનનોયી સૌહાર્દના સગા ગનુઓ સાત થઈ જશે અને તેનું અચળ જાન્ય વશે એટલામાટે તેના તેના મહાવ્રતનો કરનામા અરધો ક્ષણ પણ નાર ન લગાડવી જોઈએ એવી સર્વ સન્નિમત્રો પ્રત્યે મારી પ્રાર્થના છે

પરુષાર્થવિષે
લે કરાવેલા પ્રકરણ

પુરુષાર્થ એમા બે શબ્દો જોવા છે તેનો અર્થ એમ થાય છે કે, પુરુષ એટલે મનુષ્ય અને અર્થ એટલે કામના, અર્થાત્ પુરુષની કામના જથી પૂર્ણ થાય તેનું

નામ પુરુષાર્થ. પુરુષની અનેક કામનાઓ પ્રયત્ને કરી સિદ્ધ થાય છે માટે સદુ-
દ્યોગ એજ પુરુષાર્થ છે. અને તેથીજ તન, મન, ધન, વિદ્યા, કાળાકૌશલ્ય, સદ્ગુણ
અને શરીરસંપત્તિ એ સધળું પ્રાપ્ત થાય છે. માટે સર્વ સુખેનું સાધન તથા જીવન-
દોરી પુરુષાર્થ છે એમ સર્વ પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યની સારી અથવા માઠી સ્થિતિ તેના સારા અથવા માઠા પુરુ-
ષાર્થ ઉપર આધાર રાખે છે. જોય પંક્તિનો મનુષ્ય નહારા ઉદ્યોગથી અને નહારી
સોખતથી નહારી સ્થિતિને પામે છે, અને હલકા કુળનો મનુષ્ય પોતાના સદુ-
દ્યોગથી તથા સત્સંગથી ઉત્તમ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય છે. આ વાર્તા સર્વના અ-
નુભવથી સિદ્ધ છે માટે પુરુષાર્થના અનુભવવિષે વધારે વિવેચન કરવાની
જરૂર નથી.

પૃથ્વીમાં નાનામાં નાનો જ ગ્રીસ દેશ, આખી દુનિયામાં ઇતિહાસમાં
પ્રસિદ્ધિ પામેલો છે, તેનું મૂલકારણ પણ ત્યાંના લોકોનો પુરુષાર્થજ છે. એ દેશના
ધણા વિદ્વાનોની કીર્તિનું કથન અઘાપિપર્યંત કરાય છે. અને રોમન લોકો કે
જમણે એક વખત આખી પૃથ્વીનું ઉપરીપણું ધારણ કર્યું હતું, તથા અંગ્રેજ લોકો
કે જ પૂર્વે જંગલી અવસ્થામાં જંગલમાં ભટકતા તથા દિગંધર અવસ્થામાં ફરતા
તેઓ આજ લગભગ પૃથ્વીના ત્રણ ચતુર્થાંશ ભાગના ઉપર રાજ્યસત્તા ભોગવે છે
અને જનાં કાળાકૌશલ્ય ને વિદ્યા આખી પૃથ્વીનાં સર્વોત્તમ ગણાય છે, તેનું સખળ
કારણ તેમનો પુરુષાર્થ છે. સારાંશ કે કોઈપણ વાત પુરુષાર્થવિના સિદ્ધ થતી નથી.
માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે અવશ્ય પુરુષાર્થ ગ્રહણ કરવો જોઈએ.

આપણા આર્યાવર્તની પ્રાચીનકાળમાં તેના પૂર્વોના પરમ પુરુષાર્થથી અત્યુ-
ત્તમ સ્થિતિ હતી એમ સધળા દેશી તથા વિદેશી વિદ્વાનોના વિચારો ઉપરથી,
તથા પ્રાચીન ઇતિહાસો ઉપરથી આપણને ખાત્રી થાય છે. એવી ઉત્તમ સ્થિતિ
અદલાઈ હાલ આપણી ધ્યાનનક સ્થિતિ આવી પડી છે તેનું કારણ શું? તેનો
આપણે વિચાર કરીએ તો સેહેજ જણાશે, કે પ્રાચીન આર્યોમાં જોયો પુરુષાર્થ
હતો તેનો અંશ પણ આપણામાં હાલ એવામાં આવતો નથી આ વાત એકા-
એક આપણને સમજવામાં આવવી કઠણ છે. માટે પ્રાચીન આર્યજનો પોતાનો
પુરુષાર્થ કયા પ્રકારે મેળવતા અને અર્વાચીનકાળમાં આપણે કેવો પ્રકારે મેળ-
વિએ છીએ, એ બંનેની સવિસ્તર સરખામણી કરવા ઉત્કઠા ઉત્પન્ન થાય છે.
અને તે પાર પડવાને આર્યલોકોની પ્રાચીન અવસ્થા, ધર્મ અને પુરુષાર્થ દુકામાં
ટાંકી ખતાવું છું જેથી સર્વ સજ્જનોના લક્ષમાં આવશે.

પ્રાચીનકાળમા આપણા આર્યોમા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય શદ્ર, એના આગ વર્ણ હતા આ નર્ણવિભાગ માત્ર પ્રકૃતિ અને ગુણુમ્મ ઉપરથી વિદ્વાનોએ કર્યા હતા સૃષ્ટિના આનન્દગત્માત્મક સર્વ પ્રાણીના અતઃકાલ વિશુભાત્મક માયા કે જેને પ્રકૃતિ કહ છે તેમાથી ઉત્પન્ન થયેના છે એ પણ ગુણુ જેના નામ સત્ત્વ, રજઃ, તથા તમ, તેમાથી જેના અતઃકાળમા સત્ત્વગુણ નામે દેાય અને સાત્ત્વિક વૃત્તિઓની પ્રમળતાના યોગે જેનાથી નાન ધાય એની અતિનુ નામ બ્રાહ્મણ ઠરાવેલું હતું બ્રાહ્મણોના મુખ્ય કર્મો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અશ્રુનને ગીતાના અઠાદશાં અધ્યાયમા કહ્યા છે

શમો દમસ્તપ શોચ શાંતિરાર્જયમેવ ચ ।

જ્ઞાન વિજ્ઞાનમાસ્તિક્ય ત્વક્કમસ્વભાવજ ॥

અર્થ—૧મ એટલે નિયંત્રણની મનનો નાન કર્યો તે, ૨મ એટલે ધર્મ, ૩મ એટલે પોતપોતાના ગોત્રકમા આપન કરી નિયંત્રણ નાન દેના, તપ એટલે દુઃખ આધારણાં વ્રતો, શૌચ એટલે માલ્યાભ્યંત પવિત્રતા, શાંતિ એટલે પાગંઢો અપરાધ ક નહિ જેતા માત્ર કર્યો, આનન્દ એટલે નિષ્કપટીપાણુ, જ્ઞાન એટલે પરમાત્માનુ પોત અવ્યય જાણુ, વિજ્ઞાન એટલે પરમાત્માના અપરોક્ષ સ્વરૂપનો અનુભવ અને આશ્રિત્ય એટલે નેશ્વાચારિમા તથા ૫ વોક દેવાપણામા શ્રદ્ધા આટલા સ્નાનાવિક બ્રાહ્મણોના કર્મો છે એ સિનાય મૈત્રી એટલે સર્વભાણા માત્રનું હિત જન જનુ, કરુણા એટલે સનતા ઉપર યા રાખની, મુદ્રિતા એટલે મનની અપત્તિ જોધ આન પામનો, ઉપેક્ષા એટલે જ્યા પોતાનુ કર્યું ન આવે ત્યા અનાદર રાખનો, એની સાત્ત્વિક વૃત્તિઓનો જેના અતઃકામા નાસ દેાય તેનુ નામ બ્રાહ્મણ યજ્ઞોપવિત નાગણુ કરી કપાવમા અતઃકાળમાથી તેમજ બ્રાહ્મણના ઉપમા ઉત્પન્ન થયાથીજ બ્રાહ્મણાત્મ આનતુ ન દેાતુ ઇતિદામોમાથી જાણાયે છે કે, આગળના કાળમા ક્ષત્રિયને પણ બ્રહ્મણત્વ આવતું હતું ગાદિ ગજના પુન વિદ્વામિન ક્ષત્રિયના કુળમા ઉત્પન્ન થયા છતાં ઉપર વખેની સાત્ત્વિક વૃત્તિઓ વાગણ કરવાથી ગજાઈ કેહેનાયા છે સ્મૃતિમા પણ મ્હુ છે કે —

જન્મના જાયતે શૂદ્ર સસ્કારાદિજ ઉચ્યતે ।

વિગ્રાભ્યાસાદ્ ભવેદિમો ત્વક્ક જાનાતિ ત્રાચ્ચણ ॥

અર્થ—જન્મથી ૧૫ મનુષ્ય શૂદ્રતુલ્ય છે, અને યજ્ઞોપવિતાં મન્ડકાથી દ્વિજ કેહેવાય છે જે વ્યયન કરનાથી વિપ્ર અને બ્રહ્મને તો તે બ્રાહ્મણ કેહેવાય છે સાગન કે એક પિતાના આગ પુન દેાય તેમાથી જે અતિના ગુણક

કર્મોને જે ધારણ કરે તે તે જાતિમાં ગણાતો. લકાનો રાજા રાવણ બ્રાહ્મણ છતાં પોતાનાં તે જાતિથી વિરુદ્ધ ગુણકર્મોને લીધે રાક્ષસ પદવીને પામ્યો હતો. આવા ઘણા દાખલા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં મળે છે પરંતુ લંબાણના ભયથી થોડા દર્શાવ્યા છે.

હવે બ્રાહ્મણને ત્યાં પુત્ર જન્મે ત્યારથી તેને કેવા પ્રકારે સંસ્કારો કરતા તથા કેવા પ્રકારે તેને કેળવણી મળતી અને બ્રાહ્મણત્વ તેઓને શી રીતે મળતું તે જોઈએ:—બ્રાહ્મણના બાલકને ઘણો તીવ્ર બુદ્ધિવાળો હોય તો પાંચમે વર્ષે અને નહિકર આઠમે વર્ષે વેદવિધિપ્રમાણે યજ્ઞોપવિત આપવામાં આવતું અને તદ્દન-તર તેને બ્રહ્મચારીનું પદ આપી ગુરૂને ત્યાં વેદાધ્યયન કરવા મોકલતા. ત્યાં બાર-વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળી, ભિક્ષાશન કરી, એક નિષ્ઠાથી તેઓ અભ્યાસ કરતા. ચાર વેદ, વેદાંગો, શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકર્ણ છદ્, અને જ્યોતિષશાસ્ત્રો. તથા ધર્મશાસ્ત્ર, ન્યાયશાસ્ત્ર, વેદાંત, મીમાંસા અને પૂરાણાદિનો, સર્વ પોતાની રચના અનુસાર અસહ્ય પ્રયત્નથી અભ્યાસ કરતા, અને જ્યારે બારવર્ષ પૂરાં થાય ત્યારે ગુરૂ પાસેથી આજ્ઞા લેઈ પોતપોતાને ઘેર જતા. આ સમયે તેમની ઉંમર ૨૦ વીસ વર્ષની થતી. ઘેર ગયા પછી સુલક્ષણી સુંદર રૂપવતી, કુલવતી ભણેલી નિરોગી આશરે ૧૧-૧૨ વર્ષની કન્યાસાથે તેનું પાણીગ્રહણ કરવામાં આવતું. હવેથી તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં દાખલ થતા. પારાશર સ્મૃતિમાં ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણોનાં કર્મ આપ્રમાણે લખેલાં છે:—

સંધ્યા સ્નાનં જપો હોમ દેવતાતિથિપૂજનં ।

આતિથ્યં વૈશ્વદેવશ્ચ પટ્કર્માણિ દિને દિને ॥

અર્થ.—ત્રિકાળ સંધ્યા, નાહાવું, ગાયત્રીજપ, અગ્નિહોત્ર, દેવતા તથા અ-તિથિનું પૂજન ને ભોજન કરાવવું, ને વૈશ્વદેવ, એટલાં છ કર્મ ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણે નિત્ય કરવાં વળી બીજા પણ ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણનાં છ કર્મ છે. અધ્યયન, અધ્યાપન, દાન, પ્રતિગૃહ, યજ્ઞન, યાજ્ઞન, આવી રીતે સત્કર્માચરણ કરી સુખથી પોતાના કુટુંબસાથે પોતાના દિવસ નિર્ગમન કરતા. અન્ય જાતિના મનુષ્યોને, સત્કર્મ, સદાચરણ અને સત્શાસ્ત્રનો તથા ઇશ્વરજ્ઞાનનો બોધ આપી તેના બદલામાં જે દ્રવ્ય ધાન્ય મળતું તેમાંથી પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરતા. આજનીપેઠે ઘેર ઘેર ભિક્ષા માગીને કે ખોટા મંત્ર જાંત્ર, દોરા, ધાગા અને જન્મોત્તરી પ્રાણોત્તરી ખોટી સાચી કહી, પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવાની તેઓને છટ નહોતી, એ વિષે પારાશર સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે —

અત્રતા જનધીયાના યત્ર મેક્ષ્યચરા દ્વિજા' ।

ત ગ્રામ દ્વિજેદ્રાજા ચૌરમક્તમદી હિ સ ॥

અર્થ—બ્રહ્મચર્યાં ત્રિત પાળતા ન હોય, અને વેદ ભણતા ન હોય, એવા દ્વિજ લોકોએ ગામમાં બિજા માગતા હોય તે ગામનો રાજાએ ૬૩ કર્ગો, કારણ કે તે ગામ ચોરને અન્ન આપે છે

તેઓ ૧૭ ઘડી રાત્રી બાકી હોય ત્યારે ઉઠતા અને પોતાના કાળના વિભાગ કરી નિરતન ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષસમગ્રી ક્રિયાઓ કરતા સનાતન તેઓ સ્નાન સંધ્યા તર્પણ વૈશ્વદેવ કૃત્રી ભોજન કરતા અને ત્યારપછી પોતાના શિષ્યોને અનેક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરાવતા તથા ઇશ્વરજ્ઞાન નીતિ તથા વર્મસમગ્રી પુસ્તકો રચતા, અને ગાંધ્યદરબામાં ન્યાયાસન ઉપર બીરાજી ન્યાય (ઇનસાફ) પણ કરતા

૧ પોતાના પુત્રને ધેર પુત્ર યાય ત્યારે તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી વાન-પ્રસ્થાશ્રમ પારણ કરના અને નનમાં વાસ કરી પોતાનો કાળ ઇશ્વરના અમરણમાં કાઢતા આ સમયે તેઓ ઘણા ઉપયોગી અયોપણ વખતા, તથા મોક્ષ મેળવવાને માટે ઘણા સત્કર્મો કરતા એનટ પોતાની અવસ્થાનો નીજો ભાગ છે ત્યારે તેઓ ચોચો આશ્રમ જીને સન્યસ્ત કહે છે તે ગાળુ કરી નેદાતવિચારપૂર્વક ઉપનિષદ આદિ ગ્રંથોનું નિગતર અવલોકન તથા આત્માનાત્મનો-વિચાર કરી પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરી મોક્ષ સુખને મેળવતા

અત કરણુમાં રજોગુણનો અરા પ્રમાન હોનાયાં રાજ્યપ્રવૃત્તિના ગુણ તથા કર્મો કરનાને પ્રયત્ન લાગણોવાળી જાતિને ક્ષત્રિય કહેતા ક્ષત્રિયના ગુણ કર્મો, આપ્રમાણે ગીતામાં તથા પારાનરમ્મતિમાં વર્ણવેના છે

શૌર્યે તેજો ધૃતિર્દાક્ષ્ય મુખ્યે ચાપ્યપલ્લવન ।

દાનમીશ્વરભાવથ ક્ષાત્ર કમ સ્વધાવજ ॥

ક્ષત્રિયો હિ પ્રજા રક્ષન્ શસ્ત્રપાણિ મદદવાન્ ।

નિર્જસ્ય પરસૈન્યાનિ ક્ષિત્તિં ધર્મેણ પાલયેત્ ॥

અર્થ—પગક્રમ, તેજ, વીર્ય, કાલ્યાણ, યુદ્ધમાં સામે પગલે વડવું, દાન દેવું, ઇશ્વરભાવ, આટલા કર્મો ક્ષત્રિયોને સ્વભાવની ઉત્પન્ન યાય છે ગરુ ધર નાગ ક્ષત્રિયે હાલમાં કનુ ગાળા કરી પ્રજાનું રક્ષણ કરવું અને પાંચકા સન્યથી જીવ મેળવી પૃથ્વીનું વર્મનકે પાનન કરવું

ક્ષત્રિયોને ૧૨ મે વર્ષે જનોઇનો અધિકાર હોતો અને તેઓને પાગ બ્રાહ્મણોની પેઠે પણ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ નેમાં યુદ્ધસમગ્રી વણી બાગતોનું વર્ણન કરેલું

છે એવી ધનુર્વિધા પૂર્વક કરવો પડતો. અસ્ત્ર શસ્ત્રો કેમ વાપરવાં, વ્યૂહો કેમ રચવા, સંયામ શી રીતે કરવો અને સંધિ અથવા નિઘ્રહદશામાં કેમ વર્તવું અને શત્રુઓના હાથથી પોતાના સૈન્ય તથા પ્રજાનું રક્ષણ કેવા પ્રકારથી કરવું છત્યાદિ ધણીક બાબતોનું તેમને જ્ઞાન આપવામાં આવતું હતું. તેઓ રાજનીતિ દંડનીતિ અને ન્યાયશાસ્ત્રમાં તથા સમયોચિત કાર્યો કરવામાં ઘણા કુશળ હતા. બ્રાહ્મણો નીપેટે તેઓ પણ પ્રાત કાળમાં ઉઠી સંધ્યા, સ્નાન, તર્પણ, વૈશ્વદેવ વગેરે સત્કર્મો કરવામાં સમય રોકતા અને ભોજનાંતર રાજ્યપ્રકરણી વિષયઉપર તથા અર્થશાસ્ત્ર ઉપર લક્ષ આપતા.

બ્રાહ્મણોને પ્રજાઅર્થ, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, અને સંન્યસ્ત એ ચાર આશ્રમમાં અધિકાર છે. તેમ ક્ષત્રિને નહોતો પણ પેહેલા ત્રણમાંજ હતો. તે પ્રમાણે પોતાની રૂચિને અનુસાર સત્કર્મોમાં પોતાના અધિકાર પ્રમાણે આશ્રમ પાળતો હતો અને યોગ્ય કીર્તિ સંપાદન કરતા હતા.

અંતરમાં રજેગુણ તથા તમોગુણની પ્રધાનતા હોવાથી તે બે ગુણનાં ગુણ-કર્મવાળી જાતિને વૈષ્ય કહેતા. વૈષ્યનું મુખ્ય સ્વાભાવિક કર્મ:—

કૃષિગોરક્ષ્યવાણિજ્યં વૈષ્યકર્મ સ્વભાવજં ।

લાભકર્મ તથા રત્નગર્વાં ચ પરિપાલનં ॥

વાણિજ્યં કૃષિકાર્યં ચ વૈષ્યવૃત્તિરુદાહતા ॥

અર્થ—ખેતી, ગાયોનું રક્ષણ કરવું, વ્યાપાર કરવો, એ વૈષ્યનાં સ્વભાવ-સિદ્ધ કર્મો છે. લાભ થાય તેવાં કર્મ, રત્ન અને ગાયોનું પાલન, વ્યાપાર, અને ખેતી એ વૈષ્યની વૃત્તિ કહેલી છે.

પ્રાચીન વૈષ્યો પોતાના પૂત્રોને, અર્થશાસ્ત્ર, કૃષિવિદ્યા, અને રાજવલ્લભાદિ શિદ્ધશાસ્ત્રના ગ્રંથોનું અધ્યયન કરાવતા, તથા પોતાનાં સત્કર્મનું આચરણ કરતા. તેઓ પોતાના વ્યવહારમાં છળ ભેદ કે માલનો અદલો બદલો કરી વધારે પૈસો મેળવતા નહી. પોતાની ખેતીનો છટો ભાગ રાજ્યોને આપતા અને બાકીની નિપજમાંથી બ્રાહ્મણ વગેરેને અર્થ તથા ધર્મના કામસાડુ રાખી પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરતા. તેઓ હુત્તરકળામાં ઘણા પ્રવિણ હતા. તેમનાં કરેલાં દેવાલયો, સરોવરો વગેરે મોટાં કામો અઘાપિ પર્યંત આર્યાવર્તમાં દ્રષ્ટિએ પડે છે. તેનો લબ્ધ દેખાવ, વિચિત્રપ્રકારનાં ચિત્રો, ડોતરકામ તથા રમણિય બાંધકામ જોઈને યુરોપના હુત્તરકળામાં પડાતા પડિતો પણ સાનદાશ્ચર્ય પામે છે અને ઘણા ઉત્સાહથી તેઓની પ્રાંસા કરે છે.

અતઃ કગ્લામા તમોગુણુ અનિક હોનાથો તે ગુણના શુદ્ધ કેરેતા શુદ્ધોનુ મુખ્ય કમ —

૧૧૧ પરિચર્યાત્મક કર્મ શુદ્ધસ્થાપિ સ્વભાવજ ॥

અર્થ—સેવા કરવી એજ શુદ્ધોનુ સ્વભાવમિદ્ધ કર્મ ૭ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, તથા વૈષ્યના ગૃહમળના નર્મના, નાતિના, તથા આચારિક કાર્યોમા સહાયતા આપી સેના કરવી એ શુદ્ધોનો મુખ્ય ઉમેગ હતો. સેનાના કામમાએના તો તેઓ પ્રમાણિક હતા કે પોતાના જીવને જોખમ થાય તોપણ પોતાના નાનીની સ પત્તિનુ સરક્ષણ કરતા તેઓ પોતાના પાવકના પુત્ર પુત્રીઓને તથા સ્ત્રી અને સમધીઓને સા ૧ ગીતે માન આપી નાતિથી વતતા. આરાગ કે મેનકના ન જ ધર્મો છે તેમા તેઓ ધણા કુશળ હતા એ પ્રકારે આ નાનીની સ્થિતિ હતી તે હુકામા ધ્યાની

એ ચાઉ નર્મના નોખા પોતાના પુત્રોનુ પગકમ વનારવા સાડ તથા પ્રજ સમન થવા સાડ બને ત્યાસુરી ૧૦ વીરા વરે તેમને પગલાનતા અને પોતાના સ્વધર્મમા તેઓને કુશળ કરતા પોતાની પુત્રીઓને પણ સારી કેળવણી આપી ગૃહ કર્મોમા કુશળ બતાવતા તેના દાખના શાસ્ત્રમાયી ધણા મળી આવે છે તેઓમા ઇર્ષ્યા દ્વેષ તથા કુમય આજના જોવો નહોતો ન્યાયથી ન સ પાદન કરતા અને ધર્મપ્રમાણે સદ્વ્યય કરતા પોતાના પુત્ર પુત્રીને સુનારવા સાડ ધણે પ્રયત્ન કરતા અબણ અને દુરાચરણીજનોને ધિ કાગતા અને મશુલી જાની વિદ્વાનોને ઘણુ માન આપતા આ નાત જમણે પ્રાચીન ગ્રંથોનુ અનવોકન કર્યુ હશે તેને સહજ ધ્યાનમા આવી હશે તથા પગેશી વિદ્વાનોએ આચારનતા ઇતિહાસો વખ્યા છે તે જતાં વાચનામા આવશે તેના ધ્યાનમા આવશે

ઉપર પ્રમાણે આપણા વડીલો પોતાનો પુરુષાર્થ મેળવતા તેથી તેઓ જન મન ધનથી સુખી હતા તેમનાજ પુત્રો આપણે આજ કેરી ધ્યાનનક દશામા આવી પડયા છીએ તે વાત અનુભવમા આનના માડ ચોડ વધુ છુ તે નકામુ નહિ ગણાય

આગળ ચાર વર્ષ હતા તેના હાલ (ધણા) ચોગરી થયા છે તેમા ગુપ્ત કર્મ ની તો ગણનાજ ક્યાયી હોય હાલના સમયમા બ્રાહ્મણને જે પુત્ર અવતરે છે તેને આશિષ દેવામા આવે છે કે, “એક બીખારી વધ્યો” આગળ ગીતે જોતા આ આશિષ આપણને ઘણી હાનિકારક વાગતી નથી પરંતુ ગુરુધર્મ જોતા બિ આ બાળક નન્મે ત્યારથીજ તેના પુરુષાર્થ ઉપર તાણુ દેવા જરુ છે જન્મે ત્યારથી જીવતાસુરી બીખારીજ ગરે એનો આ આશિષનો અવ નીકળે છે

છ સાત વરસનો પુત્ર થાય કે તેનો પિતા પોતાની સાથે ભિક્ષા માગવા લેઈ જાય છે. જાણે કે ભિક્ષાનો મહાવરો કરાવી કેળવણી આપતો ન હોય ? કે જ્યોતે તેને આગળ જતાં દુઃખથી દાહાડા કાઢવા ન પડે !! ભિક્ષા માગી રહ્યા પછી અવકાશ મળે ત્યારે નિશાળે મોકલે છે અથવા ઘેર થોડા બાળબોધ અક્ષર શીખવે છે અને પ્રથમ તો ટીપણું વાંચી ગ્રહદશા કેહેતાં શીખવે છે. નિશાળે જમને પણ કેળવણીનો લાભ કેવે પ્રકારે લે છે તેનો વિચાર કરીએ. નિશાળનાં વખત પ્રમાણે બે શીખ તો કાઢવાર સીખે નહીં અને શીખે તો યજમાનોમાં જમવાનું તથા દક્ષિણા લેવાની રજા લેઈ ઘેર આવવું પડે છે. ઘેર તો ચોપડી પકડવાના સમજ ખાધા હોય છે અને જો પકડે તો જમવા જવાનાં તથા ભિક્ષા માગવાનાં વિષ્ણો આડાં પડે છે. આવી હાલતમાં ચાર પાંચ વરસ નિશાળમાં જઈ ચાર પાંચ ચોપડી શીખે છે એટલે કેળવણી સંપૂર્ણ થાય છે. સારા અક્ષર લખતાં, મોટા હિસાબ ગણતાં કે વ્યવહારિક કામમાં વિદ્યાનો ઉપયોગ કરતાં બરાબર આવડતુ નથી એટલામાં તો કેળવણીનો વખત પૂરો થઈ પરણવાનો વખત આવે છે. અને પરણ્યા પછી કેળવણીમાં મોટી ખામી એ પડે છે કે ભાઈ સાહેબ નિશાળે જતાં શરમાય છે. અને તેનો પિતા પણ તેમની સ્ત્રી દેખતાં શિક્ષા કરી નિશાળે મોકલતાં સંકોચ પામે છે એટલે પછી ઘેર અભ્યાસ કરાવવાનું શરૂ કરાવે છે. પચાંગમાં જોઈ બાર રાશીઓ અને નવ ગ્રહનાં નામો, ચંદ્રનું ધર, યોગ, દશાશલ, યોગિની, વૈદ્યુત, વ્યતિપાત વગેરે જોતાં તથા મૂહૂર્તો શુકન અપશુકન કેહેતાં અને તિથિવારની હકીકત કેહેતાં આવડે એટલે જ્યોતિષશાસ્ત્રની કેલવણી પૂરી થઈ. આથી પણ વધારે કેળવણીની ખંત હોય તો એકાદ વૃત્તિ વ્યાકરણની, બે ત્રણ સર્ગ રઘુ વંશાદિ કાવ્યના અને શ્રીમદ્ભાગવત, એટલું શીખતાં પૂરી વિદ્યાનની પંક્તિમાં આવ્યા એમ ગણાય છે. એટલામાંથી ઇશ્વરકૃપાથી અને પોતાના નિરંતરના સહવાસથી પ્રજ્ઞનો વધારો થવા માંડે છે તેથી તેનું પોષણ કરવાની ચિંતામાં રોકાવું પડે છે. અને આખી જીંદગીપર્યંત અનેક પ્રકારનાં સંકટ વેઠી પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરવું પડે છે.

ક્ષત્રિયપુત્રો નાનપણથીજ દુરાચરણી અને હલકી જાતના ખવાસ ગોલાની સોખતથી અનેક પ્રકારનાં વ્યસન દારૂ, ભાંગ, હુક્રો, અદ્રીણ તથા જૂંગદુ રમતાં, ગાન-તાનમાં તથા નાયકાઓનાં નૃત્ય અને તેની સાથનાં કૃત્યથી કૃતકૃત્ય થઈ, પોતાના ભૂત્યવર્ગની સોખત સિવાય બીજું કંઈ દેખતા નથી. ગ્રામણ વગેરે વર્ણોનીપેઠે તેમને કુટુંબનિર્વાહ કરવાની ચિંતા કશી પ્રકારની હોતી નથી, તેથી

કેળવણી સામી દૃષ્ટિ પણ કરતા નથી તેમનું પોપણ કરનાર પ્રજા છે, ગામગામ
 છે, એટલે તેને ભણીને શું કરવું છે ? શું વ્યાપાર કરવો છે ? કે શું શાસ્ત્રો વાંચી
 ધર્મોપદેશક થવું છે ? નામું માકનાર સાવારણ લખી નાચી જાણનાર એકાદ
 બે, મેહેતા હોય તો જાણ છે, કે જે લોકોને તથા હાકોને - ઘણું ચતુ મમજની
 સાત પાપની ત્રણ પાણ વધે પ, અને સાત વિશે સો ગણીને પ્રજાના પૈસા લૂટી
 ચોચ લાગે તે પોતાના ધર્મમાં ચુકી જાકીતું ગામેતીના ચોપડામાં જમે કહે છે
 હાકોર માહેજને સહી કરતા ન આવડે. એ મોટી માનની વાત ગણાય છે. આવી
 સ્થિતિ ક્ષત્રિયવર્ગની થઈ ગઈ છે. ગેદેરના રહેનાર લોકોને કદાચ આ વિષયનો
 અનુભવ નહિ હશે પરંતુ જે ખડીઆ સસ્થાનોમાં ફરેન હરો તેને ઉપરનો
 ચિતાર અનુભવમાં આવ્યો હશે. આપણા દેશના વ્યાપારીવર્ગની સ્થિતિવિષે તથા
 કેળવણીવિષે વિચાર કરીએ, તો જાણવામાં આવશે કે ધણાખંડ વ્યાપારીઓ
 તો પોતાના ખાજકોને ગામઠી નિગાળે સોળ આઠ કોસ સિદ્ધે ખત કાગળ અને
 નામ લખતા તથા પચાકા મેળતા આવડ્યા એટલે કેળવણી પૂર્ણ થઈ ચુકી એમ
 માને છે અને કરે છે કે સરકારી નિગાળમાં એથી કંઈ વધારે શીખવવામાં આ
 વતું નથી. એવો મનમાં પકો વિચાર જાની પોતાના છોકરાને કાઢની લખાડે
 જે ચાર ડારીના પગારમાં કે મફત નામું લખવા બેસાડે છે કે ત્યાં નામું લખતા
 તથા લેવડદેવડની માહિતી મેળવતા શીખે. ઘટલાક તો હવલદાર, મર્યા,
 જુડ, વસણ, તમાકુ, ખીડી નગે સાહિત્યો ઠાકગને આપી નાની દુકાન ખાડે લઈ
 વ્યાપાર કરવા બેસાડે છે એવી ગીતે સાના પ વ્યાપારીવર્ગના કેળવણી છે અને જે
 ઉચ્ચવર્ગના વ્યાપારી ગૃહસ્થો છે, જેના દેરા પરદેશ સાથે મોટા વહિવટ છે
 જેના વાહણો સમુદ્રમાં સફર કરે છે, તેમના પુત્રોની પણ કેળવણીનો વિચાર,
 કરીએ તો કંઈપણ જોવામાં આવતી નથી. ઘટલાકના પુત્રો તો નાનપણથીજ
 મોજશોખમાં કુછમાં તથા વ્યમનમાં પડી જાય છે તથા જે ભણે છે તે
 પણ બે ત્રણ ચોપડી અંગ્રેજી શીખે છે તથા તાર નાચનાનું અને નામો તથા
 આકડા વાચના લખવાનું અંગ્રેજી નાના છુ વાન મેળની પૂર્ણાકૃતિ કરે છે. જેના
 મોટા અંગ્રેજો આડતીયા હોય અને જોના અંગ્રેજી લખાણ સાથે ધણો વ્યવહાર
 હોય તેને મેહેતા રાખી તેમની પામે કામ ચનાનવું પડે છે. પણ પૂરતી અંગ્રેજી
 કેળવણી મેળવતા નથી અને મ. આશીયાણું રહેવું પડે છે. એ કેવું કાહાપણ !
 આપણા દેશના કડીઆ, સુતા, હુહાર, મધ, મોચી, વગેરે કારીગરોની
 સ્થિતિપણ ધણી દયા આપના જોગ છે. તેઓ કેળવણી તો ભાગ્યેજ લેતા હશે

સાધારણ રીતે પોતાનો ઉદ્યોગ આવડ્યો કે તેમાં સતોષ પામી દુઃખથી દાહાડા કાઢે છે. પણ ખીજા દેશમાં કારીગરી કેવી છે ? તે લોકો સપત્તિવાન કેમ થાય છે ? આપણી આવી સ્થિતિ કેમ રહી છે ? એ જાણતો તેઓ યથાલપણ મનમાં કાવતા નથી. કેમકે તેઓ ઘણાખરા વાંચવા લખવાથી અજાણ્યા છે. અને અડધડની પેઠે ઝંઘુ ઘાલી પોતાનાં હલકાં કામ સિવાય ખીજાઉપર લક્ષ આપતા નથી.

આ ઉપરથી આપણા દેશની પ્રાચીન તથા અર્વાચીન સ્થિતિ જાણવી. તેથી મુજ પુરૂષોના જાણવામાં આવશે કે પોતાનો પુરૂષાર્થ નળગો પડવાથી આ ફેરફાર થયો છે. આ નળગો પુરૂષાર્થ પાછો સંજળતાને પકડે અને સ્વદેશી લોકો વિદ્યા, કળાદૈશલ્યતાને મેળવે તો આપણા દેશની ઉન્નતિ થયાવિના રહે નહીં તેમ થવા આ પ્રમાણે પૂરતું લક્ષ આપવાની સર્વને જરૂર છે.

પોતાના જાળકાને ૨૦ વર્ષનું પૂરતું વય થયાવિના પરણાવવા ન જોઈએ. અને તેટલા કાળમાં તેને સ્કુલમાં વ્યવહાર નીતિ અને ધર્મસંબંધી કળવણી આપવી અને તેના અભ્યાસમાં સંસારની સઘળી ખટપટથી તેને દૂર રાખી તેની કળવણી ઉપર સારા સદ્ગુણી વિદ્વાનની દેખરેખ રાખવી. આવી રીતે જ્યારે તેમને કળવણી મળશે ત્યારેજ વ્યવહારમાં શી રીતે વર્તવું, ઉદ્યોગ કેમ ચલાવવો, મોટા થયા પછી જાળકાને કેમ કળવવાં, કમ જાતિના ઉદ્યોગમાં મને કાળ વા હાની છે, અને તેને માટે મારે ક્યાં ક્યાં પુરતો વાંચી જ્ઞાન મેળવવું, એ સર્વ તેમના જાણવામાં આવશે. ધર્મસંબંધી કળવણીથી પરત્તાસંબંધી તથા નીતિસંબંધી તત્વો તેના મગજમાં ઠસવાથી પાપ, રાગ, દ્વેષ, મર્દ્યા વગેરે દુર્ગુણોની અંતઃકરણમાંથી જડા ઉખડી નિર્મલતા આવશે અને જ્યારે અંતઃકરણ નિર્મળ થશે ત્યારેજ સન્માર્ગે વર્તતાં તેને વિદ્વન નહીં નહીં. આવી રીતે ધર્મ નીતિ તે વ્યવહારસંબંધી પૂરતાં જ્ઞાનથીજ પુરૂષ કળવાયેલા ગણાય છે અને પોતાનો માનવધર્મ ક્યા પ્રકારનો છે તે સમજે છે.

કન્યાઓને પણ નાનપણથી આરવર્ષમુધી અભ્યાસ કરાવવો જોઈએ. તેમાં તેમને નીતિ વ્યવહાર તે ધર્મનો જોડ મળવો જોઈએ. તેટલા કાળ પછી તેને સદ્ગુણી વિદ્યાવાનના વ્યવહાર દુશ્વલ ૨૦ વર્ષના વચ્ચાથે પરણાવવી જોઈએ. તેમને મુખ્ય જ્ઞાન પતિસાથે કેમ વર્તવું, ખીજા સંબંધીની મર્યાદા કેમ રાખવી, ખાલકોનું રક્ષણ કેમ કરવું, પ્રસન્નિસમથે કેવી સાવધાની રાખવી, ઘરની વ્યવસ્થા કેમ કરવી એ વગેરે સારી રીતે સમજણ મળે અને તે સાથે ધર્મ અને નીતિનાં દૃઢ ધ્વજ તત્વો તેના હૃદયમાં હવે ત્યારેજ સ્ત્રીકળવણી પૂરી થયેલી ગણાય.

ખાનગી તથા ખાનડીઓ એ મસાવૃક્ષના મૂળ છે જ્યારે એ બે મૂળો સુધરે ત્યારેજ સસારવૃક્ષને સુગતા નાર લાગતી નથી સઘળા સર્જુણો જેવા કે ન્યાય, દયા, સૌર્ય, મહેતાભિમાન, પગપગ, વિવેક, એ 'સુદ્ધ' કેળવણી ઉપર આધાર રાખે છે માટે સુદ્ધ કેળવણી પ્રાપ્ત થાય તો ઉપર નખેલા સઘળા સર્જુણો સ્વાભાવિક રીતે પ્રગટ થતા વાર લાગતી નથી

હાય જે કેળવણી આપનામા આને છે તે સપૂર્ણ તો નથીજ પણ આરભમાં ઠીક છે કેમકે પ્રત્યેક કામનો આગળ એનાજ પ્રધાનનો દોર છે જેમ ખેતરને સુધારવા સાઠ પ્રથમ ખેડી તેમાં ખાતર પૂરનામા આને છે તેમ ઉપર વખેની કૃત્રિમ પુણીને માર્ગ દેખાડવાને શુભ સસ્કારગ્રંથ હાનતી કેળવણી છે પણ પૂરેપૂરું જ્યાં આપનાર તો ઉપર જણાવેની કેળવણીજ છે આમ કંવાનેનાસ્તે જેમ પૂર્વે તેમ આપણા અનેક ખોટા ગીનાજ અને રૂઢીઓનું મૂળ ઉખેડવાને આપણે પગમ પુરુષાર્થ સાધવો જોઈએ અને તેમ કરનાયીજ આપણી સત્ય સુધારણાનો જય થવાનો પૂરતો મલવ છે આપણા દેશમાં ડશરૂપાથી અનુદ્રાજ અને સુખ ગાતિનાજ ગજ્ય છે તેથી જનમાન જળનનાને આપણે નિશ્ચિત ગીએ આપણને પરદેરી નિદ્વાનોએ અનાદિ કાળની અવાનરૂપિ ગત્રીમાં ઉઘતા જગૃત કરી જ્ઞાનમર્થના રીત કગવ્યા છે તેનો ઉપયોગ કર્યો આપણા હાયમાં છે નહારી રૂઢીઓ નિસેધિનસે ધટતી જ્ય છે તે હજીપણ ધટશે તેમ વારી આપણા દેશના પ્રાચીન નિદ્વાનોના વિચારને અટકા કરી તે પ્રમાણે સુચારુમાં પ્રયત્ન કરવું કે ઇશ્વર આપણા સુઉદ્ધોગને સમ્પન્ન કરશે

આ બોલ તથા પરબોલમાં સુખ પ્રાપ્ત થવાનું સાધન વિદ્યા નીતિ ને વર્મ છે તેમ જાણી આપણે પુરુષાર્થ પણ તે મેળવનાને કવો કેમકે વિદ્યાથી આ બોલ અધિ સુખ મેળે અને નીતિ વર્મથી આ બોલ તથા પરબોલ મળથી સુખ અને સુકીર્તિ પ્રાપ્ત થાય છે

હે પરમ દયાળુ પરમેશ્વર! તમે સવના હૃયમાં નિષ્કૃષ્ટિના પ્રેરક છે માટે અમારા આર્ય મધુઓના અતરમાં સન્માર્ગ સત્પ્રધમ નીતિ અને સત્તાનની પ્રેરણા કર સર્વકાર્યના વિદ્રોને દૂર કરતા સર્વના પાપિખાળી સુદ્ધ મુદ્ધિઆપો કે જ્યાં શુભ પુરુષાર્થમાં અને તમારી સુદ્ધ લક્ષિતમાં નિગત તમ રહે અને આમાનિક તથા પાપાકિક સુખ મેળવનાને તત્પર થઈ તમારી પ્રીતિને પાન થા અમૂલ્ય સુખનો નાભ છે (તયાન્તુ)

પુસ્તકોની પહોંચ.

પ્રેમજીવન આ નામની એક ચોપડી કતો તરફથી મળી તે ઉપકાર સાથે માન્ય રાખી છે. પ્રેમસંબંધી પેહેલાં ચોડીએક જુદા જુદા ઢપની કવિતાઓ છે. એ કવિતાઓઉપર પછીથી અનુક્રમે ટીકા લખીને કવિતાના અર્થની સુગમતા કરી છે. જે આપ્રમાણે ટીકા કરવામાં આવી ન હોત તો કવિતા શા હેતુઉપર રચાઈ છે અને તેમાં કેવું સારસ્ય છે તે જાણવું કઠણ હતું. કવિતાની ઉત્પત્તિ ટીકાએજ સફળ કરી કહીએ તો અત્યુક્તિ જવું નથી. ભાષાની છપ અને લખાણની સૌલીઉપરથી માલતીમાધવના ભાષાંતર કર્તાની રચના હોય એમ અનુમાન થઈ શકે છે. પ્રેમસંબંધી લેખમાં કવિતાની ટીકા અધિકારીવર્ગને વાંચવા યોગ્ય છે.

ગુજરાત ગેઝેટ નામનો એક પત્રનો પેહેલો અંક અમને મળ્યો છે. આ પત્ર પ્રથમજ આ વખતે જન્મ પામેલ છે. ભાષા અને સમાચારો ઠીક છે. આગળ જતાં તે પોતાની ભાષામાં, કદમાં અને વિષયોમાં ખીજનીપેઠે પ્રજાને વધારે સંતોષ ઉપજવનાર થાય એવું અમે અંતઃકરણથી ઇચ્છીએ છીએ.

અમેરે અક્ષરસતણા ભોગીયા.

(જંગલો.)

“ જનની જીવેરે, ગોપીચંદની ” (એ રાગ.)

અમેરે અક્ષરસતણા ભોગિયા, અક્ષરસપર ભાવ જી;
રાતને દિવસ હૃદયવિષે, અન્ય રસનો અભાવ જી. અમેરે. ૧
રૂચિ થાતાં અક્ષરસતણી, ખટ રસપર ખેદ જી;
પરમ મુનિજન પારખે, અક્ષરસતણો ભેદ જી. અમેરે. ૨
રસ મસ છે અક્ષરસવિષે, જેને રસની છે જાણ જી,
તલ ભાર પણ અક્ષરસતણી, શક જનને ન સાન જી. અમેરે. ૩
અક્ષરસના જે જે ભોગિયા, તેના તનમાં ન તાન જી;
તૃષ્ણા વિષયસુખ ત્યાગીને, કેવળ ઇચ્છે કલ્યાણ જી. અમેરે. ૪
કલ્પના મૂકીને જે કરે, પ્રેમે વિષયનું પાન જી;
જીવનુમુક્તિ તો તેને જડે, ધરવું ન પડે ધ્યાન જી. અમેરે. ૫
ભવાની અક્ષરસપીને ભાવથી, ભુલ્યા શરીરનું ભાન જી;
સુખદુઃખ ગમે ન સંસારનું, ગમે નહિ ગાન-તાન જી. અમેરે.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પ્રગ્નક ૧૬ મુ

મર્ગશિર્ષિ, સન ૧૮૮૪

અંક ૩ જો

॥ યતોધર્મસ્તતોજય ॥

અપરોક્ષાનુભૂતિ

શ્રીહરે પરમાનંદમુપદેષ્ટારમીશ્વરમ્ ।

વ્યાપક સર્વલોકાના કારણ ત નમામ્યહ ॥ ૧ ॥

પરમ આનંદરૂપ, ઉપદેશ કરનારા અવને નિયમમાં ગણનારા, અનંત વ્યાપી ગહેલા અને સવના કારણરૂપ એવા શ્રી હરિને હું નમન કર છું

અપરોક્ષાનુભૂતિર્વ પ્રોચ્યતે મોક્ષસિદ્ધયે ।

સદ્ભિરેવ પ્રયત્નેન વીક્ષણીયા મુહુર્મહુ ॥ ૨ ॥

આ અપરોક્ષાનુભૂતિ (તન્ત આત્માનુ અપરોક્ષ વાન કરાને તેનો અર્થ)

મોક્ષની સિદ્ધિને માટે કેહેવાય છે તે સત્યુપદેશ (નિત્યાનિત્ય નમ્તુ નિવેક આ આત્મા સાનન યુક્ત મુમુક્ષુઓએ) વારંવાર જોવી (શુદ્ધમુખથી સાલગી ને વિચારવી)

સ્વર્ણાશ્રમધર્મેણ તપસા હરિતોષણાત્ ।

સાધન પ્રમર્ષેત્પસા વૈરાગ્યાદિચતુષ્ટય ॥ ૩ ॥

પોતાના વર્ણાશ્રમના વર્મ પાળનાથી, કૃત્યદ્રાવણાદિ તપથી, ૫ મેશ્વરને

પ્રીતિ ઉપજાવે એવા દયા ભરેલા કર્મથી, વૈરાગ્ય જમા મુખ્ય છે એના ચાર માનન પુરૂષને થાય છે

મૈત્ર્યાદિસ્થાવરાતેષુ વૈરાગ્યં પ્રિયયેષ્વનુ ।

યથેવ કાન્કવિષ્ણાયા વરાગ્ય તદ્દિ નિર્મલ ॥ ૪ ॥

સત્યલોકથી માડીને મનુષ્યનોક સુનીમા નેટના પ્રિયો છે તે મનગામા

જમ કાગડાનો વિદ્યાર્થી ગ્રહણ કરનારી છગ્ગા ન થાય તમ ગ્રહણ કરવા ની છગ્ગા ન થાય તેનું નામ નિર્મળ વૈરાગ્ય કેહેવાય

૧ પ્રથમ શ્લોકથી અર્થ નિર્વિદે પૂણ્ય થવાના તેનુંથી મળનાયરૂપ ક છ ૨ અર્થ રચનાનો હેતુ કહે છે ૩ વૈરાગ્ય આદિ ચાર સાધનો કેમ થાય તેનું મ છ કહે છે ૪ વૈરાગ્ય આદિ ચાર સાધનો કાલકથી નિવૃત્તતા પ્રથમ વાગ નિરૂપણ કર છે

નિર્લમાત્મસ્વરૂપં હિ દૃશ્યં તદ્વિપરીત્તમં ।

एवं यो निश्चयः सम्यग्विवेको वस्तुनः स वै ॥ ५ ॥

આત્મસ્વરૂપ નિત્ય એટલે અવિનાશી છે અને દૃશ્ય (અનાત્મસ્વરૂપ) આત્મસ્વરૂપથી જુદું એટલે નાશવાળું છે એમ જ સારી રીતે નિશ્ચય થાય તેનું નામ વસ્તુનો વિવેક કહેવાય.

सदैव वासनासागः शमोयमिति शब्दितः ।

निग्रहो बाह्यवृत्तीनां दम इत्युच्यते बुधैः ॥ ६ ॥

નિરંતર વાસનાનો ત્યાગ થવો તે શમ કહેવાય છે અને બહારની વૃત્તિ જ આત્માદિક ઇન્દ્રિયો તેનો નિગ્રહ એટલે નિષેધ વૃત્તિમાં તિરસ્કાર થવો તે દમ કહેવાય છે.

विषयेभ्यः परावृत्तिः परमोपरतिर्हि सा ।

सहनं सर्वं दुःखानां तितिक्षा सा शुभा मता ॥ ७ ॥

વિષયો થકી જ નિવૃત્તિ કહેતાં અનિત્યથણાં આદિ દોષ દીઠાથી ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા ન થવી તેનું નામ ઉપરતિ કહેવાય અને સર્વે ટાઢ તડકા આદિ-દુઃખોને સહન કરવાં તે સુખ આપનારી તિતિક્ષા કહેવાયેલ છે.

निर्गमाचार्यवाक्येषु भक्तिः श्रद्धेति विश्रुता ।

चित्तैकाग्र्यं तु सल्लक्ष्ये समाधानमिति स्मृतं ॥ ८ ॥

વેદનાં અને આચાર્યનાં વાક્યોને વિષે ભક્તિ થવી તે શ્રદ્ધા કહેવાય છે. અને પ્રત્યગ્ અભિન્ન બ્રહ્મને વિષે ચિત્તની એકાગ્રતા થવી તેનું નામ સમાધાન કહ્યું છે.

संसारबंधनिर्मुक्तिः कथं मे स्यात्कदाविधे ।

इति या रुदृढा बुद्धिर्वक्तव्या सा मुमुक्षुता ॥ ९ ॥

હે દૈવ! ક્યારે અને કય રીતે સંસારનાં બંધનથી મારી મુક્તિ થશે એવી રીતે અતિ દૃઢ બુદ્ધિ થવી તેનું નામ મુમુક્ષુતા કહેવાય.

उक्तसाधनयुक्तेन विचारः पुरुषेण हि ।

कर्तव्यो ज्ञानसिद्धयर्थमात्मनः शुभमिच्छता ॥ १० ॥

પ વૈરાગ્યને ઉત્પન્ન કરનારા વિવેકનું નિરૂપણ કરે છે. ૬ વિવેકને નિરૂપણ કરી વૈરાગ્યથી યનાગં કાયં મમ આદિને ત્રણ સ્લોકથી નિરૂપણ કરે. ૭ ઉપરતિ તથા તિતિક્ષા કહે છે. ૮ શ્રદ્ધા અને સમાધાન કહે છે. ૯ વૈરાગ્યથી ધનાગ શમાદિત્રય કહીને હવે આ શમાદિત્રયી યનારી મુમુક્ષુતાનું નિરૂપણ કરે છે. ૧૦ હવે ઉપરના સાધનો કલા તેની સુ કરવાનું છે તે કહે છે.

ઉપર કહેવા સાધનોવડે યુક્ત તથા પોતાનું બહુ ઇચ્છનારા પુરૂષે આત્મ જ્ઞાન સિદ્ધ થવા માટે વિચાર કરવો

નોત્પર્યંતે વિનાજ્ઞાન વિચારેણાન્યમાધનૈ ।

યથા પદાર્થમાન હિ પ્રકાશેન વિના કચિત્ ॥ ૧૧ ॥

જમ સૂર્યાદિના પ્રકાશવિના પદાર્થોનું જ્ઞાન થતું નથી તેમ વિચારવિના ખીજા કોઈ સાધનોથી જ્ઞાન થતું નથી

કોહ કંથમિદ જાત કોઘે કર્તાસ્ય વિગ્રહે ।

ઉપાદાન કિમસ્તીહ વિચાર સાયમીદશ ॥ ૧૨ ॥

હું કોણ છું એટલે મારું શું સ્વરૂપ છે, આ સ્થાનનું જગત્તમનું જગત્ શા માટે થયું, આ જગત્નો ઉત્પત્ત કરનાર કોણ છે, તથા આ જગત્નું ઉપાદાન કારણ શું છે આવા પ્રકારનો જે વિચાર નેજ વિચાર કહેવાય

નાંહ ભૂતગણો દેહો નાહ ચાક્ષગણસ્તથા ।

एतद्विलक्षण कविद्विचार सोयमीदश ॥ ૧૩ ॥

પંચ મહા ભૂતનો સમૂહ સ્થૂળ દેહ હું (પ્રત્યગાત્મા) નથી તથા શ્રોત્રાદિક ઈન્દ્રિયોનો સમુદાય સૂક્ષ્મ દેહ હું નથી, એ બેય દેહથી નિપરીત ધમનાળો હું છું આવા પ્રકારનો વિચાર તે વિચાર કહેવાય

ઐજ્ઞાનપ્રમથ સર્વે જ્ઞાનેન પ્રવિન્ધિયતે ।

સકલ્પો વિવિધ કર્તા વિચાર સાયમીદશ ॥ ૧૪ ॥

મર્વ નામ રૂપાત્મક જગત્ અજ્ઞાન યકી થયું છે, જ્ઞાન વડે કરીને નય થઈ જાય છે તથા નાના પ્રકારનો જે સકલ્પ છે તે આ જગત્નો કર્તા છે એમ જે વિચાર કરવો તે વિચાર કહેવાય

एतैर्यોર्यदुપાदानमेक सूक्ष्म सदव्यय ।

यथेव मृद्घटादीना विचार सोयमीदश ॥ ૧૫ ॥

જમ ઘટાદિ પદાર્થોનું ઉપાદાન કારણ માટી છે તેમ અજ્ઞાન અને નષ્ટપત્તું ઉપાદાન કારણ ત્રણ કાળમાં જેનો બાધ નથી એનું વ્રત્ત છે કેમકે તે ક્ષયગ્રહિત છે, મજ્જતીય આદિ ભેદગ્રહિત છે અને મન વાણીયા અગોચર છે એમ વિચાર કરવો તેનું નામ વિચાર કહેવાય

૧૧ વિચાર વિના જ્ઞાન નથી થતું તેવું પ્રકાર છે ૧૨ હવે પાંચ સ્તોત્રીયા વિચારનું અગ્રમ વિરૂપણ પ્રેરે છે ૧૩ હું કોણ એમ કહું તેનો વિચાર પ્રેરે છે ૧૪ આ જગત્ એમ થયું તેનો વિચાર કરે છે ૧૫ જગત્નો કર્તા કોણ તેનો વિચાર પ્રેરે છે

અહમેકોપિ સૂક્ષ્મથ જ્ઞાતા સાક્ષી સદવ્યયઃ ।

તદહં નાત્ર સંદેહો વિચારઃ સોયમીદશઃ ॥ ૧૬ ॥

હું એક છું એટલે સજ્જાતિ ભેદ રહિત છું, સૂક્ષ્મ છું એટલે ધ દ્વિયો-
થી અગોચર છું, જાણનારો છું, સાક્ષી છું, અને સર્વ વિકાર રહિત છું, એટ-
લા માટે-તે (અહ પ્રત્યયથી જાણવામાં આવતું સત્યજ્ઞાન આદિ લક્ષણવાળું)
બ્રહ્મ હું છું એમાં કંઈ સંદેહ નથી, આવો વિચાર કરવો તે વિચાર કેહેવાય.

આત્મા વિનિષ્કલો ઇકો દેહો બહુભિરાવ્રતઃ ।

તયોરૈક્યં પ્રપશ્યંતિ કિમજ્ઞાનમતઃપરં ॥ ૧૭ ॥

આત્મા અવયવવિનાનો છે અને એક છે તથા લિંગદેહ છે તે શ્રોત્રઆદિ
૧૭ તત્વના સમુહવાળો છે તેમ છતાં તે આત્મા અને લિંગદેહનું એકપણું
જીવે છે એનાથી બીજું કયું અજ્ઞાન છે ;

આત્મા નિયામકશ્ચાતર્દેહો બાહ્યો નિયમ્યકઃ ।

તયોરૈક્યં પ્રપશ્યંતિ કિમજ્ઞાનમતઃપરં ॥ ૧૮ ॥

આત્મા નિયંતા છે અને પચકાશની માંહે રહેનારો છે તથા દેહ છે તે
નિયમમાં રાખવા યોગ્ય અને બહાર છે. તે બેયનું એકપણું જીવે છે એના કરતાં
બીજું કયું અજ્ઞાન છે ?

આત્મા જ્ઞાનમયઃ પુણ્યો દેહો માંસમયોઽશ્ચિઃ ।

તયોરૈક્યં પ્રપશ્યંતિ કિમજ્ઞાનમતઃપરં ॥ ૧૯ ॥

આત્મા જ્ઞાનમય કેહેતાં પ્રકાશસ્વરૂપ છે અને શુદ્ધ છે તથા સ્થૂળદેહ માં-
સમય છે તેમ છતાં તે બેયનું એકપણું જીવે છે એનાથી બીજું કયું અજ્ઞાન છે ?

આત્મા પ્રકાશકઃ સ્વચ્છો દેહસ્તામસ ઉચ્યતે ।

તયોરૈક્યં પ્રપશ્યંતિ કિમજ્ઞાનમતઃપરં ॥ ૨૦ ॥

આત્મા સૂર્યાદિકની પેઠે સર્વને પ્રકાશકરનાર અને સ્વચ્છ છે તથા ઘડા-
આદિની પેઠે જડ છે એ બેયનું એકપણું જીવે છે એનાથી બીજું કયું અજ્ઞાન છે ?

આત્મા નિત્યો હિ સદ્વૃષ્ણો દેહો નિસો હ્રાસન્મયઃ ।

તયોરૈક્યં પ્રપશ્યંતિ કિમજ્ઞાનમતઃપરં ॥ ૨૧ ॥

૧૬ જગતનું ઉપ દન કારણ કાણ તેનો નિશ્ચય કરે છે ૧૭ જીવ-બ્રહ્મના અભેદજ્ઞાના નિર-
પણરૂપ વિચાર ૧૮ હવે પાત્ર પ્રકાશથી અજ્ઞાન નિરપણ કરીને જીવ-બ્રહ્મનું એકપણું દેખાડે છે અને
દેહ આત્માનું વિલક્ષણપણું દેખાડે છે. તેમા પ્રથમ સૂક્ષ્મ દેહ સાથે વિલક્ષણપણું કહે છે ૧૯ સ્થૂળ
દેહસાથે આત્માનું વિલક્ષણપણું સુચવે છે ૨૦ અનેક પ્રકારથી દેહસાથે આત્માનું વિલક્ષણપણું
૨૧ કહે છે

આત્મા નિત્ય છે અને વસ્તુ દેશ કાળનો જેને માન નથી એવો છે તથા દેહ અનિત્ય (ક્ષણે ક્ષણે નાશનાળો) અને અસત્ કેતા વસ્તુ દેશ કાળના બાનનાળો છે મારે તે એવનુ એકપણુ બુદ્ધિ ૧ તેનાથી બીજુ કયુ અજ્ઞાન છે ?

ૐત્મનસ્તત્પ્રકાશત્વ યત્પદાર્થવિભામન ।

નામ્યાદિદીપ્તિરદીપ્તિર્ભવસામ્ય યતો નિશિ ॥ ૨૨ ॥

ઘટ પટ આદિ પદાર્થોનુ જે બાન થાય તેનુ નામ આત્માનુ પ્રકાશપણુ બાપુ આત્માનો પ્રકાશ અગ્નિના પ્રકાશ જેવો (ઉત્પત્તિ નિનાશઆદિ વિધાર વાળો) નથી કેમકે રાત્રિયે (એક ઠેકાણે અગ્નિ હોય તો પણ બીજા ઠેકાણે લોકને) અધપણુ થાય છે એટલે રૂપને જોનામા અસમર્થ પણુ થાય છે

દેહોદ્દમિત્યય મૂળો ધત્ત્વા તિષ્ઠસહો જન ।

મમાયમેસાપિ જ્ઞાત્વા ઘટ્ટદ્રષ્ટેવ સર્વદા ॥ ૨૩ ॥

ઘડાનો જોનારો જેમ આ ઘડો ભાગે છે એમ સર્વ । જાણે છે તેમ માણસ આ દેહ ભારો છે એમ (સામાન્ય રીતે) જાણે છે તોપણુ આ દેહ છે તે હું છું એમ વાગીને (દૃષ્ટાનુ ને રચનુ એકપણુ કરીને) અજ્ઞાની માણસ રહે છે (સર્વ કરી ચૂક્યો એમ માની કાંઈ કરતો નથી) એ આશ્ચર્ય છે

બ્રહ્મર્વાહ સમ શાત સચ્ચિદાનંદલક્ષણ ।

નાહ દેહો હ્યસદ્રૂપો જ્ઞાનામિત્યુચ્યતે વુધૈ ॥ ૨૪ ॥

હું સર્વમા મગ્ધો, નિર્લેપાદિ વિકાર વગરનો, સત્ ચિત ને આનંદ જેનુ લક્ષણ છે એવો છું, અસત્ એટલે બાધ પામનારો દેહ હું નથી એમ જાણુવું મેને તત્વજ્ઞાનિઓ જ્ઞાન કહે છે

નિર્વિકારો નિરાકારો નિરવગ્રોદમવ્યય ।

નાહ દેહો હ્યસદ્રૂપો જ્ઞાનામિત્યુચ્યતે વુધૈ ॥ ૨૫ ॥

જેને જન્મ મરણ નિકાળ નથી, જેને દેહાદિ આકાર નથી, જેમા અધ્યાન્મ આદિ તાપ નથી, અને જેનો નાશ નથી એવો હું આત્મા છું, અસત્ એવો દેહ હું નથી એમ જાણુવું તેને વિદ્વાનો જ્ઞાન કહે છે

નિરામયો નિરાભાસો નિર્વિકલ્પોદમાત્તત ।

નાહ દેહો હ્યસદ્રૂપો જ્ઞાનામિત્યુચ્યતે વુધૈ ॥ ૨૬ ॥

હું નિરાનય એટલે રોગ રહિત છું, નિરાભાસ છું (વૃત્તિ વ્યાપીયણા બતાવેલા વ્યાપીયનારહિત અર્થાત્ તિદાનાસરહિત) દેહપતા વગરનો છું અને વ્યાપક છું : અસત એવો દેહ હું નથી, એમ જાણવું તેને તત્ત્વજ્ઞાનિએ જ્ઞાન કહે છે.

નિર્ગુણો નિષ્ક્રિયો નિર્વ્યો નિયમુક્તોદમચ્યુતઃ ।

નાદં દેહો હ્યમદૂષો જ્ઞાનમિન્યુચ્યતે વૃથઃ ॥ ૨૭ ॥

હું ગુણરહિત છું, ક્રિયારહિત છું, નાશરહિત છું, નિરંતર સુખ એટલે ત્રણ કાળમાં બદલતરહિત છું, અને અચ્યુત એટલે સત્ ચિત્ત અને આનંદ સ્વનાવતા છું : અસતરૂપ એવો દેહ હું નથી, એમ જાણવું તેને તત્ત્વજ્ઞાનિએ જ્ઞાન કહે છે.

નિર્મલો નિશ્ચલોનૈતઃ શુદ્ધોદમજગૌમરઃ ।

નાદં દેહો હ્યમદૂષો જ્ઞાનમિન્યુચ્યતે વૃથઃ ॥ ૨૮ ॥

હું અવિદ્યા અને તેનાં કાર્ય લક્ષણરૂપ મેલરહિત છું, આકાશતી પેટે નિશ્ચળ છું, દેશ-કાળ-વસ્તુના પરિચ્છેદરહિત છું : શુદ્ધ, જરા વગરનો, અને મગન વગરનો છું ; અસત એવો દેહ હું નથી, એમ જાણવું તેને તત્ત્વજ્ઞાનિએ જ્ઞાન કહે છે.

સ્વૈદેહે શોભનં મનં પરુષાણ્યં ચ મનમં ।

કિં મૂર્ધ્ન શૂન્યમાત્માનં દેહાતીતં કરોપિ મોઃ ॥ ૨૯ ॥

પોતાના શરીરનેવિષે પુરૂષ જેનું નામ છે એવો, મગનરૂપ, શ્રુતિવાક્યે પ્રત્યક્ષે વર્ણવેલો અને સર્વે વ્યવહારના આધારરૂપ દેહથી બુદ્ધો આત્મા તેને તે મૂર્ધ્ન 'શૂન્ય' (અન્યતઃ અભાવરૂપ) કેમ કહે છે ? અર્થાત્ આત્માનું શૂન્ય-પાત્ર ન માનવું.

સ્વાત્માનં ગૃણુ મૂર્ધ્ન ત્વં શ્રુત્યા યુક્ત્યા ચ પૂરુષં ।

દેહાતીતં મદાકારં મુદુર્દર્શં મવાર્દનં ॥ ૩૦ ॥

તે મૂર્ધ્ન એટલે દેહને આત્મા માનનારા ! પુરૂષરૂપ, દેહથી બુદ્ધો, સાગ આકાશવાણો અને તારા સગળા (નાસ્તિકાએ દેહથી ન શકાય એવો પોતાના આત્મા તેને શ્રુતિથી અને યુક્તિથી સાંભળ.

અહશબ્દેન વિદ્યાત એક એવ સ્થિત પર ।

સ્થૂલસ્ત્વનેકતા માત્ર કથ સ્યાદેહક પુમાન્ ॥ ૩૧ ॥

હુ એવા શબ્દથી પ્રસિદ્ધ, એક, પર, એવો આત્મા વ્યૂળ અને અનેક પણુને પામેવો દેહ કેમ હોય ?

ઐહ દૃષ્ટતયા સિદ્ધો દેહો દૃશ્ય તયા સ્થિતઃ ।

મમાયમેતિ નિર્દશાત્કથ સ્યાદેહક પુમાન્ ॥ ૩૨ ॥

હુ એના શબ્દથી જણાતો આત્મા દૃષ્ટાપણથી એટલે શબ્દાદિક વિષયોને પ્રકાશ કરનારપણાથી પ્રસિદ્ધ છે તથા દેહ રથપણથી એટલે શબ્દાદિક વિષયોની પેઠે પ્રકાશ કરવા યોગ્ય છે તેમજ આ મારો દેહ છે એમ કેહેનાય છે માટે આત્મા દેહ કેમ હોય ?

અઠ વિકારહીનસ્તુ દેહો નિત્ય વિકારવાન્ ।

ઇતિ પ્રતીયતે માક્ષાત્કથ સ્યાદેહક પુમાન્ ॥ ૩૩ ॥

હુ શબ્દથી જણાતો આત્મા વિકાર નગરનો છે અને દેહ નિરતર વિકારવાળો છે એમ પ્રત્યક્ષ જણાય છે તથા આત્મા દેહ કેમ હોય ?

યૈસ્માત્પરમિતિશ્રુત્યા તયા પુરુષલક્ષણ ।

વિનીર્ણિત વિમદેન કથ સ્યાદેહક પુમાન્ ॥ ૩૪ ॥

યસ્માત્પર એ શ્રુતિથી અથાત જે થકી પર અને અવર કર પણ નથી, એ આદિ શ્રુતિ છે તે શ્રુતિવડે ચતુર પુરોષાએ આત્માનુ વક્ષણ નકી કરી રાખેલું છે, માટે આત્મા દેહ કેમ હોય ?

સર્વ પુરુષ એતિ સૂક્તે પુરુષસંજિતે ।

અપ્યુચ્યતે યત શ્રુત્યા કથ સ્યાદેહક પમાન્ ॥ ૩૫ ॥

સર્વ આ આત્માજ છે એ રીતે પુરૂષ સૂક્તમા કહેલું છે માટે શ્રુતિથી આત્મા દેહ કેમ હોય ?

અસગ પુરુષ પ્રોક્તો ગ્રહદારણ્યકપિ ચ ।

અનતમલ્મશ્ચિષ્ટ કથ સ્યાદેહક પુમાન્ ॥ ૩૬ ॥

જૂહદારણ્યક ઉપનિષદમા પણ આત્માને અસગ કહ્યો છે અને દેહ તો અનત મેવથી ભર્યો છે માટે આત્મા કેમ હોય ૩૬

૩૨ ત્રયમ યુક્તિયા દેહ આત્માનુ વિનક્ષણપણ એવાં છે ૩૪ અને શ્રુતિયા દેહાત્માનુ વિનક્ષણપણ મતાં છે

તત્રૈવ ચ સમાખ્યાતઃ સ્વયંજોતિર્હિ પૂરુષઃ ।
જડપરપ્રકાશયોસૌ કથં સ્યાદેહકઃ પુમાન્ ॥ ૩૭ ॥

તેજ બૃહદારણ્યકમાં આત્માને સ્વયંજ્યોતિ એટલે પોતાની મેળે પ્રકાશમાન વર્ણવ્યો છે માટે આ જડ અને બીજાથી પ્રકાશિતનાર દેહ આત્મા કેમ હોય ?

પ્રોક્તોપૈર્મર્મકાંડેન હ્યાત્મા દેહાદ્વિલક્ષણઃ ।

નિત્યશ્ચ તત્ફલં ભુક્તે દેહપાતાદનંતરં ॥ ૩૮ ॥

કાર્મકાંડે પણ આત્માને દેહ થકી વિલક્ષણ કહ્યો છે કે, દેહ પડ્યા પછી કર્મના ફળ ભોગવે છે માટે નિત્ય છે. ૩૮

લિંગં ચૈનેકસંયુક્તં ચલં દૃશ્યં વિકારિ ચ ।

અવ્યાપકમસદ્રૂપં તત્કથં સ્યાત્પુમાનયં ॥ ૩૯ ॥

અનેક પ્રકારના સ્થૂળ દેહના સંબંધથી યુક્ત અથવા શ્રોત્ર આદિ ૧૭ કળાથી યુક્ત, અચળ, મારો કાન માં મન એવી મમતાથી જાણવાના વિષયરૂપ, વિકારવાળું, એક ઠેકાણે રહેનારું, અને જ્ઞાનથી લય થનારું લિંગ શરીર તે આ આત્મા કેમ હોય ?

ૈવં દેહદ્વયાદન્ય આત્મા સૂરૂપ ईश्वरः ।

સર્વાત્મા સર્વરૂપશ્ચ સર્વાતીતોહમવ્યયઃ ॥ ૪૦ ॥

એ પ્રમાણે સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ દેહથી બુદ્ધે, શરીરમાં રહેલો, ઇશ્વર, સર્વના આત્મારૂપ, સર્વરૂપ, આહ શબ્દથી અનુભવમાં આવતો અને વિકાર વગરનો આત્મા છે.

ईसात्मो, हमागेन प्रपंचस्यैव सत्यता ।

यथोक्ता तर्कशास्त्रेण ततः किंपुरुषार्थता ॥ ४१ ॥

એ પ્રમાણે આત્મા અને દેહનો વિલક્ષણપણાથી વિભાગ પાડતાં તર્કશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રપંચનુંજ સત્યપણું થયું અને તે પ્રપંચના સત્યપણાથી અવળો પુરુષાર્થ કરવાપણું થયું ?

ईसात्मदेहभेदेन देहात्मत्वं निवारितं ।

इदानीं देहभेदस्य ह्यसत्त्वं स्फुटमुच्यते ॥ ४२ ॥

૩૮ કર્મ કાડના અભિપ્રાયથી દેહાત્માનું વિલક્ષણપણું. ૩૯ લિંગ દેહના અનાત્મપણાનું નિરૂપણું. ૪૦ સ્વલ સૂક્ષ્મ દેહથી આત્માનું વિલક્ષણપણું. ૪૧ આત્મા અને દેહના બુદ્ધિપણામાં ગતિ ૪૨ દેહભેદના અસત્યપણાના નિરૂપણની પ્રતિજ્ઞા.

લોકયાત્રામા કેમ વર્તવું ?

સે/કે/૫૫૫૫ ૫૫૫૫૫૫

યાત્રા શબ્દથી કોઈપણ આપણે અજાણ્યા નથી જે સ્થળમા જઈ સ્નાન દર્શન વિગેરે કરવાથી કોઈ ટળી જવાને નીધે અત કરુ નિર્મળ થઈ પવિત્ર થવાય છે તે સ્થળ વિગેરેને આપણે તીર્થ કહિયે છિયે અને તીર્થને માટે કોઈ લોકો પોતાનુ વતન છોડી દૂર જાય ત્યાં તેને તીર્થયાત્રા કરવા ગયા એમ કહિયે છિયે દ્વારકા, કાશી, જગન્નાથ, બદ્રીકેશ્વર, હરદ્વાર, રામેશ્વર વિગેરે અને તે શિવાયના બીજા નાના નાના ઘણા સ્થાનકો યાત્રાના છે કે જેમા અધમોદ્ધારિણી ગંગા, યમુના, સરસ્વતી, નર્મદા વિગેરે મહા નદિઓ પણ આવી જાય છે એ તીર્થની યાત્રા કરવાનો આ રહ કરવા માડતા તેમા કેવી કેવી પવિત્ર રીતિથી વરતનુ અને કેમ તીર્થયાત્રા કરવી તેની આપણને કાળજી રહે છે આ એક નાની તીર્થયાત્રા છે તેમા આ પણે સઘળું લક્ષ રાખિયે છિયે પણ મોટી તીર્થયાત્રાનો ક્યારે આપણે વિચાર કર્યો કે આપણે આ મનુષ્યલોક કે જે દેવતાઓને પણ દુર્ગમ છે તેમા યાત્રા કરનામાટે આવ્યા છિયે એ યાત્રા કેવી પવિત્ર રીતિથી વરતીને પૂર્ણ કરવી તે જાણવાની વિશેષ જરૂર છે તીર્થયાત્રા જેમ આપણે આ લોક પરલોક સુધારવા અથવા પાપ ટળી જઈ પુણ્ય થવા માટે કરિયે છિયે, તેજ પ્રમાણે આ મહાયાત્રા પણ દર વાની છે આપણે એને યાત્રારૂપ નથી સમજતા અને એને માટે વિચાર પણ નથી કરતા એ આપણી ભૂલ છે મોટા મોટા સમર્થ વિદ્વાનો આ લોકયાત્રામા કેમ વર્તવું તેનો વિચાર કરે છે મહા ધર્મજ્ઞ યુધિષ્ઠિર જેવા પવિત્ર રાજાએ પોતાના પિતામહ ભીષ્મને લોકયાત્રામા વર્તવાની રીત પુછી ત્યારે તેણે બાણશર્યા મા સૂતા સૂતા એવો ઉપદેશ આપ્યો છે કે,—

કાયેન ત્રિવિધ કર્મ વાચા ચાપિ ચતુર્વિધ ।

મનસા ત્રિવિધ ચેવ દશકર્મપથાસ્સજેત્ ॥

ત્રણ પ્રકારની ક્રિયા શરીરવડે મેની દેવી, ચાર પ્રકારની ક્રિયા વાણીનડે મેની દેવી ત્રણ, પ્રકારની ક્રિયા મનવડે મેલી દેવી, એમ દશ પ્રકારની ક્રિયાનો ત્યાગ કરવો

જે લોકયાત્રામા આવેલો ટોચ તેણે આપ્રમાણે દશ કર્મ ઝોડી દેવા હવે તે દશ કર્મનો ભેદ પાડી દેખાડવા તેમાના પહેલા ત્રણવિશે આપ્રમાણે કહે છે

પ્રાણાતિપાત સ્તૈન્ય ચ પરદારાનયાપિ ચ ।

ત્રિણિ પાપાનિ કાયેન સવત પરિવ્રજેત્ ॥

પ્રાણીના પ્રાણનો નાશ કરવો એટલે હિંસા કરવી તે, ચોરી કરવી તે, અને પરસ્ત્રી ઉપર કુદૃષ્ટિથી જોવું, તે ત્રણ પાપને સર્વ રીતે ત્યાગ કરવાં.

એરીતે શરીરનાં ત્રણ પાપનો ત્યાગ કરતાં વાણીનાં ચાર પ્રકારનાં કયાં પાપ ત્યાગ કરવાં તે આ પ્રમાણે કહે છે.

અસત્પ્રલાપં પારુષ્યં પૈશુન્યમનૃતં તથા ।

ચત્વારિ વાચા રાજેદ્ર નજલ્પેન્નાનુચિંનયેત્ ॥

ખોટું બોલવું, ક્રોધને દુઃખ લાગે તેવું બોલવું, ચાડી કરવી અને અસત્ય બોલવું, એ ચાર પ્રકારનાં પાપ વાણીવડે બોલવાં પણ નહિ અને ચિંતવવાં પણ નહિ.

આ પ્રમાણે વાણીનાં ચાર પ્રકારનાં પાપ ત્યાગ કરતાં મનનાં ત્રણ પ્રકારનાં પાપ ત્યાગ કરવા કહે છે તે આ પ્રમાણે

અનભિધ્યા પરસ્વેષુ સર્વસત્ત્વેષુ સૌહૃદં ।

કર્મણાં ફલમસ્તીતિ ત્રિવિધં મનસા ચરેત્ ॥

પારકા ધનાદિકપર ધ્યાન ન દેવું, સર્વ પ્રાણી ઉપર પ્રેમ રાખવો અને કર્મનું ફળ મળે છે એવી આસ્થા રાખવી એ પ્રમાણે મનનાં ત્રણ પ્રકારનાં પુણ્યાચરણ પાળવાં; અર્થાત્ પારકા ધનની ઇચ્છા કરવી, પ્રાણીમાત્ર ઉપર દ્વેષ કરવો કે તેનું ભુકુ ઇચ્છવું અને વેદાદિકવિષે નાસ્તિક થવું, એ ત્રણ પ્રકારનાં મનનાં પાપ તણ દેવાં.

લોકયાત્રામાં પ્રવાસ કરનારા સર્વ પ્રવાસીનો અને સર્વે વર્ણનાં સ્ત્રીપુરુષોનો આ ધર્મ છે. જમ પુણ્યવગર તીર્થયાત્રામાં પ્રીતિ થાતી નથી તેમ પુણ્યવગર આ પવિત્ર મૃત્યુલોકમાં પણ અવાતું નથી. આમાં અવાયાપછી ઉત્તમ કુળજાતિમાં જન્મ થાય, વિદ્યા મળે, ધન મળે, સુજન મળે અને આયુષ્ય મળે એ કાંઈ થોડા પુણ્યની વાત ન સમજવી. એટલું મળ્યા છતાં અજાણમાં મન-વચન-કર્મનાં પાપોનો ત્યાગ ન થાય તો પછી આ લોકની યાત્રા કરી તે ન કર્યા જેવી સમજવી. તીર્થમાં જઈને સદાચરણથી ન ચલાય તો તીર્થયાત્રા ફેકટ થાય છે તેમ આ લોકમાં પુણ્ય સંપાદન કરવા આવ્યા છતાં કાંઈ ન થાય તો આ લોકની યાત્રા વૃથા ગયા બરાબર છે. સારાંશ એ છે કે આ લોકયાત્રામાં આવેલા પંથિએ સૌ પ્રાણી ઉપર પ્રેમ રાખવો, ક્રોધને દુઃખ થાય તેવું કશું કરવું નહિ અને સર્વપર સમાન-દૃષ્ટિ રાખી ક્રોધનું કશું લેવું નહિ. વાગૂલટપણ કહે છે કે,—

હિંસાસ્તેયાર્યથાકામં પૈશુન્યં પરુપાનૃતે ।

સમિન્નાલાપવ્યાપાદમભિધ્યાદગ્નિપર્યય ।

પાપ કર્મેતિ દશધા કાયવાહ્માનસૈસ્ત્વજેત્ ॥

પ્રાપ્તીનો ધાત ચોગી અને અન્યથા કામસેવા એ ત્રણ પ્રકારના કાયા સ બધી પાપકર્મ, તથા ખીજઓમા કુસપ થાય એવી ચાડી કરવી તે, કઠણ બોલવુ તે ખોટુ બોલવુ તે અને સખન વગરનુ બોલવુ એ ચાર પ્રકારના વાણીમનની પાપ-કર્મ, તથા પ્રાણીધાતનુ ચિતવન, પારકા ગુણ સહન ન થવાપણુ (અદેખ્યાદ્ય), અને જાંધી નજર અર્થાત્ રાસ્રાદિક ઉપર અશ્રદ્ધા એટલે નાસ્તિકપણુ એ ત્રણ મનના પાપકર્મ, એમ દશ પ્રકારના પાપકર્મનો સરીર વાપ્તી અને મનથી ત્યાગ કરવો.

આ પ્રમાણે આયુર્વેદના કર્તા પણ કાયા વાપ્તી અને મનથી દશ પ્રકારના પાપ ત્યાગ કરવાનુ કહે છે કાયાથી જે ત્રણપ્રકારના પાપ થવાનો સભવ છે, વાણીથી જે ચાર પ્રકારના પાપ થવાનો સભવ છે અને મનથી જે ત્રણ પ્રકારના પાપ થવાનો સભવ છે તે મળીને દશ પ્રકારના પાપને લોકયાત્રા કરનાગએ દૂર કરવાની આજ્ઞા કરી છે તે મિત્રાયના કાયા મન અને વાણીના ખીજ જે ન પાપો થાય છે તે સધળા દૂર કરીને પુણ્યાચરણથી વર્તવુ જોઇએ ખીજ પાપોની સખ્યા ન ગણવાનુ કારણ એ કે તે સર્વ આ દશ પ્રકારના પાપોના પેટામા આની જાય છે અને ધાગે કે નહિ આવતા હોય તોપણ તે સધળાને દૂર કરીને વર્તવુ એમ કરવાથી લોકયાત્રા સફળ થાય છે ઇશ્વરકૃપાથી યાત્રા કરવાનુ તો મન્યુ પપુ એ યાત્રા કેટલા કાળસુધી આપણા લાગ્યમા લખાગી છે તે વાતથી આપણે અ જાણ્યા છિયે માટે આ લોકયાત્રામા આટલુ પછીથી કરશુ એમ ઉધાર વાત રાખવી નહીં જેટલુ હાથે તેટલુ સાથે એમ જાણી રાખવુ તીર્થયાત્રાએ નીકળતા લુગ્યા લોકો કે વાટપાકુઓથી ડગતુ ચાલવુ જોઇએ અને પોતાના સરસામાન લાજમર્યાદા જાળવવા જોઇએ તે પ્રમાણે આ લોકયાત્રામા પણ કામ ક્રોધાદિક ટાઢા શત્રુઓ જાંદરની પેઠે કુઠી કુઠીને દેખતા દેખતામા સર્વ હુગી લે છે માટે એ લોકયાત્રામા ચોરનુ કામ કરનાગ તેઓનો વિશ્વાસ કરવો નહિ અનેક ઉપાયોથી તેને નખળા પાડી નાખવા અને ચોર લોકોને ચોગી જુનાવવા જેમ ખીજે વધે સર્વ લોકો ખતાવે છે તેમ કામાદિકને પણ સદાચરણરૂપ અન્ય માર્ગ દેખાડવો જેથી તે લોકયાત્રામા આપણને લુટવા તૈયાર થાય નહિ એમ થયા પછી શીલ, મર્યાદા, ધર્માચરણ અને મદ્યાચર એ ચાર પ્રકારનુ દ્રવ્ય સાગી રીતે સાચવવુ પ્રતિ દિવસ તેની વૃદ્ધિ થાય તેમ કરવુ પણ તેમા ઘટાડો થાય તેમ કરવુ નહિ તીર્થયાત્રામા જેમ પોતાના માણસો અને ચાકરો વિગેરે આધીન રા

ખવાં જોઈએ તેમ લોકયાત્રામાં શરી મન અને ચિત્તને આધીન રાખવાં જોઈ.
વાગ્બટ કહે છે કે,—

આર્દ્રસંતાનતા ત્યાગઃ કાયવાક્ચૈતસાં દમઃ ।

સ્વાર્થબુદ્ધિઃ પરાર્થેષુ પર્યાપ્તમિતિ સદ્વ્રતત્મ ॥

સર્વપર દયાળુ થવું, ધન દેવું, કાયા વાણી અને મનને વશ રાખવાં, અને પારકા પ્રયોજનમાં સ્વાર્થબુદ્ધિ કરવી, એટલાં વાનાંથી સદ્વ્રત સમાપ્ત થયું. અર્થાત્ એ પ્રમાણે ચાલવું એ ઉત્તમ વ્રતની સીમા છે. માટે લોકયાત્રામાં એ પ્રમાણે વર્તવું. તીર્થયાત્રામાં જમ જે પોતાના પરિચયમાં આવે તે ખરાસંબંધી છે અને તેજ કામ લાગે છે તેમ લોકયાત્રામાં પણ જે પાસે હોય તે સંબંધી છે અને તેજ કામ લાગે છે. માટે સૈની સાથે હળી મળી ચાલવું. અસંતોષ થાય તેવું કશું કારણ બનવા દેવું નહીં. લોકયાત્રાનો સમય બહુ લાંબો લાગે છે પણ તે વીતી ગયા પછી એક ક્ષણ કરતાં પણ ઓછો લાગે છે. એટલા સહવાસને માટે થઇને કાઢને કશું દુઃખ થાય એવું શામાટે કરવું જોઈએ. વર્ણાશ્રમોનાં ધર્મો યથાવિધિ પાળવા તે સાથે પુત્રધર્મ, સ્ત્રીધર્મ, શિષ્યધર્મ વિગેરે વ્યાવહારિક ધર્મો સહુએ સહુની યોગ્યતા પ્રમાણે પાળવા. જ્યાંસુધી લોકયાત્રા પૂરી થાય ત્યાંસુધી આ લોક પર-લોકમાં સુખ થવામાટે એજ પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. આપણી સાથે પરિચય રાખનારા ખીજઓ પણ લોકયાત્રાના પ્રવાસી છે તો તેઓ સાથે જે પ્રકારનો સંબંધ બધાયેલ હોય તે સંબંધ પ્રમાણે વર્તિને સર્વને સંતોષ આપવો. આ લોક-યાત્રાપ મહાયાત્રામાં અંતર્ગત માતાપિતાના સેવન વિગેરે નાના નાના તીર્થોનું સેવન છે કે જેમાં કાંઈપણ શ્રમ થયાવિના પુણ્ય થાય છે. એ તીર્થોનો પણ અનાદર કરવો નહિ. જે જે ધર્મો શાસ્ત્ર પુરાણો અને વૃદ્ધજનો બતાવે તે તે ધર્મોમાં શ્રદ્ધા રાખીને વર્તવું. તેમ કર્યાવિના યાત્રા સંપૂર્ણ થતી નથી. આ લોકયાત્રામાં જે જે ઉત્તમ રીતિથી વર્તવું જોઈએ તે રીતે ન વર્તાય તો તેથી આ ફેરો ફેાકટ જાય છે એટલુંજ નહિ પણ ઉક્લટો તેને માટે દંડ વેઠવો પડે છે, કે જે દંડ ખીજ પશુ પક્ષી વિગેરે જાતિમાં જન્મ લઇને ભરી આપવો પડે છે. પરમેશ્વરે આપણને આ લોકયાત્રાના પ્રવાસી બનાવ્યા અને તેમાં વર્તવાને ઉત્તમ યોગ આપ્યો તો તે પ્રમાણે વર્તી ઇશ્વરને રાજ કરવા; તે એટલેસુધી કે ફરીને તે આ લોકયાત્રામાં આવવાને આજ્ઞા કરેજ નહી. જો તે નારાય થાય છે તો ફરી ફરીને જેમાં કશું પણ કલ્યાણ ન થાય એવી યાત્રાઓ (કાશી દીઓ) કરાવ્યાં કરે છે. માટે સહુએ કાયાથી વાણીથી અને મનથી ઉપરના દશ પ્રકાર વગેરે જટલાં પાપકર્મ

હોય તેટલા દૂર કી પુણ્યકર્મ કરતા આ વોકયાના કાળપ્રમાણે પૂરી કરવી અને કરીને યાત્રા કરી પવિત્ર થવાપણુ ન રહે તે ગીતે ઇશ્વરને પ્રમત્ત કરવા એ જ કલ્પ્ય આ જન્મનુ છે શુદ્ધિવાનને માટે વધારે શુ કરેલુ ?

દુર્જનોની પણ આવશ્યકતા

જગતમા જે જે સારા પ્રાણી પાંચ અને સ્વભાવો થાય છે તે તે પ્રાણી પદાર્થ અને સ્વભાવોને વિદ્વાન લોકો પ્રેમની દૃષ્ટિએ જુવે છે તેઓ જ્યારે સાગ પ્રાણી પદાર્થ અને સ્વભાવોથી વિપરીત પ્રાણી પદાર્થ અને સ્વભાવો જુવે છે ત્યારે કટલીકવાર તેઓ અતરદૃષ્ટિ કરી જાય છે અને તેઓનુ દૃઢ્યકમળ શોકથી કરમાઇ જાય છે નહારા પ્રાણી પદાર્થ અને સ્વભાવના દર્શન કરતા પોતાનુ મરણ પણ ઉત્તમ માનનાગઓ ઇશ્વર પામે નહારા પ્રાણી પદાર્થ અને સ્વભાવથી સિદ્ધથી ખીએ તેમ ખીયે છે અને ગમે તેના સમર્થ છતા પણ કાચળો પોતાના અગો અદર લઇને જન્મ ગોટવાઇ રહે છે તેમ સધળી શક્તિ અતરમા ઉતારી દઇ ગોટવાઇ રહે છે "પરમેશ્વરને એની ગી પચાત પડી હશે કે સારાની સામે માફ અને માઠાની સામે સાડ એમ દ્વંદ્વધર્મવાળા પ્રાણી પદાર્થ અને સ્વભાવો જગતમા કર્યા હશે" એમ વિચારીને સુજન લોકો મોટા નિસાસો નાખી ગાલપર હાથ દઇ એક કાગે બેમી રહે છે કાઇને કાઇ પ્રાણી પદાર્થ અને સ્વભાવ સારો લાગે તથા કાઇને કાઇ પ્રાણી પદાર્થ તથા સ્વભાવ માઠો લાગે એવી ઘટમાળ તો મનુષ્યમા ચાલીજ આવે છે એટલે આ ઠીક અને આ અઠીક એવો નિશ્ચય નિરતર રહી શકતો નથી આમ છતા પણ જગતના હિતૈષી સત્વગુણી વિદ્વાનોએ પોતે પીણક બનીને પ્રાણી પાંચ તથા સ્વભાવ વિગેરેમા સાગ માઠાનો ભેદ પાડી દેખાડેલ છે આ ભેદ વિદ્વાન લોકો જે ઇશ્વર ભેદ પાડેલો છે તોજ પાડી શકે છે અને એ ભેદ પાડીને તેમથી અનૈકિક પ્રકારનો આપણને બોધ આપે છે જગતમા જનમડળને વિવેચ્યાવી રીતે ચાલવુ તે લાલકારક કે યશકારક છે અને આવીરીતે ચાલવુ તે હાનિકારક કે અપયશ આપનાર છે એ ઉપગના ભેદથીજ શુદ્ધિમાન વર્ગ સમજે છે કેટલાકને પરમ પદ પામ્યા સાલળીયે છિયે, કેટલાકને કીર્તિમત માલળીયે છિયે, કેટલાકને સરલ શાત સ્વભાવવાળા સાલળીયે છિયે, કેટલાકને માન મેળવતા માલળીયે છિયે, કેટલાકના નામ અજગ અમગ થઇ ગયા છે તે પણ માઠા ભેદની સામે કાઇ સાગ ભેદ

છે તે બેદને અંગીકાર કરી તેનું વર્તન થાય છે તેથીજ સાંભળીયે છિયે. અગ્નિની ઉત્પત્તિથી હીમની શીતતા અનુભવાય છે તે હીમની શીતતાથી અગ્નિની ઉત્પત્તિ અનુભવાય છે, શ્રુગારરસથી શાંતરસની સત્તા સમન્વય છે અને શાંતરસથી શ્રુગારરસની સત્તા સમન્વય છે. સૂર્યના તાપથી ચંદ્રની શીતલતાનું માપ કરી શકાય છે અને ચંદ્રની શીતલતાથી સૂર્યના તાપની તીક્ષ્ણતાનું માપ કરી શકાય છે. જળની ઉત્પત્તિથી સ્થળનો ઉપયોગ જાણવામાં આવે છે અને સ્થળની ઉત્પત્તિથી જળનો ઉપયોગ જાણવામાં આવે છે, તેજના સમૂહથી અંધારાનો અવગુણ જાણવામાં આવે છે અને અંધારાના સમૂહથી અજવાળાનો ગુણ જાણવામાં આવે છે, હર્ષનો સમય પ્રાપ્ત થવાથી શોકનું સ્વરૂપ સમન્વય છે, અને શોકનો સમય પ્રાપ્ત થવાથી હર્ષનું સ્વરૂપ સમન્વય છે, રાગનો રગ દ્વેષના દર્શનથી અતરમાં ઝાળખાય છે અને દ્વેષનો દોષ રાગના રગથી ઝાળખાય છે મીઠાશનો મહિમા કડવાશના અનુભવથી જણાય છે, અને કડવાશનો મહિમા મીઠાશના અનુભવથી જણાય છે. અમૃતનું મૂલ્ય હાલાહલ કરાવે છે અને હાલાહલનો ભયંકર સ્વભાવ અમૃત ઝાળખાવે છે તૃપ્તિથી ભૂખની પીડા અનુભવાય છે અને ભૂખની પીડાથી તૃપ્તિનો આનંદ અનુભવાય છે. આવા એકબીજાથી વિરુદ્ધ સ્વભાવના ગુણ સ્વભાવાદિક ઉત્પન્ન થવાથીજ આ ઉપયોગી છે, આ ઉપયોગી નથી, આ સાદું છે, આ માહું છે, ઇત્યાદિક વિચારથી લોકો પોતાનું ક્ષણ સુમાર્ગે જોડે છે. ઇશ્વરનીજ એમ કરવાની પ્રથમથી ઉચ્છા હશે તહિં તો સ્ત્રી-પુરૂષ એવા બેદની સૃષ્ટિજ શા માટે કરે. સર્પ વીંછીના ભયથી ઘરમાં સ્વચ્છતા રાખીયે છિયે તે ઉઘાડે પગે ફરતા નથી, ચોરની ખીડથી માર્ગે ચાલતાં વળાવું (સીપાઇ સાથે) રાખીયે છિયે, તેમજ માર્ગે ચાલતાં કાકડી વિગેરે સાંધત પશુ આદિક સાંધ ન કરે તેને માટે રાખીયે છિયે. એ બધું પોતાના સુખને માટે આપણે પોતાની મેળે નથી કરી શકતા પણ તે કરવે છે તોજ કરી શકિયે છીયે. એક મહારાજ અસપ્ત સેતાની તૈયારી કરી રાખી તેનું નિરતર ખર્ચ ઉપાડે છે તે શામાટે? બીજા મહારાજ તરફથી પોતાના રાજ્યને પગભવ થાય તો તે ન થવા દેવાને માટેજ. આ ઉપરથી એમ નહીં થાય છે કે ઇશ્વરે એકબીજાથી વિરુદ્ધ ગુણસ્વભાવના પદાર્થની ઉત્પત્તિ પોતાની તેમ કરવાની ઇચ્છાથી કરી-છે અને તે ખંતે ઉપયોગી છે એમ અનુભવથી જણાય છે. નાસ્તિકની ઉત્પત્તિ જગતમાં છે તો નાસ્તિકની ઝાળખાણ પડે છે અને નાસ્તિકની ઉત્પત્તિ છે તો નાસ્તિકની ખગર પડે છે. એકનો આવિર્ભાવ થતો હોય તો બીજાના નિરોધાવની ખગર પડે છે અને એકનો નિરોધાવ થતો હોય તો બીજાના

આવિભાવની ખમર પડે છે એકમા ગુણ હોય તો ગીજના દોષની ખમર પડે છે અને એકમા દોષ હોય તો ગીજના ગુણની ખમર પડે છે રાવણાદિક જના રાક્ષસો ન થયા હોત તો રામચદ્રજી જનાના સુચરિત્રને કાણ મભારત? અને રામચદ્રજી જના ન થયા હોત તો ગવણાદિક જનાને કાણ નિ કાર આપત? પ્રાણીમાનનો જન્મ થાય છે તો મૃત્યુનુરૂપ સમજાય છે અને મૃત્યુ થાય છે તો - ન્મનુરૂપ સમજાય છે સ્વ જનસંયોગના અનુભવથી વિયોગદુઃખ જન્ય તાપનુ આક્રમણ જાણવામા આવે છે અને વિયોગદુઃખ જન્ય તાપનો અનુભવ છે તો સંયોગજન્ય સુખનો આનંદ જોળ ખાય છે જોળખાણ અનુભવ કે સમજણ એક વસ્તુની સામે તેથી વિરુદ્ધ ગુણ સ્વભાવની વસ્તુ હોય તો ન પડે છે કાળ ન પડે તો સગાળ કેમ જોળખાય અને સગાળ ન હોય તો કાળ કેમ જોળખાય? આજે જે ઉતાવળી ચાનાગે આગ જોટો અને આગગાડીયો થઈ છે તો ગાડાને અને ગાડીયોને નીચી ચાવના આ પછે જાણીયે છીયે ચામના અને વિજળીના દીવા થયા છે તો તેલના દીવાને ચોડા પ્રકાશના દીવા જાણીયે છીયે આમ સારી માઠી પરીક્ષા સામા પદાર્થ ઉપરથી થાય છે અને પછી ઇચ્છાપ્રમાણે અનુકૂળ હોય તે ગ્રહણ કરાય છે અનુકૂળતા પણ જાતિ ગુણ સ્વભાવ ઉપર આધાર રાખે છે પરંતુ એટલું તો ખરૂં કે સર્વ ગુણસ્વભાવવાળા પદાર્થો જગતમા ઉપયોગી છે અને તેથીજ નિર્માણ થયેલા છે ટાઢ તડકો અને વરસાદથી રક્ષણ થના સાડ ગક હોઈએ તો ઝુપડા બધાવિયે છીયે અને લક્ષ્મીવાન હોઈએ તો અસખ્ય ધન ખર્ચી મેહેન બધાવિયે છીયે તેના ઉપયોગની તેના ગુણની કે તેના મૂનની તડકો ટાઢ કે વગસા ન હોય તો કેમ ખમર પડે? ખારા રસના ઉત્પત્તિ જે ન હોય તો મિઠા રસની મીઠાશનું માપ શાથી થઈ શકે? આપ્રમાણે જે દુર્લભોની ઉત્પત્તિ હોયજ નહિ તે પછી સજ્જનોની પરીક્ષા શી રીતે થઈ શકે? પગમા તો હુણ્ણ સુજન ગજની ઉત્પત્તિ પણ સભવે નહિ પગમ દયાણ પગમે શ્વરે એ કાઠ અલોકિકજ ગોઠવણ કરી છે એમ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી જણાય છે દુર્લભોથી લોકોને વિનાકારણે પણ ઘણું ખમરુ પડે છે તેથી અત્યંત દુઃખ થતું હશે પરંતુ તેનિમે એટલું વિચારવાનું છે કે એમ થવાથી પોતાના પાપનો ક્ષય થાય છે અને નિરોધમા આપણા ગુણની સહજમા પરીક્ષા થાય છે અને તેમ કદિ નહિ થયું તો હજાર આપવાળો જશ્વર તેનો સાક્ષી છે આટલામાટે દુર્લભોને સદૈવ આશીર્વાદ આપવો કે તેઓ સદૈવ કુશળ રહે દુર્લભોના દુઃખથી પીડાએલું સુજન મનુષ્ય કુવાડેથી કપાયેલું ચદન જમ વધાએ સુગમ આપે છે તેમ વધાએ

સદ્ગુણી લાગે છે. શરાણુ ઉપર ચડીને ધસાયા વગર હીરા રત્ન વિગેરે ઝવેરાત ચગકતી નથી તેમ દુર્જનોરૂપ શરાણુના ઝપાટા લાગ્યા વગર સન્નજનરૂપ ઝવેર ચગકતાં નથી. સન્નજનોની શરાણુ ખરેખર દુર્જનોજ છે. જેમ જગતમાં રત્નોને મૂલ્યવાળાં કરવામાં શરાણુનો ઉપયોગ છે તેમ સુજનોને મૂલ્યવાળા થવામાટે દુર્જનોનો ઉપયોગ પણ છે. એક અનુભવા વિદ્વાન તો પોતાના ગ્રંથારંભમાં દુર્જનને નમસ્કાર કરવારૂપ મંગળાચરણ કરે છે. તેનો ભાવાર્થ એવો જણાય છે કે સુજનને પ્રકાશ આપનાર પ્રથમ દુર્જન છે માટે તેનેજ નમનું જોઈએ. આ એક અલંકાર છે. આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે દુર્જનોથી સુજનોને ધણું ધણું દુઃખ થાય છે અને સમયે મરણાંત સુધીની સ્થિતિ આવી જાય છે તોપણ સાર્વજનિક રીતે જોતાં સંસારમાં તે દુર્જનો પણ મોટા ઉપયોગની વસ્તુ છે. ભૂંડામાં ભૂંડો પ્રાણુહર પદાર્થ ઝેર છે તો તે ઝેરનો પણ જગતમાં ઉપયોગ છે ત્યારે દુર્જનો તો મનુષ્ય પ્રાણી જીવી જાત છે તે ઉપયોગી કેમ ન હોય ? તેઓ ગમે તેટલો વિરોધ કરે, ગમે તેટલું દુઃખ આપે તોપણ સુજનોએ તેને સદૈવ પોતાના પ્રકાશક ગણવા. અજવાળાનો પ્રકાશ જેમ અંધારાથી થાય છે તેન સન્નજનનો પ્રકાશ દુર્જનોથી થાય છે એ વાત લોકપ્રસિદ્ધજ છે.

આ ઉપરથી એમ જણાયુ કે દુર્જનો એ પણ અતિ ઉપયોગની વસ્તુ જગતમાં છે, પછી તે સ્ત્રી હોય કે પુરૂષ હોય, બ્રાહ્મણ હોય કે ક્ષત્રીય હોય, વૈશ્ય હોય કે શૂદ્ર હોય. અમૂક જાતિમાં, અમૂક કુળમાં કે અમૂક ગોત્રમાંજ દુર્જન ઉત્પન્ન થાય છે એવો કાંઈ નિયમ નથી. પરંતુ ગમે તે કુળજાતિમાં દુર્જન થાય છે. કેટલુંક દુર્જનપણું સ્વાભાવિક ગણવામાં આવે છે અને કેટલુંક કુસંગથી થયેલું માનવામાં આવે છે. એકલા કુસંગથી પણ માનવાને અડચણ નથી. જ્યાં જોવો પ્રસંગ ત્યાં તેમ માનવું પડે છે. કુસંગથી સઘળી ખરાબી થાય છે એ વાત વધારે માન્ય કરવા જોવી છે અને એટલામાટેજ મહાન પુરૂષો સુજનોનો સંગ કરવાની ભળામણ કરી ગયા છે. દુર્જનો અતિ ઉપયોગી વસ્તુ છે માટે તે સમાગમ કરવા યોગ્ય કે અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે એમ ન માનવું. તે ઉપયોગી માત્ર સુજન દુર્જનની પ્રતીતિ થવા જટલા સંબંધમાંજ છે. શિવાય તે કાંઈપણ ઉપયોગી નથી કેમકે તેનાથી ડાઘનું ભલું નથી થતું, જોને તેને તે પીડ્યા કરે છે અને એક હોય તો તેમાંથી વળી બીજા વધારે થાય છે. આમ છે તોપણ તેની ઉપર સમાનદૃષ્ટિ રાખવી; પરંતુ તેનો પરિચય કે સહવાસ કરવો નહીં. કેમકે ભૂતની ભાઈબંધાઈમાં જીવનું જોખમ થવા જવું છે.

દુનનોની પરીક્ષા શી રીતે થાય કે તેના સગથી દુગ એવાનું એની ગણતરી મ માન એ છે કે, જગતમા મનુષ્યોના ગુણસ્વભાવ વિચિત્ર હોનાથી ઘણા કાઠને દુર્જન વાગે અને કાઠ કાઠને સજ્જન નાગે એથી કીને મૂમ નોકાના નાર વામા મુનનો પણ કાઠ કાઠ કાઠમા દુર્જનોની ગણતરીમા આવો જાય છે આ વો વિચિત્ર વ્યવહાર છે તોપણ વચરુ દુગમાંની ગણ કાઠ છાની રહેના નથી અવાડ આજખવાને ઝાઘ પ્રયત્ન કરવું પડતું નથી તેમજ દુનનો પગ પોતાના દુરાચરણથી એની મેળે બહાર પડે છે એ અનુભવસિદ્ધ વાત છે જગતમા મહુ સુજન હોય એનો ભાગ ઘણોજ યોડો હોય છે મધ્યમ ભાગ તેથી વધારે અને દુર્જનનો ભાગ એથીપણ વધારે હોય છે, કેમકે સાંર થવું એજ કઠણ છે ન તમા કાઠ કઠણાઈ નથી ઘર બાધતા કેટલી વાર લાગે છે પણ તેજ ઘર જે પાડી નાખ્યું હોય તો કાઠ વાર વાગતી નથી હવે તે ગમે તેમ હોય સમજનાનું એ છે કે સસાગમા ઉપયોગી વસ્તુ દુર્જનની પણ ઘણી જરૂર છે એટલે તે કાઠ પ્રકારે અપમાનનું પાત્ર નથી પરંતુ તેના સગવો પરિચયથી કે પગખાની દર, રહેનામાટે સુજનોએ સાનચેની રાખવી સાવ કે સમ ગમે તેના ગગીગ સ્વભાવના હોય તોપણ તેથી ડરવું જોઈએ તેમ દુનન ગમે તેના ગગીગ સ્વભાવનો હોય તોપણ તેથી ડરતા રહેવું જોઈએ એવાઓ અપગ્રાધ કરે તો માખી લેના, કેમકે એમ કરવું એ સુજનના ધર્મમા સમાયેલું છે દુનનોએ કરેના અપગ્રાધનો બ લો વાળવાની પણ ઘર જા ન રાખવી, કેમકે હારવાપણુ અપગ્રાધ, હાનિ એ સર્વ સુનોને છે, દુનનોને નથી એટલામાટે એમના તો છેટેથી દાન કરી સત્તેવ દુન રહેવું વિશેષ સુખનો માર્ગ એ છે કે, આપણે સુજન તો મવ મનુષ્યો સુજનજ છે, એટલે પછાં દુર્જન કાઠ છેજ નહિ પછી સાંર માહુ શુ રથુ

બે મિત્રના વિશ્વાસુપણની વાત

લે ૩૯૧૭૭૦૬૦૬૨૫

એક જગતમા બે બ્રાહ્મણ રહેતા હતા એ બ્રાહ્મણને પરસ્પર માં મિત્રાઈ હતી તે પ્રત્યેકને યોગ્ય અવસ્થાએ એકેક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો એ પુત્રને પોતાના કુળ સ્વભાવ પ્રમાણે એ બેય બ્રાહ્મણે લપાની ગણાવી કુળ કયા પોતાના પિતા એકમીજઉપર જ પ્રેમ અને પરિચય ગાખતા તે ઉપરથી તેના એકનાઓ ક્ષય એકમીજ પરસ્પર પ્રેમથી વતના નાગ્યા પોતાના પિતાની મિત્રાઈ કરતા આ બે જગની મિત્રાઈ મર્યાદાપૂર્વક વચવા માડી એકમીજનો

સ્વભાવ અને એકબીજાના ઉદ્દેશો સર્વ, મળતા આવતા હતા. આવી રીતે પોતાના પુત્રો પરસ્પર મિત્રભાવથી વર્તે છે એમ જાણવામાં આવતાં તેના પિતાએ તે પરમ સતોષ થયો અને કાળેકરી છોકરાઓ યોગ્ય થતાં તેઓ સતોષપૂર્વક મરણ પામ્યા. તેના છોકરાઓ તો પોતે પરસ્પર મિત્રભાવથી મોટાં મોટાં દુઃખ-સુખમાં ભાગ લેવા લાગ્યા. વર્તમાનકાળમાં જેમ મિત્ર કે દોસ્ત શબ્દ બોલાયો કે જાણે સ્ત્રીસખથી ખાનગી વાતોનું પાત્રજ તે શબ્દ લેખાય છે અને ઘણું કરીને કેટલેક ઠેકાણે તેવુંજ હોય છે, પણ આ બે બ્રાહ્મણના પુત્રોને તેમ નહોતું. તેઓએ તો પોતાની મિત્રતાનો ઉપયોગ વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક મહાન કાર્યોમાં સહાયતા મેળવવામાં અને એકબીજાની ચડચણ એકબીજાએ ભાગવાના કામમાંજ કર્યો હતો. આવી ઉત્તમ પ્રકારની મિત્રતાવાળા કેટલું સુખ પામે છે તે બીજાથી જાણી શકાતું નથી. એક સમયે એ બંનેની મિત્રતા ધનો છેડો આવવાના કારણે જેવું બન્યું. એ બંને મિત્ર તીર્થયાત્રા કરવાના મિશથી પરદેશમાં નીકળ્યા. દ્રવતાં દ્રવતાં કાંઈ સરોવરને કાંઠે વડના ઝાડ નીચે બેસી જણા આરામ લેવાને ઉતર્યા. એક જણ તો ત્યાંની સુંદર શીતલતાનેલીધે નિદ્રાવશ થયો અને બીજો જણ પોવાનું પાણી ભરી આવી પોતાના ઉતારાતરફ વળતો હતો, આટલા સમયમાં એક મોટો નાગ તેના બેવામાં આવ્યો કે જે પોતાના ઉતારાતરફ દોડ્યો જતો હતો. આવડો મોટો નાગ પોતાનો મિત્ર બિંધે છે તે ભરફ જતો જોઈ હડી હાડીને લાકડી લઈ તેને આટો કર્યો. આમ કરવાથી નાગ બીજી દ્વારે ભાગી જશે એવી તેના મનમાં ધારણા હતી પણ તેમ ન થયું નાગે તો ફણ ચડાવીને તેની સામે જોર કરવા માંડ્યું તે ઉગરથી આ મિત્રના મનમાં એમ થયું કે હવે તો તેને ચહીથી આની દોર જવા દેવાયજ કેમ? આ નાગ પણ ખસે નહિ અને આ બ્રાહ્મણનો છોકરો પણ આડોથી ખસે નહીં છેવટ નાગે મનુષ્યવાણીથી કહ્યું કે જે તારો મિત્ર બંધે છે તેણે મને ખહુ દુઃખ દીધું છે. માટે તેના ગળાનું લોહી પીધા પછી હું આંહીથી જામશ. આ બ્રાહ્મણના પુત્રે હિમત રાખીને પોતે પોતાને કરડવા કહ્યું પણ તેને ના કહી. છેવટ ધણી આજીજી બ્રાહ્મણના છોકરાએ કરી ત્યારે નાગે કહ્યું કે તેના ગળાનું લોહી જો તું પોતે કાઢી આપ તો તે આખીને પછી હું પાછો જાઉં આ મિત્રે તો પ્રાણ બચાવવા માટે તે વાત માન્ય કરી, ઉતારે આવી પોતાના નિદાર્પ સ્થિતિમાં સુતેલા મિત્રનો છાતીઉપર ચડીને હાથમાં પાળી લીધી. આ સમયે સુતેલા મિત્રની આંખ ઉઘડી ને જુએ છે તો શ્રમથી થાકી ગયેલા

મુખનાળો અને ઇક આખમા પાછી આવી ગયતા પોતાનો મિત્ર ઠાકી પાયા લગતે ગતાપ ગેઠો જોયો જોતાવે ત પાછો તણે આખ વાચા ધા તને જાણા ના ૧ થઈ કે, તુ યાકી કેમ ગયો આખમા પાછા કેમ આવે ૭ અને પાળા નહને ગળીપર કેમ ગેઠો ૭ તણે નાપુત્ર કે જે માગે છાતા ઉપર કાઢ પણ માગે મનમાટે ગેઠો હજી આ મ વીચ્યાનો લાગ જાંઠ હજીવેયા તેના મિત્રે તેના ગળાની ઉપની ચામડામાયા ગોઠા કાઢીને મર્પ આગળ નાખ્યુ ત ગાટા નપ ચાનતો યયો આ પ્રમાણે મર્પ પાછો વળતા પેના મિત્રને યાક ઉતગે ગયો અને પ્રાનિ ન્યથે ૪૦ ગમે પાળીના મા લાગેના તેન ૧૧ કયો ત્યા ખ કેટુ નળી ગયુ નગતો મિત્ર તો પગે લયતી રાકીથી વિશા કરતો જોઠો હતા ત્યા હાનતો મિત્ર મે નણ કનાકે આજન મરડીને ગેઠો થયો પોતાની ડોકે હાય કેવો ત્યા ખેટુ વળેન લા યુ, પણ પોતે કાંઈ જોયો નહિ ને પછી તે ન્યે જોયા જેન આનતા યયા

એક દહરો કરતા કરતા ખતેજણા એક નદીને વિના મધ્યા મનાન કરવા બેઠા તે સમયે પેના હાલપાળા મિત્ર પોતાને ગમે હાથે ૬૦૪ ત્યા સુનએના થાનુ બીગણુ હાયમા આવ્યું આ નગ ૧૧ મિત્રે તેને પુત્ર્યુ કે એ નુ છે ૧ ત્યા નેણુ જવાગ દીવા કે તમે જાઠ મ્યુરગે તે હજી ત્યાજ જગનાર મિત્રે પુત્ર્યુ કે તમાગી છાતા ઉપર હુ ચડી ગેઠો હતા તે ખમ ૭૧ ઠાકી એ જના ૧ ધો ૭૯ જા જગનાર મિત્રે પુત્ર્યુ ૧ છાતીઉપ ઠાકાકા ૭૧૨૨ ગેઠો અને ગણુ ગપનાને તૈયાર થયેનો મન નયા છતા તને કેમ ગકા ન જાના ૧ હાલપાળીમે જનાખ દાધો કે ને તને જો નિત જોહિતુ તના મા ૧૦૨૦ જોયો હતો મને એમ લાગ્યુ કે એ જ ક છે તેમારા હિતનુ છે, એમ નાપી હુ આખ્યો વિચા ગયો અને થયુ પા નેમજ છે એમ મને નિશ્ચય છે જગનાર મિત્રે આખ મા જળ જળાયા લાની કહ્યુ ૭ મિત્રા જમ તને ઇચ્છા પ્રાપ્તી મુજે ૭ તેમજ છે આટલુ કહી મપમ ૧ની મધગી લગીગત દહી મબળાની જ ઉપ થા પેનો હાલપાળી મિત્ર જન્મમુખી પોતાના ચતુરમિત્રને આભાગી ગ્યા આની નતિ ૧૧ પરિચય જ ગનમા ખ નાય તો નુ શુ કામ ન થઈ ગઈ ૧ એનાર પૃથ્વીને પા ઉથલાવી ના ખની રોય તો મને, પા આના પરિચયના મનુષ્યો જગતમા મિલન મળે છે એક પાનમિત્રનો કેટનો નિશ્વાસ અને તેની ઘટતી વીજળ ૧૧ આવા માપુમે જગતમા રોય તો તને વન છે

યુગ વિષે.

સત્યયુગ, ત્રેતાયુગ, દ્વાપરયુગ, અને કલિયુગ, આવાં નામ આપણે ઘણી-વાર વાંચ્યા અને સાંભળ્યાં છે. એ યુગો ગાડાના પૈડાની પેઠે ક્યાં કરે છે એટલે એનાએ નામના યુગો અનુક્રમે આવ્યા કરે છે. (સત્યયુગનું પ્રમાણ ૧૭૨૮૦૦૦ નું, ત્રેતાનું પ્રમાણ ૧૨૯૬૦૦૦ નું, દ્વાપરનું પ્રમાણ ૮૬૪૦૦૦ નું, અને કલિનું પ્રમાણ ૪૩૨૦૦૦ નું કેહેવાય છે*) તે તે યુગના ધર્મપ્રમાણે લોકોની વૃત્તિઓપણ ફરતી જાય છે. આ એક ઐશ્વરી માયાનો વિચિત્ર ખેલ છે કે જનો વિચાર કરતાં મન-બુદ્ધિ-ચિત્ત-અહંકાર સ્તબ્ધ પની જાય છે.

સત્યયુગમાં સત્ય, દયા, તપ અને અભયદાન, એ ચાર પાયાવાળો ધર્મ પ્રવર્તે છે.* તે યુગના ઘણા ખરા લોકો સતોષી, દયાળુ, સર્વ પ્રાણિઓના મિત્રસરખા, શાંત, જીતેન્દ્રિય, દુઃખાદિકનું સહન કરનારા, આત્મારામ, સમદૃષ્ટિવાળા અને આત્મ-જ્ઞાનનો પરિશ્રમ કરનારા હોય છે.

ત્રેતાયુગમાં મિથ્યા ભાષણ, હિંસા, અસતોષ, અને કબ્જિઓ, એ ચાર અધર્મના પાયાઓનેલીધે ધીરે ધીરે ધર્મના ચાર પાયામાંથી ચોથો ચોથો ભાગ ઓછો થવા માંડે છે. તે યુગના લોકો ઘણાખરા ક્રિયા અને તપમાં નિષ્ઠાવાળા, ઘણી હિંસા નહિ કરનારા, વિષયોમાં અલપટ. ધર્મ અર્થે ને કામ સુખમાં લાગેલા, અને જગ્યામાં પ્રાણીઓ સર્વોત્તમ ગણાય છે એવા હોય છે.

દ્વાપરયુગમાં અસતોષ, હિંસા, મિથ્યા ભાષણ અને દ્રેષ, એ ચાર અધર્મના પાયાનેલીધે તપ, દયા, સત્ય અને દાન એ ચાર ધર્મના પાયામાંથી અરધો અરધો ભાગ ક્ષીણ થાય છે. તે યુગના લોકો ઘણા ખરા, યશસ્વી, મોટા ગ્રહસ્થ, વેદ જાણવામાં પ્રીતિવાળા, ધનવાળા, કુટુમ્બી, આનંદવાળા, અને જગ્યામાં ક્ષત્રીઓ તથા પ્રાણીઓ ઉત્તમ ગણાય છે એવા હોય છે.

કલિયુગનાં અધર્મના પાયાઓ વધવાનેલીધે ધર્મના પાયાઓનો ચોથો ભાગ અવશેષ રહે છે. અને અંતે તે પણ ક્ષીણ થતાં નાશ પામે છે. તે યુગના લોકો ઘણાખરા લોભી, દુરાચરણી, નિર્દય, વૃથા વૈરવાળા, દુર્લાબ્ય, ઘણી વ-ખણવાળા, અને જગ્યામાં શૂદ્ર તથા દાસ લોકો ઉત્તમ ગણાય એવા હોય છે.

* ૪૮૯૯ વર્ષ કલિયુગના ગયાને આઠી જવાના છે એમ કેહેવાય છે. ૧ ક્ષાપ્ત એમપણ લખ્યું છે કે ધર્મના તપ, પવિત્રતા, દયા તથા સત્ય એ ચાર પગ છે (ગર્વ, આસક્તિ, અને મદરૂપ અધર્મના પાયાથી પ્રત્યેક યુગમાં ધર્મનો એકેક પાયો નાશ થતા ધર્મનો એક પાયો સત્ય રહે છે. તે પણ છેવટ કલિમાં નાશ થાય છે.)

મત્વ, ૨૨ અને તમ એ તપુ ગુણો પુરુષમા દેખાય છે અને તેઓ કાળની ગતિને નીધે ચિત્તમા રૂપા ડરે છે જ્યાં મન, બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો સત્ત્વગુણમા બહુજ વર્તે ત્યારે સત્યયુગ જાણવો કે જ્યારે જ્ઞાન અને તપમા રૂચિ થાય છે જ્યારે પ્રાણીઓને સમગ્ર કમાદિકમા પ્રીતિ થાય ત્યારે રજ્જેગુણપ્રવૃત્તિવાળો ત્રેતાયુગ જાણવો જ્યારે લોકોને વૈભવ, અસતોષ, માન, દલ, મત્સર, અને સકામ કર્મોમા પ્રીતિ થાય ત્યારે રજ્જેગુણ તથા તમોગુણની પ્રમાનતાવાળો દ્વાપર યુગ જાણવો જ્યારે લોકોમા કપટ, મિથ્યાભાષણ, આવશ્ય, નિદ્રા, હિંસા, દુષ્ટ, શોક, મોહ, લય, અને દીનતા થાય ત્યારે તમોગુણની પ્રમાનતાવાળો કલિયુગ જાણવો.

આ પ્રમાણે પ્રાચીન વિદ્વાનો લખી ગયા તે ઉપગ્રંથી આપણે સમજી શકીએ છીએ કે ટાઢ પડે તે સમયે શીયાળો હોવો જોઈએ અને શીયાળાનું સ્વરૂપ ટાઢ છે તાપ અને ધામ લાગે ત્યારે ઉનાળો હોવો જોઈએ અને ઉનાળાનું સ્વરૂપ તાપ અને ધામ છે વરસાદ વગેરે ત્યારે ચોમાસુ હોવું જોઈએ અને વરસાદ એ ચોમાસાનું સ્વરૂપ છે આ રીતિ પ્રમાણે સત્યયુગ આદિના, અભાવથી થયેલા ધર્મો છે, તે ધર્મો તે તે યુગનું સ્વરૂપ છે અને પ્રત્યેક યુગમા તે તે યુગના ધર્મની પ્રવૃત્તિ યવીજ જોઈએ રીતકાળ વગેરેનું આવાગમન જન્મ સૂર્યની ગતિ ઉપર છે તેમ સત્યયુગ વગેરે યુગોનું આવાગમન મહામર્ચ કાળના ચાલતા પ્રનાહ ઉપર છે યુગ વગેરેની ગણતરી કરવાનું તો મુખ્ય સાધન ભગવાન સૂર્યનારાયણજી છે, એની ગતિથી જન્મ દિવસ આદિની ગણતરી થાય છે તેમ યુગની પણ વાચ છે સર્વે ઋતુઓમા જન્મ હીન મિથ્યા કે અતિયોગ કાળના વિચિત્ર મહિમાથી થાય છે તેમ યુગવર્મોમા પણ તેમ થવાનો સંભવ છે સત્યયુગમા સત્ય, દયા, તપ અને અભયદાન^૬ એ સંપૂર્ણ રીતે દેાય છે, ત્રેતાયુગમા તેમાથી ચોથો ભાગ ઓછો થાય છે, દ્વાપરમા અર્ધો ભાગ ઓછો થાય છે અને કલિયુગમા પોણા ભાગ ઓછો થાય છે અને જે ચોથો ભાગ બાકી રહે છે તે પણ ક્રમે ક્રમે લોપ થઈ જાય છે એટલે ધર્મ ક્યાં જોનામાજ આવતો નથી ત્રેતામા પા ભાગ અધર્મ પેસે, દ્વાપરમા અર્ધો ભાગ પેસે, અને *કલિયુગમા પોણા ભાગ પેસતા આખોય અધર્મ પેસી જાય છે જે જે યુગમા જટલો અધર્મ અને જટલો ધર્મ

* કલિયુગમા મોગે ગુણ એ છે કે ભગવાનનું કીર્તન કરનારો મનુષ્ય મધનમાથી છુટી પડે પદ પામે છે સત્યયુગમા ભગવાનનું ધ્યાન કરનારો, ત્રેતામા યજ્ઞોપડે ધૂળ પ્રવાથી અને દ્વાપરમા સેવક કરનારો જે દૂળ થાય છે તે દૂળ કલિયુગમા કીર્તન કરવાથી થાય છે

તે ને યુગમાં તેટલાં દુરાચરણ અને તેટલાં સદાચરણ લોકોનાં હોય છે. યુગનું અનુમાન અથવા પરીક્ષા લોકોની વૃત્તિ ઉપર રહી છે અને લોકોની વૃત્તિયુ-
ણની પ્રમળતા ઉપર રહી છે. જે કાળમાં સન્નયુગની પ્રમળતા હોવાથી જ્ઞાન અને
તપ વિગેરેમાં સર્વની પ્રવૃત્તિ ધનાં સત્ય, દયા, શાંતિ, શ્રદ્ધા, તિર્તિક્ષા, સમા-
નદૃષ્ટિ, જીતેદ્રિયપણુ આરે કારે જોવામાં આવે છે. તે કાળ સત્યયુગરૂપ હોય છે.
(આર્યણુ)

શેઠજી ઠા. રતનસો સ્વીમજીનો સ્વર્ગવાસ.

આ ખેદકારક ખબર ગયા અંકમાં અમે આપી ગયા છિયે.

ભાટીયા ગૃહસ્થ શેઠ રતનશી ૧૮૦૧ ની શાલના પોષ વદી ૮ શુકરવારે
જન્મ્યા હતા. તેમણે પોતાના પિતાની છાયામાં રહી વિદ્યા અને વ્યાપારસંબંધો-
ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. પોતાના પિતા ખીમજી ઓધવજી આરે
૧૮૩૨ ની શાલના જાન માસમાં સ્વર્ગવાસી થયા ત્યારથી પોતે પોતાના પિતાનો
ધંધો માથે ઉપાડી લીધો. તે પેહેલાંપણ પોતાના ભાઈઓ સહિત પોતે પોતાના
પિતાને સારો સંતોષ ઉપજાવ્યો હતો. અને ૧૮૩૧ ની શાલથી તો તમામ કા-
મ કાજ પોતે ઉપાડી લીધું હતું. ખીમજી શેઠ ધણા દુશળ અને ભલા સ્વભાવના
ગૃહસ્થ હતા. તેમની પ્રજા એ પ્રમાણે ઉત્તમ પ્રકારની થવી જોઈએ શેઠ રતનશીએ
પોતાની આજ્ઞાકીથી સર્વમાં સારૂ માન મેળવ્યું હતું. તેઓ ૧૮૪૩ ના આશુ વદી
૧૧ ને રોજ આશરે ૪૨ વર્ષની નાની ઉંમરે સ્વર્ગવાસી થવાથી એમનાં કુટુંબને
મોટી હાની યદ છે. તેઓ સ્વભાવે માયાળુ અને નળતાવડા હતા. તેમના
કુટુંબનો સંપ જોડ લોકો તાગીદ્ કરે છે. ધર્મ ઉપર એમને સારો આદર હતો.
અને પોતાના યોગ્યતાથી હિંદુસ્થાન-વેસ્ટર્ન મીલોમાં ભાગીયા થયા હતા. સતત
૧૮૧૬ ની શાલમાં તથા ૧૮૩૨ની શાલમાં જત્રા કરી આવ્યા હતા. માધુપુરમાં
૧૮૩૬ ની શાલથી નવું સદાવ્રત એમણે ચાલુ કરેલું છે. પોરબંદરમાં પણ પણ
વર્ષથી એમનું સદાવ્રત ચાલે છે. એઓ પોતાની પાછળ પોતાના પાંચ ભાઈ
તથા એક પુત્ર તથા ૪ પુત્રીને મેલી ગયા છે.

કાળની ગતિ વિચિત્ર છે અને દૈવતા કર્તવ્યની ખબર પડતી નથી. માટે
હવે દૈવ ધરી તેમના કલ્યાણમાં મન જોડવું અને તેના ગુણ સંભાગી આંસુ પા-
ડવાં એ શિવાય કશું બની શકે તેમ ન હોવાથી એમના કુટુંબને અનેક સદ્ધિ-
ચારમાં મન વાળવા ભળામણ કરિયે છિયે.

સોભાગવતી જયાકુવર વહનો સ્વર્ગવાસ

લખવાને ખે ઉપજે છે માધ જે જયાકુવર પોતાની ૨૧ વર્ષની નાની આઠ
થાએ લાગા નિમના મનાડથી ૧૯૪૧ના કાગળ નધી ૧૦ ગુડવારે ગતના ૧૨
મજે સ્વર્ગવાસ કયા છે

વૈ. ૧૪ બટાશક નિઠનજીને ઘેર આ જાઈ ૧૯૨૨ ની શાનમા જમન
ગરમા જન્મ્યા હતાં માતા-પિતાની ઉત્કઠાનેરીને તે પાડ્યો ગુજગતી
શાળામા ચોથા ધારણસુત્રી અભ્યાસ કર્યો હતો ત્યાગપત્રી વૈ ગજ પ્રભુગમ
છવનગમના પુત્ર ગ પોમટ પ્રભુ ભમતી આયે મં. ૧૯૩૪ મા મુલકમા નિનાડ
થયો હતો નિવાહ યયા પછી પણ તેમણે નાગન નિગેરમા પોતાનું જાન નમર્યું
હતુ એટલુજ નહિ પાડુગગતા મગનતા માયાણુપણુ નિવેડીપણુ નિગેર સ્ત્રીપો
નેગવા પિયરમા અને નામગમી માન પામ્યા હતા જે તેના સ્વમાનથી જાડીતુ છે
તેતેમના ગુની બહુ તાગીક કહે છે એમના જનાથી એમના સામગ તથા પિયરને
જ ખોળ પડા છે તે પુગય તેરી તથી ના ની વિચિત્રતા અજુત છે સાજ ન
નતુ નાનુ મોટુ કે ગજ રડોડાગને હિસામ તથી એટને એ પિયરમા જે ગજ
ખે હરો તે વૃથા છે મનુષ્યથી ની ગકે નો માત્ર એટલુજ કર્તવ્ય છે કે તેમના
ગુણ સભાગતા તેમના કલ્યાણના કાર્મમા મન ભેડતુ અને મદિયાગથી મનને
અન્માર્ગે નાજવુ

૧૪ સમાનો રિપોર્ટ

જામનગર સ્ત્રી સદ્ગુણોદ્ધક સંભાનો ૧૯૮૬-૮૭ નો રિપોર્ટ પોરથો તે
ઉપર વિચાર કરતા પ્રતિનિધિ, એ સમાના સાજ કામ ચાનતુ જણાય છે લા
ભગ તણ વર્ષ થયા એ સમા સ્થપાડ છે અને તે લાગા વિવચનુત્રી ટટી હેનાની
અમે ઉત્કઠા ગમિયે છીએ

રિપોર્ટમા જેક સ્ત્રી નીતિની નેત્રે એનો સમાનોહેનુ જણાવે છે ૬૦ મુનવારે
એટને આઠ આઠ નિસે મેથા પાય નાગામુત્રી ન અમા ભ નાનો નમન જણાવે
છે, પ્રાજીન આખ્યાનો અને તમ્યા નિગેર જોડતી મેગવ ની મહિત ભાષા જ
વાના નિધયો જણાવે છે, નોકાને સ્ત્રીગીક આપી ગકાય એનુ પ્રાગીન આ
ખ્યાતક ધમ ક નાનુ કાગા જણાવે છે, અને જસામુત્રી આ કાજ ભાષા કનૂર

નથી ત્યાંસુધી પોતે ભાષણ કરે છે એવું જણાવે છે. તેમાં પ્રથમના કરતાં સંખ્યામાં કાંઈક ઘટાડા શિવાય બાકી કામ પ્રથમ પ્રમાણેજ આદ્યું આન્વ્યું જણાય છે.

ત્રિચારી જેતાં એ સમાના સ્થાપનાર રા. શંકરલાલ જઠાલાઈને ઘણું માન ધટે છે. તેઓ આ કામમાં ઘણીકાળજીથી રાતદિવસ મેકનતને છે અને એની મેહનતથીજ આ સભા આજસુધી કાયમ રહીને પ્રસિદ્ધિ પામી છે. એમનેએમ આ કામ ચાલુ રહેવા માટે અમે અંતઃકરણથી ઇચ્છિયે છિયે. સ્ત્રીસુધારણા એજ દેશસુધારણાનો મૂળ પાયો છે. હવે તે કેવી રીતે કયા પ્રમાણ ઉપર અને કેટલા અધિકારસુધી થવી જોઈએ એ વિષે પ્રત્યેકના ઘણું કરી ભીન્ન ભીન્ન મત પડે છે તોપણ કાળેકરીને જ સમયે જમ બની આવે તે સમયે તેમ તેવી ઇશ્વરે-ચ્છાથી તે અનુકૂળજ માનવું જોઈએ.

આ સભા અમે પ્રત્યક્ષ પણ જોઈને ઘણો સતોષ પામ્યા છિયે તે ઉપરથી કહી શકિયે છિયે કે મેહેતાજી રા. શંકરલાલનું એ વિષે અત્યંત અપૂર્વ પ્રયત્ન છે કે જનો જામનગરની પ્રજાએ મોટો ઉપકાર માનવો જોઈએ.

વેદધર્મસમાને બક્ષીસ.

રા. રા. વૈદ્ય પ્રભુરામ જીવનરામે પોતાના નાના પુત્ર રા. પોપટનાં ર સૌભાગ્યવતી જયાકુવરનો સ્વગત્રાસ થતાં તેની પાછળ ધર્મ પ્રીત્યર્થે રા. વૈદ્ય દસ વેદધર્મસમાના અનામત ધર્માઉ કડમાં બક્ષીસ આપ્યા છે.

પદ.

(રાગ ઝીંઝોરી વગેરે તાલ તાલશ)

પ્રણતપાલ આપ એક, શરણ છો અમારું,
ધરણીધર ધરતીપર, અન્ય હુ ન ધારું;— પ્રણ
ધન જન તન ધામ ધરા, નોખત નગાર,
પુત્ર મિત્ર કે કલત્ર, સર્વ છે તમારું;— પ્રણ
આ ભવાબ્ધિમાં અનાદિ, ઇશ હું ઉતાર,
કર્ણધાર આપ એક, કેમ હું ત્રિસારું;— પ્રણ
સ કટ સહુ દૂર જાય, થાય સર્વ સારું,
અપલાપતિ ચિત્તમાં ન, એ વિના વિચારું;—પ્રણ
માનવતનરૂપ કાહિનૂર હું નહારું,
કમત્રાપતિ કેશવ છે, એ અલિષ્ટ મારું — પ્રણ

આર્યવર્ધપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૬ મુ

પૌન સનત્ ૧૮૮૪

અંક ૩ ને

॥ યતોધર્મસ્તતોજય ॥

અપરોક્ષાનુભૂતિ

(મ ૧૪ પાને ૭૭ ની)

એ પ્રમાણે આત્માને ઢેહથી જુદો પાડનાથી તેહનુ માત્માપણુ મટાડયુ,
પ્રમિદ્ધ ગીતે ઢેહલે નુ અમત્યપણુ એટલે આત્માની સત્તાનિના મીછ સત્તા
ગહિતપણુ કેહેનાય કે

‘ચતન્યસ્યેકરૂપત્વાદ્દેવો યુક્તો ન કઠિંચિત્ ।

જીવત્ત્વ ચ મૃપા જ્ઞેય રજ્જો સર્પગ્રહો યથા ॥ ૪૨ ॥

ચૈતન્ય એકરૂપ છે માટે ડોહપ । અનસ્થામા તેનો ભેદ અભવતો
નથી અને જનપણુ પણુ દોરીમા અર્પની ભાતિનીપેઠે ખોટું જ બાણવુ

‘રજ્વજ્ઞાનાત્ક્ષણેનેવ યદ્વદ્વજ્જુર્હિ સર્પિણી ।

ભાતિ તદ્વચ્ચિતિ સાક્ષાદ્વિશ્વાકારેણ કેવલા ॥ ૪૪ ॥

દોરી છે એવુ જાન ન યનાયી સાપુમાત્રમાજ જેમ દોરી સાપણરૂપ

જણાય છે તેમ અજ્ઞાનયો સાક્ષાત્ કેવળ ચતન્ય પ્રપચને આકારે ભાસે છે

‘ઉપાદાન પ્રપચસ્ય પ્રલ્લણોન્યન્ન વિચતે ।

તસ્માત્સર્વેપ્રપચોય પ્રલ્લવાસ્તિ ન ચેતરત્ ॥ ૪૫ ॥

અલયગી મીજુ પ્રપચનુ ઉપાદાન કાગણ નથી માટે આ અન પ્રપચ

અલગ છે મીજુ કહ નયો

‘વ્યાપ્યવ્યાપકતા મિથ્યા સર્વમાત્મેતિ શાસનાત્ ।

હતિજ્ઞાને પરે તત્ત્વે મેત્સ્યાવસર કુત્ ॥ ૪૬ ॥

બહાર અને અ રપણુ મિથ્યા છે અને અર્પ આ અલ છે એમ શ્રુતિ પણ

હે છે માટે એ પ્રમાણે પગમ તત્ત્વ જાણ એટલે ભેદ જ્ઞાનો અનધાનજ ક્યા છે

૧ જ્ઞાને નુ અમત્યપણુ ૨ પ્રિતિપુ નિશ્ચાત્ તેજ ૩ પ્રપચનું ક્યા ૪ ૧૨ણ અજ

મદનુ મિથ્યાપણ

શ્રુત્યા નિવારિતં નૂનં નાનાત્વં સ્વમુખેન હિ ।

કથં ભાસો ભવેદન્યઃ સ્થિતે ચાદ્વયકારણે ॥ ૪૭ ॥

શ્રુતિએ પોતાને સુખે નાનાપ્રકારપણુ નહી નથી એમ કહ્યું છે ત્યારે અભિન્નનિમિત્તોપાદાનકારણરૂપ બ્રહ્મ છે ત્યાં આ બહાર ને આ અંતર એ-
વો આભાસ કેમ હોય ?

^૧ દોષોપિ વિહિતઃ શ્રુત્યા મૃત્સોર્મૃત્યું સ ગચ્છતિ ।

इह पश्यति नानात्वं मायया वंचितो नरः ॥ ४८ ॥

શ્રુતિએ દોષ પણ કહ્યો છે કે જે બ્રહ્મમાં નાનાપ્રકારનો ભેદ જુએ છે તે માયાથી છેતરાયેલો માણસ જન્મમરણ પામ્યા કરે છે.

^૨ ब्रह्मणः सर्वभूतानि जायंते परमात्मनः ।

तरमादेतानि ब्रह्मैव भवंतीत्यवधारयेत् ॥ ४९ ॥

પરમાત્મા બ્રહ્મથકી સર્વ ભૂત ઉત્પન્ન થાય છે. માટે એ ભૂત પ્રાણી-
માત્ર બ્રહ્મરૂપ છે એમ જાણવું.

ब्रह्मैव सर्वं नामानि रूपाणि विविधानि च ।

कर्माण्यपि समग्राणि विभर्त्तीति श्रुतिर्जगौ ॥ ૫૦ ॥

અનેક નામ રૂપ અને કર્મ એ સઘળાંને બ્રહ્મજ ધારણુ કરે છે, એમ શ્રુતિએ કહ્યું છે.

सुवर्णाज्जायमानस्य सुवर्णत्वं च शाश्वतं ।

ब्रह्मणो जायमानस्य ब्रह्मत्वं च तथा भवेत् ॥ ૫૧ ॥

સુવર્ણથકી થયેલા પદાર્થનું સુવર્ણપણું નિરતર છે તેમ બ્રહ્મથી થનારાં જગતનું બ્રહ્મપણું નિરતર છે.

^૩ स्वल्पमप्यंतरं कृत्वा जीवात्मपरमात्मनोः ।

यः संतिष्ठति मृदात्मा भयं तस्याभिभाषितं ॥ ૫૨ ॥

જીવાત્મા અને પરમાત્મામાં જરાપણુ ભેદ કદપીને જે મૃદાત્મા રહે છે, તેને શ્રુતિએ ભય એટલે જન્મમરણુ થવાનું કહેલું છે.

^૪ यत्राज्ञानाद्भवेद्वैत मितरस्तत्र पश्यति ।

आत्मत्वेन यदा सर्वं नेतरस्तत्र चाण्वपि ॥ ૫૩ ॥

૧ બેન્ જોનારને દોષ ૨ સર્વેનું બ્રહ્મરૂપે નિરૂપણુ થવું મ્યાદથી ૩ બેન્ દર્શાવે ભય ૪ અવ-
ધ્યાબેદથી દેતાકેતવું એક અધિકરણુ

જે અવસ્થામાં અજ્ઞાનનડે દ્વેત લાગે તે અનસ્થામાં પોતાને અને આત્માને જુદા દેખે છે અને જે અવસ્થામાં આત્મઉપપણે મર્ગ લાગે તે અવસ્થામાં આત્માથી જુદું જરાપણ કાંઈ નથી.

‘યમ્મિન્સર્વાણિ ભૂતાનિ હ્યાત્મત્વેન વિજાનત ।

ન ચૈ તસ્ય ભવેન્મોહો ન ચ શોકોઽદ્વિતીયત ॥ ૫૪ ॥

જે જ્ઞાનકાળમાં મર્ગભૂત પ્રાપ્તિમાત્રને જે આત્મારૂપ જાણે છે, તે જ્ઞાનકાળમાં તે અધિકારીને અદ્વૈતપાત્ર હોવાથી શોક કે મોહ વાંચ નહીં.

‘અયમાત્મા હિ તત્ત્વેવ સર્વાત્મકતયા સ્થિત ।

ઙ્ઞાતિ નિર્વારિત શ્રુત્યા બૃહદારણ્યસથયા ॥ ૫૫ ॥

સર્વાત્મકપણાથી રહેતો આ આત્મા તત્ત્વજ છે એમ બૃહદારણ્યકની શ્રુતિએ મેંહુ જાણે તેમ કહ્યું છે.

‘અનુભૂતોપ્યય લોકો વ્યવહારક્ષમોપિ સન્ ।

અસદ્ભૂતો યથા સ્વપ્ન ઉત્તરક્ષણવાધત ॥ ૫૬ ॥

આ પ્રપચ અનુભવમાં આવેતો છે અને વ્યવહારમાં પણ અમર્ય છે તોપણ જ્ઞાનકાળમાં તે ટળી જાય છે માટે તે સ્વપ્નની જેમ જુદા છે.

‘સ્વપ્નો જાગરણેઽલીક સ્વપ્નેપિ જાગરો નહિ ।

દ્વયમેવ લયે નાસ્તિ લયોપિ દ્વયમેવ ચ ॥ ૫૭ ॥

જાગરણ અવસ્થામાં સ્વપ્ન અવસ્થા મિથ્યા છે (નથી), સ્વપ્ન અવસ્થામાં જાગરણ અવસ્થા નથી, સુષુપ્તિ અવસ્થામાં જાગરણ અને સ્વપ્ન બેય નથી તેમજ સુષુપ્તિ અવસ્થા પણ જાગરણઅવસ્થામાં અને સ્વપ્ન અવસ્થામાં નથી.

ત્રયમેવ ભવેન્મિથ્યા ગુણત્રયવિનિર્મિત ।

અસ્ય દૃષ્ટા ગુણાતીતો નિત્ય દ્વેકશ્ચિત્તાત્મક ॥ ૫૮ ॥

એ ત્રણે અવસ્થા એ પ્રમાણે ત્રણગુણથી એટલે આયાથી કંપાચેવી હોનાથી મિથ્યા છે અને એ અવસ્થાનો દૃષ્ટા ગુણ વધી પડે, નિત્ય, એક આ ચૈતન્યરૂપ સત્ય છે.

‘તદ્ગુણમિદં ઘટભ્રાંતિ શુક્તૌ વા રજતસિદ્ધિ ।

તદ્ગુણમિદં જીવત્ત્વ વીક્ષ્યમાણે ન પશ્યતિ ॥ ૫૯ ॥

૧ અજ્ઞાનની મોટી મહાર ૨ શ્રુતિની સિદ્ધ આત્માનુ પ્રકાશપાત્ર ૩ પ્રપચનુ અમલપાત્ર ૪ અવસ્થાનુ મિથ્યાપાત્ર ૫ આત્માનુ નિલપાત્ર ૬ મોહથી ૭ અપાત્ર પ્રભાગ દર્શિત

જમ માટીમાં થકાની કલ્પના કરે છે. અને છીપમાં રૂપાની પ્રાંતિ કરે છે તેમ ખલમાં જીવપણું કલ્પેલું છે. પણ માટીનું અને છીપનું ખરૂં જ્ઞાન થવાથી થણાપણું અને રૂપાપણું દેખાતું નથી તેમ ખલ સાક્ષાત્કાર થવાથી જીવપણું દેખાતું નથી.

યથા મૃદિ ઘટો નામ કનકો કુંડલામિથા ।

શૂક્તૌ હિ રજતલ્પ્યાતિ જીવશબ્દસ્તથાપરે ॥ ૬૦ ॥

જમ માટીમાં ઘટો એવું નામ કલ્પેલું છે, સોનાનાં કુંડળ એવું નામ કલ્પેલું છે, અને છીપમાં રૂપું એવું નામ કલ્પેલું છે. તેમ જીવ શબ્દ પરખલને વિષે કલ્પેલો છે.

યથૈવ વ્યોમ્નિ નીલત્વં યથા નીરં મરુસ્થલે ।

પુરુષત્વં યથા સ્થાળૌ તદ્વિશ્વં ચિદાત્મનિ ॥ ૬૧ ॥

જમ આકાશમાં કાળાશ, જમ ખારી જમીનમાં પાણી, અને જમ થાલલામાં માણસપણું નામમાત્ર છે તેમ ચૈતન્ય આત્માનેવિષે જગત નામમાત્ર છે.

યથૈવ શૂન્યે વૈતાલો ગંધર્વાણાં પુરં યથા ।

યથાકાશે દ્વિચંદ્રત્વં તદ્વત્સલે જગત્સ્થિતિઃ ॥ ૬૨ ॥

જમ ઉજડ જગામાં ભૂતાદિક, જમ ગંધર્વનગર અને જમ આકાશમાં બે ચંદ્રમાંનું દેખાવું કેહેવામાત્ર છે તેમ સત્યરૂપ ખલમાં જગત્ કેહેવામાત્ર છે.

(અપૂર્ણ)

યુગવિષે.

જ કાળમાં રજેગુણની પ્રખળતા હોવાથી સર્વની પ્રવૃત્તિ સકામકર્માદિમાં થતાં, કાંઈક નિર્દયતા, ક્રિયામાં અને તપમાં નિષ્ઠા, ધર્મ અર્થ અને કામસુખમાં પ્રીતિ, અને પ્રાણુની ઉત્તમતા ચારે કોર જોવામાં આવે છે તે કાળ ત્રેતાયુગરૂપ હોય છે. જ કાળમાં તમેગુણની પ્રખળતા હોવાથી સર્વની પ્રવૃત્તિ, સકામ કર્મોમાં થતાં લોભ, અસતોષ, માન, દંભ, મત્સર, અને પ્રાણુ-ક્ષત્રિયની ઉત્તમતા ચારે કોર જોવામાં આવે છે તે કાળ દ્વાપરયુગરૂપ હોય છે. જ કાળમાં તમેગુણની પ્રખળતા હોવાથી સર્વની પ્રવૃત્તિ અન્યથાકામ કર્મોમાં થતાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સર, દુરાચરણ, નિર્દયતા, વૃથાવૈર, હિંસા, કઠોરતા, દુર્ભાગીપણું, ઘણીજ તૃષ્ણા, અનાચાર અને શૂદ્રાદિકની ઉત્તમતા ચારે કોર જોવામાં આવે તે કાલ કલિયુગ હોય

હે કલિયુગના વર્ણો દેવો છે કે જનો પાઠ આવતો નથી આ યુગમા ભગવાનના કીર્તનથી મનુષ્ય મનથી છુટે છે એજ એ ગ્રેષ્ઠ ગુણ છે આ ઉપ થી ભગવાન કાળનો દેવો અનિર્વચનીય મરિમા છે તે જાણનામા આનને પન, ધડી, સુહૃત, ચોવડીયુ, પ્રહર, દિવસ, રાત, વાં માડીને ઠેઠ યુગસુત્રી ને કાઠ ગણતરીના નામો જોનારા આને છે તે સમજા એ ભગવાન જાણના સ્થૂળ અગો છે તે ચક્રની પેઠે આનાગમન કરે છે તેમ જતા ને ગયા હોય તેનાતે પાછા આનતા નથી જશ્વન્તુ સ્થૂળરૂપ જેમ જગતની ચનારૂપ છે તેમ કાળનુ સ્થૂળરૂપ પણ જાતના ચનારૂપ છે જશ્વ જેમ નિગડા છે તેમ જાળપણ નિગડા છે આવતા પ્રનાહ ગિવાય ખીજુ ક્યુ એવુ ચિન્હ છે કે જે ઉપગ્રથી કાળનુ ચનારૂપ જોળખાય છે એનટ તો કાળ એ ઇશ્વર અને જશ્વર એ જાળ છે એમ કહેવામા આજ અત્યુક્તિ નથી ધણે ઠેકાણે ઇશ્વરની મત્તા અને કાળની સત્તાનુ સમાન પાપુ નાપેલુ જોનામા આને છે, એટલુજ નહિ પણ કાળને ઇશ્વર રૂપ પણ માનનામા આને છે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર વિગેરે કાળના ભયથી પોતપોતાનુ કામ નિયમિત રીતે કર્યે જાય છે એજ કાળની મોટી જશ્વરતાને મસ્યવનાર છે દૂરદૃષ્ટિ જ્ઞવાની ની આવશ્યકતા છે, ક્ષણે ક્ષણે અને પલે પલે તે જાળની મહત્તા અને અનિવચનીય શક્તિ અનુભવવામા પ્રત્યક્ષ નિગ્તર આવ્યા કરે છે તે વિદ્વાન વગવી કાઠ અજાણી નહિ હોય સઘળી વિચિનતા કાળનીજ છે અને મર્વને ગળી જનારો પણ સમર્થ કાળજ છે એને કાઠ અદ્ભુત જ્ઞાનગતી અને મોટા જુના અજગતી ઉપમા આપી હોય તો ચોગ્ય છે આ પ્રમાણે અદ્ભુત ચગિત્ર અને શક્તિરાળા કાળના પ્રનાહમા જે કાઠ અને તે સઘણ મલવિતજ છે એમા કાણુથી ના કહેવાય

જંતુઓમા ધણીનાર હીન મિથ્યા યોગો વાય છે, તેમ યુગોમા પણ તે યોગ વનાનો સભવ છે પરંતુ જંતુઓના અવળી જંતુમા તે યોગો હાનિકારક હોય છે તેમ યુગોમા તે યોગો હાનિકારક હોય એમા પૂર્ણ ગતે માની નકાતુ નથી માટે એમ અનુમાન વાજ શકે છે કે ત્રેતા દ્વાપર અને કલિયુગમા જે સત્યયુગના ચિન્હો દેખાય તો તે મિથ્યા યોગ કહેનાય પરંતુ તે યોગ હાનિ કરનારો નથી, પરંતુ સત્યયુગમા ત્રેતા, દ્વાપર કે કલિનુ ચિન્હ જણાય તો તે મિથ્યા યોગ હાનિકારક થઈ પડે છે આમ માનતુ એ જાણના નિયમ મથા ઉનટુ છે એમ કાઠ માને તો તેનો ખુનાસો એ છે કે કાળમા જે કાઠ કલ્પના કરુની સે અસંભવિત નથી પ્રથમ દાનિ અને લાભજ કલ્પિત છે તો ખેંછી વધારે

તર્ક કરવાનો ક્યાં અવસર છે ? કલિયુગને વિષે હીન યોગ થાય તો તેના દોષોનો પણ હીનયોગ થાય એટલે એ હીનયોગ હાનિકારક ન ગણાય. દ્વાપર અને કલિમાં તેના કેટલાક ગુણોની જોડાએ તે કરતાં વૃદ્ધિ થઈ જવાથી તે થયેલો તે યુગનો અતિમાત્ર યોગ પણ હાનિકારક કેમ ગણાય ? આ હીન, આ મિથ્યા, અને આ અતિયોગ થયો એમ જાણવું એ પણ તે તે યુગોના ચાલતા સ્વાભાવિક ધર્મોના પ્રવાહની ગતિ અને તેની વધઘટ ઉપર છે.

વળી વધારે સૂક્ષ્મતાથી જાણવાનું એ છે કે, એ ચારે યુગોમાં પ્રત્યેક યુગોના કાંઈ કાંઈ ભાગ રહેલો હોય છે. શરીરમાના સત્ત્વ, રજ અને તમ ગુણવડે અને વાત, પિત્ત, તથા કફ દોષવડે તે અનુમાન કરી શકાય છે. એક યુગનું પ્રાધાન્ય તો બીજા યુગનું કાંઈક તેમાં મિશ્રણ હોય. પાંચ ભૂતનું પંચીકરણ પણ એજ રીતનું જોઈએ છિયે. પ્રત્યેક યુગમાં જો બીજા યુગનો લેશ પણ ન હોય તો એક યુગ માંથી બીજા યુગની પ્રવૃત્તિ સંભવે નહીં. સત્યયુગના કાળમાં ત્રણ ભાગ સત્યયુગ અને ચોથો ભાગ ત્રેતા. એ ચોથા ભાગના ચાર વિભાગ પાડતાં ત્રણ ભાગ ત્રેતા અને એક ભાગ દ્વાપર. એ એક ભાગના ચાર વિભાગ પાડતાં ત્રણ ભાગ દ્વાપર અને ચોથો ભાગ કલિ. ત્રેતાયુગના કાળમાં ત્રેતાના ૪ ભાગ કરતાં ત્રણ ભાગ ત્રેતા અને ચોથો ભાગ સત્ય. એ ચોથા ભાગના ચાર વિભાગ પાડતાં તેના ત્રણ ભાગ દ્વાપર અને ચોથો ભાગ કલિ. દ્વાપરના કાળમાં તે યુગના ચાર ભાગ પાડતા ત્રણ ભાગ દ્વાપર અને ચોથો ભાગ ત્રેતા. એ ચોથા ભાગના ચાર ભાગ કરતાં ત્રણ ભાગ ત્રેતા અને ચોથો ભાગ સત્ય. એ ચોથા ભાગના ચાર વિભાગ પાડતાં ત્રણ ભાગ સત્ય અને ચોથો ભાગ કલિ. કલિના કાળમાં તેના ચાર ભાગ પાડતાં ત્રણ ભાગ કલિ અને ચોથો ભાગ દ્વાપર. એ ચોથા ભાગના ચાર વિભાગ પાડતા ત્રણ ભાગ દ્વાપર અને ચોથો ભાગ ત્રેતા. એ ચોથા ભાગના ચાર ભાગ કરતાં ત્રણ ભાગ ત્રેતા અને ૪ થો ભાગ સત્ય. ચોક્કસ આમજ એમ તો નહિ પણ આવા પ્રકારની કાંઈક કાળની વિચિત્રતા જોવામાં આવે છે એ વિચિત્રતા જો ન હોય તો તે તે ગુણનાં ચિન્હો જગતમાં જોવામાં આવે છે તે વૃથા થાય. ઘણા વિદ્વાનો અંગીકાર કરે છે કે માણસ જાતિ ક્ષણમાં દેવ અને ક્ષણમાં દાનવ બને છે અને તેજ પ્રમાણે ક્ષણમાં સત્ત્વગુણી, ક્ષણમાં રજોગુણી અને ક્ષણમાં તમોગુણી થાય છે. આ રીતિ પ્રમાણે ઘણીવાર મનુષ્યમાં ક્રોધવાર સત્યયુગના ધર્મો, ક્રોધવાર ત્રેતાના ધર્મો અને ક્રોધવાર કલિના ધર્મો જણાય છે. આથી એમ તો નિશ્ચય છે ખરો કે સત્યયુગ ચાલતો હોય તો બીજા યુગના ધર્મો ઝાઝી સખ્યામાં થોડીવાર આવે છે અને એજ પ્રમાણે બીજા યુગનું ઘટિત રીતે વિચારી લેવું.

આ ઉપરથી એ ૧ માન ૧૦ આદ્ય મુદ્દે ૩૩ ને ૩૪ ॥ ને સ્વર્ગમા ને માણ
સમા, ને સમયમા નેટના પ્રમાણમા મત્ય ત્યા, તપ અને ૧ ॥ દિક્ષને આશ્રય અ
પાતા નાતિ, અનેન્દ્રિયપણુ, સમાદૃષ્ટિ, રત્યા નાચરમા, નિતિસા અને
આત્મમાનન વિગેરે ૧ ગુણો નિનામ રૂતા દોય ત્યા નેટના પ્રમાણમા મત્યયુગ
સમજનો, ને દેશમા, ને સ્વર્ગમા, ને માણસ ૧, ને સમયમા, નેટના પ્રમાણમા
મત્ય, દયા, તપ અને દનાદિધને ૧૩૫ જોડો આદ્ય અપાતા ક્રિયા અને તેપમા
નિષ્ઠા જાણકારિયા, નિયયમા અનપટપાણુ, ધન અય ને જામમુખમા આમનિ મ
આપાણુ નન્માન વિગેરે ૨ ગુણો નિનામ રૂતા દોય ત્યા નેટના પ્રમાણ ૧ નેતા
યુ ૧ સમજનો ૭૭ ૧મા, ને સ્વર્ગમા ને માણસમા, ને સમયમા નેટના પ્રમા
ણમા મત્ય, દયા, તપ અને દનાદિધને અગે ૧૦ ૧ જોડો આદ્ય અપાતા ક્રીર્તિ,
સોટાધ, મેધપર પ્રીતિ, નનવ્રલ્લિ, દુહ્યાપણુ, આન અને દાનિય સાધાના ઉત્ત
મતા વિગેરે ગુણો નિનામ રૂતા દોય ત્યા નેટના પ્રમાણમા દ્વાપર યુગ સમજનો
ને દેશમા, ને સ્વર્ગમા ને માણસમા, ને સમયમા, નેટના પ્રમાણમા, મત્ય, ત્યા,
તપ, અને દનાદિધને પોળે ભાગે આડો આદ્ય અપાતા અને તેટનો આદ્ય
પણ આગળ નતા સોપ થતા જામ, ક્રોધ, લોભ, મ, મત્ય, દુગચાર, નિદ્ય
પણુ, વૈગ્લાન દુર્ભાગીપણુ, આના તુષ્ણા, અને ગદાદિક્ષિતી ઉત્તમતા વિગેરે
ગુણો નિવાસ રૂતા દોય ત્યા તેટલા પ્રમાણમા અનિયુગ સમજનો ૧

આ ગિનાય બીજી નત્વગુણના ૧૫ ગુણ અને નવમાન જ્યા જેવે પ્રથમે
જેટલા પ્રમાણમાં જોવામાં આવે ત્યા મધ્યુગ એતે ગુણ ૧૧ માય ગુણ અને નવમાન
જ્યા જેવે પ્રથમે જેટલા પ્રમાણમાં જોવામાં આવે ત્યા ત્રેતાયુગ, એતે ગુણ તમે ગુ
ણના કાર્ય ગુણ અને અવમાન જ્યા જેવે પ્રથમે જેટલા પ્રમાણમાં જોવામાં આવે
ત્યા દ્વાપરયુગ, અને તમે ગુણના કાર્ય ગુણ અને નવમાન જ્યા જેવે પ્રથમે જેટલા
પ્રમાણમાં જોવામાં આવે ત્યા કલિયુગ નમજો.

આગળ, ઉત્તર યુગોના ઉપર ૧૧ યુગોનો અગ્રહીત ૩૦ ને ૧ નેનો દાય
તા નત્ય યુગના ચાર ભાગના ત્રણ ભાગ નત્યયુગ અને ચોથા ભાગ જેના ૪
ચોથા ભાગના ચાર ભાગના ત્રણ ભાગ નેના અગ્રહીત ૩૦ નેનો દાય ૨૫ ચોથા
ભાગના ૩૦ ભાગના ત્રણ ભાગ દ્વાપર અને એ ભાગ હિતિ નવાના ચાર ભાગ
કરતા ત્રણ ભાગ જેના અને ચોથા ભાગ દ્વાપર એ ચોથા ભાગના ચાર ૩૦
તા ત્રણ ભાગ દ્વાપર અને ચોથા ભાગ હિતિ ૩૦ નેનો દાય ૨૫ ચાર ભાગ ત્રણ
ભાગ દ્વાપર અને એક ભાગ હિતિ ૩૦ નેનો દાય ૨૫ ચાર ભાગ ત્રણ
નાણે પાગ નેનામા અને કરવાના ચાર ૩૦

આ વાતમાં મુખ્ય એ છે કે ક્રમથી યુગભેદ ગમે તેમ હોય તોપણ અ-
મુક યુગમાં અમુક યુગનો અંશ નજ હોય એમ અનુમાનમાં આવતું નથી અને
ઉતરતા યુગોમાં મનુષ્યો વિગેરેનાં ગુણ-સ્વભાવ-કર્મથી તે વધારે સિદ્ધ થાય છે
આને માટે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો સર્વ લોકનીદૃષ્ટિ આગળ છે કેમકે આજ પણ કલિ-
યુગનાં ૪૯૯૯ વર્ષો વીત્યા છતાં હજી કાંઈક, દયા, અહિંસા, દાન, ઇત્યાદિક દે-
ખિયે છિયે અને તેમાં બીજા યુગોના ધર્મો વધારે જણાય છે. આ સઘળું ગુ-
ણની પ્રમળતા અથવા કાળની પ્રમળતા ઉપર આધાર રાખે છે એમજ યોલવા
વગર ચાલતું નથી. જુઓને આ જગતમાં ઋતુઓનો ફેર ફાર પણ એજ પ્રમાણે
અનુભવવામાં આવે છે. આમ હોય ત્યાં બીજા શો નિશ્ચય કરવો. જ્યારે સ-
ઘળા યુગોનો અંશ આજ પણ છે ત્યારે આપણે, આ અધમ કલિકાલથી ડરવા
જેવું કશું રહ્યું નથી, કેમકે બીજા યુગોના ગુણો આપણે ગ્રહણ કરવા એટલે કે
લિના દોષો બિચારા એની મેળે દૂર જતા રહેશે.

જીવિતવિષે બે વોલ.

(તે રેણવાદાદિ રચિતમ્)

જન્મથી માંડીને મરણકાળ સમયની મધ્યમાં રહેનારો કાળ પ્રાણી-
ઓના જીવિતરૂપે ગણવામાં આવે છે. સ્થાવર અને જંગમ એવા પ્રત્યેક
પ્રાણીને જીવિત પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ જંગમોને માટે તે વધારે પરિચયવાળું
થયેલું જણાય છે. શરીર અને જીવનો યોગ તે જીવન એમ આયુર્વેદમાં પ્ર-
સિદ્ધ છે. એ જીવન જળવાઈ રહે તેટલી અવસ્થાને જીવિત શબ્દમાં મેકી
શકાય છે. જંગમ પ્રાણીઓમાં બે ભેદ છે. તેમાં એકમાં મનુષ્ય અને બીજામાં
બાકીના બધાનો સમાવેશ થાય છે. જીવિત વધારવામાટે માત્ર મનુષ્ય પ્રા-
ણીજ પ્રયત્ન કરે છે. બીજા પશુઆદિક પણ પ્રયત્નો તો કરે પરંતુ તે પ્રયત્નો
બુદ્ધિપૂર્વક થતાં ન હોવાં જોઈએ; કેમકે એમને આપણે બુદ્ધિવગરનાં લેખીયે
છિયે જીવિત જળવાય છે કે નહીં એ નિશ્ચય તો દૂર છે પરંતુ તેને જળવવા
માટે પ્રયત્નો તો સહુકાઈ સ્વાભાવિકરીતે કર્યાજ કરે છે કાંઈ ઘણી ચતુરતાથી
કરે છે અને કાંઈ જીવીતેવી રીતે કરે છે. પરંતુ કાંઈ નથીજ કરતું એમ તો
કહીજ શકાય નહીં. નાનાપ્રકારનાં ધર્મશાસ્ત્રો અને વૈદ્યકતા ગ્રંથો પણ જીવિત
વધારવામાં અનુકૂળ કેહેવામાં આવે છે. જીવિત વધારીને શું કરવું એવો વિ-
ચાર ભાગ્યેજ કાંઈને આવતો હશે અને આવતો હોય તોપણ ભાગ્યેજ તેનો

નિશ્ચય વતો હશે ખાકી એમ તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે મર્મ પ્રાણીઓને સુખસાતિની આરા દોય છે અને તે અવિતથી મળી નકે એમ મર્મના વાગવામા દોય છે મ મળુ અણુસમળુ સનને અવિત પ્રિય છે તેથી એમ તો જણાય છે કે તેમા કાઠક અનિર્વચનીય સુખ ગરેલુ છે જે અગે કરી પીકા નહિ દોય તો ગમે તે સ્વિતિનો માણુમ અવિતને ઓછુ થનાના કદીપણ ઇગા કરશે નહી અતિ રોગથી પીકાતુ માણુમ પપ પેહેવા તો ગંગાતિનીજ ઇચ્છા રાખશે આવી અવિતમા સુખ છે એમ દેખાઇ રહે છે સુખ દેખાવાથી થતુ સુખ અને સ- તોષ દર્પણ ન દોય તો કેમ થાય ? નજ થાય તેમજ અર્થામી આનંદરૂપ આત્માનો અત કરણુમા પડતા પ્રતિમિખનો જ સુખરૂપ મતોષ થાય છે તે અવિત દોય તોજ થઇ ગઈ એને લીધે અવિત પ્રિય થઇ પડે તો તે યુક્ત છે અન અન અમર છે એટલે તે પોતાના મન સાથે એકતા કરી પોતાના સ્વ ભાન પ્રમાણે ઇચ્છા કરે તો તે પણ સભવિત છે અવિતની ઇચ્છા તો આમ મર્મસ્થળે જોનામા આવે છે ગંગા તો કેના મવીન પદાર્થોનુ પાજર છે તે સર્વ જાણે છે એવુ સંગેર કથી અચિત્ય વસ્તુથી ચૈતન્યનાણુ ખતી અવિતનો અનુભવ રે છે તે વાત જાણવી અતિ કઠણ છે એકથી સહિતો એક હવેડા પનાર્ય લઇને તેની ઉત્પત્તિ, તેનો ઉપયોગ અને તેની ક્યાકાગત્યતાવિષે વિચાર ક રિયે તો દિડૂ મૂઠ ખતી જનાય છે, તો આ નિષયમા તેમ થાય એ આશ્ચર્યની વાત નથી કાઠ રહે છે કે અન લોહીમા છે, કાઠ કહે છે કે આતમી નાતુમા છે, કાઠ રહે છે કે પ્રાણુમા છે, કાઠ કહે છે કે અમમા છે, એમ નોખી નોખી વસ્તુમા અન કટપે છે * અને કાળેકીને ખનેવા ખવા જોતા એમ ભામે પણ ખા વગી કાઠ અન્નમા કાઠ જળમા કાઠ પનનમા અને કાઠ હનામા અન માને છે અને તેને અતુફળ કેટલાક ખવા ખવાથી એમ ભામે પણ ખડ આમ છતા જ્યાં આપણે તેવી વિરુદ્ધ ખવાઓ જોએ ઊંચે ત્યારે આપણને મનમા ન દેહ પડે છે કાઠવાર નો આરામા કાઠક અન ગરેલુ દોય એમ પણ ખનેના ખાખવા ઉપરથી ઘણીવાર ખાવામા આવે છે જ સમયે કાઠ ધોરી નસ વિગેરમાયી ઉડા ધાનેલીધે લોહી ખવ ન થતા મગ્ન નીપજ છે ત્યાં લોહી સાથે અન જતુ રહ્યુ એમ સમજાય છે લોહીથી લગ્નુ

* સ્થૂળ શરીરમા ખીનુ જે સૂક્ષ્મ શરીર (દશ ઇન્દ્રિય અને એક મન) છે તેજ અનકરૂપ છે એમ વિદ્વાનોના મહિપ્રાય ઉપરથી જણાય છે તે નાશ પામતુ નથી પણ અજળથી તેનો વિયોગ થાય જોલે આ ક્રમને પ્રતિરૂપ નહિ થાય

શરીર લોહી વધારે થવાથી કે બીજા કારણથી પડે છે ત્યારે લોહીનાં માનેકું
 જીવનપણું શિથિલ થઈ જાય છે. આત્મી ધાતુને ક્ષય થવાથી જ્યારે શરીર પડે
 છે ત્યારે તેને જીવનરૂપ મનાય છે. પરંતુ તે ધાતુનો ક્ષય ન થતાં સંક્રિતવારે
 માણસ યમરાજનો પરાણો થાય છે ત્યારે તેમાં માનેકું જીવનપણું શિથિ
 થાય છે. રસમાં માનેકું જીવનપણું શરીરમાં સર્વ રસોની ભરતી છતાં અને
 રસોની પુષ્ટિ છતાં જ્યારે મરણ થાય છે ત્યારે શિથિલ થાય છે અત્રિવિના નર્થ
 ચાલતું તેથી અને વખતે ભૂખ લાગવાથી શરીર પડી જાય છે તેથી અત્રને જ
 વનરૂપ માનવામાં આવે છે પરંતુ તેજ અત્ર પેટમાં ભર્યા છતાં મરણ પામે છે
 તેથી અથવા અત્રિવિના યતિઓ જીવે છે તે જોતાં અત્રનાં જીવનપણું ધારવાનાં
 આવેકું મિથ્યા થઈ જાય છે પાણીવિના કણવામાં પ્રાણ નીકળી જતા જોતાં
 પાણીમાં જીવન રહેકું જણાય છે. પરંતુ જ્યારે પાણી પીતાં છતાં પ્રાણ જત
 રહે છે અથવા પાણીવગર થણા યોગીઓ ચક્ષાત્રી લે છે ત્યારે તેનું પણ જીવ
 નપણું શિથિલ થઈ જાય છે. વાયુ બંધ થવાથી કે પ્રાણ જતા રહેવાથી જીવન
 ગયું જણાય છે પરંતુ જ્યારે વાયુ બંધ ન છતાં અથવા સર્વવ્યાપક વાયુ શરીરમાં
 વ્યાપ્ત છતાં જીવન તુટે છે ત્યારે ત્રાયુદું જીવનપણું શિથિલ થાય છે એજ પ્રમા
 ã હવાનું પણ સમજી લેવું. શરીરના પ્રત્યેક ભાગ જુદા જુદા કરી જોતાં ભૌતિક
 પદાર્થો શિવાય બીજું કંઈ દેખાશે નહીં. એ જીવિતને આપનાર વરંતુ એવી સ
 ક્ષમ અને વ્યાપક છે કે તે મન-વાણીથી ઇશ્વરની પેઠે અજોચર કહીએ તો અતિ
 શયોક્તિ નથી. અનુક પ્રકારના શરીરનાં, અનુક બળવાળા શરીરનાં. અનુક મુ
 ખવાળા શરીરનાં. કે અનુક અવસ્થાવાળા શરીરનાં અનુક સ્વચ્છ સુધીજ જીવન
 રહી શકે એનો પણ નિશ્ચય નથી જન્મે ત્યારથી તે માણસના આયુષ્યનાં ગણ
 તીનાં વર્ષો સુધીમાં ગમે તે વખતે જીવિત તુટે છે. એક સુંદર ઉપયોગી મરી
 કોઈ ધારેલી આશા તુટી જવાથી કે પ્રિયજનના વિરોગથી આશા ભંગ થવાથી
 મરણ પામે ત્યારે આશામાં જીવનપણું લાગે પરંતુ જ્યારે સર્વ આશા સ
 પૂર્ણ થયેલ છતાં મરણ પામે અથવા અનેક આશાઓ તુટી જતાં છતાં આયુષ્ય
 ભોગવે ત્યારે આશામાં માનેકું જીવનપણું નિથ્યા થઈ જાય છે. રોગી માણ
 સના શરીરનાં લોહી બળ. શુદ્ધિ વિગેરેનો તે ક્ષય થતો માનિયે પરંતુ સદગ
 ઉપદ્રવથી મરણની પથારીએ મૃતેશ્વરનાં કૃપાએ જોઈ હોતું નથી. આત્મ છતાં
 એક કમાનવાળું રમકડું હોવાનું હોતી જતાં હોતું જાય પડી જાય છે તેમ નર
 ય શરીર સર્વ સમાજ જોતાં છતાં અને વિવિધ ઉપચારો કરતાં છતાં કણવામાં

ચૈતન્ય વગરનું વડ જાય છે ચૈતન્ય વગરનું વડુ છે પૃથ્વી તાડ । આમકાજ માત્ર
અનર્થ છે, કે જેને નેવાથી ગમે ગુણ પ્રયત્ન પ્રિય જ્ઞાતા પદા બિમલતા
ઉપર છે ચતન્ય વગરના નીચા જગી અમાન્ય પવન હોય તોપણ આમ
આનો નથી આના કારણે જેવા ગોચરથી જનન ની રીતે નડે નીચા
પ્રાણ વાયુ છે તે જીવિત ગયુ છે નહીં ગયુ તેને આગળના નાત્ર માધન છે
પ્રાણ અધિકતા બધ વાગ અને લોહા - તુ ન વાયુ અટકે જનન તુ - હુ એમ
માનનામા આને છે, બીજી કોઈ ભાગ જોડે થયેલો જણાતો નથી પૃથ્વી,
જળ, તેજ, વાયુ, આદ્ય, એ પાત્ર ભરત, કીડાયનર્ગ, કે મન મુદ્ધિ ચિત્ત અને અ-
જ્ઞાત એ મનના જાતે જડ છે એ મનના પૃથ્વીગત તોના મમાજ જાય છે તત્ત્વોનો
ધાટ અને પણ તત્ત્વોમા ચૈતન્ય ઉત્પન્ન થતુ નથી, જોડેને જોડે તત્ત્વ જીવિતનું
કારણ કહી શકાય તેન નથી હાવના તમા ગોચ પ્રનાળે એમ કહેવાય છે કે મ
ગજ જે કાજ તરમ પડા જોડે ભેજના ભાગ છે તેના જ્ઞાનતત્ત્વ અને અત ક
જ્ઞાતા લોહીનો જગે એ જેને પન્નપદ મન એ જનનરૂપ છે એ જેમાથી એ
તરકેનું બન કે સમન જોડે થાય જોડેને જનન તુટવાની નકા ગણાય આમ
માનતા પણ આપણા નિચાર પ્રમાણે જે જડ પદાય જનનરૂપ કેમ થઈ શકે એ
બન્ને પાત્રનો મગ્ધો મગધ ટાંકી ગમે એની જનન કોજ અદ્ભુત પ્રિયિન ન
રતુ હોની જોડે એમ આ ઉપ રી પા મનુમાન નહજ વડ ગદે વ્યા
વહાવિ મોવથી ઉવડુ ન જાય કેમકે એપ । નિદ્ધાતોનો ગોચ છે પરતુ જાન
તત્ત્વ વિગેરેનું કે મગજનું ચૈતન્યજાણુ મનાય તેમ નથી જાડે એપણ જોડે જડ
સ્તુનો ભાગ છે, કે જે નીચા મુખ્ય આગરૂપ માની ગમય નિદ્ધાનો વિચિત્ર
રૂપનાજોડે કરી ગયા છે અને હજુ જે છે પ । જનન વસ્તુ આદૃતિનાજોડે
પાત્ર દેખતા નહીં અને દેખાય પણ જ્યાથી અને જ્યાં ન દેખાય ત્યાં મુદ્ધિ
કળાની કલ્પનાતો પ પામાજ તેનું નિગકર । ગદેન છે

જથગતી કારીગરોને વડાનાર ભુનાની જેની કારીગરી કરતા । કારીગરો
આજ મળી આવે છે આજગત જગતનો ભાગ ઉદ્યક્ષણ પણ માનનામા આના છે
આના પ્રસંગમા પણ જનન નહ જોડે ભાય લાગી હોય એમ જણાતુ ન
થી જથગ મનુષ્યપ્રાણીનો અતુન પગકમ અને અપૂર્વ મુદ્ધિ આપ છે, પ તુ
તેને અપૂર્વ પણ જોડતુ બધુ ગમે છે કે સૂક્ષ્મૃદ્ધિના તે જુ નથી જણાતુ એ
ન જોનનામા અતિગથોક્તિ નકા અમુક આયતના અમુક પ્રયોગયા આમ બને
છે એમ કદી અનુભવી નિદ્ધાના મળવડે મિદ્ધ થાય પ તુ એ વસ્તુ એના સુ

જીવસ્વભાવવાળી કેમ બની એ વિચાર કરવાને અંતઃકરણ આગળ ચાલતું નથી. બહુ ઘોલનાર હોય તો એમ તરત કહી દે કે એ સ્વાભાવિકરીતે બન્યું. સારાંશ કેહેવાનો એ છે કે મનુષ્ય પ્રાણી જેમ ઘણા વિષયમાં ઐશ્વરી રચનાને કલ્પના શિવાય બીજી રીતે અનુભવી શકતું નથી, તેમજ જીવનના સંબંધમાં પણ છે. કાળામાથાનો માનવી શું ન કરે? એવી એક કહેવત ગુજરાતીમાં ચાલે છે. એ જાણે કેમ ખરી હોય તેમ જીવનના સંબંધમાં પ્રાચીન આર્યોએ કાંઈક ઉત્તમ કલ્પનાથી તેનો જે નિશ્ચય કર્યો છે તે સુગમ છે, એમ કહી શકાય ખરું. માટીના શોધન કરેલ કોઈ ભાગમાંથી કાચ બને છે. તે કાચને કલ્પ ચડાવ્યા પછી ખાપીયાં વિગેરે નાંખી અરીસો બનાવે છે. એ અરીસો જે ઉપર રજ ન પડી હોય કે મેલો ન થયો હોય તો તેમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ દેખાય છે. આ રીતિ પ્રમાણે આ માટીના વિકારથી મનુષ્ય શરીર બન્યું એ લાકડાનાં ખાપીયાં ઠેકાણે, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહકાર એ ચાર નામનાં અંતઃકરણને કાચને ઠેકાણે. એમાં ઐશ્વરી સત્તા એ કલ્પને ઠેકાણે અને એ વસ્તુમાં સામાન્ય રીતે વ્યાપક ચૈતન્યનું પ્રતીબિંબ પડે તે મુખને ઠેકાણે સમજવું. સમજવાનું એ છે કે એવો કોઈ ભાગ નથી કે જે ચૈતન્યથી ખાલી હોય. શરીર થઈને તેમાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહકારનો રસાયની યોગ થાય એટલે તેમાં ચૈતન્યનું પ્રતિબિંબ પડવું જોઈએ. એમ થવાથીજ ચૈતન્યનું વિશેષ ભાન થાય છે. એમાં કાંઈ મલિનતા પ્રાપ્ત થાય છે કે જેમ મેલા અરિસામાં મોહું ન દેખાય તેમ બુદ્ધિ વિગેરેમાં ચૈતન્ય વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પડે નહીં. આમ થયું એટલે પ્રતિબિંબથી જીવતો ગણાતો હતો તે સંઘાત મરેલો ગણાય છે. આ કેટલી બધી ગુચવાડાની વાત છે? આમાં પણ તર્ક વિતર્ક અનેક થાય છે. પણ આ કલ્પના પ્રમાણે બુદ્ધિરૂપ અરીસામાં ચૈતન્યનું પ્રતિબિંબ જ્યાંસુધી રહ્યું ત્યાંસુધી જીવન રહ્યું માટે એજ જીવનરૂપે જાણાય છે. શરીર અને જીવનો સંયોગ પણ એજ કેહેવાય. બીજા સઘળા પદાર્થમાં ચૈતન્ય ભાગ છે, પણ તે શરીરની પેઠે રૂપ તત્વથી બની તેમાં બુદ્ધિ વિગેરે પ્રાપ્ત નહિ, થવાથી તેમાં આપણને વધારે અનુભવ નથી થતો.

પણ આની સાથે આ વાત એક વધારે સમજવાની છે. તે એક જીવનરૂપ કાંઈ અનિર્વચનીય વસ્તુ એકદેશી નથી કે એક પદાર્થમાં નથી અને બીજામાં છે એમ કેહેવાય. આકાશવગર કોઈ ભાગ જેમ ખાલી નથી તેમ જીવનવગર કોઈ ભાગ ખાલી નથી, અને એ દાખલા પ્રમાણે અન્ન, પાણી, વાયુ વિગેરે સર્વમાં જીવન છે. અને એમ હોવાથી કોઈ લોહિમાં, કોઈ સાતમી ધાતુમાં, કોઈ પા-

ણીમા, કોઈ અન્નમા, એમ નોખા નોખા પર્યમા જનન માને છે તે અમત્ય નથી અને એટલામાટેજ તે મર્મ ઉપયોગી છે તેમા માત્ર કેં એટલોજ છે કે સર્વમા જનન છે તે વાત તેઓ લક્ષમા લેતા નથી એનો યોગ કેવી ગતિ જળનાથ ગદે છે અને કેવી ગતિ નથી જળનાતો એ નાત મનનાણાથી અગોચર છે એટલે સી કટપના કચી જનન વસ્તુ સર્વમા છે તો પછી તેથી નિપગીત ના આવ ની નજ નેમએ એવી પણ કટપના વાય પ તુ ત્યા પેલા અરીમાનો દાખનો નયમા લેતો પડે છે જનન સવન છે પરંતુ યોગ્ય ગ્સાયની ક્રિયાના સઘાત ઉપ રાગગનિના તે પ્રત્યક્ષ થતુ નથી અનત રાક્તિનાળા ડથરની કેવી મહાન ગક્તિ કે જણે એક સોડના નામ જેટલી પણ જગા જનનવગર ખાની ગખી નથી અને એમ છતાં એ જનન વસ્તુને અતિ અમૂલ્ય, અતિ મોઘી અને અ સાધ્ય કમી મેવી છે કે તેને માટે કટપના ગમ્તિનિના ખીજુ કડુ કામ લાગતુ નથી બુદ્ધિમા પડતુ પ્રતિખિબ કેમ પડયુ, કમ બન યયુ, પાઠો તેનો યોગ કેમ અને કયારે બને એ મનુષ્યની કટપનામા આવે એની વાત નથી ખાકી તેમ થાય છે એટલી કટપના જરવાને મનુષ્યની કટપના સમર્થ જલાય છે આ નાત જે મનુષ્યને આવીન હોય તો પછી ઇશ્વરપ ને ભોગનનાર કોડ અનિર્વચનીય સત્તા હોનાનો અસભન થડ પડે એ વાત પ્રમિદ્ધજ છે ઇશ્વરને કે ઐશ્વરી રચનાને કોલ પટોથી ગકતુ નથી એમ અમાની નાગલા છે તોપણ ઉત્તમ સ્થિતિને પટોવેલા લોહાપણુ ઇશ્વરપ્રેરણા ગિનાય કચી કટપના કરી ગકતા નથી એમ પારી પ્રાચીન આર્યોએ કોઈ કોઈ નિપયમા ઉત્તમ કટપનાનાળા મિદ્ધાતો ઈયા છે તે અતિ ઉત્કૃષ્ટ અને ગ્રહણ કરના યોગ્ય અમે માનિયે છિયે અને એ ઉપગથી એમ કહિ રાકિયે છિયે કે જનન કે જ ઐશ્વરી ચૈતન્યગપ છે તેને આયગાએમા ગણીર યુક્તિવી જોળખાવવા પ્રયત્ન કયુ છે તે નિપયમા જગતના નિદાનોનો યોડો ધણો ભાગજ અજાણ્યો હશે

હવે જનનની ખાળતમા ઉપગ્રમાણે છે તો પણ તેને જળવના માટેના ઉપ રના ઉપાયો પણ આર્યોએ બહુ ઉત્તમ વખ્યા છે તે પાળના નેમએ તે બગાથ નથી પળાતા તો તે જનનને અ શ્ય કરવામા સહાયબૃત થાય છે, એમ ઘણીવાર આપણા જોનાર્મા આવ્યુ છે ધમશાસ્ત્ર અને આયુર્વેદના ઉત્તમ ઉપદેશો એ જનન મચવાવાની અનુદયતારૂપજ છે એમ ઘણીનાર આપણે અનુભવ્યુ છે તો અતિ અમૂલ્ય વસ્તુ

જે જીવન છે તેને જાળવવા કેાણુ અત્ર માણુસ પ્રયત્ન નહિ કરે ? સહુ કોઈ કરશે. સુખ્ય જીવનનો આવિર્ભાવ અંત કરણમાં ચૈતન્યના પ્રતિબિંબ ઉપર આધાર રાખે છે. બાકીનાં સાધનો એના અંગભૂત છે એમ અનુભવથી જાણવાનું છે. એ રસાયની યોગ જ્યાંસુધી રહેવો હશે ત્યાંસુધી રહેશે એમ કરીને ઉપેક્ષા કરવાની નથી. જીવન ગયુ એટલે સર્વ ગયુ અને જીવન હોય ત્યાંસુધી સઘળું છે એ આપણે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જાણીએ છિયે તો પછી તે જીવન સાચવવામાટે કેમ કાળજી ન રાખવી ? જે કાંઈ લાંબાલાંબા વિચારો આપણે બાંધીએ છિયે તે સર્વનો આધાર જીવન ઉપર છે એ કોઈનું અજાણ્યુ નથી માટે તેને અમૃત્ય, અસહ્ય, અચલ, અને અતિ ઉપયોગી સમજી તેનો અતિપય આદર રાખવો એ આપણી સમજણનો સદુપયોગ છે.

વેદાંતાદિક શાસ્ત્રો પણ એ અભિપ્રાયથી વિપરીત નથી. તેમ છતાં કોઈના જ્ઞેવામાં એમ આવે તો તે ગ્રાહ્ય અનુભવની વાત છે, એમ કહેવામાં અશયોક્તિ નથી.

સ્ત્રીધર્મવોધના સંબંધમાં.

લે. ૩૧૭/૧૮૮. ૫૨૨/૫

નિરતર ધર્મની રીતિથી સ્ત્રીએ પતિનું સેવન કરવું જોઈએ કેમકે કુલવાન સ્ત્રીઓને પોતાનો પતિ સર્વદા ઇષ્ટદેવરૂપ, શરણરૂપ, પર્વોત્તમ સંપત્તિરૂપ, સુખ આધારનાર, ધર્મ આપનાર, ઉત્તમ આભૂષણરૂપ, પ્રીતિ આપનાર, સારમાં સારરૂપ છે અને બંધુઓમાં ઉત્તમ બંધુરૂપ છે. એની ઉત્તમ પ્રકારની સેવાથીજ કુલીન પતિવ્રતાઓ આ લોક પરલોકમાં કલ્યાણનું પાત્ર થઈ અજર અમર થયેલીઓ છે. સ્ત્રીના સર્વ સુખનો, તેની સર્વ શોભાનો, તેના શુભ સૌભાગ્યનો અને સર્વ પ્રકારની માન્યતાનો આધાર પોતાજેતર પિતૃ છે. એની પ્રીતિનું પાત્ર અને એના માનનું પાત્ર જે સ્ત્રી ન થઈ જાય તેમાં અમૃત્ય જન્મ નિષ્કળ થઈ અતે અંત્યત નરકયાતનાનાં દુ ખો ભોગવે થતો. તે બંધુઓમાં પતિ જેવો કોઈ સ્ત્રીને બંધુ નથી. ભરણ કરવાથી ભત્રા, પાસેક વાંચણ કરવાથી પતિ, શરીરનો ધણી હાવાથી સ્વામી, કામના પૂરવાથી કાંત, સુખની વૃદ્ધિ કરવાથી બંધુ, પ્રીતિ આપવાથી પ્રિય, ઐશ્વર્ય આપવાથી ઇશ, પ્રાણનો ધણી હાવાથી પ્રાણનાથ અને એવાં બીજાં વિશેષણો તેના ગુણને અનુસરીને કહેવાય છે. આવા સર્વ સુખને અને ગુણને આપનાર પતિની સેવા શિવાય સ્ત્રીનું આ લોક પરલોકમાં કલ્યાણ

યતુ નયી પગ્તુ અજ્યાપાજ વાય છે ન નુગુણા ભાગ્યગાળી કુધીન શ્રી યોય તેજ અતિ ઉત્તમ અને પ્રાઢતા બેનુ પતિનુ ગૌરવ નણી ગદે છે અને જે જાણી શકે છે તેજ આ જગતમા ખજેખગી ભાગ્યગાળી છે આ દાડજ ચામડાનો દેવ એની મમજાણીજ મહા પવિત્રતાને પાન થાય છે એ સર્વ ગામ્ભિર વાત છે સધળા ત્રીયાના સ્નાન કરુ, સધળા યતોમા નણા આપની, પૃથ્વીની પ્ર સિણા કરી, સધળા તપ કરના, સધળા વ્રતાલિ કરના, મોટા મોટા ન કરવા, પવિત્ર ઉપવાસ કરવા, શુઢની મેના કરી, બ્રાહ્મણની સેવા કરી, અને પે ની સેવા આજી તેજ પુણ્યો જહેવા છે તે સવળા કુધીન કાતાઓને પતિની પરિચર્યા કરવામાજ સમાયેલા છે શુઢ, ઉત્તમ બ્રાહ્મણો અને સર્વ દેવતાઓથી પોતાનો પતિ છે તે પતિનતા કુધીન સ્ત્રિયોને અવિજ માન્ય છે માટે મન વચન કર્મથી સેવા કરતા તેની છાયાની પેઠે અનુસરી ઉત્તમોત્તમ યત્યાણ મપા ન કરી લેતુ આ પ્રમાણે વણી ભાગ્યશાલી સ્ત્રીઓ મુખ પરપગને પામી પોતાનો મહિમા જગતમા ગણી ગઈ છે એના નાખવાડપી એક નાનોજ ડતિહાસ નીચે લખેન છે

એક મહા તેજસ્વી ગાડિવી નામની સ્ત્રી પોતાના પુણ્યના પ્રતાપથી વિમાનમા જેગી દેવતાઓની પેઠે આજારમા ડગતી હતી તેનો કૈકયીને ચમાગમ વયો સ્વર્ગમા મળેના ગાડિવીને કૈકયીએ વિનયથી પુછ્યુ કે હે દેવી, કયા પ્રકારના વ્રતથી અને કેના આચરણથી તમે પાપ મરને મોડ નાખી આ સ્વર્ગમા આવ્યા છો? પોતાના તેજથી પ્રજાગ કરતી અગ્નિના શીખા સગળા અને ન્નપુ નદ્રમણીની પ્રકટ વયેલા હો એના આપ પોતાની કાલિથી આ સ્વર્ગમા આવ્યા છો. નામથી ખે જતો ગ્લો છે એના (આન ભરેના) અને ગુદ્ધ વસ્ત્રો વાગળ તપ વિમાનમા બેઠા હજાર ગણા તેજથી શોભો છો યોડા તપથી યોડા યોડા નિયમથી ગાજ આ યોડને તમે નવી પામ્યા (વણા તપથી, વણા નવથી અને વણા નિયમ પાળનાયો પામ્યા છો) માટે તમે તે તત્ત્વ મને કહો.

આ ન મનનાળા કૈકયીએ આમ મનુષ્ય વચનથી પુજતા ગાડિવી હસતે મુખે ભારે વચન બોલ્યા આગલના બોનતા તેણે જણાવ્યુ કે હીરાગવ વસ્ત્રો પેરીને કે કાડના ડાયના લુગડા પેરીને કે કુશ કાઠી નાખીને કે માયે જટા નારણ કરીને (એના પ્રકારના તપથી) દેવપણાને પામી નવી (શાયી પામીછુ તેનો નામ હુ છુ) માનનાન જેનો હુ જેમા હુ કિત ન રોય એવા અને સર્વ જાતિની હુ જાનનાળા વગનો માગ પતિને કરેતી નવી માનનાનપાણી આસુ અને સગમની, આપમા રહેનારો હુ દેવતા, પિતૃ ઓ અતિયિઓનુ પૂજન કરુ છુ

વાટઘાટમાં ઉભા રહેતી નથી અને ઘણું બોલ બોલ કરતી નથી. ખોટી રીતે હસતી નથી કે કાંઈ અહિત કામ કરતી નથી કે છાતું છતરાડું કાંઈ કરતી નથી. મારા પતિ કાંઈ કામકાજ માટે બહાર ગયા હોય તો પણ તે ઘેર આવે ત્યારે આસન આપીને સાવધાન રહી સન્માન કરે છે. જે અન્નને મારા પતિ જાણતા નથી અને જે તેને ગમતું નથી તે અન્ન લક્ષ્ય કે લેલ્ય સર્વનો ત્યાગ કરે છે. કુટુંબને માટે જે કાંઈ આણેલું હોય તેનો પણ ત્યાગ કરે છે. મારા પતિ જે કોઈ કાર્યથી પરદેશ જાય તો હું એક મંગળસૂત્રજ ધારણ કરે છે. (ખીજ અલંકારો પેહેરતી નથી.) આંખ આંજવી, મુગંધી ચોળવી, નાહવું, ચંદન પુષ્પ ધરવાં, કેશ ઝાળવા, એટલાં વાનાં કરતી નથી. સુખમાં સુતેલા પતિને નિરતર જગાડતી નથી અને કુટુંબને કાજે પણ નિરતર પતિને શ્રમ આપ્યા કરતી નથી. સઘળાં અંગો મર્યાદાથી ઢાંકું છું અને મર્યાદાપૂર્વક હું બેસું છું.

આ પ્રમાણે શાંડિલીનાં વચન સાંભળી કૈકેયી પ્રસન્ન થઈને પોતાને સ્થાનકે ગયાં. યુર્ધિષ્ઠિર પાત્રદ્વારા ઘણીવાર આવા ધર્મો મહા સમર્થ વ્યાસજીએ પુછાવ્યા છે અને બાણશૈય્યામાં સૂતેલા ભીષ્મપિતામહ પાત્રદ્વારા તેના ઉત્તર અપાવ્યા છે. આ ઉપરથી અને ખીજાં અનેક વચનો અને ઇતિહાસો ઉપરથી એમ પ્રસિદ્ધ રીતે જાણવામાં આવે છે કે સ્ત્રીઓનું કલ્યાણ અને તેની સારી ગતિ પતિ-પ્રતાપણામાંજ રહી છે, માટે તે વ્રતને અખંડ રાખવા પોતાના પતિને પ્રસન્ન રાખતાં અને તેમને ઇશ્વર સમાન જાણતાં અનેક સદાચરણો પાળવાં જોઈએ. આગળ સતી શબ્દની સમજણમાં અને ખીજા પ્રસંગોમાં તે સદાચરણો લખાઈ ગયાં છે, તો પણ ટુંકામાં કહિયે છિયે કે સ્ત્રીએ બાલક હોય (વિવાહ ન થયો હોય) ત્યાંસુધી માતાપિતાની આજ્ઞામાં રહીને જે કામકાજ શીખવે તે શીખવાં અને તેની સારી શીખામણ પ્રમાણે વરતવું. પોતાની યોગ્ય અવસ્થા સુધી તેમને પોતાનાં શુભ આચરણથી સંતોષ ઉપજાવી જે યોગ્યસ્થળે પોતાનો વિવાહ કરે તે ઘરમાં જઈ નવા પરિચયવાળાં સર્વ સખધિઓની સાથે યથાયોગ્ય મર્યાદા અને સ્નેહથી વર્તવું. અને જે જે માતા-પિતાને ઘેર શીખ્યાં હોઈએ તેનો આહીં ઉપયોગ કરવો. સાસરાંની ગરીબ સ્થિતિ હોય તો તે પ્રમાણે અને તવંગર હોય તો તે પ્રમાણે યોગ્ય રીતે વર્તવું. નિરતર સાસુસસરાને સન્માન આપવું અને જઠ-જઠાણી વગેરેનો તથા નાનુંદ વિગેરેનો યથાયોગ્ય આદર રાખવો. દેરદેરાણી વગેરેને ભાંડક પ્રમાણે લેખી તેમની સરભરા રાખવી. પોતાના શિરચ્છત્ર પતિને પ્રત્યેક સમયે સાવધાન રહી પ્રસન્ન રાખવા. તેની જમ છાયા હોઈએ તેમ સુ-

ખમા સુખી અને દુ ખમા દુ ખી યહ વર્તવું, સર્વ કામમા તેને સહાય રહેતું, સેનાના કામમા દામી યદને તયા નિચાગના કામમા મત્રી થઇને રહેતું, અને ન ગમે તેનું કાઇપણ આચરણ કરવું નહીં, સર્વનાતે તેની સલાહ ગમ્મવી અને મદ્રિયા વી કાળ ઝાઢવો કાઠને કઠણ નચન રહેતું નહિ, હિતને પ્રિય હોય તેવું જ બોલવું, પગપગ પગ ચકાવી બેસવું નહિ, ધનના વાતો ઉવાડી કરવી નહીં, મત્ય ઉપર પ્રેમ ગમ્મવો, મયા ૧૫૦ મમતા ગમ્મની, આચારને આદર આપવો, ઈશ્વર ઉપર આસ્થા ગમ્મની, હર્ષ શોકમા સમાન રહેવું, કાઇનું પણ સાડ યાય તેનું કામ કરવું, પુણ્યમા પ્રીતિ ગમ્મવી, પગેપકાગમા પ્રનીણ રહેવું, માતાપિતાને તીર્યકપ માનવા, અને યથા શક્તિ અનુ ધનું કામકાજ ઉપાડી લેવું શ્રીઓને ઘણી મયાદા ગમ્મવાની જરૂર છે અને એ મર્યાદા સઘળી સદાચરણ અને શીવમા સમાજ જય છે ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, પાગકાપાણુ, સ્વાર્થ, મલિનતા, કઠિનતા અને આળસુપાણુ એ આદિ કેટલાક સ્વાભાવિક દોષો જડમૂળમાથા જતા રહેના જોઇએ મત્યગતિ અને સાગ પુસ્તકાનો પરિચય થવાથી ઉપરના દોષો દૂર થઇ સદ્ગુણો આવે છે તેમા પણ મુખ્ય બાળકાને સુવર્વાનો આનાર માતાપિતા ઉપર અને શ્રી થયા પછી સુનરનાનો આનાર પતિ તથા સાસુ ઉપર છે એમા પણ કાઇ ઉચ્ચ બુદ્ધિનું માણસ સત્સ ગવિના અને સહાયવિના પણ મહા ગમ્બીર સ્વભાવ અને સ ગુણવાળું નીવડી આવે ત્યાં તે મહાભાગ્યશાળી સમજવું પણ એમ કાઠ સરળે ઠેકાણુ હોતું નથી માટે સદ્ગુણો મેળવનામાટે ગુણ પ્રયત્નની જરૂર છે શ્રીઓ મદ્ગુણી થઇ પોતાના પતિની પ્રીતિ મેળવી સુખી યાય એ વાત સર્વથા ખુશી થવા જવી છે તેમા કેટલીક ગુરૂજનો તરફ અમર્યાદા વપરાય છે અને કેટલીક કુળમર્યાદાને દૂર કરી છુટ લેનાય છે તેમા કેટલોક ભાગ અયોગ્ય છે પતિની ગતે તેટલી સેવા કર્યા છતાં ગુરૂજનોનું અપમાન થયું હોય તો અથવા અનાદર થયો હોય તો એ ટલાં સ આચરણમા ન્યૂનતા છે અને ગુરૂજન (માસુસસરો) વિશેનું માન સચ વાતું હોય તો પણ પતિની સેના અને તેનો પ્રેમ સપાદન ન થયો હોય તો તે ગુરૂજન ઉપર રાખેલું માન મિથ્યા યાય છે એમ જાણવું જોઇએ કે જ પતિને પરમેશ્વર માનિયે છીયે, જને સર્વસ્વ માનિયે છિયે, અને જના ઉપર જગતના રહેનાતા સુખનો આનાર છે તે પતિને જન્મ આપનાર એ પતિ કરતા કેટલા વધારે માનપાત્ર અને સેના કરના યોગ્ય છે એની અનન્ય નસ્તુ જતા હાથ નીચે ઉઝી મોટી યહ મળી તેનો જ ઉપકાર માનવો અને જ સેવા કરવી તે થોડીજ

છે. એ વચ્ચે પણ તેના ગુણનો અદ્દશો વર્ગી નહીં. આવો વિચાર રાખીને સર્વ પ્રકારનો સ્ત્રીએ સંસારમાં યશ મેળવવો. માન અપમાન સંબંધી કે પોતાના ગુણોના સંબંધી કે પોતાના ગુણોના અપમાન સંબંધી વાત ડોકાંને પણ કચ્વી નહીં. કામ દોષ દોષ નોહ નહ મત્સરને વશ કરવા, મનને સ્વાર્થીન રાખવું. ગુરુ-જનો પતિ અને આલોકોને સુવારીને પોતે સુવું. તેના ઉદ્યા પેદેલાં ઉઠી પોતાનું સર્વ શરીરકૃત્ય કરી કાંઈ પવિત્ર થઈ પછી બીજા કામમાં જોડાવું, આશા વૃષ્ટિ અળગી કચ્વી, વિશ્વાસ પોતાના પિંડનો રાખવો. કાંઈ અપરાધ થઈ જાય તેા નિવેદન કરી ક્ષમા માગી લેવી. હુ ખતે વખતે યોગ્ય રીતે મધુર વચનથી સાંત્વતા કરવી. ઘર સાચવવું. અને જન્મ ધરીને શું કર્તવ્ય કરવાથી ઈશ્વર રાજી રહેશે તેનો વિચાર રાખવો. આ મનુષ્યજન્મ કરી કરીને મક્કશે નહીં. ઈશ્વરે આજ ગુણ અવસર આપ્યો છે નાટ તે વાતનો વિચાર કરી સુધર્મ પાળી અજર-અનર થવું એજ આ જન્મનું સદ્સપાણું છે. સ્ત્રીઓ આવી વાત સમજીને વર્તવા માંડે તેા પ્રજા પ્રતિનિવસ સુધરતી આવે અને આખા દેશનો ચમત્કારિકરીને થાડા સમયમાં ઉદય થાય એમ અમારું નાનવું છે બાકી કાલના મહિમાની ખબર પાંડ નહીં.

યૌવનવિપે વિચાર.

તે. કેશવભાઈ રૂચિરામ

પાંચ વર્ષમુધીમાં કુમાર અવસ્થા. દશ વર્ષ મુધીમાં પૌગડ અવસ્થા અને પદર વર્ષ મુધીમાં દિશોર અવસ્થા વીતી ગયા પછી જે અવસ્થાનો આરભ થાય છે તેને યુવા અવસ્થાના નામથી વિદ્વાનો ઓળખાવે છે. આખી અવસ્થાના ત્રણ ભાગ લેખિયે તેા યુવાવસ્થાની પેહેલાંની ત્રણ અવસ્થા મળીને એક બા-લ્યાવસ્થા, બીજી યુવાવસ્થા અને ત્રીજી વૃદ્ધાવસ્થા એમ ત્રણ ભાગે વેચી શકાય છે. યાના વિદ્વાનોએ ગરીરની એ ત્રણે અવસ્થાને નિંદિત ગણી છે. આ પાંચ મહામૃતનું શરીર આખું નિંદિત ગણ્યું છે તેા પછી તે શરીરની સઘળી અવસ્થા નિંદિત ગણાય એમા કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. વિદ્વાન લોકોએ જ્યાં અનર્થનાં સાધનો ગણાવેલાં છે ત્યાં યૌવનને પેહેલુ સાધન ગણેલુ છે તે ચથાથોગ્ય છે કેમકે ધન-સંપત્તિ, પ્રખુતા તે અત્રિવેક એ ત્રણેના કરતાં યૌવન અનર્થનાં પેહેલુ ઉત્ક્રે છે. ધનસંપત્તિ પ્રખુતા અને અત્રિવેક જેમ જેટલા પ્રમાણમાં યૌવનવિના નિર્ભગ થઈ જાય છે તેમ તેટલા પ્રમાણમાં યૌવન એ ત્રણેયવિના નિર્ભગ જણાવું નથી. થીજી

અગ્ની અનસ્થાઓ કરતા દુષ્પતુ અને અનર્થનુ પાન એ યુનાનસ્થાનેજ મનન
ગણવામા આવી છે એ માન નિગમમાં નથી

કનિયકચકવર્તિ પ્રખ્યાત કરીશ્વર આલોકવિષે કા મગી નામના અપ્રતિમ
ક્યાચકમાં, પોતાના પુત્ર ઉપર કોન પામેન સુકતાગ નોમના પ્રાનપ્રત્યે તાગ
પીડ ગજના મુખની જે વિચારે યૌનનિષેધ જણાવે છે તેપણ તે અનસ્થાની
દુષ્ટતા ખ્યાડી આપનાર છે તે વાચના જણાવે છે

પોતાનો પુત્ર વૈગપાયન ગાંધુમાર ચદ્રાપીડને એક નામેની વિનિયમમાંથી અગ્ર ઠાક
સગેવગના કિનાગ પામેના નિકળ્યા માં ફીડુ નૂ જેવો યજ્ઞકાંડો અનાવાત માલગી
પ્રથમ મહાગજ તાગપીડે પોતાના પ્રિયપુત્ર ચદ્રાપીડનિષેધ અનિષેકની પના કી
ને તેને ઇષકા આગે તે માલગી પ્રાન સુકતાગે કહ્યું કે મહાગજ ને ચદ્રામામા
જગમી હોય, જે અગ્નિમા રાતનપાણુ હોય, જે મર્યમા અવકાર હોય, જે ગ
ત્રિમા નિસ હોય, જે મમુદ્રમા સુકાવાપણુ હોય, જે રોપનાગમા પૃથ્વી નાગ
કરવાપણુ ન હોય, જે સાનુજનોમા પગેપકારમા ઉઘમનાળાપણુ ન હોય, અને
જે સ્વજનતા મુખમાંથી અપ્રિય નયનો નિકળ્યા હોય તો આ યુનગજનિષેધ હોય
હોય માટે એ વૈગપાયનનોજ નેપ છે એમ કહી પોતાના પુત્ર વૈગપાયનને નુ
નાગે શાપ આગ્યા પછી મહાગજ તાગપીડે તેને જી હુ છે કે “પનિન પ્રધાન નુ
નાગ” આપ જનાને અમ જનાએ ઝાઝ જોન કર્યો તે વાચી અગ્નિને પ્રકાશ
કરના જેવું છે, વિચયી મર્યને પ્રકાશ કરના જેવું છે, ઝાકળના પાણીથી ચદ્ર
માને આન ઉપજાવ્યા જેવું છે, મેવના છાટાથી મમુદ્રને પૂરવા જેવું છે, અને
પખાના પવનથી પનને ગીઝવ્યા જેવું છે પણ જ્યારે કોય લારે મમુદ્ર
માગસ ઉપર આવી પડે છે ત્યારે તે જમ કર્યા નુ પાણી અગ્ર ઠ તળાવને ડોળી
નાખે છે તેમ ગમે તો શુદ્ધિમાન હોય, ગમે તો વણુ આલગનાર હોય, ગમે તો
વિનેડી હોય, ગમે તો વીરજનાળો હોય, કે ગમે તો જળનાળો હોય, તો પણ તેના
મનને ખેંચાડ ડોળી નાખે છે અને મન ડોળાય છે ત્યારે આ હુ હુ હુ હુ તે
જ્ઞાન રેટેતુ નથી, ચિત્ત ઝાઝ જેતુ નથી, શુદ્ધિજાગ જાગતી નથી, નિષેધ માગ
સા નુ વિનેચન કી ગતો નથી એટલામાટે હુ મોલુછુ જે આપ ઉપર આ મમુદ્ર
ન આની પડયુ હોય તો લોકીતિને અમા કરતા આપજ નિગેમ જાણો આ
લોકમા હુ કોયપણુ એનો પુરુષ છે જે જેવું યૌનન નિનકાંપણુ નિર્ગમન યયુ
હોય જ્યારે યૌનન પ્રાપ્ત થના માટે છે ત્યારે બાનકપાની સાચેજ શુદ્ધિન
વિષેનો સ્નેહ ગળતો જાય છે, અનસ્થાની સાચેજ નની પ્રીતિ વવતી જાય છે છા

હોય તેપણુ વાપરતાં ન આવડે તો ઝેરરૂપ થાય છે. યૌવનની બાબતમાં પણ એજ રીતે બનવાથી અતિ ઉત્તમ પદને યોગ્ય યૌવન નીચમાં નીચ પદવીનું અધિકારી ગણાઇ ગયું છે. પરમાર્થ અને સ્વાર્થ સબધા ઉદ્યોગમાં અથવા ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ પુરૂષાર્થોમાં યુવાવસ્થાથી જ થાય છે તેજ થાય છે. ઉત્સાહ, ખલ, પરાક્રમ, સુદરતા, સાહસ, અને દુર્વર્ણપણું એ સર્વ ગુણો યુવાવસ્થાનેજ વરેલા છે. સર્વ પ્રકારની સપત્તિવાળુ યૌવન શુ શુ ન કરી શકે ? જ જ ધારે તે કરી શકે એમ કેહેવું તે અત્યુક્તિવાળુ નથી. પૃથ્વીને ઉથલપાથલ કરી નાખનારા મહા પરાક્રમી રાજાઓનાં પરાક્રમો અને મહા વિદ્વાનોની વિદ્વત્તાના દાખલાઓ પણ યુવાવસ્થાનીજ પ્રસાદી છે એમ સમજવું. આમ છતાં પણ એ લાલ પાંછળ રહી જઇને યુવાવસ્થા નરકનું, જન્મ-મરણનું કે અનર્થનું પાત્ર થાય છે તેનું કારણ એટલુંજ જણાય છે, કે તે અવસ્થાના આરંભમાં એ પ્રકારના માર્ગ હોય છે, તેમાં એક સારો અને એક નરતો. જે સારો સંગ અને શાસ્ત્રસગતિની પ્રાપ્તિ થતાથી સારે માર્ગે એ અવસ્થામાં ચડાય તો ક્રમે ક્રમે ઉદ્યનાં સાધનો થતાં જાય છે અને તેથી અવળો સગ થાય તો નઠારે માર્ગે ચડાયાથી અનર્થનાં સાધનો થવા લાગે છે. કાંઈ દેવી માયાથી કે કાણુ જાણુ શાથી પરંતુ સારો માર્ગ હાથ લાગવો એ અતિ કઠણમાં કઠણ વાત છે જેને ઇશ્વર સાનુકૂલ હોય, અને પ્રારબ્ધ સારાં હોય તેનેજ યુવાવસ્થાના આરંભમાં સન્માર્ગ મળે છે. સન્માર્ગે ચડ્યા પછી પછે ઝાઝી હરકત આવતી નથી જગતનો એવો નિયમ છે કે કાણું હોય તે પેહેલું દેખાય અને મનનો એવો દુષ્ટ ધર્મ છે કે કાણું હોય તે પેહેલાં ગ્રહણ કરે. આમ હોવાથી આરંભમાંજ જે કાળી બાબત તરફ વલણ થાય તો યુવાવસ્થા જ સર્વ ઉદ્યનું સ્થાન છે તે સર્વ અનર્થોને આપનાર થઇ પડે છે એટલામાટે એ અવસ્થાને જળવીને ઉત્તમ માર્ગે ચાલતી કરવી. આ અવસ્થામાં જ સત્કર્મ થયું તેજ થયું પછી કાંઈ થાય છે એમ માનવું એ ભુલું ભરેલું છે. મનની અને શરીરની શક્તિ આ અવસ્થામાંજ ખીલતી અને બલિષ્ઠ હોય છે એમાં જ્યારે કાંઈ આપણો ઉદ્ય આપણે ન કરી શક્યા ત્યારે પછી ક્યારે થવાનો હતો ? બાક્યા અવસ્થા તો સાવ અણસમજમાં જાય છે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં અશક્તિ તથા ચિતાનું પ્રબલ વધે છે. તો તેથી કરીને તે અવસ્થા તો કશા ઉપયોગની નથી. સર્વ પ્રકારના ઉદ્યનું, સુખનું અને કલ્યાણ સપાદન કરવાનું મુખ્ય સ્થળ આ અવસ્થાજ છે. માટે જેને આ નવી ઉત્તમ અવસ્થા આ સદ્વિચાર કરવાને મળી હોય તેણે ઇશ્વરનો અત્યંત ઉપકાર

માની તેની ભક્તિમા તત્ત્વ યવુ જોઈએ સર્વ ગર્ભીમા મનુષ્યનો અવતાર એ
 સૌત્તમ, એ મનુષ્યના અવતારમા પણ ઉચ્ચ નહીં તથા ઉચ્ચ કુળમા જન્મ એ
 સનાત્તમ છે ઉચ્ચ નહીં તથા ઉચ્ચ કુળમા જન્મ આવ્યા પછી પણ મર્મ પ્રકા
 રની યોગ્યતા સાથે યુવાનસ્યા આત્મી એ સર્વોત્તમ છે અને તે અવસ્થા આવ્યા
 પછી તેનો મહુપયોગ યવો કે કરવો એ પણ સર્વોત્તમ છે ઈશ્વરકૃપાથી
 આપણે એ આ યુવાનસ્યાને પામ્યા છિયે તો તેને અતિ ઉત્તમ ગીતે ઉત્તમની
 જોઈએ જે જે કામો કરના હોય તે આજ અવસ્થામા કરના જોઈએ મન
 જમ નિવૃત્ત હી શકે નહિ તેમ યુવાવસ્થા પણ નિવૃત્ત હી શકે નહીં પેદે
 લેવી તેને સાગે માર્ગે મલકમ કરવામા જોડી હોય તો પછી તે પોતાનાજ બળથી
 ધોમપોકાર તેનેતે માગ આવી નય છે અને પ્રથમમાજ જે અનળે માર્ગે અનળા
 ર્મમા જોડાઈ તો પછી તેનું ઠેકાણું ન દેતા આજુ ભવિત મિશ્યા કરી નાખે
 છે વ્યવહાર મા યગ મેળવવો, કીર્તિ મેળવવી, પગેપકાર કરવો, વિદ્યા મેળવવી,
 મપત્તિ મેળવવી, અને કુટુંબને સુખી કરવું એ સઘળું યુવાવસ્થાયા અને છે અને
 જન્મ મગણ મટાડી પ મ પદ પામવું એ પણ યુવાનસ્યાથી થાય છે એ એનું
 ઉત્તમ સાધન છે તેને આપણે ગી રીતે અનર્થનું પાત્ર કહિ શકિયે એટલામાટે
 કારણને વળને નિવનું પાત્ર કોલી યુના અવસ્થાને તેમા વહ શકતા ઉત્તમ સાધનોને
 લીધે વન્યનાદ આપવો જોઈએ ઉત્તમ કુલીન સ્ત્રીનું યોગ્ય મન્માન ન યાય તો
 તેને અપમાન વવાયી તે ઉદામ છે તેમ પ્રાપ્ત થયેલા યુવાનસ્યાનું યોગ્ય મ
 ન્માન ન યાય તો તે ઉગ્રસ ગદે છે અને એની ઉદાસીથી મન પ્રારના ઉ
 દ્યનો તારા યાય છે જ્યાં ગ્રાજુ અજનાજુ ત્યાં ગ્રાજુ અગ્રહ હોય છે
 એ રીતી પ્રમાણે આત્મી ઉત્તમ મત્તાવાળી આ યુવાનસ્યા છે તો તેને ઉત્તમ નહિ
 ગહેનાને નડનારા નિત્રો પણ અસખ્ય છે પણ એ વિદ્વાનો નાશ કરી યુવાન
 સ્યાને અતિ નિમળ ગાખી વિદ્વાનોએ કોલી નિ ને મિશ્યા કરી પગમ સાધન
 સપા ન કરી, લેવું એ આપણું મનુષ્યજાતિનું કામ છે અને એમ જો ન થયું
 તો પછી આ મનુષ્યજન્મનું માન વૃથા છે નળ, યુધિષ્ઠિર, ગમચદ્ર, કૃષ્ણ
 અનુન વિગે મહાત્માઓએ પણ યુવાવસ્થાની સહાયતાથી સર્વોત્તમ સાધનોથી
 કીર્તિ મપાવન કરી અજગ્ર અમર પ મેળવેલું છે એજ પ્રત્યક્ષ અભલો આપણા
 નજરે છે જોઈએ એ અવસ્થાને અનળે માગ પેરેતી મેવી છે તેના અમાગી
 વોમે અમુદય મનુષ્યગર્ભ નિર્ગર્ભ કી સગાયનેમાટે અપદીતિના પાત્ર
 વહ સન પ્રકારે હુ ખી વડ નરજાતનાના અગ્રિકારી બંન્યા છે એના પણ પા

ખસાઓ પ્રત્યક્ષ છે અને વર્તમાન કાળમાં પણ તેવા દાખસાઓ મળી આવશે. માટે સાર એ લેવાનો છે કે સર્વ પ્રકારના અનર્થનું અને નિંદાનું પાત્ર એવી યુવાવસ્થા ગણાય છે તેને સર્વ પ્રકારના ઉદ્યનું અને સ્તુતિનું પાત્ર કરવી કે જથી આ મનુષ્ય જન્મ સદૃશ થઈને ઉત્તમ સુખ ભોગવાય. આપણું આ જીવન દુખ ભોગવવા માટે નથી પણ આજ અને હવે પછી નિરતર સુખ ભોગવવા માટે છે. એમ છતાં જો ભુલથી ન સમજાયુ તો પછી મહાદરિયે પડેલા વાહાણની પેઠે એકે કિનારે મળવો નથી.

હરિ મજવાવિષે પદ.

રાગ કાનડો, ભૈરવ સોઝણી વગેરે.

હરિનામ સુધારસ પીલે, મન શું બેઠું મુખ ઢીલે,—હરિં ૦ ટેકં
ધામ ધરા સુત સંપત દારા,—રૂપ ખરેખર ખીલે;
ખંધાઈ તું દૃઢ બંધનમાં, ચાલ ન અવળે ચીલે;—હરિં ૦
નામસુધારસની શીતલતા, તનના તાપ હરી લે;
શાંતપણું આપે અતરમાં, દુઃખ રહે નહિ ડીલે;—હરિં ૦
નૌતમ નાવ નકી તરવાનું, કરમાં એજ કરી લે;
ભયકારક ભવસાગર ભારે, અંતર તરત તરી લે,—હરિં ૦
કુંદનરૂપ સમજતું કાયા, આપ ચડે શુભ શીલે;
હીરો હરિનું નામ નિરતર, આજ જરૂર જડી લે,—હરિં ૦
કર જપ તપ કે યોગ સમાધિ, બેશ જઈને ખીલે,
કેશવ કોઈ ન એને તોલે, કહુ હુ તેજ કરી લે,—હરિં ૦

પ્રભુપ્રાર્થનાવિષે પદ.

(ભૈરવી વિગેરેમાં)

હરિ હુ ભલો ભુડો પણ તારો, ભલો ભુડો પણ તારો ; હરિં ૦ ટેક.
તું મારી માતા હું બાલક, બહુ દુખ પામુ બિચારો; હરિં ૦
દીનદયાલ થઈ દીનબધો. ખંધન વિવિધ વિદારો; હરિં ૦
માતાની માફક સેવકપર, ભૂધર ભાવ વંધારો, હરિં ૦
પૂજું આપતણાં પદ એવું, સ્વાંત સદૈવ મુધારો, હરિં ૦
કેશવ પ્રભુ હું કાંઈ ન માગું, નરકનિવાસ નિવારો, હરિં ૦

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૨૬ મું.

માસ, સન ૧૮૪૪

અંક ૪ થો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજય ॥

કાંફી

વિચારી' આલ સખા તું, 'શૌર્વનના' નિન ચીંગ, ટે.
ચિત્તવિષે નહિ ચેત ચતુર જો, તો હુ ખ થાશે અપાર, —વિચારી.
'સમય' મળ્યો 'આ' સરને આજ' તું 'લક્ષ' લગાડ લગાર, —વિ.
પૈવ વીત્યુ પોછું નહિ આવે, એ નિશ્ચય નિગ્ધાર, —વિ.
મને ઇન્દ્રિયે નિજને વશ રાખી, પુણ્ય પવિત્ર વધાર, —વિ.
વણાશ્રમેના' ધર્મ' અને શુભ, કર્મધિષે કર પ્યાર, —વિ.
શિયિવ નથી મન ઇન્દ્રિય તારા, એ પ્રભુનો ઉપકાર, —વિ.
ખળર નથી ક્ષણની' પા' પડતી, અચય નથી ધરખાર, —વિ.
મેવ 'પ્રપંચ' પાપને પડતા, કર પરનો ઉપકાર, —વિ.
કેસવહરિનું રટણુ ઝગીને, આ શુભ જન્મ, સુધાર, —વિ.

વાણીનો વ્યવહાર

અહીં વાણીની કેટલી બધી સત્તા છે આખા જગતનું મહાણ એક
ધણુ 'ઉપ' છે' એક જો વાણી' ન દોય તો પછી ધર્મ અર્થ કામ કે મોક્ષ એમા
કે પુરુષાર્થ તો શુ પણ લેશમાન પણ વ્યવહાર કે સસારનું સુખ મેળવી શ
વાણ નહીં અને તેના વિના જીવી પણ પક્ષીની સ્થિતિ આપણા જોનામા આવે
જીતેવીજ આપણી સ્થિતિ હોય એકવી વાણીજ' કાઢ કરી શકે તેમ નથી તે
અત તો જાણે ખરી છે પરંતુ બીજાની 'સહાયથી' પણ વાણી જ' કાઢ કરી શકે છે
સખીજ એકે ઇન્દ્રિયથી થાય તેમ નથી / સંજીવન તો સુખ દુઃખ, રાગ દ્વેષ,
ક્રોધ, હાનિલાભ, અને સર્વના ઉપાયો એ વાણીથી જલાય છે વાણી જો કે
દત્તમક છે તો પણ હવે તે સંકટાત્મક લાગે એમારહુ નથી / સવળી જાણી

હાર છે. વાણી આપવી અને લેવી. જે પ્રસંગે જે સમયે જેવા કાર્યનો પ્રસંગ તે સમયે તેવા કાર્યના પ્રસંગપ્રમાણે તેની લેવડ દેવડ થાય છે, અને તેની કિંમત પણ તે સમય અને પ્રસંગને અનુસરતી હોય છે. એ વાણી તો કાંઈ કાંઈ વાર કાંટાનું (નાજવાંનું) રૂપ ધારણ કરે છે. અને જેમાંથી પોતે નીકળતી હોય તે પદાર્થનું તોલ, જોખવાના, શ્રમ, વગરજ કરી આપે છે. આવી અમત્કારિક વસ્તુ ખનાવનાર ઇશ્વરની અચિત્ત્ય શક્તિનો કેમ પાર આવે? અંતઃકરણમાં કેમ અંકુર ઉપજે અને એ અંકુરને અનુસરી કેમ વાણી બોલાય તેનો શોધ કરવાનાં સાધનો મનુષ્ય પાસે નથી પરંતુ અંતઃકરણના ઉદ્ગારરૂપ વાણીનો વ્યવહાર શુભરીતે ચલાવવાને માણસોમાં યોગ્યતા છે. એ યોગ્યતાનો ઉપયોગ કરીને રૂપાંતરવાળી કે વગર રૂપાંતરવાળી વાણીના વ્યવહારથી સર્વ અર્થો વિવેકી લોકોએ સંપાદન કરી લેવા જોઈએ. વાણીનો વ્યવહાર સુધરે તોજ સઘળું જન્મમાદિક સુધરે છે, અને એ જો બગડે તો સઘળું બગડે છે એ વાત આ જગતમાં છાની નથી. જે વાણીનો વ્યવહાર પોતાનું કે પરનું અભિષ્ટ સંપાદન ન કરી આપે તે વાણીનો વ્યવહાર વ્યર્થ શ્રમની ખરાબરજ દેહેવાય, પછી ગમે તો શુદ્ધરૂપમાં હોય કે રૂપાંતરમાં હોય. પોતાના કાંઈ કામ પ્રસંગનેમાટે ઉચ્ચારરૂપ વાણી ઉદ્ય પામી હોય તો તે વાણી તે પ્રમાણે ન થાય અથવા વેલું મોઢું થાય તો કાંઈ વિશેષ હાનિકારક થતી નથી. જેમકે હાલે અમુક ગામ જવાને તૈયાર થવું છે અથવા અમુક પદાર્થ મારા ઉપયોગ માટે લેવો છે એમ કહી રાખ્યું હોય તેમાં કાંઈ ફેર પડે તો તેનો ભાર પોતાને માથે હોવાથી જગતમાં તે વિષે છીટ નથી જણાતી. પરંતુ જે બીજાના લક્ષામાટે ઉચ્ચારરૂપ વાણીનો ઉદ્ય થયો હોય તેમાં ફેરફાર કે વેલું મોઢું થાય તો જગતમાં તે વિષય ચરચાય છે. જેમ કે અમુક માણસને પૃથ્વીદાન આપવાનું કહ્યું હોય અથવા અમુક પદાર્થ અમુક સંખ્યાના ધનથી આપવાને કહ્યો હોય તેમાં કાંઈ ફેરફાર થાય છે તો હાસ્યનું અને અપકીર્તિનું પાત્ર થવાય છે. દાનવિષયમાં તો આ વિષે બહુ સૂક્ષ્મતા વર્ણવેલી છે. એટલામાટે દાનના પ્રસંગમાં વાણીનો વ્યવહાર વિદ્વાનો ઘણી ચતુરતાથી કરે છે. અક્ષરના સંકેતમાં વાણી લખાય છે તે તેનું રૂપાંતર છે. એમાં પણ પોતાનેમાટે અને પરને માટે લખાયેલ હોય તેમાં ઉપર પ્રમાણે ભેદ રહે છે. તે વાત વ્યવહારમાં કોઈથીજ અજાણી હશે. માટે સર્વ પ્રકારે પોતાનું અને પરનું લલું થાય તથા કીર્તિ વિગેરે પ્રાપ્ત થાય તેવો વાણીનો વ્યવહાર શુદ્ધિમાને રાખવો જોઈએ. ગમે તે પ્રકારની વાણી હોય પછી તે રૂપાં-

તરમા હોય કે શુદ્ધ ઉપમા દોય પરંતુ તે આવ માચી, પ્રિય લાગે તેની, યોગ્ય નિસ્તાગવાળી, ડામળ, બહુ અર્ચનાળી, માગ માનાળી, દાનતા વગરની, તરત અભિપ્રાય જણાય એવી, કોઈથી લઈ નહીં ગકાય નહિ એવી, નિનયવિવેકવાળી, વિચિત્ર પ્રકારવાળી, ગાતતા લગેલી, શાંતિને વર્ષાનનાની, આનંદને દેખાડનારી, સદેહ, વગરના અને સ્ફુટ વર્ણવાળી દોની જોઈએ એવી વાણીજ વિદ્વાન મહા પ્રમાણ માર્ગ કે છે, અને ગામદુધાની પેઠે સર્વ કામનાઓ પુરે છે તેની પાસે એવી વાણી દોય તેને વનની, વામની, વક્ત્રીની કે બીજા કશાની ગરજ રહેતી નથી રૂપાતર થઈ પુસ્તકના આકારમા ગોનાઈ પોતાપાસે ગહીહોય અથવા તેની વાણી કોઈ બીજાપાસે સચનાઈ ગહી હોય તો પ્રપ્ત તે વાણી વનના, જડાર, કંટા, પ્રપ્ત અધિક પ્રમુદ્ધિરૂપ થાય છે કે જ્યાં તેને, ક્યાંની જરૂર, પડતી નથી, તે માયણ, મહાભારત, વિગેરે અતિ પ્રૌઢ વિચારના પુસ્તકો એ પણ ઉપાતર પામેની મહાવિચોની આગ વાણી છે એ ઉપરથી એનો ઉચ્ચાર કરનાર તો ભાગ્ય સાળી હતા એમ આપણે જાણીએ છીએ પણ તેના એ પ્રાસાદિક, ઉચ્ચારને સમજી, કામનાને, પણ ઘણા ભાગ્યવાળી જાણીએ છીએ કે જેને ત્રણીરૂપ જડાર માચી મળેના રત્નો અતુલ સુખ આપનાર થઈ પડે છે, તે માતાનો જ જન્મ સંજ્ઞ છે કે જે સુપુત્રને જન્મ આપે છે તેમ તે વાણીને જ વન્ય છે કે જે પોતાનું અને પગનું, બનેનું લલુ કરે છે, એ મહાકવિયો અને ત્યાગપ્રીતના નીતિમય હિતોઉપદેશ કરનારા કવિજનો કે સત્યવજ્ઞાઓ થઈ ગયા હોય તેની જ વાણીના વ્યવહારને વન્ય છે અને તેજ સૂર્ય ચંદ્ર ગ્રહે ત્યાસુત્રી અથવા નિરતર ઉત્તમ પ્રદાતા અધિકારી છે આપણી વાણીનો વ્યવહાર તો કાંઈ કામનો નથી એક વચન જોલીએ, ત્યાં દશને દુષ્ટ ઉત્પન્ન વાય, વીગને નગસુવાગે, ત્યાં શીશના, ચિત્ત ચમકી, જય અને અનેકને, આસુ પડે એની આપણ સગપ્પાની વાણીનો, ઉપમામતા, અસ્ત, થઈ, જય એજ સાડ છે એમી હવા જેમ, તરત, નાશ પામે તેમ લાલ છે તેમ, અપણા જેવાની નહાગી નાણી ઉદય પામતાજ નાશ પામી, જય એ જગતને લાલ કાગડ છે અને જે તે નાણી પોતાનું, તથા પરનું, કલ્યાણ કરનારી કરી રાકીએ તો, પછી આપણે પણ મહાત્મઓની, પ્રકૃતિમા આની ચકીએ આ વાત બહુજ કઠણ છે, પણ તેથી આગસા કરીને બેશી ન રેતેતા, ઉદયથી તેની ચોખ્ખતા મેળવવાનું, પ્રયત્ન ચાલુ રાખવું ઇશ્વરે અર્થ કરાવતા, ઉદ્દેશાગે બહાર લાવવાનું માવન જે વાણી છે તે સર્વને સગપ્પી આપી, છે પરંતુ તેનો ઉપયોગ કરનાર ઇશ્વરે 'સાંસીની ઉપર ગાખ્યું' છે જેનો ઉપયોગ કરે તેવા ફળને

ગુણ સ્વભાવ તથા વિદ્યા વિગેરે જોઈને ગુરુ કરવામાં આવતા એમ જુદીલોકો કે છે. તેનું કારણ એમ જણાય છે કે અક્ષરજ્ઞાન કે શબ્દજ્ઞાન શિવાય ગુરુના ગુણ-સ્વભાવનું પણ જ્ઞાન વિદ્યાર્થીમાં થાય. આ વાત ખરેખરી છે. આજ પણ જે વિદ્યાર્થી જની પાસે શીખ્યો હોય તેનાજવા તેના ગુણ-સ્વભાવ થઈ જાય છે. આનું કારણ ધણા કાળનો પરિચયજ છે. હવે વિચારો કે હાલની શાળાઓ વિગેરેમાં કયા કયા વર્ગને કેવો પરિચય રહે છે. અને એ પરિચયથી કેવા કેવા ગુણ-સ્વભાવ ખાલકામાં આવે છે. વિદ્વાનવર્ગ અથવા માખાપો ખાલકાના ગુણ-સ્વભાવથી સંતોષ ન્યારે નથી પામતા ત્યારે ખેદ કરી માથે હાથ દબાવે બેસે છે. પરંતુ કેવી સ્થિતિમાં આપણે ખાળકોને કેળવિયે છિયે તે વિચાર કરતા નથી. યોગ્ય રીતે નહિ કેળવાયેલાં ખાળકા ધર્મની અને કુળની મર્યાદાને ધકેલ લગાડે છે એથી કેળવણી દુષિત થાય છે. આપણે તેમાં સંપૂર્ણ પ્રયત્ન કરિયે અને ત્યાર-પછી પણ તેવોનેતેવો પાક થવા લાગે ત્યારે પછી કાળનો મહિમા સમજવો. પણ જ્યાંસુધી આપણે આંખ્યો વિચીને ઉઘીયે છિયે અને ખાળકા અને ખાળકીયો કેમ ખરી કેળવણી પામે એનો સ્વપ્નમાં પણ વિચાર નથી કરતા ત્યાંસુધી જે કાંઈ બને છે તે કાળનો મહિમા છે એમ કેમ માની બેસાય.

મર્યાદાપૂર્વક આખા દેશનો ઉદય કરવો હોય તો સદ્ગુણની કેળવણીની જરૂર ધણી છે. સામાન્ય રીતે કેળવણી લેનારા વિદ્યાર્થી લોકોમાં એક ભાગ ખાળકોનો અને બીજો ખાળકીયોનો છે. માટે પ્રથમ તે બેય ભાગને માટે કેળવણી નોખનોખા પ્રકારની હોવી જોઈએ અને શીખવવાની રીત પણ નોખનોખી હોવી જોઈએ, કેમ કે સ્ત્રિસ્ત્રિના આરભથીજ પુરુષ અને સ્ત્રીજાતિના વર્ગમાં કટલાક પ્રકારની યોગ્યતામાં ભિન્નતા ચાલી આવે છે. ભણનારાઓના બે ભાગ પછી સામાન્યરીતે વિદ્યાના ભણતર સાથે સદ્ગુણનું ભણતર આવવું જોઈએ કે જે બેય વર્ગને પોતપોતાની યોગ્યતા અને સંસારમા રહેવાની સ્થિતિ પ્રમાણે હોવું જોઈએ. સદ્ગુણના ભણતર સાથે સ્વધર્મનું ભણતર આવવું જોઈએ. સ્વધર્મમાં બે ભાગ પાડતાં એક વિશેષધર્મ અને બીજો સામાન્ય ધર્મ કેહેવાય. એ અન્ને ધર્મ કેળવણી લેનારા ઉપરના બેય વર્ગમાં સૌમની યોગ્યતા પ્રમાણે આવવા જોઈએ. આ પ્રમાણે દીર્ઘદૃષ્ટિથી ગોઠણ થાય તો પછી કોઈને કોઈ દિવસ ઉડા નિશાસા નાખવા પડે તેવો વખત આવે નહી. જે વર્ગ નિશાળો વિગેરેમાં અભ્યાસ કરતો ન હોય તે વર્ગને અક્ષરજ્ઞાન સાથે સદ્ગુણ અને સ્વધર્મનું દેશકાળ અને વય પ્રમાણે જ્ઞાન આપતાં રહેવું જોઈએ.

અને નિશાળ વિગેરેમાં અભ્યાસ કરતા ન હોય તેને પણ સદ્ગુણ અને સ્વ-
 ધર્મનું દર્શકાળ અને વય પ્રમાણે જ્ઞાન આપવું જોઈએ - બાળકોને માટે નિશાળોમાં
 તેની ગોઠવણો થવી જોઈએ અને અભ્યાસુધી તેની ગોઠવણો ન થાય ત્યાં સુધી
 માજાપોએ બાળકોને નિરાગ બોન આપ્યા કર્યો જોઈએ આપણા લોકો
 ધનવાન ધનુક, હશે અને તેઓ લાખો પૈસા નાચ તમાસામાં કે મકાનો બના-
 વનામાં વાપરતા હશે પરંતુ તેને બદલે સદ્ગુણ અને સ્વધર્મના બોનને માટે
 એકાદ નિશાળ કાઢે કે બીજા કાંઈ જોગ્ય ધના શીખવવામાં નિશાળ કાઢે તો
 કેટલો પ્રયત્ન દેશે ત્યાં થાય પણ એમ નથી થતું તેથી નિશાળ કે કાવેજ
 માથી નીકળે ન બાળક બૂન જીવું રહે છે અને કંઈ કાંઈ શીખ્યું હોય તો વિવાદી
 ખુમરીથી સૌને ટિરસ્કાર કરવા તથા પોતાનું સંબંધ અન્યોડવા શીખ્યું હોય
 કે બાળકોને માટે શાળાઓ બુદ્ધિ થઈ છે તે આનંદની વાત છે પરંતુ તેમાં
 અપાપક લોકો શુભકરી શકે તેમ છે તેમાં ભાષાજ્ઞાન, બાળકોને અપાય છે,
 પરંતુ તેની અવિધ્યની, સ્થિતિમાં તને જે ઉપયોગી છે તેનું જ્ઞાન તેને મળતું
 જોઈએ અને તે આપે સદ્ગુણ અને સ્વધર્મના બોધ થયો જોઈએ આ મેં ન તો
 પેહેલા શિક્ષકમાં હોય તો વિનાયકમાં આવી શકે છે અનર્મ અને સદ્ગુણનો બોધ
 નહિ થયો હોય તો મોટા મોટી ચોપડીઓના પાના ઉપનાબાધી જન્મ બાળકને કા-
 ધ વળવાનું નથી અને સુખ મપાવન થતું નથી તેમ બાળકોને પણ સદ્ગુણ અને
 સ્વધર્મના જ્ઞાન વગર કાંઈ વળવાનું નથી અને સુખ મપાવ ન થતું નથી આવા કે
 જમણાના ઉચ્ચમાં મા'દીકરાની લડાઈઓ, સામુ વહુના જગડાઓ, વાલી નાનીઆ-
 પીના અપુખનાવો, ભાઈ ભાઈઓમાં અલાવાઓ, વિગેરે ન થવા જોઈએ તેવા અનર્થો
 જોવામાં આવે છે તે સદ્ગુણ અને સ્વધર્મના બોધની ન્યૂનતાથી જ થાય છે એમ
 (નકો) મમજી, અને નીતિન્યાયની ન્યૂનતા જોવામાં આવે છે એનું કારણ
 પણ એજ છે આપણે (આર્યો) ક્યા એવિશે કાંઈ અભિમાન ગામિયે રિયે
 તે વિનાયકમાં બીજા ધણી જાતના લોકો પોતપોતાના ધર્મની વૃદ્ધિને માટે ખા-
 નગી નિશાળો કાઢી બાળકોને સ્વચ્છ થતા બટકાવે છે તો આપણી આપણે ઉ-
 ત્તમતામાં શામાં સમયનો લાભ ન લેવો જોઈએ હાલનો સમય એવો છે કે
 જે કરવું હોય તે થઈ શકે તેમ છે અને કાંઈ ન બને તો ખર્ચે ઘડા છોકરાઓને
 ભેળા ફરી વિનોદ થાય તવી રીતે મ ગુણ અને સ્વધર્મનો બોધ આપતા શુ હાનિ
 થાય છે ? પુરૂષોને અવકાશ ક્યાથી મળે એમ જો કાંઈ કહે તો વિચારવાનું એ
 છે કે જે દિવસ નિશાળો ન હોતી તે વિષય લોકો ગી રીતે બાળકોને ભણાવતા

હશે. તે વાત કદિ મેલી દ્યએ તો ય્યાસલાઇટના દીવાને અજવાળે ચોપાટ કે પાટલીએ રમવાનો વખત તથા હવા ખાવા જવાનો વખત મળે અને પોતાનાં બાળકોને કેળવવાનો વખત ન મળે એ હસવા જેવું છે. પરંતુ જ્યાં મનમાંથીજ એ વાતનો સર્વને અનાદર ત્યાં પીપુડીનો નાદ કોણ સાંભળે. વખત મેળવે તો મળી શકે તેમ છતાં નથી મળતો એમ ધારિયે તો સ્ત્રિયોને ઘરમાં જ્યાં થોડો વખત મળે છે. પોતાના બાળકોને તેની સ્થિતિ પ્રમાણે અને બાળકીઓને તેની સ્થિતિ પ્રમાણે સહજ બળે ઘડી બોધ આપે તો શી અડચણ છે ? પણ પેહેલાં વાંધા એજ આવતો હશે કે પોતે સદ્ગુણ અને સ્વધર્મ શું એ જાણતાં હોય ત્યારે બાળકોને બોધ આપે કે ? કદિ જાણતાં હોય તો પણ આજસમાં આંખ આડા કાન કરીને ઉધ્યા કરે છે પણ છોકરાંનો સ્વાર્થ બગડે તેનો વિચાર કરતાં નથી, તો તેમ ન થવું જોઈએ. જગતમાં સઘળી પ્રવૃત્તિ સુખમાટે છે તેમ છતાં તે સુખ કેવા પ્રકારથી મળે તેનો વિચાર ન કરિયે તો કેવળ તેમાં આપણોજ દોષ છે. બાળકો કે બાળકીયો સદ્ગુણી અને સ્વધર્મમાં પ્રવીણ થાય તેને માટે જ્યાંસુધી ખીજાં પ્રબળ સાધનો જગતમાં નથી ત્યાંસુધી પોતાની માતા એજ બાળકોને સુધરવાનું દ્વાર છે. એટલામાટે અમારું કેહેવું એમ છે કે મુખ્ય સ્ત્રીવર્ગનેજ સદ્ગુણ અને સ્વધર્મના જ્ઞાનની જરૂર છે કે જેના અંશે બાળકોમાં અનાયાસે આવી શકે. વર્તમાન કાળમાં પણ જે બાળકીઓ અભ્યાસ કરે છે તે જ્યારે માતાની યોગ્યતાને પામશે ત્યારે જેવા સંસ્કારો આજથી તેના અંતરમાં લાગ્યા હશે તેવા સંસ્કારોનો અંશ તેના બાળકોમાં આવશે. માટે કેવળ શાળાઓ ઉપરજ ભરોસો ન રાખતાં યોગ્ય વય થતાંસુધી બાલકીઓને માતાએ શીખવણું. યોગ્ય થઈને સાસરે ગયા પછી પતિએ અને સાસુએ શીખવવું જોઈએ કે જથી તેની પ્રજા પણ પાછો તે ઉત્તમ લાલ લઈ સદ્ગુણી થાય. હાલમાં ચોપડીઓ વાંચતાં આવડે તેવા જ્ઞાનને લોકો ભણતર કહે છે. એ ભણતર જેટલું બાલકોને ઉપયોગી છે તેટલું બધું બાળકીઓને ઉપયોગી નથી. અને તેમાં પણ જેની સાથે ભવિષ્યમાં સંબંધ બંધાવાનો હોય તે પતિના કરતાં સ્ત્રીમાં જો કેહેવાનું ભણતર વિશેષ હોય તો તે લાભ તો ત્યાં રહ્યો પણ મહા હાનિકારક અને પતિપત્નીને દુઃખરૂપ થાય છે. પરંતુ અમારા સદ્ગુણનું અને સ્વધર્મનું ભણતર તો એટલું બધું ઉત્તમ છે કે તે પુરૂષમાં અધિક હોય તો આનંદની વાત છે પરંતુ તેમ નહિ ને સ્ત્રીમાં વધારે હોય છે તોપણ તે અતિપય લાલકારક અને સુખદાયક થઈ પડે છે. એટલામાટે સર્વ આર્ય પ્રજાએ સદ્ગુણ અને સ્વધર્મનું ભણતર ભણાવવામાં

એક બાંધવી જોઇએ સદ્ગુણ અને સ્વધર્મનું જોને જ્ઞાન હશે તેને ભાષાક અક્ષરનું જ્ઞાન સુખદાયક દિગ્ધ આપનાર થઇ પડશે અને જોને સદ્ગુણ અને સ્વધર્મનું ભણતર નહિ આવડતું હોય તો અક્ષરજ્ઞાનનું ભણતર દુષ્પ્રદાય થઇ પડશે જે ભણતર પોતાને દુષ્પ્રદાયક થાય એ ભણતરથી બીજાને પણ શી રીતે સુખ ઉપજવી શકાય સદ્ગુણ અને સ્વધર્મનું ભણતર ભણતરી બાળકીને અક્ષરજ્ઞાન ન આવ્યું હોય તો તે કાંઈ હાનિ કરનાર નથી પરંતુ અક્ષરજ્ઞાનવાળી બાળકીને સદ્ગુણ અને સ્વધર્મનું જ્ઞાન ન થાય તો તે હાનિકારક થાય છે આર્યશાસ્ત્રમાં સત્સંગતિ રાખવાનો આરેકાર બોધ લખવામાં આવે છે તેનું કારણ પણ પ્રેમ સદ્ગુણી અને સ્વધર્મ પાળનારી થાય એજ છે દેશ કાળ અને રાત્રીનો પ્રભાવ તો જાણે લાગ્યાવગર રહેતો નથીજ તો પણ કાળજી રાખીને મધ્યમ માર્ગે ચાલ્યા જતા ધ્યાન રાખવામાં આવે તો તેથી ઘણું સતોષ કારક પરિણામ આવી શકે છે આરેકાર નજર કરતા સદ્ગુણ અને સ્વધર્મ સમધી બોધ બાળકાના કામળ મનપર નહિ પડતા અમર્યાદા અધિક અધિક વધતી જતી જોવામાં આવે છે એ અમર્યાદાનો અત લાવવાનું સાધન સદ્ગુણ અને સ્વધર્મનો બોધ બાળકાને મળે તેવી ગોઠવણ ગમે તેમ કરી દેવી એજ છે એમ ન્યાસુધી નથી થયું ત્યાસુધી અમર્યાદા (છુટ) રૂપ રાક્ષસીનાં પંજમાં પકડાએલા બાળકો કદિપણ સતોષ આપે એવા નીકળવાની આશા રાખવી એ પથરને પથાળવા જેવું છે જે કળવણી કહિયે તો તો એજ છે કે બાલકો સદ્ગુણી અને ધર્મથી ચાલનારા થઇ સુખ આપે તથા પોતે ભોગવે એમ ન થાય તો પછી કળવણીને કળવણી નહિ પણ સુકવણીજ કહેવી જોઇએ વિચાર કરવાનો સમય પણ સમજી વિદ્યાનવગમાટે આવજ છે માટે ભવિષ્ય ઉપર આધાર ન રાખતા વિદ્વાનોએ એવિષે પ્રયત્ન કરવું જોઇએ હમણા થોડું પણ કામ થશે તો કાળે કરીને તે વૃદ્ધિ પામી અતિ સતોષ કારક નીવડશે એમ નકી સમજવું જોઇએ

ઇન્દ્રિયોનો વિવાદ

દે કેશવભાઈ રિટમ

મનુષ્યમાત્રને પોતામાં રહેલા ડહાપણનેમાટે બહુજ અભિમાન હોય છે અને તે અભિમાનથી પોતપોતાને પોતે સર્વ વાતે અથવા કુટલીક વાતમાં અધિક માને છે સર્વનું માનવું એકસરખી રીતે ખરૂં હોતું નથી પરંતુ તે પરિચય અને

પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાથી બીજાઓના જાણવામાં આવે છે. એકવાર ઇન્દ્રિયોને પણ પોતપોતાની યોગ્યતાનું અભિમાન આવતાં વાદવિવાદનો સમય આવી ગયો. ધણા વિસ્તારવાળાં કુટુંબનાં મનુષ્યો ભેળાં રહેલાં હોવાથી દુર્લાભની પ્રયત્નતાથી જમ વિચાર્યો વગર નજીવી વાતમાં લડી પડે છે તેમ ઇન્દ્રિયોને પણ એવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. ભેળાં થયેલાં સઘળાં ઇન્દ્રિયમાંથી શ્રાવ ઇન્દ્રિયે ઉચ્ચો સ્વર કરી કહ્યું કે તમે પોતપોતાની મોટાઇ શામાટે વખાણો છો? મારી સત્તા આગળ તમારી સત્તા કાંઈ કામ આવતી નથી. હું જો ન હોઉં તો જગતમાં સાંભળવાનો વ્યવહાર અને એ વ્યવહારથી સિદ્ધ થતી સઘળી સમજણો નાશ પામી જાય છે. હર્ષના શોકના રાગના દ્વેષના શબ્દો હુંજ પોતે મેળવી લઇને કૃદ્યને જણાવું છું. હું સાંભળું છું તો મારા સાંભળવા પ્રમાણે મન પોતે, જાણી લઇ સર્વ ઇન્દ્રિયોને યથા યોગ્ય કામમાં જોડે છે. વિદ્યા અને કલાની વૃદ્ધિ સાંભળવાથી થાય છે. સર્વ જાણવું બંધ થાય તો સઘળું બંધ થાય છે. જો મારી ઉત્પત્તિ જ ન થઇ હોત તો સાંભળવાથી વૃદ્ધિ પામેલો સર્વ વ્યવહાર સ્વપ્નમાં પણ કોઇ જાણત નહિ. એમ થવાથી કેવી દશા જગતની થાત તે વાત સહજમાં જણાય તેવી છે. એક પક્ષવાર પણ સાંભળ્યા વગર ચાલતું નથી, તો હું ન હોવાથી બીજાં બધાં ઇન્દ્રિયો પોતપોતાનું કામ કરી શકત નહીં. સાંઝે માંડું જ સાંભળું તે હું મનને જણાવું છું પછી તેનો તે ઇચ્છે પ્રમાણે ઉપયોગ કરે છે. માંડું સ્થાન સર્વથી ઉચું છું. અને સુદર આકૃતિથી શરીરને હું શોભાવું છું. માંડું કામ એટલું બધું કઠણ છે કે બીજાં કોઇ ઇન્દ્રિયથી એક નિમિષ અધિકૃતો નથી. એટલામાટે હું સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ ઇન્દ્રિય ન હોય તો પણ મારો વ્યવહાર અધિશ્વરના પદને પોચી ગયા છે. શ્રી શુક છું. ધણા ભક્તજનો મારો આશ્રય કરીને માંભળી અને તેણે પરીક્ષિતને કહી તેથી દેવજીએ વ્યાસજી પાસેથી ભાગવતસંહિતાને માંભળી મોક્ષ પામ્યા. એટલુંજ નહિ પરીક્ષિત રાખ શ્રવણભક્તિથી ઇશ્વરના ગુણ જાણે છે તે મારીજ સત્તાથી પામ્યા છે. પણ બીજા ધણા ભક્ત લોકો પરમગતિ પામ્યાં કાનનાં છિદ્રો તો કાઢિયાં જવાંજ એ મારો કેટલો બધો ઉપકાર. મારા વગર, વાજિત્રો, મૃદંગો અને હજારો રૂપી-સમજવાં. સાત સ્વરથી ઉઠેલા અનેક રાગો જાંજળ્યા, જો હું અંતર્ધ્યાન થઇ જાતી કિં મતનાં ધા, વા અને ધસરકાનાં માત્ર પણ સુખ વળે નહિ. આકાશના તો નિર્રથક થાય છે. હું ન હોઉં તો સર્વ ઇશ્વરના સ્વરૂપનો જો અંત આવે તોજ સાત્ત્વિક અંશથી મારી ઉત્પત્તિ થઇ છે. અપ નિરાકારઆદિ ગુણો ઇશ્વરની સાથે એ આકાશનો અંત આવે. આકાશના નિર્લે

કર્તા કરે છે । આકાશ છે તો સર્વ વિનાસો છે । આકાશના હોમ તો કાજ પગ
 હોવાનો સહન નથી આવા આકાશથી ભાગી ઉત્પત્તિ હોવાથી હુ કેટલા બધા
 મનિને પાત્ર છું નો કોઇથી છાતુ નથી મોગી અનિષ્ટતા દેવતા િશા, પત્તા જેનો
 અત ના આરોગ્યથી વિસ્તારવાળી છે મારી દેવતા મને મેનીને જાણ નહિ
 ત્યાસુધી મારી જેવી બીજી એકે ઇન્દ્રિય જાણવાળી નથી । । । ।
 ૧- ૧) આટલા નયન સાક્ષી અમહતપણથી ત્વચા ઇન્દ્રિયે કહ્યું કે એટલું
 બેલું તું અભિમાન શાનું કરે છે મારી ચોગ્યતા તમે વિચારો તો તમારું સ
 વર્નું અભિમાન ઉતરી જાય તેમ છે । ટાટું, ઉનુ કુણું કઠોર વિગેરે પારખી શક
 વાની શક્તિ મારામા અશુભ છે જે હુ ઉત્પન્ન ન થઈ હોત તો જગતમા
 આજસુધીમા વૃદ્ધિ પામેના મારા સજ્જની વ્યવહારે જે વિસ્તાર પામ્યા છે
 તે પામતજ નહિ અને કરા ઢાઢ-તડકા વગસાદવી વક્ષપુ થાય તેવા પાણીની
 જરૂર પણ રહેત નહિ । આજ જે અતર્વાન થઈ જઈ તો સધળા રેશમના અને સુ
 તરના વિચિત્ર રંગ અને આકૃતિના ઝોઢવા પેહેવાના તથા પાથરવાના પદાર્થો
 સાત નિર્ગર્થક થઈ જાય અને પ્રાણીઓ પ્રાણીમા સડી જાય અગ્નિમા બળી જાય
 કે વાયુમા સુકાઈ જાય તો પણ ખમગ પડે નહિ સ્પર્શ વિષયના નિર્નિપ
 દાયોહુ જે અપૂર્વ સુખ છે તેનો અનુભવ મારાથકુજ અત દરણ કરે છે
 બીજા સધળા ઇન્દ્રિયો જે આનંદ આપે છે, તેના કગ્તા મારી સનાનો આનંદ
 અનિક છે હુ છું તો માણસો મેહેવ અણાવી કે ઝુપડા પ્રાધી વામ કરે છે, નિક
 વગડામા કગ્તા હોય । હુ છું તો માણસો હીરાગત જગિયન કે સાદા લુગડા
 પેટે નિકર પાણી પેટે ફરતા હોય સ્પર્શ વિષય કાઈ જવો તેવો તમારો
 ન જાણવો કાણવાર પણ માડ વિસ્મરણ કોઇથી થઈ શકતુ નથી અને તેરી
 લોહ પ્રતિલિત ઉપગના સુખના સાધનોમા નના નના ઉપાયો કગ્તા ગઢે છે મને
 ઉત્પન્ન કરના મહામૂત પણ મહામગવાન છે કે જે વાયુના નામથી ઓળખાય
 છે વાયુ ન હોય તો આખા જગતનો અત આવી જતા વાર ન વાગે ઇશ્વરની
 પેઠે એ સન્યાસક અને પ્રાણીયોને જીવાડનાર છે એનાથકો જેનો જન્મ
 હોય તેની મહત્તા પણ કેવી મહાન હોય તે તમારેજ વિચારી લેવું મારી અનિ
 ષ્ટતા દેવતા પણ એ મહામગવાન વાયુજ છે । અને એની સત્તાથી હામર્મને
 સ્પર્શ વિષયનો ગોવ આલુ છું આ બોવ ઉપગ્રીન સુખરૂપ સ્પર્શને તજી
 અથવા ઠાંતડકા વિગેરે સહન કરી પણ તપસ્વીઓ તપ કરીને ઉત્તમ
 લોક મેળવે છે આટલી બધી ભાગી ચોગ્યતા ભાગમા હોવાથી હુજ સવમા

શ્રેષ્ઠપણું પામવા યોગ્ય છું. વિચાર તો કરો કે આખા શરીરમાં કયો ભાગ મારી સત્તા વગરનો છે.

આ વચન સાંભળતાં ચશ્તુ ઈન્દ્રિયે ચીકાઈ જઈને કહ્યું કે, તમે શું પોતાની ખોટી મોટાઈ ગાયા કરો છો ? મારા સામર્થ્યની તમને શું ખબર છે ? મારી જે પ્રથમથી ઉત્પત્તિજ ન થઈ હોત તો ખીજાં સવળાં ઈન્દ્રિયોના વ્યવહારોનો આજસુધી અભાવજ રહેત. મનમાં જે કાંઈ ભાવ થાય તે દૃષ્ટિએ જોયા પછી થાય છે. તેજ દષ્ટિ ન હોય તો પછી કાંઈપણ ભાવના થાય નહિ અને ભાવનાનો નાશ થયો અટલે સર્વ એનીમેજે નાશજ થયું. મારાં દ્વાર બંધ કરી જીવો તો ખરાં કે શું દેખાય છે. અંધારા શિવાય કાંઈ પણ ખીજું દેખાશે નહિ. એવા અંધારામાં શી રીતે કાંઈપણ ધર્મ અર્થ કે કામની ભાવના થાત. ભલેને કરોડ સૂર્ય ઉગે તો પણ હું નહોઉ તો તે કરોડે સૂર્યનું ઉગવું જગતમાં કામવું નથી. સાર-માહું, હર્ષ-શોક, પ્રિય-અપ્રિય વિગેરે અતઃકરણ મારી સહાયતાથી જાણી શકે છે. રાતા પીળા રંગો અને તે રંગોવળા પદાર્થો જોવાથી થતો આનંદ હુંજ આપુ છું. મન ન પોચે એટલે દૂરસુધી માણસ મુસાફરી કરે છે તેમાં પણ મુખ્ય મારી સહાયતા જોઈએ છિયે. હું ન થઈ હોત તો કાંઈપણ વ્યવહાર (દૃષ્ટિને અભાવે) થાત નહીં અને આજ પણ હું ન હોઉ તો કાંઈપણ વ્યવહાર થાય નહિ. દિવેલ વગર જે દિવો બળે તોજ મારા વગર માણસને આલે છે. તમારા (ખીજાં બધાં ઇન્દ્રિયના) વિષયો-પણ મારાવિના લેશ પણ આનંદ આપી શકે નહિ. એટલુંજ નહિ પણ તમે બધાં પોતપોતાના વિષયોને મેળવવામાં પણ હીન ભાગ્ય થઈ જાઓ. મારે રહેવાનું ગોળક ઉચું અને શોભાવાળું છે. પંચમહાભૂતમાનાં તેજરૂપ તત્વના સાત્ત્વિક અશથી હું ઉત્પન્ન થયેલ છું. એ તેજમાં સ્થૂણરૂપ અગ્નિ અને ચંદ્ર વિગેરે તમારે સમજવાં. વિચાર કરો કે એ સર્વે ઉપયોગી અને જગતનું રક્ષણ કરનાર તેજ ન હોય તો જગત્ પણ અંધકાર-મયજ થઈ જાય અને આજે જે સ્થિતિ જગતની જોવામાં આવે છે તે માહિલું કાંઈ હોય નહિ. એ તેજના પિંડરૂપ સૂર્યનારાયણ એ મારા દેવતા છે. એની સત્તાથી તમે ક્યાં અજાણ્યાં છો. એ જગતને પ્રકાશ આપતા અને નિયમિત રોને કર્યા કરતા દેવ કાળનું પ્રમાણ અપે છે. આ દેવતાના આશ્રયથી હું શું શું ન કરી શકું ? લેવું દેવું, ખાવું પીવું, ઝોઢવું-પેહેરવું, લાજ-મર્યાદા, સાર-નરતું, ધોણું-કાણું વિગેરે વ્યવહાર સિદ્ધ કરવામાં સૌ પેહેલાં મારી ગરજ છે. માટે હુંજ સર્વથી ઉત્તમ તથા શ્રેષ્ઠ છું. મારે કામ કાંઈથી થઈ શકે એમ નથી માટે તમોએ સહુએ

વિવાદ દરમિયાન મનેજ એક ગણની જોઈએ માટે અભાને માટે સ્થાન તો ટાડીની કિમત જટલ નથી હોતું પણ આપુ ગરીબ પાપુ નડાડા થઈ જાય છે મારે મને કોઈ એક જોઈએ અભિમાન કરીને ગીસાનના તુ પ્રયત્ન કરું નહિ નિહર તમારી વાત તમે જાણ્યા

આપ્રમાણે અશુભાન્દ્રિયનો ચક્રબાટ માળખી બોલવામાં, કુગળ જીવંદા ઇન્દ્રિયે ઉત્તરરૂપે પાતાની પ્રાઢતા ગાના માડી તેણે જાણાવ્યું કે તમે એકમીજ પોતાની અતુલ્યતા દેખાડો તે માનનગત મોઢાઈ પણ કરી શકવાના નથી પરમેશ્વર મને મૂનથીજ ઉત્પન્ન ન કરી હોત તો મર્ન પદ્મસોના પદાર્થોનો કોય થઈ જત અથવા તેઓ નિરથક જત અને જગતમાં કોઈપણ જતની કળાકુશળતા વિના કે પરસ્પરનો સુખ વ્યવહાર મારી મહાયતાથી વાણીએ રાખ્યો છે તે કહેત નહિ હું ગીમાઈને જતી રહું તો કાંપણ જોલાય નહિ અને જોલાય ગર તો ક્ષણવાર પણ ચાલે નહિ રમની પીકા મારાનગર ન થઈ શકવાથી સ્વાદનો નારા વાય અને સ્ના નો નાગ થતા ગરીબના પોષણનો નારા વાય હું ખાના વાનો પદાર્થ સાગે છે કે નહીં એમ પગીકા કરાનેજ પેટમાં જવા કહી છું એ માટે કામ સર્વોપરિ છે મારા વગરનો મુખરૂપ ગોખનો કોઈ ગુણકારક રહેતો નથી વાણી ઇન્દ્રિય જે ઉત્તમ અધિકારને યોગ્ય માણમને કરે છે તે મારા વિના થઈ શકે તેમ નથી મારી પામેથી નીકળતુ અમત અન્નને ગળે ઉતરાવી પાચના થવામાં સહાયક થાય છે મુખરૂપ જોતા તમસર્વને પોષણ થવામાં હું જ સાધનરૂપ છું હું ગીસાઈ જેમુ અને અન્ન પાણી પેટમાં ન પેસના જો તો તમે બધા નમ્ર શેવરા જવા થઈ જાઓ માર સ્થાન સર્વ જ તા ઉત્તમ અને એક ગણાય છે સવ જગે તના જીવનરૂપ જળ નામના મહાભૂતના સાત્ત્વિક અગથી મારી ઉત્પત્તિ થઈ છે એ જળ છે તોજ જગતનુ જીવન સચવાય છે અને ઉત્પત્તિ પણ તોજ થાય છે રસરૂપ પદાર્થો સંધા જળની સત્તાથી રહે છે અને જળથી પોષણ પામે છે તો એનાથી ઉત્પન્ન થયેલી હું કહેવી બધી સમથ છું તે તમારે વિચારી જોવું મારા દેવતા કે જેનો સત્તાથી હું માટે કામ કરના સમર્થ છું તે દેવતાનુ નામ વડણ છે સમુદ્રને કોલ પમાડી જગતનો પ્રનય કરવાને અર્થ એના વડણ દેવ જળ જગતને જનાડે છે એમ નામાટે ન માનવું એની આવાને અનુસરીનેજ હું નમ્ર આપુ છું અને ગાણી જે અન્દ્રિય છે તેને તેના ધમમાં સાધનભૂત થઈ શકીને રોજાવું છું માટે આ મોટું કામ તમારું કાઢથી મની ગઈ તેમ નથી જો તમે વવારે મને ચીકાનરો તો એમાથી કાંઈ સાડ જળ મેળવશે નહીં

તમને બધાયને એટલું કહું છું કે સર્વ કરતાં હું મોટી છું માટે તમારે ઢાઢએ આજથી ખોટી ચર્ચા ન કરતાં મને આધીન થઇને રહેવું.

જીહ્વા ઇન્દ્રિયનું જોર જોઇને ઘ્રાણ ઇન્દ્રિયે ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું કે મારા સરખું તો ઢાઢપણ જગતમાં મોટું નથી. જગતમાં પસરેલા સારા માઠા ગંધની પરીક્ષા મારાથીજ થઇ શકે છે આ પદાર્થ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે કે નહિ તેની પેહેલાંથી હું ખબર આપુ ત્યારપછીજ મીજી ઇન્દ્રિયો તેને ગ્રહણ કરે છે. હું નહોઉ તો અતિ સુગંધિ પદાર્થોની ઉત્પત્તિ નિરર્થક થાય. માફ રહેવાનું સ્થાનક નાસિકા સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ અને આગળ છે. શરીરની સર્વપ્રકારની શોભા મારા નાના પણ મૂલ્યમાં મોટા સ્થાનથી જળવાઇ રહે છે. મારી ગરજ ન રાખીને મને સારો માઠો ગંધ ઝોળખવા ન દેવાને માફ દ્વાર બંધ કરો તો પછી સર્વજ્ઞ ખબર પડે કે મારામાં પરાક્રમ છે કે નહિ. જગતમાં ઢાઢપણ પદાર્થ એવો નથી કે જેમાં ઢાઢપણ પ્રકારનો ગંધ ન હોય અને ગંધને ઝોળખવાની શક્તિ મારા શિવાય ઢાઢપણ ઇન્દ્રિયમાં નથી. પૃથ્વી નામના મહાભૂતના સાત્ત્વિક અંશથી મારી ઉત્પત્તિ થઇ છે. એ મારી માતા પૃથ્વી છે તેજ સ્થાવર-જંગમ પ્રાણી-ઝોને ધરી રાખનાર છે. સઘળો જગતનો વ્યવહાર પૃથ્વીની સત્તાવિના અસંભવિતજ છે. એવી મહા સત્તાવાળી પૃથ્વીના પરાક્રમથી હું જે અભિમાન કરું તે થોડું છે. સારાંશ એ કે મારી ખરાબરી કરી શકનાર ઢાઢ ઇન્દ્રિય છે નહિ માટે તમારે ખોટી મોટાઇ લઇ બેગીને બબડવું નહિ. જેનાથી હું સત્તાવાળી છું તે મારા દેવતા અશ્વનીકુમાર કેહેવાય છે. નિરંતર જોડાઇ રહેનારા એ દેવો પોતાની વૈદ્યવિદ્યાથી દેવતાઓનાં પણ દુઃખ ટાળવામાં સમર્થ છે. એના સમર્થપણથી હું શરીરમાં શોભાદાયક નાસિકાદ્રુપ સ્થાનકને પામેલ છું. એ સાધનથી પ્રાણના શ્વાસોચ્છ્વાસ શરીરમાં આવજા કરે છે. અજપા ગાયત્રી મારા સ્થાન દ્વારા યોગીજનો જપી શકે છે એ કાંઇ ખીજી ઇન્દ્રિયથી બનતું નથી તમે ગમે તેવાં શ્રેષ્ઠ કે પરાક્રમી હો તોપણ માફ કામ ઢાઢથી થઇ શકે તેમ નથી માટે ખોટી મોટાઇ કરીને ઢાઢએ મને માફ લગાડવું નહિ.

આપ્રમાણે પોતપોતાના અભિમાનથી વિવાદ કરવામાં તત્પર થયેલાં જ્ઞાનેન્દ્રિયોનો જગડો સાંભળવામાં કર્મેન્દ્રિયો પાસે હતાં. માણસો જન્મ જોવો પ્રસંગ હોય તેવી વૃત્તિવાળાં થઇજાય છે તેમ કર્મેન્દ્રિયોને પણ થયું. વાતપર વાલ નીકળતાં જ્ઞાનેન્દ્રિયો સાથે અને પોતપોતામાં જગડો કર્મેન્દ્રિયાને ઉઠયો. જ્ઞાનેન્દ્રિયોને તેઓએ એવું કહ્યું કે તમે એકબીજાં ખોટી માથાફટ શામાટે કરો છો. તમ

મર્વ કરતા અમારો જયો ઉત્તમ અને ઉપયોગી છે તો તમે પરસ્પર નોખા પડી
 એ ખીન્નવી રીંગીતે શ્રેષ્ઠ વડ શકશો ? પરમેશ્વર પૂજ્યા હોય તો છાનામાના
 બેસી રહેને અમે જ્યાંસુધા જગતમા છિયે ત્યાંસુધી તમોએ તમા ૧ મોટાઇની
 આશા ઠોડી દેવી. ઈર્મેન્દ્રિયોનો આ ઉત્તર સાભળી જ્ઞાનેન્દ્રિયો ચમકી ગયા.
 માહોમાહે લડતા હતા ત્યાંસુધી ઠીક હતુ પણ આતો નયમા અવશુ વેતગયા જવુ
 થતુ જોઇ મવળા એક થઇ ૧૧ ઉત્તર આપવા વિચાર કરે છે એટલામા ઈર્મે-
 ન્દ્રિયો, એકખીન્નમાજ ચડલડવા વાગ્યા આગળ આવતા વાફ ઈન્દ્રિયે કહ્યું કે
 તમે મહુ ફેકટની મોટાઇ ગામાટે લઇ બેઠા છો ? તમારો શો એવડો બધો અ-
 વિકાર છે ? જે કાઇ આધાર છે તે જગતમા મારા ઉપર છે જે ઉદય અને જે વ્ય-
 વહાર જોનામા આવે છે તેનુ કારણ હુ છુ મારા વગરનો કોઇ ભાગ ખાલી
 મીઠિ હોય જે કાઇ નામરૂપ ઓળખાય છે તે માટે પ્રતાપ છે અર્થશાસ્ત્ર,
 વૈદ્યશાસ્ત્ર, જ્યોતિષશાસ્ત્ર અને સધળી વિદ્યા મારા વ્યવહારધીજ થયેલ છે કયુ
 કામ એવુ છે કે વાણીની સત્તા વગરનુ હોય કળા સધળીની સમજણમા પણ
 વાફ ઈન્દ્રિયની સુખ્યતા છે વિચાર કરો કે અનાદિ કાળથી આદ્યો આવતો
 વ્યવહાર ઉદયલરેલી સુખરૂપ દશામા જોવામા આવે છે તે મારી ઉત્પત્તિ
 ન થઇ હોતતો ક્યાથી હોત ? મારા દેવતા અગ્નિ દેવ છે એના પગકે
 મથી કોઇ અજાણ્યુ નથી એની સત્તાથી હુ માટે સર્વોપગિ અવિકાર ભોગવુ છુ
 અત કગ્નના ભાવો, બહાર દેખાડવાને અને ખીજના જાણવાને માગ શિવાય
 ખીજુ કોણ સમર્થ છે જીહ્વાને તો શુ પણ આખા શરીરને મૂલ્યવાન હુ બનાવુ છુ
 સર્વ ઈન્દ્રિયોના નિયંત્રક હુ છુ વિશેષ હુ મારી મોટાડ શુ વખાણુ તોપણ કહુ
 છુ કે તમે સધળા માગી સત્તાથી સુખ ભોગવો છે માટે માગથી મોટુ કોઇ નથી
 આ વાફ (વાણી) ઈન્દ્રિયનો તરફકાટ સાભળી પાપિ (હાથ) ઈ-
 ન્દ્રિયે કહ્યું કે તમારે કોઇએ ખોટુ અભિમાન કરવુ નહિ લેવા દેવા વગેરે સર્વ
 ક્રિયાઓ અને જગતની અદ્ભુત કાગીગરીઓ મારાવિના ચલીજ નથી જે કાઇ
 કૃત્રિમ આકૃતિઓ છે તે સધળી હુજ મનાવુ છુ હુ ન હોજી તો કોઇ પદાર્થ
 બને નહિ કોઇ ક્રિયા બને નહિ અને સધળી કળાઓનો અત આવે શરીરને સર્વ
 સુખ્યતા માવનમા સહાય થનાર તો હુજ છુ વિવિધ પ્રકારના વિષયભોગો માગી
 સત્તાવિના ભોગવીજ શકાતા નથી શત્રુનો સહાર કરનામા અને શરીરનુ મરક્ષણ
 કરનામા હુજ શ્રેષ્ઠ છુ જે વખતે પરદેશના મહાગજનુ સૈન્ય સ્વદેશ ઉપર ચડી
 આવે ત્યાં મારાવિના ક્યા ઈન્દ્રિયથી સામુ વડવા જઇ રાકાય છે સર્વ કામમા

હું આગળ પડું છું અને સર્વને હું સાચવું છું. 'ધર્મ' અર્થ કામ કે મોક્ષ મારી સહાયતા વગર માણસ શી રીતે મેળવી શકતો? માટે હુંજ સર્વોત્તમ છું. મારા દેવતા ઇન્દ્ર દેવને તમે નહિ ઓળખતાં હો. એની કૃપાથી જગતમાં મારો સદૈવ ઉદય છે. માટે મારી આગળ તમારે ખોટી મોટાઈ ગાવી નહીં.

આ વાત સાંભળી પાદ (પગ) ઇન્દ્રિયે કહ્યું કે તમારા કરતાં મારું પરાક્રમ કાંઈ ઓછું છે? કયો પુરુષાર્થ કે ઉદ્યમ મારો આશ્રય લેતો નથી? માણસ આદિ પ્રાણીઓ મારા વડે હજારો ગાઓની મુસાફરી કરે છે અને ઇચ્છામાં આવે ત્યાં જાય આવે છે. જવા આવવાં સંબંધી સઘળી ક્રિયા મારાવગર ખતતીજ નથી. હું ન હોત તો દૂરનું જે કાંઈ આપણે આજે જાણીએ છિયે તે જાણત નહીં. સર્વની ઝાડના જવી કે પર્વતના જવી દશા થઈ જત તો પછી જગતનો ઉદય કેમ થાત? મારા દેવતા સાક્ષાત્ વિષ્ણુ છે. સર્વ દેવમાં વિષ્ણુ પૂજ કરવા યોગ્ય છે ત્યારે હું પણ સર્વને પૂજ કરવા યોગ્ય શામાટે નહિ. જો હું અટકી જઉં તો મારું કામ કોણ કરી શકે તેમ છે. માટે મારી ખરોખર તમારાથી કાંઈથી થવાય તેમ નથી.

આવો ખડખડાટ સાંભળી ચોથી * * ઇન્દ્રિયે કહ્યું કે સર્વ કરતાં તો હુંજ ઉત્તમ છું. શરીરમાં ભરાતાં અન્ન-પાણીના મળને જો હું ત્યાગ કરી આપું છું તો ખીજ પોષણકારક પદાર્થો ખાઈ શકાય છે અને એ ખાઈ શકાય છે તોજ સર્વ ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના કામમાં શક્તિમાન થાય છે. હું ન હોત તો કાંઈપણ ઉદ્યમની આવશ્યકતા રહેત નહિ કેમકે સઘળા ઉદ્યમો ખાવા સાંઝ અને ઉધવા સાંઝ છે; તે ખાવું પણ ખંધ થાત અને ખાવું બંધ થતાં ઉંધપણ ખંધ થાત. આમ થાત તો કેવી દશા જગતની હોત. મારા દેવતા યમરાજની મોટાઈથી કાંઈ અજાણ્યું નથી. એ યમરાજ જો કોપ કરે તો માણસથી જરવાતો નથી તેમ મારો કોપપણ માણસથી જરવી શકાતો નથી. હું જે કાંઈ કરી શકું છું તે ખીજ કાંઈથી ખની શકે તેમ નથી. ઓત્ર ચક્ષુ પાણિ અને પાદ વિગેરે ઇન્દ્રિયો ન હોય તો ઘણીવાર આદ્યું જાય છે પણ મારા વગર કાંઈ દિવસ ચાલતું નથી એટલા માટે હું સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ છું.

આ ઇન્દ્રિયના બોલવાથી વ્યાકુલ થયેલી પાંચમી ઇન્દ્રિયે પોરસાઇને કહ્યું કે તમે બધાં શામાટે કલકલ કરો છો. આખા જગતમાં સૌ કરતાં મારો અધિકાર મોટો છે. પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ અને તેઓનો વધારો મારાવિના થતોજ નથી. જગતના ઇશ્વરના જેટલી શક્તિ હું ધરાવું છું. મને જો ઇશ્વરે ઉત્પન્ન ન કરી હોત તો જગતમાં ઉત્પત્તિના માર્ગજ બંધ થઈ જત અને એમ થાત તો આજે જે આવડો બધો પ્રપંચ દેખાય છે તે દેખાત નહિ.

(અપૂર્ણ.)

ગ્રંથવિવેચન.

*સરસ્વતી ચંદ્ર ભાગ ૧

સાગી છપાઇનું, ત્રિચિત્ર રંગથી સુશોભિત પુઠાનું, આ પુસ્તક સર્વને દર્શનથી મોહમા ખેંચી, સ્વરાસીગ્રામી ગોઠવાએવ વિવિધ પ્રકારની ગ્યતામા મનને ખેંચે છે. પુસ્તક ઉઘાડી પ્રથમના, કર્તા અને ગ્યતા નામ ફ્રીક પૃષ્ઠો ફેગ્વી, વલુ પણ પ્રાદ, ઇગિનશ અને શુર્લર ભાષામા લખાએવી પ્રસ્તાવનાઓ વાચી તેમા જાણા વેધા ત્રિયાગે ઉપર વવારે વિચારે દર્શાવ્યા વિના, તેમજ મગવાચરપુરુષે લખાએવી અર્પણપત્રિકા વાચી, અનુભવી, આપણે કથાભાગમા પ્રવેશ કરીએ.

પ્રથમ પ્રકરણમા કર્તા આપણને પશ્ચિમ સમુદ્રના ડોલ બદરને કાઠિ આવી પડેલા વહાણ ઉપરથી ઉતરતા એક પુરુષને દેખાડે છે. આ પુરુષનું વર્ણન અને નવુ ધારણ કગવેલુ નામજ (અથારલે લખેન નામને મળતુ હોવાથી) વાચના રના મનમા વિચાર ઉત્પન્ન કરે છે, કે આ મનુષ્ય દાઢજ નહીં પણ કથાનો નાયક જ હોવો જોઈએ અને અતે તેમજ નિમરે છે. આપણે એ પુરુષને નાયક કહી શકશું અને પક્ષમા વિવિધ કારણો છે. પ્રથમ ભાગ ઉપર દૃષ્ટિ રાખતા આ પુરુષને નાયક કહેવો એ, આ કથામા આવતા બીજા પુરુષને અન્યાય કરવો જેવું છે ને એને જ નાયક કહીએ તો એ નાયક બહુ વિચિત્ર છે. ઇગિનશ કવિજોટક સ્મિથના “ચાઇનીસ લેટર્સ” માંહેલા ચાઇનીસના જવો આ પુરુષ જણાય છે. સ્વગૃહનો ત્યાગ કર્યો પછી આ પુરુષે ઉપર લખેન પુરુષના પરિભ્રમણે એટલું બધું આપણુ ધ્યાન ખેંચુ નથી, કે આપણે તેને બહુ ઉચા પદે મુકીએ. પ્રથમ ભાગની અપેક્ષાએ, આખી કથાનો એ નાયક હોવા છતાં પણ, બુદ્ધિમનને આપણે નાયક કહિશું તો એ અચોગ્ય નહિ કહેવાય. આ વિષયમા વિશેષ બોધવું એ, જ્યાં સુધી દ્વિતીય ભાગના દર્શન નથી થયા ત્યાંસુધી અનુચિત છે.

આ સરસ્વતીચંદ્ર અથવા આપણી દૃષ્ટિમર્યાદામા ઉભેનો નવીનચંદ્ર, સુવર્ણપુરનો અતિયિ, નૌકામાથી ઉતરી, વિચાર કરતો રાજશ્વર મહાદેવના મદિરમા પ્રવેશ કરે છે. મદિરનું વર્ણન સામાન્ય છે. તે વર્ણનમા આપણી દૃષ્ટિ આગળ તે મદિરનું સ્વરૂપ સાક્ષાત્કાર કરાવનાની શક્તિ નથી કરણુધેનો અથવા ગણકદેવીના

બુદ્ધિમનનો કારભાર, ગ્યનાર રા રા ગોવિંદનરામ ગાવનરામ ત્રિપાઠી

આ પુસ્તક અમારા હાથમા વહેતું આવ્યું હતું, પરંતુ તેનું વિવેચન કરવાનું એક અહરથે પોતે માથે લીધાયા અને તે વિવેચન અમારા પત્રના પ્રમાણમા મોટું લાગનાથી અમારે આપણે મોટું દુકાદું મા આકારમા લેવું પડ્યું છે.

આ. ધ. પ્ર. તત્ત્વો.

કર્તા આ વિષયમાં આ કર્તા ઉપર જય મેળવે છે. અસરકારક વર્ણન કથાની રસિકતા લાવણ્ય અને વાંચનારની ઉત્કંઠાને અધિક કરે છે; તેમાં કર્તા અને કાવ્યનું સાદૃશ્ય છે. અંદર પ્રવેશ કરતાં સૂર્યદત્ત તપોવન (I) નાં દેવ-સહવર્તમાન દર્શન થાય છે. સૂર્યદત્ત ઘણે ઠેકાણે અને સમયે પોતાનું મૌખ્ય દેખાડે છે તથાપિ તે મૂર્ખ નથી; એમ કર્તાના લેખ ઉપરથી જણાય છે.* હશે. આ પ્રવેશ પછી કથા-ભૂમિ ઉપર આ પુરૂષનું ક્વચિત જ દર્શન થાય છે; માટે આપણે પણ તેને વિષે અહિં જ પૂર્ણાહુતિ કરીએ. એ સાંપ્રત સ્થિતિના પૂજારીનું યથાસ્થિત ચિત્ર છે, એમ કહેવામાં અસત્ય નથી; પરંતુ હજી એ વર્ણનમાં કાંઈક ન્યૂનતા જણાય છે. કર્તાનો લેખ આપણને વધારે જાણવા અને આનંદ લેવા ઉત્સાહી કરે છે, પણ તે ઉત્સાહમાં તણાતાં આપણે ઠગાઈએ છીએ.

ખીજ પ્રકરણમાં આપણી દૃષ્ટિ મર્યાદા આગળ ત્રણથી ચાર યુવતીઓ આવે છે. નવીનચંદ્ર-સરસ્વતીચંદ્ર, કલ્પાએલો નાયક, અહિંઆંથી લગભગ છ પ્રકરણસુધી તટસ્થ રહે છે. અજ્ઞાત મનુષ્ય કાંઈ જાણતું એ નથી અને કાંઈને જાણવાની ઇચ્છા એ નથી કે તે કાણ છે. ડા. પિટર્સન જેવા ટીકાકારને આવી સંકલનામાં કે દાચિત્ વધારે આનંદ આવે; પરંતુ બ્રાણુ મહાકવિને એ ઠીક નથી લાગ્યું. “પ્રથમથી ના-યિકા (નાયક) નો પ્રવેશ કરાવિને થોડીવાર તટસ્થ વા શૂન્ય જેવી (વો) દર્શાવવી (વો) તે કરતાં યોગ્ય અવસરે પ્રવેશ કરાવી સમાપ્તિ પર્યન્ત પ્રત્યક્ષ રાખવી (વો) એ ઠીક.” હશે. આ પ્રકરણ ઉપર વધારે ટીકા કરવા જેવું કાંઈ નથી. બુદ્ધિધનના કુટુંબમાંના જનોની સામાન્ય ઝોળખાણ કરાવવા વિના પ્રકરણ કાંઈ ખીન્નું ઉપયોગી જ્ઞાન આપતું નથી. પ્રમદા અલકકિશોરી અને બાલા પણ પ્રૌઢા કુમુદસુંદરી વિષે વિવેચન કરતાં તેમનાં માત, તાત અને સગા સંબંધિઓ વિષે કાંઈક જ્ઞાન મળે છે. બુદ્ધિધનમાટે આપણે ઘણું જાણવાનું છે અને યોગ્ય સ્થલે કર્તાએ સંપૂર્ણ જ્ઞેય જણાવ્યું છે. કુમુદસુંદરીનાં પિયરીઆં વિષે, તેની પોતાની સદ્ગુણી વૃત્તિનેલીધે, કાંઈક જાણસા થાય છે, અને જાણસાના પ્રમાણમાં જેવું જોઈએ તેવું જ્ઞાન મળે છે. તે આપતાં વિદ્યાચતુર અને તેની સ્ત્રી વચેના આલાપમાં સ્ત્રીસુધારણા વિષે કાંઈક નોંધ કરી કર્તા પાછો પોતાની મુળવાત ઉપર આવી જાય છે. વાત કરતાં કુમુદસુંદરીનો પ્રથમ સખધ કેમ થયો હતો અને તે કેવી રીતિથી તુટ્યો, વિગેરે જ્ઞાન સંક્ષેપમાંજ આપે છે. આગળ સરસ્વતીચંદ્ર વિષે બોલતાં ફરી બોલવું પડશે માટે હાલ એટલુંજ ઠીક.

* જુની વાર્તાઓમાં આવા દાખલાઓ નીકળી આવે છે.

† રા. હગનલાલ હરિલાલ પણા, કાદમ્બરી લાપાંતરની પ્રત્યાવના.

અલક અને કુમુદ હજી મદિરમા આની પ્રવેગ કરે છે તેટલામા દાઢ અનુ ચરનર્ગમાથી આની, બુદ્ધિધન અને રાણાજી (સુનર્ણપુરનો અધિપતિ) આવ-
વાની ખબર કહે છે. આ યોગ્ય સ્થળે જતા રહે છે, અને રાણાજી તથા
બુદ્ધિધન શિવલિંગ સામે પોઠિયા આગળ સોનેગ ગાનીયા ઉપર પિરાજે છે.

અહિયી આ વાતનો સબધ બધ થાય છે. વસ્તુ સકલના ઉપરથી
અનુમાન થાય છે, કે સકલના લેખિનિના ઉપયોગ અગાઉ થઈ નવી કર્તાએ મ
ન-તુગ્ગને ખરામર કાયમા ગાખી ચનાવેન નવી તેને તેની એવ જા પરિભાણે
જવા દઈ અજ્ઞાતમાર્ગે જાય છે એમ જણાતાજ ગમિ ખેચી, પાઠો નાળી, મ
હાયત્ને ખીજે માર્ગે ચલાવે છે.

બુદ્ધિધન ઉગ્ય, પણ દુદ્દેનથી નિર્મત, કુળમા જન્મેલો પુરુષ છે. "પુત્રના
લક્ષણ પાલનામાથી જણાય" એ નિયમ પ્રમાણે બુદ્ધિધનની બુદ્ધિનો પ્રભાવ
તેમી બાદ્યાવસ્થામાથી દીપે છે, પરંતુ તેમા નિર્મતતાનુ વા હ આવગણ કરે છે
પોતાની નિર્જીવ મોટાઈમા મગ્ન રહેના નિષ્પાપ, નિષ્કપટ, પિતાના સુખ
માથી, આગળ થઈ ગએલા વડીનોની મોટાઈ વિષેની નાતો સાબળતો, અને
સદ્ગુણી, સ્વ અવસ્થાની પૂર્ણ જ્ઞાતા વએલા અસ્તથી ખિન્ન થતી અને ઉ
દ્યની ઇચ્છામા લીન થએલી, માતાના ઉત્સાહક મહુપદેશના વચનો સાબળતો,
આ બુદ્ધિબાલક રાણામા પોતાનું અધ્યયન કરે છે. એશ્વરી નિયમને અનુસાર
વા અનનુસાર, આપણે જોઈએ છીએ, કે દેટવાક પુરુષો જેમની નિઘાયો અ
વસ્થા મદ હોય છે, તે પ્રૌઢાવસ્થામા ઘણા દીપ્તિમાન થાય છે. આવા પુરુ
ષોની સખ્યા બહુ નાની હોય છે, પરંતુ આ નાની સખ્યાનો ઘણો લાગવશ
સ્વી થયાવિના રહેતો નથી. એ વર્ગમાનો બુદ્ધિધન, પોતે ઉગ્ય સ્થિતિમા દેમ
આવે, લોકો પોતાની સ્તુતિ કેમ કરે, પોતે લોકમાન્ય તેમ રાજમાન્ય કેમ થાય,
એ આદિ નિયાગમા લીન થાય એ સ્વાભાવિક છે. વચની પહેલી નિગીમાથી નિ-
સરી ખીજી વિગીમા પ્રવેગ કરતો પુરુષ સદાય વિચિત્ર વિચારોમા લીન હોય છે.
એ સમય અનિશ્ચિતાવસ્થાનો છે. પૂર્ણ સુખની બાદ્યાવસ્થા અને કિશોગવસ્થાનો
ત્યાગ કરી યુનાવસ્થાપિ નાવમા ભેગી, મસારસમુદ્ર તરવાની તજનીજ કરતો પુરુષ,
સદાય, ભવિષ્યમા તેને કેવા તોફાનો નડશે, તેનું શું થશે, નિર્મિત પાઠ જવાશે કે
નહીં, દુર્જનરૂપી મગમત્સ્યાદિકથી કુખ થશે કે નહીં, એ આદિ ઘણા વિચારોએ
પરિવૃત્ત હોય છે. ગર્ભશ્રીમતોને તથા અતિનીચ પક્ષિના પુરુષો, જએ એના
કરીનેજ પ્રાપ્તયાત્રા કરવામા તત્પર હોય છે, તેવાને આ જાતના પુરુષોને વિચા
રૂપી શુભાખના કાટાની વતી પીડાનો અનુભવ વલો અગમ્ય છે. મુગધ જવા મ

હાનુ શેહરમાં રાજમાર્ગે પ્રાતઃકાલમાં દશઘંટા સમયે ઉભા રહી જોતાં ઘણા પુરૂષો હાથમાં છત્રી, પગમાં સામાન્ય પણ અતિકાળાં ઉપાન અને ઘણુ કરી ચકરી પાધડી પેહેરેલા, હસતા હસતા ચાલતા દૃષ્ટિગોચર થશે બુદ્ધિધનના અંતઃકરણને પીડા કરતા વિચારમાનો એક પણ વિચાર તેમને પીડતો નથી. તેઓ કંટક સમીપ જોતા પણ નથી; કારણ તેમણે ગુલાબ શું છે તે જાણ્યું નથી, અથવા જાણ્યું છે તો તે મેળવવા જવા પોતાને યોગ્ય ગણતા નથી. આવા પુરૂષોને બુદ્ધિધનની આરભ થતી યુવાવસ્થાની સ્થિતિનો અનુભવ ન થાય તો આપણે આશ્ચર્ય થવા જવું નથી. આ વિદ્વાન કર્તાનો લેખ વાંચી કટલા પુરૂષોએ પોતાના તદ્દય ઉપર હસ્ત મુકી સ્વગત કહ્યું હશે કે “હા! બુદ્ધિધન તે હું જ ?” ઘણા થોડાએ, પણ એ થોડાને સાક્ષાત્ અનુભવ થયો હશે અને જરા સંભાવન પણ થયું હશે, કે તેના પોતાના જવા પુરૂષોનું ચિત્ર આપતાં કવિઓએ તેવી સ્થિતિનો સામાન્ય રીતિએ સંભવ છે એમ દર્શાવ્યું છે ઘણી થોડી પણ તેવી થોડી પણ બુદ્ધિધનની પ્રતિમાઓને આપણે જુ જોતા નથી! સાંપ્રત સમયમાં એવા પુરૂષોના મોટા સમુદાયની જરૂર છે; પરંતુ સર્વ કાલમાં અને સર્વ દેશમાં તે થોડા જ મળે છે અર્થાત્ એમ જણાય છે કે તેમનો મોટો સમુદાય વિશ્વની અંદર ઉત્પન્ન કરવો એથી વિશ્વનાથના ઘડી રાખેલા સંસારચક્ર ચલવવાના નિયમોમાંથી કાઢવો ભંગ થતો હશે. અસ્તુ અમે હાલ એ વિચાર કરવા બેઠા નથી; નહિ તો વળી કાંઈ યુક્તિથી તેમ થવું યોગ્ય છે, એમ દર્શાવત

આ વૃત્તિના એક પુરૂષનું વર્ણન લખતાં એક વિદ્વાને ઘણી સમર્થસૂચકતા અને સાવધાનપણું રાખવું જોઈએ; અને તેમ ઘણે પ્રસંગે થયું છે એમ જોઈ અમને આનંદ થાય છે. આખા પ્રકરણમાં વૃદ્ધ પણ બુદ્ધિમાન માતાની બુદ્ધિ પણ આનંદ આપતી રહે છે. આગળ ચાલતાં વૃદ્ધ પિતા પંચત્વ પામે છે. અને પુત્ર તથા માતાના દુઃખમાં આધિક્ય થાય છે. શાસ્ત્ર ઉપર આસ્થા રાખનાર ધાર્મિક પુત્ર પિતાની યથાયોગ્ય ઉત્તરક્રિયા કરી, પિતાના ઋણમાંથી પોતાને મુક્ત થયો સમજતાં, સુવર્ણપુરના વ્યાપારીઓના ઋણમાં બંધાય છે. ઘરમાં માળાપ વિનાની, વગર પરણેલી વધૂ સાસુને કાર્યાદિકમાં સહાય કરે છે. ભાત્રી પ્રતિજ્ઞાનીનો અનાયાસે મિલાપ થતાં, મનોભવ તેમને પોતાના પાશમાં લેવા મળે છે, એમ જણાતાં ઇષ્ટાનિષ્ટ સમજતી માતા તેઓનાં લગ્ન કરી દે છે. વ્યાપારીઓના ઋણબંધનની એક અધિક ગાંઠ લગ્નની ગાંઠ સાથેજ બંધાય છે. આવી રીતે બંધાયેલો પુરૂષ વધારે ચિંતામગ્ન થતાં, માનસિક રોગ સાથે દેહના રોગને ઉત્પન્ન કરી પોતાના જીવિતને સંશયવાળુ કરે છે. (અપૂર્ણ.)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૬ નું

-૧૮૭૧ન સનત ૧૮૮૪.

અંક ૫ મો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજય. ॥

૧ સસારના દુઃખદપણાવિષે કાફી *

ખરેખર ખેદ કરાવે, આ સસાર અસાર,—ટેક
ધન જન યૌવન મૃગજલ જા, સાપડે લેશ ન સાર,—ખરે
જન્મ મરણ ભય ગોઝ હર્ષનો, માયે પડે ઠ માર,—ખરે
સાણુભગુ તન જાય વચ્ચાતુ, નાયુ ન વાય વસાર,—ખરે
તાપ ત્રિવિધ તન નિત્ય તપાવે, લક્ષ રટે ન લગાર,—ખરે
સ્વાને પાપ સુખની નહિ આગા, આનિ ઉપાવિ અપાર,—ખરે
પન પનમા પગને પગને પણ દાનિયો હોય ઉખર,—ખરે
કાલ કઠણ નિપયો પણ વેરી, કોઈ કો નહિ વાર,—ખરે
દેખાગ જાઈ અને દોય જાડ, એનો પમાય ન પાર,—ખરે
કેવલ આસડ એ દુઃખ માટે, વિનય વિવેક વિચાર,—ખરે

૨ વિનય વિવેક કરી લેવાવિષે કાફી †

કરી લે ડુશળપણાથી, વિનય વિવેક વિચાર,—ટેક
ઉત્તમ જન્મ મમય બહુ સારો, વેનવા કેમ વિસાર †—કરી લે
હુ જાણ ક્યાનો અહીં કેમ આવ્યો, કોણ પ્રકટ કરના †—કરી લે
કોણ પિતા માત જન્મ મરણ સુ, સળધમા શો સાર †—કરી લે
વામ ધન વન યૌવન કોના, કોના આ ધરખા †—કરી લે
ખમર નયી પલ્લની પણ પડતી, આગળ કેની ઉના †—કરી લે
અતગપટ અળગુ યદ્ય જતા, આન વાય અપાર,—કરી લે
કેવલપ્રભુ ભજનાતુ માધન, માનવ તા નિગાર,—કરી લે

આ મારી માર પર વિગેર રાગમા અને એ જાતિની દેલીમા આવે ટેકમાથી જે રાવે”
એટલા અક્ષર કાળી નાખનાથી પા ૧૧ ટેક થતા પદમા આગે રાગમા ગાય છે

† આ મારીમા પણ ડુશળપણાથી એના ટે મારી અક્ષર કાળી નાખતા એજ પ્રમાણે

ઇન્દ્રિયોનો વિવાદ.

(સમઘ પાને ૯૨ થી)

મૂળ ન હોય તો પછી શાખાનો શો સભવ ? સઘળાં ઇન્દ્રિયોના આનંદ કરતાં પ્રાણીને મારો આનંદ વધારે પ્રિય છે. જો હુ કોપ કરૂ તો પ્રાણીઓને મહા બંધનમાં નાંખી દઉ છુ અથવા સર્વ સુખથી રહિત કરૂ છુ. મારા બળની કાંઈ સીમા નથી પ્રજાપતિ નામના મારા દેવતાની મને સહાયતા છે. વધારે કેહેવામાં શુ ફળ છે ? મારી બરોબરી કરી શકે કે મારૂ કામ કરી શકે એવુ કોઈ પણ જગતમાં છે નહિ માટે ખોટી મોટાઈ કાઢજે કરવી નહિ.

આ પ્રમાણે કર્મેન્દ્રિયો અને જ્ઞાનેન્દ્રિયો પોતપોતામાં અને એકબીજા સામાં-સામાં પોતપોતાના ગુણ ગાવા અને ખીજના દોષ દેખાડવા લાગી ગયાં. માંહિ માંહિ જ્યારે વાંધો ઉઠે ત્યારે બહારના લોકોની વાતપર માણસનું મન જાય છે અને ત્યાં વિશ્રામ કરે છે. ઇન્દ્રિયોના બન્ને વર્ગમાં પણ એમ થયુ. પ્રત્યેક જ્ઞાનેન્દ્રિય-માનાં ચાર અને પ્રત્યેક કર્મેન્દ્રિયમાનાં ચાર પોતપોતાના વર્ગસાથે અસંતોષ પામીને પોતાના વર્ગ ઉપર દોષદૃષ્ટિ કરી સાનાવર્ગની વાત સાંભળવા લાગાં. આથી એવુ પરિણામ આવ્યુ કે પ્રત્યેક જ્ઞાનેન્દ્રિયે પોતપોતાને અનુકૂળ પડી તે કર્મેન્દ્રિયની સાથે સમાનતા ગણી. પોતાના વર્ણ જાતિનું ન હોય તેની સાથે જરા અનુકૂળતા થઈ કે પછી ધીરે ધીરે વિશ્વાસ બેસતાં બધુ અનુકૂળ લાગે છે, અને તેમ લાગવાને કાંઈ ખરૂ કારણુ પણ હોય છે. આવીજ રીતે પોતપોતાના વર્ગમાં થોડોક અભાવો કે ઉદાસી આવે કે પછી તેમાં વધારો થતાં જતાં સાવ અભાવ થઈ જાય છે આનુંપણ કારણુ તો હોય છે પણ તે કારણુ પછી પાછળથી દેખાતુ નથી. વાદવાદના પ્રસંગનાં ઋષ્ટ્ર અને ત્વાક્ષ્ત્ર, ક્ત્વક્ષ્ અને પાણિને, ઋક્ષ્ અને પાદને, તેમજ જીહ્વા નામની ચોથી જ્ઞાનેન્દ્રિય અને ૪ થી કર્મેન્દ્રિયને એકબીજાનો મત ગમ્મજો તેથી તેઓ એકબીજાને એકબીજાના કાર્યમાં પૂર્ણ સહાયતા કરવા લાગ્યાં અને પોતપોતાના વર્ગની સહાયતા કરવાનું તેમણે સમાપ્ત કર્યું. કાન વાણીને સહાય થાય છે અને વાણી કાનને સહાય થાય છે ત્વચા હાથને સહાય થાય છે અને હાથ ત્વચાને સહાય થાય છે. આંખને પગ સહાય થાય છે અને પગને આંખ સહાય થાય છે. તેમજ જીહ્વાને તેજ ન બ-રનું અગ સહાય થાય છે અને તે અગને જીહ્વા સહાય થાય છે. સારાંચ કે એક-

બીજાના કાર્યોને પામેપામેનો મન યથો અને એ જીવનને એ મી નતી ગળ વડ
એક જુળમા થયેના લોહોના ગુણસ્વભાવ જેમ જ્યા જ નળતા આવે તે અને જ્યા-
કજ વિગેન ન વતા સપ રહે તે પ જ્ઞાનેન્દ્રિયો પચમહામૃતના ન
ત્નાગમાયો થયેલા છતા માટોમાટિ તેમને અપ યથો અને કમન્દ્રિયો કે જો
ગજસ અગવી થયા તેની સાથે તેમને અનુ-ળતા આવી દમન્દ્રિયો પણ પો
તાના નર્ગમા વિશેષ કડી જ્ઞાનેન્દ્રિયને મળતા વડ બેઠા તે આવીજ પ્રત્યક્ષ જાણ
રહે તે આટલુ પગિણામ આવ્યા છતા પણ સાચી ઉત્તમ ડાપ એ નાતનુ નેનટ
ન્યાય જ્ઞાના નિના આવ્યુ નહિ પ્રાપ્ત નાયુને ખા પડી એટલે ડન્દ્રિયોનુ મ
માનાન જ્ઞાને તે ગયા તેને આવતા નેજ મરણા જાનેન્દ્રિયોએ તા
મ્કાર કયો કે અમાગી વાતમા તમા આવુ પડનુ નહિ, અમે ગમે ત્યા અમા
ન્યાય જગતનુ તમે અમાગ જ્ઞાતા કેનાક પગકમી ઠોકે કારાપપ ડોળના આ
વ્યા આની ગીતે પ્રાણોનુ અપમાન યયુ તેવી તેઓ પોતાને વ્યાન જર બેઠા
આ વાતની અત જ્ઞાને ખખર પડી એટલે તેનણે ડન્દ્રિયોને નિમાર જ્ઞે
કર્યો થોડ્ય નથી એવુ મમજનાનો વ્રમ થા ત્યા જ્ઞાનેન્દ્રિયોએ જુલુ કે
અમે તો તમાક કહ્યુ માનિયે પણ આ કમન્દ્રિયો માને તેમ નથી અને તેને અને
અમારે પરસ્પર સખન થઈ ગયો તે માટે નિષ્પત્તિપાત વ્રમ પતાવો કે ત્યા
જરને અમે સનાવાન મેળનીએ અત જ્ઞો પ્રતાની પામે જ્ઞાનુ જેતા મ
વળો સમુાય માટોનાહે પોરશાતો જગતપિતા શ્રમા પામે ગયો પ્રતાએ મ
ને તપામ્યા તેમા જે પ્રમાણે પ્રથમ ચોટ્યા તતા તેજ અભિપ્રાયનુ અટો પણ
ગોવી ગયા મરનુ બોલનુ અપૂર્ણ સાબળી ની શ્રમાએ ઉત્તર આવ્યો કે

જગતમા કોઈ નાનુ પણ નથી અને હ મોટુ પણ નથી જોયોના અનિ
કા પ્રમાણે, મુ મર્યા છે અને મુ મોટા છે જે જામ જે કડી જા છે તે કા
મમા તે મોટુ છે અને જે જામ જે નથી ની વડ તે જામમા તે મોટુ ની રીતે
જેટનાય જેટવામાટે મોટાપાનુ અને નાનાપાનુ પ્રત્યેકને પ્રાપ્ત થાય તે આવા
જાણવી સા નામો ॥ અનિજગમા ઉત્તમ તે મમ નિચાની પોતપોતાને માગ વા
લ્યુ જવુ એ ઉત્તમ માગ છે તમે સમજે છે કે જગતમા અભિમાન ડાડનુ ન્યુ
ધી મા પણ અભિમાન જેટુ નથી તો પડી તમાની ની નાત જ્ઞની જે
ટનામાટે જ્ઞાતા જ્ઞવા મરણા પર્થોપર અમાનૃષ્ટિ ગમ્બી એ મી નજે મ
માથી અભિમા હોડી દેનુ નેજ વિનાજગએ વૃથા જામ કારવો મમાએ
બીજાની કીર્ણતા નિનાય બીજુ જાડ મળ નથી ખડ અને ખા પણ પોતાને

સમયે શ્રેષ્ઠ છે અને હીરા મોતી પોતાના સમયવિના શ્રેષ્ઠ નથી. સારાંશ કે સર્વ સમાજની નાના-મોટાપણાની ગણતરી ઈશ્વર એના અંતરમાં સમજતો હોવો જોઈએ; તેથી પણ આંહી વાદ કરીને ક્લેશ કરવામાં કરો સાર નથી. માટે સહુએ આવા નમાલા વિષય ઉપર ન ઉતરતાં પોતપોતાનો અધિકાર શોભાવવો. આટલો ઉત્તર સાંભળી જીહ્વા ઇન્દ્રિયે વિવ્રમિ કરી કે આપ સર્વશક્તિમાન મહાન પિતાની પાસે અમે સર્વે આંખો ધ્રુવે એ અમારા ભાગ્યનો ઉદય થયો છે. અમારે કરો આપની કૃપાથી વિરોધ રહેવો ન જોઈએ, તોપણ જ્યારે આપનાથી પણ ખરેખરો નિર્ણય નહિ થતાં એમનેએમ રેશે ત્યારે આટલો બધો અમારો અને આપનો પરિશ્રમ મિથ્યા થશે પછી જીવી આપની ઇચ્છા, આપના ચરણ આગળ અમારો આપની ઇચ્છાને અનુકૂળ વર્તવું એટલોજ અધિકાર છે.

બ્રહ્માજીએ આ પ્રાર્થના સાંભળી કહ્યું કે, કાલે હું તમારો સંશય મટાડીશ માટે આજ તમે પોતપોતાને સ્થાનકે જાઓ. ઇન્દ્રિયોએ જાણ્યું કે બ્રહ્માજી પણ આપણને ઉત્તર આપતાં વિચારમાં પડી ગયા છે માટે જરૂર આપણામાંથી ઠાકને પણ ઉત્તમ અધિકાર મળશે. આટલો વિચાર કરી ઇન્દ્રિયો પોતપોતાને સ્થાનકે ગયાં. બ્રહ્માજીએ તો એકને કાન નહિ તો, બીજાને આંખ નહિ તો ત્રીજાને નાક નહિ, અર્થાત્ તે તે સ્થાનનાં ઇન્દ્રિય જનાં ઉઠી ગયાં છે તેવાં મનુષ્યોને ભેળાં કરી રાખ્યાં. બીજા દિવસે ઇન્દ્રિયો આંખો એટલે બ્રહ્માજીએ કહ્યું કે તમારે માટે એવી સરસ યુક્તિ શોધી કાઢી છે કે, તમારો ઉત્તર તમને પોતાની મેળે મળી જાય. આટલું કહીને જ સ્થાનકે પેલાં એકેક ઇન્દ્રિયની ન્યૂનતાવાળાં માણસો એકઠાં કરી રાખ્યાં હતાં તેની કારનો પડદો ઉઘડાવી નાંખી આંગળી ચીંધીને કહ્યું કે જુઓ આ ઠેકાણે નોખીનોખી દશે ઇન્દ્રિયો વગરનાં દશ મનુષ્યો છે. તેમાંથી સૌએ પોતપોતાનો અંશ જમાં ન હોય તે માણસને જોઈને પરીક્ષા કરી લેતી કે તે તે અશવગર તેનો વ્યવહાર ચાલે છે કે નહિ? આટલું સાંભળી ઇન્દ્રિયો તો એકબીજાં જોઈ રહ્યાં અને કાંઈ બોલી ન શકતાં એકબીજાં સાંભું જોવા માંડ્યું. બ્રહ્માજીએ કહ્યું કે, આજનો દિવસ હું તમોને વિચારવાનો સમય આપું છું માટે સવારે સહુ નિષ્પક્ષપાતે કહી જાઓ કે તમારામાંથી કોણ મોટું છે. હવે કાંઈ મારે ઉત્તર દેવાનો રહ્યો નથી. આ પ્રમાણે આજ્ઞા થતાં ઇન્દ્રિયોએ તે દિવસે તે વાતનો અનુભવ કર્યો તો સર્વને જાણ્યું કે આપણમાંનું ગમે તે ન હોય તોપણ પ્રાણીનો વ્યવહાર બધું પડતો નથી માટે આપણનું એકેનું અધિકપણું રહેતું નથી ત્યારે શામાટે લડિ મરિયે

છિયે ? બીજા દિનસે બ્રહ્માજીની મખામા તેઓ સર્વે આની ઉભા રહ્યા તે સર્વો માન આપી તેમણે પુણ્ય કે કહો હવે તમે તમાગી મેળે તમાગી ગાનો ઉત્તર સમજ્યા કે નહિ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સહુ શરમાઈ ગયા તેથી કાઠએ આપ્યો નહિ, એટલે બ્રહ્માજીએ પ્રત્યેકને કહ્યું કે, હે ઈન્દ્રિયો ! તમે ગરીબા મન સુખ લેવાના આપતરૂપ હો અને મર્મ માનપાન હો પરંતુ કાઠએ પોતાના મનમા હું ઉત્તમ છું એમ માનવું નહીં કેમકે તમાગમાનુ કાઠએક ન હોય તો ગરીબો વ્યવહાર અટકતો હોય એમ આજસુધી જોનામા આવ્યું નથી જે ન હોવાથી ગરીબના મર્મ વ્યવહારે બન થાય તેની સત્તાનાશુ જે હોય તે ઉત્તમ છે એટલા માટે હું જણાવું છું કે પ્રાણ છે તેજ તમાગ મર્મના કરતા ઉત્તમ છે એ ઈન્દ્રિયનુ અમાનારણ જાણ છતાં એમા ઈશ્વરે એટલી બધી યોગ્યતા મેલી છે તમારા પ્રત્યેકના વગર પ્રાણીને ગમે તેમ પણ આટલું જાય એના લાખો પખવા તમે પોતે જોયા હશે પણ પ્રાણુગર આને જોનો જગતમા કયો દાખનો તમે દીઠો છે ? પ્રાણ જે જાય તો તમારૂં દુગળપણુ કાઠ કામ લાગતું નથી પ્રાણુ હોય ત્યાસુધીજ તમે તમારી યોગ્યતાનુ કામ કરી શકો છો ગરીબમા તમે સધળા મનને આનીન છો તમે મુશુમિમા દો ત્યાં તમારો વ્યવહાર જોનામા આ વતો નથી પ્રાણુ તો સદૈન જગ્યાજ કરે છે તમે તેના સહાયકારુ ખરા પણ તમારૂં જીવન તેને આવીન છે માટે હોય તમે કાઠ ખિનાજાણે માહી માહિ વડરો નહિ હું પ્રથમ હિ આંચો છું કે મહુમહુના કામમા સહુ શ્રેષ્ઠ છે તે પ્રમાણે જે શ્રેષ્ઠતા છે તે તમાગમા પણ છે માટે તમારે ઉદાત્ત વવાનું પણ કાઠ કારણુ નથી પ્રાણ છે તેજ પ્રાણીઓનું જીવન છે આકાઓ નિગેરે સ્વા વગેમા તમાગમાની એકેય ઇન્દ્રિય દેખાતી નથી તોપણ તે પ્રાણુથી જીવે છે એમ નિદાનો કરે છે આ ઉપરથી તમે સન વાત સમજ જશો આટલો પુ લાખો માલખી જીના ગોવી કે, પ્રાણનુ અનિકપણુ અમે સર્વ વાતે જણ્યું છે પરંતુ એ પ્રાણતો ઈન્દ્રિયનુ અસાધારણ કારણ છે કેમિન્દ્રિયો કરતા જાનેન્દ્રિયો ઉત્તમ ગણાય છે, માટે એનુ અસાવાગ્ય કારણ જે મન છે તેને આપે સર્વોત્તમ કહ્યું હોત તો અયોગ્ય ન હતું, કેમકે હશ ઈન્દ્રિયનુ અનિપતિ મનજ કરેનાય છે મૂશ્મ દેહ જે કરેવાય છે તે એક મનજ છે અને ઈન્દ્રિયો સવ તો તેની અન્નર સમાઈ જાય છે બ્રહ્માએ કહ્યું કે આ પ્રમગ બીજો છે, તે તમારે આ સમયે વચમા ન લાખો અને આટલી માતથી તમારે સતોત ગખ્યો કે પ્રાણને ઉત્તમ કહ્યું છું તેથી મનની જે યોગ્યતા છે તે કાજ જતી રહેતી નથી

જન્મમરણનાં બંધન પણ મનથી થાય છે અને તેમાંથી છુટવાનું સાધન પણ તેથી થાય છે. તમારો જ માર્ગ ઉપર વિવાદ હતો તે માર્ગ પ્રમાણે પ્રાણ તમારા કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. પાકી ઇશ્વરે જ મનને અધિકાર આપ્યો છે તેને હું છીનવી લેતો નથી. પણ આટલું મને યાદ રાખવું કે મારા આ બોલ ઉપરથી પોતાના ગૌરવનું અભિમાન રાખવું નહીં કેમકે અભિમાનનું ક્ષેત્ર ઉત્તમ હોતું નથી. હું તમારી પ્રૌઢતા જળવાય એટલામાટે વધારે નથી બોલ્યો પરંતુ પ્રસંગ આવ્યો માટે કહું છું કે તમે દશેઘન્દ્રિયો પ્રાણીનું શું ભલું કરો છો? શ્રવણ ઇન્દ્રિય નહારે માર્ગે લઇ જનારા વિષયોવાળાં અનર્થકારક ગીતો સંભળાવી બંધનમાં નાંખે છે, સ્પર્શઇન્દ્રિય, તેવાજ અનર્થકારક વિષયોનો સ્પર્શ કરાવી બંધનમાં નાંખે છે, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય તેવાજ અનર્થકારક વિષયોને દેખાડી બંધનમાં નાંખે છે, શ્રવણ ઇન્દ્રિય તેવાજ અનર્થકારક વિષયોને સુધાડી બંધનમાં નાંખે છે, દ્રાણ ઇન્દ્રિય તેવાજ અનર્થકારક વિષયોને સુધાડી બંધનમાં નાંખે છે, જ્ઞાન ઇન્દ્રિયો એવી રીતે પ્રાણીને બંધન આપી યમયાતનામાં નાંખે છે, તેમ કર્મેન્દ્રિયો પણ નાંખે છે વાણી ઇન્દ્રિય નહારે માર્ગે લઇ જનારા વિષયોવાળી અનર્થકારક વાણી બોલાવી બંધનમાં નાંખે છે, પાણિ ઇન્દ્રિય તેવાજ અનર્થકારક વિષયોવાળાં કામ કરાવી બંધનમાં નાંખે છે, પાદ ઇન્દ્રિય તેવાજ અનર્થકારક વિષયોને લેવા ગતિ કરાવી બંધનમાં નાંખે છે. બીજી બેને માટે હવે નથી બોલતો. વિચારો કે તમે શું પ્રાણીનું ભલું કરો છો. કર્મેન્દ્રિયો કરતાં પણ જ્ઞાનેન્દ્રિયોને હું વધારે અપરાધી ગણું છું. પણ એ વાત હવે જવા દઉં છું તમસ્વનું ઉપરિ મન છે. તેના તાબામાં તમે રહી આ પ્રમાણે તેને ગમતા વિષયો સપાદન કરવામાં લાગી જઇને તમારા આત્મચર્ચમાં પડેલા જીવને બંધન આપો છો તેથીજ તમારી ઉત્તમતા તો ત્યાં રહી પણ અધમતા જણાઇ જાય છે. માટે વધારે બોલશે તેમાં સાર નથી. તમે સારા વિષયોને ગ્રહણ કરો તો પ્રાણીને બંધનમુક્ત કરો છો, પણ એવા દાખલા મારા જોવામાં થોડા છે. વધારે જોવામાં આવશે તે રાખ્યે હું વિચાર કરી લઇશ આ સમયે જ મેં પ્રાણને ઉત્તમતા આપી છે. તેમાં પણ મેં તમારૂં અતરંગતહિત જ્ઞાનવ્યુ છે, એમ સમજી તમારે ચંતોપ રાખવો. આટલું સાંભળી સર્વ ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના અવગુણનો વિચાર કરતાં વિવાદ છોડી દઇ નરમાશથી સપ કરી પોતપોતાને સ્થાનકે આપ્યાં ગયાં

આનો વાટ વતા છેટવાક નિમ પગી પ્રાપ્નાયુના મનમા અભિમાન આવ્યું છે. ભાગવગર કોઈ જનતુ નથી માટે સર્વને જનાડનાર છે. આવા અભિમાનથી તેણે મનની ખણખોદ કરના માડી વણા નિસ આમ આપ્યા ગયા ત્યાં મને જઈને પાછી જલાજપામે મન ખાસી જલાએ સર્વ સવાતને તેડાનીને જોન આપતા પ્રાણને કહ્યું કે, હે પ્રાણ, મે તો સર્વ અન્દ્રિયો કરતા શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે તોપણ તે અવિજાગને તુ જાળવી ન તો નથી તને જ અભિમાન વચ્ચે છે તે માગ દેડનાવાં વચ્ચે છે તો આજ તારૂં તે અભિમાન તોડના, તારો જ કાગપત્ર ન અનિજાગ તને અપાયો છે તે નહિ તોડતા જલાવું છું કે જમ થીને મળ્યો સધાત જડ છે તેમ તુ પણ જડ છે સર્વવ્યાપક ચૈતન્યની મર્મોપગિ સત્તાથી તમે સર્વ પોત પોતાનો નર્મ જાળવી ગયા છે એનાનિના ડાડી જટલુ પણ તમારૂં મૂન નથી તમે મન સધાત ઐક્યમત થઈ ગયા છે તોજ તે ચૈતન્ય તમારામા અવિર્ભાવ પામેલું જલાય છે એ ચૈતન્યથી તમાગ ગુણો પ્રકાશે છે પ્રાણથી જનાય છે એમ લોકો દેહે છે અને મગ્ન સમયે પણ પ્રાણ ગયા દેડવાય છે ચૈતન્યનો સર્વ વ્યાપકપણાથી જતુ નથી આમ નિચાર તમોને આનને તોપણ હુ કહી ગયું છું કે પ્રાણમા જે પ્રાણપણુ છે તે ચૈતન્યનું છે, એ તમાગ માનવા ઉપગ્રથીજ સિદ્ધ થઈ જાશે જ ચૈતન્યની સત્તાથી તમે જા, ખાઓ જા, અને પોતપોતાના મનિકાર સલાળો છે તેનેજ હવેથી મન વાત સનાપગિ માનજો એટલે કોઈને વાનો રહ્યો નહિ જલાજના આ ઉત્તરથી પ્રાણનું મોહુ પડી ગયું અને પછી સર્વ સવાત પોતપોતાના અનિકાર ઉપર ગયો અને પછી કોઈ નિસ કોઈએ નિનાદ ન જ્યા અને અન્દ્રિયો સવ મને મોટાજ આપીને તેને અતુકુળ રહીને નિગત વત્યા.

માપઓએ આ ઉપગ્રની વાતમાથી અન્દ્રિય નિર્ગેની યોગ્યતા જાણ્યા પછી સમજવાનું એ છે કે જાગ્યે પણ અભિમાન ગખતું નહિ અને કનેય પણ કરવો નહિ અભિમાન જશ્વનું પણ હેતુ નથી અને કનેયથી કોઈનું કથ્યાણ વતુ નથી જગતમા મહમ્મદના અનિજાગપ્રમાણે મહનો ખપ પડે છે અને સદુ સદુના કામ વખતે મુ શ્રેષ્ઠ છે ન્ય નિજિતા દોષ છે ખગી પણ કામના પ્રમગમા તે દુઃખ નિજિ જાય છે ગજના કામમા રાજાની, પ્રજના કામમા પ્રતની, શેઠના કામમા શેઠની, ગાજના કામમા ગાજની, મીના કામમા મીની, પુરુષના કામમા પુરુષની, મનુષ્યના કામમા મનુષ્યની, પશુના કામમા પશુની, જડના કામમા જડની, ચતન્યના કામમા ચૈતન્યની, એમ સર્વ પ્રાણી પદાર્થની યોગ્યતા

અને કુશળતા સર્વોપરી ગણી શકાય છે અને તે વાત અનુભવથી સર્વને પ્રત્યક્ષ છે માટે હું આમ કરું છું અને મારાથી આમ ચાલે છે એવું અભિમાન કરવું નહિ. એક ઘર ચણવામાં કેટલા પદાર્થો ભેળા થઈ જાય છે? એમાં કોની શ્રેષ્ઠતા વધારે ગણીએ? ચુનો, પાણા, લાકડાં, પાણી, એ સર્વ તેમાં કામે લાગ્યાં હોય છે એમાં સહુના કામમાં સર્વની યોગ્યતા ગણીએ ત્યારેજ ભેળખાય તેવું છે. સંપત્તી વ્યવહાર ચલાવવો અને પરસ્પરની સ્પર્ધા નહિ કરતાં અનુકુળ થઈ સહાયતા કરીને પરસ્પરનું સુખ વધે તેમ કરવું એજ સર્વ સમજણનો સાર છે. એમ કરીને એ સમજણના ઉત્પન્ન કરનાર ઇશ્વરને ઝાળખી ફરીને જન્મ-મરણના ફેરામાં ન પડવું પડે તેવાં સાધનો કરી લઈ જન્મ સંકળ કરવો એ સર્વોપરી સાર સમજવાનું સંકળપણું છે.

કર્તવ્યની રીતિ.

લે કે ૧૦૦૦, ૧૦૦૦, ૧૦૦૦

૨. પૂર્વે વયસિ તત્કુર્યાદિન વૃદ્ધઃ સુખં વસેત્ ।

યાવજ્જીવેન તત્કુર્યાદિનામુત્ર સુખં વસેત્ ॥

(પેહેલી અવસ્થામાં તેવું કરવું કે જનાથી વૃદ્ધ થતાં સુખે રહેવાય અને જીવતાંસુધીમાં એવું કરવું કે પરલોકમાં સુખે વસાય.)

આ જગતમાં જન્મ ધારણ કર્યા પછીથી મરણ પર્યંતનો જ કાળ છે તેને આયુષ્ય અથવા જીવતર કહેવું જોઈએ અને એના કાળને યોગે થતા ફેરફારથી વિદ્વાનોએ જ ભાગો કહીપેલા છે તેને વય એટલે અવસ્થા કહેવી જોઈએ. માણસોનું કલિયુગમાં ગણવાનું આયુષ્ય સો (૧૦૦) વર્ષનું કહેવાય છે. એમાં કેટલાક વિદ્વાન્ લોકો બાલ્યા, યુવા અને વૃદ્ધા એમ ત્રણ ભેદ કહીપે છે. કેટલાક તેમાં મધ્યા અવસ્થા ઉમેરીને ૪ ભેદ પણ કરે છે. કેટલાક કૌમાર, કિશોર અને પૌગંડા એવી રીતે ત્રણ અવસ્થાનો સમાવેશ બાલ્યાવસ્થામાં કરે છે. આ બધું તે તે હેતુને વિચાર કરતાં સંભવે છે પણ અહીંતો માત્ર આખા જીવતરના એજ ભાગ કહીપેલ છે. તેમાં એક પૂર્વ ભાગ અને બીજો ઉત્તર ભાગ. આ પૂર્વ ભાગ કે ઉત્તર ભાગનો આરંભ અને અંત કેટલા વર્ષનો થશે તે નિશ્ચય આપણાથી થાય તેમ નથી પરંતુ સો વર્ષનું આયુષ્ય ગણીએ તો પચાસ વર્ષસુધી પૂર્વ વય કહેવાય અને ત્યારપછીનું સઘણ ઉત્તર વય કહેવાય. કોઈને એથી ઓછું પણ વયનું પ્રમાણ થાય છે પણ તે પાછળથી સમજવામાં આવે છે. હાંડો વિચાર કરવા

જ્યે તે તે જાણતો અકળિત ગતિ પેવાથી, રાગી લાભગુર હોનાથી અને સચિતની વાત અચિત્ય પેનાથી આયુષ્યનો દાઢ પ્રકારનો લેસો નથી એટલે અનન્યાની િ વ્યવન્યા વાય આની રીતે જનાને તે ગમે તે અનન્યા પણ પેનટની અનન્યા છે પણ આ વિષય ઉદમના માર્ગમા આડા વેગો ન જોડ્યે 'જજ્ઞરામસ્તત્રાજ્ઞો વિદ્યામય ચ સાધવેત્' (કાલ્યા માણસે અનન્ય અને અમગ હોઈએ તેમ વિદ્યા અને અર્થને સારી લેના) એવો અનુભવિયોનો મત છે અહિ આપણે પણ જીવ્ય ઉપર જોનાનાં છે તે ઉદમનો અર છે, અને એટલામાટે મો વપતુ આયુષ્ય સમજને વિચાર જનાનો છે — જ્યાંથી 'આ હુ, આ મારા સં જની, મારે મસુક ઉદમ જ્યો જોડ્યે અને મારે આના પ્રકારનું સુખ સપાન કરતુ છે' એવી અમજાવા વવા લાગે ત્યાંથી મોટા વતા વતા લવિધ્યની જે અન ન્યા અનુક્રમે વતમાનમા આવતી જાય છે તે અનન્યા પણ આવતી અનન્યાની અપેક્ષાએ વૃદ્ધાનન્યા લેખીયે તે લેખી નકાય એમ લેખીને સમજવાતુ એ છે કે વતમાન સમયમા એવુ કામ માણ્યે કરતુ જોઈએ કે મનિધ્યના કાળમા તે મન પ્રજા સુખાય વાય એ નિયમથી વ્યવહાર આવે તેના માણસ મોટો ઉય મેળવે છે અને જ્યાં પછી ખખગી વૃદ્ધા અનન્યા આવે જ ત્યાં તે અનન્યા અત્યત સુખમા ગાળે છે નીતિના નયનો પણ એજ જોન આપે છે નિસે એવુ કામ કરતુ કે જ્યો ગતિયે સુખમા રહેનાય, ઉનાળામા અને ગિયાળામા એવુ કામ કરતુ કે ચોમાસામા સુખમા હેનાય, પૂર્ણ અનન્યામા એવુ કામ કરતુ કે જ્યો ઉત્તર અનન્યામા સુખમા રેનાય અને આખા જીવ તથી એવુ કામ કરતુ કે તે પછી પ્રાપ્ત વવાનો સ્વિતિમા સુખમા હેનાય સમજણ આવ્યા પછી અનુક્રમે જે જે આહાર, વ્યવહાર, વિવા, હુત્તર અને ખીજ સર્વ પ્રકારના ઉયના કામો કરનામા આવે તે સવનો પૂજભાગ અને ઉત્તરભાગ વિષયો પડે છે એ અવનો અનુક્રમે પૂજભાગ એવો ઉત તે આવવો જોઈએ કે તેનો ઉત્ત ભાગ સુખપ વાય અન કાયમા એમ નજ પોય તેપછી અત્યત ઉદયની આગા ગંજની તે મિથ્યા છે એટલા કામો એવા પોય છે કે તે દેખવામા જુદા હોય પરતુ તે ખીજ કામના રેતુપ અવવા ખીજપ અવવા અગમત હોય છે વિદ્યા એ એક કર્તવ્ય છે એનો પૂજભાગ જે સપૂજા જાળજીથી મામો થતો ગયો હોય તે ઉત્તરભાગ મેહેનાજી શીખ્યાગાથો અતિમાન આવે છે આગમ ના માડિયે ત્યાંથી આવતો જતો ભાગ તે ઉત્તરભાગન છે જો આના માડતા પાયો નાખવો પડે છે એ પાયો તાખવો અ પૂજભાગનો આરભ છે એ

આરંભથીજ ઉત્તરોત્તર એવી ગોઠવણ કરતાં જવી પડે છે કે તેની ઉપર જટલા માળ કરવા હોય તેટલા થાય અને જટલા વર્ષ તે નભાવવાં હોય તેટલાં નભે. મૂળ પાકું ન હોય તો તે કેમ બને? એજ પ્રમાણે વિદ્યાનું છે એ વિદ્યા પોતે જુદુ કાર્ય છે પરંતુ આગળ જતાં કરવાના ઉદ્યોગનું અને મેળવવાના સુખભોગનું અગ છે. એટલામાટે સઘળી વિદ્યાને પણ પાછી એક પૂર્વભાગમાં લેખીયે તો લેખાય અને તેથી મેળવવાના ઉદ્યોગને ઉત્તરભાગમાં લેખીયે તો લેખાય. એમનેએમ સર્વ વાતનાં વિનયપૂર્વક વિચારી લેવું જોઈએ. ધર્મ અર્થ અને કામ એ ત્રિવર્ગ પુરૂષાર્થ કેહેવાય છે. ધર્મનો પૂર્વભાગ એવો હોવો જોઈએ કે તેનો ઉત્તરભાગ સુખરૂપ થાય. અર્થ પુરૂષાર્થ ઉપર નજર કરિયે ત્યાં ધર્મ છે તે આખોય અર્થનો હેતુ હોવાથી પોતે પૂર્વભાગમાં આવી જાય છે એટલે એ ધર્મ પુરૂષાર્થ એવો થવો જોઈએ કે અર્થના પૂર્વભાગને ને ધર્મને સુખરૂપ થાય, અર્થનો પૂર્વભાગ પણ એવો હોવો જોઈએ કે તેનો ઉત્તરભાગ સુખરૂપ થાય. કામ પુરૂષાર્થ ઉપર નજર કરિયે ત્યાં ધર્મ અને અર્થ એ બેય કામ પુરૂષાર્થના હેતુરૂપ અથવા અંગરૂપ છે અને એ હેતુથી તેના પૂર્વભાગ જવા છે, માટે એ પુરૂષાર્થો એવા હોવા જોઈએ કે જ્યાં કામના પૂર્વભાગમાં સુખ આપનાર થાય. કામનો પૂર્વભાગ એવો હોવો જોઈએ કે તેનો ઉત્તરભાગ સુખરૂપ થાય આમ એ ત્રણેય અનુક્રમે એવા થવા જોઈએ કે એક પછી એક ખીજની સહાયથી સુલભ અને સુખ આપનારા થાય અને એ ત્રણેયથી એવું થવું જોઈએ કે જ્યાં મોક્ષ પુરૂષાર્થ પ્રાપ્ત થાય. સર્વ કાર્યનો સમાવેશ માણસના જીવનમાં થાય છે એટલામાટે કે-કામાં એટલું જ કેહેવામાં આવે છે કે વૃદ્ધ અવસ્થામાં સુખી થવાય તેવું પેહેલી અવસ્થામાં કામ કરી લેવું. આમાં રાજથી માંડીને રાંકસુધીનાં સર્વનાં કામો આવી જાય છે. અને પ્રાણી ક્ષત્રિય વૈશ્ય તથા શૂદ્રનાં કામો પણ આવી જાય છે. સહુએ પોતપોતાની અનુકૂળતા, યોગ્યતા અને સમય પ્રમાણે પૂર્વ અવસ્થામાં એવું કર્તવ્ય કરવું કે ઉત્તર અવસ્થા અનુક્રમે સુખરૂપ થાય. એક કામનો આરંભ કયો તે કામ પુરૂ થઈ રહે તે પછીનો જ સમય હોય તેનું નામ પણ કાર્યપરત્વે તેનો ઉત્તરભાગ અર્થાત્ ઉત્તર કાળ ગણાય છે. એ સર્વનો હેતુ કોઈ પણ પ્રકારે સુખ સંપાદન કરી લેવાનો છે. સઘળી અવસ્થામાં, સઘળા સમયમાં અને સઘળા ઉદ્યોગમાં ક્લેશ કે દુઃખજ રહ્યા કરે તો પછી તે અવસ્થા, સમય અને ઉદ્યોગ નિરર્થક થાય છે. જગતમાં મેળવવાનો પદાર્થ આરામ અથવા સુખ છે અને તે મેળવવાનેમાટે આદિથી અતસુધી સઘળાં પ્રયત્નો છે. આરંભથી અતસુધી

નિયમપત્રને ધાળા પ્રકાશના મુખે છે તે અતુકમે મળતા મળતા ઠેવટ મહા મુખ
મળનાનો સમય આને ત્યાં જત્યકત્ય થનાય છે સુખનમા અને અન્ય પદ
ત્રામા ઝીતિ મેળની સુખમા ખાતુ અને સુખ દેવુ એમા સુખ માનનામાં આવ્યુ
છે અને તેવી વધાર લેખીયે તો એની ચિયતિમા બે પોતાના બાળકોને સુ
ખમા નિગમતા, ઈશ્વરનુ ભજન કરતા મૃત્યુની વાટ બેની એ સુખમા
લેખાય છે આ ચિયતિ પૂર્વસ્થિતિમા બે સચિત ગહી આગસ મેની
દધ ઉત્તમ કર્યો હોય તોજ પ્રાપ્ત થાય છે માપમ તો શુ પણ પ્રાપ્તીમાત્ર
પ્રાગ્જનથી પગ્તન છે માટે આપણે શુ કરિ શકીયે એમ ગણ થાય તે વાત ખરી
છે અમે પણ એ વાતને આડા પડતા નથી પણ યોગ્ય માનનો અને યોગ્ય સમય
મળ્યા છતાં એનો વિચાર કરીને બેસી ગામાટે 'હેતુ' પ્રયત્ન કર્યા પછી બે પ્રગ્ન થાય
તો પછી કાંઈનો દોષ નહીં મહા કડલાનાળા વસિષ્ઠી તો કહે છે કે કર્મ કે પ્રાગ્જન
એ કાંઈ વસ્તુજ નથી પોતાનો ઉત્તમ છે તેજ ખરો છે અને એ ઉદ્યમને અજ્ઞાનથી
આપણે બીજા નામથી બોલાવિયે છિયે દુઃખ પણ ઠેકાણે લાઈ લાગી હોય
તે લાઈ ચોડી હોય તો ચાલે કાંઈ પાણી નાખતા ઠગી નય છે પરંતુ કાંઈ
ભાઈ લાઈ લાગી હોય અને તેમા ખાણીના બે ચાલ ઘડા નાખ્યા હોય તો તે
પાણી ઉટલુ બળ નય છે અને લાઈ ઠરતી નથી એ ઉપગ્રથી એમ સમજવાનુ
કે જટલુ સામુ બેર હોય તેટલો ઉપાય બે થાય તો નારેલુ પ્રગ્ન મેળવાય છે
પ્રથમનો કોયો આપણો ઉદ્યોગ સાચો નહિ હોય તો તેને મટાડના માટે તેથી
બમણો સાચો ઉદ્યોગ કર્યો બેજ એ તે ન કરીને માયે હોય વધ પાયા કરિયે
તો પછી કાંઈ શુ કરે આટલામાટે ગમે તેમ માનિને પણ સુખનેમાટે પ્ર-
યત્ન કરુ તે યોગ્ય છે દુટલાક આગમુ લોગ ઉત્તમ નગજન સુખની આગા
ગમીને ઉ યા કરે છે તેથી તેઓ સ્નાભાનિક ને બંધનુ સુખ છે તે પણ આગળ
જતા જતા ખોજ બેસે છે માટે જ જ ઉત્તમ પોતાને સુખતો નય તે અજ્ઞ
અમરની પેઠે કરતા જતા અને તેનુ પ્રગ્ન મેળવતા જતા પરિણામે સુખની આગા
ગમતા સતોષ નીધેજવો એ માપસનુ કામ છે ર્મમ પલ સમજા એ
આયેજ સમાયા છે એમ સમજનુ દેટલા વોદા તો વૃદ્ધ થઈ ગયા પછી મૃ-
ત્યુની અપી સુવી પણ ઉત્તમનેમાટે વધખા માર્યા કરે છે અને આજસુની
પોતે કોવા ઉત્તમોનો અને મળેલા સારા કૃણોનો લાભ લેતા નથી એ એમની
પૂર્વ મૂખતા છે એના માપમો પોતાનુ પગ્વોનુ સુખનુ માનન પણ ખુબે છે
આખા આયુષના બે ભાગ પાડતા પૂર્વભાગમા એનુ જુ બેજ એ કે ઉત્તર ભાગ

નમવા યોગ્ય છે. જ્યો વનમાં કૃળ-મૂલ ખાતાં તપ કરે છે, સચ્ચ કરી રાખતા નથી, અને નિરૂધ્મ રહેતા નથી તેજો નમવા યોગ્ય છે. જ્યો ચાકર લોકને પાળવાને સમર્થ છે, જ્યો નિરંતર અતિથીની સેવા કરે છે, અને જ્યો દેવતાનું પ્રસાદી અન્ન જમે છે તેજો નમવા યોગ્ય છે.

જ્યો વેદ મેળવીને ઉન્નત નથી થતા, વાણી નિયમમાં રાખે છે, બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, તથા નિરંતર યજ્ઞ કરાવે છે ને વેદાદિક ભણાવે છે, તેજો નમવાને યોગ્ય છે. જ્યો સર્વ જંતુઓ ઉપર પ્રસન્ન હૃદયવાળા રહે છે, અને મધ્યાન્હ થાય ત્યાંસુધી સ્વાધ્યાય (બ્રહ્મયજ્ઞ) કર્યા કરે છે તેજો નમવા યોગ્ય છે. જ્યો ગુરુનો પ્રસાદ મેળવવામાં અને સ્વાધ્યાયમાં સ્થિરવ્રત થઇને યત્ન કરે છે, જ્યો સેવા કરી બાળે છે અને જ્યો ઇર્ષ્યા કરતા નથી તેજો નમવા યોગ્ય છે. જ્યો સારા વ્રતવાળા, વાણી નિયમમાં રાખનારા, સત્યગરવાળા અને હૃદય કબ્જતા આપનારા (દેવતાઓ અને પિતૃઓને તૃપ્ત કરનારા) છે તેજો માનવા યોગ્ય છે. જ્યો ભીક્ષા માગી ઉદર પૂરનારા, દુઃખ, ગુરુકુલનો આશ્રય કરનારા, સુખ વગરના, અને ધન વગરના છે, તેજો નમવા યોગ્ય છે જે મમત્વ રહિત, સુખ-દુઃખ વગરના, દીગમ્બર, પ્રયોજન વગરના, વેદ ભણીને પણ ઉદ્ધત નહિ થયેલા, વાણી નિયમમાં રાખનારા, બ્રહ્મવેત્તા, અહિંસામાં પરાયણ, સત્યવ્રત પાળનારા, ઇન્દ્રિયોને આધીન રાખનારા, અને મનને વશ નહિ થનારા છે, તેજો નમવા યોગ્ય છે. જ્યો ગૃહસ્થ થઇને દેવતા અતિથીના પૂજનમાં યુક્ત છે અને થોડું થોડું એકઠું કરીને પેટ ભરતાં સગ્રહ નથી કરતા, તેજો નમવા યોગ્ય છે, જ્યોનાં કામોમાં ધર્મ અર્થ અને કામ એ ત્રણ પુરુષાર્થો આવે છે ને વધતા જાય છે, અને શિષ્ટાચારમાં પ્રવૃત્ત હોય છે તેજો નમવા યોગ્ય છે. જ્યો બ્રાહ્મણ હોય, વેદભણેલા હોય, ધર્મ અર્થ કામ ને સાધ્યા કરતા હોય, લોભપતા ન કરતા હોય, અને પુણ્યરૂપ શીલવાળા હોય, તેજો નમવા યોગ્ય છે. જ્યો પાણી પીને રહેનારા હોય, વાયુ ભક્ષણ કરી રહેનારા હોય, વૈશ્ય દેવ કરીને જમનારા હોય, અને અનેક પ્રકારનાં વ્રતો કરતા હોય તેજો નમવા યોગ્ય છે. જ્યો પરણેલા ન હોય (બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળતા હોય) જ્યો ગ્રહસ્થાશ્રમી અને અગ્નિ હોમનારા હોય, વેદના આશ્રયરૂપ હોય, અને સર્વ ભૂતાત્મા ભગવાનની ભક્તિ કરતા હોય તેજો માનવા યોગ્ય છે. જ્યો લોકને કરનારા ઋષિઓ હોય, લોકમાં મોટા હોય, કુલમાં મોટા હોય, અજ્ઞાનને ટાળનારા હોય, અને લોકમાં પ્રકાશ કરનારા હોય તેજો નમવા યોગ્ય છે.

આ પ્રમાણે અને ગુણ, વર્મ આથા અને વિચાર યુક્ત માણસો નમના
 યોગ્ય છે અને તેઓને ખીન સર્વ પાત્રો નમન કરના યોગ્ય છે આમા મામાન્ય
 ૧૧૧૧ વર્ણન કરેલું છે એટલે નોખા પાન મારેલા નથી તોપણ તેમાંથી તે પાત્રો
 બહુ ૧ પાકી ગયાય છે જેમકે સુકુવતી સાંની સ્ત્રીએ પતિ નમના યોગ્ય છે, મત્સ્યને
 માતા પિતા નમના યોગ્ય છે, આગ ગિર્યોએ સર્ગુરુ નમના યોગ્ય છે, સર્ગુરુઓએ
 મન્યાનીઓ નમવા યોગ્ય છે, આગેએ મેઠ નમના યોગ્ય છે, પ્રજાએ રાજા નમના
 યોગ્ય છે, નિર્મળે બળિયો નમવા યોગ્ય છે, નિર્મળે નાનાન નમના યોગ્ય છે,
 મૂળ વિદ્વાન નમવા યોગ્ય છે, નિરુદ્ધનીએ કળાવાન નમવા યોગ્ય છે અત
 વિકારીએ અનિકારી નમવા યોગ્ય છે, પ્રતાપ વગરનાએ પ્રતાપી નમના યોગ્ય
 છે, નાનાએ મોટા નમવા યોગ્ય છે, અને ઠેનટ બોની રૂએ તો સુખનોએ
 દુર્લભો પા નમના યોગ્ય છે એમ વારી જતના નમના યોગ્ય પાત્ર નોખા
 આને છે લોકનો વ્યવહાર એ રીતિને અનુસરનારી ઉત્તમ પ્રકારના આને છે ન
 સાગનો કમ એવો છે કે કેટલાક પ્રકારના નમવા યોગ્યને નમન કરનાથી પોતે
 પા પાછું નમના યોગ્ય થનાય છે અને એ કમથી જગતનો વ્યવહાર ચાલે
 જાય છે એમા જેટલી ન્યૂનતા હોય તેટલે અગે દેગમા દુષ્ટનો વનારે અને
 સુખભોગનું જોષાપાણુ મમજનું અપણે ને કાઠ પા આને દેગની અવ્યવસ્થા,
 નિર્મળતા, નિસ્વતા, પગનોનતા કે લોચિમા અસ્થિરતા જેતા હોય એ તો નમના
 યોગ્યને નહિ નમાયાથી ચતા અનિનેકરૂપ વૃક્ષના એ ધ્રુવો છે એમ માનવું
 જોઈએ બના પાત્રોએ યોગ્યતા ન જળનાની હોય તો સ્ત્રી, પુત્ર, બાળક, પ્રજા,
 અભણ ગિર્ય, ગરીબ, અને મેન્ટ તો અન્ય પોતે નમના યોગ્યને નમવું જો
 ઈએ એમા જ્યામુની આગપણુ હોય ત્યામુની પગપગ અને આગળ નસતા
 આખા દેગની દુર્લભા થાય છે

નિંદા ન કઠવાવિપે કે રેશનલિસ્ટીક

ન નિંદતિ ન દ્વિષતિ તેનાપ્માનોપિ દેવતા ।

(નિંદા અને દ્વેષ નથી કરતા તેથી પાપાઓ પણ દેવતા છે)

વેદાનો દેના એવો પદા ગયા છે તેથી નિંદા તો દોષનો દ્વેષ કયા
 કરે છે કેટલીક વાર તેના પાપ મળી આવે છે અને કેટલીક વાર તેના નમ
 કરનાનું કારણ પણ જણાવું પડે છે એટલું તો નહીં થાય છે કે પોતાના

ગુણ-સ્વભાવને મળતું જે ન આવતું હોય, જે પોતાના કરતાં ધનથી કે વિદ્યાથી અધિક હોય, જે પોતાના ઉદ્યમાં આડો આવતો હોય, જે પ્રતિષ્ઠિત થઈને લોક-રીતને અનુસરી ન ચાલતો હોય, જે ધનખજા કે જનખજાથી લોકોની ગરજ ન રાખતાં સ્વેચ્છાથી ચાલતો હોય, તેમની, પોતપોતાના અનુભવ અને વિચાર પ્રમાણે પોતાનું નહિ તપાસતાં નાણુસ નિદા કરે છે કે દ્વેષ કરે છે. જગતમાં જણે મોટાઈ મેળવી હોય તેની સ્પર્ધા કરવાની ઇચ્છા રાખનાર સર્વ વાતે થોડા માણસને પણ નિદે કે દ્વેષ કરે એવું ધણીવાર જોવામાં આવ્યું છે. જગતમાં ધણાં પવિત્ર માણસો પણ નિદા અને દ્વેષના પાત્ર થયેલા આપણે સાંભળીયે છીએ. તેમાં તેઓનો તો શો દોષ હોય પરંતુ નિદા અને દ્વેષ કરનારાઓનોજ દોષ સમજવો જોઈએ. જટલાં મનુષ્યો જગતમાં છે તેટલાં સારાં છે એમ વિચારી બેસી રહીએ તો પણ એવું જણાય છે કે ગુણસ્વભાવની કે પરસ્પરના સ્વાર્થની પ્રખળતાથી કોઈ કોઈને અને કોઈ કોઈને સાડ લાગે છે. સર્વ મનુષ્યો સર્વને સારાં લાગતાં નથી. જે મધુર રસ ધણા માણસોને પ્રિય છે તેજ મધુર રસ કેટલાકને સાવ ભાવતો નથી. કડવો રસ કે જે ધણાને ખાવો ગમતો નથી તેને ધણા લોકો મધુર રસની પેઠે ખાય છે. એટલે આ વાત ગુણસ્વભાવ ઉપર નમતી રહેતી હોય એમ જણાય છે. માણસને જનાથી પોતાની ગરજ સરી હોય, જણે પોતાને સહાય કરી હોય, જની સાથે પોતાને ખનતું હોય અને જે પોતાની ગાતિમાનો ન છતાં સર્વમાં પ્રતિષ્ઠિત હોય અને તેની ઉપર સ્પર્ધા ન થતી હોય તો તેની નિદા કે દ્વેષ કરતા નથી. લોકોએ ઉઠાડેલી વાતો ઉપરથી તપાસ કર્યાવિના પણ કોઈવાર કેટલાક અવિચારી લોકો કોઈની નિદા કે દ્વેષ કરે છે. કેટલીકવાર આપસ્તુતિ પણ થાય છે ખરી પરંતુ એવો પ્રસંગ કોઈવારજ અને છે. પણ નિંદાનો પ્રસંગતો નિરંતર અને છે. ધણું કરીને લોકોમાં બે વિભાગ હોય તે તેમાં એક વિભાગ પ્રતિષ્ઠિત માણસોની નિદા કે તેનો દ્વેષ થઈ શકે તેવાં કારણોજ શોધ્યા કરે છે અને બીજો ભાગ એવો હોય છે કે કોઈની પણ નિંદા કે તેનો દ્વેષ ન થાય તેવાં કારણોજ માત્ર જોયા કરે છે. આમાં પણ નિદા કે દ્વેષનાં કારણો જોતે એવો ભાગ ઘણો મોટો હોય છે. અને તેજ પ્રમાણે સામા લોકોમાંથી પણ જની નિદા કે સ્તુતિ થાય તેવો ભાગ જગતમાંથી વધારે નીકળશે. સૃષ્ટિના આરભથીજ માણસોમાં રાગ-દ્વેષ અને કામ-ક્રોધાદિક રહેલ છે એટલે તેના પ્રતાપથી નિદા અને દ્વેષ થયા વિના રહેતાં નથી જ્યાં

આમજ છે ત્યાં એમ કાઢી ગયા કહે છે “માગીગતે ચાવનારાને” કાઢી લોકો
 નિદા કાઢેપના પાત્ર ન કરે એવું બનતું નથી માટે તે પ્રમાણે વર્તવું તે મિથ્યા છે”
 તો તેવી રીત ન કરવી. મારાનું પરિણામ નિગત સાફ જ આવે છે અને ન
 તાનું નિગત નવું જ આવે છે કાઢીપણ પોતાના મનના કારણથી સારાની પણ
 નિદા કાઢે દ્વેષ કરનારા માણસો તેના શુણ્ણવિષે મનમાં ‘પુરેપૂરા’ મમજતા હોય
 છે, એટલે તેમણે કદી નિદા કાઢે દ્વેષ કરી બગાડો કરતા નથી સાવ કલક
 વગર રહેવાય એવું તો જગતમાં બનતું જ નથી અને જો તેવું બનવાની કાઢીને
 ઇચ્છા હોય તો તે માર્ગ અતિપથ વિષમ છે સધળા મહાભારત કામે જગતમાં
 માણસો કરી શકે છે, પરંતુ પોતાનો દ્વેષ ન થાય તેવા પ્રયત્નો તેઓ કરી શ
 કતા નથી, કિમકે ગ્રાહકે પાપાના જેવું તેમાં જડ થઈ જવું જોઈએ છિયે કાઢ
 પણ મનુષ્યને મોટાઈ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો તે પ્રમાણે જડપણ, પ
 ઠેકવાથી મળે છે જગતમાં પાણી એ હવકા પદાર્થ છે કાઢ પણ માનને તે મ
 નુષ્યની પેઠે ચોગ્ય નથી તેમ છતાં તેની મૂર્તિઓ વધને તે પૂજાય છે એનું કારણ
 એક તેઓ કાઢની નિદા કાઢે દ્વેષ કરતા નથી આ એક અલંકાર છે પરંતુ તેમાં
 સારા એ છે જગતમાં જે નિદા કાઢે દ્વેષ કરતું નથી તે દેવતાની પેઠે પૂજાય
 છે આવી રીતે વર્તવું એ મનુષ્યોમાં જગમપણુ હોવાથી કહ્યું છે આ માફ,
 આ તાફ, એના મમત્વમાં મુગ્ધાઈ રહેવા માણસો ગગદ્વેષ, હર્ષશોક, મુખદુઃખ
 એ આદિ દ્વિધર્મો છે તેથી છુટી કેમ ગઈ હાયતા, ચાલતા, બોલતા, લેતા, દેતા,
 ગમ કરતા, સુતા, બેસતા વિગેરે સર્વ પ્રકારના વ્યવહારમાં દ્વિધર્મો આવ્યા
 વિના રહેતા નથી કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સરપણુ સર્વ પ્રસંગમાં
 હાજર હોજી રહે છે એ સર્વ જન્મ પાણામાં કે લાકડામાં દેખના માલજ
 વામાં નથી આવતા તેમજ મનુષ્યમાં દેખવા માલજનામાં ન આવે તો પછી
 મનુષ્ય તે મનુષ્ય નહિ પણ તે ખગેખગ દેવજ છે દેવતાઓમાં પણ તે રાગ
 દ્વેષ અને કામ ક્રોધ વિગેરે હોય છે તેથી કાલ દેવતામાં એટલી બધી સમ્મ
 તા નથી, પરંતુ મમજવાનું એ છે કે, પાપાણુ જવી હવકી વસ્તુ પણ પૂજાય છે
 તો માણસ જેવું ઉત્તમ ગંગી એ પ્રમાણે ગગદ્વેષ અને કામક્રોધાદિથી રહિત
 હોય તો પૂજાય એમાં આશ્ચર્ય નથી એવી સ્થિતિ જ્યાં થઈ જાય ત્યાં પછી
 નિદા કાઢે દ્વેષ મમજના પાપ બચાવી આવે પાણા જેવું કાઢ મૂલ પાત્ર નથી
 અને ગગ દ્વેષ વિગેરે વયા નગર, રહેતા નથી એમો જગતનો અથવા જનમ
 મૂહનો સ્વભાવ છે, ત્યાં ઉત્તમતા કેમ પમાય એવી રીત ન કરવી જોઈએ,

કારણ કે મનુષ્ય પ્રાણી ન કરી શકે એવું શું છે ? જે વધારે તે કરી શકે છે. એટલું તો ખરું કે આજકાલ વરાળચેત્રો, વિજળીના અને હવાના દિવાઓ તથા અગ્નિ, પાણી, પવન, વિજળી અને સૂર્ય વિગેરેની સહાયથી થતાં ઉદ્યમ-અંધી કાર્યો ઘણાં કઠણ છે તો તેપણ માણસો કરે છે પણ આ કામ તો નાનું જાણે ઉદ્યમનાં કામો કરતાં એવું કઠણ છે કે તે લાખમાં એકથી પણ માંડમાંડ ખની શકે છે. તેપણ તે મનુષ્યથી થઈ શકે એમ કેહેવાને કાંઈ અડચણ નથી. જગતમાં જે પોતાની નિંદા કરાવવાનો અને પોતાનો દ્વેષ કરાવવાનો વિચાર હોય તો ખીજની નિંદા અને ખીજનો દ્વેષ કરવો. પરંતુ જે પોતાની સ્તુતિ અને પોતાનું હિત કરાવવાનો વિચાર હોય તો ખીજની સ્તુતિ અને ખીજનું હિત કરવું. આ વાત સાવ ઉઘાડીજ છે અને આવા પ્રકારનો વ્યવહાર કાંઈક આલસનો હોય એવું લાગે પણ ખરું. પણ કાંઈ તેમાં વિદ્વન્નાખતાર હેતુ આવી પડે છે તો કામ ખગડે-છે. એટલામાટે બુદ્ધિમાન માણસોએ નિંદા અને દ્વેષનાં કારણો આવી પડે તેપણ તે કારણોને અળગાં રાખી મનને સ્થિર રાખવું. આ પ્રમાણે જગતમાં વરતી-શકે તેણેજ જન્મ સફળ કર્યો અને તેજ જગતમાં જય પામ્યો એમ સમજવું. સામો કરે તેવું જુડું કરી દેખાડવું કે સામો બોલે તે કરતાં વધારે જુડું બોલવું એમાં શું મોટી વાત છે ? ઘોખીયે ઘોખી થવું એ તો જગતમાં એની મેળે થાયજ છે. પરંતુ ખીજ અપરાધ કરે તોપણ ગુણ લેવો એ જગતમાં નથી થાતું, માટે તેને માટે જટલું અને તેટલું પ્રયત્ન કરવું જોઈએ. આજ સમજણવાળા અવતારમાં તે અને તેમ છે. એ સમય ચૂક્યા તો પછી આવવાનો નથી. આવી રીતે કરવામાં મનને સરલ અને શાંત કરી નાંખવું જોઈએ છિયે. જગતમાં તેવી રીતે ચાલનારને વધારે પ્રહારો વાગે છે પણ તે પ્રહારોથી, કમંડળને લગાડવા ટીપવામાં આવતી રાજ જમ હથોડાના ધારથી વધારે વધારે નરમ થાતી જાય છે અને કાચના ખારણાંમાં નાંખવામાં આવતી લાંબી જમ ટીપવાડી વધારે વધારે નરમ થાતી જાય છે તેમ નરમ કરતાં રહેવું. ઉપરના બેય પદાર્થોમાં તેલ હોય છે તેમ આંહી મનને નરમ થવામાં પૂર્વપૂણ્યના યોગથી વિવેક જોઈએ. વિવેક હોય તો જોઈયો પછી કે કેવો મનમાનતો ઘાટ ખને છે. સમજેલા મનને પછી એવો વિચાર આવે છે કે ‘સાડું કાણુ છે ? એક પૃથ્વી સારી છે કે સર્વતાં છિદ્રો ઢાકે છે; બાકી તો શું લઈ જવું છે કે વૃથા કાઢવું સાડું માહું બોલવું. આપણે સાગ તો આપું જગત્ સાડું છે. સામાટે કાંઈનો દ્વેષ કે નિંદા કરવી જોઈએ.’ આવા વિચારવાળું મન થયું એટલે બહાર પણ આચરણ

તેનાજ થાય છે અને તે ઉપરથી વેડા તેવા પ્રકારના માણસને ઇશ્વરની પેઠે માન આપે છે આટલા અધિકાર ઉપર આવેલો માણસ પછી મનને અંધારામાં ફેરવી દે છે. 'કે' જીવી શરીરને ખમનમાં પકડાવે. સમય આવે નહિ આવા પ્રકારની જોડે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તેને નય છે અને તેજ ખરા ગાત્ર તથા તાત છે નિરતર ડાહ્યા પામે માગવું જોઈએ કે કાઢવું આપણે દ્વેષ કે કાઢવું નિદા ન કરીએ, અને બીજા કાઢ આપણી નિદા કે આપણો દ્વેષ ન કરે એવો સદાય આપણને સમય આપે એજ સુખનું, મર્વ વ્યવહારની સિદ્ધિનું, અને કલ્યાણનું આનંદ છે, એમ અમને સૂજે છે માટે જોનાથી જટલું બને તેટલું તેમા પ્રયત્ન રાખી મનુષ્યપણું સાર્યક કરવા ઉત્સાહ રાખવો.

ઉપર વખ્યા કરતા નધા ઝીણી નજરથી જોતા એવુંજ સિદ્ધ થાય છે કે જો કે બીજા લોકો આપણી નિદા કરે તોપણ આપણે તેની નિદા ન કરવી આવિષે પ્રાપ્તિ આનંદકા એવું લખ્યું છે કે --

‘ અતિથિશ્ચાપવાદી ચ દ્વાવેતૌ મમ વાધવૌ ।

અપવાદી દરેત્પાપમતિથિર્મોક્ષદાયક ॥ ’

(અતિથી અને નિદા કરનાર એ બે જણ મારા બધું છે, કેમકે નિદા કરનાર પાપને હરે છે અને અતિથી મોક્ષને આપે છે) ।

જમ આપણી નિદા કરનાર આપણું પાપ લઈ જાય છે તેમ આપણે કાકની નિદા કરીએ તો તેનું પાપ આપણને આવે છે માટે જાણી જોઈને પારકું પાપ લેવાના કારણરૂપ નિદા કાપું કરે એક ઇતિહાસમા એવી કથા છે કે,

એક કાઠ બ્રાહ્મણ દુપતીએ પોતાના પિતાના શ્રાદ્ધને દિવસે ધણીજ શ્રદ્ધાથી બ્રાહ્મણોને જમવાને નોતર્યા તેઓને જમવામાટે ગતે સાકરનો દુધપાક, કઠી રાખ્યો, બેય સ્ત્રી-પુરુષનું બીજા કામમા ધ્યાન હત એટલામા તેમા એક સર્પે પોતાનું ઝેર નાખ્યું આ વાત બેય માણસના જાણવામા નહિ હોવાથી તે દુધપાક બ્રાહ્મણોના જમવામા આવ્યો પચિણામે તે દુધપાક જના જમવામા આવ્યો તે બ્રાહ્મણો મગ્ન પામ્યા આ વાતનો કાઠની અજાણી નથી કે રમરાજની મહામા મોટા મોટા ગજર્ધિઓ બ્રહ્મર્ષિઓ અને દેવર્ષિઓ સભ્ય તરીકે રહે છે અને જ્યારે વિવાદની વિચારવા યોગ્ય વાત આવે છે, ત્યારે તેઓ સર્વ મળી નિર્ણય આપે છે આ દુધપાક ખાઈને મગ્ન પામેના બ્રાહ્મણોની બ્રહ્મહત્યા કાને લાગે તેવિશે રમરાજની સભામા નિચાગ આવ્યો જમાડનારની ઉપર તે બ્રહ્મહત્યા ગણે તો તેણે ભક્તિભાવથી બોળન કરાવેલું અને

તેને તે વાતની ખબર ન હતી માટે નિર્દોષને દોષ ક્રમ ધટે ? જો સર્પ ઉપર ને દોષ નાંખે તો સર્પને પુણ્યપાપનું જ્ઞાન નથી અને બુદ્ધિપૂર્વક તેણે નાંખેલ નથી, તેના સ્વભાવથી તેમાં ઝેર આવેલ છે માટે તેપણ ન સંભવે. આથી બ્રહ્મહત્યાના પાપનો ભોક્તા કાણ થાય તેનો નિશ્ચય થઈ શક્યો નહિ. જમ યમલોકમાં બન્યું તેમ આ લોકમાં તે દંપતીનું આત્મપણું, ધર્મનિષ્ઠપણું, અને બ્રાહ્મણભક્તિ પ્રસિદ્ધ હોવાથી તે દંપતી ઉપર ક્રોધને પણ દોષદૃષ્ટિ આવી નહિ. આમ કેટલાંક વર્ષો નીકળી ગયા પછી એક દિવસ બ્રાહ્મણની સ્ત્રી પાણી ભરીને ચાલી આવતી હતી અને માર્ગ વાળનાર ઝાડુવાળી માર્ગ વાળતી હતી. એ વાળનારીને થોડુંક ખમવાનું કેહેતાં તેણે પોતાના નીચ સ્વભાવને અનુસરીને કહ્યું કે “જ જ બ્રહ્મ હત્યા કરનારી, તુ અમારાથી શું ચોખી છે ?” આ વચન સાંભળતાં તે બ્રાહ્મણી તો લાજથી નીચું જોઈ ખેદ પામતી પામતી ચાલી ગઈ. (આમ માણસને નીચનો કરેલો તિરસ્કાર મરણ કરતાં પણ અધિક લાગે એ કાનું અનુભવું છે તે પણ જ વખતે તે વાળનારી બોલી તેજ વખતે ધર્મરાજની સભામાં ચિત્રગુપ્તે ધર્મરાજને હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી કે “જ બ્રહ્મહત્યા વિષે આપણે તકરાર ચાલતી હતી તેનો છેડો આજ આવ્યો છે” આ વાત સાંભળતાં સભાસદોએ આશ્ચર્યપામી ચિત્રગુપ્તને પુછ્યું કે ‘એ બ્રહ્મહત્યાનો ભોક્તા કાણ ઠેરે છે કે તેનો છેડો આવ્યો’ ઉત્તરમાં ચિત્રગુપ્તે જણાવ્યું કે ‘તેના ગામની વાળનારી છે તેજ તે બ્રહ્મહત્યાનો દોષને ભોગવનારી છે. કેમકે તેણે તે નિર્દોષ દંપતીને દૂષિત ઠરાવીને પવિત્ર મનવાળાની નિંદા* કરી.’ આમ ચિત્રગુપ્તના વાક્યથી સર્વાનુમતે તે બ્રહ્મહત્યા તે વાળનારી ઉપર ઠેરી.

જુઓ નિંદાનો કેવો પ્રભાવ છે ? નિંદાના થોડા અક્ષરો બોલવાથી તે વાળનારી બ્રહ્મહત્યાને ભોગવનાર થઈ પડી. એટલામાટે આપણે ક્રોધની નિંદા ન કરવી જોઈએ. આવાં ઉદાહરણો સાંભળી અને ખનતા ખનાવો જોઈને આપણે સમજીએ અને ઇશ્વરકૃપાથી એમ વરતીએ પરંતુ બીજાઓ આપણી નિંદા કરે તે જો કે આપણું પાપ લઈ લે છે એમ જાણીએ તોપણ તે સહન થવું એ ઘણું કઠણ છે. ચા૩દમની ઉપર નીચ લોકોએ ખોટો આરોપ મેલી ફાંસીની શિક્ષાએ પોચાડ્યો તે વખતે તેણે કહ્યું છે કે —

न भीतो मरणादस्मि केवलं दूषितं ययः ।

विशुद्धस्य हि मे मृत्युः पुत्रजन्मसमः किल ॥

(અપૂર્ણ.)

અથવિવેચન

સરસ્વતીચન્દ્ર—ભાગ ૨ લો

(સાવ પાને ૮ થી)

આ પ્રકારના અમય માટે લખ્યું તે કેટલાક કનિઓના નેખા હોયોટી જે
આ પરીક્ષામાં ઈર્તા મારો રીતે જાયત યયા જે કદારસ જો જોએ તેમો
લેન્ક કરનામાં સાગેયત્ત જ્યો જણાય છે અને તે યત્ત મદન છે તેમજ આ લેખ કેટ
લાક કનિઓના લેખની પેઠે મહાયત્તે ગોઠવેનો જણાતો નથી, પરંતુ મદન અને
ગસિડ જે મ નાડના અમયનુ વર્તન, મળના આનતા દુષ્ટ જનોની ચેષ્ટા,
વિગ્ન ચાલુ જનોના મર્મભે ક અત ગ્લાદુ ખે મેક વચનો ત્રિગે નાયતા આ
પણને સમાન સ્થિતિના ઘણા દુટ્ટોનો ચિત્ર સ્મરણમાં આવે છે આની સભવિત
સંભાવના કરવી તે કેટલાકોને મહજ જણાતિ હશે, પરંતુ અમાગ પિયા પ્રમાણે
જની ત/મહજ જણાય છે તેવી સહજ નથી વૃદ્ધ વિવના માતા પ્રાત કાલમાં
જ્યોકાકી, છપતી પપતી, વૈદ્યગજને ચેર જાય, ત્યાંથી અનાવ થતા પાછા વળે, દુષ્ટ
પણ દેવી વ્યાના પ્રતાપથી અયના પોતાના પૂર્વના પુણ્યથી વચ્ચેન, ઈચ્છને ધેર, વચ્ચે
અપમાન સહન કરતી, અવિકનો એકે જલદા પામેવી દુવચનો સાભળે, એ આ
દિવાચીગડયા પુરૂષને મનના દુષ્ટને યાય પરંતુ પતિ પત્ની ગમા એકના
છે તે સમયનો પ્રમેશ આના કરતા પણ વધારે દુષ્ટ છે દુષ્ટી પતિને જોડ,
આમલવિત સભાવના કરતી આના મનમાં શોર્મય ગીતિનો પ્રયાગ કરતી,
એકએક હૈયુ ભગઈ આવનાથી અત્ર સાગતી, પતિના પગ ઉપર માયુ મુઝી જાય
સ્વર ગડના માટે, એ અતિસભવિત વસ્તુ છે

“હુ મુઠ્ઠ નકામી ! માઝ પાલુએ નકામુ ! તમને ન ખપે, હાય, હાય !
નર્પાસર્ન ગયુ, તો ગયુ મળ્યુ એ પડતુ ! તમા કામે ન આવે તો મા પાન
આવે માટે હુ કામ હતુ એનું !” એમ મારી કપોઝપ નીગા ઘેણા કાઢી,
મામી ભીત લણી રીસ કરી જોયી જે નીગા હુ તો માન તમાઝ આતુ
સર્ગે અને આલુ મો જોનાનેજ મગજ છુ ? આ નયો જોનાતુ રે મારા નાય !”
કેતુ કંઈમય ! પતિ પત્નીના સવા મા આયા ત્રિગેશ ગોકમય અનુભવ
જરાવો એતો અમને અચક્ય લાગે છે કંઈમય લેખનો આન અનુભવતા ચિત્ત
એટલુ તો ગોકમત યજ જાય છે કે આનને ન ગણતા અન્યને થોડો નખત પણ
મનસયુજ્ત ચક્ષુની દૃષ્ટિથી બહાર રાખ્યા નગર આનતુ નજી પાતિવૃત્યને આભૂષા
સોભાવતા નથી પણ આભૂષણને પાતિવૃત્ય સોભાવે છે, એનુ પ્રત્યક્ષ ઉદગમ
જનસમાજમાં મળતુ બહુ જનને અચક્ય લાગતુ હો જનિની જપનાગતિ
સામાન્ય કર્મપનાની સીમા મુકી જાય એ સભવિત છે, પણ આ અન્યમાં આન્યાન
કતા સીમા બહાર જાય એમ વારનુ એ અચોગ્ય લાગે છે આભાગ્ય દેવીના ચિત્રો
જનસમાજમાં વિરલ હશે, પણ એનો અભાધ કહેનો એ સભવતુ નથી

“ માંડું સૌભાગ્ય તમારા વિના બીજું ક્યાં છે ? મારે ઘરેણાં સાથે કંઈ સગપણ નથી. તમારા મોંની તેજ ક્યાં ! ઇશ્વર હશે તેનોજ હશે; હું શું કરું ? ઇશ્વર ? તમે સુધ જાઓ, તમારી નબળાઈ વધશે. અરે, આ વખતે પણ હું તમને દુઃખ દેવાને સરજી છું. ” સૌભાગ્યદેવી ખરેખરી તું દેવી, દેવી. તારામાં દેવીત્વ ને સતીત્વનું સંમેલન કરાવી અને તે સાથે સૌભાગ્યને જોડી તારા વિષે કલ્પના કરનાર કવિઓએ કેટલી સદ્ગુણી સ્ત્રીઓને આનંદમય અને સામાન્ય સ્થિતિની સ્ત્રીઓને શોકમય કરી છે ? ખરેખર તું તો દેવી અને સતી, સતી અને સતીજ ! ધન્ય છે તારાં માતૃપિતાને કે તેમણે આવાં ઉત્તમ રત્નને સંસારમાં સતીત્વનું મહત્ત્વ દેખાડવાને જન્મ આપ્યો. ધન્ય છે તારા સાસુસસરાને કે તેમણે બાલ્યાવસ્થામાં ઉપદેશ પથ પાઘ તને ઉછેરી. ભાગ્યશાળી તારો પતિ કે જેને આવી નિર્ધન અવસ્થામાં પણ આવું અમુલ્ય રત્ન હાથમાં આવ્યું. સ્ત્રીઓ જો તમારે આ લોક અને પરલોકમાં યશની ઇચ્છા હોય, તો તેવા યશની ઇચ્છા વિના પણ સૌભાગ્યદેવીનાં આચરેલાં આચરણોનું અનુકરણ માત્ર પણ કરા તો ખડું છે.

કોઈ સહૃદય પુરુષ આ વાત, કિંચિત્ માત્ર અજ્ઞપાત કર્યા વિના, વાંચી જાય એ માનવું અશક્ય છે. કરુણમય લેખોમાંના શ્રેષ્ઠ લેખોની પંક્તિમાં આને મુકવાથીજ અમને સંતોષ થશે. રોગી બુદ્ધિધનને આ સર્વ અનાદરની જાણ થતાં ઉશ્કેરાઈ વેર લેવાની ઇચ્છા જણાવે છે. આ સમયે પણ સ્વાભાવોક્તિની સીમા આવી રહી છે. કર્તા એક હોય આમ કે આમ ન જતાં યોગ્ય સ્વાભાવોક્તિનું દર્શન કરાવે છે; એ એનામાં એક ખુબી છે. આ બુદ્ધિધનનાં ચરિત્રમાં જટલો સમય આપણે જાણીએ છીએ તેટલાના આપણે ત્રણ વિભાગ કરીએ તો અહીંયાં તેનો પ્રથમ વિભાગ પૂર્ણ થાય છે.

પ્રકરણ પાંચમાંથી આપણે બુદ્ધિધનના જન્મચરિત્રનાં બીજા પ્રકરણનો આરંભ કરીએ. ગરોબ, વૈરની ઇચ્છામાં બુદ્ધિધન, કાર્યભારીને ઘેર ધકા ખાતો અનાયાસે ભૂપસિંહ ગરાશીયાને મળે છે. ગરાશીયો ખરાખર કાઠીયાવાડી ગરાશીયોજ છે. કાંઈ કારણથી પોતાનો ગરાસ રાજ્યમાં જન્મ થયેલો છે, તે લેવાની ઇચ્છાએ કાર્યભારીને ત્યાં ધકા ખાય છે. બેયને, સમાનશત્રુ હોવાથી, સ્નેહ બંધાય એ સ્વાભાવિક છે. બુદ્ધિધન, સાંપ્રતમાં બીજો પ્રસંગ ન હોવાથી નિર્વાહસ્થાન મળ્યું, અને દૈવી ઇચ્છાથી ભૂપસિંહના કાર્યમાં જય મેળવે તો કીર્તિ અને ધનલાભનું દ્વાર પણ મળ્યું, એમ સમજી, તેનો સહાયક થાય છે. આગલ થોડા દિવસ જતાં, શરીર કીર્તિ અને નિર્ધન અવસ્થાનું જીજ્ઞાસુ બોવાની

રાકા પડવાથી સુવર્ણપુર મુકી લીલાપુર નામના સરકાગી વાણુવાળા ગામમા જઈ રહે છે પડે જતે અચળ, મળતા સ્વભાવનો અને સાવારણ પણ નિઘાપાત્ર હોવાથી, સિન્ધુદાર નિગેરેમા મળી જઈ, સાહેબની પ્રાતિ મેળવી, વક્રિવાતની સનદ મેળવે છે અહિઆથી તે રાજકીય ખટપટમા પડવાનો આગમ દે છે સદાશિવપત નામના એક દક્ષિણી સિરસ્તેદાર સાથે ભૂપસિંહનો સબવ કરાવે છે, પરંતુ તેમ કરવામા યથા સ્વાર્થ સાધવાની તજવીજ ગમ્યતા પોતાનો ભૂ પસિંહ સાથેનો સબધ તુટેલાજવો થઈ જાય છે સદાશિવ ભૂપસિંહને પોતાના જવો વ્યસની અને દુગયારી કરે છે આમ થતા ભૂપસિંહના દર્શન પણ બુદ્ધિપ્રનને દુર્લભ વધ પડે છે આ સમયમા તેને ઘેર જતા બુદ્ધિધનને રાજબા સાથે વાતચીતમા ઉતરવું પડે છે જેવા પુરૂષના આચરણ તેવા સ્ત્રીના વાચ તેવો સભવ છે તે પ્રમાણે ગજબાની વૃત્તિમા ફેર પડે છે, અને અનાયાસે એક દિવસ જે જણ એકલા બેઠેલા હોવાથી, સદ્ગુણી અને નિષ્પાપ બુદ્ધિપ્રન પરસ્ત્રીની જળમા સપડાય છે ચોડીવારમા દોઢ ગજ અભગાય છે મોહનિ દ્રામા પડેલા જે પ્રાણી જગૃત વાય છે, અને પુરૂષ સ્ત્રીને આવતી કાલે આવવાનું વચન આપી નીકળી જાય છે આ એક ધીંગદાત્ત નાયકમા મોટો દોષ એ વસ્તુ અભવિત છે, પરંતુ એ સભવિત વસ્તુની પણ સલાવના કરતા સદ્ગુણીના મનને કનકિત કરવાનો વિધાતાને ગિર દોષ મેવાય છે આમા કર્તાએ યથાર્થ દોષ દર્શાવ્યો છે પણ તે યોગ્ય શિષ્ટ ન મુકવાયી, સામાન્ય-ધિયાગી પુરૂષો સદ્ગુણી મનને દોષિત કરશે એવી નકા રહે છે “કાવ આવીશ” એ ગજદો બુદ્ધિપ્રનની બુદ્ધિમા પ્રવેશ કરે છે, એ આશ્ચર્ય જવું છે સૌભાગ્ય અને પાતિવ્રત્યની દેવીનો પતિ સૌભાગ્યવાળી અને ચલિત મનની ખીલ સ્ત્રીના ગજદ અવવા શબ્દોથી ચલિત થાય એ દુષ્ટ છે ગૃહસ્થતાની સર્વ શોભામા આટલો એક કનક ન મુક્યો હોત તો અમને વનારે આનંદ આનંદ પાછળથી પશ્ચાત્તાપરૂપી જળથી કલક ધોવાનો પ્રયત્ન થાય છે, પરંતુ સ્વચ્છપટઉપર પડેલો કવક નિસરવો કઠિન છે

ભૂપસિંહ સદાશિવપતના ઘરમા સ્ત્રીલપટ થઈ પડ્યો છે તે સદાશિવને ખબર પડતા, તે અતિ ખિન્ન વાય છે, અને બુદ્ધિપ્રનની ગૂઢ અને પ્રાપચિક બુદ્ધિની સનાહ લઈ ચાકરી ઝોડી સ્વદેશ જાય છે તેની જગા બુદ્ધિપ્રનને મળે છે હવે સુવર્ણની સર્વ ખાતમીઓ તેને મળે છે જુના કારખારી શકરાયના અગના મ નુખને તે ફેડે છે, તેનું ધન હરે છે અને તેજ વનનો ઉપયોગ કરી તેને પછાડે છે શકરાય બુદ્ધિધનની મહાયતાથી પર્વતસિંહ (ખોટો ઉભો કરેલો) જડસિંહનો

પુત્ર જે શઠરાયને નડે છે તે, નો અંત આણે છે. તેમાં બંનેનું અભીષ્ટ છે. આ સર્વ સમયમાં ભૂપસિંહને બુદ્ધિન છુપી રીતે સહાય કરતો રહે છે. વિગેરે વિગેરે, આવી રીતે આ આશુ પ્રકરણ એ ઇતિહાસરૂપક છે. તેમાં લખેલું વસ્તુ એક પણ અસંભવિત નથી. અને એ સર્વ વસ્તુઓ સત્ય હોય; એમ માનીએ તો પણ તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી. ગુજરાતના તેમાંપણ મુખ્યત્વે કાઠીયાવાડનાં ઘણાં ખરાં બધાં રાજ્યોમાં આવી ખટપટ ચાલતી આવી છે; એમ લોકવાણી છે. અને લોકવાણી ઉપરજ આધાર રાખીએ તો ઘણા બુદ્ધિન, શઠરાય, જડસિંહ, ભૂપસિંહ વિગેરે પુરૂષો આપણી દૃષ્ટિમર્યાદામાં આવે છે. કર્તાએ આવો કાંઈ ઇતિહાસ સ્મરણમાં રાખી લખ્યું છે. કે પોતાની કલ્પનાથી, એ કહેવું અશક્ય છે. પરંતુ સ્મરણથી લખ્યું હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી. અમે આ વિષે સાંપ્રતમાં કાંઈ કહી શકતા નથી. ઐતિહાસિક વાંતો માટે પણ તેની સત્યતાવિષે બુદ્ધા બુદ્ધા મત મેળવી વિચાર કરી નિશ્ચય કરવાનો સમય વિદ્વાનોએ ઝોઝામાં ઝોઝો ખસો વર્ષનો ધાર્યો છે. કાઠીયાવાડ અને ગુજરાતમાં એજંસીઓ સ્થપાઓ હજી તેટલો સમય થયો નથી તેથી, અમે પણ અમારો વિચાર આગલ લખાવતા નથી. વિશેષ વિવેચન યોગ્ય આ પ્રકરણમાં કાંઈ નથી. અહીંયાં બુદ્ધિનના ચરિત્રનું બીજું પ્રકરણ સમાપ્ત થાય છે.

હવે આપણે મૂળ અનુસંધાનથી રાજેશ્વરનાં મંદિરમાં આવી રાણા ભૂપસિંહ અને તેના અમાત્ય બુદ્ધિનને મસલત કરતા જોઈએ. કર્તાનું કહ્યું માની ભૂતકાળને અંતે તેના અમાત્ય બુદ્ધિનને મસલત કરતા જોઈએ. કર્તાનું કહ્યું માની ભૂતકાળને અંતે તેના અમાત્ય બુદ્ધિનને મસલત કરતા જોઈએ.

રાજેશ્વરના મંદિરમાં પોઠીઆ સમીપ મસલતમાં અસંભવિત વાતો થતી નથી. તેમાં રાણાના રજપૂત સ્વભાવને યોગ્ય, ઉત્સાહી મનનું અધીરાપણું અને સમયસૂચક, શાન્ત સ્વભાવના અમાત્યનું ધૈર્ય એ બેય એક બીજા ઉપર જયની ઇચ્છા રાખતાં દીપી નીકળે છે. પ્રાતઃકાલમાં ઉદય પામતો શીતરશ્મિ શુક અને તેને અનુસરતા પ્રચંડ સૂર્યનો સંવાદ ચાલતાં વૈર્યવાન અને શાન્ત તેજના શુકનું પ્રચંડ સૂર્ય પ્રભાથી ઢાંકી દેતો પણ, અનુસરણજ યોગ્ય ધારે છે.

રાજકીય પ્રપંચમાં એ વિષયથી અજ જન, અસભાવ્ય સભાવનાનો વિચાર કરશે. પરંતુ તે વિષયમાં પલોટાયલા પુરૂષને તેમાં અવદિત દર્શનની સભાવના થાય તો બહુ આશ્ચર્યની વાત, તારંવાર દર્જાગોચર થતી વાર્તાઓ નિર્ણય નિમૂલ હોય એ માનવામાં મન અને બુદ્ધિને યોગ્ય રિથિતિમાં રાખનાર અત કરણને અયોગ્ય લાગશે.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૬ મું.

ચૈત્ર, સવત્ ૧૮૪૮

અંક ૬ ફો.

॥ ચતોધર્મસ્તોત્રજય ॥

સ્વેક્યમત્ય અવવા સંપવિષે વે વોલ

(સમઘ ગયા વાને પાને ૨૬૧ થી)

દપતીઓમા એટલે પતિપત્નીના જોડવાઓમા તો નિગતર સપ હોયજ છે એવિષે તો આપણા મિત્ર સપવિરૂદ્ધ ચર્ચાચત્રના વખનાર વિરૂદ્ધ નહિજ હોય તોપણ જ્યાં તે મિત્ર એમજ કહે છે કે 'સપ કાઠ વસ્તુજ નથી' ત્યારે પછી પતિપત્નીમા પણ એના લખવા પ્રમાણે પરસ્પર સપ ન હોવો જોજે અમાગ ધારના પ્રમાણે એમ નથી પ્રાચીન સમયથી માડીને અર્વાચીન સમયસુધી તપાસ કરી જોતા ઘણા ભાગમા પતિનો અને પત્નીનો સપ પગપર અતિ ઉત્તમ રીતે જોવામા આવે છે

શ્રી રામચદ્રજીપ્રત્યે સતી સીતાજીનુ અપ્રતિમ પ્રેમ અને સતી મીતાજી પ્રત્યે શ્રી ગમચદ્રજીનુ પ્રેમ, મહાસતી સતીપ્રત્યે શ્રી સદાશિવજીનુ પ્રેમ અને શ્રી મદાશિવપ્રત્યે મહામતી સતીનું પ્રેમ, શ્રીકૃષ્ણજીપ્રત્યે રૂક્મિણીજીનુ પ્રેમ અને રૂક્મિણીજીપ્રત્યે શ્રીકૃષ્ણજીનુ પ્રેમ, રાજકુમાર સત્યવાનપ્રત્યે સાવિત્રીજીનુ પ્રેમ અને સાવિત્રીપ્રત્યે કુમાર સત્યવાનજીનુ પ્રેમ, રાજકુમાર ઋતુધ્વજપ્રત્યે મહાનમાનુ પ્રેમ અને મહાનસા પ્રત્યે રાજકુમાર ઋતુધ્વજજીનુ પ્રેમ, મહાગજ નવપ્રત્યે દમયતીજીનુ પ્રેમ અને દમયતીપ્રત્યે મહાગજ નનજી પ્રેમ, કવીશ્વર જયદેવપ્રત્યે પૂનાવ તીજી પ્રેમ અને પદ્માવતીપ્રત્યે જયદેવજી પ્રેમ, મહાગજ વત્સરાજપ્રત્યે વાસવદત્તાજી પ્રેમ અને વાસવદત્તાપ્રત્યે વત્સરાજજી પ્રેમ, અર્વાચીન કા લમા પણ પૃથ્વીરાજ અહવાણપ્રત્યે સયોગતાજી પ્રેમ અને સયોગતા પ્રત્યે પૃથ્વીરાજજી પ્રેમ, આપગજ હાડાપ્રત્યે સોનરાણીજી પ્રેમ અને સો નરાણીપ્રત્યે આપરાજજી પ્રેમ, ગણા કદારસિદ્ધપ્રત્યે નિમનાદેવીજી પ્રેમ અને નિમનાદેવીપ્રત્યે ગણા કદારસિદ્ધજી પ્રેમ અને એશિનાથ બીજ પગ પ્રાચીન

અર્વાચીન પતિપત્નીનો પ્રેમ પુસ્તકોમાં વાંચી સાંભળી અનુભવિયે છિયે તે પ્રેમજ પતિપત્નીમાં સંપૂર્ણ સંપ આગળ હતો, આજ પણ છે અને હવે પછી પણ હશે એવું સિદ્ધ કરી આપે છે.

નીચેનું પદ્ય પણ સાહિત્યમાં વાંચવામાં આવ્યું હશે તેપણ ફરી દૃઢાવ કરવા ઉદાહરણ તરીકે લખું છું.

“ચામિ ન ચામીતિ ધ્રુવે ગદતિ પુરસ્તાત્ક્ષણેન તન્વંગ્યાઃ ।

ગલિતાનિ પુરો ચલયાન્યપરાણિ તથૈવ દલિતાનિ ॥”

(પ્રવાસ કરવા જવાને તૈયાર થયેલા પતિએ પોતાની પત્નીને કહ્યું કે ‘હું જાઉં છું.’ આ અક્ષરો સાંભળતાં ભાવિ વિરહના દુઃખના વિચારથી થતી દુર્જનતાને લીધે, તે સ્ત્રીના હાથમાંથી આગળનાં કંકણો નીકળી ગયાં કે તરત તેની તેવીસ્થિતિ જોઈને ‘હું નથી જતો,’ એટલા અક્ષર તેના પતિએ કહ્યા કે તરત રહેવાના સંયોગના આનંદથી થતી પુષ્ટતાને લીધે ખાકીનાં હાથમાં રહેલાં કંકણો ફાટીને નીકળી ગયાં *)

આ ઉદાહરણ પણ વાંચવામાં આવ્યું હશે કે,—

ढाडि होइ पढकों ग्रहो, सुनि प्रभात प्रियजान ।

छुटत छुटत यों छुट गये, उत पढकों उत प्रान ॥

(ભાવાર્થ:—એક સ્ત્રીએ પોતાનો પતિ આજ સવારે પરદેશ જાય છે એવું સાંભળ્યું તેથી સવારમાં ઉઠીને ચાલવાને તૈયાર થયેલા પતિનો પોતે છેડો ઝાલી રાખ્યો. કાંઈ જરૂરનું કામ હોવાથી પતિએ સમજાવી સમજાવીને ધીરે ધીરે છેડો છોડાવવા માંડ્યો અને એમ ધીરે ધીરે છેડો છુટતાં છુટતાં છુટ્યો કે તે સાથે ને સ્ત્રીના પ્રાણ પણ છુટી ગયા.)

પરસ્પરના અત્યંત પ્રેમમાં આમ બને એ સંભવિત છે. કદિ આ ઉદાહરણને કાંઈ અલકારિક લેખમાં લેખી ધ્યાનપર લે નહિ તો આગળના વૃદ્ધોએ પણ સ્ત્રીજનોને પોતાના પ્રાણપ્રિય પછવાડે આગ્નિની પ્રજ્વલિત જ્વાલામાં પોતાના હૃદયની આહુતિ દેતાં નજરે જોએલા છે તે તેઓમાંના કેટલાક વર્તમાન હોય તો તેમને મોઢેથી સાંભળીયે છીયે આ સમયમાં અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય હોવાથી તે વાતે બધું પડી ગયું છે તેથી તેમ બંધન ધ્યાનમાં ન આવે તો અહિં અછત્રપ્રત્યોગ નાગરની જ્ઞાતિમાં બનેલો દાખલો આપું છું.

* પ્રસંગે દૃઢ કરવાના આ ઉદાહરણમાં ‘અમોચમ યદ્વ ચ્ચા એવા ભાવ હોય તો ગૃહાગ્નિ અમંધમા વિશેષ જોવા આપનાર થઈ પડે એમ કેટલાકને મત છે

સાવર કુડનાના રહેનારી બહુ આમરજી જોડાના પુત્રી બાઈ ૧૫૧ જમનગરના
રહેવારી બટ પ્રેમગકર ગોડનજના શાપેજ થાય તે બાઈનો વિગાહ જુનાગ
ઢમા બહુ હગિન પિતામગના પુત્ર દમોદર વેર થયો હતો આજથી આમર
દમ્ભ વર્ષે ઉપ બહુ દમોદર આતિ પેગાત થતા કાઠ કાઠ પ્રમગમા વૃદ્ધ નોકોને
તે બાઈએ સતી દેમ થનાય તે વિષયમા પુઠના માડય પા આ સગ્ગા
ગજ્યમા કાઠથી સતી થનાતુ નથી એવો નરનો પ્રયુત્તર ગળનાથી તે શુપ-
યુપ બેમી રહ્યા પોતાના પતિને અતનો અમય આવ્યો ત્યાં ને નીચે વેનામા
પપ તે બાઈ સામેન રહ્યા હતા જ્યાગથી મ નાડનો આગમ યયો ત્યા થી
સૌભાગ્ય સુચક કુહમનો આડવો અખ્ક રહેના દીધો હતો પોતાના પતિએ
પ્રાણ ઠોડયા કે તરત તે બાઈ બીજા ગડના કુટવા માડયા તે ગડમડમા કાપ
જાણે ક્યા આડયા ગયા કે કાઠને ખમગજ પડી નહિ છેનટ આશ્ચય પામતા
સોનકગવા લાગ્યા તો એ- વાનના પાપીમાયરી તેનુ શમ મળી આવ્યુ આવુ ના
હસ પતિ ઉપગના પ્રેમનિતા *મને? નજ મને કુટનીક કુનીન સ્ત્રિયો પોતાને
પ્રાણ ત્યાગનો સમય આવે તે સમયે પોતાના પતિને બીજી કન્યા અપાવવાના
છાતી બળામણો પપ કી જય છે એના દાખનાઓ ઉપગની ગાતિમા મનેના
છે એપણ અપૂર્વ પ્રેમનુ એ નાણ છે, એમ અપ્ર જલાછ રહે છે (અપૃષ્ઠ)

નિદા ન કન્વાવિષે

(સ ૧૧ પા ૨૧ થી)

૧ (હુ મત્યુથી બીહીતો નથી પરંતુ દેવળ યગને દૂષણ લાગે કે તેથી બીજુ
હુ નિર્દોષ થયા પરી મારૂ મૃત્યુ થાય તો તેપણ મને પુનજન્મની પેઠે મુખ
કાગક છે)

આવા અનેક ઉ ૧૬૦ જોથી નજાય છે કે નિદા ન કન્વી એ કહણ કામ
છે, તે કગતા પણ બીજાઓ પોતાની નિદા કહે તે મહન કરવો એ તો એથી પા
વધાએ કહણ કામ છે આમ છતા પણ વિદ્વાન અને વિવેકી માણસોનુ એજ
કામ છે કે પોતાના મુખથી મીજાઓના નિદા ન કરવી અને મીજાઓ પોતાના

* આ વસગ માટે શ્રદ્ધેતુમા ગોનાય કે તે કાવગગે પાપાગ અપુ નેથી અ ના
જામ ૧૫૫

નિંદા કરે તે સાંભળી ઉદ્વિગ્ન ન થાવું. સંસારમાં સર્વ વાતે સાર શોધનારા વિવે-
કીઆ એવું વિચારે છે કે—

“મન્નિદયા यदि जनः परितोषमेति नन्वप्रयत्नमुलभोयमनुग्रहो मे ।

श्रेयोर्थिनो हि पुरुषाः परतुष्टिहेतोः कष्टार्जितान्यपि धनानि परित्यजन्ति ॥”

(મારી નિંદાવડે એ માણસો સંતોષ પામતાં હોય તો તે વગરપ્રયત્નને તે-
મનો મારી ઉપર અનુગ્રહ થયો એમ હું માનું છું. કેમકે પોતાના કલ્યાણને
ઘચ્છનારા પુરૂષો, લોકોનાં અંતઃકરણના સંતોષને માટે ધણે કષ્ટે એકઠાં કરેલાં ધ-
નને પણ તજી દે છે.)

સારાંશ કે દ્રવ્ય એકહું કરવામાં ધણા ક્લેશો સહન કરવા પડે છે અને
તેજ દ્રવ્ય સધળા વ્યવહારોનું મૂળ છે. તેમજ પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રિય લાગે
તેવું તે છે. તેવાં દ્રવ્યને કલ્યાણની ઘચ્છા કરનારા લોકો ખીજાઓને સંતોષ
આપવા માટે તજી દે છે. (આપી દે છે) અને મારે તો તેમ કર્યા વિનાજ માત્ર
મારી નિંદા કરવાથી લોકો સંતોષ પામે છે, તો મારે પ્રયત્ન વગરજ એ લોકોનો
મારા ઉપર અનુગ્રહ થાય છે એ મહા સંતોષની વાત છે. કેમકે પ્રયત્નવગર
અને ખર્ચવગર શ્રેય સંપાદન થાય એ કાંઈ થોડા હર્ષની વાત નથી.

સિદ્ધ દશાને પોષેલા પુરૂષોને કશો પણ દ્વિતભાવ હોતો નથી તો પછી તેને
નિંદા કે સ્તુતિનો સંભવજ ક્યાંથી હોય. પરંતુ જાઓને આ સાડાં અને ગ્રહણ
કરવા યોગ્ય છે એવું ભાન હોય તેને વૈરાગ્ય, વિવેક, શમ, દમ, શ્રદ્ધા તિતિક્ષા
વિગેરે સાધનોરૂપ મુવર્ણપિડને નિંદા એ એક કસોટીરૂપ છે. એ સાધનો શુદ્ધ
રોતે પ્રાપ્ત થયાં છે કે નહીં તે નિંદારૂપ કસોટી દેખાડી આપે છે

આથી કાંઈક ઉતરતી પંક્તિના નિર્દોષ માણસને નિંદા એ મનને શુદ્ધ કર-
વાનું સ્થળ અને સુમાર્ગે ચાલવામાં સહાયક થાય છે. એ ઉપરથી એમ સમજવાનું
છે કે નિંદા એ નિંદારૂપે જને લાગે છે તેને તે નિંદા પોતાના વિવેકથી ગુણકાંક્ષ
થઈ પડે છે; અને એવી રીતે ભાસે એ પણ ઓછું તપ નથી અથવા ઓછા ત-
પનું ફળ નથી. કેટલાક ઇતિહાસોમાં એવું સાંભળવામાં આવે છે કે બુદ્ધિમાન
માણસ અંતઃકરણથી શુદ્ધ રહેતાં, પોતાના પાપનો ક્ષય કરવા માટે ઉપરથી નિંદા
થાય તેવાં આચરણ કરીને લોકો પાસે નિંદા કરાવે છે. આવી ધારણાવાળા મા-
ણસો પણ સંખ્યાબંધ હોતા નથી.

એક ધનપાત્ર સદ્ગુણી માણસ દોઢ દિવસ ઉદાસીમાં પોતાના ઘર આગળ
બેઠો હશે. તે સમયમાં દોઢ સાધુ આવીને ઉભો રહેા દોઢ કાળયોગથી કે મં-

ચિત યોગથી કે જાવિની પ્રમળતાથી તે ખાવાના ભિક્ષા પાત્રમાં બે લાદના લીંડા તે માણસે નાખ્યા તે લેઈ સાધુ ચાલતો થયો. પરીક્ષિત રાજાને જન્મ ઋષિના ડોકમાં મરેલો સવ નાખી ઘેર ગયા પછી પશ્ચાત્તાપ થયો હતો તેમ આ માણસને પણ તે સાધુ આવી નીકળ્યા પછી ઘણો સતાપ થયો કે આ મે શુ કર્યું દૈવચ્છાથી અતકાળ આવતા તે માણસને યમપુરીમાં લઈ જવામાં આવ્યો. એ સ્થળમાં કરેના કર્મો ભોગવવાની યમરાજ તરફથી આજ્ઞા થાય છે. પૃથ્વી ઉપર જે કાંઈ અપાયેલું હોય તે પરલોકમાં હજારગણ થાય છે, એ કેહેવત પ્રમાણે પેલા ખાવાને આપેના લીંડા બેના બે હજાર થઈ પડ્યા. યમરાજ તરફથી તે બે હજાર લીંડા ખાવાને આજ્ઞા થઈ ત્યારે તે ત્રિવેદી માણસે હાથ બેડી એવી રીતે માગણી કરી કે હે મહારાજ ! મારા બીજા જે કાંઈ પુણ્ય છે તે પુણ્યને ભોગવવા માટે આપ મને ઉત્તમ જન્મ આપો તો સાચે હું એટલું માણુ છું કે મને તે જન્મમાં સ્મૃતિ રહે અને આ લીંડા મારે ન ખાવા પડે તેણે ઉત્તમ સાધન હું કરી લઉં. યમરાજ તરફથી તેને કૃતિને રાજાનો જન્મ આપતા ઉત્તરમાં એણે કેહેવામાં આવ્યું કે તું રાજાના સરોરથી પૃથ્વીમાં જઈ પુણ્યનું કૃત્ત્વ ભોગવ અને તે સાથે તારી નિદા થાય એણે આચરણ કર કે જ્યાં તારે ખાવાના લીંડા નિદા કરનારાઓને ખાવા પડશે, એટલે તારે નહિ ખાવા પડે આ આજ્ઞાપ્રમાણે તે માણસે પૃથ્વીપર આવી સવ સુખ ભોગવતા અને અત કુણથી અતિપાવત્ર ગેહેતા ઉપરથી નિદા થાય તેવા કાંઈ કાંઈ આચરણ કરવા માડ્યા તેમાં ગામના સલાવિત લોકોએ પણ મૂળ તપાસ્યાવિના તેની નિદા કરવા માડી જે ગાંધે નિદા કરી તેઓને ખાતે પેના લીંડા ચડતા જતા માત્ર બે માછી રહ્યા એ બે પણ બાકી ન રહે તો ઠીક એમ વિચાર કરી તે માણસ એ લાવિક દરજી પાસે ગાવાને વેશે જઈ ખોતાની નિદા કરવા લાગ્યો પણ દરજી કાંઈ સાધારણ દરજી ન હતો મહા ચતુર હતો તેણે કહ્યું કે તમે કહો છો તે હું જાણુ છું તમારા બે લીંડા વધેના છે તે કાંઈ હું ખાવાવાળો નહિ આ વાક્ય સાંભળતા પેના માણસ (ગાંધ) આશ્ચર્યપામી ચાલતો થયો કે અહો આના પણ બે જાણનારા લોકો જગતમાં પડ્યા છે ત્યારપછી તે માણસે યમરાજ પાસે જઈ પ્રાર્થના કરી કે મહારાજ, હવે તો કાંઈ મારી નિદા નથી કરતું માટે શુ કરવું ? ત્યારે યમરાજએ પેલા બે લીંડા જટલો દોષ માર્ક કર્યો.

આ કાંઈક હસંવા જવી વાત લાગશે પરંતુ તેમાંથી આપણે તો સર શ્રદ્ધા કરવાનો છે વનની હાનિ કે પ્રિયજનની હાનિ માણુમ સહન કરી કે

પણ પોતાની નિંદા સહન કરી શકતું નથી. તે સહન કરવાનો અભ્યાસ પહેલેથી જ અતિ લાભકારક છે. પેહેલાં તો વ્યવહારમાં રહેનાર માણસે ડાઘપણ પ્રકારે નિંદા થાય તેવું એકે આચરણ કરવું નહિ. એ વાત પોતાને સ્વાધીન છે પણ સધળાં સ્વચ્છ આચરણ છતાં પણ સુજનોની નિંદા દુર્જનો વિનાશાચ્છે કર્યા કરે છે. એટલે તેઓ તેમ ન કરે તે વાત સ્વાધીનની નથી. માટે નિંદા સહન કરવાનો અભ્યાસ ઉપયોગી છે. ઉપરના દાખલાથી એમ ન સમજવું કે નિંદા થાય તેવું આચરણ કરવું તે યોગ્ય છે. નિંદા ન થતી હોય તો પરાણે કગવવી એવી વર્તણૂક ગમે તે પ્રકારે વખણાવવા યોગ્ય હોય તોપણ તે વ્યવહારને ઉપયોગી ગણી શકાય તેમ નથી. માટે સાર એ લેવાનો છે કે આપણે કાંઈની નિંદા કરવી નહિ, ખીજા આપણી રખે નિંદા કરે એમ દરતાં રહેવું, અને આપણી પવિત્રતાને નહિ જાણનારા અજ્ઞાનીઓ નિંદા કરે તે સહન કરવી. આમ કરવું એ કાંઈ જેવું તેવું સાધારણ તપ નથી. માણસ કદિ કંઈ દુઃખનું હોય તો તરવારની ધારાનો પ્રહાર ખમી શકે છે પણ નિંદાનું વાઙ્મય ખમી શકતું નથી. તો આવી તીક્ષ્ણતાવાળાં વચનો સહન કરવાં એ થોડી સહનશીલતા નથી. એ તપના પ્રભાવથી ઉત્તમ કીર્તિ અને ઉત્તમ સુખ મળવાનો સંભવ છે. જન્મતમાં માણસોની બુદ્ધિ સરખી હોતી નથી. આકાશમાં ઉડનારા પક્ષીઓ પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઉડે છે તેમ માણસો પોતપોતાની શક્તિ અને યોગ્યતા પ્રમાણે બોલે છે તો તેમાં તેઓનો દોષ વિદ્વાનો લેખતા નથી. પરંતુ સર્વ પ્રકારે જગતમાં શુદ્ધ કેહેવાઈએ અને નિદક લોટા પણ અંત કરણમાંથી 'વાહ-વાહ' બોલી ખય ત્યારે આપણે ખરેખર ચાલી શક્યા એમ સમજવું. જગતમાં જે કે એકને સર્વે લોટા સ્તુતિપાત્ર ગણે એમ બનતું નથી તો પણ કાંઈ ભાગે એકને સર્વે લોટા સ્તુતિપાત્ર ગણે એમ બને છે, તો તેવા પ્રકારની પંક્તિમાં આપણે બેસવા યોગ્ય થવું નિદા એ મોટામાં મોટું પાપ છે અને મદા અનથની કરનારી છે. એ નિંદા આપણને સ્પર્શ કરે એવું જ્યારે આપણે ન ઇચ્છીએ ત્યારે પછી પરની નિંદા આપણે કરીએજ કેમ ? અને એમ થાય એ અતિ ઉત્તમ ક્ષણ આપનારું આચરણ છે. જીમ જેવી ઉત્તમ ઇન્દ્રિય આપણને મળી છે તેને નિરૂપયોગી અક્ષરો બોલવામાં વાપરવી એના જેવી એકે હાનિ નથી. માટે વિદ્વાનવર્ગે એ વાત વિચારીને ચાલતું જોઈએ. આદંભમત્ય મટી ગયા પછી અને સિદ્ધ દશા પ્રાપ્ત થયા પછી કશા વિધિનિયમ છે નહિ, કેમકે પછી તો જ્ઞાનવિના પ્રાર્થના ભોગે શરીર ભોગવતું આયુષ્ય હોય ત્યાં

મુખી છવે કે આ આ કાગળ ગોળખાઈ લેનાની પેઠે સેરની નથી માટે સા
માન્યગીતે એ સ્મરણ ગમ્મણુ કે કિ કાગળ કાઈ જેવામા આવે તોપણ તે
ખગળોટાની ખમગ આપણને ન હોવાથી નિદા કાઢની કરની નહિ અને આ
પણે સારાજીએ આવતા જતા કાગળ અન્યથા વિચાર્યી નિદા કે તો તેવાઓ
ઉપર રીમ ન કરતા તે સહન કરની એમ કરુએ / સવ પ્રજાનુ નિ નયવાનુ
અને કરનારને નિશા યનાનુ સારન અથવા ઉપાય છે જગતમા જીવે નિદા
કી નહી અને જોની નિદા થઈ નહિ તેજ ખખખા જીતેનો છે નિદા કાઢની
ન કરની અને પોતાની વાય તે ન ગણવી એ અતિ કઠણ તપ કે એ તપનુ
કળ ઇશ્વર ઉત્તમ ગીતે આપે છે અને પ્રત્યક્ષ પણ તેમા શુભો દેખાઈ રહે છે
દેખકે એ માવનથી આ માટીના નિકારૂપ ગંગી અતિ માનને પાત્ર થાય છે

આતિ અથવા વેદેમ

(સખ ન ગયા ૧૫૧ માને ૨૫૪ થી)

આતિ દેવીએ મરગે ઠેકાણે પોતાના વિજયના વાવટા ચડાવી દીધા તો
મણુ તેને હજી મતોપ થયો નહી તેણે હવે પતીના જોડવા ઉપર પણ ચડાઈ
કરના માડી દપતી એટલે સ્ત્રીપુરુષનુ જોડયુ તેનો પરસ્પર કેવો ધર્મ કે તે તો
સરળ શાસ્ત્રમા પ્રસિદ્ધ છે એ મનેનો જ્યારે અનિસાક્ષિક સમય ખરાય છે
તે મમયે તે બેય એવી પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે 'ધર્મ અર્થ કામમા હુ કી પણ વ્યભિ
ચાર કગીશ નહિ' તેમ છતા કાંઈ સ્વકૃત વેદેમથી ને કાંઈ પરકૃત વેદેમથી પો
તાની પ્રાપ્તિયા ઉપર જી । જુદા પ્રજાના વેદેમ લઈ ગયા છે ને હાલમા પણ
તેનુ આવે છે પુણ્યસ્ત્રોક નળગજનુ ચગ્નિ કાંઈનુ અજાણુ નથી જ સમયે નિ
ધન દેશના મહારાજ વીરસેનને નળ એવે નામે સત્પુત્રતનો જન્મ થયો હતો
તેજ સમયે વિદલદેશના મહારાજ ભીમ રાજને દમયતી એનામે પુત્રીગતનો જન્મ
થયો હતો એ બન્નેએ સ શુરની સેવામા રહી સદ્વિધાનુ સપા ન કરી પોતાનુ
ખાલ્યવય નિર્ગમન કર્યા પછી સ્વાભાવિકરીતે નળને યોગ્ય સ્ત્રીમેળવાનો અને
મયતીને યોગ્ય પતિ મેળવવાનો ઉન્માદ ઉત્પન્ન થયો તેટલામા એક મમયે રાજ
નળ મૃગયા કરના ગયા હતા ત્યાંથી વળી એક શાનના ગ્રાહ નીચે બેગી વિવ્રામ
લેના હતા તેટલામા કાંઈ તીવ્રાલિધ આવ્યો તેણે વાતના પ્રમગમા જાણવું કે,

હે રાજા, સઘળા દેશોમાં દક્ષિણ દેશ ઉત્તમ છે. દક્ષિણ દેશમાં પણ વિદર્ભ-
 ડલ ઉત્તમ છે અને વિદર્ભમંડલમાં પણ વરદા નદીના તીરના મંડનરૂપ એટલે
 અલંકારરૂપ કુંડિનપુર નામનું નગર ઉત્તમ છે. ત્યાં હું તીર્થયાત્રાના પ્રસંગથી ગયો
 હતો તે સમયે એક રાજકન્યા મારા જોવામાં આવી હતી. તેનાં રૂપ ગુણવિશે હું
 એક સુખથી શું કહું? પુણ્યસહસ્ર સુખવાળાથી પણ કહી શકાય તેમ નથી. તે કાણ
 છે, કોની પુત્રી છે અને તેનું શું નામ છે, તે કાંઈ હું જાણતો નથી. પણ દક્ષિણ
 દેશમાં તે કન્યા સઘળા લોકોના લોચનને અંદ્રિકાની જેઠે આનંદ આપે છે અને
 આ દિશામાં આપ ચંદ્રની જેઠે લોકોના લોચનને આનંદ આપે છે. એટલું વચન
 સાંભળતાં જ એ કે નળરાજા કાણ કન્યા, કોની પુત્રી અને તેનું શું નામ તે જા-
 નતા ન હતા તોપણ તે ઉપર તેની વૃત્તિ બંધાણી જથી સર્વ સુખભોગ તેને કુ-
 ખરૂં જણાવા લાગ્યા. એમ ક્રેટલોક કાળ નિકળી ગયા પછી શરદ્ ઋતુમાં ન-
 લરાજા એક ઉપવનમાં રહેલાં તળાવ પાસે ફરતા હતા. તેટલા ક્રેટલોક હોયો આ-
 કાશમાંથી ઉતરી તે તળાવના તીર ઉપર જોશી ગયા. જ્યોત્સ્નાને જોઈ રાજાએ
 એક ઉત્તમ હસને ઝાલી લીધો. હંસ નલરાજના હાથમાં આવતાં જ પોતાને છોડી
 મેલવા પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો પણ તેના રૂપમાં અને સુવર્ણ જવા રંગમાં મોહ
 મામેલા રાજાએ તેને છોડ્યો નહી, ત્યારે હંસે કહ્યું કે હું પુણ્યશ્રદ્ધાક નહીં
 જો તમે મને છોડી મેલો તો દમયંતીનું મન તમારામાં લોભાવી તમારી સાથે
 મેલાપ કરાવો આપું. દમયંતી એવું નામ સાંભળતાં જ.—

પ્રાયઃ સૈવ ભવેદેષા પાંચાદશ્રાવિ યા મયા ।

યુગાયિતં વિનીદ્રસ્ય યત્કૃતે મૈ ત્રિયામયા ॥

(જે મેં તીર્થયાત્રિક પાંચ પાસેથી સાંભળી હતો અને જોને માટે નિદ્રા
 ન આવવાથી એક રાત્રિ પણ મને જુગ જવડી ગઈ હતી તેજ આ ધણુંકરી
 દમયંતી હશે.) એમ વિચારી હંસને છોડી અભયદાન આપી એક લતામંડપમાં
 તેડી જઈ દમયંતી કાણ છે, કયા દેશમાં છે, કોની પુત્રી છે, કેવા તેના ગુણો છે,
 કેવું તેનું રૂપ છે અને કેવું તેનું શીલ છે વિગેરે વિગેરે પુછ્યું. જોના ઉત્તરમાં હંસે
 ઘણા વિસ્તારથી દમયંતીનું વર્ણન કરી બતાવ્યું. વર્ણન સાંભળતાં નલને એમજ
 થયું કે જો લગ્ન કરવું તો દમયંતી સાથેજ કરવું. પછી હંસ ત્યાંથી રાજાની રજ
 લઈ ઉડી વિદર્ભ દેશની રાજધાની કુંડનપુરમાં કન્યાના અંતપુરના ઉપવનમાં
 આવ્યો. ત્યાં પણ તેનું રૂપ રંગ જોઈ દમયંતીએ તેને ઝાલી લીધો એટલે તેણે

તેની પાસે ગજ નવના વખાણ કરના માડ્યા જેથી દમયતીનું મન નવમાન બ-
વાડ ગયું છેનટ મયતીની રત્ન વધને આનના ટાણે હસ ખીચેપ્રમાણે બોલ્યો

સસારાનુનિધૌ તદેતદજાનિ સ્ત્રીપુમરત્નદ્વય

નારીણા ભવતી નૃણા પુનરસૌ સૌભાગ્યસીમા નલ' ।

ભાગ્યર્યોગ્યસમાગમેન યુવયોર્માનુપ્યમાણિક્યયો

ત્રેયાનસ્તુ વિવેર્વિચિત્રરચનાસકલ્પશિલ્પશ્રમ ॥

(આ સસારરૂપી સમુદ્રમા જે રત્ન ઉત્પન્ન થયેન છે સ્ત્રીયોમા તુ રત્ન
જે અને પુરુષોમા સૌભાગ્યની સીમારૂપ રાજ નવ રત્ન છે માટે માનુષ્યમાણિ
વ્યરૂપ તમે જે જણનો અભાગમ યવાથી વિનાતાની વિચિત્ર ગ્યતાની ચતુરાઇનો
શ્રમ સમ્પન્ન થાઓ)

જેમ કહી તે હમ ચાલી નીકળ્યો અને દમયતીને તો હને નવવિના બધું
શૂન્ય દેખાના લાગુ જમનામા કે રમનામા, ભણવામા કે ગણવામા, કાઢપણ
તેને ગમતુ ન હતું વાગના વામા નિશામા નાખતી અને આખમાથી આ
નુકા વર્ધાનતા—

ધાતસ્તાત ન કિ ધત્સે હસસ્યેવાધુના મમ ।

પક્ષો પલિવદ્દુહીય યેન પશ્યામિ તન્મુલ્લ ॥

(હે પિતા વિનાતા! જેમ હસને પાખો આપી છે તેમ આ સમયે મને
પણ પાખો નુ કરના નથી આપતો કે જેથી પક્ષીની પેઠે ઉડીને હુ નલનુ મુખ
જેહ) ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારના પ્રિવાપ કરના વાગી મયતીના પિતા મહારાજ
લીમને તેની સખીઓ તરખી ખખડ મળી કે દમયતી અત્યત ઉદાસ રહે છે
તેથી તેણે તેનો સ્વયવગ કરવા મરણા દેશોમાથી ગજકુમારોને તેડાવવા કુકુમપ
ત્રિજા મોઝનાવી તે સમયે નિપવ દેશ તરક જનાર બ્રાહ્મણને દમયતીએ ઘણીજ
ભળોમા કગી કે ગમે તે પ્રકારે કરીને પણ નવ આહી આવે તેનુ કર્ણે દમ
યતીનો એટલો મહેલો લઈ બ્રાહ્મણ નિપવ દેશમા ગયો ને ગજ નલને ઘણે ઘણે
પ્રકારે સમજાવી સ્વયનરમા આવવા કહ્યું નન ગજને તો એ વાત પ્રિયજ હતી
તેથી તરત ત્યા જના તૈયારી કરીને કેટલીક સેનાસહિત તે પોતાના દેરાથી કુડિન
પુર જના નીકળ્યા રાજ નલ દમયતીનો સ્વયવગ કરવા જાય છે અને દમયતી
દેવકન્યાને પણ દરી કાઢે તેવા સ્વરૂપવાળી છે એવુ માલજનાયી રૂદ્ર, યમ,
નરપ, અને કુમેર એ ચાગ વોકપાન પણ દમયતીના લોભથી કુડિનપુર આવના
નીજ્યા કેટલાક દિવસે કુડિનપુર પાસે આવ્યું તેટલામા રાજ નનને દેવતાઓ

મળ્યા અને જાણાવ્યું કે અમે દેવ છીએ અને દમયંતી અમને વરે એવી આશાથી સ્વયંવરમાં આવિયે છીએ માટે અમને આશા છે કે તમે અમારું દૂતપાત્ર કરી દમયંતી અમને વરે તેવું કરી આપશો. નલ પોતે દમયંતીને ઘણાં વંશ થયાં ઈચ્છતો હતો ને સ્વયંવરનો સમય સાંભળી ત્યાં જતો હતો પણ દેવતાઓએ જ્યારે ઉપર પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી ત્યારે મહાત્માઓ પોતાનો સ્વાર્થ છોડી પારકાજ સ્વાર્થ સાધે છે, તે પ્રમાણે નલે દમયંતી જેવું કન્યારત્ન લેવાની આશા દૂર કરી ચાર દેવમાંથી એકપણ દેવને દમયંતી વરે એવું કરવા કમ્મર કશીને દૂતપાત્ર કરવું પણ કયુલ કર્યું. ધન્ય છે મહારાજ નલની માતાને અને પિતાને કે પોતાની થયેલી દમયંતીને છોડી દેવામાં કાંઈપણ હકકક રાખી નહીં એટલુંજ નહિ પણ દમયંતીને સમજાવવાનું કામ પણ પોતેજ માથે લીધું. આવી પરોપકારી બુદ્ધિનેલીધેજ તે પુણ્યશ્લોક ગણાયા છે, અને

હતુર્ણસ્ય રાજર્ષેર્દમયંત્યા નલસ્ય ચ ।

કર્કોટકસ્ય નાગસ્ય કીર્તનં કલિનાશનં ॥

(હતુર્ણરાજ, દમયંતી, રાજનલ, અને કર્કોટકનાગ, એટલાનું કીર્તન પણ કલિનો નાશ કરે છે.) એવું ઇતિહાસોમાં લખેલ છે તે પણ નલના ઉપરના પરોપકારિપણાનેલીધેજ એમ હું માનું છું. નલરાજ કુંડિન પુરની સમીપમાં આવ્યા એવું સાંભળી રાજ ભીમ સામૈયું કરી ઘણા આનંદથી પોતાના નગરમાં તેડી લાવ્યા. આખો દિવસ નોખાનોખા કાર્યના પ્રસંગમાં નિર્ગમન થઈ ગયો રાત્રિ પડતાં અંધકાર ચારેકાર ફેલાવા લાગ્યું તેને દૂર કરવા ચદ્રમાએ ચારે દેશ પોતાના કિરણોનો પ્રસાર કર્યો. તે સમયે નલ પોતે એકાએક કન્યાના અતઃપુરમાં જવા નીકળ્યા. તેને દેવોએ વરદાન આપ્યું હતું કે અંતઃપુરમાં દમયંતી વિના તુને ખીજું કાંઈપણ દેખશે નહીં તેથી તે નિર્વિધને આલ્યા ગયા ને કાંઈએ તેને દીઠા નહિ. કન્યાના અંતઃપુરમાં હજારો ખીજી કન્યાઓ તથા દાસીઓ હતી પણ કાંઈના જોવામાં તે આવ્યા નહિ. માત્ર દમયંતીની પાસે આવ્યા ત્યારે તેને દમયંતીએ જોયા. જેતાં વેત આશ્ચર્યમાં મગ્ન થઈ ગઈ કે આવા રાત્રિના સમયમાં કન્યાના અંતઃપુરમાં પુરૂષ ક્યાંથી? અને તે પણ અદૃષ્ટપૂર્વ એટલે જને કાંઈ દિવસે જોયો ન હોય તેવો ક્યાંથી? આને ખીજી કાંઈ દેખતી કેમ નથી? એવું વિચારી કાંઈક ભય, કાંઈક સંશ્ચય, કાંઈક હર્ષ, કાંઈક આશ્ચર્ય એમ નોખાનોખા મનોવિકારમાં તે મગ્ન થઈ ગઈ. તરત નલે કહ્યું કે રાજપુત્રિ! કાંઈજ ભય પામવા જેવું કે સંશ્ચય કરવાજેવું છેજ નહીં. હું એક માણસ છું ને

દેવતાઓએ મને દત્ત કરીને તમારી પાસે મોકલેલ છે તે દેવોના વરદાનથીજ
મને તમારા પિતા બીજા કાંઈ દેખતું નથી એમ કહી ઘણું ઘણું પ્રકારે દેવતા
ઓને ગવામાટે દમયતીને સમજાવી પણ દમયતીએ તે વાત કબુલ કરી નહિ
દેવતાઓએ બધું કહ્યું ત્યારે દમયતીએ કહ્યું કે હું તો મનમાથી નક્કને વગીચુકી
છું ત્યારે નવે કહ્યું કે હું નવ છું ને હું પોતે કહું છું કે તમે દેવને વરનાથી જ
સુખ મેળવશો તેનો અંશ મો ભાગ પણ તમને ભૂતોકમા મળવાનો નથી માટે
મારી પ્રાર્થના માનીને દેવને વળે એવું કહ્યું ત્યારે દમયતીએ નીચે પ્રમાણે કહ્યું

भवति हृदयहारी कोपि कस्यापि कवित् ।

न खलु गुणविशेष प्रेमवधोपयोगी ॥

किशलयति वनात् કોકિલાલાपरમ્બે ।

વિકસતિ ન વસતે માલતી કોન હેતુ ॥

(જગતમા કાંઈપણ કાંઈનો મનનો હરનાર થઈ પડે છે કાંઈ પણ ગુણે
પ્રેમખનનને ઉપયોગી નથી અર્થાત્ પ્રેમખનન આના ગુણોથીજ યાચ એવો નિ
યમ નથી જુઓ કે કોકિલોના રાખ્દોથી સુગોલિત વસતમા સવળા વન પ્રકાશ
પામે છે પણ માલતી પ્રકાશ નથી પામતી તેનું શુ કારણ હશે ? અર્થાત્ પ્રેમખ
નામા શુભનું કારણજ નથી) માટે દેવમા ગમે તેવા ગુણો હોય તોપણ મારે
તે ઉપર પ્રેમ નથી પછી મારે શુ અપરાધ ને હું કેમ તેઓમાથી એકને પણ
મગી શકું ? તોપણ સ્વયંવરના મહાપમા સુખેથી દેવો પણ આને પછી મારી
ધગધા યાશે તો હું તેમાથી કાંઈને વરીશ

ઇત્યાદિ વાતચિત કરી નવે નિષ્કપટપણેથી જ વાત દેવતાઓને વરવામાટે
કહી તે દેવતાઓ અતરીક્ષ ગહી સાલળતા હતા તેથી તેઓ નવ ઉપર બહુ પ્ર
ભાવ થયા નવ પોતાને ઉતારે આવી દેવોને કહ્યું કે મેં આપને વગવામાટે કેનામા
ન્યૂનતા રાખી નથી તોપણ દમયતીના મનમા તે વાત આની નથી એવટ જ્યારે
મે બહુ કહ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે દેવતાઓ સ્વયંવરમહાપમા આને પછી મને
જેના ઉપર ધગધા યાશે તેના ગળામા સ્વયંવરની માલા હું અર્પણ કરીશ એ
ટલું કહી નવ બોલતા રહી ગયા પછી દેવતાઓએ કહ્યું કે રાજા તમે તમારા
અમમા ન્યૂનતા ગાંધી નથી તેને માટે અમે તમારી ઉપર પ્રસન્ન છિયે , કારણે
અમે સ્વયંવરમા આવડું એમ કહી દેવો અતધાન થઈ ગયા , બીજા દિવસ
સ્વયંવરમહાપમા હજારો રાજાઓ , રાજકુમારો આવીને મિરાજ્યા તે સમયે
દેવતાઓ પણ નવને રૂપે નનરાજનેજ મે પડખે બેસી મયા દમયતી સ્વયંવરની

માલા હાથમાં લઈ મંડપમાં આવી તે સમયે પ્રત્યેક રાજાનાં વંશ, નામ, ગુણ, દમયંતીની સખીએ વર્ણવવા માંડ્યાં. ક્રમે ક્રમે જ્યારે નલ પાસે આવ્યાં ત્યારે પાંચ નલ તેના જોવામાં આવ્યા ને દમયંતીની સખીના સુખમાં દેવતાઓના ઢેહેવાથી સરસ્વતી આવીને રહ્યાં જથી તે સખીએ જ વર્ણન કરવા માંડ્યું તેમાં ઈંદ્ર, યમ, વરુણ અને કુબેરના વર્ણન સાથે નલનું પણ વર્ણન થવા લાગુ. તેથી નલ ડોણ અને દેવ ડોણ તે ઓળખવું કઠણ થઈ પડ્યું. તે સમયે દમયંતીએ ચાર દેવની શરણે જઈ કહ્યું કે આમાં જ દેવો હોય તે મારે પૂજ્ય અને માન્ય છે ને હું તેની પુત્રી છું મારે ઉપર કૃપા કરી મને નલ ડોણ છે તે ખતાવજો, કેમકે હું ધણા વર્ષો પેહેલાંથીજ મારા મનથી નલને વરી ચુકી છું. આવું દમયંતીનું શુદ્ધ અંતઃકરણ જોઈ દેવોએ પ્રસન્ન થઈ તેને નલરાજા ખતાવ્યો ને ચારેય દેવતાઓ દમયંતીને અને નલને વરદાન આપી ચાલી નીકળ્યા અને દમયંતીએ નલના ગળામાં પુષ્પની માલા અર્પણ કરી જથી પુષ્પની વૃષ્ટિ થઈ અને આનંદનો કાલાહલ થઈ રહ્યો. એમ દમયંતી જ્યાં સ્ત્રીરત્નને મેળવી રાજા નલ પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યા અને સુખપરંપરા ભોગવવા લાગા. નલરાજાને દમયંતી જેવું સ્ત્રીરત્ન મળવાથી સુખ અને આનંદનો પારજ રહ્યો નહીં. પણ

कश्चैकांतं भजति हि सुखं दुःखमेकांततो वा ।

नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण ॥

(નિરંતર સુખનોજ અનુભવ ડોણ કરે છે, તેમ નિરંતર દુઃખનોજ અનુભવ ડોણ કરે છે ? કાય નહીં, કેમકે ચક્રના પાટાની પેઠે દશા કાય વેળાએ નીચી આવે છે ને કાય વેળા ઊંચી આવે છે.) એ ઢેહેવત પ્રમાણે રાજા નલને નળની દશા આવવાથી કલિયે તેના હૃદયમાં પ્રવેશ કર્યો જથી તેને પ્રથમ જુગદું રમવામાં પ્રીતિ લાગી. પોતાની ધર્મપત્ની પતિવ્રતાશિરોમણિ દમયંતીએ ઘણી ઘણીવાર સમજાવી જુગદું રમવાની ના પાડી તેમ છતાં તેનું એક પણ વચન તેણે માન્યું નહિં. પરિણામે રાજ્ય સર્વસ્વ હારી ચુકા ને વનમાં ચાલી નીકળવાનો વખત આવ્યો. તે સમયે તેની ધર્મપત્ની દમયંતી પોતાનાં બાલક પુત્ર પુત્રીને છોડી વનમાં સાથે ગયાં. વનમાં ભટકતાં ભટકતાં ત્રણ ચાર દિવસે તેની નજરે એક સરોવર આવ્યું તેમાં ઘણાં મત્સ્યો હતાં તે જોઈ નલે તળાવમાં પડી તેમાંથી બે ચાર પકડી લઈ દમયંતીના હાથમાં આપ્યાં ને બીજાં મત્સ્યો ઝાલવા વધારે હડાં પાણીમાં તે ગેંચાં પણ બીજું કાંઈ મત્સ્ય તેના હાથમાં આવ્યું નહીં. દમયંતીના હાથમાં જે મત્સ્ય સોંપ્યાં હતાં તે માયારૂપ હતાં તેથી જીવતાં થઈ પાછાં તળાવમાં જતાં

રહ્યા નને આવીને મયતીને કહ્યું - મે ઘણો ઘણો અમ કર્યો પણ નહોતું મે
 હા રમા આવ્યા નહિ માટે વાપો તમે જે દાથમા આવ્યા છે એટલા સીન નગ આ
 માં વાને મયતીએ તાય નેહીને વિનતી - ૧ પ્રાણનાથ ! એ મલ્લ્યો તો
 ને અમયે આપ ઉડા પાણીમા ગયા તે અમયે જનતા વડ મા ૧ હા રમાની
 ઉડીને પાણીમા જતા ગયા આવ્યત આમજતા ૧ ૧ ત નનતા નનમા વેદેમ
 ઉત્પન્ન થયો ૭ ૭ ધ મુનેના મલ્લ્યો જનતા વાયન નહિ પણ બુધનેનીધ પોતે
 પાછા ગયેન હુને ને મને ખોટું નમજને ૭ ૭ હા, આવી નાના આ પા
 માગથી જુ ૧૭ ગમેન એમા નના ૭ ગા ૭ ૭ એ ખા ૭ ગ ૭ તેનુ મા ૧ નામા
 ૭ ખ નના વાતુ પણ તે મા ૧ પામે ખોટું મોને છે તેથીન માગ મનમા ૭ ૭ ખ
 આપે છે ૭ ત્યા ૭ અનેક નિચા ૭ કગી નિગેય નિગેય પેરેમમા પડના વાગા ૭ એક
 આગળ આવતા છેટવા ૭ ચકવા તેના જોનામા આવ્યા તેને કાની તેના તેગે પોતા ૭
 પેદે ના વસનો છેડો નાખ્યો ૭ એક મ ચનાનુ દોશુ તેનુ વમ ન ૭ ઉડી ૧ યુ
 તે અમયે પતિ ૧ તા મયતીએ પોતાનુ અવ વમ પોત પેગી ગખ્યુ અને અર્ધ નનને
 પેરેગવ્યુ તો પણ નનના મનમાવી પેઠેનુ આનિટધી જૂન ખચ્યુ નહિ ૭ નટ
 નિસે ભટકનાયી વયેના અમનેવીધે ગનિએ ભનિદ્રામા પગરીન વયેની પોતાની
 પતિવ્રતા નર્મપત્ની મયતીનુ અગુ વમ પ્રકો ન ૭ તેને નિનન નનમા અ ની
 એકો ધધ નાગન આની ના ૭ ત્યા જુ ૭ આનિટધ જૂનો પ્રનાન નન નેના ૭
 હુચ્ચગોક ગજને એમ પણ મનમા નિચા ૭ ત આવ્યો ૭ ૭ મયતીએ નેના ૭
 પણ ત્યા ૭ કગી મા ૭ આનય નીધો અને ન પોતા ૭ પ્રપાનિય ગાનૌનો તના ૭
 અમુખનો ત્યાગ ૭ ગી મા ૭ ખમા ભાગ લેના નનમા આવી છે તને કાધ નામ
 ૭ તમા મા ૭ ના વધા પ્રિય નહિ હોય માટે આમ ગેકાએ તેનો ત્યાગ ૭ મે
 એ ઘટિત નવી પણ એમા નનનો દોષ ૧ સી આનિ દેવીનો ૭ અમે પ્રમાન છે
 ૭ તે ને ૭ મનમા એ ૭ પેએ છે ને ગમે તેમો મુદ્ધિમાન હોય, ગમે તેમો નિ
 શાન્ગિતનાળો દોષ અને ગમે તેમો નિદાન દોષ તોપણ તનો મુદ્ધિ નેદર
 માગી નય ૭, તેની નિચા રાત્રિ ગસ્ત ૧ ૭ નય છે ને તેનુ નિદાનપાતુ
 નિદ્ય ૧ ૭ નય છે ખગી નતે જોના આ નર્મ ક્રત્ય કનિતુ હતુ એ ૭ ૭ ના ૭
 પણ કનિ થયો હતો, ચકના ૭ પણ કનિ થયો હતો અને અમ કાપતી પેગાએ ૭ ૭
 કપે પણ કનિ ૭ થયો હતો પણ તે નિચા ૭ ન કરતા ૧ ૭ ત નનને મયતી ઉપ
 અયોગ્ય વેદેમ આવ્યા એટલુ નહિ પણ તે વેદેમો આવી ૧ ૭ ૭ મયતીનો
 ત્યાગ પણ કર્યો આ મુ જોષુ નેદે ૧ તુ મન ગણાય ૭ (અથા ૧)

સમજવા જેવા વિચારનો એક પત્ર.

સૌજન્યસુધાસમુદ્રે - * * * * * ની સેવામાં.
આગક ખેંચે વાળ પણ, કદી ચડે નહિ કાળ,
આગ કરે અજ્ઞાન જન, દિનદિન તોય દયાળ.

પરમ દયાળુ પરમ પવિત્ર પરમેશ્વરે આ જગતનો પ્રપંચ કેવા પ્રકારનો રચ્યો છે તે મોટામોટા મુનિવરોના પણ જાણવામાં આવ્યું નથી, ત્યારે મારા સરખો ક્ષુદ્ર માનવી તે જાણવાને કોણ માત્ર છે? વધારે કાહાપણ કરીને કોળવા જઇએ તો તેમાં આપણેજ કોળાઇને મુંઝાઇ જઇએ એટલોજ માત્ર તેમાં લાભ થાય છે. આવો જગતનો વ્યવહાર છે તેમાં માત્ર પૂર્વજ્ઞેના પુણ્યથી, પૂર્વકૃત કર્મથી, સારા ઉપદેશોથી, સારી સગતિથી અને આપણા શાસ્ત્રમાં કહેલા કેટલાક ધર્મોથી એટલું તો ધારી શકાય છે કે જ સાડ તે સાડજ છે અને નરતુ તે નરતુજ છે. સોનું તે સોનુંજ અને કથીર તે કથીરજ કહેવાય એ વિષે કોણ નથી સમજતું? આવી રીતે જાણવાને પરમેશ્વરે જ્યારે કાંઇપણ શક્તિ આપી હોય ત્યારે તે શક્તિનો યથાર્થ રીતે ઉપયોગ થવો જોઇએ. આ સંસારનો એવો ઘણો ભાગ ભર્યો છે કે કોઇપણ જાતનાં આવરણથી તેને સારાં-નરતાંની, ખરાં-ખોટાંની અને હેય-ઉપાદેય ભાગની ખબર પડતી નથી. આપણે ભાગ્યશાળી છિયે કે આપણને એ સમજવા જટિલો બોધ મળ્યો છે તો તેને સફળ કરવો એ આપણું કર્તવ્ય કર્મ છે.

જેને એવા પ્રકારની ખબર નથી પડતી તેઓ અનેક આપત્તિઓરૂપી આકાશમાં ઉડતા હશે અને નિરતર દુઃખદાયક દર્શનોમાં એકબીજાની બરોબરી કરવા બેસતા હશે. ગમે તેવા માઠા પરિણામવાળા વિચારો તેનામાં આવતા હશે તોપણ તે સાચા છે એવું ઠરાવવાને અને કરવાને તત-મત-ધનથી પ્રયત્ન કરતા હશે. આમ કરવામાં આ ક્ષણભંગુર શરીરની અમૂલ્યતાની તેને કાંઇપણ ખબર નહિ પડતી હોય કે જ શરીર સર્વ પ્રકારની સપત્તિઓનું મૂળ છે. અને તેને જાણ્યાવગર જવા દે તો તેનું શરીર ફરીને પાછું મેળવવાને એકે ઉપાય લાગુ પડે નહિ. આમ ધયા પછી કેટલો વધ્યાત્તાપ થતો હશે તે તેના ભોગવનારવગર ખીજા કોના અનુભવમાં આવી શકે? અમૂલ્ય રત્ન સરખા શરીરની હાનિ સાચે ખીજા હનિ એ થાય છે કે કાળ પણ નિધ્યા થાય છે. શરીરનું

આયુષ્ય તેમ ગયું પાછું આનતું નથી તેમ કાળ પણ ગયો તે કદીપણ પાઠે આનતો નથી પરમ દયાળુ પરમેશ્વર આપણી ઉપર ઉત્તર દયતા એ પરતુ આયુષ્યની પેઠે કાળ આપનામા એના લોભી બને છે કે એટલા કાળ આપતા જાય છે અને તે કાળ વીતે ત્યારે બીજો આપે છે તેમા પણ જે ક્ષણ ગયો તે તો કદીપણ પાઠે આપતા નથી આ પ્રમાણે જોતા કાળ એ મહા અમૂલ્ય વસ્તુ છે તેને અમૂલ્ય આયુષ્યની પેઠે મૂલ માનવીએ વૃથા જના દે છે એ એશ્વરી પ્રપચની ટેની આશ્ચર્યકારક વાત છે ।

પણ આપણે જ્યારે આ પ્રમાણે મમજનાની શક્તિનાળા વચા ઊંચે એવો કાઠપણ અતરમા અનુભવ વતો હોય ત્યારે આને ત્યામુરી સાથે વધાનેમાટે પ્રયત્ન કરતું જોઈએ તે થોડું છે એમ લાગે છે આપણે માત્ર જ્યુ હોય તો તે સંજવી કીર્તિ આપણી મમજ અને આપણી પછનાડે કાર્ય અને મત્તાના પ્રમાણમા દેવાય છે આ દેહ તો લપ્સણુ છે, પણ જગતમા જે કીર્તિ જમી જાય તો એ અમર દેહ જગજગ છે જગતમા કેહેનાય છે કે જની કીર્તિ છે તેજ અમર છે આ વાત જાણનામા આજ્યા ક્રતા કાઠપણ જે ન મને તો આગળ લખેના પુરોહીની પક્તિમાથી પણ પડતી સ્થિતિના વધુ પડે એમા સહેલ નથી જણતા છતાં મજ્રમ આવી જાય ત્યારે એક જાતની એશ્વરી માયાનું આનંદ આપણી ઉપર આવ્યું એમ માનનાને ઝી અડચણ નથી

આપના જાણના જહાજ નહિ હોય તે આ જગતનો સવળો ભાગ સ્વાર્થકપ પાગથી મળાયેલો છે અને તે સ્વાર્થકપ પાસ છુટતા તે એવો તો વિખગાજ જાય છે કે કાઠ નિસપણ સયોગ વધાનો નમય આનતો નથી સ્નાય એ ગજ જગતની ઉત્પત્તિમા આરભથીજ આકારની પેઠે દેનાઈ રહ્યા છે કાઠપણ પ્રકારના વ્યવહારમા તે નહિ હોય એમ તો હજેજ નહિ કેટલા એને હલકામા હલકા અવિકાગ્નો ગાળે છે પણ કીર્તી નજગ્યી જોતા તેમ નથી કેમકે તે ઉચામા ઉચો પક્તિનો પણ હોય છે, તે તેના ત્રણ ભે પાડવાથી જરામર જણાઈ ગ્હે છે જાણે કે ઉત્તમ મધ્યમ અને અનમ એ તેના ત્રણ ભે થયા એ ત્રણમા પેહેલો ઉત્તમ ભે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, બીજો મધ્યમ ભે જગજગ અવના મામાન્ય ગણાય છે અને ત્રીજો અનમ ભે લોભમા હલકામા હલકા ગણાય છે પોતાનું અહિત વતું દોષ તો પણ તન મન વનથીઅન્યનું માર કરી ડીત અને પુણ્ય મેળનના એ ઉત્તમ સ્નાય છે કાઠપણ જાતના સુખની મામાપાસેથી આશા હોય અવવા બદલો મળે તેમ હોય તો બીજાનું હિત કરતું કે મહાય કરવો અને પરસ્પરના લાભને કાઠ હાનિ ન થાય

અને અન્યવર્ગને પણ કાંઈ હાનિ ન પોચે એ મધ્યમ સ્વાર્થ છે. જેમતેમ માર પછાડ કરી બીજાનું બગાડીને પણ પોતાના ઉદરમાટે અથવા સુખમાટે પ્રયત્ન કરવું અને જે જોઈએ તે મેળવવું તે અધમ સ્વાર્થ છે. છેલ્લા અધમ સ્વાર્થનો લેદ જગતના ઘણા ભાગમાં રહેલો જોવામાં આવે છે. એનો એટલો બધો વિસ્તાર થઈ ગયો છે કે લોકો ઉત્તમ સ્વાર્થમાં આવી શકે એવી આશા પણ રાખવી એ સંદેહ ભરેલું થઈ પડે છે. મધ્યમ સ્વાર્થ મધ્યમ રીતે પસરેલો છે. જગતનો જે સામાન્ય વ્યવહાર ચાલ્યો જાય છે તે એ મધ્યમ સ્વાર્થથીજ ચાલે છે. એ મધ્યમ લેદ ન હોય તો જગતનો વ્યવહાર માત્ર ન હોય એમ અનુમાન થાય છે. ઉત્તમ સ્વાર્થવાળા લોકો આ જગતમાં આ કાળમાં ઘણા થોડા હોય છે. એવા લોકો પોતાના મનથી અને ઐશ્વરી ન્યાયથી દુઃખ પામતા નથી. એટલું જ નહિ પણ પરનું હિત થતું હોય તો પોતાને પડતાં દુઃખને પણ સુખરૂપ માને છે. એવા પુરૂષોને ધન્ય છે! આમ સ્વાર્થવિનાનો તો કોઈ ભાગ ખાલી નથી પરંતુ બને ત્યાંસુધી તો ઉત્તમ લેદમાં ભળવાનું પ્રયત્ન રાખવું જોઈએ. તેનાં જટલું બન્યું તેટલું કરવું. એમ કરતાં નીચે ઉતરીએ તો પછી મધ્યમ લેદ જે આગળ કહ્યો તે મધ્યમ લેદના સ્વાર્થમાં તો મનુષ્યને અવશ્ય રહેલું જોઈએ કેમકે તેવા પ્રકારનો સ્વાર્થ સાધતાં કોઈને હાનિ થતી નથી પણ ઉલટો આપણો અને બીજાનો વ્યવહાર સુખરૂપ થાય છે. અધમ સ્વાર્થ ઇદ્રવારણાંના કૂળ જેવો ઉપરથી કદિ સારો લાગતો હશે પરંતુ તેનું પરિણામ ઘણું વશમુ આવે છે. માટે એવા સ્વાર્થની સામું પણ માણસોએ જોવું ન જોઈએ.

પણ ખેદની વાત એ છે કે આ વાત નહિ સમજતાં જગતના પ્રપચમાં પશે વાયેલા લોકો આ અમૂલ્ય શરીર સંપાદન કરી શુ કર્તવ્ય છે તે લેશપણ જાણતા નથી. માત્ર પોતાનું પેટ ભરાણું એટલે થઈ ચુકું એમ માને છે, ત્યારે પશોપકારી, પરમેશ્વર પ્રસન્ન રહે તેવાં ઘણાં સાધનોમાંથી જે જે બને તે સંપાદન કરવાની વાત તો ધ્યાનમાં પણ ક્યાંથી આવે અને ન આવે ત્યારે પરમ સુખની પ્રાપ્તિ પણ શી રીતે થાય.

બીજી બધી વાત દૂર રાખીએ પણ પ્રાપ્ત થયેલા સેવ્યસેવકધર્મને અનુસારે પોતાને જન્મ આપનારાં માતાપિતાવિષે તો જાણવું જોઈએ કે તે શી વસ્તુ છે? લોકો તો ગમે તેમ જાણતા હોય પરંતુ માતાપિતા એ એવી વસ્તુ છે કે એનું મૂલજ થાય નહિ જગતમાં ભારે ભારે મૂલના પદાર્થો અનેક છે. તે સઘળા આપી દેતાં પણ એ વસ્તુ હાથમાંથી ગઈ તો ફરીને મળતીજ નથી. જન્મથી

માંડીને જ્યાસુધી સયોગ ગ્હે ત્યાસુધી તે ઠેવી ઠેવી વિપત્તિમા સહાય થાય છે તે કાઠથી પણ અજાણ્યુ નથી, કેમકે તે વાત તો પ્રત્યક્ષ છે જે અજ્ઞાનિયો એના સ્વરૂપને ઝોળખતા નથી, તે આ લોકમા દુ ખ પામે છે એટલુંજ નહિ પણ પરલોકમા પણ તે નરકનુ દુ ખ ભોગવવાના અધિકારી થાય છે સર્વ આ જાણે ॥ જીવિતનો આધાર એ માતાપિતા ઉપરજ છે અને તેની યોગ્યતા જાણી નહિ તો આ લીધેનો મનુષ્યજન્મ વૃથા છે સ્ત્રીએ જન્મ પોતાનો પતિ પૂજવા યોગ્ય છે તેમ પુત્રોએ માતાપિતા પૂજવા યોગ્ય છે એમ આપણા રાસ્ટ્રો પણ ઘણા ઉદાહરણો આપીને જણાવી આપે છે તે આપણાથી અજાણ્યુ નથી માતા પિતાના માનને માટે જે બોલિયે તે થોડું છે કેમકે એમના કરેલા ઉપકારોનો સો વગસે પણ બદલો વળી રાકે એવી શક્તિ કાઠનામા નથી આમ હોવાથી થોડી ઘણી જુ ધર્મને તે સેવા કરવી જોઈએ તે ન થાય તો દોષ લાગે છે પણ થાય તો કાઠ તેનો પાંડ ગણાય નહિ કેમકે સેવા કરવી એ તો પુત્રોનો ધર્મજ છે જન્મ માતાપિતા પૂજના અને માનવા યોગ્ય છે તેમ આર્યભાઈઓ પણ તેવી યોગ્યતાને પાન છે જેને પાલણ પોષણ કરનારા માતાપિતા હોય તેણે પરમેશ્વરનો મોટો પાક મા નવો જોઈએ, કેમકે જેને પાળનાગ માતાપિતા નહિ હોય તેને ઠેવી ઠેવી ચિતાઓ થતી હશે એ અનુભવમા આવે તેવી વાત નથી આમ છે માટે ઈશ્વરે આપેલા માતાપિતાનુ બને તેટલું સેવન કરવું જોઈએ કાઠપણ દિવસે તેના મનમા લેશ પણ ઉદાસી ન વાય તેને માટે સત્પુત્રોએ સાવધાની રાખવાની જરૂર છે, કેમકે માતાપિતા છે તે પ્રત્યક્ષ દેવ છે યોગ્ય અવસ્થા થતા ધર્મ અર્થ અને કામને માટે એક સ્ત્રીનુ પુરૂષ પાણિગ્રહણ કરે છે પાણિગ્રહણ યથા પછી ઐશ્વરી નિયમાનુસાર સ્ત્રીપુરૂષને પરસ્પર પ્રેમ બધાય છે પુરૂષોના સર્વ સુખનો આવાર જાણે જન્મ તેના ઉપરજ હોય એવો આભાસ થાય છે પણ આ સ્થિતિએ પોત્રવાને યોગ્ય શાથી જન્મ થયા કે જે માતાપિતાએ પાળી પોષી મોટા કર્યા તોજ

પાણિગ્રહણ કરી લાવેલી સ્ત્રી યુવાવસ્થામા તનમનથી આપણુ હિત કરે છે ઈશ્વરની સૃષ્ટિ એક સગમીજ હોય અને સૌને સરખે સરખુજ મળી રહે એવો કાઠ નિયમ નથી જનુ જનુ ભાગ્ય તે પ્રમાણે સ્ત્રીરત્ન મળી રહે છે પૃથ્વીમાનો ખોટો હીરો પણ જે સરાણુનો સસ્કાર લાગે તો સાચા જેવો થઈ જાય છે તેમ કદા ખોટા સ્વભાવનુ સ્ત્રીજન મળ્યું હોય તો પદ્મ તે ઠેળ વણીશ્ચી વારાણના સસ્કારથી સારા સ્વભાવવાળાના જેવું થઈ જાય છે એમ વિદ્વાનો માને છે અને ક્યાઈ ક્યાઈ અનુભવપણ થાય છે પણ આવા

ધણા દાખલાઓ જેવામાં આવતા નથી માટે પ્રથમથી માવતરોએજ ધ્યાન રાખવાનું છે કે પોતાનાં બાળકોમાં કોઈ પણ જાતની નકારી ટેવ આવે નહિ. કેમકે બાલક હોય તેમાંથી અનુક્રમે મોટાં થાય છે. આમ જો માતાપિતાઓ સંભાળ રાખે તો સારા સ્વભાવનાં બાળકો મોટાં થઈને અત્યંત સંતોષ આપનાર નીવડે એમાં સંશય જવું નથી લાગતું. બાલપણમાં જોઈએ તેટલી સારી કેળવણી નહિ મળવાથી મૂર્ખ રહેલું અથવા સ્વભાવથીજ જડ રહેલું સ્ત્રી જન કદી ભાગ્યયોગથી કોઈને મળી ગયું તો પછી ઉદાસીનો માર્ગ પકડવાથી કાંઈ ફળ નથી થતું. માટે ઈશ્વરાધીન વાત સમજી યુક્તિ, વિનય અને વિવેકાદિથી આપણી સારી બુદ્ધિનો ભાગ કોઈ પ્રકારે તેના હૃદયમાં ઉતારવો જોઈએ. એમ કરી એકબીજાની અનુકૂળતા સચવાય તેવું થવું જોઈએ કેમકે તેમ થયા વિના જન્મવારો વૃથા ગયા જવું થાય છે. આનેમાટે પ્રથમ પ્રયત્ન આપો પોતાનાં છોકરાંને કેળવે તેજ છે એમ મને લાગે છે. હવે ઉપર માણે તો બને ત્યારે ખરું પરતુ જોનો આધાર એક આપણી ઉપરજ હોય અને જોને સુખદુઃખ થવાથી આપણને સુખદુઃખ થતું હોય તેને તરછોડીને ક્લેશ ઉત્પન્ન કરવાથી પણ સુખરૂપ પરિણામ આવતું નથી. તેજ પ્રમાણે જમની ઉપર આપણો સર્વ આધાર હોય તેને પણ તરછોડવાથી કાંઈ સુખરૂપ પરિણામ આવતું નથી માટે બુદ્ધિમાન મનુષ્યે આ વિષે વિચારીને ચાલવું જોઈએ

આટલા દિવસસુધી આપને મારે કાંઈ કેહેવું પડે એવો સમય ન હતો. હમણા તે સમય પ્રાપ્ત થયો છે. જે કાંઈ કેહેવા ધાર છું તેમાં અપરિચયરૂપ મોટો અંતરાય છે અને આપની આગળ બોલવું એ પણ સૂર્યપાસે દીવાનું અજવાળું દેખાડવા જેવું હાસ્યકારક છે, પરંતુ અધ્યાત્મ અધિભૂત અને અધિદેવ તાપથી તપેલાં તન-મનને શી રીતે શાંત કરવું તેનો વિચાર કરતાં બીજે કોઈ માર્ગ ન મળવાથી આ લખાણરૂપ લતામંડપનો આશ્રય કર્યો છે તો જરૂર સુખ શાંતિ થશે. મારે મારા વિચારો આ પ્રસંગે દર્શાવવા તે ઉપર પ્રમાણે હાસ્યાસ્પદ છે એટલુંજ નહિ પણ મને તો નિર્મયાદપણું પણ લાગે છે પરંતુ આપના નિરૂપમ સ્નેહથી, વાત્સલ્યથી, અને દયાદૃષ્ટિથી મારી અંતર્વૃત્તિજ બોલવાને બહાર પાડે છે. માટે આ વિષયમાં કાંઈ વધારે પડતું હોય તે બાળક બાળીને તેટલો આપ-રાધ ક્ષમા કરશે એવી આશા છે. બાળકતા ગાડાં ઘેલાં બોલવાથી જમ માતાને કંટાળો ન આવે તેમ મારાં પણ ગાંડાંઘેલાં બોલવાથી આપને કંટાળો નહિ આવે એમ મારી ધારણા છે, કેમકે એમ જો ન હોય તો અતરાતમાજ મને આ સમયે બોલવાની બુદ્ધિ શામાટે આપે નજ આપે. અને આમ છે માટે જણાય છે કે

કાંઈપણ અડચણ વગર ખુનાસો મેળવવા માટે મનોવિચાર દર્શાવવાનો આ સુગમ ઉપાય છે હવે તે ઉપર ધ્યાન આપી ચોગ્યાચોગ્ય વિચાર કરવો એ આ પનો ધર્મ છે એમ ધારૂ છું

આ અવનીમા હાવાહલ આદિ તીક્ષ્ણ પ્રાપ્તિ પદાર્થો ગમે તેટલા હશે અને તેને ગમન કરવાના પણ જગતમા હજારો ઉપાયો કામે લગાડનામા આવતા હશે પ્રાણીઓને બાળી નાખનાર દાવાનળને પણ ગમાનનાના સાધનો વખતે ઇશ્વરકૃપાથી મળી આવતા હશે પરંતુ કુટુંબરૂપ ક્યારામા ક્તેશરૂપ બીજ રોપી કુસ પરૂપ કાટો થવા દધ પ્રપચરૂપ પાણીથી તેને ઉછરવા દેવો એ આખા કુળનું કાશળ કાઢનાર છે, કેમકે ઉત્પન્ન થયા પછી તેને ગમાવવાનું સાધન જગતમા જડતુજ નથી એર તો માત્ર સ્પર્શ કરનારનેજ નાથ કરે છે પરંતુ કુસપરૂપ એરી ગ્રાહ તો શ્રૂરૂપ કામળનતાને પોતે નિરાકાર છતા પણ હિમની પેઠે બાળી નાખે છે અગ્નિ જેમ ધાસને બાળી નાખે તેમ આખા કુળને બાળનાર કુસપરોપનો તે એકવાર ઉત્પન્ન થયા પછી કાંઈ ઉપાય લાગુ પડતો નથી, પરંતુ પ્રથમથી તેને ઉત્પન્ન ન થવા દેવાને તો એવા ઉપાયો છે કે ક્તેશરૂપ બીજ બળી જતા કુસપરૂપ રોપાના કાંઈ દિવસ દર્શનજ ન થાય આપ સર્વ શાસ્ત્ર અને વ્યવહાર જાણો છો માટે તે સાધનો કાંઈ આપનાથી અજાણ્યા નથી ઇશ્વરને જે વાત ગમતી હોય તે મિશ્રયા થવાની નથી એમ લોકો ઝેટેતા હોય તો તે ખરૂ છે પરંતુ તેમા આપણુ જે કર્તવ્ય હોય તે ન કરિયે તો ઉનટા વધારે કુખને અને દોષને પાત્ર થઇએ છિયે ઘણા પુણ્યના ચોગથી આ મનુષ્ય શરીર મળે છે તે હાથમાથી ગયા પછી પાછુ આવતુ નથી આણુ અમૂલ્ય શરીર કાંઈ કુસ પનો અનુભવ કરવા સગ્જયેલુ ન હોય એમ તો મહજ અનુમાનથી જણાઈ રહે તેવુ છે એમ છતા પણ તેવુ શરીર કુસ પને અનુભવનાનુજ પાત્ર કરિયે ત્યાંએ એમા આપણો પોતાનોજ અપરાધ આપણે પોતે કરિયે છિયે એમ ઠેર જેમ સાયકાળે એક વૃક્ષમા રાત રહેનાને આવતા જુદા જુદા પક્ષીઓ એકઠા થઇ જાય છે તે સવાર પડે એટલે સહુ સહુની દિશાએ ઉડી જાય છે તેજ પ્રમાણે આ સમારરૂપ એક વૃક્ષ છે તેમા આપણા જનરૂપ જુદા જુદા પક્ષીઓ વસવા માટે એકઠા થઇ ગયા છે સહુ સહુનો સમય થશે ત્યાંએ સહુ ઉડવા લાગરો આમ છે ત્યાંએ હળીમળીને સુખ લેવુ એજ પરમ લાભરૂપ છે જગતમા જ્યાસુધી રહેવુ ત્યાસુધી સારી ગીતે ચાવી સત્કીર્તિ મેળવની એજ કામનુ છે અને તેનેમાટે જે પ્રયત્ન કરવુ તે આછુ છે મ મધના વિધેયમા એમ છે કે -

આવશ્યક પરિણતૌ સહ ચેન સાધિ
નો વેમનસ્યમપિ તેન પુરો વિધેયમ્ ।

નો વૈ મનસુદિતમેતિ કદાપિ સંધિમ્
સંધિ દધાતિ ગુણવદ્ઘટિતં કથંચિત્ ॥

[(પરિણામે જનીસાથે સંધિની આવશ્યકતા હોય તેનીસાથે પ્રથમથી ઉદા-
સી ન કરવી, 'કમઠે ત્રુટેલુ મન કદી પાછું' સંધાતું નથી. કદી સંધાય છે તો
તેમાં દોરાની પેઠે ગાંઠ પડી જાય છે).

મન એ અતિ ટામળ પદાર્થ છે. એમાં ટામળપણ જાતિનો અપ્રિય વચન-
રૂપી ધા લાગે છે ત્યારે તે વ્યથિત થઈ જાય છે. માટે પ્રથમથીજ તેવો પ્રસંગ ન
આવવા દેતાં સંપરૂપ કલ્પવૃક્ષનો વિસ્તાર કરી દેવો જોઈએ કે જની અમૃત
જવી છાયાથી સદૈવ સુખ શાંતિ ભોગવાય. સ્નેહરૂપી ગાંઠ જો હૃદયરૂપી ક્યારામાં
પ્રથમથી બંધાણી હોય તો પછી તે ટામ દિવસ છુટતીજ નથી અને ખીજી
ગાંઠો પણ બંધાતી નથી. કદી બળાબળ થઈ જવાથી ખીજી ગાંઠ બંધાય તો
વધારે જોર કરી શકતી નથી. અને ગમે તેમ હોય તોપણ અંતે એવો વિચાર
આવે છે કે ગમે તો સારાં કે નરતાં, સુખદાયક કે દુઃખદાયક મારાં સંબંધીઓ ને
સ્નેહીજનો જ્યાં હોય ત્યાં સુખમાં રેજો. આવી રીતે દૂરથી પણ સારા સારા
વિચાર આવે છે, તો સહવાસમાં એકબીજાને માટે એકબીજા ઓછા ઓછા
થાય એમાં આશ્ચર્ય નથી. મૂર્ખતા એ સ્ત્રીઓમાં અને પુરૂષોમાં બેયમાં હોય છે
પરંતુ સ્ત્રીવર્ગમાં તે સજાતીય હોવાથી વિશેષ રહે છે. તેથી સપસંબંધી સઘળાં
સુખોમાં સ્ત્રીજનો વિમ્નરૂપ થાય છે, કમઠે સર્વ પ્રકારે તેનું પ્રબળ અધિક હોય
છે. એનું પ્રબળપણ રહે અને સંપના ઉત્તમ સુખોનો પણ અનુભવ થાય એવો
માર્ગ શોધવો એ આપ જવા શાસ્ત્રજથી અજાણ્યું નહિ હોય. જ્યો અજાણ્યા
હોય તેજો અવળે માર્ગે ચડી જાય તેમાં તેજો દૂષિત ગણાતા નથી પણ જ્યો
જાણતા હોય તેજો અવળે માર્ગે ચડી જાય તો દૂષિત ગણાઈને જગતમાં દાખલા
રૂપ થઈ પડે છે.

જનીઉપર આપણો આધાર હોય અને જનો આધાર આપણી ઉપર હોય
તેને એકરસ સંધાઈ જતું એમ હું આગળજ જણાવી ગયો છું, કમઠે સંસારનાં
સુખની સંપૂર્ણતા એમાંજ સમાયેલી છે, સ્ફુટ બોલિયે તો અબળા જાતિને
આપણોજ આધાર છે. એનાવિના આ સંસાર અસાર ગણાય છે; અને ધર્મ અર્થ
તથા કામ પુરૂષાર્થ સંપાદન કરવામાં તે સહાયભૂત થાય છે માટે એ વર્ગને સારી
રીતે રાખવો તે આપણી જાણબહાર નથી. સંબંધમાં પેહેલો સંબંધ એજ
જગતમાં દેખાય છે ત્યારે તેનું સારૂ પરિણામ આવે તેમાંજ સર્વનું સારૂ છે.
વિશેષ એવિશે શું કહેવું? આ વિચારની સાથે સહોદરની સાથે શો સંબંધ છે,

એ કેવી વસ્તુ છે, અને એનું શુ, મૂલ્ય છે તે જાણવાની જરૂર છે એ વિશે જ્યોતે ખરેખરો વિચાર આવ્યો હોય તેજ્યોતે હું વણા પુણ્યભાગી ગણુ છું આપની કૃપાથી ભાઈઓ એ શી વસ્તુ છે એ હું કાંઈક કાંઈક જાણુ છું “હજાર હાથવાળો પણ ભાઈની સનાય ન હોય તો ને નબળો છે” એવા વાક્યો મેં મારા હૃદયમાં કોતરી રાખેલા છે સ્ત્રીઓની યોગ્યતા હું વખી ગયો છું તેમ છતાં મારા મનમાં મારે માટે ભાઈઓની યોગ્યતા એથી ઘણા ઉચ્ચ પ્રકારની લાગે છે ગાંધીપણ સુચવન કરે છે કે આયુભાઈઓ પિતા સમાન છે અને નાનાભાઈઓ પુત્ર સમાન છે સ્ત્રીવર્ગમાંપણ તેવોજ સખ ન છે પરંતુ તે જાણવાને ઈશ્વરે તેને બુદ્ધિના આગ્રહન કર્યા છે અને તેથી હું ખૂબ કોશ વગેરે સુખમાં અતરાય કરે છે મોખા કોક સારા ભાગ્યે સમજી વાય છે પરંતુ તેવા ઘણાના યોગે મારા હૃદયમાં મને એટલોજ શોક થાય છે હું ખરો વખ જાણુ છું તે વખે જને જાણવાની જરૂર છે તેના જાણવામાં નહિ આવે અથવા ખીજનાં બળાપાવી અતરના ભાવપ્રમાણે બહાર નહિ બનાવી શકુ તો આ મારો અમૂલ્ય દેહ વૃથા થશે આપણા તીર્થરૂપ પિનાજીનું મને ઘણીવાર સ્મરણ વધ આવે છે અને એ મમયે મને ખેદ વાય છે કે જેની સેવાનો મેં કાંઈપણ લાભ લીધો નહિ પણ આર્યભાઈઓ તરફ દૃષ્ટિ કરતા કાંઈક સતોષ વળે છે કે એપણ તીર્થરૂપસમાન છે માટે એમની સેવાનો તો લાભ લેનારોજ આપણા માતાપિતૃ પણ મને ખેદ રહે છે કે એ બિચારા કેટલોક શોક કરતા ઈશ્વરેઅછાથી દેહ ત્યાગ કરી દેશે ત્યાસુધી પણ કાંઈ ખતિનો સતોષ તેમને ઉપજાવ્યાવિનાના દિવસો વૃથા વહ્યા જશે અને પછી તીર્થરૂપને માટે જન્મ થાય છે તેમ તેને માટે પણ ખેદ થયા કરશે પણ રો. ઉપાય ? કમકે મારા એકલા શરીરથી જ બને તે બને બાકી બનવું મારા હાથમાં નથી એ આપ જાણો છો જ્યાસુધી સેવ્યસેવકધર્મ જાણ્યો ન હોય, જ્યાસુધી સત્સ ગતિપૂર્વક બાળપણ વીજ માતાપિતા તરફથી કેળવણી ન મળી હોય, અને જ્યાસુધી ઈશ્વરકૃપાની અનુકૂળતા ન હોય ત્યાસુધી માણસના વિચારી સુવરવાની આશા રહેતી નથી, પરંતુ પ્રમદ્યો તો પતિનો પ્રસાદ મેળવી શકે તો ગમે તેમ હોય તોપણ પરમ પદ પામી શકે છે પણ ખીજ અનુકૂળતાવિના તે પરમ પદ મેળવે છે કે નહિ તે નાત પ્રત્યક્ષ વાય તેવી નથી

આગળ વધતા જણાવનાનું કે સસારના બારે ઝપાટાવાળા માર્ગમાં કોઈ અપગમ વગરનું ઉછરતું માપમ કેળવણી લેવાના મમયમાત્ર મીજઓની અજ્ઞતાથી અપરાધી કરે, ત્યારે પછી તેને સારી કેળવણી લેનાનું અને નિગપરાધી થવાનું એક સાધન જોનામાં આવતું નથી માટે એને માટે આના પ્રમગમાં શો

કરે તેમ હોય તો પછી-તેને નોખ્યાં કરી નાખવાં એ પણ એક ભાગ છે એમ કહી-
લાક કહે છે. આ સિદ્ધાંત કેટલીક વાતે યોગ્ય પણ છે અને અયોગ્ય પણ છે. માટે એ
નિશ્ચયને વળગવામાં કાંઈ બહુ ચતુરાઈ હું નથી સમજતો, કેમકે હાથ કે પગ
બગડેલો હોય તો કદી જુદો પાડી શકાય પણ માથું બગડેલું હોય તો તેને જુદું
શી રીતે પાડી શકાય? અને કદી જુદું પડાય તો તેમાંથી શું ફળ થાય તે ઉ-
ઘાડું જ છે. અર્થાત્ એમ કે એ બધી વાતો વિચિત્ર છે. તેમાં સાર એ છે કે સુખ
સંપાદન કરવાના સર્વ ઉપાયો કરવા જોઈએ. સુખ અને દુઃખ એ તો એક જાતિની
છાયા છે. એ કાંઈ નિરંતર સરખી રીતે રહેતાં નથી અને સર્વને સરખી રીતે પ્રાપ્ત
થતાં નથી. તેમ એ ઐશ્વરી નિયમ આગળ માણસનું કાંઈ જોર પણ નથી. આવા
કારણથી ભવિષ્ય ઉપર છેવટ આધાર મેલી સંતાપને સમયે આશુકાં પાડતાં મનને
જમ તેમ વાળવું પડે છે. પણ આ ઉપાય સર્વ ઉપાયોથી છેલો છે, પેલો નથી. મનુષ્ય
જે કરે તે કરવા સમર્થ છે એ વાત ઉપર પેહેલાં ધ્યાન રાખી પરસ્પર સુખ સંપાદન
થાય તેવા ઉપાયો જણાવશો. મારે મારી ભક્તિ પ્રમાણે ચાલ્યો જાઉં છું તેમ આ
દ્યું જવું એમ વિચાર છે, પણ મનને શાંત પાડવા એક ફેરે ગડબડગોટો કરી
અંતરનો ઉભરો શાંત કરવાનો વિચાર નિરંતર આવતાં હોતો તેથી છ મૈનાવિચાર કરી
ભેંશનાં શીંગડાંમાં માથું નાખવા જેવું આ મેં કામ કર્યું છે. એમાં કેળવણી ન
પામવાથી પ્રાપ્ત થયેલી બીજાઓની અણસમજણથી મારા મનને થયેલો પરિતા-
પજ ઠપકાને યોગ્ય છે. માટે તે વિષે ક્ષમા માગતાં છેવટ એટલુંજ કે કેટલાક અ-
વિચારી કવિયો સહોદર જેવી અમૂલ્ય અને ઇશ્વરની પેઠે માનવા તથા સેવા કરવા
યોગ્ય વસ્તુને સહજ શત્રુરૂપ ભલે ગણો પણ હું બાળભારતના કર્તાના મનને અ-
ત્યંત સારૂ પૂજવાને માનવાને, અને સેવવાને તેજ આર્ય ભાઈઓને ગણુ છે અને તેજ
ઉપરમે મિત્ર તથા પરમ સુહૃદ્ રૂપ છે. ઇશ્વરપાસે પણ નિરંતર એજ ભાગું છું કે
ગમે તો શરીર પોતે પડી જાય એવા દુઃખની સ્થિતિ આવી જાય તોપણ મારું
અંતઃકરણ જેવા નિશ્ચયવાળું અને જેવી ભક્તિવાળું છે તેવું ને તેવું સદૈવ રહે કે
જેથી મારા જન્મનું સફલપણું થાય આ સર્વનો સાર એ છે કે સહુએ મળી સારું
કહેવાય અને સુખ મળે તેવા ઉપાયો ચાલુ રહે તેમ કરવામાં એકમત રહેવું,
અને સંસારના પ્રપંચને સ્વાધીન કરી લેવો.

આપે મારી ઉપર જે પૂર્ણ પ્રેમ રાખેલ છે અને જે પુત્રભાવ દેખાડેલ છે તે-
ણેજ મને આટલો અવિવેક કરાવ્યો છે માટે ન્યૂનાધિક હોય તો તેનું દીર્ઘદૃષ્ટિથી
કારણ વિચારી જોઈ. તે વિષે ક્ષમા આપવી વિશેષ શું લખું? અહીં સર્વ આપના
આશીર્વાદથી આનંદમાં છે હાલારી સં. ૧૯૩૨, અશાઠ શુદ્ધી ૫ બુધવાર. ત્વરયા.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૬ મું.

વૈશાખ, સનત્ ૧૮૪૪

અંક ૭ મો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજય ॥

અપરોક્ષાનુભૂતિ

(સપ્ત પાને પર થી)

યથા તરગકલ્લૈર્જલેમવ સ્ફુરત્યલમ્ ।

પાત્રરૂપેણ તામ્ર હિ બ્રહ્માંડૈર્ઘૈસ્તથાત્મતા ॥ ૬૩ ॥

જમ પાણીના મોજવડ ચોખી રીતે પાણીજ દેખાય છે, તથા પાત્રરૂપે કરીને જમ ત્રાણુ દેખાય છે, તેમ બ્રહ્માંડના સમૂહથી આત્માપણુજ સ્ફુરે છે (એવી વ્યતિરીક્ત કહ્યું નથી) ૬૩

ઘટનામ્ના યથા પૃથ્વી પટનામ્ના હિ તતવ ।

જગન્નામ્ના ચિદાભાતિ જ્ઞેય તત્તદભાવત ॥ ૬૪ ॥

જમ ઘડાના નામથી માટી ભાસે છે, તથા જમ લુગડાના નામથી તતુઓ ભાસે છે, તેમ જગતના નામથી ચૈતન્યરૂપ પરમાત્મા ભાસે છે માટે જમ ઘડો એ નામના અભાવે જ્ઞેય વસ્તુ માટી છે તથા જમ લુગડુ એ નામના અભાવે જ્ઞેય વસ્તુ તતુઓ છે તેમ જગત એ નામને અભાવે જ્ઞેય વસ્તુ બ્રહ્મ છે, બીજું કાંઈ નથી ૬૪

* સર્વોપિ વ્યવહારસ્તુ બ્રહ્મણા ત્રિયતે જનં ।

અજ્ઞાનાન્ન વિજાનતિ મૃદેવ હિ ઘટાદિકમ્ ॥ ૬૫ ॥

સધ્ધો વ્યવહાર લોકોએ બ્રહ્મથી કરાય છે, પણ ઘડો આદિ પૈવી માટીજ છે તેમ છતાં અજ્ઞાનથી જાણવામાં નથી આવતું તેમ તેપણ અજ્ઞાનથી જાણવામાં નથી આવતું ૬૫

† કાર્યકારણાતા નિસમાસ્તે ઘટમૃદોર્થયા ।

તથૈવ શ્રુતિયુક્તિભ્યા પ્રપચબ્રહ્મણોરિદ્ધ ॥ ૬૬ ॥

* બ્રહ્મથીજ વ્યવહાર થાય છે તે યુક્તિયા દેખાતે છે

† તેમ થનાનો હેતુ દલાત સહિત દે છે

જમ ધડાનું કાર્યપણું અને મૃત્તિકાનું કારણપણું નિરંતર છે, તેમજ શ્રુતિથી અને યુક્તિથી, પ્રપંચનું કાર્યપણું તથા બ્રહ્મનું કારણપણું નિરંતર છે. (સારાંશ કે કાર્યરૂપ ધડો જમ કારણરૂપ મૃત્તિકાજ છે તેમ કાર્યરૂપ પ્રપંચ તે કારણરૂપ બ્રહ્મજ છે, એથી વ્યતિરિક્ત કાંઈ નથી તેથીજ સઘળો વ્યવહાર ચાલે છે) ૬૬

‘ગૃહમાણે ઘટે ચદ્વન્મૃત્તિકાયાતિ વૈ બલાત્ ।

વિક્ષ્યમાણે પ્રપંચેપિ બ્રહ્મૈવાભાતિ માસુરમ્ ॥ ૬૭ ॥

જમ ધડો ગ્રહણ કરતાં બલાત્કારથી (પરાણે) માટી ગ્રહણ થઈ જાય છે, તેમ પ્રપંચને એવા જતાં પણ પરાણે સ્વયપ્રકાશ બ્રહ્મજ દેખવામાં આવે છે. (સારાંશ કે દૃશ્યમાત્ર દેખાય છે તે બ્રહ્મથી વ્યતિરિક્ત નથી, તેરૂપજ છે. કેમકે તેની સત્તાથીજ તેનું દેખાવું છે.) ૬૭

‘સદૈવાત્મા વિશુદ્ધોસ્તિ હ્યશુદ્ધો ભાતિ વૈ સદા ।

યથૈવ દ્વિવિધારજ્જુર્જાનિનોઽજ્ઞાનિનોઽનિશંમ્ ॥ ૬૮ ॥

જમ જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીને દોગી નિરંતર બે પ્રકારની (જુદા જુદા રૂપે) જણાય છે, (અર્થાત્ દોરીને દોરીરૂપે જાણનાર સમજીને દોરીમાં સર્પની ભાવના નહિ હોવાથી તેનાથી ઝેર આદિનો ભય થતો નથી અને દોરીને સર્પ જાણનાર અણસમજીને દોરીમાં સર્પની બ્રાંતિ થવાથી ઝેર આદિનો ભય થાય છે. સારાંશ એ કે આ પ્રમાણે પાત્ર અથવા અવસ્થાના ભેદથી એક દોરી બે રીતે ભાસે છે.) તેવીજ રીતે જ્ઞાની કે જ બોધવાન્ છે તેને આત્મા સદૈવ શુદ્ધ (અજ્ઞાન અને તેના કાર્યરૂપ પ્રપંચ રહિત હોવાથી પ્રપંચવગરનો) છે અને અજ્ઞાની કે જ બોધવાન્ નથી તેને આત્મા ખરેખર સદા અશુદ્ધજ (પ્રપંચરૂપે) છે એમ ભાસે છે.^૧ (સારાંશ એ કે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની એવા અવસ્થાના ભેદથી ઉપર પ્રમાણે જ્ઞાનીને બ્રહ્મ ભાસે છે અને અજ્ઞાનીને પ્રપંચ ભાસે છે. એ ભેદ બ્રહ્મમાં નથી) ૬૮,

‘યથૈવ મૃન્મયઃ કુંભઃ તદ્વદ્દેહોપિ ચિન્મયઃ ।

આત્માનાત્મવિભાગોયં મુષૈવ ક્રિયતે વુષૈઃ ॥ ૬૯ ॥

૧ હેતુરૂપ કાર્ય કારણતાનું અનન્યપણુ દૃષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ કરી દેખાડે છે

૨ એમ છે સારે પ્રપંચ ભાસવોજ ન જોઈએ પણ અવસ્થા ભેદથી બ્રહ્મ અને પ્રપંચ બેય ભાસે છે તે દૃષ્ટાંત સહિત દેખાડે છે..

૩ બ્રહ્મ સ્વયપ્રકાશ હોવાથી સદૈવ ભાસમાન છે પરંતુ વૃત્તસાદૃશ્યથી પુરુષાર્થને ઉપયોગી છે એમ બોધવાનને જણાય છે. અબોધવાનને એમ જણાતુ નથી.

૪ દેહાન્ત્યભેદના વર્ણનનું અર્થપણુ દેખાડે છે.

આત્મા અને અનાત્મા (દેહ)નો આ વિભાગ વિદ્વાનોએ વૃથા કરાય છે
જમદે જમ ધડો છે તે માટીમયજ છે તેમ દેહ છે તે પણ ચૈતન્યમયજ છે (માટે
આ દેહ, આ આત્મા એવો ભેદ વિદ્વાનોને માટે વૃથા છે) ૬૯

‘સર્પત્વેન યથા રજ્જૂ રજતત્વેન શુક્તિકા ।

વિનિર્ણોતા વિમૂઢેન દેહત્વેન તથાત્મતા ॥ ૭૦ ॥

જમ મૂઢ માણસ દોરીને સર્પપણાથી નકી કગી દે છે અને છીપને રૂપા
પણાથી નકી કરી દે છે તેમ અવિવેકી માણસે આત્માપણુ દેહપણાથી નકી કરી
લીધુ છે (સાગશ ઠ જમ અજ્ઞાણે માણસ દોરીને સપ માની લેછે તથા છીપને
રૂપ માની લેછે તેમ અવિવેકી ઠ જને બોધ પ્રાપ્ત નથી થયો તે આત્માને દેહ
માની લેછે) ૭૦

ઘટત્વેન યથા પૃથ્વી પટત્વેનૈવ તત્ત્વ ।

વિનિર્ણોતા વિમૂઢેન દેહત્વેન તથાત્મતા ॥ ૭૧ ॥

જમ અણસમજુ માણસે પૃથ્વી ઘડાપણાથી માની લીધી છે તથા તત્ત્વો
વસ્ત્રપણાથી માની લીધા છે તેમ અજ્ઞાની માણસે આત્માપણુ દેહપણાથી માની
લીધુ છે ૭૧

કનકં કુઢલત્વેન તરગત્વેન વૈ જલમ્ ।

વિનિર્ણોતા વિમૂઢેન દેહત્વેન તથાત્મતા ॥ ૭૨ ॥

જમ અજ્ઞાણ માણસે સોનુ કડાઆદિ અનકારપણાવડે માની લીધુ છે
તથા પાણી તરગપણાથી માની લીધુ છે તેમજ બોધ વગરના માણસે આત્મા-
પણુ દેહપણાથી માની લીધુ છે ૭૨

પુરુષત્વે યથાસ્થાણુર્જલેત્વન મરીચિકા ।

વિનિર્ણોતા વિમૂઢેન દેહત્વેન તથાત્મતા ॥ ૭૩ ॥

જમ મૂ માણસે સ્થળ (થાલલો) પુરુષપણે માની લીધો છે તથા મગી
ચિકા (ઝાઝવાનુ પાણી) પાણીપણાવડે માની નીધેન છે તેમજ અજ્ઞાની મા
ણસે આત્માપણુ દેહપણાવડે માની લીધુ છે ૭૩

ગૃહત્વેનૈવ કાષ્ઠાનિ સિદ્ધત્વેનૈવ લોહતા ।

વિનિર્ણોતા વિમૂઢેન દેહત્વેન તથાત્મતા ॥ ૭૪ ॥

જમ જડ માણસે લાકડા ધરપણાથી નકી કરી લીધેન છે તથા લોહા
પણુ ખડ્ગપણાવડે નકી કરે લીધેલ છે તેમજ મૂખ માણસે આત્માપણુ દેહપ
ણાથી નકી કરી લીધેન છે ૭૪

૧ યથા વૃક્ષવિપર્યાસો જલાદ્રવતિ કસ્યચિત્ ।

તદ્વદાત્માનિ દેહત્વં પश्यत्यજ્ઞાનયોગતઃ ॥ ૭૫ ॥

જમ ડાઘને પાણીથી વૃક્ષોનું અવળાપણું લાગે છે અર્થાત્ ઝાડવાંઓ ઉધાં દેખાય છે તેમ અજ્ઞાનના યોગથી આત્માનેવિષે દેહપણું દેખે છે. ૭૫

પોતેન ગચ્છતઃ પુંસઃ સર્વે ભાતિ વનં ચલમ્ ।

તદ્વદાત્માનિ દેહત્વં પश्यत्यજ્ઞાનયોગતઃ ॥ ૭૬ ॥

જમ વાણુથી ગતિ કરનારો માણસ (કાંઠા ઉપરના) વનને આંધુનું જતું દેખે છે તેની પેઠે અજ્ઞાનના યોગથી આત્મામાં દેહપણું દેખે છે. ૭૬

પીત્તત્વં હિ યથા શુન્ને દોષાદ્ ભવતિ કસ્યચિત્ ।

તદ્વદાત્માનિ દેહત્વં પश्यत्यજ્ઞાનયોગતઃ ॥ ૭૭ ॥

જમ ડાઘને કમળા વિગેરે દોષથી ઘોળા પદાર્થમાં પીળાશ દેખાય છે, તેનીપેઠે આત્મામાં દેહપણું અજ્ઞાનના યોગથી દેખે છે. ૭૭

ચક્ષુર્મ્યાં ભ્રમશીલામ્યાં સર્વે ભાતિ ભ્રમાત્મકમ્ ।

તદ્વદાત્માનિ દેહત્વં પश्यत्यજ્ઞાનયોગતઃ ॥ ૭૮ ॥

જમ (માણસ કુદડી ફેરવાથી) ફેરવાળી થયેલી આંખોથી બધું ફરતું હોય એવું દેખે છે, તેનીપેઠે અજ્ઞાનના યોગથી આત્મામાં દેહપણું દેખે છે. ૭૮

અલાતં ભ્રમણેનૈવ વર્તુલં ભાતિ સૂર્યવત્ ।

તદ્વદાત્માનિ દેહત્વં પश्यत्यજ્ઞાનયોગતઃ ॥ ૭૯ ॥

જમ ફેરવવાનેલીધે ઉંખાડીયું સૂર્યની પેઠે ગોળાકાર દેખાય છે, તેવી રીતે આત્માનેવિષે દેહપણું અજ્ઞાનના યોગથી દેખે છે. ૭૯

મહત્વે સર્વવસ્તૂનામણુત્વં જ્ઞાતિદૂરતઃ ।

તદ્વદાત્માનિ દેહત્વં પश्यत्यજ્ઞાનયોગતઃ ॥ ૮૦ ॥

જમ સર્વ વસ્તૂના મોટાપણાવિષે ઘણે દૂરથી (દૂરપણાનાં કારણથી) નાનાપણું દેખે છે, તેવીરીતે અજ્ઞાનના યોગથી આત્મામાં દેહપણું દેખે છે. ૮૦

સૂક્ષ્મત્વે સર્વે ભાવાનાં સ્થૂલત્વ ચોપનેત્રતઃ ।

તદ્વદાત્માનિ દેહત્વં પश्यत्यજ્ઞાનયોગતઃ ॥ ૮૧ ॥

જમ સર્વ પદાર્થના સૂક્ષ્મપણામાં ઉપનેત્ર (અંખમાં) થી સ્થૂલપણું દેખે છે તેમજ આત્માનેવિષે દેહપણું અજ્ઞાનથી દેખે છે. ૮૧

કાચભૂમૌ જલત્વ વા જલભૂમૌ હિ કાચતા ।

તદ્વદાત્માનિ દેહત્વ પશ્યત્યજ્ઞાનયોગત ॥ ૮૦ ॥

જમ કાચની ધરતીમા પાણીપણુ અથવા પાણીની પૃથ્વીમા કાચપણુ (ભાતિયી) દેખે છે, તેવી રીતે અજ્ઞાનના યોગથી આત્મામા દેહપણુ દેખે છે ૮૦

યદ્વદગ્નૌ મણિત્વ હિ મણૌ વા વન્હિતા પુમાન્ ।

તદ્વદાત્માનિ દેહત્વ પશ્યત્યજ્ઞાનયોગત ॥ ૮૧ ॥

જમ અગ્નિ (ના તણખા) મા મણિપણુ અથવા મણિમા અગ્નિ (ના તણખા) પણુ માણમ દેખે છે, તેમ આત્માનેવિષે દેહપણુ અજ્ઞાનના યોગથી દેખે છે ૮૧

અન્નેષુ સત્સુ ધાવત્સુ સોમૌ ધાવતિ ભાતિ વૈ ।

તદ્વદાત્માનિ દેહત્વ પશ્યત્યજ્ઞાનયોગત ॥ ૮૨ ॥

જમ વાદળાઓ (આકાશમા) દોડ્યા જવાથી ખેંખે ચંદ્રમા દોડે છે એમ જણાય છે, તેવી રીતે આત્મામા દેહપણુ અજ્ઞાનના યોગથી દેખે છે ૮૨

યયૈવ દિગ્વિપર્યાસૌ મોહાદ્ભવતિ કસ્યચિત્ ।

તદ્વદાત્માનિ દેહત્વ પશ્યત્યજ્ઞાનયોગત ॥ ૮૩ ॥

જમ દોડને મોહથી શિશુને છલાવો (દિડ્ મૂં પણુ) થઈ જાય છે, તેવી રીતે અજ્ઞાનના યોગથી આત્મામા દેહપણુ દેખે છે ૮૩

યથાશશી જલે ભાતિ ચચન્દ્રત્વેન કસ્યચિત્ ।

તદ્વદાત્માનિ દેહત્વ પશ્યત્યજ્ઞાનયોગત ॥ ૮૪ ॥

જમ દોઢ માણસને ચંદ્રમા (અને સૂર્ય આદિ પદાર્થો) પાણીમા ચચન્દ્ર પણાથી દેખાય છે, તેવી રીતે આ મામા દેહપણુ અજ્ઞાનના યોગથી દેખે છે ૮૪

’ एवमात्मन्यविद्यातो देहाध्यासो हि जायते ।

स एवात्मपरिज्ञानाह्णीयते च परात्मनि ॥ ૮૫ ॥

એવી રીતે અવિદ્યાને લીધે આત્મામા દેહાધ્યાસ થાય છે તેજ દેહાધ્યાસ આત્માના બોવથી (બ્રહ્મ આત્માના એકપણુનો સાક્ષાત્કાર થવાથી) પરાત્માને વિષે એટલે અજ્ઞાન અને તેના કાર્યરહિત પ્રત્યગ્ અભિન્ન બ્રહ્મનેવિષે લય પામે છે (બ્રહ્મ સ્વરૂપે રહે છે) ૨

૧ ઉપરના ૧૨ શ્લોકમા કરેલા અર્થનો ઉપસહાર કરે છે

૨ અધિષ્ઠાનપિતા આરોપિતનું મર્ડ સ્વરૂપ નથી અધ્યાસ લય થતા તેનું કારણ અજ્ઞાનપણુ લય થાય છે એમ સમજવું કેમકે અજ્ઞાન લય ને પામે તો અધ્યાસનો લય સભવે નહીં

સર્વમાત્મતયા જ્ઞાતં જગત્સ્થાવરજંગમમ્ ।

અભાવાત્ સર્વભાવાનાં દેહસ્ય ચાત્મતા કુતઃ ॥ ૮૮ ॥

સ્થાવર જંગમ (ચરાચર) જગત્ સર્વ આત્મપણાથી જાણ્યું. આમ જગત્ આત્મારૂપે જાણાયાથી સર્વ પદાર્થોનો અભાવ થાય છે. અને સર્વ ભાવો (પદાર્થો) નો અભાવ હોવાથી દેહને આત્માપણું ક્યાં રહ્યું? ૮૮.

*આત્માનં સતતં જાનન્કાલં નય મહાશુભે ।

પ્રારબ્ધમશ્વિલં ધુંજન્નોદ્વેગં કર્તુમર્હસિ ॥ ૮૯ ॥

હે મહાશુભિ ! (કામાદિકનો પરાભવ કરવો તે થકી પોતાના હિતના સાધનમાં સાવધ રહેનાર) તું, પ્રત્યક્ અભિન્ન આત્માને નિરંતર (મરણ પર્યંત) જાણતો (વેદાંત વાક્યથી વિચારતો) કાળને ઉદ્વંધન કર. (વિચારસાધ્ય જ્ઞાન તથા પછી) સધળાં પ્રારબ્ધને (મનુષ્ય દેહ આપનારાં કર્મને) ભોગવતો (સુખ દુઃખના આભાસના અનુભવથી ઓછું કરતો) ઉદ્વેગ કરવાને યોગ્ય નથી. ૮૯.

૧ ઉત્પન્નેષ્યાત્મવિજ્ઞાને પ્રારબ્ધં નૈવ મુંચતિ ।

इति यच्छ्रूयते शास्त्रे तन्निराक्रियतेऽधुना ॥ ૯૦ ॥

આત્માનો બોધ થયા છતાં પણ પ્રારબ્ધ કર્મ છોડતું નથી એમ શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે તેનું હવે નિરાકરણ કરાય છે. ૯૦.

(અહીં આવી પ્રક્રિયા છે કે લૌકિકી, એટલે લોકિકી દૃષ્ટિમાં આવે તેવી, શાસ્ત્રીયા એટલે શાસ્ત્રમાં વર્ણવી હોય તેવી, અને અનુભાવિકી એટલે અનુભવમાં આવે તેવી, એમ ત્રણ પ્રકારની જગતની પ્રતીતિ છે. તેમાં પહેલી જ કહી તે પ્રતીતિ સાવ સાચી લાગે તેવી છે, બીજી સાચી નહિ ને ખોટી નહિ એવી છે, અને ત્રીજી ઝાઝવાના પાણીના જેવી દેખવામાત્ર છે.)

(એ ત્રણ પ્રકારની પ્રતીતિમાં પહેલી વેદાંતના શ્રવણ-મનન-નિદિધ્યાસનથી, બીજી આત્માના સાક્ષાત્કારથી અને ત્રીજી પ્રારબ્ધકર્મનો ક્ષય થવાથી નિવૃત્ત થાય છે. અને આ આચાર્યજીએ લીધેલો પ્રસંગ બીજી પ્રતીતિના અભિપ્રાય પ્રમાણે છે એમ જાણવું)

* માટે આત્મવિચારથી કાળ ગાળવા વિષે કહે છે.

૧ અર્થ જોતા પ્રારબ્ધજ નથી એટલે ભોગ ક્યાથી હોય, ભોગનો અભાવ હોવાથી ઉદ્વેગનું કારણ પણ કેમ હોય અને ઉદ્વેગ ન હોય એટલે તેના નિગેધનો ઉપદેશ શા માટે જોઈએ. એવું વેદાંત શાસ્ત્રનું રહસ્ય કેવામાટે આચાર્યજી પ્રતિજ્ઞા કરે છે, અર્થાત્ પ્રારબ્ધનું નિરાકરણ કરે છે.

સંકા નથી. અંતઃકરણમાં જે પ્રકારનો સંબંધ હોય તે પ્રકારનો બહાર આભાસ થાય છે એમ કેટલાકનું માનવું છે તે ખોટું નથી. કેમ કે ઘણા સુખદુઃખના પ્રસંગમાં તે પ્રત્યક્ષ જણાય છે રહે છે; તેમ છતાં પણ કેટલાક વિષયોમાં ઉપરની ક્રિયાની આવશ્યકતા રહે છે. ઘાટા સંબંધમાં અતિ સ્નેહ, અતિ પરિચય, અતિ-પ્રેમ કે અતિ મિત્રતા થઈ ગયેલા હોય તો સામા પક્ષના ઉપરના હાવભાવો કે આચરણો ને સમજી માણસ ઇચ્છતો નથી, તોપણ એટલું તો મનમાં આવે છે કે આ પ્રસંગમાં આણે આમ કરી દેખાડયું હોત તો ઠીક હતું. કદિકને ઉપરનો હાવભાવ કે ઉપરની ક્રિયા ન જોવામાં આવે તો દુનિયાની રીતથી ઉલટું લાગીને પણ અંતઃકરણમાં ઝોછું આવે છે, પણ બંધન દૃઢ હોવાથી અંતઃકરણમાં આવેલો ખેદ સદ્વિચારથી કેટલાક ટાળી નાંખે છે. પણ આવાં શુદ્ધ પાત્રો જગતમાં શોધવા જ્યો તો મળવાં કઠણ છે એમ આ સંસારના વ્યવહાર ઉપરથીજ સિદ્ધ થાય છે. સઘળા સંબંધોમાં પરસ્પર સેવ્યભાવ કે પરસ્પર સેવકભાવ હોતો નથી, પરંતુ ઘણું કરી એકમાં સેવ્યભાવ અને બીજામાં સેવકભાવ હોય છે અને કાળે કરીને ઘણી સમાનતા થઈ જતાં પણ સેવ્યસેવક ભાવ સાવ આળશી જતો નથી. મૂળ તપાસીએ તો સઘળા સંબંધોનું કાંઈપણ કારણ હોય છે સગાઈ વગરના બીજા સંબંધો સમાન ગુણ-સ્વભાવથી કાઢને કાઢસાથે અને કાઢને કાઢસાથે બંધાય છે અને સગાઈનો સંબંધ તો પ્રારબ્ધયોગથી જ સાથે જન્મ થવો હોય તેમ થઈ જાય છે. અથવા બધામાં પ્રારબ્ધને જોડીએ તોપણ એમાં કાંઈ બાંધ નથી, પરંતુ કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. પછી વખતે તે કારણ પેહેલાં દેખાય, વચમાં દેખાય, અંતે દેખાય કે કાર્ય સાથે એકતા થઈ જવાથી ન પણ દેખાય; એનો નિશ્ચય નહિ. સાવ નિષ્કારણપણું સિદ્ધ કરવા જતાં સઘળા વ્યવહાર અને સંબંધનું મિથ્યાપણું થઈ જાય છે માટે આનેમાટે આટલેથીજ અટકવું જોઈએ.

જન્મ દંભીલોકો અંતઃકરણમાં દુર્ગુણ ભરેલા હોય તો પણ જગતમાં માન મેળવવા સદ્ગુણીના જવાં ઉપરથી આચરણ કરે છે કે જે અજાણ લોકોને પ્રથમ આંખમાં જાણવામાં આવે નહિ. જનસ્વભાવની વાત બહુ વિચિત્ર છે. કાંઈ

માટે આત્મવિક્ષેપ કપટની વાતની મરણ થતાં પણ ખખર નથી પડતી. આવો

૧ ખરું જોતા પ્રારબ્ધગતમાં ભલા માણસો બીજાએ સ્વાર્થથી રચેલા શોભિતા

રણ પણ કેમ હોય અને ઉદ્દેગ ના પામે છે. એવાજ સ્વાર્થના પાશમાં સંબંધ, સ્નેહ, સ્મરણ રહસ્ય કેવામાટે આચાર્યજી માને ઉપયોગ ઘણે સ્થળે ઉપરનાં આચરણોથી દેખાડ

વામા આવે છે * પાપનો ઘડો ફુટ્યાવગર રેતો નથી તેથી છેવટ તની પરીક્ષા થઈ જાય છે અને પરીક્ષા નવીન થતી એમ માનિયે તો તેવાની સાથે વ્યવહાર ગાખતા ત્યો ગમે તેટલું વહાન દેખાડે તોપણ અતર શકિત રહે છે કાંઈ દેવ યોગથી અતઃ પણ વિશ્વાસ કરે તો તેથી દુષ્કર પરિણામ આવે, પણ તેવું બનિય હોય તો તેમ થવું એ પણ માયામા અભવિત છે ।

આના સ્થળમા, સખ વ તે મ મ ન ન ઢેહેવાય, સ્નેહ તે સ્નેહ ન ઢેહેવાય પરિચય તે પરિચય ન ઢેહેવાય, પ્રેમ તે પ્રેમ ન ઢેહેવાય અને મિત્રતા તે મિત્રતા ન ઢેહેવાય કદાચિન્ કુપિત મિત્ર સર્વ ગુહ્ય પ્રકાશતિ । (મિત્ર કદિ દાપે તો સર્વ છાની વાત બહાર પાડી દે છે) આવા વચનો સાબળીને અમને બહુ કટાણો આવે છે ઠમઠે એ ગુહ્ય એવું ઠેવું હોય કે ખીજતા જણવાથી હાનિ થાય, અને ધારે કે તેવું હોય તો એ મિત્ર પણ શાનો કેનાય કે ને કારણ મળનાથી એ પ્રમાણે અમિત્રતા કરે પરંતુ આપણને એટલો બોધ મળે છે કે સન સખ નમા કાંઈપણ સ્નાયરૂપ હેતુ રહેવો છે સત્ત્વગ્ગ અને તમ એ ત્રણ ગુણુવાળી પ્રકૃતિઓ હોય છે એ ત્રણ ગુણ સખ વ, સ્નેહ, પરિચય, પ્રેમ, અને મિત્રતાના વ્યવહારમા પોતાનું રૂપ દેખાડે છે બેય પાત્રો સત્ત્વગુણી સ્વભાવના હોય તો સ મ ન સ્નેહ વગેરે મહા ગભીર રૂપ પકડે છે અને પરસ્પર અતિપય આનન્દ પ્રાપ્ત થાય છે આ પ્રમાણે હાનાથી ક્યાંઈ ક્યાંઈ પરસ્પર સેનકભાવ પણ દેખાય છે જ્યાં ગુણનું સમાન પણ હોય ત્યાં વિચિત્ર દેખાવો વાય છે એ દેખાવો ઉપરથી દેખવા માત્ર હોય છે પરંતુ અતરમા ખરેખરો ભાવ હોય છે તેથી પરિણામ એકસગ્રંથુ આદ્યુ જાય છે આમ અનેક પ્રકારના પાત્રોમા અનેક પ્રકારના ભાવોના દર્શન વાય છે પરંતુ તેથી સ્નેહ પરિચય વગેરેમા ઉપરના આચરણોની તો આવશ્યકતા પ્રાપ્ત વાયજ છે અમય પરંતુ તેમ ન બને તો પછી સખ વ, સ્નેહ, પરિચય, પ્રેમ કે મિત્રતા થયાનું કળ સુ કાતો આ લોકનો કાંઈ સ્નાય હોય અને કાતો પર લોકનો હોય આમા પરલોકના સ્નાય કરતા આ લોકનો સ્નાય વિશેષ જણાય છે માટે તે પ્રમાણે તેની વ્યવસ્થા વગી જોઈએ માણસો કહે છે કે જુવુ માહી હોય તેવું ઉપર દેખાય એ વાત ખરેખરી છે વખતે હોય તેટલું દેખાય છે

* જગતમા એના ઘણા કમા છે કે જે દમથી પળ થાય છે અને સાચી રીતે પણ થાય છે ઈશ્વર ગદ્ધન વિગેરે પ્રકૃતિના નાણીને હાનિ । યાન તેવી ગતે પ્રવાના કામા સાન ન થતા હોય તે રતા ન્હાગા થાય તોપણ । થતા હોય તે કરતા પ્રકટ હી છે કેમકે મારા મના દબાવી કરતા પણ અમ્યાસને સીવે દબ છુટી જઈ લગા સચતા આવી જાય છે અને તેનો મનની હિતમ મિત્રિ થાય છે

અને વખતે કાંઈ દેશ કાળ વગેરેનાં કોઈ પ્રતિબંધથી અથવા કાંઈ ખીજાં અનિર્વચનીય કારણથી અંતરમાં હોય તેટલું બહાર દેખાતું નથી, તો તે પાત્ર પ્રમાણે દર્શાવવાને ગુણુજ્ઞ માણસે આળસ ન રાખવું જોઈએ.

શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુન પરસ્પર સંબંધી હતા તેમાં તેમને મિત્રતા બધાણી હતી. એમણે અંતઃકરણનો પરસ્પર પૂર્ણ ભાવ છતાં ઉપરનાં કેટલાં બધાં સાધનો કર્યા હતાં તે ઇતિહાસ ઉપરથી આપુ જગત્ જાણે છે. ભાઈઓનો દાખલો જોયો હોય તો શ્રીરામ-લક્ષ્મણ વગેરેનો ઇતિહાસ કાંઈ અજ્ઞાણો નથી. લક્ષ્મણજી રામચંદ્રની સાથે પધાર્યા અને ભરતજી મોટા ભાઈ પાછા પધારે ત્યાંસુધી ન દીક્રામનાં જઈને પાદુકા સેવતા વશ્યા જુવો અંતઃકરણના ભાવને કેટલો બધો બહાર દેખાડ્યો? પણ આમાં કૃત્રિમપણું લેશ પણ નથી એજ માત્ર અતિ આનંદનું કારણ છે. પિતા-પુત્રના દાખલામાં શ્રવણનું આખ્યાન કોઈથી અજ્ઞાણું નથી. પત્ની અને પતિનાં સંબંધમાં સીતા કે જે અણુવાણે પગે રામચંદ્રજી સાથે ચાલી નીકળ્યાં તેનો અને રણસગ્રામમાં પાપી રાવણને રોળનાર રામચંદ્રનો ઇતિહાસ તથા નળદમયંતી કે જેને કલિયુગે પરીક્ષા લેવા સારૂ ઘણું દુઃખ દીધું હતું તો પણ પરસ્પરનો અચળ પ્રેમ છેવટસુધી ટકી રહ્યો હતો તેનો ઇતિહાસ પણ પ્રસિદ્ધ છે. એવી રીતે ઐતિહાસિક જેટલા દાખલાઓ જોઈએ તેટલાઓ સંબંધ, રનેહ, પરિચય, પ્રેમ અને મિત્રતાના વિષયમાં ઉપરની ક્રિયાને દેખાડનારા મળી આવે અને આજ પણ કોઈ કોઈ ઠેકાણે મળી આવે એમાં એટલું તાર્તમ્ય છે કે એની મેળે ભાન વગર જે ભાવ થાય તે અત્યુત્તમ છે. અને જે કોઈક ભાનપૂર્વક થાય તે અતિ ઉત્તમ નથી. કેમકે એટલી પ્રેમ વગેરેની ન્યૂનતા પરખાય છે.

સંબંધ, રનેહ, પરિચય, પ્રેમ અને મિત્રતાનાં સઘળાં પાત્રોને ત્રણ ભેદમાં મેલવાથી કાંઈક વ્યવસ્થા થાય છે. ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ, એમ એના ત્રણ ભેદ કદપાય. જેઓનાં અંતઃકરણું એકબીજાના મનને જાણનાર અને સંબંધ ગયેલાં હોય, જેઓને ઉપરનાં આચરણોની કે ક્રિયાની આવશ્યકતા ન હોય અને જેઓનાં શરીર માત્ર મિત્ર હોય તથા ચંદ્ર ચંદ્રારમાં મોહિત હોય તેમ સહજ સ્વભાવથી એકબીજામાં મોહિત હોય તેવાંઓને ઉત્તમ ભેદમાં મેલવાં. જેઓનાં અંતઃકરણું પરસ્પર જાણુયા છતાં ઉપરનાં આચરણું પણ ગમતાં હોય અને જેઓ એકબીજાની ન્યૂનતા જ ગાય તો તે દયાવી રાખીને ઉદાસ રહેતાં હોય તેવાંઓને મધ્યમ ભેદમાં મેલવાં. અને જેઓ ગોતાના અમુક સ્વર્થ માટેજ ઉપરથી પ્રેમ પરિચય વિગેરે દેખાડતાં હોય અને તે સર્થ પછી અથવા નહિ

એ એવું લાગ્યા પછી બીજા રૂપના વડા જેવા રોય તેઓને કનિષ્ઠ ભેગા મે
નવા આથી બીજા પ્રકારના જેટલા ભે કનિષ્ઠ તેટલા કાર્ય અને સ્વભાવ પ
રતે કનિષ્ઠ શકાય

ક્યાંય ગુરુશિષ્ય ॥ ઉપમા પ્રેમ કે સ્નેહ હોય, ક્યાં પિતાપુત્રના ઉપમા
હોય, ક્યાંય સહોદર ભાઈના ઉપમા હોય, ક્યાંય સમાન મિત્રના ઉપમા હોય,
ક્યાંય પતિપત્નીના ઉપમા રોય, ક્યાંય રાજા પત્નિના ઉપમા હોય તેમા પણ
પાત્રતા ભેદ બહુ હિ નય છે, કેમકે અથવા પાત્રો એકસરખા નીવડતા નથી
સોનું ઉપુ, કવીર, માટી વિગેરે જુદા જુદા પ્રકારના અને મૂલ્યના પાત્રો
હોય તેમ મનુષ્યમા પણ તેના જુદા જુદા મૂલ્યના પાત્રો હોય છે, તેથી
તે પાત્રો પોતાની જગ્યા યોગ્યતા હોય તેની જગતને જણાવી માપે છે તે
ઉપરથી શોધક વૃત્તિના નિવાધિઓએ સાગ સપા ન કરવો જોઈએ

પરંતુ એટલું તો નહીં છે કે અતઃ પ્રશ્ન એ કાચની પેઠે પાત્ર એક વસ્તુ
નથી કે તેમા જો ભાન હોય એવો અભાવ રહે એ ભાનને જ પાત્રનાર તો વાણી
અને ક્રિયા એ જોય છે * શ્રદ્ધા એ એક જાતનો ગુણ. અતઃ કદાચ થાય છે એ
શ્રદ્ધા ક્યાંય પરસ્પર સરખી હોય, ક્યાંય પરસ્પર ન્યૂનાવિધ હોય અને ક્યાંય પર
સ્પર એકમા હોય અને બીજામા સાન ન હોય એ શ્રદ્ધા જ્યારે પરિચયને નીધે
અતિશય દૃઢ થઈ જાય છે ત્યારે પછી ઉપરના ભાનભાવો, ક્રિયાઓ કે નાણી ઉપર
વક્ષ રહેતું જાય તો કદાચ ભાવો ના હોય તે પ્રયત્ન સીમામા અને સીમા
બહાર થઈ પણ જાય છે, પરંતુ તે ભાવોનું કારણ પરસ્પર ભાન હોય કે ના. રહે
એવું કહી શકાય જો છે કેમકે માગમા અમુકનો અમુક ભાન થયો અને
થયો એવું ભાન થયું એ પગ સમન, સ્નેહ, પગિય, પ્રેમ, અને મિત્રતાનું મેના
પણ જણાવનાર છે આમ છે અદ્યયન જગતની નાત તો આમાન ગીતે જેતા
નિશ્ચિન છે એક દાસ સમવ અને એક દાસ સ્નેહ, પગિય, પ્રેમ અને મિ
ત્રતા એ ચાલે છે મગાડના સમનનો પ્રકાર જુદો છે અને સ્નેહનો પ્રકાર જુદો
છે જને જને સાથે જોડેલા સમન હોય તેણે તેની માથે અમાર વ્યવહારના કા
મોમા ઉપરના ભાવો દેખાડનાની જરૂર પડે છે જરૂર પડે છે તે પોતાની યો
ગ્યતા દેખાડી આપવાને જ નહિ પણ આમાને આજુ ન થાયે તથા વોટા અન્યથા
કલપના ન કરે તેને માટે પડે છે અમથના સમવમા વખતે દૃઢતાની ન્યૂનતા

* અતઃ પ્રશ્નમા તો તટવો બધોય ભાવ નાળી અને ક્રિયા જગતની શતાથી પગ રોય તે
કરતા વહેલાં જોઈ જાય છે શરૂ છે

હોય તો વિશેષ પડી જાય છે અને એ વિશેષ સુખને ઝોછું કરે છે. પણ સંખ-
ધમાં પાછો સ્નેહ રહ્યો છે. તે સ્નેહ જો ખરેખરો રહેલો હોય તો પછી તેવા
સ્થળમાં ઘોખો લાગતો નથી અને ઝોછું પણ લાગતું નથી.

જો મૂળ વિચાર કરિયે તો સાધન વગર કાંઈપણ ધર્મા સિદ્ધ થતી નથી.
સંખધ, પ્રેમ, સ્નેહ, પરિચય, મિત્રતા વગેરે કાંઈ જન્મથીજ કાઢને હોય નહિ.
સમજણ આવી પછી થાય છે. જ્યારે એ થાય છે ત્યારે તે થવાનાં કાંઈપણ
સાધનો માણસ પાસે હોય છે એ સાધનો કામ સિદ્ધ થયા પછી મેઘી દેવાં એ
કાંઈ યોગ્ય નથી વિદ્યાર્થી વિભૂતિ મળે છે તેથી વિભૂતિ મળ્યા પછી વિદ્યા-
તજ દેવી એવું કાંઈ પણ કહે નહિ. તેવીજ રીતે પરિચય, પ્રેમ, સ્નેહ, મિત્રતા
વિગેરેનાં સાધનો હોય તે સાધનોનો અનાદર કરવો યોગ્ય છે એમ તો કાંઈપણ
કહે નહિ પોતાને માટે નહિ તો લોકોને શીખવવા અથવા લોકોને દેખાડી આપવા
પણ સાધનો રાખવાની જરૂર છે. કારણકે છોડી દેવું એ તો લોકોને સહેલું
લાગે છે પરંતુ છોડી દેવા જવી અથવા છુટી જાય એવી સ્થિતિએ કેમ પોતે
તે કાંઈ તેઓ જાણે નહિ.

એક બાળકને ઘડીયે ઘડીયે સભાળવું, ભીનામાંથી સુકામાં કરવું, તેને હસા-
વવું, રમાડવું, તેની ખાધા પીધાની તથા જોઈતી વસ્તુની સભાળ રાખવી, એને
દુઃખ થઈ જાય તો તેને દુઃખે તેટલુંજ દુઃખી થવું તથા ક્રુષ્ણી ન થવા દેવું વિગેરે
દેખાવો જોઈ સ્વાભાવિક છે તોપણ તે લોકોના જાણવામાં ન આવે તો માતાપણ
ખીજી શી રીતે જણાય અને લોકોને શી રીતે શીખાય? મોટા થઈ માતાની આ-
જ્ઞામાં રહેવું, તેની અવસ્થાની યોગ્યતા પ્રમાણે સેવા કરવી, અને વૃદ્ધપણમાં
તેની આકરી કરવી વગેરે દેખાવો સ્વાભાવિક છે તોપણ તે લોકોના જાણવામાં ન
આવે તો પુત્રપણું ખીજી શી રીતે જણાય અને લોકોને શી રીતે શીખવે? એ-
વીજ રીતે પત્નીએ પતિપ્રત્યેના પોતાના ધર્મોના હાવભાવો તથા પતિએ પત્ની-
પ્રત્યેના પોતાના ધર્મોના સુખદ હાવભાવો પ્રકટ કરવા જોઈએ. પિતાએ પુત્ર
પ્રત્યેના ધર્મના સુખદ હાવભાવો સર્વ પ્રસંગમાં પ્રકટ કરવા જોઈએ અને પુત્રે પિતા
પ્રત્યેના પોતાના ધર્મના સુખદ હાવભાવો પ્રસંગોપાત્ત પ્રકટ કરવા જોઈએ મોટા
ભાઈએ નાનાભાઈ પ્રત્યેના ધર્મોના સુખદ હાવભાવો પ્રસંગોપાત્ત પ્રકટ કરવા જો-
ઈએ અને નાનાભાઈએ પોતાના મોટાભાઈ પ્રત્યેના ધર્મોના સુખદ હાવભાવો
પ્રસંગોપાત્ત પ્રકટ કરવા જોઈએ મિત્રોએ પરસ્પર એકબીજાના ધર્મોના હાવભાવો
પ્રસંગોપાત્ત પ્રકટ કરવા જોઈએ એમ સમારનાં સર્વ પાત્રોએ પોતપોતાના ધર્મ

પ્રમાણે પરસ્પરના સધના ભાવો પ્રકટ કરવા જોઈએ એમા દેટવાક ભાવો એ
ખીજના અતરને સતોષ આપે એવા ય હોય છે અને કેટલાક નોંદાના મોવને ઉપયોગી
હોય છે વિવાહ એવું નામપડે ત્યાં યમા અતિચય આત્ર યાય છે પરંતુ તે આ-
નંદને પ્રકટ કરવા માટે, નોખત તગા, વગડાનના, મડપોરોપા કરાવના, હાડી
ઝુમગ વગેરેના અજવાળામા નાચરગ કરાવના સાગ સાગ નમ બપર ધરવા
અને મિષ્ટાન્ન પાન લેના વિગેરે ઉપગના માનનો સર્વ કરવા પડે છે એ દ્વારા
પ્રમાણે સ્નેહ વગેરેમા સાધનોની જરૂર પડે છે એ જરૂર પરસ્પર બરાબર
લક્ષમા ન હોવાથી અચિત યોગથી કે દ્વયોગથી બચાવેના સમયમા, સ્નેહમા,
પરિચયમા, પ્રેમમા અને મિત્રતામા ક્યાંક પક્ષાધાત થઈ જાય છે પક્ષાધાત એટલે
એમ કે એક દારનું પાત્ર બરાબર પૂર્ણગીતે શ્રદ્ધાપૂર્વક ભરેલું હોય અને ખીજ
દારનું પાત્ર અપૂર્ણ, અથવા અશ્રદ્ધાનાં અથવા અનાં ગ્વાળું હોય તો તેથી
આભાસ યઈ જાય છે એ રસાભાસ અનુભવનાં અને તટસ્થ ગ્રહી જેના
રને જોયને ખેદજનક થાય છે સર્વને સુખની ઇચ્છા હોય છે તેથી સહુ પો
તપોતાને અનુકુળ વિચાર કરીને ત્યારે સમગ્ર દેવાની શી જરૂર છે એમ શક
થણા કરે છે પણ એમ જો હોત તો વર્મશાસ્ત્રા વગેરેના ઉપદેશો નિર્વ્યકજ
ગણાત માટે લોકોમા પરસ્પરના સમધમા સુખનો વારો થાય તે નિષયમા
વિચાર આપવાની બહુ આવશ્યકતા છે માટે જગતમા જે જે સમયમા જે જે
પાત્ર હોય તેમણે પોતપોતાની પાત્રતા પ્રમાણે પાઠ ભજવ્યે જો. એમા ન્યૂ
નતા જોઈવી થાય તેટલી પરસ્પરના સુખમા ન્યૂનતા થાય છે એમ સમજવું
માફી અમારે અતરનો ખરો સિદ્ધાંતતો એવો ખરો કે જ્યાં ખરેખરો સમધ,
પ્રેમ, પરિચય સ્નેહ, મિત્રતા વિગેરે દેવનો આર્વિભાન થયો હોય ત્યાં સાધનો
એની મેળે થાય તે ભવે બાકી કૃત્રિમ માનનો કરના પડે તો તે સમય, પ્રેમ,
પરિચય, સ્નેહ, મિત્રતા એ સુદ્ધ નથીજ અને જ્યાં સાધનોના વિદ્વેષ થતો હોય
ત્યાં તો તેનું નામ પણ નહીં

અમે ઇચ્છીએ છીએ કે પરમેશ્વર જગતમા સદ્ભાન વધારે અને લોકો પ
રસ્પરનો મળવ, પરિચય, સ્નેહ, પ્રેમ, મિત્રતા વગેરેમા પરમ સુખ મેળવના સ
સાગને સાર્યક કરી આ લોક તથા પરલોક સુધારે

નિશ્ચય વિષે.

કે કેદારનાથ દુરિતા

જગતના વિચિત્ર દેખાવો, વિચિત્ર સંબંધો, તથા વિચિત્ર કાર્યો ઉપરથી લોકો 'આ ઠીક છે કે અઠીક છે.' અથવા 'આ સાચું છે કે માઠું છે' એવો નિશ્ચય પોતાની સમજણને અનુસરીને કરે છે. અનુભવમાં જ આવે છે તેવિધે આ ખરાખર સમજાયું છે કે નહિ તેનો વિચાર કરવાનો ઘણું કરી સ્વભાવ હોતો નથી 'અદ્વય અંધારે વેચાણી છે' એવું એક ઢહેવત છે તે પ્રમાણે પોતાની બુદ્ધિમાં આવે તે ખરાખર સમજે છે. તે વિના સંસારમાં સ્થિતિ પણ કેમ થઈ શકે? નિશ્ચય સામાના ગુણુદોષ અને ક્રિયા ઉપરથી થાય છે તેમાં એમ પણ છે કે આપણા હૃદયમાં પ્રથમથી જેવો આભાસ થયો હોય તેવો નિશ્ચય સામાના ગુણુદોષવિષે થાય છે. એમ ન હોય તો એક સારો માણસ એકસરખી રીતે બધા લોકોમાં એકસરખું માન પામવો જોઈએ, પણ તેમ નથી થતું. પોતાની પાતતા ઉપર પણ નિશ્ચયનું ત્રાજવું નમે છે પોતાનામાં કાંઈ રાગદ્વેષ વિગેરે હોય અથવા ગુણુદર્મની પરીક્ષા ન હોય તો સામાનેમાટે તે પ્રમાણે નિશ્ચય અંધાધ જાય છે. વધારે ચમત્કાર એ છે કે એ થયેલો નિશ્ચય પણ સત્ય છે કે નહિ તે જાણવાને કાંઈ સાધન મળતું નથી. જટલા માણસો, તેની જટલી મનોવૃત્તિઓ, તે પ્રમાણે નિશ્ચયની પણ સખ્યા સમજાવી. કાંઈ કાંઈ વાર કાંઈ કાંઈ નિશ્ચય પરમ સુખનું કે પરમ લાભનું કારણ થાય છે અને કાંઈ કાંઈ વાર દુઃખનું અને હાનિનું કારણ થાય છે પણ તેમ થયા પછી પણ કરેલો નિશ્ચય અઘટિત હતો એમ જાણવામાં આવે તો નિશ્ચયનું નિશ્ચયપણું રહે નહિ. તેથી કે કોણ જાણે બીજા કારણથી પણ તે જાણવામાં નથી આવતું ન્યાય, વ્યાકરણ, વેદાંત એ પણ વિદ્વાનોના નિશ્ચયનાં દર્પણો છે તેમજ બીજા પણ વિવેકીઓએ પોતાના વિચારરૂપ દર્પણો જગતને જોવા રાખ્યાં છે. તેઓએ જગતને લાભ કર્યો છે. પરંતુ આ ઉપરથી માયાનો ચમત્કાર કેવો વિચિત્ર છે તે નિશ્ચયના બુદ્ધાપણથી જોવાનું છે વિદ્વાનોનું ઢહેવત એમ છે કે શાસ્ત્ર પુરાણો વિગેરેમાં જ નિશ્ચયોમાં વિરૂદ્ધતા છે તે તેમાં નથી પણ આપણી સમજણમાં જ છે એનો તો નિશ્ચય એકસરખો છે આ તેઓનું યોગ્ય માન્ય રાખી બીજા બાબતનો વિચાર કરોએ તો તે બાબતમાં સર્વના નિશ્ચયો બિન્ન બિન્ન આપણને લાગે તે જો કે આપણા હૃદયની લાગણી ઉપર છે તોપણ તે સર્વ એકસરખા છે કે ખરા છે કે ખોટા છે એમ કહી શકવા આપણે અમર્થ થવાય નહિ. નિશ્ચયની કાંઈ સખ્યા નથી કે આટલાજ હોય, કેમકે મનુષ્યોની અને

તેના મનોવૃત્તિની પણ મજબૂત નથી માટે એ નિશ્ચય માન પોતાના મામાજ
 ક્ષણભર વ્યવહારમાં કામ આવે કે પછી ગમે તો ગગમ કામ આવે કે ગમે તો
 દ્વેષમાં કામ આવે નાપાસનું આવે પણ પોતાની મનોવૃત્તિને અનુસારે થાય
 પરંતુ તે ઉપરથી કેટલાક સમયગુણો તેના નિશ્ચયના ખમર પડતી નથી કાઢકાઢ
 વાર તો એના માપસે થાય કે કે મરુ પયત પણ કેટલાકના નિશ્ચયની ખમર
 પડતી નથી આવી આનનિશ્ચયો હોય ને અજાણમાં તય તો જગતને
 હાનિ છે, અને ખમર નિશ્ચયો હોય ને અજાણમાં તય તો જગતને લાભ છે
 પ્રાચીનયોગ, દેશકાળ, મત્સંગ, વિદ્યાવ્યાસ, આનંદો વ્યવહાર, અને અનુભવ
 ઉપરથી સુખક્રમ, ૮ ખમર નિશ્ચય નિશ્ચય ખમર છે માટે ને નિશ્ચય થાય છે
 તે ખમર ખોટો એમ બે પ્રકાર મનાય કે જગતમાં બે જાતની સૃષ્ટિ મનન એનામાં
 આવે છે એટલે નિશ્ચયની પણ બે જાતની ઉત્પત્તિ હોતી એક એ સાગ પાત્રમાં
 કાઢ કાળયોગથી નિષ્પત્તિ નિશ્ચયો મધ્યમ તય કે તે એકી લક્ષણો પેઠે અલ્પત
 આવ કરે છે કેટલાક નિશ્ચયો ખોટા હોય કે તોપણ તે આનંદો વ્યવહારમાં
 યોગી હાનિ કરે છે અને કેટલાક નિશ્ચયો ખમર લાગતા હોય તોપણ તે આનંદો વ્યવ
 હારમાં બહુ હાનિ કરે છે, પણ એ નિશ્ચયોની ગણના કરી ગેરિયે તો આશ્ચર્ય
 પૂર્ણ થતા પણ તેની ગણના કરી નહીં તોપણ તેમાં યોગી તપાસીયે કેટ
 લાક લોટો જગત સાચુ છે, એવો નિશ્ચય કરી એસે કે અને કેટલાક ખોટુ કે એવો
 નિશ્ચય કરી એસે કે વ્યવહાર ગેરિયે મરુઓ આવે છે મરુ નાનુ માત્રી ગેર
 નાગને કાઢ પદાયના નાગથી હાયનોય થાય છે અને ખોટુ માનનાગને મહત્ત
 ૮ ખમર તરત રામી તય છે કેટલાક ધર્મગુણ અસ્તિત્વ છે એવો નિશ્ચય કરી ગેર
 કે અને કેટલાક નવા એવો નિશ્ચય કરી એસે કે જો ધર્મગુણ અસ્તિત્વનિષે
 નિશ્ચયવાળા છે તે સનાતન નીતિમાર્ગપર આવગળ ગમે કે અને જો ધર્મગુણ
 અસ્તિત્વ નથી એના નિશ્ચયવાળા છે તેઓ નીતિમાર્ગપર આવગળ મરુઓ આવે
 તોજ અલ્પ કરે છે, કેમકે તેઓને આપણુ કરુ કાઢ જુને છે એવો બય રહેના
 થી આપણા નિશ્ચયને અનુસરીને જોનીયે તો ધર્મગુણ અસ્તિત્વના નિશ્ચય
 માગને લાભ થાય છે અને અસ્તિત્વ નથી એવો નિશ્ચય માગનાગને પરિણામે
 હાનિ થાય છે કેટલાક કર્મ છે એવો નિશ્ચય ગમે કે અને કેટલાક કર્મ નથી એવો
 નિશ્ચય ગમે કે કર્મ છે એમ માનનાગ ૮ ખમર માગનાગથીને કર્મને સુખનો
 આગામટે મહત્ત કરે છે અને કર્મને નહિ માનનાગ પડેના હુ અને માટે પોતાને
 ઉપાનમ આપતા કર્મને સુખ પાસના હુતુથી કરતા નથી આવી અને આ

પણે નિશ્ચય તપાસીયેતો કર્મ નહિ માનનારાને સારૂ પરિણામ આવતું નથી. કેટલાક કર્મ સત્ય માની બેસે છે અને કેટલાક ઉઘમ સત્ય માની બેસે છે. કર્મ સત્ય માની બેસનારા કાંઈક આળસુ રહે છે અને ઉઘમ સત્ય માનનારા આળસુ નથી રહેતા. એ બેયના કરતાં કર્મ અને ઉઘમ એ બેયને સત્ય માનનારા વધારે લાભ મેળવે છે. એ શિવાય વ્યવહાર સંબંધી, ધર્મ સંબંધી, પુરૂષની યોગ્યતા સંબંધી, સ્ત્રીની યોગ્યતા સંબંધી ઘણા નિશ્ચયો હોય છે.

પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, શબ્દ, અર્થાપત્તિ, અને ઐતિહ્ય એ છ પ્રમાણોથી કાંઈ પણ વિષયનો માણસ નિશ્ચય કરે છે. એ સઘળાં પ્રમાણો નિશ્ચય કરવા પેહેલાં સારો નિશ્ચય બધાવા માટે અને નઠારો નહિ બધાવામાટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે તો તો ઘણું જ સારૂ થાય છે. પરંતુ તેજ પ્રમાણો નઠારો નિશ્ચય બધાએ હોય કે બધાવાનો હોય તેનેજ સહાયભૂત થાય છે તેથી તે પ્રમાણો પણ અવિવેકીને, પોતાનાં હથિયારો પોતાના પ્રાણ લે તેનીપેઠે પોતાનેજ કુનિશ્ચય કરાવવામાં સહાયભૂત થાય છે. કેમકે બુદ્ધિઃ કર્માનુસારિણી (પ્રારબ્ધ પ્રમાણો બુદ્ધિમાં સ્ફુરણ થાય છે.) તથા સહાયસ્તાદૃશાસ્તસ્ય વાદશી ભવિતવ્યતા । (જેવું થવાનું હોય તેવા સહાયકારક મળે છે) અથવા ઈશ્વરેચ્છા વલીયસી (ઇશ્વરની ઇચ્છા બળવાન છે અર્થાત્ ઇશ્વરની ઇચ્છાથી બનવું હોય તેમ બને છે) એટલે થવાનો નિશ્ચય ખરેખરો લાગવાથી સઘળાં પ્રમાણો ગમે તેવા નિશ્ચયને સિદ્ધ થવા ટાણે એ જ થઈ જવાંજ બેઠાં. પ્રમાણો પણ સારા માઠા નિશ્ચયરૂપ મનોભાવનાં બને છે તેથી અમુક જાતનો નિશ્ચય થાય ત્યારેજ તે સહાય થાય તે શિવાય ન બાક્ય એમ ક્યાંઈ અનુભવમાં આવતું નથી. એ પ્રમાણો તો સઘળાં પ્રકારના નિશ્ચયમાં સહાયકારક થાય છે. પછી મનુષ્ય ગમે તેમ તેનો ઉપયોગ કરે. લેખણ સુધારવા, લીધેલી છરી લેખણ કરવા પણ સહાય થાય અને આંગળી પણ વાટે છે. કેમકે એ ખીચારી જડ છે. તેમજ પ્રમાણો ખીચારાં જડ છે. એને તો અતઃકરણની સહાયતાથી જીવીરીતે મનુષ્ય ઉપયોગમાં લે તેવીરીતે તેઓ ઉપયોગમાં આવે છે, એટલે તેઓનો કાંઈ તેમજ દોષ નથી. વિપરીત કાંઈ થાય તો તેમાં પ્રમાણોને જોડનારનોજ દોષ છે એમ સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં જણાય રહે છે. અને તે પણ અમે અમારા નકી કરવા-ધારે બોલિયે છિયે પછી તે ખરૂં ખોટું હોય તો તેનોપરીક્ષક ઇશ્વર છે. હાનિ ના પક્ષોમાં એક પક્ષ હાનિ કરે તેવો હોય અને બીજો લાભ કરે તેવો હોય. એ નિશ્ચય કાંઈ કરે તેવા પક્ષને અનુસરી બહારથી આચરણ કરવામાં ન આવે તો તે નિશ્ચય કાંઈ

વ્યવહારને નડતો નથી સન માણ્યો એમતો એકમતે કમુવ જે છે કે સહુએ સુ
ખ મેળવતું જોઈએ, પણ જ્યારે પ્રાપ્ત થયેના વ્યવહારમાં નિશ્ચયો મારી જોસે છે
ત્યારે તે તેમનો મત ઉભો રહેતો નથી કેમકે નિશ્ચય ખાવતા ઠાવવાર ઘણા ભૂત
ખાઈ જનાય છે જગતસમધી કે જગતના પદાર્થોની ગ્યના નમધી નિશ્ચયો
ગમે તેના ખર્ચ ખોટા દોય તે વ્યવહારમાં ખાધક નથી થતા પણ એ ખીજા
પરિચયમાં થતા કામોમાં અને એકમીજના ગુણ અભાગોમાં જે નિશ્ચયો જનાય
છે તે નિશ્ચયો લાભ હાનિ કરનારા વધ પડે છે નિશ્ચય તો મનુષ્યને થાય પણ તે
નિશ્ચય પ્રમાણે કરી દેખાડનાતું ન્યથા છે કે નહિ એમ જમને વિવેકમુદ્ધિ ન
હોય તેને પોતાના નિશ્ચયો હાનિ કારક થાય છે સન નિશ્ચયોમાં કાળે
જગને પ્રાપ્ત થયેલો ભ્રાતિજન્ય નિશ્ચય છે તે ધણો નહોતો છે ભ્રાતિજન્ય નિ
શ્ચય વ્યવહારના અને પરમાયના માગમાં વાય છે વ્યવહારમાં ભ્રાતિજન્ય નિ
શ્ચય, મિત્રમાં રાત્રિમુદ્ધિ, માતાપિતા ઉપર અપૂજ્ય ભાવ લાઈઓ ઉપર પૈગ્માન,
સ્રી ઉપર અપ્રિયતા, અને ખીજા સર્વ સમધી વિગેરે ઉપર અવિશ્વાસ ઉપજાવે
છે, અને તેથી તેઓ બોલે તો સાડ દોય તોપણ વિપરીત વાગે છે, તેઓ આચરણ
કે તે હિતનું હોય તો પણ અહિતનું લાગે છે, અને તેઓની સઘળી ક્રિયા-
ઓ પણ આપણા અહિતમાં અને આપણને દુઃખ દેનામાં જ વાગે છે આથી
એવું થાય છે કે જે પેહેલવેલું ખરું સુખ સખવીયોના સહનાસનું છે તે ખતું
રહે છે અને નિરતર અત કમ્પમાં બળતગ વયા કરે છે તથા અહિત કરનારા
જોના લાગે છે તેઓને પાછા પોતાને લાગતા હોય તેટલા પરાલવ કરવામાં તન-
મન પરાવાય છે એ આ ભ્રાતિજન્ય નિશ્ચયનો કેવો પ્રતાપ! હું સસાનમાં સ
ખ વ પ્રાપ્ત થયો અને મનુષ્યદેહ મળ્યો તેનું આજ ક્ષણ હશે? ભ્રાતિનો નિશ્ચય
એકનારે ચોડાક બનાયો કે પછી તે દેહ થતો જાય છે, એ પણ તેનું જીવતેનું
પરાક્રમ નથી આટલાસાડ થઈને બહુ બુદ્ધિમાન અને સમજી લોછા ભ્રાતિ થાય
તોપણ નિશ્ચય ખાવતા નથી, પરંતુ થયેલી ભ્રાતિને પોતાની ભૂવરૂપ સમજી તેને
ટાળનામાટે ઉદ્યમ કરે છે આનો ઉત્તમ ઉપાયરૂપ ગુણ, લક્ષ્મીથી, વિદ્યાથી,
મોટાઈથી, કુળથી, શીતથી, કે ખીજા કશાથી મળતો હોય એમ નથી એ તો
કાંઈ દેવી કૃપાથી અવના એશ્વરી અગથીજ મળે છે આપણે એના પ્રકારનો
અભ્યાસ કરીએ તો અભ્યાસના બળથી આપણે પણ એ લાભ મેળવી શકીએ, કે
મકે મનુષ્યને કાંઈપણ વસ્તુ અવલ્ય નથી રહ્યું એવું સ્વરૂપ છે કે તેમાં જે

નિશ્ચયની છાપ પ્રથમ પડે છે તે છાપ પછી મરણપર્યંત ટળતી નથી માટે પેટે-
 લાંથી સારા નિશ્ચયની છાપ તેનાં પડવા દેવી. વ્યવહારમયથી પાસેપાસેના
 સખધોની વાતોનાં વિશ્લેષ થાય તેવા નિશ્ચયો મનમાં લાવવા નહિ. ટોઢ ટોઢ
 ખરાં કારણો પણ ખોટાં સમજીને તેને જતાં મેલવાં તો તેથી પરિણામ બહુ સાર
 આવે છે. અને કાંઈ પ્રતિદ્વંષતા ભાસે તો આપણમાં અવગુણ હોવાથી આપણી
 સુખ્યતાથીજ એમ ભાસે છે એમ માનવું તો સંસારનું પૂર્ણ સુખ મળે છે. ઇશ્વરે
 આપેલો સખંધ સખંધરૂપ ન ગણીને પોતાનું એકલુ શરીરજ સુખી રહે તેવા
 ઉપાયો તો કાંઈ કહણ નથી કેમકે એતો પશુઓમાં પણ પ્રાપ્ત છે. માણસ એવું
 નામ પડ્યું એટલે હળી મળી રહી એકખીજતા સુખદુઃખમાં ભાગ લેવાનું
 એની મેળે પ્રાપ્ત થાય છે. જે માણસ પોતાના કુટુંબમાં હળી મળી રહિ તે-
 ઓના સુખદુઃખમાં ભાગ ન લહે તે જગત્તે ખીજતા શા ઉપયોગમાં આવે
 અને ખીજતા સુખદુઃખમાં શુ ભાગ લહે? કાંઈ નહિ. પથ્થર પણ ટોઢ દિવસ
 કામમાં આવે પરંતુ એકલપેટા લોકો એક પોતાના શરીર શિવાય ખીજતે કામ
 આવતાજ નથી. આવે છે એમ માનિયે તો જ્યાંસુધી કુળ, જાતિ, વિગેરેને અ-
 નુકસે સતોષ કે સુખ આપનારા ન થયા તો પછી ગામ. કે દેશ, કે વિદેશને
 કાંઈ લાભજનક થયા તોપણ ન થયા અરાખર છે. પણ આ બધું જો પેટે-
 લાંથી પ્રાંતિજન્ય ખોટો નિશ્ચય હૃદયમાં પેશી ન ગયો હોય તો કાંઈ બનતું
 નથી કાંઈક કદિ વિપરીત ભાવ દૃષ્ટિયે પડે તો જગત્તમાં એમજ રીત છે એમ
 ધારી લઈ પોતાનું ત્રેષ્ટ પ્રયત્ન છોડવું નહિ એમજ મહત્તા સુખ ભોગવવામાં
 નથી, પણ પોતાના અને પછી પારકાને માટે દુઃખ ભોગવવામાં અને પોતે
 દુઃખ ભોગવી તેઓને સુખ આપવામાં છે એને જગત્તમાં ઘણા દાખલા ઉપરથી
 જણાય છે આટલામાટે અમારો મત એવો છે કે વ્યવહારમાં ટોઢપણ જ-
 તનો નિશ્ચય પ્રાંતિથી બાંધવો નહિ. પ્રાંતિથી થયેલા નિશ્ચયોથી ટાઢરીતે વ્ય-
 વહારમાં સુખ થતું નથી. પરમાર્થ વિષયમાં પણ જન્મમરણાદિ દુઃખો ભોગ-
 વવાં પડે છે તે પ્રાંતિજન્ય નિશ્ચયથીજ ભોગવવાં પડે છે. માટે પરમાર્થ વિષયમાં
 પણ ખોટો નિશ્ચય દેહની સત્યતા વિગેરે જે અંધાય છે તે ન અંધાવા દેતાં, જગ-
 ત્ના સ્વરૂપનો શરીરનો. અને ઇશ્વરનો અરેખરો નિશ્ચય બાંધવો જેથી રૂગીને
 પ્રાંતિજન્ય સંસાર પ્રાપ્ત થાય નહિ. આ સઘટ્ટ એક મતવડે થાય છે. એ મહા
 સૂર્યઃ અનિયતજા. અને બધે મોક્ષ આપવાનાં સદાય થનારું મન વન રાખવું

જોઈએ, અને તેની મૂર્છિત દશા કરી નાખવી જોઈએ કેમકે માત્ર એવ મનુષ્યાના કારણ વધમોક્ષયો (મનુષ્યોને બધ અને મોક્ષનું કારણ મનજ છે) એમ મહા ત્માઓ નિરાક સાક્ષી આપે છે અનુભવ કરતા પણ એમજ સિદ્ધ વાય છે જગત્મા વશ કરવાના પદ્ધતિ આોક છે કૂરમા કૂર પ્રાણીમા સિદ્ધ જવા પ્રાણીઓ પણ માણસો આશ્ચર્ય થાય એવી રીતે નરા કરે છે પણ એક પોતાનું માત્ર વશ કરી રાડતા નથી તેમ એ વશ કરવું ધણુજ કઠણ છે, એ પણ આ પછે આપણા અનુભવથી અને શાસ્ત્રના બોધથી જાણિયે છિયે તોપણ તેને વશ કરવાની પણ કળ હોય છે કળથી જે કામ વાય છે તે બળથી નથી થતુ શમ દમ નિગેરે સાધનોએ મન વશ કરવાની ઉત્તમ કળ છે એ ઉત્તમ સાવનરૂપ કળથી તેને નિર્બળ કરી પોતાને સ્વાધીન કયુ એટલે પછી જ્યાં જશે ત્યાં સધળા ઉત્તમ નિશ્ચયોજ કરવામા આગળ પડશે શમ, દમ, શ્રદ્ધા, ઇશ્વરગગન વગેરે પવિત્ર સાધનોરૂપ કળ પૂર્વપુણ્ય અને ઇશ્વરરૂપા આયે સદ્વિચારથી સુજે છે અને તે પ્રમાણે જો તે શ્રેષ્ઠ સાધનોરૂપ કળ નથી સુજતી તો તે મહા નીચ સ્વભાવનું મન મનુષ્યમાનને પછી ગમે તો વિદ્વાન હોય કે મૂર્ખ હોય પણ સર્મને ખોટા નિશ્ચયો ઉપર લઇ ગયાવગર રહેતુ નથી મન મૂર્છિત થતુ એ પરમ પુણ્ય વિના બનતુ નથી તેથી જગત્મા અવળા નિશ્ચયો નિગતર નજરે પડે છે એ વાત આ ઉપરથી પ્રત્યક્ષ જણાઇ રહે છે માટે ઇશ્વર પાસે હવે પ્રાર્થના કરિયે જિયે કે દે દીનખ ધો ! સર્મ પ્રાણીઓ ! એના અત કરા કરો કે જરી તેઓના નિશ્ચયો પોતાને અને સર્મને વ્યવહાર તથા પરમાર્યમા સુખ આપનારા થાય

સસાર સાગરના સવધમા પ્રભુપ્રાર્થના

રુચિરા હૃદનો ઢાઢ *

ગામળિયા સઠ તુટી જતા, તરણી જય તણાતી રે,
લવસાગરના ભર દરિયામા, હાવકબોવક થાતી રે,—શાં
મેઘાડબગવાળુ અખર, ચિત્ત ચપલ આ અમકે રે,

* ત્ય નારાયણ જય પુરોત્તમ એ મળગા જ્ઞાનણી મરી, દેવી ગસડો, વિરેગા આોક સગમા ગવાય છે ૧ તરણી એટલે હોડી સમજવી

આવેલા પાન્થનું પુસ્તક લઈ બુદ્ધિધનને આપે છે. અમાત્ય પાન્થને બોલાવે છે. પાન્થ આવતાં તે સાથે થતો આલાપ સરસ્વતીચંદ્રની મહત્તા દેખાડે છે.

“હું બોલ્યાવગર જોઈ શકું છું. કાને સાંભળેલું મનમાં રાખી શકું છું. જાતે રંગાયાવિના રંગ જોઈ શકું છું” આ ઉત્તરમાં કેટલું ગાંભીર્ય છે તેમહા-
વિદ્વાન્ અથવા તે વૃત્તિને અનુભવનારજ જાણી શકે. એક “અનુભવાર્થી” ના મુખમાં આજ શબ્દો અને મનમાં આજ દૃઢ વિચાર શોભે. આપેલા ઉત્તરો ઉપ-
રથી બુદ્ધિધન જવા ચતુરે જાણી લીધું હોવું જોઈએ કે આ નવીન, નવીનચંદ્ર કોઈ સારો વિદ્વાન, નિષ્કપટ, નિષ્પાપ, સીધો અને સદ્ગુણી પુરૂષ છે. આટલું જાણવા પછી તે, વધારે પ્રશ્ન કરતાં આ સમાનજ ઉત્તર મળશે જાણી, પ્રશ્ન ન કરે તો તે સંભવિત છે તેની પરીક્ષા કરવાને આટલો આલાપ પૂર્ણ છે.

અમાત્ય અને કાર્યભારીના ધરની પરોણાગતની સરખામણી પણ બેય પુ-
રૂષોમાં કેટલી ભિન્નતા છે તે દર્શાવે છે. નવીનચંદ્ર પોતાના થતા સત્કારથી આનંદ પામતો, પોતાની વિધાનો પટ તેમના મન ઉપર બેસારે છે. યજમાનો તેની વિદ્વત્તાથી આનંદ પામી તેને ધર્મશાલામાં જવાને બદલે ધરમાં રહેવા આગ્રહ કરે છે. તે કબુલ કરે છે.

હવે અનુભવાર્થી, અનુભવાધ્યયનનો પ્રથમ પાઠ લેવાને રાત્રિસમયે અ-
માત્યના ધરમાં એક ઝોરડામાં બેસે છે. બે પાસેથી બે મંડળ ભિન્ન ભિન્ન પાઠ આપે છે. નવીનચંદ્ર જવા વિદ્વાન જ બે પાઠનું સાથે અધ્યયન કરી અવધાન કરી શકે. સામાન્ય શક્તિના મનુષ્યની શક્તિની સીમાને ઉલ્લંઘન કરનાર આ કાર્ય છે. પુરૂષમંડળ રાજ્યખટપટનો પાઠ શિખવે છે. શઠરાયની દુષ્ટતાદર્શક પ્રવેશ, આ પ્રવેશ જવો, બીજો મળવો કઠિન છે. કર્તાએ લેખિનીને સારી પેઠે કબજામાં રાખી યોગ્ય રીતિએ છુટ આપી છે દેશી રજવાડાઓના કાર્યભારીઓ વચેનો સંબંધ કેવો હોય છે, વૈરભાવ તેમનામાં કેટલું. પ્રબળ રાખે છે, અને એકબીજાનો અંત આણવા કેવી યુક્તિ પ્રયુક્તિ થાય છે તેનું આ યથાયોગ્ય ચિત્ર છે. એક મનુષ્યએક અ-
ગનો રહી બીજાને અંગનો છુ એમ, નહિ હોવા છતાં કેવી રીતે દર્શાવે તથા કેવો પ્રીતિપાત્ર થાય એ નરભેરામનું પાત્ર ઘણી સારી રીતે બતાવે છે. આ પુરૂષનું ચિત્ર પાડવામાં પણ કર્તા એ ઘણી ચતુરાઈ દેખાડી છે ભૂપસિંહ વિશ્વાસ પાત્ર મ-
નુષ્ય કહેવાય કે નહીં? અતે એક ટેકી નીકળે છે, પરંતુ સાંપ્રતમાં બુદ્ધિધનને શકા થાય છે; અને આવા વિષમના સમયમાં શકા થાયજ. નરભેરામ અમાત્યને ઘેરથી

ગયા પછી અમાત્યની સ્થિતિનુ ચિત્ર તે આ પાઠનુ મનન છે મનન વતા રા
જાનાનુ સ્વરૂપ આની, વિદ્યપ તથાપિ દોષ નકાયુક્ત મનને ઠીક પશ્ચાત્તાપ કગ
વે છે મનનને ઉપદેશ લેવા યોગ્ય આ વસ્તુ છે, કારણ દોષયુક્ત દુન આ
અવસ્થાને પોચે એ માનવુ અગમ્ય છે બુદ્ધિપ્રનના મનના સર્વ ઉદ્દેગ દેવી પામે
આવતા ગાત યાય છે, અને તે સાચે અનુભવાયીનો અનુભવાધ્યયનનો પ્રયમ
પાઠ પૂરા થાય છે વિષય નવો અને શિક્ષ તે વિષયમા બહુ પવોટાયવો દોનાયી,
તથા અર્થને અધ્યયનમા વાગતી કઠિનતાનો અનુભવ તેને ન હોવાયી, ઘણી
વાત યોડામા સમજાવે છે આમ વવાથી શિખનારને વિષયગ્રહણમા બહુ યત્ન
કરવો પડે છે, પરંતુ અતે કટલીક સકાને નકારપેજ રહેના દધ પાપ પૂણુ કરે છે
હવે બીજો પાઠ શરૂ કરીએ શિખનારને પ્રથમ પાઠ બહુ કઠણ
લાગ્યો પણ બીજો તેવો નહીં લાગે, કારણ તે પાઠ કાઠક સરવ છે તેમ
પોતે તે પાઠ ક્યાર્થ વાગ્યો હોય તેવો આભાસ પણ શિખનારમા રહેતો છે
શિખનાર જાણે છે એમ વારી કતાએ આ પાઠ આટલો દુકો કર્યો? જતા વાગત
તો એને પણ પ્રથમ પાઠ જટલોજ લાગ્યો કરી રાકત, પણ જવી એનો ઇગ
વિષય શિખનારને કાઠક જણિતો દોવાયી અને શિક્ષકની શિખવવાની સૈધી
સારી હોવાયી યોડામા ઘણુ સમજાય છે આ વિષે વિરોધ વિવેચન કરવા જરૂર
નથી, કારણ પ્રકૃક્ષિત માનસિક સ્થિતિનાળા પ્રત્યેક મનુષ્યને આ વિષયનુ અ
ધ્યયન ઢાઢ નહિ તો તેનુ પ્રારબ્ધન કરાવે છે

આ વિષયોનુ મનન કરતા કરતા નવીનચદ્ર નિદ્રાવશ થાય છે ત્યારપછીના
ખનાવનુ ચિત્ર જોતા જરા નિચારમા ઉતરનુ પડે છે “ગામ ત્યા દેઢવાડો હોયન”
એ કહેનત આપણે બહુવાર સાણીએ છીએ પ્રાચીન કવીઓ અનકારિક લ
આણમા ચદ્રને કલકિત ઠગવી તેના જનકિતત્તનો ઉપયોગ કરવામા બહુ આન
માને છે, પણ મનને મયી ઉડો તર્ક કરતા એમ જણાય છે કે “સર્વ વસ્તુમા ન્ય
ાવિક પણ કવક અયના દોષ હોય છે” એ ગીતે વ્યાપ્તિ વાક્ય ધારી શકાય
હી ઘણે અશે તેમ છે, પણ ઘણે અરો લાગુ પડતો નિયમ સર્નારો લાગુ
પાડવો એ ચો ય ન કહેનાય કદાપિ ઢાઢ વિદ્વાન્ બહુ મયન કરી સ્વકીય
નિચાર મર્યાદામા આનતા સન વિષયોમા દોષ ર્સન કરાને તો તે શક્ય છે
પરંતુ તે નિદ્વાનની મયામા આવતા વિષયોનો સમૂહ જગત્તમા સર્વત્તને
પામ્ત યાય એ માનવુ અસમ્ય છે આ રીતે તેની નિચાર મર્યાદાની ખજાર

હેલા વિષયોમાં કોઈ નિષ્કલંક નહિ હોય એમ કેમ મનાય. તે શેષ રહેલા વિષયોમાં કોઈએક નિષ્કલંક હો અથવા ન હો તે શંકાસ્પદ છે. ત્યારે આ શંકાનો લાભ કલકત્વને આપવો અને નિષ્કલકત્વને ન આપવો, એટલો મોટો પક્ષપાત વિદ્વાનોને શામાટે જોઈએ? ઉપર લખેલી થોડીક લીટીઓમાં જનું ખંડન કર્યું, તે દોષને મકનરૂપે ગણી ચર્ચા ચલાવતા કેટલાક વિદ્વાનો (!!!) પ્રત્યે આટલું બોલવું યોગ્ય ધારી હવે આપણે આ અથમાં કનિષ્ઠ અને વિદ્વાન વર્ગને અનિષ્ઠ લાગે તેવા પ્રકરણ ઉપર વિચાર કરીએ. તે પ્રકરણ પાને ૯૪ ઉપર “અમાત્યનાં ઘરમાં કલાક એક સુધી * * * *” ત્યાંથી આરભ થઈ નવમા પ્રકરણની સમાપ્તિએ સમાપ્ત થાય છે. આ પ્રકરણ વિશે ટીકા કરતાં એક વિદ્વાન ટીકાકાર કહેછે કે એ પ્રકરણ આ અથમાં નિરર્થક છે, અમે તેને ઘણું અંશે મળતા થઈએ; પણ કર્તાએ અથમાં દાખલ કરી સાર્થક ગણેલા વિષયને નિરર્થક કહીને બેસી રહેવું એમાં ટીકાકારની સાર્થકતા નથી. સામાન્ય જન અથની યોગ્યતામાટે વિદ્વાનોનાં મત ઉપર આધાર રાખે છે, પરંતુ કાંઈક વિધાના અંશવાળા અને કેટલેક અંશે તર્ક શક્તિ ધરાવનારા પુરૂષો, વિદ્વાનોએ જાણાવેલાં મતને તેજ વિદ્વાનોના તે મતની પુષ્ટીમાં જાણાવેલા વિચારો જાણવા ઉત્કંઠા રાખે છે. આ તેમની ઉત્કંઠા સફલ કરવી એ સર્વ વિદ્વાનોનું કામ છે. (આમ લખી આ લખનાર પોતે એ પ્રકરણ ઉપરના પોતાના વિચાર લખે તો તે પોતાને વિદ્વાન ઠરાવવાની ઇચ્છાથી નહીંજ, પરંતુ પોતાના વિચારો સ્પષ્ટ જણાવી થોડું બોલનારા વિદ્વાનો પાસે પોતાના વિચારોની યોગ્યતાયોગ્યતાનું પરીક્ષણ કરાવવા માટેજ)

આ પ્રકરણ અથની મધ્યમાં મુકી કયા પાત્રનો જનસ્વભાવ દર્શાવવાની ઉત્કંઠા હશે તે જાણવું અશક્ય છે. એમાં મુખ્ય ભાગ લેનાર પાત્રો, અલકકિશોરી શકરાચાર્યનો સિપાઈ જમાલ, નાયક નવીનચંદ્ર, અને બુદ્ધિધન એટલાંજ છે. તેની સહાયતામાં આવતાં પાત્રોનું વિવરણ કિચિત્ માલ પણ થતું નથી. ઉપર કહેલાં ચાર પાત્રોના સ્વભાવનું પણ વિવરણ કરવામાં આ પ્રકરણની જરૂર ગણવી કે નહિ એ શંકા છે. પ્રથમ અલકકિશોરી માટે વિચાર કરીએ. સૂર્ય પોતે તેજસ્વી છતાં પાછલ રહે છે, અને તેના તેજથી તેજસ્વી થતો અરણ મહત્વને પામવા જતાં તેના તેજમાં ઢંકાઈ જાય છે. તેમ શુદ્ધ, સત્વગુણી, પવિત્ર, દેવીમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું તેજ દેવીની મહત્તાને પણ એક કારે મુકી પોતામાંજ મગ્ન રહે છે. તેનો મદ ભાંગવા આ પ્રકરણની જરૂર પડી હોય. (અપૂર્ણ)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૬ મું

જેથી સવત્ ૧૯૪૪. ૧૧. ૧, અંક ૮ માં.

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

ગૌરક્ષણવિષે પદ

ગૌરક્ષણપર પ્રીતિ, કરે જન ગૌરક્ષણપર પ્રીતિ ૧૬
અન્ય કરે સાધન જે સુખના, તે ભૂનો છે ખીત — કરે
આ અનનીમા ગાય ન હત તો, સુખપય કયાથી પ્રીતિ—કરે
દક્ષિણ ગૌરક્ષણમા ન રહ્યા, તેયિ થયા ભયખીત, — કરે
વન ખળ મુદ્ધિ ગયા કરમાધી, હિતથી નિત્ય રહીત, — કરે
પગવગતા પામ્યા સહુમિડે, નખળી થઇ ગઇ નીતિ, — કરે
બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય શૂદ્ર મહુ, રાજ રક અતીત, — કરે
એનુ રક્ષાપુ હોત થયુ તો, અમકિકર માપુ ખીત, — કરે
હાય હજુ છે સમય તમાગે, પામે ઉદય અમિત, — કરે
દેશવ ગૌરક્ષણ ન થયુ તો, હાય દશા વિપરીત — કરે

શિસ્વરિણી

હરિહરનુ ધ્યાન કરવા વિષે

ખૂંટી ખાટયાનસ્થા અણુનમનમા ખોઇ અમથી,
યુવાનસ્થા પ્રીતી યુવતિજનમા એકમનથી,
પ્રિંગાચી સ્ત્રિતાએ નિશદિન રહ ચિત્ત ફરતુ,
હવે તો હેતેથી હરિહરતણુ ધ્યાન ધર તુ
સુખે ખાવુ ખીધુ ખરચ પણ ખાતે ખહુ કયું,
પ્રયત્ને પ્રેમેથી પ્રિયજનતણુ ચેટજ મયું,
ત્રિવા તાપે તાર તન મન રહે છે ઉતરતુ,
હવે તો હેતેથી હરિહરતણુ ધ્યાન ધર તુ

કર્ચા ફૂડાં કર્મો કૃપણ પણ તેં પેટ ભરવા,
 ન શીખ્યો તું શાણા ભવજલધિને ભાજ તરવા;
 નકામાં કામોમાં નરતન કયું સાવ નરતું,
 હવે તો હેતેથી હરહરિતણું ધ્યાન ધર તું.

૩

વિચારી જો વાલા વિષયવિષયી શું સુખ થયું,
 અરે બંધારામાં નરતન સખ્યા નિષ્કળ ગયું;
 નથી સૂતાંસૂતાં શ્રમ વગર તો કામ સરતું,
 હવે તો હેતેથી નરહરિતણું ધ્યાન ધરી તું.

૪

ફરીને આ આવું નરતન ગયું તે નહિ મળે,
 વળે શું આ વિશ્વે ધન-જન-ખર્ચે કે તનખર્ચે;
 સગું કે સંબંધી નથિ સુખ કશું દોષ કરતું,
 હવે તો હેતેથી હરિહરતણું ધ્યાન ધર તું;

૫

વિવેક વૈરાગ્યે સકલ મનનો દોષ વિસરી,
 સદાચારે ચાલી સુખ સરસ સપાદન કરી;
 અહંતા ત્યાગીને તરત મનને રાખ તરતું,
 હવે તો હેતેથી હરિહરતણું ધ્યાન ધર તું;

૬

અરે આ માયામાં મૃગજલવિષે મોહ કર માં,
 અરે અજ્ઞાનેથી વગર મરણે મૂર્ખ મર માં;
 નથી જન્મ્યું દોષ નથિ સમજણે દોષ મરતું,
 હવે તો હેતેથી હરિહરતણું ધ્યાન ધરતું.

૭

જાગ્રતની સ્વપ્ન સાથે સમાનતા.

૮૧૩. કુશાલના રર૪૫

આ સ્થાવર-જંગમ જગત્ અથવા તેમાંના નામ-રૂપવાળા પ્રાણી-પદાર્થો
 અને અનેક અમત્કારો વિગેરેના અદ્ભૂત ભાવો (આપણે પણ તેમાં હોવા છતાં)
 જવા હોય તેવા દેખિયે છિયે. જગતની રિચિતિનેવિષે અનિર્વચનીયતા છે
 અર્થાત્ તેને સત્ય કે અસત્ય એમ એકે રીતે ઠરાવી દેવાય તેમ નથી, અને જગ-
 તનું એ પ્રમાણે થતાં તેમાં જે જે કંઈ સમાયેલું છે તેની સ્થિતિ પણ તેથી કંઈ
 નોખી દેખાય નહિ. પણ અહીં વિચારવાનું છે કે એ સઘળું આપણી દૃષ્ટિ
 આગળ ક્યાં મુઢી છે? ન્યાંમુઢી આપણી આંખ વીંચાણી ન હોય ત્યાંમુઢી

છે પછી કિ હોય તોપણ નથી અને ન હોય તોપણ નથી કહે “સમિત્તે નયનયોનહિ કિંચિદોસ્તિ (આખનુ વીચાનુ થતા કાંઈપણ નથી) લોકમા પણ બોનાય છે કે ‘આપ ગયે સખ હુમ ગઈ દુનિયા’ જુલુ હુ, આવનુ શુ, જગત્ ક્યા ? એ વાતો તો ઘણી ઉડી છે આપણે કાણ અને દેખાય છે શુ, તેનો નિશ્ચય પણ વાટકામા શીરામણની પેઠે સેહેવો નથી પણ અહીં તે વિચાર ઉપર દૃષ્ટિ કરવાની નથી અહિં તો જ થાય છે તે ‘થાય છેજ’ એમ, આપણને લાગે છે માટે તે સઘણું કેવા પ્રકારનુ સાચુ છે તે ઉપર વક્ષ આપનારું છે

પેહેવા તો એ વિચારી જોનાનુ છે કે આપણે બંધી ગયા પછી કાંઈ કાંઈ વાર જ સ્વપ્ન (સોણુ) આવે છે, તેમા જગતા જ જોઈએ છિયે તેથી આણુ દેખિયે છિયે કે વધારે ? જ જ જાત્રતમા થતા ભય શોક રાગ દ્વેષ હંપ ઇષ્યા કામ ક્રોધ લોભ લાલચ વગેરે વિકારો છે તે સઘળા સ્વપ્નમા થાય છે અને જાત્રતમા જટ ક્ષોજ પ્રભાવ દેખાડે છે કે કેમ ? હા, જવી જાત્રતમા સ્થિતિ છે તેવીજ સ્વપ્નમા છે અને જ જાત્રતમા અનુભવ થાય છે તેજ સ્વપ્નમા થાય છે તેમ છતાં જાત્રતને સ્વપ્નમા જેવુ કડિયે તો સમજીએને પણ ગળે ઉતરતુ નથી એને એમ થાય છે કે “અરે આતો આપણે પ્રત્યક્ષ અનુભવિયે છિયે અને અનુભવથી થતા ભાવોના સુખ દુઃખ ભોગવિયે છીયે તે, અને સ્વપ્નનો ખોટો દેખાવ, એ જગત્ કેમ હોય ? સ્વપ્ન તો એક લેજવાર આવીને આખ ઉધડી જાય કે સૂપુત્રિ થાય એટલે પછી ક્યા રહે છે ? અને આતો નિરતર આપણે દેખીયે છિયે અને તે સખવી પ્રસંગે પ્રસંગે વિવિધ પ્રકારનો અનુભવ કરિયે છિયે” આવી ગીતે તેની સમજણ હોય છે પણ તે ખોતાના નિશ્ચયમા ખરૂ ખોટુ હુ છે અથવા તેનું પરિણામ શુ છે તે જો શોધકભાવથી વિચારે તો સ્વપ્નમા અને જાત્રતમા કાંઈ પણ ભેદ લાગે નહિ જગતા જોઈએ તે સાચુ એ આપણુ માનેલુ છે અને જાત્રતમા જોઈએ તે ખોટુ એ પણ આપણુ માનેલુ છે, તે ઉપરથી સાચુ ખોટુ અથવા તે બેયની અસમાનતા જ આપણે માની બેઠા છીયે તે મિથ્યા છે એમ શામાટે નહિ ? કદિ એમ શકા થાય કે જાત્રતમા ધણે કાળ છે અને સ્વપ્નમા યોડો છે તો તેપણ શકા બરાબર નથી, કાળનું એક ક્ષણમાં કાંઈવાર વખ જટવા કાળનો અનુભવ થાય છે અને એક વર્ષ જટલા કાળમા ક્ષણનો અનુભવ થાય છે એ પણ એશ્વરી માયાનો મહિમાજ છે ત્યારે સ્વપ્ન ઝાતે ક્ષણમાત્ર છે એમ શા ઉપરથી કહેવાય ? જમ જાત્રત જીવતાંસુધી છે તેમ સ્વપ્ન શુ જીવતાં સુધી નથી ? એ પણ જીવતાં સુધી છે આમ છતાં જાત્રતને જમ સાચુ માનવામા આવે છે

તેમ સ્વપ્નને શામાટે સાચું માનવામાં આવતું નથી? અને એમ જ્યારે બંનેને સરખો લાલ નથી આપવામાં આવતો ત્યારે બંનેને ખોટાં ઠરાવવામાં કે માનવામાં શું હાનિ છે? પણ આ વાત જ્યાં કરિયે છિયે ત્યાં લોકોને બહુ આશ્ચર્ય થાય છે અને આપણને ગાંડામાં ગણી કાઢે છે. પરંતુ બંને છે એમ કે તેઓ પોતેજ માયાના નિશાથી ગાંડા બની ગાંડાઈને ભોગવે છે. જમ નિશાવાળાને કાકનેજ પોતે નિશામાં ભોગવેલી ગાંડાઈની ખબર પડે છે તેમ આ ગાંડાઈની પણ કાકનેજ ખબર પડે છે. જ્યાંસુધી આપણને પણ સ્વપ્ન અને જાગૃતમાં ભેદ જણાતો હોય ત્યાંસુધી આપણે પણ એ વર્ગથી જુદા પડી શકીએ નહિ એ નિર્વિવાદ છે.

માતા-પિતા, ભાઈભોજન, પુત્રકલત્ર વિગેરે સંબંધીઓની ખબર પડે છે. સંબંધી સ્નેહી, અને મિત્રનો યથાયોગ્ય કામમાં આશ્રય લઈએ છિયે. આ આપણે બાળક છિયે, યુવા અવસ્થામાં છિયે, અને વૃદ્ધા અવસ્થામાં છિયે; અહીં આપણે લાલ થયો, અહીંઆં હાનિ થઈ, આનીસાથે મળ્યા, આજે આ કામ કર્યું, આ વિવાહ થયો, આટલું ભણ્યા, આટલું કમાણું, આ ધર, આ કુટુંબ, આ સાચું, આ ખોટું, આ સુખ, આ દુઃખ, આ હર્ષ, આ શોક, અને આ સર્વ સાચું છે, વિગેરે અનુભવ જે જાગૃતમાં થાય છે, તેજ પ્રમાણે સ્વપ્નમાં શું નથી થતા? જાગૃતમાં જાગૃતના જે પદાર્થ વિગેરે હોય છે તે સમયના વ્યવહારમાં કામ લાગે છે અને સ્વપ્નમાં સ્વપ્નના પદાર્થ વિગેરે કામ આવે છે. પ્રિય અપ્રિય, કામળ કઠણ વગેરે સાંભળવાના વિચિત્ર શબ્દવિષયો, ટાઢા-ઉના, કુણા-કઠણ, ખરસટ-લીસા, વિગેરે વિચિત્ર સ્પર્શવિષયો, સુધક-બેડોળ, રાતા પિળા, નાનામોટા, કાળા-ધોળા વગેરે રંગબેરંગી જોવાના રૂપના વિચિત્ર વિષયો, ખાટા-મિઠા, મોળા-ખારા, કડવા-કષાયા, વિગેરે વિચિત્ર આખવાના રસના વિષયો અને એજપ્રમાણે વિચિત્ર પ્રકારના સારા માઠા સુંઘવાના વિચિત્ર ગંધના વિષયો જાગૃતમાં જાગૃત નિદ્રાએ ગ્રહણ કરીને જે પ્રમાણે તૃપ્તિ પામે છે તેજપ્રમાણે સ્વપ્નમાં પણ તે વિષયોને મેળવીને જ્ઞાનેન્દ્રિયો તૃપ્તિ પામે છે. કર્મેન્દ્રિયોનાં કાર્યોપણ કર્મેન્દ્રિયો જાગૃતમાં જવા પ્રકારથી કરીને સંતોષ મેળવે છે તેજપ્રમાણે સ્વપ્નમાંપણ મેળવે છે. મરવું, જીવવું, મારવું, હરાવવું, હર્ષ, શોક, રાગ, દ્વેષ, ઇર્ષ્યા, પ્રીતિ, આશા, તૃષ્ણા વગેરે ભાવો જે કામ જાગૃતમાં કરે છે તેજપ્રમાણે સ્વપ્નમાં કરે છે. જાગૃતમાં જાગૃતના પદાર્થો કામ આવે છે અને સ્વપ્નમાં સ્વપ્નના કામ આવે છે. એકબીજી અવસ્થાના પદાર્થો એકબીજી અવસ્થામાં જતા નથી પણ તે તે અવસ્થામાં

તે તે પદાર્થો અને તેમાં થતા વર્તનો ઠાઠપપુ પ્રકારે જુદા પડતા નથી સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, પહાડ, પાણી, પર્વત, સમુદ્ર, ઝાડ, ચા, અને સૃષ્ટિસૌંદર્યમાહિ જ જ કાંઈ જોઈએ છિયે તે જાતની પ્રમાણેજ સ્વપ્નમાં ક્યા નથી અનુભવતા? વિચિત્ર પ્રકારના પ્રાણિયોના સ્વપ્નમાં પણ જાત જુદાજ સ્વપ્નમાં દેખાય છે આમ છે ત્યારે સ્વપ્ન અને જાત સરખા કેમ કેહેવાતા નથી? જો એમ કેહેવામાં આવે કે સ્વપ્નમાં જોયેલું જાતમાં નથી કામ લાગતું માટે ખોટું છે તો તેનો ઉત્તર એ છે કે જાતનું જોયેલું સ્વપ્નમાં ક્યા કામ લાગે છે? સ્વપ્નમાં એક નવીજ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે કાંઈ એમ શકી કરે કે સ્વપ્ન તો ક્ષણિક છે અને જાત તો નિરંતર છે તો તેનો ઉત્તર એ છે કે એ શકી ખરી છે એમ શા ઉપરથી માનાય? કેમકે જાતની અપેક્ષાએ જેમ જેમ ક્ષણિક લાગે છે, તેમજ સ્વપ્નની અપેક્ષાએ જાત ક્ષણિક લાગે છે જેમ જાત અવસ્થામાં 'આ જાત અવસ્થા ખરી છે' એમ જાણિયે છિયે તેમ સ્વપ્નમાં પણ અનુભવાતી જાત અવસ્થા એ સ્વિતિમાં ખરીજ છે એમ જાણિયે છિયે જાતમાં જેમ ઘણા વર્ષોનો અનુભવ થાય છે તેમ સ્વપ્ન થયા પછી પણ ઘણા વર્ષોનો અનુભવ થાય છે જન્મના જન્મ વીતી ગયા તેવો પણ અનુભવ સ્વપ્નમાં થાય છે શું જાણિયે કે જોને આપણે જાત માનિયે છિયે તેજ કદિ સ્વપ્ન હશે તો? કેમકે સ્વપ્નમાં 'આ સ્વપ્ન છે' એમ અનુભવ નથી થતો પણ 'આ ખરેખર જાત અવસ્થા છે' એમ અનુભવ થાય છે, અને સ્વપ્નમાં જાત છે એમ નિશ્ચયની સાથે વર્ણી આ અને સોપુ થયું, આ માગી સ્વપ્ન અવસ્થા વધ, એમ એક અવસ્થામાં બીજી અવસ્થા ભાસે છે આની માંધાની વિચિત્રતામાં જ જાતને આપણે જાત અવસ્થા બેખિયે છિયે તેજ અવસ્થા સ્વપ્ન અવસ્થા હશે તો તેનો જશ્વર વગર ખીજો કાણ સાક્ષી છે? કેમ કે એ અવસ્થામાં 'સર્વ પ્રકારના પદાર્થો અને ઉત્પન્ન થતા ભાવો એકસરખા દેખાય છે' સ્વાન ક્ષણિક માનવ તો જાતપણ સ્વાન થયું એટલે ક્ષણિકજ છે, કેમકે સ્વાનની જાતને નાશ થાય છે એકબીજી અવસ્થા એકબીજી અવસ્થાનું નિરંતરપણું મટાડે છે, માટે એકને મણિતા છે તો બીજીને પણ ક્ષણ તો મામ થાય છે એ અવસ્થામાં જોને આપણે ખોટી સ્વાન અવસ્થા ગણી છે તેજ અવસ્થા જેવી આ અવસ્થા પણ છે, એ પ્રત્યક્ષ છે. સ્વર્ગના સીંચયેલા સ્નેહીઓ, સમધીઓ અને જાળખીતા માણસો સ્વપ્નના માપસે જેમ કામે લાગે નહિ

* જેમ સ્વપ્નમાં જાત છે એમ ભાસ થાય છે તેમ જાતમાં આ સ્વપ્ન છે એમ પણ ભાસ થાય છે

તેમ કામ લાગતાં નથી. એતો મરેલાંની વાત કહી પણ હયાત રહેલાં સ્નેહી સંબંધી વગેરે માણસો પણ દેશ-કાળના અંતરાયથી ક્યાં કામ લાગે છે? કામે લાગવું તો 'રહ્યું' પણ સ્મરણમાત્ર પણ તેઓનું ક્યાં નિરંતર થાય છે? કહો ત્યારે સ્વપ્નમાં અને આમાં શો ફેર? આ નિરંતર, આ ક્ષણિક અને આ જાત્રત તથા સ્વપ્ન આપણે જ કદપી લીધેલું જણાય છે. બાકી ખરું જોતાં કાંઈ નથી અને જો છે એમ ધારે તો અનિર્વચનીય છે. ત્યારે જાત્રતને સત્યમાની બેશીને શામાટે બંધનમાં પડવું જોઈએ. સ્મરણશક્તિ પેહેલાં તો ચક્ષુમર્યાદામાં જ કાંઈ પ્રિય-અપ્રિય પ્રાણી-પદાર્થ હોય તેનું સ્મરણ આપે છે. અને વધારે બોલિયે તો જ કાંઈ હાથ વગેરે અંગોથી કરવામાં આવતી ક્રિયાઓ હોય તે ક્રિયાના અંગમાં આવતા પ્રિય-અપ્રિય પદાર્થોનું જ સ્મરણ કરાવે છે. સ્મરણ એટલે જ પદાર્થ પાસે ન હોય તેમ છતાં તે પદાર્થ હૃદયારૂ થાય તેનું નામ સ્મરણ કહેવાય છે. પાસે હોય તે હૃદયથી ખશી ન જાય તે તો સ્મરણશક્તિ જીવી જ ધારણશક્તિ છે. એક વસ્તુ કે વિચાર મનમાં હોય ત્યાંસુધી ખીજે આવતો નથી અને ખીજે આવે ત્યારે પ્રથમ હોય તે જતો રહે છે. ક્યાંઈ ક્યાંઈ એકસાથે વિવિધ વિચારો આવ્યાનો ભાસ થાય છે એ અસંભવિત છે, પણ આવેલા વિચારો બુદ્ધિબળથી થોડી વાર એકઠા રાખી શકાય છે તેથી એવી ભ્રાંતિ થાય છે. આપણે એમ કહીએ કે અમુક પદાર્થ નિરંતર પ્રિય અને ઉપયોગી છે; પણ તેનું નિરંતર પ્રિયપણું અને ઉપયોગીપણું નિરંતર નથી, પણ તેને સમયે તેનું પ્રિયપણું અને ઉપયોગીપણું છે અને તે અસંખ્ય દાખલાથી જણાઈ રહે છે. આપણે હાથમાં લેખણ લઈને પાળીથી તેની ટાંક કાંપતા હોઈએ તે સમયે આપણી સ્મરણશક્તિ આગળ લેખણ આંગળી અને પાળી એ ત્રણ પદાર્થ શિવાય કાંઈપણ અંતઃકરણમાં સ્ફુરતું નથી. જનાવિના પ્રાણ ધારણ કરવા કઠણ થઈ પડે એવો પદાર્થ પણ તે સમયે સ્મરણમાં હોતો નથી, ત્યારે પછી નિરંતરપણું ક્યાં રહ્યું? જ પદાર્થ વિગેરે પાસે ન હોય તેનું પ્રસંગે સ્મરણ થાય તે સ્વપ્ન ખરાબર છતાં લોઠા તેમ માનતાં અચકાય છે. સ્વપ્નમાં દીઠેલાં સંબંધી જાત્રતમાં કામ નથી લાગતાં તેમ જાત્રતનાં સંબંધી જાત્રતમાંપણ પાસે ન હોય તો કામ લાગતાં નથી, ત્યારે સ્વપ્નમાં અને જાત્રતમાં શો ફેર પડ્યો? એક અરણ્યમાં ચાલ્યા જતાં ગ્રીષ્મ ઋતુના તાપથી મૂછાં આવી જતાં ઢાઢ વટેમાર્ગે આવીને પવન નાંખે કે પાણી પાય એ વખતે વહાલામાં વહાલાં સંબંધી કે સ્નેહીયો સ્મરણમાં કદિ આવે તો પણ સ્વપ્નનાં સંબંધીઓથી વધારે શું કામ આવે? સ્વર્ગવાસી થયેલાં સંબંધીઓનું

સ્મરણ થાય ત્યારે તેઓ હયાત નથી એવું ધારી ખેદ કરિયે છિયે અથવા તે હવે સ્મરણ કરવામાત્ર છે એમ સમજીયે છિયે અને જેઓ આયુધ્યવાળા છે તેમનું સ્મરણ થાય ત્યારે તેઓ વર્તમાન છે એમ માની સતોષ પામિયે છિયે આમ આપણે માનિયે છિયે ખરા પણ તે બંને પામે ન હોવાથી સ્મરણનેજ પાત્ર હોવાથી એ સમયે સમાનજ સ્થિતિના છે, પણ તે સૂક્ષ્મ વિચાર ક્યાવગર જણાતું નથી આયુધ્યવાળા સ્નેહીઓ સખધીયો છે અને તેને ફરી મળવાની આકાંક્ષા છે એટલે એ ધારણાથી તેમા સત્યપણુ બાસે છે પણ તે પણ પાસે ન હોવાથી સ્વપ્નમા જોયેલા સખધી જેવાજ સખધી દેખ નહીં આજે કાંઈ જોવાય છે અને જેને આપણે જાત્ર સ્થિતિ માનિયે છિયે તે સ્વપ્નજ છે અથવા સ્વપ્ન જમ અસત્ય અને ક્ષણિક છે તેમ આ પણ અસત્ય અને ક્ષણિક છે જન્મથી માડિને સર્મજણ થયા ત્યારથી નોખાનોખા પ્રસંગમા વિચિત્ર પ્રકારના અનેક સુખ ભોગવ્યા હોય અને અનેક લાવો લીધા હોય તે આજે સ્મરણ કરી જોતા સ્મરણમાત્રજ છે એ તો શું પણ કાલે લીધેલો લાભ કે અનુભવેલું સુખ પણ સ્મરણમાત્ર છે એથી વધારે વિચાર કરિયે તો એક નિમિષ પેહેલા લીધેલો ગમે તેવા સુખનો અને ભારે દુખનો પણ અનુભવ તે સ્થિતિ વીતી ગયા પછી સ્મરણમાત્રજ છે આવા કાળના અનિર્વચનીય મહિમાનેનીધે સઘળું જ કાંઈ છે તે સ્વપ્ન મરણજ પ્રતીત થાય છે આમ છતા પણ લોકો જાત્ર સ્થિતિને સત્ય માની અધિક અધિક મુખ્ય ભોગની તુષ્ટિ બાધતા રહે છે પણ જેમ જેમ કાળ જતો જાય છે તેમ તેમ સવ અનુભવો 'કાંઈ નથી' એવી સ્થિતિમાં સ્મરણરૂપે રહે છે ત્યારે જ કાંઈ આશાઓ બાધી દુર્ખના પાત્ર થવું એ ક્યા પ્રકારનું ચતુરપણુ કેહેવાય તે સમજાતું નથી અહો એશ્વરી માયાનો પ્રભાવ કેવો અનિર્વચનીય છે કે આદિમા મધ્યમા અને અંતમા જ કાંઈ દેખાય છે અને જ કાંઈ થાય છે તે સ્વપ્ન સમાન હોવા ઉપરાંત તે અત્યરૂપ બાસે છે, અને સત્યરૂપ બાસવાનેવીધે પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારના બંધનો થાય છે એ બંધનો પણ સ્વપ્નના બંધન જેવા ગણવામા આવે તો તો હજી પણ કીક પણ તે બંધનો પણ સત્યભાવનાથી થયેના હોવાથી સત્યરૂપ લાગે છે બધું કે કાવરોજ એક મોટા સુશોભિત મકપમા મુખ્ય આસન ઉપર આપણે બીરાજી સર્વ વિદ્વાન વર્ગો તરફથી મોટું માન મેળવ્યું છે અને તે ધામધુમ થઈ રહ્યા પછી રાત્રીમા બધું કે કાંઈ રાજ્યાસનનો અધિકાર મળ્યો છે એ બેય વાતોનો હમણા વિચાર કરિયે તો બેય વાતો સ્મરણમાત્રજ સત્ય છે જ કાળમા સાચો મોઠો કે ગમે તે પ્રકારનો અનુભવ થાય છે તે અનુભવ તે વખ-

તેજ પોતામાં રહેલી સત્તા પ્રમાણે હર્ષ શોક અથવા જ કાંઈ તે પ્રસંગને ધટતું અનુભવાવવું જોઈએ તે અનુભવાવે છે. - તે વેળા વીતી એટલે જાત ક સ્વપ્ના અનુભવ થયેલા પ્રસંગનું સ્મરણમાત્રજ નહિ જતું રહે છે. અનુભવેલા અનુભવનો પછી શતાંશ પણ અનુભવમાં આવતો નથી, અને એમ હોવાથીજ સુખ ભોગવવાની તૃષ્ણા મનુષ્યને મટતી નથી તથા તૃપ્તિ થાતી નથી અને દુઃખ ભોગવતાં થાકી જતાં નથી. ચમત્કાર તો જુવો કે એક સો વર્ષસુધી પ્રતિદિવસ ભોગવેલાં નવાં નવાં દુઃખો પણ જેમ જેમ કાળ જતો જાય છે તેમ તેમ અનુક્રમથી સ્મરણમાત્ર થતાં જાય છે અને કાંઈક સુખ મળે છે કે તે સર્વ હુલાહ જવાય છે, અને સુખના સમયમાં સુખજ સર્વ સ્થળે દૃષ્ટિએ પડે છે. તેજ રીતે સો વર્ષ ભોગવેલું વિવિધપ્રકારનું સુખ જેમ જેમ કાળ વીતતો જાય તેમ તેમ અનુક્રમે જુલાતું જવાંય છે અને અચાનક કાંઈ સહો દુઃખ આવી પડે તો તે ભોગવેલું સુખ નહિ સ્મરણમાં આવતાં દશેદિશા દુઃખરૂપજ લાગે છે. એ દુઃખ પણ અને સુખ પણ ક્ષણે ક્ષણે વિસરાતું જવાંય છે. અને સમય પ્રમાણે નવું નવું અનુભવાતું જવાંય છે અને તે પણ જુલાતું જવાંય છે. એમાંથી સાર શોધતાં સર્વવાતે અનિત્યતા શિવાય બીજું કાંઈ અનુભવમાંજ આવતું નથી. કહો હવે આ જાતનો ખેલ આપણે જોયો તેજ પ્રમાણે સ્વપ્નમાં છે કે કાંઈ ફેર છે? એમાં પણ એમજ છે. ફેર માત્ર આપણા માનવામાલ છે. કેમકે એક સ્થિતિને આપણે ખરી અને બીજીને ખોટી ઠરાવિયે છિયે. આપણે ધારિયે તો બેયને ખરી અથવા બેયને ખોટી શામાટે ન માની શકિયે? માયાનો મોટો પ્રભાવ તો એ છે કે ક્ષણપ્રાપ્તિ સઘળી માનવા ઉપરથી થાય છે. દુઃખ ન હોય ને દુઃખ ભોગવવું પડે છે એમ લાગે અને સુખ ન હોય તેમ છતાં સુખ મળે છે એમ લાગે એ પણ માનવાનું પરિણામજ છે બીજું શું? કેમ માનવાથી લાલ છે તે કાંઈ બીજીથી જાણવાનું નથી. શંકા સમાધાન બધું પોતાપાસેથીજ મળી શકે છે એવી અદ્ભુત રચના છે. સ્વપ્ન અને જાગૃતની સમાનતા દેખાડીને જ કર્તવ્ય છે તે કાંઈ વ્યવહારને ખગાડવાનું નથી પણ સુધારવાનું છે. પરંતુ તેટલી સ્થિતિ સુધી પોહોચી શકવું જોઈએ. જાગૃત એ સ્વપ્ન અવસ્થા સમાન થતાં અને દેખાય છે તે સર્વ સ્વપ્ન સમાનજ થતાં આ શરીર પણ સ્વપ્નના શરીર સમાનજ થશે. એટલે પછી વ્યવહારમાં કેમ ઉપયોગ કરી લેવો તે બુદ્ધિમાનને ખતાવવું પડે તેમ નથી. કાંઈ નથી અને સર્વ નિત્ય લાગે છે, અસત્ય છતાં પણ સર્વ સત્ય લાગે છે અને પાંછું તે પ્રમાણે આપણું વર્તન થાય છે એ કાંઈ અદ્ભુતજ ખેલ

છે કે જેના માટે મૂક્યું વિચાર કરતા મન-વાણી અટકી રહે છે આ વિષય ઉપર વિવાનાનનર્ગ કે વનિક્ષર્ગ ધણુકરી ઉતરતો નથી, કેમકે એ વિષય કાંઈ સુગમ નથી તેમ આરભમા તે વિષય પ્રીતિ ઉત્પાદન ન કરતા નિગ્સ અને, ડાળાખરેવો લાગે છે પણ તે વસ્તુદય વિષમિત્ત પરિણામે મૃતોપમમ્ । તત્સુલ સાત્વિક જેવ- માત્મવુદ્ધિપ્રસાદજમ્ । (મનના નિગ્રહને આવીત હોવાથી જે સુખ આગ્રહમા વિષ જેવુ લાગે છે તથા પગિણામે અમૃત જેવુ લાગે છે, તે રજોગુણ અને તમોગુણ ૩૫ મેન રહિતપણથી વચેલુ સુખ સત્વગુણી કેહેવાય છે) એવુ જાણવામા આવે તો અભ્યાસના બળથી આ નિરમ વિષય પણ સર્વ કરતા સરસ લાગે અને જે કાંઈ પેહેના સરમ લાગ્યુ હોય તે પાછળથી નિરસ થઈ જાય પણ ડાળ જાણે માયાના બળથી કે ડાળ જાણે પ્રારબ્ધના યોગથી કે ડાળ જાણે કાંઈ અનિર્વચનીય મુશળથી નર્મ નિદાન અવિદાન લોભને પરિણામ ઝેર જેવુ છતાં આગ્રહમા અ મૃતતુલ્ય લાગે એવુ રજોગુણી નિર્ધ્યાનિ સુખ કે જે સર્વત્ર (આ લોક પરનો કમા) દુ ખરૂં પાયાય છે તે પ્રિય લાગે છે અને નિદ્રા આવસ્ય વિગેરેનુ આદિ અને અંતમા મોહ કરનાર તમોગુણી સુખ પ્રિય લાગે છે તેથી આ અમે બગબગ નિચાઝ કરિયે ઊંચે કે નહિ તે ધ્યાનમા આનતુ નથી જાળનો પ્રવાહ કેવો ચ મત્કાકિ છે નામા જે પાણી દેખાય છે તે એનુએ દોય એમ દેખાય છે પણ નિચા ૧ જેના અનિચિન્ત પ્રવાહથી એનુએ જાણાય છે પણ એનુએ હોય નહિ તમે જાણ પણ તેજ આપણને એનોએ જાણાય છે તે તેની અનિચિન્ત પ્રવા દથી જાણાય છે બાકી કાળ કાંઈ એનોએ નથી જે કાળ ગયો તે ગયોજ છે અને ત કાંઈની સાચે, અનુભવાયેનો જાત્રત સ્વપ્નના સુખ દુ ખનો અનુભવ પણ ગ યોજ છે જે અનુભવ કાળની માયે ગયો તે કાંઈ ફરી આવતો નથી એ પણ મળના મહિમામા સમાજ જાય છે અને આ સવ સમજણ પણ નહિ જેની અ થયો સોણા જેનીજ છે આ વખતે આ અક્ષે લખાય છે તેથી યતો વિચાર અને અનુભવ અક્ષ કાટી લેતા અનુક્રમે એનોએ નહિ રહેતા સ્મરપુમાત્ર ગહા નાગ પામી જાય છે અને ખીજે નવો અનુભવ થતો જાય છે કે જે તે પણ તેજ પગિણામનાળો છે જે કાંઈ છે તે આ પ્રમાણે સ્થાન જેવુ અથવા સ્થાન ૩૫ છે અથવા જાત્રત એ સ્થાન અને સ્વપ્ન એ જાત્રત હોય તો અનિર્વચનીય છે અને એનુ અનિર્વચનીયપણુ પણ જાણ નહિ ગકાય એવુ ન દોવાયી કાંઈ અનોકિજ છે અને આપણે પણ તેની અવ ઊંચે માટે એવિષે તદ્દૂપ થઈ મદ્વિચા કી સસારમા વ્યવહાર અસાવતા સુખ દુ ખ, રાગ દ્વેષ, હવ ગોક, એ આદિ દ્વદ્વર્માને

પણ તેરૂપ સમજી તેના પરાભવનું પાત્ર થવું નહિં. અને કદિ પૂર્ણ રૂપને ન પોચાચુ હોય તો એટલું તો સમજી રાખવું કે એ પણ સ્વપ્નની સમાનતાથી પ્રહાર નથી. અર્થાત્ જે કાંઈ જે અવસ્થામાં દ્વધર્મ અનુભવાય છે તે સર્વ કાંઈ નથી પણ કેહેવામાત્ર છે અને એમ સમજાયું એટલે પછી સત્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થયેલીજ પડી છે એ નિર્વિવાદ છે.

સ્ત્રીપુરુષના અધિકારની ન્યૂનાધિકતાવિષે.

લે ૩૧૫૮-૩૧૬૨

જ્યાં જ્યાં પુરુષોના સંબંધમાં લખાયું છે ત્યાં ત્યાં પુરુષનેના અધિકાર અધિક જણાવેલો છે અને જ્યાં જ્યાં સ્ત્રીઓના સંબંધમાં લખાયેલું છે ત્યાં ત્યાં સ્ત્રીઓનો અધિકાર અધિક જણાવેલો છે. વિદ્વાનવર્ગ પણ બે પક્ષના થઈને બેય પાત્રને બુદ્ધાં બુદ્ધાં અધિક અધિકારવાળાં ગણે છે. આ વાત પણ ખરાખર છે. સ્ત્રીના સંબંધમાં જોઈએ તો તેનો અધિકાર પણ ઓછો નથી અને પુરુષના સંબંધમાં જોઈએ તો તેનો અધિકાર પણ ઓછો નથી, કેમકે સ્ત્રી પુરુષનું અર્ધાંગ છે અને પુરુષ સ્ત્રીનું અર્ધાંગ છે. સૃષ્ટિનો આરભ જ્યાંકી થયેલો કેહેવાય છે તે એશ્વરી સત્તા પણ પ્રકૃતિ અને પુરુષ એવા નામથી કલ્પાયેલ છે. એ પ્રકૃતિ-પુરુષવિષે સૂક્ષ્મ નજરથી જોશે તો બેયનો અધિકાર એકબીજાના કાર્યમાં અધિક છે. પ્રકૃતિ પુરુષવિના નિરર્થક છે અને પુરુષ (ઇશ્વર) પ્રકૃતિ (માયા) વિના નિરર્થક છે. એ ઉપરથી બેયનો અધિકાર અધિકતા મેળવે છે. આ ઉપરથી સ્ત્રી-પુરુષના વિષયમાં પણ ધડો લેવાય છે, કે એ બેમાંથી કોની અધિકતા છે. સૌસાના કાર્યપરત્વે સૌમાં અધિકતા છે. અધિકતા કલ્પતાં જે કાર્યમાં જેની અધિકતા તે કાર્યમાં બીજાની ગોણતા આવી જાય છે ખરી પણ પુરુષના સંબંધમાં તે જોણતા આવતી નથી, કેમકે સ્ત્રીમાં સેવકભાવ છે અને પુરુષમાં સેવ્યભાવ છે. ઇશ્વરની માયા કેહેવાય પણ માયાનો ઇશ્વર કેહેવાય નહિ એ વાત અનાદિસિદ્ધ છે. તેમ પુરુષની સ્ત્રી કેહેવાય પણ સ્ત્રીનો પુરુષ કેહેવાય નહિ. એ ઉપરથી સેવ્ય-સેવકભાવ સિદ્ધ થઈ જાય છે, અને જગતમાં પ્રત્યક્ષ રીતે અનુભવમાં પણ આવે છે પણ આથી કરીને પરસ્પરનું અર્ધાંગપણુ દોષ પામતુ નથી.

આમ છતાં હાલમાં ઘણે ઠેકાણે લોકો સ્ત્રીઓના અધિકાર માટે બોલવાને ખહાર પડેલા છે. તેઓ એમ સમજી બેઠા છે કે 'સ્ત્રીઓને પુરુષના જેટલો અધિકાર નથીજ માટે તેમને પુરુષના જેટલો અધિકાર મળવો જોઈએ' આ સમજણનું

અનુમાને સામાના હૃદયમા વાગણી કરાવના શ્રીનર્ગભાયે પડતા કટનાક દુ ખોને
 ખૂંટાની દેખાડે છે, કે જે ખગ્ગમ્મ હૃદયને ક થઈ પડે તેના હોય છે પરંતુ એમ
 ગાળા આવનાથી કે દુ ખગ્ગનાથી પુરુષના અધિકારની, ખરેખર શ્રીઓને અ-
 ધિકાર શી રીતે કરી શકાય? અથવા શ્રીઓને અધિકાર કે દાડે નથી કે હાનના
 લોકો નવો અપાવના તેમાં વધારે આ બે વાતનો કોઈએ પૂર્ણ વિચાર
 કર્યો હોય એમ અનુમાનમા આવતું નથી વિદ્વાન અને મમજી વર્ગે વિચારવું
 જોઈએ કે જમ પુરુષોની યોગ્યતા પડાતી આવી છે તેમજ શ્રીઓની યોગ્યતા
 પણ અનાદિકાળથી વખણાતી આવી છે વર્ણાશ્રમના ધર્મોનુ બધારણ આ
 દિથી ગુણ કર્મથી થયેલું છે અને તે ધોગણ પ્રમાણે આજમુખી વર્ણનો અનુક્રમ
 આને છે, તોપણ આજ કોઈ હવકા કર્મનો કરનારો હોય તો તે ઉચ્ચવર્ણનો
 છતાં ઉચ્ચ ગણાતો નથી, અને માગ કર્મ કરનારો હવકા હોય તોપણ તે
 સારો ગણાય છે, માત્ર યુગપરત્વે વણપણમા ભેદ કરતો નથી, બાધી નહાગ
 કર્મનું જો તો અનશ્ય મળ્યા વગર રહેતું નથી રહેવાનો સાર અહીં એ છે કે
 ગુણ કર્મ સ્વભાવ વિગેરેથી શ્રીનર્ગની સવ વાતે પુરુષ સાથે સમાનતા અને
 સેવકતા પ્રાપ્ત થઈ છે તે એમા ન્યૂનાધિકપણુ જે થાય છે તે શ્રી અને
 પુરુષમા ગુણ અમાનની સારી માડી નિચિત્તાથી થાય છે એટલે અધિકતા કે
 ન્યૂનતા કોઈની કંઈની નથી પરંતુ પોતાના ગુણ દોષથીજ તે પાનપ્રમાણે
 સર્વને મળી છે અને મળતી જાય છે પુરુષોના કાર્યોમા અને શ્રીઓના કાર્યોમા
 અંશરી નિયમાનુમારે આદિથી કે આદ્યો આવે છે તેમ છતાં ધર્મીવાર શ્રી
 વર્ગ પુરુષના અધિકારનું કામ કરતો હોય એમ આપણે સાલળીયે જોઈએ છિયે
 અને તે માયે પુરુષવર્ગને શ્રીઓના અધિકારનું કામ કરતો પણ જોઈએ છિયે *
 આ વાત સ્થિતિ ઉપર અને દેશકાળ ઉપર ચડી છે પણ તેથી શ્રીપુરુષના અ-
 ધિકારમા ભેદભિ કરવા જરૂર નથી સેવકભાવમા રહીને પણ અધિક માનને
 યોગ્ય થયેરી શ્રીઓ ઇતિહાસમા આપણે ક્યા નથી માલગી? ધણીએ સા-
 મળી છે તો એ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે “અધિકાર અધિકાર” એમ પો-
 કાર કરવાથી કાંઈ ફળ વળવાનું નથી, પણ શ્રીઓને અધિકાર ન હોય ને અ-
 પાવવો હોય તો તેની યોગ્યતામા વધારો થાય તેમ કરવું જોઈએ કે જે યોગ્ય
 તાથી તે સદ્ગુણવડે પુરુષને વશ કરી જાય મેળવે આ માગશિવાય ઉપર અધિ

* પણ અંશરી સત્તાનામા સ્વાભાવિક કે નામ કાર્યો એકબીજાના એકબીજાથી બનતા નથી
 અને બનેના સેવાપણાથી જે કાર્ય થાય છે તે એક પછાથી બાના નથી

કાર રાખવાનો ખીજો એકે માર્ગ નથી. કદિ પ્રથમથી અધિકાર છે એન મર્મનું માનવું છે તો તે અધિકાર છીનવાઈ ન જાય તેનેમાટે સ્ત્રીવર્ગમાં યોગ્યપણું જળવાઈ રહે તેવાં સાધનનો પ્રવાહ ચાલુ રાખવો જોઈએ. માર્ગ દ્વારકાનો પકડીને કાશિયે જવાની ઇચ્છા રાખવી એ સાવ ઉલટું છે. અને કદિ પૃથ્વી ગોળ ધારીને એક વસો સુલટું માનો તો આયુષ્ય પૂર્ણ થતાંસુધી પણ તે માર્ગથી ધારેલે સ્થળે પોચી શકાય નહિ. તે પ્રમાણે આ અધિકારની વાત છે સ્ત્રીઓ યોગ્યતા મેળવી પુરૂષની આગળ માનપાત્ર થાય એ સુગમ માર્ગ છે. પણ યોગ્યતા મેળવ્યાવિના અધિકારમાટે સ્ત્રી કે પુરૂષોએ ખરાડાં પાડવાં એ સુગમ માર્ગ નથી. એ તો કોઈપણ માણસ સમજી શકે તેવી વાત છે. પુરૂષનો અધિક અધિકાર અનાદિકાળથી મનાયો છે તેમ છતાં સ્ત્રીને આધીન થયેલા ઘણા પુરૂષો સ્ત્રીને પોતાથી અધિક દેખાડનારા થઈ પડ્યા છે. આમાં તે સ્ત્રીઓના સદ્ગુણથી આમ બન્યું હોય તો સ્ત્રીનો અધિકાર વધે છે તે સાથે પુરૂષનો ઘટતો નથી. અને દુર્ગુણથી બન્યું હોય તો સ્ત્રીનો અધિકાર અધિક હોય તે વૃથા છે અને પુરૂષનો ગૌણ હોય તો તેમાં તે અપરાધી નથી. ઉત્તમ વર્ણની જાતિના વર્ગમાં ગુણ કર્મ સ્વભાવ અને કાળા જમણા અગનો દેહેવાવા માત્ર શિવાય બાકી પુરૂષ કરતાં જરા પણ સ્ત્રીનો અધિકાર જોઈએ નથી પરંતુ ખરાબર છે. અને એમ ખરાબર છતાં પણ કટલીક વાતે સ્ત્રીવર્ગ પુરૂષ વર્ગને જીવવામાં અથવા વ્યવહારમાં સહાય થઈ પડવાથી પોતાની યોગ્યતાને શોભાવી અધિક માનને પાત્ર થાય છે. પણ એ માનને પાત્ર થતાં પુરૂષનો અધિકાર ઉલટો વધારે છે પણ ઘટાડતી નથી. આંખા આદિ પરોપકારી વૃક્ષોમાં ડ્રગ આવે છે તેથી તેઓ નીચાં નમે છે. એ એનું નીચું થવું એની નીચાઈને દેખાડતું નથી પણ મોટાઈને દેખાડે છે કે આવી રીતે જ્યારે મોટાઈ આવે ત્યારે માનસોએ નમીને ચાલવું જોઈએ. સારાંશ એ કે સ્ત્રીઓમાં જે યોગ્યતા આવે છે તે પોતાનો અધિકાર ખરાબર મેળવતાં સ્વામીના અધિકારને ઉલટો વધારે શોભાવે છે. ક્યાંઈ સ્વભાવના દોષથી સદ્ગુણી સ્ત્રીવર્ગ દુઃખ પામતો હશે અથવા કોઈ ધારે છે તેમ શુદ્ધામગીરીમાં ગણાઈ ગયો હશે એ વાત ખોટી નથી. પુરૂષવર્ગને પણ ક્યાંઈ ક્યાંઈ તેવું દુઃખ હોય છે પણ તે કાંઈ સમામાં બાપણો કંવાથી મટવાનું નથી. એનેમાટે નિરંતર વિનય-વિવેકને આપે તેવી વિદ્યાની વૃદ્ધિ થવાની જરૂર છે. એ વિદ્યાવૃદ્ધિ ખરાબર થયા પછી સ્ત્રી અને પુરૂષો પોતપોતાના સદ્ગુણોનો પરસ્પર અનુભવ કરી પોતપોતાનો અધિકાર જે પ્રમાણે હશે તે પ્ર.

માર્ગે સહજમા સલાણી લેગે. પછી આનો અનિજાર અધિક છે, આનો ઓછો એમ બોલના લાખવાની જગ્યાએ નહિ. અવિજાર મેળવનાના માગા કોઈ એ ખરો વા નથી જ્યો નિઘાણ્યાસ કરે છે તેઓ આ મમયમા મોટી મોટી પદ્ધતિઓ મેળવે છે તેમ જ વર્ગ અધિકારમાટે સદ્ગુણને માર્ગે પ્રયત્ન કરે છે તે અધિકાર મેળવે છે તોપણ સ્મરણમાત્ર એટલું સહુએ રાખવું કે વપા કાં જોયી અનાદિથી ચાલ્યું આનતુ શ્રીપુરુષમા જો સેવસે નકપણુ પ્રાપ્ત છે તે કોઈ જાણે મટવાનું નથી એ ઇશ્વરની ઇચ્છાથી મવાયેનો ક્રમ એવો તો ઉત્તમ અને ખત્રે વર્ગને લાભકારક છે કે તેનું એક જીમવી વણન થઈ નકતું નથી જ્યો પૂર્ણ રૂપને નથી સમજતા તેવા લોકો એમા બકરીનો વાન કમી મેવે છે પણ જો તેઓને ઇશ્વરકૃપાથી જોન થાય તો તેવાધની મકમી દેખે તેવું છે અમે જ વિદ્યા વનનાને ઇસારે કરિયે છિયે તે અક્ષરવિદ્યા એકની નહિ ખરી વિદ્યા તો સદ્ગુણ છે એ સદ્ગુણ ન હોય તો બીજી વિદ્યા તો ઉનટી અવિધારૂપ થઈ પડે છે પરસ્પર સુખની આગા મદ્ગુણથી બધાય છે, માટે ભણતર અને સદ્ગુણ એ જોય મળીને મનુષ્યો કેળવાય તેને અમે વિદ્યા મમજીએ છિયે જગતમા સદ્ગુણને પ્રતાપે સુખ ભોગવના ધણા પતી વસે છે જ્યો નામાકિત અને મોટા ગભ્યપ્રસંગમા આવેના હશે તેઓના તો નામ યોડા ધણામા અજર અમર થઈ ગયા છે પણ તેવા પ્રસંગમા નહિ આવેના ધણા દપતીઓ સુખ ભોગવના એમનેએમ ચાલ્યા ગયા છે, ચાલ્યા જાય છે અને ચાલ્યા જગે દુગુણથી દુખ પામનાગ પણ જ્યો જગતના પ્રસંગમા આવ્યા તેઓ નિહાને પાત્ર થઈ ચાલ્યા ગયા છે, અને જ્યો પ્રસંગમા નહિ આવેના તે એમનેએમ અજાણમા ચાલ્યા ગયા છે, ચાલ્યા જાય છે અને ચાલ્યા જશે એટલે દેદેનાનું એ કે જમ સ્ત્રીઓના દુખથી કેટલોક પુરુષવગનો ભાગ દુખી છે તેમ પુરુષના દુખથી સ્ત્રીવર્ગનો કેવોડ ભાગ પુરુષ કરતા અધિક દુખી છે, તો એવાઓના લાખવા, વિદ્વાન વગમા મેનવા એ શોભે નહિ કેમકે એમ કરવાથી ઉચ્ચ વર્ગમા ખોટી લાગણી વાય પણ નીચા વર્ગને જાડ લાખ વાય નહિ એટલામાટે વિદ્યા અને સદ્ગુણના પરિગીનનથી, સમજી વર્ગે પરસ્પર સુખ સતોષ લેવો અને તેથી રહિત વગ જ હોય તેને, તેના બનાવી દઈ તેને પણ સુખ સતોષ લેનારનો એજ સુખ્ય કર્તવ્ય છે, કોઈ કેહેતું હોય કે સ્ત્રીનો અધિકાર પુરુષ કરતા અધિક છે તો તેની સાથે વાધો લેનાની શી જરૂર છે? કોઈ એમ કેહેતું હોય કે સ્ત્રીનો અધિકાર પુરુષની બરાબર છે તેની સાથે તકરાર કરવાનું શું કારણ છે? કોઈ એમ

કેહેતું હોય કે પુરૂષનો અધિકાર સર્વોત્તમ છે સ્ત્રીનો નથી, તેની સાથે પણ વાદવા કરવાનું શુ પ્રયોજન છે? કેમકે જગતમાં જમ કદપના કરી માનિયે તેમ માનો શકાય છે અને તે સધળું જગતમાં અણધટતું કહી શકાય નહિ. બાકી જે પ્રસંગે જે પાત્ર જે સમયે જોવો વધારે ઘટારે અધિકાર કે સુખ-દુઃખ ભોગવે છે તે સૌ સૌનું અંતઃકરણ જાણે છે માટે આપણે જટલો તેવિશે બોલવાનો શ્રમ લેઈએ તેટલો શ્રમ દીવો બાળીને ફેાતરા ખાંડવાના શ્રમની પેઠે અદ્ધ જાય છે. દુર્ગુણ જગતમાં થયા છે તે કાંઈ સ્ત્રીવર્ગને બાધ કરે અને પુરૂષને ન કરે તેમ નથી. તેઓ બેયને બાધ કરે છે, પરંતુ તેનાં પાત્રપરત્વે કાંઈક ભેદ હોય છે. ઘણીવાર એવું પણ જણાય છે કે પુરૂષવર્ગ કરતાં સ્ત્રીવર્ગને દુર્ગુણો વધારે બાધ કરે છે, પછી તેનું કારણ તો ગમે તે કદપવામાં આવે. આમ હોવાથી સ્ત્રીવર્ગ વધારે દુઃખી દેખાય એ પણ સંભવિત છે પણ તેથી પુરૂષવર્ગ સુખ ભોગવે છે એમ સિદ્ધ થઈ જતું નથી. આવો ગડખડગોટો શી રીતે મટે તેનેમાટે ખરો ઉપાય શોધવો એ ઘણું જ કઠણ કામ છે અને તે નથી જડ્યો ત્યાંસુધી બેય વર્ગમાં સદ્ગુણ સાથે વિદ્યા વધે તેવું પ્રયત્ન સમજી લેોકોએ કર્યા કરવું. આરંભ થશે તો કાંઈક દિવસ પણ તેનાં સારાં ક્ષણ પાછળની પ્રજા આખશે. સુધરેલા વર્ગમાં સ્ત્રીવર્ગ અને પુરૂષવર્ગપ્રત્યે અમારું એજ બોલવું છે કે સહુએ સદ્ગુણ સંપાદન કરી પોતપોતાના સ્વધર્મ પ્રમાણે સેવ્યસેવક ભાવથી આલ્યું જવું અને કાંઈકે કાંઈ પ્રકારનું અભિમાન ન કરતાં પરસ્પર અનુકૂળ રહી વ્યવહારનાં સુખ સંપાદન કરવા સહાયતા કરવી તો પછી અધિકારનું પુછવું જ શું? અધિકાર વધારે ઘટારેની વાત તો કેવળ અજ્ઞાનદૃષ્ટિની જ છે.

સ્ત્રીવર્ગની પુરૂષવર્ગ સાથે કેટલાક અધિકારમાં સામાનતા જગત્પ્રસિદ્ધ છે તોપણ પુરૂષ સેવ્ય અને સ્ત્રી સેવક એમ સાંસારિક ક્રમ હોવાથી તેટલે અશે માત્ર સમાનતા નથી. પણ અનુકૂળનાયકો તેની તે ન્યૂનતાને ઢાકી દેઈ અધિક માન આપે છે. અનુકૂળ નાયકો એમ અધિકાર વધારે પરંતુ તે પ્રમાણે પાત્ર થવું એ સ્ત્રીવર્ગના હાથમાં છે. કેટલીક વાતો વિચારતાં સ્ત્રીઓની અસમાનતા તો કેહેવામાત્ર રહે છે, કેમકે સુશીલ અને સદ્ગુણી થાય તો અનુકૂળનાયક તેને આધીન થઈને રહે છે અને દુર્ગુણી કે દુરાચારી થાય તો તે આધીન કરીને રાખે છે. અને ક્યાંઈ ક્યાંઈ પુરૂષનો જ સ્વૈર થઈ જવાનો સ્વભાવ હોય છે તેથી પણ તે પુરૂષનો અધિકાર અધિક છતાં સ્ત્રીનો અધિક હોય એવો પણ ભાસ થાય છે. સદ્ગુણપાત્ર સુશીલ સ્ત્રીઓ કેટલી બધી મોટાઈ મેળવીને પોતાના પતિઓને

પણ પ્રસિદ્ધ કરી ગઇ છે તે ઝાઇ કાઠથી અન્નણ્યુ નથી ગગાની પેઠે જનુ નામ લઇને પનિન યઇએ ઊંચે એવા સદ્ગુણી મતીજનો દમયતી, અડધતી, લોપામુદ્રા, સાવિત્રી મદાવસા, સીતા, દ્રૌપદી વગેરેએ પોતાના પ્રાણનાયત્રત્યે સેવકલાવથી વર્તી પોતાનો અવિકાર કટનો બધો વનારેનો છે તે તેના ઇતિહાસથી જાણાઇ ગયે છે આજ પણ અનુગ્રહનાયકની મદ્ગુણી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને અનુકૂળ રહી, સેનકભાનથી અનેક પ્રકારનું માન પામતી હોય તો તે ટાણ ધીનવી લે છે પરંતુ તેથી પ્રસિદ્ધિમા સ્ત્રીનર્ગને અધિષ્ઠતા કે સમાપ્તિ આપી શકાતી નથી કેમકે આપણો આપેનો અધિક અધિકાર એ સાચી શકે કે કેમ તે વાત સદેહલગેલી છે એટલામાટે એમ ગાખવું જોઇએ કે સ્ત્રીવગ લેને પોતાની મેળે યોગ્ય થઇ મર્યાદાથી નાન મેળવે એ નિયમમાં વિદ્વાવગની અપ્રમત્તા નથી

જે માણસ પોતાના વર્મમા રહી સેનકભાન બગાડ બજાવે છે તેને તેનો મદ્ગુણી સેવ્ય માચી સેવ્યતા દેખાડા તેનું માન વનારી તેના સુખમા વનારો કરે છે, એ જુના નવા ઇતિહાસોથી સર્વતા જાણનામા આવ્ય છે માટે જો અવિકાર મેળવવાનું મન થતું હોય તો એ માર્ગથી મેળવનાયી માટે લાભ થાય છે પોતાના વર્મપ્રમાણે સેનકભાનથી વર્તતા છતાં કાઠ કાઠયોગથી કે પ્રાગ્જન યોગથી મામુ પાત્ર અત્ત મળતા સર્વ વૃથા થાતું હોય તોપણ તેને તે માર્ગથી આખર સુખ મળે છે એવા પણ ઘણા અપ્લેઓ નજરે આવે છે પણ આમ પણ કઠીને બનતું જ નથી, કેમકે પુરૂષવર્ગ મર્વ વ્યગ્રમા અનિક યુદ્ધિનો ગણાય છે અનાદિથી મળેની સેવ્યતાનો ખોટો ઉપયોગ કરનારા કેટલાક હોય છે તેઓ પોતાની અયોગ્યતાનું ક્ષેત્રરૂપ કૂળ આખ્યાવિના હેતા નથી તે પ્રમાણે ખોટું અભિમાન લઇ ભાગેલા સ્ત્રીવગને પણ તે પ્રમાણે કૂળ થયાવિના હેતુ નથી માટે એ વાત ઉપર દૃષ્ટિ પણ ન કરતા સહુએ પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે વર્તીને સર્વોત્તમ સુખ સપાદન કરવું અધિકાર મેળવીને શુ કરવું જ્યાંત્યાંત્યા સુખમા મસાગ આવે એ કામ છે જ્યાં પુરૂષવર્ગ અડળોથ દોય અને સ્ત્રીન સુલક્ષણ દોય ત્યાં પુરૂષવગને સ્ત્રીવર્ગે સૌમ્ય ઉપાયોથી-સુવાગી લઇ પોતાની યોગ્યતા સોલાવવી અને જ્યાં સ્ત્રીવગ અડળોથ દોય ત્યાં પુરૂષવર્ગે સ્ત્રીવગને સુનારી લઇ પોતાની યોગ્યતા સોલાવવી અને કદિ અત્યત પ્રાગ્જનની કઠિનતાથી તે પ્રમાણે કરતા છતાં ન્યૂનતા રહિ જાય તો તે-ધ્યાનમા નહિ લેતા લીધેનો વેગ જમતેમ સુખ માની લઇ પૂરો કરવો એમાજ ચિત્તની ચતુરતા ગેરી છે પછી શે, કાળ, પાત્ર અને દ્રવ્યના યોગે જે કાળે જે સ્થાવ થાય તે ખરે

અપરોક્ષાનુભૂતિ.

(સપ્તમ પાને ૧૫૧ થી)

સ્વપ્નદેહો યથા ધ્વસ્તસ્તથૈવાયં હિ દેહકઃ ।

અધ્યસ્તસ્ય કુતો જન્મ જન્માભાવે હિ તત્ક્રુતઃ ॥ ૯૩ ॥

સ્વપ્નમાં લીધેલો દેહ જન્મ (છે નહિ તોપણ કલ્પિત) માની લીધેલો છે તેમજ આ (જાગૃતમાંનો સ્થૂલ) દેહપણ (કલ્પિત) માની લીધેલો છે. જ (કલ્પિત) માની લીધેલ હોય તેને જન્મ ક્યાંથી હોય અને જન્મ ન હોય એટલે પ્રારબ્ધ પણ ક્યાંથી હોય ? નજ હોય. ૯૩.

ઉપાદાનં પ્રપંચસ્ય મૃદ્ધાંડસ્યેવ કથ્યતે ।

અજ્ઞાનં ચૈવ વેદાંતેસ્તસ્મિન્નષ્ટ્રે ક વિશ્વતા ॥ ૯૪ ॥

(નિમિત્ત અને ઉપાદાન એવા ભેદથી કારણ બે પ્રકારનાં છે. તેમાં નિમિત્ત કારણ એટલે માત્ર ઉત્પત્તિ કરનારું અને ઉપાદાન કારણ તે તો ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને સ્થાય કરનારું છે. તે બેય કારણોમાં માયા તુ પ્રકૃતિં વિદ્યાત્ અર્થાત માયાને પ્રકૃતિ જાણુવી ઇત્યાદિ વાક્યોવડે) વેદાંતશાસ્ત્રોએ માટીના ઠામનું જન્મ ઉપાદાન કારણ માટી કહેવાય છે તેમ પ્રપંચનું ઉપાદાન કારણ અજ્ઞાનજ કહેલ છે. એ ઉપાદાન કારણરૂપ અજ્ઞાન ટળી ગયું એટલે દેહાદિ પ્રપંચ કે જગતપણુ ક્યાં છે ? ક્યાંથી નથી. ૯૪.

(અહીં એવો ભાવ છે કે કેવળ બ્રહ્મજ જગતનું કારણ નથી કેમકે તે નિર્વિ-કાર છે. તેમ કેવળ અજ્ઞાનપણુ જગતનું કારણ નથી કેમકે તે જડ છે. માટે સત્ય અને અનૃત એમ બેય મળીને જગતનું કારણ થાય છે. શ્રુતિ પણ કહે છે કે સત્યાનૃત મિથુનીં કરોતિ સત્ય અને અનૃત પ્રપંચ કરે છે. માટીનો પીંડ અહીં દૃષ્ટાંતરૂપ છે. તે પીંડ એકલી માટીથી કે એકલા પાણીથી નથી થતો પણ બેયથી થઈને પાત્રો બને છે. તે રીતે અહીં બ્રહ્મને સ્થાનકે બ્રહ્મ છે અને માટીને સ્થાનકે અજ્ઞાન છે. તેમાં બ્રહ્મનું અવિનાશીપણુ હોવાથી બ્રહ્મજાનથી અજ્ઞાન નાશ થતાં શુભ-ઇશ્વરાત્મક જગત્ ક્યાં છે ? ક્યાંથી નથી.)

૧ યથા રજ્જું પરિસ્રજ્ય સર્પે ગૃહ્ણાતિ વૈ ભ્રમાત્ ।

તદ્વત્સસમવિજ્ઞાય જગત્પચ્યતિ મૃદ્ધીઃ ॥ ૯૫ ॥

૧ યતો વા રૂમાનિ મૃતાનિ જાયતે (જે બ્રહ્મચરિ આ ભૂત પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થાય છે) ઇત્યાદિ શ્રુતિથી સત્યત્વરૂપ બ્રહ્મચરિ દેહાદિ પ્રપંચનુ યવાપણુ છે ત્યારે તેની પ્રતીતિ કેમ થતે ? તો ત્યા અજ્ઞાનથી પ્રતીતિ અને જ્ઞાનથી નિવૃત્તિ દૃષ્ટાંતવડે કહી દેખાડે છે.

૨ મિથુનીભાવ એટલે જોડાપણાનુજ જગતના કારણપણુ છે તે દૃષ્ટાંતથી કહે છે.

જમ મૂખ માણસ શ્રમથી દોરીને મેની દબને સર્પને ચઢણ કરે છે તેમ મૂઢ બુદ્ધિવાળો માણસ સત્યને નહિ જાણીને જગતને દેખે છે ૯૫

^૧ રજ્જુરૂપે પરિજ્ઞાતે સપક્ષઢ ન તિષ્ઠતિ ।

અધિષ્ઠાને તથા જ્ઞાતે પ્રપચ શૂન્યતા ગત ॥ ૯૬ ॥

દોરીનું રૂપ જાણનારો આવ્યું એટલે સર્પનું શરીર ઉભું રહેતું નથી તેની જ રીતે અધિષ્ઠાન બ્રહ્મ જાણનારો આવ્યું એટલે પ્રપચ (જગત) શૂન્યતા પામ્યો છે (એમ સમજવું અર્થાત્ બ્રહ્મનો બોધ થતા જગત્ રહેતું જ નથી) ૯૬

દેહસ્યાપિ પ્રપચત્વાત્ પ્રારબ્ધાવસ્થિતિ કુત ।

^૨ અજ્ઞાનિજનબોધાર્ય પ્રારબ્ધ વક્તિ વૈ શ્રુતિ ॥ ૯૭ ॥

દેહનું પણ પ્રપચપણ હોનાથી પ્રારબ્ધની સ્થિતિ ક્યા રહી? સાવ મૂઢી નહિ માત્ર અજ્ઞાની લોકોના બોધને માટે શ્રુતિ પ્રારબ્ધને કહે છે (અજ્ઞાનીના બોધ માટે એમ જે જ્ઞાનથી સત્ય વ્યવહારના કારણરૂપ અજ્ઞાન નાશ થયા છતાં જ્ઞાનિને વ્યવહાર કેમ રહે છે, એમ અજ્ઞાની આક્ષેપ કરે તો તેને એમ જણાવવા માટે જે 'પ્રારબ્ધ') ૯૭

^૩ ક્ષીયતે ચાસ્ય કર્માણિ તસ્મિન્દૃષ્ટે પરાવરે ।

વદ્યત્વ તન્નિર્ભાર્ય શ્રુત્યા ગીત ચ ચત્સ્ફુટમ્ ॥ ૯૮ ॥

ભિચરે હૃદયગ્રાસિચ્છવતે સર્વે સજ્ઞયા । ક્ષીયતે ચાસ્યકર્માણિ તસ્મિન્દૃષ્ટે પરાવરે । “તે પરાવર દેખતા અર્થાત્ સાક્ષાત્ બ્રહ્મનો બોધ થતા તે જ્ઞાનીને હૃદયની ગાંઠ ભેદાય જાય છે, સત્ય સમજાય છે । ઇ જાય છે, અને તેના કર્મો ક્ષય પામી જાય છે” એમ શ્રુતિએ પ્રમિદ્ધ ગીતે કમનું બહુ વચન કહેલ છે તે પ્રારબ્ધના નિશેષને માટે જ છે

૬ (કર્મ શબ્દથી સચિત અને ક્રિયામાણ એમ બે જ ક્રમ લેવાનું કહ્યું નથી બહુ વચનથી ત્રણે ક્રમ સમજી લેના માટે બ્રહ્મ આત્માના માક્ષાત્કારનું છે

૧ હવે જ્ઞાન ટપતું એટલે જે અપચ જગત જ્યા છે? એમ નો પ્રશ્ન છે ને વાપુનતા દૂર કહેતા પ્રારબ્ધના અભાવનો ઉપસાદાર કરે છે

૨ જન મુક્ત જ્ઞાનીને પ્રારબ્ધ છે નહિ ત્યારે અત્ર વક્ત્ર સમરનુતે । (અહીં વક્ત્રને માટે છે) કલ્યાણ શ્રુતિ સામાટે પ્રારબ્ધ છે એવું દેખાડે છે તો તેનું મગલુ ગણાવીના બોધ માટે પ્રારબ્ધ કહે છે

૩ ત્યારે જ્ઞાનિના બોધ માટે શ્રુતિ શું કહે છે એમ સમજાય તો ત્યાં કહે છે (શ્રુતિનો અર્થ એ બોધ મુજબ લીધો છે)

ચિન્નક અથિના ભેદનથી સંચિત, ક્રિયામાણ અને પ્રારબ્ધ એ ત્રણ પ્રકારના કર્મના ક્ષયને અતે પરમ પુરુષાર્થ (મોક્ષ) જ્ઞાનિના બોધમાટે શ્રુતિ કહે છે. એમ અહીં ભાવ સમજવો.) ૯૮

૧ ઉચ્યતેડજ્ઞૈર્વલાચૈતત્ તદાનર્થદ્વયાગમઃ ।

વેદાંતમતહાનં ચ ચતો જ્ઞાનામિતિ શ્રુતિઃ ॥ ૯૯ ॥

આ પ્રારબ્ધ અજ્ઞાની એટલે શ્રુતિના તાત્પર્યને નહિ જાણનારાઓએ બળથી એટલે અવિવેકના ભેરથી કહેલ છે. અર્થાત્ ખરાપણથી પ્રતિપાદન કરેલ છે. અને અદ્વય આત્માને જોતા નથી તો બે અનર્થ એટલે બે દોષ આવે છે. (તેમાં પ્રારબ્ધરૂપ દ્વૈતનો અંગીકાર કરવાથી મોક્ષ ન થાય એ એક દોષ તથા મોક્ષ ન થાય એટલે જ્ઞાનના સંપ્રદાયનો ઉચ્છેદ થઈ જાય એરૂપ બીજો દોષ. કેવળ એ બે દોષ આવે છે એટલું જ નહિ પણ) પ્રારબ્ધ-અહરૂપ દ્વૈતના યથાર્થ પાણથી વેદાંતમતનો પણ ત્યાગ થશે. (ત્યારે અહિ સિદ્ધિ કરવાનું શું છે તો તે એ છે કે) ' જોના થકી જ્ઞાન થાય છે ' એવા પ્રકારની શ્રુતિ ગ્રહણ કરવી. ૯૯

૩ ત્રિપંચાંગાન્યથો વક્ષ્યે પૂર્વોક્તસ્ય હિ લઘ્યયે ।

તૈશ્ચ સર્વૈઃ સદા કાર્યં નિદિધ્યાસનમેવ તુ ॥ ૧૦૦ ॥

હવે પૂર્વોક્ત એટલે સ્વરૂપાદિ સ્થાન એજ છે લક્ષણ જનું એવા મોક્ષની સિદ્ધિનેમાટે પદર અંગો કહું છું. તે હવે જેવાશે એવાં સર્વે અંગોવડે નિદિધ્યાસન કરવું (ગુપચૂપ ન રહેવું.) ૧૦૦

૧ પ્રારબ્ધને અંગીકાર કરવામા દોષ કહે છે

૨ તે શ્રુતિ આ પ્રમાણે તમેવ ધીમે વિજ્ઞાય પ્રજ્ઞા કુર્વાત બ્રાહ્મણ નાનુધ્યાયાદ્વહનુચ્ચદાન્ વાચો વિગ્લાપન હિ તત્ ॥ (બ્રહ્મ થવાની ઇચ્છા કરનારો વિવેકી તેનેજ એટલે વેદાંતપ્રસિદ્ધ આત્માને પ્રથમ ઉપદેશથી અને શાસ્ત્રથી જાણીને પછી શાસ્ત્ર-આચાર્યોએ ઉપદેશ કરેલ હોય તેજ જોનો વિષય છે એવી, અપરોક્ષ અનુભવસુધી પોએ એવી અને જાણવાની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરે એવી બુદ્ધિ કરવી બહુ એટલે કર્મ ઉપાસનાને પ્રતિપાદન કરનારા શબ્દોને અને વાક્યના સબધોને વિચારવા નહિ. કેમકે તે દ્વૈત શાસ્ત્રનું પઠન કરવું તે નકી વાણીને શ્રમ આપનારું છે

૩ આટલા ગ્રથના સદર્શથી મુખ્ય અધિકારીને વૈરાગ્ય આદિ ચાર આધન પૂર્વક વેદાંતગ્રંથનો વિચાર એજ પ્રત્યગઅભિન્ન બ્રહ્મના અપરોક્ષ જ્ઞાન દ્વારા મુખ્ય મોક્ષનું કારણ છે એટલું જ કહું હવે વારવાર વિચારીને પણ બુદ્ધિનું મદપણ અને વિષયવિષે આસક્તિ આદિ પ્રતિબધથી જોને અપરોક્ષ જ્ઞાન નજ થાય તે મંદ અધિકારીને નિર્ગુણ બ્રહ્મનું ઉપાસન કરવું એજ મુખ્ય સાધન છે એવો અભિપ્રાય લઈને સાધન સહિત ધ્યાનયોગ શ્રી આચાર્યજી કહે છે (રાજયોગના ૫૫ અંગ અને તેનું પ્રયોજન કહે છે)

૧ નિત્યાભ્યાસાદતે પ્રાપ્તિર્ન ભવેત્સચ્ચિન્માત્મન ।

તસ્માદ્ભક્ત્ય નિર્દિયાસેઞ્જિજ્ઞાસુ શ્રેયસે ચિરમ્ ॥ ૧૦૧ ॥

નિરતર અભ્યાસ ધ્યાનના સચ્ચિત્ આત્માની પ્રાપ્તિ થતી નથી માટે જિજ્ઞાસુ માણસે કલ્યાણને માટે ધણા કાળ પર્યંત શ્રમનો નિર્દિધ્યાસ કરવો ૧૦૧

૨ યમો ઠિ નિયમત્સ્યામો મૌન દેશશ્ચ કાલતા ।

આસન મૂલયથશ્ચ દેહસામ્ય ચ દૃકસ્થિતિ ॥ ૧૦૨ ॥

પ્રાણમયમન ચેવ પ્રત્યાહારશ્ચ પારણા ।

આત્મજ્ઞાન સમાધિશ્ચ પ્રોક્તાન્યગાનિ વૈ જમાત્ ॥ ૧૦૩ ॥

યમ, નિયમ, ત્યાગ, મૌન, દિશા, કાલ, આસન, મૂલમધ્ય, દેહસામ્ય, દૃકસ્થિતિ, (૧૦૨) પ્રાણમયમન, પ્રત્યાહાર ધ્યાન, આત્મધ્યાન અને સમાધિ એ

ક્રમથી અગો કહ્યા છે ૧૦૩

૩ સર્વં વ્રક્ષેતિ વિજ્ઞાનાદિદ્રિયગ્રામસયમ ।

યમોયમિતિ સપ્રોક્તોઽભ્યસનીયો મુદ્ધર્મહુ ॥ ૧૦૪ ॥

સર્વ આકાશ આદિથી દેહપયત જે કાંઈ છે તે બધું છે એવા બોધથી (નિશ્ચયથી) ઈદ્રિયોના સમૂહનું જે નિયમમા રહેવું અર્થાત્ વિષયો નાશના ન અને દુષ્ટ છે એવી દોષદૃષ્ટિથી તેનું નિવારણ કરવું એ 'યમ' એમ દેહેવાય છે (દેવળ અહિં મા એજ કાંઈ યમ નથી) માટે વાગવા તેનો અભ્યાસ કરવો ૧૦૪

૪ સજાતીયપ્રવાહશ્ચ વિજાતીયતિરસ્કૃતિ ।

નિયમો ઠિ પરાનદો નિયમાત્ ક્રિયતે વુધે ॥ ૧૦૫ ॥

પ્રત્યગભિન્ન પરબ્રહ્મ સજાતીય હોવાય, તેમા એકાકા વૃત્તિરૂપ પ્રવાહ રહેવો અવના હુ અમગ છુ, અવિકારી છુ, ઈત્યાદિ પ્રત્યગભિન્ન બ્રહ્મના નિશ્ચયનું અવિચિત્રપણું, અને વિજાતીય એટલે બ્રહ્મ તથા આત્માથી વિવક્ષણ જગત્ અવાત્ પૃથગ્સ્વાકારથી થયેલી જગદાકાર વૃત્તિ, તેનો તિરસ્કાર એટલે દોષ સમારીને અધિક ઉપેક્ષા કરવી, તે નહીં 'નિયમ' હોવાય છે (દેવળ ગૌત્યાદિ ક્રિયા તે નિયમ નથી) એ નિયમથી વિદ્વાનોએ પગમ આનંદ પ્રાપ્ત કરાય છે ૧૦૫

૧ તેમા પ્રથમ મ ધિખરીએ સગુણ ઉપાસના અને વિચારરૂપ સાધા અને મને એની અધ્યાત્મ આચાર્યે મ્યુ હાય તે પ્રકારે નિર્ગુણ બ્રહ્મનું નિરતર ચિંતન કરવું અર્થાત્ નિર્દિધ્યાસન કરવું તે કહે છે ૨ ત્યારે જેની સાથે નિર્દિધ્યાસન કરવું તે અગો ક્યા, તેા તેના પ ૨ નામ મહે છે એનો અનુક્રમે વિવેચના મમજગે

૩ ૫ ૨મા પેટનું અગમમ એતે શુ તે મે છે ૪ બ્રીજી અગ નિયમનું વક્ષણ કહે છે

‘ સાગઃ પ્રપંચરૂપસ્ય ચિદાત્મત્વાવલોકનાત્ ।

સાગો હિ મહતાં પૂજ્યઃ સદ્યો-મોક્ષમયો યતઃ ॥ ૧૦૬ ॥

નામરૂપવાળો પ્રપંચ ‘આ ધડો આ લુગડુ’ ઇત્યાદિ નામરૂપથી જનાવડે પ્રકાશ પામે છે. તે પ્રપંચરૂપ અર્થાત્ સર્વાધિષ્ઠાનરૂપ પદાર્થનું સ્કુરણ, તેનો ચિદાત્મપણાના અનુસંધાનનેલીધે એટલે સ્વયંપ્રકાશ બ્રહ્મસ્વરૂપપણાના અનુસંધાનનેલીધે, જે ત્યાગ કેહેતાં નામરૂપની ઉપેક્ષા કરવી, તેજ ‘ત્યાગ’ કેહેવાય. શ્રુતિ પણ કેહે છે કે ईशावास्वमिद. અર્થાત્ આ સર્વ ઇશ્વરથી ઠંકાયેલું છે. તે ત્યાગ તત્કાળ એટલે બ્રહ્મના અનુસંધાન સમયેજ પરમાનન્દસ્વરૂપ સ્થિતિરૂપ છે, માટે તે મહાન પુરૂષોએ માન આપવા યોગ્ય છે. સારાંશ કે આત્મતત્ત્વને જાણનારાઓને પ્રિય હોવાથી આ ત્યાગ અતિ પ્રસિદ્ધ છે. ૧૦૬

‘ યસ્માદ્વાચો નિવર્તેતે અપ્રાપ્ય મનસા સહ ।

ચન્મૌનં યોગિભિર્ગમ્યં તદ્ભવેત્ સર્વદા બુધઃ ॥ ૧૦૭ ॥

(શબ્દની પ્રવૃત્તિ થવાના નિમિત્તરૂપ જાતિ ક્રિયા આદિનો અભાવ હોવાથી) જે થકી મન સહિત વાણી (તેને) પહોંચ્યાવિના પાછાં ફરે છે, અર્થાત્ જે મન-વાણીથી અગોચર છે, જે મૌન વર્ણવી ન શકાય એવું (બ્રહ્મ) છે, અને એમ છતાં પણ જે જ્ઞાનયોગિઓએ પ્રત્યગભિન્નપણાવડે પમાય એવું છે, તેજ (બ્રહ્મરૂપ) મૌનરૂપે વિવેકીએ થવું. સારાંશ કે તે મૌનરૂપ બ્રહ્મ હું છું એમ નિરતર અધ્યાસ રાખવો. ૧૦૭

‘ વાચોયસ્માન્નિવર્તેતે તદ્ભવતું કેન શક્યતે ।

પ્રપંચો યદિ વક્તવ્યઃ સોપિ શબ્દવિવર્જિતઃ ॥ ૧૦૮ ॥

જે થકી વાણી પાછી વળે છે અર્થાત્ જેને વાણી પોચતી નથી તેને (આવા પ્રકારનું છે એમ) કહી શકાય છે. કદી પ્રપંચ આવો છે એમ કેહેવાય તેવો હોય તો તે પણ શબ્દ વગરનો છે. અર્થાત્ આવોજ છે એમ કહી શકાતો નથી. સારાંશ કે શબ્દની પ્રવૃત્તિરૂપ નિમિત્તના અભાવથી બ્રહ્મ જેમ વાણીનો વિષય નથી તેમ નામ રૂપ જાતિ આદિ પ્રપંચ પણ સદ્ છે કે અસત્ છે એમ નકી કહી શકાતો નથી માટે વાણીથી અતીત છે, તેથી સર્વથા મૌનજ પ્રાપ્ત થયું. ૧૦૮

૧ ત્રીજી અંગ સાગનું લક્ષણ. ૨ ચોથું અંગ મૌનનું લક્ષણ હવે કહે છે,

૩ કદી પ્રત્યગભિન્ન બ્રહ્મનું અનુસંધાન તો ધ્યાનરૂપ ૧૪ મું અંગ કેહેવાય એમ શકાય તો બીજા પ્રકારથી મૌનને કદી દેખાડે છે.

(અપૂર્ણ.)

મ્રથવિવેચન

મરસ્વતીચદ્ર અથવા બુદ્ધિધનનો કારભાર

(સમઘ પાને ૧૬૮ થી)

જેવું આ પ્રકરણ નિરર્થક તેવોજ તે પ્રયત્ન પણ નિરર્થક પોતાના શીલતનુ અભિમાન રાખતી કિશોરીનો મદ તોડવા જતા આવું સામાન્ય જનને કદાચિત્ વિપરીત માર્ગ દોરનાર, સજ્જનને ગ્યાનિ પ્રમાડનાર અને સ્ત્રીસમાજને માટે આ અર્થને અયોગ્ય કરનાર આ દુષ્ટ પ્રકરણ દાખલ કરીને પણ કર્તાએ કિશોરીને પૂર્ણ શીલવતી રાખી નથી જે સમયે "બેન કિશોરી હું તમારો ભાઈ થાઈ હો" એ વચન નવીનચદ્રના મુખમાથી બોલાવવા પડ્યા તે સમયે કર્તાના મસ્તક માથી શું આ આખા પ્રકરણનો વિચાર લુપ્ત થઈ ગયો હતો ? આ પ્રતિના અથ કર્તાએ આમ સામાન્ય ખાખતોમા પ્રમાદી રહેવું એ યોગ્ય નથી બીજું પાત્ર નવીનચદ્ર કદાચિત્ આ પાત્રનું સૌંદર્ય જણાવવાને આ પ્રકરણ દોર્ય, પણ શું એને માટે આવા શિવાય બીજો યોગ્ય પ્રસંગ ન મળત ? મળી રાખતજ, અને તે કેમ તે આપણે વિચારશું ત્રીજું પાત્ર બુદ્ધિધન આ પાત્રમા, આ પ્રકરણ તે પાનના શાંતિ વૈર્ય આદિ જે ગુણો આપણે જાણીએ છીએ તેથી વિશેષ મુકતું નથી અર્થાત્ એ પાત્રને અગે પણ એ પ્રકરણ નિરર્થક છે ચોથું પાત્ર હવદી સ્થિતિનો, સેવા થીજ નિર્વાહ કરનાર અને તે પણ વળી કહેનાતા ઉચ્ચ પણ વસ્તુત નીચ કુળમાજ સેવાને પાન થએલો તુડ મીજજી નીચ વૃત્તિનો સિપાઈ જમાન છે આની દુષ્ટતા વિશે જે થોડું આગવ કહેવાયુ છે તે કદાચિત્ પરિપૂર્ણ ગણાત તથાપિ જો કર્તાએ એમજ ધાર્યું કે તેના સ્વભાવનું વિશેષ વિવેચન કરવું જોઈએ તો શું બીજા પ્રમંગથી-ન યાત ? અલકકિશોરી ઉપર કુદૃષ્ટિ કરવાથી એના નીચતા અધિક થતી નથી, કારણ કે પોતાના સ્વામી શઠરાયના ધરમા તેનું વર્તન તેને આ કરતા પણ અધિક નીચ સ્થિતિમા મુકે છે બુદ્ધિધન એવો પુરૂષ છે કે જેની સાથે તેનો સખધ નથી પણ શઠરાયે તો તેની ઉપર દટલેડ અરી ઉપકાર કરેલ છે આ રીતે આ પ્રકરણ નિરૂપયોગી છે

હજીપણ વિચાર કરતા તેને ઉપયોગી કરવાનું એક દ્વાર ઉઘાડું છે તે એજ કે જમાલ સિપાઈનું અમાત્ય બુદ્ધિધનના ધરમા આવવું, ત્યાં ભોયરામા તેનું કદ વધુ, તે ભોયરામાથી ડાણ જણે શી રીતે શુભ થઈ જવું અને પાછું ચોડા દિવસ પછી રાત્ર ભૂપસિંહને મારી નાખવાને એલા કાવનાના યોગે / દરબારના મહેલના છુપા ભોયરામાથી તેનું નીસરવું આ સર્વ ખાખતને બુદ્ધિધનના કારભાર અને તેની ભવિષ્યની સ્થિતિના સાથે ખહુ ગૂઢ સખધ હોવો જોઈએ, પણ તે આપણે જાણતા નથી અને બીજો ભાગ વાચ્યા અગાઉ પૂર્ણ રીતે જાણી શકીએ પણ નહિ એ જ્ઞાનના અભાવે આપણે કદા

વિષયમાં આ ભાગ, આગળ દોઢ નવીન આશ્ચર્યકારક પરિણામ દર્શાવતો ન હોવાથી, જમાલના પ્રકરણ કરતાં પણ વિશેષે કનિષ્ઠતાને પ્રાપ્ત થાય છે. જો દોઢ પણ નિરર્થક ભાગ આ ગ્રંથમાં હોય, તો તે આજ હશે.

બુદ્ધિધનના ગૃહનીસ્થિતિનું વર્ણન તેમજ તેની પોતાની માનસિક સ્થિતિનું ચિત્ર યથાયોગ્ય સમયાનુસાર અને આનંદદાયક સ્વાભાવોક્તિનું દર્શન કરાવે છે.

પ્રકરણ બારમામાં દરબારનો પ્રવેશ સામાન્ય રીતે વાચક વર્ગને ઠીક આનંદ આપે એવો છે. પ્રથમમાં રાજશ્વરના મદીરના વર્ણનવિષે બોલતાં અમે એમ કહ્યું હતું કે કર્તામાં સ્થાનકનાં ચિત્ર આપવાની ઉત્કૃષ્ટ શક્તિ નથી. ત્યારપછી અંતઃકરણને આકર્ષણ કરે એવું આ એકજ ચિત્ર આપ્યું છે. આ સ્થાનકે વિચાર કરતાં કહેવું જોઈએ કે વર્ણન કરવાની શક્તિ તો કર્તામાં ઉચ્ચ પ્રતિની છે. સંસ્કૃત કાવ્યોના અતિ અભ્યાસનું પરિણામ દૃષ્ટિમર્યાદામાં આવે છે. અલંકારાદિકનો ઉપયોગ કરવામાં દોઢ દોઢ સ્થાનકે કાદખરીની શૈલીનું ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. આમ છતાં પણ તેની અંદર સ્થાનકનું ખરેખર સ્વરૂપ દૃષ્ટિમર્યાદા આગળ ખડું કરવાની શક્તિ નથી. આ પ્રકરણમાં નવીનચંદ્રના તર્ક-વિતર્ક વાચકનું ધ્યાન સારી રીતે આકર્ષે છે. બુદ્ધિધન, શઠરાય વગેરે એક-બીજાના અપ્રતિમ શત્રુઓ હોવા છતાં કેવો નિકટ સંબંધ જણાવે છે, તેનું આ અનુભવાર્થીને મનન થવા માંડ્યું. આગળ ચાલતાં દરબાર ભરાય છે, નાયકોઓ નૃત્ય તથા સંગીતનો આરભ કરે છે. એટલા સમયમાં આ અનુભવાર્થી પોતાના સૈન્ય અનુભવાધ્યયનના પાઠનાં મૂલતત્ત્વ સમજી લે છે. તત્ક્ષણે ક-ળીઓ અધીરું પુષ્પ ઉઘડ્યાં. રામભાઉ આવ્યો. ખટપટ શરૂ થઈ. કારાગ્રહમાં પડેલા વણિગને કાઢવા તર્કપ્રસાદ અને રામભાઉ આવ્યા. ટચાક પણ ટેકી નર-ભોરામે દુષ્ટરાયને તેના પોતાના અંગતી દુષ્ટતા દેખાડી સંતાપાગ્નિમાં બાળ્યો. ઘણા સમયનો ધા ખાધ રીઠું થઈ ગયેલું પાપી શઠરાયનું ખોખું કપતાં કપતાં પણ હિમ્મત રાખી રહ્યું. ખવાસે રાણાના હાથમાં કાગળ મુક્યા. તાત્કાલીક રજપૂત-સ્વભાવ દર્શાવતો રાણો ગાજ્યો. રાડ નાખી. દોઢ દિવસ ન ધારેલું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ખવાસને કેદ કર્યો અને ઉભય પક્ષને કંપાવ્યા. રાણી ઉપર વિશ્વાસ દર્શાવતો રાણો તેની જુખાની લેવા ઉઠ્યો. થોડું ચાલતાં ચરણ નીચેની ધરણીએ માર્ગ આપ્યો. ભોંયડું નીકળ્યું. રાણો ચમક્યો. બુદ્ધિધનની આંખ ફાટી. શઠરાયનું હૃદય ચીરાયું. આ સર્વ ઉપર વિચાર કરતો નવીનચંદ્ર જ તર્ક-વિતર્ક કરે છે તે જરૂર વાંચવા યોગ્ય અને મનન કરવા યોગ્ય છે. (અપૂર્ણ.)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૬ મું

આપાત્, સવત્ ૧૮૪૪

અંક ૬ મો.

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય. ॥

સ્વાર્થો સર્ગપર્ણવિષે

સ્વાર્થતણુ સર્ગપણુ સસારે, મમતામા મન લોભે રે,
 ઇશ્વરની અનબેની માયા, એમા સધણુ શોભે રે,— ૨૩
 પુત્ર કનક મિત્ર છે કોના, ક્યા અભિમાન રહે છે રે,
 ક્યા ધરખાર જનક ને જનની, શુ સતાપ સહે છે રે? સ્વા
 બધાયો સમધ જગતમા, તે ઢેનટ છે ખોટો રે,
 સમજી માગ નકાય ન સાચો, એવો ગડબડ ગોટો રે,— સ્વા
 સધણુ પ્રિય પોતાનેમાટે, તેવી સ્નેહ રહે છે રે,
 સ્વાર્થે જન્મ-મરણના મોટા, સપણા દુ ખ સહે છે રે,— સ્વા
 ધનચૈવન અહિયા નાના, આખર ન્યાય આવે રે,
 સ્નેહ અને સમધ બધાનો, રગ રગ કહન કરાવે રે,— સ્વા
 રગ વિચિત્ર જગતમા લાગે, તે કાગળ પણુ તેનુ રે,
 કુશલ હરિના ભજન વિના તો, તેમા સુખ તે મેનુ રે— સ્વા

કર્મગતિવિષે પદ

કર્મતણુ ગતિ ન્યાસી, કેવન કર્મતણુ ગતિ ન્યાસી, ૨૩
 અધટિત ઘટનાજેવી ચ્યતા, રાત્રે છે અપુધાગી,— ૩
 દુઃખ શોક ભય જન્મ મરણમા, પરવશ સદુ સસારી,— ૩
 આધિભ્યામિ ઉપાધિ વધારી, નિત્ય રહે નરનારી,— ૩
 કોઇ હસે તો કોઇ રહે છે, કોઇ કુરાગ અપિકાગી,— ૩
 કોઇ વસે વશમા વગડામા, કોઇ સુખી ધરખારી,— ૩
 ભોળ્યાં ભોજન કોઈ જમે રે, કોઈ કનેગી ખારી,— ૩

૧ ગીતર્મો, રમણમા લાગા અને જીને ઘણા રાગમા ચાત રે ૭ શ્રિગની ચા ૧

૨ અને રાગમા ગયાય લો વધારાથી કોઈ રમાણુ છા થઈ ગા ૬

કાઠ ધરે જરિયન હીરાગલ, કાઠક કથાધારી;—	કે.
કાઠ વિભૂતિ ધરે નિજ અંગે, કાઠક ભૂષણ ભારી;—	કે.
સુજનતણી ગતિ નિત્ય નઠારી, દુર્જનની ગતિ સારી;—	કે.
વિધાવાન વસે વનમાં જઘ, મૂર્ખ યને દરખારી;—	કે.
નિત્ય અજન્મા નિર્વિકાર હરિ, થાય વિચિત્ર વિકારી;—	કે.
પશુ આદિકમાં પોતે જન્મે, સહુ જનને સુખકારી;—	કે.
કેશવ ઈંદ્રિ જળ આ જોઇ, મન વાણી હરિ હારી;—	કે.
પાર ન પામે કાઠ કળાથી, એ તારી બિલહારી —	કે.

વેદધર્મસભાની એક વેઠક.

સં. ૧૯૪૪ ના જાન્યુઆરી ૮ ને રવિવારને રોજ આ સભાની એક બેઠક પાઠ-શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષાના પરિણામમાં ઇનામ (પારિતોષિક) આપવાના સંબંધમાં સભાના મત્રી શેઠજી વસનજી ખીમજી તથા રા. રા. પ્રભુરામ જીવનરામ વૈદના આમત્રણથી બ્રહ્મનિષ્ઠ પડિતજી જયકૃષ્ણ જીવનરામના અધ્યક્ષપણા નીચે તેમનાજ માળામાં સાંજના ચાર વાગાને સમયે થઈ હતી. તે પ્રસંગે રા. રા. ઝવેરીલાલ ઉમીયારાકર યાજ્ઞિક, શેઠજી ખીમજી જીવા, શેઠજી વસનજી ખીમજી, મહામહોપાધ્યાય શાસ્ત્રીજી રાજરામ, શેઠજી પુરુષોત્તમ ઓધવજી, રા. રા. પ્રભુરામ જીવનરામ વૈદ, શાસ્ત્રીજી ભોળાનાથ ભગવાનજી, શાસ્ત્રીજી શામજી વાલજી, શેઠજી નરુલાલ, રા. રા. બાલાજી કાશીનાથ, શેઠજી પુરુષોત્તમ જસરાજ, શાસ્ત્રીજી પુરુષોત્તમ ઇશ્વરજી, રા. રા. મંગેશ પુરુષોત્તમ, વગેરે શાસ્ત્રી વર્ગ અને ગ્રહસ્થવર્ગ આશરે દોઢસો બસો એકઠા થયા હતા. આરંભમાં પ્રમુખે વિદ્યાર્થીઓને તપાસી જોવાનો આરમ્ભ કર્યો. તેમાં કાવ્ય વ્યાકરણ વિષે અભ્યાસાનુસાર કેટલુંક પુખ્તવામાં આવ્યું અને છેવટ વેદ-મંત્રો બોલાવ્યા. ત્યારપછી પ્રમુખને હાથે ઇનામો માથે કુમાર વિગેરેનાં ચોખ્ખતા પ્રમાણે આપવામાં આવ્યાં. ઇનામ વેચાઈ રહ્યા પછી પ્રથમ નંબરના એક ચંચળ છોકરાને રા. પોપટ પ્રભુરામ તરફથી રૂ. ૩) તથા બીજા બેને એકેક રૂપીયો આપવામાં આવ્યો હતો. ત્યારપછી સભાસદોની આજ્ઞા લઈ તંત્રી કેશવલાલ હરિરામે સભા સંબંધી હકીકત જણાવતાં કહ્યું, કે—

અને વેદનમસભાતા મભાસદો અને કેટલાક ગરુડ વોડાથી મળેલી મ
ભાને જોઈ અતિ સતોષ થાય છે જે મભાની પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓને આજ
ઈનામ આપવાનો મિવાનડો થયો છે, તે વેદનમસભા નગમગ ૧૬ વર્ષથી અને
અથવાયેવ છે એનો ઉદ્દેશ અને સુખ્ય દેતુ એજ છે કે સ્વર્નમની વૃદ્ધિ થાય એને માટે
આપતા ઉપાયો લેનામા નાણાની ગરુડ પડે છે । પ તુ સુનરેના દેશી પેઠે
એના ધર્મસખની કામના વિષયોમા અમખ્ય નાણા વાપરવાનો આપણા દેશમા
આવજોઈ છે અથવા સાન નથી આમ દોવાયી આ મભા તરફથી એવો માર્ગ
લેનામા આવ્યો છે કે વનસગની પુસ્તકો છપાવના તેવી લોકાને વન વિગેરેનો
બોધ પણ થાય અને ખર્ચ ઝાઝતા કાઝ વધે તો તે મીલકતમા રહે આ ધાગણા
પ્રમાણે કામ ચાને તો નાચો પ્રમાણે થઈ રહે સમાવિત ગૃહસ્થોના જાણનામા
આ વાત આવનાયી કેટલાક આ કામમા ઉત્તેજન દેનાના દેતુથી સમાના સમા-
સાથે વાર્ષિક લનાજમથી અને કેટલાક એકદમ ગુરુમ આપીને આશ્રય આપવા
લાગ્યા છે આ વાત અતિ મતોપકારક છે અને એની રીતે પ્રીતિ દર્શાવનારનો
સજા ઉપર અને આર્યનર્મ ઉપર આભાર થયો છે આજ ૧૬ વર્ષથી આર્યનર્મ-
પ્રકાશ નામનું માસિક ચોથાનિયુ પ્રકટ થાય છે તે માયે શ્રીમદ્ ભાગવતભાષાન,
ભગવતીભાગવત, યોગનાસિદ્ધિ વિગેરે બહાર પડ્યા છે અને બીજા હજી પડના
કે ૧ આ સર્વ આગ્રહી સભામંદોની સહાયતાથીજ બન્યું છે । કર્તવ્ય' હજી
ધાતુ મેટું છે તે અહીં કરેલા પાઠ આવે તેમ નથી એ વિષે એટલું જ કે મ
ઈશ્વરકૃપાથી પ્રાપ્ત પડે એને લગતી સમા તરફથી એક પાઠશાળા સ્થાપનામા
આવી છે એ શાળામા તૈયાર થયેના વિદ્યાર્થીઓ સભાને જોડતો સતોષ આપે
એવાખતને હજી વાર છે, તોપણ યથાશક્તિ પાઠશાળાનું કામ ચલાવવામા મભા
સમયીય છે એ સર્વ આપ મ ગૃહસ્થોએ આપેના આશ્રયનું પગલામ છે હવે
પછી પણ પાઠશાળાની વૃદ્ધિને માટે અને સુખોનક પુસ્તકોને માટે પ્રયત્ન નિસ્તર
આલુ રહેશે । જેમ આજ મભા મળી છે તેજ રીતે ગયા નપમા પણ આ પ્રમાણે
સમા મળી હતી તે સમયે મર્મ, ગૃહસ્થજનોએ પનાગી સોભા આપી હતી
તે સમયથી આજ સુધીમા શાળામા હજી જોઈએ તેવા ઊંચી પક્ષિનો અભ્યાસ કર
નાગ વિદ્યાર્થી મળ્યા નથી એનું કારણ તો એજ છે કે મસ્કૃત ભાષાનો પ્રચાર થઈ
જવાયી લોકો તેમથી તાત્કાલિક લાભ લેવાનું જોતા નથી મીલુ એ કે બ્રાહ્મ
ણના ઝાકરા ભીખ માગી પેટ ભરવાનું મળે તેવી નવગ થતા નથી અને તેવી
તેને કાઢક લાલચ આપીને ન ભાગનાયત્યાસુધી તે ભણે નહીં પણ એટલી રાજ

હજી સભામાં આવી નથી. તોપણ હુ ધારી શકુ છું કે જમ જમ આર્યલોકોનો ઉત્સાહ વધારે વધારે વધતો જશે તેમ તેમ તે તરફ વધારો થઈ શકશે. ગાયો વિગેરે ઉપયોગી પશુનું સંરક્ષણ નથી થતું કે ગરીબોની સંભાળ નથી લેવાતી વગેરે જ જ દેશનો ડાટ વાળનારા દુર્ગુણો લોકોમાં પેઠા છે એ પણ ધર્મવૃદ્ધિનો નાશ થવાથી જ પેઠા છે માટે ધર્મના સંરક્ષણની ધણી જરૂર છે. જોનો કોઈ દિવસ નાશ ન થાય તથા આ લોક પરલોક સુધરે એવી વસ્તુ તે એક સ્વધર્મ જ છે. એ સ્વધર્મને માટે હવે જો સચિંત રહેવામાં નહિ આવે તો આ આર્યનું નામમાત્ર પણ આર્યદેશમાં રહેવાને કઠણ થઈ પડશે. આજકાલ, પરધર્મીઓનું પ્રયત્ન કેટલું બધું વધી ગયું છે તે લોકોથી અજાણ્યું નથી. તો આવા મામલામાં સ્વધર્મના સંરક્ષણમાટે આર્યલોકોએ આગ્રહી રહેવું એ જરૂરનું છે. સ્વધર્મના સંરક્ષણથી સંપ વધે છે, લક્ષ્મી વધે છે, દેશ આબાદ થાય છે, વિદ્યા વધે છે, અને તેજ પ્રતાપ વધે છે. માટે એવા સ્વધર્મમાટે કાણ પછાત રહેશે? જ ગૃહસ્થોએ સભાનો આ ઉત્તમ ઉદ્દેશ સમજી લઈ આશ્રય આપ્યો છે તેમનો ઇશ્વર સદાય જય કરશે. હવે પછી સભાનું શું શું કર્તવ્ય છે તે મોઢે કહી દેખાડવું એ શ્રમ જવું છે અને કાળગતિ દેવો પરિણામ આપશે એ અતર્ક્ય છે. એટલામાટે યથાશક્તિ જ કાંઈ કરવાનું છે તે નાણાંના અને વિદ્યાના તથા ગૃહસ્થના આશ્રય પ્રમાણે પોતાનું કર્તવ્ય કરતી જશે તે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યેથી જમ આજસુધી જાણવામાં આવેલ છે તેમ હવેપછી સર્વના જાણવામાં આવશે. ખેદ માત્ર એટલો છે કે હાલમાં લોકોની પ્રીતિ કલિકાલના પ્રબલથી આવા વિષય ઉપર થોડી ઉતરે છે એટલામાટે ઇશ્વરપાસે વિનયપૂર્વક વિનંતિ છે કે આર્ય લોકોનાં અંતઃકરણો રાગ દ્વેષ અને વિરૂદ્ધ ધર્મો ઉપર ન ઉતરી જવા દેતાં પોતપોતાના સ્વધર્મ ઉપર અને નીતિ ઉપર ઉતારે કે જથી આ આર્યદેશનો અને તેના નિવાસીઓનો અપૂર્વ ઉદય થઈને આ લોક તથા પરલોક સુધરી જાય.

ગયા વર્ષની વાર્ષિક પરીક્ષામાં એક સદ્ગૃહસ્થે સર્વ ખર્ચ પોતાને માથે ઉપાડી લીધું હતું અને પોતાનું નામ જહેરમાં મેલવામાં પોતાની ના પસંદગી જણાવી હતી. તેજરીતે આ વખતે પણ સભાના એક સભી સંભાસદે આજના ખર્ચનો ભાર પોતાને માથે ઉપાડી લેતાં પોતાનું નામ જહેરમાં મેલવા ના પસંદગી દેખાડી છે. એ બંને સાહેબોનો આ વખતે સભા તરફથી અત્યંત આભાર માનવામાં આવે છે. આવી રીતની ધર્મ ઉપર અંતઃકરણની પ્રીતિ લોકોની તાજ થતી જાય છે, અને ધર્મના ઉદયની ઇચ્છાનો અંકુર કાંઈક કાં-

છક લોકોના મનમાં, કુટવા લાગ્યો છે તો આગા રહે છે કે, આયનર્મનો યોગ કાળમાં પૂર્ણાશ્રય થશે તથાસ્તુ

૧૧૧૧૧૧ રા' રા' જીવેગીલાલ ભાઈએ જણાવ્યું કે 'આવા મુમુક્ષુ જવા પ્રવૃત્તિવાળા શેઠેશમાં આપ્રમાણે એક વર્ષે આગે મેનાવડો થાય એ પણ સતોપ કારક છે આવા મેનાવડાની ધમસાક્ષરભાટે ધણી જરૂર છે હમણા તનીએ કહ્યું તે પ્રમાણે જમ ખાના પીવા માટે વેપાર વિગેરે અનેક ધનની આપણને જરૂર લાગે છે તેટલી તો શુ પણ તેથી પણ વનારે નર્મમમવી પ્રવૃત્તિની જરૂર છે માટે આવા કામમાં લોકોએ પ્રીતિવાળા થઈને જરૂર આશ્રય આપવો જોઈએ આપણે જણાવે શક્ય કે વેદનર્મસભા પાઠગાળા ચવાવના શિવાય ખીનું હજી કાંઈ કરી શકી નથી તોપણ ભાગ્યવત વિગેરે પુસ્તકોના ભાષાતર વિગેરેનો લોકોને લાભ આપ્યો છે અને હજી તે આપણી નજરે લીધેલા આ માર્ગથી પોતાની શક્તિ વધારતી જશે તે આપણે જોનાને ઉત્કટિત હિયે સ્વર્મથી આપણું કલ્યાણ અને ઉદય છે અને તેને માટે આ કાળમાં વધારે સચિત રહેવાનો પ્રસંગ છે, તે હું તમને બોધાવતા છું કામમાં કહિશ તેથી સમજશે મદ્રાસની કીશ્યન ડાયેક્શનમાં એક સુબ્રહ્મણ્યશાસ્ત્રી નામનો છોકરો અભ્યાસ કરતો હતો તેની વૃત્તિ કાંઈક અચળ હોવાથી કીશ્યન ધર્મ થવાને લવચાથો તે વાતની સર્વ ખીન વિધાયિકોને ખબર પડી એટલે માદરી લોકોને એના મામાપણાએ ત્યાસુની એટકાવીને તેના મામાપણે તાર મેની લેડાવ્યા અને તે છોકરાને સમજાવીને પોતાના ધર્મમાં રાખ્યો આમ એકમે માટે એટલા બધા બાળકોને વર્મ માટે આગે અસર થઈ ગઈ એવાત કોઈનાથી અજણી નથી આ પ્રમાણે એક કોઈ લોકોને પોતાના ધર્મપર પ્રીતિ વધતી જાય છે તેમ ખીનું કારણ જોતા પરધર્મીઓ કિવા કેવા પ્રયત્ન કરે છે તે આપણે અજણ્યુ નથી આશરે સો વધથી એ ધર્મમાં આગ્રહીઓએ ખીન લોકોને પોતાના ધર્મમાં વાળના મોટી નાણાંની સખ્યાઓ રોકવી આપણા આ દેશમાં પાદરી લોકોએ નિગાળોમાં અને ખીનું તજવીજોમાં પણ પ્રયત્ન કર્યું પણ ફેટલાક હલકાવણે લોળવ્યા શિવાય ખીનું કાંઈ થઈ શક્યા નથી—વચર્માવચર્મા કાંઈ ગડબડ જેવું હતું પણ તે ગડબડ થોડા કાળમાં સમીગઈ અને લોકો સમજાવ્યા એ લોકોએ હવે નવો માર્ગ લીધો છે તે એ કે દેશ બદલાની સાથે પોતાનો વેશ તથા ગીત ભાત તેણે બદલી નાખી છે જ લોકો છુટ મોજ ન હોય તો મોટું અપમાન સમજે છે તેજ લોકો આપણા સાધુના જેવો વેશ કરી લોકોને વિશ્વાસ અવરાવવા

માથે ફેટા અને ભગવે વેશે ઉઘાડે પગે ફરે છે. એમ પોતાના ધર્મમાં ખીજાઓને લાવવામાટે જ્યારે આટલું બધું તેઓ સાહસ કરે છે ત્યારે આવા પ્રસંગમાં આપણે માત્ર આપણા ધર્મનું સંરક્ષણ કરવાની ઘણી જરૂર છે. અને એટલામાટે હું આ સભાને મૂલ્યવં છું કે અનુકૂળતા જોઈને અનુક્રમે સારા ધર્મગોધક તૈયાર કરવા જોઈએ, કે જે આપણા ધર્મમાં રહેવાને લોહાને બોધ કરે.

આવા અભિપ્રાયનું બોલવું સમાપ્ત થતાં રા. પ્રજુરામ વૈદ્યે દુશ્માં જાણવું કે આપણે આર્યલોહાએ ધર્મ રક્ષણમાટે જરૂર આગ્રહી રહેવું જોઈએ. કેવળ લોહા વ્યવહારની જાળગતેલીધે કંટાળી જતા હશે પણ આ કલ્યાણની વાત કટવં બધું ન જોઈએ કાંતો કામ ઉપાડવુંજ નહિ અને ઉપાડવું ત્યારે ધન સ્વધર્મનો હાનિ થાય તોપણ તે કામ પાર પાડવું જોઈએ. માટે હું આ સભાના સંરક્ષણમાં આરંભ કર્યો છે માટે અંતમુધી તે કામ પાર પાડવાનો વિનંતિ કરું છું. અને આપણુંજ છે તે આપણે ન કરિયે તો દોણું કરે. આપણા લોહાને ધર્મ જે ગૃહસ્થનીસાથે પરધર્મનું પ્રયત્ન હવે કેટલું બધું વધી ગયું છે તે રા. રા. જનનો ધર્મગોધક બોલવાથી આપણે જાણ્યું. મેં તો ત્યાંમુધી સાંભળ્યું છે, કે તેઓને દેખાડવું ને તેઓ અને ટીકાં ટપકાં વિગેરે જોઈને બિચારા ગામડાના ભોળા વિદ્વાજો એટલામુદ્દેમે જવાનું પણ ક્રેતાહશે. આપણે અહીંના લોહા સર્વ જાણીએ છિયે ૧ ગૃહસ્થના ધર્મમાં રહેનારા લોહા આવી જતના પ્રયત્નને બિચારા જાણતાજ નથી. તેઓ તમારું બધું જોઈને તમારે તમારું કલ્યાણ કરવું હોય તો સ્વધર્મના રક્ષણમાટે પછાત જરા પણ પડશે નહીં. આપણે ખીજા કોઈના ધર્મનું કાંઈ કામ નથી. આપણે માત્ર આપણા સ્વધર્મનું રક્ષણ કરવું એજ કર્તવ્ય છે. અને તેનેમાટે હવે આગસ રાખવું યોગ્ય નથી. અને એમ થાશે ત્યારે સભા પોતાનું કામ યથાયોગ્ય બજતવી શકશે. આ સમયે આટલા અહસ્થોએ આવીને જે પોતાની યોગ્યતા દર્શાવી છે, તેથી સર્વનો હું આભાર માનું છું.

આવા અભિપ્રાયનું બોલ્યા પછી યુક્ત. શુભાષ વૈયવામાં આવ્યા અને આશરે દાવાગે સભા વિસર્જન થઈ હતી.

ગાય અને તેના સંરક્ષણની આવશ્યકતા.

ગાય શબ્દનો ઉચ્ચાર થયો ત્યાં પછી તેની ઓળખાણ આપવાનું પ્રયોજન રહેતું નથી એવી રીતે તે આખા જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. એની ગરીબાઈ

એની મોટાઈ, એના ઉપયોગો અને એની પવિત્રતા બીજા એક પ્રાણીમા આનંદસુની આપણે જોઈ સાબળી નથી આપ્યું લોકોમા તે કામદુઃખના વગમા ગાણાય છે અથવા તે કામદુઃખપૂર્ણ મનાય છે જેમ બાળકોએ માતા પિતા, શિક્ષકે પુત્ર અને સ્ત્રીએ પતિ પૂજના યોગ્ય છે તેમ સર્વ આયોગે ગાય એ પૂજના યોગ્ય હોય છે અને તેથી ગૃહસ્થધર્મ બરાબર બાળનાગ વિવેકીઓ ગાયનું પૂજન કરે છે પશુજાતિમા તેનો અવતાર છતાં મનુષ્યજાતિના પ્રાણીઓની સાથે તેની પવિત્રતા પૂજ્યતા વિશેષમા સમાનતા જણાય છે જગતનો ઉપકાર કરનારી એય જાતિનું ક્ષત્રિયો ઉત્તમ સંસ્કાર કરતા તે ઉપરથી આજીવણુ 'ગૌત્રાણુ પ્રતિપાવક' એવું વિશેષપૂર્ણ ક્ષત્રિય રાજ્યવંશીઓને નિદાનવગમ્ની અપાય છે જુના નમયમા ગાય એજ ઉત્તમ ધન ગણાય અને વનવાસ કરીને ઇશ્વર સનામા લાગેના લોકો પણ અવળા હોડે તો પણ ગાયને ઢોડતા નહિ યજ્ઞ વિગેરેની અધિક્ષિ ગાયવિના યજ્ઞ શક્તી નહિ એમ ઇતિહાસો પણ કહે છે મુધી આટલો જગતનો ઉદય જોનામા આવે છે તે મવગો ગાયના ઉપકાર છે આગળના મહાત્મા રાજાઓ એકતો શુભ પ્રણામજનક છે ગાઓનું સંસ્કાર કરતા અને એની કૃપાથી ઉત્તમ સુખ મેળવતા એની આનંદ પવિત્રતા અનાદિ કાળથીજ આવી આવે છે એ કાનું અનંદપુષ્પ છે આસં તેની યોગ્ય વાપરતા કહે છે કે—

માતરા સર્વભૂતાના ગાવઃ સર્વસુખપદા ।

વૃદ્ધિમાકાક્ષતા નિલ ગાવઃ કાર્યા પ્રદેક્ષિણા ॥

ગાયો સર્વ પ્રાણીઓની માતા છે અને સર્વ સુખનો આપનારી છે જે માણસ નિરતર ઉદયની જગતરાખતો હોય તેણે ગાયનો પ્રદેક્ષિણા કરની

અહીં પ્રદેક્ષિણા ઉપરથી તેની ઇશ્વરના જટલી યોગ્યતા દેખાડી માતા જેમ બાળકને સુખ આપનારી છે તેમ ગાય સર્વ પ્રાણીને સુખ આપનારી જે સુખ આપનાર હોય તેજ ઉદય કરનામા સહાયક થાય છે જટલીકાથીજ એની છેલ્લે એક જાતનોજ ઉદય કરી શકે છે પણ ગાય માતા તો સર્વ પ્રકારના ઉદયનું કારણ છે અમાનવાન લોકોના બોલને અર્થે વ્યાસં એવું કહે છે કે—

સત્તાઢ્યાનંતુ પાદેન ગવા મધ્યે નતુ વ્રજેત્ ॥

મગલાયતજ દેવ્યસ્તસ્માત્પૂજ્યો સદવ હિ ॥

ગાયોની સથમા જનું નહિ અને તેને પગથી સ્પર્શ કરવો નહિ સર્વ પ્રકારના ભગણોનું આનંદકરૂપ તે દેવીઓ છે માટે નિશ્ચય નિરતર તે પૂજવા યોગ્ય છે

આહી કેટલી બધી તેની મોટાઈ વર્ણવી છે. દેવતાને કે ગુરૂજનને પાગનો સ્પર્શ થઈ જાય તો મહાદોષ લાગે છે તેમ ગાયને પણ સ્પર્શ થાય તો દોષ લાગે એવા હેતુપૂર્વક તે તેની પવિત્રતા અને મોટાઈ દેખાડી છે. મંગળનું સ્થાનક હોય તેની એવીજ ચોખ્ખતા હોવી જોઈએ.

વળી આગળ આશ્વતાં તેનાં સરક્ષણની આવશ્યકતા જણાવતાં કહે છે કે—

પ્રચારે વા નિવાતે વા વુધો નો દ્વેજયેત ગાઃ ।

તૃપિતા હ્યભિવિક્ષ્યંતો નરં હન્યુઃ સર્વાંધર્વં ॥

આશ્વતામાં કે દોડવામાં, અને બેસવામાં ગાયને ઉદ્વેગ થાય તેવું ન કરવું. નજર કરતી તરશી ગાયો અંધુઃસહિત માર્ગસેના નાશ કરે છે.

અહીં એવું જણાવ્યું કે ગાયને આશ્વતા બેસવામાં અડચણ ન કરવી અને તરશી પણ ન રેહેવાં દેવી. આવા આચારથીજ આગળના ક્ષત્રિય રાજાઓ વનનાં વન ગાયોના ચરમાટે રાખતા અને પાણીના પીયાવાઓ બંધાવતા. આજ પણ કોઈ ધર્માત્મા હોય તો તેમ કરે છે. એતો શું પણ સર્વ સુખને આપનાર અને ઉત્તમ ધનરૂપ ગાયમાટે જ કરે તે થોડું છે.

ગાયમાંથી થનારા દૂધ, દહીં, ધી, છાણ, અને ગોમૂત્ર એ પાંચનું નામ પંચગવ્ય કહેવાય છે. એ પદાર્થો અતિ પવિત્ર અને મનુષ્યને અતિ ઉપયોગી છે, એ અનાદિ કાળથી સિદ્ધ છે. એવું બીજું કયું પ્રાણી છે કે સર્વ વાતે પ્રાણીઓને જીવવામાં સહાયભૂત રહી પોતામાંનાં મગમૂત્રથી સર્વને પવિત્ર કરે છે. શ્રી વ્યાસજી કહે છે કે—

પિતૃસન્નાનિ સતર્ત દેવતાયતનાનિ ચ ।

પૂયંતે શકૃતાત્ યાસાં પૂતં કિમધિકં તતઃ ॥

દેવતાઓનાં અને પિતૃઓનાં સ્થાનકો જના છાણથી પવિત્ર થાય છે તો આથી પવિત્ર બીજું વધારું શું પવિત્ર છે?

આપ્રમાણે સર્વ પ્રકારથી પવિત્ર ગાય, જેનું દૂધ આખા જગતને પોષણ આપનાર તથા રૂપાંતર થઈને પણ સ્વાદ બદલ તેજ વગેરે આપનાર છે તથા તેની મોટાઈ અને પવિત્રતા જે અનાદિ કાળથી લોકોના હૃદયમાં વાસ કરી રહી છે તેને માટે વધારે શું બોલવું. કોઈપણ ધર્મસંબંધી ક્રિયા એવી ભાગ્યે હશે કે જેમાં ગોમયનો ઉપયોગ હશે નહિ. દેવ, પિતૃ અને મનુષ્ય સંબંધી સર્વ કાર્યોમાં તેનો ઉપયોગ છે. જે જે ઠેકાણે ગાયનું સન્માન થાય છે, તે દેશ, તે નગર, તે ઘર સદૈવ સમૃદ્ધિથી અને શોભાથી યોગ્ય રહે છે. જે જે ઠેકાણે ગાયોનું સન્માન થાય છે

તે તે દેશમાં નગરમાં કે ધરમાં દુર્લિખ એટલે કાળનો પરાભવ થતો નથી જગતમાં ઘણા ઘણા પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ સર્વ પદાર્થોમાં સર્વ કામનાને પૂરી કરે એવો કાંઈ પણ પદાર્થનીકળશે નહિ, પરંતુ અનાદિકાળથી સિદ્ધ થયું છે કે જગતમાં ત્રણ પદાર્થો સર્વ કામનાને પૂરનારા છે તે નીચેના વ્યાસજીના વાક્યથી જણાઈ રહે છે

‘તુલ્યનામાનિ દેયાનિ ત્રીણિ તુલ્યફલાનિ ચ ।’

સર્વકામફલાનીદ ગાવ પૃથ્વી સરસ્વતી ॥’

જેના ‘સરખા’ (એક જાતના) નામ છે, જેના સરખા ફળ છે, અને જે સર્વ કામનાઓને સફળ કરે છે એવા ત્રણવાના છે તે એજ કે ગાયો, પૃથ્વી, અને સરસ્વતી

(૧) આ ઉપરથી જણાયું કે જગતમાં સર્વ સુખ આપનારા એ ત્રણ પદાર્થો છે જે સર્વ સુખ આપનારા પદાર્થો છે, તેજ પ્રણયને અને જીવિતને વધારી આપનારા છે જ્યાં જ્યાં એ ત્રણ પદાર્થો છે ત્યાં કાંઈ વાતની ઓછ રહેતી નથી અને જ્યાં તે ત્રણ પદાર્થો નથી ત્યાં સર્વ વિપત્તિઓ સમાયેલી હોય છે ખરેખરે હૃદય એ ત્રણ વસ્તુની સાથે રહેલો છે અને અસ્ત પણ એ વસ્તુના અભાવની સાથે રહેલો છે આ ત્રણ વસ્તુમાં ગાય શબ્દને પેહેલો મૂકવામાં તેનું સર્વોત્તમપણું દેખાડયું છે પૃથ્વી અને સરસ્વતી કરતા પણ ગાય છે તે અવિકલ છે, અને સૂક્ષ્મ નજર કરતા તે વાત યથાયોગ્ય છે જગતમાં જે ગાય છે, તે, પૃથ્વી અને સરસ્વતીની સમાજ લેવાને આપણે જીવતા રહ્યા છીએ જે કે એકમીજી વસ્તુનો ઉપ એકમીજી વસ્તુને આવારે હોય છે, તોપણ રાયથી રક્ષાથી, સર્વને સરખી રીતે સુખ આપનારી કલ્પવૃક્ષરૂપ પ્રથમ ગાય છે, પછી પૃથ્વી છે, અને પછી વિદ્યા છે એટલામાટે વિવેકી આર્યોએ ગાયનું તન મન મનથી ભક્તિપૂર્વક પાવણ પોષણપૂર્વક સરક્ષણ કરવું જોઈએ પૃથ્વીનું પણ પૃથ્વીની યોગ્યતા પ્રમાણે સરક્ષણ કરવું જોઈએ, ને સરસ્વતી (વિદ્યા) નું પણ સરક્ષણ કરવું જોઈએ એમ, અનુક્રમે સરક્ષણ વધારી ઉદયરૂપ સિદ્ધિ મળે છે, જગતમાં જે ધન વસ્તુ કાંઈ હોય તો અમે એ ધનરૂપ આ ત્રણ વસ્તુને લેખિયે છીએ ‘સોનાના કે રૂપાના કેટકોને ધનરૂપ’ લેખતા નથી કેમ કે ગાય, પૃથ્વી અને સરસ્વતી ન હોત તો દાવમાં જેને લોડો ધન માને છે તે ધન સપા ન થાત નહિ પ્રણય થનાના હેતુથી ધન કંપવાના જે જે ઉત્તમ પાયાં ગણવામાં આવે છે તેમાં પણ ગાય, પૃથ્વી અને સરસ્વતી એ ત્રણ પાયાં સનથી ઉત્તમ ગણાય છે જે શુરૂ ગિણ્યને વિદ્યા આપે છે તે પૃથ્વી અને ગાયનું ૧૦ આયા નેટણુ જળ

પામે છે એમ માહાત્માઓએ નિશ્ચય કર્યો છે. તે સારું ગાયત્રી ઉત્કૃષ્ટતા ત્રિશેષ
દેખાડી છે. દાનના પ્રસંગમાં પિતામહ પાત્રદ્વારા વ્યાસજી કહે છે કે,—

‘તથૈવ ગાઃ પ્રશંસંતિ ન તુ દેયં તતઃ પરમ્ ।

સંનિકૃષ્ટફલાસ્તાદિ લઘ્વર્થાશ્ચ યુધિષ્ઠિર ॥’

તેજ રીતે ગાયોને (વિદ્વાનો) વખાણું છે એથી આપવાનું ખીજું કંઈ પણ
રહેતું નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! ગાયો છે તે તરત કૃણ આપનારી તથા થોડો ખર્ચ
થાય તેવી છે.

આ પ્રમાણે ગાયો સર્વ સુખને આપનારી આપણું સર્વની માતા બરોબર
છે. તે કંઈ એકલું અહીંજ સુખ આપે છે એમ કંઈ નથી પણ આ લોક અને પરલોક,
એમ બેય લોકમાં સુખ આપનારી છે અને એટલાં માટેજ ઘણે પ્રસંગે એ અમૂલ્ય
વસ્તુનું દાન સત્પાત્રે આપવામાં આવે છે. જે સારી ગાયનું દાન આપનાર છે,
તેને માટે કહ્યું છે કે.—

‘યાવંતિ રોમાણિ ધ્રંવંતિ તસ્યાઃ તાવદ્દર્શણ્ય શ્રુતે સ્વર્ગલોકં ।’ (જેટલાં તે ગા-
યનાં રૂવાણાં હોય છે તેટલાં વર્ષો સ્વર્ગને ભોગવે છે.)

આ પ્રમાણે સર્વ વાતે સુખ વધારનારી તથા કલ્યાણ કરનારી ગાયોનું
પ્રાચીન ધર્મજ્ઞ રાજાઓ અને બ્રાહ્મણો પાલણ-પોષણથી સંરક્ષણ કરતા. જમ સ્ત્રી,
પુત્ર, મિત્ર, વિગેરેનું સંરક્ષણ સહજ હોય છે તેમ તે ગાયોનું સંરક્ષણ સહજ હતું
અને વિશેષે પુત્રનો જમ માતા પિતા ઉપર પૂજ્યભાવ હોય તથા પત્નીનો જમ પતિ.
પ્રત્યે પૂજ્યભાવ હોય તેમ ગાયો ઉપર પૂજ્યભાવ રહેતો અને ગાયો પણ તેવા
સંમયમાં કલ્પવૃક્ષ કરતાં પણ અધિક સુખ આપનારી થતી; એમ ઘણા ઇતિ-
હાસોથી આપણે જાણી શકીએ છીએ. નિર્ધન હતાં તેજ ગાયો રાખતા એમ
કંઈ નથી. નિર્ધન અને ધનવાન સઘળાં લોકો ગાયો રાખી તેનું સંરક્ષણ કરતા;
કેમ કે ઇશ્વરની પૂજના અધિકારી નિર્ધન છે અને સધન નથી એવો કંઈ નિયમ
નથી. યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિ સધન હતા તે ગાયોનું સંરક્ષણ કરતા કેમ કે બ્રાહ્મણનું
દૈવત ગાય છે અને સર્વ ધર્મકર્મની સિદ્ધિ પણ એથી સિદ્ધ થાય છે. જ્યોત્સ્ના
વર્તી રાજાઓ થઈ ગયા છે તેઓએ પણ ગાયોનું સંરક્ષણ કરેલું છે અને સંરક્ષ-
ણથી તથા દાનથી આજસુધી અજર-અમર રહેલા છે.

ગાયો ઉપર ક્ષમા રાખે તેવો હોય, ગાયો જેને શરણે જવા યોગ્ય હોય, આજીવિકાવાળો
હોય અથવા આજીવિકાથી ઉદાસ ન હોય એવો બ્રાહ્મણ ગાયનું દાન આપવાને પાત્ર એટલે યોગ્ય
ગણાય છે.

નગ રાજ અમખ્ય ગાયોનું અક્ષણ કરતો હતો અને નિગ્તર અમખ્યનું નાન પણ કરતો હતો. દીવીપ ગન્ત પણ ગાયનો ભારે ભક્ત થઈ ગયેન છે. આપણે પડછાયો જન્મ આપણે વર્તીએ તેમ નર્તે તેજ રીતે તે રાજાએ ગાય જાય ત્યાં જાનું, ગાય બેસે ત્યાં બેસવું, ગાય ખાય ત્યાં ખાવું, અને એની પાછળ પાછળ આવીને રક્ષા કરવી, એવી રીતે વ્રત પાળ્યું હતું. અને તે વ્રત પાળતા એક મિહ આવી ચડ્યો તેની આગળ પોતાના શરીરનો ભોગ તેણે આપ્યો અને ડેનટ તે સિદ્ધ માયાનો દેવાથી જતો. ઘોઠો અને ગાય માતા તેની ઉપર પ્રસન્ન થયા તથા તેને પુત્રની ઇચ્છા હતી તેથી પુત્ર આપ્યો કે જેનું નામ રઘુગન્ત પડ્યું. મર્યાદા પ્રદેવોત્તમ ગમચદ્રો એજ રઘુના વશમા થયા છે. શ્રીકૃષ્ણ પગ્માત્માએ નદગાયજીને ધેર રહી ગાયોનું અરક્ષણ કરી અને ગિરિરાજનો મખ કરીને આપણું મર્વસ્વ ગાયજી છે એમ સિદ્ધ કરી આપેન છે. જગતનું પાવન કરનાર, જગતનાં પિતા, અને સર્વનાં અર્થામિ શ્રીભગવાન પણ જેની પૂજા કરે એની ઠેઠલી પવિત્રતા અને ઠેઠલી જવી મોટાઈ આપણે મમજવી જોઈએ. માયાવિગ્રહ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ કે જેણે ગૌપ્રાણજીને માટે જન્મ લીધો હતો તે રોજ ગાય અને પ્રાણજીની પૂજા કરીને પ્રમાદ લેતા. અરે એકની વાત એ છે કે તેજ પ્રવિત્ર પ્રાણીઓ આજે ઠેકાણે ઠેકાણે દુષ્પ ભોગવાના જોનામા આવે છે. આમ છે ત્યારે પછી દેશનો ઉદય કે આત્માનું કલ્યાણ ક્યાથી થનાનું ?

અનાદિ કાળથી માન મેળની આનતી ગાયનું અક્ષણ ગાયોના ગુણ અને તેની પવિત્રતાજ કરાવે છે. તે ઠેખનામા પશુ છે પણ લોઠાનું હિત તથા કલ્યાણ કરવામા દેવ છે. એના ઉપકાર વગરનો પૂરીનો દાઇ ભાગ પણ ખાની નથી એમનું મહાત્મ્ય એક જીએ અમે શુ વર્ણવિયે.

ભીષ્મ પિતામહ પાનદ્વાગ વ્યાસજી કહે છે કે,

‘ગાવ પ્રતિષ્ઠા ભૂતાના ગાવ સ્વસ્ત્યયન મદત્ ।

ગાવો ભૂત ચ ભવ્ય ચ ગાવ પુષ્ટિ સનાતની ॥

ગાવો લક્ષ્મ્યાસ્તવા મૂલ ગોષુ દત્ત ન નશ્યાતે ।

અન્ન હિ પરમ ગાવો દેવાનાં પરમ દ્રવિ ॥

સ્વાહાકાર વપદ્કારૌ ગોષુ નિત્યપ્રતિષ્ઠિતૌ ।’

મને પ્રાણિયોની પ્રતિષ્ઠા છે તે ગાયો છે અર્થાત્ ગાયને વીધે તે જીવે છે અને ગાયોને વીધે તેની મોટાઈ છે, કલ્યાણનું મોટું ઠેકાણું ગાયો છે, જય થયે ગયું અને દવાનું તે ગાયો છે, અનાદિ કાળથી પુષ્ટિ આપનારી ગાયો છે,

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત.

આ જગતમાં કાંઈપણ ભાગ એવો નથી કે જે કાંઈપણ પ્રકારના પ્રાણીઓ વિનાનો હોય. જટલાં સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓ છે તેટલાં દૃષ્ટિગોચર થતાં નથી, જ્યાં સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓ છે તે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પ્રાણીઓની સ્થાવર અને જંગમ એવી બે જાતિ છે. તે બે જાતિમાં જટલાં જંગમ (ચાલનારાં) પ્રાણીઓ છે તે સર્વમાં મનુષ્યપ્રાણી સર્વોત્તમ કહેવાય છે. એ મનુષ્યોમાં પણ કાંઈ ઉચ્ચ વર્ણ, કાંઈ નીચ વર્ણ, કાંઈ રોગી, કાંઈ નિરોગી, કાંઈ રાજા, કાંઈ રંક, કાંઈ ધરખારી, કાંઈ જંગલવાસી, કાંઈ સચિંત, કાંઈ નિશ્ચિંત, કાંઈ આળસુ અને કાંઈ ઉદ્યમી, કાંઈ કુરૂપ અને કાંઈ સુરૂપ, કાંઈ સર્વ વાતે ઇચ્છિત મેળવતા અને કાંઈ સર્વ વાતે પછાત પડતો જતો, કાંઈ રડતો અને કાંઈ ગાન કરતો, કાંઈ દેદાખાને અને કાંઈ રાજ મહેલમાં, કાંઈ મૂર્ખ અને કાંઈ વિદ્વાન, કાંઈ ધનિક અને કાંઈ નિર્ધન, કાંઈ પ્રપચી અને કાંઈ નિષ્પ્રપચ, કાંઈ ગમે તેટલા સુખથી પણ સંતોષ નહિ માનનાર અને કાંઈ જંગલમાં પણ સંતોષ માનનાર, કાંઈ વાંઠો અને કાંઈ પરણેલો, કાંઈ વાઝીઓ અને કાંઈ પ્રજાવાળો, એમ વિચિત્ર દેખાવ જગતમાં સર્વના જોવામાં આવે છે. જ્યાં સુખિયા અને વધતા જતા લોકો હોય છે તે “અમે સુખિયા છીએ અને અમારો ઉદ્ય થયો છે” એમ માની મુછે તાર દેતા ઉજળાં લુગડાં પેહેરીને આમતેમ આથડે છે. જ્યાં દુઃખિયા અને નુખળા થતા જતા લોકો હોય છે તેઓ “હાય હાય આપણે દુઃખ ભોગવિયે છીએ અને દશા પડતી આવતી જાય છે” એવો ખેદ કરતા અને નિશ્વાસ નાખતા આમતેમ આથડે છે. પણ તેઓ એમ નથી વિચારતા કે અમે તે તેજ અને તેજ તે અમેજ છીએ; કેમ કે સર્વમાં અહપણું તો એકજ છે. જે કહેશે તે હું સુખી કે હું દુઃખી એમ કહેશે. ત્યારે આપણે સુખી તો તે સુખી અને આપણે દુઃખી તો તે દુઃખી છે એમ માની દુઃખિયા લોકો કેમ સંતોષ નહિ પામતા હોય અને સુખિયા લોકો કેમ કાંઈ દેખતા નહિ હોય!

દુઃખ મળવું કે સુખ મળવું તથા ઉદ્ય થવો કે અસ્ત થવો એ જો કે ઉદ્યમથી થઈ શકે છે એમ જણાય છે તોપણ કાંઈના સ્વતંત્રમાં એ વાત છે એવો નિશ્ચય થતો નથી. કેમ કે કેટલાક એમ પણ કહે છે કે જેવી ભવિતવ્યતા હોય તેવીજ બુદ્ધિ આવે છે અને ઉદ્યમ પણ તેવોજ કરવાનું મન થાય છે. ઘણીવાર આપણે જોઈએ છીએ કે જના આચરણને માટે આપણને પૂર્ણ વિશ્વાસ

રોય, છે તેનાઓ પાશુ કાઠ વાગળગતિમા હસવા જેવા કામ કરીને પાછળથી પ
સ્તાય છે. કેટલીક વાગળજનામાટે આપણે કાંઈપણ આશા ન બાધી શકતા હોઈએ
તેવા માણસો મોટા અધિકારને પાત્ર થઈને કીર્તિ નિપાત્ન કરીને જગતમા જ-
ન્મ્યોનો લાભ લે છે, ધણી વાગળ વિદ્વાનલોકો વિપત્તિના પાત્ર થઈ મહા દીનદ-
શામા રખડી. રજનીને કાંઈને ખબર ના પડે તેમ આલોકમાથી અદૃશ્ય થાય છે.
ધણી વાર એવું પણ જોનામા આવે છે કે મૂખતાની પરમ સીમાક્રમ અને જોની
હાથના કાંઈ જોર પાણુ ન આપે એવા માણસો ધણી સુખપરપગમા આયુષ્યને
ગોળાને, સવતી નજરે, વાહવાહ કેવરાનતા સ્વર્ગમા જાય છે. કાંઈ કાશુ કાંઈ
આનળા, કાંઈ એગ કાંઈ છુના, કાંઈ માગળા, કાંઈ પતિયલ, કાંઈ ભીખારી, કાંઈ
ખવીવાન, કાંઈ વિકલ, કાંઈ ઉન્મત્ત અને કાંઈ પશુ આદિકના અવતારોમા પી
ડાતા પ્રાણીઓ ધણી વાર અત કમળમા અત્યત કમકમાટ આપે છે. કાંઈ કાંઈ વાગ
આવી સ્થિતિના લોકોને દેખીને અથવા જોએ પુષ્પનો પથારીમા પોઢે અને ચદ્રમા
સરખા શ્વેત વસ્ત્ર ઓઢે એવા ભાગ્યગામી લોકોને પાપુા પણ દેખે તો ફાટી પડે
એવી વિપત્તિ આવી પડતી જોઈને અને વિદ્વા તથા નર્મમગની પૂર્ણ સંદિગ્ધાઓમા
મગ્ન હોમારા સાધારણુ પણ સતોપથી સ્વર્ગતુલ્ય સુખ માનનારાને મનના સર્વ
વિચારો આકારમા ઉડી ગયા જોવી મિતિ આપે છે ત્યારે “અરે આ તે સુ”
એમ આપણને થઈ જાય છે. એક વાર ઉપગમાના કેટલાક દેખાવોથી અત કરણ
પીગળવાનેવીધે એક કુળવાનુ વૃદ્ધ વિદ્વાનુ કે જે પોતાના વૃદ્ધપણથી અને
કુટુંબમા આગળ પાછળ કાંઈ પગિના નહિ હોવાથી રેતીના મેદાનમા શાલ્મ-
લીના આંકડની પેઠે એકલો પડેલો, એક સાધારણ જુની ઝુપડીમા લાંબનપગ
જોઠો જોઠો કાંઈ ધ્યાનમાં લાગ્યો હોતો તેને જોઈને અમારા મિત્રમડળે નમસ્કાર
ક્યા તેણે આખો ઉઘાડી અમતદૃષ્ટિથી અમારી સામુ જોઈ આવકાગ આપ્યો
પોડીવાર તેના પગસામુ અમે જોઈ રહ્યા અને તે અમારા મુખ સામુ જોઈ રહ્યા
તે વૃદ્ધ માણસે પછા ધીરથી અમને પુછ્યુ કે કેમ લાઈઓ. તમારૂ મડળ આજ
શે વિચાર કરીને આહી આવ્યુ છે. સનમાથી હુ આગળ પડી જોલ્યો કે, મહા
ગજ! અમને લોકની વિચિત્ર સ્થિતિ અને તેના વિચિત્ર કેરકારો જોઈ ધણે ખેદ
થાય છે અને વખતે અમારી ઉત્તરિથી અનને અભિમાન પણ આની જાય છે
માટે અનુભવીની પાસે તેવિષેનો કાંઈ વધારે અનુભવ લેના આવ્યા છિયે

૧) વૃદ્ધ વિદ્વાને કહ્યુ કે બહુ સારી વાત છે. જગતમા અનુભવનુ ભણતર છે
તેજ સવ કરતા મોટુ છે. જુવો લાઈઓ, પ્રાણીઓના સુખદુઃખવિષે તથા

તેની ચડતી પડતી ત્રિપેશું કારણ છે, તેનો નિશ્ચય કરવો એ પૃથ્વી અને આકાશ એક કરવા જેવું કદાચ કામ છે. તોપણ આગળના વિદ્વાન્ અનુભવિયો તેના કારણના રૂપને ગાંધ ગયા છે. આગળનાં કર્મ અને હમણાંનાં કર્મ એ બેય મજીને સારી-માઠી સ્થિતિ બંધાય છે. પૂર્વકર્મને પ્રારબ્ધના નામથી આપણે બોલિયે છિયે. ઉધમ કે જેને ક્રિયામાણ કર્મ કહિયે તો ચાલે તે ઉધમથી સારી-માઠી સ્થિતિ થાય છે એમ પણ ઘણા લોકોનું માનવું છે. તેથી આપણે ઉલટું થઇ શકાય એમ નથી પણ એમ માનવા જતાં એકસરખો ઉધમ કરનારા સરખો ઉદય પામતા નથી તથા સુખનેમાટે ઉધમ કરતાં તેમાંથી દુઃખરૂપ ફળ પણ મેળવે છે, તેથી એનીમેળે ઉધમની ગૌણતા પ્રાપ્ત થઇ જાય છે. કદી ધારિયે કે બ્રહ્મ-બુદ્ધિની હીનતાથી કે કાંઈ બીજા કાણુથી ઉધમ ખરાબર સિદ્ધ નહિ થતો હોય તો તે બ્રહ્મબુદ્ધિની હીનતા પણ શાંતી પ્રાપ્ત થઇ એમ શંકા થયાવગર રહે નહિ. વિદ્વાનવર્ગ તો એમજ નિશ્ચય બાંધે છે કે 'બુદ્ધિઃ કર્માનુસારિણી।' (બુદ્ધિ કર્મને અનુસરનારી છે.) સારાંશ એ કે જ્યાં પૂર્વનાં કર્મ અથવા સંચિત હોય તે પ્રમાણે બુદ્ધિ થાય છે. અને જ્યાં બુદ્ધિ થાય તેવું સારું-માઠું કર્મ કરવામાં આવે છે. વિચિત્ર પ્રકારનાં વર્તનોમાં અને સારાં માંઠાં કામમાં કર્મપર દોષ નાખ્યાપિના બીજો એ કે માર્ગ માણસને સૂજતો નથી. ખનવાકાળ, ભાવિ, દૈવેચ્છા, કે સ્વભાવ એ સઘળાં પ્રારબ્ધને ઠેકાણે બોલવાનાં નામો છે. એ પ્રારબ્ધ અથવા કર્મનેજ જે પુરૂષાર્થ માનિયે તો તેમ પણ બને છે, કેમકે કર્યાવગર કાંઈ કર્મ થતાં નથી. માટે જ્યારે કાંઈ કરવા માંડિયે ત્યારે તે પુરૂષાર્થ છે. એક પુરૂષાર્થને ટટલાક વિદ્વાનો એવી રીતે વર્ણવે છે કે પુરૂષાર્થથી કાંઈ નથી થતું એવું છેજ નહિ અર્થાત્ જે ધારિયે તે થઇ શકે છે. આ વાત પણ ટટલાક દાખલાઓ જેતાં અને વિચાર કરતાં ખરી લાગે તેવી છે. આમ હોવાથી તમે સમજ્યા હશે કે પ્રાણીઓની સારી-માઠી સ્થિતિમાં કે સુખ દુઃખમાં એકલા પ્રારબ્ધને કે એકલા ઉધમને અપરાધી ઠેરવી શકાય તેમ નથી. જન્મેને એરૂપ ગણિયે તો તે વાત નોખી છે ખાંડી જુદા જુદા રૂપમાં ગણિયે તો જ કાંઈ અપરાધ હોય તે તે બેયની ઉપર છે. નામ ઉપર દોષ પછી પ્રસંગ પ્રમાણે દેવાય છે. તોપણ એટલું તો ખરું કે કાંઈ માઠું થાય ત્યારે લોકો કર્મ કે પ્રારબ્ધનો દોષ કાઢે છે અને સારું થાય ત્યારે ઉધમનો સત્કાર કરે છે, પણ સમદૃષ્ટિથી જેતાં બધું સરખું છે અથવા કાંઈ નથી. તકગરની વાતજ આ નથી અને ઉંટો વિચાર કરવાથી કાંઈ હાથમાં પણ આવતું નથી. બ્રહ્માજીએ હું ક્યાંથી થયો એમ વિચારી કમળના નાળવામાં પોતાનું મુળ મો-

ધ્રુવા ગયાજો કાઠ ઝેડોજીઆવ્યો નહિ તેમાઆ પણ ઝેડો આવેએનીઆનનથી એજતેતો વિચિત્રતાનુ મોટું ચિન્હ છે , હું તમને એકદમજાણ પ્રસંગ આવ્યો છે, માટે, નાની મરખી ત્રાતાઠહીંગ તે તમે સામળીને મટતો બોલ લેજો , , ,

૧૫) પાસેના ગજનગરમા ઠોઠએક કુર્માળ સ્થિતિના 'આદાણના' બેડાએ આવીને ઉદર પોષણને માટે 'નિવાસ કર્યો' યજુર્વેદી માધ્યન્દિની શાખાના 'આ હુગિ' સ્ત્રી શ્રાક્ષણને લીખ માંગતા તપ્પુ પૂગી નહિ આવડવાથી જ મળે તેમાથી પોતાની કંકરાના બધી 'સ્વભાવની' સ્ત્રીને અને હુવા પાગળા ઠોકરાને ખનગની પોતે કડાકા કરતો 'ગેજ સવારમા' ઉઠીને તે ગામથી બે કોસ રાજશ્વર મહાદેવનુ મદિર હતુ ત્યાં પૂજન કરવા જવાનો તેણે નિયમ લીધો 'આ સમયે ગંજ ભૂપતસિહ રાખ્ય કરતા હતા વગસ છ મહિના યજ ગયા પછી મહારાજ 'ભૂપ તસિહે મહાદેવનો પરચો કાઠક જણાવાથી તેજ પૂજન જનાર ભોળા શ્રાક્ષણને નિમનોક કરી દીધો 'આમ થયા પછી તે શ્રાક્ષણને આનંદમગળ યયો 'કાઠ કાઠ વાર મહાદેવને દર્શને રાજા આવે તેને નિર્માદ્ય આપી આશિર્વાદ દેતો શ્રાક્ષણની દીનતા અને તેની અશક્તિથી રાજાને તેની ઉપર દયાભાવ વનનાથી એકાદ ખેતર તામ્રપટ લખી આપ્યું 'આમ કરતા બે ચાર વર્ષ નીકળી ગયા 'એક' હાડો ચેત્ર વૈરાખના મહારાજમા મહારાજની સનાધી સાવજનો રોવ કરવાને નીકળી ફરતા ફરતા જપોર યજ જવાથી પોતાના માથીઆને 'પાછા વળવાનુ કંટી પોતે ગજશ્વર મહાદેવમા મદિર તરફે વળ્યા માર્ગમા જ ઘોડા ઉપર પોતે સવારી કરી હંતીતે વોડો કાઠ અચાનક કાગળથી ચમકી ઉઠતા એટલો તે ઉતાવળે આંકે માર્ગે જોડના બાગ્યો કે રાજાના હાથમા લગામ ગહી નહિ , , , યનાર વાત હશે તેથી આવતા આવતા જે મદિરમા પેલો દૃગ્દિત શ્રાક્ષણ પૂજન કરવા જતો હતો તે મદિર આંગળ ઘોડાને ઠોકર વાગતાં તે પડ્યો તેમાયે રાજા પણ પડી' ગયા આઠાણે ઘોડાના મુકતવિત પ્રાણ નીકળી ગયા અને 'મહારાજાને મૂઠી આવી ગઈ 'પાપુ અહીં કાણ દોચ' ખનવા કાળ' જે તે પૂજંગી શ્રાક્ષણની સ્ત્રી ગર્ભવતી છતાં પેંને લાકડા છાણા વીણવા ગયેવ તેને પીડ વવાથી માડ' માડ' તે રાજશ્વરમા મદિરમા આવીને પડેલી ત્યાં તેનો પતિ તેને ગિજના નિયમ પ્રમાણે નહિ આવેથી જાણી ખખખ કાઢવા નીકળ્યો અને વચેમા 'મહાદેવના દર્શન કરવાનુ તેને સ્ફુગી આવ્યુ મદિરમાએ આવે જે ત્યાં મહારાજાને મૂર્છિત અવસ્થામા પડેલા બેઠા પોતો ધ્રુજતો ધ્રુજતો પાસે ગયો અને હાથમાથી જતાન દુકગી અને જમાલા ફેકી દઈ પોતાની નાની મરખી તુખડીમાથી મહારાજના મોટા ઉપર

પાણી છાટી ખાખરાના પાદડાં તોડી પવન નાંખવા લાગ્યો. પેલી સ્ત્રી મંદિરમાં પડી હતી તેને મંદિરની શીતળ હવાથી પેટમાં કાંઠક સુખ થયું એટલે તે બહાર નીકળી. એનો ધણી જ રાજપાસે પોતાની સ્ત્રીની વાટ જોઈ બેઠો હતો તેણે જોયેથી તેને જાણખી એટલે પોતાનીપાસે બોલાવી. બેય જણાએ શ્રમ લઈ પોતાની વાતચિત કરતાં રાજની મૂંઝા ઉતારી. મૂંઝા ઉતરી ગઈ ત્યાં જુવે છે તો રાજએ પેલા પૂજારી અને તેની સ્ત્રીવગર ખીજા કોઈને દીકું નહિ. પોતાનો ઘોડો તો પાસે પ્રાણવગરનો થઈને પડેલો જોયો. બ્રાહ્મણે હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી કે મહારાજ! હવે સ્વસ્થ થાઓ અને આજ્ઞા કરો. રાજએ જવાબ દીધો કે મને આ મહાદેવના મંદિરમાં સુવારી તમે મારા પ્રધાન રાજવર્મને ખખર આપી સુખપાલ મોકલાવો. આ સમયે તમે જ મારે માથે ઉપકાર કર્યો છે તે હું જલનાર નથી. હરિદત્ત બ્રાહ્મણે રાજને મંદિરમાં ખેવડાના ખડ ઉપર પોતાની કામળી પાથરી પથારી કરી આપી સુવાર્યા અને પછી સ્ત્રી-પુરૂષ બેય અતિ ઉતાવળે નગરમાં ગયાં. બ્રાહ્મણે જઈ પ્રધાનને ખખર આપ્યા એટલે ત્યાંથી પ્રધાન રાજવર્મ પાંચ પચીસ માણસો તથા સુખપાલ લઈ આવી એકદમ રાજને રાજ્યધાનીમાં તેડી ગયા. દરબારમાં જઈને રાજએ કારભારીમંડળને તથા પોતાના ઔરસ પુત્ર કુમાર મનુભાને પાસે બોલાવી પેલા બ્રાહ્મણને તેડું મોકલ્યું. બ્રાહ્મણે ઘેર ગર્ભવતી તેની સ્ત્રીને પુત્રનો જન્મ થયેલો તેને રાખ કરી દેવામાં લાગ્યો હતો ત્યાં રાજનું માણસ આવી ઉભું રહ્યું તેથી જમતેમ પાગડી પેરતો ખીચારો સભામંડપમાં ગયો. રાજને આશીર્વાદ લઈ તે ઉભો એટલે તેને બોલાવી મહારાજ ભૂપતસિંહે કહ્યું કે મહારાજ! આજથી તમે મારા રાજ્યના હિતૈષી તથા આ કુમારની સંભાળ રાખનાર છો, અને તેના બદલામાં હું તમને પાંચ હજારની પેદાશનું એક ગામ આપું છું. એમ કહી અમાત્યને તેવિષે ખંદાપસ્ત્ર કરવા કહ્યું. કારભારીમંડળને આશ્ચર્ય તો થયું પણ એ પ્રતાપી સ્વતંત્ર રાજની આગળ કોઈ બોલી શક્યા નહિ. રાજને પછડાટ ધણી વાગેલી તેથી એક રાખેલી સ્ત્રીએ દીકરો લેવાની ગોઠવણ માટે આશાની વાત ઉડાડી પણ ઇશ્વરકૃપાથી રાજ તો ૧૫ દિવસે સારી પેઠે સારા થઈ ગયો. બ્રાહ્મણનું ભાગ્ય ખુલ્યું થયું તેથી વિદ્યા ન છતાં તેની બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ થવા લાગી, રાજનો અને કુવરનો સ્નેહ વધવા માંડ્યો અને ઘરમાં પણ લક્ષ્મી સુસ્વભાવ અને તેજ વધવા માંડ્યાં. ફાટલ ટુંગડાં અને તુલસીની માળા જતી રહી, રોજ જરની રાખ ઉકાળીને પણ ખીવાને માંડ મળતી તે દિવસો વીતી ગયા, તેલના વાંધાથી કાલાનાં કોશીયાં બાળી

સંપત્તિરૂઢ અર્થા લખનાર મિત્ર જે સૂક્ષ્મ નજરથી જુવે તો મનુષ્યમાં તો મન હોયજ પણ પશુ-પક્ષીઓનાં પણ પ્રેમરૂપ સંપત્તી લાગણી છે એ પ્રત્યક્ષ જણાય છે. જુવો સારસ નામના પક્ષીના જોડામાંથી જે એક તોણું પડશે તો બીજાને પ્રાણ ઉડી જશે. હસમાં પણ તેવુંજ પ્રેમાકર્ષણ છે. એક હરણ પણ શ્રીમ્મઠતુના ભયંકર તડકાના સમયમાં એક જલાશય ઉપર આવી પોતાની સહચરીને પ્રથમ જલ પીવા પ્રેરણા કરતો હોય એમ દૂર ઉભો રહે છે એવું આપણે નજરે જોઈએ છીએ. ટુંકામાં એવાં એવાં વળાં-ઉદાહરણો છે કે પશુ-પક્ષીઓ પણ પ્રેમના અપ્રતિમ પાશમાં બંધાય રહેલાં છે. પણ તે વાત ઘણી ઝીણી છે, તેથી તરત સમજવામાં ન આવે. આગળ પતિવ્રતાઓ અગ્નિપ્રવેશ, જલપ્રવેશ, વિગેરે પ્રેમના આવેશથી કરતી તેવિષે લખાઈ ગયેલ છે. તેમાં આસ્તિક લોકોની શ્રદ્ધા એસે પરંતુ હાલના સુધરેલા જુવાનીઓએ તે વાતને પણ ધ્યાનમાં ન લે માટે એક આધુનિક ઉદાહરણ તેઓનાં મન મનાવવામાટે અહીં સાંભળ્યા પ્રમાણે ઉતારવામાં આવ્યું છે.

એક સારા કુલમાં જન્મ પામેલી અંગ્રેજની કન્યાએ સ્વયંવર કરવાનો વિચાર કર્યો. ઘણા ઘણાં અંગ્રેજોને તે મળી પણ તેનું મન કોઈની પણ વિધામાં કોઈના પણ ઉત્તમ કુલવિષે, કોઈની પણ સમૃદ્ધિમાં, કોઈની પણ કલાકુશલતામાં કોઈના પણ રૂપમાં, કોઈના પણ ગુણોમાં, કોઈની પણ પ્રતિષ્ઠામાં અને કોઈના પણ અધિકારવિષે લલચાયું નહિ. તેનું મન છેવટ એક શૂરવીર ઉત્તમ કુલના અંગ્રેજ ઉપર લલચાયું. તેણે મહાભારત જવી અનેક લડાઈઓમાં મેળવેલા જય અને તેથી મળેલાં અનેક માનપત્રો એ અંગ્રેજની કુલીન કન્યાના મનરૂપી લોહની માછલીને આકર્ષણ કરવામાં ચુબક મણિરૂપ થઈ પડ્યાં. તે વખત તેણે તેનું શું કામ છે, તેની કિંવદી અવસ્થા છે, તેને કેટલી સમૃદ્ધિ છે, વિગેરે કાંઈજ જોયું નહિ તે તરત પોતાનો અભિપ્રાય તે શૂરો સરદારને જણાવ્યો. તે શૂરો સરદારે સંભ્રમ ન પામેતાં ધીરજ રાખીને પોતાનાં કુલ ધંધો તથા સંપત્તિવિષે તેને જણાવી તથાને સૂચવતાં તે બાઈનાં સ્થિતિ ધંધો વગેરે ઉત્તમ અને પોતાનાં સ્થિતિ ધંધો વગેરે હલકાં જણાવી પોતાની તેની સાથેના સ્વયંવરની અર્થોગ્યતા જણાવીને તેને તેના યોગ્ય સ્થળ શોધવાને ભળામણ કરી. તોપણ તે સરદારનો ગમે તેવો ધંધો વંશ કે સ્થિતિ હોય તોપણ તેની ઉપરજ તે બાઈનો પૂરો આગ્રહ હતો તેથી તે સરદારે તેની સાથે લગ્ન કર્યું.

લગ્ન થયા પછી આશરે એક ત્રણ વીતી જતા એક મોટી લડાઈ થાતી હતી તેમા જવામાટે સગરથી હુકમ આવતા તે સગર જના તૈયાર થયો તેની પ્રેમ વાળી સ્ત્રીએ સાથે આવવાનું મૂલ્યવ્યૂત્પણ તે વાત તે સગર સગર માન્ય ગમી નહિ 'લડાઈમા સ્ત્રીનો કોથી આવી શકાય નહિ માટે તમે જેગર રદો, હું થોડા સમયમા પાછો આવીશ, એમ કહી તેનો પતિ યુદ્ધ કરવા ચઢી ગયો એ વાતને આશરે ચાપાચ માંસ થયા પછી એક નિમ પ્રાત કાલમા એ પુત્રીમા તે અંગ્રેજની પુત્રી પોતે પ્રાણુહિત થઈને પડી હતી, જે જોઈ સવને આશ્ચર્ય થયું કે 'એકાએક આને શુ થયું હશે' ઘણા ડાક્ટરોને તેડાની એનું શાયી મૃત્યુ નિષ્ફળ્યું છે તે તપામવા માડ્યું, પણ કોઈ ડાક્ટરોના સમજનામા ન આવ્યું કે અમુક કારણથી મરણ થયું છે ન કોઈ દરદ દેખાય, ન કોઈ વિષનું ચિન્હ દેખાય, ન કોઈ ઝેરી જનાનરનો દશ દેખાય, કે ન કોઈ બીજું કશું કારણ દેખાય પછી તેનું શમ ઉપાડતા તેના પડખામાથી વતમાનપત્ર નીકળ્યું જેમા તેનો પતિ લડાઈમાં ગુજરી ગયાના ખબર હતા તે વાચવા ઉપરથી સર્વ ડાક્ટરોએ એકમતે કહ્યું કે આના પ્રાણ એના પ્રાણપ્રિયમા મગણના દુ ખદાયક ખબર વાચતાજ ઉડી ગયા છે ને થયું હતું પણ તેમજ નિગતર પોતાના પતિના ખબર જાણવામાટે તે વર્તમાનપત્ર વાચતી ને તે દિવસના નતમાનપત્રમા પતિનું મરણ વાચતાજ તેના પુરશી ઉપર પ્રાણ ઉડી ગયા હતા જુઓ સ્ત્રીઓનો પુરુષપ્રત્યે પ્રેમરૂપ સપનો પ્રભાવ જેમ સ્ત્રીઓનો પુરુષપ્રત્યે પ્રેમ દોય છે, તેમજ પુરુષોનો પણ સ્ત્રીઓપ્રત્યે પ્રેમ હોય છે, તેના ઉપરથી પ્રાચીન અને આધુનિક પ્રણાજાએ તેપણ એકતાએ દાખવે કહ્યું છે સુખદમા એક સુનીલાવા કરીને વિશાળ નગરના નાગર હતા તેની સ્ત્રી પ્રાઈદીવાળી એવે નામે મુરીલ અને બણેલી હતી તે એક કન્યાગાળાની અવ્યક્ષા હતી દૈવયોગથી તે બાઈ નયગેગ થવાથી ગુજરી જતા તેના છ મહિના કેઆઠ મહિનાની અંત માસ્તર સુનીલાલ પણ માત્ર તેના વિયોગના દુ ખથીજ ગુજરી ગયા, એ કેટલાકે પ્રત્યક્ષ દીઠ છે માટે સ્ત્રીઓનો પુરુષોપ્રત્યે અને પુરુષોનો સ્ત્રીઓપ્રત્યે સંપૂર્ણ સપાહોસ છે એવું સિદ્ધ દેખાય છે

મરણપરથી સુનીની ગા દેખાડવાનું કારણ પ્રેમની દૈવતા દેખાડવી એજ છે માટે એ સૌંદર્ય એક લેવા પગિર્લામ ઉપર નંદર કરવી નહિ એ પ્રેમ ગંગાટીરીમે જોઈશુ

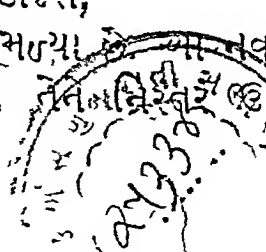
સંતોષ ઉપજે છે. આ વિષય ગૌસંરક્ષણનો છે માટે તે ઉપર સર્વ આર્યોએ એકાગ્ર ચિત્ત થવું જોઈએ. પરંધર્મીઓ પણ આ વિષય ઉપર પ્રીતિવાળા થાય છે ત્યારે આપણે ઉધું ધાલી બેસી રહીએ એથી શરમ જવું કે નિર્ભયતા જવું શું છે.

વંદે સુદાની અરજ—આ નામનો એક કાગળ ઉપરના ગ્રહસ્થ તરફથી મળ્યો છે. એમાં એક મુસલમાન મોલવીએ ગાયોનું રક્ષણ થવું જોઈએ અને કુરાનોમાં પણ તેની રક્ષા કરવાનું ફરમાન છે વિગેરે પ્રમાણે સહિત લખેલું છે. જોને આપણે આપણા ધર્મના નથી ગણતા તે લોકો પણ ગૌરક્ષણમાં એટલો બધો સંતોષકારક અભિપ્રાય આપે તે જાણી પ્રોત્સાહન વિચાર કરવો ઘટિત છે. આ બહાર પડેલા મોલવી સાહેબને સારું માન ઘટે છે.

ઉદ્યોગથી થતા લાભ અને આઠસ્યથી થતી હાનિ વિષે નિવંધ—આ નિબંધ સધવી નગીનદાસ પુરૂષોત્તમે પ્રગટ કર્યો છે. એમાં સમાયેલો વિષય સર્વ વિદ્યાર્થી-વર્ગને વાંચવા યોગ્ય છે તે તેના નામ ઉપરથી જ જણાઈ રહે છે. દાખલા વિગેરેથી લખાણ અસર કારક થવા પ્રયત્ન કીધું છે. પ્રસ્તાવનામાં પુસ્તક પરીક્ષક ઉપર કટાક્ષ લખેલો છે તેનું કારણ કાંઈ જણાતું નથી. જગતના સર્વ પ્રાણીઓ પોતપોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં સ્વતંત્ર છે, એટલે અમારે બોલવાની કાંઈ જરૂર નથી તોપણ સામાન્ય રીતે અમને એમ સૂજે છે કે આ અભિમાનનો પ્રસંગ મિથ્યા છે. પરીક્ષકોના સંબંધમાં જો કાંઈ લખવામાં આવ્યું છે તે યથાસ્થિત છે, તે કોણ નથી સમજતું પણ તે વાત મનમાં સમજવાથી જ લાભ છે. કિમત છ આના. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ ઇનામથી આ નિબંધ રચાવેલ છે.

સંગીત સુમદ્રાહરણ નાટક—રા. ઝવેરીલાલ ધનસુખરામ દિક્ષિત તરફથી આ નાટક મળ્યું છે. તેમાં તેના નામને અનુકૂળ વિષયજ ગદ્ય-પદ્યમાં લીધેલો છે. અને દીવાન બહાદુર મણિભાઈ જસલાઈને તે અર્પણ કરેલું છે. ભાષા સાદી અને કવિતા સેલાઈથી વંચાય તેવી છે અને નોખા નોખા રાગોથી તે શોભાવાળી કરેલ છે. આના કર્તાએ ખીજાં પણ કેટલાક પુસ્તકો લખેલ છે તેથી તેનો આ વિષય ઉપર વિશેષ શોખ લાગે છે. આશા રાખીએ છીએ કે તે પોતાના કામમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવે. કીમત આઠ આના. મુ. વડોદરા,

સૌરાષ્ટ્ર દર્પણના—લેણ અંકો સાથે મળ્યા છે. આ નવી વ્યવસ્થામાં ચોપાનિયાની સ્થિતિ સંતોષ કારક દેખાય છે. તેના અંગ્રિકી સૂત્રો જોઈ પામતું જોવાને અમે ઇચ્છીએ છીએ.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૩ મું

શ્રાવણ સન ૧૮૮૪

પૃષ્ઠ ૧૦ માં

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

પદ (ભેરવી વગેરે અનેક રાગમાં)

અમારે નિર્ધનને ધન ગમ —ટેક

- 'એ' વરણીધર જન ધામ નરા, એજ દુશળ ગુણ કામ, —અમારે
મુર્તિ 'ગા' સપત' પણ એ છે, અખિવેશ્વર અલિરામ, —અમારે
ચૌવન યશ જન બુદ્ધિ વર્મ પણ, એ નટવર નિષ્કામ, —અમારે
જરિયન કનક જવાહિર સુદર, એ નગ્નરિનુ નામ, —અમારે
ધ્યાન દાન જંપ તપ શુભ સાનન, અનુપમ અમર વિરામ —અમારે
વિદ્યા વિનય વિચાર ચતુરતા, સુખ ત્રયક એ શામ, —અમારે
જન્મ અને હવિત જગતીશ્વર, એ દૈવત એ દામ, —અમારે
અવર કંઠાની ગરજ ન મારે, થાય ભવે વિવિ વામ, —અમારે
ગુણ મર્વેવ એ અતરમા, શ્રીનિવાસ સુખધામ, —અમારે
સીતાકાંત દુષાધન કેશવ, રઘુકુન તિતક લનામ, —અમારે

ગાય અને તેના સરક્ષણની આવશ્યકતા

(સળધ પાને ૨૪ થી)

વિશેષ વર્ણન કરતા ભગવાન વ્યાસજી શુ કહે છે તે બુદ્ધિ

॥ ગાવો યજ્ઞસ્ય હિ ફલ ગોષુ યજ્ઞા મત્તિષ્ઠિતા ।

ગાવો ભવિષ્ય ભૂત, ચ ગોષુ સર્વ મત્તિષ્ઠિત ॥

યજ્ઞનું પ્રણામસિદ્ધ ગીતે ગાયો છે, યજ્ઞો સર્વ ગાયોને આના રહેવા છે, યજ્ઞ પ્રાણુ અને યજ્ઞાનુત્તે ગાયો છે, તથા જ કાઘ છે તે ગાયોને વિષે રહેલું છે. આ પ્રમણે ગાયોનો અતિ મોટો મહિમા ગવાયો છે તે એના પવિત્ર ગુણો અને એમના આપણી ઉપયોગીતા ઉપકારથી જ ગવાયો છે એના પૃથ્વી

ગાવો લોકાન્તારયંતિ ધરંત્યો ગાવશ્ચાન્નં સંજનયંતિ લોકે ।

યસ્તં જાનન્ન ગવાં હાર્દમેતિ સ વૈ ગંતા નિરયં પાપચેતા ॥

ગાયો પોતે ક્ષણભંગુર શરીરવાળી છતાં લોકોને દુઃખથી તારે છે એ લોકનાં જટલા પ્રકારનું અન્ન છે તેને ગાય ઉત્પન્ન કરે છે. જે માણસ એ અન્ન છતાં તેમનું પાલણુ-પોષણ નથી કરતો તે પાપી ગિત્તવાળો નરકમાં જાય છે. આવી રીતે તે પવિત્ર અને ઉપકારક પ્રાણીની સેવા નથી થતી તો એ સ્થિતિ મળે છે. તેમજ આ લોકમાં આપણી ડેવી સ્થિતિ થાય છે તે પ્રથમ કહેવાઈ ગયું છે. માટે આપણા હાથનાં સાધનોથી લઈ શકાય તેવું સુખ શામલ જવા દેવું જોઈએ ? સર્વ આશ્રમેને યથાયોગ્ય સત્કાર આપવો એ જમ ગૃહસ્થાશ્રમની યોગ્યતા અને શોભા છે; સ્ત્રીઓનું સન્માન અને લાલન-પાલન કરવું એ જમ ગૃહસ્થની યોગ્યતા અને શોભા છે; તેમ જો-બ્રાહ્મણનું લાલન-પાલન એ જમ બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ અને વાનપ્રસ્થ એ ત્રણે આશ્રમની યોગ્યતા અને શોભા છે એ ગાયનું દાન પણ સુપાત્રે કરવામાં આવ્યું હોય તો પૂર્વાપર સાત પેઢીનો ઉદ્ધાર કરે છે એમ શાસ્ત્રો કહે છે. એ ગાયોને માટે તો એવું અંતઃકરણમાં નિર્ગત રાખવું જોઈએ કે.—

ગાવો પઙ્યામ્યહં નિત્યં ગાવઃ પઙ્યંતુ માં સદા ।

ગાવોસ્માકં વયં તાસાં યતો ગાવસ્તતો વયમ્ ॥

ગાયો નિરંતર મને જીવો અને હું નિરંતર ગાયોને જોઉં. અમે ગાયોના અને ગાયો અમારી છે; કેમકે જે ગાયો છે તો અમે છિયે (અથવા જ્યાં ગાયો છે ત્યાં અમે છિયે. અથવા ગાયો હોય ત્યાં અમે રહેઈએ).

આવી રીતે જે ગાયો ઉપર ભક્તિ રાખવામાં આવે તો આર્યનું આર્યપણું અતિ શોભી નીકળે. જગતમાં ખરી ભક્તિ વગર કાંઈ પણ કામ મનમાનસ લાભ આપતું નથી તો વધારે તો ક્યાંથી આપે ? જગતમાં એકગણું દાન અને સહસ્રગણું પુણ્ય અર્થાત્ તેનો બદલો મળે છે એમ કહેવાય છે તે અમે ગાયોમાં પ્રત્યક્ષ દેખીએ છિયે. હજારગણું તો શું પણ અસંખ્યગણું દ્રવ્ય ગાયોથી થાય છે એ આપણે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણોથીજ જાણી શકીએ છિયે. ભગવાન્ વ્યાગ્રહ કહે છે કે.—

ન કિંચિદ્ દુર્લભં લોકે ગવાં ભક્તસ્ય ભારત ।

ગાયના ભક્તને લોકમાં કાંઈપણ દુર્લભ નથી. આ વાત ગદ્યમાં છે. એ સહજમાં મળવાના સુખનો માર્ગ આપણે જીવી જઈએ તો કોનો વાદ ? આ

પણ પોતાનો જ ખીન્ન કાઢતો નહિ આગળના એવા ભાવિક લોકો થઈ ગયા છે કે પોતાના શરીરનો પણ ગાય તથા બ્રાહ્મણના રક્ષણ માટે ભોગ આપીને દે સન્નિવૃત્તિ પોતાનું કલ્યાણ કરી ગયા છે ત્યારે આપણે માત્ર પોતાથી બનતી મ જાળથી પાલણ પોપણું કરવું એમાયું કહણું છે ન જ ઉપાયો છે તે જગતમા પ્રત્યક્ષ જોઈએ બુદ્ધિના બળથી તે ગ્રહણ કરવા કહણું નથી માટે તેને માટે વખાણ નથી કર્યું માત્ર એટલું કહિયે છિયે કે ઉશીનર, વિશ્વગશ્વ, નગ, ભગીરથ, ચૈવ નાથ, ભાદ્રાતા, સુચકુર્દ, ભૂરિદુન્ન, મૈષવ, સોમક, પુરૂરવા, ભરત, ભગતના સંધ્યા વશને, દશગ્રન્થના પુત્ર ગમ, દીલીપ, એ આદિ ઘણા કીર્તિમત મહા પ્રતાપી અને કટલાક ચક્રવર્તી રાજાઓ જેમ પોતે રાજા છતાં એ અવશ્ય કર્મ સમજી ગૌરક્ષણમા આ લોક પરલોક સુવારી ગયા છે તેમ આપણે પણ સર્વ રાજા-પ્રજાઓ આ લોક પરલોક સુધારવા પવિત્ર શ્રમ લેવો જોઈએ વિશેષ શુ ઓલવું હોય વિદ્વાનો કહે છે કે -

શરણાગતરક્ષાર્થ સ્ત્રીગોદ્વિજાહિતાય ચ ॥

સ્વામ્યર્થઃ સ્વજેત્માણાન્ તસ્ય લોકા સનાતના ॥
અર્થાત જે શરણે આવેવાની રક્ષા કરવા માટે તથા સ્ત્રી ગાય અને દ્વિજનુ હિત કરવા માટે તેમજ પોતાના આત્માના હિતને માટે પોતાનું આયુષ્ય જવા દે છે, અથવા પોતાની જીવગી ગાળે છે તેને પવિત્ર લોક મળે છે
માટે ગોસરક્ષણ એ આપણું સનાતન સમજી તેને માટે અપ્રજ જતો સમય આપરવો કે જ્યાં આપણે કલ્યાણના પાત્ર થઈએ, એટલું જ નહિ પણ સર્વ લોકને પરમલાભ થાય

મનનો વૈભવ

પરમ કારણરૂપ પોતાના સ્વરૂપના અજ્ઞાનને લીધે ચિત્તવન કરવા યોગ્ય મદાર્થનું ચિત્તવન કરનાર, અને ચિત્તવન કરનાથી કવતા (કલ્પના) નામને ધારણ કરનાર ચિત્ (ચૈતન્ય) નાના પ્રકારના રૂપના વિચિત્રપણાથી મલીનપણાને પામેલા છે. એ પ્રમાણે પ્રસ્તુતાએ કરી ન, હોવાથી, તેમજ અજ્ઞાનમાંથી ઉપજાતેથી 'સર્વથો' મિથ્યા રૂપ, અને પ્રથમ ન છતાં પાછળથી વૃદ્ધિ પામેલ, બુદ્ધિ બુદ્ધિપદાર્થની બુદ્ધિ બુદ્ધિ જ્ઞાનરૂપ મોહમાં ચૈતન્ય, સંકટપન્નિકલ્પાત્મક મનરૂપ તુચ્છપણાને પ્રાપ્તિ મુકાય છે ॥ મનોવૃત્તિ કે જ અમત તથા મના છે, તે બાળક જે પ્રમાણે ભૂતનો વિસ્તાર કરે તે પ્રમાણે, હર્ષરોષાદિથી નુ બનેો વિસ્તાર

પદાર્થનું જીલથી ચર્વણ કરતો હોય તોપણ તે પદાર્થના સ્વાદની તેને ખબર પડતી નથી. મનેકરી જે પદાર્થ જોયો તેજ ખરેખર જોયો કહેવાય પણ મનથી ન જોયેલ પદાર્થ જોયો કહેવાય નહિ; કારણ કે અંધકારમાં જોયેલ પદાર્થની, પેઠે મને ન જોયેલ પદાર્થના રૂપની ખબર પડતી નથી. ઇન્દ્રિયેકરી મન દેહવાનું છે, તથા મનેકરી ઇન્દ્રિયો દેહવાનું છે, એવી રીતે મન તથા ઇન્દ્રિયોનું પરસ્પર સરખાપણું છે તોપણ મનમાંથી ઇન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થયેલી છે, પણ ઇન્દ્રિયોમાંથી મન થતું નથી તેથી મનને ઉત્કૃષ્ટતા છે. ચિત્ત અને શરીર એક અત્યંત ભિન્ન છે તોપણ જે મહાત્મા તેની એકતા માને છે તે પડિતો નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે. મનવિનાના માણસને, પુષ્પના સંભારથી, શોભીતા ડેશવાળી, તથા વિલાસથી સુંદર કટાક્ષ કરનારી અંગના પણ ભીતની પેઠે વિકાર કરી શક્તિ નથી. વીતરાગ એ નામના કોઈ મુનિનું મન બીજે સ્થળે લાગેલું હતું તે સમયે વનમાં રાક્ષસ તેનો હાથ ચાવી ગયો તેની પણ તેને ખબર પડી નહિ. મુનિની મનોભાવના દુઃખને સુખરૂપ કરવાને તથા સુખને દુઃખરૂપ કરવાને સુખેથી સમર્થ થાય છે. માણસનું મન જ્યારે અન્ય વસ્તુમાં લાગેલું હોય, ત્યારે તેની પાસે પ્રયત્નથી કહેવાતી કથા પણ, પરશુથી કાપેલી લતાની પેઠે કપાઈ જાય છે. એટલે કે મારી પાસે શું વાત કરી તેની પણ તેને ખબર પડતી નથી. સ્વભાવ પ્રમાણે મન જ્યારે પર્વતના તટ ઉપર ચડે છે, ત્યારે સ્વચ્છ આકાશમાં પણ શુદ્ધાની પ્રાંતિથી દુઃખનો અનુભવ થાય છે. મનના ઉદ્ધાસરૂપી સ્વપ્નમાં, આકાશના જેવા વિસ્તારવાળા ઉદ્યમાં, પ્રત્યક્ષ જણાતા પર્વતો પણ પોતપોતાનું કામ કરવાને સમર્થ થાય છે. ચલિત થયેલો સમુદ્ર મોજનો વિસ્તાર કરે તેવી રીતે વિક્ષેપવાળું મન પોતાને વિષે, પર્વત તથા પુરની પંક્તિનો વિસ્તાર કરે છે. સમુદ્રની અંદર રહેલા જળમાં જેવી રીતે તરંગ તથા મોજ રહેલા છે, તેવી રીતે દેહની અંદર રહેલ મનમાં સ્વપ્નરૂપ પર્વત તથા પુરની પંક્તિ રહેલી છે. પત્ર, લતા, પુષ્પ તથા ફળ એ જમ અકુરની શોભા છે તેવી રીતે જયત તથા સ્વપ્નના વિભ્રમની ભૂમી એ મનની શોભા છે. સુવર્ણની પ્રતિમા એ સુવર્ણથી બુદ્ધી નથી, તેવી રીતે જયત તથા સ્વપ્નક્રિયાની લક્ષ્મી ચિત્તથી બુદ્ધી નથી. જળધારા, જળકણ, મોજ તથા ફીણ એ જમ જળમાં જણાય છે તેમ નાના પ્રકારની વિચિત્રતાના વૈભવ ચિત્તમાં જણાય છે. નટ જમ નાના પ્રકારના વેષનો અંગીકાર કરે છે તેમ, શ્રગાર વગેરે રસના આવેશથી, ચિત્તવૃત્તિ, સ્વપ્ન તથા જગૃત દશાના ઉદ્યનો અંગીકાર કરે છે. લવણ રાજને મનના પ્રતિભાસથી ચંડાળપણું પ્રાપ્ત થયું હતું તેવી રીતે આ પ્રહાંડ

મનના મનનમાત્ર છે મનમા જુલુ જુલુ સવેદન થાય છે તેવો તેવો અનુભવ થાય છે, માટે જમ ઇચ્છામા આવે તેમ કરો તાના પ્રકારના નગર, નદી, તથા પર્વ તના રૂપને પામીને, મન જગૃત તથા સ્વપ્નમય આ જગતનો વિસ્તાર કરે છે ક્ષવણુ રાજની પેઠે મનના પ્રતિભાસથી દેવતામાથી દૈત્યપણુ તથા હાથીમાથી પર્વતપણુ પમાય છે જવી રીતે નરપણુમાથી નારીપણુ, પિતામાથી પુત્રપણુ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવી રીતે મન સકલપથી ઇચ્છિત પદાથપણુને પામે છે મરણુ તથા જન્મ પણુ સકલપથીજ થાય છે અને મનનના ઘણા અધ્યાસથી રાત્ર્ય આકાર પણુ જીવપણુને પામે છે મનનથી મોહવાળી વાસના જમા પ્રાપ્ત થાય છે એવું મન, સુખ, દુઃખ, ભય તથા અભયરૂપ જન્મસ્થાનને પામે છે, તથા જવી રીતે તેવ રહેલું છે, તેવી રીતે સુખ અને દુઃખ મનમા રહેના છે અને દેશકાળને વીધે તેમા વધ ઘટ થાય છે તનને હમાવવાથી તેમાથી તેન સ્ફુટ જણાય છે, તેવી રીતે મનને મનનના સગથી સુખ દુઃખ સ્ફુટ જણાય છે દેશ કાળના અભિધાનથી સકલપ છે તેજ મનના મનનથી દેશ કાળની સ્થિતિને પામે છે સાત થવું, ઉલ્લાસ થવો, જવું, આવવું, આનંદ થવો તથા નાચવું એ ખવું મનરૂપી શરીરનો સકલપ ફળવાનું થવાથીજ થાય છે સાધ્વી સ્ત્રી અત પુરના આગણામા નાચે તેવી રીતે, સકલપથી કલિપત નાના પ્રકારના ઉલ્લાસથી મન દેહમા નાચે છે જે માણસ પોતાના મનને વિષયના અનુસનાનમા અવકાશ આપતો નથી તે માણસનું મન લાય થાય છે રાગુસગ્રામમા સ્તલના સ્ત્રી શત્રુ જેમ ચલાયમાન થઈ શકતો નથી, તેમ જે માણસનું મન ચલાયમાન થતું નથી તેજ ખરેખર પુરુષ સમજવો અને બાકીના ગારાના કીડા છે એમ સમજવું જે માણસનું મન અપળ ન થતા એક સ્થળે સ્થિર રહે છે તે માણસ ધ્યાનથી ઉત્તમ પન્નીને પામે છે મદરાચળ પવત સ્થિર થવાથી ક્ષીરસાગર સ્થિર થયો હતો તેવી રીતે મન નિયમમા રાખવાથી સસારના વિભ્રમ શાંત થાય છે ભોગ તથા સકલપના વિભ્રમથી જટલી જટલી મનની વૃત્તિયો છે, તે સર્વ સસારરૂપી વિષવૃક્ષનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે મદ અને મોહથી મદ થયેલ પુરુષરૂપી દુષ્ટ જમર, સસારરૂપી વૈતરણીમા તણાતા ચિત્તરૂપી કમળમા વીટાઈને, જડપણાના પ્રવાહરૂપી જળના વેગમા, વાયુની ધુમરીની પેઠે, પ્રમળ ચિતાથી વિખાઈ જઈને, પોતાના દેહ સહિત ચિતારૂપી ચક્રસમાન ધુમરીમા પડે છે

બ્રાહ્મણનેમાટે વે વોલ

અહો, કાળનો કેવો મહિમા છે!! એક કાળમાં જગતના પ્રાણીઓની જીવી સ્થિતિ હોય તેના કરતાં કાંઈ વિચિત્રજ પ્રકારની સ્થિતિ બીજા કાળમાં જોવામાં આવે છે. કાળે દાને દાને વિસ્મરણ નથી કરાવ્યા, દાને કોને નથી ફેરવ્યા અને કાળે દાને દાને નથી ગંત્યા? જે કાંઈ કુદૃશા, કે દીનતા પ્રાપ્ત થઈ છે તે પણ કાળની સત્તાથી નોખી નથી. સત્યયુગ, દ્વાપર, ત્રેતા કે કળિયુગની કલ્પના પણ કાળની બહાર જાતિ નથી. સૌ કરતાં સમર્થ અને ઇશ્વરાવતારને પણ વશ રાખનાર કાળજ છે. અને એજ કાળની દાઢમાં સર્વ જગત આજસુધી ચવાનું આવ્યું છે. જગત ચવાતું ગયું તેનીસાથે તેમાંનું સઘળું ચવાઈ ગયું એટલે પછી શેનેમાટે શોક કરિયે અને શેનેમાટે ન કરીએ? આજકાલ આગળના જીવી આપણી યોગ્યતા, તપશ્ચર્યા, મહત્વ, શક્તિ અને આપણી પવિત્રતા વિગેરે ક્યાં જોવામાં આવે છે? એ પણ સર્વ કાળનો પ્રતાપ માન્યા વગર મન વાળવાનું બીજું શું સાધન છે? અરે બ્રાહ્મણો! આપણી ઉત્પત્તિ વિરાટ સ્વરૂપ ભગવાનના મુખથી થયેલ છે તેથી આપણે વર્ણમાં મુખ્ય ગણાઈએ છીએ. લીલાવિગ્રહ અવતારો આપણને નમતા અને આપણું પાલન કરતા. સર્વની કુશળતા અને ઉદ્ય આપણાથી થતો. અરે રે, એનોએ વર્ણ છતાં દૈવયોગથી આવો સમય આપણો ક્યાં જતો રહ્યો? આપણે ધર્મપ્રમાણે ચાલી ન્યાયના સિદ્ધાસનપર બેસી ન્યાય આપતા, અને રાજ-પ્રજા આપણને ઇશ્વરપ્રમાણે માન આપતી. એ દશા આપણી ક્યાં ગઈ? આપણે સંગ્રહ કરી નહિ કરતા પણ સર્વ સંગ્રહ કરનારાઓ આપણી કૃપાદૃષ્ટિને ઇચ્છતા, તથા સર્વ વિદ્યા-કળાઓ આપણે જાણતા તે બીજાને શીખવતા એ દિવસો આપણા ક્યાં ગયા? કાળના મહિમાથી બધું થાય છે એમ આગળ કહ્યું એ તો માત્ર આંસુ લુવાનાં વેણ છે. કાળ બિચારો શું કરે? એ દાઢને સારો માઠો માર્ગ પ્રત્યક્ષ થઈને ખતાવતો નથી, ત્યારે એ નિર્દોષને દોષ દેવામાં શું ફળ છે? આપણેજ ક્રમે ક્રમે હલકી સ્થિતિના થતા જઈને કાળને કલંકવાળો કર્યો છે પણ એથી શું ઉત્તમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે?

આપણી સ્થિતિ આજ, ઘણીજ શોકજનક અને ખેદ ઉત્પન્ન કરે એવી દેખાય છે. આપણે દોણ? આપણે પૃથ્વીમાંહેના દેવતા જને કહિયે તે. એવી દેવતાની પદવીનો સહસ્રાંશ પણ કેટલેક ઠેકાણે જોવામાં આવતો નથી. અથવા

સાવ નથી કહિયે તોપણ ચાને સ્નાન, સંધ્યા, જપ, પાઠ, પૂજન, અતિથીનો સત્કાર, વૈશ્યદેવ વિગેરે કર્મોના તથા મત્ય, ત્યા મર્યતા વિગેરે ગુણોના દર્શન થતા નથી એ સમગ્ર તો શુ પપુ પેટેવા તો સ્નાનમાત્રની પણ આશા ન રખાય એવો કાળ પ્રાપ્ત થઈ ગયો છે, તો ખીજી વાત શી કહવી ? ઉદય-અસ્ત સમયે દિવસ રાતની સધિ તે સંધ્યા, દાતણ પાણી કગ્ગુ તેજ અથવા ખાવાટાણે પગપગ પાણી નાંખવું કે બે કળશીયા પાણી ખભેથી ચોપડી બીધુ તે સ્નાન અને લોજન એજ કર્મ યિવાય ખીજી નજીક શુ આવે છે ? અને આવતુ હોય તો જમતેમ ગખડી ગજી પેટાભગી ભુકની પેઠે પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાગિવાય ખીજી શુ આવે છે ? બહુ ગત્તા વસુધંગ દોવાયી બરાબર ધમ પાળનારા, શાત, દાત અને ધર્મનિષ્ઠ હશે પણ તેની આપણે અહીં વાત કરતા નથી અહિં તો મમુદાયની વાત છે આપણી કગાળ સ્થિતિ પણ ઘણી રોકજનક છે કપાળમા ખોટા ટીલા કાઢી ફાટવ લુગડે હાથમા વાટકો લઈને કે ઝાળી લઈને વેગ વેગ ભાટડીએ છિયે કાઢ ગાળ દે, નડે, માટે, તરછોડે કે જે અપમાન કરે તે પાણાઉપર પાણાની પેઠે (જાણે કેમ તિતિક્ષાવાન હોઈએ તેમ) મહુન કરિયે જિયે આ શિક્ષા ક્યા પાપની હશે તે કેમ ખખર પડે ? સ્વધર્મકર્મનો નાશ થઈ ગયો એજ પાપની નહિ ત્યારે ખીજા શેની ? જણે સર્વ લોક ઉપર એક વાગ મર્જોપરી મત્તા મેગવી હોય તે સર્વ કર્મતા હવકી સ્થિતિમા આવી જઈ નીચુ મોહુ કરી કોકપામે હાથ ને કે નીચ પદનીના ગણાઈ જાય એ કેની હુમનાની અને શરમની વાત છે કે આપણામાયી કાઠને અલિમાન થાય કે 'મુખિયા લોકો પણ ઘણા છે' પરંતુ ધર્મકર્મથી બ્રહ્મ યઈને સુખિયુ થવું એ કાઈ ખરૂં સુખ નથી પૈસાથી માનેલુ સુખ કે આત્મી ભાવામા પ્રવીણ થઈ કાઈ વધામાયા મેળવેલુ સુખ શુ ખીજાને નથી મળતુ ? એક શદ્રને પણ તે સુખ મળે છે એમા ને આપણમા ત્યારે શો ફેર ? તો પણ એટલુ ખરૂં કે ભીખનો ધધો નીકળી જઈને કાઈક સ્વતંત્રતા મળી હોય તો સાદુ ખરૂં કદી વકીલ બારોટર કે કાપ્તર ચયા, જેજ સાચુ બંગાડીને નાહ્યા, સુગંધી પદાર્થોને શરીરને લગાડી નકામા કર્યા, ઉની : ઉની ગેટલી પોતાની પ્રિયાના હાથની એકલા એકલા પાટલે બેશીને ખાધી, કાટ પાટલુન કે ટોપી પેગીને ગળે ગળપટા ખાધીને કર્યા, કે ગમે તેમ મોટાઈથી, ગેર આર્યા, પણ તેથી શુ થયુ ? કદી ઘેર વાડી ગાડીની સાહેબી યઈ તો પણ તેથી બ્રહ્મત્વથી મળતી મોટાઈ એમા નથી કેમ કે એ તો ખીજાઓ પણ ઉવમથી મેળવી શકે છે ધર્મકર્મનો તો લોપ થયો પણ દેખાનનો પણ કે પડી જવાથી આ કઈ જાતિ

છે એમ પણ આપણને કાંઈ ઓળખતું નથી. આપણે દેવની મૂળમાંથી પ્ર-
સાદી થયેલું ચંદન પણ કપાળે લગાડતાં શરમાઈએ છિયે, જાણે કેમ જાણેજ આ-
પણને ભીખ માગતા કે ઉતરતી પક્ષિતના કર્યા હોય. જનોઈના દોરા ડોકમાં આ-
પણને ગમતા ન હોય પણ તેતો લોકલાંજમાટે રાખવા પડે. શીખાની તો
વાત પણ શી કરવી? ધણુ કરીને માર્યે તો ફીરંગી લોકાની ફેશનનો મુડોજ હોય,
ચાર લોકાને જમ હજીમત વધી હોય ને વાળ છવરાઈ રહે છે તેમ જાણે તસુના
વાળ માથે છવરાઈ રહ્યા હોય, મુડો ન હોય તો મીયાણાના જવાં ચોટલા કે પ-
ઠાણનાં જવાં જલ્દી હોય. માથે મનગમતી ટોપી કે પેની સુધી છાગાં રાખીને
વળદાર આટીયાળા ફેટા ધરાવ્યા હોય. અંગરખાની ફેશન તો વળી બુદ્ધીજ કાંઈ
મોલવીના જવાં ચાર હાથ સમાઈ જાય તેવી પકતી ખાં કરાવે, તો કાંઈ હાથપણ
ન પેસે એવી સાકડી ફૂકવાળી ખાંહ કરાવે અને ખગલમાં ખખ્ખિયા તથા ખમાની
પાછળ ફવડા કરાવે. ધોતિયાં પેહેરવાં તો ગમેજ નહિ પણ ચસોચસ પાટલુન
કે પાયજામો પેરવો ગમે. કદી ધોતિયાં પેરવામાં આવે તોપણ જત્રી કહિયે
તેવી નિર્લજ રીતે મર્યાદા ન સચવાય તેમ પેરાય. દેવદર્શન, ધર્મ કર્મ
કે શ્રદ્ધા-તિતિક્ષાની વાતજ નહિ. એ તો ઢોંગ-ધતુરા લાગે! આવી સ્થિ-
તિમાં બ્રહ્મત્વની બહારની નિશાની શોધી કાઢવી એ પણ કઠણ થઈ પડે છે.
આ દશા થવામાં ખીજ કાનો દોષ કાઢીયે? લોકના કલ્યાણને માટે દેહ ધરનાર ધર્મ-
રના અવતારો પણ 'અવિદ્યો વા સવિદ્યો વા બ્રાહ્મણો મામકો તનુઃ' (વિદ્વાન-હોય કે અવિ-
દ્વાન-હોય તોપણ બ્રાહ્મણ મારી મૂર્તિ છે) એમ કહેતા. એ આપણી કેવી મો-
ટાઈ. એ મોટાઈ આપણા હાલના ઉપરના જવા દેખાવની સમજશો નહિ. એ મો-
ટાઈ તો પ્રભુને પ્રસન્ન કરનારાં આપણાં ધર્મકર્મની અને પ્રભુની પોતાનીજ સમજવી.
સર્વ પ્રાણીઓ કરતાં આ મનુષ્યદેહની પ્રાપ્તિ ઉત્તમ છે. અને તેમાં પણ બ્રાહ્મ-
ણનો દેહ તો અતિઉત્તમ ગણેલો છે. એ એની ઉત્તમતા જો ધર્મકર્મ પરાપર
પળાય તોજ છે અને તેમ ન થાય તો ખીજ સઘળા પ્રાણીઓ કરતાં બ્રાહ્મણનું
શરીર નિર્રર્થક છે. જોને જ અધિકાર મળ્યો તે અધિકાર પ્રમાણે તે ન ચાલે તો
ભલે કદી તેને કાંઈ કહેનાર ન હોય તોપણ તે અપરાધી છે, અને ઉત્તમ અધિ-
કારને પછી ચોગ્યજ રેતો નથી. એજ પ્રમાણે આપણને ઉત્તમ અધિકાર મળ્યો
છે એમ અમાદિ કાળથી સિદ્ધ છે ત્યારે તે અધિકાર મૂર્ખતાથી આપણે આ-
પણા હાથમાંથી ખોઈએ એ પછી શું કહેવાય? આપણે કદી કાંઈ ચાકરી કે મ-
ધાથી વ્યવહારમાં ધનિક કહેવાતા હશું તો પણ ખીજું કાંઈ આપણને સૂજતું

નથી માત્ર વાડી, સ્ત્રી, ધન, ઠાકરા અને જાતભાતના ભોજનનું નિરતર અંગ પૂરે છે પૂજા પાઠ ઢોગ, સંધ્યા સ્નાન ઢોગ, શ્રાદ્ધ-વૈશ્વદેવ ઢોગ, એમ બધું ઢોગ રૂપ જ લાગે છે માત્ર વિષયભુજોજ વૃત્તિમાં આવ્યા તે ખરા માણસો આવે છે ગરીબ હોય એ તો હાથમાં વાટકા કે કાચલી હોય અને ધરમાં હાડકા ખાલી ખાડખડતા હોય તો પણ સ્વધર્મ ઉપર ક્યા નિષ્ઠા થાય છે ? કા તો ચોરી કે બુગટ કરવા શાખિયે, કા તો પાણી ખરવા રહિયે, કાંતો વાસણ માંજવા અને શુદ્રોના ઘોંટયા ઘોવા રહિયે, કાંતો રસોઈ કરવા રહિયે અને કા તો ખીલ નો કરોમાં રહિયે, પણ ત્યાંસુધી પણ આપણી વાસના વિષયારિકના સુખોમાંથી ટળતી નથી. પણ અરે આ અમુલ્ય દેહ એવા વિચારો કરવાને નથી કમ દેાતેવા સુખો તો પશુ પક્ષી આદિના અવતારમાં એનીમેળે પ્રાપ્ત થાય છે કે જ્યાં આદિ મધ્ય અને અંતમાં કુખરૂપ જ પરિણામ છે મનુષ્ય દેહની યોગ્યતામાંટે ભગવાન વ્યાસજી શુ કહે છે તે પ્રત્યક્ષ છે

નાય દેહો દેહમાર્ગા નૃલોકે ક્ષિપ્રાન્કામાર્મરેતે વિદ્યમુર્જાં ચે ॥

આ મનુષ્યલોકમાં સર્વ પ્રાણીઓમાં આ (મનુષ્ય) દેહ છે તે કલેશરૂપ વિધિયોને ભોગવવા યોગ્ય નથી, કે જે વિધિયો છુડ જવા પ્રાણીયોને જ યોગ્ય છે

સારાશ કે સ્વધર્મથી ચાલી આ લોક પરલોક સુધારવો એ જ મનુષ્યદેહનું સાચક છે હવે તેમાં પણ આપણે તો બ્રાહ્મણના દેહના અભિમાની છિયે તેને માટે શુ એવા આશ્ચર્ય માર્ગો યોગ્ય છે ? બ્રાહ્મણના દેહની યોગ્યતામાંટે કહે છે કે,—

બ્રાહ્મણસ્ય તુ દેહોય છુદ્રકામાય નેવ્યતે । ક્રચ્છાય તપસે ચેહ પ્રેત્યાનતસુક્ષાય ચા ॥

બ્રાહ્મણનો આ દેહ હલકા કામો કરવાને યોગ્ય નથી તે દેહ કચ્છ અને તપને માટે અહીં છે અને પરલોકમાં અનંત સુખને માટે છે

સારાશ કે અહીં યોતયોતાના સ્વધર્મથી પુણ્ય અને કીર્તિ સંપાદન કરી

આ માડ માડ મળેલો ઉત્તમ દેહ સંકળ કરી પરલોક સુધારવો એને માટે આ બ્રાહ્મણનો દેહ જ યોગ્ય છે અને એવા ઉત્તમ માર્ગને વીધે જ ‘ન બ્રાહ્મણસ્તૂલ્યેભૂતિમન્યત્ અર્થાત્ ખીજ પ્રાણી સાથે બ્રાહ્મણની તુલના ન કરવી,’ એવા વાક્યોની સાક્ષીઓ પડે છે બ્રાહ્મણનું મુખ્ય ધન યોતાનો સ્વધર્મ છે અને એ સ્વધર્મ વીજ સર્વ રાજાઓ તો શુ પણ પરમેશ્વરના અવતારો પણ તેને દેવ માનતા આમ છે ત્યારે આપણે આપણા સર્વોત્તમ ધર્મની સેવાને શામાંટે વીસારી દેવી, અને હાથે કરીને જ્ઞાતિ શામાંટે વોરી લેવી ? જમ જમ કાળ જતો જાય છે તેમ તેમ ધર્મ-કમ આદિ વ્યવહારમાં દ્રેર પડતો જાય છે માટે મધ્ય સ્થિતિમાં ર-

હીને આપણે આપણા ધર્મપ્રમાણે ચાલવું જોઈએ. જે થોડે થોડે આરંભ થવા માંડશે તો ક્રમે કરીને સ્વધર્મની ઉદયદશા આવી જશે. સ્વધર્મનો ઉદય છે, તેજ આપણો ઉદય અને સ્વધર્મનો અસ્ત એજ આપણો અસ્ત છે. સર્વ સહાયતા કાંઈ કામ નથી આવતી માત્ર ધર્મની સહાયતા છે તેજ કામ લાગે છે, એવાત દોઢથી અજાણી નથી. બ્રાહ્મણનાં નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મો એટલાં બધાં છે કે બે ઘડી રાત હોય ત્યાંથી કરવા માંડીએ તો રોંઠા સુધી પણ માંડ માંડ થઈ રહે. પણ એટલામાટે મુઝાઈ બેસવાનું જરૂર નથી. આજકાલ તો શૂદ્રાચાર સર્વ ઠેકાણે પસરી ગયો છે તો તેવી અવસ્થામાં જે થોડું થશે તે પણ ઘણું છે. જેવો દેશ-કાળ તે પ્રમાણે વર્તવું પણ સાવ વિમુખ થઈ બેસવું એ તો અતિ હાનિ છે. જેઓ સાવ ધર્માચરણ ન કરતા હોય તે થોડું થોડું કરવા માંડે તો પણ તેથી હાનિ નથી. 'અકરણાન્મંદકરણં શ્રેષ્ઠં' અર્થાત્ સાવ ન કરવા કરતાં થોડું કરવું તે પણ બેષ છે.' એમ બુદ્ધિમાનો કહે છે. થોડો પણ ધર્મ મોટા ભયમાંથી ઉગારનાર છે, માટે નિત્ય પોતાનો સ્વધર્મ પાળવો જોઈએ. સ્વધર્મ પાળતાં દોઢ પણ જાતનો લાભ ન લાગે તો પણ તે પાળવાથી ઘણો લાભ છે. શ્રી ભગવાન કહે છે કે 'સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ' અર્થાત્ પોતાના ધર્મમાં વર્તતાં નિધન (નાશ) પણ કલ્યાણરૂપ છે.' આવી રીતે સ્વધર્મનો મહિમા છે માટે આપણે બ્રાહ્મણજાતિને અનુસરતો આપણો ધર્મ બરાબર પળાય તેવી કાળજી રાખવી જોઈએ. જે પ્રીતિથી કરવામાં આવે છે તેનેમાટે ગમે તેમ સમય મળે છે. આપણે કાળયોગથી ગમે તે ધંધા-રોજગારમાં લાગતા હશું તો પણ જે આપણને આપણા સ્વધર્મ ઉપર ખરે ખરી પ્રીતિ હશે તો ગમે તે સમય આપણને સ્વધર્મના આચરણમાટે મળશે. મુખ્ય આપણને તેમાં ખરેખરી પ્રીતિ જોઈએ. 'સમયનું રૂપ ફરી જવાથી જ્યાં જોઈએ ત્યાં ધર્મસંરક્ષણ થતું હોય એવો પ્રકારજ જેવામાં આવતો ન હોય, એટલે આપણી બાળક મતિને આ ધર્મ અને આ અધર્મ એમ દોણ બતાવે?' એવી શકાઓ મેલી દેવી. એવો કાળ હતો ત્યારે જમ બન્યું તેમ ખરું, પણ હવે તો જ્યારે આપણને સમજ આવનારા, મળે ત્યારે શામાટે ઉધવું જોઈએ? મનુષ્યજન્મ અમુલ્ય છે એ આગળ કહેવાઈ ગયું છે. તે કવળ પેટનું પોષણ કરવાના કામમાંજ નીકળી ગયો તો પછી પણ આદિકના દેહમાં ધર્માચરણની વાત કેમ સુંજશે? આ જન્મમાં બુદ્ધિનો ઉપયોગ ન થયો તો પછી પણ-પક્ષીના અવતાર કે જેમાં બુદ્ધિ હોવાનો અસંભવ છે તેમાં પછી 'આમ કંઈ' એ મારો ધર્મ છે અને આમ કરાવથી મારું કલ્યાણ થાશે' એ શી રીતે સુંજશે અને કેમ બનશે? માટેજ જે કરવું તે આ

જન્મમા કરવું એને માટે વાટ જોઈને પણ બેસી ન રહેવું, કાળની ક્રોને ખચ પડે છે* માટે સારા કામ તો કર્યા સારા કાલ કળવાનું આજ કરવું એમ વિદ્વાનો કહે છે* માટે તે ઉપર કૃષિ રાખવી

જાગીએ ત્યાથી સજા એ કહેવતને- અનુસારે સ્વધર્મ પર નેષ્ટા બાવની હાથ હાથ આપણે કાઈ ન કયું, હવે તો શી રીતે તરાય, એવો નિયામ કરીને હાગી જવું નહિ એટલું તો ખરું કે જ્યોત્સના તો થઈ ખરી અને તેથી સમજી હોય તેને પશ્ચાત્તાપ પણ થવો જોઈએ, તોપણ હવે પછી પણ જે કાઈ સ્વયમ આચરનામા આવશે તેથી પશ્ચાત્તાપ રેશે નહિ, એમ વારીને પણ સ્વધર્મથી અટકવું નહિ

આત્મા દિવસ ધારો કે અજણ હતા, તો હવે કેટલીક હકીકતથી જણીતા થયા, માટે હવે તો ઉનટો ઉત્સાહ અને શ્રદ્ધાની પ્રતિવિસ 'વૃદ્ધિ થવી જોઈએ' 'દેશ કાલને અમૂક ધર્માચરણ યુક્ત નથી અથવા થઈ શકે એવું નથી' એમ કર્યા પેહેલાં અનુભવ વગર નિશ્ચય કરી બેસવું એ બુદ્ધિવગરનું કાર્ય છે, હું હમણા નીચે લખું છું તે ધણી સારી રીતે થઈ શકે તેમ છે

સવારમા નિરતર બે ઘડી રાત દોષ ત્યારે ઉઠવું ત્યાગપછી ગરીબચિતાની દૂર થઈને સકલપૂર્વક (દેશ કાળ સભારીને) મનાવ કરવું ત્યાગપછી આગવે ત્રિમ સુકાવેલું લુગડું (ધોતિયું) પેહેલી એક અગવશ ખભે નાખી સંધ્યાન દન કરવું, સંધ્યાના અતમા ગાયત્રીનો જપ યયાગકિત કરવો બ્રાહ્મણનું દૈવત, તેજ, પ્રતાપ અને તપ એ સન ગાયત્રી મંત્રમા છે શ્રદ્ધાપૂર્વક જપાએલો તે મંત્ર સાક્ષાત્ બ્રહ્મવચ્ચસને વધારનાર છે ગાયત્રી દેવીનો જપ કરનાર બ્રાહ્મણ પાપથી લેપાતો નથી અર્થાત્ નિમજ્જ અને નિદ્રાપ રહે છે તથા તેની પાપમા વૃત્તિ જતી નથી એવા ઘણા પ્રમાણો મળે છે

આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણપણુ આપનાર ગાયત્રીના અનંતર પુરૂષસૂક્ત નિજરથી પ્રતિમાપૂજન કરવું જને શિવપૂજન હોય તેણે શિવપૂજન અને જને વિષ્ણુપૂજન હોય તેણે વિષ્ણુપૂજન કરવું શકરપૂજનના સ્થળમા લખ્યું છે કે -

બ્રાહ્મણ સર્વસિદ્ધિચર્ય કુર્યાન્નકરપૂજન ।
બ્રહ્મવિષ્ણ્વાદિદેવાનાં પદમાસિથ પૂજયા ॥

અષ્ટૈશ્વર્ય સુરત્વં ચ પદં ગાંધર્વપૂર્વકં ।

સાર્વભૌમત્વમીશસ્ય પૂજયૈવ હિ સિદ્ધયતિ ॥

મનોહરાઃ સ્ત્રિયઃ સૌખ્યં કલ્યાણભવનાનિ ચ ।

અપર્યતં ધનં ચાપિ પૂજયા શુભિનઃ સ્વભુ ॥

બ્રાહ્મણે સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિને માટે શકરનું પૂજન કરવું, ઠમકે એની પૂજનથી બ્રહ્મા વિષ્ણુ આદિ દેવતાના પદની પ્રાપ્તિ થાય છે, આઠ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય, ગંધર્વપદ પૂર્વક દેવતાપણું, ચક્રવર્તીપણું, એ સર્વ શંકરના પૂજનથી સિદ્ધ થાય છે. મનોહર સ્ત્રિયો, સુખરૂપ ધરો, અઢળક ધન, એ સર્વ શ્રી સદાશિવની પૂજનથી થાય છે.

આ શિવાય ખીજાં ઘણાં કૃણો દેખાડીને છવટ ભવસાગરથી તે પાર ઉતારે છે એવો એનો મહિમા લખ્યો છે. વિષ્ણુના પૂજનનો પણ એવોજ મહિમા છે. આચમન, અર્ઘ્ય, સ્નાન, ચંદન, પૂષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, નિરાજન, અને પુષ્પાં જલિનો ટુંકામાં વિધિ હોય તે પાઠેકરી લઈ વિધિથી પૂજન કરવું. વેદપાઠ કે ખીજે જે પાઠ હોય તે કરવો. અતિથિ (ઠાઠ અભ્યાગત) આવ્યો હોય તેનો અન્નથી સત્કાર કરવો. પિતૃ તર્પણ કરવું વૈશ્વદેવ કરવો. આ સર્વ નિત્યકર્મને અંતે દેવને ધરેલાં નૈવેદ્યનો પ્રસાદ લેવો. આમાં દેવપૂજન પછીનું પિતૃતર્પણાદિ કર્મ ખપોરે જમવાની પેહલાં નાહિને મધ્યાહ્નસંધ્યા પછી થઈ શકે છે.

આ સામાન્ય રીતિ કહી, તેમાં જે જે અવસ્થામાં જે હોય તેમણે તે તે અવસ્થાને અનુકૂલ વર્તન રાખવું. બાલકપણામાંથી બહુ નહિ તો થોડો વેદાભ્યાસ, અને પૂજનપ્રકાર શીખી લેવો જોઈએ. જ્યોત ન શીખ્યા હોય તેમણે હવે પછીના બાલકા આસ્તિક થઈને થોડું થોડું સમય પ્રમાણે શીખે તેવી યોજના રાખવી. પેહેલાં બ્રહ્મચર્ય આશ્રમ પળાય છે, પછી યોગ્ય વય થયા પછી ગૃહસ્થના ધર્મપણાય છે, પછી વાનપ્રસ્થ આશ્રમ પળાય છે અને ત્યારપછી સન્યાસ આશ્રમનું અધિકારી થવાય છે. એ ચારે આશ્રમમાં યોગ્ય એવાં ધર્માચરણો બતાવતાં શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા કહે છે કે:—

શમોદમસ્તથા શૌચં ક્ષાંતિ રાર્જવ મેવચ ।

જ્ઞાન વિજ્ઞાનમા સ્તિક્યં બ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજં ॥

(અપૂર્ણ.)

અપરોક્ષાનુભૂતિ

(મળવ પાઠ ૧૮૮ થી)

इति वा तद्ग्रेन्मान सता सहजसङ्गितम् ।

૧ ગિરામૌન તુ વાલાના મયુક્ત વ્રહ્મવાદિભિ ॥ ૧૦૯ ॥

આ પ્રમાણે બ્રહ્મ અને જગતના વિવાદના ત્યાગરૂપ મૌન કે જે 'સહજ સ્થિતિ' નામથી પ્રસિદ્ધ છે, તે મત્પુરુષને યાય છે

વાણીનું મૌન એટલે વાણીને બરાબર ગળ્યેલી એ તો બ્રહ્મવેત્તાઓ બાળક (અવાની)નું મૌન (મૂળાપણું) કહે છે અર્થાત્ વાણીથી મૂળાગ્રેણુ એ તો બાળકનું તે અસાનીનું મૌન કહેવાય ૧૦૯

२ आदावते च मये च जन्तो यस्मिन्न विद्यते ।

येनेद सतत व्याप्त स देशो विजनः स्मृत ॥ ११० ॥

આર્મિમા, અતમા અને મધ્યમા જનેવિષે મનુષ્ય નથી અને જનાવડે આ જગત્ નિગત વ્યાપ્ત છે તે 'નિજન (માપસ વિનાનો) દેશ' કહેવાય છે

સારાજ એ કે માપસને તણ કાળનો અભાવ પોતાની પ્રતીતિથી જણાય એવો છે લૌકિકી કે શાસ્ત્રીય પ્રતીતિથી જણાય તેવો નથી કેમ કે આ બેયથી જણાય એવો કહિયે તો 'પોતાની પ્રતીતિથી જણાય તેવો છે' એ વાતને વિરોધ આવે, માટે સમજવાનું એ છે કે તણે કાળનો અભાવ જે પોતાના અનુભવસ્વરૂપથી અનુભવાય છે તે બ્રહ્મથી અભિન્ન પોતાનું સ્વરૂપ 'નિજનદેશ' છે ૧૧૦

३ कलनात्सर्वभूताना तद्भादीना निमेषत ।

कालजवदेन निर्दिष्टो ह्यखंडानंद अद्वय ॥ १११ ॥

નિમેષ એટલે મટકુ માગુ ત્યાંથી માડીને બ્રહ્માર્મિ સર્વ પ્રાણીઓના ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રવચના આવાગપણાથી અખંડ આનંદરૂપ અને જનારી દોષ બાજે નથી તેને 'જાવ' અમ કહેનાય છે ૧૧૧

४ सुखेनैव भवेद्यस्मिन्नजस्र ब्रह्मचितनम् ।

आसन तद्विजानीयान्नेनरत्सुखनाशनम् ॥ ११२ ॥

૧ વાણીનો નિયમ રાખવે એજ પ્રસિદ્ધ મૌન છે એમ પ્રતિજ્ઞા થાય તો તે છે

૨ હવે પાંચમા અગ દેશનું લક્ષણ મટે છે

૩ હવે જહા અ ૧ મળતું ૨૪ ૫ છે જે

૪ હવે સાતમા અગ આસનનું લક્ષણ મટે છે

જે સુખસ્વરૂપ બ્રહ્મનેવિષે કર્તવ્ય-અકર્તવ્યનો વિચાર ન થાય તે, ત્રણ કાળમાં જોનો બાધ નથી એવાં બ્રહ્મને 'આસન' બાણુનું સુખને નાશ કરનારૂં બીજુ જે આસન હોય તે આસન ન કહેવાય. ૧૧૨

^૧ સિદ્ધં યત્સર્વભૂતાદિ વિશ્વાધિષ્ઠાનમવ્યયં ।

યસ્મિન્ સિદ્ધાઃ સમાવિષ્ટાસ્તદ્દૈ સિદ્ધાસનં વિદુઃ ॥ ૧૧૩ ॥

જે પ્રથમ કહેલું છે તે અથવા જે સિદ્ધનું આસન છે, સર્વ ભૂત પ્રાણીને જે આદિ છે, જે જગતના આધારરૂપ છે, જે નાશ રહિત છે, અને જોનેવિષે સિદ્ધ-લોકો રહેલા છે તેજ બ્રહ્મ 'સિદ્ધાસન' કહેવાય છે. ૧૧૩

^૨ યન્મૂલં સર્વભૂતાનાં યન્મૂલં ચિત્તવંધનં ।

મૂલવંધઃ સદા સેવ્યો યોગ્યોઽસૌ રાજયોગિનામ્ ॥ ૧૧૪ ॥

આકાશ આદિ સર્વ ભૂતોનું જે મૂલ છે, (આદિકારણ છે,) અને ચિત્તને બંધન કરનારૂં મૂલ અજ્ઞાન પણ (તેની નોખી સત્તા ન હોવાથી) જોને આશ્રયે છે, તે બ્રહ્મ નિરતર 'મૂલબંધ' કહેવાય છે; અને તે રાજયોગિયોને એટલે જ્ઞાનની પરિપાક દશાવાળાને યોગ્ય છે. ૧૧૪

^૩ અંગાનાં સમતાં વિદ્યાત્સમે વ્રહ્મણિ લીયતે ।

નોચેન્નૈવ સમાનત્વમૃજુત્વં શુષ્કવૃક્ષવત્ ॥ ૧૧૫ ॥

સમાન બ્રહ્મનેવિષે (હાથ-પગ વિગેરે) અંગો (કે જે બ્રહ્મનેવિષે આરોપિત છે અને સ્વભાવે વિષમ છે, તેઓ) નું (અધિષ્ઠાન બ્રહ્મના સમપાણીની દૃષ્ટિથી) સમાનપણું બાણુવું. જો સમાન બ્રહ્મમાં (અંગોનું વિષમપણું) લય ન થાય તો સુકલ ઝાડની પેઠે સરલપણું (અને અચચગપણું) રૂપ જે સમાનપણું છે તે થાતું નથી.

અર્થાત્ સુકલ ઝાડ જેમ સરખું ને સરલ ન થાય તેમ અંગો પણ સરખાંને સરલ ન થાય. સારાંશ એકે બ્રહ્મ સમાન હોવાથી તેનેવિષે આરોપિત અંગો સમાન છે. તે વિના બીજી રીતે અંગોનું સમાનપણું થતું નથી. કેમ કે સ્વભાવેજ તે વિષમ (અસમાન) છે. ૧૧૫

^૪ દૃષ્ટિ જ્ઞાનમયી કૃત્વા પચ્યેત્ વ્રહ્મમયં જગત્ ।

સા દૃષ્ટિઃ પરમોદારા ન નાસાગ્રાવલોકિની ॥ ૧૧૬ ॥

૧ બ્રાહ્મ પ્રકારથી આસનનું વર્ણન કરે છે

૨ આદ્યા અંગ મૂલબંધનું લક્ષણ કહે છે.

૩ નવમું અંગ દેહમાત્ર્ય (દેહનું સામાન) પણ વર્ણવે છે,

૪ દગસુ દૃષ્ટિચિત્તિ (દૃષ્ટિનો સ્થિતિ) એ નામનું અંગ કહે છે.

દૃષ્ટિ એટલે અત ક્ષમાના વૃત્તિને જ્ઞાનમય ગોચર અમલ સજ્જાના સ્ત્રી
અર્થ લગતને પ્રજનન્ય જોડ આસાન આ સન પદ્મ / છે એવી વૃત્તિ કુચા આગ
પ્રમાણના ઉદાહરણ દૃષ્ટિને શ્રેષ્ઠ છે નાકના આસાને ના ખના । દૃષ્ટિ પ્રશ્ન નથી

‘દૃષ્ટિદર્શનદ્વયના વિરામો યત્ર વા મરત ।

દૃષ્ટિર્નૈવ વર્ત્તમા ન નામાગ્રાવલોચિની ॥ ૧૧૭ ॥

દૃષ્ટિ, દગેન અને દૃશ્ય એ ત્રિપુટીનો છે જલનનિવ વિગમ થાય છે તે
(પ્રપચથી ૫૦ એના) જલનેનિવે / દૃષ્ટિ સ્ત્રી દૃષ્ટિ એટલે અત ક્ષમાની વૃત્તિ
પદ્મગ્રા જોડની, એનું નામ ‘દૃષ્ટિ’ છે નાકના અ ॥ જોડ ગાંધરી ત દૃષ્ટિ ન
દેહેનાય ૧૧૭

‘વિષ્ણાદિર્મર્માગ્રેષુ સમ્પત્ત્યૈર ભાવનાત ।

નિરોધ સર્વવૃત્તીના પ્રાણાયામ સ ઝરયત ॥ ૧૧૮ ॥

વિષ્ણુ આદિ લઈને જે જે જાનો છ ન તે જાતોનેનિવે પ્રાણાયામ ક્ષમાના
દેહેનાયી અવ વૃત્તિનો નિર્ણય થયો (નિર્ણય થયું) તેમ પ્રાણાયામ દેહેનાય જે
(પ્રાણો નાકના એ પ્રાણાયામ નહિ)

અર્ધી ક્ષિપ્તાય એ છે કે પ્રાણ છે જે માને યાત્રી છે માટે મનનો
નિર્ણય થનાથી ન પ્રાણનો નિર્ણય થઈ તથા પ્રાણનો નિર્ણય ક નથી કેવ
લગના મતો અનુસારે મનનો નિર્ણય ન થાય, દેખ કે પ્રાણ છે તે માને
અરી । છે ૧૧૮

‘નિષધન પ્રપચમ્ય સ્વેચ્છાન્ય સમીક્ષણ ।

ઘર્ષવાસ્મીનિ યા શક્તિ પૂરતા વાયુરીરિત ॥ ૧૧૯ ॥

તતસ્તદ્દર્શિતૈર્નશ્વર્ય કુમક માણસયમ ।

૧૧૯ પ્રપચનો નિર્ણય કયો તે ‘સ્વ પ્રાણાયામ’, ‘દુ પદ્મ / છુ’ એમ વૃત્તિ
યજ્ઞસ્વાંત પૂરક પ્રાણાયામ (૧૧૯), અને ત્યાં પછી તેવા પ્રમાણના વૃત્તિનું અર્થ
‘દેહેનાય’ તેનું નામ કુમક પ્રાણાયામ, આમ ન । જાનો પ્રાણાયામ છે

અથ તાપિ પ્રવુદાનામગ્રાનાં પ્રાણશીટન ॥ ૧૨૦ ॥

આ પ્રાણાયામ બુદ્ધ એટલે નિઃસંદેહ અપરોક્ષ જ્ઞાનવાળા બોધવાનોને યોગ્ય છે. જેઓ તેવા બોધવાળા નથી તેને નાક દબાવીને કરવાનો (પૂરક કુ ભક ને રેચક પ્રકારનો) પ્રાણાયામ યોગ્ય છે. ૧૨૦

^૧ વિષયેષ્વાત્મતાં દૃષ્ટા મનસશ્ચિતિ મજ્જનમ્ ।

પ્રસાહારઃ સ વિજ્ઞોયોઽભ્યસનીયો મુમુક્ષુભિઃ ॥ ૧૨૧ ॥

શબ્દ આદિ વિષયોનેવિષે અર્થવા ધડાઆદિ પદાર્થોનેવિષે (અન્ય-વ્યત્તિરકવડે) આત્માપણું જોધને અર્થાત્ સત્તા, સ્કુરણ અને પ્રિયપણું ધ્યાનમાં લધને મનનું એટલે અંતઃકરણનું ચૈતન્યમાં લીન થવું, અર્થાત્ નામ રૂપ ક્રિયાના અનુસંધાનથી રહીતપણાવડે ચૈતન્યરૂપપણાથી રહેવું, તેનું નામ 'પ્રત્યાહાર' કહેવાય. અને તે મુમુક્ષુઓએ અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે ૧૨૧

^૨ યત્ર યત્ર મનો યાતિ બ્રહ્મણસ્તત્ર દર્શનાત્ ।

મનસો ધારણં ચૈવ ધારણા સા પરા મતા ॥ ૧૨૨ ॥

જ્યાં જ્યાં મન જાય ત્યાં ત્યાં બ્રહ્મ જોવાથી એટલે જે જે પદાર્થમાં મન જાય તે તે પદાર્થમાં નામ-રૂપનો ત્યાગ કરી સત્ ચૈતન્ય અને આનંદરૂપ બ્રહ્મનું ધ્યાન કરવાથી મનનું જે ધારણું અર્થાત્ બ્રહ્મમાંજ મનનું સ્થિર કરવું, તેનું નામજ 'ધારણા' કહેવાય છે. તે ધારણા શ્રેષ્ઠ છે. (ખીજી ધારણા પાતંગલના મતને અનુસરતા પ્રાણાયામની પેઠે શ્રેષ્ઠ નથી) ૧૨૨

^૩ બ્રહ્મૈવાસ્મીતિ સદ્વૃત્તા નિરાલંબતયા સ્થિતિઃ ॥

ધ્યાનશબ્દેન વિખ્યાતા પરમાનંદદાયિની ॥ ૧૨૩ ॥

'હું બ્રહ્મ છું' એવી સારી એટલે ખીજી પ્રમાણોથી બાધ ન પામે એવી વૃત્તિથી, નિરાલંબપણાવડે એટલે દેહ આદિના સ્મરણથી રહિતપણાવડે જે રહેવું તેનું નામ ધ્યાન કહેવાય છે. અને તેજ 'ધ્યાન' ઉત્તમ આનંદ આપનાર છે. ૧૨૩

^૪ નિર્વિકારતયા વૃત્તયા બ્રહ્માકારતયા પુનઃ ।

વૃત્તિવિસ્મરણં સમ્યક્ સમાધિર્જ્ઞાનસંજ્ઞકઃ ॥ ૧૨૪ ॥

નિર્વિકારપણાવડે એટલે વિષયના સ્મરણથી રહિતપણાવડે વૃત્તિનું તરતજ બ્રહ્માકારપણાવડે સારી રીતે વૃત્તિ-વિસ્મરણ એટલે પ્રપચના સસ્કાર રહિત ધ્યાતા અને ધ્યેય એવા આકારવાળી વૃત્તિનું શૂન્યપણું અર્થાત્ દ્વૈત ટળી જવું તેનું નામ 'સમાધિ' કહેવાય.

(વૃત્તિનું વિસ્મરણ એ અજ્ઞાનપણું છે માટે તે સમાધિરૂપ કેમ થાય એવી રાકા થાય તો, બ્રહ્મ-આત્માની એકતારૂપ બોધને અભાવે કેવળ વૃત્તિના વિસ્મરણનું અજ્ઞાનપણું છે, તો પણ બ્રહ્મજ્ઞાનવાળાને તેમ નથી. એમ દેખાડવા કહે છે કે) તે સમાધિનું નામ જ્ઞાન છે અર્થાત્ બ્રહ્માકારપણાવડે સ્કુરણરૂપ છે. ૧૨૪ (અપૂર્ણ.)

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત

(સમઘ પાને ૨૨૧ થી)

આ ઉપરથી ગજની ગખેની સ્ત્રી તેજપાને મતોપ થતો નહિ તેથી તેમણે ગજના ડેટવાડ હનુગીઓને ધમ આપનાની લાનચ આપીને કુવર પગ અરુચિ થાય તેવી યોજના કરાવવા માડી નઠારા માણસો સુ નથી કરતા ? હનુગીઓના નિત્યના બોનથી રાજને પોતાના કુવર ઉપરથી પ્રેમ તો ઓઠો ન થયો પણ મ સારની વિચિત્રતાથી તેનું મન સંદેહિત રહેવા માડ્યું અને એ પ્રસંગ જોડે તેજપા કે જમણે આશાની વાત ઉઠાવી હતી તેણે પોતાના કચેલા પુત્રને રાજની હનુગમા મોકલવા માડ્યા ગજએ તેને પણ આવકાર દેના માડ્યો કાનયોગથી વાત એવા બની કે અખાત્રીજને દિનસે જન્મગાઠના સમયમા મોટો દરબાર ભરાયો, તેમા પવારવાને શણગાર સજતા વાગ લાગવાથી, હાજર ગટેવા વિરૂદ્ધ પક્ષના હનુગીઓએ ગજના કાનમા એવી કુક મારી કે 'સાહેબ ! એ કુમાર મનુભાને ગજ્ય ભોગવવાનું મન વાય છે તેથી જ્યાં ત્યારે આની રીતે દરબારમા પનાગતા શરમાય છે જમ માતૃશ્રી ગીખવતા હશે તેમ કરતા હશે ' આ માતથી મહારાજને ઘણો ક્રોધ ચડી ગયો તેથી મોની ઉઠ્યા કે, 'જેટલા મારા નોકર છે તેમાથી ચોટાક વિના બાકી બના નિમકહગમ છે, એમ માગ જણવામા આવ્યું છે આમાથી ટોડ દિવસ આખા રાજ્યને વડા લાગશે હું આજથી કહી ગયું છું કે જ્યાંસુધી હું કોઈને કાઠ પુછું નહિ ત્યાંસુધી કોઈએ પણ મારી આગળ કોઈ પણ કપટના વાત ઉગ્યાગવી નહિ અને સહુએ નીતિથી પોતપોતાનું કામ કરવામાજ ધ્યાન રાખવું એમા સૌનું શ્રેય છે કુવર હમણા પવારશે મોટો વારા પ્રમાણે ભલે દરબારનું કામ ચાલવા દેવું ' એમ કહી મહારાજ અદરથી મહપતા ભાગમા પનાગી સિદ્ધાસનપર બીરાજ્યા

છડી ઘટે ધારા પ્રમાણે અમીર ઉમરાવની સનામ કરાવી તેટલામા કુમારને તેડીને મની હરિ ત મભામહપમા હાજર થયા અને કુમાર વારા પ્રમાણે નમન કરી સિદ્ધાસનપર બેઠા નાટ્યારમ વવા લાગ્યો અને બીજાકારે કસુ બાના અને પાનગુલામની ધામલુમ મચી રહી જે તેજપાના કુવર ઠેચા હતા તેનું નામ ભીમલા હતું તે પણ કચેરીમા આવી બેઠા ભીમલાના નટખટ માપસોએ પાનગુલામ અપાતાગકબક કરી તેથી મનુભા ટિલાત કુવરને માફ લાગ્યું વિસના ૧૧ બજે કેસર કસુબા છટાઈ રહી સભા નિસજન થઈ તેટલામા તો મ બનુભા પોતાની આમા પાણી ભરાતા નમન કર્યું ન કર્યું ને લાજથી ઉઠી જઈ પોતાની માતાને અનામે જઈને પોઠી ગયા મભા વિમર્શન થના મૌ સૌને ઘેર ગયા

પછી મંત્રી હરિદત્ત મહારાજને યોલાવીને મહારાજ ભૂપતસિંહ થાળી જમવા પધાર્યા. પાસેથી માણસોને દૂર કરી કચેરીમાં થયેલી વાતવિષે સઘળું કહી સભળાવ્યું. હરિદત્તે ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું કે ‘અન્નદાતા ! કાંઈ દિવસ નહિ ને આજ આપને એ સુલક્ષણા કુવરના સહજ આચરણ ઉપર કારણવિના શકા થઈ એથી જાણુ છું કે રાજ્યખટપટરૂપ દવાનળ આપણા રાજ્યમાં લાગી ચુકા છે. આપનું મન ધણા દિવસથી આવી વાતોથી પૂરાઈ ગયું જણાય છે મનુભા સાહેબનો કાંઈ પણ અપરાધ નથી અને જ્યાંસુધી મારા હાથમાં છે ત્યાંસુધી હું તેને અવળે માર્ગે નહિ ચડવા દઉં, એ જો મને આપ ખરો મંત્રી અને હિતૈષી જણાતા હો તો વિશ્વાસ રાખો. આજ પાન-ગુલાબની વખતે આપના હજુરી લો-કાએ (ભીમભાનાં માણસોએ) મનુભાની વૃત્તિને માહું લાગે એવું કર્યું છે પણ આપની વૃત્તિ તે વેળા વજીર દોલતસિંહને કસુખો પાવામાં તથા ભેરવીના તાનમાં લાગી હતી એટલે આપના ધ્યાનમાં નથી. અન્નદાતા ! મને સલાહકારી ઠરાવ્યો છે તો મારૂ વચન એક વાર ખરું માનો.’ ભૂપતસિંહ મહારાજએ કહ્યું કે ‘એ મનુભા મને પ્રાણ કરતાં પ્યારા છે. મને એનાવિષે આરાંકા હોયજ નહિ. પરંતુ આનેમાટે મને એમ સુજ છે કે એને હમણાંથી રાજ્યાભિષેક કરી દઈએ. અને ભીમભાને તેના દબ્બદબા પ્રમાણે થોડો ભાગ કાઢી આપિયે’. હરિદત્તે જવાબ દીધો કે ‘રાજધિરાજ ! મનુભાને સોળસ વર્ષ બેસવા દો પછી આપની મરજી પ્રમાણે આપણે સઘળી ગોઠવણ કરશું.’ ભૂપતસિંહ મહારાજ, થાળી જમી આરામ લેવાને પધાર્યા અને હરિદત્ત વિચાર કરતાં પોતાને ઘેર ગયા. અહીં રાજ્યે એકાંતમાં પોતાનાં પટરાણી રાજ્યાને યોલાવ્યાં. રાજ્યાએ આવીને પ્રણયથી પ્રણામ કર્યા કે તરત ભૂપતસિંહ મહારાજએ તેને પલગપર બેસવા આજ્ઞા કરી ઉનાળાના દિવસ હોવાથી ચોતરફ ખારીઓમાં વાળાની લટીઓ ખાંધી ગુલાબજળ છાંટી દીધાં હતાં, ખહારના ચોકની અગાશીમાં ફુવારા છુટા મેલી દીધા હતા અને મોગરાનાં ફુલની માળાઓ જળીયાંમાં ટાંગી દીધી હતી. કાળને અનુકુળ છતાં પણ મર્યાદાવાળાં અમુલ્ય વસ્ત્ર પેહેરીને બેઠેલાં પટરાણીએ વાળાનો સુવર્ણજડિત પંખો લઈને પવન નાખતાં કુમારશ્રી મનુભા મોટા થયા તેથી તેના વિવાહવિષે વાત ચલાવી પરંતુ રાજ્યજનું મન કાંઈક જુદાજ વિચાર ઉપર ઘોળાતું લાગવાથી વાત પડતી મેલીને આરામ લેવા વિનંતિ કરી. મહારાજ ભૂપતસિંહે કહ્યું કે, ‘એ સર્વ વાત મારા ધ્યાનમાં છે. ઇશ્વર કરે ને બે વર્ષ નીકળી જાય તો તેને માથે મારે રાજ્યનો ભાર નાંખવો છે, એટલામાટે હમણાંથી તેને યોગ્ય રાજકુવરીની શોધમાં હું રહીશ. આજ મારું મન જ્યારથી ખટપટી લોકોનો વાત સાંભળી

હે ત્યારથી ઉત્તમ થઈ ગયું છે માટે સમય કેમો આનશે તે વિચાર ૩૩ છું ' ગજબા બોલ્યા કે ' જો એ વાતનો સાર મને ઠી શકાય એવો દોષ તો હું સાબળવાની ઇચ્છા ગમી છું ' રાજાએ કહ્યું કે 'સાર સાબળવામાં કાંઈ સાગ નથી તેનો ભાવ એ છે કે ડુવરને ગભ્ય ભોગવનાની ઇચ્છા થાય છે '

ગજબાએ, વિવહળતાથી દાવ જોડી પિનતિ કરી કે 'મહાગન્તનિરાજ' હું નિગેષ આપને કાઝ નથી કહેતી પરંતુ એટલું વિનવું છું કે આપ તો સર્વ ગભ્યના રૂપથી જાણીતા છે તેમ મહાગભીરુ ગભ્યમતોના ઇતિહાસો આપના સાબળવામાં હરો, માટે આવા વિષયમાં ખટુજ ત્રીણી દૃષ્ટિથી જોવાનું છે આપ મહા ભાગ્યશાળી છો કે આપણા ગભ્યમાં ૧૭મુંવી કોઈપણ જાતની ખટપટ થઈ નથી હું આપને એટલું વચન આપું છું કે આ આપની મહા યત્ની દાખીના ઉપરથી જો એ બાળક જન્મ્યો છે નો એ ૩૬૧ પણ આપના મનને અસંતોષ આપશે નહિ હું જ્યોતિર્નદોએ તેમની જન્મપત્રિકા નાચી હતી તે આપ નિસંગી ગયા ' એમ વાતચિત કરે છે ત્યાં દાસીએ ખમર આપ્યા કે કુમાર મનુભા માતા પિતાના આથે દગલ લેવા પમારે છે ગજબાના સાનન જોઈ કુમાર મનુભા આવી પહેલા પિતાજીને નમ્યા પિતાએ 'પદાંગેભા' એમ આનંદાર આપ્યો પછી માતાને પણ લાગ્યા તેણે 'વાણુ જીવો કટી મીઠા વીના એટલામાં તો ૧૬૧ એ નાખી દીધેલી ખુશી ઉપર જોઈ મનુભા આજ યાજ જમના વેળાએ પાસે નહતા તેથી ભૂપતસિંહ મહાગન્તએ પુછ્યું કે 'માપુ' આજ તમારા માતૃશ્રીની સાથે જમવાનું મન થયું તેથી વેહેલા જતા રહ્યા હતા શું ' આટલું પુછતા તેનો આખ માથી દડ દડ આસુની વાર પડવા લાગી ગજબાને આ વાતની હમણાખ ૧૨ પડવાયો આશ્ચર્ય અને બાપ પાંઠ થઈ કુવરને જોઈ મા લીધા આ વેળા અહીં રહેના ત્રણ જણના અત કરણમાં ઝઝઝ ખેદના તાપથી જાણે કેમ અત કણનો પ્રેમ ઉભરાઈ બહાર નીકળતો હોય તેમ આખમાંથી પાણી પડ્યા (અપૂર્ણ)

પુસ્તકોની પહોંચ

મુદ્રવાળાકવ્ય નીતિદર્પણ—આ નામની ચોપડી ગયનાર ગાંધી વનજી ગ્લેન્થર નરકથી મળે છે આણકવ્યનીતિના શ્લોકો ધણા સરવ અને મનને આનંદ આપે એવા સેહેલા તથા બોનક છે આવા નીતિના વચનોનો વિસ્તાર યવાની જગતમાં જરૂર છે, તેથી તેનું ગુજરાતીમાં ભાષાતંત્ર પ્રયત્ન ચોગ્ય છે હેતુના બોધ વગર અને પૂણ જ્ઞાન વગર નાટક એટલા કડતલીયા ઝગારાઓના શ્રમથી થતો ખેડ આજ પુસ્તકો જોડ કાઠડ દૂર થાય છે આની ભાષા સેટેલી છે ક્યાં

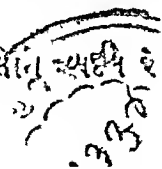
ક્યાંઈ વધારે સુધારે કરવાની જરૂર છે તે ખીજી આવૃત્તિમાં થઈ જશે. આ પુસ્તક શ્રીમન્ કચ્છના મહારાજના ખાનગી સેક્રેટરી રા. રા. છોટાલાલ ભાઈને અર્પણ કર્યું છે. કીમત આઠ આના મુ. મુદ્રા.

સંયોગતાહરણ નામનું નાટક ઠાકોર દોલતસિંહજી હરિસિંહજી તરફથી મળેલ છે. આ ઉછરતા લખનારની હોંશ સારી જણાય છે. આટલેથીજ સંપૂર્ણતા સમજવી નહિ. સંયોગતાના વિષયમાં ખીજી ઘણી યોગ્યતા સમાવેશ થવો જોઈએ એવી ઉત્કંઠા થાય છે. આત્રી ખાખત નાટક કરતાં વારતામાં લખવી તે સારી, કેમકે નાટક એ વારતાના કરતાં ઉછરતા લખનાર માટે કઠણ છે એમ વિદ્વાનો કહે છે. ભાષા સમજાય તેવી છે. અને અધિકારીને ઉપયોગી છે. કવિતા સેત્રી છે પણ બહુ સ્તોષકારક નથી. કીમત ૧૨ આના વધારે છે. મુ. ખાટવા. આ પુસ્તક રોહાના ઠાકોરશ્રી વેરીશાલજીને અર્પણ કર્યું છે.

ઋતુવર્ણન આ નામનું પુસ્તક ગુજરાતી ભાષાની કવિતામાં રા. શુક્લ નથુરામ સુંદરજી તરફથી મળ્યું છે. ખીજી ભાષાના કવિયોના કાવ્યનું તેમાં ઉતારણ કર્યું જણાય છે. કવિતાની ઝડપ ઠીક જણાય છે, પરંતુ શબ્દોની અશુદ્ધતા કે જે ભાષાની કવિતામાં દરેક ઠેકાણે દરગુજર કરવામાં આવે છે તે આ માંપણ દેખાય છે. સ્ત્રીવર્ણનનો પ્રસંગ આવે એટલે ઋતુવર્ણનના લક્ષણની સમાપ્તિ થઈ ચુકી, એ સમજણને અમે આદરથી જોઈ શકતા નથી. જુવાન લોકોને રાજી કરવા પ્રથમ પ્રયત્ન અવસ્થાને અનુકુળ રહીને કર્યું તો ઠીક નહિ, તો હવે આ લખારને તેમનો કવિતાનો શોખ ઇશ્વરભજનમાં વાપરવાને લલામણ કરિયે છીયે. કીમત ૭ આના વધારે છે. મુ. વાકાનેર. આ પુસ્તક અંકેવાળીયાના રાણા શ્રી ગુરજમણજીને અર્પણ કરેલ છે.

નેત્રદુઃખ નિવારણ—આ ચોપડી વીરપુરના પ્રાઇવેટ માસ્તર રા. દયારામ પ્રેમજી દ્વીવેદીએ રચી પ્રસિદ્ધ કરી છે. એમાં આંખ ૧૧ ગોળકનાં જુદાં જુદાં દરદો અને તેના જુદા જુદા ઉપાયો દેખાડવામાં આવ્યા છે, તે પ્રસંગે ઉપયોગી હોય એમ લાગે છે. તેના ખરા ગુણદોષ તે વિષયના અનુભવિયો જાણી શકે. કીમત ૮ આના. આ પુસ્તક વીરપર દરબાર ત્રાગુરસીહજીને અર્પણ કર્યું છે.

૯ મા અકનાં પેહેલા પેજમા નોટની ખીજી લીટીમા લેખન સમજવો અને હળ ને બદલે હાળ સમજવો.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૬ મુ

ભાદ્રપદ, સન ૧૮૪૪.

અંક ૧૧ મા.

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

સદુપદેશવિષે ક્ષૂલણા છંદ

સર્વ સસારનો સાર તુ સમજાજે, વાગ શાને કરે વીર મારા,
નીતિની રીતિથી ચાલ તુ પ્રીતિથી, આદરી સર્વ સત્સંગ સારા,
પુત્ર પરિવાર સખધ સાચો નહીં, બધનુ રૂપ ધન ધામ દારા,
વિષયના વિષતણો વિષમ પરિણામ છે, દુ ખ દેનાર સુખભોગ ભારા
સરલતા સહનતા સપ શમ દમ ખરા, સર્વ સમારથી તારનારા,
શીલ સતોષનુ ખડ્ગ કરમા લહી, સર્વ સહાગ તુ શત્રુ તારા,
પુણ્યના પથપર ચાલ તુ પ્રેમથી, ધર્મના કર્મના પાળ ધારા,
કેશવ પ્રભુ સદા હૃદયકમળે વસે, એજ હરિ રામ પરિપૂર્ણ પ્યાગ

*૫૬ ઇશ્વરપ્રાર્થનાવિષે

વિસારો તો નહિ ચાલે નાથ,—

શરણાગત સેવકને કરજે, સાખ સદૈવ સનાથ,—ટેક

ધામ ધરા ધન જન સુત દારા, એ સુખનો સહુ સાથ,—વિસાં

યાજ્યો હુ ભવસાગર તરતા, નરહરિ પકડો હાથ,—વિમાં

છૂટે નહિ નટવર હૃદયેથી, બળિયા લીધી બાથ,—વિસાં

કેમ ધટે રહિ જવો કેશવ, અતર્થાભિ અનાથ,—વિં

૧ ધણા રાગમા અને ચચરી વાલમા ચાલે છે

• ભૈરવી વિગેરે ગમે તે બધ બેસતા રાગમા અને તાનમા ચાલે છે

મન જીતવાના ઉપાયવિષે.

તે ૩૧૧૮૧૭ પૃષ્ઠિકા

આ ચિત્તરૂપી મોટી વ્યાધિને મટાડવાનું ભાવે અને થઈ શકે એવું આશય કેહેવામાં આવે છે તે સાંભળો. પ્રિય વસ્તુનો ત્યાગ કરી સદ્વિચારરૂપી પોતાના ઉદ્ધ-મથી પ્રયત્નેકરી ચિત્તરૂપી ભૂત જીતાય છે. જે માણસ ગમતી વસ્તુનો ત્યાગ કરી, રાગ-દ્વેષ વિગેરે ચિત્તના રોગથી રહિત થઈને રહે છે તે માણસ, દાંત વિનાના હાથીને દાંતવાળો હાથી જીતે તેવી રીતે મનને જીતી શકે છે. એટલામાટે ચિત્ત-રૂપી બાળકને અવસ્તુમાંથી બહાર કાઢી પોતાના સદ્વિચારરૂપી પ્રયત્નથી વસ્તુમાં જોડીને બોધ કરવો. નહિ તો પેલું લોહુ ઉનાં (તપાવેલ) લોહાંને કાપી નાખે તેવી રીતે શાસ્ત્ર તથા સત્સંગથી ધીરજવાન અને શાંત ચિત્તેકરી ચિંતાથી તપી ગયેલ ચિત્તને કાપી નાખવું. બાળકને જેવી રીતે પ્રીતિ તથા ભય વિગેરે ઉપાયથી દેખાડવા સારે માર્ગે જોડી શકાય છે, તેવી રીતે ચિત્તરૂપી બાળકને પણ સારે માર્ગે જોડવામાં શ્રમ નથી; એટલામાટે સંસારમાં આસક્ત થયેલ મનને, પોતાના પુરુષાર્થથી ઘણાક ઉદ્યમે આપનાર સત્કર્મમાં ચિદાત્માની સાથે જોડી દેવું. જેનું મન પોતાને સ્વાધીન, કેવળ હિતનેજ વિચારનારૂં, તથા પ્રિય વસ્તુનો ત્યાગ કરવામાં વૈરાગ્યવાળું નથી થઈ શકતું તેવા પુરુષરૂપી કીડાને ધિઃકાર છે. મદ્દ જેવી રીતે યુદ્ધમાં બાળકને શ્ર-મવિના જીતે છે, તેવી રીતે વિષયમાં આસક્ત થયેલ મનને શમાદિક સાધનો અને સર્વત્ર બ્રહ્મભાવનાથી શ્રમવિના જીતાય છે. એ પ્રમાણે પુરુષાર્થરૂપી પ્રયત્નથી ચિ-ત્તને જીતાય છે, અને ચિત્ત જીતાયા પછી પ્રયત્નવિના બ્રહ્મપ્રાપ્તિ થાય છે. પોતાને સ્વાધીન તથા જીતી શકાય એવાં ચિત્તને જે માણસ જીતવાને સમર્થ થતો નથી તેવા પુરુષમાં જંબુક જેવા (ખીકણ) માણસને ધિઃકાર છે. પ્રિય વસ્તુના ત્યાગરૂપી પુરુષાર્થથી થઈ શકે એવી મનની શાંતિ થયાવિના ઉત્તમ ગતિ નથી. આત્મબોધથી થઈ શકે એવું માત્ર મનનું મરણ થવાથી આ જીવન્મુક્ત દેહમાં, મોહ વિગેરે શત્રુથી રહિત, અચળ, તથા આદિ-અંતથી રહિત સ્વારાજ્યસુખની (બ્રહ્માનંદની) પ્રાપ્તિ થાય છે. મોક્ષના સાધનરૂપ મનની શાંતિ થયાવિના, ગુરૂનો ઉપદેશ, શા-સ્ત્રનો અર્થ, મત્ર તથા બીજાં સાધનો પણ તૃણરૂપ (નકામાં) છે. અસકલપરૂપી શસ્ત્રથી, મૂલ સહિત ચિત્તનું જ્યારે છેદન થાય છે ત્યારે, સર્વ સર્વગત, તથા શાંત બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે પોતાના ચિંતનથી થતા અનર્થનો નાશ કરવામાં, શાંતિ વિગેરે સાધન તૈયાર છે તે છતાં. આ શરીરે કરી જીવન્મુક્ત થવામાં પુરુષને શું ક્લેશ છે? માટે દૈવનો અનાદર કરી, પુરુષાર્થે કરી સંકલ્પથી કલિપત ચિત્તને

અચિત્તપણાને પમાડવું, અને પરબ્રહ્મરૂપી કોઈપણ મહા પદ્મીને પામી ચિત્તને ચૈતન્યમા લય કરી ચિત્તથી પણ થઈને રહેવું પ્રથમ ચૈતન્યની ભાવના કરી અને તેની સ્થિતિમાટે પગમ સાવધાનવાળી બુદ્ધિથી યુક્ત થવું, અને ત્યાં પછી ચિત્તનો લય થવાથી અવ્યયતાથી આત્માનું ધ્યાન કરવું પગમ પુરુષાર્થનો આશ્રય કરી, ચિત્તને અચિત્તપણાને પમાડી જે સ્થળે નાશ નથી એવી મહાપદ્મીને પામવી દિડ્ મૂઠ દગામા અવળી થયેલી બુદ્ધિને પણ પ્રયત્નથી પુરુષ જીતી શકે છે તેવી રીતે મનને પણ પુરુષાર્થથી જીતી શકાય છે અનુદ્વેગ એ લક્ષ્મીનું મૂળ છે, અને અનુદ્વેગથીજ મનને જીતાય છે, કે જેના જીતાવાથી ત્રૈલોક્યને જીતવું એ પણ તુલ્યરૂપ છે રાજ્ય મેળવવામાટે (રાજ્યસુખસાદ) યુદ્ધ કરવામા શસ્ત્ર વિગેરેથી ઉત્પાત થાય છે, તથા સ્વર્ગસુખમા પણ, પુણ્ય પૂર્ણ થયે પડવું પડશે એની ખીડા રહે છે, પણ મનને જીતી લઈને બ્રહ્મસુખ નિપાદન કરવામા કાંઈ પણ ક્લેશ નથી જે અધમ માણસો પોતાના મન-માત્રને પણ જીતી શક્તા નથી તે બ્રહ્મજ્ઞાનમા કેમ બ્યવહાર કરી શકશે ? માટે મગલ થયું હું જીવું છું, તથા માગે જન્મ થયો એવી દુઃકૃષ્ટિ, અપાળ ચિત્તમાથી ઉત્પન્ન થયેન અમત્ વૃત્તિનેનીધે થાય છે, પણ ખરે જોતા કોઈનું મગલ પણ થતું નથી તેમ જન્મ પણ થતો નથી મગલ પામેલું પોતાનું મનજીવીજ લોકને જીવે છે અહીંથી પરલોકમા મન જાય છે અને ત્યાં અન્યપણાથી ચકુરણ પામે છે તથા મોક્ષપણાને પામે છે માટે મગલનો લય શા માટે રાખવો ? માગનનું મન આ લોકમા આ લોકપણે તથા પરલોકમા પરલોકપણે રહે છે એની રીતે મોક્ષ થતા સુખી ચિત્તવિના બીજી કાંઈ પણ વસ્તુ નથી જાણવું અથવા કોઈ સમધીનું મરણ થવાથી વૃથા ક્લેશ કે છે, તે પગ ચૈતન્યથી બહિષ્કુખ મનવાળી ચિત્તનીજ વૃત્તિ છે એમ જાણાય છે અહીંથી ઉપરના લોકમા નીચેના (પાતાન) લોકમા તથા બીજા દ્વીપાતરમા પણ, અન્યની અપેક્ષાથી ગહિત, મળતે હિતરૂપ, માયાની મયિનતાથી રાજ્ય તરા વૃત્તિએ બ્રાજ્ઞાવેત આત્માનેવિષે ચિત્તની શાંતિ થયાવિના મુક્તિનો અન્ય ઉપાય નથી, એમ તત્ત્વવેત્તા મુનિઓએ વિચાર કરી નિશ્ચય કર્યો છે મનની શાંતિ થયા પછી, હૃદયમા યુદ્ધ બોધ થવાથી મનના લયમાત્રથી વિશ્રાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે એટલામાટે વિસ્તારવાળા હૃદયાકાશમા ચૈતન્યરૂપી ચક્રની ધારાથી મનને મારી નાખવું જેથી તેથી થનારા આધિન બંધન થશે નહિ નાના પ્રકારના નમા-ગના વિષયો કે જે ઉપરથી મનોહર વાગે છે તેમા દોષદૃષ્ટિ કરવાથી જ્ઞાનવદ્ કે

જ્યારે અમનોહરપણું આપણા જાણવામાં આવે ત્યારે તે વિષયોનાં અંગ પણ કપાઈ જશે. 'આ હું તથા આ મારું' એવી બુદ્ધિ થવી એજ મન છે. તથા શરદ્-ઋતુમાં આકાશનેવિષે વાંદળાનો ઘેરો વાયુથી શુદ્ધ થાય છે તેવી રીતે અહતામ-મતાના અભાવથી મન શુદ્ધ થાય છે. જે ઠેકાણે શસ્ત્ર, અગ્નિ અથવા પવન હોય ત્યાં ભય હોય, પણ સ્વાધીન, દામળ, તથા સ્વચ્છ મનના સ્થિરપણામાં ભય માત્ર નથી. " આ કલ્યાણ તથા આ અકલ્યાણ " એ બાબત બાળકથી વૃદ્ધ પર્યંત પ્રસિદ્ધ છે. બાળક દીકરાને જન્મ પિતા કલ્યાણના માર્ગમાં જોડે તેમ મનને પણ કલ્યાણના માર્ગમાં જોડવું. દાઘથી નાશ ન થાય તેવા તથા ચિત્તરૂપી જી-વાન સિંહને જે પુરૂષ મારે છે તે સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ થઈને રહે છે. મરૂ દેશમાં મૃગજલ ઉત્પન્ન થાય તેવી રીતે મનના સંકલ્પથી ભયંકર ભય ઉપજવનાર વિ-પત્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે ગમેતો કલ્પાંત સમયનો પવન વાવા લાગે, ગમે તો સમુદ્ર બધા એક થઈ જાય તથા ગમે તો બાર સૂર્ય સાથે તપવા લાગે તો પણ મન વિનાના માણસને કાંઈ હાનિ નથી. સુખ, દુઃખ, શુભ તથા અશુભ અને આ સાત લોકરૂપી જનાં પાંદડાં છે એવા આ સસારરૂપી વનના સમૂહો મનરૂપ બીજમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. પરમ પદવીરૂપી સિંહાસનનો આશ્રય કરી, અસંકલ્પથી સાધ્ય તથા સકલ સિદ્ધિને આપનાર અસંકલ્પી સામ્રા-જ્યમાં (અકલ્પર્તી રાજ્યમાં) સુખેથી રહેવું. લાકડું બળીને ઠરી ગયા પછી ભસ્મ થયેલો અંગારો જવી રીતે તાપની શાંતિ કરે છે (તાપ આપતો નથી) તેવી રીતે ક્રમે ઠરી શાંત થઈ ગયેલું મન ઉત્તમ આનંદને આપે છે (તાપ આપતું નથી). મન પોતાના સંકલ્પથી ઇચ્છા કરે તો એક આણુમાં પણ લાખો ખર્લાંડ ઉત્પન્ન કરી શકે. માટે સંકલ્પમાત્રના વૈભવથી અનર્થ કરનાર તથા અર્થને પણ સિદ્ધ કરનાર મનને, અસંકલ્પરૂપી સંતોષમાત્રના વૈભવથી જીતીને સર્વથી શ્રેષ્ઠ પદ-વીને પામવું. પરમપવિત્ર મનરહિતપણાએ 'કરી' તથા 'આત્મવેત્તા'એ માનેલ સમતાએ કરી, તથા અમિત (ઘણિક) અહંતાની શાંતિએ કરી, જન્મ વિગેરે વિકારથી રહિત અવશેષ રહેલ પરમ પવિત્રપદ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

બ્રાહ્મણને માટે બે વોલ.

(સર્વધર્મ પાને ૨૩૨ થી.)

શમ (મનનો નિગ્રહ), દમ (ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ), પવિત્રતા (બહારની શુદ્ધિ), ક્ષમા, સરલતા, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને આસ્તિકપણું એ બ્રાહ્મણોનું સ્વાભાવિક કર્મ છે.

આ કર્મો સ્વાભાવિક એટલે અસ્થાય અને સસગથી સ્વભાવની સાથે મળી જવા જોઈએ ખીજ વાક્યો પણ આ પ્રમાણે જણાવે છે

શમો દમઃ સ્તથા શૌચ સતોષ ક્ષાંતિરાર્જવ ।

મદ્ભક્તિશ્ચ દયા સત્ય બ્રહ્મમકૃતયસ્તિવમા ॥

શમ (મનનો નિયંત્રક), દમ, (ધૃતિયોનો નિયંત્રક), પવિત્રતા (બાહ્ય શુદ્ધિ અથવા આચાર), સતોષ, ક્ષમા, સરલતા, મારામા ભાવ (આસ્તિકપણુ), દયા, સત્ય, એ સવ પ્રાહ્મણના સ્વાભાવિક કર્મ છે ।

આ ધર્મરૂપ કર્મો પણ સ્વભાવની સાથે પ્રાહ્મણમાં હોવા જોઈએ અસ્થાયી જો ખરેખરી ભક્તિથી તે સંપાદના કરવા હોય તો વ્યવહારને કમીપણુ અડચણ ન નડતા અને વ્યવહાર સારી રીતે સુધારતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે પણ અત કણમાં ખરેખરી લાગણી વિના થઈ શકતા નથી વળી જોઈતો

અધ્યાપનમન્યયન યજન યાજન તથા ।

દાન પ્રતિગ્રહ ચૈવ, બ્રાહ્મણાનામકલ્પયત્ ॥

ભણવું, ભણાવવું, યજ કરવો, કરાવવો, દાન દેવું, દાન લેવું, એ પ્રાહ્મણોની વૃત્તિ વિધાતાએ, ઠંટપી છે ।

ઠંટલાક સામાન્ય ધર્મો છે અને ઠંટલાક વિશેષ ધર્મો છે તેમાં ઠંટલાક નિત્ય કર્મરૂપ હોય છે અને ઠંટલાક નૈમિત્તિક કર્મરૂપ હોય છે તે સવમાં દેશ કાળ અને શક્તિથી ભક્તિ રાખવી ધણા ખર્ચ આચરણો, પ્રલયર્થ, ગહસ્થ, જ્ઞાનપ્રસ્થ અને સન્યાસ આશ્રમને, અનુકૂળ આવે એવાજ હોય છે માટે પ્રાહ્મણે તેને સાધ્ય આદર આપવો જોઈએ નમુના લખેલા નીચે લખેલ વાક્યો ઠંટલા સુદર છે તે જુવો —

શૌચમાચમન સ્નાન સધ્યોપાસનમાર્જવ ।

તીર્થસેવા જપોસ્પૃશ્યામક્ષ્યાસમાખ્યવર્જન ॥

સર્વાશ્રમપ્રયુક્તોય નિયમ કુલનદન ।

મદ્ભાવ સર્વભૂતેષુ મનોવાક્ત્રયસયમ ॥

સ્નાન, સધ્યા, આચમન, પવિત્રતા, (અતરની શુદ્ધિ તથા બહારની શુદ્ધિ), સધ્યોપાસન, સરલતા, માતાપિતાની સેવા, ગાયત્રીનો જપ, જે સ્પર્શ કરવા યોગ્ય ન હોય, જે ખાવા યોગ્ય ન હોય, જે ભાષણ કરવા યોગ્ય ન હોય તેનો ત્યાગ, સર્વ પ્રાણીમાં ધૃશ્વર છે એવો ભાવ, અને 'મન' વાણી તથા શરીરનો નિયંત્રક, હે/ગળ । આ નિયમ સર્વ આશ્રમને પાળવા યોગ્ય છે

તે શિવાય ખીજ પણ ઉત્તમ ધર્મ નિત્ય પાળવાના છે જમ ૬ +

આર્હિંસા સત્યમસ્તેયમકામક્રોધલોભતા ।

ભૂતપ્રિયાર્હિતેહા ચ ધર્મોયં સાર્વવર્ણિકઃ ॥

મન વાણીથી ક્રોધનું અહિંત ન કરવું, સત્ય બોલવું અને વર્તવું, ક્રોધનું કાંઈ ચોરવું નહિ, કામ, ક્રોધ ને લોભ ન આવવા દેવા, સર્વ પ્રાણિયોના ભલામાં ઘડ્યછા રાખવી, આ ધર્મ સર્વ વર્ણને ઉપયોગી છે.

સારાંશ એ કે આ સર્વ વર્ણને પાળવાનો ધર્મ પણ બ્રાહ્મણને મુખ્ય પાળવો આવશ્યક છે. કેમકે બ્રાહ્મણ વર્ણ સર્વ વર્ણને મુખ્ય છે માટે ઉપદેશનું પાત્ર પણ તેજ મુખ્ય છે. અને ધર્મ પાળવા-પળાવવાનો અધિકાર પણ તેનેજ પ્રાપ્ત છે.

આ થોડાંક વાક્યોથી જે કેહેવામાં આવ્યું તે ટુકામાં છે, પણ સમજવાનું એ છે કે જેટલાં સદાચરણ અને બ્રાહ્મણના આશ્રમભેદ સહિત જેટલા ધર્મો તે સર્વ તેમાં સમાઈ જાય છે. માટે શ્રદ્ધા રાખીને મધ્યમ દેશ કાળની રીતે ઢપ-છપ રાખી, પોતાને માર્ગે ચાલ્યું જવું. સસારના અનેક છળભેદ, પાપાંડ માર્ગો, નીચતી સેવાઓ, અને નીચ કર્મોની સામું પણ ન જોતાં, સદાચાર, પવિત્રતા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય, તપ, ઇશ્વરારાધન, ઇન્દ્રિયનો નિયંત્રક, પવિત્રતા, દયા, દાન, કરુણા, ઉદારતા, એ સર્વનો જેટલો જેટલો અંશ સમાય તે હૃદયમાં રાખવો. ક્રોધને ધર્મ પાળવાનું કહી તેના બંધાથી ચુકાવવાનો અમારો હેતુ નથી પણ તેનો આ લોક તથા પરલોક સુધરે એજ અમારો હેતુ છે. જોને કશી ખબર ન હોય એવો એ, જે કાંઈ જાણતા હોય તેવાઓની સંગતિથી સદ્વૃત્તિ રાખવા શીખવું જેથી એમાંથી સત્સંગતિને પ્રતાપે અંતઃકરણ નિર્મળ થતાં પરમ સુખની પ્રાપ્તિ થશે. ક્રોધએ એમ દુઃખ ન લગાડવું કે અમે તો જે થઈ શકે છે તે કરિયે છિયે તેમ છતાં નથી કરતા એવો આરોપ શામાટે મેલે છે? પરંતુ આનું કારણ એમ છે કે કરેછે એવો ભાગ ધણો થોડો છે અને ન કરે એવો ભાગ ધણો છે. તેને કરવાનું મન થાય અને કરતો હોય તેને વધારે દૃઢતા થાય તેનેમાટે આ અમારું બોલવું છે. માટે તે ગાડુ ઘેલું કે અપૂર્ણ હોય તોપણ તેમાંથી જે કાંઈ બે અક્ષર બોધના લાગે તે ગ્રહણ કરીલેવા એવી બ્રાહ્મણવર્ગ પાસે અમારી વિનંતિ છે. આપણે ઉત્તમ છિયે, માટે ઉત્તમ રહેવાને અને ઉત્તમ પદ પામવાને આપણા હાથમાં જે અસુલ્ય સાધન છે તેને ભીંલડી જમ મુક્તાફળ નાંખી દે તેમ નાંખી ન દેવું. ઇશ્વરે બુદ્ધિ આપી છે માટે તેનો સદુપયોગ કરવો, એટલી નિરંતરેમાટે આમારો પ્રાર્થના છે. આપણે ભૂદેવો કેહેવાઈએ છિયે, પણ જ્યાંસુધી આપણાં ધર્મકર્મ અને સ્વ-

જ્ઞાન પ્રમાણે બરાબર વરતી શક્યા ન હોય એ ત્યાસુધી એ આપણુ વિ
શિષ્ય માત્ર બોલવાનુજ છે માટે ભાઈઓ, તમાર સદાચરણ, તમારો ધર્મ અને
તમારી સર્વ ચોગ્યતા તમે વહાલી કરો અને આગ્રહ રાખો આજસ અને હવે મે
લી ઘો, તથા ચોતાના લલાનેમાટે અથવા હવે પછીની પ્રજાના લલાનેમાટે
જાત થાઓ વિશેષ તમે વિચાર કરવાને શક્તિમાન છો માટે શુ કહેવું સવનું
હથ્થર કટ્યાણુ કરો

અપરોક્ષાનુભૂતિ.

‘ઈમ, ચાકુત્રિમાનદ તાવત્સાધુ સમશ્ચસેત્ ।

વશ્યો યાવત્સનાત્પુસ પ્રયુક્ત સમવેત્સ્વયમ્ ॥ ૧૨૬ ॥

આ અકૃતિમ આનંદ એટલે સ્વરૂપભૂત આનંદરૂપ નિર્દિધ્યાસનો અભ્યાસ
ત્યાસુધી સારી રીતે કરવો કે જ્યાસુધી પ્રરૂપને યત્ન કરતા તે એનીમેણે વશ
થઈ જાય ૧૨૫

‘તત, સાધનનિર્મુક્ત સિદ્ધો ભવતિ યોગિરાદ્ ।

તત્સ્વરૂપ ન ચૈતસ્ય વિપયો મનસો ગિરામ્ ॥ ૧૨૬ ॥

ત્યારપછી સાધન કરવાથી છુટેલો મોટા યોગી સિદ્ધ થાય છે તે યોગીનુ
તે સ્વરૂપ મનનો અને વાણીનો વિષય નથી અર્થાત્ તે વેદાતપ્રસિદ્ધ બ્રહ્મજ્ઞ
છે કે જેને મન વાણી પોચતા નથી ૧૨૬

‘સપાઘૌ ક્રિયમાણે તુ વિગ્રાન્યાયાતિ વૈ વલાત્ ।

અનુસધાનરાહિતમાલસ્ય ઓગલાલસમ્ ॥ ૧૨૭ ॥

લયસ્તમશ્ચવિસેષો રસાસ્વાદશ્ચ શૂન્યતા ।

एव यदिप्रबाहुल्य त्याज्य ब्रह्मविदाशनै, ॥૧૨૮॥

સમાધિ કરવા જતા તો અવાત્કારથી (વચમા) વિગ્રો આવે છે જવા કે
ચિત્તની એકાગ્રતા નહોવાપણુ, આજસ, સોગમા લોહુપતા, લય એટલે નિદ્રા,
તમ એટલે કાર્ય અકાર્યનો વિવેક, વિશેષ એટલે વિષયોનુ સ્ફુરણ, રસાસ્વાદ એ
ટલે હુ ધન્ય છુ એવી આનંદાકારવૃત્તિ થઈ જવી તે અને શૂન્યતા એટલે રાગે

૧ હવે આ પદર અગમહિત નિર્દિધ્યાસન જે સાર કહ્યું છે તે કહે છે ૨ એ રીતે આબ્યાસ
કરવાનું હવે કહ્યું છે ૩ અખડ એકરસ બ્રહ્મરૂપણાપડે રહેવું એજ જેનું લક્ષણ છે એવો મોક્ષ
રૂપ આપનારો સમાધિ અગમધીનો યોગ જેને ચરનો અનુમદ હાય તેને સુલભ છે તોયજી એમ
માનીને તેનો અના ૨ ન કરવો કેમકે એમા વિશ્વ ધણુ છે, તે વાત કહે છે

દ્વેષ આદિ તીવ્ર વાસનાવડે ચિત્તનું સ્તબ્ધ બની જવું અથવા ડોળાઇ જવું એ ૩૫ ચિત્તનો દોષ, એ પ્રમાણે જે ધર્મો વિદ્યો છે, તે હળવે હળવે પ્રસવેતાએ તજવાં જોઇએ. ૧૨૭-૨૮

‘ભાવવૃત્તયા હિ ભાવત્ત્વં શૂન્યવૃત્તયા હિ શૂન્યતા ।

બ્રહ્મવૃત્તયા હિ પૂર્ણત્વં તથા પૂર્ણત્વમભ્યસેત્ ॥ ૧૨૯ ॥

ભાવવૃત્તિથી ભાવપણું એટલે આ ધડો છે એવી વૃત્તિથી તેરૂપપણું થાય છે, શૂન્યવૃત્તિથી શૂન્યપણું એટલે કંઈ નથી એવી અભાવવૃત્તિથી તેરૂપપણું એટલે જડપણું થાય છે, તે લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે; તેમ બ્રહ્માકારવૃત્તિથી પૂર્ણપણું થાય છે એ વિદ્વાનોથી અજાણ્યું નથી, માટે પૂર્ણપણાનોજ અભ્યાસ રાખવો. ૧૨૯

‘યે હિ વૃત્તિં જહત્યેનાં બ્રહ્મારૂપાં પાવર્તીં પરાં ।

તે તુ વૃથૈવ જીવંતિ પશુભિશ્ચ સમા નરાઃ ॥ ૧૩૦ ॥

એ બ્રહ્માકારવૃત્તિ કે જે અત્યંત પવિત્ર કરનારી છે તેને જે લોકો તજી દે છે તેઓ પશુના સરખાં લોકો અમથા જીવે છે. ૧૩૦

‘યે હિ વૃત્તિં વિજાનંતિ જ્ઞાત્વાપિ વર્દયંતિ ચે ।

તે વૈ સત્પુરુષા ધન્યા વંદ્યાસ્તે ભુવનત્રયે ॥ ૧૩૧ ॥

જે બ્રહ્માકારવૃત્તિને જાણે છે અને જાણીને તેને જે વધારે છે તેજ સત્પુરુષોને ધન્ય છે અને તેજ ત્રિલોકીમાં નમવા યોગ્ય છે. ૧૩૧

‘યેષાં વૃત્તિઃ સમા વૃદ્ધા પરિપક્વા ચ સા પુનઃ ।

તે વૈ સદ્બ્રહ્મતાં પ્રાપ્તા નેતરે શબ્દવાદિનઃ ॥ ૧૩૨ ॥

જેઓની બ્રહ્માકારવૃત્તિ સારી રીતે થઇ હોય, તે વધી હોય અને ફરીને તે પાછી પરિપક્વ (દૃઢ) થઇ હોય તેઓજ સત્ય બ્રહ્મપણાને પામેલા છે, હું બ્રહ્મ છું એમ ઘોલનારા બીજાઓ બ્રહ્મપણાને નથી પામ્યા. ૧૩૨

‘કુશલા બ્રહ્મવાર્તાયાં વૃત્તિહીનાઃ સુરાગિણઃ ।

તેષ્યજ્ઞાનિતયા નૂનં પુનરાયાંતિ યાંતિ ચ ॥ ૧૩૩ ॥

બ્રહ્માકારવૃત્તિ જેની નથી થઇ એવા અને તેમ છતાં બ્રહ્મની વાતો કરવામાં ડાપણવાળા પરંતુ રાગ-દ્વેષથી ભરેલા અથવા સંસારમાં પ્રીતિવાળા તેઓ અજ્ઞાનપણાથી વારવાર જાય છે અને આવે છે. અર્થાત્ જન્મ અને મરણ પામ્યા કરે છે. ૧૩૩

૧ હવે વૃત્તિ છે તેજ બંધ-મોક્ષનું કારણ છે એમ દેખાડે છે ૨ બ્રહ્મવૃત્તિની સ્તુતિના હેતુથી તેથી વૃત્તિ તજનારની નિંદા. ૩ બ્રહ્મવૃત્તિની વૃદ્ધિમાટે બ્રહ્મવૃત્તિવાળા પુરુષોની સ્તુતિ ૪ બ્રહ્મવૃત્તિવાળાને બ્રહ્મપ્રાપ્તિરૂપ ફળ કેહે છે. ૫ શબ્દવાદી (ઉપરથી ઘોલનારા) ને નિંદે છે.

‘ નિમેષાર્દ્ધં ન પશ્યતિ વૃત્તિ બ્રહ્મમયીં વિના ।

યથા તિષ્ઠતિ બ્રહ્માદ્યા સનકાદ્યા શુકાદય ॥ ૧૩૮ ॥

બ્રહ્માઆદિ દેવો જન્મ અર્થો નિમેષ પણ બ્રહ્માકારવૃત્તિ વિના રહેતા નથી તેમ સનકાદિક ઋષિયો પણ નેવી વૃત્તિ વિના રહેતા નથી અહીં સા રાશ એ કે આમ બ્રહ્માદિકે સેવના યોગ્ય ટોનાથી અતિશ્રેષ્ઠ એવો આ સમાવિ અગ સુધીનો રાજયોગ મુમુક્ષુએ સદાય સેવના યોગ્ય છે

² કાર્યે કારણતા યાતા કારણે ન હિ કાર્યતા ।

કારણત્વ તતો ગચ્છેત્કાર્યાભાવે વિચારત ॥ ૧૩૯ ॥

કાયનેવિષે કારણપણુ આવેલ છે, પણ કાગ્નુમા કાર્યપણુ નથી એ પ્રસિદ્ધ છે એટલામાટે કાયનો અભાવ થયો કે કારણપણુનો પણ વાયજ ધડો કે લુગડુઆદિ વિકાર એ કાય છે, કારણપણુ કે જે માટી કે ત તુઆિ સર્વ વિકારના અધિષ્ઠાનપણુરૂપ છે તે, તે વિકારરૂપ કાર્યમા આવેલ છે પરંતુ સન વિકારના અધિષ્ઠાનરૂપ માટી કે તતુ વિગેરે પદાર્થો કારણ છે કાર્ય કે જે ધડો લુગડુ વિગેરે વિકારરૂપ છે તે માટી કે તતુ વગેરે તે કારણમા આવેલ નથી, એ પ્રત્યક્ષ જોનામા આવે છે એટલાસાડ વિચારયી ધડા વિ ગેરે કાર્યનો અભાવ થયો કે કારણપણુનો પણ અભાવ યદ્ય જય છે

એવીજ રીતે આ ‘આકાશ ભાસે છે’ વગેરે વ્યવહારના હેતુભૂત સત્ય તા નાદિરૂપ બ્રહ્મનુ કારણપણુ, કાયરૂપ આકાશ આિમા આવેલ છે, પરંતુ કા રણરૂપ બ્રહ્મમા આકાશ આદિ કાર્યપણુ નથી આવ્યું એ પ્રત્યક્ષ છે એટલા માટે પરમાર્ય દૃષ્ટિયી આકાશઆદિ કાર્યનો અભાવ થયો કે બ્રહ્મના કાગ્ન પણુનો પણ અભાવ ૪ છે

³ અથ શુદ્ધ ભવેદ્વસ્તુ યદ્દૈ વાચામગોચર ।

દૃષ્ટવ્ય મૃદ્ધઘટેનૈવ દૃષ્ટાતેન પુન પુન ॥ ૧૪૦ ॥

૧ એવી રીતે સસાર (જ મ મરણ) થાય માટે બ્રહ્માકારવૃત્તિનીજ રહેલુ જોઈએ, તે જતાનના બ્રહ્માિના ઉદાહરણો ² છે ૨ એ પ્રમાણે પોતાને ગમતો અગ સહિત રાજયોગ હીને હને પ્રથમ આરબેલા વેદાતવિચારનો પાય શ્લોકથી ઉપસહાર કરે છે ૩ જે જે વિષયો જોને જોને આધારે અથવા જોને લઈને થાય અથવા ભાસે તે તે નિરાણુ તે તે વ તુ અધિષ્ઠાન કેહેનાય ૪ તેપછી શુ મરુ તો તે કહે છે

એમ કાર્ય અને કારણભાવ નિવૃત્ત થઈ જતાં પ્રસિદ્ધ રીતે જે શુદ્ધ અને મન-વાણીથી અગોચર* વસ્તુ અવશેષ રહે તે વસ્તુને માટી અને ઘડાના દૃષ્ટાંત-વડેજ વારંવાર જાણ્યા કરવું.^૧

સારાંશ કે ઘડો માટીનું કાર્ય છે. માટી ઘડાનું કારણ છે. કાર્યરૂપ ઘડાનો અભાવ થયો એટલે માટીમાં રહેલું કારણપણું રહેતું નથી. એટલે માટીમાં કાર્ય અને કારણતા નથી તેમ શુદ્ધ બ્રહ્મમાં કાર્ય અને કારણતા નથી એમ વારંવાર અનુભવ્યા કરવું.

^૨ અનેનૈવ પ્રકારેણ વૃત્તિર્બ્રહ્માત્મિકા ભવેત્ ।

उदेति शुद्धचित्तानां वृत्तिज्ञानं ततःपरम् ॥ ૧૩૭ ॥

આ ઉપર જે પ્રકાર કહ્યો તે પ્રકારથીજ શુદ્ધ ચિત્તવાળાઓને વૃત્તિજ્ઞાન ઉદય પામે છે અને ત્યારપછી બ્રહ્માકારવૃત્તિ થાય છે.

^૩ कारणं व्यतिरेकेण पुमानादौ विलोकयेत् ।

अन्वयेन पुनस्तद्धि कार्ये नित्यं प्रपश्यति ॥ ૧૩૮ ॥

માણસ પ્રથમ કારણને વ્યતિરેકવડે એટલે કાર્ય વગરનું વિચારે તો દ્રીને તેજ કારણને અન્વયવડે કાર્યમાં નિરંતર દેખે છે. ૧૩૮

^૪ कार्ये हि कारणं पश्येत्पश्चात्कार्ये विसर्जयेत् ।

कारणत्वं ततो गच्छेदवशिष्टं भवेन्मुनिः ॥ ૧૩૯ ॥

અથવા પ્રથમ કાર્યનેવિષે કારણને વિચારવું અને પછી કાર્યવરતુનો ત્યાગ કરવો. એમ કાર્યને ત્યાગ કરવાથી કારણપણું પોતાની મેળે ટળી જાય છે. એમ કાર્ય અને કારણ તજવાથી મુનિ (મનનશીલ) જે અવશેષ સચ્ચિન્માત્ર વસ્તુ રહી તેરૂપ થાય છે. ૧૩૯

^૫ भावितं तीव्रवेगेन यद्वस्तु निश्चयात्मना ।

पुमांस्तद्धि भवेच्छीघ्रं ज्ञेयं अमरकीटवत् ॥ ૧૪૦ ॥

* यतो वाचो निवर्तते ० (જે થકીવાણી પાછી વળે છે) એ શ્રુતિના વચન છે. તે પ્રસિદ્ધ છે એમને વેં ગણ્ધનો અર્થ થાય છે. ૧ શુદ્ધિનું ક્ષણિકપણું છે તેથી કદી એકવાર તેના વિચાર કયા જતાં પણ વળી તેમનેતેમ ભાસે છે, એવી રાક્ષ થાય તો ત્યા દૃષ્ટાન્તની પેઠે અનુભવ કરવાનું બતાવ્યું છે. ૨ આ વિચાર કેવળ જ્ઞાનના સાધનરૂપ છે એટલુંજ નહિ પણ ધ્યાનના સાધનરૂપ પણ છે તે કહે છે ૩ એજ વિચારને જે સ્લોકથી ગુટ કહે છે. ૪ બીજો પ્રકાર કહે છે. ૫ વિચારથી થયેલા અપમેશ જ્ઞાનવડે મુનિને બ્રહ્મપણું ભાસે થાય પણ પરોક્ષ જ્ઞાનીને (બીજો ક્યાક કહે છે એવા બોધ વાળાને) દુઃખ થાય એમ રાક્ષ થાય તો તીવ્ર ભાવનાથી એવાને પણ બ્રહ્મપણું થાય, તે દૃષ્ટાન્ત સદ્ધિન કહે છે

(એક પરોક્ષ જ્ઞાનથી પ્રમાતામા રહેલું આનરણ નિવૃત્ત થાય છે તોપણ પ્રમેયમા રહેલું આનરણ નિવૃત્ત થાતું નથી, તથાપિ) નિશ્ચયાત્મા એટલે નિશ્ચય વાળી બુદ્ધિવાળા પુરૂષે ભ્રમ અને કીડાના ન્યાયે જે સમિચ્છદાનદ બ્રહ્મ વસ્તુ તીવ્ર વેગથી એટલે નિરતર બ્રહ્માકારવૃત્તિથી વિચારેલું હોય તે જ્ઞેય એટલે અપરોક્ષથી બાણના યોગ્ય વસ્તુ બ્રહ્મરૂપ, પુરૂષ તરત થઇ જાય સારાશ ટે પ્રત્ય ગભિન ભાવનાથી પુરૂષ બ્રહ્મરૂપ થઇ જાય છે

^૧ અદૃશ્ય ભાવરૂપ ચ સર્વમેવ ચિદાત્મકમ્ ।

સાવધાનતયા નિસ સ્વાત્માન ભાવયેદ્બુધ ॥ ૧૪૧ ॥

બુધ એટલે અદ્વૈત જ્ઞાનમા નિષ્ઠાવાળાએ સાવધાનપણાથી એટલે સ્થિર વૃત્તિથી પોતાના આત્માને તથા અદૃશ્ય એટલે પરોક્ષ અને ભાવરૂપ એટલે પ્રત્યક્ષ સર્વ જગત્ને અથવા અદૃશ્ય એટલે દૃષ્ટારૂપ, ભાવરૂપ એટલે દૃશ્યરૂપ અને દર્શનરૂપ આ સર્વ ત્રિપુટીમય જગત્ને (જ્ઞાતિથી આત્માથકી ભિન્નપણાવડે ભાસે છે તો પણ) એ ચૈતન્યમય એટલે નિર્નિશેષ સ્ફુરણમાત્ર સ્વરૂપ છે એમ નિરતર બાણવું સારાશ ટે હું અને આ સર્વ જગત્ બ્રહ્મજ છે એમ નિરતર બાણવું

^૨ દૃશ્ય હૃદયતા નીત્વા બ્રહ્માકારેણ ચિંતયેત્ ।

વિદ્વાન્નિસસુક્ષ્મે તિષ્ઠેદ્ધિયા ચિદ્રસપૂર્ણયા ॥ ૧૪૨ ॥

દૃશ્ય વસ્તુ જે ધડાઆદિક તેને અદૃશ્યપણાને એટલે અધિષ્ઠાન ચૈતન્યરૂપ પણાને પમાડીને બ્રહ્માકારવડે કરીને અર્થાત્ કટિપત એટલે પગિચિઝત એવા નામરૂપ આદિની નિવૃત્તિપૂર્વક મોટા આકારથી એટલે અપરિચિઝતરૂપથી ચિતવન કરવું (એમ કગ્વાથી) વિદ્વાન્ ચિદ્રસ કહેતા ચિદાનંદવડે પૂર્ણ બુદ્ધિથી નિત્ય સુખ એટલે અવિનાશી સુખમા રહે

^૩ ઇમિરગે સમાયુક્તો રાજયોગ ઉદાહૃત ।

કિંચિત્પક્કપાયાણા હૃઠયોગેન સયુત ॥ ૧૪૩ ॥

૧ ભ્રમર કીડાને ઉપાડી જઈ જાય છે દગ્ધા મેની ચટમે ભગી ઉડી જાય છે પત્રીકીને વેદનાનેનીધે તે ભ્રમર (ભ્રમરી) તુંજ તીવ્ર સ્મરણુ રહ્યા કરવાની બીડા તે ભ્રમરરૂપ રજના જાય છે તે વાત પ્રત્યક્ષ છે તે દગ્ધત રમાણે પુરૂષ સ્મરણુ થાય છે ૨ જે રાજમના સ્તાકના દગ્ધતમા ભાનનાનું બનથીજ આ નું અન્યપણુ હોય તો બ્રહ્મતા વિવનપણુની સ્મરણુ જગત્ની સ્મરણુ નાથી તેરૂપપણુ થાય તો તમા શુ કહેવું એવી શકા થાય તો તે આત્માવાસી અવત્તમાનના કડુ છે ૩ એજોજ વિસ્તાર પ્રીતી રમી કહે છે ૪ હવે ચોતે કહેલા યાગ ॥ ૩૫૫ ૨ કરે છે

ઉપર કહેવાયેલાં ૧૫ અંગવાળો આ રાજયોગ (વેદાંતમાં કહેલો યોગ) જેના રાગાદિક દોષો કાંઈક કાંઈક બળેલા હોય તેઓને કરવાના હઠયોગ સહિત કહેવામાં આવ્યો છે.

૧ પરિપક્વ મનો યેષાં કેવલોયં ચ સિદ્ધિદઃ ।

ગુરુદૈવતમક્તાનાં સર્વેષાં મુલમો જવાત્ ॥ ૧૪૪ ॥

જેઓનું મન પરિપક્વ એટલે રાગાદિ દોષ રહિત થઈ ગયું હોય તેઓને અર્થાત્ જોયો કામાદિક છ શત્રુઓ^૧ જીતેલ હોય એવા મહાન પુરૂષોને કવળ (પાંતજલના યોગની જરૂર નહિ રહેતાં) આજ રાજયોગ સિદ્ધિ આપનારો એટલે પ્રત્યગભિન્ન બ્રહ્મા અપરોક્ષ જ્ઞાનદ્વારા પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિતિરૂપ મુક્તિને આપનારો છે. અર્થાત્ ખીજ જોયો રાગાદિક દોષવાળો હોય તેવા કાયા યોગિયોને સિદ્ધિ આપતો નથી. તેમાં પણ જોયો ગુરુ એજ જેનું દૈવત છે એવા ભક્તો છે તે સર્વને આ યોગ વિલાંબ વગર મુલમ થાય છે.

આ શ્લોકનો એ ભાવ થયો કે નિર્મળ મનવાળાને પણ જ ઘણી મહેનતે માંડમાંડ થઈ શકે તેવાં સાધનો ગુરુદૈવતવાળા ભક્તોને તરત થઈ શકે છે માટે ગુરુરૂપ દૈવતનું નિરંતર સેવન કરી સર્વ સાધનસંપન્ન થઈ પરમસિદ્ધિ પામવી.

इति श्री परमहंसपरिव्राजकाचार्य-श्रीमच्छंकराचार्य-भगवता

विरचितापरोक्षानुभूतिः समाप्ता ।

અપરોક્ષાનુભૂતિ સમાપ્ત.

૧ સર્વ વ્રથનો હવે ઉપસંહાર કરે છે. ૨ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, માત્સર એ છ શત્રુ.

* મન રાગાદિકથી રહિત થયું એ અતિ કઠણ છે એવી શકા કોઈને રહી જાય તો તે સાધનનું ગુરુભક્તિરૂપ અતરંગ સાધન સૂચવવાસાર ગુરુદૈવતવાળા ભક્તોને તેની મુલભતા સૂચવી ૩ સર્વને મુલમ છે એમ કહ્યું તેથી વર્ણાશ્રમની અપેક્ષા વિના સર્વને માટે ગુરુદૈવતપણાથી મુલભતા સૂચવી. શ્રુતિ પણ કહે છે કે “જેને દેવને વિષે અને દેવ પ્રમાણે ગુરુને વિષે ઉત્તમ ભક્તિ છે તે મોટા મનવાળાને કહેવામાં આવેલા અર્થો પ્રકાશ પામે છે” તેમજ સ્મૃતિપણ કહે કે -

“ગુરુને ગરણે જવાથી બ્રહ્માવાળો માણસ જ્ઞાન પામે છે એમ જાણુ”

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત

(સળધ પાને ૨૩૯ થી)

પછી થોડીવાર ભીતમા આજખેના ચિત્રની પેઠે સ્તબ્ધ રહ્યા પછી મહારાજને વિશા જવાની ઇચ્છા થઈ ગઈ. મા હાજર રહ્યા અને કુમાર પોતે સાજની થાળી વખતે મહારાજ સાથે જમવાનું વચન આપી પોતાના આવાસમા ગયા. મહારાજને હમણા જ દિશાની ચકા થઈ હતી તે કાંઈ બુદ્ધ પ્રકારની હતી એક ઉપર બે ને ત્રણ દસ્ત થયા કે તરત મલા હરિદત્તને તેડવા માણસ પહોચ્યું તેણે માણસને ઉતાવળો શ્વાસ ભરતા તેડવા આવવાનું કારણ બહુ વિચાર્યું કે શ્રી તિ દેવીનું પ્રમણ હવે ખરાબ થવા માડ્યું છે, પણ ઇશ્વર કંઈ તે ખરૂં મત્રી હરિદત્ત આવ્યા ત્યાં મહારાજને વશમું વધારે લાગતું હતું. રાણી આગતા સ્વાગતામા હતા. મહારાજએ આ સમયે હરિદત્તને અદર આવવા રજા આપી અને બીજા બે ચાર વિશ્વાસુ દાસીજન પણ હાજર થઈ ગયા. એટલામા તો પ્રપચી વગને ખખર પડી ગઈ તેથી એક છોકરીની સાથે મહારાજ ઉપર એક આવી ચીઠી લખી મોકલી. “મહારાજધિરાજ! અમારી ઉપર આપ નામદારને પૂર્ણ વિશ્વાસ નથી આવતો તોપણ અમે જે વાત બહુ છે તે ઉપરથી આપને ખખર દઈએ છિયે કે આજે આપની થાળી જમવા વખતે કાંઈ પણ દુગો થયો છે. કુમાર મનુભા આજ સાથે જમ્યા નથી એ આપ બહુ છે માટે ઇશ્વર આપને સો વરસના કરો, પરંતુ આપની પ્રકૃતિ સુનારવા તજવીજ કરાવશે.” આ ચીઠી છોકરીએ આપી તેવી રાજની આજ્ઞા મત્રી હરિદત્તે વાચી, “કે જે સાબળતા રાણીને મૂંઠા આવી ગઈ પેની છોકરીએ આ સ્થિતિ જોઈને પ્રતિપક્ષીને ત્યાં કહી અહીં ચીઠી વાચીને ‘મત્રી હરિદત્તે કહ્યું કે કૃપાનાથ! આ વાત સર્વ ખોટી છે દાસીઓએ રાણીને આશ્વાસના કરી એટલામા રાજએ કહ્યું કે તે વાત ગમે તેમ હોય પરંતુ હમણા એટલું તમે તરત કરો કે મારા પરમ પ્રાણરૂપ મનુભા અહીંથી બે કાશ ઉપર રાજ્યવાડા છે તેના ખગવામા જઈને રહે ને હું જ્યારે હુકમ કરૂ ત્યારે અત્રે આવે. એમ કરવામા એને બહુ લાલ છે’ આ પ્રધારની મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવામા અને લાવશકું વૈ ને બોલાવીને આ ઉઠેના ગે ગતો ઉપાય શોધાવવામા પટરાણી રાજ્યા અને હરિદત્ત મત્રી આટાણે સમય જોળખી સામેવ યયા કુમારને હુકમ થવાથી તે એકદમ મહારાજના દેહેવા પ્રમાણે રાજ્યવાડીએ જઈને રહ્યા અને તે વાત તેને મનગમતી થઈ અને વૈદરાજ

તપાસ કરી જણાવ્યું કે અન્નદાતા કશી ચિંતા કરશે નહિ. આજ આપે જ ભેશનું દૂધ ખાધું છે તે દૂધમાં વિકાર હોવાથી અને તે વધારે જમાવાથી આમ થયું છે. સાંજ પડશે એટલે સર્વ પ્રકારે શાંતિ થશે. આ વાતથી રાજાને, રાણીને અને હરિદત્ત મંત્રીને ધારણા આવી અને સાંજ પડી ત્યાં સર્વને સંતોષ થાય તે પ્રમાણે થયું. મહારાજ સાવધ થયા. લાલશંકર વૈદને ૫૦૦ રૂપીયાનું ઇનામ અને પોશાક આપી વિદાય કર્યા. પછી હરિદત્ત મંત્રીને કહ્યું કે કુમારને હવે પાછા બોલાવો. આજા થતાં જ ઘોડેસવારને તેડવા મોકલ્યો. પણ તેની સાથે નહિ આવતાં કુમારે એક ચીઠી લખી મોકલી કે “મારી તખીયત સારી ન હોવાથી હું આવ્યો નથી. ઇશ્વરનો ઉપકાર માનું છું કે મારી લાજ રાખી છે. જ્યારે આપ બોલાવશે ત્યારે હજુર માંજ છું એમ આપે સમજવું.” આ ચીઠી ઘોડેસ્વારે લઈ આવી રાજાજીને મોકલાવી. તે મહારાજએ વાચી સંદેશે રાણીજીને કેવરાવ્યો. રાજાજીએ કુવરને ખાનડી સાથે કેવરાવ્યું કે તમે મારા પુત્ર હો તો કોઈ જાતના અપમાનથી મનમાં દુઃખ ન લાવતાં વિરૂદ્ધ પક્ષના લોકો પણ વખાણ કરે એવું, વર્તન રાખજો. હવે અહીં રાજ્યમાં સર્વ ઠેકાણે શાંતિ વરતતી હતી. મંત્રી હરિદત્તને રાજાજીએ કેવરાવી મોકલ્યું કે ‘રાજ્યમાં ખટપટ ઉઠી ચુકી છે, માટે કુમાર કદી હમણાં ખાગમાં રહે તો સારું. પણ કદી દૈવેચ્છાથી કાંઈ વિપત્તિ આવી પડે તો તમે મારા પિતા છો અને એ કુવરને હું તમારે ખોળે મેલું છું, ઠમ કે માફ અંગનું માણસ આ સમયે તમેજ છે.’ મંત્રીએ કેવરાવ્યું કે ‘આપ મારાં માતૃશ્રી છો, એ વિષયમાં આપે નિશ્ચિંત રહેવું.’ હવે યોગ એવો બન્યો કે વિરૂદ્ધ પક્ષના લોકોએ કેટલાક લુચ્ચા લોકોનું ટોળું ઉભું કર્યું. તેની સાથે એવો ઠરાવ કર્યો કે કુમાર મનુભાને તે રાજવાડીમાંથી એકદમ પકડી લઈને કાંઈ અજાણ્યા દેશમાં મેલી આવે. આ ઠરાવ પ્રમાણે પેલા લોકો સો સો ગાઉને અંતરે સાઠડીઓ રાખીને કુમાર પાસે દોસ્તી બાંધવાને મીશે દાખલ થયા. રાતનો સમય થયો એટલે તેના ખાણામાં ઉઘનું એસડ આપી દીધું તેથી મનુભા લોથ જવા થઈ પડ્યા. આ તક જોઈ માણસો આઘાં-પાછાં થયાં એટલે એકદમ પાંચ દસ લોકોએ આવીને ખીજાં માણસોને એક ભાગમાં પુરી દઈ કુવરને ઉપાડી જઈ સાંઠડી ઉપર નાંખી લઈ ગયા. સવાર પડ્યું ત્યાં માળી દોડતો રાજ્યધાનીમાં ગયો અને સલામ સાથે કેવરાવ્યું કે “મહારાજ! જે તજવીજ કરવી હોય તે કરજો. કુમાર મનુભા ખાગમાં નથી અને ખીજાં માણસો બધાં બંધે છે.” આ વાત સાંભળતાં રાજા અમક્યા. પ્રધાન રાજવર્મ, અને મંત્રિ હરિદત્તને બોલાવી, મહારાજ ભૂપતસિંહે

આ વાત કહીને કુમારની શોધમાં પાકા માણસોને મોકલી ચારે દિશા તરફ શોધ કરાવી પોતે પણ હથિયાર બાધી આસપાસ શોધવા નીકળ્યા. પણ 'સવળ પ્રયત્ન' નિષ્ફળ ગયું. કુવર જડયા નહિ! રાજ્યમાં હાહાકાર થઈ ગયો. રાણી રાજબાએ આસુ ભરેલી આંખે વિલાપ કર્યો કે "હે કુમાર! તુને શું થયું? એકજ રાજ્યમાતાના કુવરની આ શી દશા અને દેવી વિપત્તિ! જ્યારે આવાજ દિવસ આપવા હતા ત્યારે હે ઇશ્વર! એ સદ્ગુણી બાળકને જન્મજ શીદ આપ્યો અને મને આ મેહેલનો અધિકાર પણ શીદ આપ્યો." આમ વિલાપ કરી વિચાર કર્યો કે હું શામાટે ગોક કરૂ છું? કેમ કે શોકથી જ કતબ છે તે ગહી જશે મહારાજ અત પુરમાં આવ્યા અને રાજ્યા તથા તેમણે પરસ્પર વાતચિત કરી એક-એકો ઢેરે કાઢવાનું નકી કર્યું કે 'જ કુવરનો શોધ કરીને આવે તેને એક લાખ રૂપો ચાનું ધનામ તથા રાજ્યની આબાદી સુધી દસ હજારનું એક ગામ મળે' દિવસો જતા જતા રાજાનું મન ઉદાસ થતું ગયું અને પોતાને એમ પણ થયું કે ભીમલા તરફના પક્ષનું આ કાવતરું હશે આથી કરી કુમારના દરબન થવાની આશા ઠાડી દીવી તેથી દિવસે દિવસે તેનું મન રાજ્યમાંથી ઉઠી ગયું. મત્રી હરિ તે ઘણો સમજણ આપીને તેના મનને ધાગણામાટે કહ્યું કે 'મહારાજ! આમ શરીરને ગાળી નાખવાથી કુમાર કાંઈ હાથ લાગવાના નથી, માટે રાજ્યકાજ ઉપર ધ્યાન આપો, પ્રયત્ન ચાલુ રાખો અને કુમાર ભીમલા ઉપર અમીની નજરે જુવો. ઇશ્વર સાડ કરશે' આજથી ભીમલા સનામે આવવા લાગ્યા. દૈલેક દિવસે મહારાજ ભૂપત સિંહ સ્નાન કરી શિવપૂજનમાં બેઠા હતા ત્યાં એકાએક બગાસુ આવતા મૂર્છા આવી ગઈ. બાનડી નિત્યના નિયમ પ્રમાણે ગાજમાને ગાજજનાં દર્શનમાટે ૫ ધાગવાની આજ્ઞા લેવા આવે છે ત્યાં કાંઈ વિપરીત જોવામાં આવ્યું તેથી અત પુરમાં દોડી ગઈ અને રાજબાને તેડી લાવી તેણે પણ આવી જોયું તો દશા વિપરીત દીકરી તરત ગલગતે હૃદયે પોતાના ખોળામાં લઈ કસ્ટોગી અમરની માતા આપી શરીરને શુદ્ધિ આવવા પ્રયત્ન કર્યું તે મર્વ નિષ્ફળ ગયું, કેમકે આ મૂર્છા કાંઈ સાધારણ મૂર્છા ન હતી રાજ્યનો સ્તબ પડ્યો, આશાઓ બધી અધવચ ગહી અને રાજધાની રાણી રાણીએ ચોધાર આસુથી ઉચે સ્વરે વિનાપ કરતા જ હૃદયસેદક બોલો કહ્યા તે ખરેખર પાણાને પણ પીગળાવી નાખે "અહો ગિર અહા! આપના શત્રુનું શું બુદ્ધ થયું? પ્રાણાવાર! આપે આપના દીનજનોને કોને સોંપ્યા? માયાના મુકુટ! આપને કાંઈ થશે તો અરેરે આ 'નગરી' નિગધાર થઈ, નિર્મળપણનો નાશ થયો, દયાબુધણનો કાટ વળ્યો, કુલીનપણનો વય

થયો, ઉદારતાનો અસ્ત થયો, વિદ્વત્તા વિધવા થઇ, વિચારશક્તિ વંધી ગઇ, શૂરાતન સુકાઇ ગયું અને સર્વ રાજ્ય પાયમાલ થયું. જની ઉપર મારો અને આપનો આધાર હતો એવો મણીસરખો પુત્ર હજીસુધી મેં ખોયો છે તો પ્રાણનાથ ! હવે હું આ અસાર સંસારમાં કોને માટે રહું ? અરેરે ! આ ખિચારી કશળીખાને હવે કોને સોપું. એ ખિચારી શું જાણશે કે મારાં માતા-પિતા કેવાં હતાં ? અરે પ્રભુ ! આ શો મજબ, આ શો એકાએક ફેરફાર.” એમ વિલાપ કરતાં મૂર્છા પામી પડી જાય છે અને દાસીજનો રૂદન કરે છે ત્યાં અમાત્ય રામવર્મ, મંત્રી હરિદત્ત અને કારભારી તથા હજીરી મંડળ સર્વ શોકજનક પોકારો કરતું હાજર થયું. અંતઃપુરમાંથી મહારાજનું શરીર બહારના ભાગમાં મેલ્યું અને તેને શણગારવાનું કામ દુબદબાભરેલી રીતે ચાલ્યું. ગામમાં ફેફાટી ગઇ. કોઇ કહે દગો થયો, કોઇ કહે રોગ થયો, કોઇ કહે મોતે મૃત્યુ થયું, કોઇ કહે મનુભાનાં માણસો ખુટયાં, કોઇ કહે ભીમભાનાં માણસો ખુટયાં, કોઇ કહે અંગનાં માણસો ખુટયાં પણ એક દૈવ વગર આ વખતે કોઇપણ ખુટ્યું ન હતું. ગામમાં ચારેકારે શૂન્યકાર થઈ રહ્યો. દિશાઓ શૂન્ય થઇ ગઇ. ચારેકાર હડતાળ દેવાઇ ગઇ. જ્યાં જોઇએ ત્યાં આખમાં પાણી લાવતી પ્રજા ‘હાય હાય બહુ ભુડુ થયુ’ એમ બોલતી રડતી હતી. સર્વ રાજ્યધાનીનો સરંજમ પણ આ ટાણે નિસ્તેજ હતો. દિવસ ઝાખો થઇ ગયો, અને રોકળકળવિના કાંઈ બીજું દેખાવા સાંભળવામાં આવતુંજ ન હતું. મહારાજનું શરીર લઇ જવાની તૈયારી હતી ત્યાં અંતઃપુરમાં પાંચ વરસની પુત્રીને મેલીને રાજબા પણ પતિનો પાછળ તૈયાર થયાં, એથી પછી શોકજનક દેખાવમાં શું બાકી રહે? છેવટ મોલાદાર રાજ્યમંડળનાં માણસો અને પ્રજાએ ઉત્તર ક્રિયા તરફ વલણ કર્યું. રાજબા બેભાન થતાં ગભરાટમાં વધારે ગભરાટ, દુઃખમાં વધારે દુઃખ અને જે ભયકારક સ્થિતિ હતી તેમાં વધારે ભયકારક સ્થિતિ થઇ પડી; પણ અહીં જે બને તે સહન કર્યા શિવાય બીજું કાંઈ સૂઝ તેમ ન હતું. આટલી વારમાં એક બીજો નવો બનાવ બન્યો. કાળની ઢેવી ગતિ ! એક વિશ્વાસુ બાનડી હડી કાઢતી મંત્રી હરિદત્ત અને પ્રધાન રામવર્મ પાસે આવી. માણસો સર્વ દૂર થઇ જતાં તેણે જણાવ્યું કે “આઘસાહેબનું શરીર જરા ગરમ થયું છે અને તેને પ્રસવ થવાનો સમય થયો હોય એમ જણાય છે તેથી તેમને એકાંતવાસમાં લઇ ગયાં છિયે. ત્યાં માત્ર જમનાબાઇ (મંત્રીની સ્ત્રી), દેવકુવર (રામવર્મની સ્ત્રી) તથા મારી મા પાસે છે, અને બીજા વિશ્વાસુ ચાકરોને બહાર રાખ્યા છે.” આટલું સાંભળતાં હવે શું કરવું એવો વિચાર થઇ પડ્યો. હર્ષને ખેદ એક સાથે

હલરાધા જવા લાગ્યા. આટલી વાર સર્વ નિરાશ થઈ બેઠેલા તે લોકોને પગમાં
 જોર આવ્યું : નગરશેઠ અને ખીજા વિશ્વાસુ હજુરીને રાજના શખ પાસે રાખી
 તેઓ રાણીના આવાસ પાસે ગયા. ત્યાં માળકનો અવાજ કાને પડ્યો
 ખખર પુછતા ખાનડીએ જણાવ્યું કે 'કુવર જન્મ્યા છે. પણ ગજખાને શરીરે કે
 સગવડતી જાય છે' સર્વ ખતાવો સતાપજનક છતાં આશાના અકુનેનીધે
 પ્રવાન અને મલીના મનમાં કાંઈક ધારણા આવી. તરત ગજવાડીમાં સેના-
 પતિને હુકમ કરાવી ચોડી બેસાડાવી અને તાવદાનમાં ખાદ્યશ્રીને પધરાવી
 ઠાંઠા ભારે દબદબાથી ત્યાં લઈ ગયા. આ ગડબડમાં દરખાસ્તમાં ચોડી વાગ
 હુટાહુટ ચાલી. આ ગોઠવણ થઈ ગઈ તેમાં વિરૂદ્ધ લોકોને ખખર પડી
 નહીં. અધ્યતમડળનો વિચાર એમ હતો કે જો દરખાસ્તમાં રશે તો ગડબડ થશે
 તેથી રાજવાડીમાં મુકામ રખાવ્યો. ચોડી વારે ગામમાં સર્વ ઠેકાણે વાત ફેલાઈ
 ગઈ કે 'કુવર જન્મ્યા છે' તેથી વિરૂદ્ધ પણ કાંઈક નમજો વઈ ગયો. પ્રધાન અને
 મંત્રીએ સર્વ અધિકારીવર્ગને બદોબસ્ત ગણના લખામણ કરી અને ત્યારપછી
 ગજના શખને શોકના પોકારસાથે સોનાને ફૂલે વધાનાતુ સ્તંભાનમાં લઈ જ
 વામાં આવ્યું. અહીં ગજવાડીમાં રાજમાં બેઠેલા મેમાન હતા. તેણે છેલ્લી ઘડીએ
 જમનાખાઈને ગળે વળગી કહ્યું કે 'ગમે તે સ્થિતિમાં પણ આ કશીખા તમને
 સોપુ છું અને હું માત્ર મન ધશ્વરમાં જોડું છું.' જોડવાનું અક્ષરો તેને દેવે જા
 એ બોલાવ્યા. ગજખાની આખ વીચાતા એ ખમર લઈને પ્રધાન પાસે માણસ
 ગયું. કાળમાં અધિક માસ આવ્યા જરૂં આ હું ખ થયું. અરધા મનુષ્યો સાથે
 લઈને મંત્રી હરિદત્ત રાજવાડીએ ગયા. કેટલોક સોકનો કપાત થયા પછી ગ
 જમાના શરીરને ત્યાજ દહન કર્યું. સન પ્રજા ગેતી કળકળતી દરખાસ્તમાં આવી ને
 ત્યાંથી સૌ સૌને વેર ગયા. ભીમભાના માતા તેજમાં પ્રધાનને કેવગવ્યું કે
 'જે આપણા નસીબમાં હતું તે થયું. હવે આ કુવર તમારે ખોળે છે. વધુ વેરો
 મારા મીઠા મનુષ્યા જગ બા એને ત ત ભેટાડે. પરંતુ જ્યાંસુધી તે પવાયા નથી
 ત્યાંસુધી ભીમભાને તેડપ ગણીને સમજી કામકાજ જમ ચલાવો જા તેમ જ
 લાવ્યા કરવું અને રાજ્યગીતને અનુસરીને જે ઠેકાણે જમ ખમર કરવું ધટે
 તેમ કરવું. તમે બેય રાજ્યના સ્થલ છો માટે હું નિશ્ચિત છું.' આ મવગા વ
 અત પ્રવાને હરિદત્ત મંત્રીને કહ્યા. મંત્રીએ વિચાર કર્યો કે ભીમભા રાજ્યગા
 દીને ચોગ્ય નથી એ વાત હું જાણું છું. પણ આ ટાણે દેવ અનુકૂળ નથી ખાગ
 રાજ બિચારે બે ત્રણ દિવસનો છે તે માતાવિનાનો જમતેમ ઉઠી રાજ્ય મા

મલામાં રાજ્યનો અધિકારી થાય એનો શો નિશ્ચય ? માટે જન્મ અને તેમ આ ટાણે દબદબાથી કામ લેવું યોગ્ય છે. ઇશ્વર જે દિવસો દેખાડશે તે જોવા છે. પાણી-આરાના માર્ગ ઉપર થતી વાતથી આટલે દિવસો જે મનુભાની હયાતીવિશે સાંભળ્યું છે તે પાયાદાર નથી અથવા ખોટું પણ હોય, તોપણ એનેમાટે વખતનો ભોગ આપવો જરૂરનો છે. આટલો વિચાર કરીને પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે કામ કરવા માંડ્યું. એક દ્વારે અંતઃપુરમાં ખાલરાજનેમાટે તથા કશળીયામાટે માવજત રેહેવાનો પાકો બદોખસ્ત થઈ ગયો અને જમનાખાઈનું નિરંતર ત્યાંજ રહેવું ઠેર્યું. બેય કુવરના દરબાર નોખા નોખા થઈ ગયા. કુમાર મનુભાનેમાટે વિશેષ શોધ માટે તજવીજ ચાલુ થઈ ગઈ. અને રાજ તથા રાણીના ઉત્તર કાર્યમાં સર્વ રાજ્ય-મંડળ લાગી ગયું. રાજ્યમાં નિરંતર ઢાઢ નહિ તો ઢાઢ પણ કારણસર બે પક્ષ બંધાઈ જાય છે તે પ્રમાણે આ રાજ્યમાં બન્યું હતું તેથી કટલોક બાયાતવર્ગ તથા કટલોક અમીરવર્ગ ઉપર-હેડલ થઈ રહ્યો હતો. પણ મરણાવસ્થામાં રાજ્યાને કુવર જન્મ્યાના સમાચાર ફેલાઈ ગયા પછી હાલ તરત બધું દબદબામાં ગેશી ગયું. આ વાત આટલે રાખી મનુભાને સંભારિયે

એક પદર સોળ વર્ષનો કુટતી જુવાનીવાળો બાળક ભરનિદ્રામાં સાધારણ પથારીપર સુતો હતો. તેનો રંગ ગોરો હતો. ઉંચાઈમાં સાધારણ હતો. કપાળ ભવ્ય અને મોઢું ગોળ હતું થોડો થોડો મુછનો દાગે કુટનો હતો. સાદાં સફેત કપડાં પેચાં હતાં. માથે બાંધેલો પંચરંગી ફેટો ઉખળી ગયેલો પડ્યો હતો. ગળામાં એક સાધારણ હાર ચળકતો હતો આંખો અરધી બીચાંચેલી હતી અને પગમાં લાખી રેખા દેખાઈ રહી હતી. તથા માથાના વાળ અવ્યવસ્થિત થઈ ગયા હતા. થોડીવારમાં તે આળસ મરડીને બેઠો થતાંવેત બે બાકળો થઈ ગયો. જાણે ઢાઢ ઉન્મત્ત જે ચિત્ત ફરેલ હોય તેમ ચારે દ્વાર જોવા લાગ્યો. તોપણ લાલ થઈ ગયેલી આંખો હજી તેની ઘેરાતી હતી. પોને જે સ્થળમાં હતો ત્યાં તે શી રીતે આંખો અને દાણુ લમ્યાંયુ તેનો વિચાર કરતો હતો. તે દાણુ હશે એમ જો ન આળખ્યો હોય તો આળખાવું છું જે તેજ આપણા ચોરાયેલા મનુભા હતા.

દુષ્ટ છતાં કાંઈક સદૃશ લોકોએ તેને ઘણા ગાઉને અંતરે એક જુનું નગર હતું તેની પાસેની ઝાડીમાં એક મહાદેવનું મંદિર હતું તેમાં આ મનુભાને મુતા મેલ્યા હતા આ વખતે દિવસ ઉગવાનો સમય હતો. ખીલી નીકળેલી આ અમયની શોભા આ ટાણે તેના હૃદયપર આવતી નહિ હતી. આ મંદિરને ફરતી

જુના કાટાની ભાગી તુટેની વાડાહતી માણસની જરાય પણ આવ જાવ દેખાતી ન હતી મદિઃ ઘણા કાળનું જુનું છતાં નિવણીયાતું જણાતું હતું તેના કાગ-ગણો પડી ગયા હતા તેનો ચુનો ચારે કાંથી ખરી જતો હતો વરસાદથી ગગ ધણો પડા ગયા હતા તેની ઉપર તથા અડખે પડખે ઝાડ ઉગી ગયા હતા પવ કરવાના કમાડ અડીને ભાગી ગયા હતા અને ખારસાખો હવી ગયા હતા પોઠીયા નથા કાચમાપર ચગટો ચોટેલી હતી પાંચનાઓએ અદર માળા ધાટયા હતા વ્વજના લાખડા ભાગી ગયા હતા પોઠીયાના શીંગડા ભાગી ગયેના હતાં મદિગને કગતી રાખની બે ચાગ હગનીઓ પડી હતી અને જતાવગેના પીછડા ઉડતા હતા. એક બે ફેડી ગિવાય ખાકીની ધગતીમા ધાસ ઉજી હતું અદરના ભાગમા મડેના બે ચાગ પાટયા પડયા હતા માતાજીને સારી પેઠે ગાદાર વગ ગીને મકેત થઇ ગયો હતો મહાદેવની પિડા એક વેતની હતી તેની ઉપર સુકન ખીલાપનો બે ચાગ પડયા હતા જળાધારીનો એક ભાગ ખડિત થઇ ગયો હતો આ સ્થળમા એ મનુષા કુમારને એ લોટાએ ક્ષેમદુશળ મૂળ્યા તેમણે એ-ચીઠી લખ્ખી ધુઆમા નાખ્યા તેમા એવું લખ્યું કે “તમારી ઓગમાન માતાના કે-વાથી પેટની ખાતર અમે તમને તમારા મામાપનો વિજ્ઞેગ દરાવ્યો છે, એ અમા । કામને અમે ધિક્કાર કરિયે છિયે પણ આપને અમે કાઠપણ પ્રકારે હેરાન કરના છું જતા નથી આપ પાસેના નગરમા પવાગ્ને અને તમાગ ખીસામા સોનામોગ છે તેમાથી ગુજરાન ચનાવી કાઠ કરી માપુસને ત્યા નોકા રેને અમારો વખત આવશે ત્યારે અમેજ પાઠા આપને આપના ગજ્જમા લઇ જશું ” પેના લોટામા એક વધારે દયાળુ માણસ નગરમા ગયો અને માંજ લોટા દેશ તરફ ગયા કુમારે ઉઠીને જોયું તો તેને જાણે એક સ્વપ્ન જેવું લાગ્યું ચોડી વારે બે-ખાકીઓ થઇ ગયે, હૃ થ ગભરાયું અને રૂ કરવું તે સુજ્યું નહિ પણ અતરની વાત ‘દાને ઠવી’ ઇશ્વરની ચોડી પ્રાર્થના કરી કે ‘હે પ્રભુ ! આ શું ! શું હું ભૂપતિમિહ મહાગજનો પુત્ર ! આ રૂ સ્વપ્ન છે કે ખરેખરી દશા છે ? શું એક ગજકુમારનો જન્મ આવીજ દશા ભોગવગમાટે ? અરે પ્રભુ ! માફ ગમે તે થાય, પણ મારા માતા પિતાને ક્ષેમદુશળ રાખજો, અને મારી આ દશા કરનારાઓનું દુશળ કરજો અગે માતા રાજબા, અરે પિતાજી ભૂપતસિહ અને કાકા હરિદત્ત ! તમે તુ જાણશો કે, મારી શી દશા છે અને હવે પછી હું શી શી વિપત્તિ ભોગવીશ હરો જગતમાં કાઠપણ પ્રાણી એવું નહિ હોય કે જેને પોતાના મનની મનમા નહિ રહેતી હોય ’ આમ જોલતા કુમાર માનવ થઇ ધુઆમા દાથ નાખે છે ત્યારપેલા લોટાએ

મેલેલી ચીઠી હાથમાં આવી. તે વાંચીને પોતે સર્વ વાત સમજ્યા. અણુવાણે પગે નગરમાં જઈ સોનામોરવટાવી ખાતું ખાધું. ચારે કોરે જોવા યોગ્ય સ્થળો હતાં તે જોઈ સાચકાણે પેલા મંદિર કોરે પાછા વળ્યા. એક માસ આવી રીતે કાઢ્યા પછી ત્યાં માર્ગમાં પેલા મંદિરમાં છોડી જનારમાંનો એક જણ નામે ગોડજી સામે મળ્યો. અજાણ્યો થઈને તેણે કુમાર મનુભાને નામ ઠામ પુછ્યું. તેણે જણાવ્યું કે ‘ભાઈ, છું તો સિંહનું બચ્ચું પણ કાળને યોગે આટા-ણે તો શું કહું. ભાઈ, તમે આ ગામના તો નથી લાગતા પણ જે કાંઈ સીપાઈ-ગરીની નોકરી હોય તો બતાવશો?’ પેલા માણસે ઉત્તર આપ્યો કે ‘આજ તમે ગામમાં પ્રાણજીવન શેઠજીની ધર્મશાળા છે ત્યાં રાત રહો અને સવારે તમે રાવજી નામના સેનાપતિને ત્યાં જાઓ. એને એક પટાવાળો જોઈએ છિયે’. રાતની રાત ધર્મશાળામાં કાઢી અને સવારે રાવજી સેનાધિપતિને ત્યાં જઈ નોકરી માગી. ગોડજીએ તેને માટે પ્રથમથીજ તજવીજ કરી રાખી હતી તેથી મોઢા ઉપરથીજ તથા સુકુમારતા ઉપરથી પુછપરછ નહિ કરતાં પાંચ રૂપીયાને પગારે તેને રાખી લીધો. અને ગોડજી જ્યાં ત્યાં રખડતો રહી તેની ખાંનગી સંભાળ રાખતો રહ્યો. મનુભાએ તો સેનાધિપતિની એવી સેવા બજાવવા માંડી કે દીકરા કરતાં પણ તેણે અધિક ચાર મેળવ્યો. બળ-બુદ્ધિ અને પરાક્રમથી કોણ વશ ન થાય? એક દિવસ વિચાર કર્યો કે આનેઆ મા-ગેથી જે ઉચ્ચે અધિકાર મળે તો કાંઈ દિવસ પણ મારે મારી રાજધાનીની સંભાળ લેવી, અને નહિ તો અહીંજ દેહ ભલે પડે. કેમકે માતા-પિતાને મન તો હવે.હું મરેલોજ છું. એટલામાં સેનાપતિએ બોલાવ્યા એટલે મનુભા હાજર થયા. સેનાપતિએ કહ્યું કે ‘આજ બારવટીઆ લોકોએ પાસેના ગામમાંથી ઘણું ધન લઈ પાંચ ગાઉપરની ડુંગરીની ખીણમાં પડાવ કર્યો છે એવી ખબર મળી છે અને ખીજી કોરે મારે રાજ્યસંબંધી કામ આવી પડ્યું છે તેથી રોકાયા-વિના ચાલે તેમ નથી. માટે તમે આજ થોડા સવારો લઈને જાઓ. તમારાં હું ઉત્તમ ભાગ્ય દેખું છું માટે જરૂર જય મેળવી આવશો. અને એમ થયું એ-ટલે તમને હું મોટો અધિકાર અપાવીશ.’ ‘ઘણું સાઈં સાહેબ’ એમ કહી મનુભા ઘોડે-સવારો લઈ બારવટીયા ઉપર ચડી ગયા. એક માણસને બાવાનો વેશ પેરાવી ખી-ણમાં જોવા મોકલ્યો અને પોતે બે કલાકમાં સર્વને અન્ન-પાણી લેવાનો હુકમ કર્યો. સવારો સર્વ પાછા તૈયાર થઈ ગયા તેટલામાં માણસે આવી ખબર દીધી કે તે લોકો આજનો દિવસ ત્યાંજ આરામ લેવાના છે. આ ખબરથી અહીંથી દુકડી

એકદમ ઉપડી અને તે લોહાને ઘેરી લીધા મેટામેટ થઈ જવાથી થોડી તગવારની કાપાકાપી ચાલી પણ મુખ્ય સરદાર પકડાઈ જવાથી ખાડીના જીવ લઈને નાગી ગયા આ રૂતે મેળવીને મનુભા બીજા દિવસે પાછા આવ્યા તેથી ગામમાં તેના વખાણ થાવા માડ્યા ત્યાના મહારાજ વીરસેનને કાને વાત આવો તેથી તેણે મોટી દરબાર ભરીને તેને દગદગા મરેલી રીતે ઇનામ આપ્યું સનામ સાથે ઇનામ લઈને મનુભા બોલ્યા કે 'રાજધિરાજ ! માન આપની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા હું તે માથે ચડાવું છું' થોડીવાર નાચરગ તથા પાનગુલામનું કામ પૂણ થતા કે એગી બર્ખાસ યઈ સર્વ ગયા પછી સેનાપતિએ પોતાને મળેની ખબર સવ મહારાજ વીરસેનને કહી, તેથી રાજ ખુશી થયા, અને તેણે સેનાપતિની સમતિથી હવે તેને હજુરમાં પાસે રહેવા કહ્યું રાજકુમાર છે માટે કાંઈ કામ તે બતાવતા નહિ નોપણ મનુભા પોતે જરાપણ મન ચોરતા નહિ ધીરે ધીરે ગંજ્યના સલાહકારી વર્ગમાં તેણે બેસવા માડ્યું અને તેના આપેના વિચારોથી રાજ્યને લાભ થવા માડ્યો આટલું છતાં પણ હજી મનુભા પોતાનું વતન જુલ્યા ન હતા રાજ્યમાં શાળાઓનું પ્રમળ બહુ ટોચ છે એ કાંઈનું અભણ્યું નથી અહીંના રાજ્યમાં બે શાળાઓ નીચ સ્વભાવના હતા તેને લાગ્યું કે આ નવો માણસ આપણું ચાલવા કે તેમ નથી આ કારણથી તેને માથે કાંઈ ભારે આળ ચડાવી નથી મનુભાને ગગાજમનામાં જવાનો વખત આવ્યો સેનાપતિ આ વાત સાંભળી દીલગીર થયા અને પ્રિયાર્થું કે તેના ગુણોએજ તેને બાધ્યો છે તો તેજ ગુણ તેને છોડાવશે મનુભાને વિચાર થયો કે ભાગ્ય કઠણ હોય તો ક્યાથી સુખ મળે વિનાકારણે આ કેદખાનામાં ધવાઈને સડ્યા કરવું એ પણ આ શરીરના કર્મમાં માડ્યું હશે જે અનુભવ થાય તે જનતા હોઈએ ત્યાસુધી લેવો આ વખતે ચારેકાર મેઘ ચડી આવ્યો હતો આકાશમાં વિજળીઓ સાથે કડાકા થાતા હતા પનનસાથે પાણી જેસમાં પડતું હતું ચારેકાર પાણી પાણી થઈ રહ્યું હતું અને પાણીવિના બીજે કાંઈ અવાજ પણ સંભળાતો ન હતો આવો વખત જોઈ એક ડીને રૂદ્રપુદ્ર કેદી બોકાનું ઝોડી કાતરા ઝાળતો દુવો બોલ્યો

‘લલે ભૂપ ભડ ભૂપ’ ભૂપર તું જન્મ્યો ભલે,

વિદ્યા ગુણે અનૂપ, તું જવો ક્યાથી મળે ?

આ દુહો સાંભળતા મનુભાને વતન સાલરી આવવાથી આખમાં પાણી આવ્યા કાટડીમાંથી પેવા માણસને પુછ્યું કે, ‘ભાઈ તમે દોરો બોલ્યા એ કાણુ’

કે તમે પ્રજાએ આપેલા અધિકાર માત્રથી મોટા છે. પણ શરીરે સમાનતા છે, તેને ઠાણ સમજાવે કે સુખદુઃખમાં અને ઉત્તમ મધ્યમ તથા કનિષ્ઠમાં સમાન રહેતાં પ્રજાનું પાલન કરવું એજ મોટા પુણ્યનું કામ છે, તેને ઠાણ સમજાવે કે પ્રજાએ કહેલાં પુણ્યમાંથી છઠ્ઠો ભાગ રાજાને પરલોકમાં મળે છે, પણ જો રાજા પ્રજાની રક્ષા નહિ કરતાં પ્રજા પાસેથી કર લેતો હોય તો પોતું પુણ્ય પ્રજાને જતાં પ્રજાનું પાપ હોય તે પોતાને લાગે છે.

અપૂર્ણ.

પુસ્તકોની પહોંચ.

સદ્વર્તન—આ ચોપડી રા. રા. ગોવિંદ શંકર શાસ્ત્રી બાપટે તૈયાર કરાવી પ્રસિદ્ધ કરી છે. એમાં તેના નામને અનુસરતોજ વિષય લીધેલો છે. તેના સદાયરણનું મહાત્મ્ય, ગૃહશિક્ષા, સંગતિ, ઉદ્યોગ, ધૈર્ય, આત્મસંયમ, કર્તવ્યકર્મ, સુસ્વભાવ, ગ્રંથાવલોકન. દાંપત્ય, અને અનુભવ. એમ અગિયાર ભાગ પાડેલા છે. ટુંકામાં પણ આ વિષય ઉપર ઠીક લખવામાં આવ્યું છે. ઉદાહરણોમાં અર્વાચીન નામો આપવામાં દેટલાક એવું માને છે કે પ્રાચીન નામો જેવાં સર્વને સંમત થાય છે તેવાં અર્વાચીન થતાં નથી કેમકે તેના ગુણ-દોષ વિષે લોકોના જુદા જુદા વિચારો હોય છે. વિદેશી લોકોના લખણ વિષે પણ વખતે એમ બને છે. ખેર સર્વ રીતે જોતાં સર્વ સ્થિતિના લોકોને સૌસૌના કામમાં સમજણ આપે તેવું અને વિષેશે ઉછરતી પ્રજાને વધારે કામનું છે. પુસ્તક પ્રકટ કરવાનો હમણાં પવન ચાલવાથી નિશાળમાં શીખતા ચોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ પણ પોતાને આવડે તેવી ગોઠવણમાં વાર્તા, નાટક કે આપેરા બનાવી કાઢે છે. અને સુશિક્ષિતનાં પુસ્તકો કરતાં વખતે ખપતમાં આગળ પણ થઈ જાય છે!! કેમકે સામાન્ય લેખક ઘણા હોય તેસાથે તે લેખના અધિકારીઓ પણ ઘણા હોય છે. પરંતુ સુશિક્ષિત લેખકો થોડા હોય સાથે તે લેખના સુશિક્ષિત ગ્રાહકો ઘણા થોડા હોય છે. આવા પ્રસંગમાં આ સદ્વર્તન જોઈ કાંઈક સંતોષ ઉપજે છે. ગમે તેવા પણ સદ્વર્તન જેવા વિષયો લખવાની જરૂર છે. પણ એક માત્ર એટલો છે કે વિવિધ ખટરાગની જેવી તેવી ભાષાની પણ વાતો કે નાટકનું નામ દઈ લખાયેલી ચોપડીઓથી પૂરાઈ ગયેલાં લોકોનાં અંતઃકરણો આવા વિષયોની સામું પણ જેવા ઘચ્છતા નથી. કેમકે સદ્ગુણ અને સદાયરણની વાતો તો ગમે તેવી કદી સારી હોય તોપણ દોરો લોટ ફાંચ્યા જેવી લુપ્તી લાગે છે. તેથી તેવાં પુસ્તક લખનારા એકાદ આવૃત્તિ કાઢીને માથે ખર્ચેતો બોલે પડવાથી બીજીવાર લોકહિતાર્થ કામ કરી શકતા નથી. એટલામાટે સારા-નરતાના વિવેકી ધનિકોએ સદ્ગુણનાં પુસ્તક લખવામાં વિદ્વાનેશ્વર સદ્ગુણ આપવી એ સદ્ગુણ છે. કીમત રૂપીયો એક કાંઈક વધારે છે. સુખ સુખી.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૬ મું

આશ્વિન, સનત્ ૧૮૮૪

અંક ૧૨ મો.

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

સન્મિત્ર કેવા સઠ્ઠવા જોડા

હરિગીત

કારણવિના સમય બાધી પ્રેમ પૂર્ણ વધારતા,
આ લોક ને પરવોડના સુખરૂપ વાત વિચારતા,
ઉપદેશ આપે સદ્ગુણોનો, નિત્ય શુભ આકારમા,
એવા સકલ જનને મળે સન્મિત્ર આ સમારમા
નિજ નાત કે દુષ્ટ જાતિમા સખવમા જે બેનડા
ગુણ વચ અને નિધાવિષે જે તગત વાગે તેનડા,
જેના સદા મન બુદ્ધિ બધ વનતા રહે વિસ્તારમા,
એવા સકલ જનને મળે સન્મિત્ર આ સસારમા
પ્રિય પિકના જે પાપ તે નગ્માગયોજ નિવારતા,
મન જાય જે મર્યાદ મેલી તો વિનયથી વારતા,
કાઠી કંઠે ઉપકાર પણ લાે ન લાે લાગમા,
એવા સકલ જનને મળે સન્મિત્ર આ સસારમા
જે દુર્ગુણો કે દ્વેષ નિગદિન મિત્રમા દેખાય છે,
તેને તત્ત્વથી યુક્તિથી શુભમા ગણીને ગાય છે,
ભ્રમ ભેદ આળસ જાધને ખોદી કઢાવે ખારમા,
એવા સકલ જનને મળે સન્મિત્ર આ સમારમા
સુખ દુઃખમા સાચે રહે નિજ હર્ષ સોડ સમાનતા,
અપમાન હરિયે તોય પણ મનમા ન લેગે લાવતા,
હિત દોય તે હૈયે ધરી પ્રીતે કરે પવનારમા,
એવા સકલ જનને મળે સન્મિત્ર આ સસારમા
વિદ્યા વિનયથી યુક્ત સદ્ગુણમા સદા જે લીન છે,

હે, તેને કાણુ સમજાવે કે તમારા તરફથી કાંઈપણ પ્રાણી દુ ખ પામવા યોગ્ય નથી, તેને કાણુ સમજાવે કે ફરી ફરીને આ મનુષ્યજન્મ અને તેમા પણ રાજા એનો દેહ તો મળવોજ દુલભ છે, તેને કાણુ સમજાવે કે આ દુર્લભ દેહથી કીર્તિ સપાદન કરી જવી એજ કર્તવ્ય છે, અને તેને કાણુ સમજાવે કે આગળના રાજાઓના દાખના લઘુ પરોપકારમાજ રાજપણનો ઉપયોગ કરવો જે સમ જાવનાર મળે તો એનાજ મળે કે, પારકા વન માન, ધરખાર અને લાજ વિગેરેને ધરમારમા તાણી લાવવા અને ખાવુ પીવુ તથા મોજમજ મારવી આપણ શિવાય બીજા પૃથ્વીમા આપણને આગળી ચીઘનાર કાણુ છે ? કે તેનો કર હોય આવા ઉપદેશક હલકા વિચારના લોકોથી અવળી દ્રષ્ટિવાળા થઈ જતા તે બિચારા જન્મતેમ પરાધીન થઈ દિવસો ગાળે છે પણ બવાને કાંઈ એમજ બનતુ હોય એમ માની ન બેસાય પુણ્યના યોગથી કાંઈને વિદ્વાનનો, કાંઈને શાસ્ત્રીનો અને કાંઈને બીજા સાથે સગ કાકતાવીય ન્યાયની પેઠે થઈ જાય છે, તેથી કાંઈક કાંઈક કાંઈવાર ઠીક ઠીક સમજાઈ જાય છે તેથી જે વિષયમા સદ્ બોધના વચનો લખાય તો નિરૂપયોગી ન ગણાય

બાળક સ્થિતિ નિરતર પરાધીન હોય છે તેટલા સમયમા માતા પિતાએ કરેલી યોગ્ય ગોઠવણોથી ઉછરવુ પૌગડ અને કિશોર અવસ્થા પ્રાપ્ત થતા માતા પિતાએ કરેલા ગોઠવણ પ્રમાણે વિદ્યા કળાનો અભ્યાસ કરવો એ અભ્યાસને અતે યોગ્ય અવસ્થાએ રાજ્યના અધિકારી બનવુ રાજ્ય હાથમા આ બેથી નોખા નોખા ખાતાના તથા પોતાના મુનકના વિભાગ પાડી સૌસાને માટે નિદા અને બુદ્ધિમાન પ્રમાણે અધિકારી નીમવા તે અધિકારીવર્ગો ઉપર તે બરામર રીતે પોતપોતાનુ કામ કરે તેટલામાટે દેખરેખ રાખવી સઘળુ કામ કાંઈ પોતાની જાતથીજ થઈ શકતુ નથી માટે તેનેમાટે નાના મોટા અધિકારીઓ હોય છે, અને જે કમપ્રમાણે એ સર્વ અધિકારીઓ ઉપર અધિકાર નાગવનાર એક રાજા છે રાજાએ દેખરેખ રાખવી અને જે જે સદ્વિચાર આવે તે અમનમા લાવવા અધિકારીઓને હુકમ કરી દેવો યોગ્ય સમયે યોગ્ય કુળ જાતિમા એક સીસાથે વિવાહ કરવો અને તેની સાથે સનોપથી અહસ્થાશ્રમ ચનાવવો આ અહસ્થાશ્રમથી જે પ્રજા યાય તેને પોતાના જવી સદ્ગુણી અને મર્વ વાતે કુરાળ કરવાને પ્રયત્ન રાખવુ તેને દુ સગ ન થઈ જાય તે વક્ષમા રાખવુ અને સ્વાભાવિક પ્રેમથી તેનુ પાનન પોષણ કરતા નિદા કળામા હોશીયાગ થયે, રાજ્યના કાંઈ કામમા તેની ગોઠવણ કરી દેવી પ્રજાની રક્ષા કરવી, તેઓને આજીવકા

આપવી, જુદા જુદા યોગ્ય નિયમોમાં સવને ચલાવા અને અપરાધિઓને અપરાધ પ્રમાણે શિક્ષા આપી લોકોમાં સુખ-શાંતિ વધારવા પોતાનું જીવિત છે એમ સમજવું. સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર સમદૃષ્ટિ રાખીને સૂર્ય જમ કિરણોવડે આઠ માસસુધી પૃથ્વીમાંથી જલ ખેંચે છે તેમ કરવડે કરીને ધન લેવું તથા ચોમાસામાં જમ ખેંચેલું પાણી સૂર્ય બહુરૂપે પાછું આપે છે તેમ રાજ્યે કર મીશે લીધેલું તેજ ધન પ્રજાના હિતનાં કામો કરવામાં અને દુકાળને વખતે પ્રજાને જીવાડવામાં પ્રીતિથી વાપરવું. દુઃખ પામતાં પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખનાર થઇને પૃથ્વી જમ સર્વ અપરાધો સહન કરે છે તેમ દુઃખી અને ગરીબ પ્રજાના સર્વ અપરાધો ગમે તેમ અપરાધ કરે તોપણ સહન કરવા. શક્તિ છતાં ક્ષમાવાન રહેવું એજ ખરેખર બૂધણ છે. દુકાળથી કે અતિવૃષ્ટિ તથા અનાવૃષ્ટિથી પ્રજાને પીડા ન થાય તેવી યોજનાઓ નિરંતર ચાલુ રાખવી. પ્રતાપથી અત્યંત ઉશ્કેરેલાં છતાં પણ ચંદ્રમા જમ પોતાનાં શીતલ કિરણોથી પ્રજાને ઠંડક આપે છે તેમ અમૃતદૃષ્ટિ તથા મંદ મંદ હાસ્યના પ્રસંગ વગેરેથી સર્વને સંતોષ આપતાં પ્રજાને ઠંડક ઉપજાવવી. સમૃદ્ધિવગરનાં તથા વિદ્યા અને તપથી પ્રકાશતાં કુલો ઉપર પોતાની સમૃદ્ધિનું જોર કદી ચલાવવું નહીં. ધન અને ધરતીને વધારવામાં સદાય સતૃષ્ણ રહેવું. રાજ પરમેશ્વરનો અવતાર છે એમ જાણીને પ્રજા ઘણું ઘણું માન આપે તો તે માનને હુ યોગ્ય છું એમ ન ધારી બેસતાં નમ્રતાસાથે પ્રજાને સંતોષ ઉપજાવવો, અને હું પ્રજાનું કલ્યાણ કરવા બંધાયેલો છું એમ નિરંતર જાણવું. પોતામાં જે જે ગુણો ન હોય તેનું તો શું પણ જે જે ગુણો હોય તેનું પણ પ્રજા પ્રેમથી વર્ણન કરી દેખાડે તો તેથી રાજ નહિ થઇ જતાં શરમ દેખાડવી. પ્રજા જે જે પ્રેમથી આશીર્વાદ આપે તે આપણે તેની પ્રજા હોઇએ તેમ માથે ચડાવવો. જે જે રાજ્યકર્તાઓ પોતાથી નાના અથવા મોટા હોય તેની રાજ્યનીતિ અને પ્રજાપાલન વિષયમાં સરસ થવું. પોતાના રાજ્યમાં વસનારા લોકોના ધર્મ સચવાય તેવો ગોઠવણ સાથે સર્વે વર્ણ અને આશ્રમીઓને ધર્મ પળાવવામાં તત્પર રહેવું. ધર્મની જે જે મર્યાદાઓ હોય તેનું રક્ષણ થાય તેવી ગોઠવણ રાખવી. જે જે ધર્મવિષયના વિરોધીઓ હોય તેને શિક્ષા કરીને ધર્મનો થતો વિરોધ બંધ પાડવો. પોતામાં સમાજેલી શક્તિનો પ્રજાના હિતમાટે ઉપયોગ કરવો. કાર્યો કરવાં તે જુદે જુદે પ્રસંગે જુદી જુદી રીતથી આ લોક પરલોક બેય સુધરે તેવા પ્રકારને વિચારીને કરવાં. જમ જમ પ્રસંગ પડે તેમ તેમ દેશાટન કરીને પોતાના તથા પ્રજાના હિતનું જ્ઞાન સંપાદન

કરતુ અને સાગ ગુણોનુ અનુકરણ કરતુ ગજ્યમની જ્ઞાતા કામો તિલ્લ
 વયા પેહેલા પ્રાગ્જ્ઞના પ્રજોની પેઠે જાણનામા ન આવે એની ગમીગતા
 રાખવી પ્રજનેજ ઉપયોગમા આવનાતા મનતા બહો બેના ગમી તેનુ સ
 રક્ષણ કરતુ ચીખડ પૃથ્વીમા પોતાનો મહિમા વનારો દુર્ગુણને કમી દ્ય
 સત્યગ વગેરેથી અગુણનો નાગે જવો ઝન્દ્રિઓને આરીન ન વતા ઇન્દ્રિયો
 પોતાને આરીન કા વેના પોતાના મનતા ભાગ વર્તનની જે પોતાના શ્રેષ્ઠ
 માર્ગની પોતાનેજ ખમર દોય એમ ગમ્મતુ પાસે છતા પણ શત્રુઓ તેજથી
 દૂર દેખે એવો પ્રતાપ વનારો પોતાના મનુ ઉપર પણ નિગત દયાળુ હેતુ નિ
 આર્યાવિના અને કારણવિના નિર્બંધસાથે પણ નિગત ન ગમ્મતો પોતાના પગક્રમ
 અને પોતા તરફના બંધથી થનાના જે વતા અપગમથી મનુઓ નદેવ બંધ
 પામ્યા કરે એવો પ્રતાપ વનારો શુભ અમયી નોકાના અદ્વના અને બ
 હાગના વૃત્તાત જાણી વેના વૃત્તાત જાણીને ગજ્યમા જોઈતો સુનારો કરવો
 પણ રાગ દ્વેષ વાવવો નહિ બીજા રાજ્યોમા પોતાના ચાવોદા મો
 કવી ત્યાનુ વૃત્તાત જાણી લઈ તેનાથી પોતાને પગખન ન થાય તેની ચો
 જના રાખવી બળીઆ તથા નમળામાયે પણ મિત્રતા વનાગની ન્યાયમા
 નિરતર પ્રીતિ રાખવી અન્યાયપર આવતા પોતાના કુમારને શિમા આપવી
 અને ન્યાયથી આવનાર શત્રુને પણ શામામી આપની પ્રતિપક્ષીઓ પણ પો
 તાના ન્યાય, નીતિ અને પગક્રમથી મામા વાહવાહ કરી જાય તોજ ગજ્ય ક્યુ
 તે સાથક જે એમ મમજતુ પોતાના ગજ્યમા પોતાની આજ્ઞા નવ લોહા યથા-
 સ્થિત પાળે અને ગમયપર ગીજ ગજ્યની પ્રજ પણ પાળે તેની ગોઠવણ રા
 ખવી પોતાના સારા અને મુખ્ય આપનારા કામોથી સર્વ લોકને ગજ્ય કરવા
 દૃઢ નીતે ઉત્તમ નિયમો પાળના દેવ શ્રાહણો ઉપર શ્રદ્ધા અને પ્રીતિ રાખની
 વહુ ગુરજનોને આ ગ આપતા રહેતુ અને પોતાની પ્રતિવા બગાળર રીતે પાળની
 પ્રજ પ્રાણીઓને પોતા તરફથી મુખ્ય વાય અને આશ્રય મળે તેમ કરતુ સર્વને
 યોગ્યતાપ્રમાણે માન આપવુ ૧૬ ઉપર પણ અત્યંત પ્રેમ તથા દયા રાખની
 પગ્ગીઓ ઉપર માતામમાન દૃષ્ટિ રાખની પોતાની સ્ત્રીને પોતાના અરધા
 અગ બરાબર ગણી તેનો યોગ્ય સત્કાર કરવો પાગકા વનને માઠી જવુ જાણવુ
 પ્રજ ઉપર જેમ પિતા વગે તેમ પોતાના રૈયત ઉપર પિતાની પેઠે વર્તવુ
 જ્ઞાની આત્મમેષ્ટા પુરોની પામે દાસ જેના વગે રહેવુ સર્વ પ્રાણીઓને આ
 ર્માના જેના પ્રિય થવુ પોતાના મ્નેહી નબળી અને મિત્રાના મુખ્યમા વધારો

કરવો. સમય મહા અમુલ્ય છે એમ સમજી તેને મિથ્યા રમત-ગમતમાં ન જવા દેવો. નિરંતર વૈરાગી લોકોનો સમાગમ શ્રેષ્ઠ માનવો. સ્ત્રિયોની વાતો કરનારા કે અવળે માર્ગે ચાલનારા આપસ્વાર્થી લોકોને પાસે પણ આવવા ન દેવા. સર્વ પ્રાણીઓપર દયા રાખીને દુષ્ટ લોકોને યમરાજના સરખો ભય ઉપજાવનાર થવું. સર્વના અંતર્યામી આત્માને એકરૂપે ઓળખવા, અને જીણે ઉત્તમ રાજ્ય-પદ આપી અનેક કલ્યાણનાં કાર્યો કરવાની યોગ્યતા આપી છે તેનું નિરંતર સ્મરણ કર્યા કરવું. પોતાના રાજ્યનું પાલન કરતાં લોકો ના પાડ્યા છતાં પોતાની મેળે રાજ થઈ ભેટો આપે તોપણ તેને પાછી વાળી જોઈએ તેટલોજ ગ્રહણ કરવી. પૃથ્વીમાં સારાં અન્ન પાકે તેવી જોઈવણો કરાવવી. પાછળના વંશજો પણ પોતાના પરાક્રમને સંભારે તેમ કરવું. અનેક ધર્મનાં કર્મ કરી પ્રજાના હિતમાટે મોટાં આંધકામો તથા પાણીનાં તવાણો વિગેરે રચાવો કીર્તિ અમર કરવી, તથા અવસ્થા થયે સઘળો કારભાર અધિકારી ઉપર નાંખીને ફરીને આ સંસારમાં ન આવવું પડે એવો મહાત્માઓ પાસેથી યોગ્ય લેવો. આ શિવાય પણ જે કાંઈ સદાચરણો કે સારી રીતિથી રાજ્ય ચલાવનાર રાજાઓનાં દૃષ્ટાંતો જોઈએ તેટલાં આપણાં શાસ્ત્ર-પુરાણો વિગેરેમાંથી નીકળે છે. માટે જટલો યોગ્ય લેવો હોય તેટલો લઈ શકાય છે.

સાર સમજવાની એક રીત.

ઇશ્વરકૃપા હશે તેથી ઘણા ઘણા આગળ-પાછળના ભૂત-ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળના દેખણાઓ જોઈને મારા મનમાં સમજણ આવે છે, કે જે લોભ-વિલોભ ગતે ક્રમ વગરજ મનમાંથી બહાર કાઢી નાંખું છું. આ સર્વ જગત્ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે, અને એની સત્તાથી ઉત્પન્ન થયા જેવું દેખાય છે. એ જગત્નો કાંઈ ભાગ પરમાત્માવિનાનો ખાલી નથી. પરમાત્મા પરમેશ્વરનું સ્થૂળ રૂપ જોવાને ઇચ્છા કરિયે તો દેખવામાં આવતું આ જગતજ નેરૂપ છે. આ ઇશ્વરનું જગત્ પાણીમાં તરંગની પેઠે ઇશ્વરમાં રહેલ છે. એ પરમેશ્વરથી દેખાવામાત્ર અથવા માનવામાત્રજ ભીન છે એ જગતમાં દેખવામાં આવતા પદાર્થોમાં સંબંધ અને સ્વાર્થને લઈને મન એક વળી પોતાનું જુદુંજ જગત્ ઉત્પન્ન કરે છે. દેખવામાં આવતું ઇશ્વરનું જગત્ અંધન નથી કરતું પણ મનનું જુદું માનેલુ જગત્ જેમ કે એકજ પુરુષજાતમાં દીકરો, બાઈ, મા-

જેના એવા માનનાપણાથી તે બંધનકાંડ થાય છે, કેમકે તે મમતાથી થયેલું હોય છે એ પ્રમાણે બંધન કરે છે તેથી જીનને રાગ દ્વેષ, સુખ દુઃખ અને હર્ષ શોકથી થતા જન્મ મરણરૂપ સંસાર વાય છે તે સંસારમાં બંધન કે મોક્ષ એ પોતાના મનના દૃઢનિશ્ચય ઉપરથી વાય છે, માટે મનમાંથી ઉત્તમ પ્રકારના દૃઢનિશ્ચયો બાંધવા આ સંસારમાં કાંઈ કાંઈને કાંઈ પ્રકારે કામ લાગતું નથી પોતાનું મનજ પોતાને કામ લાગે છે અને ખરી સહાયતા કરનાર અથવા વિવેકવિચાર ન હોય તો મહાવિપત્તિ આપનાર મનજ છે જ્યાં પોતાને સુખ થાય તેમાંજ મન પ્રિયપણુ માને છે પોતાને જે પ્રિય ન લાગે તેમાં પ્રિયપણુ માનતું નથી એ સત્ય પ્રિયપણુ અતરમાં પરમાત્માનુજ છે જેમ નિરાટરૂપે લાસતા જગતનું દેખાવાપણુ અને તેમાં બંધનતા અસંખ્ય વ્યાપારો એ પરમાત્માની સત્તાથી સ્ફુરે છે તેમજ આ શરીરના વ્યાપારો અને સંબંધો પણ એનીજ સત્તાથી સ્ફુરે છે શીખા વગરના દીવાની પેઠે એકાચ રહેલા મનમાં સુખરૂપ આત્માનો અનુભવ વાય છે તે સમયે ભેદભાવ રહેતો નથી મન ચ ચળ હોય તો અથના બીજા વિકારોથી ડોળાઈ ગયું હોય તો તેમાં આત્માના આનંદનો અનુભવ થતો નથી હલતા પાણીમાં સૂતરનું પ્રતિબિંબ અને મેલા અરીસામાં આપણું મોઢું કેમ દેખાય ? જે સર્વવ્યાપક પરમાત્મા છે તેજ સર્વમાં એકજમ રહેલો છે, માટે પોતામાં અને પરમાં સમાનદૃષ્ટિ રાખવી કાંઈને દુઃખે દુઃખી અને કાંઈને સુખે સુખી થતું પોતાને લાગે તેવુંજ પરને લાગે છે માટે કાંઈને પણ દુઃખ થાય તેમ કરવું નહિ સર્વમાં સમાનપણુ જોવું એજ ખરું દેખનાપણુ છે આ જગતમાં આ પથ્થર, પાણી, મનુષ્ય વિગેરે ભેદ બુદ્ધિમાં આવે છે ત્યાંસુની સર્વ પ્રાણીઓપર દયા અને પરાપકાર નિરતર કરવો જોઈએ જે બીજાનું બલુ તેજ પોતાનું બલુ અને જે બીજાનું જીવું એજ પોતાનું જીવું સમજવું જોઈએ જે નથી તો કાંઈ નથી અને છે તો જે કહીએ તે છે કાંઈ નથી એવી દૃષ્ટિ થઈ જવાની દશા બહુ કઠણ છે ત્યાંસુધી સમગ્ર છે એવી દૃષ્ટિથી, દાન, દયા, ઇશ્વરારાધન, વિગેરેમાં ભાવ રાખવો જોઈએ સારા નરતાનો તથા ખરા ખોટાનો વિવેક રાખીને સદાચરણ શુદ્ધ રહેવાય તે ઝાળખીવંદ તે પ્રમાણે ચાલવું નીતિ ઉપર નિતર પ્રીતિ રાખવી કામ, ક્રોધ, લોભ વિગેરેમાં મનને જવા દેવું નહિ સંસારના સંબંધમાં શરીરના સંબંધ પ્રમાણે મમતા બાંધીને શરીરસમગ્રની ધર્મો યથાર્થ પાળવા શરીરનો સંબંધ, ઉત્પત્તિ અને સ્વસ્થતા નિષ્કળ કરનામાટે મળે નથી જે સમજણ પોતાને અને પરને લાભ કરે તેજ ખરી સમજણ છે બીજી સમજણ એ

આણુસમજણ છે. સઘળા લોક કાંઈ આ પ્રમાણે નથી સમજતા તેથી ખીજ તરફથી તથા આરંભોમાં વૃત્તિને હર્ષ શોક થવાનો સભવ રહે છે તો તેવા પ્રસંગે ઇશ્વરેચ્છા માનીને વૃત્તિને વ્યથિત થવા દેવો નહિ. પ્રાણી-પદાર્થ કદબ્યા તો તેને પછી પ્રારબ્ધ વિગેરેથી પરત્રતા તો છેજ. એ પરત્રતાથી થતાં દુઃખોમાં દુઃખિત થવું નહિ અને સુખોમાં આસક્ત થવું નહિ. ભમરાની પેઠે સર્વમાંથી સાર લેતાં સદુપદેશ અને શાંતિના ઉપાયો શોધતાં રહેવું સદ્-ચારમાં, સદ્વિચારમાં, પરોપકારમાં, ધર્માચરણમાં અને ઇશ્વરમાં જીવી રીતે કીડો ભમરીમાં એકવૃત્તિ થઈ જાય છે તેમ એકવૃત્તિ થઈ જવું. જને યોગ્યતા અને સદ્વિચાર પ્રાપ્ત થયેલ છે તે મનુષ્યને કર્તવ્ય ધણું છે કે જે આખા આયુષ્યમાં પૂરું થઈ ન શકે, માટે આળસ મેલીને પોતાના કર્તવ્યમાં કુશળ રહેતાં લોભા-પયોગી થવું. સંસારના સારા-માઠા ગણાયેલા પદાર્થો, અને શરીરના સારા-માઠા ગણાયેલા વિકારો, એ એકેય નિરૂપયોગી નથી માટે તેનો સદુપયોગ કરતાં શીખવું એ આપણું જ કામ છે. પોતે પોતાની મેળે સુમાર્ગ શોધવો. પોતે પોતાને તારનાર હોવાથી ખીજનો આશ્રય નકામો છે જે કાંઈ સારા-માઠા ભાવો દેખવામાં આવે તેમાં હર્ષ-શોક કાંઈ રાખવો નહિ પણ વાયુની પેઠે સમાન રહેવું. કદિ શરીરના કે અંતઃકરણના ધર્મથી થાય તોપણ અનાસ-ક્તિથી થયેલા હોવાથી અતિ હાનિ કરતા નથી. જ્યાંસુધી આસક્તિવિના પણ હું અને તમે એવી ઝોળખાણ છે ત્યાંસુધી પ્રારબ્ધ અને ઉદ્ધમ બેયને અંગીકાર કરી આળસને છોડી દેવું. જે કાંઈ છે તે મિથ્યા છે, તોપણ પોતાના શરીરનું પોતાને ભાન છે ત્યાંસુધી, ઇન્દ્રિયોને પોતાને આધીન રાખવાં. મન કે જે વાંદરાના જેવું ચંચળ છે તેને સદ્વિચારરૂપ ખીલે ખાંધી રાખવું. ઢાઢ ઢાઢ પ્રકારનું દુઃખ આપે તે સહન કરવું. પવિત્રતા રાખવી. પોતામાં સર્વ પ્રકારની શક્તિ હોય તોપણ અપરાધી ઉપર ક્ષમા રાખવી, આપણી નિંદા કરીને ઢાક ભલે રાજી થાય પરંતુ આપણે ઢાઢની નિંદા ન કરવો. જગતના સઘળા વૈભવો સ્થિર રહેવાના નથી. તેમાં આપણું પોતાનું આપણે ભોગવિયે એટલુંજ છે ખાકી તો જે ભોગવે તેનું છે. પરિણામે તો શરીર પણ ક્યાં આપણું છે. આપણે આપણી મમતાથીજ સર્વ આપણું માન્યું છે વ્યવહારદૃષ્ટિમાં આ આપણું અને પારકું એમ માનવુંજ પડે. પરમાર્થદૃષ્ટિમાં આપણું પારકું કાંઈ નથી. પરમાર્થદૃષ્ટિ અને વ્યવહારદૃષ્ટિની કદ્યનાઓ અવિવેકીઓ એક કરી દે છે પણ સમજી માણ્યે તેમ કરવું યોગ્ય નથી. વ્યવહારદૃષ્ટિમાં જે જે વ્યાવહારિક આશાઓ ખાંધવામાં આવે છે તે સર્વ માણ-

સોની એ નગ્ની ને પૂરી નીત નરી દોષની પોડાક પૂરી થાય છે અને દોષની માવ અનુગી રહે છે અનુ । રહેતી અને અનન્ય દુરેથી આ ॥ જો પોષ વગર ॥ પણ સદૃશ્ય માણસને મ પામુનીતુ કાણ થઇ પડે છે અને ગોના ॥ માણસને વેગ થતુ કાણ વડ પડે છે એ નિશ્ચય પગધીનતાનો અથવા અમર ન પડે તેમ છે તથા ભવિતવ્યતામા મનુષ્યપ્રયત્ન કાજ જામ નથી લાગતુ તેમ । વર્મ તથા અર્ચ મ નરી ગાથેના મુનિચાગે પણ ન્વમ્મ રમાન થજ ન્તય છે તે તે ॥ તેને ન્વમ્મ રમાન નમજી રમ પાના ન વાવના એ શિનાય ગીન્ને કોર ઉપાય થી, કેમકે રામમમાન નુ નથી ॥ વ્યવહારના કામોમા વ્યવહારદૃષ્ટિની જરૂર છે અને પરમાર્થ ॥ કામોમા તથા મહાઆપત્તિને નમયે પરમાર્થદૃષ્ટિનો જરૂર છે જેનક નિચાગી જોતા પરમાર્થ અને વ્યવહાર દેટને અને આપાગને આસીન છે ૭૮વે અગે આસીન હાય તેટલે અગે તેને સુધાગી લેના એ ગાપણુ ન કામ છે જે નક્કિ આ અવતારમા મળી છે તે નક્કિ ફરી નથી મળનાની, ॥ તેનો ધટિત ઉપયોગ કરીને સદૃશ ક ની સન દોષ આપા ॥ મિત મગમર છે પણ આપ ॥ દોષ નિગેધી નથી એટનામાટે અને તેટની આપ્પા જગતના ક'યાપમાટે પણ નિરતર કાજી ગળની નર્મ પ્રકરના મારગ આચરણુયા પોતાનુ ક'યા ॥ મેળની વેનાનું છે એ ક'યાપ આત્માગિનાય જે ગીજ્ઞ અમત્ પ'યા છે તેમાં વૈરાગ્ય અને નિર્જુપ નિર્વિકા જે આત્મા છે તેમા પ્રીતિ ॥ પ્યાનિ ॥ ગીત ડોષ ઉપાયોથી થઇ ગયતુ ॥ ની એમ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાપ્ય છે આને માટે નર્મ મગનો ત્યાગ અને શાસ્ત્રનગ તથા મત્સ્યગની આનંદ્યમ્તા છે એમા પણ મનની નિ રાગતાની જરૂર છે નર્મ મમુદાયમા રહેતા છતા પણ મન એકાગ્ર થાય તે નિ રાગ થનાય અને એકાતમા રહેતા છતા મન નિર્લેપનાજી રહેતો મગનાજી વનાય છે નાગના જે મન નિર્વિકાગી થઇ ન્તય એજી અગ્યામના બળથી કરી તેજી જોજો મૂન નિર્વિકાગી થયુ તેને પોતાના નિરમર નરૂપની પ્રાપ્તિ દૂર નથી ધર્મના કામોમા અને હશ્વરની વાકિનમા થદા ॥ ખનાથી, ૭૯ ગજી રહે તેના ધમ પાળનારી, પાનમવા ॥ ૧ ॥ નસા નિશ્ચય જ્ઞાનાના ૭ જા ॥ ખનાથી, બોધ થાના માવનોમા નિષ્ઠા ॥ ખનાથી, યોગી સોદોની મેળથી, પરનેશ્વરના અવતારોની પવિત્ર ક'યા નિશ્ચય નાખ નાથી, ધન અને કામનાના લાગેનાઓની નાથે નમાગમની હચ્છા મૂધી રેનાથી, વન અને નિશ્ચાલિકના આમશ્વિ ડાહી દેવારી, એકાત અવમા રહેનાની પ્રીતિ મળનાથી, પોતામાજી સોષ મળનાથી, દોષને પણ પીડા નહિ ક નાથી, વૃત્તિમા શાંતિ વગે ॥ મૂન મુખોનુ નપાકન કર

વાથી, પોતાનાં હિતનો વિચાર કરવાથી, ભગવાનની લીલાનું સ્મરણ કરવાનાં સુખથી, નિષ્કામપણે યમ અને નિયમ પાળવાથી, દોષની પણ નિંદા નહિ કરવાથી, યોગક્ષેમને માટે ઉદ્યમ કરવાનું છોડી દેવાથી, સુખદુઃખાદિક જોડાયેલા ધર્મો સહન કરવાની ટેવ પાડવાથી, અને ભક્તોના કાનને આનંદ આપનાર ભગવદ્ગુણનું વર્ણન થતાં વધતી જતી ભક્તિથી કાર્યકારણરૂપ સર્વળા જડ પદાર્થોમાં વૈરાગ્ય અને નિર્ગુણ સ્વરૂપમાં પ્રીતિ અનાયાસે થાય છે. ગુરૂની સેવા કરનાર પુરૂષને પરમાત્મામાં સાચેસાચી પ્રીતિ થાય ત્યારે અરણીથી ઉત્પન્ન થતા અગ્નિથી અરણીની પેઠે જ્ઞાન અને વૈરાગ્યના જોરથી તેના પંચભૂતરૂપ અને અવિદ્યા વિગેરે પાંચ ક્લેશરૂપ^૧ લિંગશરીર પાછો કોટો ન ફુટે એવી રીતે બળી જાય છે. લિંગ શરીરનો નાશ થવાથી તેના કર્તાપણું અને ભોક્તાપણું વગેરે સર્વળા ગુણો છુટી જતાં દૃશ્ય અને દ્રશ્યનો ભેદ જ પ્રથમ જણાતો હોય તે મટી જાય એટલે પુરૂષ, જોડો જમ સ્વપ્ન અવસ્થાના પદાર્થોને પણ દેખે નહિ તેમ પોતાથી બહારના ઘટાદિક પદાર્થોને અને અંદરના સુખદુઃખાદિક પદાર્થોને પણ દેખે નહિ. દ્રશ્ય અને દૃશ્યનો ભેદ અંતઃકરણને લીધે જ જણાય છે, કેમ કે જાગૃત અને સ્વપ્નમાં અંતઃકરણ હોવાથી પોતે જોનાર, જોવાના પદાર્થો અને તેઓનો સંબંધ કરનાર અહંકાર જોવામાં આવે છે, પણ સુષુપ્તિમાં અંતઃકરણ નહિ હોવાથી તે કશું જોવામાં આવતું નથી. દૃષ્ટાંત જોઈએ તો જગતમાં પણ પાણી કે આરીસો વગેરે હોય તો જ પોતાનો અને પોતાના પ્રતિબિંબનો ભેદ જોવામાં આવે છે, પણ પાણી કે આરીસો વગેરે ન હોય તો તે ભેદ જોવામાં આવતો નથી. વિષયોનું આસક્તિથી સ્મરણ કરનારાઓની ઇન્દ્રિયોને વિષયો ખેંચી જાય છે અને ઇન્દ્રિયો મનને ખેંચી જાય છે અને મન, બુદ્ધિમાંથી વિચાર કરવાની શક્તિને હરી લે છે. કાંઈ ઉગેલું દર્ભ વગેરેનું થુંબડું પોતાનાં મૂળેકરીને જલાશયમાંથી પાણીને ખેંચતું જાય છે પણ તે વાતની જમ અવિવેકી માણસને ખબર પડતી નથી, તેમ ઉપર કહેલું ઇન્દ્રિય વગેરેનું ખેંચાણ થવાની પણ ખબર પડતી નથી. બુદ્ધિમાંથી વિચાર કરવાની શક્તિ હરાઈ જાય એટલે તેને પછવાડે આગળ-પાછળનું સ્મરણ જતું રહે છે અને તે સ્મરણ જાય એટલે

૧ અવિદ્યા, અસ્મિતા રાગ, દ્વેષ અને અભિનિવેશ એ પાંચ ક્લેશ કહેવાય છે, સ્વરૂપનું વિસ્મરણ થવું તે અવિદ્યા. દેહને હુ છુ એમ માનવું એ અસ્મિતા. દેહાભિમાનથી દેહને અનુકૂલ પદાર્થોમાં પ્રીતિ તે રાગ પ્રતિકૂલ પદાર્થો ઉપર અપ્રીતિ તે દ્વેષ. અનુકૂલ પદાર્થોનો નાશ થતા પોતાનો નાશ માની ખેસવાનું અભિમાન તે અભિનિવેશ.

જ્ઞાન પણ જતુ રહે છે એ પ્રમાણે યવા દીડુ એટલે પોતાને હાથેજ પોતાની ખરાબી કરી દેહેવાય છે જે આત્મા ઉપરના પ્રેમનેનીચે / ખીલુ મધ્ય પ્રિય લાગે છે તે આત્માની પોતાને હાથેજ ખગળી ક નથી જે સ્વાર્થની હાનિ થાય છે તેના જેવી ખીલુ કાઢપણ જગતમા સ્વાર્થની હાનિ સમજવી નહિ ધન અને કામની તૃષ્ણા ગમ્મની એ / મનુષ્યોના મનમા પુરુષાર્થની હાનિ છે એમ સમજવું, કેમ કે એ તૃષ્ણા ગમ્મવાથી નાસવું જાન અને સ્વરૂપનો અનુભવ શ્રદ્ધ થઈ જતા આનન્દનો અનતાર આવે છે તીવ્ર અમારૂંપ અવારામાથી પાર પામનાને ઇગ્ગનારા પુરુષે મગ કે જે વર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ પુરુષાર્થોને અત્યંત નાગ કરનાર છે તે પીપ્પા કર્વો નહિ જોઈએ એ આરે પુરુષાર્થોમા પણ મોક્ષ સર્વાત્તમ પુરુષાર્થ ગણાય છે, એમ જાણીના ન પામા નિગ્ગર કાળનો લય ગઘા કરે છે સદિમા આપણાથી તે છેક પ્રજ્ઞાદિક સુધી જોઆ ઉત્પન્ન થએના છે તેઓના મનોગ્ધને કાળ તોડી નાખે છે તેથી દા ઇને પણ ખરૂં સુખ નથી અનાત્મ (૧૬) વસ્તુમા આમસ્તિ રાખનાથી અનર્થ થાય છે એટલામાટે દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, બુદ્ધિ અને અહમ્કારથી વાંટાએના સ્થાવર જંગમોમા અતયામીરૂપે પ્રત્યક્ષ અને દેગ, કાળ તથા વસ્તુના માપથી રહિત જે પ્રમાણે છે અને અતનૃત્તિથી જે જાણાય છે તે ચેતન્ય દુ છુ એમ જાણવું વિવેક પ્રાપ્ત થતા ટળી જનાનુ આ ળય તીચ અને કાય કાગ્ગરૂપ જગત્ત જેમા માળામા સર્પની પેઠે ખોટુજ દેખાય છે તે પન્થલક જે નિત્ય સુસ્ત, સુદ્ધ, જ્ઞાન સ્વરૂપ સત્ય, અને કર્મથી મેની થએની માયાનો પગલન કરનાર છે તેને તે / સવરૂપે રહેલ છે જેમા છ ઇન્દ્રિયોરૂપ સુડ છે એના આ સમારરૂપ મસુદ્રને જોઆ યોગાદિક માવનવી તરી જનાને ઇગ્ગ છે તેઓને ઘણો પશ્ચિમ પડે છે, એટલામાટે લક્ષિ જ્ઞાન આ વૈગગ્યને વહાણરૂપ રી આ દુસ્તર અને દુ ખરૂંપ સસારમસુદ્રને તરી જતુ

માપમા ન આવે એના દેન પરમેશ્વર કે જેમની આજાને જાણ લોકપાન અને સદાશિવ પણ પરતનપણાથી માયે ચડાને છે, એ ઇશ્વર ધાયુ છે તેને તપવી, ત્રિધાથી, યોગના જોગથી, સુદ્ધિના ખગળી, ધનથી, ધર્મથી, પોતાથી કેટાઇના આશ્રયથી તોડવાને કાઢપણ પ્રાણી સમર્થ નથી ગીત જન્મને માટે, મ પાને માટે, કમ કરવાને માટે, તથા નિગ્ગર ગોડ, મોહ, લય, સુખ આે દુ ખ ભોગનનાને માટે ઇશ્વર જેવો આપે છે તેવોજ દેહ જીવને ધારણ કરો પડે છે પણ તેમા દે ના કી શકાતો નથી, માટે દેહની પ્રાપ્તિ થવામા પરતન છે કન કરનાના પણ પ તન

છે; કેમ કે સધળા તેમની વેદવાણીરૂપ દોરીમાં ગુણ અને-કર્મ ઉપરથી ઠરેલી પ્રાણજ્વાલિકા જ્વલિતિઓના દૃઢ અભિમાનથી બંધાયેલા નાથેલા બળદો જેમ બેડુની મરજી પ્રમાણે કામ કર્યા કરે તેમ આપણે ઇશ્વરની મરજી પ્રમાણે કામ કરીએ છીએ. ભોગમાં પણ આપણે પરતંત્ર છીએ, કેમ કે ઇશ્વરે ગુણ અને કર્મના અનુસારથી આપણને જે દેહ આપ્યો છે તે માન્ય રાખીને તે ઉપરાંત પણ, દેખતા માણસે દોરી જવાતા આંધળાની પેઠે સુખ અથવા દુઃખ-જે ઇશ્વર આપેછે તે પણ આપણને કબુલ રાખવું પડે છે. આ સધળું અજ્ઞાનીને વાસ્તેજ છે પણ બ્રહ્મવેદાનેવાસ્તે નથી એમ સમજવું નહિ; કેમ કે જીવન્મુક્ત પુરૂષને પણ પ્રારબ્ધ ભોગવવાસાદ્ જ્યાંસુધી પ્રારબ્ધકર્મ હોય ત્યાંસુધી દેહ ધરી રાખવો પડે છે. જેમ જાગેલા માણસને સ્વપ્નમાં દીઠેલા પદાર્થનું સ્મરણ રહે પણ તેમાં અભિમાન થાય નહિ તેમ જીવન્મુક્તને પણ માત્ર આ દેહનું સ્મરણ રહે પણ તેમાં અભિમાન બંધાય નહિ અને એ જીવન્મુક્ત ભોગની વાસનાથી બીજો દેહ આપનારાં કર્મ પણ કરે નહિ. ધરનો ત્યાગ કરી વનમાં જવાથીજ મોક્ષ થાય છે એમ કાંઈ નથી; કેમકે ગાંડલ માણસ વનમાં ભટક્યા કરતો હોય તોપણ તેને ઇન્દ્રિયોરૂપી છ શત્રુઓ ભેળાજ હોવાથી વિષયોના સંગરૂપી ભય પ્રાપ્ત થાય છે, અને જે વિદ્વાન-માણસ જિતેન્દ્રિય તથા આત્મારામ બનીને ધરમાં રહે તેનું ગૃહસ્થાશ્રમ પણ શું છુડુ કરે છે ? (કશુંયે છુંડું કરતો નથી.) જો, ઇન્દ્રિયોરૂપી છ શત્રુઓને જીતવાની ઇચ્છા હોય તેણે પ્રથમ ધરમાં રહીને તે વાતનું યત્ન કરવું જોઈએ; કેમકે કીર્ણાના આશ્રયથી જ રહ્યો હોય તે મોટા શત્રુઓને પણ જીતી શકે છે. ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાં જતી એકદમ રોકીએ તો તેમાં ઘણી અડચણ પડે પણ અનુક્રમથી રોકીએ તો સુગમ પડે. એ અનુક્રમથી રોકવું ધરમાં રહીનેજ બની શકે માટે ધરમાં રહી ધીરે ધીરે ઇન્દ્રિયોને વશ કરતાં તે પરિપૂર્ણ રીતે વશ થઈ જાય એટલે પછી શત્રુઓ ક્ષીણ થઈ જતાં રાજ જેમ ઇચ્છામાં આવે ત્યાં ફરે તેમ વિદ્વાન માણસ પણ લોકોમાં અથવા વનમાં ગમે ત્યાં વિચરે. આ ધરરૂપી કિર્ણાનો આશ્રય કરવાનું કહ્યું તે પામર માણસોને વાસ્તેજ છે પણ ભગવાનના ચરણારવિદરૂપી કિર્ણાના આશ્રયથી ઇન્દ્રિયોરૂપી છ શત્રુઓને જીતનારાવાસ્તે નથી. તોપણ ઇશ્વરે આપેલા નૈભવ ભોગવીને પછી સંગમાત્રનો ત્યાગ કરી સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરવી યોગ્ય છે.

સૌજન્ય અથવા સુજનતા

સૌજન્ય એનો ઉચાર થતાજ સદુ ડાઝ તેનું સ્વ પ જાણી દે છે આ માન્ય રાજીય તેનો આરમાગમાઈ એટલો થાય છે એ રાજી મા ધણા ગુણનો સમાવેશ થાય છે અને તેનું અવિધાની મનુષ્ય પ્રાણી છે જગતમા જે જે પદાર્થ અને ગુણો સમાવેશના છે તેમા આજે અને નવનો એના જે ભે રોય છે તેમા જે સાજો ભે હોય છે તેની નિગત દુર્લભતા રોય છે અને ન તો ભે રોય છે તેની સુનભતા હોય છે અહીં મયાળો લખેના સૌજન્ય અથવા સુજનતાનિષે વિચાર કરિયે તો તેને સર્વપ્રજા જેઠા ગુણ ગણનામા આવ્યો છે અને તેનાથી નિરૂદ્ધ ગુણ સૌજન્ય અથવા દુર્લભતા એ નહીં ગણનામા આવ્યો છે જે જે ગુણ અથવા અર્થ યોડે પ્રયત્ને મહત્તમા મળી શકે તે સુલભ હોવાય છે અને કમેકની ધો પ્રયત્ને પણ માડમાડ મળી શકે તે દુર્લભ હોવાય છે આમ જતા પણ દોષ દોષ સમયે સુનભ ગુણ પણ દોષ દોષને દુર્લભ થાય છે અને દુર્લભ ગુણ પદાર્થો પણ સુનભ થાય છે આની માયાની વિચિત્રતા છે માટે નર્મ ગુણ પ ધોની નિગત સુનભતા જે દુર્લભતા નહીં જોઈએમાય નહિ એટલું તો ખરૂં જે નારા ગુણ પદાર્થોની સુનભતા લાભદાયક છે, પરંતુ નહારા ગુણ પદાર્થોની તો દુર્લભતાજ લાભકારક છે આ વાત આપણા સ્વાધ્યાતની નહિ દોનારી જે મમયે જોના ઉદ્ય અસ્ત તે મમયે તેનો અનુભવ જતા મેંની જેલુ પડે છે જની નીતે જગતના પદાર્થો એમ્પીનથી ચડીયાતા અને દુર્લભ રોય છે તેમતેમ તેનું મૂલ વધારે હોય તેની રીતે જગતમારેના ગુણો પણ જેમજેમ એમ્પીનથી ચડીયાતા અને દુર્લભ રોય છે તેમતેમ તેનું મૂલ પણ વધારે રોય છે સાંજગિક રીતે જે દુર્લભ અને મૂલવાન છે તેજ અજેખર દુર્લભ અને મૂલવાન મમજનુ મ નુષ્ય પ્રાણીના મધ્યા ગુણોમા સૌજન્યતારૂપ મ ગુણ સ્વાત્તમ છે, પરંતુ મનને માટે તે ધણોજ દુર્લભ છે દોઝ મળા લાગ્યશાળી રોય તેનેજ તે સુજનતા પ્રાપ્ત થાય છે તે સુજનતા જોને મળી તેજ લાગ્યશાળી, તેજ નિદાન તેજ મદ્ય જન્મવાળો અને તેજ પગ પવિત્ર છે સુજના પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાં કીર્તિ, તેજ, પ્રતાપ જે વિચારે જોઈને પ્રાપ્ત નથી થતી, પણ સુજનતાને પછાડે તે ગુણો તથા અર્થ આવે છે અમુક દુર્લભ જાત અનન્ય જે નર્મણાજ સુજનતા નિનાન કમે એવો પણ દોષ નિશ્ચય નથી ધાતુકરીને તેને એમતમા જેવાનુજ જતરો મદુ ગમતુ હોય તેમ દોષ જુલો ખોચક જેવાજ સાતનમાજ તે વામ કમે છે તેથી તે

પ્રસિદ્ધમાં ક્યારેકજ આવે છે. જગતમાંહેના ગમે તે મનુષ્ય પ્રાણીના ભાગ ઉપર દૃષ્ટિ કરશું તો સુજનતાની આરેકારે ન્યૂનતા દેખાશે. દેશકાળના પ્રબળથી ક્યાંઈ તે ગુણનો વધારો-ઘટારો જણાય છે તોપણ ધણુકરીને સર્વસ્થળે તેની ખોટજ સમજવી. સત્વગુણ તેને બહુ વાલો હોવાથી સાત્ત્વિકી વૃત્તિના માણસમાં રહેવાનું પસંદ કરે છે અને તે ગુણવાળાની ન્યૂનતા હોવાથી તેની પણ ન્યૂનતા રહે છે. રૂપું, સોનું, માણેક, મોતી અને હીરા વગેરે મહા મૂલ્યના પદાર્થો ધણુ ઉઘમોથી વખતે મેળવી શકાય છે પરંતુ સુજનતા તો એવી દુર્લભ છે કે ગમે તેટલા ઉઘમથી પણ મેળવી શકાતી નથી. આમ હોવાથી મોંઘામાં મોંઘા પદાર્થો કરતાં પણ તે મોંઘી અને દુર્લભ છે. કાળજત્રુટ મેહેનત કરવાથી માણસ ટેળવા ઇને કળાવાન્ કે વિદ્વાન્ હજી પણ ખતી શકે છે, પણ સુજનતા તો તેમ કરવાથી પણ પ્રાપ્ત થતી નથી. તેથી જાણે સ્વભાવની સાથે મળેલી હોય એમ ભાસે છે વિદ્યાકળા અભ્યાસથી કમેકરીને પ્રાપ્ત થાય છે. તે વિના તો મનુષ્યનું મનુષ્યપણું નથી રહેતું, પરંતુ તેમાં પણ જો સુજનતા હોય તો દુધમાં સાકર ભળ્યા જેવું થાય, પણ સુજનતા વિદ્યા-કળાને જોઈને પણ ક્યાં લક્ષ્યાય છે! અનુભવી કહે છે કે :—

प्रकाममभ्यस्यतु नाम विद्या सौजन्यमभ्यासवशादलभ्यम् ।

વિદ્યા ખુશીથી ભણો પણ સુજનતા તો અભ્યાસથી પણ દુર્લભ છે, સારાંશ કે, અભ્યાસ કરવાથી વિદ્યા-કળા આવી શકે પણ સુજનતા આવી શકે નહિ. આમ થવાથી જગતમાં એક વધારે સંકટ પ્રાણીઓને પડ્યું, તે એજ કે સુજનતાની ન્યૂનતાથી દુર્જનતાની વૃદ્ધિ થવા લાગતાં અભ્યાસથી પ્રાપ્ત થયેલાં વિદ્યા-કળા દુર્જન લોહિને સુજનોના પરાલવમાટે ભારે હથીયારરૂપ થઈ પડ્યાં. આનેમાટે કાંઈ ઘાખલા જેવા જવા પડે એમ નહિ હોય. ઘણા વિદ્વાન્ અને કળાવાન્ આપણા કાને સાંભળિયે છિયે અને દેખિયે કે જમાંના કેટલાકને પ્રજમાં જહેર રીતે ઠાઈ ભાગ્યયોગથી માન મળતું હશે કે તેનું નામ અમર રખાતું હશે. તેવાઓ ગુપ્ત રીતે દુરાચારી, નાસ્તિક, ડોળધાલુ, ધર્મકર્મથી બ્રથ, સ્વતંત્ર મીજનના, મહાકોંઘી, લોભી, દંભી, કુટુંબમાં ક્લેશ કરનારા, સંપત્તિ ઉચ્છેદન કરનારા, અને ગુણમાં દોષ આરોપણ કરનારા હોય છે, કે જને અપરિચિત લોહિ ભાગ્યેજ જાણતા હોય છે. આ ઉપરથી સહજ જણાય છે કે વિદ્યા-કળા વગરે જમ અભ્યાસથી આવે તેમ તે સુજનતા અભ્યાસથી નથી આવતી, નિકર એવા અભ્યાસીઓ એમ દોરા કેમ રહી જાય ? આ ઉપરથી એમ શંકા

યાય કે સત્સંગ ડરવાથી મનુષ્ય સુખી છે, એ પ્રમળ વાગ્ય નિર્ઘંક થશે તો તેમ ન સમજવું અહીં એમ મમાનાન કંઈ લેવું કે જમ માણસને મોત આવ્યું છે તો ગમે તેવા ઉપાયો કરતા પણ ઉત્પન્ન થયેનો રોગ મટતો નથી, પણ જો સાજો યનાનો દોય તો ચોજના ઉપાયો તેમા સહાય કરે છે, તેજરોતે જો સુજનતા આવનારી હોય તો સત્યગ અને વિદ્યાવગેરે તેને સાનનરૂપ યાય છે પણ જો ન આવનાની દોય તો તે સાનનો ઘણીવાર નિષ્ફળ પણ જાય છે પુરુષાર્થ ઉપર નજર ડરિયે તો એમ પણ મનાય કે કોઈ કામ ઘણે પ્રયત્ને થઈ શકે એવું હોય છે અને કોઈ ચોડે પ્રયત્ને વધી નકે તેવું હોય છે, મોટે જોનેમોટે જોટલું પ્રયત્ન જોઈએ તેટલું લઈ રાકાય ત્યાજે તે કાંઈ સિદ્ધ થાય છે તેજપ્રમાણે સુજનતામોટે તે મળે તેટલું પ્રયત્ન થાય તો તે મળી શકે પણ તેટલું પ્રયત્ન ન યાય એટલે ક્યાંથી મળે? આમ દોવાથી સત્સંગ આ સાધનો દોષિત યતા નથી કદી એમ પણ વાગે કે સત્સંગ આદિના મળથી સુજનતા આવે છે તોપણ તે કૃત્રિમ યજ જનાવી આભાવિકતા જેવો સતોષ આપનાર કે સત્કર્મ કરનાર યતી નથી કેવળ નાટકનો વેરા લખવના જેવું બને છે નાટકમા સ્ત્રીનો વેશ લેનાર માણસનો તેજાજ પ્રદાનનો તેનો પતિ મગી ગયાનો દેખાવ થતા જે ડકન કરે છે તે લોટાના દેખાવામા માત્ર તત્કાળ સત્ય લાગે છે પણ તેના અતઃમા લાગણી દોતી નથી, તેમ સાનનોથી આપડેની સુજનતા પણ બહાર દેખાય છે પણ પોતાના અતઃમા ખખેખરી લાગણી આપતી નથી એમ માનવું પડે છે સદ્ગુણો પ્રયત્ન છતાં પણ ખર્ચા જાય છે અને દુર્ગુણો પ્રયત્ન વિના પણ સ્થિર રહે છે એ માયાની નિયમિતતા છે પાણી જમ મવ બાવવાથી અટકે છે અને બન છુટવાથી પાછું ચાલ્યું જાય છે તેમ કૃત્રિમ સુજનતા અભ્યાસના નિગ્તરપણાથી કદી નિગ્તર દેખાય છે પણ અભ્યાસ મદ પડતા પાછી પવા યન કરી જાય છે ખડ જોતા તો મગવી સુજનતા આવેજ છે એમ નિશ્ચયથી કહેવાતું નથી કાગળ કે—

असाधुसाधुर्वा भवति खलु जासैव पुनर्षी
न सगादार्जन्य न हि सुजनता कस्यचिदपि ।
प्ररूढे ससर्गे मणिभुजगयोर्जन्मजनिते ।
मणिर्नार्हदोषान्स्पृशति न हि सपो मणिगुणान् ॥

(માણસ સાર અથવા નરતુ જાતિયોજ યાય છે પરતુ સારા કે માઠા સગવી સુજનતા કે દુર્જનતા ઝાઝને પણ થતી નથી કેમકે મણી અને સર્પના પરસ્પર

જન્મથી થયેલો કોઈ દિવસ ન મટે એવો સંગ હોવા છતાં પણ મણિ સર્પના દોષને લેતો નથી અને સર્પ મણિના ગુણને લેતો નથી.)

આવાં વાડ્યો તો કર્ત્રિમ સુજનતાનો પણ અભાવ કરી નાંખે છે. પણ એવા દાખલાઓથી સત્સંગથી કાંઈ નથી થતું એમ નકી કરી એસિયે તો વળી સત્સંગની પ્રખળતાને હાનિ પોહોથી જાય છે. જોકે સત્સંગની પ્રખળતા કોઈ સારા પાત્રમાં જ જોવામાં આવે છે, વધારે પ્રખળતા તો સત્સંગ કરતાં દુઃસંગની જ છે, તો પણ નીચેના જેવાં વાડ્યો સત્સંગનું અતિથય પ્રખળ જતાવે છે. જેમ કે-

सत्संगात् भवति हि साधुता खलानां साधूनां न हि खलसंगमात्खलत्वं ।

आमोदं कुसुमभवं मृदैव धत्ते मृद्गंधं नहि कुसुमानि धारयन्ति ॥

(ખળ માણસોને સત્સંગવડે સાધુપણું આવે છે પણ સાધુ પુરુષોને ખલના સંગવડે ખળપણું આવતું નથી. જેમ કે પૃથ્વીપર પડેલાં ફુલની સુગંધ માટી અહણુ કરે છે પણ માટીનો ગંધ ફુલ અહણુ કરતાં નથી.) આ પ્રમાણે ખલને પણ સાધુ કરે એવું અહીં સત્સંગનું પ્રખળ દેખાડયું તે સાધુપણાના પરિપક્વપણામાટે દેખાડયું જણાય છે. સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં ભાવતવ્યતા કાંઈ વિચિત્ર રંગને દેખાડે છે, એટલે પ્રસંગને લઈને સઘળા વિચારો કોઈ કોઈ સ્થળે મળતા આવતા દેખાય છે, માટે જ્યાં જેમ હોય ત્યાં તેમ સંભવિત લાગ્યાવગર રહેતું નથી. તોપણ વિદ્યા સદ્વ્યાસવશાત્સુલભ્યા સૌજન્યમભ્યાસવશાદલભ્યં । (વિદ્યા સારો અભ્યાસ કરવાથી સુલભ થાય છે પણ સુજનતા અભ્યાસ કરવા છતાં પણ સુલભ થતી નથી.) આવાં વાડ્યો સુજનતાની દુર્લભતા જણાવે છે તે જ્યાં સંસારમાં નજર ફરિયે છિયે ત્યાં બરાબર અનુભવમાં આવી જાય છે. સોનું રૂપું વગેરે મહા મૂલ્યની ધાતુઓ બહુ દુર્લભ છે. તેના કરતાં પણ માણેક મોતી, હીરા વગેરે જવાહીરો વધારે દુર્લભ છે. તોપણ તેનાં દર્શન આપણને ઠેકાણે ઠેકાણે થાય છે, કેમકે તે ઘણા પ્રયત્નથી જનસમૂહાયને સુલભ થયાં છે. માત્ર પ્રયત્નના પ્રમાણમાં તેના મૂલ્યમાં જ વધારો રહ્યો છે. વિદ્યા અને કળાઓની એના કરતાં પણ દુર્લભતા છે તો તેજ વિદ્યા-કળાઓનો અભ્યાસથી અને સ્પર્ધાથી એટલો બધો વધારો થઈ ગયો છે કે જે જે મનુષ્યની કલ્પનામાં ન આવે તેવાં કાર્યો આપણને હસ્તામલકની પેઠે થઈ રહ્યાં છે. મોટાં મોટાં વિચિત્ર યુક્તિથી કરાતાં ખાંધકામો, હવાથી અગ્નિથી કે પવનથી ચાલનારા રાક્ષસી શક્તિવાળા મહાન્ યંત્રો, વિજળી, અગ્નિ, વાયુ. સૂર્ય, અને હવાથી કરાવવામાં આવતાં અદ્ભુત કાર્યો, અને ઘણે કાળે થઈ શકે એવાં કામો કાણેકમાં થઈ જાય એવી યુક્તિઓ જે આપણે આજ

જોઈએ છિયે તે વિદ્યા અને કળાનુજ પરિગામ છે, કેમ કે અભ્યાસના બળથી તે આની શક્ય છે, અને તેથી એ વિદ્યા કળાની દુર્લભતા પણ ફર થાય છે માત્ર પ્રયત્નના પ્રમાણમા તેનું મૂલ વધારે ગહે છે પણ અટો, સુજનતા તો એવી બધી દુર્લભ છે કે કાળે કરી તેનો ઘટાડો થતો જોવામા આવશે જો અભ્યાસથી કે સગમળથી તે દુર્લભતા ફર થતી હોત તો નિદ્વાન્ જ્ઞાવાન્ કે વનવાન્ લોકોમા તો તેના ક્યાક દર્શન થાત આ ઉપરથી એમ જણાવ છે કે સુજનતા કાંઈ જાતિના પ્રયત્નથી કે વિદ્યા કળાના યોગથીજ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ નથી, પરંતુ તેનિના પણ ક્યાઈ અનાયામે પ્રાપ્ત થઈ જાય છે અને તે વળી એવા અનુભુતા અજ્ઞામા પડે છે કે તે કે નહિ તેની પાપુ કોઈનેજ ખબર પડે છે અને વગર ખેતુ કારણ એ છે કે આ દુર્લભ સુજનતા છતાં નિવાવાન્ કે કળાવાન્ લોકો તેનો આલ્સ પણ બહુજ યોડો રાખે છે વળી કાંઈ સમયે તો વિદ્યા કળા એજ ખરી સુજનતારૂપે મનાઈ જાય છે અથવા તો જ જોવા ગુણસ્વભાવવાળો હોય તે તેના ગુણ સ્વભાવવાળામાજ સતોષ માને એટલે ખરી સુજનતાની પછી ઇચ્છા પણ શામાટે થાય? આ ધાડ સદૃશ માણુમને માટે જોછા પરિતાપની વાત નથી સુજનતાનું આટલું બધું દુર્લભપણું વાચીને તેના ગુણો નાપુત્રાનું મન થાય તો જોડે સુજનતાથી થતા સમગ્ર ગુણો તો કટી શકાય નહિ કેમ કે તે અનિનયનીય હોય છે તો પાપુ તે સમગ્રી યોડાક ગુણ ઉપર સૌનું લક્ષ ખેંચિયે ઈયે (અપૂર્ણ)

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત

(આપણુ પને ૨૬૨ થી.)

આટલા અક્ષર સાબળતા કુમારનું દૈયુ ભરાડ આવ્યું તેને આ ટાણે આ સૈમાન દુટી પડ્યું અને તેણે શબ્દ નગર જયનો તાપ બહાર કાઢના માડ્યો પેનો ફેની કાઢ નહિ પણ પેનો ગોડાજી કાઢ અપગધ જઈ થતા પકડાયો હતો મનુમાએ ફરીને કાઢ નહિ પુછવાથી તે બોલ્યો કે કેમ ભાઈ! શામાટે પુછતા હતા? કુમારે ધીરથી જનામ દીગો કે કાઢ નહિ ભાડ, મારા તો પેટમા પીડ બહુ થાય છે, માટે પછી જનામ દર્શ પણ મને લાગે છે કે તમે ગત્યગતની આસ પામના હશે માટે મારો ત્યાં એક સગો છે તેને કાઢ રીતે કાગળ પોચે એવો ઉપાય બતાવશે? પેલા ફેનીએ કહ્યું કે જો તારા કામ કરવામા કાંઈ ન ધારિયે એવો

ખનાવ ખનતો હોય તો મને ઢાલ આપ અને માણું તે સહાય આપ તો ખતાવું. મનુભાએ કહ્યું કે પરમેશ્વરની ખાતર કોઈ દિવસ ક્યાંઈ મિત્રાઈ ન કરી હોય તો પણ આજે મારી સાથે કર. જે ભૂપતસિંહને તું સભારે છે તેનોજ હું સગો છું અને તને આજથી મારો મિત્ર કરૂં છું. બોલ હવે શું સહાય માગે છે? કેદી ગોડજી તો ઝાળખી ગયો હતો તોપણ પ્રત્યક્ષ ન થતાં બોલ્યો, કે ભાઈ! તારી પાસે છરી હોય તો આપ તો હું અહીંથી નીકળવાની તજવીજ કરું. મનુભાએ પોતાની છરી આપો, એટલે પેલો કેદી બોલ્યો કે, ભાઈ, જે કામ હોય તે કહો. ત્યારે મનુભાએ કહ્યું કે અલે આ ચીઠી. ત્યાં હરિદત્ત કરીને મંત્રી છે તેને આપજે. એમ વાત કરે છે ત્યાં વિજળી પડવાથી દીવાલનો એક ભાગ ધસી પડ્યા કે તરત પેલો કેદી 'સાહેબ હું આપનો ગુલામ શું કરું છું તે પાછો મળીશ ત્યારે જાણશો.' એમ કહી મુકીયો વાળીને કાન સડેલ કુતરાંની પેઠે નાશી ગયો. અને મનુભા આ કોણ હશે એમ વિચાર કરતા બિછાના ઉપર કાંધવા લાગ્યા. આ કુમારને આપણે અહીં આરામ લેવા દઈને રાજનગર વિષે ખચર લઈએ.

એક દિવસ શિયાળાની અજવાળી રાતે ચાર ઘડી રાત ગયે એક રૂઢ પુષ્ટ જુવાન મેલાં લુગડાં પેરેલો, બોકાનું ભીડેલો, ખરા ઉપાડ જોડા હાથમાં અને ખભે લાકડી લઈને જોસભર ચાલ્યો. આવતો આશાથી અનેક વિચારો કરતો તથા નગરના નવા ફેરફારને જોવાને અને મનુભાને રાજનગરમાં લાવવાને ઘોડા ધડતો માણસ ચાલ્યો આવતો હતો. ગામ અરધો ગાઉ હતું ત્યાંથી સીમમાંથી નગરતરફ જતા ખેડુ લોકોનો તથા ઢોરઢાંખરનો શબ્દ સાંભળતો, ગામમાં વાગતા ઢોલ, કુતરાંઓના શબ્દ અને માણસોનો ઘોંઘાટ આગળ જતાં સાંભળતો તથા ધુમાડાના ગોટાઓ અને હવેલીઓનાં ઝખકતાં શીખરોને જોતો ચાલ્યો આવે છે ત્યાં તો ગામનો દરવાજો આવ્યો તેમાં તે પેઠો. એ બીજો કોઈ નહિ પણ પેલો મનુભાપાસેથી નાસી ગયેલો ગોડજી હતો. તે ગઢની રાંગને ટુંક માર્ગેથી પોતાના ધર તરફ વળ્યો. ધરનાં માણસો વાળુ કરવા બેઠાં હતાં ત્યાં જઈ ભાગેલી ખડકીનાં તેણે કમાડ ઠોક્યાં. કમાડ ઉઘાડી જુવે છે તો ગોડજી આવેલો જોઈ તેના બેરાં છોકરાં રાજી થયાં. ખાટલો નાંખી દીધો અને તે ઉપર બેસી તેણે વિસમ્મો ખાધો. ચોડીવાર રહી છાશને ઢુમરો ખાઈને તે ચદ્રમાને અજવાળે આરામ લેતો હતો ત્યાં બીજા મિત્રોને ખચર પડી તેથી તેઓ મળવા આવ્યા. હોકાઓની ગડગડાટી ચલાવતાં થોડાં ગરબાં મારી સૌણેને દેકાણે ગયા અને ગોડજી થાક્યો પાક્યો

ઘોટી રહ્યા. એને અહીં ઘોટનો' મેલીને રાજનગગમા મહાગજ ગયા પછી શુ થયું તે આપણે પેટેવા કહી જાઈએ, કેમકે આ પુત્રપથી ટોઈક ગભીર વાત ઉઠે છે તોપણ તેનો હમણા પ્રસંગ નથી

એક રાજા જવાથી દેશની દુર્ગા થાય છે તો પછી રાજવાનીનું શુ પુણ્ય? મહાગજ ભૂપતસિંહની ઉત્તરક્રિયા થઈ રહ્યા પછી ગાંધીએ ઢાપ બેમે એનિગેની ગડમડ થના માડી હતી કુમાર ભીમમા ખગ કુનર નથી એવો ખખર હરિદત્ત મત્રીને તેજ વખતે કાઠક કાઠક પડી હતી એ નાત તેના મનમાંથી ખમતી નહોતી પણ શુ કહે? તેજખાને એના ખખર મળ્યા કે કુમાર ભીમભાના સમયમા ૧૭ક મલીને ગમ ગયો છે તેથી તેજમાએ સમાધાનીને સાડ તથા સાડ લગાડવાને સાડ હરિદત્ત મત્રીને બોનારાને કહ્યું કે, તમે ગજ્યમા વૃદ્ધ માણસ અને મોભાદાર છો એટલામાટે તમોને પુછનાનું કે પ્રજાનો અને કારભારીનડગનો શો વિચાર ચાને છે? બેય કુમાર રાજ્યના છે, પરંતુ ઘણું જો મનુષ્ય એઓના પધારવાની વાટ જોની છે કે નુ કરવું છે? મત્રી હરિ તે ખરેખરી સનાહ આપતા અને પોતાને મન ગમતું વવાનું તેણે પુછતા જણાવ્યું કે કુમાર શ્રી મનુષ્યનો પત્તો મળ્યો જોકે કંઈ છે તોપણ હજી તેનાં રોવમા આપણે નિરાગ ન વડું જોઈએ મહાગજના પુણ્યપ્રતાપથી તેઓ સહિસનામત આપણને મળશેજ માટે હાલ વાટ જોનાની મને જરૂર લાગે છે આમ કરવાથી આપની યોગ્યતા છે અને પ્રજાને સતોષ થશે હમણા શકુન સાચવા માટે આપને મનમા આવતું હોય તો મહારા નતી જે તગવાર છે તેનો રાજ્ય ગાંધીપર અભિષેક કરવો આમ કરવાથી બેય વાત સચનાશે આ વાત રાજમાને ગળે ઉતરી તેથી તે પ્રમાણે સવળી વનસ્થા થઈ ગઈ મહાગજ ભૂપતસિંહના નામથી, તેજખાની સમતિથી તથા મત્રી હરિદત્તની સહીથી સર્વ કામ ચાલના માડ્યું રામનમ પ્રમાનની સનાહ લઈ મત્રી કામ ચલાવતા હતા પણ તેનું મન સ્થિર ન હતું પેટેની જગ્જ મનુષ્ય મળે અને તેને ગાંધીએ જોમારીને મરવું અને તેમા નિરાશ થવાય તો બાવરાજને ગાંધીનીશીન કરીને મરવું, એ હતી આવા કારણથી તેઓ માયે પાગડીપેરતા નહિ બાશ્રી કસળીખાને અને બાલગજને ઉઠેરીને જમના બાઈએ મોટા કર્યા મત્રી હરિદત્તનો નાનો પુત્ર દેવરાકર પણ એની સાથેજ ઉછરીને મોટા થયો એને જગનવા હરિ તે નાપી મેહેનત લીરી રાજ્યમા આપ સ્વાયી લોકો ઘણા હાલ છે તેણે પોતાના સ્નાયથી તેજમાને ઉડું સમજાની ધીર તેને કામમાંથી કાઢી નાખી પેનશીન કરાવ્યું પરંતુ જનાસુની તેઓ ગામમા

હોય ત્યાંસુધી તેની પ્રતિભાને ક્ષીધે શું ખની શકે? ગામ બહાર ચણાતું દેવળ પૂરું થયું તેમાં મહારાજ ભૂપતસિંહ તથા રાજબાના નામસ્મરણાર્થે મનુભાના નામનો લેખ કાતરાવ્યો તથા ભૂપેશ્વર મહાદેવની પ્રતિમાનું સ્થાપન કર્યું. મદિરની કારીગરી તથા શોભા જોવાને ગામના માણસોનો મેળો ભરાણો. સાંજ સમયે તેજબા, ભીમભા, કશળીબા અને બાલુભાની સવારી સાથે દર્શન કરવા આવવાની હતી. ઘડી ૪ દિવસ રહ્યો ત્યાં બહાર એવી વાત આવો કે તેજબાને એકદમ પેટપીડ ઉપડી છે તેથી પોતે અને ભીમભા પધારશે નહિ અને તેને ક્ષીધે જમના બાધ તથા કશળીબા પણ પધારશે નહિ. એટલામાં મંત્રી હરિદત્તને બાનડી આવીને કહી ગઈ કે કુમાર બાલુભા તથા આપ પ્રધાનને લઈને પધારો એટલે પ્રજાને સાડું લાગે. અંદરબાને શું ખટપટ ચાલી હતી એ કાઢને ખબર ન હતી. તેજબા તરફના દુષ્ટ ખટપટી લોકોએ બાલુભા અને મંત્રી હરિદત્તને કેદ કરવાનો વિચાર કરેલો હતો પણ તે વાતની તેજબાને ખબર પડવાથી તેને કાંઈ બીજો વિચાર સુઝી આવ્યો તે એ કે જીલમ કરીને રાજ્ય પચાવી પાડવું તે કરતાં સાડું દેખાડીને સત્તા રાખવી તે વધારે સાડું છે. આમ થવાથી ખટપટીઓને તેમણે વાર્યા અને ઉઠેલો ગોટો બેસી ગયો.

હવે કશળીબાની ઉંમર ૧૩ વર્ષની થવા આવી હતી. તે પોતાની માતા રાજબાને અને પિતાજી ભૂપતસિંહને સભારીને ઘણીવાર આંસુ પાડતાં. જમના બા બથમાં ધાલી તેને સમજાવતાં કે, બા સાહેબ! આ તે શું કાંઈ આપણને યોગ્ય છે. તમારા કાકાની છાયામાં અને પિતાજી ભૂપતસિંહ મહારાજની સત્તામાં આપણને શું દુઃખ છે? હવે તમે મોટાં થયાં છો. તમારા વિવાહની ગોઠવણમાટે ગંભીરતાથી પ્રયત્ન આણે છે. તેજબા પણ તમને ઘણું આહે છે. ઘડીયે ઘડીયે મનુભાને સંભારો છો તો તે દિવસ પણ ઇશ્વર આપણને દેખાડશે. આમ કહી રમતે ચડાવી તેને શાંત પાડતાં. તેજબાના મનમાં એમ હતું કે કશળીબાના વિવાહ થઈ ગયા પછી જ થાય તે ખરું. ત્યાંસુ કાંઈ માથુ ઉપાડવું નહિ. પાસેના શ્રીનગર નામના નગરના રાજા ઉદયસિંહની સાથે રાજરીતિ પ્રમાણે વિવાહનું નકી થયા પછી સર્વ મડળ એક થયું અને ધામધુમથી વિવાહની તૈયારી ચાલી. દરબારમાં સઘળે હાંડી ઉલેચ ટગાવા લાગ્યા, ચુના છંટાવા લાગ્યા, અને ગામમાં પણ તે પ્રમાણે થવા માંડ્યું. સઘળે ઠેકાણેથી શોક દૂર થઈ આનંદ દેખાતો હતો. રાતના દીવાળીના જવા દીવાની હારો શોભતી હતી. લગ્નનો દિવસ માઘ શુદ્ધ ૧૫ નો ઠર્યો હતો. તે દિવસે ઝોઝણું આવ્યું તેની ધામધુમમાં અને સન્માના-

દિક્કમા સવ મહળ લાગી ગયું દિવસ આખો તે કામ આપ્યા પછી ગોધુલિક લગ્ને કરાગીમાના લગ્નનો સમારમ થયો તે વિધિ સમાપ્ત થયા પછી મોટા મે હેનમા ગાજસલા ભરાણી (અપૂર્ણ)

પુસ્તકોની પહોંચ

સુગોષ સગ્રહ નામની ચોપડી ગ્યનાગ ગ કાનજી ધર્મસિંહ તન્કથી મળેન છે એમા ઇશ્વરભક્તિ, નીતિ ઉદ્યોગ, સસાર સુનારો નિગેરે વિષયોપર ઠીક વર્ણુ કર્યું છે ઝનિતાગ્યના સગ્ન અને સમજાવ તેની છે આપા છે કે એ રચનાર એનાએ પ્રયત્ન ઉપર મહયા ગ્રેશે સ્ત્રિયોના વર્ણુનો કે નિનામોના વર્ણુનોમા ઉત્તરવા કરતા આ માગ નીધો એ ધણુ આર છે આ ચોપડી કચ્છ દેશા વિપતિ મળાગજને અર્પુ થઇ છે તે જ્ઞેઽ સતોષ ઉપજ છે કિમત ૧૨ આના મુ મુગજ ચપાગની

સ્વધર્માભિમાન રા જટાગકર લીલાધર ત્રિવે ૧જે રચેતુ મળ્યુ છે એમા નામને અનુમતો વિષય છે તેના સાત ભાગ કરી વર્મ, વેદોક્તનમ, આચાર વિચાર પુગણની વાતો, સસાર સુનારો અને કળનણી, અનાચારની વૃદ્ધિ, અને સ્વદેશાભિમાન વિષે લખેતુ છે આ પ્રમાણે વિષયો ચર્ચાવાની ધણી જરૂર હોવાથી આ ચોપડી જ્ઞેઽ અમે પ્રમત્ત થયા છિયે આ વિષયમા પુનઃકિન વગેરે દોષો પણ શુણુરૂપ ગણના યોગ્ય છે અહી સમાજ એટલી રાખનાની છે કે આ પણે સગ્રહ કરેના પુસ્તકમા જ્ઞે ળીજ દોષ-પુસ્તકનો ઉતારો કરવામા આવે તો તેની યા ૧ રાખની અને દોષનો વિષય લખવામા આવે તો તેમા ગભીર શબ્દો વાપરના સામટીરીતે પુસ્તક ઉપયોગી છે કીમત ૩ ૧ છે મુ જમનગર

લક્ષ્મણોદય નામની નની નાર્તાની એક ચોપડી ગ આણંજી વાનજી રા જ્યશુર તન્કથી મળી છે એમા અવિચારથી થતુ માહુ પરિણામ તથા લક્ષમણ નામના ગજકુનરના ઉ યની વાત છે હુકામા રૂપ પ્રકરણુ કરી ઉદયમા સમાપ્તિ કરી છે જેટલીક સકલના સંલલિત હોય તોપણ કચ્છી ઘટિત નથી કેમકે લોકોની ભૂન નિચિત્ર હોય છે નિષેધ વાક્ય કરતા વિધિનાક્યનો હેતુ તરત સમજાય છે તે વાત લખનાગઓએ ધ્યાન રાખવા યોગ્ય છે ભાષા-રચના ઠીક છે કિમત આના ૬ છે મુ કંગોદ

શેઠ નર્ગીનદાસ દુર્લભદાસનાં સ્ત્રી વાઈ મીસ્ત્રીનું દુઃખદ મરણ.

ખેદની વાત છે કે આ બાઈ પોતાની ૧૫ વર્ષની નાની ઉમરમાં પોતાના બેલા ધરની અને કુટુંબીઓની માયા છોડી ૧૯૪૪ ના આ. વ. ૧૩ ને રોજ નાની વયની એક પુત્રીને પાઠળ રાખી સ્વર્ગવાસી થયાં છે.

એ બાઈ સં. ૧૯૨૯ ની શાલમાં દલાલ શેઠ ગંગાદાસને ત્યાં જન્મ્યાં હતાં. તેનો સબંધ શેઠ નર્ગીનદાસની સાથે થયો હતો. એવો સારો સબંધ મળવાથી તે બાઈનો ભાગ્યનો ઉદય હતો. સં. ૧૯૪૦ માં તેમનાં લગ્ન થયાં હતાં સાસરાના ઘરમાં આવો તેમણે થોડો વખતમાં સંતોષ લીધો હતો તથા પોતાના કાપણથી પોતાના સાસરાને સંતોષ આપ્યો હતો. છેવટ કોઈ અસાધ્ય સૂતિકા રોગ લાગુ પડતાં તેમનું શરીર પડી ગયું. એમનો સ્વભાવ મળતાવડો અને ઘણો ગરીબ તથા ગૃહસ્થને શોભે તેવો હતો. શેઠ નર્ગીનદાસને આ ત્રીજીવારનું ધર છતાં તેમના ગુણથી તે સંતોષી હતા. પણ દૈવગતિ શુ કરે છે તે ખબર પડતી નથી. ઇશ્વરના ધર આગળ મનુષ્યનું કાંઈ જોર નથી. માટે જો કરી શકીયે તો માત્ર એટલુંજ છે કે તેમના ગુણ સંભારી તેના કલ્યાણના માર્ગમાં મન જોડી વિવેકદષ્ટિથી કાળ વીતાડવો.

શેઠ લક્ષ્મીદાસ સ્ત્રીમજીના પુત્ર નેણશીમાઈનું સ્વેદકારક મરણ.

આ ખેદકારક બનાવ નોંધવાનો પ્રસંગ દૈવગતિથી આવ્યો તેને માટે અમને ભારે દિલગીરી ઉપજી છે. આ બાઈએ પોતાનો ૩૦ વર્ષની નાની ઉમરે સં ૧૯૪૪ના ભા. વ. ૪ રવિવારને રોજ સ્વર્ગવાસ કરી પોતાના કુટુંબને અતિ દુઃખિત કર્યું છે. શેઠજી લક્ષ્મીદાસ સદાગ્રહી આસ્તિક અને ઉદાર મનના હોવાથી વેદધર્મ સમાને લગતિ બાળકમાં આરભથીજ મદદ કરતા આવ્યા છે. તેજ રીતે બાઈ નેણશી પણ તે પ્રમાણે લક્ષ આપતા. તે પોતાના નામાંકિત પિતાના મોટા ધંધાનો જોગે ઉઠાવી લેવાલાયક થઈ તે બાળકનું ધણું ખર્ચ કામ ઉપાડી લઈ પોતાના સ્વર્ગવાસી બીજા બાઈઓના વિયોગને વિસારે પડાવે તેવી સમજણ ધરાવતા હતા. પરંતુ કાળયોગથી આ સમયે આ માઠા બનાવને લીધે શેઠ લક્ષ્મીદાસને અસાધ્ય રણ હાનિ થઈ છે. મરનાર ૧૯૧૩ ની શાલમાં જન્મ્યા હતા. ચાલતી ટેળવણીનો તેમણે અભ્યાસ કર્યો હતો. સ્વભાવે શાંત અને મિલનસાર તથા એકમાર્ગી

હતા તેમજ મનના ઉગ્ર હતા ઇશ્વરે તેને વધારે લાખ આપ્યું આપ્યું હોત
તો શેઠજી લક્ષ્મીદાસને ઘણું નિવિતપણું થાત, તેમજ તેઓ સારા કામકાજમાં
મદદગાર થઈ પડત એની આશા હતી, શેઠ લક્ષ્મીદાસ જવા દીન જનોની
દાન સામળના તિરતર ઉત્સાહવાન ધ્યાણ ગૃહસ્થને આવું અસદ્ય દુખ સભવેજ
નહિ, પરંતુ વેગ જાળવનાર છે ત્યાં કોઈનું કાંઈ ચાલતું નથી આ દુખ વિસારે
પડે તેવું નથી તોપણ કાળગતિ નિશ્ચિત છે, સસાર દુખરૂપ છે તથા જે સુખદુખ
આવે તે સહન કર્યાવિના છુટકો નથી માટે તેમના સ્નેહી સખીને સ્મરણ આપી
છિયે કે હવે જો કરી શકીયે તો માત્ર એટલું જ છે કે તેમના સારા ગુણો સભારી
તેમના કલ્યાણના માગમાં યત્ન કરતા મન વિનય વિવેકથી સદ્વિચારમાં જોડવું

શેઠ જમનાદાસ દેવીદાસનો શોકજનક સ્વર્ગવાસ

લાખવાને અત્યંત નિગિરી ઉપજે છે કે આ ગૃહસ્થ પોતાની ૪૧ વર્ષની નાની
ઉમરે યોડા દિવસનાં આજ્ઞરીમાં એકાએક સ ૧૯૮૪ ના ભાદરવા વદી ૧૮ ને
જેજી આ સસારને ઝાડી ગયા છે

સુમધમાં માવજી અને ખેતરી પ્રેમજી એ બેય મોટા શેડીયા હતા તેઓ ખ-
લાળીયાપાને મોરપર નામના ગામમાં રહેતા હતા અને ત્યાં નેની સારી આખર
હતી યોગ્ય મખત પછી કાંઈ નમળો સ્થિતિ આવવાથી તેઓ બેય જણા રોજ-
ગાગને અર્થે સુમધ આવ્યા, ઇશ્વરકૃપા અનુકૂળ તેથી આવતાવેત વધો કરના
ગાડતા પ્રતિ દિવસ લાખ વાતો જતા યોડા વખતમાં મોટા આમરનાર ધનિક ગૃ-
હસ્થ થયા એ બેયને યોગ્ય ઉમ્મર થતા પુત્ર સતતી પ્રાપ્ત ન થઈ તેથી છેવટ
શેઠ ખેતરીએ પોતાના પુત્રી માંદ જોડીમાંદનો સમય શેઠ જમનાદાસ વેરે કર્યો
શેઠ જમનાદાસના પિતા આ સમયમાં એક સાધારણ ગૃહસ્થ હતા તે જમના-
દાસને યૌદ્ધ વર્ષના મેની ગુજરી જતા શેઠ જમનાદાસ પોતાના કાજ નરોત્તમ નારા
ણામનો ધાયામાં રહેતા હતા ખેતરી શેઠના પુત્રી જોડીમાંદ સાથે સખત થવાથી
શેઠ જમનાદાસનો ભાગ્યેદય વયે સ ૧૯૧૭ ની શાનમાં તેના લગ્ન થયા અને
શેઠ ખેતરીએ પોતાના પુત્ર હોય તે પ્રમાણે પોતાને ત્યાં રાખી પોતાના વ્યવ-
હારથી વાકેફ કર્યા બાદ જોડીમાંદ કાલ્લ અને સદ્ગુણી અભાવના હોવાથી તેના
પંડિને મુન્ડનાનું મુખ્ય નાનન થઈ પડ્યા, ત્યાંથી શેઠ જમનાદાસે પોતાની લાંબ

કીર્તી પોતાના કાકા અને સસરાને સારો સંતોષ ઉપજાવ્યો. ખેતશી શેઠ સ ૧૯૩૧ ની શાલમાં જુજરી જતાં તે સ્વતંત્ર થયા અને રગીન કાપડના જથ્થાબંધ વેપારમાં સારો લાભ મેળવતાં આવતાં આજસુધી તે પોતાનો મોભો જળવતા આવ્યા હતા. આવા ગૃહસ્થો વધારે આયુષ્ય ભોગવે તો તે કાંઈ પણ લોક હિતાર્થ કામ કરે પણ દૈવના ધર આગળ કોઈનું જોર નથી. સં. ૧૯૦૩ ની શાલમાં તે જન્મ્યા હતા, આલતી ભાષાની સાધારણ કેળવણી તેણે લીધો હતી, સ્વભાવે મિત્રનસાર, અને ડાહ્યા હતા ધર્મ વિષયમાં તેને આસ્તા હતી. દ્વારકામાં માવજી પ્રેમજીના નામથી ધર્મશાળા ખંધાવી તથા ખંભાળીયામાં પોતાના સસરાના સ્થાપેલ કામનાથ મહાદેવના મંદિરમાં નિરતરને માટે નોખત ચાલુ કરી. મુખ્યની વેદધર્મસભાના પણ આરંભથી તે પેલા નંખરના સભાસદ હતા પોતાની પાછળ પોતાનાં વિધવા સ્ત્રીને, ત્રણ પુત્રીને તથા એક પુત્રને રાખી ગયા છે.

કાળગતિ દુરત્યય છે, અને મનુષ્યલોક પરંતં છે માટે એમનાં કુટુંબને અમે તેમના કલ્યાણના કાર્યમાં અને સદ્વિચારમાં મન જોડવા ભલામણ કરિયે છિયે.

શેઠ માધવજી મુરારજીના સ્ત્રી વાઈ મોઘીનું મરણ.

લખવાને અતિ ખેદ ઉપજ છે કે બાઈ મોઘી સ ૧૯૪૪ ના ભાદરવા વદી ૯ શનિવારને રોજ ૧૫ વર્ષની નાનો ઉમરે વિષૂચિકાના ઉપદ્રવથી સ્વર્ગવાસી થયાં છે.

એ બાઈનો જન્મ સં. ૧૯૨૯ ની શાલમાં ઠા. રૂપજી નેણશીને ઘેર થયો હતો. દસ અગિયાર વર્ષની ઉમરે શેઠ માધવજી મુરારજીની સાથે તેનાં લગ્ન થયાં હતાં. જ્યારથી તે બાઈ પરણીને પોતાના પતિના ઘરમાં આવ્યાં ત્યારથી દિવસે દિવસે સારી સ્થિતિ દેખાવા લાગી હતી. તેનો સ્વભાવ અતિ નરમ અને ગરીબાઈ વખાણવાલાયક હતાં. પોતાના ઝોરમાયા પુત્ર અને પતિ વગેરે સાથે સલાહ સંપથી રહી તેમણે કુટુંબમાં સારી છાપ બેસારી હતી. પણ આયુષ્ય તુટે ત્યાં મનુષ્યપ્રયત્ન નિષ્ફળ થાય છે. કાળગતિ કેવી છે તે કાંઈ ખબર પડતી નથી. એમના પતિ પુત્ર વગેરે કુટુંબને અમે ભલામણ કરિયે છિયે કે કાળની ગતિ વિચિત્ર છે માટે તે ઉપર વિચાર નહિ કરતાં જમીનને તેમ તેના કલ્યાણના કામમાં લક્ષ આપી મનને સદ્વિચારમાં વાળવું.

ओम् तत्सत् ।

आर्य धर्मप्रकाशः

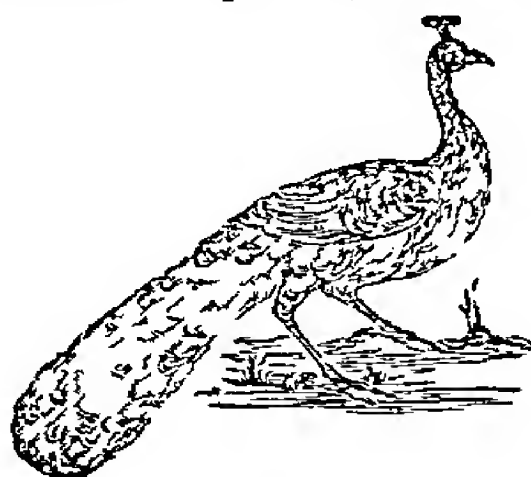
ARYA-DHARMA-PRAKASHA

पुस्तक १७ मुं

संवत् १९४५.

वसततिलका

आव्यो अरे समय शुद्ध- मनोमयर !
कामादि साथ लडवा कर का असूर ?
आ भोग आशिविपरूप विसार भाई,
राजी रहे सुखद ईश्वरगान गाई

छपावी प्रकट करनार

वेदधर्मसभानी कार्यभारमडली

Bombay

SUBODHA PRAKASH PRESS

सन १८८८ ईसवी

मूल्य १॥ रुपियो,

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જેને જન્મ જરા અને મરણ કે આઘંત આવે નહિ,
જેને નિશ્ચય કાલ કર્મ ગુણ કે ઠોઈ નચાવે નહિ;
એવા એક અખંડ દેવ અમને આનંદદાયી થજે,
સત્પ્રજ્ઞા સુવિચાર સત્સમય ને સદ્ધર્મને આપજે.

કેશવલાલ હરિરામ,
આર્યધર્મપ્રકાશ તંત્રી.

વર્ષાનુક્રમણિકા

વિષય

પૃષ્ઠ

૧ અભિનન નૌકા	૭૪
૨ અવતરી જાણ્યાએ નહિ અને જાણ્યાએ નહિ (સાદૂલ)	૯૭
૩ અવસર ન આવવાવિષે (૫૬)	૨૨૧
૪ ઈશ્વરપ્રાર્થના (૫૬)	૧
૫ અતે કાંઈ ન હોવાવિષે (સાકી)	૧૪૫
૬ અત કરણુ ઓળખવાવિષે (વસતતિ-નકા)	૨૧૭
૭ અત કરણુપગીસણવિષે	૨૪૨
૮ કાંઈ અનૌકિક ઉત્પાત અને અકસ્માત	૩૬
૯ અથાવનોકત (અપૂર્ણ)	૭૧-૧૩૬-૨૨૬
૧૦ ચર્યાપત્ર (ચદ્રપ્રભાના વિવેચન સમવી)	૧૨૮
૧૧ નમ્રત વિગેરે અવસ્થા	૩
૧૨ જીલને શીખામણ (કામી)	૭૩
૧૩ નવા વધનો આરભ	૨
૧૪ નેશનલ ટ્રાન્સેસ	૫૧
૧૫ પુસ્તકોની પહેચ	૬૫-૧૦૬
૧૬ પુનરુદ્ધાહવિષે વિચારનો એક પત્ર	૧૬૬-૨૦૨-૨૨૫
૧૭ પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત (અપૂર્ણ)	૧૫-૨૬-૬૮-૬૮- ૧૩૫-૧૬૧-૨૦૭-૨૧૮-૨૫૦
૧૮ બાલકને નહાવાવિષે	૩૩
૧૯ બુદ્ધિ	૧૧
૨૦ જોવાવાનની સ્થિતિવિષે	૧૭
૨૧ લક્ષિતસહિત જ્ઞાનજોવ	૪૩
૨૨ લવિષ્ય ન મટવાવિષે (ઈદ્રવિનય)	૧૬૩
૨૩ મણિગ્તમાલા(અપૂર્ણ) ૧૭-૫૭-૭૩-૧૧૩-૧૭૭-૨૦૬ ૨૩૩ ૨૫૭	
(પેહેના ત્રણ અકમા નબરમા ફર છે માટે અતુકમે અહી નોધેન છે)	
૨૪ મન ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહવિષે	૫૮

વિષય.

પૃષ્ઠ.

૨૫ મોઘાંભાઈ (શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજીનાં માતૃશ્રી) નો સ્વર્ગવાસ. ૩૯	
૨૬ માણેક વહુ (શેઠ પુરુષોત્તમ ઓધવજીનાં સ્ત્રી) નો સ્વર્ગવાસ. ૧૧૨	
૨૭ યોજનાને અંગે સર્વ ઉપયોગી ૨૧	
૨૮ ખાઈ રામકુવર (શેઠ વસનજી ખીમજીનાં પત્ની) નો સ્વર્ગવાસ... ૪૦	
૨૯ વર્તમાન કેળવણીવિષે ૮૫	
૩૦ વિનાશકાલે વિપરીત બુદ્ધિ (કવિતા)... .. ૧૭-૭૩	
૩૧ વેદધર્મસલાને બક્ષીસ ૯૬	
૩૨ વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય (ભુજંગપ્રયાત)... .. ૨૪૧	
૩૩ સત્યભૂતિ હરિશ્ચંદ્રની સત્યતા. ... ૧૦૫-૧૨૨-૧૪૭-૧૯૪	
૩૪ સૌજન્ય અથવા સુજનતા. ૬	
૩૫ સૌહૃદને માટે શોચ. ૪૮	
૩૬ સંસારમાં શો સાર ? (શાર્દુલ) ૪૧	
૩૭ સંસારમાં આ સાર (શાર્દુલ). ૫૭	
૩૮ સંતુષ્ટપણાવિષે (શાર્દુલ) ૧૨૧	
૩૯ સંસારમાં સાર વિચારવા વિષે (કવિતા) ૧૪૬	
૪૦ સાંસારિક બોધ (સ્વર્ણવરા) ૧૪૫	
૪૧ શું બલુન એજ વિમાન હશે ? ૬૩	
૪૨ શેઠ મોરારજી ડુંગરશીનો સ્વર્ગવાસ. ૯૬	

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૭ મુ

કાર્તિક, સનત્ ૧૮૮૫

અંક ૧ લો.

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

ઈશ્વરપ્રાર્થના

જીનાય વ્યાળ નટવર, હાથ મારે મૂકો મા,
હાથ મારે મૂકોમાં, હાથ મારે મૂકો મા,—દી૦
આ મહાભવસાગરે, ભગવાન હુ ભૂવો પડ્યા છુ,
ચોનો નિવાસ ચપના કાન આ તક ચરો મા,— ૧૦
આય ઇશ્વર આપનો આધનવિષે સમજુ નહીં હુ,
પ્રાણપાનક પોત જોઈ, શખ આખર મૂકો મા,—દી૦
માત તાત અગા સહોદર, ને કહુ તે આપ મા,
હે કૃપામૃતના સોવર, દામમારૂં તૂંકો મા,— ૧
ગણ કશનવાનનુ છે, ચણ દે હગ્ગિમ તાડ,
અખિનનાયક આ સમય, ખોટ મને પણ ખૂટો મા,— ૧૦

નવા વર્ષનો આરંભ

શરદ કંતુના ગળિયામણા દિવસોમા, નોગતાની નવગી ગનિઓના
અને દોવાવાના આન કારી દિવસોમા પગમ દ્યાણુ પગમેથરની પૂર્ણ કૃ
પાથી મ માડ યુવાવસ્થાના આગલનુ સોળમુ વર્ષ, પ્રાપ્ત થયેની અપત્તિની
શક્તિના પ્રમાણમા નિર્વિદ્ધ પૂર્ણ ઝરુ અને હવે આગલ વતુ આ સત્તમુ
વર્ષ પણ સુખચેતના નિગમન વનાની આશા માવુ છુ મન ગક્તિયો પ્ર
કટ થવાનુ સ્થાન અને ગક્તિપ્રમાણે નિચારોના તગો ઉત્પન્ન થતા તે
તરગોમા તણાતા તેવા તેવા પ્રમગે પોતાની ગક્તિપ્રમાણે સુભ કાર્યો કરી
મતાવવાનુ સ્થાન પણ યુવાવસ્થાન છે પરંતુ આમા પૂણકામ પગમે

શ્વરનીજ પૂર્ણ કૃપા હોય તો કશું અશક્ય નથી. મારા ઉત્પન્ન કરનારા અને પાળનારા વેદધર્મસભાના સભાસદોની મારી ઉપર પૂર્ણ કૃપા અને પૂર્ણ પ્રીતિ છે તેથી હું પરમેશ્વરની પૂર્ણ કૃપા છે એમ સમજી શકું છું. તોપણ તેવા સંબંધ વગરના પણ અન્ય લોકો મારા ગુણવિષે આસક્ત થાય તો હું શું શું કરી શકું નહિ તે કાંઈ કેહેવાય નહિ. નિરંતર ખેદ કરવાનો પ્રસંગ એટલોજ છે કે લોકોની મનોવૃત્તિઓ વિચિત્ર પ્રવૃત્તિ અને વિષયના સુખ-ભોગ ઉપર વળી ગયેલી હોવાથી ભાંગ્યાતુટા બોલથી પણ ઔષધની પેઠે પરિણામે કલ્યાણ કરે એવા મારા તરફના બોધ ઉપર બહુ થોડી વળતી જોવામાં આવે છે. પથ્ય ને ઔષધ કદિ ગુણકારક જાણે તોપણ થોડી બુદ્ધિ-વાળા લોકો ચઢણ કરે નહિ, તેવીજ રીતે મારા વિષયોનું અને તો તે જગતની રીતે સંભવિત છે. રજેગુણથી રંગાઈ ગયેલાં અંતઃકરણોમાં વિષય-ભોગની વાતો નિરંતર પ્રીતિ ઉપજાવે છે. જ્વરના જોરથી ખગડી ગયેલી જીભમાં ગમે તેવા મીઠા પદાર્થો પણ કડવા અને સ્વાદ વગરના લાગે છે તેમ રજેગુણની ખટાઈથી ચડેલા વિષયભોગના રંગથી રસખસ થઈ રહેલ મનમાં નીતિની, નિવૃત્તિની કે સદુપદેશની વાતો કડવી અને સ્વાદ વગરની લાગે છે. આવા પ્રસંગમાં મારે મારું કામ બળવતું દોષ પણ રીતે સેહેલું તો નથીજ, તોપણ મારા ઉત્પન્ન કરનારા અને પાળનારાઓ વેદધર્મસભાના સભાસદોની સહાયતાથી આટલા વર્ષ આયુષ્ય ભોગવી ઉદયમાં દેખાઉ છું. અને બીજા પણ મારા ગુણપર પ્રીતિ રાખનાર અને કાંઈક પુષ્ટિ આપનારા તેમાં આશ્રયભૂત થયેલ છે તેથી તેઓ સર્વનું અતુ ક્રમે કલ્યાણ થાય એવું ઇચ્છું છું. આજ માર્ગેથી દોષ દિવસ નહિ ધારેલું મોટું કામ પણ પ્રસંગપર હું કરી શકવા સક્તિમાન થાઈશ, એવી આશા રાખું છું. વેદધર્મસભાના સભાસદો પ્રવૃત્તિમાન થઈ જવાથી જોઈ સભાનું એક બે વાર શિવાય વધારે મળવું થતું નથી. તોપણ સભાસંબંધી કામદાજ ઠીક ઠીક આલ્યું રહે છે. શું શું પુસ્તકો તૈયાર થઈ ગયાં છે તે ગયા વખતમાં અને પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓને ઇનામ આપવાના પ્રસંગમાં જરા ચેલી સભામાના વૃત્તાંતમાં આવી ગયેલ છે ત્યારપછી પણ હવે આ વર્ષમાં કાંઈક વખત પ્રમાણે પુસ્તક પ્રગટ કરવાનું પ્રયત્ન થશે. સદ્ગોષ્ઠનાં નાનાં નાનાં પુસ્તકો આર્યપ્રજા વગરમૂલ્યે વાંચી શકે એટલે સુધીની યોજના પણ મારા અંતરમાં નિરંતર રહે છે, પણ ધનમૂલમિદંજત્ (જગતનું મંડાણ

ધનજ છે) એ કેહેવત પ્રમાણે જે જે આશ્રય આપનાગએ તગ્દયી મળે છે તે તે પ્રમાણે કામ કરાતુ જવાય છે અને લગીશ્વપ્રયત્નની પેઠે કાઠ દાડો તેમાથી ઉદ્ધાર થશે ગયા વખમા નાના મોટા જાવન વિષયો આવ્યા છે તેમા અપરોક્ષાનુભૂતિ એ મોટો વિષય સાપાતરરૂપે આવેલ છે અને બીજા ઠેટલાક સામાન્ય બોધ આપનાર આવેના છે આ વખતે મહિરત્નમાળા એ પ્રશ્નોત્તરરૂપે સાધારણને પણુ બોધ આપે એવો અને વૈરા યરૂપ સાવનને વવાગ્નાર વિષય છે તે અધિકારીવર્ગને ઉપયોગી થવા લેવા વિચાર છે અને એકાદ આયાનુ પણુ સાપાતર લેવા વિચાર છે બાકી તે શિવાય નવીન પુસ્તક પ્રકટ થાય તે ખરૂ કાળનો મહિમા અને ઇશ્વરની ગતિ વિચિત્ર હોવાથી વિશેષ સકલપો કરવા ઠીક નહિ માટે કાઠ વવારે કહા શકાતુ નથી ઇશ્વર સવતુ કલ્યાણ કરે જે નિયતા પ્રભુએ જન્મ અને આટલે સુધીનુ આયુષ્ય આપેલ છે તેજ પરમેશ્વર સવના મનોરથો સિદ્ધ કરનાર છે

જાગ્રત વિગેરે અવસ્થા

પ્રથમ ગયા વર્ષના ચોપાનિયાના આઠમા અકમા જાગ્રત અને સ્વપ્નની સમાનતાવિષે એક વિષય આપી ગયા હિયે એ વિષયની વધારે પૂર્તિમાટે રામચદ્રને વસિષ્ઠ બોલ આપે છે તે પ્રસંગની નીચેની વિગત આપીએ છિયે તેમા અનુક્રમે સુષુપ્તિ અને તુર્યા વિષે પણ સુચનવામા આવશે

જે ૧૧ પદાર્થોમા સ્થિરતાની પ્રતીતિ થાય છે તે જાગ્રત્ કેહેનાય છે અને જેના પદાર્થોમા અસ્થિરતાની પ્રતીતિ થાય છે તે સ્વપ્ન કેહેનાય છે સ્વપ્ન પણ જે કાલાતગ્મા રહે તો જાગ્રત્ કેહેવાય અને જાગ્રત્ પણ જે કાલાતરમા ન રહે તો સ્વપ્ન કેહેવાય એટલે એ રીતે જાગ્રત્ સ્વપ્નપણાને પામે છે અને સ્વપ્ન જાગ્રત્પણાને પામે છે સ્થિરપણા અને અસ્થિરપણાવિના જાગ્રતમા અને સ્વપ્નમા બીજો કશો ભે નથી કારણ કે સ્થિરપણા અને અસ્થિરપણાવિના એ જે અવસ્થાઓનો બીજો સઘળો અનુભવ સર્વત્ર અને સર્વદા સરખોજ છે સ્વપ્ન પણ સ્વપ્નના સમયમા સ્થિરતાથી યુક્ત જણાય તો જાગ્રતપણાને પામી શકે અને જાગ્રત્ પણ જે જાગ્રતના સમયમા અસ્થિર જણાય તો સ્વપ્નપણાને પામી શકે સ્વપ્ન પણ પોતાના સમયમા પોતાની સ્થિરતાથી જાગ્રત્ કેહેનાય શકે છે અને જાગ્રતને

પણ અસ્થિરતાથી સ્વપ્ન સમજાવે તો સ્વપ્ન જ છે. જ્યાંસુધી જે સ્થિર જાણવામાં આવે ત્યાંસુધી તે જાગૃત જ છે પણ જે ક્ષણભંગુર સમજવામાં આવે તો સ્વપ્નરૂપ થઈ જાય છે તેવિધે કહું છું તે સાંભળો. શરીરની અંદર તેજ, વીર્ય અને જીવંતતા ઇત્યાદિક નામોથી ઢેઢેવાતું જીવનતત્ત્વ જ્યારે પ્રાણવાયુની પ્રેરણાથી હૃદયમાંથી શરીરમાં પ્રસરે છે ત્યારે શરીર મનથી, કર્મથી અને વાણીથી વ્યવહાર કરે છે. એ જીવનતત્ત્વ જ્યારે અંદરની નાડીઓમાં પ્રસરે છે ત્યારે સ્વપ્ન અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે એટલે જાગૃતમાં દેખવામાં આવેલો જગત્સુખી ભ્રમ જેમાં લીન થઈ રહ્યા હોય છે એવા ચિત્તમાં જાગૃતતા સરખું સવળું જ્ઞાન ઉદય પામે છે. એ જીવનતત્ત્વ જ્યારે નેત્ર આદિ છિદ્રોમાં પ્રસરે છે ત્યારે અનેક પ્રકારના આકાશથી તથા વિદારોથી ભરપુર આ જગત્ કંઈ જે પોતામાં જ છે તેને બહાર જે છે એટલે તે જાગૃત અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ ઢેઢેવાય છે. જોકે જાગૃત અને સ્વપ્ન એ બન્ને અવસ્થાઓના અનુભવમાં અપરોક્ષપણું સરખું છે તો પણ જેના અનુભવમાં સ્થિરપણાની કલ્પના કરી લેવામાં આવે છે તે જાગૃત માની લેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે મેં સ્વપ્નની અને જાગૃતની પદ્ધતિ કહી. હવે સુષુપ્તિ આદિની પદ્ધતિ કહું છું તે, સાંભળો. કાયિક, વાચિક અને માનસિક એ ત્રણે જાગૃતના વિશેષ હોય ત્યારે જાગૃત ઢેઢેવાય છે. કાયિક તથા વાચિક વિશેષ મટી જઈ કેવલ માનસિક વિશેષ વગ્ને ત્યારે સ્વપ્ન ઢેઢેવાય છે અને માનસિક વિશેષ મટી જતાં જીવનતત્ત્વ શાંત તથા સ્વસ્થપણાથી રહે ત્યારે સુષુપ્તિ ઢેઢેવાય છે. જેમ વાયુ વગરના ધરમાં રહેલો દીવો ચલન રહિત પ્રકાશમાત્ર જ કરે છે તેમ સુષુપ્તિમાં હૃદયાકાશમાં રહેલું જીવનતત્ત્વ સમતાને પ્રાપ્ત થયેલા પ્રાણવાયુથી નહિ કોલાવાનેલીધે વિશેષરહિત પ્રકાશમાત્ર જ કરે છે. આ સ્થિતિમાં રહેલું જીવનતત્ત્વ નાડીઓમાં પ્રસરતું નથી તેથી તે ક્ષમ્યે સ્વપ્ન થતું નથી અને નેત્ર આદિ છિદ્રોમાં પ્રસરતું નથી તેથી જાગૃત દશા પણ હોતી નથી તલમાં તેલની પેઠે, હિમમાં શીતની પેઠે અને ઘીમાં સ્નેહની પેઠે જીવનતત્ત્વ સુષુપ્તિદશામાં અંદરજ રહુરે છે. સુષુપ્તિદશામાં જીવનતત્ત્વનો અને બ્રહ્મનો અભેદ થઈ જતો નથી પણ એ જીવનતત્ત્વ નામનો બ્રહ્મનો અંશ ધણી ખરી ઉપાધિનો ક્ષય થવાનેલીધે વાયુવગરના પ્રદેશમાં રહેલા દીવાની પેઠે માત્ર પ્રકાશ કરવારૂપ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ચિત્તમાંથી સવળા વ્યવહારનો ઉપરામ થતાં

શાસ્ત્રદ્વારા સર્વમા ચૈતન્યની એકતા જાણી નિચાડ તથા એકાગ્રતા આદિ પ્ર
યત્નોથી જ્યારે સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જાત્રતમા, સ્વપ્નમા
તથા સુષુપ્તિમા વ્યવહાર કરતા છતાં પણ તુર્ગીય અવસ્થા પ્રાપ્ત થએલી કે
હેવાય છે. પ્રાણવાયુઓ કે જાત્રા સુષુપ્તિમા સામ્યપણુ પામે છે તેઓ
જ્યારે અદૃષ્ટના પરિપાક આદિ કારણોથી વિપ્રભવપણુ પામીને જીવનતત્વને
ચલાયમાન કરે છે ત્યારે તે જીવનતત્વ તે તે ભોગોને દેનારા પૂર્વમિચ્છાને
જાત્રત થવાથી ચિત્તરૂપે હૃદય પામે છે અને તેવો હૃદય પામીને પોતાની
અંદર રહેલા વિસ્તીર્ણ જગતની ખટપટને જાત્રતના જવા ઉત્પત્તિ તથા
નાશ આદિ ક્રમોના જાત્રા સહિત તુર્ગત નોખી દેખે છે કે જે સ્વપ્ન દેહેનાય
છે જેમ યોગી બાજમા ગહેના ઝાડને યોગશક્તિથી મપૂર્ણ વિસ્તારવાણુ
દેખે છે તેમ સ્વપ્નમા જીવનતત્વ પોતામાજ રહેલા જગતને જાત્રતના જવા
સમૂર્ણ વિસ્તારવાણુ દેખે છે. પ્રાણવાયુઓ જ્યારે જગત ચલાયમાન કરે છે
ત્યારે સુતેલુ જીવનતત્વ માત્ર 'હુ છુ' એટલુ જાણના લાગે છે અને પ્રા
ણવાયુઓ જ્યારે અત્યંત ચલાયમાન કરે છે ત્યારે તે જીવન પોતાની આ
કાશમા ાતિ થતી દેખે છે. સુતેલો એ જીવ જ્યારે નાડીઓની અંગ
હેવા કરૂંના દ્રવથી ભીજી જાય છે ત્યારે તે પોતાની અદગ્ગ વરસા
અથવા જલાગય આદિના સંપ્રભનો અનુભવ કરે છે જેમ પુષ્પને પોતાની
અંગ પોતાના સુગંધનો અનુભવ થાય છે તેમ જીવને પોતાની અદગ્ગ
સ્વપ્નમા 'વરસાદ આદિનો અનુભવ થાય છે. જ્યારે એ સુતેલો જીવ નાડા
ઓની અદગ્ગ રહેલા પિત્ત આદિથી દમાય છે ત્યારે પોતાની અદગ્ગ થતા
ગ્રીષ્મજ્વર આદિના લાગે આડમગ્ને જાણે તે સંધ્યો આડમગ્ બાહ્ય થતો
રોાય એની ગીતે અનુભવે છે. જ્યારે એ સુતેલો જીવ નાડીઓની અદગ્ગ
ગહેવા રૂઢિથી ભીજી જાય છે ત્યારે પોતાની અદગ્ગ ગતા થઈ ગએલા
દેશકાયોને જાણે બાહ્ય દેખતો હોય તેમ દેખે છે અને રૂઢિમાજ હુમી
જાય છે. પોતે અનુભવરૂપ હોનાનેનીધે તે સમયે એના અનુભવો કરે છે
પ્રાણવાયુઓએ ચલાયમાન કરેલો અને નિદ્રા પામેલો એ જીવ પોતે જે જે
વાસ્તવાનુ સેવન કરતો હોય તે તે વાસતાને જાણે ઘનિદ્રયો આદિથી બાહ્ય
દેખતો હોય તેમ અદગ્ગ દેખે છે. અંગ દેખતા છતાં આ મધણુ બાહ્ય
છે એવી પ્રતીતિ થાય છે. જીવ સ્વપ્નનેનીધે ચમુ આદિ હિદ્રોમા નહિ
પોચતા પોતે અદગ્ગ સૌખ્ય પામે છે અને તેમ થતા પોતાની વાનગમ્નિથી

પોતાની અંદરજ તુરત અનુભવ કરે છે તેથી તેની એ સ્થિતિ સ્વપ્ન ઢહેવાય છે. એ જીવ જ્યારે પ્રાણવાયુથી ક્ષોભ પામી ઇન્દ્રિયોનાં છિદ્રોમાં પસરીને બહાર શબ્દ આદિ વિષયોનો અનુભવ કરે છે ત્યારે તે જાગ્રત અવસ્થાવાળો ઢહેવાય છે એમ મહાત્મા મુનિઓ ઢહે છે. હે રામ ! હવે તમે આ વાત સમજી ચુકા છો અને તમારા મનમાં સદ્વિચાર વિસ્તીર્ણ થઇ ચુકા છે માટે હવેથી તમારે કદી પણ મિથ્યાભૂત જગતને સાચું માનવું નહિ. જગતને સાચું માનવાથી આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક તથા આધિદૈવિક નિમિત્તોને લીધે પોતાના મરણની અને પોતામાં દોષો પ્રાપ્ત થયાની મિથ્યા સલાવના થાય છે.

સૌજન્ય અથવા સુજનતા.

(સંબંધ પાને ૨૮૧ થી.)

સુજનતા જેમાં સ્વાભાવિક રીતે રહેલી હોય તે માણસ નિરંતર સત્ય ઉપર પ્રીતિ રાખે છે. મન, વાણી અને ક્રિયા તેનાં એકસરખા હોય છે. ક્રોધને પણ ખેદ ઉત્પન્ન થાય કે ક્રોધ પ્રકારની હાનિ થાય તેવું તેનું કામ હોતુ નથી. પારકી પીડા જોઇને તેઓનું અંતઃકરણ માંખણની પેઠે ઝાગળે છે, પરંતુ પ્રિય કરવામાટે તેઓ પોતાના શરીર મુખાંતની પણ ઉપેક્ષા રાખે છે. એમને ક્રોધ ઉપર પ્રેમ કે ક્રોધ ઉપર દ્વેષ હોતો નથી. સર્વ ઉપર તેઓ સમાન દૃષ્ટિથી જુવે છે. ઐશ્વર્યો અદ્ભુત લીલાથી અંતઃકરણને ખેદ થાય તો સખાખ્પ થઇ જાય અને હર્ષ થાય તો પ્રકુલ્લિત થઇ જાય. પોતાના હાનિ-લાભ કે પોતાનાં સુખ-દુઃખ માટે તેને હર્ષ-શોક હોતોજ નથી. તેઓ વિનયથી વાણી બોલે છે. વિવેકથી આચરણ કરે છે. પારકા કલ્યાણમાંજ નિરંતર પ્રીતિ રાખે છે. તેની પવિત્રતાની સીમા જાણવામાં આવતી નથી. કામ, ક્રોધ, લોભ અને મોહાદિકમાં તે બંધાતા નથી. સંસારમાં રહી તેઓ વ્યવહાર ચલાવે છે પરંતુ તેઓનું મન વિરક્તદશામાં વિશ્રામ પામેલું હોય છે. બાળકમાં બાળક, પ્રૌઢમાં પ્રૌઢ, અને વૃદ્ધમાં વૃદ્ધ થઇ રહી તેમાંથી તેઓ સાર ગ્રહણ કરે છે. તન-મનની સધળી મર્યાદા તેઓ બરાબર સાચવે છે. જે કાંઇ વિદ્યા-ધન વગેરે પોતાના પાસે હોય તેનું પાત્રપ્રમાણે દાન

આપે છે માતા પિતા અને ગુરૂજન વિગેરેને આદરથી સેવે છે કુટુંબમાં સપ વધારે છે જ્યાં ત્યાં સર્વમાં સમાધાન કરે છે ન્યાયને અનુસરીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે આચરણ પવિત્ર રાખે છે મન વિકાર ગહિત રાખે છે અસત્ માણસના આચરણ જોઈને પણ તેની ઉપર ધ્યાન લાવી ખેદ કરે છે, પરંતુ તેવાએ કરેલા અપરાધ સામું તેઓ જોતા નથી અપરાધીઓ ઉપર ક્રોધ રાખે છે સુખ દુઃખ શરીરને પડે તો તે સહન કરે છે, કાંઈની પાસે યાચના કરતા નથી વિપત્તિમાં સપત્તિ જવી સ્થિતિ રાખીને રહે છે આગળ થઈ ગયેલા મહાત્માઓની રીતિને અનુસરે છે કાંઈપણ આપે તો તે કાંઈને કહી દેખાડતા નથી કાંઈનું પ્રિય કરીને પણ તેઓ છાનું રાખે છે કાંઈ સત્પુરૂષ કે અધ્યાગત અતિથી આવે તો તેને દુર્લભ સમજી આગતાસ્વાગતા કરે છે કાંઈ પોતાનો અપકાર કરે તો તે કાંઈને જતા નથી પોતાની ઉપર અપકાર કરનારનો પણ તે ઉપકાર કરે છે નિધાનું તો નામ પણ તે સમજતા નથી લક્ષ્મી કે સપત્તિમાં તે ઉપેક્ષા ગણે છે, સસારને નિસાર સમજે છે પછી ખીજી શું ટહેવું ? જમ કોઈ ઇન્દ્રજાનને જીવે તેમ આ જગતના અનેક પ્રકારના રંગો તટસ્વની પેઠે જોયા કરે છે તેને કાંઈની સહાયતાની જરૂર પડતી નથી સ્વજનો સાથે સરલતાથી વરતે છે ખીજાઓ ઉપર દયાદૃષ્ટિથી વરતે છે વિદ્વાનોને મળીને તે અતિ રાજી થાય છે તેઓ કીર્તિને માનને કે મોટાઈને ઇચ્છતાજ નથી જીવન સુજનતા એજ એક ધનરૂપ માને છે દેવ, ગુરૂ, બ્રાહ્મણ વિગેરેમાં તેઓને આસ્થા હોય છે ચારેકાર અહિં સાધર્મ કેલાઈ જવાને ઇચ્છે છે સન્માર્ગે ચાલ્યા જતા સકટ આવે તો આકુલ થતા નથી સપત્તિ મળી જાય તો ઉન્મત્ત થતા નથી પ્રિયજનને પ્રાણ આપવા સુધીના કામમાં પણ તૈયાર થઈ જાય છે ખીજાઓના ગુણોના વખાણ કરે પરંતુ પોતાના ગુણ ટહેવામાં તેઓ મુગા રહે છે તેઓ સુજનોના સમાગમમાં નિરતર ઇચ્છા રાખે છે ખીજામાં સદ્ગુણો જોઈ તે પ્રીતિ કરે છે વિધાના વિનોદ શિનાય ખીજી કાંઈ તેઓને વ્યસન હોતું નથી વ્યવહારમાં પોતાની સ્ત્રીપ્રત્યેજ માત્ર રતિ રાખે છે ધર્મક્રમમાં નિષ્ઠા રાખે છે તેઓનું લક્ષ્ય ઇશ્વરમાં લાગેલું હોય છે નિસ્પૃહ છતાં લોકના અપવાદની તેઓ ખીડ રાખે છે આવી રીતે સુજનતાના લક્ષણોનો પાર નથી એક અનુભવિ કહે છે કે

વસ્તુ મેળવવાથીજ માણસ પણ પ્રતિષ્ઠિત થાય છે. સુજનતા અતિ દુર્લભ અને મુશ્કેલીવાન ગુણ છે તે મેળવનારની કાંઈ થોડી મહત્તા નથી. આ લોક તો ઠીક પણ પરલોકનાં શ્રેષ્ઠ સાધનો પણ સુજનતાથીજ સુધરે છે, માટે એ સુજનતાના અભ્યાસમાટે નિરતર પ્રયત્ન કરવું જોઈએ. અભ્યાસથી તે નથી આવતી તોપણ અભ્યાસના બળને અજમાવી જોવામાં પાછળ રહેવું એ મનુષ્યની શક્તિને યોગ્ય નથી. અશક્ય અને અસંભવિત કાર્યો પણ માણસથીજ થયાં છે કે બીજા કોઈથી ? મનુષ્ય પ્રયત્નથી શું નથી કરતું ? માટે એ અશક્ય સુજનતા કાંઈ અસંભવિત નથી કે હાથ-પગ જોડી બેસી રહેવું. ગમે તેટલાં સુખ ભોગવિયે, ગમે તેમ સ્વતંત્રતાથી ફરીયે, આપણે જગતના ઇશ્વર બરાબર થઈને છાતી કાઢી ચાલીયે પણ સુજનતા દેવીનું આરાધન નથી થયું ત્યાંસુધી સઘળી કુશળતા અને વિદ્યા પણ નકામી છે, એમ આખાલવૃદ્ધ સ્ત્રીપુરૂષોએ જાણવું જોઈએ. દેશી અને પરદેશી લોકોનાં વૃત્તાંતો કે ઇતિહાસો જોઈ તો માંહીથી પરાક્રમી પુરૂષો શિવાય કોઈ કોઈ સુજન માણસોનું પણ નામ આવતું હશે. આપણે એના ઉપર કેવા પ્રેમની દૃષ્ટિએ જોઈએ છિયે ? એવીજ રીતે ઉચ્ચરતી પ્રજા પણ આપણા તરફ પ્રેમની નજરે જુવે, આપણાં સદાચરણથી આશ્ચર્ય પામે, તે પ્રમાણે ચાલવાનું અનુકરણ કરે અને પ્રસન્ન થઈને ક્ષણવાર વાહવાહ કહે, એવા આપણે થવાનેમાટે શામાટે બેસી રહેવું જોઈએ ? શું આપણે મન, બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિય કે અંગો વગરના છિયે કે જાણી જોઈને પોતાના હાથમાંનો લાલ જવા દઈએ ? માટે મારા પ્રિયમિત્રોને લલામણ કરવાની કે, દુર્લભ સુજનતાને મેળવીને તમે પણ જગતમાં દુર્લભ બનો. સદ્ગુણના સંગ્રહથી દુર્લભ થાય છે તેજ જગતમાં દુર્લભ અને ચિરંજીવ છે. આગળના મહાત્માઓ અને હમણાના ઉઘમી લોકો જે રીતે કરી ગયા હોય અને કરતા હોય તે રીતે પ્રયત્ન કરીને સુજનતા સંપાદન કરવી. તે કદી દુર્લભ હોવાથી પ્રાપ્ત નહિ થાય તો પણ તેમાં વૃત્તિ રહેવાથી પણ જ લાભ થશે તે ધણો છે. સ્મશાનવૈરાગ્ય પણ ધણીવાર સાઈ કામ કરે છે તો સુજનતાનું થોડું સ્મરણ પણ ધણું કામ કરનાર થશે. સુજનતા એ અમૃતવદ્લી છે. એનો આશ્રય કરનાર તો મુક્ત થાય પણ તેનો જને પવન લાગે તે પણ અજર અમર થઈ જાય છે. માટે એ સર્વોત્તમ સુજનતા દેવીની સહુએ ઉપાસના કરવી. એ સર્વ વ્યવહારમાં, ધ-

આ ફેર શાથી પડેલા છે તે વિચારવા જવું છે. તેમાં પણ મનુ-
ષ્યવર્ગ શ્રેષ્ઠ મનાય છે તેનું શું કારણ છે? એનામાં એક એવી શક્તિ ર-
હેલી છે કે જે બીજા વર્ગમાં થોડી જોવામાં આવે છે. તે શક્તિનું નામ
બુદ્ધિ. મનુષ્યના કરતાં પશ્ચાદિમાં બુદ્ધિ થોડી અને વનસ્પતિ વર્ગમાં તે
તે છેક અદૃશ્યજ છે. આ શક્તિ કાંઈ મૂર્તિમાન નથી કે તેનું અવલોકન કરી
શકાય; તેથી કારણાભાવાત્ કાર્યમાર્ગઃ । એ નિયમાનુસાર આ શક્તિનું અ-
નુમાન તેના કાર્ય ઉપરથી કરવામાં આવેલું છે. જ્યારે તેનું રૂપ પ્રતીત નહિ
હોવાથી તેના અસ્તિત્વનું ભાન કાર્ય ઉપરથી થાય છે ત્યારે તે તેની ઉત્કૃ-
ષ્ટતા અને અધમતાનું અનુમાન પણ તે ઉપરથીજ થવું જોઈએ. અમુક
કારણોથી વનસ્પતિમાં જીવનક્રિયાનું અનુમાન થઈ શકે છે. પણ બુદ્ધિ તે
તેમનામાં જોવામાં આવતીજ નથી. આહાર, નિદ્રા, યથેચ્છ મૈથુન, આન-
દ્યુક્ત વ્યાપાર, પોતાને કુદરતથી મળેલાં સાધનોથી પોતાનું પોષણ-રક્ષણ
આદિ ગુણોથી પશ્ચાદિમાં પણ બુદ્ધિ ઠરે છે. પણ માણસની અને પશુની
બુદ્ધિમાં ફેર છે. પશ્ચાદિ પોતાના વ્યાપારમાં ફેરફાર કરતાં આજીવિકા
સુધી દેખાયાં નથી. પણ માણસની સ્થિતિ તે આજ છે તેવી પચાસ વર્ષ
પહેલાં નહોતી, અને આજથી પચાસ વર્ષ પછી પણ તેવી રહેવાની નહીં.
આ પ્રમાણે જનમંડળ પોતાના વ્યાપારમાં ફેરફાર કરતું જણાય છે. તેનું
કારણ તર્ક. આની સાથે સ્મરણશક્તિ વળી જગડું કામ જાળવે છે. ભૂત-
કાળ ભૂલવો નહિ તે સ્મરણ; અને તે ઉપરથી ભવિષ્યનો વિચાર તે તર્ક.
આ બે શક્તિઓરૂપી અશ્વની સહાયથી બુદ્ધિની ગાડી પોતાનો માર્ગ કાપી
શકે છે. જમ તે બે શક્તિઓ નબળી તેમ બુદ્ધિની ગતિ પણ ધીમી.

બુદ્ધિનું સ્વરૂપ તપાસ્યું, હવે તેના કાર્યનો વિચાર કરીએ. જે જે
માણસો સુકર્મથી પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે તે બધા બુદ્ધિનેલીધેજ પરાક્રમ કરી
ગયા છે. મોટા તત્ત્વજ્ઞાનીઓથી આરંભીને પશુની પેઠે ભારવેહેનાર મનુરસુ-
ધીના ધંધામાં પણ બુદ્ધિજ પ્રધાનપણે વર્તે છે. જમ બુદ્ધિનો પ્રભાવ ઓછો
તેમ તેના કાર્યમાં પણ તેટલી ન્યૂનતા. સસારના પ્રપંચથી રહીત બાળકોની
રમતમાં, તરૂણ વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાનો નિર્મળ સંસ્કાર કરવામાં, યુવાવસ્થા-
રૂઢ દંપતીને પ્રેમમાં સુદૃઢ કરવામાં, વાત્સલ્યભાવ બતાવતાં માળાપોતી
છોકરાંને ટૂળવણી આપવાની રીતિમાં, અને છેવટ અનુભવી વૃદ્ધોના સર્વને

સન્માર્ગ દેખાડે તેવા યોગ્યતા બુદ્ધિજ્ઞ મહાયજ્ઞ છે ધર્મવ્યવહાર, ગામવ્યવહાર, દેશવ્યવહાર અને જગત્વ્યવહાર પણ બુદ્ધિથીજ આવે છે, અને માણસોની તરેહતરેહની બુદ્ધિથીજ જનનોક આ સ્થિતિએ પહોચે છે વળી પ્રત્યેક મનુષ્યની બુદ્ધિમા અને તેના વલણમા ફેર હોય છે, કાંઈની બુદ્ધિ વિદ્યામા, તો કાંઈની વ્યવહારમા, કાંઈની રાજનીતિમા તો કાંઈની તત્ત્વજ્ઞાનમા, કાંઈની છળકપટમા, તો કાંઈની સદ્વર્તનમા આનંદ માને છે, એ બુદ્ધિના તથા સુખ્ય લાગ પાડી શકાય, સાત્તિકી, રાજસી, અને તામસી આ ત્રણેમા સાત્તિકી ઉત્તમ જે સનસ્થાને સાત્તિકી બુદ્ધિ વ્યાપી હોય તો જગત્ સાત્તિકી પોતાનો વ્યવહાર અનાવ્યા કરે જ્યારે આમજ થાય ત્યારે કલ્યાણમા પણ શીખામી રહે આમ ન હોવાથીજ જગત્ મનુષ્યને દુઃખ, મય, લાગે છે, રાજસી બુદ્ધિ સ્વાર્થમા પ્રવૃત્ત રહે છે સવધી વધારે સુખ મેળવવાની આશામા માણુમ નિરતર મર્યો રહે છે, પણ તેમા રાજસી બુદ્ધિ તેને આડો માર્ગ દેખાડે છે તામસી તો સ્વાર્થ કે પરમાર્થ એક પણ સાધતી નથી, એટલે બનેથી અવગ્રહ છે દુઃખ તો ત્રણે બુદ્ધિવાળાને જગતમા રહ્યાથી છેજ, પણ તામસીને ત્રગરવિચારે, કર્યોનો પશ્ચાત્તાપ કરવાને અવસર આવે એટલે તેને ખમણુ દુઃખ, રાજસીને પણ પશ્ચાત્તાપ તો ખરો પણ કાંઈક વિચારીને કરેલુ એટલે યોડો, અને સાત્તિકીને તો શ્રુત દુઃખજ લોગવવાનુ, પશ્ચાત્તાપ નહીં અજ્ઞાન તમસ ફલમ્ (તામસી વૃત્તિનુ કળ અજ્ઞાન,) એટલે તેનો કાંઈ કાર્યમા જય નહીંજ અને કંઈ મળે તો તે તમોગુણનેવીધે નહીં પણ કાંઈ બીજી રીતિથી તામસી બુદ્ધિથી તો અન્યરીતે મેળવે ન જાય પણ વૃથા જય મુસનમાનોએ તામસી વૃત્તિથીજ રાજ્ય ખોયુ છે, રાજસી બુદ્ધિ પ્રથમ સુખના દર્શન કરાવી પાછળથી દુઃખમા હુમાવે છે, રજસસ્તુ ફલ દુઃખમ્ (રજેગુણનુ ફળ દુઃખ) ઘણા રાજ્યકારો તામસી થવાથી પાય ખાય થયા છે રાજસી વૃત્તિવાળા બીજા રાજ્યકતાનો અતઃ પા તેજ વૃત્તિથી આવવાનો સંલવે વર્તમાન ગંભીરે સાત્તિકી ઉપર થોડુ લક્ષ આપી સંસારરૂપ પ્રપચના અંદુલ્યોત એન ખતાવી જનમડળને રાજસી ખનાવી દીધુ છે હિંદુઓ પરપરાથી સાત્તિક મનાયેલા છે, અને આર્યધર્મના સિદ્ધાંતો ઉપરથી પણ આયમડળની સાત્તિકી બુદ્ધિ ઠરે છે તેઓ પણ રાજસીને આધીન થવાથીજ પાયમાલ થયા છે વળી કાળને અનુસરીને પણ

બુદ્ધિમાં ફેરફાર થાય છે. પાશ્ચાત્ય દેશની વિદ્યાર્થી તથા માયિક શાસ્ત્રીઓ હાલ ધણાની બુદ્ધિ રાજસી થઇ છે, પણ હાલ તો તે ધણાને લાભકારક દેખાય છે.

૩૫. તથા કાર્ય તપાસ્યાપછી બુદ્ધિનું વક્ષણ કેવું હોવું જોઈએ તે વિચારવાનું છે. ખરેખર સુખી થવા ઇચ્છતો હોય તેને તો સંસાર ઉપર મોહ નજ હોવો જોઈએ. આવા વિચાર ઉપર કેટલાક એવી શંકા ઉઠાવે કે જે જગત્રિયંતાની એવીજ ઇચ્છા હોત તો આપણી બુદ્ધિને મોહમાં શામાટે પ્રવર્તાવત ? આનો એટલોજ ઉત્તર ધટે કે જે જગત્રિયંતાની એવીજ ઇચ્છા હોય તો તેમાં તમને સુખ પણ થવું જોઈએ, એટલુંજ નહીં પણ તેથી વિરુદ્ધાચરણમાં દુઃખ પણ મળવું જોઈએ. પણ કેટલોક અનુભવ આપણને પોતાનો થાય છે તથા કેટલોક કોઈનો અનુભવ જોઈએ છીએ તે ઉપરથી સંસારમાં સુખ ઈરતુંજ નથી. બુદ્ધિ તો માત્ર સાધનરૂપે આપેલી છે. તમને જથી અખંડ સુખ થાય તેવી રીતે તેને પ્રવર્તાવો એ તેની ઇચ્છા છે. આવું વૈરાગ્યનું જ્ઞાન તો કોઈનેજ હોય છે; ત્યારે બાકીના વ્યવહારપ્રપંચમાં મગ્ન થયેલાનું શું કરવું ? તેમને તો અનુભવ, વિદ્યા, નીતિ, વિવેક તથા દયા એ અગત્યનાં છે. આમાં પણ બુદ્ધિજ જોઈએ છીએ પણ અનુભવ અને વિદ્યા તો બુદ્ધિને સારો સંસ્કાર કરે છે, તેથીજ તે અગત્યનાં છે. નીતિથી સર્વસ્થળે જય થાય છે એમ આપણે અનુભવ કહે છે. વિવેક કુકર્મ કરતાં આપણને અટકાવે છે, અને દયાથી આપણે ઘણા જણનું કલ્યાણ કરી શકીએ છીએ અને તેમની પ્રીતિ મેળવી શકીએ છીએ, જે આપણને તેમજ આખા દેશને કોઈ વખત ભારે સહાયરૂપ થઈ પડે છે. આ ઉપરનાં સર્વ અંગ સાત્વિકી બુદ્ધિનાં છે એટલે એજ ગ્રહણકરવા યોગ્ય ઈરે છે. કોઈ કહેશે કે સાત્વિકી બુદ્ધિથી માણસ નિરુદ્ધમી થઈ જાય છે, તો તે કહેવું સાવ ભૂલ ભરેલું છે, કેમકે ઉદ્યમરહિત રહેવું એ તદ્દન ભૂલ ભરેલું છે, કેમકે ઉદ્યમ રહિત રહેવું તે તો તામસી વૃત્તિનો ગુણ છે. ઉપર બતાવ્યાપ્રમાણે સાત્વિકીજ શ્રેષ્ઠ ઈરી માટે તેજ ગ્રહણ કરવી, અને રાજસી તામસી છોડી દઈ દુઃખ અને અજ્ઞાનથી બને તેટલાં દૂર રહેવું.

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત

(અમલ ગદ્ય વર્ણને પાને ૨૮૫ થી)

અનેક પ્રકારના દીવાઓની ગોઠવણી લાગી રહી હતી. એક મોટી જાળમાં આખા આશ્રમના નાખી. તે ઉપર અખમલનો ગાલીચો પાથર્યો હતો. સામી બાજુમાં બે સિંહાસન નાખવામાં આવ્યા હતા, જેમાં સોના રૂપાની જડતરતુ કામગીરી રહ્યું હતું. ચોતરફ અરીસાની હારો ગુકી રહી હતી. ક્યારી એક પછી એક ભરાઈ ગઈ. એક બાજુ ભાયાત તથા અમીર ઉમરાઓ બેઠા અને બીજી તરફ મુસદ્દીવર્ગ બેસી ગયો. ઉદયસિંહ રાજના માણસોને આજ સહિત બેસારવામાં રામવર્મ લાગ્યા હતા. એટલી વારમાં 'જનરખે મેહેરમાન' કરતો નકી પુકાર્યો અને બીમલા તથા બાલુલા હાજર થયા. તેઓને સહુએ યથાયોગ્ય માન આપ્યું અને તેમણે સનતુ યથાયોગ્ય માન લઈ સર્વનું માન રાખ્યું. બેય કુવરોએ તમામ જરી અનેના વસ્ત્રો પેચા હતા, મોતીની માળાઓ તથા હીરાના હારો ધર્યા હતા, માથે શીરપેચ લગાવ્યા હતા અને રાત્રી અખમલના કગવા તથા રાત્રી ખીનખામના પાંચજમાં ધર્યા હતા, ક્યારી સવ બેસી ગઈ અને સભાની પડખેના દ્વારમાં ચક્ર નખાવી કુવરી કશાળીખાને લઈને તેજખા પોતાના માણસો સાથે બેઠા. કશાળીખા બહુ જિવેકી, નરમ સ્વભાવના, દયાળુ અને સમય સમજનારા હતા તેથી તેજખાની તેની ઉપર પ્રીતિ બહુ હતી તેમજ લોકો પણ તેને બેઠા રાજખાને જુરી જતા હતા. કચેરીમાં નાટારમનુ કામ તથા કસુબો લેવાનું કામ શરૂ થયું અનેક રાગરંગ અને વિનોદની વાતો પુરી થઈ રહેતા બાર બજ કચેરી ખરખાસ થઈ અને સૌ સૌને સ્થાન કે સુતા વિવાહના ઉત્સવના જેવો આનંદ એકથ નથી, તેમ છતાં મત્રી હરિદત્તને, આ પ્રસંગમાં પણ મનમાં ઉલટા આવી જતા હતા. બે લણ દિવસ ઓઝણુ રહ્યું. લોકો કશાળીખાને આપવાનો દાયબે બેવાને ભગવા લાગ્યા. કાંઈ જરીયન વસ્ત્રો, આ ભૂષણો, સોના રૂપાના પાત્રો, વાહનો, રમકડાઓ અને બીજી અનેક ચીજો તથા હાથી ઘોડા સણગારેલા બેઠાને લોકો રાજી થઈ ઘેર જતા હતા. ઘેર ઘેર કશાળીખાના વખાણ, ભૂષણસિંહ રાજખા તથા મનુખાનુ સ્મરણ અને મત્રી હરિદત્તની રાજભક્તિ સંભળાતા હતા. આઠમને રોજ દસ બજને અમલે કશાળીખા સાસરે જવાને તૈયાર થયા. સર્વ

સરંજમ ખંધાઇ ગયો. લોડો દોડમદોડ કરવા લાગ્યા. સવારી તૈયાર થઇ અનુક્રમે ગોઠવાઇ ગઇ. ક્રાંતલો અને ઘોડાનગારાંઓ આગળ કર્યા. વચમાં આરખની બેરખની પછવાડે કશળીખાનો રથ અને તેને પછવાડે તેજખાનો રથ ચાલ્યો. તેની પાછળ થોડાક આરખો અને પછી ભીમભા તથા ખાલરાજની ગાડી નીકળી તેમાં મંત્રી તથા પ્રધાન અને ડાયમીન પાસે બે માણસો બેઠેલાં. તે પછી ભાયાતવર્ગ અમીર તથા અનુજીવી વિગેર અસંખ્ય સવારો હતા. ગાજતે વાજતે ખંડુકના અવાજે સવારી ગામની બહાર નીકળીને નવા ચણાવેલાં મંદિર આગળ ઉભી રહી. ત્યાં મહાદેવનાં દર્શન કરી સર્વ રાજકુટુંબ વાહનમાં બેઠાપછી ધીરે ધીરે ચાલતાં સવારી અરધો માઇલ પોહ્યા. પછી સૌને હળીમળી લેવા પોતાનો રથ ઉભો રાખી કસળીખાએ સહુને રોક્યાં. ગામની પ્રજાનાં સ્ત્રીપુરૂષો ખાશ્રીને વળાવવા પાછળ ચાલી આવ્યાં હતાં. કશળીખાનો રથ એક ઝાડ નીચે છુટો અને તે પ્રમાણે તેજખા વિગેરેનાં વાહનો છુટાં. સ્ત્રીવર્ગ ખાશ્રીને મળવા લાગ્યો. સહુ મળી રહ્યા પછી તેજખા મળવા ગયાં. કશળીખાનું સ્વરૂપ આટાણે અદ્ભુત હતું. તેમણે સઘળાં જરિયન વસ્ત્રો પેર્યા હતાં, લલાટમાં જડાવ ચાડસાઓનો મોર તથા મોતીની સરો સેથામાં લટકાવી હતી. કાનમાં સુંદર હીરા અને લીલમના કાપ ઝુમણાંસહિત પેર્યા હતા. હાથમાં મોતીની માળા, ચંદનહાર તથા દુગદુગી વિગેરે ધરેણાં શોભતાં હતાં. તેર વરસની અવસ્થા પણ ઘણી મોટી દેખાતી હતી. જાણે મહાલક્ષ્મી હોય તેમ શોભતાં હતાં વીટીઓવાળા હાથમાં એક રૂમાલ લઇ તેજ હાથે પોતાના કપોલને સ્પર્શ કરતાં રથની એક ખાનુએ બેઠાં હતાં. તેજખાએ આવી દુખડાં લીધાં એટલે પ્રકાશિત મોઢે તેને પધારો કહી માન આપ્યું. તેજખાએ કહ્યું કે દીકરા ! તમારાથી ભીમભા પણ મારે વંધારે નથી મારે આ વખતે તમારું પધારવું થતાં મારા મનને જ ન થાય તે થોડું, તોપણ કશળાં સુખેથી પધારો અને તમારા રાજ્યમાં તમે સુખીયાં થાઓ. ખાલુભાની કાંઈ ચિંતા કરશોમાં. કશળીખાએ નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યો કે હા માતા ! એ સર્વ હું જાણું છું. ઇશ્વર આપની નેષ્ટા પ્રમાણે આપનું કલ્યાણ કરશે. જો આપ રાજ્યમાં છો તો આજ સુધી અમે આવડાં થઇને લાડ-ભોગવવા યોગ્ય થયાં છીએ. વાર હવે નગરમાં પધારો, એટલે હવે હું પણ રવાના થાઉં તેજખા આંખમાં પાણી લાવી જરાક છેટે ઉભાં. અને પછી બે કુમરો મળીવર આવી તને કશળીખાએ દુખડાં લીધાં.

(અપૂર્ણ.)

आर्यधर्मप्रकाश.

પુસ્તક ૧૭ મુ.

भाईशाहि, सनत् १८५०.

ಪುಟ ೨ ನೇ.

॥ यतो धर्मस्ततो जय ॥

विनाशकाले विपरीतबुद्धि

उपजाति

પ્ર સુખોદમા આગ કશે ન લાગે, અમધમા રોગ પ્રિયેન જાગે,
વધે દુગત્યાર ઘટે સમદ્ધિ, વિનાશકાલે વિપરીત બુદ્ધિ
થયા કરે પાપવિષે પ્રવૃત્તિ, પ્રપચ્ચમાથી ન મળે નિવૃત્તિ,
વિકારની થાય નિશેષ વૃદ્ધિ, વિનાશકાલે વિપરીત બુદ્ધિ
કુસપ ને કલેશ ગમે વધારે, વિપત્તિમા વૈર્ય ન ચિત્ત ધારે,
કુકર્મથી હાય હરાય જડદ્ધિ, વિનાશકાલે વિપરીત બુદ્ધિ
પોતે કહેલુ સનળુ િહાળે, આપ્તોતણા અતરને ઉકાળે,
શી ગીતિથી આપકશે સુમુદ્ધિ વિનાશકાલે વિપરીત બુદ્ધિ
ચડે સ । ચિત્ત વિચિત્ર ચાળે, સુખી થનાના નિયમે ન પાળે,
વિદ્યાકળા ને વણુમે વિદુદ્ધિ, વિનાશકાલે વિપરીત બુદ્ધિ
મોટાઇ ને માન મમત્તન નાસે, ભનાઇ ભૂડાઇ સમાન જામે,
આવે અનાચાર અને અશુદ્ધિ, વિનાશકાલે વિપરીત બુદ્ધિ
વિદ્યા કળા કાઇ કરે ન કામ, ન માલરે મદ્ગુણુવામ રામ,
ચડે કઠોડે ચલ ચિત્તશુદ્ધિ, વિનાશકાલે વિપરીત બુદ્ધિ
સદા ભગ્નેલો વિનયે વિચાર, ભલે ભણેલો નર હોય ભાગે,
કહે કટાણે કથળી કુમુદ્ધિ, વિનાશકાલે વિપરીત બુદ્ધિ

बोधवाननो स्थिति विषे
५ ३१७६४५२५

વિચાર કરનારા, જેના ચિત્તની વૃત્તિઓ ગણિત થતી જતી હોય
જેના, મમજી મમજીને બચાડી તેના અનુભવાનને ઠોકતા જતા, કાઠક

આત્માકારપણાથી ઠરેલા મનવાળા, દૃશ્ય કે જે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે તેને અનુક્રમે છોડતા જતા, જ્ઞાનની ભૂમિકાઓમાં ચડતા જતા, સધળા દૃશ્યને ચિન્માત્ર બોલ્યા કરતા, કોઈ પદાર્થને ચૈતન્યથી ન્યારો નહિ બોલે, જેમાં નિરંતર જગ્યા કરવું બેઠાએ એવા પરમતત્ત્વમાં વૃત્તિથી જગ્યા કરતા, ઘાટા મોહમય સંસારના માર્ગમાં વૃત્તિ નહિ રાખતા, આ લોકના તથા પરલોકના જાન્ય-નીચ ભોગો કે જેઓ ભોગવવાના સમયમાંજ રમણીય છે પણ પરિણામે વિરસ છે, તેઓમાં પૂર્ણ વૈરાગ્યનેક્ષીધે લાલચ નહિ રાખતા અને પ્રારબ્ધે પ્રાપ્ત કરેલા ભોગોમાં પણ આસક્તિ નહિ રાખતા અધિકારી પુરૂષને જ્યારે છુટું પડી ગયેલું અનાદિકાળનું અજ્ઞાન તડકામાં હિમના સમૂહની પેઠે અત્યંત પીગળીને આત્મારૂપ જળની સાથે એક થઈ જાય છે; જેમ તરગોવાળી અને કલ્લોલોથી હાલકલોલક થતી નદીઓ શરદ્ઋતુમાં શાંત થઈ જાય છે તેમ તરગોવાળી અને કલ્લોલોની પેઠે હાલકલોલક થતી તૃણશાઓ શાંત થઈ જાય છે; જેમ ઉદર પક્ષીઓના જળને તોડી નાખે છે તેમ બોધ સંસારની વાસનાઓને તોડી નાખે છે અને વૈરાગ્યના વેગથી દેહાભિમાન પોયું પડી જાય છે ત્યારે જેમ જળ નિર્મલીના ચૂર્ણને પામીને સ્વચ્છ થઈ જાય છે તેમ તે પુરૂષનું મન વિજ્ઞાનને પામીને સ્વચ્છ થઈ જાય છે. એ સમયમાં કામના વગરનું, વિષયોમાં ગુણોના અનુસંધાન વગરનું, સ્ત્રીઆદિના સાહિત્ય વગરનું અને બધનથી રહિત થયેલું મન પાંજરામાંથી પક્ષીની પેઠે મોહમાંથી નીકળી જાય છે. સદેહોની છંડાઈ શાંત થતાં વાસનાઓના વિભ્રમોથી રહિત થયેલું અને આત્માનંદથી પૂર્ણ થયેલું મન પુનઃગતા ચંદ્રની પેઠે શોભે છે. જેમ પવન શાંત થતાં સમુદ્રમાં ઉત્તમ સુદરતાને પ્રકટ કરનારી જાળા પ્રકારની સમતા ઉદય પામે છે. તેમ વાસનાઓ શાંત થતાં જ્ઞાનીના મનમાં ઉત્તમ સુદરતાને પ્રકટ કરનારી, વિનાશ નહિ પામનારી, જાળા પ્રકારની સમતા પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ સૂર્યનો ઉદય થતાં તુષારની શીતલતાથી ઘેરાએલી, અંધકારમય અને જેમાં બોલવાનો વ્યવહાર થતો નથી એવી રાત્રિ ક્ષીણ થઈ જાય છે તેમ બોધનો ઉદય થતાં મૂર્ખતાથી ઘેરાએલી, અજ્ઞાનમય અને જેમાં સચ્ચાસનો વ્યવહાર થતો નથી એવી સંસારની વાસના ક્ષીણ થઈ જાય છે. પરમાત્મારૂપી સૂર્યનું દર્શન થતાં શ્રવણ આદિના અભ્યાસોરૂપી પલ્લવોવાળી અને નિર્મલ પ્રકાશવાળી વિવેકરૂપ કમલિની પ્રકૃતિ થાય છે અને તે

પ્રાત કાવના આંકારાની પેઠે સ્વચ્છતાથી રોએ છે મનનુ આકર્ષણ કરનારી, સન લોકાને આનંદ આપવામા સમયતાવાળી અને સત્વગુણની વૃદ્ધિથી પ્રાપ્ત થયેલી વિચારશક્તિઓ પુનમના ચંદ્રની કિંચિત્ની પેઠે વૃદ્ધિ પામે છે આ નિષયમા ઝાઝુ શુ ઢેહેલુ ' દુકામા એટલુજ ઢેહેવાનુ કે જ્ઞેયવસ્તુને જાણી ચુકેલો મહામતિ પુરુષ નિર્મલ આકાશના મહલની પેઠે ઉત્તર પણ પામતો નથી અને અસ્ત પણ પામતો નથી જણે વિચારથી આત્મતત્ત્વ જાણી લીલુ હોય એવા મહાત્માપુરુષને સૃષ્ટિ કરવા આદિ કૃતિઓમા પડેલા બ્રહ્મા, વિશ્ણુ, ઈંદ્ર અને શંકર એઓ પણ રાક અને દયા પાન જણાય છે જમ મૃગો ઝાઝવાના પાણીને પ્રાપ્ત થતા નથી તેમ દેહ ધારી છતા પણ નિરહ કાર ચિત્તવાળા એ જ્ઞાની પુરુષને વિક્ષેપો પ્રાપ્ત થતા નથી સર્વ લોકો પોતપોતાના ચિત્તની વાસનાનેનીધેજ તગોની પેઠે ઉત્પન્ન થાય છે અને નષ્ટ થાય છે એટલા માટે જન્મ અને મરણ વામના વાળાનેજ લાગુ પડે છે પણ વાસનાઓથી રહિત થયેલા જ્ઞાનીને લાગુ પડતા નથી ઉત્પત્તિ અને નાશ એઓરૂપ મસાગે તત્ત્વવેત્તાને લાગુ પડતાજ નથી એમ મમજનારો બ્રહ્મવેત્તા પુરુષ તો જન્મને તથા મરણને એક જાતના તમાસા જેવા ગણી તેઓથી વિતો મળેલો માને છે અને જે આ જ્ઞાની હોય છે તે એઓથી જ નાય છે જમ વડામા રહેલુ ઘટાકાશ જન્મતુ પણ નથી અને મરતુ પણ નથી તેમ દેહમા રહેલો આત્મવેત્તા જન્મતો પણ નથી અને મરતો પણ નથી દેહને કાંઈ શણગારી જાય અથવા કાંઈ બગાડી જાય તોપણ તેથી આત્મવેત્તાને હર્ષ શોક થતો નથી જમ નિર્જન પ્રદેશમા ઉંચ પામેલા ઝાઝવાના પાણી સાયકાને શીતન ચંદ્રનો ઉદય થતા ક્ષીણ થઈ જાય છે તેમ મિથ્યાશ્રાતિમા ઉદય પામેલા વાસના વિવેચનો ઉદય થતા ક્ષીણ થઈ જાય છે જ્યાસુધી 'હું કાણ છું અને આ જગત્ શુ છે' એવી શીતનો વિચાર ન કરવામા આવે ત્યાસુધી આ અધાગ જેવો સસાગનો આડબગ સ્થિર રહે છે આ શરીર કે જે મિથ્યા શ્રમના સમૂહથી ઉત્પન્ન થયેલુ છે અને આપદાઓના આનંદકરૂપ છે તેને જે પુરુષ તત્ત્વમોવના અનુમધાનથી બાંધિત દેખે તે પુરુષનેજ દેખતો સમજવો દેશનેનીધે તથા કાળનેનીધે જે જે સુખ દુઃખ થાય છે તે ઓની આયે મારે કશો સળધ નથી એમ જે પુરુષ શ્રમરહિતપણાથી જણે તે પુરુષનેજ જાણનારો સમજવો જેનો અત દે પાગ નથી એના આ

એમાં પણ તે તે દૃષ્ટિ કરનારાને એકસરખો અનુભવ ન થયો. એક સરખો અનુભવ ન થયા છતાં પણ ઢેટલાક વિષયમાં ગમે તે રીતે પણ એકસરખો સિદ્ધાંત ઢેટલાક લોકોનો થઈ ગયો, અને એ ક્રમ ઉપરથી આ કામનું અને આ નકામું એવો લોકોએ સિદ્ધાંત બાંધ્યો. જગત્માંહિના પ્રાણી-પદાર્થ અને ગુણવિષે આમ નિશ્ચય બંધાયા પછી પણ જે સારા પ્રાણી-પદાર્થ અને ગુણ ગણાયા તેમાં પણ બુદ્ધિમાનોમાં ભેદ પડ્યા ઠાઠાએ પ્રત્યક્ષ સુખ ઉપર દૃષ્ટિ રાખી, ઠાઠાએ પરોક્ષ ઉપર દૃષ્ટિ રાખી અને ઠાઠાએ બન્ને ઉપર દૃષ્ટિ રાખી અને એમ કરીને વળી આનો આવો અધિકાર છે અને આનો આવો અધિકાર છે એવી જાતિની બારીઓ મેલી. સંસારના ઉપયોગી પદાર્થોને અંગીકાર નહિ કરતાં અરણ્યમાં ઇશ્વરભજન કરતાં જીવન ગાળી નાંખવું એવા વિચારના બુદ્ધિમાનો ઘણા થઈ ગયા. દક્ષ પ્રજાપતિના દશ હજાર દીકરાઓ એમજ સૃષ્ટિ કરવાનો ક્રમ છોડી દઈને ચાલી નીકળ્યા હતા, જે જે ઉપરથી દક્ષે નારદજીને શાપ દીધો હતો. ધ્રુવના વશમાં પ્રચેતા નામના રાજાઓ પણ એજ રીતે ચાલી નીકળ્યા હતા. નારદમુનિ, સનતકુમાર, શુકદેવજી વગેરેએ તથા ઋષભદેવ તથા જડભરતે ભોગવેલી વિરક્તદશા આપણે ઇતિહાસો ઉપરથી જાણી લીધી છે. તેજ રીતે સૃષ્ટિના ક્રમને અનુસરી સંસારના સુખરૂપ મનાએલા પદાર્થોનો ઉપયોગ કરતા બુદ્ધિમંતલોકોએ સંસારમાં પ્રીતિ રાખી વ્યવહાર ચલાવ્યો છે. ઢેટલાક આ પક્ષમાં એકમત થાય તો ઢેટલાક બીજા પક્ષમાં એકમત થાય, પરંતુ સર્વને સુખ મેળવવા તથા સાર શોધવાની ઇચ્છા તો પરિણામે મળતી આવતી હોય છે. આમાં પણ અંતે જણે જે રીતે સુખ મેળવવાનું માન્યું હોય તેને તે રીતિથી સુખ મળી શકતું હોય એમ પણ ઘણીવાર દેખાય છે; અને એમ થાય એ પણ અસંભવિત નથી જણાતું, કેમકે સુખ અનુભવ ૧. કલ્પિત ભાવના ગણી શકાય છે. જગતમાં અનેક પ્રકારના તુલ્ય લીન થયાં છે ગુણો વિદ્વાનોના પરિચયમાં આવ્યા તેમાં જનો સર્વથી તને ખૂરતારા પોર્ત્યો નહિ અને તેથી હાનિજ દેખાવા લાગી, ત્યારે તે રહિત દેખે તેજ દેખો ગણવામાં આવ્યો. છેવટ ઢેટલાક આસ્તિકતા-વિવેકથી ધ્યેયા આત્મ બાંધ્યો જે ઇશ્વરે આરભેલી સૃષ્ટિમાં કાંઈપણ પુરૂષ વ્યવહારને દેખ્યા પ્રાણી-પદાર્થ અને ગુણને ઉત્તરોત્તર વધારે

મળતો આનતો સર્વના જાણનામાં આવ્યો અને એ ઉપયોગી વિવેકીઆને એમ મારયુ કે જગતમા કાંઈ પણ નકામું નથી, પરંતુ જે નકામું લાગે છે તે આપણી ભૂલ થાય છે આવી રીતનો તેઓનો આભામ આપણને પણ ઠેકઠેક અંશે આસ્તા રાખવા યોગ્ય લાગશે આ પ્રાણી, પદાર્થ કે ગુણ સારો અને આ નરતો એનો ભેદ તો જે સર્વમાન્ય થઈ ગયો હોય તે તેમજ માનવો એ સર્વોત્તમ છે તે સાથે હવે તે નકામો છે કે કામનો છે તે તેના ઉપયોગ ઉપર આધાર રાખે છે અને એનો ઉપયોગ મનુષ્યના બન-બુદ્ધિ ઉપર આધાર રાખે છે આપુ જગત અને નિદાન અને અખ સંધ્યા લોક એક ગુણ અને પદાર્થને શ્રેષ્ઠ માનતા હોય તે પણ જ્યારે એક કાંઈ યોજના કરનારને નરતુ પરિણામ થયું ત્યારે તેમા તે ગુણ કે પદાર્થનો ગો દોષ ? જો તે ગુણ કે પદાર્થ જગતની દૃષ્ટિમા નહારો કરેલ હોય તો દાણનાર તેનો દોષ આપણે દેખીએ પણ તે પદાર્થ કે ગુણ સારો ગણાયો હોય તેમ છતાં તેની યોજનાનું કૃત્રિ વિપરીત થાય તો તે યોજના કરનારનોજ દોષ દેખાય કાંઈ પણ પદાર્થ, પ્રાણી અને ગુણને પછી તે સારો ગણાયો હોય કે નરતો ગણાયો હોય પરંતુ તેને તેની યોગ્યતા પ્રમાણે યોજના કરવી એજ બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતાનું પરિણામ છે ઉપયોગ કરતા ન આવડે તો પછી બુદ્ધિનો ખીજો સો ઉપયોગ છે અને પદાર્થની યોગ્યતા પણ કેમ જણાય ?

પ્રાણીઓ તો જગતમા ઘણાય છે તેમા સ્થાવર કરતા જંગમ વધારે સારા કહેવાયા તે ચલનશક્તિ ઉપરથી અને જંગમમા પણ મનુષ્યો શ્રેષ્ઠ કહેવાયા તે બુદ્ધિની અધિકતાને લીધેજ જો બુદ્ધિની અધિકતા ન હોય તો પશુમા અને મનુષ્યમા પછી ફેરજ શો રહેા પશુ તો ઘણું ઉપયોગી પણ મનુષ્ય તો ઉપયોગી પણ નહિ આટલામાટે બુદ્ધિની અવિકતાથી મનુષ્ય અધિક ગણાયુ અધિક તો ગણાયુ પણ બુદ્ધિની બે ક્ષીમ સાથે પદાર્થોની યોજનાનો ઉદ્દેશ પામે તોજ બુદ્ધિ મળી તે સફળ છે યોજનામા પણ સારા પદાર્થને સારી રીતે યોજવો તેતો હજી પણ થઈ શકે પણ નહારને સાગી રીતે યોજવો એ વાત કાંઈક કઠણ છે કેટલાક તો સારા પદાર્થને પણ યોજનાના વિષમપણાથી હનનમા હલકા કરી નાખે છે ત્યાં એમ સમજવું કે એમા પદાર્થનો કાંઈ વાક નથી પણ યોજનારનો વાક છે કાંઈ પદાર્થ કે ગુણ સાગજ કહેવાઈ ગયા અને કાંઈ નહારજ કહેવાઈ ગયા તેમા યોજના એ પણ બચવાન કાણુ લાગે

જીવો કે આ મનુષ્ય શરીર ક્યાંઈ મહા અપવિત્ર, મળમૂત્રનું પાત્ર. કાણુમંચુર અને ત્રિધા તાપનું સ્થાન છે એમ વર્ણવ્યું છે, તે યોજના કરનારા-ઓના અનુભવથી વર્ણવેલ છે. તેજ શરીરને, અમૂલ્ય, દુર્લભ, ઉત્તમ, અને સંસારનો પાર ઉતારનાર વહાણ સરખું તથા સર્વ સુખ-ભોગનું સ્થાન ગણ્યું છે, એ પણ યોજના કરનારની બુદ્ધિનું પરિણામ છે. આ ઉપરથી એમ માની શકાય છે કે જે જેનું પાત્ર તેને તેની જાતિની પદાર્થની યોગ્યતા ભાસે છે. ઠેકઠાક ગુણ-પદાર્થો એવા છે કે ગમે તે રીતે યોજવાથી તે ગુણરૂપજ થાય છે, પરંતુ ઠેકઠાક પદાર્થો એવા છે કે ગમે તે રીતે તેની યોજના થાયજ નહિ; પરંતુ તેના ગુણ-સ્વભાવ પ્રમાણેજ સમયાનુસાર યોજના થાય. અને એમ યોજના થાય તોજ ગુણ-પદાર્થ ઉપયોગી કહેવાય. નહિ તો કહેવાય નહિ. આંજણ એ સાધારણ વસ્તુ છે. એ આંજણ નાનાં બાળકની આંખમાં શણગાર સજ્જતી થોડું આંજ્યુ હોય તો સાંજને મનમે બહુ બહાર કરે છે. તેજ આંજણ જો કાંઈ મોટા માણસના નાક ઉપર લગાડી દીધું હોય તો ઠવું લાગે. ખરેખર હસવા જેવુંજ લાગે અને આંજણની તથા માણસની કિંમતમાં પણ ઘટારો થઈ જાય. યોજનાનું કાન આવું છે. એક કાંઈ બલવાન માણસે કાંઈ અપરાધી ચોર લોટાને પોતે અ-કલાએ ચાર જણને પકડી લીધા હોય તેની ઉપર રાજ થઈને કાંઈ મદા-રાજ તેને સેનાધિપતિ બનાવી બક્ષીસમાં તરવાર આપે અને તેજ તરવારનો ઉપયોગ સંગ્રામમાં શત્રુને સહાર કરવામાં નહિ કરતાં કાંઈ કાનુન-પોતાનાજ અંગ ઉપર વાપરે તો એમાં તરવારનો શો દોષ છે? આ દેહાંજ્યુ યોજના કરનારની ક્રિયાથીજ એ ઉપયોગી પદાર્થ નિર્મિત અને ત્રાસ ઉત્ત-વનાર થયો. સંસારમાં જટલો વ્યવહાર કહિયે તેટલો યોજના ઉપયોગ આવેલો જણાય છે અને સિદ્ધાંતો પણ જે નોખા નોખા બંધાય છે તે પણ યોજના થયા પછીના પરિણામ ઉપરથીજ બંધાય જણાય છે. અત્યંત

ઔપચિયી જનનો નાગ યાય, અમુકથી ઉવગ્મનો નાગ યાય, અમુકથી અજ્ઞનો નાગ યાય એ પાઠ એક જાતિની ચોજનાથી સમજાય છે પૃથ્વી ઉપરના માન ગોમે આજ નેજન આપાને કેવો ચમ કાગ તાગે છે ! વાયુ અગ્નિ વિજળી, જન અને પૃથ્વીના ગમગુણ નિગેરે પાંચીની ચોજનાથી લોગાએ સુખના વિચિત્ર સારનોના યત્રો અને પાંચી બનાવી પૃથ્વીને ભરી મેની છે, એ ચોજનાના કમચીજ મનેલુ છે જો ચોજના કગના દોય પાંચ પાલ તેનુજ પડે છે, કેમકે પાંચી પોને જડ છે તેમ જુલો પણ ચોજના કગના ને આવીત નહેના હોય છે

આમાનિદ્ધ તે કાઠ તરફ ગુણ પદાર્થ પાપ પોતાને ચોજ નામે ચોજનાથી ત બહુ ઉપયોગી અને પ્રેષ ગણાય છે અને બહુ મોટા, મોઢો કે ઉત્તમ પાપ પાપ ચોજ નામે ચોજના નહિ થનાથી નિપયોગી અને નિત્ર અથવા ઉપેચા કગના ચોજ્ય વાય છે હીગ મોતીના ઝુમખામા રહ લી મોઠ કાઠ મળા જાના નિ પેજમા જડાય ત્યાં કટની બવી ઉપયોગી થઈ પડે છે અને તેજ હીગમોતી જે શિષ્યેજમા નહિ નાખના તેની ગમ્મ જી નાંખી વાસણ માજવાના કામમા વાપરનામા આવે તો તે કટનુ બહુ નિપીત વાય

ચુનાવનાનિયે આગળ અમે વખો ગયા હિયે અને નિદ્ધાનનગ કટલા મધી નિદ્ધિત ગણી છે તે તેજ વખતે જાણાયુ છે અટવી બરી નિદ્ધિત થનાનુ જે મગગ જેમએ તો માત્ર તેની ચોજનાજ છે, નહિ તો જ અવસ્થા મન માનન ક નાનુ સ્થાન અને શ્રેષ્ઠ છે તે નિદ્ધિત કેમ વાય ? પણ ગુણ પાંચની ચોજના ઉત્તમ માર્ગમા ધકા પડે છે અને અનમ મામા પ્રગર ચોજનાએ ચોજના થઈ જાય છે તેથીપણ ગુણ પાંચની નિદ્ધિત થાય છે પણ તે પણ તે ગુણ પાંચને ચોજના કગનાના સ્વભાવ ઉપર દો વારી મન ગુણોપનુ માન ચોજના કરનાર છે એ મણિને કાગ મોઠાને મ ને કથીરમા જડી દે તો જડનાગની સુન સમજવી જોજો

લોકો બનશુદ્ધિથી હીન થઈ જનાનો મબન જોજને જોડેકેમ નિદ્ધાનો ખાતા હોય તેમ સુખરૂપ પદાર્થો પણ ચોજના નહિ કરતા આવડે તો હુ ખરૂપ યગે જાણી તેને આગળથીજ હુ અરૂપ દેખાડી ગયા તેમા તેમજો ગદુ અતુગતા વાપરી છે, એમ જણાય છે જે ઉચ્ચ શુદ્ધિગમનાશુ મનુષ્ય થાય છે તે મધગા લખાણનો માન મમજી મારી ચોજના કરી જ ગુણ પા

ચોને સુખરૂપ કરી લે છે. એટલે આજસુધામાં સારા ઉપયોગી લાગતા ગુણ-
પદાર્થ કે નામ-રૂપમાં કોઈ મહાત્માઓએ તેને બંધનકારક કે દુઃખકારક
લખ્યા હોય તો તે તેનું લખવું થયા ચોગ્ય સમજવું જોઈએ; કેમકે એ લેખો
તો બહુ ગંભીર બોધ આપનાર અને વિચારી ચાલનારને અતિ સુખરૂપ
થઈ પડે છે.

અહીં આપણે- શરીરના જે ષડ્રિપુ છે, તેવિષે સમજવામાટે આ-
ટલું બધું લખાણ કર્યું છે માટે તેને તપાસિયે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ
અને મત્સર એ શરીરમાંના છ શત્રુ ગણાય છે. એનો સામાન્ય રીતે અર્થ
લોકો જાણી શકે છે. પંચભૂતનું શરીર બનાવીને પરમેશ્વરે તેમાં જે જે
કાંઈ મેલેલું છે તેમાં કાંઈપણ અનુપયોગી, વધારે કે માણસની ક્રિયાની
પેઠે અમથું મેલેલું ન હોય એમ તો સાધારણ બુદ્ધિમાન પણ જાણી શકે આમ
છતાં કામ ક્રોધાદિકને રિપુ (શત્રુ) નું વિશેષણ શા કારણથી અપાયું ? ખરું
જોતાં તે ગુણો કાંઈ સ્વતંત્રનો નહિ હોવા જોઈએ, કેમકે તે દેહીને (જીવને)
આધીન છે. તેમ છતાં દેહી (જીવ) તેઓને આધીન ન રાખી શક્યો માટે
તે શત્રુરૂપે થઈ પડ્યા, એમાં એ ગુણોનો દોષ ન ગણાય જો ગુણોનો દોષ
હોય તો સર્વત્ર એકસરખો લાગુ પડવો જોઈએ. એ ગુણો જો સ્વતંત્ર થઈ
જાય છે તો શત્રુનું કામ કરે છે અને જીવના સ્વાધીનમાં રહે છે તો મિત્રનું
કામ કરે છે. એટલામાટે તેને સ્વતંત્ર થવા ન દેવા જોઈએ. વાદ જવાં ભ
ચંકર ફાડી ખાનારાં પ્રાણીઓ જગતમાં મહા અનર્થરૂપ ગણાયાં છે. એવાં
પ્રાણીઓને સ્વતંત્ર રાખવાથી તેઓ કેવાં માયાણુ અને ઉપયોગી બને છે તે
કોઈથી અજાણ્યું નથી. સર્વત્ર જોઈએ ત્યાં યોજનાનીજ આવશ્યકતા છે.
કામ, ક્રોધ અને લોભ એને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ નરકના દ્વારરૂપ કહ્યા છે તે
વાત ખરેખરી છે અને એટલામાટેજ તે શત્રુરૂપ છે. એ ગુણો મનમાંથી
પ્રકટ થાય છે માટે મન જો વશ્ય હોય તો એ ગુણો વશ્ય રહે છે. અને
વશ્ય રહેવાથી અથવા જોઈ વિચારી તેનો ઉપયોગ કરવાથી મિત્રરૂપ થાય
છે. કામ એટલે ઇચ્છા તે સારા પદાર્થની પણ થાય અને નરસાની પણ
થાય. રજોગુણથી મન રંગાયેલું હોવાનેલીધે બંધનકારક વિષયોની ઇચ્છા
થાય છે પણ સુખકારકની ઇચ્છા થતી નથી. એ વિષયોને ગ્રહણ કરવા
જતાં કાંઈ વિદ્વો નડે કે પ્રતિબંધ આવે તો ક્રોધ ઉપજે છે અને સહજ વા-
તમાં આખા કુલનું નિકળન થઈ જતાં વાર લાગતી નથી, કામને ક્રોધનો

આપેશ જ્યારે માન્યને આવે છે ત્યારે, તેઓ છતી આપે આધના, છતા કાને બેરા, છતી બુદ્ધિયે જડ, વિદ્વાન છતા મૂર્ખ, અને ગાણુન છતા પરુ બને છે આમ થાય એટલે પછી તેને શત્રુ નહિ તો મિત્ર કાણુ કહે? પણ આમા જુન એ ગુણોની નથી મેળવેની વસ્તુ આછી નહિ થના દેવી એ લોભ પણ સામાજિક વિષયોમા ગમ્મનામા આવે છે પણ કાંઈ દિવસ ખુટે નહિ એના મુખના સાવનમા ગમ્મનામા આવતો નથી એવી ગીતે એ લાપુ ગુણો હારી તે વધત્રા દીવા એટલે મોહ, મદ અને મત્સર તેમાયોજ વધને તેને મદદકારી થાય છે આટનામાટે તે શત્રુ છે અને અનરય તે બુદ્ધિ, બળ, વિવેક, પૈરાગ્યાદિ મતુષ્યની નષ્ટિને હુગિ લઈ નગકના બારણા દેખાડનાર થાય છે એનાથી મીજે મોટા શુ કાણ? જો એજ ગતુને નિયમમા રાખી શ્રેષ્ઠ વિષયોમા ચકાવ્યા હોય તો અવના યોગ્ય સ્થળે વાપર્યા હોય તો લક્ષ્મી, આ યુધ્ધ, અને યથાપાને વનારે છે પરમાર્થ વિષયમા તો એને આવદગાવીજ દેવા જોઈએ દેખાવીને પણ પરમ સુખની ઈચ્છા, તેમા નડતા વિદ્ય ઉપર ઈર્ષ્યા અને મેળવેના સાવન વટિ નહિ જવાની કોશીશ કરતા કાંઈક અગ એ ગુણોનો કામ લાગે છે કામ સિદ્ધ થયા પછી તેની પણ નડત્ર નથી રહેતી બધનહાર વિષયમા મિલને જમ વશ ગમ્મી કામ કરાવિયે તેમ તેની પામે કામ કરાવનાનુ છે અન્ન એ શરીરનુ પોષણ કરનાર પદાર્થ છે તે ઉપર જો ઈચ્છા જ ન થાય તો પછી કેમ વ્યવહાર થાય ને શરીર પણ કેમ ચાલે? એમ સધળા સ્થળમા મનમા અમલ લેતુ મોઢ હાથમા હથીયાનુ લઈ મારવા આવે કે કાંઈ ગિરપગની પ્રાણીઓની હિસા કરે તે સમયે જો કોન ન આવે તો પછી તે કોવ નુ કામ કરે? જગતમા કીર્તિ અને મોટાઈમાટે લોભ ન રહે તો પછી તે લોભ શુ કામ લાગે? એમનેએમ સરળા ગુણોનુ મ મલ લેતુ યોજના મારી થાય તો હનકા ગુણોપા શોભી નીકળે છે અને યોજના અયોગ્ય થાય તો મારા ગુણોપા શોભના નથી શણગાર નડતા બાળકને આનપનો ચાડનો (મમો) કાન આગળ કરનામા આવે તે બહુ શોભા આપે છે, પણ તેજ જો કપાળમા કગવામા આવે કે નાડપર કરનામા આવે તો કેવો ખગબ લાગે? પરમ દયાળુ પરમેશ્વરે જ જ પાર્યો ઉત્પન્ન કર્યા તેને માગ માઠાની છાપ જનમમૂઢે પાડી તે ઠીક છે, પણ એ છાપ પાડ્યા પછી પણ આચરણ કરવામા લોભએ મુક્તમ વિચાર રાખ્યો નહિ સધળા ગુણ પદાર્થની સમારમા જરૂર પડે છે ઇશ્વરની

ળીયાને મળવા ગયાં. આટલી વારથી બરાધ રહેલું મન કશળીયાએ નેત્ર દ્વારે ખાલી કર્યું. કાંઈ જોડવાનું તેને સુજ્યું નહિ ને હીંગદા બરવા લાગ્યાં. જમનાયાએ છાતી સાથે રથમાં જોશી તેને ચાંખ્યાં. અને આંખમાં આવતાં આંસુ અટકાવીને જોધ આપતાં જણાવ્યું કે દીકરા! આ મહા આનંદનો સમય છે. આપ યોગ્ય રાજકુમારને પગણીને સાસરે પધારો છો એ જોવાને અમને સમય મળ્યો છે. દૈવેચ્છાથી માતા પિતાની આજ્ઞાસુધી હયાતી ન રહી એ અસંતોષ હવે મનમાં લાવવાથી કાંઈ કળ નથી. બેન! આ રાજ્ય તમારું છે. ભાઈ ઉપર માયા રાખજો અને તમારા વૃદ્ધ કાકાની કાગળપત્રથી સમાજ લેજો. દીકરા! હવે મન ધારણાએ રાખો. આટલા દિવસ તમે દીકરી હતાં. હવે તમે રાજ્યપત્ની થયાં છો. તો સર્વવાને ગંભીરતા રાખતાં શીખવું. સાસરે જઈને અહીં જઈ સર્વગુણથી અમારું મન ખેંચીને અમને બાંધી લીધાં છે તેથી સરસ સર્વગુણથી તમારાં લાભુ-સસરાને પ્રસન્ન કરજો તથા તમારા શિરચ્છત્ર પતિની પ્રીતિ મેળવજો. મોટામાં મોટું એજ કામ તમારે કરવાનું છે. વિશેષ તમે સમજી ને શીખેલાંને શુ કહેવું હાય! આટલા અક્ષર જોડી આંસુ વાળે મોઢે સારી પેઢે કશળીયાને મળી જમનાં-યા નીચે ઉતર્યાં. કશળીયાએ પગે લાગી જણાવ્યું કે મારાં માતાપિતા તમેજ છો માટે વધારે કાંઈ નથી કેતી કેમકે મારું હૃદય ભરાઈ આવે છે. ત્યારપછી હરિદત્ત મત્રી બાપ્ત્રી કશળીયાપાસે આવ્યા. બાનું મોટું એક દ્રોણે માસરે જવાના આનંદમાં અને બીજી દ્વારે પોતાના પિતાનું ઘર છોડવાથી થતા ખેદમાં દેખી હરિદત્ત પણ તેજ સ્થિતિમાં આવ્યા. ગમે તેવું ધીર-જવાણું માણસ પણ પોતાના માની લીધેલાના વિયોગમાં ધૈર્ય રાખી ન શકે, એ સ્વાભાવિક છે. જરાક હર્ષાશ્રુ પડતાં વેંત હરિદત્તે ધૈર્ય પકડ્યું. કશળીયા રડી પડ્યાં. તેને પોતાના સોગન આપી જમનાંયાને તેની પાસે જોસાડી શીખ્યાણુ દેતાં જોડ્યા કે, બેન! આયુષ્માન મનુષ્ય ગાદીને જોસે એ સમય નજરે જોવાની તો વેળા આવે એવી આશા રહેતી નથી પણ આપ કશળ્યાં પગણીને સાસરે પધારો એ લાવ જોવાને મારી પૂર્ણ ઇચ્છા આજ પૂર્ણ થઈ છે. તેમજ આપને સર્વવાને યોગ્યજ રાજ્યના રાજ-પુત્ર સાથે તમારો સંબંધ થયો છે તેણે અતિ સંતોષદારક વાત થઈ છે. હવે તમે તમારા રાજ્યમાં બુખીયાં થાઓ અને કીર્તિ અપાદન કરો એટલુંજ માત્ર તમારા તરફથી જોવાને મારે ખાલી છે. આ રાજ્યમાં તમે

પછી હું જાનગે તે તો ઇશ્વર જાણે, પણ એટલું તો કહું છું કે જ્યાંમુની મારા માપુ છે અને જ્યાંસુધી મારું કુટુંબ હયાત છે ત્યાંમુની ખાલુ ભાની તમારે કાઠ ચિતા ન ગાખવી એ મારા તો શું પણ આખી પ્રજાના પ્રાણ છે આટલી વાત કગે ત્યાંસુધી વધારે વધારે ખે કગતા સર્વના હૃદય ભરાઈ આવ્યા પછી જન્મનાખ્યા ખાનડી પાસેથી કશળીખાને પીનાસાડ પાણી લેના ગયા એટલા વખતમા ફરીને હરિદત્ત બોલ્યા કે બેન ! આ વાત જાણનાથી કાંઈ હર્ષ કે શોક જેવું કારણ નથી તોપણ જણાવું છું કે મનુભાની શોધ માટે હું બહુ તજવીજ કરું છું આજ મવા એક અઝણુયો માપુસ હું પાઠપૂજા કરતો હતો તે વખતે કાંઈક મર્મ ભેદના વેણ બોલી ગયો છે તે ઉપરથી મને ઘણા વિચારો ઉઠ્યા છે કે જેનું પરિણામ ઇશ્વર કરશે તો સહુને સતોષ ઉપજવનાર થશે વચમા કશળીખા માવધાન થઈ બેની ઉઠ્યા કે કાકા ! વણા મારા ખમર મે સા ભળ્યા મને હમણા જ જન્મપુી આખ ફરકી તેનું ફળ જોયું આ ખમર ના સમયમા મારે માસરે જઈને હું દશ હજાર મોટાર વર્મના કામમા વાપરીગ એમ કહે છે ત્યા જન્મનાખ્યા ખાનડી માથે પાણી લઈ આવ્યા તે પીને કશળીખા સ્વસ્થ થયા પછી હરિદત્ત બોલ્યા કે ખા સાહેબ ! સાસરે જઈને જીવીગતે અહીં સૌને સતોષ આપ્યો છે તેવીગતે ત્યા આપજો પુણ્યપર પ્રીતિ ગાખી પ્રજાનો પ્રેમ મેળવજો રાજાને પ્રજા છે તે કામદુધા છે એટલામાટે તેને સવ વાતે સુખી રાખવી એ પ્રજા છે તોજ રાજાનું ગજપણુ છે હજી તમે ખાળક છો માટે મારે કેહેવું જોઈએ કે કાંઈને પણ વિશ્વાસ પાત્ર કરતા પેલા ઘણી સાવવાની રાખજો હૃદયમા વીર જ રાખજો સગત તમે તમારા ગુણની શાસ્ત્રોની અને તમારા પતિ નીજ ગાખજો ઉદયરાજ મહારાજ સર્વવાતે સમજી છે તમે પણ સર્વ વાતે સમજી છો તોપણ કાંઈવાર પણ ગજ્યહઠ કે સ્ત્રીહઠમા પતિને કનેશ થાય એવું ન કરશો સ્ત્રીઓનું ભૂપણ મયાદા, સદાચાર અને સુન્ન ભાન એજ છે માટે એથીજ સદાય શોભીતા થજો હવે આજ હું તમા ! છેવા દગન દરજી હવે પછી કયે પ્રસંગે તમે પધારશો તે કહી શકતે નથી તોપણ એટલું કહું છું કે કાંઈ વખત તમોને વઢ્યો ટોઇશ કે બગાળ મ તોપ નહિ ઉપજની શક્યો હોઉ તો તે સન અપરાધ મનમા ન લાગતા જ કાંઈ બન્યું તે સંપૂર્ણ માની લેજો અને તમારા સર્વ ઉપર જીવી માયા છે તેથી પ્રતિદિન વવારે રાખજો તમારો નિગલિમાની સ્વભાવ, સરવતા,

સુભાગ્યતા અને મર્યાદા તમારું સંરક્ષણ કરશે. હવે તડકો બહુ થય ગયો છે. લોકો બધાં ઉદાસી મોઢે તડકે તપે છે, માટે સહુને રજા આપો. આપ પણ સિધાવવાની તૈયારી કરો. બાકી જે તમોને જેવટની શી-ખામણ દેવી ઘટશે તે પાછળથી દધ મોકલીશ. કશળીઆ ગળગળે સાહે બોલ્યાં કે મારાં માતા, પિતા કે ભાઈ, જે કહુ તે તમે છો. જે કાંઈ તેનાથી ન થાય તે તમે કરીને પરમેશ્વરની પ્રીતિ તથા જે પુણ્ય મેળવ્યું છે, તે રાજ્યપ્રસંગમાં કોઈકજ મેળવી શકે. ધન્ય છે તમારાં એક રંગીપણાને. હું જે કાંઈ સમજતી હોઉ તે બધો તમારો પ્રતાપ છે. મને કોઈવાટે કોઈ દિવસ કાંઈ ઓછું આવ્યું નથી માટે તે વિષે કશી ચિંતા કરશે માં. તમે મને મોટા કરીને જે કાંઈ આપ્યું છે તે પ્રમાણે તેનો બદલો ઇશ્વરજ તમને આપી શકે તેમ છે. અને હજી પણ હું તમારા તરફથી જે મળે તે લેવાનું પાત્ર રહી છું. રાજ્યના પિતા તમેજ છો, માટે વિશેષ આપને આપનુંજ શોખવેલું સભળાવવું એ બોલું કેહેવાય. સૈની સંભાળ રાખજો અને મારી ઉપર જેવું હેત છે તેવું સદાય રાખજો. અને સારે વખતે મને સભારજો. વિશેષ આ વખતે બીજું કોઈ બોલવું મને યાદ આવતું નથી ઢીલે મોઢે હરિદત્ત પાછા વળી વાહન પાસે આવ્યા. જમનાબા કશળીબાને મળી તે પણ પાછાં રથ પાસે આવ્યાં. સવારી પાછી રવાના થાવાને તૈયાર થઈ. કશળીબા પોતે કાંઈ કોઈને આપે તો કોઈ લે નહિ તેથી એક ચીઠીની યાદીમાં જને જને કાંઈ આપવું ઘટે તેને માટે લખાને હરિદત્ત મત્રીને મોકલાવી. તથા પોતાની સદાયની યાદગીરીમાટે એક મોતીનો હાર ખાલુભાને ને ભીમભાને ભેટ મોકલ્યો. ખાલુભા પાછા જઈ પગે લાગ્યા. બાએ દુઃખડાં લીધાં ને કહ્યું કે ભાઈ, આ મોતીનો હાર નથી. આ મારો આશીર્વાદ છે માટે તે સુખેથી ચડણ કરો. એ વાતમાં ધર્મ કે વ્યવહાર વચમાં ન લાવવો. બીજી વ્યવસ્થા મે લખી છે તે પ્રમાણે આપણા કાકા જરૂર કરશે. જમનાબાએ ખાલુભાને સમજાવ્યા અને તે હાર તેમણે રાખી રજા લઈ વાહનપર સવારી કરી ગામની પ્રજા અને રાજ્યમડળ સર્વ ઉભું રહ્યું તથા કશળીબા તરફની સવારી ધીરે ધીરે ચાલવા લાગી. રથ જોડયા પછી કશળીબા સૈને માન આપવા હેઠાં ઉતરી, એટલે તેજબા જમનાબાએ સર્વપાસે આવ્યાં અને તેને પરાણે રથમાં બે સાર્યા અને તેના આગ્રહથી તેમણે પણ રથમાં બેસવા કમ્પુલ કર્યું. (અપૂર્ણ.)

વાલકને નહાના વિષે

મનુષ્યોને નિગત પોતાના સુખ દુઃખ કે વ્યવહાર ઉપગ્રથી સમજણ લઈ વતનાતુ કોઈકનેજ મળે છે એનું કારણ કેવળ સદુપદેશનો ન્યૂનતાથી ગટેલું મૂખપણુજ છે અને તે જમ પુરૂષમા હોય છે તેમજ સ્ત્રિયોમા પણ હોય છે આગળ એક વખત બાળકને દુરપાનાની ગીત ઉપર બે બોલ બોલી ગયા હિયે એ ઉપર જે વિચાર કરવામા આવે તો ઘણા બાળકો મુખી થઈ જાય તેમજ આ પ્રસંગે બાળકને પાણીથી નવગવનાની બાબ ત ઉપર બોલિયે હિયે

આબાનિડ અને કોઈની આપેની સમજણ એમ બે પ્રકારે માણસમા સમજણ આવે છે એ બેય ગીતે જીને સમજણ આવે તે તો વ્યવહારમા ઠીક ઠીક રહે છે પણ જીને બેય ગીતે સમજણ ન આવે તે પોતાને કે પોતાનાને વ્યવહારમા મુખ આપી શકે નહિ કેટલીક સ્ત્રિઓ ગમે તો નાના વયની દોય કે ગમે તો મોટા વયની દોય પરંતુ તેમને બીજાનું જોઈ આ લેનાની સમજણ દોતી નથી તેથી વણી વાર કામજ બાળકને દુઃખી કરે છે આ કેવો કારણ છે, કેવો સમય છે, કેવું પ્રયોજન છે, અને આને કે ચોગ્ય છે તે નિચાર્યા વિના બાળકને નવગવે છે શીયાળાના દિવસો દોય તો પોતે કપડા પેરેના હોય અને બાળકને પુરૂ ઉનું ન દોય તેનું પાણી લગને સાચું ચોળના લાગી જાય છે ઉનાળાના દિવસો હોય તો ઉનું કળકળતું પાણી લઈ બાગથી ડીલ ચોળના લાગી જાય છે ચોમાસાના દિવસો દોય તો ગેજ રોજ ઠંડા પાણીથી ઘણીનાર મુની બાળકને ધોયા રહે છે બાળક આ ટાપે તરશ્યુ થયું હશે, આ ટાણે ભુખ્યુ થયું દશે, આ ટાણે તેને ઉધા હતું જોઈએ, આ ટાણે તેને ગમાડવું જોઈએ, આ ટાણે તેને લુગડાની ચપેટી ગળ્યું જોઈએ, આ ટાણે તેને હવા આપવી જોઈએ એ વિગેરે તો નિચાર આવતોજ નથી પરંતુ કેટલીક ચતુર વચ્ચાને ઇચ્છતી સ્ત્રિઓ એમને બે ત્રણ ટાણા પણ બાળકને નવગવનાતું તો ભુનતીજ નથી પછી તેમા ગમે તો બાળકને હિત થતું દોય કે અહિત થતું હોય તેનો કાંઈ સંકાર નહિ, આમ જવાથી જ્યારે આજીવી થાય ત્યાંપણ કાઠને બે કાંઈ ઉપાયો કરનાથી અને હૃદયી જાહે તેની વિપરીત માનજત કરનાથી ઊંચક બાળ ને ખોડ બેમી રાખીટ કરે છે બાળકને ગઈશ્યુમડન થાય તેનેમાટે તેનું કીલ માથું રાખ

વાની અમે ના કેહેતા નથી, પરંતુ તે પણ ઘણી ચોગ્ય રીતેથી રાખવું જોઈએ. ઘણી ઠંડી ન હોય તે વખતે સાધારણ ગરમ પાણીથી જ પદાર્થ ચામડીમાં બળતર ન કરે એવો પદાર્થ અંગે લગાડી બહુ ઉતાવળથી નવરાવવું, માથું મેલું થયું હોય તો પણ ગોળ દુધ વગેરે બાળકને માથે નાંખવાના પદાર્થો નાખી તરત માથું ઘોઘ નાંખવું, તેમાં ધ્યાન એટલું રાખવું કે તેની આંખ, નાક, મોઢું અને કાન એ સ્થાનોકા ઉપર પાણી પડવું જોઈએ નહિ. અમે એક સ્ત્રીને બાળકને નવરાવતી દીઠી, તેણે છ માસનાં બાળકને ગામઠી સાબુ સારી પેઠે ચોપડીને ડીલને ઘસવા માંડ્યું, કે જ સાબુ આપણે અંગે લગાડ્યો હોય તો આપણું અંગ પણ ચડચડે છે. છેવટ ઘણીવાર બાળકને ઉધુ નાખીને ચીસો પાડતાં ચોળીને પછી એક સ્ત્રીએ તેને પકડી રાખ્યું અને બીજીએ તેનું જોરથી માથું ચોળવા માંડ્યું, એ રાહોરાહ કરતાં બાળકની તે વખતે તે દુઃખમાંથી છુટવાની શી શક્તિ હોય ? માથાનો ઉતરતો મેલ તે બાળકની આંખમાં નાકમાં અને મોઢામાં પેસી જતો હતો. આપણે જો આ વખતે આવી સ્થિતિમાં હોઈએ તો શું કરિયે, એ ઢાઢ ઢાઢને વિચારજ ન હતો આવતો. થોડીવાર થઈ કે મોટા કળશીયો લઈને “હરહર મહાદેવ” કહીને માથે પાણી ઢોળવા માંડ્યું. પાણી માથેથી એકદમ મોઢા ઉપર આવતાં છોકરું શ્વાસ લઈ જાય અને હેબકી જાય તેથી તેને શું દુઃખ થાય તે વાતનો નવરાવનારીને વિચાર ન હતો. “હીહીહી હાહમાં” કરીને પાણી રેડે તે વખતે બાળક હેબતાઈ જાય એટલે વળી જાણે તે રાજી થાય છે એમ જાણીને પોતે પણ રાજી થાય. પણ એમ નથી જાણતાં કે તેને મોત જવું થાય છે. આપણે જ્યારે નાહિયે છિયે ત્યારે મોઢાપર એકદમ પાણી નાખતા નથી, અને જ્યારે નાંખિયે છિયે ત્યારે શ્વાસ ઉંચો લઈને પછી નાંખિયે છિયે એટલે આપણને જાણાતું નથી. બાળક બચાને ક્યારે કેમ શ્વાસ લેવો તે પણ ખબર ન હોય અને પાણી પણ એકદમ પડે તેથી બેભાન જવું થઈ જાય છે અને આયુષ્યના બળથીજ જીવે છે. એક દહાડો ૫૦ વર્ષની સ્ત્રી ઢાઢના બાળકને નવરાવતી હતી અને જવું એકદમ પાણી માથે રેડ્યું તેવુંજ તે બાળકનો શ્વાસ ધુટાઈ ગયો, તેની ખબર ન પડતાં વળી તરતજ બીજો લોટો ભરીને રેડ્યો એમ ધુટાઈ ગયેલાં બાળક ઉપર વચમાં વખત નહિ મળતાં બે ચાર લોટા માથે પડ્યા કે બાળકના પ્રાણ પરલોકમાં પોહોંચી ગયા.

ધડી પછી જુવે છે તો વાતમા સાર કાઢ દીઠો નહિ પછી શુ કચે ફરીથી તેણે બાળકને નવરાવવાની વાત જીવી ત્યાસુધી કરીજ નહિ આમ આ સાવધાનપણથી બાળકને બહુ ખમવુ પડે છે માટે જ્યો માતાપણુ ભોગ વતી હોય એવી સમજી સ્ત્રીઓએ બાળકને સમય જોઇને તે જમ મુઝાય કે શુગળાય નહિ તે રીતે પાણી રેડીને નવરાવવુ એમ કરવાથી બાળક રડશે નહિ બાળક તો એક ફૂલ સરખુ કેહેવાય તો તેની ફૂલની પેઠે માવજત રાખવી જયી તેને આવ આવે નહિ ઘણા પ્રકારના બાલકોના રક્ષણમા દુધ પાવુ, નવરાવવુ, અને બીજી ઘણી બામતમા મોટી મોટી જુનો થાય છે તે ન થાય તોજ બાળક સુખમા ઉછરે છે ટાકુ, ઉતુ, વધારે, ઓછુ, કડવુ, મીઠુ, ગમતુ, અણગમતુ સહન થાય તેવુ, સહન ન થાય તેવુ, જ્યારે આ પણુને હોય છે ત્યારે તે બાલકને પણ પોતાની શક્તિના પ્રમાણમા ઇશ્વરદત્ત જ્ઞાનનેલીધે કેમ ન હોય? હોયજ એટલામાટે બાળકને નવરાવવા વગેરેની માવજતમા મહુજ ઝીણી નજર રાખવાની જરૂર છે એને અગેબજે નહિ તેવો, આખમા, મોઢામા કે નાકમા ન જાય તેમ પદાર્થ લગાડવો, પોચે હાથે ડીવ તથા માથુ ચોળવુ અને મુઝાઇ ન જાય તેમ ડીલે અને માથે જોઇતુજ પાણી નાખવુ, નળના ધોનવા નીચે કે પાણીના પ્રનાહમા તેને રાખવુ નહિ, તેમ એકદમ મોટી ધાર પણ તેને માથે કરવી નહિ, તેમ ટાઢનો કે તડકાનો સમય હોય તેનો પણ વિચાર કરવો બાળકને ગદુ ન રહેવા દેવુ, સ્વચ્છતા રાખવી, પરતુ સભાળ ફૂલની પેઠે રાખવી

આમને આમ દેટલીક વખત અણુવક સ્ત્રી પોતાનુ બાળક પોતાની પાસે સૂતેલુ હોય તેને જીખ્યુ થયેલુ પણ ઉધમા સમજતી નથી એટલુજ નહિ પણ પોતે ઉધમા પડ્યુ ફરતા તેની માથે પડે છે કે જયી કાઢ વાગ તે દબાઇને મરી જાય છે કેટલીકવાર તો રાત્રનુ બાળક જાગે નહિ એટલામાટે અમન કરાવે છે અને તેમાથી યોગ્ય વખતે તે બાળક નહિ જાગતા જીખ્યુ રહેવાથી ઘણી હાનિ થાય છે એટલામાટે ઈશ્વરે જે સ્થિતિમા તેને મેલ્યુ છે તે સ્થિતિમા તેને સગ્ગે માર્ગે આદયા જતા સાચવવુ જોઇએ, તોજ તે સારી રીતે ઉછરે છે આમ કગતા છતા જો તે બાલક ઉછરે નહિ તો પછી દૈવેચ્છા અવવા ખીલુ કાઢ કાગણ કલ્પી શકાય

કોઈ અલૌકિક ઉત્પાત અને અકસ્માત.

અહો, કાળને યોગે આ જગત્માં કેવા કેવા ઉત્પાતો અને અકસ્માતો બને છે ! ! અંદર થતા રસાયન યોગોથી મોટા પર્વતો કાટીને તેમાંથી નીકળેલા ધગધગતા રસોથી મોટાં શેહેરનાં શેહેરો દટાઈ જાય છે. અને ઘણી વાર જળ ત્યાં સ્થળ અને સ્થળ ત્યાં જળ થઈ જાય છે. આવી વાતો આપણે આ દેશમાં માણસોને મોઢે સાંભળિયે છિયે તે શિવાય નાના નાના ઉત્પાત અને અકસ્માતો તો બુદ્ધ. હાલમાં જે ઉત્પાત અને અકસ્માત બન્યો છે તેવો લગભગ આખી સદીમાં નહિ બન્યો હોય એવું વૃદ્ધ લોકો કહે છે. ૧૯૪૫ ના કારતક વદી ૪ પુધવારેથી થોડું થોડું વાઘ્યાં થઈને તોફાન શરૂ થયું. તે તોફાન કાઠીયાવાડના ઘણા ખરા ભાગમાં હતું, તો પણ કાંઠા ઉપરના ગામમાં અને દરિયામાં વધારે ભેરમાં હતું. સર્વ સ્થળ કરતાં પોરબંદરથી શરૂ થયેલા કાંઠાઉપર તેનું વધારે ભેર ભેવામાં આવ્યું હતું. કારતક વદી ૫ ગુરુવારને રોજ વરસાદ પડવા લાગ્યો અને પવન શરૂ રહ્યો. કચ્છ માંડવીથી ઉપડેલી વીજળી નામની આગપ્રુટ તોફાન લેતી ગુરુવારે સાંજ સમયે પોરબંદર આવી. તે સમયે તોફાનનું ભેર ભેઘને કાઠપણ મછવો આગપ્રુટ તરફ જઈ શક્યો નહિ. અને ઉતારૂ પણ કાઠ જઈ ઉતરી શક્યાં નહિ. એવું કહેવાય છે કે પોરબંદરની માંડવીપર રહેલા અમલદારે મછવામાં બેસી આગપ્રુટમાં બેસવા જતાં લોકોને અટકાવ્યાં હતાં. ત્યારપછી તોફાન ખાતી આગપ્રુટ મોટા ધર ધર જવડા મોજાઓથી ઉછળી નીકળેલા દરિયામાં સામે પવન લેતી ખાડેથી ઉપડી. એ વખતે તેને જે તોફાન લાગતું હતું તે ભેઘ શકાય તેવું ન હતું એમ ત્યાના લોકો કહે છે. ભેરમાં ચાલી જતી આગપ્રુટ મોજાના ભેરથી ઘણી હાલક-લોલક દશામાં ભેવામાં આવતી હતી પણ એની એ સ્થિતિમાં પોરબંદરનો કાંઠે તેણે પસાર કર્યો કે જનેમાટે તે બિચારીનું શું થાશે એમ લોકો ધાસ્તીમાં હતા. તોફાન તે દિવસની રાત આખી અને સવારે શુકરવારે પણ શરૂ રહ્યું. તેમાં સવારના ૮ વાગે તો વરસાદ વિના એવો પવન ચોતરફથી નીકળી પડ્યો કે, મોટાં મોટાં વૃક્ષો ઉપડી પડ્યાં, મોટી મોટી મેડીયોની આગાશીયોની ભીતો ઉડી પડી, કાઠની છાજલીયો ઉડી ગઈ, અને ભારે ઝાઝાવાતથી લોકો પા કલાક દિડમૂકે જેવા

જની ગયા રસ્તામા ચાલતા માણસ ધારેલી જગોથી દૂર ઉડી પડ્યા અને ચોતરફ પવનની સુમવાટી અને ઝાડના પાન ગિવાય કાઠ મલ-
ળાયુ નહિ આવુ તોફાન ચોડી વાર રહ્યા પછી થોડુ થોડુ આખો નિ-
વમ રહ્યું હતું આ તોફાન એ સ્થળમા નહિ પણ સર્વ દેશમા હતું
માન કોઈ ભાગજ તેનાથી ખચી ગયો હશે, કોઈ સ્થળે, બે ઈંચ, કોઈ
સ્થળે ચાર, કોઈ સ્થળે છ અને કોઈ સ્થળે ૧૦ ઈંચ પાણી પડવાથી અનાજ
વગેરેને ભાગે તુકસાન થઈપડ્યું, એક ઉતાડ કહે છે કે પોરમ ર
તરફ એટલું પાણી પડ્યું છે કે ત્રણ દિવસ સુની ગિયાનું પાણી
મીઠું મટ્યું ન હતું આ ભાગે તોફાનથી ઘણા જન-માનને હાનિ
પટાચી તો પણ તે ધીરે વીરે વિસ્મરણ થઈ શકે તેવી વાત કે
મટે એવું પ્રાણહર તોફાન પણ કટવાકને એક ઇશ્વરી ચમત્કારના
દેખાવો નમુનો થઈ પડ્યું હતું પણ અક્સોસની વાત એ જની કે ગુરૂ
વારે ઉપડીને ચુકરવા સુખઈ પોચવાની આગળુટ વીજળી સુ મઈ પહો
ચી નહિ જમ જમ મમય જતો ગયો તેમ તેમ તેવિધે ચોતરફ ખખર ફે
લાઈ ગયા અને ચોતરફ તારના સદેશા સાચે શોવ શરૂ થઈ પડી પણ અરેરે
ઝેનટ આ ગોધે સવને નિરાશ કયા અને વીજળી આજસુની અદ્વૈત થઈ
અને આ વખતે એ બાર્કસમા બેઠેલા લોકોની કેવી દયામણી સ્થિતિ થઈ
હશે, એકબીજા સમધીયોને મળવાને ઇચ્છતા લોકો કેવો પોઝર રૂતા
હશે, ગડતી માતાઓને ગળે વળગેલા બાળકો કેવી ચીચાઆરીયો કરતા હશે,
આના મહા સપ્ટમાથી ઉગરવાને કાફા મારતા લોકો કેવી ઇશ્વરપ્રાર્થના કરતા
હશે, અને એવી સ્થિતિમા એકદમ આગળુટ પાણીમા પેસી જતા કેવા
ગુગળાઈને તેઓના પ્રાણ ગયા હશે તે જ્યા સમગ્રમા આવે છે ત્યા રવણા
હલા થઈ જાય છે, આખમા પાણી આવી જાય છે અને શરીરમા દુપ થાય
છે અહો ! એકાએક હાત પદરસો પ્રાણીઓ આના કાળના કોપના મામ
લામા કોલહલ કરતા ગુગળાઈ મરતા ઉપજતા ત્રાસથી પરમ થાણુ પરમે
શ્વરને કેમ દયા નહિ આવી હોય ! ! પતિને મળવાને પરદેશ જતી અમળાઓ,
પત્નીને મળવા જતા પતિઓ, પરણનાને ઉત્કઠિત થઈ ચડેના વગ રાત્રીઓ,
કમાવાને પરદેશ જતા વેપારીઓ, પરીક્ષામા પાસ થઈ ડીગરી મેળવનાનાં
ઇજાવાળા વિદ્યાર્થીઓ, યાના કરીને જન્મમગ્નુનો ફેરામાથી છુટવાને ઇ
ચ્છાગ્રાગ યાત્રાળુ લોકો, અને બીજા સર્વેનો એકકાળે નાશ થનાનો યોગ

ખની આંચો તે કેમ કરે ? અરેરે, વિજળી તો વીજળીજ થઈ ! ! ઘણી ઘણી-
 વાર તોફાનોમાં વહાણુ વિગેરેને નુકસાન લાગે છે તો તેનો કોઈ ભાગ પણ
 હાથ લાગે છે અને નિશાની મળે છે. કોઈ આગપ્પટ લાસ જાય તોપણ કોઈ
 પણ ઠેકાણેથી તેની નિશાની કે કોઈ પદાર્થ મળે છે. પણ આ તો એવું
 આશ્ચર્ય ખન્યું છે કે તે ક્યાં ગુમ થઈ તેની નિશાની કે કશો પત્તો પણ આજ
 દિવસસુધી લાગ્યો નથી. કદી એમ ધારે કે મનુષ્યમાત્રને અંદરના ભા-
 ગમાં પુરવામાં આવતાં હોય તોપણ તેમને અને ખીજે કેટલો કસરસામાન
 તો બહાર હોવો જોઈએ કે કોઈ દિવસ પણ તરીને કાંઠે આવવો જોઈએ
 અને મળવો પણ જોઈએ. આતો એમાંનું કશું ન હોવાથી જોકે આશા
 તો નથી અને ખચવાનો સંભવ પણ નથી તોપણ કોઈ કોઈ એમ શકા કરે
 છે કે દૈવચમત્કારનું કશું ન દેહેવાય માટે રખેને કોઈ તોફાનના સપાટાથી
 કોઈ મહાસાગરમાં કે અજાણ્યા કાઠામાં જઈ ચડી હોયા ! અહા ! એમ હોય
 તોપણ એમાં ચડેલા લોકો કેવા ભાગ્યશાળી, અને આપણને કેટલો આનંદ ?
 પણ અરે એવા ભાગ્ય આપણાં ક્યાંથી હોય ? આજના શોધક લોકોએ કાંઈ
 તે તપાસ બાકી નહિ રાખી હોય. આ તોફાનનો આખા દેશમાં લાગેલો ઉ-
 ત્પાત કોઈ અદ્ભુત હતો અને તેમાં આ આગપ્પટ અદૃશ્ય થઈ જવાના અકસ્માતે
 સર્વનાં મનને દુઃખિત, ગમગીની ભરેલાં કરી નાંખ્યાં, વિજળી તો ખરોખર
 વીજળી થઈ ને કેમ જાણે વીજળીમાં મળો જાય તેવીજ રીતે અદૃશ્ય થઈ છે.
 અને તેની સાથે કેટલાંક મોટાં મોટાં વહાણો પણ લાસ ગયેલાં લોકોની ખ-
 ત્રીશીએ ચડેલા સગાંભણાય છે. અરે એનાં પણ આ તોફાનમાં કમનસીબ-
 અરે દીનદયાળ પરમેશ્વર તારી પ્રજાને તુંજ ઉત્પન્ન કરીને જ્યારે આમ
 અચાનક અધુરી આશાએ દુઃખ દેવા માંડીશ ત્યારે પછી આ જગત કેમ
 સુખ પામશે ? અને એમજ કહેવું હોય તો જન્મ આપવાની માથાકુટ શા-
 માંટે કરવી જોઈએ ? લોકો ખિયારા અનાવૃષ્ટિથી અતિશય હેરાન હતા. તેમાં
 કાલેરાના રોગે આવી પડીને સર્વનું સંત્યાનાશ વાળી નાંખ્યું તેમાં પણ આ
 આ વખતના તોફાનમાં ગુમ થયેલી આગપ્પટ અને વહાણોએ તો આડો
 આંક વાળ્યો. અને કેક લોકોના ઘર ઉપર તાળાં જો દેવાઈ ગયાં. અહો સંસારમાં
 શુ ખખર પડે છે કે અમુક સ્થળે જન્મેલું શરીર, ક્યા દેશમાં ક્યારે, કયરીતે,
 અને કેવા પ્રસંગે પ્રાણ છોડશે ? જગતમાં મનુષ્ય પ્રાણી સર્વોત્તમ દેહેવાય
 છે. પણ મુછે તાર નાંખી ફાટી આખે કરનારો આ માનો કે મોટાં મોટાં રાજ્ય-

સુખને અનુભવનાગચોમાનો એવો કયો માણસ છે કે, આવા અકસ્મા-
તોથી ક્ષણમાન પણ રક્ષણ કરી શકે અરેરે, પોનાના ક્ષણભગુર શરીરનું પણ
સરક્ષણ નથી થતું ત્યાં બીજી શી વાત કહી? આજકાલ ઉંચકાવ વધતો
જાય છે અને સુખના સાધનો વધી પડ્યા છે તેસાથે લોકોની દેશ પરદેશમા
આવજવ પણ વિશેષ થઈ પડી છે માટે તેના જનમાયની વધારે જાગવ
ણીમાટે સર્વોપરી સત્તાવારીઓએ તરત ધ્યાનમા લેવું જોઈએ કે જ્યાં બ
નતા સુખી આવા દાખનાઓ ઇતિહાસને પાને નોંધાય, નહિ ગયેનો દેશ
કોઈ દિવસ પાછો આપડે છે, ગયેલું વા કોઈ દિવસ પ્રાપ્ત પાછું મળે છે,
ગયેલી કીર્તિ કોઈ દિવસ પણ પાછી મળે છે, પણ આ આવી પડેલી મનુ
ષ્યહાનિ તો કોઈ દિવસે પણ મટવાની નહિ મનુષ્યપ્રયત્ન તો સર્વજ્ઞ
યદ્યપ્યુક્તિ ગણાય છે, એટલે હવે તો પરમેશ્વરજી ન્યારે એ જાગ્રતને
સહિ સલામત દેખાડે ત્યારેની વાત ત્યારે છે જાકી હમણા તો તે ગયું તે
સાનેમાટે, જોનો ખેડ કોઈ દિવસ ન જુનાય એવી રીતે ગુમ થયું છે
કે જમા કપતાનોની કળાકુશળતા, ઈજનેરોની અકલહુશીઆરી, ખનાસી
યોની ખગી મેહેનત, અને લોકોની જીવતા રહેનાને થયેની પ્રાર્થનાઓ તથા
માનતાઓ પણ તેની સાથેજ સમાઈ ગયેન છે અહો, કટલી આપણી પર
તવતા કે ક્ષણ પછી શું બનવાનું તેની પણ આપણને ખબર પડતી નથી જો
ખબર પડતી હોત તો તો હજાર પદરસો માણસના પ્રાણ એકજ સમયે,
એકકાલાવગિચાનું દુર્ભરણથી કેમ જતું હે પરમ દયાળુ પરમેશ્વર! ઉગ
વાને એક ચિત્તથી તારી પ્રાર્થના કરતા, રોતા કળકળતા અને છેવટ ગળકા
ખાઈ ગુગળાઈ મરેલા લોકોને જ્યાં હોય ત્યાં સુખમા રાખજો એજ અમારી
માગણી છે અને તે સાથે હવેપછી આવો દાખનો કાને સાબળવાને અમને કે
અમારા વશોને આપીશ નહિ જે કોઈ લોકોના પ્રારબ્ધથી બન્યું તે બન્યું
પરંતુ હવેથી જનમાલનો મલાળને માટે સત્તાધીકારીઓની તરફથી આશા
ગમીયે છીએ કે હવે પછી આવા તોખનોથી લોકોના જનમાલ જળનાય
એની ઇજનોરે મારફત ગોઠવણો કરી સુખના સાધનો વધારે કરશે

શેઠ લક્ષ્મીદાસ શ્રીમજીના માતૃશ્રી નડીવાઈ (મેઘાવાઈ) નો
સ્વર્ગવાસ

લખવાને દીનગીર છીએ કે શેઠ લક્ષ્મીદાસના માતૃશ્રી બાઈ નડીવાઈએ માગશર
શ ૨ બુધવારે સ્વર્ગવાસ કીધો છે

તેનો જન્મ સ. ૧૮૪૮ ના જોડ માસમાં તેમના પિતા દેવજી નથુને ઘેર ગુંડીઆલી કુટુંબમાં થયો હતો. યોગ્ય ઉંમર થયા પછી એટલે ૧૩ મે વર્ષે ભાટીયા ગૃહસ્થ જોડ ખીમજી ગોની સાથે લગ્ન થયું હતું. સાસરીઆના ઘરમાં આવી પોતાના સદ્ગુણથી તેમણે સાતે સતોપ ઉપજાવ્યો હતો. પરંપરાપણી ત્રણ વર્ષે તેમણે પ્રથમ પુત્રનો જન્મ આપ્યો હતો. સ્વમા મળીને તેમણે સાત પુત્ર અને ચાર પુત્રીનો જન્મ આપ્યો હતો. પોતાના પહેલાના બે પુત્રોને લઈને શ્રીનાથદારે છપ્પત ભોગપર યાત્રાએ ગયા હતા ત્યાં મીતલાના મગજથી તેમના તે અને પુત્રો નાની અવસ્થામાં ગુજરી ગયા. ત્યારપછી નાથી શેઠ નામના ત્રીજા પુત્રનો તેમણે જન્મ આપ્યો. તે પણ સદ્ગુણી વિવેકી ને ડાહ્યા હતા ને પોતાના વધાયા બદાર પડીને તેમણે તેને સાતે દીપાવ્યો હતો. પણ તે દૈવયોગથી યુવાન અવસ્થામાં સ્વર્ગવાસી થયા. આ પ્રમાણે નાથી શેઠના સ્વર્ગવાસ થવાથી તેમના કુટુંબનું વડીલપણુ જોડ લક્ષ્મીદાસ ઉપર આવી પડ્યું. જે જોડ લખમીદાસ તે બાઈના સાતમા કુળજ છે. શેઠ લક્ષ્મીદાસ પોતાના નાની વયમાં જ પોતાનું દુકાનનું કામ કાઈપણ હસ્ત વગર આગળ ચલાવીને સારી નીત સુધારી વધારી જોગ વધારે નામના મેળવીને વધારે પ્રસિદ્ધ થયા. તેમની યોગ્યતા વિષે વધારે અત્રે લખવાની જરૂર નથી. કેમ કે તેઓ આજે પોતાની કીર્તિ, નામના અને પગમથી જગતમાં જાણીતા છે. આવા ઉત્તમ પુત્રરતને જન્મ આપનાર માતાપિતાઓને ધન્ય છે.

જાઈ નવીજાઈ આજ દિવસ સુધી પોતાની ઉત્તરાવસ્થામાં પોતાના સત્રાણા પગિવારને દાક્ષીને બેસા હતા તેમનો સ્વભાવ શાંત અને માયાળુ તેમજ ગરીબગરબા વિગેરેપર વધારે દયાવાળો હતો. ઈશ્વરભક્તિમાં પોતે આસ્તાવાન હતા. શેઠ લક્ષ્મીદાસે તેમની વૃદ્ધાવસ્થા સુધી આરી રીતે સેવા આકરી કરી તેમને સતોપ ઉપજાવ્યો છે. અતઃકાળે સમયે પોતાના પુત્ર-પૌત્રાદિક પરિવારના આગરે ૧૦૦) સો જાળજવ્યાના સમૂહમાં તેઓના દેખતા પોતે સ્વર્ગવાસ થયા છે, કે જે વખતે જોડ લક્ષ્મીદાસે તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે સારૂ ધર્મદાન કર્યું હતું. આમ આ સસારમાં પૂર્ણ રીતે સતોપ પામીને ૯૭ વર્ષની પુખ્ત ઉંમરે સ્વર્ગવાસ થયા તે સનાયકારક છે. પરંતુ ખેંદ માત્ર એટલો છે કે શેઠ લખમીદાસના પુત્ર નેણુભાઈનું બ-વિષય તેમની હૈયાતીમાં થોડા દિવસને માટે દેખતું પડ્યું. દૈવદ્રષ્ટા ને કાળગતિ જાણ્યાન છે.

શઠ વિસનજી સ્ત્રીમજીનાં પત્ની સૌ. વાઈ રામકુવરનો સ્વર્ગવાસ.

લખવાને દિકગિર જિયે કે ભાટીયા ગૃહસ્થ જોડ વિસનજી ખીમજીના સ્ત્રી જાઈ મન-કુવર પોતાની ૨૭ વર્ષની નાની ઉંમરે કારતક વદી ૧૪ સ્વિવારને જોડ સ્વર્ગવાસી થયાં છે. આ જાઈ સ. ૧૯૧૮ ની શાલમાં જન્મ્યા હતા. યોગ્ય ઉંમર થતા તેમનો વિસાદ જોડ વિસનજી ખીમજી સાથે ૩૦ ની શાલમાં થયો. સાસરાના ઘરમાં આવ્યા પછી તેમણે પોતાની સૌજન્યતાથી સર્વની પ્રીતિ મેળવવા માડી અને નાદતાથી પ્રખ્યાત થઈને ઘરના ક-ભાર ઉપાડી લીધો. એમને પરંપરા પછી જોડ વિસનજીનો પ્રતિ દિવસ ઉદય થવા લાગ્યો. અને થોડાવર્ષોમાં જો જાઈના શુભ પગલાને લીધે પોતે ઘણાં વનપાત્ર ગૃહસ્થ તરીકે પ્રખ્યાત થયા. તેઓ બાઈના સદ્ગુણને લીધે તેમના પતિને તેમજ તેના કુટુંબીઓને તેા અત્યંત દિકગિરી થાય તે આસાવિક છે. પરંતુ જેઓ તેના પ્રસંગમાં આવેલ હોય તેઓ પણ તેની એક હોય તેવી કહે છે.

દૈવયોગથી કાઈ વ્યાધિ થઈ આવતાં જો પુત્ર અને જો પુત્રીને પોતાના પતિને મે મે બચેલા ધર્મવાળી નાની ઉંમરમાં ચાલી નીકળ્યા છે. દેવના આજ્ઞાનું કંઈક નથી માટે હવે તેમના સુખ ધાઓએ તેમના કલ્યાણના માર્ગમાં અંતે સંતોષે મનન થાયતું ને. ટલુજ બની શકે તેવું છે.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૭ મું

૧૫૫ સનત્ ૧૮૮૫

અક ૩ ભે.

॥ યતો ધર્મસ્તતો જૈય ॥

સસારમા ગો સાગ ?

શાર્દૂલવિક્રીડિત

આયે તાપ અમાપ અતરનિષે આની પડી આધિયો,
દે છે દુઃખ અનેક નિર્ધપણે અગે વધી બ્યાવિયો,
આવે અન્ય ઉપાધિયો પ્રતિ દિને ૧૧ી દિયે દ્વારમા,
વારવાર વિચાર થાય મનમા ગો સાગ સમાગમા ? ૧

કાટી કર્મ થયે થયેવ કહુ શુ કાયા નથી કામની,
જતા વાગ નથી જગાય મરતે જતે હશે જામની,
મોહે યાય મમત્વ તત્ત્વ ન મળે માર્યા જલુ માગમા,
વાગનાર વિચાર યાય મનમા ગો સાગ સસાગમા ? ૨

આશુ ઉત્તમ આ શરીર પણ તે છે હાડકા આમણા,
લોહી લાળ પુગીન મૂત્ર મળના ખોટા ખના ખામણા,
નાડ માત્ર મમત્તનથી મનવિષે માન્યુ મદાકાગમા,
વાગવાર વિચાર થાય મનમા રો સાગ સસાગમા ? ૩

ધાયા જે ધન વામ યાવનવિષે માયાવડે માણવા,
કાયા તે જહુ જીવી અવનિમા એના ધણા ધાણવા,
જાયા જાતિ પતિત મિત્ર પણ છે, પીડા ધણી ધ્યાગમા,
વારવાર વિચાર થાય મનમા ગો સાગ સસાગમા ? ૪

ધાણુ થાય નહીં ધગર સુખતો સોણે નહીં સાપડે,
ચારે કાર કુસપ ને કલ્લહમા પાણી પડે પાપણે,
ધ્યાગ પુત્ર કલ્લત આખર અપે ન્યાગ ધડી વારમા,
વાગનાર વિચાર થાય મનમા રો સાગ સસાગમા ? ૫

જનું જન્મ જરા વિપત્તિ વચમાં અંતે અરે એકલાં,
 અજ્ઞાને સધળાં જનો રડવડી શેક્યા કરે શેકલાં;
 ભૂતોનો ઉપકાર ભૂતળવિષે ભારી દીધે ભારમાં,
 વારંવાર વિચાર થાય મનમાં શો સાર સસારમાં ? ૬
 નીતિ ન્યાય રહે બધે રખડતાં રીતિ રહે વેગળી,
 પ્રીતિ પ્રાણુ સમાન કામ ન કરે વીતી વહું શું વળી;
 જીતી કોઈ ન જાય આ જગતમાં ખોયું બધું ખારમાં,
 વારંવાર વિચાર થાય મનમાં શો સાર સસારમાં ? ૭
 કામ ક્રોધ વિષેશ રોજ મનને સતાપ આપ્યા કરે,
 આશા અતરમાં અનેક સુખની તે મોત સાથે મરે;
 કોને કોણ કહે અથાગ પસર્યું અધેર આચારમાં,
 વારંવાર વિચાર થાય મનમાં શો સાર સંસારમાં ? ૮
 દાળે નિર્દયને સદૈવ બલવાન સ્વાર્થી ન સામું જીવે,
 લોહા નિર્ધનને ગરીબ ડરતાં રે દીન શબ્દે રૂવે;
 સાચું કોઈ સહાય હાય ન મળે, હીરો ગયો હારમાં,
 વારંવાર વિચાર થાય મનમાં શો સાર સંસારમાં ? ૯
 સાચંકાળવિષે મળે સહજમાં જવાં બધાં પખિયો,
 તેવાં કર્મબળે મળ્યાં સહજમાં સર્વત્ર સંબંધિયો;
 આ જાયા જનની અને જનક તે જાણ્યાં અહંકારમાં,
 વારંવાર વિચાર થાય મનમાં શો સાર સસારમાં ? ૧૦
 જે જે ભાવ જણાય આ જગતના તે તે નથી આપણા,
 અજ્ઞાને સધળા બને મનવિષે સંતાપનાં તાપણાં;
 લેવાને યમદૂત જીવ જનના બેઠા રહે ખારમાં,
 વારંવાર વિચાર થાય મનમાં શો સાર સંસારમાં ? ૧૧
 ઇશોના અવતાર તે પણ સદા બંધાય છે બેવડા,
 અજ્ઞાની અડખોથ કોઈ સધળા ત્યાં આપણે કેવડા ?
 સાડું કે નરતું જણાય ન કશું આધેય આધારમાં,
 વારંવાર વિચાર થાય મનમાં શો સાર સંસારમાં ? ૧૨

નીકળવાનો માર્ગ પણ રાખતો નથી તેવી રીતે કર્મ કસ્યા કરતો પ્રાણી દયાપાત્ર ગણેલી સ્ત્રીના રહસ્યસંગને અને મનોહર વિચારોને કેમ છોડી શકે ? તેમજ સંબંધિઓના તથા કામળ બોલનારાં બચ્ચાંઓના સંગને પણ કેમજ છોડી શકે ? અને શી રીતે વૈરાગ્ય પામે ? ગાફલ થએલો માણસ કુટુંબનાં પોષણ સંબંધી કામમાં ઓછાં થતાં જતાં આયુષ્યને અને નાશ પામતા પુરૂષાર્થને જાણતો નથી. કુટુંબમાં પ્રીતિ રાખનારો માણસ સઘળી જગોએ ત્રણ તાપથી દુઃખી થયા કરે છે તોપણ તેને દુઃખરૂપ માનતો નથી. અનિતેદ્રિય અને જનું ચિત્ત ધનમાંજ નિરંતર લાગી રહેલું હોય છે એવો કુટુંબી માણસ, પારકું ધન હરી લેનારને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં જે દુઃખ થાય છે તેને જાણે છે તોપણ તૃષ્ણા નહિ શાંત થવાને લીધે ચોરી કરે છે સમજી માણસ પણ જે એ પ્રમાણે પોતાના અને પારકામાં ભેદદૃષ્ટિ રાખીને કુટુંબનું પોષણ કરતો હોય તે, આત્મવિચાર કરવામાં સમર્થ થતો નથી પણ મૂઠનીપેઠે અહંતા મમતામાંજ ઘોળાયા કરે છે. સ્ત્રિયો કે જો-ઓની પુત્રપૌત્રાદિકરૂપ બેડી પડી છે તેઓની પાસે મુકાના વાનરા જેવો રાંક થઇ રહેનાર કાઠપણ પુરૂષ, કાઠ કાળે અને કાઠપણ જગોએ પોતાના આત્માને છોડાવવા સમર્થ થતો નથી. એટલામાટે વિષયોમાં લાગી રહેલા લોકોના સગ છોડી દઇ આદિદેવ નારાયણનુંજ ભજન કરવું જોઇએ, કેમકે સંગ છોડી દેનારા પુરૂષોએ નારાયણનાં ભજનનેજ મોક્ષરૂપ માનેલ છે નારાયણને પ્રસન્ન કરવામાં ઘણો દાખડો પડતો નથી; કેમ કે નારાયણ સર્વના આત્મા અને સર્વ ઠેકાણે પ્રસિદ્ધ છે. સ્થાવરથી તે છેક બ્રહ્મા સુધીના જીવોમાં, પંચભૂતથી બનેલા નિર્જીવ પદાર્થોમાં, પંચમહાભૂતોમાં, ત્રણ ગુણોમાં, પ્રકૃતિમાં અને મહત્ત્વાદિક વિકારોમાં પણ પરમાત્મા, હશ્વર અને અવિનાશી ભગવાન્ એકજ છે. જોકે એ પરમાત્મા પોતે એકજ છે, તોપણ ભોક્તારૂપથી વ્યાપક અને ભોગરૂપથી વ્યાપ્ય છે એમ કહેવામાં આવે છે. કેવળ અનુભવરૂપ આનંદજ જનું સ્વરૂપ છે એવા એ પરમેશ્વરનું અખંડ રહેલું પોતાનું સર્વજ્ઞત્વાદિક ઐશ્વર્ય, ગુણોની ખટપટવાળી માયાથી પોતેજ અંતર્હિત કરેલું છે એમ જણાય છે. એટલામાટે આસુરી સ્વભાવ છોડી દઇને સર્વ પ્રાણિઓપર દયા અને સ્નેહ રાખવો જોઇએ; કેમકે દયાથી ભગવાન્ પ્રસન્ન થાય છે. તે અનંત અને સર્વના આદિ ભગવાન્ પ્રસન્ન થાય ત્યારે કર્મી વસ્તુ દુર્લભ રહેતી નથી; તોપણ તેમના ચરણની સુધાનેજ સેવનારા અને તેનુંજ ગાન

કરનાગ આપણુ લોકોને નર્મ અર્થે કે કામનુ શુ પ્રયોજન છે ? કેમકે તેઓ
તો પ્રારબ્ધગતિથી પોતાની મેળેજ પ્રાપ્ત થાય છે જન્મ ધર્મદિકનુ પ્રયોજન
નથી તેમ મોક્ષની ઇચ્છા રાખ્યાની પણ કશી જરૂર નથી ધર્મ, અર્થ અને
કામરૂપી નિવર્ગ, આત્મવિના, કર્મવિદ્યા, તર્કવિદ્યા, દંડનીતિ અને અનેક
પ્રકારની આજીવિકારૂપી પે મા નિરૂપણ કરેલા સધળા વિષયો, પોતાના
અતયામીરૂપ ભગવાનને પોતાનો આત્મા અપણુ કરી દેનાના માનનરૂપ
થાય તો તેઓને સફળ થયા મમજવા જોઈએ જન્મનુ જન્મ્યા પછી હોવુ,
વધવુ, રૂપાતર થવુ, યોગુ થવુ, અને નાશ થવુ એ છ વિકારો દેહનેજ થાય
છે, આત્માને થતા નથી પરંતુ જન્મ વૃક્ષ હોય તોજ તેના ફળને એ વિગટે
થાય છે તેમ આત્મા હોનાનેનીધેજ એ વિગટે દેહને થાય છે આત્મા
નિત્ય છે અને દેહ અનિત્ય છે, આત્મા સ્ત્રીણુ થતો નથી અને દેહ સ્ત્રીણુ
થાય છે, આત્મા શુદ્ધ છે અને દેહ અશુદ્ધ છે, આત્મા એક છે અને દેહ અ
નેક છે, આત્મા દેહાદિકને જાણે છે અને દેહ જાણે છે, આત્મા સર્વનો આત્મા
ય છે અને દેહ આત્માના આત્મયથી છે, આત્મા નિર્વિકાર છે અને દેહ
અવિકાર છે, આત્મા સ્વયંપ્રકાશ છે અને દેહ પરપ્રકાશ છે, આત્મા અર્વંદુ
કારણ છે અને દેહ કાય પાવ છે, આત્મા વ્યાપક છે અને દેહ અમુક સ્થળ
માજ રહે છે, આત્મા અસંગ છે અને દેહ સસંગ છે, તેમજ આત્મા કાંઈથી
ઢંધતો નથી અને દેહ તો નહાના વસ્ત્રથી પણ ઢંકાય જાય છે આ પાર
લક્ષણોની ભારે જુદાઈ ઉપરથી આત્માને જરાજર જોગખીને, દેહાદિકના
મોહથી થએલી અહુતા અને મમતારૂપ ખોટી મમજાને છોડી દેની જોઈએ
જન્મ ઉપાયોને જાણનારો સોની ધમના વગેરે ઉપાયોથી ખાણના પાણાઓ
માથી સોનુ કાઢી લે છે તેમ ત્રિવેદી પુરૂષ પણ ત્રીવે કહેવા આત્મપ્રાપ્તિના
ઉપાયોથી દેહરૂપ ક્ષેત્રોમાંથી આત્માને જુદો કાઢી લે છે (સમજ છે) માયા,
મહત્ત્વ, અહકાર, શબ્દ, રૂપ, રસ અને ગંધ, એ આઠ પ્રકૃતિઓ
ગણાય છે સત્, રજ અને તમ એ ત્રણ તો માયાનાજ ગુણ છે માટે માયા
થી જુદા ગણાતા નથી અગિયાર ઇન્દ્રિયો અને પચમહાભૂત મળીને સોળ
વિકાર ગણાય છે એટલે આઠ પ્રકૃતિ અને સોળ વિકાર મળીને ચોવીશ
તત્ત્વ છે તેઓમા સર્વના સાક્ષીપણાના સમયથી આત્મા એકજ છે એ ચો
વીશ તત્ત્વોનો સમાત, એ દેહ દેહેનાય છે તે દેહ સ્થાનર અને જગમ એવા
જો પ્રકારનો છે આ દેહમાજ આત્માને શોધો લેવો જોઈએ અને તે જોઈને

થઇ શકે એમ છે; કેમકે 'આ આત્મા નહિ, આ આત્મા નહિ' એમ કહી
 જડ પદાર્થોને જુદા પાડતાં (જુદા સમજતાં) એ પોતાની મેળેજ નોખે
 જણાઇ રહે છે. અક્ષરો શાઘથી જુદા નથી પણ શાઘ અક્ષરોથી જુદી છે,
 તેમ દેહાદિક આત્માથી ભિન્ન નથી પણ આત્મા એઓથી ભિન્ન છે. એવી
 રીતના વિવેકથી અને અંતઃકરણની શુદ્ધિપૂર્વક સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા પ્રવચનું
 નિરૂપણ કરનારાં વેદવાક્યોનો વિચાર કરવાથી ધીરપુરૂષો આત્માને શોધી
 કાઢાડે છે. જનન, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ વૃત્તિઓ બુદ્ધિની છે. એ વૃત્તિઓને
 જે જાણનાર છે તે સર્વનો સાક્ષી અને સર્વથી પર આત્મા છે. કર્મથી ઉત્પન્ન
 થએલી અને ત્રિગુણાત્મક એ બુદ્ધિની વૃત્તિઓને અનાત્માના ધર્મપણાને
 લોધે દૂર કરી તે ઉપરથી તેઓને જાણનાર આત્માનું સ્વરૂપ જાણી લેવું.
 જમ. પુષ્પના ધર્મરૂપ ગંધ ઉપરથી તેના આશ્રયરૂપ વાયુ જુદો સમજાય છે
 તેમ બુદ્ધિના ધર્મરૂપ ત્રણ અવસ્થાઓ ઉપરથી તેઓને જાણનાર અને અધિ-
 ધાનરૂપ આત્મા જુદો સમજાય છે. ખરી રીતે સંસારનું દ્વાર બુદ્ધિજ છે,
 કેમકે બુદ્ધિના ગુણ અને કર્મોથી સંસાર રચાયેલો છે. એનું મૂળ અજ્ઞાન
 છે તેથી ખોટા છતાં પણ સ્વપ્નની પેઠે દેખાય છે. એટલામાટે તમોએ યોગ
 કે જે ત્રિગુણાત્મક કર્મનાં ખીજરૂપ અજ્ઞાનને બાળનાર અને ત્રણ અવસ્થારૂપ
 બુદ્ધિના પ્રવાહને મટાડનાર છે તે કરવો જોઇએ. તેમાં જે ધર્મોથી નારા-
 યણુ ભગવાનમાં સહજ પ્રીતિ થાય તે ધર્મો પાળવા એજ હજારો ઉપાયમાં
 શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. ગુરૂનું સેવન, ભક્તિ, સધના મળેલા પદાર્થોનું અર્પણ
 સન્નિધન ભક્તોનો સંગ, ઇશ્વરનું આરાધન, ભગવત્કથામાં શ્રદ્ધા, ભગ-
 વાનના ગુણ અને કર્મોનાં કીર્તન, ભગવચ્ચરણારવિંદનું ધ્યાન અને
 ભગવન્મૂર્તિનું દર્શન તથા પૂજનાદિક, એ ધર્મો અત્યંત અતરંગ છે. સર્વ પ્રા-
 ણિઓમાં ઇશ્વર ભગવાન રહ્યા છે એમ નિશ્ચય રાખી સર્વ પ્રાણિઓનો મનથી
 અને જોઇતા પદાર્થો આપવાથી સત્કાર કરવો. જીતેદ્રિય પુરૂષો એ પ્રમાણેજ
 ભગવાનની ભક્તિ કરે છે કે જેવી ભક્તિથી ભગવાનમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય
 છે. ભગવાનનાં કર્મ, સર્વોત્તમ ગુણ અને લીલાવતાર ધરીને કરેલાં પરા-
 કર્મોનું વર્ણન સાંભળી અત્યંત આનંદ થાય, રૂવાડાં ઉભાં થાય, આંસુથી
 ગભરાઇ જાય, ગળું છૂટ મૂકી ગાવા લાગે, શબ્દ કરવા લાગે, નાચવા માંડે,
 જાણે ઝાડ વગગ્યું હોય તેમ ઝાઇ વખતે હસે, ચીસો નાખે, ધ્યાન કરે,
 માણસોને પગે લાગે, વારંવાર શ્વાસ લઇને 'હે હરિ! હે જગતના પતિ!

હે નાગયણ !' એમ લાજ મૂકીને બોલે ત્યારે ભગવાનમા ખરી પ્રીતિ થઈ છે એમ જાણવું આવી પ્રીતિ થાય ત્યારે 'માણસ સર્વ જ નોથી છૂટી, મન તથા શરીરમા ભગવાનની ભાવનામય થઈ, અને' કર્મના બીજરૂપ અજ્ઞાન તથા વાસનાઓને બાળી નાખી મોટા ભક્તિયોગથી 'ભગવાનને પામે' છે ભગવાનનો મનથી સ્પર્શ થાય 'એજ' મનિન મમવાળા પ્રાણીના જન્મમૃગણના ફેરાને મટાડનાર 'હે' અને એજ મોક્ષસુખ છે એવો પડિતોનો 'નિશ્ચય છે એટલામાટે હૃદયમા અત્યામિ ભગવાનને ભજવા જો' એ 'ભગવાનની ઉપાસના કામમા મોટા પરિશ્રમ કાઢ નથી, કેમકે ભગવાન પોતાના હૃદયમા આકાશની જેમ રહ્યા છે, પોતાનાજ આત્મા છે અને સર્વ પ્રાણીઓના સખા છે બાકી સર્વ પ્રાણીઓની જેમ વિષયોનું મ પાદન કરવામા શુ ફળ છે ? વિષયોમા નિષ્ઠા રાખવાથી તો કુતરા અને સુવરની બરોબર થવાય છે ધન, સ્ત્રિઓ, પશુ, પુત્રાદિક, ધર, પૃથ્વી, હાથી ભડા, વલ્લભો અને તે શિવાય પણ સધળા અર્થ અને કામમાઓ કિ જાણે અર્થ છે તેઓ કાલજીવ ગુર આયુષ્યવાળા મનુષ્યનું કેટલુંક પ્રિય કરે છે 'યજ્ઞ કામવાથી મળવાના સ્વર્ગાદિક લોકોનું પણ એ પ્રમાણે' છે, કેમકે તેઓ ધર્મ્યાદિક દાષવાળા, પુણ્યોના ફેરમારથી વધતા ઓછા સુખવાળા અને ક્ષય પામનારા છે એટલામાટે એક ભગવાનજ કે જેમા કામ પણ ફળ દેખવામા કે સાલળવામા નથી તેનેજ પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનેમાઝ ભજવા જોઈએ વિદ્વાનનું અભિમાન ધરાવનાર મોર્ચુસ, જે ફળ ધારીને કર્મ કરે છે તેથી તેને ઉલટુંજ ફળ મળે છે એ અવશ્ય છે કર્મ કરનાર માણસનો સકલ સુખની પ્રાપ્તિનેવાસ્તે અને હુ ખયી છુટવાનેવાસ્તે હોય પણ કર્મ કામવાથી નિરત હુ ખની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને કર્મ નહિ કરનાથીજ સુખ રહ્યા કરે છે માણસ, સકામ કર્મ કરીને જનેસાર સુખ મેળવવા ચાહે છે તે દેહ તો પાગલ એટલે કુતરા વગેરેને જ્ઞાન આવે એવો છે, કાલ જીવ છે અને જાય છે તથા આવે છે અહતાના સ્થાનકરૂપ દેહ, પણ જ્યારે પાગલ છે ત્યારે સત્તાન, સ્ત્રિઓ, ધર, પુત્રાદિક, રાજ્ય, ભડા, હાથી, કાગલા િઓ, નોકર અને સબધિઓ કે જાણે દેહધર્મી છેટા અને મમતાના સ્થાનક છે તેઓ પાગલ હોય એમા તો શું જ છેકેવું આત્મા કે જે અવિનાશી આ નદના મુદ્રરૂપ છે તેને તુચ્છ, દેહની સાથે નાગ પામનાર અને ખૂનથી પુરુષાર્થરૂપ લાગતા એ સત્તાન વગેરે અનર્થોનું શુ પ્રયોજન છે કર્મને નીધ

ગર્ભવગેરે સ્થિતિઓમાં ક્લેશ પામ્યા કરતા પ્રાણિઓને ઉપર લખેલા પદાર્થોથી કેટલું અને કેટલુંક સુખ મળે છે તે કહો? પ્રાણી પોતારૂપ માની લીધેલા દેહથી કર્મ કર્યા કરે છે અને કર્મથી પાછા દેહ ધર્યા કરે છે માટે સુખ ભોગવવાનો અવસર આવતોજ નથી. વાસ્તવિક જોઈએ તો કર્મ અને દેહ એ બન્ને, અજ્ઞાનથીજ થાય છે, એટલામાટે અર્થ, કામ અને ધર્મ એ સઘળા જને આધીન છે તે ક્રિયારહિત ભગવાનને ક્રિયારહિત થઈને ભજો પોતે ઉત્પન્ન કરેલાં પંચભૂતોથી બનાવેલાં સઘળાં પ્રાણિઓના આત્મા, અંતર્યામી, ઇશ્વર અને પ્રિય ભગવાનજ છે. આપણને એ ભગવાનના ભજનમાં અધિકાર નથી એમ નહિ સમજવું; કેમ કે દેવ, અસુર, મનુષ્ય, યક્ષ કે ગર્ધર્વ ગમે તે હોય પણ ભગવાનના ચરણનું ભજન કરવાથી તેનું કલ્યાણ થાય છે. બ્રાહ્મણપણું, દેવપણું, ઋષિપણું, સદાચાર, ધણું જ્ઞાન, દાન, તપ, યજ્ઞ, પવિત્રતા કે પ્રતો કોઈપણ ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાનેવાસ્તે સમર્થ નથી. ભગવાન તો કેવળ નિર્ભય ભક્તિથીજ પ્રસન્ન થાય છે; બાકી સઘળા ચાળા ચુંથવા છે. એટલામાટે સર્વને પોતાની સમાન લેખી સર્વ પ્રાણિઓના આત્મા અને પરમેશ્વર નારાયણનીજ ભક્તિ કરો. દૈત્યો, યક્ષો, રાક્ષસો, સ્ત્રિઓ, શુદ્રો, નેહમાં રહેનારાઓ, પક્ષિઓ, મૃગો અને બીજા પણ પાપી જીવો ભક્તિથી મોક્ષ પામી ગયા છે.

एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुंसः स्वार्थः परः स्मृतः ।

एकांतभक्तिर्गोविंदे यत्सर्वत्र तदीक्षणम् ॥

પરમેશ્વરની અખંડિત ભક્તિ કરવા અને સર્વમાં પરમેશ્વર છે એમ ધારવું એજ આ જગતમાં પુરૂષનો મોટો સ્વાર્થ કહેલ છે.

સૌહાર્દનેમાટે શોચ.

यदार्द्रः श्रीरामः समरपतितं स्वीयमनुजं, विलोक्यैछन्मर्तुं गलित-
धृतिरीशोपि जगता । कराले हा काले बलिनि बलिनां तत्किल कलौ,
क्व यामः किं कुर्मः क्वचिदपि न सौहार्दममलं ॥ १ ॥ यदार्द्रः श्रीरामे
वनमुपगते तातवचसा, हृदाप्युरीचक्रे नृपतिपदलक्ष्मीं न भरतः ।
अभूदाश्रीरामागमनमवधूताकृतिरिदं, क्व यामः किं कुर्मः क्वचिदपि न
सौहार्दममलं ॥ २ ॥ यदार्द्राः सर्वेपि प्रणयनिलयाः पांडुतनया, सधर्मा

ધર્માજ્ઞા ક્વચિદપિ ન જન્નુર્નયમયા । અપિ દ્યૂતક્રીના અપિ વનગતા હસ
તદિદ, ક યામ કિં કુર્મ ક્વચિદપિ ન સૌહાર્દમમલ ॥ ૩ ॥ અમૂદાર્યા-
વર્ત પ્રથમમયમન્માવમચિલ-શ્રિયા પાત્ર પ્રિધાપિભગમવન યેન સક-
લ । મહાચિંતારત્ન નિચિલસુખદ હતતદિદ, ક યામ કિં કુર્મ ક્વચિદ-
પિ ન સૌહાર્દમમલ ॥ ૪ ॥ પરિભ્રાતા કેચિત્પિશુનકથયા હા પ્રિતયયા,
પરે ભ્રાતા કેચિત્કપટપટુમિત્રોક્તિભિરપિ । અપાપા અપ્યન્યે સ્વજન-
વચનભ્રાતમનસ , ક યામ કિં કુર્મ ક્વચિદપિ ન સૌહાર્દમમલ ॥ ૫ ॥
પ્રિસદેહ વિગ્ન ક્વચિદપિ ન સૌહાર્દકણિકા કદાચિત્સલભ્યા લસતિ
હૃદિ યૈકોદરભુગા । તથાપિ ભ્રાતા સ્મ પિશુનવચનૈરસ્થિરધિય , ક
યામ કિં કુર્મ ક્વચિદપિ ન સૌહાર્દમમલ ॥ ૬ ॥ ન યત્પ્રેમ્ણામશ સુહૃદિ
ન કલત્રે ન તનયે, કથા કૈવાન્યેષા હરિહરિ ન તે ભ્રાતર ડમે । ન પ્રિ-
સ્નાસસ્થાન પિશુનવચનભ્રાતમનસા, ક યામ કિં કુર્મ ક્વચિદપિ ન
સૌહાર્દમમલ ॥ ૭ ॥ યે ભ્રાતર સહજસૌહૃદસાદ્રચિત્તા સ્તેષ્વેવ
શક્તિવિયા પરકીયવાદિ । તેષા તુ યેષુ નિજધી કુત એવ તેષુ, ત્વ
તેન સૌહૃદ સચ્ચે તવ દુર્દશ્ય ॥ ૮ ॥ નાન્યાગતિર્ન ચ ચલ ન પરોઘ્યુ-
પાયસ્તત્સૌહૃદ પ્રિયસચ્ચે ધરાતલેસ્મિન્ । ત્વદ્વદ્યેસ્ત્યચિલપિશ્વહિતૈ-
કનિષ્ઠ, શ્રીશકર સુકરુણાસહિત વિહાય ॥ ૯ ॥ સ પ્રિશ્વનાથ સૌહાર્દા-
ભિવૃદ્ધિ પ્રતિવાસર । કરોતુ લોકે સર્વત્ર શકર કરુણાન્વિત । ૧૦ ।

૭ ને *સૌહૃદ ગમમા ભીંજાઈ રહેનાથી શ્રીગમચદ્રાગ્યે સગ્રામ ભૂ
મિમા પોતાના ॥ નાભાઈ વક્ષમણુ મૂર્છિત થઈ પડી ગયેના બેઠ પોતે
જગતાના ધશ્વર છતા નીરવ ઢોડી ભરવાના ૭૭ જા કરી હતી, તે નિમન ગૌ
હૃદ રસ અતિ બલનાન આ કનિકાનમા કયાય પણ ગ્લો નથી માટે તુ કરવુ ને
કયા જવુ ? ૧ ને સૌહૃદ રસથી ભીંજાઈ રહેનાને નીચે ભરતગ્યે, શ્રીગમચ
દ્રાગ્ય પિતાજીની આજ્ઞા પાળીને વનમા પવાર્યા પછી ગાજ્યનક્ષત્રીને મનથી
ધરજી નહિ અને શ્રીરામચદ્રા પાછા પધાર્યા ત્યામુની અનૂત વેગે રહ્યા,
તે નિર્મલ સૌહૃદ રસ કયાય બેનામા આવતો નથી માટે તુ કરવુ અને

સૌહાર્દ રાસગા ૧૪ રસ ઉપરાત વત્સન સૌહૃદ આ ભકિત વગેરે વગેરે રસ પ્રાચીન
વિદ્યો લખી ગયા છે, તે ભાઈજોમા પરસ્પર ને રસ તે સૌહૃદ રસ રહેનાય છે

ક્યાં જવું? ૨. જે સૌહૃદ રસમાં ભીંજવાથી સર્વ પાંડવોએ પોતાના આર્ય-ભાઈ યુષ્ઠિધરની આજ્ઞાનું અપમાન કાઢપણુ સમયે કરેલા નથી, (જુગારમાં પોતાને વેંચ્યા છતાં અને જુગારનેલીધે વનમાં જવું પડ્યું) તેમ છતાં પણ, તે નિર્મળ સૌહૃદ રસ ક્યાંય નથી દેખાતો માટે શું કરવું અને ક્યાં જવું? ૩. જે સૌહૃદ રસરૂપી ચિતામણિના પ્રભાવથીજ આપણે આખો આર્યોવર્ત સર્વ સંપત્તિના પાત્રરૂપ હતો તથા સર્વ નિઘા-વૈભવના ધરરૂપ હતો, તે સર્વ સુખ આપનાર નિર્મલ સૌહૃદ રસ ક્યાંય જોવામાં આવતો નથી માટે શું કરવું અને ક્યાં જવું? ૪. અરેરે! કેટલાક તો ચાડિયા લોકોની ખોટી વાતોથી ભમી ગયા છે, બીજા કેટલાક કપટ કરવામાં ચતુર એવા મિલની યુક્તિઓથી ભરમાઈ ગયા છે, અને કેટલાક નિષ્પાપ મનવાળા માણસો પણ પોતાના સગા સંબંધીના વચનથી ભમી ગયેલા છે, તથા નિર્મળ સૌહાર્દ ક્યાંય દેખાતું નથી માટે શું કરવું અને ક્યાં જવું? ૫ આપણે નિઃસંદેહ જાણીએ છિયે કે જે સોદર ભાઈઓના હૃદયમાં સૌહાર્દ હોય છે તેની એક કણી પણ ક્યાંય બીજી મળવાની નથી, તોપણ અસ્થિર બુદ્ધિવાળા આપણે ચાડીયા લોકોના* વચનથી ભુલાવો ખાઈએ છિયે તેથી નિર્મળ સૌહૃદ ક્યાંય દેખાતું નથી માટે શું કરવું અને ક્યાં જવું? ૬. જેના પ્રેમનો લેશ પણ મિત્રમાં નથી હોતો, સ્ત્રીમાં નથી હોતો અને પુત્રમાં પણ નથી હોતો તે સોદર ભાઈઓ પણ ચાડીયાનાં વચનોથી મન ભમી જવાનેલીધે અવિશ્વાસનું પાત્ર થાય છે તેથી સૌહૃદ ક્યાંય દેખાતું નથી માટે ક્યાં જવું અને શું કરવું? ૭. જે ભાઈઓ સ્વાભાવિક સૌહૃદ રસથી ભીંજાએત મનવાળા હોય છે તેજ ભાઈઓવિષે શક્તિ મનવાળા માણસો પરપણું માને છે માટે હે સૌહૃદ! જ્યોને તે પોતાના માને છે તેનેવિષે તુ ક્યાંથી હો? આમ છે તેથીજ તારી આવી દશા થાય છે. ૮. હે પ્રિય મિત્ર સૌહૃદ! આ પૃથ્વીમાં ધ્યાસહિત સર્વ જગતના હિત કરનાર શંકર વિના તારી વૃદ્ધિનેમાટે બીજી ગતિ નથી, બીજું બળ નથી અને બીજો ઉપાય નથી, માટે પ્રતિદિવસ સર્વત્ર તે કરુણાવાળા શંકર વિશ્વનાથ તારી વૃદ્ધિ કરે એમ હું માણું છું. ૧૦

* સ્વભાવેજ દુષ્ટી બુદ્ધિની સ્ત્રી, સ્વાર્થી મિત્રો અને સ્વચ્છંદી બાલકો પણ ચાડીયાવું કામ બળવે છે. બાકી બીજાઓ જે તેવા સ્વભાવના છે તે તો છેજ.

નેશનલ કોન્ગ્રેસ

હાલમાં કોન્ગ્રેસ, કોન્ગ્રેસ એ શબ્દ નો ધ્વનિ જ્યાં જોઈએ ત્યાં કાને પડતો જણાય છે, અને તેથી તેવિધે નિશેષ જણવાની સ્વાભાવિક જ જાણા ઉત્પન્ન થાય છે કોન્ગ્રેસ એટલે શું, તેનો શો ઉદ્દેશ છે અને તેનું આખરું પરિણામ શું આવવાની ઉમેદો ગાંધીજી આપે છે તે જણવું અગત્યનું છે

હિંદ પ્રજાને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ પહોંચાડવાને ધાર્મિક, સામાજિક અને રાજકીય સુધારાની જરૂર છે, તેમાં રાજકીય સુધારામાં આ કોન્ગ્રેસના ઉદ્દેશનો સમાવેશ થાય છે

આ રાજકીય સભા ચારેક વર્ષ ઉપર સુમાધમાં મળી હતી તે ઉભી કરવામાં આગેવાની પ્રથમ મુખાધ તથા કનકત્તાના કેટલાક નિદ્વાનોની હતી તે સભા પ્રથમ આ દેશનો લાલ કરે એના કેટલાક હક સંગ્રહ પાસે મારવાના હેતુથી મળી હતી તેમાં હિંદુસ્થાનના મુખ્ય મુખ્ય અધિજાતી પ્રતિનિધીઓ આશરે ૧૫૦ ને સુમારે હાજર થયા હતા ત્યારબાદ બીજા વર્ષે કલકત્તામાં મળી હતી ત્યાં લગભગ ચારસો પ્રતિનિધીઓ હાજર થયા હતા ત્યારબાદ ત્રીજી સભા મદ્રાસમાં મળી હતી ત્યાં ૭૦૦ પ્રતિનિધીની સંખ્યા મળી હતી, અને હાલમાં ચોથી મત્તા અહમદાબાદમાં મળી તેમાં ૧૪૦૦ પ્રતિનિધીઓ ઉપગત પાયા હજાર તમાસગીરો ખામ જોવાને ગયા હતા તેમાં કેટલાએક ખામ વિનાયતથી ઉમરગો પશુ એ સમાવું કામ જોવા અને તેમાં ભાગ લેના હાજર થયા હતા

હુનિયાનો નિયમ છે કે હુગ્ગાઈ નવું કામ ચારભનામાં આવે છે તમા બે પક્ષ બધાય છે, અને દરેક પક્ષનાળા પોતપોતાનું ખેચે છે અમારો હેતુ બને પક્ષની હકીકત જણાવી તે ઉપરથી સ્વાભાવિક પરિણામ શું ભાસે છે તે જણાવના ગિનાય બોન્ને કંઈ નથી, પછી તે બતાવવામાં કદાચ ભૂન હોય તો તેમાં અમારા વિચારનો દોષ ગિવાય બીજા કોઈપણ હેતુથી લખવામાં આવે છે એવું સમજાવવાનો અમારો ઉદ્દેશ નથી

કોન્ગ્રેસના પક્ષકાર કહે છે કે આપણે આપણા હક લોગવવાને લાયક થયાછીએ સંગ્રહનું અન્ય ગમે તેટલું મુખ્યગાતિનાળું દોય ત

થાપિ પ્રજને શું અગત્ય છે અને શું દુઃખ છે તેમ કટલાક આપણા ઉપર હાકમી ચલાવનાર અમલદારો પોતે સરકારના વહાલા થવાના હેતુથી કે પોતાનામાં કુદરતે મુકેલા કાંઈ વિચિત્ર સ્વભાવથી આપણા ઉપર કદી ગેર-વાજબી હરકતો નાંખતા હોયતો તે વાતની આપણી શાળી સરકારને આપણા તરફથી ખબર ન પડે ત્યાંસુધી તેઓ શી રીતે તે દૂર કરવાનો ઉપાય યોજે તેમાટે આપણે આપણા જાહેર વિચાર પ્રગટ કરવાની જરૂર છે. અને સરકાર પ્રજાની માગણીઓ કયુલ રાખી તેને સંતુષ્ટ રાખવામાં સરકારના અમલની દૃઢતા આ દેશમાં વધારે વખત રહેવાનો આધાર છે -

કાન્ગ્રેસના પ્રતિપક્ષીઓ કાન્ગ્રેસ એ એક ક્ષીતુરી ટોળું છે એમ કહે છે. તેને સમસ્ત પ્રજા તરફથી કંઈ ટેકા નથી. તેઓની માગણી એવા પ્રકારની છે કે તેથી રૈયતને સરકારપ્રત્યે બેવકાદાર કરવાની કાશીશરૂપ છે. ખીજાં રાજ્યો કરતાં આ રાજ્યમાં તેઓ વધારે મુખી છે એમ સમજી સરકારનો આભાર તેમણે માનવો જોઈએ સરકારી ખાતામાં મોટી સંખ્યા દેશીઓની છે. દેશી કળવણાને ઉત્તેજન મળે છે. ન્યુસપેપરને છૂટ મળી છે આ પ્રમાણે સરકારે દેશીઓને સુખ આપ્યા છતાં કાન્ગ્રેસ મળવાથી સરકારપ્રત્યે રૈયતની રાજ્યભક્તિ કમી થાય છે.

ઉપરના પ્રતિપક્ષીનો જવાબ કાન્ગ્રેસવાળા એવો આપે છે કે સરકાર ન્યાયથી વર્તે છે એ વાત ખરી પણ હંમેશાં ન્યાય ખરાબર કે સર્વને અનુકૂળ પડતો થાય છે એવો કંઈ ચોક્કસ નિયમ નથી. પ્રજા ઉપર ભારે કરો નાંખવામાં પ્રજા પીડાય તે સંબંધને લઈને, મી. નોર્ટન જવા બાહોશ બારીસ્ટરે મીઠા જવી વસ્તુ ગરીબ લોકોના જીવનનું સાધન તેના ઉપર કર નાંખવો, કરોડો રૂપીઆનો ખર્ચ હિંદુસ્તાનને નામે થાય અને તેનો લાભ હિંદ પ્રજા ન લોગવતાં છતાં તે બોલે તેને સીર પડે છે એ વિગેરે કટલીક બાબતનો ટુંક હેવાલ મદ્રાસની ટ્રીબીયલ સો-સાયટી આગળ કહી બતાવ્યો હતો. દેશીઓને સરકારી નોકરીમાં ધાખલ કરવાને પણ ભેદ રાખવામાં આવે છે. સર્વોત્કૃષ્ટ હોદ્દાઓ અંગ્રેજને માટે ખાસ રોકી રાખવામાં આવે છે. અને કાળી ગોરી ચામડી વચ્ચે ધણો ફરક રખાતો જોવામાં આવે છે. નેશનલ કાન્ગ્રેસનું ધર્મ અને ન્યાય ભરેલું વર્તન જોઈને તેનો લીખરલપક્ષે પણ ઇંગ્લંડમાં પક્ષ કરવા માંડ્યો છે. અને હિંદુસ્થાનમાં નોર્ટન અને હ્યુમ જવાએ પણ પોતાની સ્વતંત્રતા

કદપણ સ્વાર્થ નગર દર્શાવો છે ત્યાં બોલો તરફથી મગાડને નહાના થના ગત શિવપ્રસાદ અને મગ્ધેય અહમદ વિગેરે ડાન્ડ્રેમ વિરુદ્ધ મ હાત પડ્યા છે

ઉપર પ્રમાણે આ ડાન્ડ્રેમનો હેતુ છે અને તેમાથી કદપણ શુભ પરિણામ જોવાને સનતે ઉત્ક્રાંત છે

ગુજરાત મહા, પુના માનજનિકસમા, પ્રેમીડેન્ડ્રીએસોસીયેશન, પ્રજાહિતનર્તક મહા વીગેરે પ્રમિદ્ધ મહાઓનો તરફથી નિમાયના પ્રતિનિધિઓ આવી સમામા ભાગ લેના જોઈ અમને ધણો મનાય ઉપજે છે કારણ કે માથુ મા ૧ લાયકાત વગર નનાગ પ્રતિનિધીઓથી પ્રતને કશો વાળ હાસન થાય નહીં એ સ્વાભાવિક છે

અવગત નેશનલ ડાન્ડ્રેમમા ઘણા મોટા વિદ્વાનોએ મોટા મોટા ભાગ લીધો છે પરંતુ જે દેશી પ્રજા તરફથી તેઓ પ્રતિનાવિ તરફ દેખાવ દે છે તે દેશી પ્રજાનો ઘણો ભાગ અગાત છે અને તેઓ નેશનલ ડાન્ડ્રેસ નુ અને તેના શા હેતુ છે તે તેઓ બીજકુન જણતા નથી તેઓ તો ઇશ્વરે તમને ન વધો આપ્યો તેમાજ પોતાનુ હિત મમાયતુ છે એમ માની મહા તે નુ અને શામા તેમના વાળ ગેર વાળ મમાયા છે તે મમજતા નથી તે સમ જાનવાને આ વરમ કામ કામ મહાઓ થઈ લાપણો થયા તેથી કટલીક પ્રજા તેનો અર્થ સમજના લાગી છે પરંતુ જ્યામુરી પ્રજાનો મોટા ભાગ તેનો હેતુ નહિ સમજે ત્યાસુરી આવી સલાઓ મજાનાથી પ્રજાને તગત નાબ ગી ગેતે યદ શકશે માટે ડાન્ડ્રેસના આગેવાનોને વિનવિ છે કે તેમની તરફ પ્રતિનિધિઓની જે શુ ટાળી થઈ આવે છે તેની વિદ્વતા, ચોગ્ગતા તથા જેની તરફથી તે નિમાય છે તે સોમાયટી કે મહાગોનુ બનાવે છે એ વિષે પુનામાના હકીકત ચોગ્ગ મુદતમા મેજની તે ઉપરથી પ્રતિનિધિઓના વર્ગ મધ્ય યતો સાડ એના વત પ્રતિનિધિઓ ઉપર પોતાના પ્રાતમા વગ્મમા અમુક વખત ડાન્ડ્રેમના હેતુવિષે લાપણો આપી પ્રજાના મન એથી લે એવી પ્રજા નાખરી જોઈ ત્યાજે- ડાન્ડ્રેમના મહત્વવિષે મગ્ધાના ધ્યાનમા આવશે કે હવે પ્રજાનો એક મત થયો છે, અને તેમને તેમની સમુક માગણી પ્રમાણે મજાવાને તેઓ પાત્ર અને હમ્દાગ થયા છે એમ નાગને એટલે તેમાજ તે મેજાવાને હાવ નટવી માયાકુટ અને મુગીગતો વેકની પડે છે તે કદ પણ ન થતા એની મેજેજ આવી મજો અને તમાગ ઉપર કીતુરી ટાળીતો આગેપ મુકના એનીમેજે બન થઈ નગે

અંગ્રેજ અધિકારીઓ જે કંઈ દેશ-હિતમાં ભાગ લે છે તેઓ તમામનું અંતઃકરણ ખરૂં જાણી શકવું એ-મુશ્કેલ છે; કેટલાક લોકપ્રિય થવામાં પોતાનો સ્વાર્થ સમાયલો છે એમ સમજીને પણ ભાગલે એ સ્વાભાવિક છે. દરેક પ્રજા ગાડરીઆ પ્રવાહ જેવી છે. અજાણી ભૂમિમાં અજાણી કામનો માણસ જય તેને તે દેશની પ્રજાનો પ્રેમ મેળવવો હોય તો તેણે તે દેશની પ્રજાના હિતમાં ભાગ લેવો, તેમ કરવાથી પોતાની ધારેલો મન કામના સંપૂર્ણ થાય છે. ઝોનરેખા દાદાભાઈ નવરોજી એજ પ્રતાપથી કોઈ દિન પાર્લામેન્ટમાં મેમ્બર તરીકે ખિરાજમાન થશે.

રાજા શિવપ્રસાદ જેવાનો અંતઃકરણથી ગમે તેવો ઉદ્દેશ હોય અને તેઓ શુદ્ધ બુદ્ધિથી પોતાને ઠીક લાગ્યું તેમ બોલતા હોય તો પણ તેમની અને સર સૈયદ અહમદની તેમ કરવાની નેમ, મનોવૃત્તિઓ યોગ્ય નિયમમાં જળવી ન રાખવાને કીધે ખુદશી રીતે તેઓ જાણીપ્રજા કોન્ગ્રેસનું બધારણ નબળું કરી સરકારને પ્રિય થવાની અથવા તેથી પોતાને કંઈ ખાતગી લાભ મેળવવાની હોય એવી તેઓ પોતાની વર્તણૂકથી બતાવી આપે છે એથી કોન્ગ્રેસના હેતુને વધારે મજબુતી મળે છે તેની સાથે તે સાવચેત થાય છે. કોન્ગ્રેસનો ઉદ્દેશ ઘણો ઉત્કૃષ્ટ છે પણ તેઓ તે કરવાને જે માર્ગ લે છે, તેમાં અમે બતાવ્યા મિસલનો સુધારો કરવાની જરૂર છે.

નામદાર કેમરે હીદનાં રાજ્યની પચાસ વર્ષની કારકીર્દિમાં હિંદુસ્તાનમાં અનેક ફેરફાર થતા આવ્યા છે તે બધાનું કારણ વખતનો ફેરફાર છે. ગયાં દસ વર્ષમાં આવી ઠામ ઠામ સભાઓ ભરવાનું લેકોને થોડું સમજવામાં આવતું; અને હાલ જેમ અમુકે દરખાસ્ત કરી અને ક્ષત્રાણાએ ટેકો આપ્યો અને તે ઉપરથી સર્વાનુમતે કે વિશેષાનુમતે ઠરાવ થયો એવા શબ્દો આ દસકામાં કાંને પડવા લાગ્યા છે તે ઉપરથી જણાય છે કે આ સર્વ કાળનો મહિમા છે. તેથી અમે કોન્ગ્રેસ, તેના હીમાયતીઓ અને તેમના તમામ પ્રતિનિધીઓ અને જે મડળીઓ તરફથી તેઓ નીમાયા છે તેમને સ્મરણ આપીએ છીએ કે જે કાળના યોગથી આટલો વિચાર વિવેક બાંધવાને યોગ્યતા આવી છે તેની બલહારિ માનીને સન્માર્ગ ઉપર અવિચ્છિન્ન પ્રયત્ન રાખવું કે જથી અમૃત સરખા મીઠાં ક્ષણો સર્વના ચાખવામાં આવે. ઇશ્વર પાસે માગીએ છીએ કે પ્રજાનું કલ્યાણ કરવાનોજ શુભ હેતુ છે તેમાં સર્વે શક્તિમાન થાઓ. તથાસ્તુ.

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત

(મબધ પાત્રે ૨૦ થી)

આજનો પડાવ ગજનાડીમા થનાનો હતો તેથી મવ સનાગી અનુક્રમે ગજવાડીએ ગઇ મર્વ પ્રજા ગામતરફ વળી તથા જમનામા, તે રમા અને કેટલુક મડળ રાજવાડીએ ગયુ ત્યાં અનેક પ્રકારની વાતચીતો તમા વિનોદમા દ્વિસ આશ્રમના આવ્યો રાતના જમણ માટેની તથાગે થઇ ગઇ હતી, તેથી સર્વમડળે ત્યાં ભોજન કર્યું અને સર્વે જને જમ ઠીક પડે તેમ વિનોદ કરતા વેહેના વેહેના સુજ રહ્યા

સવાર પડયુ તે સમયે મત્રી હર્ષિત તથા ખાલુમા અને ભીમલા વગેરે સવારી બાશ્રી કશગીમાની રજા લઇ ગજનગર તરફ આવી ત્યાંપછી કશગીમાની સ્વાગી સર્વમજ્જમ સહિત ઘોડે નગારૂ નાખતી ચાલી બા કશગીમા ગયમા ગેઠા તેજમા જમનામા વિગેરે સ્રીજન થોડે મુધી વળાવી પાછા દેયા કશગીમાની સનાગી રાજનાડીવી દેખાતા બધ થઇ ગઇ ત્યાં સુધી સહુ ત્યાં રોકાઇ મર્વ વોકામહિત તેજમા વિગેરે ગજનગરમા આવ્યા

વાતના રસમા યોજુ કેદેનાનુ ગહી ગયુ છે કે જે કાઇક નવીન છે બાશ્રી કશગીમાના લગ્ન સમયે જે કેદખાનામા કે રીઓ હતા તેમાના જે મુત્તનાળા હતા તેમને ડોડી મેનવામા આવ્યા હતા અને જન્મટીપનાગા હતા તેમને હવે પછી ૭ વર્ષની ટીપમા ગખવાનો હુમ્મ થયો હતો આ હુ કમ થતા ધાપખગ કેલીઓ છુટયા તેમા એક કાવર કેલી કે જે અનેક પ્રકારના તરંગોથી ઘોડા ધડયા કરતો હતો તે છુટો થઇ ઘેર ગયો તે પોતાને ઘેર જઇને મનિનતા દૂર કરી મારા કપડા પહેરી ત્રીજ દિવસે મનાગના પ હોગમા રાજનગરના એક ગજકીય માણસને ઘેર ગયો ડેનીમા ગેચાગ આવ્યો ગેઠા હતા અને કાવાનો વુન મચી હતી ત્યાં જઇ એક પટાનાળો બેઠો હતો તે પટાવાળાસાથે દેવગબ્યુ કે તમાગ આહેમને જઇને કટો કે કોઇ ગગશીયા કાઠ જરૂરના કામમાટે મળવા આવેનહે પટાનાળો અરજ જઇને હુકમ વધ આવ્યો એટલે આ માણસ ડેનીમા પેમી ચોકમા જાય છે ત્યાં બેચાગ નાના છોકરાઓ તાપણી તાપતા હતા ધરમા દધિમથનના રાજદો મળજાતા હતા જમણા હાથપગની પડશાગમા મોટી જજમ પાયગી હતી તે ઉપર ગા રી તકીયાની બેઠક હતી તેની પાસે આવીને તે માણસ બેઠો પડવાળને

છેડે એક સુંદર ચોરડામાં શીશમનાં સિંહાસન ઉપર હાથમાં કુલલધ
એક માણસ પુષ્પાંજલી ભણતો હતો. તેણે રૂદ્રાક્ષોની બેચાર માળાઓ પેરી
હતી. સફેત પીતાંબર ધારણ કર્યું હતું. ખભે ધોયોલુ ઉપવસ્ત્ર નાંખ્યું હતું. પડખે
એક સુંદર કોયલાની શગડી ધગધગતી હતી. તથા એક લુલો-પાગળો જણ
જુદાં આસનપર બેઠેલો સામ્રાજ્ય મોજ્ય એ આદિ શબ્દો ધીરસ્વરે બોલતો
હતો. સન્મુખમાં એક ઊંચા સ્થંદિલપર રૂપાના સિંહાસનમાં નાન-
કડું સુવર્ણનું કમળ હતું તેમાં ઇંચુર દ્રાક્ષાકારનું ખાણ જળાધારીસહિત
હતું. તે ઉપર કેસરી ચંદન તથા સુગંધી કુલ ગિલીપત્ર તથા અક્ષતો ધર્યા
હતા. પછવાડે એક સર્પની આકૃતિ તથા સોનાનું છત્ર ખોશ્યું હતું. આગલા
ભાગમાં બે મોટી દીવિઓ તથા બે નાની દિવિઓમાં દીવા બળતા હતા એક
ધૂપદાનીમાં ધૂપ તથા એક વાટકીમાં નૈવેદ્ય ધરવામાં આવ્યું હતું. ખીજપણ
આરતી વિગેરે ઉપસ્કરો કળશ પંચપાત્ર ત્રભાણું વિગેરે પડ્યાં હતાં. નવો મા-
ણસ જઈને બેઠો કે તરત પુષ્પાંજલીનાં પુષ્પ મહાદેવ ઉપર ચડાવી નમસ્કાર
તથા પ્રદક્ષિણા કરીને તે પુરૂષ બહાર આવ્યો. તેની ભમરો, મુઠો અને
કેશ સફેદ હતા, શરીર કદાવર અને ગૌરવર્ણનું હતું અને સ્વર ગંભીર તથા
ઘોટો હતો. તે માણસ કાણ હશે એ કાંઈ જાણવું અશક્ય નથી. એ પોતે
આપણા હરિદત્ત મત્રીજ હતા તેણે બહાર નીકળનાં પેલા નવા માણસપર
દૃષ્ટિ કરી, ત્યાં તે માણસે ઉઠીને નમસ્કાર કર્યા આવો બેસો કહીને હરિદત્ત-
મત્રીએ તેને આ વખતે આવવાનું કારણ પૂછ્યું. નવા માણસે જવાબ દીધો કે
અન્નદાતા ! મને આપે કાંઈ વખત દીઠો હશે તેથી આપ મને આશ્ચર્યની
રીતે જુવો છો. મને કેદખાનામાં જન્મટીપ મળી હતી તેથી મારે હજી સાત
વર્ષ કેદખાનું ભોગવવું પાડી છે, પણ મને જીલ્લથી છોડી મેલવામાં આવ્યો છે
તો કૃપા કરીને હવે મને બચાવો. એના બદલામાં હું જે કામ આપને કરી દે-
ખાડીશ અથવા હું જે આપને ખુશી ખબર આપીશ તેથી ખરેખર આપ એ-
ટલો ધુનો માફ કરવા સાથે મને એક મોટા ઇનામને લાયક ગણશે. હરિદત્તે
કહ્યું કે તમે જે કરવા માગો છો, તે કેવી હકીકત છે તે મારે જાણવું જોઈએ.
પેલા માણસે કહ્યું કે મહારાજ ! હું જેવો તેવો માણસ નથી. ઘણા દિવસથી આ
ગામમાં આવ્યો છું પણ કાંઈ આરોપમાં પકડાઈ જવાથી આપની મુલાખાત
લઈ શક્યો નથી. માફ નામ ગોકળ છે. હું આપની મેહરબાની હશે તો ગમે
ત્યાંથી મનુભાનો પત્તા મેળવી આપીશ એટલી નમોહક છું. (અપૂર્ણ)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૭ મું.

માધ, સનત્ ૧૮૮૫.

અક્ક ૪ થો.

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

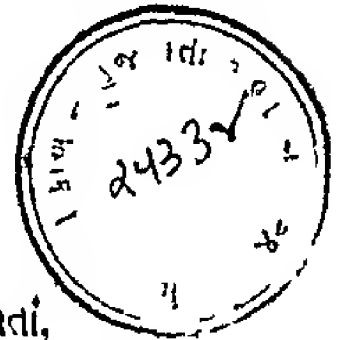
સસારમા આ સાર

શાર્દૂલવિકીરિત

પ્રેમે થાય પોપકાર પરનો સદ્ધર્મને પાળતાં,
લાગે આત્મસમાન સર્વ મનમા સમાળયી ભાળતા,
કીર્તિ પ્રાપ્ત કરાય જય સુખમા આયુષ્ય આ પારમા,
વારવાર વિચાર થાય મનમા એ સાર સસારમા ૧
ભૂતપ્રાણિવિષે દયા પ્રતિદિને ને વશ્ય વાણી મન,
રાગ દ્વેષ તજ્ય યાય સહુમા પૃથ પ્રતાપી તન,
દીનોને ધન ધામ દાન કરવા સભાર ભડા મા,
વારવાર વિચાર યાય મનમા એ સાર મસારમા ૨
વારવાર ન જન્મે મગણને લેવા પડે લોભમા
નિશ્વાસો ન ભરાય અતરવિષે સતાપ કે શોકમા,
પોતે ઇશ્વરમા મળી મન રહે જે ગાત આકાશમા,
વારવાર વિચાર થાય મનમા એ સાર સમાગમા ૩

કાફી

હવે તો હે મન મારા, તજ અતર અભિમાન,
નિત્ય અસગ રહી નિમળ તુ, ધર હરિચરણે ધ્યાન,—હવે
વિવિધ નિપયની વાતનિષે તુ, ક્યાય ગમે કર કાન,
સાચવ શમ દમ શીલ સરલતા, મેળવ મોટપ માન,—હવે
પગ ઉપકારવિષે કર પ્રીતિ, આપ દયાથી દાન,
જન્મ અદ્ય આ જય અજણે, ધૂળ ન કરતુ ધાન,—હવે
સાર નહીં સમન બધામા, ભૂલ અભાગિ ન ભાન,
ક્યાથી દિયે દૃવ દાખિયે તોપણ, બાહથી બાપતુ થાન—હવે
શાતપણુ અમતરસ સાચો, પ્રેમ ધરી કર પાન,
કર ઇશ્વર હરિચરણે ચોપે, નિમન એક નિશાન,—હવે

મન અને ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહ વિષે.

આપણને પોતાને આધીન કરી લઇને ધડી ધડીમાં મૃત્યુ કરતાં પણ અધિક દુઃખનો અનુભવ કરાવનાર મન છે જે અનેક પ્રકારની દુરંત ચિંતાઓ અને આશા-તૃષ્ણાઓ બાંધ્યા કરે છે અને આત્મસુખને વિસારી દઇને જમાંથી કસો સાર નીકળે નહિ એવા વિકટ વિષયોમાં અમથું અમથું ભટક્યા કરે છે, તેનું સ્વરૂપ પ્રત્યેક મનુષ્યોના જાણવામાં આવેલું હોવું જોઇએ. અહો! તે કેવું પ્રબળ અને આશ્ચર્ય પમાડનાર છે. અનેક પ્રકારના ઘોડા ધડવારૂપ ચચળાઇવાળું મન જે જે વાસનાનું ગ્રહણ કરે છે તે તે વાસનાને અનુસરતાં રૂપોને ગ્રહણ કરે છે એવો તેનો સ્વભાવ જ છે. પવન જેમ જે ફૂલમાં રહે તે ફૂલના ગંધને ગ્રહણ કરે છે, તેમ મન જે વાસનામાં રહે તે વાસનાના આકારને ગ્રહણ કરે છે. પોતાની વાસનાથી કલ્પેલા વિષયનો જ યુક્તિયોથી નિર્ણય કરી “આ વિષય તો મારો પોતાનો જ છે” એમ અભિમાન વોરી લઇને તે અભિમાનને તૃપ્ત કરવા માટે પોતે સ્વીકારેલા તે વિષયની જ ધડ કર્યા કરે એવું જ આગ્રહી છે. મને જે નિશ્ચય કર્યો હોય તેમાં જ તેને સ્વાદ આવે છે અને તે સ્વાદ ખરાખર બેસી જતાં શરીર અને સઘળી જ્ઞાનેન્દ્રિય પણ તેરૂપ થઇ જાય છે. મન વાસનામાં આરૂઢ થાય છે તુરત તેને પછવાડે તેને આધીન રહેનારો દેહ તે વાસનાને અનુસરતો જ પ્રાપ્ત થાય છે. ગંધવાળા પદાર્થની અંદર પેઠેલો પવન જેમ ગંધમય થઇ જાય તેમ વાસનાને આધીન રહેનારો દેહ વાસનામય જ થઇ જાય છે. વાસનાને અનુસરીને પ્રાપ્ત થયેલા દેહમાં જ્ઞાનેન્દ્રિયો પ્રકટ થઇને પોતપોતાના વિષયમાં દોડતાં તે વિષયો મળવામાં અનુકૂલ આવે એવી ક્રિયા કરવા માટે કર્મેન્દ્રિયોનો જથ્થો પણ પોતાની મેળે જ પ્રકટ થાય છે. જેમ પવન ચપલ થાય એટલે પ્રશ્નીની રજ પણ ચપલ થાય છે, તેમ જ્ઞાનેન્દ્રિયો વિષયલંપટ થતાં કર્મેન્દ્રિયો પણ પોતપોતાની ક્રિયાઓમાં લંપટ થાય છે. ક્ષોભ પામેલી કર્મેન્દ્રિયો પણ પોતપોતાની ક્રિયાશક્તિને પ્રકટ કરતાં વાયુમાં રજની પેઠે ઘણાં ઘણાં કર્મો ઉત્પન્ન થાય છે. આમ મનનું બીજ કર્મ છે અને કર્મનું બીજ મન છે. જેમ પુષ્પની અને પુષ્પના ગંધની સત્તા એક જ છે તેમ મનની અને કર્મની સત્તા એક જ છે. મન દૃઢ અભ્યાસનેલીધે જે જે ભાવનું ગ્ર-

હણ કરે છે તે તે ભાવનાને અનુસરતી ઇન્દ્રિયોના ચલનરૂપ મોટી શાખાઓ તેમજ નીકળે છે મન પોતે જે વાસનામા લપટ વધુ તે વાસનાને અનુસરતી ક્રિયાઓને અને તે વાસનાને અનુસરતા ઝોને અવશ્ય ઉત્પન્ન કરે છે અને તે પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરી તેવાજ સ્વાદનો અનુભવ કરીને તુરંત બંધાય જાય છે મન જે જે વિષયને ગ્રહણ કરે તે તે વિષયને સારો માની લે છે અને તેમ થતા પકડેલો વિષય ઝડપાઈ રૂપ જે એવો એને નિશ્ચય થઈ જાય છે આટલામાટે મનનું માણસે તે મનને સ્વતંત્ર નહિ રહેના દેતા હાથીને જેમ તીક્ષ્ણ અકુળથી વગ કરવામા આવે છે તેમ વિવિધ વિચારથી વશ કરવાની ધર્મી જરૂર છે મનનું સ્વરૂપ વધારે તપાસના જતા પા આશા વૃદ્ધિઓના નાના પ્રકારના સકલપ વિકલપ ગિરાય ખીનું પ્રત્યક્ષ કરી જોવામા આવતું નથી એરી ઝાડનો ઢાટો મૂળમાથી ઉખેડી નાખ્યો ટોચ તો પછી દુષ્કાર દેતો નથી તેમ મનના ઢાટારૂપ સકલપ વિકલપથી કરનામા આવતી આસાઓ મૂળમાથીજ ઉખેડી નાખવામા આવે તો મન મોટુંજ વ્યાપી થાય કે તે વૃદ્ધિ પામીને આપણને પીડા કરે જે માગ તે જાનાને તૈયાર થાય તે તે માર્ગે નહિ જવા દેતા ક'યાણના માગમા જાનાને ગીખનતા શીખવતા પાશ ગાજેલા મનને તેની છગ્ગા પ્રમાણે ચોડું ગળી કરવામા આવે તો પણ તે ઘણા સતોષ માને છે ઉનાળાના તાપથી તપેના એક રોપાને ચોડું પાપી પાવાથી પણ તે મહુ તાન્ને થઈ જાય છે, પરંતુ વનજાતુમા બહુ પાણી પીને સડી ગયેલા રોપાને ચોડું પાણી પાવામા આવે તો તેથી જાહેર તાન્ને થતો નથી માટે મનને પ્રેમનાની કોસનાવીને વીરે ધીરે સ્નાવીન કરી લેવું જોઈએ જ્યામુરી ને નિયમમા આવ્યું ન હોય ત્યામુરી તેને ગળી ગમ્મવાને માટે ગમે તે ઉપાયો ક્યા કરવા તે બંધા નિષ્ફળ છે જેમ પ્રથમથી પાણીથી ભરપૂર રહેલી નાંચો હોય તેમા ચોડુંક વગસા તુ પાપી પડે તો તે ઘાઈ જણાતું નથી તેમ મનને જે વિષયલોગથી ખુબ વૃદ્ધિ રાખ્યું ટોચ તો પછી તેને ચોડુંક સુખ આપનાવી કાઈ જગતું નથી માટે પેટેનાવી સાગી ચેઠે તેનો નિગ્રહ કરીને પછી તેને ચોડુંક સુખ આપી કહું કે જથી સતોષ પામીને ચિરતા ધારણ કરે જે તેને પ્રથમથીજ ચયેરું સુખલોગ લેનામાટે મોકલું મેલવામા આવ્યું હોય તો પછી તે નિયમમા રહેતું નથી અને ચોડા સુખમા તે સતોષ પામતું નથી આખા જગતને

યોગી દે તેટલા પાણીવાળો સમુદ્ર જેમ ખીજી નદિયોના પાણીને પોતામાં
 આવવા દે છે તેમ મન પણ સઘળા વૈભવોથી પરિપૂર્ણ હોય તો પણ તુચ્છ
 વૈભવોની અને તુચ્છ સુખની લાલચ કરે એવું છે. પોતે પૂર્ણ છતાં
 ખીજી લાલની ઇચ્છા રાખવી એ પામરનો સ્વભાવ છે માટે મન જેવું
 ખીજું પામર કોણ છે? એટલામાટે પ્રથમ મનને નિગ્રહવડે બહુ
 ક્લેશ ઉપજાવીને પછી થોડુંક લોગસંબંધી સુખ આપ્યું હોય તો તે મન
 પ્રથમ પરિતાપ પામેલું હોવાને લીધે તેટલા લોગસુખને પણ ઘણું મારી
 લે. જ્યાંસુધી કોઈ રાજા શત્રુગોથી પરાલભ પામી કેદ પકડાયો ન હોય
 ત્યાંસુધી પોતાના રાજ્યની ગમે તેટલી સમૃદ્ધિને પણ બહુ માનતો નથી.
 પણ તેજ રાજાને કોઈ બીજો બળીયો રાજા રણસંઘામમાં જીતી પરાલભ
 પમાડી પકડી લઈ કેદ કરે અને પછી દયાની ખાતર તેને છોડી
 દઈ થોડોક ગરાસ કે ગામ આપે તો તેથી પણ તે સંતોષ પામે છે. એજ પ્ર-
 માણે મનને જ્યાંસુધી નિગ્રહથી દુઃખ દેવામાં ન આવ્યું હોય ત્યાંસુધી
 તે મન ઘણા સુખને પણ અદૃષ્ટ માની લે છે, પરંતુ પેહેલાં તેને દુઃખ દ્યને
 પછી તેમાંથી મુક્ત કર્યું હોય તો તે થોડુંક સુખ મળવાથી પણ સંતોષ
 ગ્રહણ કરે છે. નિગ્રહ કરવાથી અને બોધ પામવાથી મૂલ્ય સહિત મનને જી-
 તવામાટે પેહેલાં તો સર્વ પ્રકારનાં પ્રયત્નોથી ઇન્દ્રિયોને જીતવાની સુખ
 જરૂર છે. મન છે તે આ શરીરરૂપ રથનો સારથી છે અને ઇન્દ્રિયો છે તે
 તેના ઘોડા છે ઘોડા બે મદોન-મત્ત થઈ વશ ન રહે તેવા હોય તો સારથીને
 ને રથને મોટા ખાડમાં નાંખી દે છે. ઇન્દ્રિયો છે તેજ ખરેખરા શત્રુગો
 બનીને મનને માઠી ગતિ કરનાર થાય છે. ઇન્દ્રિયોનું પ્રેરક મન છે પરંતુ
 તે મનને વશ કરવામાં પેહેલાં ઇન્દ્રિયોને જીતવાની જરૂર છે. ઇન્દ્રિયો
 જીતાયાથી મન જીતાવું કઠણ નથી અને મન જીતાવાથી ઇન્દ્રિયો જીતાવી
 કઠણ નથી. કેમકે તે બેયને પરસ્પરાશ્રય હોવાથી એક જીતાએ બીજું
 જીતાઈ શકે છે; તોપણ પ્રથમ ઇન્દ્રિયો જીતાયાથી મન જીતાય છે. જય-
 તમાં ઘણાં માણસો પોતાના હૃદયથી અભિમાન ધરાવી તે બીજાનો પરા-
 જય કરવા કે રાજા હોય તો બીજા રાજાને કે શત્રુને જીતી લેવા ઇચ્છા
 રાખે છે. એવા વિચારણુ પુરુષોએ પ્રથમ તો પોતાના હૃદયમાં એકા ઇન્દ્રિ-
 યોરૂપ શત્રુગોનેજ જીતવાને પ્રયત્ન કરવું જોઈએ. જોગોએ પોતાના અન-
 યના શત્રુનો જય કર્યો નથી તે પાદાર જય મેળવવાની ઇચ્છા કરે એ મોટા

આશ્ચર્યની વાત છે ખરા ભાગ્યશાળી, સાચા શૂરવીર, બુદ્ધિમાન, પુણ્યવાન અને કીર્તિમાન તેજ પુરૂષો કેહેવાય કે જને આ જગતમા પોતાના અચન મને વશ કેલા હોય નહિ મન જણે જીત્યું છે તેણે આપુ જગત્ જીતી લીધું છે એમ સમજવું જીતાએલું મન અમતરૂપ કંઈ છે અને નહિ જીતાએલું મન જન્મ મરણરૂપ થાય છે, માટે ઇન્દ્રિયોને જીતી તે મનને વશ કરવું શ્રી ભગવાન પણ કહે છે કે वश्ये हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता जने इन्द्रियो वशे છે તેની બુદ્ધિ સ્થિર રહેલી છે અથાત્ ઇન્દ્રિયોને જીતીને મનને વશ કરવું જોના હુ યરૂપી શુદ્ધમા હુડાણુ વળી બેઠેનો મનરૂપી મોટા સાવજ અનેક વ્રતનિયમાદિકવડે બેઠના પડેલા કષ્ટથી વશ થઈ જઈ અત્યંત બળવગરનો થઈ ગયો હોય તેના નિર્મળ બોધવાન તત્ત્વવેત્તાના જોવા જગતમા કાંઈપણ ભાગ્યશાલી અમે સમજતા નથી એટલામાટે મનને વશ કરવું જોઈએ માટે ધીરે ધીરે ઇન્દ્રિયોને બહારના વિષયોમાથી આસક્તિ છુટવાનો અભ્યાસ પાડી તેજ અભ્યાસની ચોખ્ખ પરિપાટીથી મનને સ્વામીન કરી લેવું એ કામ કેહેવું સેહેલું પણ થવું બહુ કઠણ છે મદોન્મત્ત હાથી કે સાવજને વશ કરવો તે સેહેવો છે પરંતુ ઇન્દ્રિયો કે જે અતિ અચળ છે તેને જીતવી એ મહુ કઠણ છે અને એટલામાટેજ મનને દુર્બલ કેહેવામા આવ્યું છે વમિષ્ઠ મુનિએ શ્રીરામને બોધ કરતા જણાવ્યું છે કે-

ઇન્દ્રિયોરૂપી શત્રુઓ કે જોઓ મોટા મોટા નરકોમા પ્રાણીઓને નાખવાના ચક્રવર્તિપણમા અલિપેક પામેના છે, આશાઓરૂપી બાણોથી વીંધી નાખે એવા છે અને દુષ્કર્મોરૂપી મદોન્મત્ત હાથીઓનાળા છે તેઓ જીતાવા બહુ કઠણ છે ઇન્દ્રિયોરૂપી શત્રુઓ કે જોઓ કૃતમ્ન થઈને પ્રથમ પોતાના આશ્રયરૂપ દેહનોજ નાશ કરે છે અને નીચ કર્મોના મોટા ભડાગે રૂપ છે તેઓ જીતાવા બહુ કઠણ છે શરીરરૂપી માળામા રહેનારા વિષયો રૂપી માસોની લાલચનાગા અને કાર્ય તથા અનર્થરૂપી ઉચ પાખોવાળા ઇન્દ્રિયોરૂપી ગીધ પક્ષીઓ બહુ ઉત્પાત કર્યા કરે છે એ ઇન્દ્રિયોરૂપી નીચ ગીધોને જે પુરૂષ વિવેકરૂપી જળથી પકડી લે છે તેના શાંતિઆદિરૂપ અજોને તે પક્ષીઓ ડાડી શકતા નથી જેમ પકડનારા પાગધીઓએ ના ખેલા પાશો હાથીઓના જથાને બાધી શકતા નથી તેમ ઇન્દ્રિયોએ નાખેના લાલચોરૂપ પારો વિવેકીને બાધી શકતા નથી વિષયો કે જોઓ ઉપરઉપરથી જોતા સરાલાગે છે પણ પગિલામમા અત્યંત ખરાબ છે તેમા પુરૂષ રમે છે

તે પુરુષ ઇન્દ્રિયોના પાશોથી બંધાયેલો જાય છે. જે પુરુષ આ દુઃ
 નગરમાં વિવેકરૂપી ધનનો સંચય રાખે છે તે પુરુષ પરતંત્ર
 પણ અંદર રહેનારા ઇન્દ્રિયોરૂપી શત્રુઓથી પરાભવ પામતો નથી.
 સ્વાધોન રાખનારા પોતાની શરીરરૂપી નગરીના રાજાઓ જેવા
 છે તેવા માટીની બનેલી મોટી મોટી નગરીઓના રાજાઓ સુખ
 નથી. જના ચિત્તનો ગર્વ ક્ષીણ થયો હોય અને જણે ઇન્દ્રિયો
 ઓને પકડીને વશ કર્યા હોય તે પુરુષના શુદ્ધ વિચારો જન્મ વસંત
 પુષ્પોની મંજરીઓ વંધતી આવે છે તેમ વધતા આવે છે.
 પુરુષની ભોગવાસનાઓ જન્મ હેમંત ઋતુમાં કમળો ક્ષીણ થાય
 ક્ષીણ થઈ જાય છે. જ્યાંસુધી બ્રહ્મતત્ત્વના દૃઢ અભ્યાસથી મન
 હોય ત્યાંસુધી વાસનાઓરૂપી પિશાચણીઓ અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી ભરે-
 લી તૃદ્યરૂપી મધરાતમાં નાચ્યા કરે છે. હું ધાર છું કે જ્ઞાનીને પોતાના
 શરીરરૂપી નગરીનું રાજ્ય ચલાવવામાં શુદ્ધ થયેલું મનજ મંત્રી આદિનું
 કામ કરે છે. વિવેકી પુરુષરૂપી રાજાનું મનજ ઇન્દ્રિયોરૂપી શત્રુઓને
 દબાવવામાં સેનાપતિનું કામ કરે છે, રાજી કરવાથી રોહવાળી સ્ત્રીનું
 કામ કરે છે, ધારેલું કામ કરી દેવાથી નોકરનું કામ કરે છે, સારાં કામો
 ગોઠવવાથી મંત્રીનું કામ કરે છે, પાલન કરવાથી પવિત્ર પિતાનું કામ કરે
 છે અને ઉત્તમ વિશ્વાસનું પાત્ર હોવાથી મિત્રનું કામ પણ કરે છે. જન્મ
 પૂજ્યબુદ્ધિથી જોએલો અને પ્રેમબુદ્ધિથી હિતેચ્છુ માનેલો પિતા પોતે મરણ
 પામીને પુત્રને ધન આદિ ઉત્તમ પદાર્થ આપે છે તેમ બ્રહ્મબુદ્ધિથી જોએલો
 અને વિવેકબુદ્ધિથી હિતકારી માનેલો મનરૂપી પિતા પોતે નષ્ટ થઈને
 જ્ઞાનીને મુક્તિરૂપ પરમસિદ્ધિ આપે છે. સારીપેઠે જોએલો, સારી રીતે
 તપાસેલો, દૃઢતાવાળો અને સારીપેઠે નિર્મલ કરેલો મનરૂપી ઉત્તમ હીરો
 બ્રહ્મરૂપી શ્રેષ્ઠ હારમાં જોડાયાથી અત્યંત શોભે છે. મનરૂપ મણિ કે જે
 વાસનારૂપી ઘણા કાદવથી ખરડાયેલો છે તેને વિવેકરૂપી જલથી ધોઈને
 આત્મદર્શનમાં તેના અજવાળાની સહાયતા લિયો. શુભ ઉદ્યમમાં પ્રવૃત્ત
 થયેલા જ્ઞાનીરૂપ રાજાને મનરૂપી મંત્રી એવાં કામોની સહાયતા આપે છે
 કે જે કામોથી જન્મોરૂપી વૃક્ષો કપાયે જાય અને પરિણામે નિરતિશય
 બ્રહ્માનંદનો આવિર્ભાવ થાય. ધાંણ ઘણા ઉત્પાદોથી ભરેલી સસારસંબંધી
 ભયંકર ભૂમિકાઓમાં વિવેકરહિત થઈને રહેતો અને વાસનાઓને વશ

થએનો પામર મનુષ્ય જમ એ ભૂમિકાઓમા પડે છે તેમ તમે પડો મા ઉદય પામેલી આ સસારરૂપી માયા કે જે સેંકડો અનર્થોથી ભરપૂર છે અને મહામોહરૂપ ઝાળક વરસાવનારી છે તેની 'એ મને શુ કરનારી છે' એવી ઉપેક્ષા ન કરો. પણ જે રીતે એ માયાનુ માર્ગન થાય તેમજ કરો. પરમ વિવેકનો આશ્રય કરીને, બુદ્ધિથી સત્ય તત્વનો નિશ્ચય કરીને અને ઇન્દ્રિયોરૂપી શત્રુઓને સારીપેઠે જીતીને સસારરૂપી સમુદ્રને તરી જાઓ.

સર્વ વાતનો વિવેક એજ ઇન્દ્રિયો અને પછી મનને સ્વાવીનમા રાખી પરમ સુખ સપાદન કરવાનો ઉત્તમ માર્ગ છે. ખરૂ વિચારી જોજો તો આ શરીર સાવ મિથ્યા છે તેમજ સસાર પણ મિથ્યાજ છે એટલે તે સબધી, હુ ખોપણ મિથ્યાજ દોય એમા કોઈ કેહેવા જવું નથી, તોપણ એ મિથ્યામા પણ દૃઢ વાસના બધાઈ જાય તો બાળકના મનમા બવાયેલી ભૂતની વાસનાની પેઠે મહા અનર્થ લય અને બવન આપનાર થાય છે. માટે સત્પુરુષોની રીતિ પકડીને નહારી વામનાની દૃઢતા ન થવા દેતા બુદ્ધિ સ્થિર કરીને "આ દેહાદિક હુ છુ અને આ ધન જન સવ મારા છે" એવું અભિમાન ઉઠાડી દધને પરમ સુખનામ ચૈતન્યસ્વરૂપનો આશ્રય કરવો. એમ થયાપછી આસક્તિ રહિતપણુ પ્રાપ્ત થવાનેનીધે ખાવા પીના વગેરે વ્યવહારસબધી વર્મો બાધરૂપ થતા નથી જે આવી ઉત્તમ સ્થિતિને પોએ તેજ ધન્ય છે અને તેનું જન્મવું સંકળ છે.

શુ બલુન એજ વિમાન હરો ?

મુખ્ય ગામમા હમણા ચોડા વર્ષની અદર બલુન ઉડાડવાના અનુભવની આ ખીજ તારની ક્રિયા તા ૨૬-૧-૮૯ ને રોજ સવ પ્રજના જોવામા આવી હતી બલુન એટલે શુ એ નિશાળમા ચાનતી ચોપડીઓ શીખનારા છોકરાઓ તો તેમા લણાઈ ગએના પાઠ ઉપરથી જણતા હશે નિશાળમા નહિ શીખેલા અને જણે, તેની વાત કાઢપણુ નહિ જણી હોય તેનાનેપણુ સમજવું ઠીક પડે તેનેમાટે ટુકડી સમજણ એ છે કે હીવાલીના દિવસોમા અવવા ખીજ કોઈ ઉત્સાહના પ્રમગમા કાગળનો એક મોટો ટાથળો ફગવામા આવે છે કે જે ટાથળાને ગોખારો એવું પણ નામ આપનામા આવે છે ચીનાઈ કાગળના કાનસો આવે છે તેના જોવી તેની આકૃતિ

હાય છે. એ કાથળાને ઉચો ઉડવાનું જોર દેવામાટે એક ખાલુ તે ખુરું
મોઢું રાખવામાં આવ્યું હોય છે તે તરફ એક નેત્રમાં બોળેલો મોટો કાકડો
સળગાવવામાં આવે છે કે જ કાકડામાંથી નીકળેલો ધુમાડો અને હવા તે
કાથળામાં ભરાય છે અને તેમાં જોર આવે છે. એ જોરનેલીધે ગોખારો
ઉચો ચડે છે અને જ્યાંસુધી પેલો કાકડો સળગ્યા કરે ત્યાંસુધી ઉચો
ઉડ્યા કરીને કાકડો ઠરતાં વેત તેમાંની હવા બહાર નીકળી જતાં નીચે
પડે છે. આ એક જોવાની રમત છે. ઘણા ખરા શોધો બાળકોની કે મોટા-
જોની રમવાની રમત ઉપરથીજ બુદ્ધિમાન લોકો શોધી કાઢે છે માટે સર્વ
પ્રકારના માનનેલાયક એ રમતોજ ગણી શકાય છે, આપણા દેશમાં નાના
નાના છોકરોઓ દોઢ નાના વાસણમાં એક લાંબા દોરાના બે છેડા બાંધીને
છેટે છેટે ઉભે અને પછી વાસણમાં મો રાખીને બોલે તો એકબીજા એક-
બીજાના શબ્દો સાંભળે. આવા પ્રકારની રમતો આપણે ઘણી જોઈ છે તો
તેજ રમતને અનુસરતો ટોલીફાનનો શોધ હવે આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ
અને તેમાં જોડવાએલી વિજળીના થોગે માણસોને વાતો કરતા અનુભવિયે
છિયે. આજ પ્રમાણે પેલી ગોખારાની રમત પણ દોઢ વાર દાખલાદ્વય થઈ
પડવાનો સંભવ છે. જો ગોખારો કહ્યો તેવુંજ બહુન સમજવું. દોઢ જાતની
હવા ભરાઈ શકે એવાં કપડાનો મોટા ઘર જવડો હોયો ગોળ બનાવી
તેનાપર દોરીઓનાં શીકાના જવાં બંધત બાંધી તેનું મોઢું નીચે રાખવામાં
આવે છે અને પછી તેમાં હાલમાં ચાલતા ગ્યાસના દીવાની કે એવીજ બીજી
હવા ભરવામાં આવે છે. એ હવા ખુબ ભરાઈ રહે એટલે પેલો ગોળ હોયો
ફૂલીને દડા જેવો થાય છે. પછી હવા જમાં જાય છે એવું મોઢું બંધ કરીને
નીચે તેને રશીયોથી બાંધી રાખ્યું હોય છે તે કાપી નાંખે કે છોડી નાંખે
એટલે તેમાં ભરેલી હવાના જોરથી તે એકદમ ઉચે ચડી જાય છે અને
તેના વજનના પ્રમાણમાં દોઢ માણસ અથવા ભાર તેના નીચેના ભાગ-
માં રાખવામાં આવે તેનેપણ તે ધસડી જાય છે. તે જ્યારે તેમાંથી હવા ખુટ
છે ત્યારે નીચે પડે છે. આવી રીતે ઉચે ચડેલા તે બહુન સાથે જનાર માણસ
નો જીવ મોટા જોખમમાં નાંખ્યા બરાબર છે.~

જેમાંથી હવા પાછી બહાર આવતા શીશોડી વાગે એવી રચનાની કે તેના જેવાં ગાય-
ણાની કાંચબીઓ કે જેને મોટે પીપુડી વાગે એવી નળી ગોઠવી હોય તેમાં ટુક મારીયે તો દડ
જેવું થાય છે. એવીજ રીતે તેવાજ પદાર્થના માટી હવા ભરી દડા કરવામાં આવતા તે દડાને
અથર મેલી દઈએ તો હવા ઉડી જતા. એ દડાઓ ધણીવાર મુખર્થમાં છોડરા ઉડાડે છે

હમણા બહુનનો જે પ્રયોગ થયો તે આવા પ્રયોગનો ફેફવાય છે બહુન હવા ભગઈ રહેતા જેવું ઊડનામા આવ્યું તેવુંજ તે ઉચ્ચ ચડી ગયું તેની સાથે આવ્યા બહુન જેવી એક છત્રી સાથે ટીંગાડવામા આવી હતી કે જે છત્રી ઉચે ગયા પછી બહુનથી જુની પાડતા બહુનમાથી પડતું મેનનામા આવ્યું હતું કે જ્યાં યોડે અવકાશ તે છત્રી પવનના અને વેગના જોગથી ઉડતી જતા નીચે ઉતરનાર માણસ માત્ર સહીસનામત અર્થ લોકોના દેખતા પૃથ્વી ઉપર આની ઉભો રહ્યો અને પછીથી તે બહુનપણ નીચે ખેંચી લેવામા આવ્યું આ તમામો કમી બતાવીને તેમણે સાચી કમાણી કરી કે દેનાય છે દેખનામા ક્રિયા કાઠ મોટી નથી લાગતી પણ એટલે દૂર એક દમ અવગ ચડી જતુઅને એક મ અધર ઉતરી આવતુ એ કામ અને તેને માટે ચોજેલુ સાવન બહુજ કઠણ છે, કે જે માટે ખીન્નજો ગોવવાશિવાય કાઠ કરી શકે નહિ આજ ધણા વર્ષથી ખીન્ન ગોધોની સાથે બહુનની બાબત પણ ધણો ગોન ચાને છે એમ કહેવાય છે પ્રથમ અન્યબલિત નાગે એવા વગળાને અને ત્રિજળીના યજ્ઞથી આગગાડી, આગમોટ, તાર, ટેનોફેન, વીજળીના દાવા વગેરે ગોધોનું પરિણામ નજરે આવે છે અને હવે તારમાગ્નત હજારે ગાંધીની અને હી અખનાના મોઢા જોડ શકશુ એવું પણ કાઠ દિવસ બનવાનો સમય ગયાય છે બહુનની બાબતમા હજી ઉચે ચડીને નીચે પડવા શિનાય મીજુ કહુ દ્રવ્ય ગોધ ચાનતા છતા પણ જોનામા નથી આવતુ અને જ્યાસુધી કાઠ પણ જતની હવાને કાપે એની, પવન ન નડે એવી અને જોર આપવાની ક્રિયા આવેજ યયા હર એવી યુજિતજો ધ્યાનમા આની નથી ત્યાસુધી તે અખતર તે અખતગજ છે અચના તો જીવનું જોખમજ છે હમણા તો મેટેનત ધણી ને જળ કાઠ નહિ એવું છે અમનના વખતમા વિમાનો હતા એ વિમા નોની સરખામણી આ બહુન માયે લોકો કહે છે તેમા આકાશમા ચડવા શિનાય ખીજી કરી સરખામણી થઈ શકતી નથી અને તે સરખામણી પણ નહિ જતી છે આગળના વખતમા આકાશમાજો વિમાન ચાનતા એવા વાતો પુગણ વિગેરેમા લખાયેની છે અને તેનો સુકાબનો આ બહુન સાથે કુવાર્મા લોટા ઠીક ગણે છે પણ આપણને તો તે હસવા જેવું થઈ પડે છે ધારે કે કાઠ ફેંકાણે અનકારિક લખાણ હશે તો પણ તે વખતે એની નિવા કે કારીગરી હતી અને તેવા સમર્થ હોય તેજ લોકો હવામા જતા આવતા હોય એમ તો નકા થઈ શકે છે દાંડેની કે સાબળેની વસ્તુ હોય તેવુંજ સાદ

આહુ વર્ણુન થઇ શકે છે. ન હોય એનું કાંઇ પણ થવું સંભવિત નથીજ. શાસ્ત્રે ધણું તપ કરી મહાદેવજીને પ્રસન્ન કર્યા અને તે મહાદેવના કેહેવાથી મયદાનવે તેને સૌભ નામનું લોહાનું િગાન બનાવી આપ્યું હતું કે જમાં બેશીને ૨૭ દ્વિસ સુધી મનમાં આવે તેવી રીતે તે યાદવો સાથે યુદ્ધ કરી શક્યો હતો. વિચારો કે લડાઇનાં સર્વ સાધનો જમાં હોય. એવું લોહાનું વિમાન આકાશમાં શી રીતે ઉડી શકે ? હવે નાના પ્રકારના શોધો હાલ મનુષ્યશક્તિથી અધિક થવા માંડ્યાં છે એટલે, એટલુ તો નહિ માનનારાઓ પણ પરાણે માને ખરા કે કાંઇપણ તેવું હશે ખરૂં અને તેમ હોય તો આગળનો ઉદયકાળ કાંઇ બુદ્ધાન્ન પ્રકારનો હતો અને તે સમયની વિદ્યા કળાનો અંત હજી આપણા હાથમાં આવ્યો નથી. આગળનાં વિમાનોની સમૃદ્ધિ દેખાડવામાટે કર્દમ ઋષિની વાત સંભારિયે એ કર્દમ ઋષિ પ્રજ્ઞની કામનાથી પોતે તપ કરતા હતા તેથી ભગવાન્ પ્રસન્ન થયા અને સ્વાયંભૂવ મનુની પુત્રી દેવહૂતિ સાથે તેના લગ્ન કરવાની ગોઠવણ કરી દેતાં તે બેય સ્ત્રીપુરુષનો વિવાહ થયો. તપ, તપ્યા કરતા ઋષિની સેવા કરતાં તે સાધ્વી સ્ત્રીને ધણાં વર્ષો આદર્યાં ગયાં. વ્રત-નિયમાદિકને પાળતાં પરમેશ્વરની પેઠે સ્વામીની સેવા કરતાં એ દેવહૂતિ બહુ પ્રસન્ન રહેતાં હતાં. ભોગસુખની તેને ઇચ્છા ન હતી. કામાદિકનો ત્યાગ કરી સદાયરણ્યી, પવિત્રતાથી, આદરથી, જીતેન્દ્રિયપણથી, સેવાથી, વિવેકાદિકથી ભરેલી વાણીથી સ્વામીને તેણે વશ કરી લીધા હતા. સારા મનોરથવાળાં, ભક્તિ કરતાં અને નિયમ પાળનાં દેવહૂતિને એક દિવસે દુબળાં દેખીને કપાવડે કરીને કહ્યું કે 'હે મનુની પુત્રી ! તારી ભારે સેવાથી અને ભક્તિથી આજે પ્રસન્ન થયો છું. કેમ કે સર્વ પ્રાણીઓને પ્રિય અને સુખ ભોગવવાને યોગ્ય એવા આ દેહને પણ મારે કાજે દુબળો કરવામાં તે પાછું વાળી જાયુ નથી. હું તને દિવ્યદૃષ્ટિ આપું છું તેથી મારા વૈભવોને જોઇ લે, કે જે નિર્ભય, શોકરહિત અને દિવ્ય વૈભવો સ્વધર્મ, તપ, સમાધિ અને ચિત્તની એકાગ્રતાથી મને વશ થયા છે. અને મારી સેવા કરવાથી તને પણ સ્વાધીન થયા છે. કાળનેલીધે જનો નાશ થઇ જાય એવા બીજા વૈભવો તો કાણ માર છે ? તુ સિદ્ધ થયેલી છે, મારે પોતાના ધર્મથી પ્રાપ્ત થયેલા અને મનુષ્યોને રાજેપણાનું અભિમાન રાખતાં પણ ન મળે. એવા દિવ્ય વૈભવો ભોગવ'. આ પ્રમાણે સધળી સિદ્ધિઓ અને તેની ઉપાસનામાં વિચક્ષણ પોતાના પતિનાં-વચન-સંભળવાથી દેવહૂતિ

પ્રમત્ત થયા અને તેની મત્ર ચિતાઓ મટી ગઈ પછી પ્રેમથી ગદ્ગદ કંઈ વિનવી કરતા પ્રાપ્ત થયેલા દેવી વૈભવોને' પણ હસી જાટે એવું 'સુખભોગ માટે તે માધ્વીએ સ્થાન માગ્યું કે જે ઉપગ્રથી પ્રમત્ત થઈને સમર્પ જામે યોગબળથી એક ધારે ત્યાં જઈ આવી શકે એવું વિમાન પ્રમટ કર્યું એ વિમાનનું વર્ણન છે ત્યાં આવી ગીતે લખ્યું છે કે,

એ વિમાન સર્પ મનોરથને પુરનાર, સર્પ મનોથી ભરપૂર, વસારે વ વાર થતી જતી મમૃદ્ધિનાળુ મગિના અભોયો ગોભતુ, વિચિત્ર પ્રકારની નાની નાની પાટીઓ અને પતાકાઓથી રાણગારેલું, જમા ભગરાઓ મુર શુભરૂ કરી ગયા છે એવી વિચિત્ર યુષ્મોની માળાઓથી અને મુતગણ તથા ગેશમીપ્રિયેરે અનેક જાતના વસ્ત્રોથી શોભતું હતું એ વિમાનમાં ઉપગ ઉપગ રહેતા મહેનોમાં જુની તળાઈઓ, પનગ, વીજણા અને આસનો નાખ્યા ગામ્યા હતા તેને સ્થવોના નોખી નોખા કાગીગરિઓ ખતાની હતી ઇંદ્રનીય મણિની ભૂમિ અને પરવાળાની ઓટલીઓ હતી રવાજમા નિદ્રુમ મણિના ઉમરા અને હીરાના કમાડ હતા ઇંદ્રનીય મણિના ખતાનેના મેતોના શિખરો ઉપર સોનાના કુલ હતા હીંગની ખિતોમાં જડેના માણિક્યો આખ્યો જવા ચકળતા હતા વિચિત્ર અદરવા અને સોનાના અમુદય તોગથો લાગી રહ્યા હતા પોતાની જાતના પક્ષાઓને ખતાનટના માની તે ઉપગ ચડી ચડીને તે તે સ્થળમાં હસ અને પારેવા ॥ ટોળા બોનતા હતા વિહાર કરવાની જ ગા, સુવાના ધર, આગણા અને ગઢ ખહારની જગાઓ જગી જોઈએ તેવી રચાઈ હતી તેથી કેમને, પણ વિચિત્ર પમાડે એવું એ વિમાન બન્યું

આ વર્ણન પછી બીજા વર્ણન છે પરંતુ છેવટ એમ છે કે અનેક સ્ત્રીઓ જતી સેના કે જે એના દેવકૂતિની માયે એ મહાનપત્ની સમર્પ કર્મ જ્ઞપ્તિ એ વિમાનમાં બેઠા અને એમાં બેઠીને પોતાની સ્ત્રીને પ્રમત્ત રાખના આખો ભૂગોળ દેખાડીને પાછા આશ્રમમાં આવ્યા

આપ્રમાણે વિમાનનું વર્ણન વાંચીને ક્રયા આજના બહુન સામી નજર કરીએ ત્યાં કીડીમાં અનેક જગ્યાએ જોવાશે તેનોથી પણ વિશેષ ફેરવેલું તાજ્યા વગર રશે નહિ જમ જમ કાળ જતો જાય છે તેમ તેમ આપણા શાસ્ત્રોના વચનથી કે આપણા દેશના આસ્તિકા વિદ્વાનોના વચનથી નહિ પણ સુધરેલા દેશના લોકોના વચનથી 'આપણામાં કાઈક છે ખરું' એમ હવે લોકોને

લાગવા માંડ્યું છે એટલે કદી આ વાત ઘડીક કાનપર લે તો લે, નિકરતો કાને લેવીપણુ કઠણ; કેમ કે હવામાં ઉડનાર એ વસ્તુમાં એવી ગોઠવણી કે જે એક રાજાના મેહેલનેપણુ ઢારે મેલે એવી તે થઈ શકવાનો વિશ્વાસજ કેમ આવે? ક્યાં એની ખનાવટ અને ક્યાં આની ખનાવટ!! આ કપડાનો ખનાવેલો કપો જે માત્ર એકજ માણસને થોડો ઉચો લઈ ગયા શિવાય ખીજું કશું કામ કરતો નથી તે ક્યાં અને જેનું વર્ણન આપી ગયા તેવું વિમાન ક્યાં!! માર્યાદા પુરૂષ રામચંદ્રજી લકાપતિને મારી વિભીષણને રાજ્ય સોંપી સતીશિરોમણિ સીતાને સાથે લઈ પાછા વળ્યા ત્યારે પુષ્પ કવિમાનમાં ખિરાજી અયોધ્યા તરફ આવ્યા હતા, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. આ શિવાય દેવતાઓ તો હમેશાં વિમાનમાંજ અંતરીક્ષમાં ફરતા એમ લખાયેલું છે. આ ઉપરથી વળી એમપણુ થાય ખરું કે વિમાન એ કાંઈ જુદાજ પ્રકારનું વાહન હશે અને કાંઈ મહા યોગમળથી ખનતુ હશે, કે જેની નિશાનીમાટે આજ કાંઈપણુ જોવામાં આવતું નથી. અને આ ખલુન તો આનંદનીખાતર એક રમત જેવું છે. આમ થતાં થતાં પણ આપણી આ આંખો કાંઈ દિવસ વિમાનને જોશે ત્યારે કટલાં બધાં સુખનાં સાધનો વધી જશે! પણ તે જોવાનું ખની આવવાને કટલો લાગ્યો કાળ જશે તે અનુમાન થઈ શકતું નથી.

વિદ્યા, કળા, યોગ, તપ, સ્વતંત્રતા, સ્વધર્મ, આયુષ્ય અને બલ-બુદ્ધિને ગયાં હોય તો તેની સાથે વિમાન જવાં સાધનો પણ ગયાં છે. અને તેઓ જે પાછાં પ્રાપ્ત થવાનાં હોય તો વિમાન જવાં સાધનો પણ પાછાં પ્રાપ્ત થશે, એમ આશા રાખીને એ લાંબા કાળની વાટ જોઈ રહેવી.

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત.

(સબ્ધ પાને ૫૬ થી)

હરિદત્તને આ વાત સાંભળતાં રૂવાડાં ઉભાં થઈ ગયાં પણ કાંઈ ઢોંગી હોય એમ જણી તેને જવાબ દીધો કે 'તે કામ તમે કરો તો અલખત તમારો ઉપકાર રાજ્ય ભૂલે નહિ, પણ તમે આ ખરી વાત કહો છો એની શી ખાતરી? હું તમને ઓળખતો નથી. આજસુધી જે મનુભા ન મળ્યા તો હવે તેની શી આશા? અમારે તો ભીમભા અને બાલુભા છે તેજ મનુભા છે.' હરિદત્તનાં અહીં આવાં ઉકામણીનાં વચન લાગ્યાં તેથી ગોડજીવું

લોહી ઉકળી આવ્યું ને તગત બોલ્યો કે, 'સાહેબ! રાજ્યમા કાઝ બના માણસો, ચોર, કપટી, કે નીમકહગમ નથી હોતા આપને માગી પરીના નથી થતી તો ત્યો કરો ખાતરી' એમ કહી બેઠાથી એક ઝગી સોનાના હાથાની ફગાવી નાખી હરિદત્ત હાથમા લઈ જીવે છે તો રાજા ભૂપતસિંહ ના નામવાળી તે છરી હતી આ જોતાવેત હરિદત્તને જેવડી બ્રાતિ ઉત્પન્ન થઈ પણ વાત મુદ્દે શી ખગી છે તે કેમ ખમર પડે' પેના ગોડજીએ જુનમા જોયું તો કાગળની ચીઠી જે તેને મનુભાએ આપેની તે તેણે દીઠી નહા એ ટલે કાઢ બોલી ન શક્યો એટલામા હરિ ત્ત બોલ્યા કે 'જે કાઝ તુ ખુશીખમ આપીશ તો તારો બદલો હું નહિ છું હમણા મારે ઉતાનળ છે માટે હું જાઉં છું આગ્રણુ ગયા પછી તુ ફરીને મળજે આ છગી એટલા દિવસ માગી પાસે લલે ગહી' આટલું કહી ગોડજીને આ પીવા આપી પોતે અ ગયા ગોડજી ત્યાંથી વિચાર કરતો પોતાને ઘેર ગયો એટલામા એક બાર ચૌદ વર્ષનો બાળક સુદર વસ્ત્ર તથા અવકાશી શણગારેનો, હાથીયાર બાધેનો અને કાલર ઘોડા ઉપર બેઠેલો ઘોડો દાડાવતો ડેવીમા પેઠા એટલામા આની એક નોકરે ઘોડો પડ્યો એટલે માથેથી ઉતરી ખાપુ જ્યા છે?' એટલું પુછતા હાથમા રહેની એક કાગળની ચીઠીને જોતો જોતો ઉતાનળો ઉતાનળો તે ધરમા ચાલ્યો ગયો આની રીતે આ કાઢ અજાણ્યો માણસ પારકા ઘરમા જેમ પેઠા એવી ગકા તમારે ન કચી ખાપુ જ્યા છે એમ તેણે પુછ્યું તે ઉપગ્રથીજ તમે જાણ્યું હશે કે તે આપણા હરિદત્ત મત્રીને નાનો પુત્ર દેવશકર હતો તેણે તે પોતાના હાથમાની ચીઠી પેટીમા મેલી કશગીબાને વળાવવા જવાની તજવીજમા ધ્યાન જોડ્યું કશગીબા સાસરે પવાયા તે વાત તો પ્રથમજ હું જાણી ગયો છું પણ કશગીબાને મોઢે મનુભાના જે કાઢક આગાવાળા સમાચાર હરિ ત્ત મત્રીએ પગણીને સામગે પનારતી વેળાએ કહ્યા તે પેલા ગોડજીના આધાર ઊપગ્રથીજ કહ્યા હતા મત્રી હરિદત્ત બાશ્રી કશગીમાને વળાવ્યા તેને બીજે દિવસ એકાતના આગડામા બેઠા હતા તે સમયે દેવશકરે તે આગડામા આવીને પોતાને મળેની ચીઠી કે જની ઉપર ઘણું વખત જવાથી અક્ષર પણ ઉકલવા કઠણ હતા તે ચીઠી પિતાજી પાસે આવીને તેમને આપી હરિદત્ત મત્રીએ આ ચીઠી લઈને પુછ્યું કે 'જેમ ભાઈ શું છે?' દેવશકરે જવાબ આપ્યો કે 'કાઠપલ જેવાળી વાત છે અને જાણે કાઢ આપણો મનોરથ પૂર્ણ થવાનો દોષ

એમ જણાય છે. 'હરિદત્તે કલ્યુ' કે 'ચીઠી તમે વાંચી સંભળાવો.' પછી દેવ શંકરે ચીઠી વાંચી તેમાં નીચે પ્રમાણે અક્ષરો વંચાયા.

'હું ધારતો હતો કે કાંઈ દિવસ પણ મારા પિતાનું હું હયાત છું તો ગમે તે પ્રકારે દર્શન લઈ શકીશ. કેમ કે આપ જેવા પવિત્ર કાકાનો મારી ઉપર અપૂર્વ પ્રેમ છે. આજ કાંઈ અજાણ્યા માણસ પાસેથી ભરમ ભરેલા શબ્દોમાં હું તેમને દેવ થયેલા સાંભળું છું એટલું જ નહિ પણ માનુશીને પણ દેવ થયેલાં અને તે વળી મારા વિયોગથી સંભળી હું આજ અપાર દુઃખમાં પુડ્યો છું. માફ શું થયું છે અને હું ક્યાં છું એ તમે જાણતા હશે અથવા હું હવે આ સંસારમાં નથી એમ ધારતો હોતો આ મહાગત તમને પોચવાથી કાંઈ નવા સમાચાર તમે જાણશો અને એટલા માટે કહું છું કે હું પાંજરે પૂરા એલો સિદ્ધ છું. જ્યારે સમય આવશે ત્યારે માફ પરાક્રમ તમે જાણશો. મારે માટે ઉદ્દેગ કે ચિંતા રાખશો નહિ. માત્ર પ્રજનનું રક્ષણ કરતાં આશીર્વાદ આપ્યા કરજો. જે દેવ રક્ષા કરનાર છે તો પછી કાંઈ વાતની ચિંતા નથી. જે ભાવિ હોય છે તે મટવાનું નથી, નિકર મહાત્મા પુણ્યરત્નોક નળરાજ અને ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાજા જેવા પોતાની વિપત્તિને કેમ દૂર ન કરી શક્યો? હું દુશળ છું અને તમારી દુશળતા ઇચ્છું છું."

આ ચીઠી ઉપરથી હરિદત્ત મત્રીના મનમાં અતિ તરંગો ઉઠ્યા અને મનુભા હજી દુશળ છે તે વાતથી તેના હૃદયમાં હર્ષ માયો નહિ. તેણે શંકરને પુછ્યું કે 'આ ચીઠી ક્યાંથી મળી?' તેણે જવાબ દીધો કે 'કેશળી સાસરે પધાર્યા તે દિવસે ઘેર આવતાં મને સવારમાં માર્ગમાંથી જડી હરિદત્તે કલ્યુ' કે 'ભાઈ! આ ચીઠી ઘણી જાતના તરંગો કરાવે છે. આ ભવિષ્યના રાજા મનુભા આ પૃથ્વીમાં જન્મતા છે એમ આ ચીઠી જણાવે છે, પણ શું જાણિયે કે આ અક્ષરો તેનાજ હોય. તે દિવસે એક અજાણ્ય માણસ થોડી વાતચિત કરી મહાગત ભૂપતસિંહની છરી મને આપી ગયો તે ઉપરથી પણ મને ઘણા તરંગો ઉઠ્યા હતા. જે તે માણસ ખરેખર પાતમીદાર હોય તો તેને યોગ્ય સત્કાર આપવો અને કાંઈ કપટ કરનાર હોય તો શિક્ષાએ પહોંચાડવો. એમ મારા મનમાં હતું. તે સમયે તે પોતાના લુગડાં તપાસતો હતો અને આશ્ચર્ય પામતો હતો તેથી મને એમ થાય છે કે ત્રી રખેને તેણે આ ચીઠી પાડી હોય અને તેથી બોલી ન શક્યો હોય. ભાઈ તો આજ ઇશ્વરની કૃપા થઈ છે. જાઓ તપાસ કરો કે એ માણસનું શું થયું છે તેનું નામ ગોડલ છે. કાંઈપણ પ્રકારે તેને કેદની સિક્કાથી બચાવીને આપણે હવે ઘણું કરવાનું છે. (અપૂર્ણ.)

અથાનલોડન

(સમઘ ગયા વન પાને ૧૮૨ થી)

પરિપૂર્ણતાએ પહોંચેન ગજનીતિમૃક્ષના ક્ષણેના સ્નાદ આખી તે ઉપર વિચાર કરતો કરતો, અનુભવાર્થી નવીનચદ્ર ગજદ્વયમાથી નિસંગી બુદ્ધિધનને ઘેર પહોંચે એટલા સમયમા, તેના 'નિચારરૂપે, કર્તા, આપણને તે નવીનચદ્રના' પોતાની/ બુદ્ધિધનના વરમા ગ્યા પછીની, સ્થિતિનુ ઠટલુક વપુને આપે છે ખરેખર 'ઉન્નતપણુનુ પરિણામ તો આજ કટેવાય મર્યાદાનો ભગ થતા પહેલાં ઉન્નત પ્રમદાના મંત્રે ઘેરી લેતા વિચારો ખરેખર મર્મલેદક છે બુદ્ધિધન અને સૌભાગ્યદેવીનીજ પુત્રીને, આ અનસ્થાએ પહોંચ્યા પછી વિશેષ મર્યાદાનો ભગ કરતા, દેવ અટકાવી શકે પુરુષત્વને નીધે કાઠક વિશેષ ઉન્નતપણુ દોત તો વડીનોના પુણ્ય પણ આ કાન આવી શકત એનુ પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ પ્રમાદન અને પદ્માનો સખન નહિ સમઘ નહિ એવા પુરુષને, શરીરે ત્યાગ કર્યા પછી પણ પૂર્વમાળના સખનના સસ્કારવાળુ મન, ઉપદેશ દધવામ માગથી અટકાવે, એ ખરેખર અનસૂયા કુમુદવીજ થઈ શકે દોષ થવાની તક રાખતી બાના એ ગેકાને 'ફૂગ ફગી, અર્યાત્ પોતાને અનિષ્ઠ પરિણામનો ભય ન ગખતા, ઉડી ખાયમા પડતા એ પ્રાણીને પ્રચાવે એ તેની ખરેખરી ઉગતા પૂણ શુદ્ધ અત કરણવાળા માતા અને માતા તુલ્ય સાસુનો પટુ બાળક જેઠા સામાન્યરીતે બોનાના મોઢા બરૂં પ્રસંગે મ્હના ઉપયોગી થઈ પડે છે તે ઠટલેક ઠેકાણે આ અથમા બહુ સારી ગીતે ક્યાગ્યુ છે

અનુભવાર્થીને આ નિશાળમાં આનદ આપતા મટી ગયો મવગા શિક્ષકોની કૃપા તેના ઉપર આવી હતી પણ એક શિક્ષક, પોતાને નિર્દોષ દોવા છતા દોષિત ગણી, પોતાની ઉપર દોષી દૃષ્ટિથી જોતો હતો; એ શિષ્યને સાર નાલાગ્યુ સખધી વગની અનુજ્ઞા મગર પનાયન કરી આવેતો તે, અહિઆવી પણ પનાયન કરવાતી ઇચ્છા કરે છે

પ્રકરણ ચૌ મામા, ઘણા વિમલ અન્યાયનુ પાન થયેલુ ગુણી કુટુંબ પાછુ યોગ્ય સ્થિતિએ આનતા કુટુંબીઓને જે આનદ થયો જોઈએ તે દેખાડે છે વિરોધમા, અસ્ત પામતા વૈરીપ્રત્યે, અપજારનો બદલો ન લેતા ઉપકારીજ તેના કુદૃષ્ટતાની શિક્ષા કરવાની સૌભાગ્યદેવીની ઇચ્છા વાયેક વર્ગની અવિદ પૂન્ય બુદ્ધિ ગ્રહણ કરે છે આ વાતને આટલેથી પડતી મુકી, બુદ્ધિધનના સૂચને પૂર્વમાથી ઉગતો જોડ, નવીનચદ્રની મોધમા નીકળીએ

આ નવીનચંદ્રનું મૂળ નામ સરસ્વતીચંદ્ર છે. તેનો પિતા મુંબઈનો એક સુપ્રતિષ્ઠિત, શ્રીમાન્, વગવાળો અને યશ અર્થેજ વિધાવિનોદી છે. પોતે સુધારાનો સાથી કહેવાય છે; પરંતુ પુત્રાદિકની ભવિષ્યની સ્થિતિ ઉપર વિચાર કર્યાવગર, એક સ્ત્રી પત્નિ પામતાં, નીચવૃત્તિની, અણુસમજી અને અસૂચાવાળી મૂર્ખ સ્ત્રીને પરણી, તેની સેવામાં સ્ત્રીયુ થવામાં દોષ ગણતો નથી. શેઠની સેવામાં રહેતાં મંડળના મનુષ્યોનું ચિત્ર આપતાં પણ કર્તા એ ચાતુર્ય વાપર્યું છે. આ લક્ષ્મીનંદન શેઠ અને તેનું મંડળ, આપણને તેવાજ એક જે શેઠ અને તેમનાં મંડળનું સ્મરણ કરાવે છે; અને એવો આભાસ થાય છે કે કર્તાએ પણ, આવા કોઈ ચિત્રને મનમાં રાખીનેજ લેખિનીપ્રચાર કર્યો છે. એડિટર ઉદ્ધતલાલ, ધમપાડે, વિગેરે નામ યથોચિત જ છે. આ કદિપત મનુષ્યો નથી; તેમ જીના વખતનાં નથી; તેઓ સાંપ્રતમાં પણ મુંબઈની સેવા બજાવે છે અને વાંચનાર તેમને જોળખવા વિચાર કરશે તો તેમને શોધી કાઢતાં વાર નહિ લાગે.

સરસ્વતીચંદ્ર પોતે ચાલતી રેલીની ઢળવણી લઈ, એમ. એ; એલ. એલ. બી. બારિષ્ટર. એટ. લા; થએલ છે. આ સ્થિતિને પામવું, અધ્યાસની પછવાડે મહેલાને કઠિન નથી. એટલુંજ કે ગર્ભશ્રીમંતમાં આ સ્થિતિનું દર્શન ક્વચિતજ થાય છે. સરસ્વતીચંદ્રની રીતિભાતિ ઉપરથી પણ એ પોતે ગર્ભશ્રીમંત હોય એમ માનવું યોગ્ય નથી લાગતું; પણ જ્યારે કર્તાને એમજ લાગ્યું કે એને ગર્ભશ્રીમંતજ બતાવવો, ત્યારે આપણે આ કેટલેક અંશે અસંભવિત લાગતાં વસ્તુને પણ માનવું પડે છે શું આ પણ કોઈ અસ્તિ ભાતિ વિક્રિયાવાન્ મનુષ્યનું ચિત્ર નથી? આવો પુરૂષ કેવલ કાલ્પનિક હોય એ અશક્ય લાગે છે. જ પુરૂષનું એ ચિત્ર છે, તે પુરૂષને ચિત્રમાં પણ તેની ખરી સ્થિતિમાં દેખાડવા, ચિત્રની ભૂમિકામાં કેવળ કદિપત હવેલી, ઉધાન, ગાડીઓ વિગેરે ન મુકતાં, તેની પોતાની-સ્થિતિ-યોગ્ય સામાન્ય ગૃહ અથવા મુંબઈવાસીજ કરવો હતો તો, એક ચાલીમાં બીજા અથવા ત્રીજા માળની એક સામાન્ય સ્થિતિની ચોરડીમાં રહેતાં કુટુંબનો પુત્ર કદ્યો હોત તો વધારે દીપત. મનુષ્યની સાંસારિક સ્થિતિનો આધાર, બહુધા તેની માનસિક સ્થિતિ ઉપર હોય છે; એમ ઘણું અંશે સિદ્ધ છે. ધનપાત્ર થવું અથવા નહિ એનો આધાર દૈવ ઉપર રાખી શકાય; પરંતુ ધનપાત્ર અવસ્થામાં પણ, મન પોતાના ઇચ્છિત માર્ગમાંજ કમણ કરે છે. (અપૂર્ણ)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૭ મું.

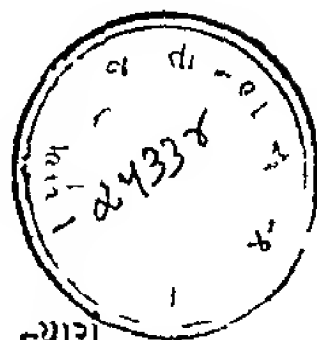
કાલ્પન, સપ્ત ૧૮૮૫

અંક ૫ મો.

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

વિનાશકાલવિષે

ઉપજાતિ

શ્રી ગણુનુ સેવન યજ્ઞનાગ, સતી નહી જે ક્ષણ એક ન્યાગ,
તેણે તજ્યા ચદ્રકવાનવામ, વિનાશકાલે વિધિ હોય વામ
સેવા તજે જે નહિ કોઈ ટાણે, તે ખાપને ઘેર ગયા પગણે,
યોગાગ્નિમા દેહ વ્હો સકામ વિનાશકાલે વિધિ હોય વામ
કૈદ્યિ માતા વર ન લેતા, શ્રીરામને ત્યા વનવાસ દેતા,
પામ્યા પત્ની અતરમા વિગમ, વિનાશકાલે વિધિ હોય વામ
માગીય માયામૃગ માગવાને ખણ્યા છતા શ્રીગુગજ ગમે,
કરી પ્રિયાનીન થઈ પ્રવૃત્તિ, વિનાશકાલે નિપીત વૃત્તિ
હી જરો પાછળ કોઈ નાગી, માયાવડે વાત ન તે વિચારી,
હાયા પ્રિયાનો હઠ બેઠ ગમ, વિનાશકાલે વિધિ હોય વામ
વૌવ્યુ શરે તે મૃગનુ શરીર, વાસે ગયા લક્ષ્મણ વીર વીર,
'સૌમિત્રિ' આવો સુણિ વાક્ય આમ વિનાશકાલે વિધિ હોય વામ
સીતા મહાપુણ્ય પવિત્ર આપ, હુગી ગયો રાવણ દુષ્ટ પાપ,
ચેત્યા પછી અતર પૂણકામ, વિનાશકાલે વિધિ હોય વામ
લજા બળી આખર અગ્નિતાપે, ગણે પડ્યો રાવણ એજ પાપે,
તેના ટાંચા સર્વ ગગસ ગામ, વિનાશકાલે વિધિ હોય વામ

જીમને ઝીંઝામણ

કાફી

લખૂડી લખનખ કર મા, લજા લાવે ભુગવાન,
તર આવી છે તક આ તુને, મેન મહુણી માન,—લખૂડી ૦ ટેક

વિવિધ વિષયનાં વર્ણન વખતે, ભૂલ ન ભોળી ભાન;
 નહિ યોલ્યામાં નવ ગુણ એનું, કેમ ન સમજે સાન!—લખૂડી૦
 પડસ ભોજન વિષમ વિસારી, કર હરિરસનું પાન;
 અવસર જાય અરે જડ અમથો, એજ ખરેખર જાન;—લખૂડી૦
 પરનિંદા પિશુનાઇ પરી કર, લે તરવાનું તાન;
 કૂડ કપટ છળ ભેદ ભમેલી, આખર નરક-નિધાન;—લખૂડી૦
 વિનય વિવેક ભરેલાં વચનો, છે પીયૂષ સમાન;
 ઇચ્છા હોય તને તો તેનું, દે લે પ્રતિદિન દાન;—લખૂડી૦
 ગુણસાગર નટવરનું નિશ્ચિન, ગુણિયલ કરને ગાન;
 સાદું-નરસું સર્વ મુણે છે, કેશવ હરિના કાન;—લખૂડી૦

અભિનવ નૌકા અથવા એક તરતા ઘરરૂપ વહાણ.

ઇશ્વરની અનેક કારીગરીઓ ઉપર જ્યાં દૃષ્ટિ કરિયે ત્યાં આપણું મન મુઝાઇ જાય છે અને બુદ્ધિ બેહેર મારી જાય છે. આ દૃષ્ટિગોચર થતી સૃષ્ટિમાં નાના મોટા અનેક પદાર્થો રચાયેલા છે તેમાંનો કોઇ પણ પદાર્થ અ હણ કરીને તેના જવોજ બીજો કોઇ બનાવી શકે કે યથાર્થ વર્ણન આપી શકે એવો બુદ્ધિમાન આ જગતમાં મળવો દુર્લભ છે. મનુષ્યો બુદ્ધિબલને આધારે અનેક પ્રકારનાં ઘરો સુખશાંતિથી રહેવામાટે બનાવે છે અને તેમાં સારા સારા વૈભવો અને સમૃદ્ધિયો હોય છે. એ રચના જ્યારે આપણે જોઇએ છિયે ત્યારે આપણને બહુ મોહ થાય છે. આપણાં આ ઘરો કે મેહેલાતો જ ઠેકાણે ઉભાં કરેલાં હોય ત્યાંજ રહે છે અને હવે પછી જનેમાટે આપણે વાંચશું તે ઘર તો એક ઠેકાણે રહે તેવું નથી. ગારા-માટીનાં બનાવવામાં આવતાં આપણાં સ્થિર ઘરોમાં અને આ ચંચલ ઘરોમાં પ્રથવી આકાશના જટલું અંતર છે. હવે પછી વર્ણવાશે તે ઘર દેખવામાં ઘર જેવું છે, પરંતુ તેનાથી કાર્ય વહાણના જેવું થાય છે માટે તેને વહાણનેરૂપે આપણે હવે જાળખશું.

આંપણી આગબોટો અને વહાણો કોઇ મોટા મોટા કારીગરો બનાવે છે તે કારીગરોને આપણે દૃષ્ટિયે દેખિયે છીયે, પણ આ વહાણનો કારીગર પ્રત્યક્ષ કોઇ જોવામાં આવતો નથી. તેણે અદૃશ્ય રહિનેજ હાથપગ હલાવ્યાવિના નાનાં મોટાં વહાણોની જતો બનાવી છે. તેમાં વૈભવ અને મુખાન

આજિ સાનનવાળી તો એકજ જાતિ બનાવી છે હમઝાના આપણા વહાણો
 અને આગમોટા જવડા આ વહાણો મોટા નથી, પરંતુ વહાણ આગમુગે જમ
 દરીયામાં તરે તેમ આ પણ પોતાને માટે સરજાયેના સાગરમાં તરે છે જમ
 કામળ લુગડુ કે કાંઈ બીજા પ્રકારનો હોડીયો એક દેખવામાં તે તરતા વા
 ગે છે પણ તે સમુદ્ર તરવામાં ઉપયોગી નથી, તેમ આ અપૂર્વ કાગીગંગે ક
 નારે પ્રનાવેના વહાણોમાં એક ઉચ્ચ પ્રકારની જાત વગરના બીજા બના ત
 રતા દેખાય છે તો પણ તે તેને માટે સરજાયેના સમુદ્રને પાર જવામાં કશા
 કામના નથી આ વહાણોમાં બેસનાર ઉતાડ એકજ હોય છે અને તે એક
 વહાણ ભાગવાની અણી ઉપર આવ્યું કે તરત તેમાંથી નીકળી જઈ બીજા
 વહાણમાં ચડી બેસે છે અને પછી તેમાં ધણીપણુ માની લઈ હોનેમાં હ
 લાવ્યા કરે છે, પણ ફરીને આનુઆ વહાણજ મળે એવી ખાતગી નહિ
 આ વહાણ કોણે બનાવ્યું અને તેની શી કિમત છે, એ ઉત્તમ જાતિના
 વહાણના અભિમાનીમાંથી માન કાઢતેજ વિચાર કરવાનું સુજ છે બીજા
 મધળા વહાણોમાં ફરતા ફરતા જ્યારે તેનો અભિમાની આ ઉત્તમ પ્ર
 તિના વહાણમાં આવે છે ત્યારેજ પાર ઉતરવાને યોગ્ય થાય છે, પરંતુ તેમાં પણ
 અનુકૂળ પવનની અપેક્ષા રહે છે, કમકે તેવિના તો એવું ઉત્તમ વહાણ પણ
 આડું અવળું ધુમરીયો ખાતું ખાતું ત્યાં ત્યાં જાયો રહે છે નાના
 મોટા ગમે તે વહાણમાં બેસી અભિમાન કરનારો તેજ વહાણને પ્રિય ગણે
 છે, તો પણ ઉત્તમ પ્રતિનુ વહાણ મળ્યા પછી સર્વ વહાણ કરતા હોનેનું
 વહાણ ઉત્તમ પ્રકારનું અનુભવી અતિઆનંદ પામે છે આ જાતિના વહા
 ણમાં આવ્યા પછી પણ બીજા ગડબડમાં પડી ગયેનો અભિમાનો પાર
 ઉતરવા મન પણ કરતો નથી પણ કાંઈ ભાગ્યશાળી હોય છે તે આ ઉત્તમ
 પ્રતિના વહાણને પણ ઠેકઠા તજ દેવાનું સમજી તે હાથમાં છે ત્યાંસુવી પાર
 ઉતરી જવાનું વિચારે છે આવા ઉત્તમ વહાણને પણ વણીનાર વા ઝડીના
 ઝપાટાથી હાનિ પોચે છે આ વહાણના ટકાઉપણાને માટે ખાતગી રહેતી
 નથી અને તોફાન લાગવાનો તો સંભવ છેજ, એટલા માટે ભાગ્યશાળી અભિ
 માની ઉતાડ કાંઈ પ્રવીણ ઉતાડની સનાહને કે આગમના ઉતાડના માગને
 અનુસરે છે પ્રવીણ ઉતાડ મળ્યા પછી પણ તે દલી કે લુચ્ચો લક્ષ્ણો હોય તો
 આ અભિમાની ઉતાડને પાર કરી શકતો નથી, અને પોતે ગમ્મડતો રહી
 આ ઉતાડને પણ ગમ્મડાવે છે એટલા માટે ઉતાડએ પોતેજ પોતાનું મનાહ

કારી બનવું અથવા સલાહકારીને તપાસીને ગ્રહણ કરવો કે જ્યાં જોખમમાં આવી પડવું પડે નહિ. કાઠને પેટેલવેહેલુંજ આ ઉત્તમ પ્રતિના વહાણમાં બેસવાનું મળે છે અને કાઠને પ્રથમ હલકી પ્રતિનાં વહાણમાં બેસવાનું મળે છે; એમાંથી ક્રમે ક્રમે ઉત્તમ પ્રતિના વહાણમાં બેસવાનું અધિકારી થવાય છે. આ ઉત્તમ પ્રતિના વહાણમાં બેસવાના અધિકારી થયા પછી પણ તેનો સદુપયોગ ન થાય તો કાઠ અદ્ભુત નિયામક વળી નમાતાં વહાણોમાં ઉતારીને નાંખી દે છે.

આ વહાણને મોટા મોટા ચાર હલેસા છે, અને જુદે જુદે સમયે જુદા જુદા ઉપયોગમાટે તેમાં નવ ખારણાં રાખેલાં છે. તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવો એ ઉતારીનું કામ છે. કાઠ અપૂર્વ કારીગરની સત્તાનેલોધે તેનાં બે દ્વારથી પવનની આવજાવ થાય છે, બે દ્વારથી બહારના દેખાવોની અંદર ખખર પડે છે, બે દ્વારથી બહારના અવાજોની ખખર પડે છે અને બે દ્વારથી કાટોડો અને ઉનું પાણી બહાર નીકળે છે. તથા એક દ્વારથી તેમાના અગ્નિચંત્રમાં નાખવાના પદાર્થો દાખલ થાય છે. આ નવ દ્વાર શિવાય બીજાં ચાર દ્વાર બંધ જવાં તેમાં રચાયેલાં છે. તેમાનાં બે દ્વારનો અમુક કાલ સુધી માત્ર બીજા તૈયાર થતા વહાણને કાજ ઉપયોગ થાય છે. આ વહાણ લાલ ગારો અને ઘોળા પથરાથી બની તેમાં અનેક ઘોળા પથરાનાં પેઢીયાં રચાયેલાં છે કે જેના આધારમૂલ એક મોટું તેવાજ પથરાનું આડસર ગોઠવાયેલું હોય છે. તેમાં નહિ સુકાય એવા મોટા મોટા નાડાઓ અને શીદરાંઓના બંધ બંધાયેલા છે. તેની શોભામાં વધારો કરવાને માટે કાળો રાતો કે ઘોળો રોગાન લગાવેલો હોય છે. કાળે કરીને તે રંગની ઉપર ક્યાંઈ ક્યાંઈ ધાસ ઉગી જાય છે. પ્રથમ તે ધાસ શ્યામ હોય છે પરંતુ દિવસો જતાં તે સફેદ થઈ જાય છે.

આ વહાણ તેનું ભવિષ્ય હોય ત્યાંસુધી તર્યા કરે એવી શક્તિ રહેવા માટે તેમાં અગ્નિચંત્ર ગોઠવાયેલો છે. તે પોતામાં પડેલા પદાર્થોનું પાચન કરીને તેમાંથી અદ્ભુત રસ પેદા કરી તેવડે વહાણને શક્તિ આપે જાય છે. આ ઉપરથી જણાશે કે હમણાનાં આગબુટ વિગેરેમાં ગોઠવવામાં આવતાં ઈંજનના કરતાં આ અગ્નિચંત્રની શક્તિ કાઠ વિચિત્રજ છે. આ વહાણ ઉત્પન્ન થતાં વેંત દોઢ વેંતનું હોય તેમાંથી વધતાં વધતાં ત્રણ ચાર હાથ જવડું લાખું થાય છે. આ વાણમાં મધ્ય ભાગમાં બેસવાની જગ્યા

છે ત્યાં ઉતાડની નજીક એક નટડી ઉતાડ વહાણમાં રોય ત્યાંસુધી અનેક
 ભાવો કરતી નાચ્યા કો છે, તેમાં તે ઉતાડ મોહ પામી નરે છે એ નટડીના
 હાવભાવ એજ આ વહાણનું સુખાન છે અને નાવિકનું કામ પણ તેજ કહે
 છે સુસ્વભાવવાળી તે નટડી હોય તો તારીને પતિવ્રતાની પેઠે પાગ કરે છે
 અને દુષ્ટ સ્વભાવવાળી હોય તો કુવટાના પેઠે બુડાડે છે ચાનવાનો માર્ગ
 એક છે અને પોચવાનું ઠેકાણું આ વહાણમાટે એકજ છે આકૃતિ આ વ
 હાણની જેડોળ છે પણ તેનાથી કંપવાનું કામ ધણુ મોટું છે મોટામોટા
 તરંગો વહાણને ઉચુ નીચુ કરે છે મોટા મોટા મગમગટો બોળી દેવાને
 તૈયાર છે જેસવાની જગામાં ખીઠેલી અને નાચીને નચાવ્યા કરતી નટ
 ડીમાં ઘણી ઘણી ભૂતાવળ જાગે છે પ્રથમથી એક દીવો જે પ્રકટી રાખેલો
 હોય છે તો તે ભૂતાવળો અને તેની સાથે મારમગટો ત્રિગેરે એનીમેજે નાન
 વધ જાય છે ભૂતાવળ પ્રકટયા પછી દીવો થવાનું ધણુ કઠણુ છે, અને
 અધાર હોય ત્યાંસુધી ભૂતાવળ વધારે જોર કહે છે આ વહાણને માર્ગમાં
 ખગળા ઘણા નડે છે અને ઝાડીયોમાં અથડાઈ ગરે છે તે પણ દીનાનો
 પ્રમાણ હોય તો ટાળી શકાય છે નાવિક નટડીએ ચોક્કીએ જોનારેલા
 ખવામીયો દરેક દ્વારમાં જોઈ તે તે દ્વારનું કામ મજાવે છે મહામાગમમાં
 ઝેરી લતાના કાંઈ જનના દડાઓ તરતા વહાણ પાસે આવે છે અને તેના
 દ્વારપર જોઈલા ખનાસીઓ તેને ઉપયોગના જાણી અદર દાખન કરે છે સ
 મજી ઉતાડ હોય તો ઉપયોગ જટવોજ તેને આગ આપે છે અને અણ
 સમજી હોય તો અતિ આદર આપીને તેના નિગામાં ભ્રમીત થઈ કર્તવ્ય
 ભૂલી જાય છે વહાણને પ્રવાસ કરતા ઘણા વિશ્રામના સ્થળ આવે છે પણ ન
 ટડીના નાચમાં પરવશ બનેલો ઉતાડ રોય તો ઝાળખી શકતો નથી
 પોતાના જવા બીજા ઘણા વહાણો તરતા હોય તેને પોતાના માની લઈને
 પોતાનું વહાણ તેને આધીન કરી દઈ તેની સાથે હળીમળી કૃતકૃત્યતા
 માને છે પરંતુ તેમાંથી એમ બને છે કે તે વહાણો પોતે ભાગી તુટી જતા
 બીજાને પણ તેવીજ દગામાં મેલે છે સમજી ઉતાડ કદિ બીજા વહાણો પ
 રિચયમાં આવે તોપણ એકની સાથે બીજી બુડે એમ અત્યંત જોડાઈ જવા
 દેતો નથી અને બનતાસુધી પોતાના વહાણથી પોતે પાગ જતા બીજા વ
 હાણના ઉતાડઓને પણ લાળે લાળે પાર ઉતારી જાય છે આ વહાણનો ખ
 નાવનાર હજીસુધી કાંઈના દેખવામાં આવ્યો નથી વહાણ પણ જ્યાંથી

કેવી રીતે થયું અને ગયું તથા ક્યાં ગયું તે ન જણાતાં માત્ર વર્તમાનકાલ-
માંજ દેખવામાં આવે છે. જ્યાંસુધી કોઈ જગત્ તોફાન થઈ વહાણના યંત્રો
અથ પડી જાય નહિ ત્યાંસુધી તેનો અભિમાની ઉતાડ તેને છોડતો નથી.
જ્યાંસુધી તે ભાગી પડ્યું ન હોય ત્યાંસુધી તેના ટકાઉપણાને અચૂક
ઉતાડ હોય તો વિચારતોજ નથી. પવન અનુકૂળ અને નાવિક સારા સ્વ-
ભાવનો હોય તો ઉતાડ સુખેથી પાર ઉતરે છે. ભયનો કે આનંદનો ખતાવ
હોય ત્યારે તેમાંથી શીશોડી પણ વાગે છે કોઈ કોઈવાર બેસવાની જ-
ગામાં લાઈ લાગવાથી તે લીલા ધરમાંનું પાણી તપીને અંદરથી ખહારનો
દેખાવ જણાવી દેનારાં દ્વારમાંથી વરાળનાં પાણી ખહાર પડે છે. સમજી
ઉતાડને આવો પરાભવ થતો નથી. આ વહાણનું ટકાઉપણું વધારેમાં વ-
ધારે સો વર્ષનું છે તોપણ અથવચમાં કોઈવાર અકસ્માતથી તુટી પડે છે.
એટલામાટે સમજી ઉતાડ હોય તેણે તેનો સફુપયોગ કરવો જોઈએ. જ્યારે
નાયનારી નટડી નાયતી બંધ પડે છે ત્યારે આ વહાણની સઘળી
ક્રિયાઓ બંધ થઈને સ્થિર રહે છે. ઉતાડ અને નટડી વિગેરેને સુસ્થિત
પણામાં રાખનાર અને અંદર તથા ખહારના સઘળા વ્યવહારો જની સ-
ત્તાથીજ દેખાય છે તથા થયા કરે છે, એવું અદ્ભૂત ચૈતન્ય આ વહાણ-
માં પ્રત્યક્ષ નહિ દેખાતાં પણ ઝળકી રહ્યું છે.

આ વહાણ તે ક્યું હશે ? અમેરિકા કે ઇંગ્લંડથી આવેલી આગબોટ કે
ખરછા નહિપણ પંચ મહાભૂતનું બનેલું શરીરજ સમજવું. ઇશ્વરકૃપાથી તે
આપણને પ્રાપ્ત થયું છે.

આ શરીરનો ખતાવનાર પરમેશ્વર છે અને તે નિરંજન નિરાકાર હો-
વાથી અને મનવાણી તેને નહિ પોચવાથી અને ઇન્દ્રિયાતીત હોવાથી તે
દેખાતો નથી માટે બીજા વહાણના કારીગર સુતાર હુવાર વિગેરેની પેઠે
પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવતો નથી. ઇશ્વર અદૃશ્ય રહીનેજ પશુ પક્ષી મનુષ્ય
વિગેરે શરીરો ખતાવે છે તે બધાં નાનાં મોટાં વહાણ સમજવાં. હાથ પગ
હલાવ્યા વિના ખતાવે છે તેની સમજણ એમ છે કે પરમેશ્વરના હાથ પગ
કાંઈ દેખાતા નથી. એની તો સ્ફુરણા માત્રથી આ શરીરો ઉત્પન્ન થાય
છે. સઘળાં શરીરોમાં, વિવેક વિચાર સદ્ગુણ અને સઘળો વિચાર ક-
રવાને બુદ્ધિ માણસના શરીરમાંજ હોય છે. બીજાં પશુ-પક્ષીમાં હોય
નહિ એટલામાટે ઉત્તમ પ્રતિનું વહાણ આ શરીરજ છે. સસારના નામથી

જોનાનુ જે કાંઈ છે તે પાઠ ન આવે એવો દરીયો છે તેમા આ ગરીબ હીલો-
ળા ખાયા કરે છે એ એનું તર્કુ છે પશુપક્ષી આદિના શરીરો કાગળ
અને લુગડાના વહાપુજવાનું છે, કેમ કે કૃત્રીને અમાગમા ન આવતું પડે
એવું જુ સાધન તે અનતારોમા થતું નથી એતો માત્ર દેખવામાજ ડપા
ળા શરીરો છે આ મનુષ્યશરીરથી જે બગમ વશપૂવક ધ્યાન આપ-
વામા આવે તો તે પાઠ ઉતારી દેડે અર્થાત્ કૃત્રીને જન્મ મરણાદિક દુખ
ખમવા પડતા નથી માટે સર્વોત્તમ વહાણ આજ છે તેમા જેસનાર ઉતાડ
જનાત્મા એજ છે તે એક શરીર કાનયોગે તજવાનો વખત આવે તો
તરત તેને ડાહી દધ ખીજ શરીરને પ્રાપ્ત થાય છે જેને સ્વરૂપનો બોધ ન
થયો હોય તેને કૃત્રી/જન્મ લેવોજ પડે છે પછી જેના કાય અને જેવી
મતિ તે પ્રમાણે પશુ પક્ષી કે ખીજ જાતિમા અવતાર આવે છે મનુષ્ય
શરીર હાથથી ગયા પછી પાછું તેનુતેજ શરીર તરત પ્રાપ્ત થાય એની
કાંઈ ખાતરી નથી મનુષ્યો તો ઘણા જન્મેના છે પશુ તેમા પણ આ ગ
રીબ કાણે આપ્યું છે અને તે કેના મૂનનું છે તે વાતનો વિચાર હ નમા
એકતેજ આવે છે જીવ ખોજ પશુપક્ષી આદિના અનેક અવતારોમા રખ
ડતા પુણ્યયોગે આ મનુષ્યશરીર પામે છે ત્યારેજ તે નમારસમુદ્રને તરી
જનાનો અધિકારી થાય છે તે વિના તો તગનાનો આનંદ પશુ તેને પ્રાપ્ત
વતો નથી તગનાનો અનિકાર પ્રાપ્ત થતા પશુ અનુકૂળ પવન એટને ઇશ્વ
રની કૃપાની જડ છે મનુષ્યશરીર મળ્યું એ ઇશ્વરની કૃપા માનિયે તો
પૂવન્ન સાગ જોઈએ કે જેવી સદ્વિચાર આવે અને જન્મ સંસ્કાર કગવાનો
માર્ગ લેનાય જે તેમ ન ખને તો ભને આ ગમે તેવું તારનાં અને અમૃત
શરીર હોય તો પણ તે સસાગના વ્યવહાર અને તેથી થતા કનેગોમા જુઓ
ગદી આખર એમાનેએમા નાજ પામે છે પણ શ્રેષ્ઠ સાનનનો વિચાર કે
સુખપ્રાપ્તિનું માધન કાઈ થતું નથી અવતાર ગમે તો પશુનો પક્ષીનો કે
મનુષ્યનો હોય પણ સધળા અવતારોમા તે તે અનતાર આવતો હોય ત્યારે
તે આવતા અવતારનેજ અતિપ્રિય અને સુખડપ માની લે છે કાંઈ દૈવયોગ
કે પુણ્યની પ્રમળતાથી જ્યારે મનુષ્યશરીર આવે છે ત્યારેજ પછી ખમ
પડે છે કે ખીજ શરીરો કગતા આ શરીર સર્વ પ્રકારે ઉત્તમ છે અને એમ
જણાવાથી આનંદ પ્રાપ્ત થાય તે યોગ્ય છે આ શરીરમા આવ્યા પછી
અનેક વૈભવોના સુખમા અને નિષયગ્નમા જીવ વાગી જાય તો જન્મ મ

ણના ફેરામાંથી છુટવાનું પછી મન પણ ન થાય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ કાંઈ પુણ્યવાન અને વિવેકી હોય છે તે આ શરીર પણ પોતાનું નહિ સમજી અને છેવટ નાશાત્મક સમજી તે જીવતું હોય ત્યાંસુધી સદાચરણથી ચાલી બંધનમુક્ત થવાના ઉપાયોજ કર્યા કરે છે. આવું ઉત્તમ શરીર પણ આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિના મારથી ઘણીવાર શિથિલ થઈ જાય છે. એક દિવસ તો શું પણ ક્ષણપણ તે હવે પછી રેશે કે નહિ એવું આ શરીર ક્ષણભંગુર છે તો તેના રેહેવાનો વિશ્વાસ કે ખાતરી કેમ રાખીજ શકાય ? આધિ-વ્યાધિ આદિક તોફાન તો શરીર હોય ત્યાંસુધી લાગેજ છે એટલામાટે વિ-શેષ પુણ્યવાન અથવા જને ઇશ્વરની કૃપા હોય એવો જીવ કાંઈ બોધવાન સારા ગુરૂની શીખામણને અથવા આગળના પ્રાચીન પુરૂષોએ બા-ધેલા શાસ્ત્રરૂપ માર્ગને અનુસરે છે. અર્થાત્ તેના ઉપદેશો પ્રમાણે તે વર્તે છે. કાંઈ શીખામણ આપનાર ગુરૂ મળે પણ તે કાંઈ સ્વાર્થી ખલ માણસ હોય તો ઉલટો તેને અનુસરી ચાલનારને ખાડામાં નાંખી દે છે અને પોતે જન્મમરણના દુઃખનો અધિકારી થઈ બીજાને પણ તેવોજ બનાવે છે એથી બીજું વધારે રખડવું કયું છે ? આમ છે માટે પોતેજ પોતાનું સજાહકારી બનવું. અને તેટલી શક્તિ ન હોય તો બોધ આપનાર ગુરૂને પણ તપાસીને ગ્રહણ કરવો, કે જથી વધારે બંધનનું પાત્ર થવાય નહિ. ઇશ્વરકૃપા અનુકૂળ છે તો માણસ પોતાની મેળે શું કરી શકતો નથી ? શાસ્ત્ર પણ કહે છે કે મનુષ્ય પોતેજ પોતાનો મિત્ર છે અને શત્રુ પણ પોતેજ પોતાનો છે. સારાંશ કે જે કરવું તે પોતાના હાથમાં છે, માટે પોતે પોતાના મિત્ર બનીને પોતાના દુઃખનું નિવારણ કરવું. કાંઈને મનુષ્યશરીર પેહેલું આવે છે અને કાંઈ જીવને પેહેલાં બીજાં શરીરો લોગવ્યા પછી મનુષ્યશરીરને ચોગ્ય થવાય છે. આ ઉત્તમ શરીરના અધિકારી થયા પછી પણ પશુ-પક્ષીની પેઠે આહાર નિદ્રા અને વિષયલોગમાં લાગી રહી સદસત્ વિવેક ન થાય અને સદાચારે ન ચલાય તો જને મનવાણી નથી પોચતાં એવો ઇશ્વર પાછા પશુ-પક્ષી કે ઝાડ-પથ્થરના અવતારમાં નાંખી દે છે.

આ શરીરમાં જે પગ અને જે હાથ મળીને ચાર નંગ થયાં તે ચાર હલેસા જવાં છે. જે આંખ, જે નાક, જે કાન, એક મોઢું અને જે મળદ્વાર એમ નવ છિદ્ર છે તે નવ બારણાં છે. તેનો જોવું, સુધવું, સાંભળવું, ખાવું અને મળ ત્યાગ કરવો વિગેરે કાર્યમાં ઉપયોગ થાય છે. અપૂર્વ કારીગર ઇશ્વર છે તેની સ-

સાથી નાકના 'દ્વારથી' શ્વાસોચ્છ્વાસ ચાલ્યા કરે છે એ પનનની આવજવ સ
જવી બે અખિયી બહારના પાંચો દેખાઇને અંદર ઘોડ થાય છે એ જાનથી
બહારના શબ્દ વિગેરે સંભળાઇ અંદર ઘોડ થાય છે અને બે મધ્યદ્વારથી
મળત્યાગ થાય છે તે કાટોડાનો અને ઉના પાણીનો નિકાલ 'સમજવો' એક
દ્વારથી અગ્નિમા નાખવાના પદાર્થો લેવાય છે તે મોટું સમજવું, તેનાથી
અત્યાદિક પદાર્થો લેવાય છે આ નવ દ્વાર શિવાય બીજા આઠ દ્વાર કહ્યા છે
તે નાભી, બે સ્તન અને તાળવું સમજવા તેમાના બે દ્વાર બીજા તૈયાગ થતા
વહાણના ઉપયોગમા આવે છે તે બે સ્તન છે, ટમ કે સ્ત્રીજાતિના શરીરો
એ દ્વારથી થોડાકાલ સુધી બાલકાનું પોષણ કરે છે માસ છોડે રાતો
ગારો છે અને અસ્થિ છે તે સંકેત પથરા છે તેનાથી આ શરીર ગ્યાયુ છે
તેમા આડાઅવળા ધોળા પથરાના પેઢીયા તે હાડકાનાં પામળા વિગેરે છે,
અને તેના આધારરૂપ એક ધોળાપાણાનું આડસર તે કરોડનું મોટું હાડકું
છે, લોહીથી ભરેલી ધોરો નસો અને નાડીયો સદા લીલીજ રહે છે અને
તેનાથી આખું શરીર શીકળાએલું છે તેની ઉપર રાતો, કાળો કે ધોળો
રોગાન તે ચામડીજ સમજની તે ચામડી ઉપર વાળ ઉગે છે તે ધાસ છે તે
પ્રથમ કાળા હોય છે અને પછી સંકેત થઇ જાય છે ભવિષ્ય એટલે આયુષ્ય
હોય ત્યાં સુધી સધળી ક્રિયા કરવાને પરમેશ્વરે તેમા જઠરાગ્નિ ગોઠવેલો છે
તે અગ્નિયત્રનું કામ કરે છે તેમા અન્ન પડે છે તે પચીજ ધ કચરો દૂર
પડે નીકળે છે તે નાડીયોમા ચડી જાય છે તેથી શરીરમા શક્તિ રહે
છે આવી શક્તિ બીજા અગ્નિયત્રોમા નથી ટોતી માટે હાનના આગમુટ
ક વહાણો સાથે આ-શરીરરૂપ વહાણની મરખામણી ચાલી નથી શરીર
માતાના ઉદરથી બહાર આવે ત્યારે વેત દોઢ વેતનું હોય છે અને ક્રમે ક્રમે
માલ્યા, યુવા અવસ્થા ભોગવી ત્રણ ચાર હાથનું લાખુ થાય છે તેમા મધ્ય
માગમા ભોસવાની જગ્યા અત કરણ છે ત્યાં જીવાત્મા ઉતારી પામે એક
બુદ્ધિરૂપી નટડી અનેક ઇચ્છાઓ કરતી ચચળ રહ્યા કરે છે તે બુદ્ધિની
ઇચ્છાનુકૂલ શરીરનો વ્યવહાર થાય છે માટે નાવિક એ એકવીજ છે અને
તેની ઇચ્છા આસુખાનરૂપ છે બે બુદ્ધિ વિવેકવાળી હોય તો સમજુ પતિ
વતા સ્ત્રીની પેઠે પરમ ગતિને પોચાડે છે અને અવિવેકવાળી હોય તો
કુલદાની પેઠે ખુડાડે છે તે અત્ય છે, ટમ કે સધળો માગે નરતો વ્યવહાર
બુદ્ધિને આધીન થઇને કરનામા આવે છે ચાલવાનો એક માગ તે નીતિ

અથવા સદાચરણ છે, અને પહોંચવાનું ઠેકાણું તે પરમ પદની પ્રાપ્તિ છે. આકૃતિ બેડોળ એટલામાટે કહી છે કે પાણીમાં તરતાં વહાણના જેવી કે ગારા માટીના ઘરના જેવી શરીરની આકૃતિ નથી. તેમ ખાડા ખડખા તથા ઉચાણ નીચાણ તેમાં ઘણું છે. આ શરીર નાનું છે તેના પ્રમાણમાં કામ મોટું છે તે એટલામાટે કે મહાસાગરો કરતાં પણ અપાર મોટાક-વાળો સંસારસાગર આ નાના સરખાશરીરથી તરવાનો છે, અને તે સર્વ સાધનોની અનુકૂળતા હોય તો થોડા કાળમાં તરી શકાય છે. આ જેવું ખીનું મોટું કામ ક્યાં વહાણથી ખતી શકે તેમ છે ? ધન, સ્ત્રી અને પુત્રાદિકની આશા-તૃષ્ણાના મોટા મોટા વિચારો એ મોટા તરંગો છે. તે શરીરને ઉચી નીચી સ્થિતિમાં નાંખે છે અને સ્થિર ઠરવા દેતા નથી. કામ, ક્રોધ અને લોભાદિક વિકારો મગરમચ્છો જેવા છે. મગરમચ્છ જેમ વહાણને ઘોળી દે તેમ આ વિકારો શરીરને સંસારસમુદ્રમાં ઘોળી દે છે. અર્થાત્ અનીતિમાં ખુડાડે છે; અથવા જન્મ-મરણના ફેરામાંથી છુટવાનાં સાધન કરવા દેતા નથી. ખેસવાની જગ્યા અતઃકરણ છે, કેમકે જીવાત્માને રહેવાનું જોકે તે આખા શરીરમાં વ્યાપક છે તોપણ મુખ્ય સ્થળ તેજક-દ્વારેલ છે. એ અતઃકરણમાં ખુદ્ધિ છે તે નટડી છે. તે પોતે ચચળતા પામી જીવને તે પ્રમાણે ચંચળ બનાવે છે માટે તે નાચ્યા નચાવ્યા જેવુંજ છે. એમાં ભૂતાવળ જાગે છે તે રાગ, દ્વેષ, હર્ષ, શોક, ભય, ઇર્ષ્યા, આહાર, દંભ વિગેરે દુર્ગુણો છે. તે દુર્ગુણો જો વિવેકથી થયેલો સદ્બોધરૂપી દીવો પ્રથમથીજ અંતરમાં પ્રકટે છે તો એની મેળે શાંત થઈ જાય છે. વિવેકથી થયેલો બોધ ન થયો હોય ત્યાંસુધી એ સર્વે વૃદ્ધિ પામ્યા કરે છે. દુઃસંગ દુરાચાર અને અનીતિ વગેરે સર્વ ખરાબા સમજવા. એ ઉપર વળેલું આ શરીરરૂપ વહાણ ધારેલા લક્ષને વિસરી જઈ એમાં ને એમાં આનંદ મુખ્ય પૂર્ણ થતાં પડી જાય છે. નાના પ્રકારના નઠારા વિષયો અથવા સ્ત્રી-પુત્રાદિકની મમતા છે તે ઝાડોની ઝાડી જેવી છે, કેમકે તેમાં ઘણીવાર આ શરીર અથડાઈ રહી કર્તવ્ય કર્મ ભુલી જાય છે. આ અથડાવું પણ વિવેકનો ઉદય થયો હોય તો ટાળી શકાય છે. દુર્ગુણોનો ઉદય થયા પે-હેલાં થયેલો વિવેક જેવું કામ ત્વરાથી કરે તેવું થયા પછી ત્વરાથી કરી શકે નહિ. નાવિક નટડી ખુદ્ધિ છે. તેણે ચાકોયે ખેસારેલા ખલાસીયો તે સર્વ ઇન્દ્રિયો અને દેવતાઓ છે. તે પોતપોતાના દ્વારનું કામ જોવું સાબળવું

વગેરે કર્યા કરે છે આ સમાગસાગરમાં ઝેરી લતાના તરના કુવના હડા
 તે નાના પ્રકારના ત્રિપથોના મનોહર પર્વાઈ સમજવા એ પર્વાઈને ઈ
 દ્રિયો શરીરમાં ઉપયોગના જાણી ગહણુ કરે છે બોધનાન માણસ દોય
 તો તેનો શરીરના વ્યવહાર જોડવોજ આવે રાખી તેથી અનગ રહે છે
 અને મૂર્ખ હોય તો તેમાં ને તેમાં આસક્ત થઈ રહી પગ્મ સુખના માનન
 રૂપ કર્તવ્ય જૂથી જાય છે પ્રવાસ કરતા કરતા વિત્રામસ્થાન નાના પ્ર
 કારના જપ તપ, આરાધન અને ઇશ્વરપૂજન આદિ સત્ક્રમા તથા અતેક
 પ્રકારના શાંતિ દયા વિગેરે સદ્ગુણો છે પરંતુ બુદ્ધિની નયવતામાં પરાનીન
 યથેતો અવિવેકી તે સર્વને ઝાગખી શકતો નથી પોતાના જેવા ખીજ
 તરતા વહાણો તે સમધીઓ, મિત્રો, સ્ત્રીઓ અને પુત્રો વિગેરે છે તેને
 પ્રાણી પોતાના માની લઈ આધીન થઈ જઈ આધણાની પેઠે તેને
 હળીમળી રહી સસારમાં જન્મ લીધાનું સાર્યક માની લે છે પણ ડેનટ
 એમ બને છે કે પોતે પણ જન્મ મરણના ફેગમાં પડી ખીજને પણ નાખે છે
 વિવેકી બોધવાન હોય તો પરિચયમાં આવેના હોય તે સર્વની સાથે ઘટિત
 વ્યવહાર રાખતા તેની સાથે પોતે પણ જન્મ મરણના અધિકારી થવાય
 તેમ જ નહિ જોડાઈ જતા પોતાને તરવાનો ઉપાય કરી ઉલટો તે આશ્રયે પડે-
 લાગે પણ સન્માગ ખતાવી તારે છે શરીરનો ખતાવનાર નિરાકાર વ્યાપક
 પરમેશ્વર કાઢના જેવામાં આવ્યો નથી શરીર પણ ક્યાથી કેવી ગીતે ક્રિયા
 થઈને થયું અને ગયું ત્યારે ક્યા ગયું તે ખરે ખર જણાતું નથી હયા-
 તીમાંજ તે જેવું છે તેવું દેખવામાં આવે છે આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ એ સર્વ તો
 દ્રાન છે એ સવથી જ્યાસુધી ગરીબના સર્વ અનયવો અટકી ગયા નહોય
 ત્યાસુધી જીવ આ ગરીબને છોડતો નથી જ્યાસુધી મોત આવીને શરી
 રનો નાશ ન થયો હોય ત્યાસુધી અણુસમજી પ્રાણી તે ક્યાસુધી જીવે
 એમ જાણતો કે વિચારપણુ કરતો નથી અનુકૂલ પવન તે ઇશ્વરકૃપા છે,
 અને નાવિક સારો તે વિવેકવાળી બુદ્ધિ છે તે જો હોય તો લાગ્યમાંની
 પ્રાણી સુખેથી સસાર તરી જાય છે જાય હોય ત્યાં હાયવોયના અને આ
 નદ હોય ત્યાં વાહવાહ કે હાસના ચખ્દો મોટામાંથી નીકળે છે તે શીરોહી
 વાગી સમજવી બેસવાની જગ્યા એટલે અત કરણ સમજતું અધ્યાત્મ-
 આદિ તાપો છે તે તેમાં લાગેની લાઈ છે એ તાપોના તાપથી ઘણીના
 આખમાંથી આસુ પડે છે તે વરાળના પાણી સમજના સમજી વિવેકીને એ

તાપોથી આવે. પરાલવ થતો નથી.* શરીરનું આયુષ્ય સો વર્ષનું ગણાય છે માટે તેટલું તેનું ટકાઉપણું કહેલું છે. તે પણ રોગથી કે અકાળમૃત્યુથી શરીર વેહેલું પણ નાશપામે છે; એટલામાટે સમજી વિવેકીએ શમદમાદિક સાધનપૂર્વક તેનાથી કરવાનું કર્તવ્ય જન્મ અને તેમ તરત કરીલેવું જોઈએ તે તેના સદુપયોગ છે. નાચનારી નટડી બુદ્ધિ જ્યારે ઉઘે છે, ત્યારે જાત સ્વપ્નના વ્યવહાર સર્વ બંધ રહે છે. એ બુદ્ધિ અને જીષાત્માને જોવી છે તેવી સ્થિતિમાં રાખનાર અને અંદર બહારના સધળા વ્યવહારો થાય છે અને દેખાય છે તેવું ચૈતન્ય તે સર્વવ્યાપક પરમેશ્વરનું ચૈતન્યજ છે. તે પ્રત્યક્ષ તો દેખાતું નથી પણ તેનાથી થતી ક્રિયા ઉપરથી તેની સત્તા પ્રત્યક્ષ જણાઈ રહે છે.

આ પ્રકારનું વહાણ મળ્યું છે તેને વૃથા નહિ જવાદેતાં આ સંસારસાગર આપણે સુખેથી તરવો જોઈએ એ આપણું કામ છે. બહાત્માઓ એમજ કહે છે કે—

મહતા પુણ્યપણ્યેન ક્રીતેયં કાયનોસ્ત્વયા ।
પારં દુઃખોદધેર્ગતું તર ચાવન્ન ભિચ્ચતે ॥

દુઃખરૂપી સમુદ્રનો પાર ઉતરવાને પુણ્યરૂપી મોટું ને મૂંઝવણ આપીને તે આ ધ્યાયરૂપી નાવ વેચાથી લીધેલ છે, માટે જ્યાંસુધી તે માંગી પડ્યું મૃત્યુ ત્યાંસુધીમાં તું તરીલે.

કેમકે શરીરરૂપ નાવ ભાગ્યા પછી તરી શકાતું નથી અને તરવું એ શું તે સમજાતું પણ નથી. જો આ શરીરરૂપ વહાણથી આ સંસારને વ્યવહાર-પરમાર્થથી તરે છે તેજોજ ખરેખર પોતે પોતાનું શ્રેય સમજનારા છે. શ્રીભગવાને ઉદ્ધવજીને બોધ આપતાં કહેલ છે કે :—

નૃદેહમાઘં સુલભં સુદુર્લભં પ્લવં સુકલ્પં શુભકર્ણધારં ।
મયાનુકૂલેન નભસ્વતારિતં પુમાન્મવાઙ્ધિ નં તરેત્સં આત્મહા ॥

સહુ કરતાં સરસ આ માણસના શરીરરૂપ સમર્થ વાણ કે જે સુલભ છતાં પણ અતિદુર્લભ છે, શુરૂપી જોનો નાવિક છે અને અનુકૂલ વાયુરૂપ હું તો

* જોને પૂર્વપુણ્યથી સર્વ સુખાંતી જોગવાઈ છતાં અને વ્યવહારમાં વિદ્વાનપદને ધારણ કરવાનું અભિમાનજતાં ધનના ઢંગણાપર જોડેલા હોય તોપણ હજા નિસાસા નાંખી નિભાવે મોટે કરતા અને સમયનો કાઈ ઉપયોગ નહિ કરતા શુ આપણે થોડા દેખીએ છીએ? આ સર્વ અવિવેકનુજ દ્રવ્ય છે.

અવનશક્તિ આપેની છે તેમ છતાં સસાગ્રમુદ્ર તે નહિ તે પોતાની મેળે પોતાની ધાત કગ્નાર છે

આટલામાટે વિવેકી માણસે આવું અનુદ્રુગ જ્ઞાન મળ્યું છે તેને સદુપયોગ કરી આ સસારસાગર સુખેથી તરવાને મળેની યોગ્યતા મળી કરવી જોઈએ

વર્તમાન કેઠવણી વિષે

(મજેનુ)

આહુ જમાનામા વિદ્યા આપવાની ગીતિ ડેજવણીનાં નામથી આજ-ખાલ્ય છે ડેજવણી આપવા વિષે લિત્ર લિત્ર માણસોના લિત્ર લિત્ર મતો છે, તોપણ એટલું તો સિદ્ધ થયેલું છે કે ડેજવણીથી અભ્યાસીઓની બુદ્ધિ પ્રમળ વિચારશક્તિ, ધરાવનારી થતી જાય છે અને એ ગીતે જ્ઞાનમા અધારગામથી નીકળી આપણે જ્ઞાનનાં મો અનુભવ સમયે છીએ ડેજવણીથી માણસને નીતિનું વ્યવહારનું અને તત્ત્વજ્ઞાનનું શીક્ષણ મળે છે તેમા નીતિનું શીક્ષણ એ જ્ઞાનનું પ્રથમ પગથી છે અને તે પ્રાઠ માણસનાં કરતા બાનુદાનેજ પ્રીખવામા આવે તો વનારે સાર બાળકોનું શરીર જમ નરમ અને વાળીશકાય તેવું છે તેમ તેનું મન પણ જ માર્ગ ગ્રહણ કરાવીએ તે તરફ જાય છે . મોટા માણસોના તનમન કંઠણ અને પ્રથમથી લીધેન માર્ગ ચાલ્યા જનારા હોય છે, તેમનામા ફેરફાર કરવો મુશ્કેલ છે, માટે બાળપણથીજ નીતિની ડેજવણી આપવી એક માણસને યેચસ્કં છે આપણા દેશમા પણ હમણા હમણા બાળકોને નિજાળે મુકવાનો વિચાર આહુ થતો જાય છે, અને કેટલાએક તો એમને સમજાવે કે જમ માનુ હોય તેમ સારું નિવડે છે હવે આપણે તેમાટે આગળ જો બોન બોલીએ . . .

હાલમા બાળક ત્યાર પાચ વરસનું હોય ત્યાંથી નિશાળે મુકે છે તે પુત્ર મહેનત કરતા કરતા ખિયાડ સોળથી વીસ વરસમા મેટ્રીક્યુલેશન પાસ કરે છે, ત્યારે તે ડેજવાયલા સમૂહના મધ્યમ બુદ્ધિનો માણસ કરેવાય છે તેથી વધારે લેણવાની ઇચ્છા કરે તો બીજા ચારપાચ વરસ જોઈએ, ત્યારે ડેજવણી ખાતામા મનાતા એક વર્ગમા આવી શકે એટલે કે એન્જીનેટિંગ શકે આમ વીશથી પચીસ વરસની અગ્ર માણસ અખત મહેનત કીધા પછી

સારી કેળવણી લઈ શકે. કેટલાએક તો ગિયારા ત્રીસ ત્રીસ વર્ષ સુધી પરવા-
તાજ નથી. આમ અરધી ઉમર કહાડી નાખે છે અને પછી નોકરીને માટે કે
કાંઈ ઉદ્યમને માટે બહુ કાંઈ માટે છે. તેમને ઉદ્યમ પણ શું મળે? ઉચું માથું
કર્યા વિના અભ્યાસમાં મંડ્યા રહેલા એટલે તે શિવાય બીજું કાંઈ તેમને
આવડેજ નહીં. કાંઈ ઇજનેર થયો તો તે કામ કરે, દાકતર થયો તો દવા-
ની દુકાન માંડી બેસે, વકીલ થયો હોય તો કોર્ટમાં આટા ખાવા માંડે અને
જે બી. એ. થયો તો સરકારી કે ખાનગી નોકરી શોધતો કરે. બીજા ધંધા
તો તેને અગમ્યજ હોય અને અર્થો ઉમરે પહોંચ્યા પછી અભ્યાસમાંથી
માંડમાંડ છુટેલાને બીજું શીખવાની મરજી પણ ક્યાંથી થાય? આમ જે
વિચાર કરવા બેસીએ તો જટલા બણેલા તેટલામાંથી કેટલાએક દાકતરો,
કેટલાએક વકીલો, કેટલાએક ઈજનેરો અને કેટલાએક તો સરકારી નોકરોજ
હોય. ત્યારે શું જને બીજા ધંધો કરવો હોય તેને કેળવણી ન આપવી?
કેળવણીને જો નીતિનું અને જ્ઞાનનું સાધન ગણીએ તો સર્વને કેળવણી આપવી
જોઈએ. ઉપરના ધંધાવાળાનેજ નીતિની અને જ્ઞાનનો જરૂર છે એમ કેમ
કહેવાય? તે તે ધંધાનું વિશેષ જ્ઞાન તો ધંધો કરનારનેજ હોય તે આપણે
કયુલ કરીએ છીએ પણ સૌને લેવા લાયક સામાન્ય જ્ઞાન તો સૌ કાંઈને
મળવુંજ જોઈએ. હાલ કેળવણી પ્રમાણે જોઈએ તો બી. એ. નું જ્ઞાન તે
સામાન્ય જ્ઞાન કહેવાય. આવું સામાન્ય જ્ઞાન મેળવવામાં પચીસ વર્ષ કહા-
ડી નાખે ત્યારે ધંધો ક્યારે શીખે? આથી એમ કરવાની જરૂર છે કે અમુક
વય સુધી તેને નિશાળે મોકલી સામાન્ય જ્ઞાન આપવું, તે પછી ધંધો
શીખવવાનો પ્રયત્ન કરવો. ધંધો શીખતાં પણ સામાન્ય જ્ઞાનની જરૂર હોય
તેટલું નિશાળે જઈ શીખે તે એવી રીતે કે ધંધો શીખવામાં તેને અડચણ ન
પડે અને તે તેને બોજરૂપ ન થઈ પડે. સરકાર પણ આવીજ તરેહની
નિશાળો સ્થાપિત કરે તો સારું. કે જ્યાં ધંધો શીખનારા પુરૂષો બે ત્રણ
કલાક આવી કાંઈ જ્ઞાન મેળવી આલ્યા જાય અને પોતાનો ધંધો કરે. અને
જો લોકોને આગળ શીખવાનો જરૂર કે શોખ હોય તે સર્વે કોલેજમાં પણ
શીખે. જો આમ ધંધો નહિ શીખે તો વેપાર રોજગાર બહુ બંધ થઈ જશે
અને કેળવણીથી ઉન્નતિ કરવાને બદલે ઉલટી અવસ્થા સ્થિતિ આવી જશે.
હાલની કેળવણીથી તો ધંધો કરનારા પણ ધંધાથી વિમુખ થાય છે. જો
સુનાર દરજી વિગેરે ધંધાવાળા લોક પણ ઈંગ્લેન્ડ શીખ્યા તો તેમને માટે નોક-

રી કે ઉપગની ચારમાથી એકાદ લાઈનજ લાયક ગણાય છે તે તો પોતાનો ધધો કરી શકેજ નહીં જ્યારે આમ દેશમાથી ધનાર્થી માણસ થટી જાય ત્યારે પછી દેશની સ્થિતિ શુ યશે તે કહી શકવું મુશ્કેલ નથી મુખર્જી સરકારે હમણા ટેકનીકલ એન્જિનિયરિંગ એટલે કે ડાકપણ વધાનું શીક્ષણ આપવા માટે સ્કુલ કહાડી છે પણ તે આગળ જતા શુ વિજય કરશે તે હજી જોનાનું છે જો કુળનણી દેશને હાનિ કારક નીનડતા હોય તો તેની કુળનણીનું આપણે કામ પણ નથી ।

આમ ધધોજ લોપ થતો જાય છે એટલુંજ નહિ પણ સાથે ધમપણ લોપ થતો જાય છે તેનું શુ કારણ ? કારણ એજ કે ધર્મનું શીક્ષણ આપનાર કાઠજ નથી સરકારે તો કહાપણ ભૂલું જ કયું છે, કે સરકારી સ્કુલોમા અને કોલેજોમા ધર્મનું શીક્ષણ રાખ્યું જ નથી ત્યારે આ શીક્ષણ તો ઘેર મળવાની આવશ્યકતા છે, કારણ કે બાળકપણમા જ તરક મન વળ્યું તે તરક કાયમ રહે છે અને બાળકપણમા તો ઝાકમ માખાપની પાસેજ રહે છે જટલી બાળકની ધર્મવિમુખતા જોવામા આવે છે તે બધી માખાપોનીજ કસુર સમજવી જુના જમાનાવાળા એમ સમજ છે કે કુળવાએતો સમૂહ સ્વધર્મથી બ્રહ્મ થઈ પરવર્તમા પડે છે, પણ તે તેમનો ભૂલ છે જો એકે પણ ધર્મ ગમતા હોય તો સાડ પણ આથી તો કવળ નાસ્તિકજ થાય છે ફક્ત આવ ચલણનું અને ઉપગની ટાપટીપનું અનુકરણ કરે છે, છતાં કેટલાએક પરધર્મનો સ્વીકાર કરતા હશે, પણ ઉચ્ચ વર્ગમા તે ધણજ યોડા જોવામા આવે છે અને તે પણ તે લોકોના ઉપરના ભપકાથી તથા દેખીતા સુખથી મોહિત થઈને ધમ એ નીતિવ્યવહારનો મજબુત પાયો છે ધર્મવગરનામા નીતિ તથા વ્યવહાર શિથીલ જોવામા આવે છે

વિના ધર્મ મનુષ્યાણા જાયતે ન શુભ ક્વચિત્ । યત્નતો ધાર્મ્યેત્તમ્માત્ પુરુષો ધર્મમેવ હિ ॥ ધર્મવિના માણસનું શુભ ક્યાઈ નથી માટે માણસે યત્નથી ધર્મનુંજ ચહવું કરવું આવા ઉપદેશો ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે આપણે આપણો દાખલો લઈએ જો આપણા મનમા ધર્મ વધારે પ્રબળ હોય તો આગળ થઈ ગયેલા ઋષિ મુનિઓની ઉપર માનપૂર્વક દૃષ્ટિ રહે, એમ દૃષ્ટિ રહેતાજ આપણા દેશનું અસલ સ્વરૂપ આપણા મનમા ઠસે, સ્વરૂપ મનમા ઠસતાજ તેની નિષ્ણતાનેલીધે, તેની ઉપર સ્વાભાવિક પ્રેમ, ઉછળી આવે, પ્રેમ ઉછળ્યો એટલે દેશાભિમાન જાગૃત થાય અને દેશાભિમાનથી દેશનું

હિત કરવાની શું શું લાગણીઓ અને ચત્નો થાય તે અવણ્ય છતાં સૌના ધ્યાનમાં ખરાખર ઉતરી જાય તેવું છે. ધર્મ લોપ થવાનું ખીજું પણ કારણ છે તે એ કે ખ્રીસ્તી પાદરીઓનો પોતાનો ધર્મ બોધવાનો યત્ન દિનપરદિન વધતો જાય છે, જેવામાં આપણા તરફથી ધર્મશીક્ષણનો અનાદર થતો જાય છે. સરકારે પોતાના ખાતામાં ધર્મશીક્ષણ નથી રાખ્યું તો તેઓ પોતાની ખાનગી નિશાળો તથા કોલેજો સ્થાપી વિદ્યાર્થીઓને ચાલુ જમાનાની ડેળવણી સાથે પોતાના ધર્મનું શીક્ષણ પણ આપતા જાય છે. તો પણ હવે એટલું કીક થતું જાય છે કે સંસ્કૃતભાષાના વધતા શોખનેલીધે અસલના મહાત્માઓનું ધર્મવિવેચન અને તત્ત્વજ્ઞાન અભ્યાસીઓના વાંચવામાં આવે છે, અને તેથી તેમનો વૃત્તિ તે તરફ વળતાં જરા ધર્મ ઉપર પ્રેમ થઇ આવે છે. ડેળવાએ લામાંથી કેટલાએક આસ્તિક થવા લાગ્યા છે. જોકે સમયગણે જુના જમાનાવાળાને તેમની આસ્તિકતામાં કાંઈ પણ ફેરફાર લાગતો હશે.

ધર્મની શિથિલતા સાથે કર્મની પણ શિથિલતા જ જેવામાં આવે છે. કાંઈપણ દુર્ઘટ કામ કરવા જતાં મન તથા તન બંને પાછાં ફરે છે તે શાથી? શરીરની નિર્બળતાથી જ. એનો દેખીતું જ છે કે ચિંતાચસ્તનું શરીર ચિંતા-મુક્તના કરતાં વધારે નબળું હોય. ડેળવણી લેનારને કેટલી કેટલી ચિંતા હોય છે તે દ્રક્ષ્ય તેના અનુભવીઓ જ જાણે છે. પાંચ છ વર્ષની ઉમરમાંથી એ જ ચિંતા પેસે કે પાઠ નહિ આવડે તો મહેતાજી મારશે; નંખર નીચે આવશે અને પરીક્ષામાં પાસ નહિ થવાય તો ઉપલા કક્ષામાં ચડાવશે નહિ. આટલી નાની ઉમરમાંથી બિયારાને ચિંતાનો બોલો વળગેલો જ છે, તેથી શરીર દિવસે દિવસે વધારે પ્રદુર્લભ અને દૃઢ થવાને બદલે સખત ચુસાવા માંડે છે, અને બી. એ. સુધી પહોંચે તેટલામાં તો કેટલાએક બિયારા મહાન રોગના ભોગી થઇ જાય છે, આંખે ચરમા ઘાલે છે, હાલવા ચાલવાની શક્તિ હીન થઇ જાય છે, અને બધી રીતે જીવાનીમાં ઘડપણનો અનુભવ કરે છે. કેટલાએક તો બિયારા આટલી કાચી વયમાં જ દેવશરણ પોંચી જાય છે. આનું કારણ એમ પણ મનાય છે કે બાલલગ્નનેલીધે શરીર પૂર્ણ મજબુત સ્થિતિમાં આવ્યા પહેલાં સ્ત્રી-પુરૂષનો શારીરિક સંયોગ થવાને લીધે અંગમાં નિર્બળતા અને કામ કરવામાં શિથિલતા જણાય છે. જો એ જ ખરું કારણ હોય તો આગળના વૃદ્ધ પુરૂષો હોલેના જીવાન માણસો કરતાં વધારે સખળ દેખાય છે; તેનું કારણ શું? તેમના વખતમાં પણ લગ્નનેમાટે

વખત તો એકનોએ જ હોતો, પણ તેમનામાં ચિંતા તથા માનસિક મહેનત થોડી જોવામાં આવતી હોવામાં તો માનસિક અસ્થિરા પ્રમદ થતા શારીરિક સ્થિતિ લગ્નથી બચાવે તો તેનો ઉપાય થવો જોઈએ. જે એમ ન થાય તો ગરીબની સ્થિતિ બહુ ખરાબ થઈ જાય છે અને તેથી પરિણામ પણ નિર્માણ થાય. આ ૧૧ ઉપાયમાં કસરતની જગ્યા આવશ્યક છે. આખા દિવસની સખત મહેનતથી કંટાળેલા મનને તેથી જરૂરી વિશ્રાંતિ મળે છે અને પડી વાગ્યાનું માન આવી સર્વ ચિંતાથી મુક્ત થવાય છે. કસરતથી જ માટે અને સત્તા આપવાવાળો ખેતરના હોય તે પણ પચી બેઠે છે, હાડ તથા માંસ બહુ જુમ પડે છે. થાય છે, લોહી સ્વચ્છ થાય છે અને હૃદયમાં કંઈકે તો જોઈ માનસિક મહેનતથી મન તથા શુદ્ધિ પામે છે તેમજ શારીરિક મહેનતથી એક પ્રકારનું કામ અને રોગરહીત થાય છે.

૧. નવી રૂઢી પ્રમાણે દેશવણીમાં સમૂહમાં એકબીજાને જિનાજો જોવામાં આવે છે, જે આર્યની તિરોતિને જાહેર કરવાનો છે. આ દેશવણીની માણસ સર્ગા સર્વધાથી છુટા થઈ જાય છે. ધર્મમાં પણ પદેશથી પકડી આવેલા હોય તેમ કાઢી દેવામાં તો માનસિક ઉપર પણ વિશ્રાંતિ હોય છે. પોતા સ્વચ્છ ગીતે વર્તે છે અને બીજાને અજ્ઞાની ગણે છે. આનું કારણ શુદ્ધ હશે અને એક જ અસંતોષી માણસ અને વૃદ્ધ માણસો પોતાના સુરેશ્વા વિચારને મળતા નહિ આવવાથી તેમને મિનમાહિતગાર અને અણ સમજી સમજે છે. એકને આસની આર્યની તિરોતિ વગર પમદ છે, બીજાને નવીન ગ્રહણ કરવાની ઉપરથી સુખમય દેખાતી નવી રૂઢી વધારે પમદ આવે છે. આમ જ્યાં જોઈને મને ઉપરસ્પર વિરુદ્ધ હોય ત્યાં મનના મેલાપની તો વાતમાં શું કરવા? (કદિને કદાચ મેળાપ જો હોય તો પોતા પગથી લોવીને પોતાની કરીને માના સીધેની અને મેલા વાદરને મેલાને તેમ નવાંબ્યા કરીને નખગળી એ નાગી ઉપરજ, અથવા પોતાને મળતા વિચારનાં ગમે તેના તોનીમિત્રો ઉપરજ કોઈ કાઢને હોય છે.) કદવાએકને તો પોતાની સ્ત્રી પણ પસંદ નથી આનતો યુરોપીઅનોના દેશવાળોની સ્ત્રીઓ આગળ આ અજણ પણ આર્યોગે તિને અનુમતી બાળા તેને અજ્ઞાન અને અણસમજી દેશજીવી તાગે છે અને તેની ઉપર પ્રિકાર આવે છે. પોતાનો વિચાર એવો કે જની જની માથે મમથમા આવીએ તે તે બધા આપણી વૃત્તિને અનુદા હોવા જો.

એ, પણ પોતાને તો કાઢની વૃત્તિને અનુકૂલ થઈ જતાં આવડેજ નહિ. (કદિકને આવડતું હોય તો વચમાંથી પરિચયમાં આવેલી અને પોતાની માની લીધેલી કાલુકાલુ બોલી, મૂર્ખ બનાવતી સ્ત્રીની જે હિતૈષી માની લીધેલા કાઢ અન્ય વર્ગના માણસની મનોવૃત્તિને અનુકૂલ રહેતાં આવડે પણ સહજમાં પ્રાપ્ત થયેલાં બીજા સંબંધીઓ સાથે નહિ.) આમ માખાપ પણ અણુસમન્તુ લાગવાથી તેમની આજ્ઞામાં રહેવું પણ બહુ મુશ્કેલ છે. વગરછુટકે કરવું પડે તેટલું કરે પણ માખાપના મતને તો અનુસરેજ નહિ. આથી વધારે સ્વઅછંદી થઈ જવાય છે, અને બ્રુવાતીના મદમાં કાઢ કબજે રાખનાર નહિ હોવાથી કટલીક વખત તો બહુ માઠાં પરિણામ આવે છે. આવા બનાવનું કારણ તો આર્યનીતિની અજ્ઞાનતાજ છે. જો તે નીતિરીતિનું પૂર્ણ જ્ઞાન હોય તો આવાં પરિણામ આવેજ નહિ. આમ કહેવાની મતલબ એવી નથી કે નવીન ગ્રંથ કરેલી રૂઢી ખરાબ કે ત્યાજ્ય છે. જમ પાશ્ચાત્ય રૂઢી સુખકર લાગે છે તેમ આર્યરીતિ પણ કાંઈ નાંખી દેવા જવી નથી; ફક્ત તેનું રૂપ બગડી ગયું છે, તેનેજ જો તમે સારા રૂપમાં મુકા તો સ્વર્ગસમાન સુખ ભોગવો. પણ તેનું યથાર્થ જ્ઞાન હોય નહિ ત્યાં તેને સારા રૂપમાં મુકવાની તો વાતજ ક્યાં ? આટલામાટે ઈંગ્રેજ સાથે સંસ્કૃત ભણવું પણ અવશ્યનું છે. આપણી જ જ રીતિઓ છે તે તે બધો આપણા પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાંથી તેમજ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાંથી નીકળેલી છે. અસલ સારી સ્થિતિમાં હશે તો આજ બગડેલી સ્થિતિમાં છે, તેને ઉત્કૃષ્ટ બનાવવી એ તમારું કામ છે. બંનેનું અવલોકન કરી જ જ સારી અને લાભકારક દેખાય તેનુંજ વિવેકપૂર્વક ગ્રંથ કરવું. જવી આર્યનીતિ-રીતિ આપણને અનુકૂલ પડે તેવી બીજી પડેજ નહિ. જમ ઈંગ્રેજ ભણેલાને સંસ્કૃત ભણવું અવશ્યનું છે, તેમ સંસ્કૃત ભણેલાને તથા અસલી રીવાજવાળાને ઈંગ્રેજ ભણવું અવશ્યનું છે. ઈંગ્રેજ નહિ, ભણેલા સાંપ્રતકાલની રૂઢીથી કટલા અજાણ્યા છે તેજાણવું મુશ્કેલ નથી. જ જ સમયમાં આપણે હોય તે સમયનું પૂર્ણ જ્ઞાન હોવુંજ જોઈએ. સમયબળે ઈંગ્રેજનું પ્રાબલ્ય બહુ વધ્યું છે તો તેથી બિલકુલ અજાણ રહેવું એ આપણનેજ હાનિ કારક છે. ઈંગ્રેજ ભણેલા શું શું કરે છે તે આપણી દ્રાવિડ કહી આપે છે, જવામાં આપણા વૃદ્ધ સમૂહ હિંદુસ્તાનમાં શું શું થાય છે તેથી બિલકુલ અજાણ હશે.

આ પ્રમાણે સુખકર ઢેળવણી લીધા પછી સુખની અપેક્ષા રાખનારને ધરના સુખની જરૂર છે. ધરનો બધો-આધાર સ્ત્રીજ છે તો તે મનુષ્યને કેવી રીતે સુખ આપનારી નીવડી શકે તે વિચારવું જોઈએ. કુદીન અને ગુણવાન સ્ત્રીનો પતિ જિમ સ્વર્ગસમાન સુખ ભોગવતો થકીએ થકીએ નવીન આનંદમા સસારને અનુભવે છે તેમ અલણ અને કુવટા સ્ત્રીનો પતિ વારવાર સસારપ્રત્યે વિરાગ ખતાવી આથી મરણ શ્રેષ્ઠ છે એમ માને છે. સારી સ્ત્રીથી ધરવ્યવહાર હીપી નીકળે છે, પ્રજા ધાર્મિક, નીતિનાળી અને શુદ્ધ અત કરણવાળી બને છે, અને આખા દિવસની મહેનતથી કટાણેનો પુરૂષ આવી કુદીન અમનાથી શોભતા ધરમા આવી વિશ્રાંતિ-પામે છે. આમ થવામા દપતીનો પ્રેમ એજ મુખ્ય કારણ છે અને એ અવલુર્પ્ય પ્રેમ ઢેળવાયેલા હૃદયમા વધારે ઉદય પામે છે. પ્રેમ એ સ્વાર્થ તજી પરમાર્થમા પડવાનો માર્ગ છે. પોતાનો સ્વાર્થ જૂની જઘ, પોતાના શરીરનું કુખ પણ સહન કરી પોતાના માની લીધેનાનું શ્રેય કરવું એ પ્રેમની પરીક્ષા છે. પ્રેમ એ સ્વાર્થ અને પરમાર્થ એ બંનેનું મિશ્રણ છે. સ્વાર્થ શિવાય પ્રેમ બનેતો નથી, અને પ્રેમી માણસ સ્વાર્થ જોતો નથી. આ ઇશ્વરની લીલા હજારો વિચારો કરિયે તો પણ યથાથ દર્શાવી શકાય તેમ નથી, છતાં અનુભવી તો તેનું ખરેખર સ્વરૂપ સમજે છે. સ્ત્રીના જે જે વચન પુરૂષને મીઠા લાગે છે તે તેના વચનમા મીઠાશ નથી પણ તેના પ્રેમમા છે. (અથવા મમત્વ અને સ્વાર્થથી, પોતાના સુખસ્વરૂપમા રહેલી મીઠાશ તેમાંથી થતી જણાય છે) અને કરણ એ કાચ જેવું છે. જેમ મનીન કાચમા પ્રતિબિમ્બ પણ મલીન દેખાય છે તેમ મનીન અત કરણમા પ્રેમનું સ્વરૂપ પણ મલીનજ પડે છે. ત્યારે આના શુદ્ધ પ્રેમને યોગ્ય શુદ્ધ અત કરણ કરવાનો શુ ઉપાય ? ઢેળવણીજ, અને તે પણ શુદ્ધ અત કરણ ખતાવી પ્રેમ ખીયવે તેવીજ સ્ત્રીને આવી પ્રેમાળ કરવાનેમાટે સીતા દ્રૌપદી કે સાવિત્રી જેવી સદ્ગુણી સ્ત્રીઓના સચ્ચરિત્ર વચાવરણની જરૂર છે. જીવનચરિત્ર જેવો બોધ આપે છે તેવો બોધ પ્રેમવિશે નિમધ લખવાથી કે તેવિશે વાતો કરવાથી આવતો નથી. પુરૂષને જેમ મહાન પુરૂષના જન્મચરિત્ર વાચી તેમાંથી દુનિયામા કેમ ચાલવું તેનો મોત લેવાનો છે, તેમ સદ્ગુણી સ્ત્રીને મહાપવિત્ર અમવાઓના જીવનચરિત્ર ધરવ્યવહાર, ખાલશીક્ષણ, તથા નીતિનો માર્ગ શીખવે છે. તેને પુરૂષના જેવી

ઢેળવણી આપવી નિરર્થક છે દુનિયામાં ધરનું તથા બહારનું એમ બે કામ કરવાનાં છે. ધરના કામમાં માનસિક લાગણીઓની પ્રગળતાની જરૂર છે. બહારના કામમાં શરીરની પ્રગળતાની જરૂર છે. સ્ત્રી કરતાં જમ પુરૂષ શરીરે સખળ છે તેમ સ્ત્રી પુરૂષના કરતાં માનસિક લાગણીમાં વધારે પ્રગળ છે. હર્ષ-શોકનો ઝપાટો જોયો સ્ત્રી ઉપર અસર કરે છે તેવો પુરૂષ ઉપર કરી શકતો નથી. માટે સર્વ રીતે બહારના સંસારવ્યવહારના ઝપાટા ખમવાને પુરૂષજ સમર્થ છે. સ્ત્રીને તો તેવી ખાખતમાં પરમેશ્વરે પરાધીનજ બનાવી છે. જ્યારે ધરના રક્ષણમાટેજ સ્ત્રી યોગ્ય ઠરી ત્યારે ધરમાં શું શું કર્તવ્ય છે ? ધરની વ્યવસ્થા, ખાળકોનું પોષણ તથા ઢેળવણી, સગાં સંબંધીઓનો સ્નેહ, તથા પતિને હરેક તરેહથી સુખી કરવો, એજ સ્ત્રીનું કર્તવ્ય છે. આ ઉપરની ચાર ખાખતનું સ્ત્રીને શીક્ષણ આપવાની વધારે જરૂર છે. હાલની ઢેળવણીથી સ્ત્રી હોશીઆર તથા પ્રગળ વિચાર-શક્તિવાળી થાય છે, પણ ઉપરની ચાર ખાખતના જ્ઞાનવાળી સ્ત્રીઓ ઘણા ઓછાજ ધરમાં જોવામાં આવે છે. જ સ્ત્રી તે ખાખતનું જ્ઞાન ધરાવે છે તે પણ નિશાળના શીક્ષણથી નહિ પણ ધરમાં ઢાઢ પણ તરેહથી મળેલી ઢેળવણીથીજ. સ્ત્રી-ઢેળવણીનું આવું પરિણામ જોઈનેજ અસહી વિચારના માણસો સ્ત્રીઓને શીખવવાથી પાછા હઠે છે, અને કેટલાએક તો આ ઉપરથી એમજ સમજે છે કે સ્ત્રીને બણાવવી તે બગાડવા માટેજ. આર્યનીતિનું નેને જ્ઞાન નહિ હોવાથી ધરમાં દુઃખરૂપ થઈ પડે છે, પતિની સેવા કરવી તે દાસીનું કર્તવ્ય જાણે છે, પોતાના ધરનું કામ કરવું તે પોતાના દરજ્જાથી હલકુ ગણે છે, અને સર્વ રીતે વડીલને તથા સગાં સંબંધીને કંટાળો આપનાર થઈ પડે છે. સ્ત્રીનું ખરૂં બણતર એ છે કે પતિને સુખ આપતાં શીખવું, છોકરાંને ઢેમ ઉછેરવાં તેનું શીક્ષણ લેવું તથા સગાં સંબંધીમાં માયાળુ થતાં શીખવું. આવી તરેહની ઢેળવણી લીધેલ સ્ત્રી ધરમાં ઉત્કૃષ્ટ સુખ આપનારી નીવડે તેમાં ખામી શું ? તેની સાથે પતિ પણ તેવોજ સમજી હોય તો પરસ્પર બંનેને સુખ મળે. છોકરાં હોય, પૈસા હોય, કે બીજું પણ અનેક તરેહની સમૃદ્ધિ હોય પણ જ્યાંસુધી એક હોશીઆર સદ્ગુણી અને સુરવભાવની સ્ત્રી ધરમાં ન હોય ત્યાંસુધી સંસારનાં બધાં સુખ ન્યૂતજ છે.

સુધરેલી પ્રજાની સ્થિતિ ઉપર દેશની ઓખાદીનો પણ આધાર છે. હિંદુસ્તાનહાલ તથા અસહના વખતમાં સારી સ્થિતિમાં હતો તે મુધારાનોજ

પ્રતાપ સુમનમાનોના વખતમા અમમ સ્થિતિમા હતા તે પણ તેનીજ
ખામા આ ખના સુધાગનો આધાર દેગવશી ઉપ જ છે. અરે! દેગવગી
એજ સુધારાનુ ખડ સ્વરૂપ છે મુક્તિમાન અને દેગહિતકાગી બુદ્ધિઓ!
જે તમાજ તમારી દે તમાગ દેગમી સ્થિતિ સુધાગનો વિચાર હોય,
સારી સ્થિતિમા આનનાની કાઠપણ ઉમેદ હોય, અમનના આર્યોનાનામ
રાખવાની કાઠપણ આપણા હોય, તે પ્રમાતમે તે દેગવગી હશે, તમાગી
સી, બેનો, કુમારિકાઓ અને બાનકાને દેગવગી આપો બીજને તેમ કરના
પ્રવૃત્ત કરો અને નર્તકીતે દેશના હિતમા આપણુ હિત છે એમ મમજ
નેની પ્રતમે નીતિ, વૃત્તિ અને સ્થિતિમા આખા હગવને મથન કરો ૧૫
પેહેના દેના પ્રેકાગતી દેગવગી તે દેગવગીનુ કામ કરે છે તે ગોની કહાડો

પુસ્તકો

માણવિનિમય — આનામનુ હુસ્તક તેના વખતમા ગ ગ પ્રોદેશ
મણિવાને નભુખાઇ દિનેદી બી એ તરકચી મળ્યુ છે તે ઉપમા મહિત
માન્ય રાખિયે છિયે એ ગૃહસ્થને ગુજરાની બાપા મા નક્કીત લાગે એના અને
સુકમ વિચારપર પોતાનુ લક્ષ ખેચતા જોઇ સતોષ થાય છે, આ પ્રાણ
વિનિમયમા પાશ્ચાત્ય દેશોમા હાનમાં જ્ઞાનની મેસ્મેરિઝમ નામની તન
વિધાનુ હુકામા સ્પષ્ટીકરણ કરેલુ છે, તથા તેના સાથે જ અનિમન મંગને
ટિઝમ નામના પદાયના પ્રભાવથી તે વિધાના પ્રયોગો અને ચમત્કામ થાય
છે એમ તે દેશોમા મનાય છે તે અનિમન મંગનેટિઝમને આપણે જને પ્રાપ્ત
કહીએ છીએ તેનો સાથે અથ કર્તાએ સરખાવેન છે આપણામા તવગામ,
સ્વગામ યોગગામ, વગેરે એ સમગ્રી શાસ્ત્રોમા જ પ્રાણના પ્રભાવ તથા
પ્રયોગોનુ વિસ્તૃત વિવેચન કરેલું છે, તેજ પ્રાપ્ત પોતે આ કહેનાતુ અનિમન
મંગનેટિઝમ છે, એમ મિહુ કરી આપવાનો પ્રયત્ન અન્ય થયો છે તથા
તેમ કરીને સ્પષ્ટ દર્શાવ્યુ છે, કે હાલમા દેશીએક વિવાદો તથા સોધો, જ
પાશ્ચાત્ય દેશોમા નનાજ શોધી કાઢેના મનાય છે, તેમજ ઘણા મિથ અમા
ઉથીજ આપણા આર્યોવર્તમા જણાયતો છે, એટલુજ નહિ પણ તે એટલી
આગળ વધેની અને પૂણ સ્થિતિમા છે, કે જનો, અગમાનજ તે સુધરેના
દેશોમા હજુસુરી હાય, વાગેવો છે પૂર્વ પાનવાળા, ઘણને, પણ આર્યસાશ્ત્રો

અને વિધાઓનો તિરસ્કાર કરનારા લોકોને, આ ખાખત પોતાના મનની ખાતરી કરવા આ ગ્રંથ અતિ ઉપયોગી છે. પ્રાણ એટલે શું, એના ગુણ, એના ઉપયોગ, પ્રાણવિનિમય એટલે શું, તે કેમ કરાય, તે કરવામાં કેવાં કેવાં સાધનોની જરૂર છે, પ્રાણવિનિમયની સાત જુદી જુદી સ્થિતિઓ, તે સાધતાં આવી પડતી અડચણો અથવા ભયોનાં નિવારણોમાટે ઉપાયો તથા પ્રાણવિનિમયની વિધાનો પ્રાણીઓમાં થતા રોગોના નિવારણ અર્થે કેવી રીતે ઉપયોગ થાય છે, અને તેમાં તે કેવી અસરકારક નિવડે છે, એ વગેરેનું ધણીજ કુશળ રીતે તેમાં સ્પષ્ટીકરણ કરેલું છે; તે ઉપરાંત પ્રાણવિનિમયના જ્ઞવી ખીજ કટલીક વિધાઓ, જ્ઞવી કે, નિદ્રાજગરાણુ, વિચારકલન, મસ્તિષ્કવિધા, આત્મપરિક્ષા, પ્રેતાત્રાહન વગેરે, જ્ઞોત્સવિશે આપણા શાસ્ત્રોમાં ઘણાં સારાં વિવેચનો કરેલાં છે તથા જ્ઞોત્સવની પાશ્ચાત્ય દેશોમાં હાલહાલમાં ઉત્પત્તિ થતી જાય છે તેમનું તત્ત્વ પણ સંક્ષેપમાં તેમાં ખતાવેલું છે; અને છેવટ તત્ત્વિક શાસ્ત્રોનું ટુકામાં વિવેચન કર્યું છે. એ વિધાસંબંધી અંગ્રેજી તેમજ તે વિધાને મળતા સંસ્કૃત તંત્રચથોનું પરિશિલન કર્યા પછી આ ગ્રંથ લખાયો છે એમ એ લેખની પદ્ધતિ કહી આપે છે. આપણામાં યોગ એ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતાં જોકે તેનો અર્થ કાંઈ નહિ સમજતા હોય તોપણ તેનો અર્થ સમજાઈ ગયા જવો લાગશે એવો તે પરિચિત થઈ રહેલ છે, તે યોગ-અને આ પ્રાણવિનિમય એ પાસેપાસેનો સંબંધ ધરાવનાર છે. પરંતુ તેની ક્રિયા અને પરિણામમાં કટલેક અંશે ફેર પડે છે. પ્રાણવિનિમય શબ્દથી જ કાંઈ સંતોષ ઉપજે છે તે સંતોષને મેસ્મેરિઝમ શબ્દ પાતળો પાડી દે છે, તોપણ તેના વિધાન વખતે તે સંતોષ જાત રહેવાને કર્તાએ સાફ પ્રયત્ન કર્યું છે. આ પ્રાણવિનિમયની વિધા રૂપાંતરને લીધે હાલમાં નવીન જ્ઞવી લાગે તેમ છે. આમાં પોતે સંભાળ રાખીને ખીજના પ્રાણને વશ કરી લેવા જેવું જણાય છે અને યોગમાં પોતાના પ્રાણવશ કરવાનું છે. આમાં વિધેયને અનુક્રમે કટલીક દશાઓ થાય છે પરંતુ તે પરસ્વાધીન સ્થિતિની છે એમ લખનારના લેખપરથી જણાય છે, માટે તે યોગથી થનારી સ્થિતિની સાથે ખરોખરી કરી શક્તી નથી. હમણાં હમણાં કાલયોગથી કે ખીજ કારણથી નાસ્તિક વર્ગની વૃદ્ધિ થવા માંડી છે. આવા પ્રસંગમાં એક આજ્ઞુએટ આ જ કાંઈ છે તે ખરું છે એવો

હેતુ જણાવનાર પુસ્તક લખી કાઢક જુની અને કાઢક નવી વિધાનો પ્રકાર પાડે તે ઘણું સ્તુત્ય છે, પરંતુ લખનારની ધારણાપર સમગ્ર લોક નહિ ગ્રહેતો થોડીક વેહેમની વૃદ્ધિની પણ રાકા રહે છે આ નાના પુસ્તકમા લખાયેલું એક વિધાનપ મોટું કર્મ બહુજા ગહન દેશમા મેટયું છે એથી એમા બહુ ગંભીરતા આવી છે પ્રાણને વશ કરવાનું કામ એવું જોખમ ભરેલું અને કઠણ હોણું જોઈએ અને અમુક અમુક સદાયગણ તથા દલસકટપાદિકથી તથા અતુરાઈથી થઈ શકે એવું હોણું જોઈએ, અને તેમા વિધનો પણ તેટલા હોવાજ જોઈએ આ પ્રસંગે આશ્ચર્ય થયાવગર નહિ રહે કે અહો પ્રાણ કેવી અસાધારણ પ્રમળ વસ્તુ છે આ વિધાનુ પુસ્તક હાલ તરત પ્રયોગવિજ્ઞાનને વિશેષ ઉપયોગી છે અને કાઢક સિદ્ધાન્તપુર ઉછરતી પ્રજાને આસ્થા ઉઠના ન દે એમ છે મેસ્મેગિઝમની વાતો હાલ હાલમા કેટલાક વર્ષથી કેટલાક અગ્રેજી શીખેના લઈ ભાગતા હતા અને પ્રયોગો અજમાવી કાઢક સફળ અને કાઢક નિષ્ફળ થઈ હાસ્યાસ્પદ થતા હતા તેમા આ પુસ્તકે અને તેમના કર્તાએ કેટલીક પ્રાઢતા દેખાડી લોકોની મનોવૃત્તિને “કાઢક હશે” એવો વિશ્વાસ ઉપજાવે એમ કહ્યું છે આમ છતાં અમે આ લેખ લખનારના છેવટના મતને અનુસરતા આના કરતા યોગને અને તે કરતાં રાજયોગને વધારે અનુભવના યોગ્ય ગણીએ છીએ

વિષય અતિ કઠિન છે, યોડા પુસ્તકમા સમજણ લેવાનું વધારે છે, ભાષા પ્રાઢ છે, સમજાવવાનું પ્રયત્ન ચતુર્થ છે, અને પાશ્ચાત્ય દેશમા પ્રચલિત હોવાથી નવા તથા અહીંની વિદ્યા સાથે સરખામણી હોવાથી જુના વિચારના લોકોમા તે પ્રસાર કરી શકે તેમ છે માત્ર વિદ્યાવૃદ્ધિની ખાતર અમે ઉછરતા વિદ્યાર્થીઓને આ પુસ્તક વાંચવાની ભજામણ કરિયે છિયે કીમત રૂપીયા ત્રણ પુસ્તકના પ્રમાણમા વિશેષ પણ તે ગુથવાના શ્રમના પ્રમાણમા ઘણી ઓછી છે હજી પણ વિશેષ આસ્તિકતા વધારનાગ પુસ્તકો લખાયેલા જોવાને અમે ઉત્કટિત છિયે અને તેમા આના કરતા કાઢક જુની શૈલી જોવાને ઇચ્છિયે છિયે

મનોત્તરી—(ગુજરાતી ટીકા સાથે, રચનાગ રા મણીશકર મગનવાય અયાચી તરફથી મળેની) આ લેખકને વિદ્વાનવિષય ઉપર વધતો જતો શોખ જોઈ સતોષ થાય છે મૂળ રોડોની રચના મણિગતનાળાના ઘાટ જની અને એમવાનને સમન્વય તેવી છે અને આથે ટીકા આપવાથી મસ્કૃત નહિ

જાણનારાને પણ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે. સંસ્કૃતમાં અભ્યાસ વધારીને પણ નવી અવસ્થામાં વેદાંતવિષયપર વસતું થવું એ અતિ ઝડપુ છે. આ નાનું પુસ્તક મુમુક્ષુઓને ઉપયોગી છે. અભ્યાસમાં વધારો કરી આ વિષયમાં આગળ વધવા એમને ભગામણુ કરિયે છિયે. કીમત આના અઠી છે.

ગરવાવળી મોતી નાયક અને લુગાર શ્રવણતી બનાવેલી છે. એમાં અંગા માતાના તથા નંદકુવરના પરચુરણ ગરબાઓ છે, તે સામાન્ય વર્ગના લોકોને ગમે તેમ છે. રચના સાધારણ છે. કિંમત આના બે છે પ્રથમપ્રયત્ન પ્રમાણે ઠીક છે, પરંતુ અભ્યાસમાં અને વિષયમાં વિશેષ વૃક્ષ રાખવાની જરૂર છે.

વેદધર્મસમાને વક્ષીસ.

શેઠ ઠા. ધર્મેશી પુરૂષોત્તમે પોતાનાં માતૃશ્રી હીરાગાઢનો માધ વહી પ ને રોજ સ્વર્ગવાસ થતાં ધર્મસંબંધી કાર્યોને નિમિત્તે રૂ. ૧૫) અંકે પંદર, વેદધર્મસમાને વક્ષીસ કર્યા છે તે અનામત ખાતે જમે કરવામાં આવ્યા છે. સારાં કાર્યોને પ્રસંગે, ધર્મસંબંધી સત્કાર્યોમાં સદાય શક્તિ પ્રમાણે આશ્રય આપતા રહેવું એ યોગ્યતા અને ધનાદિકનો સદુપયોગ છે.

શેઠ મોરારજી હુંગરશીનો સ્વર્ગવાસ.

आर्यधर्मप्रकाश.

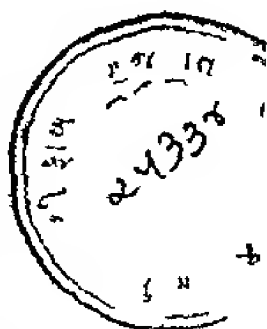
ਪੁਸਤਕ ੧੦ ਪ੍ਰਾ. ੧॥ ੧, ਐਸ, ਸ਼ਿਵੀ ੧੨/੪ ॥ ੧੩ ੫ ੬।

॥ यतो धर्मस्ततो जय ॥

अवतरी जाण्याए नहि अन माण्याए नहि

शादल

આવે રોગવિરોધી કારણે વિના સકોચ સર્વનમા
આશાપાર અપાર લોલયધડે બાધે બધે બંનમા
ખોટા વૈલવ ભોગ આખર સુધી ખાતે મનાયા ખરો
આ સસાર અસાર મા અવતરી જાણ્યા ન માણ્યા જરા
વિદ્યાભ્યાસ ન થાય જીવન વૃથા તે જાય જાળમા
આસ્થા અતરંગી રૂપાય અદ્વૈત આ અર્જુન પાળમા
પુણ્યે પ્રીતિ ન થાય ને ન સુધરે ધર્મ બધા પાધગ
આ સસાર અસાર મા અવતરી જાણ્યા ન માણ્યા જરા
કામ ક્રોધ વિરોધ રોગ જોડે લોભે દુર્ગે લક્ષણો
સર્વોચ્ચ વહાર મા ર્થ ન પવે સતપ લાભે ધણે
અધ્યાત્મોદ્ધિ તાર્પ અંતર વિષે લાગ્યા કેરે આકરો
આ સસાર અસાર મા અવતરી જાણ્યા ન માણ્યા જરા
કાપોતાના પુકાર પાર ન પડે વિદ્યે નેડે તેવડે
આધિ બ્યાધિ હિપ્પિધિયો અધવચે અત્યંત આવી નડે
ભૂંડા ભોગ વિવાસને વચોતો સતકીર્તિના કોંકરા
આ સમા અસાર મા અવતરી જાણ્યા ન માણ્યા જરા
ઘોટાળા ધગાર કાર સુત સોસાર નહીં સાપડે
કાયા અંકુર માર્ય ભૂખ તરશે પાણી પડે ખીપણે
પાણી મિડ સદૈવ પ્રેટ વડિયે પૂજ્યો નહિ શ્રી હરિ
આ સસાર અસાર મા અવતરી જાણ્યા ન માણ્યા જરા
ખોયુ ખાવપણ બધુ રમતમા અજ્ઞાનથી આયડી
વાતાડી વિષયો વિષે તરણતા સોસંગને સાપણી

કાલકોપ જૂથા કરાય પરની કીધા કરી આકરી.
 આ સંસાર અસારમાં અવતરી જાણ્યા ન માણ્યા જરી.
 પ્રેમે થાય પરાપકાર ન કરો નેષ્ટા નહીં નીતિયે.
 ગિંતાએ વિદ્વેષ ગિન ન રહે રાજી કરી રીતિયે;
 નૌકા નૌતમ પામતાં ન પરને તારાય પોતે તરી.
 આ સંસાર અસારમાં અવતરી જાણ્યા ન માણ્યા જરી.

કાફી.

દયાધન હે દીન બંધો, લાજ તમારે હાથ,
 જગદીશ્વર હું કંઈ ન જાણું, એકત્રો આજ અનાથ;—૬૦
 સ્વપ્ન સમાન જગત શું જોઈ, ક્યાં સુખદાયક સાથ;
 કશવ કડણા લેશ કરો તો. દાસ સદૈવ સનાથ;—૬૦

પ્રારવ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત.

(સંબંધ પાને ૭૦ થી.)

ગોડજી તો પોતે ખોચેલી ચીંટીના પથ્થાત્તાપથી મોટું દેખાડવા આવ્યો નહિ, પણ દેવશંકર તેની શોધમાં પડ્યો. તથામ કરતાં જાણવામાં આવ્યું કે ગોડજી પકડાયો છે અને તેને ફરીને કેદની સિદ્ધા થઈ છે. તે સાથે વધારે ત્રણ ખગર એ મળ્યા કે મહારાજ ભૂપતસિંહના ખરા કુવર બાહુબા તે ખરા તથી પણ મહારાજના મરાણની ગણ્યડમાં ખોટા કુવર લઈ લીધા છે. આ અદ્વા કોઈ સ્વાર્થના લાભમાં તેજા તરફના માણસોએ ઘણા વખતથી ફેલાવો હતો તે પાણીચારીઆના માર્ગથી દેવશંકરે આજે સાંજળી. આ સર્વ વાત હરિદત્તને આવીને દેવશંકરે કહી. હરિદત્તમંત્રીએ જાણાવ્યું કે ગમેને પ્રકારની સખાવતથી તે માવસને કાઢાવવો જોઈએ તેને માટે હવે તજવીજમાં રહેવું. થોડીવાર પછી હરિદત્ત દરબારમાં ગયા. દેવશંકર દિવસે દિવસે ગરીર શુદ્ધિ અને અનુગ્રહમાં ગિલા પ્રયત્ને વધતો જતો હતો અને તેને થોડ્ય પ્રસંગ જોઈને ગમવર્મના દાસનીએ રાખ્યો હતો. સ્થિતિ અને અનિદાર પરત્વે તેનામાં જે નામ મામ થતો જોઈએ તે પણ રાખ્યતામાં પ્રાપ્ત થયો. તેણે પ્રાપ્તની પ્રીતિ કામદાજી

માગી મેળવી સેનાવિપતિનો અધિકાર લીધો. તેજમાને પોતાના ખ્યાનગી કારખાગી કરવાનો વિચાર કેટલાક, ભેદભરેના કારગથી થયો પણ દેવગકે તે અધિકાર લેવાની ના પાડી એક દિવસ ગજસમાના સ્થાનમાં હરિદત્ત મંત્રી કાંઈ વિચાર કરતા હતા ત્યાં તેજમાનું માથું આવી નેથી તેની ડાઢીયે, ગયા અને, મનમાં અનેક તરંગો કળવા લાગ્યા, તેજમા આવી નમસ્કાર કરી મેઠા એટલે હરિદત્તે પોતાને જોનાવવાનું કાગલું પુણ્ય તેજમા એ મધમાં માણસોને આપ્યા પાછા કરી ઉત્તર જાપના જણાવ્યું કે ભાઈ તમે રાજ્યના સ્થલ છો, અને મહારાજના એકગી મિત્ર છો. હું ગમે તેવી તો, પણ તમારા મહારાજની દામી છું. આટલાં તમારા મિત્રના, આપના નગરમાં કાંઈ નીતિમાન અને સાચો માણસ હું દેખતી નથી. ઘણા વખતથી હું તમારી પ્રીક્ષા કરતી આવી છું અને તે ઉપગી ખૂબી થતા તમારી ઉપગી માટે સધળો વેહેમ દૂર થયો છે એટલું જ નહિ પણ તમે મારા હવેથી હિતૈષી છો એમ લેવું છું તેજમા ઇચ્છે પશ મન આપે નહિ તેજ હું તેજમા આટલાં મારા મન તમને આપું છું તો હવે તમારે મને યોગ્ય સલાહ આપવી એટલા માટે જ આજ તમને જોનાવ્યા છે.

હરિદત્ત મંત્રી જોત્યા કે એકાએક આપના આ વચનોનો ભેદ, હું સમજતો નથી આપ જાતે રાજ્યસત્તા જાગે છે અને ભીમભા સરખા કુમાર જાપને અનુરૂપ છે તો પછી આપને આટલા વચનો જોનાવવાની શી જરૂર છે તો પણ હું રાજ્યનો હિતૈષી હોવાથી અને આપ મહારાજના અગ્રીકૃત હોવાથી રાજ્યને અગે જ યોગ્ય સલાહ આપવી ઘટશે તેને માટે મુલાકાત છું.

તેજમા જોલ્યા કે ભાઈ મનુષ્ય જોવા ગયા પછી ભીમભા તરફ નજર કરીને મને સતોષામનો હતો પણ તે તેના હજુરીઓના સગથી બગડવા લાગ્યા છે તમે જાણીને જોના કેળવ્યા છે તેના અને કાંઈએ કેળવ્યા નથી જ્યારે ત્યારે સાચું જોને છે આટલાં મોંથી અક્ષી ઇંતુ વ્યસન થઈ ગયું છે અને જાતે વાને રીસાય છે આજ જે દિવસથી તો પાસે પાં આવી નથી આથી કરીને મને જાણીને ઉપર વનારે પ્રેમ વધે છે હવે મારે શું કરવું અને ભીમભાને કેમ સમજાવવા.

હરિદત્ત મંત્રીએ જવાબ આપ્યો કે એવિષે કાંઈ ચિંતા કરવા જરૂર નથી આપે જે શુદ્ધ અંતઃકરણથી મહારાજની સેવા કરો છો તો સર્વ સાફ થશે અને હું એવિષે પ્રયત્ન કરતો રહીશ. સમજી શામે એને સારા થઈ રહેશે.

આટલા અક્ષરો કહી હરિદત્તે રજ લીધી. આ પ્રમાણે મા-દિકરાને અણખનાવ થયો તે હરિદત્તને ગમતો હતો. પણ તેમાં દુઃખ એટલું હતું કે બાલુભા ખેરા રાજ્યપૂત્ર નથી એવી અફવા પ્રજામાં દુષ્ટ સ્વાર્થો માણસોએ ફેલાવી દીધી હતી. તેજબા ન્યારે મુઝાવા લાગ્યા ત્યારે તેને એમ પશ્ચાત્તાપ થયો કે મેં કૃતમ્ની થઈ મનુભાને કાઢ્યા અને બાલુભા ખેરા કુવર નથી એવી અફવા પણ મારા માણસોએ ફેલાવી દીધી. ભીમભા કાંઈ ખેરા રાજકુમાર નથી તેથી એને મારી ઉપર પ્રેમ શી રીતે આવશે ? પણ જીને પુત્ર માન્યો તેને હવે શું થાય ? આટલું થયા પછી પણ હવે બાલુભાને ગાદીએ બેસાડે તો ખેરા હકદાર ગાદીએ બેસવાથી હું ધૈર્ય રત્ના ધરતી અપરાધી મહું અને ભીમભાને એથી સિક્કા થાય. અને પણ થોડો ભાગ અપાવી દેઈશ એટલે તે પણ સુખચેતનમાં રહેશે પછી શું ? આવા વિચારથી બાલુભા ઉપર તેજબાની મમતી વધવા માંડી. હરિદત્તનું મન શકાવો છું રહેતું હતું તેથી ન્યારે તેજબા પાસે બાલુભા નય ત્યારે દેવશકર વિના નય નહિ. ભીમભાને ખખર પડી કે બાલુભા ઉપર પોતાની માતા વધારે વળે છે અને હરિદત્ત પણ તેમાં સેહાયબૂત છે તેથી પોતે પોતાની માથી રીસાઈને કટલાક માણસો સાથે રાજવાડીએ પોતાનો મુકામ રાખ્યો. ભીમભા જતે વાતે રીસાઈને આડા આટ્યા કરતા હતા તેથી તેનો રાજવાડિયે મુકામ થવાથી તેજબાને થોડી શાંતિ વળી અને કાંઈક પોતાના ધારેલા વિચારને તેના રીસાવાથી વધારે ઉત્તેજન મળશે એમ તેને લાગ્યું. પણ ભીમભા રાજવાડિયે જઈને પણ પોતાના વેહમનો વધારો કરવા માંડ્યા હતા. વધતાં વધતાં તેજબાને અને ભીમભાને અતિશય ઉદાસી થઈ ગઈ. ભીમભાએ પોતાના મળતીયાઓની સાથે રાજવાડીમાં જ દિવસો ગાળતાં તેજમાના અવસાનની વાટ જોવા માંડી અને પોતાના હાથમાં જ કાંઈ સત્તા આવે તો પોતાના વિરુદ્ધ પક્ષના પોતે માનેલાઓને યોગ્ય શિક્ષા આપવાના ઘોડા ધડવા માંડ્યા. આ તરફથી તેજબાએ પણ રાજ્યની વ્યવસ્થા સારી કરવામાટે તથા ખેરા હકદાર બાલુભાને માટે સુયોજનાના વિચાર કરવા માંડ્યા. થોડા દિવસ જતાં વળી તેજબાને વિચાર આવ્યો કે ભીમભાને પરણાવવામાટે હમણા માગાં આવ્યાં હતાં પણ હું ઉદાસીને લીધે ધ્યાન નથી આવતી. ગમે તેવો તોપણ તે પુત્ર છે માટે તેને આ માર્ગથી પણ અનુકૂલ કરી શકાશે માટે આ જોઈવણી કરવી યોગ્ય છે. રા-

મર્મર્મને બોલાવીને ભીમભાને દેહેવરાવ્યુ જે ભાઈ ! તમે મારાથી ! ઉદમ
 થાઓ ! ઠાં તો પણ તમારૂં બહુ કરી દિવું ચીંતારી મરું છું ! માટે હું
 પણ તમે ઉદાસી ! છોડો મારી સમ્પત્તિ પ્રમાણે મરતો તો તમને મનાવવાનું
 છે તમારે માટે વિનાહ કરવાને માટે મેં દુઃખ આપ્યો ઠગવી ઠગાળી ! છે
 પણ ! તમે મારાથી ! છોડો જતા રહીને ! બીજાઓ કાં બમાને તેમ જાઓ ! બહુ
 દુઃખી થાઓ છો ! એટલે હું શું કરું ? સાચા તમારી મેરજ દિયા તો
 મોયુ આવ્યું ! છે તેનો હાક હું અને તમે રીમાણ મેથી કાઢો ! દુઃખમાં
 પડો ! મારે સહુ મરખાં ઠાં આટલો વાત રામર્મને ભીમભાને સમ
 બધી તેથી તને તે લાકડાથી ! માર્તાને મળી જવા મને નો થિયું પણ પ્રાપ્ત
 વાતોએ સમે તે વાત બેહેરેલી ! મનાતી ! છાં એવું ! સમજાવ્યું છે ! આપ
 રોજ થશે સ્વાસ્થ્ય મારા આની ક્યા ખોટું છે ? માટે માતાના ઉપકારે માં આ
 વર્વાની જરૂર નથી ! અમે સિંધુ આપમા ! છિયે તે એના કિરતા રૂપ ગુણાળી
 દેધિ ! ભાઈ ! કન્યાને શોધી ! લાવી તેની સાથે લગ્ન કરાવી ! જેથી ! માટે હમણા
 શી ઉતાવળ છે ! ભીમભાનું મન પામનાતો ઉપર રહ્યું ! હોવાથી તેની વાત
 ગળે ઉતરી અને મેથી તે જાને દેહેવરાવ્યુ જે તમારે માટે માટે કાં તમા
 વીજ કરવી ! નહિ ! હું ! તમારી ! જળમા દુઃખાનાનો ! નથી ! તમે જ ! મારી
 સાથે માતા પણ રાખ્યું મથી તો હું તમારો પુત્ર પણ મની ! આગળ શુ
 બમશેક્ષે એક લઈશ ! આ વચનથી તે જાને બવારે જોઈ જોઈ આવ્યું ! અને
 પોતાની જુસનો ! પસ્તાવો થયો - યોડા વિસા ! નતા ! ગમેયમે પણ ભીમભાનો
 ઠારે વર્ણવું ! કુદ્યું ! આથી તે જાને બધાં ચિતા પેડી કેમકે મળી ! ખટ
 પડેનો પ્રથમ આધાર રામર્મને ઉપર હસી ! લોકોની વૃત્તિઓ એક ! કલિક
 હાય છે ! રામર્મને ભીમભા રોજ થશે તો ! આપણું દગિદ્ર ચૂર્કે કાં ના
 ખશે તે જા તો આજ ઠાં અને કાલે નથી ! મરિયે પક્ષમા રહી ભીમભાને
 અનુસરવું ! ચોગ્ય છે ! એવો ! વિચાર આધતા તો પ્રશ્ન થયો ! જો ! સુખવિતે ઠ
 જ્યારે રામર્મની વૃત્તિના કિંદ્રારવિષે ! તે જા બાપો ગયા ત્યાં તેને
 હવે જોઈશી ! હરિદત્ત ! ઉપરોક્ત આસ્તા ! મ માણી કાંને રામર્મને કુખ
 ન લાગે ! તેમ રાજ્યકાર્યની વ્યવસ્થા હરિદત્તને વચમા ! જાણી થવા ! આગી
 વીરે ! ધીરે ! રામર્મની નીચે દેવશકરને ! રાખી સધળું કામ શીખવ્યું ! અને
 છેવટ સમજો ! કારભાર દેવશકરે ! ઉપાડી ! લીધો ! દેવશકર સમજું ! કામ કા
 રતો ! મેથી ! તે જા રાજ હતાં જો ! તો આ વાત પછી બંધાયે ! પરતુ રા

મવર્મ પણ તેથી રાજી હતા કેમકે દેવશંકર અનુકૂલ રહીને સધળું કરતો હતો અને રામવર્મ ભીમભા પાસે મફતની મજા મારતા ફોકટ પગાર ગજવામાં મેલતા હતા. તેજા પણ વખતની વાટ જોતાં હતાં. હરિદત્ત મંત્રી આ સમયમાં શું કરતા હશે? તે કાંઈ કામ કરતા ન હોતા તો પણ દેવશંકરને વિચારો આપવામાં અને હવે પછી મનુભાની શોધમાં નીકળવાની ચિંતામાં તે રાતદિવસ કાઢતા હતાં. તેને એવો વિચાર આવ્યો કે તેજાનાં વલણ હવે બાલુભા તરફ થઈ ચુક્યું છે, દેવશંકર કામકાજ સારું કરી શકે છે, તેજાનો મારી ઉપર વિશ્વાસ જોડો છે તો હવે જાનાના પ્રસંગે નીકળી જઈને મનુભાની શોધ માટે પ્રયત્ન કરવાનો આ સમય છે માણસના અંતઃકરણનો છેડો ન હોવાથી મનમાં મને ધાસ્તી રહે છે તેથી દેવશંકર તથા બાલુભા વિગેરેને સર્વને તેડીને જઈ તો વધારે સારું, પણ તેવી રીતે રજા મળવી મુશ્કેલ છે તેમજ એ બંધાને સાથે રાખીને મારાથી જોઈએ તે રીતે દેશાટન થઈ શકશે નહિ. આમ અનેક વિચારોથી ઘોળાએલા મંત્રી હરિદત્તે એક દિવસ દોઢીયે જઈને તેજા પાસે યાત્રા કરવા જવાની રજા માગી. તેજાએ જે અવ્યવસ્થા હાલ ચાલતી હતી તે વર્ણવીને કહ્યું કે ધણે વર્ષે આટલી રજા તમે માગો છો તો હું તથા પાડતી. રાજ્યનો સર્વ બંદાખસ્ત કરી તેની વ્યવસ્થા મને જણાવીને ખુશી થો જાઓ. રજા લઈ હરિદત્ત ઘેર આવ્યા તેટલામાં સુલતાનપુરથી એક ઘોડે સવારની સાથે એક કુંકુમપત્રિકા આવી જેમાં કશગીબાને સીમંત આવ્યાના શુભ સમાચાર હતા. તે પત્ર વાંચી હરિદત્તને હર્ષતાં આસુ આવ્યાં. એટલામાં દરબારમાંથી તેજાએ દેહેવરાવ્યું કે બાપીના સીમંતનો શુભ પ્રસંગ આવ્યો છે, ત્યાં તમારે જવું પડશે માટે તમારે દોઢીએ આવીને સર્વ વિચાર કરી જવો અને યાત્રાએ જવું બંધ રાખવું. હરિદત્ત મંત્રી દોઢીયે જઈ આવ્યા. અને એવો ઠરાવ થયો કે બાલુભા મોસાણું લઈને જાય તે સાથે દેવશંકર તથા ભીમભાનાં માણસો, હરિદત્ત મંત્રીનું કુટુંબ અને કેટલીક ખાનડીયો જાય. આ ઠરાવ પ્રમાણે મોસાણામાં આપવાના અક્ષંકારો અને જરિયન વસ્ત્ર લઈ કેટલાક બંધા સાથે બાલુભા સાથે દેવશંકર કશગીબાને સાસરે ગયા. તે સાથે જ મનાબા અને પોતાના કુટુંબને પણ સાથે લઈ ગયા. કશગીબાએ પોતાના બાઈ વિગેરેને સારું સન્માન આપી બરદાશ કરી પ્રેમપૂર્વક રાખ્યા. થોડા દિવસ રહ્યા પછી બાની સલામ થઈ અને વાતચિતના પ્રસંગમાં મનુભાના જે

ખંખર ગોડે ભાગ્યે ત મળ્યા હતા તે કહ્યા આહી દેવેશ દગ આળ્યા પત્રો ગ
 બનગમાં કાઢ નવો ફેરકાર થયો બાલુભાને ચાલ્યા પછી પાચસાત વિવસે
 તેજાને એકાએક ત્રીન ચડી આળ્યો બીનેડીઆના કહેનાયી તોવ કાઢ નવી
 બતનો છે એમ હરિ તમનીના અણવામાં આવતા ભીમભાને કણ મોકલ્યુ
 ભીમભાને આ વાત સાંભળી સ્તુ થી લંગા આળ્યુ અને આવ્યા તેપાચ થયા
 પણ તેના પ્રપચી પામવાનો એ વેદમ લંગવી આવવા ની નહિ તેજ
 બાને સાવના જોરમાં હોય ઉપર ગાઠ ઉપડી આવેની તની તેને ખંખર ન
 રહી તાવ કાઢક હલકા પડવા લાગ્યો પણ ગાઠના વેદના એકાએક વની
 પડી ગામમાં કાઢ હડીમ રહેતો હતો તેને આમડ કવામોટ પગવા
 નગી મળો એ આસડ દાણ જાણે કના પ્રકાચી થયુ કે વેદનામા અને ગ
 ગમા વંવારો થતો ગયો આ મદવાડમાંથી તેજમા જો હવે પાછા ઊઠે
 નહિ તો સુખેથી ગજ્યમાં સુખ લેવાય એવા વિચારના દુષ્ટ લોકા પો
 તાયો બંનતી ગંડમડ ક્યોજ કરતા હતા એક દિવસ સવારમાં હરિદત્ત મ
 ત્રીને બાનડી આંધીને કહી ગય કે તેજમા બોલતા નથી હરિદત્તે ઉતાવળ
 જઈ તપાસ કરાવ્યો ત્યા વાત ખરેખરી ભાસી ગામમાં ચારેકાર ખંખર
 પડી ગય કાઢ કહે દગો થયો ને કાઢ કહે મોત આળ્યુ દગખાગમાં
 ગડાફટ થવા લાગી તેજનાએ એક મત્રી જોગ ચીઠી લખી તેમાં એટના
 અક્ષર લખ્યા હતા કે રાજના માલેક જો મનુભા હોય તો મનુભા
 છે અને નિકર બાલુભા છે ભીમભાને ભાગ આપીને જુદા પાડવા આ
 ચીઠી લોકાના હાથમાંથી પંચાગીમાંથી પરબારી ભીમભાને પોચી ગય
 આથી માતા ઉપર રોષ આલવાનુ કારણ ભીમભાને વધારે દુઃખ થયુ રાકળ
 કળની સાર્યે એકાએક ભીમભાની આખ કંગી ગય ગજવાડીયેથી પોતાના
 માણસો સંહિત ગામમાં આળ્યા અને પોતાનો હુકમ ફેરવ્યો તથા તેજ
 બાની ઉત્તર ક્રિયા કરવાનો હુકમ કર્યો રાજ્યગીત પ્રમાણે તેજમાના ઉત્તર
 ક્રિયા શરૂ થઈ હરિદત્ત નવી સ્મશાને ગયા હતા ત્યા પાછાથી તેના ધર
 ઉપર રૂપ આરજોની બેરખ મોકલી હરિદત્તની ડેલીયે પેણ નિમહવાવ
 આળ્યો થોડાકે હતા તેઓને પ્રસ્થપ અપાઝપી ચીંધી અને હરિદત્તના
 થોડા માણસો મુના એટવામાં હરિદત્ત પ્રજા સંહિત ગામમાં આવતા હતા
 તેને માર્ગમાંથી પકડી લેવામાં આળ્યા હરિદત્ત સમયને સમજી કાઢ્યો
 ત્યા નહીં, પરતુ તેને આ અચાનક સ્થિતિનો ફેરકાર થઈ જતા મહા ચિતા

આવી પડી કે, મનુભાને શી રીતે લઈ આવવા, ખાલુભાનું શું કરવું, અને
 પોતાના કુટુંબની હવે શી દશા થશે? પોતાને દેવશંકરવિષે ખહુ ભરોસો
 હતો કે એ કોઈ પરાક્રમી નીકળવાનો છે અને તેથી તેને તેના ઉપર દૃષ્ટિ
 જતાં ધારણા થતી હતી. ભીમભાનો વિચાર ખાલુખા વગેરે સર્વ-
 ને કેદ કરવાનો હતો પણ આ વખતે તે હાજર ન હોવાથી લાચાર કશ-
 ણીખાને તેજખાના મરણના ખખર મોકલ્યા તે વખતે ભીમભાએ ખહુ પ્રેમ
 ખતાવ્યો. આ ખખરથી દીલસીરી ફેલાઈ પણ સૂર્ય ઉગે તે છાપડે ઢાંક્યો
 ન રહે. ગામમાંથી વાત ચાલતાં કશણીખાને ખખર પડી ગયા કે મંત્રી
 હરિદત્ત કેદ થયા છે. આથી કરી કશણીખાને અને ખાલુભાને તથા દેવ-
 શંકરને ત્રિવિધ વિચારો થયા. અહીં લડાઈ કરવી કે વસ્ટી કરવી કે શું
 કરવું તે સુબ્યું નહિ. કશણીખાએ દેવશંકરને મંળીએવો નિશ્ચય કર્યો કે
 હમણાં સહુએ અહીંજ રોકાવું અને રાજનગરમાં જઈ ત્યાં જુની કરી
 માંખવાને આકળા થઈ રહેલા ખહાદૂર ગોડજીને થોડી સખાવત
 આપી મનુભાપાસે મોકલવો એ પ્રથમ કરવાનું છે. ગોડજીને બોલાવી
 દેવશંકર મારફત પાંચ હજાર મોહોર અને રૂપ શૂરવીર માણસો સખા-
 વતમાં આપી કશણીખાએ કેદેવરાવ્યું કે, ગાંધ વાત આપણે કાંઈ વિચાર-
 વાની નથી. તમે અહીંથી જમ અને તેમ તરત જઓ. અને મનુભાને ત-
 રત અહીં લઈ આવો. પછી જ કરવું હશે તે થઈ રહેશે. ગોરડાં રૂપ સા
 ઢડીયો તૈયાર કરાવી તેજ રાતે ત્યાંથી ઉપડી ગયો. કશણીખાએ દેવશંકરને
 કેદેવરાવ્યું કે આ રાજ્ય ખાલુભાનું અને તમારું છે, માટે થોડા દિવસ
 ધીરજ રાખીને રહેવું. તેજખાની કાણે આપણે જવાનો પછી વિચાર
 રાખશું. કાકા હરિદત્તને પકડેલા છે તેની કાંઈ ખીક રાખવા જવું નથી.
 આજ એક પંત્ર મેં લખ્યો છે તે માણસની સાથે ભીમભાને મોકલી દેવો
 એટલે ધણુ કરી કાકા અહીં આવશે. દેવશંકરે તે વાત બધી માન્ય રાખી.
 પોતાને પાંચ માણસ લઈ રાજનગર જવું હતું પણ ખાલુભાને એકલા મેલી
 જવાની અને ઉતાવળ કરવાની કશણીખાએ ના કહી અને તેમાં ખીન્નું કારણ
 એ બન્યું કે જમનાખાની એકાએક પ્રકૃતિ બગડી આવી. આત્રા કારણથી
 પેલો કાગળ રાજનગર ભીમભાને મોકલ્યો અને દેવશંકરના લુલા પાંગળાભાઈ-
 આની સંભાળમાટે વિશ્વાસુ ખાનગી માણસ ઉપર ભલામણ લખી મોકલી.

અપૂર્ણ.

સત્યમૂર્તિ મહારાજા હરિશ્ચંદ્રની સત્યતા

રાજ્યના સુખભોગ ભોગના અતિ આનંદમાં દુઃશોક સમય
જતા એ મોટા ગજાએ ગજામય નામનો મોટા યજ્ઞ કર્યો અને તેમાં
સત્કા પૂર્વક વસિષ્ઠ મુનિને દોતા કર્યા હતા એ મોટા યજ્ઞ પૂર્ણ
યથા પડી ગજાએ પ્રેમપૂર્વક બહુજ પૂજલા વસિષ્ઠમુનિ સુધ્ધ ઈંદ્રના
સમામા ગયા ત્યા વિશ્વામિત્ર મુનિને તેમની માયે અમાગમ થયો એ
બંને મુનિઓ મળીને ઈંદ્રની સમામા બેઠા હતા ત્યા વિશ્વામિત્રે વર્ણિ
યને બહુજ પૂજા પામેના જોઈ વિસ્મયનેશીધે તેમને પુછ્યું કે “ હે મુ-
નિઓમાં ઉત્તમ ! આ મોટી પૂજા આપને કયે ઠેકાણે પ્રાપ્ત થઈ અને દાપે
કરી ? માગી પાસે સાચુ કહેજો ” વસિષ્ઠ બોલ્યા કે “ મહાપ્રતાપી હરિ-
શ્ચંદ્ર રાજા મારો યજ્ઞમાન છે તેણે લાગે ઉત્તમ દક્ષિણાવાળો રાજસ્ય યજ્ઞ
કર્યો તેમાં મારી ઉત્તમ પૂજા થઈ છે એનાજનો સત્યવાદી, નિયમ પા-
ળનાર, દાતા અને પ્રજાને રાજ ગણનામાં તત્પર બીજો કોઈ રાજા નથી
તમે હું પૂછો છો ? હું કાંઈ પણ નવું લેગવ્યામિના સાચુ કહું છું કે હું
રિશ્ચંદ્ર રાજાજનો સત્યવાદી, દાતા, શૂર અને પરમ વર્માત્મા બીજો કોઈ
ગજા યથો નથી અને થશે પણ નહિ ” આ પ્રમાણે વર્ણિતના વચન આ-
લખી વિશ્વામિત્ર કે જને પોને સિંહકુના ઉપકાગી છતા પોતાનું વચન નહિ
માનવાનેવીને હરિશ્ચંદ્ર ઉપર પ્રથમથીજ દાપ દતો તેમને રીસ ચડી કે
એના અતિ દુષ્ટ હરિશ્ચંદ્રના વખાણ મારી પાસે કેમ કરે છે ? આના કોનથી
જેના નેન રાતા થઈ ગયા એવા વિશ્વામિત્રે વસિષ્ઠને કહ્યું કે “ મિથ્યા-
વાદી અને કપટ પર ધ્યાન ગણનાર હરિશ્ચંદ્ર કે જણે વચન આપીને વ-
રણદેવને પણ ઠગ્યા હતા તેના તમે આ પ્રમાણે વખાણ કરો છો, માટે
જન્મ ભગ તપ કરવાનું અને વેદાવ્યયન કરવાનું જે મારુ પુણ્ય છે અને
તમારું જે લાગે તપનું પુણ્ય છે તેની સરત કમે હે મોટી બુદ્ધિનગા ! તમે
બહુજ વખાણેલા એ રાજાને હું જે તુરતજ ખોટા બોલો, અત્યંત આત્મા
અને મહાપ્રજા ન કરે તો જન્મભરથી સચેલું મારુ મવજુ પુણ્ય નાશ પામે
અને તેવો કહ તો તમારું મધજુ પુણ્ય નાશ પામે એવી આપણે સગત ક-
રીએ ” પડી પિનાદ કરતા એ બે મુનિઓ પગપગ ઉપર મોટા કોનથી
એ પ્રમાણે સગત કરીને તે સમયે સ્વર્ગનોકમાવી પોતપોતાના આશ્ર-
મોમાં આવ્યા

પછી ઢાઘ દિવસે હરિશ્ચંદ્ર રાજા મૃગયા કરવાસાડ વનમાં ગયો હતો ત્યાં સુંદર નેત્રવાળી ઢાઘ રૂપાળી સ્ત્રી રોતી હતી તે તેના જોવામાં આવી. (આ સ્ત્રી વિશ્વામિત્રની માયા હતી.) ધ્યાણ રાજાએ તે સ્ત્રીને પુછ્યું કે “ હે કમલપત્ર સરખાં મોટાં નેત્રવાળી ! તું શામાટે રોય છે? તને કાણે અત્યંત પીડી છે? તને જે દુઃખ હોય તે તુરત મને કહે. આ નિર્ભય અરણ્યમાં તું કાણુ છે, તારો પતિ કાણુ છે અને પિતા કાણુ છે? મારા રાજ્યમાં રાક્ષસ પણ પરસ્ત્રીને અડચણ કરી શકે નહીં; માટે હે સુંદરી ! તને જે દુઃખ દેતો હોય તેને તુરત મારી નાખું. તારા દુઃખની વાત કહે અને સ્વસ્થ થા. મારા દેશમાં ઢાઘ પાપી રહી શકેજ નહીં. ” આ પ્રમાણે હરિશ્ચંદ્રનાં વચન સાંભળી મોઢા ઉપરથી આંસુ લુધ નાખીને તે સ્ત્રીએ એ મોટા રાજાને નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

હે રાજા ! હું સિદ્ધિ છું. મોટા મુનિ વિશ્વામિત્ર મને સ્વાધીન કરવાસાડ વનમાં ઉચ્ચતપ કરે છે. હે સારા નિયમોવાળા ! તમારા દેશમાં વિશ્વામિત્રના તપથી હું દુઃખ પામું છું. હું કે જે સુંદરી અને મન ખેંચનારી છું, તેને એ મુનિએ બહુજ પીડેલી છે.

આ વચન સાંભળી હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું કે—હે મોટાં નેત્રવાળી ! તું સ્વસ્થ થા. તારું દુઃખ રહેશે નહિ. તપશ્ચર્યામાં લાગેલા એ મુનિને હું અટકાવીશ.

આ પ્રમાણે તે સ્ત્રીની આશ્વાસના કરી તુરત મુનિની પાસે જઈ તે મને મસ્તકવતે પ્રણામ કરીને હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું કે.

હે સ્વામી ! હે મોટી બુદ્ધિવાળા ! તમે તપ કરીને પોતાના દેહને શા માટે બહુજ પીડો છો? આ તમારો આરબ શામાટે છે? સાચું કહો. હે વિશ્વામિત્ર ! તમે તુરંત ઉઠો. ઉઠો, જે તમારી ઇચ્છા હોય તેને હું સદૃઢ કરું. હવે પછી તપ કરવું બંધ રાખો. હે સર્વજ ! મારા દેશમાં ઘણું અને લોકોને પીડા કરે એવું ઉચ્ચ તપ ઢાઘએ કદી પણ કરવું નહિ.

આ પ્રમાણે વિશ્વામિત્રને અટકાવીને રાજા પોતાને ઘેર ગયો અને વિશ્વામિત્ર મુનિ મનમાં તપથી અટકાવાનો ક્રોધ રાખીને બીજા સ્થાનકમાં ગયા. જઈને વિશ્વામિત્ર વિચાર કરવા લાગ્યા કે “ મને તપથી અટકાવ્યો એ રાજાએ જેવું બુદ્ધ કામ કર્યું. વસિષ્ઠના વખાણવા પ્રમાણે એ રાજા ધર્માત્મા હોય તો મને અટકાવેજ કેમ. ” આવી રીતે મનમાં ક્રોધ ભરાવાનેશીધે વિશ્વામિત્રે હરિશ્ચંદ્રનું બુંદું કરવાનો મનમાં

નિચાઁ ગોઠવ્યો. મમમા ધણી રીતે નિચાઁ કરી એક ભયકર સરીરનાજી
નતનને સૂનર બનાવી હરિશ્ચંદ્રના દેશમા મોકલ્યો. મોટી કાયાનાજો ઉ
ચ સૂનર રૂપ નાક કરતો અને વાડીના રક્ષકાને લામ ઉપજાતો રાજાના
વાડીમા ગયો. જ્ઞાનતી કન્યા અને બુદ્ધિઓના સમૂહોને વાગવાર કપાવના
લાગ્યો. જાતથી વરતીને ઉખેડના લાગ્યો. ચપક, કેતકી, મલ્લિકા, ફરવીર,
અને બીજી આદિ શુભ અને કામન વૃક્ષોને ઉખેડી નાખીને વાડીમા ક
ન કર્ત્રો લાગ્યો. વાડીના સર્વેશ્વર રક્ષકો હથીઆર લઇને તેના ઉપર
ઢોડ્યો. અત્યંત આતુર વર્જેના માળીઓ હાય હાય કરીને બગવા લાગ્યા.
રક્ષકોએ તેને બાણિયો મારવા માડ્યો, તો પણ તેઓથી જામ નહિ પામતા
એ કાળસાગ્રી સૂનર ઉવટો રક્ષકાને ખીડવા લાગ્યો. તે સમયે અત્યંત
ભયથી દેવોએના રક્ષકો ગાજને શરણે ગયા અને અમારી રક્ષા કરો એમ ધુ
જતો ધુજતો બોલના ચાગ્યા. તેઓને ભયભોત થઈને આવેના જોઈ રાજાએ
બુદ્ધિ ડાઁ તમેને જો ભય છે અને શાંતિ ભય થયો છે તે મને કહો હું
દેવથી જે ગણાયો પશુ ખીતો નહી, હે રક્ષકો! તમે, ઢાણે બીનગવ
લાથી અહીં આવના છો તે મારી આગળ કહો જ હું મુદ્ધિ બગાડુર
લોકમાં મારો મનુ વયો હશે તે અમાગીઆને હું એકાગ્રાણી કાપીના
ખીશો દેન કે, નવ ગમે તે હશે પણ તેને સજના જાણેથી મારી નાખીશ
એ મનુ બના છે, તેનું કેનુ રૂપ છે અને કલ્પ, મળ, છે.
રક્ષકોએ હાય જોડી જનામ આપ્યો કે-હે રાજા! એ દેવ, દેવ, ચક્ષ
કે કિતરનથી પણ વાડીમા મોટી કાયાનાજો ડાઁ મૂવ ઉભેનો છે, એ
સૂનર કુળા કુલા કુલજાડોને જાતથી ઉખેડી નાખે છે. એણે, ભરે, વેગથી
સનગી નાકાને વીખો નાખો છે. હે મોટા રાજા! અમેએ, એના ઉપર
બાણ, લાકડીઓ તથા ખીજા હથીઆરોના ધા કરયા પણ તેઓથી નહિ
ખીતા ઉવટો અમને મારવા ઢોડે છે.

આ પ્રમાણે તેઓના વચન સાંભળી દ્વાપથી વ્યાકુળ થયેનો રાજા
તુરંત ઘોડાપર ચડીને વાડીમા ગયો. હાથી, રથ, ઘોડા અને પ્યાન
આવાણ મોહુ સૈન્ય સાથે લગ્ન ઇત્તમ વાડીમા ગયો ત્યાં ધુધવાટી ક
રતો ભયાનક મોટો સૂનર તેના જોવામા આવ્યો. સૂનરને જોઈ તથા વા
ડીને ભાગી નાખેથી જોઈ દ્વાપથી વ્યાકુળ થયેનો રાજા તુરંત ધનુષ, ખેથી
તેમા બાણ ચડાવીને તે સૂનરને મારવા ઢોડ્યો. દ્વાપથી વ્યાકુળ, થયેલા

એવો સંસ્કાર આ પુસ્તક કરાવી શકે. ત્યારે ઉઘમી અને યુદ્ધિમાનને કાઢ કારણથી થયેલી દલગીરી મટાડી સ્વાશ્રયથી ઉઘમમાં પ્રવર્તીવે એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. બીજાં માત્ર વખતને ગુમાવનારાં અથવા તો જનસ્વભાવોના ચિતારથી આનંદ અને ઉપદેશ આપનારાં નાટકો કે વાર્તાઓના કરતાં આવા વિષયનાં પુસ્તકો જે લખવામાં આવે અને ભાષાંતર કરવામાં આવે તો તે એટલાં બધાં લાભ કારક થઈ પડે કે સીમા. આ પુસ્તક સ્વાશ્રયથી લોકોના જીવનચરિત્ર જોવું છે. શૂરવીર, વિદ્વાન, દેશભીમાની, ધાર્મિક, વિગેરે મહાત્મા પુરુષોનાં જનમચરિત્રો પણ એટલાજ માટે લોકને હિતકારક થઈ પડે છે કે જેનાં વાંચનથી લોકોને સ્વાશ્રયથી ઉઘમી થઈ આગળ પડવાની ઉત્કંઠા થાય છે. અને એમ થાય તો કાઢ નહિ તો કાઢ પડે પણ. વાંચનથી પરિપૂર્ણતા આવે છે એમ જે કાઢ અનુભવિયોનો સિદ્ધાંત હોય તો તે આવાં સ્વાશ્રય કે સદ્ગુણોનાં પુસ્તકોનાં વાંચનથીજ આવે છે. જોયોનામાં ગોલવા આલવાની અને વાંચવાની શક્તિઓ હોય તેઓને -અમે, આ પુસ્તક વાંચવાની ભલામણ કરીએ છીએ. પણ એટલું યાદ રાખવું કે જમ જમ ઉમ્મર જોઈ તેમ તેમ વાંચનમાં ફાયદો વધારે સમજવો.

આ પુસ્તકમાં ઘણા વિષયોથી ભરેલાં ૧૩ પ્રકરણો છે, તેમાં પહેલા પ્રકરણમાં જાતમેહેનત, બીજામાં ઉદ્યોગની રણભૂમિના નીચકો, ત્રીજામાં કુંભાર જાતિના કુંળદીપક, ચોથામાં અખંડ ઉદ્યોગ તથા આગ્રહ, પાંચમામાં સૃષ્ટિજન્ય પદાર્થોનાં શાસ્ત્રો પાંછળ સતત ઉદ્યોગ, છઠ્ઠામાં કલાકૌશલ્યના ઝરિંગરો, સાતમાંમાં ઉદ્યોગ અને અમિરાત, આઠમાંમાં હિમ્મત અને હોશ, નવમાંમાં કામના સચોટ કરવાવાળા અને સંસારવ્યવહારનો વીર પુરુષો વિષે, દસમાંમાં નાણું, અંગીયારમાં જાતકળવણીવિષે અથવા પોતે પોતાના પિંડને સુધારવાવિષે, તથા તેમાંકેવાં સુખ-દુઃખ આવે છે તે વિષે, બારમાંમાં દાખલા અને દ્રષ્ટાંતથી કેવી અસર થાય છે તેવિષે, અને તેરમાંમાં સદ્વર્તન વિષે. એ નામના મથાળાવડે ઘણા વિવેચનથી લખવામાં આવ્યું છે. ભાષા સહેલી અને સમજાય તેવી છે અને રચનારની મેહેનત પણ કાઢ થોડી ઘણી નથી. છસો પાનાનાં પુસ્તકની કીંમત રૂ. ૩) છે. અસંતોષ માત્ર આ વખતે એટલોજ રહે છે કે આપણા દેશનાં નામ ઠામ કે દૃષ્ટાંતનું આ પુસ્તક નથી કે જથી વધારે આનંદને આપણે પાલ થઈ. હવે તે પણ કાલયોગે આપણે અથવા આપણા પાછલના લોકો જોશે એવો પણ દિવસ આવશે

(તથાસ્તુ) ૧૧મા નિધયના પંચમાણુઓ અતઃ, ૨૨મા રમી રહેતી હોવાથી આ પુસ્તકના લખનારને જે હિંદુસ્થાન અથવા ગુજરાતના પ્રાચીન પુરૂષોના દૃષ્ટાંત આપી આનુ એક પુસ્તક ગદ્યાર પાઠ્યે તેા ગુજરાતી પ્રજા ઉપર દ્વાગુપ્તર ઉપકાર થયે -

૧ શશિકલાનાટક આ પુસ્તક તેના રચનાર ગ ગ લલુભાઈ નાના ભાઈ તરફથી અમને મળ્યું છે તે ઉપકાર સહિત ૧૨વી ડિગ્રી છિયે આ શશિકલાની મૂળ વાત લગનતી ભાગનતમા આવેલી છે અને તેનાત ઉપરથી આ નાટક આપનારમા આવ્યું છે અથોવ્યાના ગજા ધ્રુવચરીને મ નોરમા અને લોવાવતી એ બે રાણીયો હતી મનોગમાને સુદર્શન પુત્ર થયે । અને લીલાનતીનો શત્રુજિત પુત્ર થયો ધ્રુવચરી મરણ પામતા પોતાના નાનાના બાપથી શત્રુજિત ગજાગાદીનો વારસ થયો અને રાજ્યના ખગ અધિકારી સુદર્શનને વનવાસ થયો વનવાસમા ક્રૂતા ભગદ્વાજના આવ્ર મમા રહી તેણે વનચરોની દશામા માતાસહિત દિનસો ગાળના માડયા એક દિવસ લગનતીના બીજમત્રનો અનાયાસે ઉગ્રાગ થતા દેવી તેની દશા જોઈ પ્રસન્ન થયા અને ત્યાગપછી તેના ઉપર તેની અનન્યભક્તિ વત્તની આવી સુદર્શને વનમા રહી વયની આયે વિદ્યા અને પગક્રમ મેળવ્યા અને તે ધીરે ધીરે કાશીના મહાગજ સુબાહુના દરબારમા પોચી ગયા સુબાહુને શશિકલા નામની કુશન કુમારિકા હતી તેના સામળ તમા આ વતા તેનુ મન સુદર્શન પર બધાયુ વિનાહયોગ્ય નય વતા સુબાહુએ અન્ય વર કરવા ધાર્યો તેને નિવેકયુક્તિથી અજમાનીને લગનતીની કૃપાયી તે કન્યા લગનવિવિધી સુદર્શનને પગણી અને સુદર્શન ગુણોનો પગજુય કરી અથોધ્યાનો રાજા બન્યો અને પ્રજાને તથા પોતાની માતાઓને નતોધ આર્પનાગ થયો ।

આ વાતનો મુદ્દો છે તેમા સુદર્શનનુ પરાક્રમ, શશિકલાની કામાતુર અવસ્થા વિગેરે પ્રસંગોનુ વર્ણન આપ્યું છે ૨૧ લલુભાઈએ પ્રથમ પ્રયત્નમા ક્રીક શ્રમ લીધો છે હવે પછી જોયી 'પણ' વનાર ઐષ્ટતાને યોગ પુસ્તક તેના હાથથી લખવાને વાટ જોઈયે છિયે ભાષા સેટની છે, કનિતા જમા નાને અનુસરતી છે અને સર્વવાતોના સમુદાયે પુસ્તક વાચના જેનુ છે કૌમત રૂપીયો ૧

શેઠ પુરુષોત્તમ ઓધવજીનાં સ્ત્રી વાઈ માળેકવહુનો સ્વર્ગવાસ.

લખવાને ખેદ થાય છે કે આ બાઈ સં- ૧૯૪૫ના ફાગણ વદી ૨ ભોમવારને રોજ સ્વર્ગવાસી થયાં છે. એનો જન્મ સં- ૧૯૦૭ની શા-લમાં શ્રાવણ વદી ૩૦ ને રોજ થયો હતો. પોતાના માતાપિતાના હાથ-નીચે ધરકેળવણી પામ્યા પછી યોગ્ય વય થતાં ૧૯૧૯ના માધ વદી ૧૧ ને રોજ શેઠ પુરુષોત્તમ સાથે તેનાં લગ્ન થયાં. શેઠ પુરુષોત્તમ આ વખતે ઠીક ઠીક સ્થિતિમાં હતા. આ વખતે તેઓ પોતાના પિતા ઓધવજીભાઈ તથા મોટાભાઈ લીલાધરભાઈ સાથે રહેતા હતા. કાલયોગથી બંનેભાઈનું જીવન પડતું થયું. અને ૧૯૨૨ની શાલમાં ઓધવજી શેઠ સ્વર્ગવાસી થયા. આ વખતે માણેક વૈની ૧૫-૧૬ વર્ષની અવસ્થા હતી. તેમણે આવતાં વેંત ધર-કામ ઉપાડી લીધું હતું અને તે પોતાના સસરાના મરણ પછી વધારે જ-ણવામાં આવ્યું. શેઠ પુરુષોત્તમને માણેકવૈની હુશીયારીનેલીધે બીલકુલ ચિંતા રહી નહિ. એ બાઈ આજની પેઠે નિશાળે ફગવણી લેવા બેઠાં ન હોતાં પણ તેના પતિના પ્રયત્નથી તેમણે ઠીક ઠીક ભાષાગાન મેળવ્યું હતું, તે તેને ઉપયોગી થતું હતું. આ બાઈ મોટાં થતાં ગયાં તેમ તેમ શેઠ પુરુષોત્તમની પૈશા સંબંધી હાલત સુધરતી ગઈ. તે બાઈને પ્રથમ એક વલ્લભદાસ નામનો પુત્ર થયા અને તે પછી થોડે વર્ષે બીજા વસનજી નામે પુત્ર થયા. ગ્રહરથાશ્ર-મનું યોગ્ય સુખ લેતાં લેતાં ૧૯૪૩ શાલમાં મોટા પુત્ર વલ્લભદાસનું મરણ થતાં તેનાં માતાને તેની બહુ અસર લાગી અને તેનેલીધે તે બાઈનું શરીર વ્યાધિ-અસ્ત થયું. પુત્રનો વિયોગ એવોજ અસહ્ય છે. છેવટ એ બાઈએ એજ વ્યાધિમાં એક પુત્ર અને લણ પુત્રિને પોતાના સ્વામીને સોંપી સ્વર્ગવાસ કર્યો. સર્વ કરતાં મનુષ્યની હાનિ છે તેના જેવી બીજી કોઈ નથી. પ્રથમ પુત્ર બોયો અને પછી તેની માતા બોઈ તેથી શેઠ પુરુષોત્તમને ઘણી હાનિ થઈ છે.

એ બાઈ સ્વભાવે ભક્તિ અને માયાળુ હતાં. કામ કરવામાં તે દૃઢસં-કલ્પ હતાં. ધરનાં નાનાં મોટાં માણસો સારાં કામમાં તેની સલાહ લેતાં. પોને ધારેલું કામ તે બીજાને સમજાવી પાર પાડી શકતાં, ઘણાં ગરીબ સ્થિતિનાં તે દયા કરતાં અને સૌ સાથે માયાળુ રહેતાં. અનુકૂળ સ્વભાવનાં એ બાઈએ પોતાના મરણથી પોતાના પુત્રમરણનો સમય પણ તાજે કરી આપ્યો છે. જગતમાં સુખ છેજ નહિ અને ઈશ્વરના ઘર આગળ કોઈનું જોર નથી માટે એમનાં સંબંધીને સદ્વિચારમાં મન વાલવા અને ભક્તિમાં કરિયે છિયે.

મળિરત્નમાલા

(સપ્થ પાન ૨૪ થી)

કરવો નહિ અર્થાત્ તેને આધીન થઇ ન જવું આમ જો શ્રદ્ધિયો નિયમમા રહે
તો તે શત્રુ ડ તો પળ મિત્રના સરસુ, કામ કરે છે -

કો વા દરિદ્રો હિ વિઝાલતૃષ્ણ
શ્રીમાથ્ય કો ચસ્ય સમસ્તિ તોપ ।
જીવન્મૃતો કસ્તુ નિરુદ્યમો ય
કો વાઽમૃતા સ્યાત્ સુખદા નિરાશા ॥ ૫ ॥

અર્થ

શિષ્ય-હે સગામી ! દરિદ્રો કોણ કેહેવાય ?

ગુરુ-જે ઘણી તૃષ્ણાવાળો હોય તે દરિદ્રો કેહેવાય

શિષ્ય-લક્ષ્મીવાળો કોણ કેહેવાય ?

ગુરુ-જેને સતોષ હોય તે લક્ષ્મીવાળો કેહેવાય

શિષ્ય-જીવતા ડતા મુણ્ણો કોણ કેહેવાય ?

ગુરુ-[વસ્તુને માટે જ] ઉદ્યમ નથી કરતો તે જીવતે મુવો કેહેવાય

શિષ્ય-અમૃતના જેટુ મુખ આપનારી કોણ છે ?

ગુરુ-જે નિરાશા છે તેજ અમૃત જવું મુખ આપનારી છે

ટીકા

અનેક પ્રકારના મુખભોગની લોલુપતા રહ્યા કરે તે તૃષ્ણા કેહેવાય
અથવા પોતાની પાસ ધન હોય તો પળ તેને સપરી રાખી ઘીજા
પાસેથી ઘીજા ધનની આશા કરી માગવું તથા મુદલમા વધારો કરવા ધધો
કરવો તે સ્વભાવતઃ નામ તૃષ્ણા કેહેવાય એવા અતિ તૃષ્ણાવાળો હોય છે તે
દરિદ્રો કેહેવાય છે અર્થાત્ જેને યાવો પીવા ન મળતું હાય તેવા રાક ભીંસારી
જેવો તેને સમજવો જેને પોતાનો નિર્ગ્રહ ચાલે પટલ પોતાવાસને હોય તેમ છતાં
જે વધારે વધારે મેલ કરવાને ઉર્ચમાથી ડઠી આરુપો ચોળતો પ્રભાતના પો
હોરમા હઠી કાઢે છે તેજ દરિદ્રો, તેજ મૂર્ખ અને તેજ પશુ જેવો સમજવો
એક દષ્ટાત એવું છે કે જેમ કોઈ એક કીડી કેટલાક ઘોંસાના ડાળા એ
કઠા કરી લાવી તથા મોઢની કાકરીઓ તાળી લાવી, તેવામા કોઈ મ
રેલી માંચી સામરી આવી તેથી તેને તાળી લાવવા ગઈ જતા જતા કોઈ

માણસે પેસાચ કર્યો તેમાં તળાઈ માંડમાંડ તેમાંથી બચી તોપણ ફરીને મરેલી માંઘીને લેવા ગઈ, પણ એટલેથી અટકીને પોતાના દરપામે આવી નહિ. તેમ સિદ્ધાંત એ કે જે માણસના ઘરમાં છાં રસ સંપૂર્ણ ભર્યા હોય તેમ છતાં તેને વાવર્યા વિના નવા નવા રસ મેળવવા જાય અને તેમાં ઘણું દુઃખ પામે તો-પણ તે તજે નહિ, તે માણસ નહિ પણ ઉપલી કીઢી જેવો સમજવો. આ-વી રીતે જે કરવું તે અતિ તૃષ્ણા કેહેવાય. એવી તૃષ્ણાવાળો વિશાળતૃષ્ણ કેહેવાય અને તેજ દરિદ્રી કેહેવાય. જે બ્રાહ્મણ હોય તેણે તો તેવી તૃષ્ણા રાખવીજ ન જોઈએ. કહ્યું છે કે,

અરાંતુષ્ઠા દ્વિજા નષ્ટાઃ સંતોષી ચ મહીપતિઃ ।

જે બ્રાહ્મણો અસંતોષી એટલે તૃષ્ણાવાળા છે તે નાશ પામેલાજ સમ-જવા અને જે પૃથ્વીનો પતિ સંતોષી છે એટલે જે હોય તેમાંજ સંતોષ રાખી રહે છે ને કાંઈ વધારાને ઇચ્છતો નથી તે નાશ પામેલો છે એમ સમજવું.

સંતોષ જેને ન હોય તે નાશ પામેલો છે એમ પ્રસન્ન જણાઈ રહે છે માટે બ્રાહ્મણે તો ઘરમાં એકાદ દિવસનું અન્ન હોય તો વીજા ધંધા ઉપર ધાવું ન જોઈએ. તેણે તો સંતોષ રાખીને ઈશ્વરનું ભજન કરવું જોઈએ. કદિ ઘરમાં સ્વાવાનું ન હોય તો દિવસનો એક પહોર ઈશ્વરની ભક્તિમાં ગાળીને ત્યાર. પછી પેટ ભરવાનો ધંધો કરવો જોઈએ. આપ્રમાણે શાસ્ત્રોપણ આજ્ઞા કરે છે માટે જે તેની આજ્ઞા ન પાળે તે નીચમાં નીચ કેહેવાય. આ ઉપરથી જેને ઘણી તૃષ્ણા હોય તે દરિદ્રી એમ સમજીને તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવો અને સંતોષ ગ્રહણ કરવો એમ સમજવાનું છે. કેમ કે—

સંતોષામૃતતૃપ્તાનાં ચત્સુખં શાંતચેતસાં ।

કુતસ્તદ્ધનલુબ્ધાનામિતશ્ચેતશ્ચ ધાવતાં ॥

સંતોષરૂપી અમૃતથી તૃપ્ત થયેલા શાંતચિત્તવાળાને જે સુખ છે તે સુખ આમતેમ દોડતા ધનાદિકની લાલચ કરનારાઓને ક્યાંથી હોય ?

જેને સર્વ વાતે સંતોષ છે તેજ શ્રીમાન્ (લક્ષ્મીવાન્) છે. જેને ઘણું અન્ન ભર્યું હોય તે અન્નને નથી ઇચ્છતો, જેને ઘણાં વસ્ત્રો વાંધેલાં પડ્યાં હોય તે વસ્ત્ર નથી ઇચ્છતો અને જેને ઘણું ધન પાસે હોય તે ધનને ઇચ્છતો નથી એ વ્યવહારની રીતિમાં સંતોષી ગણાય છે. પણ તેની પેટે જેને અન્ન વસ્ત્ર કે ધન આદિ કાંઈપણ પાસે ન હોય તેમ છતાં કશી પણ ઇચ્છા ન કરે તેજ

સ્વરો સતાપી કેહેવાય તેને કોઈપણ વસ્તુની ઇચ્છા થાય નહિ ન
હોય તોપણ ઇચ્છા ન થાય એતો મહા કઠણ કામ છ પરતુ જ હોય તેમાં
સતોષ માને તોપણ તે સતાપીન છે ઇચ્છા કરવી તે અસતોષ અને ઇચ્છા
ન કરવી તે સતોષ સતોષથી જે સુખ થાય છે તે અવધી છે તેમા પણ વ્રા-
હ્મણને તો એ સતોષ મુલની સાથે અતિપય પવિત્રતા આપનાર છે કેમ કે-
શુચિર્ભૂમિગત તોય શુચિર્નારી પતિવ્રતા ।

શુચિ. ક્ષેમકર્મે રાજા સતોષી વ્રાહ્મણ શુચિ. ॥

પૃથ્વી ઉપર પદેતુ પાણી પવિત્ર છે, પતિવ્રતા સ્ત્રી પવિત્ર છે, વસ્ત્યા
ણ કરનારો રાજા પવિત્ર છે અને સતોષશાલો વ્રાહ્મણ પવિત્ર છે ।

આ ઉપરથી એમ ન માની વેસવુ કે વ્રાહ્મણજ સતોષ રાખી શકે
અને તેજ પવિત્ર જે સતોષ રાખે તે રાખી શકે અને જે રાખે તે પણ તે
વ્રાહ્મણની પેઠે પવિત્રજ છે, અને જે એવા પવિત્ર હોય તે માનને લાયક છે
આ ઉપરથી એમ સમજવુ કે સૌ સતોષ રાખ્યો જોઈએ કેમકે ન સતો
પાત્ પગ સુખ [સતોષથી વીજુ કોઈ વધારે સુખ નથી] પરતુ વ્રાહ્મણને માટે આ
સન્નિગ્ધ વધારે ઉપયોગી છે અને તેણે તે રાખવાની વધારે જરૂર છે સરી

જ ઉદ્યમ ન કરે તે જીવતે મુણ્લો છે આદી ઉદ્યમ કરવા યોગ્ય વસ્તુ
ઈશ્વર સમજવા ઈશ્વર છ તેજ વસ્તુ છ ત વિના યાત્રી જે કાંઈ છે તે વસ્તુ
નથી એ ઈશ્વરને ઓઝાવવાનો ઉદ્યમ કર્યો તેજ સ્વરો ઉદ્યમ છે યાત્રી ધન
કમાવુ ઘર ચણાવવુ, દિકરા દિકરીના વિવાહ કરવા મોટાઈ મેઢવના તથા
નાતમા નામ રાખવા મોટા વરા કરીને તથા લાણા કરીને ધામધુમથી ધન
ઘાવરવુ મોટા અધિકાર મેઢવવા, દૂર દેશના દેશાટ્ટણ કરવા અને તે શિ
વાય જે કાંઈ જગત્ના પ્રપચ રચવા અન સાત્તુ સોદુ કરવુ તે કાંઈ સ્વરો
ઉદ્યમ કેહેવાય નહિ

શ્રી ભાગવતના એકાદશ સ્કન્ધમા કથુ છે કે મનુષ્યને પરમેશ્વર
પામવા કાંઈ કઠણનથી પરતુ દ્રવ્ય પામવુ ણ ઘણુ કઠણ છે કેમકે પેહેલા
તેને મેઢવતા દુઃખ થાય છે, તેને સાચવતાં દુઃખ થાય છે, ચોર ચોરી જાય અથવા
રાજા દહીં છે તેના વિચારથી દુઃખ થાય છે, અને મોટા મોટા પ્રા કરતા વરી
જાય તો ઓછુ ધયાની ચિંતા થાય છે એમ અનેક દુઃખ ધન મેઢવના થાય
છે એને મેઢવતા જે દુઃખ પડે છે તે વિચારીયે તો સરેસર આપણને ઉપર
લહેલુ સ્વરુ લાગે. કેટલાક તો ધનના લોભને માટે અતિ દુઃખ દેનારાં અથ

મનાં કામ કરે છે ને પાપથી ઢરતા નથી અને પરમેશ્વરને પામવાને કાંઈ પળ પ્રયત્ન કરતા નથી. આવી રીતે પરમ તત્ત્વરૂપ પરમેશ્વર મેલ્લવાને પ્રયત્ન નહિ કરતાં વીજા પ્રપંચો કર્યા કરે છે તે જીવતે મુઠા જેવાજ છે માટે એવો વોધ અહીં લેવો જોઈએ કે વીજા પ્રપંચ નહિ કરતાં પરમેશ્વરને ઓલ્લસવા પ્રયત્ન કરવું. કેમ કે તેને મેલ્લતાં દુઃખ સર્વ દૂર થાય છે અને પરમસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

જેનું મન આશાવગરનું છે તેને રાજ્યાદિકનું સુખ પળ કાંઈ ગણતીમાં નથી અને જે આશાના પાશમાં સપઢાયેલા હોય છે તેઓને ગમે તેટલું સુખ છતાં પળ તે મહાદુઃખ ભોગવે છે. જેનું મન આશાને આધીન થયું તે આશા જગતના ગુલામ જેવો બને છે અને જેનું મન આશાવગરનું છે તે સઘ-ઢાને ગુલામ બરાબર ગણી પોતે પરમ આનંદમાં રહે છે.

અને તેથીજ નિરાશા એ અમૃત જેવું સુખ આપનારી છે કહ્યું છે કે:-

આશા હિ પરમં દુઃખં નૈરાશ્યં પરમં સુખં ।

આશા એજ પરમ દુઃખ છે અને નિરાશા એજ પરમ સુખ છે.

નિરાશા એટલે કોઈપણ પદાર્થની આશા રાખી ન રહેવું તે. પિગલા ના-મની વેશ્યા જ્યારે પોતાની આશા પૂર્ણ ન થઈ અને ઘણું દુઃખ પામી સારે તેણે ઉપરનાં વાક્ય પ્રમાણે આશા છે તે પરમ દુઃખ છે તથા નિરાશા છે તે પરમ સુખ છે એમ નિશ્ચય કરી આશાનો ત્યાગ કરી સુખથી સુતી. તેમ જો આશાનો ત્યાગ કરે છે તે સુખે સુખે છે. આશા રાખનારને આશા જગતનું દાસ થઈને રહેવું પડે છે પરંતુ જે આશાને દાસી કરે છે એટલે આશાને જીતે છે તેને આશુ જગત્ દાસરૂપ છે. અર્થાત્ જેણે નિરાશાને ગ્રહણ કરી તેજ સુખી થાય છે અને તે સુખ અમૃતના જેવું છે. આ ઉપરથી દુઃખ દેનારી આશાનો ત્યાગ કરીને નિરાશાને ગ્રહણ કરવી એવો વોધ લેવાનો છે.

પાશો હિ કો યો મમતાભિધાનઃ

સંમોહયત્યેવ સુરેવ કા સ્ત્રી ।

કો વા મહાંધો મદ્દનાતુરો યઃ

મૃત્યુશ્ચ કો વાપયશઃ સ્વકીયં ॥ ૬ ॥

અર્થ

શિષ્ય-હે સ્વામિન્ ! પાશ કોને કેહેવો ?

ગુરુ-જેનુ નામ મમતા કેહેવાય તે પાશ જાણવો.

શિષ્ય-મદિરાની પેટે મોહ કોણ ઉપજાવે છે ?

ગુરુ-સ્ત્રી છે તે મદિરાની પેટે મોહ ઉપજાવનારી છે

શિષ્ય-મોટો અધ કાણ ?

ગુરુ-જે કામદેવથી આતુર થયેલો હોય તે

શિષ્ય-મૃત્યુ ઇટલે શુ કેહેવાય ?

ગુરુ-પોતાનો અપયશ થાય તેજ મૃત્યુ કેહેવાય

ટીકા

જેનુ નામ મમતા કેહેવાય તે પાશ જાણવો ગઢામા દોરીનો ઢુપો દેવામાં આવે જે તેને ગઢાદુપો અથવા ગઢાફાસો કહે છે એ ગઢાફાસો ઇટલે પાશ સમજવો મમતા છે તેજ તે પાશ છે આ દેહ હુ છુ, મારા જે વો કોઈ જગત્મા નથી, હુજ વિદ્યાવાન્ છુ, હુજ વનવાન્ છુ, હુજ રૂપવાન્ છુ હુજ મોટો છુ, હુજ સમજુ છુ, આ મારુ ધન આ મારુ, ધામ, આ મારી સ્ત્રી, આ મારા પુત્ર, આ મારો પરિવાર અને આ મારા સગા એમ મનમાં માનવુ, નાત જાતમા તડ પાડવા, નીચને નમવુ પળ વરોડરીયાને ન નમવુ અને પોતાનુ માન રાખતા અતિ દુ સ્વ અને અઢચળ પડે તો પળ અભિમાન મેલવુ નહિ તેનુ નામ મમતા કેહેવાય છે એ મમતા છે તેજ સ્વરો પાશ છે માટે આ ઉપ રથી એમ સાર લેવાનો છે કે મમતાને મલી દેવી જગતમા મમતા છે તેજ દુ સ્વનુ મૂલ છે મમત્વ ટઢ્યુ ઇટલે સર્ગ દુ સ્વ ક્લેશની નિવૃત્તિ સહજમા થાય છે મમત્વથી સ્વોદુ તે સાચુ લાગે છે, સાચુ તે સ્વોદુ લાગે છે અ યા ત્માદિતાપોને આપનાર પળ મમત્વજ છે ઘળા ઘળા મહારાજાઓ રણસ ગ્રામમા મરાયા છે અને મોટા રાજ્યો ડધા વલી ગયા છે તે પળ મમત્વથીજ ઘળા ઘળા લોકો ધનાદિકને મેલી પોતાના પ્રાણને પળ ચમપુરીના પરોળા કરે છે તે મમત્વથીજ જ્ઞાજ્ઞુ શુ કેહેનુ પળ આપને જે અનેક જન્મમરણના ફેરામા ફસાઈએ ડિળ એ પળ મમત્વથી એ મમત્વ મટી ગયુ ઇટલે મહા સુ સ્વરૂપ દશાની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે મમત્વના પાશને વિવેકરૂપ કાતરથી કાપી નાસવો

સ્ત્રી છે તેજ મદિરાની પેટે મોહ ઉપજાવનારી છે. આટલામાટે મદિરા જેવી તો શું પણ મદિરારૂપ લેખવામાં પણ વધારે પડતું નથી. ગોઠ વગેરે પદાર્થોમાંથી વનતી અપવિત્ર મદિરા ઘણી જાતની હોય છે. તે મદિરાઓ જે અવિવેકી લોકો તેને ગ્રહણ કરે છે તેનેજ માત્ર મોહ ઉપજાવે છે, પરંતુ સ્ત્રીરૂપ મદિરાએ તો આજ્ઞા જગતનેજ દેખવામાત્રમાં મોહ પમાડ્યું છે મોહમાં મૂર્છા પમાડી દેનારા ઘણા પદાર્થો આ સ્ત્રીની આગળ હલકા પડે છે. કેમકે તે પદાર્થો જાણે વિગેરે ઉપયોગમાં આવ્યાથીજ પોતાનું વલ્લ દે-જાહે છે પરંતુ આ તો દર્શનમાત્રમાંજ સર્વને મોહિત કરે છે. સ્ત્રીના દર્શનથી મોહ પામેલા, વિદ્વાન્ છતાં મૂર્ખ વને છે, ચતુર છતાં બાન ભૂલે છે, મનુષ્ય છતાં વાનર થઈ જાય છે, દેવતાં છતાં કાંઈ જોઈ શકતા નથી, શ્રવણશક્તિ છતાં કાંઈ સાંભળી શકતા નથી. માત્ર જ્ઞાતાં પીતાં, ડાકતાં વેસતાં, અને સર્વ વ્યવહારમાં એ માદક વસ્તુનેજ આગળ તરતી જોયા કરે છે. આ કેટલો વધો મોહ છે ' જાણના પદાર્થોનો મોહ તો ઘડીયે બે ઘડીયે કે એકાદ દિવસે ડાકે અને કોઈ અપસ્માર જેવા રોગથી થયેલી માંડાઈ બે ચાર દિવસે પણ મટે પરંતુ સ્ત્રીના દર્શનથી લાગેલો મોહ તો બા-લકથી માંડીને ઘરડા સુધી મરણપર્યંત છોડતો નથી. અરેરે એટલેથીજ ક્યાં છુટકો છે ? એના મોહના તો એવા ઝપાટા લાગે છે કે અન્ય જન્મમાં પણ તેની અસરથી ઘણાં ઘણાં દુઃખનું પાત્ર થવું પડે છે અને મનુષ્યજન્મથી કરી લેવાનું શુભ કાર્ય રૂઝડી પડે છે કે જેનેમાટે વીજીવાર વારો આવવાની આશા રાખી શકાતી નથી. વિદ્વાન અને મૂર્ખ એ સર્વ ને, એ સ્ત્રીરૂપ માયા-થી થયેલો મોહ ક્ષણવાર પણ સદ્વિચાર કરવા દે તો એના જેવો કોઈ માર્ગ-શાળી નહિ. અહો હાડકા-ચામડાથી વનેલાં પૂતળામાં આ કેવી માદકતા કે જેણે આજ્ઞા જગતને પોતાના પાશમાં લઈ લીધું છે ? એ વસ્તુને મેળવવી તેને ઉપયોગમાં લેવી, તેનું સંરક્ષણ કરવું, અને એને દુઃખે દુઃખી અને એને સુખે સુખી થઈને કુંભારના ચાકડાની પેટે ફર્યા કરવું એવી સ્થિતિ આ જ-ગતમાં કયા માણસની નથી થઈ ? સાધારણની તો વાતજ નહિ પણ મહા-તપસ્વી અને વિચારવાન પુરુષો પણ એ માદક વસ્તુથી ક્ષણવાર પણ મોહ પામ્યા છે, અને ઈશ્વરાવતારો પણ તેનાથી દૂર રહી શક્યા નથી. વધારે દાખલાની કાંઈ આંસુ પ્રસ્રવ દેખાતી વાતમાં જરૂર પડે તેમ નથી. વધારે તો શું પણ નિર્વિકાર પરમાત્મા પણ પોતાની માયાશક્તિને વશ થઈ ગયેલા જેવા

જણાય છે તો પ્રાણીવર્ગની તો વાતજ શી કરવી ? સારાશ એ કે સ્ત્રીજાતના જેવો માદૃ વીજી એકે વસ્તુ કરતી નથી સ્ત્રીની વાત, સ્ત્રીના દર્શન, સ્ત્રીના ચિત્ર, અને સ્ત્રી જેમા મુરચ હોય તેમા સમાજ વિગેરેમા સર્વની પ્રવૃત્તિ ધાય છે એનુજ નહિ પણ સ્નાનપાન વિગેરે પણ તે કારણ સહ વિસરી જવાય છે તે તેના મોહકપણાથીજ મોટા રાજાઓ પોતાના રાજ્યપાટ સોઈ વેઠા છે, મહા તપસ્વીઓ પોતાનાં તપને સોઈ વઢા છે, અને પતંગ જેવ અગ્નિમા પડી નાશ પામ તેમ એ સ્ત્રીના સસર્ગથી થયેલા મોહથી મરણરૂપ પાશમા પડી ઘણા નાશ પામ્યા છે ગૃહસ્થ* થયા હોય, તેને કાર્યપરત્વે સ્ત્રીરૂપ માદકપદાર્થનો અગીકાર અને તે ઉપર પ્રેમ સસારમા અનુચિત ગણા તો નથી, પણ તે પક્ષમા પણ વિવેકદૃષ્ટિથી જોવાની વધુ જરૂર છે પરંતુ તેથી વ્યતિરિક્ત આશ્રમવાળાને તો સ્ત્રીસવધી વાતો પણ કાનપર લેવાની કે તેના ચિત્રો પણ જોવાની જરૂર નથી તો પછી પ્રત્યક્ષ જોવાની તો વાત જ શી કરવી ? કેમ કે એ એવો મોહક પદાર્થ છે કે સઘડી જાતનો વિવેક ભુલાવીને જાદુની પેઠે મનને સેચી લઈ ભૂલ સવરાવે છે આમ ધ્યાનુ કારણ શુ હશે તે જાણવુ વાઈ કઠણ નથી આગળ જે છે શત્રુ ઓ કદા છે તેમાનો પેહેલો શત્રુ જે કામ છે તે કામ સ્ત્રીરૂપ મોહક પદાર્થમા મોહ કરાવે છે માટે તે પદાર્થ ઉપર ક્રોધ નહિ કરતા ક્રૂર સ્વભાવના કામનેજ સીસા કરી તેને તાલો નાખવો અથવા તો તેને ઈશ્વરપદની પ્રાપ્તિ જેવી શુભ ડચ્છારૂપ કરી દેવો મનની દુષ્ટ ભાવનાનેલીધે સુદરતા, પ્રિયતા, અને ઉપયોગીપણ માનવામા જે ભૂલ ધાય છે તેમા સામી વસ્તુનો શો અપરાધ છે ? મહાત્મા ઉદાર પુરુષો આટલામાટે પાતાની કામના સર્વનો નાશ કરીને એવી વસ્તુની ભાવના કરતાજ નથી પણ અરે આવા મહાત્મા વિચેકી પુરુષો જગતમા ઘણા થોડા જોવામા આવે છે કેમ કે સ્ત્રીરૂપ મોહક મનિરાણ મહાત્માઓનો પાક

* ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનારે તે આશ્રમના ધર્મ પાલ્લામાટે પાનિપ્રણ કરવું પડે છે તત્તમ ધર્મા પછી પરસ્પર મમતા અને એકત્વ કરવું પડે છે તે ત આશ્રમ ચાલવનાં ધર્મમાં સૌંદર્ય રીતમા સુસરૂપ છે અને તેમ યવુ જોડેજ પણ આત આસક્તિ અથવા વિવેક વગર ? આમ સત્થા તમાં દુઃસ ક્રેમ અને તમ મરણ પ્રાપ્ત ધાય છે તેતો પ્રમિદ્ધ જ છે માટે પ્રત્યાધનવાળાપણ સાધનમયુક્ત યદ્ સ્વરૂપ ગમ્ને આશ્રમે કામાનિકને જીતી પડ્યા નિરાસક્ત થઈ ત સસારથી દુટ વાનુ તક્ષ રાસવુ જોઈએ નિવર પડ્યા માંધ્યા કુવામાં પડ્યા રહ્યા તો પાછો તેમોવી નિજલશો ધારો કયારે આવશે તે નિશ્ચય નથી

ઘળી ઓછો કરી નાંચેલો છે. એટલામાટે કેહેવાની જરૂર છે કે એ મોહક મદિરારૂપ સ્ત્રી ગમે તેવી કરૂપડી નીચ કુલની અને સુગમળી હશે તોપણ તે મુલાવ્યા વિના રેશે નહિ તો રૂપચાન સ્ત્રીની તો વાતજ શી કરવી ? જેઓ લાજ મર્યાદાવાળી સ્ત્રીઓ હોય છે તેઓ તો બહાર ફરતી નથી અને કોઈને મુલ્ય દેખાડતી નથી પરંતુ નિલજ્જ અને મર્યાદા વગરની હોય છે તેઓ ચારે કોરે માટક્યા કરે છે તેથી નજરે પડવાનો સંભવ છે. તેમાટે ગમે તેવી સ્ત્રી હોય તે અપવિત્ર મદિરાના જેવી મોહક જાણી તેની સામુ પળ જોવું નાહિ. જેઓને પરિપૂર્ણ વિવેકદૃષ્ટિથી ભેદબુદ્ધિ ટલી ન હોય તેઓના અતઃકરણ-માંથી કામનાઓ નીકળતી નથી, અને તેનેલીધે ઇન્દ્રિયોના ભોગોમાં અભિરુચિ નિરંતર વધતીજ રહે છે. આવા ભોગની ઇચ્છાવાળાઓ સઘલુ દેખતાં છતાં અંધ બની જાય છે. આટલુંજ નહિ પણ પોતાના હૃદયચક્ષુને પણ તેઓ ફોડી બેસે છે. જ્યારે હૃદયચક્ષુ ફૂટયુ ત્યારે પછી, પાપ પુણ્ય કે સારુ નરતું કાંઈ તેઓને સૂજતું નથી અને ચારે કોરે ઠેસો ખાતા મુઠેહાલે આથક્યા કરે છે. આવાઓ સ્ત્રીરૂપ મદિરાના માહેથી કોઈ રીતે બચી શકતા નથી. જેઓ જગતની ઉપર મોટો ઉપકાર કરનારા તપસ્વી અને જેઓ સર્વ ભોગોથી ભરેલા હોય છે તેવાને પણ સ્ત્રીરૂપ મદિરા મોહ કરી દેછે ત્યારે ઉપરના પામર પ્રાણીની શી વાત ? પારાશર, ઇદ્ર, ચદ્ર, અને વિશ્વામિત્ર જેવાઓ કે જેના પરાક્રમનો સદૃશાંશ પણ કોઈથી થાય નહિ તેઓની ઇતિહાસમાં અપકીર્તિ આપણે કાંઈક સાંભળીયે છિયે તેપણ એ સ્ત્રીરૂપ મદિરાના મોહકપગથીજ. એ મોહિનીથી મોહ પામેલા પામર મનુષ્ય પ્રાણીઓ કેવાં કેવાં પાપ કરે છે તેનો ટુકો દાખલો એક લખ્યો છે.

ભારતખંડમાંહિના વાગડ દેશમાં એક કોઈ રાજાનો કારભારી ઘળો-જ કામી હતો. કાલની પ્રવલતાથી પોતાની સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યા છતાં પણ એ અવિવેકી અંધ તેના સંયોગથી વિરામ પામ્યો નહિ. એટલુંજ નહિ પણ વાલ-કના જન્મથી તેની માતાના સ્તનમાં ભરાયેલું દુધ ધવાઈ જવાથી તે ગ્રથીઓ ઉપભોગજેવી નહિ રહે વિગેરે હાડકા ચામડાના નીચ વિચારોનું નિરંતર સ્મરણ કરનાર તે અભાગીએ પ્રસૂતિકાલનો સમય પ્રાપ્ત થતાં વાલકને ઝોર જુલમથી મારી નાંચવાની ફરજ પાડી અને તેમ નહિ કરે તો સ્ત્રીને પણ ત્યાગ કરવાની વીક દેખાડી, જેથી તેને આધીન થઈને ટુકી વૃદ્ધિની સ્ત્રીએ તે નીચ કામ કર્યું. શિવ શિવ ! કેવું સાહસ, કેટલું અજ્ઞાન, અને કેવો

(અપૂર્ણ.)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

ક્રમિક ૧૭ મુ.

ચૈશાખ, સનત ૧૮/૫

અંક ૭ મો

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

અવસર ન આવવાવિષે

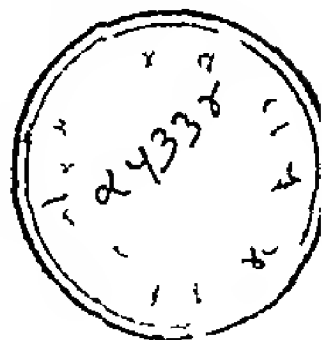
પદ

અનસર ધીત્યો નહિ આવે,—અવ
પનતી ખમર નથી પડતી આ, લોક સદા સમજાવે,—અ
ખાનપણામા રમત ગમતમા, રહિ રગખાણ મચાવે,
તરણપણામા તરણી તુને, નૌતમ નાચ નચાવે,—અં
વૃદ્ધપણે પગથતા પીડે, ચિતા ચિત્ત તથાવે,
કાલ અકાલે આવી પડતા, કયા બન કાઠ બચાવે?—અં
હૂક કપટ છળનાળા કર્મો, કાને કાજ કરાવે,
તન નન જન બધ જુદાજુદા તુ, હું અભિમાન ધરાવે?—અં
ચચન ચિત્ત ચપન આ કાયા, હું ખ અનેક બાવે,
પથ અહણ કર પુણ્ય થનાનો, દાન દયા કર દાવે,—અં
માનવજન્મ અમૂલ્ય મળ્યો તે ગીદ વૃથા વણસાવે,
ભય હઠનાગ કેશન હરિયુગ, કેમ ભમેવ ન બાવે?—અં

સતુષ્ટપણાવિષે

ષાદ્ભૂલવિક્રીડિત

આવ્યો ઉત્તમ જન્મ શુદ્ધ કુલમા, મત્તા મતી માપડી,
દે આનંદ મદાય તે ઉચ્ચને, આપે મયો આપણે,
ડીધા કમ, કરે પવિત્રપણથી, કીર્તિ કરી વોકમા,
મોઘો માનન જન્મ આ સદ્ગુણ છે, શાને રહુ શોકમા ?
પાળ્યો નર્મ પવિત્ર મર્મ સમજી, આલ્યો સત્યાગ્રમા,
શોવ્યો સાર વિચાર ને નિનયથી આ શ્રેષ્ઠ મયાગ્રમા,
ગણ્યા છે પ્રિય ચદ્રચંદ ચણે, આ ચિત્ત ના વોકમા,
મોના માનવજન્મ આ મદન છે, ગાને રહુ ગોકમા ?

સત્યમૂર્તિ મહારાજા હરિશ્ચંદ્રની સત્યતા.

(સપ્તમ પાને ૧૦૯ થી)

આ પ્રમાણે હરિશ્ચંદ્રનું વચન સાંભળી વિશ્વામિત્રે હસીને તે સમયે તેને કહ્યું કે—“ હે ભાગ્યશાળી રાજા ! આ તીર્થ પુણ્યકારી, પવિત્ર અને પાપનો નાશ કરનાર છે; માટે અહીં સ્નાન કરો અને પિતૃઓનું તર્પણ કરો. આજ ધણે પવિત્ર સમય છે; માટે આ પવિત્ર તીર્થમાં નાહીને તમારી શક્તિ પ્રમાણે દાન દીઓ. ‘ જ ધણી મહાપવિત્રતીર્થમાં આવીને નાહ્યાવિના જાય, તે જન્મમાંતરમાં આત્મહત્યા કરે એમ સ્વાયંભુવ મનુએ કહ્યું છે; એટલા માટે આ ઉત્તમ તીર્થમાં નાહીને તમારી શક્તિ પ્રમાણે પુણ્ય કરો. પછી હું તમને માર્ગ દેખાડીશ એટલે તમે નગરમાં જાઓ. હે સૂર્યવંશી રાજા ! તમે દાનથી રાજા કર્યો એટલે પછી માર્ગ દેખાડવા સારું હું તમારી સાથે આવીશ. ”

આ પ્રમાણે મુનિનું કપટ ભરેલું વચન સાંભળી રાજા લુગડાં ઊતારીને નદીમાં વિધિ સહિત નાહવા સજ્જ થયો. મુનિના વચનથી મોહ પામી ઘોડાને ઝાડની સાથે બાંધીને અવશ્ય ભાવિ પદાર્થના યોગને લીધે રાજા તેમને વશ થઈ ગયો. રાજાએ સ્નાનવિધિ કરી પિતૃ તથા દેવતાઓનું તર્પણ કરીને વિશ્વામિત્રને કહ્યું કે “ હે સ્વામિ ! હવે હું તમને દાન આપીશ. ગાય, પૃથ્વી, સોનું, હાથી, ઘોડા, રથ, વાહન કે બીજું પણ જે કાંઈ લેવાનો તમારી ઇચ્છા હોય તે હમણાં આપું. મારે ન દેવા જેવી કાંઈ વસ્તુ નથી એવો મારો પેહેલાનોજ નિયમ છે. એ નિયમ મેં રાજસૂય નામના ઉત્તમ યજ્ઞમાં મુનિઓની સમક્ષ પણ લીધેલો છે. એટલા માટે, આ ઉત્તમ તીર્થમાં તમે મળ્યા છો તો હવે જે તમારી ઇચ્છા હોય તે કહો તમે જે કહેશો તે હું આપીશ. ”

વિશ્વામિત્ર કહે છે.—હે રાજા ! પૃથ્વીમાં પ્રથમ મેં તમારી મોટી કીર્તિ સાંભળી છે અને વસિષ્ઠે પણ મારો પાસે વાત કરી છે કે ‘ હરિશ્ચંદ્ર જેવો બીજો કાંઈ પણ પૃથ્વીમાં દાતા નથી. સૂર્યવંશનો હરિશ્ચંદ્રરાજા સર્વ રાજાઓમાં ઉત્તમ છે. તેના જેવો દાતા થયો નથી અને થશે પણ નહીં. ત્રિશંકુના પુત્ર હરિશ્ચંદ્ર જેવો પૃથ્વીમાં કાંઈપણ મોટો ઉદાર નથી. ’ એટલા માટે હે રાજા ! આજ હું તમારી પાસે માગુ છું કે મારા દીકરાનો વિવાહ કરવાનો છે તો તેનેવાસ્તે ધન આપો.

હરિશ્ચંદ્ર કહે છે - હે બ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ ! સુખેના વિનાદ કરે તમારા માગવા પ્રમાણે આપીશ તમે જોડના ધનને છોડતા હોયો તે હું અવગ્ય પુરતી ગીતે આપીશ

આ પ્રમાણે ગજના વચન માલગી ઠગનામા તત્પર યજ્ઞેના નિશ્વામિત્ર મુનિએ ગાનવી માયા પ્રકટ કરીને રાજાને એક સુવંશ પુત્ર અને ગવપત્ની કન્યા દેખાડ્યા દેખાડાને કહ્યું કે “ હે બ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ ! આ સુવંશનાનો હમણા વિવાહ કરવાનો છે તમે કે જે ઉત્તમ ગૃહસ્થ છે, તેમને આજ બ્રાહ્મણના કિરાદીકરીનો વિવાહ કરી દેનાયો જાણ્યું હતા પણ અનિદ પુણ્ય વશે ” આ પ્રમાણે વિશ્વામિત્રનું વચન માલગી તેમની માયાયા મોહપામેનો રાજા ‘હા હું આપીશ’ એટલુંજ બોલ્યો, બીજું કાઠપડ બોલ્યો નહીં પણ નિશ્વામિત્રે મારી દેખાડતા રાજા પોતાના નગરમા ગયો નિશ્વામિત્ર પણ રાજાને ઠગીને પોતાના આશ્રમમા ગયા પણ વિનાદને નિનિ પુરે કરી નિશ્વામિત્રે અથોવ્યામા આનાને તે સમયે અગ્નિહોત્રનો શાળામા ઉભેના ગજને કહ્યું કે “ હે રાજા ! આજ આ અગ્નિહોત્રનો પેદિ માજ મને જે જોઈએ છે તે દાન આપો ” ગજએ કહ્યું કે “ હે બ્રાહ્મણ ! તમારે શું જોઈએ છે તે કહો જે જોઈતું હોય તે ને ને ને જોઈતું હોય તાપણ આપીશ હમણા આ મારા મા યજ્ઞ મેગવનાની માગે જગ છે જે માગના વૈભવ પામ્યા છતા પણ પગનોકમા સુખ આપના હુદ્ધ યજ્ઞને મેગવે નહીં તેનું જીવનું વ્યર્થ છે ”

વિશ્વામિત્ર કહે છે - ‘ હે મોટા ગજ ! આ અત્યંત પવિત્ર પેના મધ્યમા વગને હાથી, ઘોડા, રથ અને રત્નોયી શરપૂર મગી સામગ્રીઓ વાળું તમાડ ગજ્ય આપો ” - મુનિનું વચન સાલગી તેમની માયાયી મોહ પામેયા ગજએ દૈનયોગને લીધે કાઠપણ વિચાર કન્યા વગર ‘આ’તુ’ એમ કહ્યું અને અતિ દોષ વિશ્વામિત્રે ‘વીધુ’ એમ કહ્યું પણ વિશ્વામિત્રે કહ્યું કે “ હે રાજા ! હે મોટી મુદ્દિનાગા ! આ જાનમા જીવી જોઈએ તેવી દક્ષિણા આપો જે દાન દક્ષિણા વગરનું હોય તે નિષ્ફળ થાય છે, એમ મનુએ કહ્યું છે, માટે દાનને મધ્ય કરવા સાર શાસ્ત્રમા કહ્યું પ્રમાણે દક્ષિણા આપો ” વિશ્વામિત્રનું વચન સાલગી બહુજ નિમ્મય પામેનો રાજા બોલ્યો કે “ હે સ્વામિ ! હમણા મારે દેવતુ ના આપતુ તે કહો હે મહાગજ ! દક્ષિણાના નિષ્કયનું જે પ્રમાણ હોય તે કહો હે

તપસ્વી ! તમે નિશ્ચિંત રહો. દાનને પરિપૂર્ણ કરવા સારુ હું પુરતી દક્ષિણા આપીશ. ” રાજનું વચન સાંભળીને વિશ્વામિત્ર બોલ્યા કે “હમણાં અઢી ભાર સુવર્ણ રૂપ દક્ષિણા આપો. ” રાજાએ ‘આપીશ’ એમ કહ્યું. પછી પોતાની પાસે ધન નહીં હોવાથી ‘આ મેં શું કર્યું’ એમ રાજાને મોટો વિસ્મય થયો. આ સમયેજ એ રાજાની સેનાવાળાઓ કે જાઓ માર્ગે જુલાઇ જવાને લીધે વનમાં રાજાથી છુટા પડ્યા હતા તેઓ શોધતા શોધતા આવ્યા અને ત્યાં વ્યથ થયેલા રાજાને જોઇ મળવાના આનંદથી ભાગ્યતાં વખાણ કરવા લાગ્યા. સેનાવાળાઓની વાત સાંભળી કાંઈ પણ શુભ અશુભ નહીં બોલતાં પોતે કરેલા કામનો વિચાર કરતો રાજા પોતાના અંતઃપુરમાં ગયો. ‘જમાં આ સર્વસ્વ આપી દેવું પડ્યું’ એવા દાનનો મેં કેમ સ્વીકાર કર્યો. વગડામાં જમ લુટારાઓ ઠગી જાય તેમ બ્રાહ્મણે મને ઠગી લીધો. તપસ્વી બ્રાહ્મણે સહસા મને ઠગી લીધો. દેવના કૃત્યની ખખર પડતી નથી. હાય દૈવ ! હવે શું થશે’ એવી ચિંતામાં પડેલો રાજા વિકલ થઇને ઘરમાં આવ્યો. પતિને ચિંતામાં પડેલો જોઇ રાણીએ તેના કારણ વિષે પુછ્યું કે “હે સ્વામી ! તમે ક્યવાએલા કેમ જણાવ્યો છો. હમણાં શી ચિંતા છે તે કહો. આપણો દીકરો વનમાંથી આવ્યો અને વળી તમે રાજસૂય પણ કરી લીધો; તે છતાં શા માટે શોક કરો છો. શોકનું જ કારણ હોય તે કહો. તમારો ક્યાંય દુખજો કે બળવાન કોઇ પણ શત્રુ નથી. વરુણ દેવ પણ સંતોષ પામ્યા છે. પૃથ્વીમાં તમે સઘળાં કામ કરી લીધાં છે તે છતાં શા માટે શોક કરો છો. ચિંતાથી દેહની ક્ષીણતા થાય છે અને ચિંતા સમાન કોઇ પણ દુઃખ નથી, માટે હે રાજાઓમાં ઉત્તમ ! હે વિચક્ષણ ! ચિંતા છોડી દીઓ અને સ્વસ્થ થાઓ” આ પ્રમાણે સ્ત્રીનું પ્રીતિ ભરેલું વચન સાંભળ્યું તો પણ રાજાએ પોતાની ચિંતાનું કાંઈપણ શુભ કે અશુભ કારણ કહ્યું નહીં. ચિંતાથી ઘેરાયેલા રાજાએ ભોજન કર્યું નહીં અને શયનમાં સુતો તોપણ તેને નિદ્રા આવી નહીં. સવારમાં ઉઠીને એ ચિંતાથી પીડાયેલો રાજા સંધ્યા આદિ ક્રિયા કરતો હતો તેટલી વારમાં વિશ્વામિત્ર આવ્યા. એ સર્વસ્વ હરી લેનારા મુનિએ દ્વારપાલ પાસે ખખર કહેવરાવી. અંદર આવીને, વારવાર પ્રણામ કરતા રાજાને કહ્યું કે “હે રાજા ! તે વચનથી આપવા સ્વીકારેલું રાજ્ય અને તેની દક્ષિણારૂપ સુવર્ણ મને દે. હવે તારું વચન સત્ય કર ” રાજા બોલ્યો કે “હે સ્વામી ! હે વિ-

શ્વામિન! ગન્ધ કે ન હમણા મે તમને આપી દીધુ છે તે ઝાડી અને હુ
ખાનત અંગમા જઘરા તમે ચિતા નહીં કરો 'હે મહાજન! તમે માફ મ-
ર્વન શાસ્ત્ર રીતિ પ્રમાણે વડ લીધુ છે, માટે ન ઉપગની સુવર્ણરૂપ ક્ષિણા
આપનામા હમણા હુ અશક્ત છુ હમણા સવળુ ગન્ધ તમને આપી દી
છુ, પણ તેના ઉપગની ક્ષિણા તો કાળના યોગથી ન્યાગ પાછુ મારી પામે
ધન આવશે ત્યાગે આપીગ " રાજાએ મુનિને એ પ્રમાણે કહીને પછી પો
તાના પુત્રને અને ગણને કહ્યુ કે "આ બ્રાહ્મણને વેળીમા ઉભીને મે મા
હાથી, ઘોડા, ગાય, રત્ન અને સુવર્ણોયા ભરપૂર મોટુ ગન્ધ આપી દીધુ છે
ત્રણ શરીર નિના ખીજુ મધજી આપી દીધુ છે માટે હુ અયોધ્યા ઝાડીને
કોઈ ઘાટા વનમા જઘગ સધળી સમહિનાળા આ ગન્ધને નિશ્વામિત્રમુનિ
ભને મારોગીતે ભોગવે " નિશ્વામિત્રને માન આપતો એ મહાનર્માત્મા હરિ
શ્ચંદ્ર રાજા પોતાના પુત્રને અને સ્ત્રીને એ પ્રમાણે કહીને પોતાના વગમાથી
ખહાર નીકળ્યો ગન્ધને જતો જોડ ચિતાથી આતુર યજ્ઞના અને ૧૩
મોહોડાવાળા તેના સ્ત્રી અને પુત્ર, જન્મે તેની પગલાડે ચાટયા તઓને
જતા જોઈ નગરમા મોટો હાહાકાર વ્યાપી ગયો અયો પામા જેનાગ ન
ધળા પ્રાણિઓ કાવાહન કરના લાગ્યા કે "હાય હાય! હે ગન્ધ! તમે હુ
કામ કર્યુ આ કનેલ ક્યાયી આવ્યો પોતાનુ મારેલુ કરનાગ "તે તમને
હજ્યા છે " રાજાને ગણી અને મહાત્મા પુનની સાથે એ ચિત્તિમા જતો
જોઈ ગામમા મર્વ વર્ણો તે મમથમા હુ ખ પામ્યા હુ ખયી પીડાએના
બ્રાહ્મણ આ વર્ણો નિશ્વામિત્રને 'દુરાચાર અને નૂત છે એમ કહીને નિ
કારવા લાગ્યા એ નગરમાથી ખાહાર નીકળીને નિશ્વામિત્રે વનમા જતા
રાજાને મળીને કહોલ વચન કહ્યુ કે 'હે ગન્ધ! મને સુવર્ણરૂપ ક્ષિણા આ
પીને પછી જજે " જો હુ એમ કેહે કે 'હુ દેના આંકાલુ સોનુ નહીં
આપુ ' તો હુ એ સોનું ઝાડી ભી છુ તારા હૃદયમા લોભ હોયતો સવળુ
ગન્ધ પાછુ લે અને હુ આપી દીધેલુ છે એમ માનતો હાય તો ક્ષિણા
દેનાનુ જ સ્વીકાર્યુ છે તે પણ દે " અત્યંત ગદ ચિત્તવાળા હરિશ્ચંદ્ર ગ
જાએ, ઉપર પ્રમાણે બોલતા નિશ્વામિત્રને પ્રભામ કરી સામા હાય તેડાને
નીચે પ્રમાણે કહ્યુ

હરિશ્ચંદ્ર કહે છે - હે મુનિઓમા ઉત્તમ! હે સાગ નિયમોવાળા! હુ
પ્રતિવા કેડ છુ કે તમને સુવર્ણ આધ્યાનિના અગનુ બોજન નહીં કર

ચિંતા છોડી દે. હે સ્વામી ! હું કે જે સૂર્યવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ, રાજ-સૂર્યનો કરનાર અને મનુષ્યોને મનવાંછિત આપનાર ક્ષત્રિય રાજા છું તે યદુઋષાથી આપીને પછી ના કેમ પાડું. મારા ઉપર જે ઋણ છે તે મારે અવશ્ય આપવું છે. તમે નિશ્ચિત રહો. તમે મનથી ઇચ્છેલું સુવર્ણ હું આપીશ પણ મને ધન મળે ત્યાં સુધીના સમયની વાટ જુવો.

વિશ્વામિત્ર કેહે છે — હે રાજા ! તારાં રાજ્ય, ભંડાર અને સૈન્ય કે જે ધનનાં સાધન હતાં તે ગયાં તો હવે પછી તને ધનની પ્રાપ્તિ ક્યાંથી થશે ? તને હવે ધનની આશા વૃથા રહે છે. હું શું કહું. તું કે જે નિર્વન છે તેને લોભથી પીડતાં મને લાજ થાય છે, માટે હમણાં તું ‘ નહીં આપું ’ એમ કહી નાપ્ય એટલે હું મોટી આશા છોડી દઇને જ્યાં મને ગમે ત્યાં જઈ.

આદ્યાજતા રાજાએ આ પ્રમાણે વિશ્વામિત્રનું વચન સાંભળી તેમને ઊત્તર આપ્યો કે “ હે મહારાજા ! ધીરજ રાખો. હું ગમે તેમ કરીને પણ આપીશ. મારો, મારી સ્ત્રીનો અને મારા પુત્રનો દેહ હજી સ્વાધીન છે તો દેહોને વેચીને પણ હું તમને ઋણ આપીશ. હે બ્રાહ્મણોમાં ઊત્તમ ! અયોધ્યા પુરીમાં કાંઈ અમારો ગ્રાહક થતો હોય તો જુવો. નહીંતર હું કાશીમાં જઈ ત્રણે દેહને મૂલ્યથી આપીને દાસ થઈએ એટલે તમે અઢીભાર સોનું લઈને સંતુષ્ટ થાઓ. ’ આમ બોલતો હરિશ્ચંદ્રરાજ પોતાની સ્ત્રી અને પુત્ર સહિત કાશીપુરીમાં ગયો કે જ્યાં પાર્વતીજીની સાથે સાક્ષાત્ સદાશિવ રહ્યા છે. મનને આનંદ આપનારી તે નગરીમાં જઈને રાજાએ કહ્યું કે “ આ સુંદર નગરીનાં દર્શન થવાથી હું કૃતર્થ થયો છું. ” પછી ગંગાજીની પાસે આવી નાહી દેવઆદિનું તર્પણ તથા દેવપૂજન કરીને તેણે જવાને વાસ્તે માર્ગ જોવા માંડ્યો. દિવ્ય કાશીપુરીમાં પ્રવેશ કરીને તે રાજાને વિશ્વાસ આવ્યો કે “ આ નગરી કાંઈ મનુષ્યની નથી પણ સદાશિવની છે; માટે અહીં કાંઈક માંડું થશે ’ દુઃખથી પીડાએલો એ રાજા સ્ત્રીની સાથે કાશીમાં પગે આવ્યો જતો હતો. ત્યાં દક્ષિણા લેવા સાડ પાછળ આવેલા વિશ્વામિત્ર તેના જોવામાં આવ્યા. તેમને આવેલા જોઈ વિનયથી નમી હાથ જોડીને હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું કે “ હે બ્રાહ્મણોમાં ઊત્તમ ! આ મારા પ્રાણ, મારી સ્ત્રી અને મારો પુત્ર છે તેઓમાંથી તમારે જેનું કામ હોય તેને લીઓ. બીજું પણ જે કાંઈ અમારું કામ હોય તે આપે દેહેવું જોઈએ. ”

નિશ્ચમિત કહે છે—તમે મને ક્ષિણ આપનાની એક મહિત્તરી અવધિ કહો હતો, માટે જે તમારા વચનનું તમને અમરણ હોય તે આજ એ અનનિ પૂર્ણ થવાને વીધે મને દક્ષિણા દેવી જોજો

હરિશ્ચંદ્ર કહે છે—હે મહારાજ! હે જ્ઞાન તથા તપના બળનાળા! હજી અવધિ પૂર્ણ થઈ નથી પણ તેમા અઘેલા દિવસ આગ્રા છે, માટે તે પૂર્ણ થવાની વાટ જુવો વધારે વાટ જોનારી નથી

નિશ્ચમિત કહે છે—હે ગન્ત! ત્યાગે ઠાક હું આનતી કાને આવીશ પત્રી જે તે સમયે તું નહીં આપે તો હું તને ગાપ દશ

આ પ્રમાણે કહીને નિશ્ચમિત ગયા પછી રાજ ચિતા કરવા લાગ્યો કે “મેં જે સ્વીકારી છે તે દક્ષિણા હું નિશ્ચમિતને શી રીતે આપી શકીશ મને વન આપે એવા સપત્તિનાળા મિત્રો મને આ નગરીમા કસારી મળે અને મોજી રીતે મને હમણા વન કસાયો મળે ગન્તને પ્રતિજ્ઞ કરનાનો દોષ છે, માટે માગથી માગવાનું પાપ શી રીતે બની શકે વર્મશાસ્ત્રમા

જન, અધ્યયન અને યજ્ઞન એ ત્રણ ગન્તજોની વૃત્તિઓ છે એમ નિશ્ચય કર્યો છે દક્ષિણા આપ્યાનિતા જે હું એમજ પ્રાર્થુ છોડી દઈ તો શા લાભનું ધન ન આપવાના પાપને વીધે માટે નિશ્ચમા નીચ કીડો થવું પડે, અથવા પ્રેત થવું પડે, માટે તે કરતા શરીરને વેગવું એજ શ્રેષ્ઠ છે ” આ પ્રમાણે રાજતને બ્યાકુન, રાક, ચિતા કરતો અને મોહોડું નીચું કરી ઉભેલો જોઈને તેની શ્રાંજી આસુથી ગદ્ગદ નાળીવને તે સમયે કશું કે “હે આમી! ચિતા છોડી શા અને સ્વધર્મ પાળો સત્યથી મહિત થએલો મનુષ્ય, પ્રેતનો પેઠે ત્યાગ કરી દેના યોગ્ય થાય છે તે પુરુષોમા મિહ તુલ્ય’ પુરુષો સત્ય પાળવાથી અનિષ્ઠ બીજો કાઈ પણ વર્મ નથી એન નિદ્વાનો કહે છે જનુ વચ । મિથ્યા થાય તેની અગ્નિહોન, યજ્ઞયન અને ધન આપિ મનના ક્રિયાઓ બચ થાય છે સત્ય જોનનાગ યુદ્ધિમાન પુરુષો સમાગમથી અત્યંત તરે છે, અને જોહું ગોવનારા અનિર્તેદ્રિય પુરુષો નરકમા પડે છે, એમ ધર્મશાસ્ત્રમા કહેલું છે એક ગન્ત રાજસૂય તથા સો અથમેર યજ્ઞ કરીને સ્વર્ગમા ગયો હતો પણ એકવાર જોહું જોનવાને વીધ ત્યાથી બદ થયો હતો ” આ પ્રમાણે બીના વચન સાંભળી ગન્ત ગોથો કે “આપણા વગની વૃદ્ધિ કરનારે આ એક પુત્ર છે તેથી તેને વેચવો એ શાસ્ત્રનિરૂદ્ધ છે અને આને પણ વેચવી નહીં એવી શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે, માટે હું હિં

તું ડાહ્યાપણની વાતો કરે છે પણ આવા સંકટમાં મારે શું કરવું તે તું કહે." સ્ત્રી બોલી કે "હે રાજા! તમારું વચન મિથ્યા નહીં હોવું જોઈએ એટલામાટે મને વેચીને બ્રાહ્મણને દક્ષિણા આપો. પુત્ર ઉત્પન્ન થાય એજ સ્ત્રીઓને રાખવાનું ફળ છે તો એ ફળ તમને થઈ ચુકુ છે; માટે હવે મને રાખવાનું ફલ નથી." આ વચન સાંભળી રાજા મૂર્છા પામી ગયો. પાછી સજા આવતાં અત્યંત દુઃખથી વિલાપ કરવા લાગ્યો. કે "હે પ્રિયા! તું મને આમ કહે છે એ મોટું દુઃખ છે. હું કે જ પાપી છું તે પ્રેમ ભરેલાં મંદહાસ્ય સહિત તારાં ભાષણોને બુઝી ગયો એમ તું માને છે કે શું. હાય હાય. હે સ્વચ્છ હસવાવાળી! તારે આવું બોલવું જોઈએ કે? તું આ ન, બોલવાનું વચન કેમ બોલે છે" સ્ત્રીને વેચી નાખવાનું જને મન થતું ન હતું એવો રાજા એટલા વચન બોલી મૂર્છાથી અત્યંત ઘેરાઈને ધરતીપર પડી ગયો. મૂર્છાથી ધરતીપર સુતેલા તે રાજાને જોઈ બહુજ દુઃખ પામેલી તેની રાણી દયામણી રીતે વિલાપ કરવા લાગી કે "હે મોટા રાજા! હાય. આવું સંકટ ડાના ડોપથી આવ્યું કે જને લીધે, ઉત્તમ સયનમાં સુવા યોગ્ય તમે આ સમયે રાંકની પેઠે ધરતીપર પડ્યા છો. જ રાજાએ બ્રાહ્મણોને કરોડો ધન આપેલાં છે તે મારો પતિ આજ ધરતીપર સુતેલો છે હાય હાય. હે દૈવ! આ રાજાએ તારું શુ ભુંડું કર્યું છે કે જને લીધે ઈંદ્ર તથા વિષ્ણુ સરખા રાજાને તે આવી નીચ દશામાં પોહોચાડેલો છે." પતિના દુખના અસહ્ય ભારથી દુઃખાગ્રસ્તી તે રાણી આટલાં વચન બોલીને ધરતીપર પડી ગઈ. એ જોઈ મહા દુઃખ પામેલો અને ભૂખથી વ્યાથ થયેલો તેઓનો બાલક પુત્ર બોલ્યો કે "હે બાપ! હે બાપ! મને અન્ન આપો. હે મા! મને જમવા આપો. મને બહુજ ભુખ લાગી છે. મારી જીભની અણી બહુજ સુકાય છે.

(અપૂર્ણ.)

ચર્ચાપત્ર.

મેહરબાન તંત્રી સાહેબ.

સાથેનું ચર્યાપત્ર આપનાં પ્રૌઢ માનપત્ર ચોપાનીઆના આવતા અંકમાંજ કૃપા કરી દાખલ કરશે. એ ચર્યાપત્ર માર્ચ માસનાં પ્રિય-વદમાં આવેલા શાસ્ત્રી શંકરલાલનાં રચેલ અંદ્રપ્રભા ચરિત્રના વિવેચન ઉપર હોવાથી વ્યાજબી રિવાજ મુજબ તેજ ચોપાનીઆના તંત્રીને મે પ્રથમ મોકલેલું હતું. પણ તેમણે તે દાખલ કરવાનું કમ્પત ન કરવાથી

આખર આપના ઉપર મોકલવાની જરૂર જણાઇ છે તેમને મેં જે નકલ મોકલી હતી, તે તેમણે પાછી પળ કોપા. તથા શા કારણથી ન મોકલી તેથી આ નક્કન માગી પાસે પ્રથમની એક અપૂર્ણ નક્કન હતી તે પરથી તેવા સ્મૃતિથી તેવા કવિ પડી છે માટે મનેના અક્ષરે અક્ષર મળતા નહીં આવે, તોપણ મનનજ ખરી એની એજ છે

પ્રિયવદના તત્ત્વો ગા. મહિમાન નજીલાઇ હોનાથી તથા વિવેચનને અતે ખીજી કડ સચના ન હોનાથી તે વિવેચન પણ તેમનુજ કહેન હોવું જોઈએ, એમ નારી આ ચર્યાપન પણ તેમનેજ મોનીને લખવામા આવેલ છે, અને કેટલાક કાગાથી તે અક્ષરે અક્ષર આજ પ્રમાણે છાપવાની જરૂર છે, માટે તેમ કરના હુ આપને નિનતિ કર છુ

નિ ચર્યાપન વખતાર

રા રા પ્રિયવદના તત્ત્વો સાહેબ,

આપના ગયા માય માસના ચોપાનિઆમા ગિદ્ગકવિ ચાસી ગદર લાલના રચેલા ચંદ્રપ્રભા—ચરિત નામના પુસ્તકપર જે વિવેચન આવેલું છે, તેના સમઘમા મારે ચોડુ વખતારનું છે, તે કૃપા કરી આપના માન પામેલ ચોપાનિઆના આનતા અકમા અખન ક શોજી

આપે તે પુસ્તકવિશે કહેની ટિકામાની કેટલીક તો અગીકાર કરવામા કઇ હરકત નથી, પણ કેટલીકની સત્યતા મારે ખહુ વાધો લેવો પડે પ્રથમ તો આપે તે પુસ્તકનિરો ટીકા દગ્તા જે ભાષા વાપરેલી છે, તે અ ચોગ્યગીતે સખ્ત છે, અને આપના જેવા, હાનના કેટલાક ઉછાછળા મેં જ્યુએટોમા નહી ગણાતા, પ્રૌઢ નિદ્ધાનને ન ગોલે તેની છે આપ વખો છો કે, “પ્રખ્યાત ગાણધ્વિના અન્યનુ આપણા વિદ્વદ્વર રા છ ગનવાય પડ્યાએ” અપૂર્વ ભાષાતર કર્યું, ત્યાગપછી, લોઢામા એવોજ વા વાધો છે કે ખવાજ ખાણુ મની જઈએ ” ત્યાગ પછી એની મતવખનુ વખો છો, કે હુદ્ર લેખકો જે એની ને અનુકરણ કરીનેજ રહે છે, તે મના હવાતિઆવિશે અમે મૌનજ ધારણ કરી ગખ્યુ હતું, “પણ પડિત વર ગિદ્ગકવિને પણ તે મારે જવાનો નિચાર થયેનો જોઈ કાઠક બોલવા ઇચ્છીએ છીએ ” આની ગીતે વખીને, ગા છગનવાનના કહેવ કાદમ્બ’ રીના ભાષાતરપરથી તેનું અનુકરણ કરનાર વર્ગમા કવિશ્રીને ગણી કાઢાને આપે એક મોટી ભૂલ કરી છે એટલુંજ નહીં પણ આ અને ત્યારપછીનું

પણ ઠેટલુંક વકોઝિત ભરેલુ લખાણુ, કે જેમાં આપ ઉપરથી એમ ગતાવ-
વાને પ્રયત્ન કરો છો કે આપ ને આ કવિને લાગુ પાડવાને નથી ગચ્છતા,
તે એક સહ્ય અને વિચારવંત લેખકથી ન લખાય તેવું છે.

આપ જાણતા નહીં હો, કે ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર કાદમ્બરીનું એ ગુજરાતી
ભાષાંતર પ્રસિદ્ધ થયા પહેલાં છપાયલું છે. અને આર્યધર્મપ્રકાશ ચોપાનિ-
આંમાં તે છૂટક છૂટક લખાઈને આવતુ. એ તો ગુજરાતી છે. અને શાસ્ત્રી-
જીના રચેલ મૂલ સંસ્કૃતનું તેમના જે મુખ્ય વિદ્યાર્થીઓએ કરેલ ભાષાંતર
છે; માટે તે મૂળ સંસ્કૃત તો કાદમ્બરીના ભાષાંતર પહેલાં કરેલું વહેલુ લખા-
યલું હોવું જોઈએ, એ આપજ વિચાર કરો. ત્યારે આપરથી આટલું તો
નિઃસંશય સિદ્ધ છે, કે ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર આપના લખાણુપરથી સૂચવાય છે
તેપ્રમાણે, કાદમ્બરીના ભાષાંતરપરથી થયેલ તેનું અનુકરણ નથી. હવે
આપ કદાચ એમ કહેવા માગતા હો, કે કાદમ્બરીના મૂલસંસ્કૃતપરથી થ-
યેલ એ અનુકરણ છે તો તેના જવાબમાં કહેવાનું નીચે મુજબ.—આપ
પ્રથમ લખો છો, કે “વસ્તુનુંજ અનુકરણ કર્યું છે એટલુંજ નથી પણ ભાષાનું
એ અનુકરણ કરેલું છે” આ વિચાર પ્રમાણે પ્રથમ ભાષાના અનુકરણ
માટે જોલી, પછી વસ્તુના અનુકરણ માટે હું જોલીશ.

ભાષાના અનુકરણ માટે પ્રથમ તો એ કે, આપે ચંદ્રપ્રભા ચરિત્ર
મૂલ સંસ્કૃત હજુ છપાઈ બહાર પડેલ ન હોવાથી તે વાંચેલ નહીં હોય,
એટલે તે વિષે ભાષાંતર ઉપરથીજ એકદમ વિચાર આપી દેવો એ દીર્ઘદૃષ્ટિનું
કામ નથી. તોપણ, ભાષાંતર ઉપરથી મૂલની શૈલીનો વિચાર આવી શકે
છે, એમ ધારીએ, અને તેથી મૂલ સંસ્કૃતની ભાષા પણ કાદમ્બરીની ભા-
ષાને મળતીજ છે, એમ કદાચ એક વાર કપૂલ રાખીએ. તોપણ આમ શા
માટે ન હોય, કે કવિ શ્રીશંકરલાલજીને જાણુ, કાલીદાસ, દન્ડી, માધ આદિ
ખીજ સંસ્કૃત મહાકવિઓના રચેલા ઉત્તમ સંસ્કૃત ગ્રન્થોનો ઘણો પરિચય
અર્હર્નિશ હોવાથી, તેમની પોતાની સંસ્કૃત ભાષા પણ સંસ્કારને લીધે ઘણે
દરજે તે પ્રાચીન સંસ્કૃત કવિઓની ભાષાના જવી સ્વાભાવિક રીતેજ થઈ
ગઈ હોય? અને જો એમ હોય તો આ પુરતકમાં જણાતું ભાષાનું મળતા-
પણું એ ખાસ અનુકરણ ન જ કહેવાય; તથા ને ઢાઢપણુ રીતે દોષ પાત્ર
નથીજ; પણ ઉલ્લહુ ઠેટલીક રીતે માનને પાત્ર છે; કાગણુ કે. આવી ઉત્તમ
ભાષાનો સંસ્કાર એસવો બહુ મુશ્કેલ છે; અને આ કવિના બહાર પડેલા

મન્કૃત ચન્થો, સાવિત્રી ચરિત્ર નાટક અનુસારાશ્યુદય અને ભોગવતી ભાગ્યોદય, સેવ્યસેવક ધર્મ ગાનિ, એ ગેડના સંસ્કરના નમુના છે, તથા તેમનો કાઠ પપા ચન્થ (મન ચન્કૃત) વધ વાચી જોવાથી સહેજજ જણાઈ આવે છે, કે એ મન્કૃત વિદ્વાનના આપાત્રી ગૈરી દેવી નરવ, છટાદાર, અને નહજ માલુર્યવાળી છે એમ તો એમજ કહીએ છીએ, કે એક ચદ્રપ્રભામાજ નહીં, પણ એમના દરેક પુસ્તકમા એમની મન્કૃત ભાષા પુરાતન મન્કૃત લેખકાની ભાષાનુ અનુગ્મણ છે, એટલે કે એના જેવી છે એ એમનો દોષ નથી, પણ એ પ્રુખી છે તે છતાં એ બાબત પર ચાગ્ય વ્યાન ન આપતા એમને પોતાનો ગમે તેવો મત આપી દેવો એ લાગા વિચારવાળાનુ કામ નથી આજ અનુભવી અને વિદ્વાન લેખકના નિશે વિચાર આપતા ખુબ તપાસવાનુ છે

આપનો ખીજો વિચાર, જમા ગાપ ગાવો છે, કે ચદ્રપ્રભા ચરિત્રના વસ્તુમા પણ કાદમ્બગીનુ અનુકરણ છે, તેની આગે એમ એક રીતે મળતા છીએ, અને નના કહીએ છીએ માત્ર વસ્તુમાજ નહીં પણ વસ્તુના સકલતામા પણ કાદમ્બગીનુ અનુકરણ છે પણ જોવાનુ એ છે, કે કાદમ્બગીના ગહન વસ્તુ મન્નતાનુ એટલી પ્રતેહન રીતે અનુકરણ કરવુ એ કઈ મહેલુ કામ નથી હાનના દેટવાદ ખગ વિદ્વાન વગમા ગણાતા લેખકોમાના પણ ઘણાખરાથી તો એ કામ મનુ વગબગ અશકર છે એમ તો જોઈને ખુસી થાએ છીએ, કે એ વસ્તુ સકલતાનુ એટલી દ્વેષથી અનુકરણ કરનાનુ એવુ દુર્ઘટ કામ સાગી રીતે પાર ઉતારવામા તો કવિ શકરવાને ખીન્નતા મ્મતા ગકિતની કાઠક નિમેષતા અને વખાણવા લાયક કુશળતા ખતાની છે અનુકરણ કરવુ એ કાર્ય પોતેજ ને દોષ પાત્ર દોષ, તો દુનિઆના વ્યવહારના ધગા ખા કાર્યો આગળ મનેનાના અનુકરણો હોનાથી જવા દોષને પાત્રજ યશે વ્યાવહારિક કાર્યો એક તરફ મૂકતા, અને ક્ષત લેખો સમનીજ બોલતા પણ ને ખગી તપાસ કરીશુ તો પાછળથી થયેના ઘણા લેખકોના વખાણો વાપુ કગીને આગળ થઈ ગયેના લેખકોના અનુકરણોમા માનમ પડશે ખીન્ન તો શુ પણ બાણકનિના પોતાના ત્રિપેજ બોનીએ, તો તેની કાદમ્બગી પા ખીન્ન તેની અગાઉ થયેન એક સન્કૃત લેખકના ચન્થનુ અનુકરણ છે એમ મનાય છે અને તેમા પણ માત્ર “વસ્તુનુજ અનુકરણ કર્યુ છે એટલુ નથી, પણ ભાષાનુ એ અનુકરણ

કરેલું છે.” તેમ છતાં પણ એજ કાદમ્બરી અન્યને કીધે બાણ એક કુશળમાં કુશળ કવિ ગણાઇ ગયો છે, અને તેનું એ પુસ્તક સંસ્કૃત ભાષાના ઉત્તમમાં ઉત્તમ પુસ્તકમાંના એકનું માન ધરાવે છે, અને તે યોગ્યજ છે કેમકે તેમાં જોવાનું એ છે, કે એક ઘણી મુશિક્કવ અને ઉમદા ચીજ અથવા કૃતિનું અનુકરણ કરવામાં તે કરનારે કેટલું આતુર્ય વાપરેલું છે, અને તે કરતાં વખતોવખત તેના પોતાનાજ ઇશ્વરદત્ત અથવા યત્નથી પ્રાપ્ત કરેલ કૌશલ્યવડે આખી કૃતિને તેણે કેવી શોભાવી દીધી છે ! અનુકરણનું કાર્ય પોતેજ દોષપાત્ર નથી; જ દોષપાત્ર છે, તે તો તે અનુકરણનાં પરિણામરૂપ કૃતિની અયોગ્યતા અપૂર્ણતા, અથવા નિર્માલ્યતા છે આ કંઈ પણ વિચાર ન કરતાં એકદમ કોઇપણ અનુકરણનેજ અયોગ્ય રીતે નિન્દી કાઢવું એ આપના જેવા લાંબા વિચારવાળાનું કામ નથી.

આપ લખોછો કે “અમને આશ્ચર્ય લાગે છે, કે કવિપદ ભૂષિત શ્રીશકરલાલજી કથા રચવામાં લાંબાં લાંબાં ભાષણ, તથા શુષ્ક બોધ, અને પ્રાચીન સમયની વાત કરવા છતાં અર્વાચીન સંગતિઓનો સેળભેળ એમ કેમ કરી બેઠા હશે ! ” પણ આ પુસ્તકમાં એવી રીતે અર્વાચીન સંગતિઓનો સેળભેળ અયોગ્ય રીતે કેમ અને કયે ઠેકાણે થયો છે, એ ખતાવવું મુશ્કેલ પડશે. શું આપ એમ ધારો-છો, કે પ્રાચીન સમયમાં લાંબાં ભાષણો નહીં થતાં હોય, કે ભાષણોથી બોધ નહીં અપાતા હોય ? કે શું પ્રાચીન સમયમાં વિધાદાન નહીં અપાતાં હોય, કે પાઠશાળાઓ અને કન્યાશાળાઓ નહીં સ્થાપાતી હોય ? અથવા એવું શું એ પુસ્તકમાં છે, કે જ પ્રાચીન સમયમાં નજ હોય, પણ માત્ર અર્વાચીન કાળમાંજ દાખલ થયું હોય ? અમને તો એવો કોઇ અયોગ્ય સેળભેળ જોવામાં નથી આવતો, કે જને માટે આપને ખાસ એટલું લખવું પડ્યું છે. કોઇપણ જાતની ભૂલજ શોધવી, અથવા ગુણને પણ દોષ રૂપે ખતાવવા એ નિષ્પક્ષપાત પરીક્ષાથી વિરુદ્ધ છે. દોષ ખતાવતાં પહેલાં તેને માટે પુરાવા આપવાની મુખ્ય જરૂર છે; અને કોઇ પણ બાબતવિષે કંઈ પણ નિશ્ચય બાંધતાં તેમાં જાંડા ઉતરીને તથા નિષ્પક્ષપાત રહીને પૂરેપૂરી તપાસ કરવાની બહુ આવશ્યકતા છે.

આપના એ પુસ્તક સંબંધી એક વિચારની સાથે મળતા આવી, અમારે કબૂલ કરવું જોઇએ, કે એ અન્યકારે પુસ્તકમાં વગ્ગે વગ્ગે લાંબાં લાંબાં ભાષણો જોઇએ, તે કરતાં વધારે મૂકેલાં છે, અને તેથી વાર્તાના રસમાં ઘણી-

નાર ભગ પડે છે આનુ કા પા અમને તો એમ લાગે છે કે, નાતાનો અમ
જળનનાની આઝાદાના કરતા કોઈ પણ ગીત જનનમૂલને ગોત્ર આપનાર
આતુરતાનુ જે કનિમા વચા દોનાથાજ મામ યથુ હશે, અને તમા ગો
તાની આ નેમ પાન પાડતા નાર્તાના રસ માટે મગમગ રકાર પાડી પા
બોધ આપનાની ઘટ્ટા રાખનાર માપમે આટલું પણ જોનાનું, કે જેની
યુક્તિથી અપાયતો બોધ વધારે અસરકારક થઈ પડશે બોધ માપમે એજ
માત્ર કર્તવ્ય નથી અરુ કર્તવ્ય તો બોધ જેની ગીતે અમ કાર્ય કર્યો
એજ છે જેવળ ભાષણોથી જે બોધ થાય છે, તેના કરતા નાર્તાનો રસ
જળવાઈ રહીને પાત્રોની વતણુથી જે બોધ થાય છે, તે વચા અમરકાર્ય
નીવડે છે અમાર કહેનુ એમ નથી, કે ભાષણો કેના નિગમજ હાય છે,
અથવા તેથી અપાયતો ગોત્ર લાગતોજ નથી ભાષણોમા પણ અમુક રસ
તથા બોધકરકિત છે પણ તે ભાષણો કોઈ કોઈ વખતેજ, જેમ મને તેમ
દુકા અને ખગ અમરકારક શબ્દોમા લખાયના હોના જેજો નામા લામા
ભાષણો કેટલીક નાર મદુ કટાણો ઉપ નનતારા અને સુધક જેના લાગે છે
તથા વાર્તાના રસને તોડી પણ નાખે છે આ પુસ્તકના કામા ભાષણો તો
એવા છે, કે જે એક અમુક કષીમ હમ પ્રમાણે ગોઠનાયના હોઈને તેમા
રસ તથા સ્વાભાવિક જુરસો કવચિતજ જોનામા આવે છે એના ભાષણો
માણસના મનપર ઘણાજ યોડા અસર કરી રાખે છે, અથવા નયોજ રૂતા
એમ કહીએ તોપણ કંઈ ખોટું નથી આમ છતા કનિના સ્વાભાવિક
વાકમાલુર્થથી તથા કેટલીક આતુરયુક્ત વાચ્યગ્યનાથી કોઈ કોઈ નાર એ
ભાષણોની નિરસતા એાછી થાય છે ખગ પણ એ મિનાય કોઈ કોઈ
ભાષણો આ પુસ્તકમા એના છે, કે તે જેટલા જેછા તેટલા દુકા હોઈને,
બોધમા એના પૂર્ણ અને કેટલેક વરજે અમરકારક પાવુ છે, કે કાદમ્બરીના
મર્મ ઉપદેશક ભાગોમા શ્રેષ્ઠ જે સુકનામનો ઉપદેશ મનાય છે, તેની મને
ખગ કુજે અથવા વખતે તેનાથી ચડે પણ ખગ પણ છત્રેજ અને ખાજ
ભાષામા આવી મતનખની કહેનતો આનારણ છે, કે શબ્દો જે અમર કરે
છે, તેના કરતા આચણો વધારે કરે છે માટે ગોત્ર આપનાનો ઉત્તમ
રસો આચણોજ છે એ રસ્તાનો ઉપયોગ પણ આ પુસ્તકમા હામહામ
કરેનો છે તેમા જાદે જાદે વખતે જૂદા જૂદા પાત્રોની જે પ્રનગાતુમા
વર્તણુકા ખતાવવામા આવી છે, તે અરેખગી માનને પાન છે, અને તે દ્વા

રાએ વાંચનારાઓને ધોધ આપવાનો જે પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે, તે જેટલો અસરકારક અને સુધારક થઈ પડશે, તેટલો ભાષણોથી ધોધ આપવાનો કરેલ પ્રયત્ન કદી નહીંજ થાય. આઠી તો એ પુસ્તકનું લગભગ દરેક વાક્ય કાંઈક શુભ ફળદાયક જણાય છે.

આ શિવાય કોઈ પણ જાતનો ધોધ આપવા માટે રચાયેલ વાર્તામાં ખીજ એક આવશ્યકતા એ છે, કે તેમાંના પાત્રો, તેમની વર્તણૂક, અને તે વડે ગોઠવાયેલી વાર્તાએ આધુનિક કાળમાં લક્ષ્ય અથવા આધુનિક બુદ્ધિને સંભવિત લાગે એવી હોવી જોઈએ; એમ હોય તો અસર વધારે થાય છે. એટલુંજ નહીં પણ જો તે વાર્તા, પાત્રો અને આચરણો સઘળાં ખરેખરાં, અનેલાંજ હોય, તો અસર સર્વથી વધારે થવાનો સંભવ છે; જોકે તેમાં પણ લખનારનાં ચાતુર્યપર અને વાંચનારની પાત્રતાપર ઘણો આધાર છે. જોડી કાઢેલી વાતોમાં અને તેમાં પણ મુખ્યત્વે આવી પુરાતન કાળની વાતોમાં તેનું કાલ્પનિકપણું માણસના મનમાં વારંવાર તરી રહીને, અથવા તેમ નહીં તો છેવટના વખતમાં પણ ધ્યાનમાં ચડી આવીને, તેના ધોધદાયક ભાગની અસર મન પર થોડી થવા દે છે, અને તેથી એવી કથાઓને એક કાનેથી સાંભળી બીજી કાનેથી કાઢી નાખવા જેવુંજ થાય છે. પણ એથી ઉલટું દુનિયાના ઇતિહાસમાં પ્રખ્યાત થઈ ગયેલા અથવા દુનિયામાં જીવતા હોઈને જેમની વર્તણૂક ખરેખરી અનેલી હોય, તેવા પુરૂષો અથવા તેવી સ્ત્રીઓનાં જીવનચરિત્રો જે અસર કરે છે, તેના દાખલા કેટલીક વખત નજરે જોવામાં આવે છે.

માટે પુરાતની અસંભવિત લાગે અથવા કાલ્પનિક વિષયોપર લખી લખીને ધોધ આપવામાં પોતાની કુશળ કલમને નિરર્થક શ્રમ આપવાના કરતાં, આધુનિક બુદ્ધિને સંભવિત અથવા ખરેખર અનેલી એવી બાબતો લઈ તેપર પોતાની નિપુણતા અને મહેનત વાપરી તેને સફળ કરવી એ વધારે સાઈ અને ડહાપણનું કામ છે, અને આવીજ સદ્ગાહ જો આપ શંકરલાલ કવિને આપતા હો તો અમે તેમાં આપને વધારે એકમત થઈશું.

ઉપર બતાવેલી આ પુસ્તકની ખુબીઓ તથા ખામીઓ ઉપરાંત તેમાં ખીજ નાની મોટી ખામીઓ કેટલીક છે, કે જે સાધારણ વાંચનાર જણી શકે તેમ નથી. તેની સાથે તેમાં ખીજ કેટલીક નાની મોટી ખુબીઓ પણ એવી છે, કે જેની કીંમત સાધારણ વાંચનાર સમજી શકે તેમ નથી. આ સર્વ-

માથી જટલી અને તેટલી ખતાવવાનો મારો નિચાઈ હતો પણ તેને માટે આ પ્રસંગ ન દોવાથી તથા તેમ ક તા એક નિસ્તૃત વાર્તિક થઈ નય, એની ધામ્તીથી તે મુલતવી ૧૫૫ પડે છે નિચાઈ તો આ સર્વ દુક કરવાનો હતો, તે છતાં, જેમ અને તેમ કામ ખાત્રી ભરેલું અને પૂર્ણ કરતા, તે પણ આટલું વાલુ થઈ ગયું છે, એ દરગુજર કરેલો

વિ પ્રવેશક

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત

(સબ્ધ પાને ૧૪ થી)

હરિદત્તને ભીમલાએ કેટલા રાખ્યા તે વાત પ્રતને ગમતી । હતી તેજાનાં ઉત્તરકાર્ય યદ્ય રહ્યા પછી ગજ્યાલિપેક થવાને દિવસે સભા મળી તેમા પ્રતએ એવો અલિપ્રાય જણાવ્યો કે, મત્રી હરિદત્ત, મહારાજ ભૂપત સિહના માનીતા, અનુભવી અને ચતુર માણસ છે, મારે એ કે મા દોય એમા શોભા નહિ એને ઠોકવાથી જો આપને કોઈ પ્રકારનું તેના તગ્ધરી, તુકશાન વાચ તો અમે તેના જમીન થઈએ છીએ આની વાત વાચ છે ત્યાં એક માણસે આવીને ભીમલાના હજુરમા કાગળ આપ્યો, જેમા નીચે પ્ર માણે અમર હતા

“લાગ્યરાણી ભાઈ શ્રીભીમલાની ચીરજીવી પણ દોષો ના ખાત્રી વખતુખાની આશીશ વાચેલો મોજુ મારી તમીયત મારી નહિ દોનાથા બાલુભા વિગે સર્વને અટી ગેકેન છે, અને વના તમારી પાસે એ માણ છુ કે, કાકા હરિદત્ત મત્રીને અહીં તરત મોકલાવશે હુ આગા ગણુ છુ કે બેનનુ ઘણે દિવસે આટલું કામ તમો વિસારશે નહા

માગીપર માયાણ તેજાના દેવ થયાના ખગર માલગી અમને સર્વને ઘણો ખેદ થયો મા વગરના અમે ભાઈબેનના એજ માતા હતા એમના લાડ મબારતા આખ્યોમાથી પાણી સુકાતુ નથી અને બાલુભાતો માગ કરતા પણ વધારે શોકમા ખુદેવા છે એ સહુ તગ્તજ આવવાના હતા પણ હવે તે માગી માથે આનરો આ ટાણે રાજ્યના મદોખસ્તની ઘણી જરૂર છે, મારે આપણે જ્યામુધી લેણા દેવા હતી ત્યાસુધી લીવી, એમ ધાગી શોક દૂર કરી, પ્રતને ગાજ રાખશે, એટલે હુ રાજી છુ આપને અત્રે પધારવા જરૂર નથી આપ ગજ યયા એ નાતવી હુ બહુ ગજ યદ્ય છુ, મારે માગ આગીર્તા રૂપે જ હુ ખુશાલીથી મોકલુ છુ તે કમુલ રાખશે ”

આ વાંચી ભીમલા વિચારમાં પડી ગયા. રામવર્માને પણ વંચાવી સંમતિ લીધી. છેવટ એમ ઠેર્યું કે, હરિદત્ત મંત્રીને કેદ કરવામાં આપણે ઉતાવળ કરી છે, તે ભૂલ થઇ છે; કેમકે એણે કાંઇ આપણું અહિત કર્યું નથી. જે ચીઠી પકડાઇ છે તે માણ તેજબાએ પોતાનાજ મનના ફેરફારથી લખી છે, પણ હરિદત્ત મહારાજની કાંઇ આપણે તેવી વર્તણૂક જોઇ નથી. તો હવે પ્રજાને રાજી રાખવા, તથા કશળીબાને ન ખબર પડે તેની અગાઉ છોડી દેવા એ વધારે સાચું છે. એવો ઠરાવ થતાં હરિદત્તને કેદમાંથી કાઢીને દરબારમાં બોલાવ્યા. ધ્યેલા પશ્ચાત્તાપથી તેને પાગડી બંધાવવા વિચાર ભીમલાએ કર્યો; પણ હરિદત્તે કહ્યું કે, હવે હું ઘરડો થયો છું માટે દરબારના કામને યોગ્ય રહ્યો નથી. જો હુકમ હોય તો, અહીંથી માટે મારાં બાલકોને લઇ જતા કરવા જવા વિચાર છે. આના જવાબમાં એવો ખુલાસો થયો કે, હમણા એક વર્ષસુધી દરબારની ક્યાંક પણ જવા દેવાની મરજી નથી; માટે તમારે ઘેર રહેવું. જરૂર પડશે ત્યારે દરબાર તમારી સલાહ લેશે. આ હુકમ પ્રમાણે હરિદત્ત પોતાને ઘેર ગયા. પછી ભીમલાએ વખતબાને એવો જવાબ લખી મોકલ્યો કે, “આપની તબીયત ખગડવાના ખબર સાંભળી દીલગીર થયો છું. રાજ્યનો સંઘર્ષો નવો બંદોબસ્ત ચાલે છે; માટે હરિદત્ત કાકાને રજા આપી નથી. થોડા દિવસ પછી તેને મોકલીશ. બાલુભા ભાઇ અને જમનાંબા કાકી ત્યાં છે, એટલે હું નિશ્ચિત છું. આપના ખુશી ખબર વખતો વખત દેહેવરાવતાં રહેશે. બાકી ખબર પછી લખીશ.”

આ ચીઠી કશળીબાને માણસે પોચાડી નહિ, તે પેહેલાં તો બાલુભાને કશળીબાના સ્વાધીનમાં સોંપી દેવશંકર છાતી રીતે આવીને પોતાના પિતાને મળ્યો. હરિદત્ત પુત્રને જોઇ ગદગદ થયા, પણ દેવશંકરે ધૈર્ય રાખી કર્તવ્ય કર્મ પુછ્યું. હરિદત્તે કહ્યું કે ભીમલા કરતાં પાસવાન માણસો ઘણા દૂર છે માટે બાલુભાને યોગ્ય સમય વગર અહીં લાવવા નહીં તેમ તમારે પણ ત્યાંથી અને આવવું નહીં. હું ગમે તે યુક્તિથી એ ચાર મૈત્રે પણ ત્યાં આવીશ અને ત્યાંથી પછી જે વિચાર સુજે તે ખરો. પણ વાડ ગોરજીને મોકલવાનું શું કર્યું? દેવશંકરે કહ્યું કે એ વિષે ચિંતા ન કરો. ગોરજીને ખીજ સખાવત સાથે પાંચ હજાર મોર આપી રવાના કરી દીધો છે અને તે પરખારો આપણે છિયેં ત્યાંજ આવશે. તમે, મારો વિચાર એમ છે કે ખબર ન

પહે તેમ અહિં આપણા ભાજીને લઈ મા । માથે ચાનો હરિદત્તે
 કહ્યું કે, એ વાત ખરી છે પણ હજી કોઈપણ આપવા આપણીપર આ
 વાતનો છે તેમા જો હુ એની જી શનર નીચું તો તે વાતમા તે નચા
 માની જાય તોય । એટલુ છે કે તેમા હુ કાંઈ મીતો નયો અહીથી ન-
 વેને તુ હજી જ અને ખજીનો તયા અન રો પા તયા નય જ તયા પછી
 માગયી ગામ મેનાય તેમ છે આપ્રમાણે વાતચિત કી દેનગર સુનતાન
 પુર ગયા ત્યા ભીમભાને કાગળ આની પોચો હતો કાગળીમાએ તે
 કાગળ દેનગરને નચાવ્યે પછી દેનગરે હુ કે દેખાનામા હતા ત્યાથી
 તો ગડેવા છે કારભારની પાવડા તેમણે મારી થી અને એટલેક સામાન
 અહીં લાવનાનો છે ને આનો ગયા પછી મા । પિતાજી અહીં આનશે
 આ વાત કાગળીમાને ગમી નહીં મહુ અચળ અને ચતુર હતો ક-
 ગળીમાએ પોતાના પતિને વિનતા કરીને તાનો નાયગ કાગળી મનાવ્યો
 અને બાલુભાને ફેળનામાં આપનાતુ કામ ચનાવ્યુ અને પિતાની આજ્ઞા
 પ્રમાણે સર્વ ગોઠના ઉત્તવગયી ક ના માડો સુનતાનપુરમા અમળી ગોઠના
 વધ ગયા પછી દેનગર પોતાના પિતાને કહી મોકલ્યુ હરિદત્તે ગજ
 નગરથી નીકળનામાટે એની યુક્તિ હી કે ભીમભાને તરત જ આપની
 પછી હરિદત્તે ભીમભાને સમજાવ્યું કે મને માએ તેડાવ્યો હતો પણ આપે
 જ નયી હી નેયી તેન દુખ વાગ્યુ હશે માટે આપણ તરફથી હુ
 ખુશી ખાજી પુજારા જાઉ અને બાલુમા નજી મરેને તેડો લાવુ ભીમભાએ
 તે વાત ગમતા હતી તેથી જ આપી એટલે હરિદત્ત ગજ થતા સુનતાન
 પુર આવ્યા કાગળીમાએ પણ માનયી તમનુ સન્માન યુ અને સર્વેને
 આન થયો હરિદત્ત માનવા હને નગરના આગા ગેડો અહીં
 હા માન મનુભાના સ્મ મા વિનાય તને મીનુ કાજ માબજતુ ને હેતુ
 કસ જેમ મનુભાવના શ્રીકૃષ્ણને ના કાજ ખેખતો હતો તયા પ્રના
 હજી જેમ ભજિતમાનયા ઇશ્વરને આ કાજ હામતા હતા તેમ હરિદત્ત
 વાતસંયમાનથી આ કાજ મનુભાને ખેખતા હતા અો ખીજ સર્વ પ્રધા
 અહી તેનો પ્રહસ્થાવમ સામે આવતો હતો પુનહી કુચળતા અને આત્મ-
 કાગીતા જો અને નારવા આખમા હડા પાપા આની જતા હતા અને
 મનુભાને આગી સ્થિતિમા જોને પોતે નિજત મગવાની જગ કગતા હતા
 એક દિવસ પોતે સનાગમા અ યાનદા ગતા હતા ત્યા જમનાયા હાથમાં

માળા લઈ તુલસીને ફેરા ફરવા લાગ્યાં. સો એક ફેરા ફરાયા ત્યાં એકાએક ફેર આવવાથી તે પડી ગયાં કે જ્યાંથી ફરી ઉઠ્યાંજ નહિ. હરિદત્ત પછ ડાટ સાંભળી દોડી આવ્યા અને જુલે ત્યાં જન્મતાંઆને મૂંછિત દીઠાં. એટલામાં દેવશંકર ખીજ ભાઈઓ અને અનુજીવી વર્ગ દોડી આવ્યા. દેવશંકરે માતાને ખાળામાં લીધાં અને થોડી વાર ખમી પડશાળમાં લીધાં. તરતા તરત કસ્તુરી અમર વિગેરેની માત્રાઓ આપવા માંડી પણ તે માત્રાઓ રાખમાં ધી રેડવા પ્રમાણે નિષ્ફળ થઈ. અને સર્વને જન્મતાં આને ઉઠવા નિશ્ચય જતો રહ્યો. એટલા વખતમાં દાસી દરબારમાંથી આવીને બોલી કે જન્મના બા ક્યાં છે બાને ચેત પડતું નથી તેથી બોલાવે છે જન્મના બા ઉપર માતા વગરનાં કશળીઆને બહુ મમતા હતી કેમકે તેના હાથ નીચે તે ઉછર્યા હતાં. હરિદત્તે જાણ્યું કે આ ટાણે કશળીઆને પ્રસવ થવાને વખતેજે આમની સ્થિતિની ખખર પડશે તો પરિણામ વિપરીત બનશે, માટે બાનડી સાથે કેવરાવ્યું કે એમને પગમાં વાનું જોર થઈ આવવાથી વેદના ઘણી છે માટે તેમને બદલે દેવશંકરની સ્ત્રી હમણાં આવે છે. અહીં એવી સંભાળથી કામ લીધું કે ઘરમાં ઝાઝી રડાકુટ થવા દીધી નહી અને બહાર પણ કોઈ આકરમાણુસ મુજરી ગયેલ છે એવી વાત બહાર પાડી જન્મનાઆનો ઉત્તરસંસ્કાર કર્યો.

કશળીઆને પ્રસવનો સમય અને આનીકોરે જન્મનાઆનું જવું એ હર્ષ શોકસાથે આવી પડ્યા. દેવશંકરનાં સ્ત્રી અવરથાએ નાનાં પણ આચરણે પીઠ હતાં. તેમ કશળીઆ સાથે સમાન વય તથા નવો પરિચય હતો તેથી કશળીઆને કાંઈ જન્મનાંઆ ન આવ્યાં તેનો અસંતોષ ન થયો. કશળીઆની વૃત્તિમાં સુખ ન હતું. તેથી દેવશંકરનાં સ્ત્રી દુર્ગાકુવર વગેરે ખીજ સ્ત્રીજનોએ સાવધાનતા રાખી. થોડા સમય પછી કુવર જન્મ્યા એવાં વધામણાં પડ્યાં. રાજ-પ્રજ-અને બાલુભા આદિ સર્વ હરિદત્ત મંત્રી સહિત પ્રસન્ન થયા. મહારાજાએ દાન પુણ્ય કર્યા અને આનંદ મગળવાદો લાગ્યાં. દુર્ગાકુવરે કશળીઆ પાસેજ ઘણો વામ રાખ્યો. આમ કરતાં બે માસ ગયા પછી કુવરના સુખપર હાથ ફેરવી મરકતે સુખે આનંદ પામતાં કશળીઆ પોતાના પલ્લગને પડખે બેઠાં હતાં તે સમયે દુર્ગાકુવરે પરિચયથી કેહેવાઈ ગયું કે બાસાહેબ ઇશ્વર કૃપા અને આપનો આશીર્વાદ હોય તો હું પણ થોડા સમયમાં આપના જીવી આનંદિત દશાનો અનુભવ કરું.

એટલો જોન જોનતા તો પોતાને ઘણીજ શરમ લાગી તેથી કશળીબા તેનો
મનોબાન નાની ગયા તમણે દુર્ગાકુવરને કહ્યું કે બાબી ! હુ તમારા
નયનથી મહુ ગજ વધ છુ એમા કશુ તમે અમર્યાદનાણુ વચન કહ્યુ નથી
મા ! વદ્ર ધકા એવા સાગ નિમો જુને એવી મીજુ નાજુ છે' હને હુ
આ નિમે પ્રનગ વગને જમના ધીમાને મૂચવીરા દુર્ગાકુવરે નેવાત જના
દધ જમ મામા મ મના બમર કેહેના માટે નિઠિધ માની કશળીમાનુ
હુ થ તપાશ્ય દુર્ગાકુવર જોડયા કે બા ! જેની જગતની ગ્યના છે ક્યાઇ
સયોગથી લઈ થા છે, ક્યાઇ નિયોગરી મોદ થા રહ્યો છે (અપૂર્ણ)

નથાવલોકન

(નવપા ૨૧)

મેને શ્રીમાન છે—શ્રી તને શ્રીમાન કામે છે તેની પામે એ કચિપત
સ્થિતિને અનુક્રમ વ્યવહાર મારે છે પરંતુ તે સર્વમા એની દ્વાર એક નિ
ચિત્ર ઝાંચા પડી ગહે છે, કે નિચાર કરતા મન જામને ખોટી પાડે છે નિ
ચાર દર્શાવતા સરસ્વતીચદ્ર એના કાઇ ઉ માર કહાડે છે કે જાણે કાઇ સા
માન્ય સ્થિતિનો મનુષ્ય બનાલકા અંગે ગચ્ચોયા ઉચ્ચ સ્થિતિને યોગ્ય
વ્યવહાર કરતો હોય ! શ્રીમાન, વળી મનજ અદ્યાર વચની ઉમ મા એમ
એ, એન એન મા, માટિ એ નો, વળી મોટાડમા ગહેના પિતાનો
પુત્ર અને તે જતા કુનારો, કુ ધરના નાયનાર નુ તમને મા અનિવાર્યાકિત
લાગતી થી? જગ નિચાર મેને નાચીએ તો મા પ્રકા નો આટનો ભા !
એટલાક માનગની કદા પીએ જેનો નામે છે માનક વેખદે ગરના કહાશા
એ હારાંઓમા એવો ધુ સ્વમાન હાય કે, કે જેને ન કહેવુ તેને પશિષ્ટ
સાજ કરે તને મુ તા નુ નુ નિગે માગ્યનુ એક નામ કહેનારા
પણ તેને ગકા માનતી નથી નિપવમા પગ એમજ થાય છે અર્થાત્ જેની
કનિષ્ઠતા રખાડવી તેને મર્મ નિષ્ઠ ગુણોનુ સ્માનક ગતાની દે છે અર્થ
તીચદ્રના કતાનો આ સ્થાનકનો નેખ ધાક તેવો થા જાય છે

હુમુ મુદી પા નુ નુ અને કુ ગતાની મૂર્તિ છે હુમુ મુદી
નિગે નિગેન જોનકુ યોગ્ય નરી નમ અર્થતીચદ્ર નિમે નિમેયનમા એટ
હુંજ જલાનનુ માનશ્ય છે, કે જે તને મહાવશ્મીમાન ન કાચો હાત તો
તેમા કાપાએના ગુણો દાવિત નિમેય પિત એમ તો નજ કહી શકાય

કેંએ બનેવું અશક્ય છે; પરંતુ એમ હોવું સ્વાભાવિક નથી એમ તો કહી શકાય.

હુમુદનો પત્ર આવતાં, ચંદ્રકાંતની આગળ અને તે ગયા પછીની, નાયકની સ્થિતિ ઘણી સારી રીતે લખાઈ છે. શુદ્ધ, પવિત્ર પ્રેમ કેવો હોય, તેની અસર કદાચ સીમા સુધી થાય, અને અને પ્રેમીનાં આચરણ અન્યોત્પત્ત્યે કેવા પ્રકારનાં હોય એનો કાંઈક વાસ્તવિક વિચાર આ સ્થાનકમાં જણાવાય છે. પ્રેમને ન જાણતાં, કેવળ ભોગ ભોગવનામાં લીન થઈ જતાઓ, ભોગ્ય પદાર્થને, સ્વાર્થને પરત્વે થઈ, પોતાના પ્રેમનું સ્થાનક માનનારા પુરૂષોએ આ પ્રકારણ વાંચતાં જરા ઉડા ઉતરી અત્યંત વિચાર કરવાની જરૂર છે. સ્ત્રીનેજ સંસાર નાનવામાં કેટલી છુપે છે તે ઘણાજ થોડા મનુષ્યો સમજે છે. ખરો વિચાર સરસ્વતીચંદ્રનોજ જ ગાય છે. વિચાર કરતાં તેમાં શકાસ્થાન જણાતું નથી.

“અંતઃકરણ વિના શરીર નકામું છે. પણ અંતઃકરણ વિના શરીરને બીજા ઘણાક ભાગ છે. સ્ત્રી ખરી પણ એના શિવાય ઘણો સંસાર બાકી રહે છે, તો સ્ત્રીમાં આખાં ભાગ્યની પર્યાપ્તિ કેમ થાય?”

પ્રેમવાહક જનદ્વય, સ્ત્રી અને પુરૂષજ હોવાં જોઈએ એમ શા માટે? પ્રેમનો ઉપભોગ અમુક રીતેજ થવો જોઈએ એમ નિયમ થવાની જરૂર શી? અને એવી આવશ્યકતા ન હોય તો બે પ્રેમી, સ્ત્રી પુરૂષ હોય તો વિવાહિત થવાંજ જોઈએ એમ માનવાનું પ્રયોજન શું? ચાલતી રીતિ પ્રમાણેજ માની એ તો એક નિસ્વાર્થ વસ્તુને સ્વાર્થની સાથે મિશ્રિત કરી દેવાથી તેને દોષિત કરવા જેવું થાય છે. પ્રેમ વસ્તુ વસ્તુતઃ નિષ્કારણ ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહેવું પણ કદાચિત્ અયોગ્ય લાગશે એ સ્વતઃ સિદ્ધ છે; પરંતુ અજ્ઞાનિઓને આત્મસ્વરૂપ છે, તેમ એ પણ આવરણથી ઢંકાઈ રહેલ છે; અને જરા પણ દ્વાર મળતાં બહાર આવી પ્રકાશે છે તે વ્યાપક તો નથીજ; પરંતુ તેનું દર્શન અમુક હૃદયમાંજ થાય છે. ત્યાં તેનો પ્રવેશ કેવી રીતે થયો એ સમજવું મહા કઠિન છે. લૌકિક કારણોથી તેની ઉત્પત્તિ માનવી એ તેના મહત્વને હલકું કરવા જેવું લાગે છે. પૂર્વકાળમાં પ્રકાશ પામતો પ્રેમ, સાંપ્રતમાં તે કાળને સાદૃશ્ય સંયોગોનો પ્રાદુર્ભાવ થવાથી, તેજ પ્રેમ પાછો પ્રજ્વલિત થાય છે. કવિવર કાલિદાસ જ્યારે પોતાની શ્રેષ્ઠ કૃતિના નાયકના મુખમાં—

૧ રમ્યાણિ વીક્ષ્ય મધુરાશ્ચ નિશમ્ય શઙ્ખાન્
૧ પર્યુત્સુકીભવતિ યત્સુખિતોપિ જન્તુ* ।
તચ્ચેતમા સ્મરતિ નૃનમવોધર્વમ

૧ ૧ ભાવસ્થિરાગિ જનનાન્તરસૌહદાનિ ॥

એ શ્લોક મુકે છે ત્યાં તો પ્રેમ અથવા મૌહૂ નિષે ઉપ પ્રમાણે
આશય હોય એમ જણાય છે આ પ્રકારના પ્રેમનું મધુર તાન મેળવવું
હોય તો મેં + સ્વતીચદ્ર અને કુમુ સુ રીમાયી મેળવી ગયાય અવિનાશિત
આવાને, અનાથાર્યે નામ શ્રવણ થવાજ, ૧ + મા આકર્ષણ થયું કેવળ મેં
નાની પત્રિકાએ એક દૂર હયને અન્તઃગમન કરી નાખ્યું આ મનનું કા
રણ શું ? શું ૧૭ નૌકિંદ મ જો આ પ્રેમ ॥ મૂન પ થયા હતા' મુના
વસ્થામા મનો સ્વેગ જાગમન ૧૧ના મામિજનો આદિ પ્રાદુર્ભાવ ન
હતો "તેના (મગ્ધસ્વતીચદ્રના) નિચાર પ્રમાણે તો માનસના જીવનને
શ્રી આવશ્યક નરોત્તી વગર આખા જન્મમા મા પાનરૂપ હતું, નિર્વંશ
થવામા વાગ્યની નપતિ હતી, એક માનસિક અપ્રમેજ ઉચિત મરતો,
મગી મૌલ્ય મૂર્ખનુજ મોહક હતું, અન્મય મનમાયી દુઃગમ્યો અ
સને કાને ગમ્ય હતું

જનમ્રતિને પપ કયુન જગતુ પર્યુ ૭૬ સ્વેરોત્પત્તિમા મૂનમૂન
કોઈ આદ્ય કાગ્ધ નરા

વધાતેપજાતિ પટાથર્નાન્તર કોપિ હેતુ

૧ નં સ્વલુ વહિરુપાધીન્ગ્રીતય સશ્રયન્તે ॥

નિષ્કાગ્ધ, અકનિત પ્રમણેયી ઉત્પન્ન થતા આ અનૌકીક સમંવનુ
'ખે' સ્વરૂપ સમજવું એ અત્યંત નિચા ગાનપ માનુ કામ મને તેને 'ખ' ।
રૂપમા 'ચોડસમૂહને અમજનન એ નિદ્રતાનુ કામ છે આવા નિર્મળ,
નિષ્કાગ્ધ, નિ સ્વાર્ય, પ્રેમનુ ન્યા ૧ કુમુ સુ રી અને સગ્ધનિચદ્ર મને' છે,

૧ જોઈ પાથ રંગીન ૧૭૦ શમો

સુખી અધીગ મ થાન કુખી જોતા

ચિત્તે મમ્મે જરૂર મધ અધીગ

જ મા તર પર હેલે પે નાન

૨ ૫ ૧૫ જોડાયે, મયન મરજે મતર તો

૧ માલા અધીગ, મિ પળુ ૧ પ્રેમ મડકે

અને બનેજ. પાશ્ચિમાત્ય દેશોમાં થતાં પ્રીતિસગ્નને આ વસ્તુ સાથે કાંઈ સંબંધ હશે ખરો ? યુરોપીયનો આર્યોને જંગલી કહે છે; કારણ તેમના કહેવા પ્રમાણે આર્યોમાં પ્રીતિસગ્નની રીતિ નથી. ત્યારે શું આ કુમુદસુંદરી તે કોઈ પાશ્ચિમાત્ય કુમારીકાનું ચિત્ર છે ? કેમ હોય, નજ હોય. પાશ્ચિમાત્ય કુમારીકાની પ્રીતિ બહુશઃ બાહ્યોપાધીનો આશ્રય કરે છે. પશ્ચિમદેશના ન્યાયાસન આગસ પતિથી બુદ્ધાં થવાની ચર્ચાઓ કેટલી આવે છે, તે લોકવિદિત છે. આર્યવર્તમાં પ્રીતિસગ્નનું નામ માત્ર નથી, પરંતુ તેની છાયા ઘણે ઠેકાણે જણાય છે. પતિ મરતાં સહગમન કરવું અથવા સૌભાગ્ય ચિન્હનો ત્યાગ કરી બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ શુ પ્રીતિસગ્નનાં ચિન્હ નહિ ? બ્રહ્મચર્યાદિક પળાવવાનો દોષ કહેવાતા સુધારકો પુરૂષો માથે મેલશે. વાસ્તવિક રીતે જોતાં તેમને એક વ્યક્તિને દુઃખી કરી આવો દોષ માથે બેઠારી લેવાનું પ્રયોજન નથી. તેમાં તેમને સ્વાર્થચિદ્ધિ નથી. બ્રહ્મચર્યાદિક પુરૂષોને લીધે નહિ પરંતુ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓની પ્રીતિને લીધેજ પોતાનું મહત્ત્વ રાખી રહ્યાં છે. પુનરુદ્ધાહ, વાસ્તવિક પ્રીતિનો અસંભવ દર્શાવનારી ક્રિયા, તે પણ સ્ત્રીના મસ્તકમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ નથી. તેનો દોષ ખરું જોતાં સ્વાર્થ પુરૂષોને માથે આવે છે.

જરૂર જણાતાં પ્રસ્તુત વિષયને સુકી બીજા વિષયમાં ઉતરવું પડ્યું. હવે પાછું મુળ વસ્તુ સ્મરણમાં લાવી બોલીએ. સ્નેહથી બંધાએલાં પ્રાણીની એક જોડીમાંનો એક, પોતાના સાર્થીની ઉપર નિષ્કારણ કલંક આવતાં, કલંક દેનાર અને કલંકનાં સ્થાનને, તે કાળ અથવા સ્થિતિ તથા તેની સાથે સંબંધ રાખનારી સર્વ વસ્તુઓને છોડી, વૈરાગી થઈ ચાલ્યો જાય છે. વિદ્વાન, શ્રીમાન, વિશેષ ન્યાયશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ એર્થોત્ અત્યત વિચારશીલ એવો એક મહાત્મા, પ્રેમને ન ગણકારતાં. પોતાના સંબંધનાં સર્વનું દુઃખનું સ્થાન થઈ પડે એ કેવું આશ્ચર્ય ! પ્રેમી પ્રેમના સ્થાનને છોડી દે, પણ પ્રેમનું સ્થાન તેને છોડતું નથી. તેમાં પણ ઉભય પ્રાણી એક બીજાનાં પ્રેમી તે પ્રેમનાં સ્થાન હોય, તો પછી શું કહેવું. સરસ્વતિચંદ્રે કુમુદસુંદરીને છોડી, કુમુદસુંદરીએ તેને છોડ્યો નહિ. કુમુદે લાચાર થઈને ચંદ્રને છોડ્યો પણ ચંદ્રના અંતઃકરણે તેને છોડી નહિ. શરીર છુટાં થયાં પરંતુ અંતઃકરણમાં બંધાએલી સ્નેહગાંઠનું વધારે આકર્ષણ થયું. તેજ આંતરીય આકર્ષણ અજાણતાં તેને સુવર્ણપુર ખેંચી ગયું. તેજ સ્નેહે, તેજ મટી

ગએવા પતિને, બેન લાગને કો તેમ, કુમુદે બદને ઉપદેશ મ્યો શુ ઉભય
પ્રેમી સ્ત્રીપુત્રે નિવાહિત વનુજ ને, એ ન વતા ના કુમુદસુધરાના પ્રેમે
પોતાને યોગ્ય કાર્ય કયુ

પ્રેમ સર્વ સ્થાનમા મમા હોતા નથી નયાનુદ્ધ નિવાવૃદ્ધ અવના
તત્ત્વદ્વય સ્થાનમા સ્નેહ બાકતપે સ્કુ એ પોતાથી કર્નન સ્થિતિમા
નસતા જન પ્રત્યે-તેજ પ્રેમ વાત્સલ્યપે સ્કુ એ આ અન્યમા વાત્સ

પ્રેમ સૌંદર્ય, મનમા, માસ ૧ ગિર ગ ૧ પાવ ૧ મ્યો ૬ પ્રેમ તથા સૌંદર્ય એ
વિમનમા કોસ રામ નસાર ગણના ૧૬ એ નિશ્ચય કુ આત્મતુ તેમ મહિ ૭ જે ધાતુ
ઉપરથી એ રામો થયા છે તે પ્રત્ય ત્વેના સૌંદર્ય નધાર મત્ત નામ જણાય છે પ્રેમ
મમ્ભા કાષ્ઠ પ્રેમનાત્ક જાતી પ્રમત ગણના ૧૧ ભાર ગામે છે પ્રેમી પ્રેમીજ દુખી
થતા સાતાની શરીરસપત્તિ તથા માસાતિને લીચુ કરી ૧૧, ૧૧૧ તે અદ્વતેસુધી ક્રમેમતુ
સ્વન હૃદય નાણુ શુભ ચર્ચિ મા અન્યમા જન આસી અન્યમા પ્રેમી પ્રસન્નતુ
સ્થાન કરા રચુ ૧ ક્રનાએક વાગીગો આ અન યા પગ પ્રેમી ૧૧ ઈલાસ્યા ક્રમે છે
તેમ ૧૧ નિચાર પ્રમાણે પ્રેમી પોતા ૧૧ પ્રેમજોજ પિદ્મ ધાર છે તેઓ કહે છે પ્રેમની
પ્રેમી વાધીત વસ્તુમાજ ધાર ૭

આનિષે/નિશેષ વિના ૭૭ મા જાતા મા ૧૧ વૃત્તિઓમા જાકુ હિડા કેન લુ ૧૦ છે
પ્રાચિન તેમ ક્રનાક ગાધુનિક વિશેષ આ મેન રા ૧૦ મમા મને છે કવિરાજ ભગવતિ
ઉત્તરરાગચરિત્ર ૧૧ ની ન ગમ્યા છે ૭ -

જોમૃત પ્રમ્ણા તવ હૃદયમસ્મિન્ ક્ષણ ઇવ

(મિબ્નુ પ્રેમ તે નર હૃદય ગાજ તચુનિ ૧)

વળી તે ૧ મ્યામા મહે છે ૭ -

પ્રસાદ્દેવ મૂર્તસ્તે સ્વશ જ્ઞહાર્જીતલ

(પ્રસાદ મુતિમાન જાણે અપી આ મો પીતન)

પ્રમ ૮૮૭ ૧૧ પ્રેમ સમ્બંધો ઉપર ૧ યસાર ગમમા ૧૧ નસતના હાથ તેમ
જણાવુ નથી વિલીન દાહ પામા સ્નેહ ગ પ્રેમ શ થી મહ પુત્ર ભાવ માતો
નથી પ્રેમગામી પ્રસન્નતા ૧૧ ભાવો સુખી ૧૧૦ તે અપીર આ ૧૧ માનજ રહે છે
સૌંદર્ય શામ્ભા આકાણુ નગર ખીને ૧૧ ભાર ૨ ૧૧ જણાતો નથી તેથી સૌંદર્ય ગમ પ્રેમ
શમ કરતા મધિ માત્રમાજો જણા ૭ ૧૧ મહત્ત નિશ્ચિત ૧૧ તે રામો ૧૧ પ્રમાથી
સસ્કૃત પ્રિયો ૧૧ મમ્ભા તે જોઈ ગ ૧૧ મા ૧૧ યધ રથા ૧૧ મના પુક્રમે પ્રેક્ષાર થયા
સાપતમા ક્રના ૧૧ લ મમે પ્રેમ ગ ૧૦ રોહ રના પગ વિશેષ મ લસાવ ગણે છે, દેવો
તરુ થતા આકાશુ પકિનભાર એ ૧ શ ૧૦૧ છે ૧૧ તુ પોતાથી કનિષ્ઠતો થયા
આમ્ભુ ૧૧ ૧૧ જોડો ૧૧ વિચારના સોઈ છે ૧૧ મય તથા મમતા એ ૧૧ શમ્બો ૧૧
લા હિયોગ થઈ રહે ભગમા ૧૧ રાજ તથા વિપા ૧૧ ૧૧ ભમ્તનનન મ્હેનાય છે મમતા
ગમ તે ભકિતમાન રોક અથવા તેવા ખીજા મહ પણુ ગમ ૧૧ પવાવ થઈ શરૂ કરણુ
ગમ્ભ સમાન નર અને કનિષ્ઠ સમમા રૂપી રાહે છે વાસલ ૧૧ શમ્ભ ઉપરથી થયો છે તે
શમ્ભ જેમમા વપગય છે તેકુ સાવગારી નિહલ જણાવ ૭ અમ હાના ૧૧ વાસ ૧૧

દ્યનું વિવેચન બહુ જીજ્ઞાસુ જેવામાં આવે છે. સરસ્વતીચંદ્રનાં તેના પિતા પ્રત્યેનાં આચરણ તેનો ભક્તિભાવ પ્રદર્શિત કરે છે. ભક્તિભાવ ધણી વખત ભય, આકાંક્ષા, અને જે તેની (ભાવની) ઉત્તરાવસ્થા આવે તો, ઉદાસીનતા સાથે સંગંધ રાખે છે. આ સર્વ તેના ભિન્ન ભિન્ન ભેદ સરસ્વતીચંદ્ર પોતાનાં મન, વચન અને કર્મથી સ્ફુટ કરી દેખાડે છે. આટલી વિદ્વન્નાવાળાને ભક્તિભાવમાં ઉદાસીનતાનું મિશ્રણ થાય તો અન્યનું શું કહેવું? વિદ્વન્તાનું એક ફલ સાંઝ થયું કે પોતાની અપકીર્તિ કરાવી, પરંતુ લીન થતા ભક્તિભાવ લોકસમૂહમાં ઉઠાડો પાડ્યો નહિ.

લક્ષ્મીનાજ સંગંધી લક્ષ્મીનંદન તથા મૂર્તિમાન્ શુમાન. શુમાનનો સ્વભાવ યથાસ્થિત ચિતરાયો છે. મધ્યે ઉદાહરણમાં બાળુની વાર્તા પણ ઠિક સમયાનુસાર ગોઠવાઈ છે. અહિંયાં પણ વળી સરસ્વતીચંદ્રની વિચાર કરવાની ઉચ્ચ પદ્ધતિ બહુજ આનંદ આપે છે. આવી રીતે સર્વને દુઃખી કરવા કરતાં કોઈ અન્ય માર્ગ વિશેષ લાભકારી થવા અભવ હતો. તે સર્વ માર્ગ અનુક્રમે ચંદ્રકાન્તે સરસ્વતીચંદ્રને દર્શાવ્યા; પરંતુ તે સર્વ તેને હા નિકારક ભાસ્યા. સરસ્વતીચંદ્રનો ભક્તિભાવ ઔદાસ્યમિશ્રિત થયો હતો; નિઃશેષ ગણિત ન થયો. વિદ્યાએ આપેલાં જ્ઞાને આ સમયે અગ્રાહ્ય માર્ગોમાંનો નિર્દોષ તો નહિજ, પરંતુ થોડા દોષવાળો માર્ગ ગ્રહણ કરાવ્યો. પ્રેમી છુટો થયો. થતાં થતાં સ્નેહ સાંકળ તોડવા ચત્ન કર્યો; પરંતુ તેમાં એક ગાંઠ વિશેષ બધાઈ. પત્રદ્વારા વચન આપ્યાવગર આદ્યું નહિં કે “હું તને નહિ ભૂલું. પ્રસંગે ફરી પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રહી જણાવશ. હું તને છોડું, પણ હૃદય કેમ છોડશે?”

શબ્દ વાપરવામાં વિદ્વાનોએ કાંઈ નિયમ રાખ્યો જરૂરનો નથી. લવભૂતિ સીતાને પોતાનું રાગ પ્રત્યેનો વાત્સલ્ય બોલાવે છે. કાલિદાસ કુમારસલ્લવના પાત્રમાં સર્ગમાં

ન પુત્રવાત્સલ્યમપાકરિષ્યતિ ।

એમ લખી વાત્સલ્યને, બાલકોપ્રત્યે પ્રીતિ, એ અર્થમાં નેતડે છે. વળી એજ કવિ રઘુવંશના પંદરમા સર્ગમાં

અન્વિત. પતિવાત્સલ્યાત્ ।

એમ કાંઈ એક જનપ્રત્યે પ્રીતિમાં નેતડે છે. આ પ્રમાણે બાળકોપ્રત્યેજ પ્રીતિ દર્શાવનાર કાંઈ એકાર્થી શબ્દ નથી વાત્સલ્ય જે એજ અર્થમાં વપરાય તે આપામાં અતિ સુવ્રમતા થઈ પડે.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૭ મું.

જ્યેષ્ઠ-આષાઢ, સનત ૧૮૪૫

આક ૮-૯ મો.

॥ યતો ધર્મરતતો જય ॥

સાસારિક બોધ

સુગૃધરા છંદ

કાજ મામા કહાના પરિચય પણ તે કાઠ કામે ન લાગે,
સ્નેહી સ મધિઓના નિનયવચનથી ભૂખ લેશે ન ભાગે,
વિદ્યા વાણી નિનોદે ઘડિક રમ રહે સ્નાયમા સન સૂરા,
મોટા મોટા વિચારો અતિપરવશતાથી રહે છે અવૂરા,
પ્રેમી મિત્રો પત્રો વન જન જય જો હોય તો સન વાય,
આવે આપત્તિ કાઠ મકલ સમવથી દેખતા દૂર જાય,
અતે છે કાણુ દાનુ તનપણુ તજતા લાજ લેશે ન ગાખે,
આ સસારે અસારે અનુભવ સવળો વાય તે એક આખે

અતે કાર્ડ ન હોત્રા ત્રિપે

સાકી (મરાઠી ચાલ)

આખર કાઠ નથી, મન તુ લાય મે ન મયી,
કામ કળા ધન ધામ ન આવે, હાથી દયરય હાડી,
બાગ બગીચા મેવ મન્નતા, વગ્ની ઘોડા ગાડી,
પુત્ર કલત્ર મિત્ર માયાણુ, સગા સહોદર રાણુ,
ચાકર ગેઠ રક ને રાણા, તાગથી ઉભરાણુ,
કલિપત વિષય બાની તેમા, પરનય યદ પરનર મા,
લનના લાનત્રિપે શુ ભટકે, અર તાગ મદિગમા,
સાચુ જે સમન્તય જગત અ, તે મગજલના જેવુ,
મગપણ બગપણ શુ સમ નવુ, નનડે મીડે નેવુ,
મૂન વગર મોટી મમતાએ, આ મસાર રચાયો,
શોધ્યાઝર સો વરસો તોપણુ, પ્રકટ જણાય ન પાંચો,

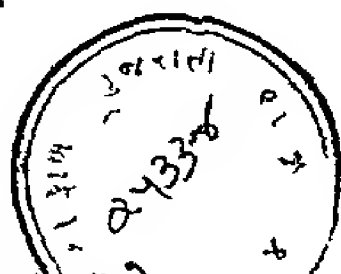
આ

આ

આ

આ

આ

વાયુંના ખાચકા ભર્યાથી, કાંઈને કરમાં આવે,
મારા તારામાં મરડાઈ શું ધમસાણુ મચાવે ?
શોક હર્ષને શોક હઠીલાં, રાગ ન રાગ તરંગે;
કેશવ હરિને ભજ ભાવેથી, સચરતાં સત્સંગે;

આ.

આ.

સંસારમાં સાર વિચારવા વિષે.

માઠ અથવા મેવાડો.

સંસારમાં શો સાર તે વિચાર તો કરો,
ફસાઈને આ ફંદમાં શું ફૂલતા ફરો;
ધનજન જોખન કામ ન આવે, આ ધરણી ને ધામ,
કરિયે કોઈ ઉપાય તથાપિ, કાય ન સુધરે કામ;
સંબંધે સંતાપ અને સંકાયે મન મૂઝાય,
ધાર્યું થાય ન કાંઈ ખરાખર, કાલ વૃથા વહિ જાય;
જન્મ અમૃત્ય મળ્યો તે જાતે, ખાંતે અફલ કરાય;
તરણી તૂટે તો શી રીતે, ભવસાગર ઉતરાય;
માઈ તાઈ જોવી મમતા, બહુ મારે છે માર,
પ્રાણ પરાણા થાય ભલે પણ, કોઈ કરે નહિ વાર;
ધસડાયા બહુ અંધ બનીને, વૃક્ષ તરણુ ને ખાલ,
નજરે જોતાં પણ નહિ સૂજ, કેવી થાશે કાલ;
અજર અમર કો કોણ રહ્યું છે, કોની રહિ છે વાત,
ધામ ધરાદિક હોત અચલ તો, શોક શું કરવઃ થાત;
સુખ સંતોષ વધારો વાલા, મેલી મનનું માન,
ધીરજ કેમ રહે છે તમને, આ તન રાંધ્યું ધાન;
ક્ષણભંગુર તન શું લઈ જતું, સાચી એક સુવાસ,
તેમ છતાં અવળા જાશે તો, થાશે નરકનિવાસ;
સાઈ માહું સર્વ ખતાવે, નજરે સધળો લોક,
જ કરવું તે પોતે કરવું, શું કરિ આપે કોક;
શોધો શાણા કેશવ હરિને, દૂર કરીને દોષ,
સાર સમજશો તો અંતરમાં, થાશે સુખ સંતોષ.

સં-ટેક૦

રે વિચા૦

રે વિ૦

રે વિ૦

રે વિ૦

રે વિ૦

રે વિ૦

રે વિ૦

રે વિ૦

રે વિ૦

રે વિ૦

સત્યમૂર્તિ મહારાજા હરિશ્ચંદ્રની સત્યતા

(સ ગ વ પા ૧૨૮ થી)

આ સમયમા મહાતપસ્વી નિશ્વામિત્ર કાળ જોયો કોન કરી મનમા પોતાનુ ધન ભાગનાની ૪૦ ૭ મી ત્યા આંચ્યા એમને જોઈ હરિશ્ચંદ્ર રાજા ધૂંધા પામીને તરતીપગ પડી ગયો એ નાનતા ગરીબપગ પાણી છીંટીને વિશ્વામિત્ર ગેટયા કે “દે મોટા ત્રા ઉઠ ઉઠ તેં કટેલી દમિણા મને દે જપુ ન આપનાગચોને દિનમે દિનસે દુખ વનતુ નય છે” હિમજલુ ટાટુ પાળી ગરીબ પડતા તે સમયે રાજાને ચેતના આવી પણ વિશ્વામિત્રને જોડને પાછો મૂળત વડ ગયા પછી જને લાગે ક્રોધ ચડયો એવા વિશ્વામિત્રે સચેત કમીને પાછુ કહ્યું કે, “દે રાજા ! મારી ધીરજ સામુ જોડને હવે તુ મને મારી દક્ષિણા દે સૂજ નત્યથી તપે છે પૃથ્વી સે ત્યથી સ્થિર ગદે છે અને સ્વર્ગ પુ નત્યમાજ રહેનો છે સત્ય પાળવામા મોટો વર્મ કહેવો છે હજાર અશ્વમેધને અને સત્યને કાટામા મુક્યા હતા તેમા હજાર અશ્વમેધની સત્ય વની ગયુ હતુ અગા મારે આ બોયવાનુ શુ પ્રયોજન છે ? કહુ પ્રયોજન નથી દે ગજા ! તુ જો મારી દક્ષિણા મહિ આપે તો સૂર્ય આયમ્યા પછી હુ તને અવશ્ય ગાય આપીરા ”

આ પ્રમાણે કહીને નિશ્વામિત્ર ત્યાયી ગયા વનમા દુખ પામેનો, નિર્વન અને કૂર લેણુદારે સનાપેનો ગજા બયવી આતુર થયો આ સમ ધમા વેદનો પાગ પામેવો કાઠ બ્રાહ્મણ વણ બ્રાહ્મણોની સાયે પો તાનો ધરથી બાહાર નીકળો ચાલ્યો આનતો જોવામા આંચ્યો એતિપ સ્ત્રીને આવેતો જોઈ ગાપીએ રાજાને નર્મ તથા અર્થથી અપિરદ્ધ વ ચન કહ્યું કે “બ્રાહ્મણ ત્રણે વર્ણનો પિતા કહેવાય છે અને પિતાનુ દ્રવ્ય પુત્રે લેવું જોઈએ એમા કરો સચય થી, એટલામાટે વનનેવાસ્તે આ બ્રાહ્મણ મી પ્રાર્થના કરી એવો માગે મત છે ” રાજા બોલ્યો કે “હે સુ દામી ! હુ ક્ષત્રિય છુ તેથી પ્રતિગ્રહ લેવાને ૪૦ ૭ તો નથી માગુ એ બ્રા હ્મણોનો વર્મ છે પણ ક્ષત્રિયોનો થી બ્રાહ્મણ સધગા વર્ણોના ગુરુ છે માટે તેની તો સર્વદા ખૂજ કરી જોઈએ પણ તે મી પામે ક્ષત્રિયોએ મા ગવુ નહિ જોઈએ વિશેષેકગી યજન, અધ્યયન, દાન, ગણાગતોને અભય દાન અને પ્રજાઓનુ પાલન એજ ક્ષત્રિયોનો મુખ્ય ધર્મ છે આપો

એવું કંગાલ વચન તો મારાથી બોલાવજ નહિ. મારા હૃદયમાં તો ‘દણ’ એ વચન ગોઠી રહ્યું છે. કોઈ સ્થાનકમાંથી પણ દ્રવ્ય મેળવીને હું બ્રાહ્મણને આપવા ધારું છું.” આ વચન સાંભળી સ્ત્રીએ કહ્યું કે સમતા, વિષમતા, પરાભવ અને સન્માન કાળથીજ થાય છે. પુરૂષને દાતા બનાવનારો અને યાચક બનાવનારો પણ કાળજ છે. વિશ્વામિત્ર કે જે મોટા જ્ઞાતી છે તેમણે પણ ક્રોધથી ભારી બળ વાપરીને તમને રાજ્યથી અને સુખથી બ્રષ્ટ કર્યા એ સ્વધર્મનો ત્યાગ કર્યો તો હવે તમે સ્વધર્મનો ત્યાગ શામાટે કરતા નથી? કાળની ગતિ જોઈને સઘળું કામ સમયાનુકૂલ કરવું જોઈએ.

રાજાએ કહ્યું કે.—તીક્ષ્ણધારવાળી તરવારથી જીભના બે કટકા કરી નાખવા એ સારું છે પણ માન છોડી દેવો ‘દીયો’ એમ બોલવું સારું નથી. હું ક્ષત્રિય છું માટે કોઈની પાસે માગું તો નહીં. હું તો મારા બાહુબલથી મેળવેલું ધન નિરંતર આપ્યા કરું એમ ઇચ્છું છું.

સ્ત્રીએ કહ્યું કે.—હે સ્વામી ! માગવામાં તમારું મન અટકતું હોય તોપણ હું તો ન્યાયમાર્ગથી ઇંદ્રાદિક દેવતાઓએ પણ તમને આપેલી છું અને શિક્ષા કરવી અથવા મારું રક્ષણ કરવું એ તમારું જ કામ છે માટે મારું મૂલ્ય લઈને બ્રાહ્મણને દક્ષિણા આપો.

આ વચન સાંભળી હરિશ્ચંદ્ર રાજા ‘હાય હાય હુંકું’ થાય છે એમ કહીને મહા દુઃખથી વિલાપ કરવા લાગ્યો. વળી ફરીવાર સ્ત્રીએ કહ્યું કે “આ મારું વચન માનો નહિતર તમે બ્રાહ્મણના શાપરૂપ અગ્નિથી બળી જઈને નીચપણું પામશો. મને કાંઈ જીગાર, મધપાન, રાજ્ય કે ભોગને વાસ્તે વેચવી નથી પણ બ્રાહ્મણને વાસ્તે વેચવી છે માટે કશી અડચણ નહિ ગણતાં વેચો અને બ્રાહ્મણને દક્ષિણા આપો. મને વેચીને તમારા વચનને સફલ કરો.”

આ પ્રમાણે સ્ત્રીએ વારંવાર પ્રેરણા કરતાં રાજા બોલ્યો કે “હે ભલી સ્ત્રી ! ત્યારે હું નિર્દય થઈને તને વેચું છું તને આવું બોલવાનો ઉત્સાહ આવ્યો તો હું હવે ફૂર પુરૂષોથી પણ ન થઈ શકે એવું નિષ્કુર કામ કરું છું.” આ પ્રમાણે બોલી આવતુર થયેલા રાજાએ નગરમાં જઈ સ્ત્રીને બજારમાં મુકીને આંસુથી ગળગળા કંઠવતે કહ્યું કે “હે સઘળા નગરના લોકો ! મારું વચન સાંભળો, આ મારી પ્રાણધારીને દાસી કરીને રાખવાનું કોઈને કામ હોય તો હું જટલું કહું તેટલું ધન આપવાની જની

શક્તિ દોય તે તુરંત જોવો ” કાહાપપુત્રાળા નગરના વાઘા જોવા કે
 “અ” ! સ્ત્રીને વેચના આવેનો તુ કાપ છે ” ગતજે કહ્યું કે “મને તુ
 કાણ છે એમ શું પુછોછો હું માપસ ૧૫૧ પા ૧ ફૂર છું અથવા કંઈ
 છાતીવાળો રાક્ષસ છું નાદે પાપ કડ છું ” એ ગાંધ સાબળો તુરંત વિ
 શ્વામિત્રે, વૃદ્ધ બ્રાહ્મણુ ૩૫ ધનીને હર્ષિશ્વરને કહ્યું કે “આ ૧૫૧ મને દે
 હું ધન આપીને ખા દેનાર છું મારા પાસે રાહુ નાહુ છે મારા આંધ્રુ
 કુમાર હોવાથી ધરના કામ કરી શકતી નથી એટલામાટે હું ૧૫૧ને ખરીદું
 છું તને કેટલું પૈસા આપું ” વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ આ પ્રમાણે જોવતા હર્ષિશ્વરને
 ‘મન હું ખરી કાટી ગયું તેથી તેણે કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ પછી
 એ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ જોઈયો કે “ તારા સ્ત્રીના કામ, અનરુચિ, રૂપ અને શીવના
 પ્રમાણમા ધન લે અને મને તારી સ્ત્રી દે સ્ત્રીના અને પુરુષના મૃત્યુનિષે
 ધર્મશાસ્ત્રમા લખ્યું છે કે ખનીન લક્ષણોનાળી, ચતુર અને ગીન તથા શુ
 લવાળી, સ્ત્રી હોય તો તેનું કરોડ સોનામોરો મૂલ્ય છે અને પુરુષ તેવો
 હોય તેનું દસ કરોડ સોનામોરો મૂલ્ય છે ” આ પ્રમાણે એ બ્રાહ્મણ જો
 વતા મોટા હું ખરી ઘેરાએના હર્ષિશ્વર રાજાએ તેને કાઢ પા ૧ ઉત્તર
 આપ્યો નહિ પછી એ બ્રાહ્મણે હર્ષિશ્વર રાજાની સામે વચ્ચે ઉપર ધન
 મુકીને તેની રાણીને ચોટવો ઝાનીને ખેચી રાખી જોની કે “ તે લવા
 બ્રાહ્મણ ! હું મારા દીકરાને જોડ લઈ તેટનીનાર મને મુકી દો, મુકી
 દો કુગીથી આ બાલકનું દર્શન મને દુર્લભ થયે ” એમ કહીને તેણે પો
 તાના પુત્રને કહ્યું કે “ હે પુત્ર ! હું તારી માટે જે અહીં દસીપણ પામી
 છું તેને જો હે ગજકુમાર ! તુ મને અડોશમા, હવે હું સ્પર્ગ કરનારે યોગ્ય
 રહી નથી ” પછી પોતાની માને ખેચાતી જોડ જતા નેત્રમા આસુ આની
 ગયાં એવો એ બાલક તુરંત ‘મા મા એમ જોવનો જોતો દોડ્યો પડી
 જતો એ જલકાવાળો બાલક માના નજરને હાથમા લઈને ખેચના નાગ્યો
 ત્યારે એ બ્રાહ્મણે કાનથી તેને થપક મારી આમ થયા છતાં પણ ‘મા-મા’
 એમ જોતો એ બાલક પોતાને ડોડતો ન હતો, તેને જોઈને ગણીએ બ્રા
 હ્મણને કહ્યું કે “હે બાલક ! મારાપર કૃપા કરીને આ બાલકને પણ ખરીદો
 મને ખરીદી તોપણ એ નિના હું કામ કરીશ નહીં એટલામાટે હે મહા
 રાજ ! હું કે જે અપ્પલાગ્યનાળી છું તેના ઉપર આટની કૃપા કરો ”
 સ્ત્રીના વચન સાંભળી બ્રાહ્મણે હર્ષિશ્વરને કહ્યું કે “ આ બીજું પણ ધન

લે અને તારો ખાલક મને દે. ધર્મશાસ્ત્ર જાણનારાઓએ સ્ત્રી અને પુરુષના ગુણોની ન્યૂનાધિકતા ઉપરથી સો, હજાર અને લાખનું મૂલ્ય ઠરાવેલું છે. ખીજા વિદ્વાનોએ સ્ત્રીનું કરોડનું મૂલ્ય પણ કહેલું છે. સ્ત્રી જે ખત્રીશ લક્ષણવાળી, ચતુર અને શીલ તથા ગુણોવાળી હોય તો તેનું એક કરોડનું મૂલ્ય થાય અને પુરુષ તંવો હોય તો એક અર્ધકનું મૂલ્ય થાય. ” આ પ્રમાણે કહીને તે બ્રાહ્મણે આગળની પેઠે ખાલકનું મૂલ્ય પણ હરિશ્ચંદ્રની પાસે વસ્ત્રમાં નાખ્યું. પછી ખાલકને લઈ તેની માની સાથે એકઠો ખાંધ્યો. બન્નેને લઈ રાજા થઈને બ્રાહ્મણે તુરંત પોતાને ઘેર જવા માંડ્યું ત્યારે આંસુથી વ્યાકુલ થએલી રાંક ગણીએ હરિશ્ચંદ્રને પ્રદક્ષિણા કરી ગોઠણભરે રહીને પ્રણામ કરતાં કહ્યું કે “ મેં કાંઈ દાન કરેલ હોય, હોમ કરેલ હોય અને બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કર્યા હોય તો તે પુણ્યથી પાછા હરિશ્ચંદ્રજી મારા પતિ થજો. ” પ્રાણ કરતાં પણ પ્યારો એ રાણીને પગમાં પડેલી જોઈ ‘હાય હાય’ એમ બોલતો રાજા વ્યાકુલ થઈને વિલાપ કરવા લાગ્યો કે “ વૃક્ષની છાયા કે જમાં સત્ય, શીલ કે ગુણ કાંઈ પણ નથી તે પણ વૃક્ષને કદી છોડી દેતી નથી ત્યારે આ સ્ત્રી કે જમાં એ સઘળા ગુણો છે તે મારાથી કેમ છુટી પડી. ” આ પ્રમાણે સ્ત્રીવિષે બોલીને તેણે સ્ત્રીના શરીરની સાથે બંધાએલા પુત્રને કહ્યું કે “મને છોડી દઈને તું ક્યાં જશે ? હું હવે કઈ દિશામાં જઈ ? મારા દુઃખનું નિવારણ કાણ કરે ? મને રાજ્યના ત્યાગથી કે વનવાસથી જવું દુઃખ થયું ન હતું તેવું દુઃખ પુત્રના વિયોગથી થાય છે. ” વળી તેણે સ્ત્રીને કહ્યું કે લોકમાં જે સારો પતિ હોય તે તો સર્વદા સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે નહિ હે કલ્યાણિ ! મેં તો તને છોડી દીધી છે અને દુઃખમાં નાંખી છે. હું તારો પતિ કે જે ઇક્ષ્વાકુના વંશમાં ઉત્પન્ન થએલ અને રાજ્યનાં સઘળાં સુખ ભોગવવાનો અભ્યાસી છતાં આવો અભાગીઓ છું તેને પામીને તું ખીજાની દાસી થઈ છે. આવા અત્યંત મોટા શોકરૂપી સમુદ્રમાં હું ડુબું છું. તેને હવે બોધનાં વચનો સંભળાવીને એ સમુદ્રમાંથી કાણ બાહાર કાઢાડે. ” આ પ્રમાણે વિલાપ કરતો રાજા જોતાં છતાં એ બ્રાહ્મણ પેલી સ્ત્રીને તીક્ષ્ણ આંખખા મારીને લઈ જવા લાગ્યો. સ્ત્રી અને પુત્રને લઈ જવાતાં જોઈ બહુ દુઃખથી પીડાએલો રાજા વારંવાર ઉના નિસાસા મુકીને વિલાપ કરવા લાગ્યો કે “પૂર્વે જે મારી સ્ત્રીને વાયુ, સૂર્ય, ચંદ્ર અને ખીજા પણ કાંઈ લોકો જેવા પામતા નહિ તે આજ દાસીપણું પામેલી છે. સૂર્યવંશમાં ઉત્પન્ન

વએલાઅને કુમીકુમી આગળીઓવાળો આ માળક પણ વેચાયો, માટે હું કે
 જે અત્યત કુચુદ્ધિ છું તેને વિચારું હે પ્રિયા! તે માન પુનઃ હું કે જે કુદ્ધ
 છું તેના અપેગધથી તમે કુ ખી થયા છે. હું દેવાનીન વધને આની નીચ
 ગાને પામ્યા છતાં પણ મુને નહિ માટે મને ધિક્કાર છે” આ પ્રમાણે રાજ
 વિનાયકગતો હતો ત્યાં પેનો બ્રાહ્મણ કે જે તેની રાણીને અને પુત્રને વધને
 ઉતાવળથી જતો હતો તે દુઃનીડગી ગયો અને ડાયા ડાયા વૃક્ષો તથા
 ઘરો આદિ આડા આની જવાથી દેખનામા પણ આવ્યો નહિ આ સમ-
 ચમા મુનિઓમા ઉત્તમ, મહાતપસ્વી, કઠો અને કૂરડપનાળા ત્રિશ્વામિત્ર
 શ્રીજી કપ ધરી પોતાના ગિર્યોમહિત ગાનની પામે આનીને બોલ્યા કે
 “હે ગાન! જો તારે તાડ અત્ય પાળવું દોય તો મને ગજ્યના દાનની
 દક્ષિણા દે અને તેની સાથે, તે મને ચક્ષમા નટલા જોઈએ તે દક્ષિણા આ
 પર્વાતુ પણ પ્રયમ કહેવું છે તે પણ દે હું ચજમાન વધને રાજસૂય કડ
 તેમા મારે બ્રાહ્મણને નટલી દક્ષિણા દેવી જોઈએ તેટલી દક્ષિણા રાજ્યના
 દાનની દક્ષિણા ઉપગત તારા દેની પડશે” ત્રિશ્વામિત્રના નયન સામગીને
 હરિશ્ચંદ્ર બોલ્યો કે “હે ગાન! મારી પામે અગીલા સોનાથી નવા
 મન આવેલું છે તો તે મનજી લઈને તમે મારા કહેવા પ્રમાણે રાજ્યના દા-
 નની દક્ષિણા તથા રાજસૂયની દક્ષિણા પણ આપને મળી ચુકેની માનો”
 ત્રિશ્વામિત્ર બોલ્યા કે “હે રાજેન્દ્ર! આ દ્રવ્ય કે જે તું દક્ષિણાનેવાસ્તે
 આપે છે તે તને ક્યાંથી મળ્યું તે ક્યાં ગીને દ્રવ્ય મેળવ્યું તે મને કહે”
 ગાન બોલ્યો કે “હું ભાગ્યનાળી બ્રાહ્મણ! જે વાત દેહેનગવનાનું તમારે
 હું પ્રયોજન છે? જે વાત સામળનાથી તમને પણ ખે થશે” ત્રિશ્વામિત્ર
 બોલ્યા કે “જે દ્રવ્ય કુમાર્ગથી આવેનું દોય તે હું લેતો નથી મારા ના-
 ગથી આવેલું હોય તેજ લઈ છું એટલામાટે આ દ્રવ્ય તારી પાસે રી-
 રીતે આવેલું છે તે તું યથાર્થ રીતે રહે” ગાન બોલ્યો કે “હે મહાગજ!
 મેં મારી રાણીને કરોડ સોના મોટોરથી અને ગહિત નામના દીકરાને દગ
 કરોડ સોના મોટોરથી વેચી નાખેન છે તો આ અગીઆ કરોડ સોના
 મોટોર તમે મારી પાસેથી લીજો” ગજ્યના દાનની દક્ષિણા પૂરી થના
 ઉપગત જે વેચાણનું દ્રવ્ય વધ્યું તે રાજસૂયની દક્ષિણાનેવાસ્તે ચોકું એમ
 જોઈ દાપ પામેલા ત્રિશ્વામિત્રે ગોડવી બાળેના ગાનને કહ્યું કે “આ દ-
 ક્ષિણા રાજસૂય ચક્ષનેવાસ્તે પૂરતી નથી એટલામાટે નટલાથી એ પૂરી

હું સર્વદા તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ એમાં સંશય નથી. મને આજ્ઞા હશે. હું તમારું શું કામ કરું. ” આ પ્રમાણે રાજાનાં વચન સાંભળી વિશ્વામિત્રે પેલા ચાંડાલને કહ્યું કે “ હે ચાંડાલ ! તુ મારી પાસે આવ. તુ આ માગ દાસનું કેટલું મૂલ્ય આપીશ ? હમણા મૂલ્ય લઇને હું આ મારો દાસ તને આપું છું. માટે આને તું લે. મારે કાંઈ દાસનું કામ નથી. મારે તો ધન લેવાની આશા છે. ” વિશ્વામિત્ર આ પ્રમાણે બોલતાં રાજા થગેલા ચાંડાલે તુરત સમીપમાં આવીને વિશ્વામિત્રને કહ્યું કે “ હે બ્રાહ્મણેમાં ઉત્તમ ! દશયોજનના વિસ્તારવાળાં પ્રયાગના મંડલમાં રત્નની પૃથ્વી કરીને હું તમને આપીશ. આ દાસને વેચીને તમે મારી-ખીડા મટાડી છે ” પછી એ ચાંડાલે હજારો રત્ન, સોનામોહોર, મણિ અને મોતી આપ્યાં તે વિશ્વામિત્રે લીધાં. આ પ્રમાણે થતાં હરિશ્ચંદ્રના મુખમાં કાંઈ પણ વિકાર દેખાયો નહિ. તેણે તો ધીરજથી એમજ માન્યું કે “ વિશ્વામિત્ર મારા ધણી થયા છે; માટે તે જ કાંમ કરવાનું કેહે તે મારે કરવું. ” એ સમયમાં તુરત આકાશવાણી થઇ કે “ હે રાજા ! તું ઋણમુક્ત થયો અને રહેલી દક્ષિણા આપી-ચુકો. ” આકાશવાણી થયા પછી રાજાને માથે આકાશમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ થઇ અને ઇંદ્ર સહિત મોટામોટા દેવતાઓ રાજાને વાહવાહ કેહેવા લાગ્યા. મોટા હર્ષથી વ્યામ થયેલા રાજાએ વિશ્વામિત્રને કહ્યું કે, “ હે મોટી બુદ્ધિવાળા મુનિ ! તમે મને છોડાવ્યો અને ક્ષણમાત્રમાં ઋણમુક્ત કર્યો તેથી તમેજ મારાં માતા-પિતા અને બંધુ છો. હું હવે શું કરું ? તમારું વચન માનવામાં મારું કલ્યાણ છે. ” આ પ્રમાણે રાજાનાં વચન સાંભળી વિશ્વામિત્રે તેને કહ્યું કે “ હે રાજા ! આજથી તારે ચાંડાલનું કલ્યાણ કરવું. તારું કલ્યાણ થાઓ. ” આમ કહી ચાંડાલની પાસેથી ધન લઇ હરિશ્ચંદ્રને ચાંડાલના હાથમાં આપીને વિશ્વામિત્ર ત્યાંથી ગયા.

ધન લઇને વિશ્વામિત્ર ગયા પછી રાજા થગેલા ચાંડાલે રાજાને બાંધી હવે ક્યાં જશે, એમ કહીને લાકડી મારી. લાકડી વાગવાથી સંશ્રમ પામેલા, અત્યત વ્યાકુલ ઇંદ્રિયોવાળા અને ખ્યારાં બંધુઓના વિયોગથી ખીડાયેલા રાજાને પોતાના પરામાં લાવી લોહાની બેડી નાખીને પોતે નિશ્ચિંત થઇ સુઇ રહ્યો. બેડીમાં પડીને ચાંડાલના પરામાં રહેતો હરિશ્ચંદ્ર રાજા અત્ર પાન છોડી દઇને સર્વદા શોક કરવા લાગ્યો કે “ દુઃખથી ઘેરાયેલી અને રાંક મોહોડાવાળી મારી સ્ત્રી પોતાની પાસે રાંક મોહોડાવાળા

માવકને જોઈ મને સમારતી હશે કે ' રાજ નાથુ કમાઈ, બ્રાહ્મણને જે
 દેવા કહેણુ છે તે આપને અમને ઝાડાવમે અને પુત્રને તથા મને રોતા
 જોઈને આશ્વાસના કરશે બાપની પાસે જવું છે એમ કહીને ગેતા અને
 બાપ બાપ કૃતા બાતકને સારી રીતે થડો પાડશે ' અહો ! મૃગના ! બ
 ગ્યાના સરખા નેનવાળી એ પ્યારી મને આડાન થએનો નહિ જાણતી
 હોય અહો હુ રાજ્યથી બ્રહ્મ થયો, મખરીઓથી છુમ પડ્યો, શ્રી તથા
 દીકરો વેચવા પડ્યા અને ડેવી વારે આ આડાવપણુ પ્રાપ્ત થયું અહો
 મારા ઉપર એક પછી મીનુ અને બીજા પછી લીનુ એમ ઉપરાઉપર
 ' હુ ખોળ આવી પડ્યા ' આ પ્રમાણે સ્ત્રી તથા પુત્રને નિરત સમારનો અને
 દેવે પીડેનો એ ચતુર રાજ આડાવના ધરમા રહીને દિવસ કાઢાડવા
 લાગ્યો પછી પાંચમે દિનસે એ રાજને બેડીમાથી છોકી ઢોરી આડાને
 કઠોર વચનોથી વારવાર તરઝાડીને સુવેના માણસના વસ્ત્ર લેવાનું કામ
 કરવાની આજ્ઞા કરીને કહ્યું કે " કાશીના દક્ષિણ ભાગમા મોટું મસાણ
 છે, તેનું તું યોગ્ય રીતે રક્ષણ કરજે અને કી પણ એ સ્થાનકને છોડીને
 બાહાર જજે મા' આ જુનો ઘેડો લઈને તું તે સ્થલમા તુરંત જ અને
 આ ઘેડા વીરબાહુને છે એમ, ચારેકોર જોવજે રાજ્યથી બ્રહ્મ થયા પછી
 ટુટલેક કાળે હરિશ્ચંદ્ર રાજ આ પ્રમાણે આડાવના હાથમા આવીને મસા-
 ણમા સુવેના માણસોના ખપણ લેનાનું કામ જવામા જોડાયો ખપણ લેનારો
 એ વીરબાહુ નામના આડાવેના પટેલની આજ્ઞાથી રાજ મસાણમા
 ગયો એ લયાન, મસાણ નગરીથી દક્ષિણ ભાગમા હતું એ સ્થલમા
 ભારે દુર્ગંધી ધૂમ્રાડો ફેનાઈ રહ્યો હતો ચારેકોર રાજના કુચ પડ્યા હતા
 માંસખાનારા પશુઓ લયકર ના' કરી રહ્યા હતા સૈકડો ક્યાવડી, ગરજ,
 શીઆળીઆ અને કુતરા ચારેકોર ફરતા હતા હાકકાઓના 'ગજ પેડયા
 હતા ઉચ્ચ દુર્ગંત વાપી રહ્યો હતો અગ્નિમા પડેના અને અરધા બળેલા
 રાજના મોહોડા ખુધા થએના દાતની પકિતઓથી જાણે ક્યાની એની
 સ્થિતિ જોઈને હમતા હોય એવા લાગતા હતા મરણ પામેના અનેક મા
 ણસોના સમીઓનો ઉચ્ચ કોવાહવ થા' રહ્યો હતો 'હાય' દીકરા, હાય
 મિત્ર, હાય બંધુ, હાય ભાઈ, હાય પ્યારી, હાય ભના ભાણેજ, હાય મામા,
 હાય દાદા, હાય નાહાના, હાય બાપ હાય પૈન ' તું મને ઝાડીને ક્યા
 ગયો આન આવ' એવી ગીતના સર્વ પ્રાણીઓને ત્રાસ આપનારા શબ્દો

ચારેકાર સાંભળવામાં આવતા હતા. બળતાં માંસ, વસા અને મેદના છમ-
છમાટ થઇ રહ્યા હતા. અને અગ્નિમાંથી મહાભયંકર ચડચડાટી નિક-
ળતી હતી. પ્રલયકાલ સરખા એ દારૂ મસાણામાં ગએલો હરિશ્ચંદ્ર રાજ
દુઃખથી શોક કરતો હતો કે “ હે સેવકા ! હે મંત્રીઓ ! તમે ક્યાં છો ?
કુલપરંપરાનું રાજ્ય ક્યાં ગયું ? હે પ્યારિ ! હે બાલક પુત્ર ! બ્રાહ્મણના કો-
પથી હું કે જ મંદભાગ્ય છું તેને છોડીને તમે ક્યાં દૂર ગયાં ? કાઠ સ્થળમાં
પણ ધર્મવિના માણસોનું શુભ થતું નથી. માટે માણસે યત્ન કરીને ધર્મનેજ
સાચવવો જોઈએ. ” આ પ્રમાણે વિલાપ કરતાં વળી ચાંડાલનું કહેલું
સંભારીને વારંવાર મુકદ્દાં જોવા જતો હતો. સઘળાં અંગોમાં મેલથી ખર-
ડાએલો અને સુકાઈને લાકડી જેવો થઈ ગએલો અને મુકદ્દાં શોધવાવાસ્તે
આમ તેમ દોડ્યા કરતો એ રાજા ‘આ રાખનું આટલું મૂલ્ય મળ્યું, હવે
ખીજનું સો શિક્કા મૂલ્ય મળશે. તેમાંથી આટલું મારું, આટલું રાખનું
અને આટલું મારા ધણી ચાંડાલનું’ એમ વિચાર કસ્યા કરતો હતો. દુસ્તર
દશાને પામેલા એ રાજાએ જુના એકજ લુગડાની ગાંઠચો વાળીને કંથા પે-
હેરી હતી. તેના હાથ, પેટ, મોઢોડું અને પગ ચિતાના ભસ્મથી અને
રજથી ખરડાએલાં હતાં. હાથની આંગળીઓ અનેક જાતનાં મેદ, વસા
અને મજ્જથી ખરડાએલી હતી. અનેક શયોને વાસ્તે મુકાએલા ચોખાના
પિંડો ખાઈને ઉદરનો નિર્વાહ કરતો હતો. શયોને પેહેરાવેલાં કુલો ભેળાં
કરીને તેણે માથે પેહેરવાની ટોપી બનાવી હતી. રાત્રે કે દિવસે તેને નિદ્રા
આવતી ન હતી. અને વારંવાર નિસાસા મુકીને ‘હાય હાય’ એમ બોલ્યા
કરતો હતો. આ પ્રમાણે એ રાજાએ સો વર્ષ જવા.બાર મહિના કાઢાડ્યા.

એક દિવસે રોહિત નામનો એ રાજાનો કુવર કાશીથી થોડેક છેટે
બાલકોની સાથે રમવા સાડ પહાર ગયો. રમીલીધા પછી તેણે કામળ
અને નાહાનાં મૂળવાળા અણીઓ સહિત દર્ભ પોતાથી ઊપડે તેટલા લેવા
માંડ્યા. ‘ મારા ધણી બ્રાહ્મણને રાજી કરવા સાડ લજી છું ’ એમ કહી
યત્નપૂર્વક અગ્નિમાં હોમનેવાસ્તે બન્ને હાથથી. સારાં સારાં સમિધ, દર્ભ,
કાષ્ટ અને ખાખરાનાં લાકડાં લઈ માથે ભારી ચડાવીને ત્યાંથી ચાલ્યો.
પગલે પગલે એ પામતો હતો પણ પ્રેમથી ચાલ્યો જતો હતો. ત્યાં મા-
ર્ગમાં તરસ લાગતાં પાણીનું ઠેકાણું આવ્યું એટલે ત્યાં તેણે ધરતીપર ભારી
ઉતારીને પાણી પીધું. પાણી પી જરાવાર વિસામો લઈ રાક્ષસ પર ભારી

મુકીને ઉપાડવા લાગ્યો એટલી વારમા વિશ્વામિત્રનો આત્માથી મહા
 ઝેરી અને મહાભયકર એક કાળોતરો નાગ રાફડામાથી નીકળ્યો એ
 નાગે કરડવાથી તે સમયેજ એ ખાલ પડી ગયો. ગેહિતને મરી ગયેનો
 જોઈ તેની સાથેના ખાનડાએ લય પામી ઉતાવળથી બ્રાહ્મણને ઘેર જઈને
 તેની માને કહ્યું કે “હે દામિ ! નાગ પુત્ર કીડાકાનાસાથ અમારી માથે
 બાહાર આવ્યો હતો ત્યાં સર્પ કરડવાથી મરી ગયો છે ” આ પ્રમાણે તે
 જોતું વજ્રપાત જેવું વચન સાંભળી મૂર્છા પામેનો રાણી કાપી નાખેની
 ટૂંકાના પેઠે ધરતીપર પડી ગઈ અને જોઈ કોન પામેના બ્રાહ્મણે તેના પર
 ત્યાણી છાટ્યુ એટલે તેને ચોડીવારમા ચેતના આવી પછી બ્રાહ્મણે તેને
 કહ્યું કે “હે દુષ્ટ ! સાચકાળે રોવુ એ અનક્ષમી કરનાર અને નિદિત છે,
 એમ જાણતા છતાં તું કેમ રોય છે ? તારા હૃદયમા લાજ છે કે નથી ? ”
 આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણે કહ્યું પણ તે રાણી કાંઈપણ બોલી નહિ. રાક, પુ
 ત્રના શોકથી પીડાએલી, આસુ ભરેલા મોહોડાવાળી અને રજથી ખરડા
 એલી તે રાણી દયામણી રીતે રોતી હતી પછી ટોપ પામેના બ્રાહ્મણે
 તેને કહ્યું કે “તું મારી પાસેથી તારૂં મૂલ્ય લઈને મારા કામને ભગાડે છે
 માટે તને વિકાર છે તું અશક્ત હતી ત્યારે મારૂં ધન શામાટે લીધું ? ”
 આ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણે કઠોર વચનોથી વારવાર તરછોડવા રૂ ન કરતી રા
 ણીએ ગદગદવાણીથી દયામણી રીતે તેને કહ્યું કે “હે પાવક ! મારો ખા
 લક પુત્ર સપ કરડવાનેનીધે ગામ બહાર મરી ગયો છે મને આજ્ઞા
 આપો હું એને જોવાસાથ જઈ, હે સારા નિયમોવાળા ! મારે હવે એ
 બાલકનું દર્શન દુર્લભ થયું છે ” આમ કહીને એ રાણી કંગાલની પેઠે રોવા
 લાગી ટોપ પામેના બ્રાહ્મણે ફરીવાર તેને કહ્યું કે “હે દુષ્ટ આચારવાળી !
 હે ખદી ! તને પાપની ખગર નથી કે શું ? જે માણસ ધણી તો પાસેથી
 મૂલ્ય લઈને તેના કામમા અડચણ કરે છે તે માણસ મહારૌરવ આદિ નર
 કામા રધાય છે એક કલ્પસુધી નરકમા રહ્યા પછી પાછો તેને કુકડાનો
 અવતાર આવે છે અથવા તારી પાસે આ ધર્મની વાતો કરવાથી મારૂં શું
 વળશે ? જે માણસ પાપમા લાગેલ, મૂર્ખ, કૂર, નીચ, ખોટું બોલનાર અને
 શઠ હોય તેની પાસે ઉપદેશનું વચન, ખારી ધરતીમા વાવેના બીજની પેઠે
 નિષ્ફળ થાય છે તને જે કાંઈપણ પરતોડનો લય હોય તો ધરનું કામ
 કરવા આવ્યું ” બ્રાહ્મણ એ પ્રમાણે બોલતા તે રાણીએ ધ્રુજતા ધ્રુજતા તેને

કહ્યું કે ‘હે મહારાજ ! મારાપર કરુણા કરો. ક્રોધ છોડી દીઓ અને પ્રમત્ત થાઓ. હું બાલકને જોઈ આવું એટલીવાર મને જવા દિઓ.’ આ પ્રમાણે કહી પુત્રના શોકથી પીડાએલી તે રાણી બ્રાહ્મણના પગમાં માથું મુકીને રાંકની રીતે રોવા લાગી. ક્રોધ પામેલા અને તેનેલીધે જનાં નેત્ર રાતાં થઈ ગયાં એવા તે બ્રાહ્મણે રાણીને કહ્યું કે “તારા દીકરાનું મારે શું કામ છે ? તું મારા ધરનું કામ કરય. માસ ક્રોધમાંથી તને ચાળકા વાગવાનું કળ જડશે, એ તું જાણતી નથી ?” બ્રાહ્મણે આ પ્રમાણે કહ્યું તેથી તે રાણી ત્યાંજ રહીને ધીરજથી ધરનું કામ કરવા લાગી. પગને તેલ ચોળવા આદિ કામ કરતાં તેને અધરાત વીતી ગઈ. પછી બ્રાહ્મણે કહ્યું કે “હવે તું તારા દીકરાની પાસે જ તેને બાળવા આદિ કામ કરીને પાછી તુરત આવજે કે જથી સવારે કરવાના મારા ધરના કામમાં કશી અડચણ આવે નહીં.” આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણની આજ્ઞા મળતાં તે રાણી રાતે વિલાપ કરતી કરતી એકલી બાહાર ગઈ. ટોળામાંથી છુટી પડેલી હરણીની પેઠે અને વાછડા વગરની ગાયની પેઠે શોકથી અત્યંત પીડાએલી તે રાણી કાશીથી બાહાર જઈ પોતાના પુત્રને મરણ પામેલો અને રાંકની પેઠે કાષ્ઠ, દર્ભ તથા ખડ ઉપર પૃથ્વીમાં પડેલો જોઈ ઘણા દુઃખથી મોટી ચીસ નાખીને વિલાપ કરવા લાગી કે “હે પુત્ર ! મારી પાસે આવ્ય. હમણાં તને શાથી રીસ ચડી છે તે કહે. રોજ નો તું હે મા ! હે મા ! એમ વારંવાર બોલતો મારી પાસે આવે છે અને આજ કેમ આવતો નથી.” આમ વિલાપ કરતી તે રાણી લથડતી લથડતી તેની પાસે જઈ મૂંઠા પામીને તેની ઉપર પડી. પછી સંજા આવતાં બાલકને બન્ને હાથથી છાતીમાં લઈ તેના મોઢોડાં પર પોતાનું મોઢોડું રાખીને પીડા ભરેલા શબ્દોથી રોવા લાગી અને બન્ને હાથથી પોતાનું માથું તથા પેટ કુટવા લાગી. “હે પુત્ર ! હે બાલક ! હે ધ્યારા ! હે કુમાર ! હે સુંદર ! હવે મારી શી ગતિ થાશે ? હે રાજા ! તમે ક્યાં ગયા ? પ્રાણ કરતાં પણ વધારે ધ્યારો આ તમારો પુત્ર મરણ પામીને ધરતીપર પડ્યો છે તેને જીવો.” આવા વિલાપ કરતાં વળી જીવતો હશે એવી શંકાથી તેણે તેનું મોઢોડું જોયું. જોઈને મડામોઢોડું થએલું જાણવામાં આવતાં મૂંઠા પામીને પડી ગઈ. વળી દીકરાનું મોઢોડું હાથમાં લઈને ઢેઢેવા લાગી કે “હે બાલક ! મારું છોડી દે. તુરત જા. આ મહા ભયકર અધરાતનો સમય છે. આ સમયે સૈકડો ક્યાવડીઓ, ભૂત, પ્રેત, પિશાચ અને ડાકણો આદિનાં ઘણાં યૂથ નાદ કરે

છે સૂય આયમતા તારા સઘળા મિત્રો ત્વતા જ્યાં તે છતાં તુ એકવોજ અહીં શા માટે ગયો છે?" આમ બોલીને વળી દયામણી રીતે શેવા લાગી 'હે બાવક! હે પુત્ર! હે શહિત કુમાર! હે દીકરા! તુ મને ઉત્તર કેમ દેતો નથી હું તારી મા છું તેને તુ જાણતો નથી કે શું? મારી સામું જો હે પુત્ર! હું રેશનો ત્યાગ થતા, રાજ્યનો નાશ થતા, ધણીના હાથથી વેચાતા અને દાસોપણ પ્રાપ્ત થતા પણ જે જીવુ છું તે તારૂં મોહોડું નેધનેજ જીવુ છું તારા જન્મના સમયમા બ્રાહ્મણોએ બલિષ્ઠ કહ્યું હતું કે 'આ દીકરો લાગા આયુષ્યવાળો, સઘળી પૃથ્વીનો રાજા, શૂર, ઉદાર, વીર, માતા પિતાને ગાજ કરનાર, સત્યવાદી, નિતેન્દ્રિય અને ગુરૂ દેવ તથા બ્રાહ્મણોને પૂજનારો થશે' તો એ સઘળા વચનો આજ મિથ્યા થઈ ગયા ચક્ર, મત્સ્ય, છત્ર, શ્રીનત્ક, સાયીજો, મંજ, કલશ, ચામર તથા બીજા પદો જે લક્ષણો તારા હાથની હયેળીમા છે તે સઘળા આજ ખોટા પડી ગયા 'હે રાજા' હે પૃથ્વીનાથ! તારૂં રાજ્ય, મલીજો, સિંહાસન, છત્ર, ખડ્ગ, અપાર ધન, અયોધ્યા, મોહોન, હાથો, ઘોડા, રથ અને પ્રજા ક્યા ગયા? હે પુત્ર! એ સઘળાને તથા મને પણ છોડી દઇને તુ ક્યા ગયો? રે પતિ! હે હરિશ્ચંદ્ર રાજા! આવો અને આ પોતાના ધ્યાન દીકરાને જીવો જણે કેસરના લેપનવાળી તમારી મોટી છાતીને રીખતા રીખતા પોતાના શરીર ઉપરની રજના ગરબી મેથી કરી નાખી હતી અને જણે બોળામા બેસીને તમારા કપાળમા ગહેના કસ્તૂરીના ચાકનાને જાનકપલાથી ભુમી નાખ્યો હતો, તે બાલકની આ દગા થએની છે તે જીવો જે મુખને માટીથી ખરડાએલું છતાં પણ સ્નેહનેવીધે હું બચી લેતી હતી, તે મુખ આજ માખીઓથી ઘેરાએલું અને કીડાઓએ દૂષિત કરી નાખેલું છે તે જીવો હે રાજા! આ પુત્ર મરણ પામીને રાકની પેઠે ધરતીપર પડ્યો છે તેને જીવો હૈન! પૂર્વજન્મમા મેં તારૂં શું ભુલું કર્યું હતું કે જે કર્મના ફળનો અહીં ઝડોજ નેવામા આવતો નથી હે પુત્ર! હે બાવક! રે વત્સ! રે દીકરડા! હાથ લાચ "આવી ગીતના એ રાણીના વિલાપ સાંભળી જંગી ગએલા નગરના ચોકીવાળાઓ બહુજ વિસ્મય પામીને તેની પાસે આવ્યા એ લોકોએ તેને પુછ્યું કે "તું કાણ છે, અને આ બાવક કાણ છે? તારો પતિ ક્યા છે? અહીં રાતના સમયમા તુ એકની છતાં ખીતી કેમ નથી અને શા માટે રાય છે?" આ પ્રમાણે તેઓએ પુછ્યું પણ તે રાણીએ ગળ ઉત્તર

દીધો નહિ. વળી બીજી વાર તેઓએ પુછ્યું પણ તે રાણી સજ્જડ રહી, કાંઈ પણ ઉત્તર નહિ દેતાં ઉઘ દુઃખની પોડાથી વિલાપ કરવા લાગી અને આંસુની ધારાઓ ચલાવવા લાગી. પછી તેના ઉપર વિપરીત શંકા આવતાં લાસ પામેલા અને જ્યોનાં રૂવાડાં ઊભાં થઈ ગયાં એવા એ લોહા હાથમાં હથીઆરો લઈ પરસ્પરમાં બોલવા લાગ્યા કે “આ કાંઈ બોલતી નથી તેથી અવશ્ય સ્ત્રીજાતિ તો નથી. આ તો કોઈ બાલકોને મારનારી રાક્ષસી છે; માટે યત્નપૂર્વક આને મારી નાખવી યોગ્ય છે. જો રાક્ષસી ન હોય તો અધરાતને સમયે અહીં ગામથી બહાર સામાટે બેસે ? અવશ્ય આ રાક્ષસી ખાઈ જવાનેવાસ્તે કોઈના બાલકને લાવી છે.” આ પ્રમાણે બોલીને તેઓએ તુરત ઘણી દૃઢતાથી તેનો ચોટલો પકડ્યો. કેટલાંએકે તેના હાથ ઝાડ્યા અને કેટલાંએકે ગળું પકડ્યું. આ આકાશમાં ફરનારી છે તેથી ઉડી જશે એમ કહી દૃઢ રીતે પકડી ખેંચી ખેંચીને એ રાક્ષસી ઘણા લોહા તેને પરામાં લઈ ગયા અને આંડાલના હાથમાં સાંપી. એ લોહાએ આંડાલને કહ્યું કે “હે આંડાલ ! આ બાલકહત્યા કરનારને અમે ગામબહાર દીઠી તેથી પકડીને તારી પાસે લાવ્યા છીએ માટે આને તુરત બહારના સ્થલમાં લઈ જઈને તારે મારી નાખવી ” આંડાલે એ સ્ત્રીને બોલેને કહ્યું કે “આ લોકપ્રખ્યાત રાક્ષસીને હું જાણું છું; બીજા કોઈએ જોયેલી પણ નથી. આ રાક્ષસીએ લોહાનાં અનેક છોકરાંઓને લાવી લાવીને ખાધાં છે. એને પકડવાથી તમે એ આજ મોટું પુણ્ય કર્યું અને આ પુણ્ય કરવાથી જગતમાં તમારું નામ અત્રિયજ રહેશે. હવે સુખથી જાઓ. જે પ્રાણી બ્રાહ્મણ, સ્ત્રી તથા બાલકની હત્યા કરનાર, સોનાની ચોરી કરનાર, અગ્નિ સુકનાર, વાટપાડું, મધ પીનાર, સાવકી માનો સંગ કરનાર કે ઘણા લોહાનો વિરોધી હોય તેનો વધ કરવામાં પુણ્ય થાય છે. આવાં કામ કરનાર બ્રાહ્મણ કે સ્ત્રી હોય તો પણ તેને મારી નાખવામાં દોષ નથી. આનો વધ કરવો મારે યોગ્યજ છે.” એમ કહીને એ આંડાલે તે રાણીને દૃઢ બંધનોથી ખાંધી, ચોટલો ઝાલીને રસીઓથી પ્રહાર દીધો. પછી તેણે કઠોર વચનથી હરિશ્ચંદ્રને કહ્યું કે “અરે દાસ ! આ દુષ્ટ સ્ત્રીને મારી નાખ્ય. આમાં તારે કાંઈ પણ વિચાર કરવો નહિ.” વજ્રપાતસરખું આંડાલનું વચન સાંભળી ધ્રુજતા અને સ્ત્રીની હત્યાથી શંકા પામેલા હરિશ્ચંદ્રે તે આંડાલને કહ્યું કે “આ કામ મારાથી થઈ શકશે નહિ; માટે બીજે કોઈ સેવક આપો એટલે તે આનો વધ કરશે આ વિના બીજું અસાધ્ય કામ કરવાનું તમે જુદેશો તોપણ હું કરી આપીશ.” (અપૂર્ણ.)

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત

(મંથન ધર્મ ૧૩૬ થી)

ક્યાઇ સુખચેતના વિસો ગળાય છે, અને ક્યાઇ દુઃખમા દાડા ગળાય છે લોક સર્વ પ્રકારે ક્યાઇ સુખદાતાવાગો જણાતો નથી કરાળીખા બોલ્યા કે, ભાભી ! જગતની રચનાવિષે વિચાર કરતા ઠાણ જણે, દેવલો કાળ જતો રહ્યો તોપણ કાઇએ અત લીધો નથી તો આજ આપણ જવા સ્ત્રીનતિ એવિષે શુ વિચાર કરી શકિયે ? જમ ઇશ્વરનુ સ્વરૂપ મનનાપુી પોચે નહિ તેવુ છે, તેમ જગતનુ પણ તેવુજ સ્વરૂપ છે આ જગત, આ મનુષ્યો, અને આ સયોગ વિયોગ અથવા આ સુખા દુઃખી એ સર્વ આપણી કલ્પના છે, તોપણ તે વાત જણે બહુ બ્રીડી છે, માટે ઉપરથી એટલુજ સમજવુ જોઇએ કે જ વખતે જમ સયોગ વિયોગ, વવાનો હોય અને જમ સુખદુઃખ થવાના હોય તે કાળના યોગે વયાજ કરે છે એમા મનુષ્યનુ જો ક્યા ચાલે છે ? જુવોને (કાઇક ખેદ દશાવતા) મનુજાતના ભાગનો વિયોગ સ્વભમા પણ મલવે ? અને તે વળી કેવી દશામા ! ! દુર્ગતિવરે વચમા ખમા જણે વિયોગ કરાવ્યો છે તેજ સયોગ કરાવશે એમ ધીરજ દેતા કરાળીખા બોલ્યા કે, હા, એમજ સન સ્વયે મન વાળનુ જોડે અત કરણનો ધર્મ છે તેથી સમજુ અને અણમમજુને હવે શોક તો એકજ પ્રકરના થાય પણ તેના પગિપ્પામમા ધણા ફેર પડે છે સમજુએ હવે શોકમા સામાન્ય સ્થિતિમાજ રહેવુ જોઇએ તેથી હર્ષમા કે શોકમા હાનિ વાય નહિ એ વાત પણ ભાભી બહુ બ્રીણી છે મને પોતે સમજુ કલ્પેલુ છે અને તે કલ્પીને પાછુ તદ્દુપ થજ ગયુ છે તો પણ મને તો ઇશ્વરકૃપાથી એ વિષય ધાર છુ કે ઠીક નિશ્ચય થઇ ગયો છે હામા ! પણ મને એમ વાય છે કે હર્ષ શોકનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ વાય ત્યારે કામળ પ્રકૃતિવાળાને બહુ લાગે છે અને વખતે જ નિશ્ચય આપ કટો છે તે નિસ્મરણ વધ જાય છે કરાળીખા બોલ્યા કે લાગે છે કે નહિ એતો તે તે સ્થિતિને સમયે જણાય પણાદુ એમા, વાધો લેતી નથી કેમકે શુ જાણિયે કે અમુક સમયે આવીજ મનોવૃત્તિ રહેશે તોપણ ભાભી, અભ્યાસથી શુ નથી બનતુ ? કદી દુઃખ સુખ લાગે તોપણ તેના ઉપાયો અથવા વૈરાગ્ય ! ! વિચારો આવે તો તે તેનુ જોસડ છે સુખ દુઃખ વૃત્તિમા ખેરખગ લાગી

જાય એમાં પણ અનુભવથી થતો કાંઈક આનંદ રહ્યો છે એટલે એ વાત પણ બહુ ઝીણી છે. આપણે તરતમાં સમજવાનું એ છે કે સર્વપ્રકારે વૈર્ય રાખવું એજ માણસનું કર્તવ્ય છે. ઊંચા પ્રકારની સ્થિતિમાં મદોન્મત્ત ન થાવું અને નીચી સ્થિતિમાં હારી ન જવું. કેમકે એ સઘળી સ્થિતિ મનુષ્યને માટેજ છે. અને કર્માધીન સઘળો લોક હોવાથી સઘળી દશા આવ્યાવગર રહેતી નથી માટે જ જોગ્ય સ્થિતિમાં આવેલ હોય તેમણે સત્કર્મથી પોતાનો જન્મ સુધારવો. એવિષે તમે ક્યાં નથી જાણતા ? દુર્ગાકુવર જોડ્યાં કે હા ખા, સારી રીતે વર્તવું એજ મનુષ્યજન્મની જોગ્યતા છે અને તેમ ન બને તો પછી મનુષ્યજન્મમાં અને પશુમાં શું ફેર. પણ એવી બુદ્ધિ ઈશ્વર નિરંતર રખાવે તેનાં મોટાં ભાગ્ય. ખા, આપના વિચારથી મને બહુ સંતોષ ઉપજે છે. કશળીખા જોડ્યાં કે ભાભી ! પ્રસંગે વાત નીકળે અને સરખાં સરખાં પાત્ર હોય તોજ તે સાંભળવા રહેવાનો સ્વાદ આવે. તમારી સાથે મારે પરિચય થયો એપણુ ઇશ્વરે બહુ જોગ્ય કર્યું. મારાં જમનાખા આપ જવાં વૈને પામી કેટલાં બધાં ભાગ્યશાળી થયાં. દુર્ગાકુવરે કહ્યું કે એ આપ આપનીજ મોટાઇ દર્શાવો છો એટલે શું જોલું ? આ પ્રસંગ એક કારણસર કાઢ્યો હતો તે પછી કહીશ. હમણા એક આપણા સ્નેહી માણસનું મરણ થયું છે તે આપ કુવરને પોઢાડો એટલે કહું. કશળીખાએ કુવરને પોઢાડયા અને ફરીને પુછ્યું એટલે દુર્ગાકુવરે એક ચીઠી કશળીખાના હાથમાં આપી, તેમાં લખેલા પોતાનાં માતાતુલ્ય જમનાખાનાં સ્વર્ગવાસના ખખર વાંચી કશળીખા એકદમ સ્તબ્ધ બની ગયાં અને અરે એકદમ આ શું થયું એમ જોલતાં દુર્ગાકુવરની અને તેની આંખો ભેળી થતાં કશળીખાનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું અને આંખમાંથી ચોધારાં આંશુ પડવા માંડ્યાં. આંસમયે પોતાનાં માતાપિતાનું મરણ અને મનુભાનો વિયોગ તેને આ કારણથી તાજે થઇ આવતાં તેનાથી રોતું રહેવાયું નહિ, અને તેમાં દુર્ગાકુવર પણ સાથ પૂરાવવા લાગ્યાં. થોડી વાર પછી દુર્ગાએ માંડ માંડ વેગ રોકી કહ્યું કે બાસાહેબ ! આ શું કરો છો ? જરા ધીરજ રાખો નીકર પછી મારાથી રહેવાશે નહિ. આમ કરવાથી કાંઈ તે આપણને મળવાનાં નથી. આટલા અક્ષરથી કશળીખાએ વેગ કાંઈક રોકવાનું પ્રયત્ન કર્યું અને દુર્ગાએ થોડી વાર મોરથી થયેલી વાતનો પ્રસંગ દૃઢતાથી થોડોક ચલાવી તેનો વેગ બંધ કર્યો. હીંગકાં ભરતાં કશળીખાને નવરાવીને દુર્ગાએ તેને હરિ-

દત્ત ઉપર ખરખગનો પત્ર લખવામા ઉતાયા લખવાના સાધનો મેળા કરી નીચે પ્રમાણે લખ્યું

કૃપાળુ મુ કાકા ! આજ મને ઉઠેરીને મોટી કરનાગ માતૃશ્રી જમ નાખાના સ્વર્ગવાસની વાત માખગી હુ અત્યત ખેદ પામુ છુ મારા માતા પિતા સ્વર્ગવાસી થયા છે એનુ દુ ખ આજસુધી મને લાગ્યુ નથી એ એની માયાથીજ આજ એના જવાથી મારા માતાપિતા જવાનું દુ ખ ઉભરાઈ આવે છે ઇશ્વરની લીલા દેવી અકલિત છે ને જણાતુ નથી હુ આપની મ મનાવિશે પણ શુ વધારે લખુ ? કમઠે મને દુ ખ થાય એટલામાટે એના ખ ખર પણ માગ સુખી આવવા દીધા નહિ તમારી મમતા તમારામાજ છે

આપ તો અનુભવિ છે, કાયગતિ અને જગતના ધર્મા જાણો છે, ત્યા મારે વધારે આપને લખી સ્મરણુ આપવુ પડે તેવુ નથી કમઠે સપત્તુ મહતા ચિત્ત કમલાદપિ કોમલ । વિપત્તુ મહતાં ચિત્ત પાપાણાદપિ કર્કષ ॥ (સપત્તિમા મહાત્માઓના મન કમન કરતા પણ ક્રામલ હોય છે પણ વિ પત્તિમા તો તેઓના મન પાપણુ કરતા પણ કઠણુ હોય છે) આ શ્લોક ઘણીવાર આપ સ્મરણુમા લાવ્યા કરો છે તો આ સમયે પણ સ્મરણુમા હોવોજ જોઈએ આમ છતા પણ જેને પોતાનુ માન્યુ હોય અને જેના અતિ પગિયયથી અને અનેક ગુણોથી સદૈવ સુખમા દિનસો ગયા હોય તેવા ઉપ યોગી સ્નેહી માણસના વિયોગથી ગમે તેના કૃદ નિશ્ચયવાળાને એકવાર હ- દયમા તાપ થયા વગર રહે નહિ અને એમ ન થાય તો હૃદયનુ હૃદયપણુ સખવેજ કેમ ? આટલામાટે આપને પણ શોક થવાનો મઝવ જાણી યાદ આપુ છુ કે નવ યુધિષ્ઠિર જેના રાજાઓ પણ દુ ખ મટાડી શક્યા નથી માટે એમ જણાય છે કે જે થવાનુ હોય તેમા કાઇ મિથ્યા થતુ નથી અને તે આપણે નજરે પણ દેખિયે છિયે ઘણુ જીવો મનુષા તેનો વિયોગ પણ સરજીવો હશે નિકર આજ તે ગજનગરની પ્રજાને અને આપણને સતોષ આપતા કેમ ન હોત અને બાલુબાને તથા આપને તે નગર છોડનાનો સ મય શામાટે આવત હશે જેમ બનનાર હતુ તેમ બન્યુ ગઈ વાતનો અર્થ મોસ જોઈ પ્રસંગે થયા કરે એ આભાવિક છે તોપણ તે કનાથી આગે આવતો નથી તેથી વર્તમાન કર્તવ્ય ઉપર લક્ષ લગાડ્યાવિના છુટકો નથી

મનુષ્ય જાણે હુ કંઈ કરનારો છે કોય,

આગ્યા અનનગ રહે, હૃદિ કરે તે હોય

સુ. કાકા ! આપ ધારણા રાખી મારા ભાઈઓને ધારણા આપજો. અને દુરસદે દોઢિએ પધારજો; મારી ચિંતા કરશે નહિ.

આ પ્રમાણે લખેલી ચીઠી ખાનડી સાથે હરિદત્તને મોકલી, જવાંચવાથી હરિદત્તનું મન ભરાઈ આવ્યું; સર્વ સ્થિતિનું સ્મરણ થઈ આવ્યું અને તે સાથે કશળીખાના ડાહાપણના સ્મરણે પ્રેરણા કરતાં આંખમાંથી પાણી પડાવ્યાં. હરિદત્ત તરત સ્વસ્થ થયા અને 'કેહેવરાવ્યું' કે દીકરા ! દોઢીએ જરૂર આવીશ. ભાઈ ખુશીમાં છે. ચિંતા કરશે નહિ. તમારા કાગળથી મને ઘણો સંતોષ થયો છે. મને લખેલું સઘળું તમે પણ સ્મરણમાં રાખજો. એટલી મારી ભળામણ છે.

કશળીખાએ ધારણા રાખી અને દુર્ગાકુવરના સહવાસનો લાભ લેવા માંડ્યો. દુર્ગાકુવરે કશળીખાને સુશીલ સ્વભાવથી વશ કરી લીધાં. અને પોતાના ઘરનો સઘળો કારભાર પોતાને માથે લઈ લીધો. કશળીખાએ જમનાખા ગયાં છે જાણીને પોતાનાં સર્વ સ્નેહીઓની વારંવાર સંભાળ લેવા માંડી. હરિદત્તને દુર્ગાકુવરના સદ્ગુણથી ઘણો સંતોષ થયો હતો તો પણ ઘરમાં પીઠ માણસ કોઈ ન હોવાથી પોતે સચિંત રહેતા હતા. એક દિવસ હરિદત્ત બજારમાં આડ્યા જતા હતા ત્યાં કોઈ આઘેડ સ્ત્રી ઠીક ઠીક સાથે પેરવેશમાં ડુસકાં ભરતી અને આંસુ પાડતી જોવામાં આવી. હરિદત્તે દયા ભરેલી રીતે તેની પાસે જઈ તેને તું કોણ છે અને શા કારણથી રહડે છે એવું કેટલુંક પુછ્યું, જેના જવાબમાં તેણે જણાવ્યું કે હું જમનાખાની વિશ્વાસુ દાસી છું. હું છાત્રી રીતે આટલા દિવસ ભીમભાના દરબારમાં રહી હતી પણ થોડા દિવસથી તેની પાસે મારા વિષે કોઈએ ચાડી ખાતાં મને કાઢી મેલી છે. હવે મારો કોઈ આધાર નથી. કશળીખા મને જોળખતાં નથી અને મારાથી બીજા જીભ ઉપડતી નથી માટે જો આપને દયા આવતી હોય તો મને તમારે ઘેર રાખો. હરિદત્તને કાંઈક સંદેહ તો થયો પણ દયાનું પ્રયત્ન વિશેષ થવાથી તે ખામને પોતાને ઘેર તેડો ગયા. કેમકે દુર્ગાકુવરના સીમતના સમયમાં તો એકાદ માણસની જરૂર હતીજ. હરિદત્ત અને દેવશંકરના મનમાં મનુભાવિષેની વાત ક્ષણવાર પણ વિરામ પામતી નહિ હતી; પણ શુભ પ્રસંગ થઈ ગયા પછી ગોડજી ગયો તે માર્ગે જવાનો વિચાર રાખ્યો હતો. વસંત ઋતુના રળિયામણા દિવસો શરૂ થઈ ચુકા હતા. સવારમાં શીતલ પવન, બપોરે આકરો તડકો અને સાંજ

સતપ પવનની લેહેરો ઝુકી રહેવા ઝાડોનાં ઝુકમા અતિ મનોહર લગતી હતી । શ્રીમતલોકો વાડિયો અને બગાચાઓમા તૈયાર કરાવેના હોજમા કીડા કરતા હતા ઉડતા ફુવારાની શીતનતાથી ઠંડા થયેલા પત્રનની લેહેરો લેતા હતા ઝાડના જુ ॥ પાન ખરી જઈ નવા પાનનો આવિર્ભાવ થના લાગ્યો હતો બગવામા બાધેથી હીંડોળાખાટોના મધ્યાન્હ વખતે થતા શબ્દો સખળાઈ રહેતા હતા । ખારીયોમા ખાધેની વાળાની ટૂટીયોમાથી ઝીણા ઝીણા પાણીના કણ ઉડીને ઠડક આપતા હતા કોયલો ॥ મધ્યાન્હ વખતના શબ્દો અતિ મનોહર લાગતા હતા માર્ગમા અને ઘરોના આગણા માં સુગંધી જલ સત્તારસાજ છટાઈ રહેતા હતા અને આનંદી ગમી લોકો રાનીના સમયમા કોઈ કોઈ ચદ્રમાને અજનાળે શીતલ પવનની લેહેરો લેના નીકળી પડ્યા હતા, અને કોઈ કોઈ રાગરગમા રચી પડ્યા હતા આના દિવસોમા ચૈત્રશુક્ર દે નો દિવસ હરિદત્તને ઘેર અતિ મગલિક થઈ રહ્યો હતો । ચોતરફ આખાના પાનદડાના તોરણો બાધી દીધા હતા નોખતા ચરણાઈઓના શબ્દો થઈ રહ્યા હતા । આગણામા ચોરસ વેદી પર બ્રાહ્મણો, અગ્નિમા દેવગકર પાસે હોમ કરાવતા હતા અને શણગાર ટેલી સુવામણો આમતેમ જોતી ફરતી હતી નથા ઠેટવીક વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ આ પ્રસંગ જોવાને જોઈ હતી હોમ સમાપ્ત થઈ રહ્યા પછી સીમતિની ના વણુમાટે ગયા અને બીજા લોકો આધાપાછા જરા આરામ લેવા લાગ્યા દિવસના પાચ બજવાને ટાણે પિયર તરફના ઉતારામાથી નાહી શણગાર સજી દુર્ગાકુવર સાસરે આવવા રથમા જોડા । સવ સ્ત્રીમંડળ ગીત ગાતુ પાછળ આટલું અને હોલ શરણાઈ લાસલ વિગેગેના અવાજો અને ધુધરીયાળા રથના ઝણકારા સાથે આવવા લાગ્યા । એટલામા એક ડોકો અને આરબની બેરખ સાથે ખીનખાખના માફાવાળા સોનેરી રથમા કશળીખા દુર્ગાકુવરના રથની સાથે થઈ ગયા અને એ સનારી સુધા સર્વ લોકો હરિદત્તજીના આ ગણામા આઠ્યા । એક તરફ પુરુષર્ગ જોડો અને એક કોરે ગીત ગાતો સ્ત્રીવર્ગ જોડો એક દ્વારે કનાતની મર્યાદા કરી કશળીખા રાજમર્યાદા અને દખ્ખણા સહિત જોડા લોકોની ભીડમા થોડીનાર સર્વ જોડા એટલામા સીમતનો વિધિ સમાપ્ત થયો । દુર્ગાકુવરના પિયર તરફની પેરામણી, થઈ કશળીખા જોડે કોઈ વાતે જુદાઈ ન હોતા ગાખતા તોપણ મોતીની દારવાળી જરીયતની સાડી તથા તેનીજ એક ચોળી

પછીથી તમે જાણશો. હમણાં મને તે દેહેવાનો વખત નથી આનંદમાં રહી
ધર્મી સલાહ મળે છે જો છો એમ કહી દેવશક્તિ બહારની બેઠકમાં
આવી લુગડા પેગી હથીયાર બાધી તૈયાર થયા, એટલામાં એક સીપાઈ
ઘોડો લઈ આવ્યો તે ઉપર સવાર થઈ નીકળી ગયા એક દેવે બહોળા
ચાનતો હતો અને બીજા દેવે દેવશક્તિ એકદમ જલ્દી પડ્યું દુર્ગાકુવર
એમનું અચાનક જલ્દી કેમ થયું હશે વિગેરે વિચાર કરે છે ત્યાં હરિદત્તે
રાખેની પેલી સ્ત્રી લાછુ પાસે આવીને, એકદમ બોલી દુર્ગાકુવર! લાછ
આહીં આવ્યા હતા? ઉતાવળા સવાર થઈને ગયા તે તો ખરો હશે દુર્ગા
કુવર બોલ્યા કે કેમ લાછુ બાઈ! દર્શન તો થયા હતા પણ હું
કાંઈ વધારે તેવિશે જાણતી નથી, પણ તમે કાંઈ જાણતા હો તો કહો
લાછુ બોલી કે આજ જે દાણે કુશળીના આપણે ત્યાં પનાર્યા તે દાણે
બાલુભા ઘોડેસ્વાર થઈને દેવશક્તિ લાઈને સનામ દેવા ધરમાં નહિ પવારતા
પરમારા કરવા નીકળી ગયા અને રાતના નવ દસ વાગી ગયા તોપણ હજી
પનાર્યા નથી દુર્ગાકુવર એ શું દેહેવાય? એ તો કૈતુકની વાત, વિગેરે વચનો
બોલ્યા હા એમજ તો વિગેરે લાછુએ જવાબ દીધો અને ત્યારપછી
વાણ પાણી કરીને બેઠા જણા તેજ વિચાર કરતા પથારીએ સૂતા

બાલુભા હવે મોટા થયા હતા તે ઉછરતા હતા હરિદત્તની ઝાયામાં
અને દેવશક્તિનો તેને સહવાસ બહુ રહેતો હતો તોપણ તેને કાંઈ કાંઈ
એકાતના પ્રસંગમાં અનજો વિચાર આપનાર માણસ મળી જતો મનનો
એવો ધર્મ છે કે સારી વાતો કરતા તે અવળી વાતોને જ નહીં લઈ લે છે
અને તેમાં પણ પોતાના કરતા ખ્યા ખાપા કરીને પાગડા લોકોને કહે તે
ખાતક મન ઉપર વનાર અમર કહે છે બાલુભાને કાંઈક એમજ થયું હતું.
તે આગળ પાછળ વિચાર ક્યા વિના તે દિવસે દેવશક્તિ કામકાજમાં
ગેકાવાથી એકવાજ બહાર નીકળી ગયા હું જાણું, જાનો પુત્ર, આ
વખતે કોવો નિરાવાર, હવે મારે શું કરવું અને કે તો આશ્રય કરવો, બેનને
આગરે દેટલાક વર્ષો કાઢવા, હરિદત્ત કાકાનું કરવાના હશે એણે પાળી પોરી
મોટો કર્યો તે કીક પણ મારા લાભ માટે તે શું કરે છે તે કેમ ખરો પડે?
કેટલાક લોકો કહે છે તેમ જો હોય તો પછી મારે તેને આધાર પડી રહી
જવું તે મરના જેવું છે બીમલા રાજગાદિના માવેક થયા તો થયા પણ
હજી તેણી હિત વચનો કહેનરાવે છે તેને હું માનતો નથી એવો આધારિયે

મને પરણાવીને થોડો ગરાસ આપવા ધારે છે પણ હરિદત્તકાકા કોણ જણે
 શા કારણથી શાંત થઈ બેઠા છે. આજ તો મારે આંહી રહેવું નહિ. જો
 ઇચ્છે હવે શું થાય છે. આમ વિચાર કરતા બાલુભા એકલા જ ઘોડે ચડી
 બહાર નીકળ્યા. બાલુભાને નઠારી સંગતથી આ વિચારો આવ્યા હતા.
 તેનું આવી રીતે લાગવું ભીમભા તરફના ગુપ્ત ચારોના જાણવામાં હોવાથી
 થોડે દૂર જતાં તેઓએ એક ઝાડીમાં બાલુભાને ઘેરી લીધા. એકદમ ઘેરાઈ
 જવાથી ચમકીને તે રાજપુત જરા થોભ્યો અને થોભતાં વેત મનમાં
 આવેશ આવ્યો કે એકાએક તેણે ખંડુકનો અવાજ કર્યો કે જમાંની ગોળી
 ફરી વળનારા લોકોમાં જે મુખી હતો તેને વાગવાથી તે પડી ગયો. એ પડે-
 લાને જોવામાં સર્વે રોકાયા તેટલામાં એક ઝડીને માર્ગથી બાલુભા ઘોડો
 દોડાવી પસાર થઈ જતાં પેલા લોકો તેની પાછળ દોડ્યા, પણ તેઓ
 અંધારાનેલીધે તેને પોચી ન શકવાથી પાછા વળી ગયા. બાલુભાએ પછી
 આજનો વિચાર ફેરવી શહેર તરફ આવવાનું મન કર્યું, પણ પોતાના
 મનમાં લાગેલી શરમથી તેનો પગ ભારે થઈ જતો હતો. કાકા પુછશે ત્યારે
 શું જવાબ દઈશ વિગેરે વિચારથી પશ્ચાત્તાપ પણ થવા લાગ્યો તેથી એક
 ઝાડ નીચે ઉતરી વિચાર કરતાં જરા આરામ લીધો.

એક કોઈ વટેમારગુએ બાલુભાની ખંડુકથી એક માણસ ધવાણેલો
 તે વાત ગામમાં કહી કે તરત દેવશંકરને કાને આવી તેથી અને આવ
 સવારના બાલુભા પૂર્વ જન્મ્યા નથી તથા એકલા ફરવા ગયા છે તે નવ
 બજ્યા સુધી આવ્યા નથી તે વાત તેના પટાવાળા પાસેથી સાંભળી તેથી
 તરત દેવશંકરનું ચડી નીકળવું થયું હતું. માહારાજ ઉદયસિંહ પણ
 દેવશંકર તરફની ખાતરી ચીઠી મળતાં આલાના ખાતરી ૧૬ સવા-
 રોને સાથે લઈ ગામ બહાર દેવશંકરની ભેટ આપી. ઘેડાના પગને સગડે
 થોડે દૂર જતાં ઘણાં ઘોડાંના પગ ફેલાયાં અને ડાબલા જોઈને સર્વને
 કાંઈક નવા-જુનીની શંકા પેડી. રાજા દેવશંકરે કરવો અતિ કઠણ હો-
 વાથી ચાર ચાર જણ ચાર માર્ગે ચાલ્યા. આઘેરા જતાં ઘોડાના
 હતા તે ઝડીયે દેવશંકર આવ્યા. રાજા દેવશંકરે આશા બાંધી પરસ્પર મનુભા-
 ની, બાલુભાની અને ભીમભાની બેઠા. એય જણે માર્ગ કાપવા માંડ્યો.
 (અપૂર્ણ.)

પુનરુદ્ધાહવિષે ત્રિચારનો એક પત્ર.

જ્યારે ચારે કોરથી એકજ જાતિની લાગણી કમવત્તામાટે મને લો
કાની અને મુગ્ધમીઓની ભજામણ તથા ઉપદેશાત્મક આજ્ઞાઓ એકાએક
થવા લાગી છે ત્યારે પરમાર્થવિચારને પડતો મેનો વ્યવહાર ઉપર દૃષ્ટિ
ગાંધી આ વિષય લખવાની જરૂર પડી છે

ગૃહસ્થાશ્રમ જવાથી પુરુષ કાઠક અમગળ ગણાય, જગતના અપ
વાદનુ કાચિત્ પાત્ર થાય, પરાધીન થઈ રહે, સાતે માટે તેનું કાઠ કરે ન
નહિ, પાછળથી વૃત્તિ બગડી જાય, ગૃહસ્થાશ્રમમા ફરીને ન પડે તો સમધી-
ઓને ઓછું વાગે, લોકો નિંદા કરે, દુર્જનો રાજ થાય, પ્રથમની પ્રજા
રખડે કેદુ ખી થાય, મુરખમીઓ આજ્ઞા ભગ થવાથી ઉદાસ રહે, અને આ
લોક પગલોક બગડે, એ વિગેરે અસખ્ય દુઃખોની ગણતરી જુના ઇતિહા
સોના દૃષ્ટાંતો સહિત મારી આગળ મેલવામા આવે છે આ સંધ્યામાટે
લોકો જે કહે તે મધળું ખડ હોય એમા કાઠ વાધો લીધા જેવું ન હોય,
પરંતુ ખીજી બાબત ઉપર પણ નિષ્પક્ષપાતપણે ધ્યાન પોતાડવું જોઈ
એ ઉપરની બાબતમા હુકામા એટલું જોનવાનું કે —ગૃહસ્થાશ્રમ જ
વાથી શરીર અમગળ ગણનાગઓ ધણું કડી વિવેકી હોવા કહણુ છે, નહિ
તો તેમણે એવો ભેદ રાખવો જોઈએ નહિ, કેમ કે તેનીપેહેલા પણ આ ગ
રીમા મગળપણુ કયે સ્વર્ગે લીકામા આવે છે ? જ્યાં જોશુ ત્યાં હાડકા
આમડા માસ રૂધિર વિના બીજું કશું જોનામા આવશે નહીં એથી બીજું
કયું અમગળપણુ છે ? આમ છે તો લોકો ગમે તેમ ગણે ગામને મોટે કાંઈ
ગરણુ બંધાય નહીં

જગતના અપમાનનું પાત્ર ન થયો દોષ એવો કોઈપણ માણસ નહિ
હોય તો પછી સાફ કરતા છતાં કરવા જેવું શું છે ? મહાજનોપણુ દુનનોના
અપવાદપાત્ર થઈ ગયા છે તો આપણે કાણુ માન ? જુથી બીને વસ્ત્ર ના
ખી દઈએ તો કેમ ચાલે ?

પરાધીનપણુ વિચારીએ તો તો જન્મ ધર્મો ત્યારથી પગધીનપણુ
તો જવતા સુધીનું એજ ગૃહસ્થપણમા તો વળી વધારે પરાધીનપણુ છે
કે જમા દેવીના કરતાપણુ વધારે દુઃખ થાય છે એ કાંઈ વિવેકીઓથી અજા
ણુ નહિ હોય

સાજેમાંદ અડચણ ગૃહસ્થને નથી થતી અને એને સહુ કામ લાગે છે એમ કેમ મનાય ? ક્યાંઈ સુસાફરીમાં કાઢીને ખખરે ન પડે એવી જગા-માં મંદવાડ આવે કે શરીર પડે તો કુટુમ્બ શું કામ લાગે ? કામ તો ન લાગે પણ ઉલટું ગળે વળગે. કાઢી સમય તો એવો હોય છે કે છતે કુટુબે લેણા દેવી ન હોય તો ચાકરી થતી નથી ત્યારે ખોટી આશા શી રાખવી ?

પાછળથી વૃત્તિ ખગડે એ વાત વિશ્વાસ લાવવા જવી નથી કેમ કે લવિષ્યની વાત છે માટે આગળથી કરવું ન જોઈએ. કરીએ તો કાઢીપણ કામ થઈ શકે નહીં. અવળે માર્ગે લઈ જનારું માત્ર મન છે. તેને સન્માર્ગે શા-માટે વાળી ન શકાય ? શ્રીભગવાન્ કે છે કે યતો યતો નિશ્ચરતિ મનશ્ચવલ્મ-સ્થિરમ્ । તતસ્તતો નિયમ્યેતદાત્મન્યેવ વશં નયેત્ ॥ (અંચળ મન જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાંથી પાછું વાળી લઈને આત્માને વશ કરવું) આ પ્રકારે મનને નિત્ય વાળ્યા કરિયે તો સુમાર્ગમાં વળી શકે એમ સિદ્ધ થાય છે.

સંબંધીઓ ઓછું લગાડે તે ઠીક નહિ કેમ કે આપણા સ્વાધીનની કશી વાત નથી. આજે આમ વિપરીત થયું તો હવે પછી સાંજે થશે એમ ખાતરી કેમ થાય ? માટે ઇશ્વરે જન્મ કર્યું તેમ ઠીક એમ ધારીને ઓછું ન લગાડવું જોઈએ. મારાથી બનશે તે સેવા કરવામાં હું પાછળ નહિ રહું.

દુર્જનોની નિંદા કે તેની સ્તુતિથી આપણે કશું થવાનું નથી; કેમકે તેથી તો આપણાં ઉલટાં પાપ ઓછાં થાય છે. તેઓનો તો એવો સ્વભાવજ હોય છે એટલે ગમે તે રીતે પોતાની રૂચિ પ્રમાણે બોલે તેમાં આપણે નજર ન રાખવી જોઈએ.

પેલી પ્રજા રખડે કે દુઃખી થાય તે ગૃહસ્થ થયા પછી ન થાય એવી ખાતરી કેમ રહે ? એતો દૈવાધીન વાત છે. પ્રજાના કર્મમાં સુખ હોય તો પછી આવી દશા આવેજ શામાટે ?

આ લોક પરલોક ગૃહસ્થાશ્રમ ન હોવાથી ખગડે એ વાત માનવા જવી નથી. કેમકે તેતો આપણાં સંચિત અને કૃત્ય ઉપર આધાર રાખે છે. ગૃહસ્થ થયા પછી આ લોક પરલોક નથી ખગડતા એવો ક્યાં નિશ્ચય છે ? કેટલીક વાત કાઢી નાંખવા જવી નથી તે ખરૂં પણ તે તો ઇશ્વરે-અછાથી અવસર નથી એમ ધારી મન વળવું જોઈએ. સંસારમાં સુખ લે-ખનારાઓની દૃષ્ટિમાં કાંઈ હાસ્ય કરવા જેવું લાગશે પણ તેઓ જો કાલગતિ અને ઇશ્વરગતિને જાણતા હશે તો સઘળું મનમાં સમજી જશે, ખાકી બી-જની કાંઈ વાત નથી.

ઇશ્વરેગ્છાથી સદ્ગુણી માણુમની સાથે સમઘ થયા પછી કમયોગથી તેનો મહાવિયોગ થયો અને મદ્વાડથી ઉપાવિયો ભોગવી તેમા કાઠને દોષ દેવા જેવું નથી ગયું તેનેમાટે પરિચય તથા અપૂર્વ ગુણનેવીધે તનમનને લાગણી થાય તેનું કાંઈ નહિ એમ કાળનો પ્રમગતાયો ગાપીએ, ૫ । હવે પોતાના ક્ષણિક સુખનેમાટેજ વિચાર કરવો એ વાત કેવળ મને અન્યાય ભરેલી લાગે છે એમજ જ્યારે છે ત્યારે પરસ્પરમા બધાએનો પ્રેમ, પરિચય અને સદ્ગુણોનું અજાણપણુ એની મેળે સિદ્ધ થઈ જાય છે અથવા તો એ પ્રેમ પરિચય અને સદ્ગુણો એ કાંઈજ નહિ પણ આપણુ સ્વનાર્થીપણુજ સિદ્ધ થઈ જાય છે આપણે સુખી થઈએ તો મરનાર માણુ સને સતોષ ઉપજે એ કદી સાચુ માનિયે પરંતુ એમા એમની ઉત્તમ ચોગ્યતા અને આપણી સ્નાયવગ્ન દાક્ષને લીધે અપૂર્વ અયોગ્યતા પ્રસિદ્ધ દેખાઈ રહ છે

આપણા જેવા ઉચ્ચ વર્ણમા પુરૂષશરીર જતા સ્ત્રીની મનોવૃત્તિ કે રતી નથી અને કી હવદ્વા વિચાર ખાતી “ક્યા વિના ન રહે” એમ વાગે તોપણુ લોકવ્યવહારથી વૃત્તિને દામી ગળવી પડે એ પ્રસિદ્ધ છે આમ છે ત્યારે સ્ત્રીશરીર જતા તેથી ઉત્કૃષ્ટ ધોરણુ લાગુ પાડિયે એમા આપણે એક મોટો અન્યાય કેમ ન કહેનાય ? કેમકે અગ્નિસાક્ષિક કરેના કાનક રારો એના પળે છે પણ પુરૂષવર્ગના ક્યા પળે છે ?

અનાદિ કાળના બવાગ્ણથી પુરૂષ ભોક્તા અને સ્ત્રીઆદિ ભોગ્યપદાર્થ લેખીને પણ ઉપદેશ કરવામા આવે તે પણ સતોષ કારક નથી એમા પણ પક્ષપાત જેવું પ્રત્યક્ષ દેખાય છે ઇશ્વરે સ્ત્રીને ઘણું પુરૂષતા કરતા જોઈ જા અનિકારવાળી કમી નથી અને કરી છે એમ માનવું તો તે માત્ર પુરૂષવર્ગની કલ્પના શામાટે નહિ ? (આ વચન ઉપગ્રથી સ્ત્રીવર્ગની વાસ્તવતા અને મયાત છે તેને અયોગ્ય લેખવાનો મારો દેતું નથી તે તો અતિ ઉત્કૃષ્ટ છે પરંતુ માત્ર મારી દર્શનને ટેકા મળવામાટેજ આ માત્ર મારૂ બોનવું છે વિદ્વાનોના વારાને ઘણી ગમીર નજરથી હું જોઉં છું) ગંજેવી વસ્તુ પાછી નથી આવતી માટે શોક ન કરતા વ્યવહારને જમનોતેમ રટેવા દેવાની સનની ભળામણુ છે, પણ વ્યવહારમા શું સુખ છે ? તેપણુ વિચારવું જોઈએ અધારા કુવાને કાંઠે ઝાડની ડાળ ઝાલીને લટકી રહેતો દાંધ લોભી બમે ઘડિયે ઉપગ્રથી પડતા મવના ટીપાને ચાખવાની લાનચે

ટાઢ તડઢા સહન કરતો મરવું ક'યુક્ત કરી તેમાં સુખ માને છે, તેમ આપણે સંસારના વિષયોમાં સુખ માનિયે છિયે. વિષયો ભોગવ્યા ન હોય ત્યાં સુધીજ સારા લાગે છે એ આપ જાણો છો. ખડું વિચારિયે તો તો સુખ અને દુઃખ બંને ખોટાં છે. સો વર્ષસુધી વિષયાદિકનાં સુખ ભોગવ્યાં હોય પરંતુ એક ક્ષણવાર દુઃખનો ભાસ થાય તો પ્રથમ ભોગવેલું સર્વ સુખ ભૂલાઈ જવાય છે. તેમજ હજાર વર્ષ દુઃખ ભોગવ્યું હોય અને એક ક્ષણ સુખનો ભાસ થાય તો તે પ્રથમ ભોગવેલું દુઃખ ભૂલાઈ જવાય છે. આ ભેય છેવટ સ્વમસમાન મિથ્યા છે ત્યારે પછી સુખનેમાટે શામાટે દુઃખરૂપ પ્રયત્ન કરવું? વળી રાત-દિવસનો પેઠે સુખ-દુઃખ એનીમેળે આવ્યા કરે છે ત્યારે ઇશ્વરેજીજી પડેલાં દુઃખને દુર કરવા કાશેષ કરવી એપણ મિથ્યા છે.

વિષયોને આપણે પ્રીતિથી ગ્રહણ કરિયે છિયે. તે વિષયો નિરંતર રાહવાસી છતાં શું આપણને નથી છોડતા? સમય થયો એટલે ગમે તેટલા પરિચયને છોડીને ચાલતા થાય છે અને તે સમયે પછી અત્યંત દુઃખ થાય છે. ભર્તૃહરિ કહે છે કે—

अवश्यं यातारश्चिरतरमुपित्वापि विषया

वियोगे को भेदस्त्यजति न जनो यत्स्वयममृत ।

व्रजतः स्वातंत्र्यात्परमपरितापाय मनसः

स्वय मुक्ता ह्येते शममुखमनंतं विदधते ॥

(ધણા કાળ રહીને પણ વિષયો જરૂર જનારા છે તેનો વિયોગ થવામાં શો ભેદ છે કે તેને માણસ પોતે છોડતો નથી? વિષયો પોતાની મેળે જાય છે તો મનને તાપ ઉપજાવે છે અને આપણે પોતે તેને મેક્ષી દઈએ તો અત્યંત શાંતપણારૂપ સુખને આપે છે.) આવા કારણથી એ જાને જનારાને આપણેજ આદર ન આપતાં મેક્ષી દઈએ તો દુઃખ થાય નહિ. ન મેક્ષીયે તો તેઓ જ સમયે આપણને છોડી દે તે સમયે દુઃખ થયાવિના ન રહે.

વિષયભોગ વિષેની શાંતિ થયાવિના મન વિરક્ત ન થાય એવી શંકાનો ખુલાસો આ ધડિયે એટલોજ છે કે વિષયભોગની તૃષ્ણા જમ જમ ભોગવતા જઈએ તેમ તેમ ઉગટી વધતી જાય છે પણ ઘટતી નથી; કેમ કે ભોગવવા માંડે એટલે પ્રતિ દિવસ અભ્યાસ એતોજ વધે અને અભ્યાસ વધતાં પછી તે તૃષ્ણાને ઝોછી થવાનો ઝોછો સંભવ છે. કદી અશકિતથી ઈંદ્રિયો શિથિલ થઈ જાય તો ભલે જાણી મન તો દિવસે દિવસે બાળક ધતું

જાય છે તેથી ઈન્દ્રિયો શાત થતી નથી આ વાત સર્વન પ્રસિદ્ધ છે અને વિદ્વાનોપણ તેને અનુસંગતો સિદ્ધાંત લખી ગયા છે આપને નીચેનું વાક્ય સ્મરણમા હશે તોપણ લખ્યું હું —

ન જાતુ કામ કામાનાપુપભોગેન શામ્યતિ ।

હવિષા કૃષ્ણવર્ત્મેવ પુનરેવાભિવર્ધતે ॥

(કાંઈપણ પ્રકારની ધ્વજા તે તે વિષયોના ઉપભોગથી શમન થતી નથી, પરંતુ અગ્નિમા ધી નાખિયે તે જમ તે વૃદ્ધિ પામે તેમ ઉવટી વૃદ્ધિ પામે છે) આથી ખીન્નું શુ પ્રમાણ આપું ?

* ઈન્દ્રિયોને વિષયોનો સંયોગ ન થવો એજ મનને શાત થવાનું કારણ છે, કેમકે સગ વયો એટલે અનુક્રમે ઉતરતુજ જવાય છે શ્રીભગવાન્ કહે છે કે સગાત્સજાયતે કામ કામાત્ ક્રોધોભિજાયતે । ક્રોધાદ્ભવતિ સમોદ્દ સમોદ્દાત્ સ્મૃતિવિભ્રમ । સ્મૃતિભ્રશાત્ બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રણશ્યતિ ॥ (સગથી કામ થાય, કામથી ક્રોધ થાય, ક્રોધથી મોહ થાય, મોહથી સ્મૃતિનો ભ્રશ થાય, સ્મૃતિનો ભ્રશ થતા બુદ્ધિ ખગડે અને બુદ્ધિ ખગડવાથી પોતે નાશ પામે) આમ સ્નાનાવિક થયાવિના રહેતું નથી માટે વિષયોના સંયોગથી દૂર રહેવું જોઈએ ઋષભદેવ જેના મિદ્ધદ્વાને પોતેના પુરૂષોએ પણ આપણ જેવાને દાખવો લેતા તેજ પ્રમાણે કરી દેખાડ્યું છે કેમકે મહા નીચમા નીચ અને ધડીમા ધ્રી જનારા મનનો એવાઓ વિશ્વાસ કરતા નથી મનને માટે અર્જુને કહ્યું છે કે ચચલ હિ મન કૃષ્ણ પ્રમાથિ ચલચટ । (હે કૃષ્ણ ! ચચળ મન ખરેખર ઈન્દ્રિયોને ક્ષોભ પમાડનાર, દબ અને ખળવાનું છે)

અને એટલાજમાટે મારે વિનવવું જોઈએ કે મેં જે સિદ્ધાંત માગ મનમા ધાર્યો છે તે લોકવ્યવહારથી ઉતરો એટલે હું એક અને માગ સિદ્ધાંતને ખોટો કહેનારા ધણા તેથી સર્વેના શબ્દ વિષયથી મારા કર્ણ ઇન્દ્રિય દ્વારા મનને ક્ષોભ થવાનો સંભવ છે માટે ક્ષોભ થાય તેવી વાતોજ અગતી રાખવી જોઈએ કેમકે ભગવાન્ વ્યાસજી કહે છે કે ચલચાન્નિન્દ્રિયગ્રામો વિદ્વાસમપિ કપતિ । (ઈન્દ્રિયો ખળવાનું છે તેથી વિદ્વાનને પણ ખેંચે છે) એટલામાટે વિષય ઈન્દ્રિયોનો પ્રથમ યોગજ ન થાય એ પણ એક અતિનુ

* આ ઈન્દ્રિય આ વિષયો ઈલાદિ લે કાર્ઠ અનધૂતનેજ ન રહતો દોષ તો કેણુ જાણે જાખ ખીન્નને તો સરીર દોષ સામુધી રહેવો જાઈએ

શ્રેષ્ઠ સાધન છે. મહા પુરુષો પણ આમ કહે છે ત્યારે હું કાંઈ માઈ નિર્ભયપણું જણાવું છું એમ માનવું ન જોઈએ. આ વાત ગંભીરતાથી વિચારવા જેવી છે.

અરવી અવસ્થાએ પોત્તયા પછી નાના બાળક સાથે પરિચય બાંધવો એ બહુ વિપરીત છે. આપણી અવસ્થા છોકરાંનાં છોકરાં રમાડવા જેવડી અને ઇશ્વર ભજવા જેવી થાય ત્યારે ઘરમાં આણેલું માણસ સંસારમુખ ભોગવવાને લાયક થાય. હવે એકબીજાંને પછી શું સુખ આવે ? અને જોડ કેવી જામે ? ઘરડે ઘડપણે તેની પ્રીતિ આપણી ઉપર ઉપજાવવાસાડ બાળકના જેવાં શરમ ભરેલાં આચરણો આચરવાં પડે એ દેટલું બધું હસવા જેવું વિપરીત ? એને માટે લાંકલાજ અને વ્યવહારમાં પણ વખતે ઘણી અડચણો આવે છે કે જેનો લખવા બેસતાં પાર આવે નહિ. કાલની કાને ખગર છે ? કાળીદાસજી કહે છે કે મરણં પ્રકૃતિઃ શરીરિણામ્ વિકૃતિર્જીવિતમુચ્યતે વૃદ્ધૈઃ (મરણ છે તે શરીરિજીને સ્વાભાવિક છે, જીવવું એ સ્વાભાવિક નથી, એમ વિદ્વાનો કહે છે.) સારાંશ એ કે મરવું એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. આમ છે માટે નહિને પાણિચક્ર શુદ્ધિ પછી થોડા કાળમાં કાંઈ વિપરીત થાય તો પછી કેવો ભવાડો થાય ? બાર કે પદર વર્ષની તે બાળક સ્ત્રીને અથવા કદિ ૨૫ વર્ષની હોય તો તેને પછી જન્મવારો શી રીતે કાઢવો ? અને એનું તથા (થયાં હોય તો) નાનાં બાળકોનું કોણ કરે ? તથા તે ન્યાયને માર્ગે ચાલે એવો તેને બોધ દોણ આવે ? બીજાં મુરખખીઓ સંભાળ રાખનારાં હોય તો પણ તેની દશા બહુ દુઃખદાયક થાય છે તે કોઈયો અજાણ્યું નથી. (એનું વર્ણન કરવામાં વખત નથી રોકતો આપણા મનમાં મારી સ્ત્રી અને મારાં છોકરાં આવાં સુખ ભોગવનારો થવાં જોઈએ એવો આગ્રહ પણ પછી કેમ રહે ? અને આગ્રહ ન રહે તે પ્રજા થઈ તે પણ ન થયા જેવી.

પ્રજાને માટે ગૃહસ્થાશ્રમ જોઈએ પણ જ્યારે આજ દિવસ સુધી પ્રજા ન થઈ અને થઈ તો મરી ગઈ ત્યારે હવે પછી પ્રજા થશે જ એવી શી ખાતરી ? કદિ થાય તો પણ તે પ્રજા સદ્ગુણી અને પ્રથમની ધારણાને પાર પાડે તેવી થાય એનો શો ભરોસો ? તેમ થયા પછી પણ આપણે એને મેલીને મરિયે એવું ભાગ્યશાળી થવાનું પણ કાંઈ આપણા હાથમાં નથી. (ઇશ્વરે પાછળ પાડયા તો હવે આગળ શી રીતે થવાય ?) કાળનો મહિમા

વિચિત્ર છે, ઇશ્વરગતિ જાણનામા આવતી નથી અને ઢાઢ ઢાઢને કાઢ કામ આવતુ નથી કદિ સમજી વાતે વિપરીત બન્યુ તો પછી આપણુ રીર કેટલુ દુખી વાય ? જાણે એક નાટકનો વેશ લજગ્યા જેવુ મને પ્રજા હોય તો પણ શુ અને ન હોય તો પણ શુ ? એ સારી નીનડે તો સ્વર્ગ જવાય એવી કાઢ ખાતરી નવી અને એ સેના કંઈ એવી ખાતરી કે સખન પણ નથી છતી પ્રજાએ આપણે દુખ થતા ઘણા દુખી થઈએ છિયે નામ જોળે કે ચોતે કગાળ સ્થિતિમા ગપડે એવી પ્રજાથી પણ ગો લાભ છે ? આ પતો વશ ન રહેતો હોય તો વળો લોહિનો વધારે આગ્રહ હોય તો ઠીક પરતુ તેમ કાઢ નથી ઇશ્વરકૃપાથી લત્તીજગ્યા ઘણા છે અને તેને ઘેર સતતી થવાનો પણ સમય પાસે આવ્યો છે તેથી પિતૃનર્ગને કરો અસતોષ થાય તેવુ નથી ગૃહસ્થ થયા છતા પણ પ્રજા ન થાય તો પિતૃનર્ગ કેમ રહેતા હશે ? ઇશ્વરની કૃપાથી પિતૃઓને અસતોષ રહે તેવુ નથી

સ્ત્રી અને ધન એ મુખ્ય કુસપનુ કારણ છે લાઘવોના અતકરણે ઘણુ કરીને એકજ હોય છે, પરતુ સ્ત્રીઓ ગમે તો ભણેલી હોય કે ગમે તો અભણ હોય પરતુ તેની નિરતગની લ્લયલેદક વાનોથી તે અતકરણે મવીન જવા થઈ જાય છે અને તેવા કરી સપીને જપીને બેસવાનો વાગે આવતો નથી, પરતુ ઉપાધિમા રાતવિસ શરીર સુકાતા નિશાસા ન ખાતા દુખમા દિવસો જાય છે જાજળની જાજળી કેટલીક વાત કહુ ? ખરી વાત શુ છે તે પ્રપચમા જાણવામા આવતી નથી અને સ્ત્રીની તથા પોતાના ખાળકોની મમતા મેલાતી નથી, તેવીપણ સદૈવ ક્વેદાજ રહે છે કે જે કનેગ કરતા સસારમા આ શરીરની હૈયાતી ન હોય તોજ સાડ એમ માનવામા આવે છે એનુ વિષેગ વર્ણન કરનામા કાઢ લાભ નથી એનો અનુલવ સાગી રીતે આ શરીરે લીધો છે હુ સપતી ઇચ્છા કર છુ માટે ફરીને ગૃહસ્થ ન થનાય તોજ સપ રહે એનો મારી ધારણા છે કેમકે મારે સ્ત્રી કે પ્રજા ન હોય એટલે લાઘવોની પ્રજા ઉપર વૃત્તિ ખેંચાય તેમ કરતા તેઓ મારી તન્દ્ર ન ખેંચાય તો સમારથી વિગ્રસ્ત પણ થવાય સસારમા રહી સખવીઓના મર્મલે ક વચનો સાલળવા કરતા મરણનુ દુખ અનિક નથી ગમે તેવા જ્ઞાનીને પણ મેણાના વચનો વગમા લાગ્યાવગર ન રહે આમ થવાનુ મૂન કારણ સ્ત્રી છે માટે પરિગ્રહજ ન કરવો એટલે પછી શુ ? એ વાર ન લીધાનો દોષ ન ટળ્યો હોય ત્યા ખીજાનુ દાન વધને ખાજે દાન શામાટે લેવો ?

ગયેલા માણસે પોતાના સદ્ગુણથી પોતાની ઉપર જે આસક્તિ બંધાવી હોય તે આસક્તિ બીજા માણસ ઉપર બંધાવી નથી અને દૈનિક આચરીનેલીયે બંધાતી હોય તો પછી ગયેલા માણસ ઉપર રાખેલી આસક્તિ મિથ્યા થાય છે. આવી રીતના સમારના સ્વાર્થથી થતો સંગંધ જોઈને મને બહુ આશ્ચર્ય અને ખેદ થાય છે. હવે પછી તમા માણસના સદ્ગુણો પ્રથમના માણસના જેવા થશે. તેના જેટલોજ તે સંતોષ ઉપજાવી સદ્ગુણી થશે એમ શા ઉપરથી ધારવું? અને એમ થયું તો પણ પ્રથમનાં પવિત્ર માણસને આપણી હૈયાતીમાં જે લાભ મળ્યો જોઈએ તે લાભ તેને ન મળ્યો તેનો હાથ હૃદયમાંથી છૂવતાં સુધી જઈ શકે નહીં. પ્રેમને જે કાંઈક રૂપકમાં કાવિયે તો તે જની ઉપર બંધાયો તેના વિચોગથી જે ખેદ થાય છે તે અનિર્વચનીય છે. પછી બીજા સ્થળે બંધાય તો તે પ્રેમજ ન દેહેવાય. તો પણ એકવાર તેને પ્રેમ કહિયે તો તેનું આપ્રમાણે થાય છે.

દૃઢપ્રેમામ્બુજઃ સદમિરિત્વ સર્ધિ ન લભતે
લભેદ્વાપિ પ્રાયઃ સ્વલતિ વહુચત્તૈરપિ ધૃતઃ ।
સ્વલન્નોચેત્સામ્યં ન મજતિ મજેદ્વા યાદ પુનઃ
ક્ષમઃ કાર્યે નસ્યાત્સ્મૃતિમુપગતઃ સંવ્યથયતે ॥

(મજબૂત પ્રેમ જાગી ગયો એટલે સારી તત્વારની પેઠે તે પાપી સંધા તો નથી, સંધાય તો ઘણા યત્નથી રાખ્યા છતાં તુટી જાય છે, ને તેનું નહિ તો ગાંઠ પડી જાય છે, અને કદી ગાંઠ ન પડે તો ધારેલું પ્રેમજ ન ઉતારી શકે, અને કદિ તેમપણ બને તો જ્યારે પૂર્વસ્થિતિનું પ્રેમજ ત્યારે ત્યારે અંતઃકરણને ખેદ આપે છે.) પ્રેમના સંગંધમાં આ પ્રેમજ પ્રેમવરતુને માનતો નથી. તેને હું સ્વાર્થરૂપેજ માનું છું. આને અનુભવે જોણિયે તો સર્વની સ્વાર્થ સંધાવવા પ્રેરણા થાય છે. પરંતુ હું અધમ સ્વાર્થ સાધવા ઇચ્છા રાખતો નથી. ઉત્તમ સ્વાર્થ સાધવાની ઇચ્છા રાખું છું. એ ઉત્તમ સ્વાર્થ સાધવા જતાં પ્રેમ તો બંધનરૂપ બને છે. જેમ કે—

વધનાનિ સ્વલુ માંતિ વદ્ધનિ પ્રેમરજ્જુદૃઢવંધનમન્યત ।

દારુમેદનિપુણોપિ પદાગ્નિર્નિષ્ક્રિયો ભવતિ પંકજકાપે ॥

(બંધનો ઘણાં છે પરંતુ પ્રેમની દોગી (સ્વાર્થના પરિચયની માંડણ) નું બંધન કાંઈ જુદાજ પ્રકારનું છે. દાખલો એ કે લાકડાંને દોગી નાખવામાં ચતુર શ્રમર કમળના મધ્ય ભાગમાં કાંઈ પણ કરી શકે તો નથી.) ત્યારે હાથે કરીને પગમાં બેડી નાખવા જેવું શામાટે કરવું? (અપૂર્ણ.)

મળિરત્નમાલા

(સવધ પાને ૧૨ થી)

અવિચાર કે સ્ત્રી અથવા પુરુષને આ કામાધપણાનેલીધે શુ પાપ કરિયે
છિયે તે જાણવામા આવ્યુજ નહિ આવી રીતે સોટી કામનાઓનેલીધે
ઘણા કામાધપુરુષો સ્ત્રીઓના ધ્યાન ધરે છે અને તેવી દુષ્ટસ્ત્રીઓ કામા
ધોના ધ્યાન ધરે છે અને મહાપાપ કરીને નરકયાતનાના તથા પશુ
આદિના અવતારોના પાત્ર થાય છે અને આપણી શી ગતિ થશે તેનો
તેને ક્ષણવારપણ ત્રિઆર આવતો નથી અરેરે ! આ સમજણવાળો મનુષ્ય
દેશ શા સારૂ છે ? ત્યારે તો પશુ પક્ષીનો દેહજ યોગ્ય હતો કે જેમા
સારા માઠાની સ્વર પડતી નથી સ્વરૂ જોતા વિચારિયે તો સ્વકીયાસ્ત્રીસગ
પણ આસક્તિનેલીધે વધનરૂપ થાય ત્યારે તેને મેલી વીજે પાપદ્રષ્ટિ કર
નારાના પાપની અને વધનની તો વાતજ શી કરવી ? જગતમા અપકીર્તિ
થાય, વ્યાધિયો વધિ પડે, ઉપાધિયો આવી પડે, અને કાગડા કુતરાના
જેટલુ માન પણ તેવા માણસનુ રહે નહિ અને છેવટ સ્વહી રક્ષાળી મુઠે હાલે
પરણ પામતા ચમરાજાના માર સ્વાવાને અને નરકની ઉગ્ર યાતના સ્વાવાને
પાત્ર થાય છે પરસ્ત્રીનો સગ કરનાર મહાવાઓના જે સોવતી હોય તેનો સ
હવાસ પણ નરકમા નાસે તો પછી પ્રત્યક્ષ સગ કરનારની તો વાતજ શી
કરવી ? હજારો પ્રકારની પૂજા, પાઠ અને દાન વ્યાન કે તપ કયા હોય તે
આવા પાપી લોકોના ક્ષણવારમા વળી જઈને તેને વડલે મોટા પાપના ઢ
ગલા ચડી રહે છે અને તે પાપના ઢગલાના પ્રતાપે કરોડો વર્ષસુધી નરકના
દુઃખ ભોગવતો રહ્યા કરે છે આવુ છે તેનો વિચાર નથી કરતો એટલા માટે
કામી માણસ દેખતા છતાં આંધળો છે આશ્વથી જે આંધળો હોય તે તો
કામાધ કરતા લાખ વાંતે દેખતો છે કેમકે તે પોતાના હૃદયચક્ષુથી જોઈને
પાપમાર્ગ ઝોડીને પુણ્યને માર્ગે ચાલે છે એટલામાટ આ ઉપરથી એવો વો
ધ લેવાનો છે કે કામાધ થવુ નહિ અને પરસ્ત્રીઓને કુદ્રષ્ટિથી જોવી પણ
નહિ એટલૂજ નહિ પણ તેવે પાપને માગ ચાલનારા પાપીની સગતિપણ ક
રવી નહિ આવીરીતે અસગ રહીને જે એ મોહિનીરૂપ મદિરાના મોહમા ફ
સાયો નહિ તે સ્વરે/સ્વરો ભાગ્યશાળી અને પરમ સુખનો અધિકારી છે એટ
લામાટે તે બિષે નિરતર કાઢજી રાખવી

પોતાનો અપયશ એનુ નામ મૃત્યુ છે જગતમા સારે માન ચાલે છે
તેની કીર્તિ ગવાય છે અને સારો માર્ગ મેલી નઠારે માર્ગે ચાલે છે તેની અર્પ

कीर्ति गवाय छे. ऐ अपकीर्ति ऐनुं नामज अपयश केहेवाय. पोतानां सारां आचरण अने महान कार्य के उदार अंतःकरणनेलीधे के प्रौढ प्रतापनें लीधे जेओ आ पंचभूतना संघातरूप शरीर पडी गया छतां पण जगतमां गवाय छे तेओ मुवेला समजवा नहि. केमके तेनु स्थूल शरीर अदृश्य थयु पण कीर्तिरूप शरीर सदाकाल अजर अने अमर छे. अने ऐथी उलटां न-ठारां आचरण तथा हलकां कार्य के क्षुद्र अंतःकरणनेलीधे के दुर्भाग्यने-लीधे आ पंचभूतना संघातरूप शरीर जीवतां छतां पण जगतमां निदाय छे तेने कांई जोवा इच्छतु नथी, तेओ जीवता समजवा नहि; केमके तेनु स्थूल शरीर कदि देखातु होय तोपण ते न देखाया बराबर अथवा मरी गया बराबर छे. खरू जीववुं ऐ कीर्तिज छे. केमके शरीर तो कोई दिवस पण क्षणभंगुर होवाथी पडी जाय पण कीर्ति तो अजर अमर रहे छे. ऐटलामाटे कीर्तिथी जीववुं ऐज खरू जीववुं छे. ऐथी उलटुं तो मरण न होय तोपण मरण बराबरज छे.

स जीवति यशो यश्य कीर्तिर्यस्य स जीवति ।

अथशोऽकीर्तिसंयुक्तो जीवन्नपि मृतोपमः ॥

जेनी कीर्ति छे ते जीवे छे अने यश होय छे ते जीवे छे पण जेनो अपकीर्ति सहित अपयश होय छे ते जीवतो होय तोपण मुवा जेवो छे.

जेम मरेलां शरीरने गमे तेवु सगपण होय, गमे तेवो संबध होय, गमे तेवी उची जात होय, गमे तेवुं रूप होय पण कोई स्पर्श करतुं नथी के घरमां राखतु नथी तेम अपकीर्ति के अपयशवाळां शरीरने गमे तेवुं सगपण-होय, गमे तेवो संबध होय, गमे तेवी उची जात होय, गमे तेवुं रूप होय, पण कोई स्पर्श करतु नथी ऐटलुज नहि पण पासे बेसवा पण देतुं नथी. देशनुं कल्याण करनारा विचारवान विवेकी लोको मरवुं अंगीकार करीने पण कीर्ति मेळववामां उत्साह राखे छे पण जगतमां पशु समान मूर्ख लोको शिवाय कोई बीजा ऐवा नथी के अपकीर्तिनी इच्छा करे. मूर्ख लोकोंने तेनी समजण नथी होती परंतु जे जाणे छे तेने तो मोत करतां पण अपयश छे ते बधारे दुःख दायक छे. जगतमां एक जन्मवारामां मोतनुं दुःख तो एकज बार खमवुं पडे छे पण अपयशनुं दुःख तो घडिये घडिये अने क्षणे क्षणे मोत करतां पण अधिक खमवुं पडे छे. जगतमां जीववानां

આશા અતિ વલવાન છે અને તેનેમાટે લોકો વને તેટલો ધન માલ વિગેરેનો ઉપયોગ કરે છે એ જીવતરને પળ નહિ સમારી મરણને અપકીર્તિ કરતા વિવેકીઓ સારૂ ગણે છે એવા દાસલા કાંઈ થોડા નહિ મલ્લ આપણી કીર્તિ થાય, લોક આપણને સારા કહે, એ જો અપકીર્તિમા મરણ તો શુ પળ મરણ કરતા અધિક દુઃખ છે તોજ લોકો માને છે ઘણાને મોટે આપણે 'ઈશ્વર હાજ આવરુમા અન્ન-વસ્ત્ર આપે એટલે વસ છે' એવા વાક્યો સામઝિયે ઊંચે માણસો જેમ જાવવામાટ અનેક પ્રયત્ન કરે છે તેમ કીર્તિનેમાટે પળ અને ક પ્રયત્ન કરે છે મરણનેમાટે જેમ કોઈ પ્રયત્ન કરતુ નથી તેમ અપકીર્તિને માટે પળ કોઈ પ્રયત્ન કરતુ નથી મરણ પામેલામા તેજ વલ કે પ્રતાપ રહેતા નથી તેમ અપકીર્તિવાળામા પળ તેજ વલ કે પ્રતાપ રહેતા નથી વોધ વાન માણસ જેમ જીવતા વધનમુક્ત કેહેવાય છે તેમ અપકીર્તિવાળો માણસ જીવતે મુકો કેહેવાય છે એટલામાટે મૃત્યુથી વીનારા માણસે પોતાનો અપયશ થવા દેવો નહિ મૃત્યુ છે તે તો શરાર ક્ષણભગુર હોવાથી મનુષ્ય માણીના સ્વાધીનમા નથી એટલે એને અટકાવી શકાતુ નથી, પરતુ અપકીર્તિ પોતાના નઠારા આચરણોથી ધાય છે તથી અટકાવવી એ પોતાના સ્વાધીનમા છે, માટે પોતાને સ્વાધીન થાત હોય તેમા બુદ્ધિમાન માણસે મૂલ સાચી નહિ મૃત્યુ જેમ આ કુલવાન છે, વિદ્વાન છે, ધનવાન છે, રૂપવાન છે, ઓથવાન છે, વાલક છે, દૃઢ છે, જુવાન છે, કે સવના આધારરૂપ કે કીર્તિ માન છે એમ આવે છે સારે જોતુ નથી, તેમજ અધમ, અવિચેક અને અપ્રિયતાના આચરણથી થયેલી અપકીર્તિ પળ આવે છે સારે ઉપર પ્રમાણે ગુણ શીલ વચ આદિને જોતીજ નથી એક વાર તેણે પોતાનો પગ માડપો કે તે કહવી વેલની પેઠે વધતીજ જાય છે મૃત્યુ જેમ જેની ઉપર પડે છે તે દુનિયા તાગ જાય છે તેમ જેની ઉપર અપયશ કે અપકીર્તિ પડે છે તે દુનિયા તાગ જાય છે મરેલાને કાંઈ સસારવ્યવહાર રહેતો નથી પળ અપકીર્તિવાળાને સસારવ્યવહાર રહે છે અને તે એવી દશામા સિદ્ધ થઈ શકતો નથી તેથી તે કરતા મૃત્યુ વધારે સારુ લાગે છે ઘણા ઘણા સ્ત્રી પુરુષોએ મરણનેજ પ્રિય ગણ્યુ છે તે અપયશના દુઃખની વીકથીજ અપયશ હોય તો મૃત્યુનુ શુ પ્રયોજન છે? કેમકે ભર્તૃહારિ પળ કહ છે કે અપયગો યથસ્તિ કિ મૃત્યુના ॥ આમ છે એટલામાટે યશને વગારનારા સદાચરણો અને સત્કમા કરવા જોઈએ જો ચીક રાખવી તો મૃત્યુની નહિ

पण अपयशनीज राखवी, केम के मरणनो मारेलो नरकमां पडतो नथी परंतु अपयशनो मारेलो नरकमां पडे छे. अपयशवाळों अपयशयीज मरेलो छे तेने मोततो नाममात्र मरण छे.* आ संसारमां सर्व अनित्य छे माटे कीर्तिथी जीववानुज प्रयत्न राखी अपकीर्तिरूप मरणथी वची जवुं जो-इअे. केम के—

चलं वित्तं चलं चित्तं चले जीवितयौवने ।

चलाचलमिदं सर्वं कीर्तिर्यस्य स जीवति ॥

चित्त चंचल छे, वित्त चंचल छे, जीवित अने जुवानी चंचल छे तथा चरअचर सर्व जगत् आखुं चंचल अर्थात् नाशवान् छे; पण जेने कीर्ति छे ते जीवे छे, अर्थात् सदैव अमर छे. सारांश के अवी चल वस्तुनेमाटे अपकीर्ति नहि करतां सर्वने नाशात्मक जाणी कीर्तिरूप कायाने अजर अमर करवी.

को वा गुरुर्यो हि हितोपदेष्टा
शिष्यस्तु को यो गुरुभक्त एव ।
को दीर्घरोगो भव एव साधो
किमापंधै तरुय विचार एव ॥ ७ ॥

अर्थ

शिष्य—गुरु कोण केहेवाय ?

गुरु—जे हितनो उपदेश आपे ते गुरु.

शिष्य—शिष्य कोण केहेवाय ?

गुरु—जे गुरुनो भक्त होय तेज शिष्य.

शिष्य—हे साधो ! मोटो (असाध्य) रोग कयो केहेवाय ?

गुरु—संसार छे ते मोटो (असाध्य) रोग केहेवाय.

शिष्य—[तेनु] औषध शु केहेवाय ?

गुरु—ते [संसार] नो विचार करवो ते औषध केहेवाय.

* आ शिवाय रसने नहि जाणनारनी आगळ ऋविता कहेवी के पोताने मोढे पोताना वत्ताण करवा विगेरे मृत्युरूप कह्या छे. तेमा पण पोताने मोढे पोतानागुण गावा अे अपयशनु कारण होना. यो तेपण ते प्रमाणेज समजवु

ટીકા

ઉપદેશ કરનાર હોય તેજ ગુરુ કેહેવાય સુખને આપે અને દુઃખને મળાડે તેનું નામ હિતનો ઉપદેશ કેહેવાય ચોરાશો લાખ જીવ્યોનિમા જન્મ અને મરણ ધર્યા કરવા એ જેવું એકે દુઃખ નથી અને કૈવલ્ય મુક્તિને પામવું તે જેવું એકે સુખ નથી એ સુખનો લાભ અને એ દુઃખનો નાશ વેળાત શાસ્ત્રના શ્રવણથી થાય છે અધિકારી, વિષય, સત્ત્વ અને પ્રયોજન એ પ્રમાણે વેદાતશાસ્ત્રના ચાર અનુવધ છે ચાર સાધનથી યુક્ત હોય તે અધિકારી, જીવ અને શિવની એકતા તે વિષય, મહત્ત્વ પ્રતિપાદન કરનારુ પ્રકરણ તે સત્ત્વ અને આનંદ થાય ને કલેશ જાય તે પ્રયોજન એમ સમજવું આવા અનુવધવાળા વેદાત શાસ્ત્રના પ્રમાણથી ઉપર કહેલા દુઃખને મટાડી સુખ પમાડે અર્થાત્ મુક્ત કરે તે હિતોપદેશ કેહેવાય કોઈને શકા થાય કે ગુરુ હોય તે તો એવોજ ઉપદેશ કરે સારે એમ કેહેવાનું શુ કારણ અને કૈવલ્ય મુક્તિ એમ વધુ સારે વીજી મુક્તિ હશે કે નહિ ? તો તેનો સુલાસો આ પ્રમાણે સમજવો મુક્તિ ઘણા પ્રકારની છે તેમાં સાલોક્ય,^૧ સામિપ્ય,^૨ સારૂપ્ય,^૩ અને સાયુજ્ય,^૪ એ ચાર પ્રકારની મુક્તિ શ્રેષ્ઠ કેહેવાય છે આ ચારમા પળ સાયુજ્ય શ્રેષ્ઠ છે પરતુ છેવટ તેથી પળ પાછું પડવું પડે છે જેમા ગયા પછી પાછું નથી આવવું પડતું એવું જે ધામ છે તે કૈવલ્યમુક્તિ છે શ્રીભગવાન^૫ કહે છે કે

યદ્ગત્વા ન નિવર્તતે તદ્ધામ પરમ મમ ।

જ્યા ગયા પછી ફરીને પાછું આવવું નથી પડતું તે મારું ધામ છે

આ પરમ ધામરૂપ કૈવલ્ય મુક્તિને છતે દેહે જીવન્મુક્ત દશા થઈ જાય

૧. સારે પમાય છે

જગતમા ગુરુ પદ ધારણ કરનારાઓ પળ ઘણા હોય છે કેટલાક મોટા મોટા શાસ્ત્રો મળ્યા હોય છે ને બુદ્ધિમાન હોય છે પળ इन्द्रियोના વિષય ભોગવાવની ઇજ્જા ગઈ ન હોય અને જ્ઞાનનો અનુભવ થયો ન હોય તેથી પોતાના શિષ્યોને વિષય ભોગવવાનો ઉપદેશ કરે છે અને ઉપદેશના વાક્યો ફેરવીને તેનો હલટો અર્થ સમજાવે છે

૧ મગવાનના લાકમા રેહેવાય ૨ મગજાનના પાસ રેહેવાય, ૩ મગવાનના જગા આકૃતિનું ધવાય ૪ તમાં લીન થઈ જાય

આત્માનં સતતં બ્રહ્મ જાનીહિ જગદીશ્વરં ।

યદ્દેત્તિ તત્સ કુરુતે ન ભયં તસ્ય કુત્રચિત્ ॥

આ શ્લોકનો અર્થ આમ છે કે આત્માને નિરંતર બ્રહ્મરૂપ અને જગતનો ईश्वर જાણવો. એમ જે જાણે છે તેને ક્યાંઈ પણ ભય નથી અને તે ગમે તે કરે છે

‘ગમે તે કરે’ એમ કહ્યું તેનેમાટે ઉદાહરણ કે જેમ કોઈ રાજાનો કુવર વાઝક હોય તેને ચોર ઉપાડી ગયા હોય તો તે ચોરના સહવાસથી ચોરી કરવા શીખે પણ મોટો થયા પછી કોઈ ભાટ-ચારણ આવીને પોતાના વાપ-દાદાની વંશાવલી સંભળાવે તો ચોરનો સહવાસ મેલી તથા ચોરનો ધધો મેલી પોતાનું રાજ્ય ભોગવે અને પછી ગમે તેમ કરે. અર્થાત્ વીજા રાજાઓને જીતીને પોતાનો દેશ આબાદ કરે ને ચોરને પકડીને દંડ દે. તેમ આ જીવરૂપ એક રાજકુમાર અજ્ઞાનરૂપ વાઝકપણાથી અવિદ્યારૂપ દેશમાં પડ્યો છે. તે ચોરરૂપ ઇન્દ્રિયો જેમ ચલવે તેમ ચાલે છે, પણ વિવેકરૂપ મોટાઈ આવે છે ત્યારે વેદશાસ્ત્રરૂપ ભાટ-ચારણો પાસેથી બ્રહ્મસ્વરૂપરૂપ વંશાવલી સાંભળી બ્રહ્મસ્વરૂપરૂપ પોતાનું રાજાપણું પામીને ગમે તેમ કરે. અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં અજ્ઞાન દશાની પેઠે પછી કદીપણ ઇચ્છા કરે નહિ, પરંતુ માયા, અવિદ્યા અને કર્મનો નાશ કરી બ્રહ્મરૂપ એક ईश्वરજ છે એવો નિશ્ચય કરે.

આવા સવલ્લ અર્થ મેલીને તેનો ઉધો અર્થ સમજાવી દે છે કે જેને હું આત્મા બ્રહ્મ છું એમ જાણ્યું તે પરમેશ્વર થયો માટે તેને કોઈનો ભય નથી માટે જેમ ગમે તેમ કરે અર્થાત્ વિષયો ભોગવે.

જેઓ વિષયોમાં વુઢી રહ્યા છે એવા ગુરુઓ વિષયોને પ્રમાણ કરે છે ને શિષ્યોને ભોગવાવે છે, અને જે શિષ્યો અજ્ઞાનમાં વુઢેલા હોય છે તેઓ તેવા ઉપદેશો પ્રમાણ કરે છે. આવા અજ્ઞાનિયોની શી દશા થાય છે તે વિષે યોગવાસિષ્ઠમાં લખે છે કે “ગુરુ હોય છે તે જ્ઞાનવિના કર્મનો નાશ નથી થતો તેથી અને શિષ્યને સ્વોટો ઉપદેશ કર્યો હોય તેથી કુતરો અવતરે અને શિષ્ય હોય છે તેને જ્ઞાનવિના કર્મ ટલ્યાં ન હોય તેથી મીંગોડો અવતરે અને પેલે અવતારે જે ગુરુએ હરામનું શ્વાયુ હોય તેને ચુસી લે છે. સારપછી ગુરુતે જ્ઞાનનો અવતાર આવે છે અને શિષ્યને વાઘોલનો અવતાર આવે છે.

આવા ઉલટા વોધ આપનારા ગુરુ હોય તે ગુરુ કેહેવાય નહિ જે ગુરુ જ્ઞાનની મૂર્તિ હોય, પોતે વિષયોને ત્યાગ કર્યા હોય તેમ શિષ્યોના ત્યાગ કરાવતો હોય, અને જે શિષ્યોને મોક્ષના ઉપદેશ કરતો હોય તે ગુરુ કેહેવાય વાકી વીજા નામના ગુરુ છે અને એટલામાટેજ હિતનો ઉપદેશ કરનારને ગુરુ કહ્યો

આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે જે મસારના વધનથી છોટાવે એવા જ્ઞાની હોય તેનેજ ગુરુ કરવા કાગલના વાળથી ઢરિયો તરાય નહિ તેમ સ્વરા વોધવાન ગુરુ વિના સસારસાગર તરાય નહિ

જે ગુરુનો ભક્ત હોય તે શિષ્ય કેહેવાય ગુરુની આજ્ઞા માનવી, તે કહે તે ઉપર વિશ્વાસ રાખવો, તેને પરમેશ્વરની મૂર્તિની પેઠે પૂજા કરવી કે આદિ ભક્તિ કરે તે ભક્ત કેહેવાય વીજા દેવતાઓની પૂજા કરવી તે તો સે હેલી અને ગમ તેવી છે, કેમકે તેમા તો ઠાકોરજીને નામે મનગમતા ભોગ ભોગવવા મળે છે અને ગુરુની ભક્તિ કરવી તે તો કઠણ અને ન ગમે તેવી છે કેમકે તેમા તો ગુરુ કહ તેમ કરવું પડે, તેને આધીન રહેવું પડે અને વિષય મનગમતા મળે નહિ ગુરુના ભક્ત હોય એવા શિષ્યો આ જગત્મા ઘણા થોડા હોય છે જેને માથે પરમેશ્વરની દયા હોય છે તેજ તેવા ગુરુભક્ત થાય છે ગુરુ ગીતામા કહે છે કે —

દેવકિન્નરગધર્વા પિતરો યક્ષચારણા ।

મુનયોપિ ન જ્ઞાનતિ ગુરુશ્રુષ્ટપણે ત્રિધિ ॥

દેવ, કિન્નર ગધર્વ, પિતૃ, યક્ષ ચારણ, ઓ મુનિયો, એ કોશ્પણ ગુરુની પૂજા કરવાની રીતિ જાણતા નથી અર્થાત્ તેઓપણ ગુરુભક્તિ કરી શકતા નથી

આવી કઠણ ગુરુભક્તિ થવી તે ઈશ્વરકૃપાવગર શી રીતે માત્ર થઈ શક

ગુરુજે જ્ઞાન આપ્યું હોય તેનો વડલો કોઈ રીતે વઢી શકતો નથી

એવો તેનો મહિમા છે તે વાળીથી વર્ણવો શકાય તેમ નથી માટે ગુરુની ભક્તિ કરવી જોઈએ ગુરુભક્તિ કર્યાવિના પરમેશ્વર મળતા નથી કહ્યું છે કે—

ગુરુભક્તિસ્થિતા વિદ્યા ગુરુભક્ત્યા સુલભ્યતે ।

ત્રિલોકેશૈર્ન વક્તવ્યા દેવાદૈ સુરપુંગવૈ ॥

ગુરુભક્તિમાં રહેલી જે બ્રહ્મવિદ્યા છે તે ગુરુની ભક્તિથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. ત્રિલોકીના ઈશ્વર મોટા દેવતાઓથી પણ તે વિદ્યા કેહેવાતી નથી.

ગુરુભક્તિ અભિમાન વગરનો જે મુમુક્ષુ હોય તે કરે છે. અભિમાનવાળાથી કદીપણ થતી નથી. એવાઓ તો સંસારમાં મટક્યા કરે છે. કહું છે કે—

મહાહંકારવેગેણ તપોવિદ્યાવલાન્વિતાઃ

સંસારકુહરાવર્તે ભ્રમાંતિ ઘટિયંત્રવત્ ॥

ઘટમાલ જેમ કુવામાં વારંવાર ભરાય છે અને ઠલવાય છે તેમ તપવાળા, વિદ્યાવાળા અને વલ્લવાળા હોય તોપણ અતિ ગર્વથી સંસારની ગુફામાં જન્મમરણરૂપ ગોંથા સ્વાયા કરે છે.

માટે અભિમાન વગર ગુરુભક્તિ કરવી. ગુરુભક્તિ કરે છે તો પરમેશ્વર પામે છે ગુરુને મેલીને એકલા પરમેશ્વરની ભક્તિ કરે છે તો તે ભક્તિ નિર્રથક થાય છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહાદેવ આદિ દેતાઓ, દેવર્ષિ, પિતૃ કિંનર, સિદ્ધ, ચારણ, યક્ષ, મુનિ અને ઘીજા માણસોને અને તીર્થને, ગુરુને મેલીને સેવે તો તે વૃથા છે. માટે ગુરુને મેલીને તેને ન સેવવા. ગુરુ તો ઈશ્વર કરતાં પણ સરસ છે.

શિવે રુષ્ટે ગુરુસ્થાતા ગુરૌ રુષ્ટે શિવો નહિ ।

જો શંકરનો કોપ થયો હોયતો ગુરુ રક્ષા કરે છે પણ જો ગુરુનો કોપ થયો હોય તો શિવ રક્ષણ કરતા નથી.

માટે જે શિષ્ય હોય તેને ગુરુને એક ભાવે ભજવા. ગુરુને મેલીને વી-જાને ભજે છે તો નરકમાં પડે છે. જેમ કોઈ ફાડમાં ફાળ થયું તે પાણી તથા પૃથ્વીના વલ્લથી પાકે છે અને પાક્યા પછી પૃથ્વીઉપર કે પાણીમાં પડે છે તો સુકાઈ જાય છે કે સડી જાય છે. તેમ અહીં સમજવું. તે એ રીતે કે, ગુરુ છે તે ફાડ છે, શિષ્ય છે તે તેનું ફાળ છે, પરમેશ્વર છે તે પાણી છે, શાસ્ત્ર છે તે પૃથ્વી છે, અને અભિમાનથી ગુરુને ઉપર દોશ મેલવો તે તેનું સુકાવું છે અને ગુરુનો કોપ થાય તે તેનું સડવું છે. સારાંશ કે ગુરુને મેલીને શાસ્ત્રનું વલ્લ લેવા જાય છે તો અભિમાન આવે છે, અભિમાન આવવાથી નરકમાં પડવું પડે છે. કદી ઈશ્વરને ભજવા જાય તો ઈશ્વરપણ કોપ કરે છે કેમ કે ઈશ્વરના સ્વપરૂથી પોતે અલગો છે. જેમ માંસી આંધુ શરીર મેલીને ક્યાંઈ ગુવડું થયું તો તે જગ્યાએજ આવીને બેસે છે તેમ નઠારો શિષ્ય ગુરુના

ઘણા ગુણ હોય તે વિસારી મેલીને દોષનેજ જોયા કરે છે અપાર ગુણ ગુરુના હોય તેને જે સમારે પણ નહિ તે સ્વેચ્છા કૃતત્રી કેહેવાય ચારણી જેમ સાર સાર કાઢી નાખીને કચરો હોય તે રાખે છે, તેમ નઠારા શિષ્યો ગુરુના ગુણ સપ્તઝા મેલી દર્શને દોષનેજ ગ્રહણ કરે છે જે વચનરૂપ હથિયાર ગુરુ આપ્યા હોય એજ વચનરૂપ હથિયારથી ગુરુને વધ કરવો એવી વીજી કયુ પાપ છે ? અને એવા દુષ્ટ પાપીડપર પરમેશ્વર કેમ કોપ ન કરે ? જેને ગુરુના વચનનુ અપમાન કર્યુ તેણે વેદશાસ્ત્રના વચનનુ, પરમેશ્વરના વચનનુ, શ્રીમદ્ગાનના વચનનુ અને સત્પુરુષોના વચનોનુ ડલ્લધન કર્યુ એમ સમજવુ એના જે-વો કોઈ દુષ્ટ વીજો ન સમજવો પ્રતિમા તો જડ છે અને સત્ગુરુ તો ચૈતન્ય જે માટે પહેલી સત્ગુરુની સેવા કરવી અને તે પણ તેવા સત્ગુરુ ઓઝાણીને કરવી જે પોતાને વાવરવા ધન માગે નહિ, પૈ એક પણ પાસે રાખે નહિ, ગૃહસ્થ હોય તો અન્ન વસ્ત્ર રાખે અને ગૃહસ્થ ન હોય તો તે પણ ન રાખે, વેહેવારે જેને નઠ તો ન હોય અને જે સસ્કૃત તથા પ્રાકૃત સઘલ્ જાણતા હોય તેવા ગુરુ ઝોધનેમાટે કરવા યોગ્ય છે કહ્યુ છે કે

સસ્કૃતૈ પ્રાકૃતૈશ્ચૈવ ગદ્યપદ્યાક્ષરૈન્તથા ।

શિષ્ય યો દેશભાષાભિર્જોધયેત્સ ગુરુ સ્મૃત ॥

મસ્કૃત અને પ્રાકૃત ગદ્ય અને પદ્યોના વાક્યોથી અને દેશની ભાષાથી જે વોધ કરે તે ગુરુ કેહેવાય

શિષ્યના સદેહ ટાળે એવો વિદ્વાન, ભાષા જાણનાર, પૂર્ણ ત્યાગી, પેરામી, અને સ્વપ્રમા પણ સ્ત્રીસામી નજર ન કરે તેવા સારા શીલનો ગુરુ જોઈએ કહ્યુ છે કે

નિર્ઝાસનો નિરાલસ સ્વચ્છદો મુક્તપ્રધન ।

ક્ષિપ્ત સસ્કારવાતેન ચેષ્ટતે શુષ્કર્ષણત્ ॥

જેને ક્યારીપણ વાસના નથી તે, જે પોતાની મુક્તિનો આધાર પોતા ઉપર રાખે છે, સસારનુ જેને વધન નથી અને વધ અને મોક્ષને જે માનત નથી તે પ્રારબ્ધથી પ્રેસતા, પવનથી જેમ સુકલ પાન ફરે તેમ ફર્યા કરે છે

માટે આદર રહિત, અભિમાન રહિત, કામ રહિત, ક્રોધ રહિત, લોભ રહિત અને ઉપાધિરહિત અને વોધવાન હોય તે સત્ગુરુપદને યોગ્ય છે શ્રીમદ્ગાન કહે છે કે

સંસારદીર્ઘરોગસ્ય સુવિચારો મહૌષધં ।

કોહં કસ્ય ચ સંસારો વિવિકેન વિલીયતે ॥

સંસારરૂપ મોટા રોગનું સારો વિચાર કરવો એજ ઓસડ છે. હું કોણ અને સંસાર કોને છે એવો વિવેક થયો કે તેજ વિવેકથી સંસાર ટળી જાય છે.

હું કોણ ? જો હું નામ હોજું તો તે નામ તો માતા પિતા કે ફડ હોય તે જન્મ થાય તે પછી જોતિષને આધારે પાડે છે તેથી તે નામ તો હું નહિજ. ચારે હુ કોણ ? શું પૃથ્વી તે હું છું, શું જલ તે હું છું, શું તેજ તે હું છું, શું વાયુ તે હુ છું, શું આકાશ તે હું છું, શુ ચૌદ ઇન્દ્રિયો તે હુ છું, શું સોઝ અંગ તે હું છું, શું સાત ધાતુ તે હું છું કે શુ ત્રણ ગુણ તે હું છું, ના ? એ સર્વ નામ-રૂપ દ્રવ્ય તે હું કેમ હોજું ? હું તો તે સર્વનો દૃષ્ટા સાક્ષી તેથી ન્યારો છું માટે એ હું નહિ. તથા જગત્ એટલે શું ? શુ મનુષ્ય એ જગત્ છે, શું પશુ પક્ષી એ જગત્ છે, શું સ્થાવર એ જગત્ છે, કે શું ચૌદ લોક એ જગત્ છે ? આ જગત્ તે શું અને તેને ને મારે શો સંબંધ છે ? આ જગત્ ન કેહેવાય અને તેની સાથે મારે કશો સંબંધ નથી. આમ વિચાર કરીને પછી લક્ષ ઉપર નજર કરવી. અપરોક્ષામાં કહ્યું છે કે—

નાહં ભૂતગણો દેહો નાહં ચાક્ષગણસ્તથા ।

એતદ્વિલક્ષણં કિચિદ્વિચારઃ સોયમીદૃશઃ ॥

અજ્ઞાનપ્રભવં સર્વ જ્ઞાનેન પ્રવિલીયતે ।

સંકલ્પો વિવિધઃ કર્તા વિચારઃ સોયમીદૃશઃ ॥

એતયોર્યદુપાદાનમેકં સૂક્ષ્મં સદ્વ્યયં ।

યથૈવ મૃદ્ ઘટાદીનાં વિચારઃ સોમીયદૃશઃ ॥

પચમહાભૂતના સમૂહરૂપ આ દેહ હું નથી તેમ તેમાં રહેલો ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ પણ હું નથી. તેનાથી જુદું જે કાંઈ છે તેજ હું છું એમ વિચારવું અર્થાત્ ત્વંપદનું લક્ષણ જાણવું એજ વિચાર કેહેવાય છે. દેહ ઇન્દ્રિયો આદિ જે ભાસે છે તે મારા સંકલ્પે કરીને ભાસે છે અને તે અજ્ઞાનથી થયેલ છે, તે સર્વ જ્ઞાન થવાથી ટળી જાય છે એમ જાણવું તેજ વિચાર કેહેવાય છે. અને ઘડાનું ઉપાદાન કારણ જેમ માટી છે તેમ અજ્ઞાન અને સંકલ્પનું ઉપાદાન કારણ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સત્રૂપ સર્વવ્યાપક એક બ્રહ્મજ છે ને તે બ્રહ્મ હું છું

अर्थात् जेम मारे सकल्पथी पिढ माचो तेम ईश्वरने ब्रह्माड साचु, मारे अत करण ते तेम ईश्वरने तीर्थयात्रा ते, मारे प्रजा साची तो ईश्वरने जगत् साचु, मारे सकल्पथी जगत् इतु ते टळी गयु तो ईश्वर निर्भिकल्प ते तेथी तेने जगत् नथी, जेम जीवन्तु नाम ते तेमज ईश्वरन्तु नाम छ दहमा जेम थोडी उपाधि छ तेम ईश्वरना जगत्मा मोटी उपाधी छ जेवो दहमा हु उ एवोज जगत्मा ईश्वर छे, एम जाणवु अर्थात् तत्पदन्तु लक्षण जाणवु ए विचार केहेवाय जेम देवतामा लाकडा घणा नारया एटले ते भडको केहेवाणो अने रुनी वाट सळगावी एटले ते दीवो केहेवाणो पण ते भडको पण नथी अन दीवो पण नथी, पण खरु जोता ते वय अग्निज छ, तेम ब्रह्म एक अखड छे ते अत करण आदिनी उपाधिने योग जीव केहेवाय अने चौत् लोकनी उपाधिने योगे ईश्वर केहेवाय पण जीव ने ईश्वर काई नथी पण एक ब्रह्मज छ, एम जाणवु अर्थात् असिपदने आळखव आनु नाम विचार केहेवाय

आ विचारथी पोतानु स्वरूप ओळखता ससार टळे छ माटे विचार छे तेज ससार टळवानु औपध ते एम कहु माटे सद्विचार करीने ससार टाळवानु प्रयत्न करवु

किं भूपणाद्भूपणमस्ति शील
तीर्थ पर कि स्वमनो विशुद्ध ।
किमत्र हेय कनकं च काता
श्राव्य सदा कि गुरुवेदवाक्य ॥ ८ ॥

अर्थ

शिष्य—सारामा सारु घरणु शु छे ?

गुरु—शील छे तेज सारामा सारु परेण छे

शिष्य—उत्तम तीर्थ शु केहेवाय ?

गुरु—पोतानु मन निमळ हाय तेज उत्तम तीर्थ केहेवाय

शिष्य—आ जगत्मा साग करवानु शु छे ?

ગુરુ--સોનુ અને સ્ત્રી એ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

શિષ્ય--સાંભળવા યોગ્ય શું છે ?

ગુરુ--ગુરુનાં અને વેદનાં વચન સાંભળવા યોગ્ય છે.

ગમે તો સ્ત્રી હોય કે પુરુષ હોય પરંતુ તેઓનું શીલ એજ સારામાં સારું ભૂષણ છે. એ વાક્યમાં એમ સમજવાનું છે કે સોનાની સાંકળીઓ, મોતીના હારો. જહાડ કાંપો, અને જહાડ ઠોઢિયાં તથા રત્નથી જડેલા ચંદનહારો, એ સર્વે સ્વરાં ભૂષણરૂપ નથી પણ સ્વરૂં ભૂષણ તો શીલ છે કેમ કે એક શીલ ન હોય તો એ વધાં ભૂષણો ધૂલ પડ્યા વરોવર છે પુરુષ મારાં શીલનો હોય તો પોતે પોતાને ને પોતાના વંશને ડજાઢે છે અને સ્ત્રી સારાં શીલવાળી હોય તો પોતે પોતાને, પીરીયાંને અને સાસરાંને ડજાઢે છે.

શીલ શબ્દમાં એટલી વધી ગમીરતા રહી છે કે તેનું પૂરે પુરું વિવેચન કરતાં વિસ્તાર થઈ જાય પણ દુકામાં તરત તો એટલું સમજવાનું કે કોઈપણ પુરુષ કે સ્ત્રીએ સ્વરાવ ભાવથી મન, વાણી કે શરીરની ક્રિયા ન કરવી અને પોતાને યોગ્ય જે જે ધર્મો શાસ્ત્રમાં લખેલા છે તે પ્રમાણે વર્તવું એ શીલ કેવાય છે. સારાં શીલવાળી સ્ત્રીવિષે કોઈ કહે છે કે.

પદન્યાસો ગેહાદ્વહિરહિફણારોપણસમો;

નિજાવાસાદન્યદ્વનમપરદ્વીપતુલિતં ॥

વચો લોકાડલભ્યં કૃપણધનતુલ્યં મૃગદ્વશઃ

પુમાનન્યઃ કાંતાદ્વિધુરિવ ચતુર્થીસમુદિતઃ ॥

પતિવ્રતા સ્ત્રીઓને પોતાના ઘરની વહાર એક પગલું ભરવું તે પણ સર્પની ફળા ઉપર પગલું મુક્યા વરોવર છે, અને પોતાની રેહેવાની જગોથી વીજાનુ ઘર પતિવ્રતા સ્ત્રીને એક વિજા દ્વીપ જેટલું દૂર લાગે છે; અને જેમ લોખીનું ધન લોકોને મળી શકતું નથી તેમ પતિવ્રતા સ્ત્રીનાં વચનો પણ કોઈ વીજા લોકોને કાને પડતાં નથી; અને માદરવા માસના શુક્લપક્ષની ચોથ મનુષ્યો કોઈપણ જોતાં નથી તેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પરપુરુષનું મુલ તેવું માની કોઈ દિવસ પણ જોતી નથી.

સારાંશ ઘરમાંથી તે વહાર નીકળતી નથી, પાર કે ઘેર જતી નથી, તેનું વચન કોઈ સાંભળતું નથી અને વીજું કોઈ તેને દેખવું પણ નથી.

स्वभावधीन सारा शीलवाळी पतिव्रताओ एवीज रीते वर्त छे अने पोताने अमल्य एवो मलेलो देह सदाचरण, सारो स्वभाव अन पतिसेवार्थी सफल करे छ

आवी सद्गुणी स्त्रियो आ कलिकालमा कयाकज जोवामा आवे छे सत्युग जेवा युगमा पण तेवी स्त्रियो विरल हती सारे अनर्थरूप कलिका लमा विरल होय एमा काई सदेहनी वात नथी आज काल केटलीक स्त्रिया तो कुतरीयोनी पेठे घेर घेर वारणे भाटम्या कर छे ने पगवाजीने घरमा बेसती नथी, जेम कोई पारका छोकराने लुगडु ओटाडवु होय तो अरधु उघडु रहे तेम ओटाड छे तेम पोतानु अरधु मोडु ढाकीने अरधु उघाडु राखे छे अने पोतानु माहु काक जुवे ने पोत कोकनु जुवे छ, पातनु शरीर काई काम करतु होय न मन क्याक होय छे, पोते काम काइक करती होय छे ने आंख क्याक हाय छे, कोईनो दुगुण गावा बेसे त्या थाकेज नहि, पगपर पग चडावी पारकी चावटमाज चार पहार गाळी नाखे छे, भुड बो-लता गाळो भाडता, खोट बोलना के साहस करता जरा पण शरमाती नथी धणी तो जाणे तीगली जेवो समजे छ, घर साफ राखवानु समजती नथी, पातेने प्रसन्न राखवानु अने इश्वरनी पेठे पूजवानु समजती नथी, रात त्रिस बेहेमनी ने बडेमनीज वातो कर्मा करे छ, पोताना शरीर ने मन पण मग राखे छे, रसोइ केम करवी डाकरा केम साचवया, काम काज कम करतु, आवरू केम बभारवी, कल्याण केम थाय, पुण्य शु केहेवाय, ते कशु विचा रती नथी, जो काई लागमा आण्यु तो तेना परियाना परियाने पण गोवी नाखे छे अने कुवाक्यरूप वाणगी सामाना कलेजा कापी नाखे छे, भणी होय तो भणतरने धूल मेळे छ, कदी अनेक पापवी पस्तावो थाय तो खोट खोटा त्रत के जाना करे छे, पण मोटा तीर्थरूप पोताना स्वामीने तो सामु पण जोती नगी धिक्कार छ आवी स्त्रियोने ! आवी स्त्रियो चौराशी लाख योनिमा भटकी भटकी पोताना करेला पापने भोगवे छे अने दुख पामे छे सद्गुणी स्त्रियो आज क्याथी होय ? कोई कह छे के—

कृत्युगे रेणुका कृत्या त्रेताया चैव जानकी ।

द्रौपदी द्वापरे कृत्या कलौ कृत्या गृहे गृहे ॥

સત્યુગમાં એક રેણુકા સતી હતાં; ત્રૈતાયુગમાં એક જાનકી સતી હતાં; દ્વાપરમાં એક દ્રૌપદી સતી હતાં, પણ આ કલિયુગમાં તો ઘેર ઘેર સતી સ્ત્રિયોજ છે.^૧ ભાવાર્થ કે અસતી સ્ત્રીયોજ છે.

આમ છે માટે જે જગત્માં સારી સ્ત્રિયોએ કે પુરુષોએ તેવી સ્ત્રિયો સાથે સંભાષણ પણ કરવું ઘટતું નથી. એથી પણ વિશેષ વિચાર કરિયે તો પુરુષોએ તો પોતાની બેન કે માતા આદિ નજીકના સંબંધની સ્ત્રિયો સાથે પણ સામું ડમી બોલવું નહિ તેમજ સ્ત્રિયોએ પણ પોતાના ભાઈ વાપ કે કાકા મામા સામું ડમી બોલવું નહિ એ સારું છે શ્રીમદ્ભાગવત એકાદશસ્કંધમાં કહે છે કે—

માત્રા સ્વસ્ત્રા દુહિત્રા વા ન વિવિક્તાસનો વસેત્ ।

બલવાનિન્દ્રિયગ્રામો વિદ્વાંસમપિ કર્ષતિઃ ॥

માતા, પિતા, કે દીકરી સાથે એકાંતમાં બેસવું નહિ; કેમકે ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ વલ્લવાન્ છે અને તે વિદ્વાનને પણ ખેંચે છે.

કલિયુગમાં સ્ત્રિયોજ અસતી છે એમ નથી પણ પુરુષો પણ તેવા મેલના ઘણા છે.

૧ સત્યુગમાં એક રેણુકાજ અસતી હતા (કેમકે તેના પુત્રે તનુ મથુ જમદગ્નિના કેહેવાયી કાપી નાહ્યુ હતું તેવા દોષને પાત્ર તે થયા હતા,) ત્રૈતાયુગમાં જાનકીજી એક અસતી હતા (કેમ કે રાવણે હાગિ લઈ જઈ લકામાં તેને રાખ્યા હતા અને લોકના અપવાદને પાત્ર થયા હતા,) દ્વાપર-યુગમાં એક દ્રૌપદીજ અસતી હતા (કેમકે લોકનો રીતિથી વિપરીત પાંચ પાત્ર તેમને થયા હતા ને મરિસમામા દુષ્ટોને હાથે વધ્રાંચાયા હતા,) પણ આ કલિયુગમાં તો ઘેર ઘેર વારણે અસતી સ્ત્રિયો છે, (કેમ કે ઉપરની ત્રણ સ્ત્રિયોના નિંદિત કામ જેવા હજારો કામને આજની સ્ત્રિયો ક્ષણે ક્ષણે કરે છે)

આપ્રમાણે અર્થ પણ થાય છે પરંતુ પૂર્વે થઈ ગયેલી મહાપવિત્ર સતીયોને તેવો અર્થ કરવાથી દૂષણ દેવા જેવું થાય છે તે અઘટિત જાણી ઉપરનો અર્થ ભ્રમે યોગ્ય ગણ્યો છ અથવા કૃત્યા શબ્દને પૂર્વના પદમાં જોડેલો રાખ્યો તો અકૃત્યા અર્થ અર્થાત્ સતી એવો અર્થ થાય અને ચોથા પદમાં જુદો રાખવાથી કૃત્યા શબ્દ રહે તેનો અસતી અર્થ થાય. સારાશ જેમ યોગ્ય લાગે તેમ સમજુએ ગ્રહણ કરવું. દાદમાથી ઘેર ઘેર સતીયો છ એમ કહ્યું હોય તો તે પણ સ્વસ્ત્ર તેનો મતલબ ઘેર ઘેર અસતી સ્ત્રીયો છે એવો આવે છે. દાદમાથી બોલેલા શબ્દથી સારા વચનોનો ઘણાવાર એથી ડલટો અર્થ થાય છે તે વ્યવહારમાં સર્વ કોઈ જાણે છે ચારે પદ દાદમાથી બોલાયેલા નહિ ગણતા છે. લુજ તેપ્રમાણે ગણવું જોઈએ પેહેલા ત્રણ યુગની પોતાના સતીવ્રતથી દેવતા જેનો દુર્ધર્મ અને કલિયુગની સર્વને પાપાદિકથી દુર્ધર્મ કેહેવાની મતલબ હોય તો પણ હોય. કૃત્યાનું વર્ણન ભયંકર દેવતારૂપ કરવામાં આવે છે.

(અપૂર્ણ.)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

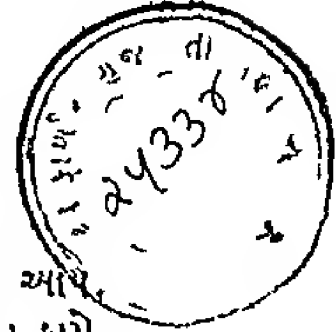
પુસ્તક ૧૭ મું.

શ્રાવણ, સનત ૧૮૪૫

અંક ૧૦ મો

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

॥ ભવિષ્ય ન મટવા વિષે દ્રવિજય

જે કશિયે સુખરૂપ ઉપાય ન તે સુખરૂપ થઇ સુખ આપે,
સકટના હરનાર નિરતર તે પણ સકટ કાચ ન કાપે,
લાલ અને યશહાથ રહે નહિ નિષ્ફલ યત્ન મમત્ર જવાનુ,
કોડ ઉપાય કરો પણ કેશવ ભાવિ ભવિષ્ય નહીં મટવાનુ, ૧
કાચ કરે ઉપવાસ અને શુભ ભોજન કાચ અનેક જમે છે,
કાચ વને રખડે રઝળે વળિ, કાચ સદા સુખમાહિ ગમે છે,
કાચ કરે સુખપાલસનારિ મહાયક ગયાદલ કાચ થવાનુ,
કોડ ઉપાય કરો પણ કેશવ ભાવિ ભવિષ્ય નહીં મટવાનુ, ૨
કાચ સુવે સરદાર ખના શુભ છત્રપદગવિશે પરવારી,
કાચ કરે ધરતીપર ફાટલ આચક માકડમાહિ પથારી,
કાચ હસે સુખસપતથી બહુ દુઃખ રૂવે વળિ કાચ દશાનુ,
કોડ ઉપાય કરો પણ કેશવ ભાવિ ભવિષ્ય નહીં મટવાનુ, ૩
કાચનિ પાસ બદામન હોય અને કદિ કાચ બને ધનવાળો,
કાચ બને ગુણથી અતિ ઉન્નત કાચ પડે બહુ પાપથી કાળો,
ચિત્ર વિચિત્ર બધી રચના છવરાઇ રહી નહિ તે પણ છાનુ,
કોડ ઉપાય કરો પણ કેશવ ભાવિ ભવિષ્ય નહીં મટવાનુ, ૪
કાચ દયાળુ કરે ઉપકાર અને વળિ કાચ બને અપકારી,
કાચ બને નરનાયક લાયક કાચ બને વળિ ભક્ત ભિખારી,
કાચલહે અપમાન અપાર અચાનક કાચ સુમાન મજનુ,
કોડ ઉપાય કરો પણ કેશવ ભાવિ ભવિષ્ય નહીં મટવાનુ, ૫
અતર કામલ હાય નિરતર ગેજ રિખાઇ ગિખાઇ ગડે છે,
આધિ ઉપાધિ અનેક વિવેક છતાં છડ ભાપર આવિ નડે છે,
કયા ધન યૌવન પુત્ર કલત્ર પવિત્ર અને સુખ માતપિતાનું,

કોડ ઉપાય કરો પણ દેશવ ભાવિ ભવિષ્ય નહીં મટવાનું; ૬
 આથડવું પેડવું રમવું મરવું કરવું સહુને શિર આવે,
 સદ્ગુણ દુર્ગુણ ભાવ અભાવ વિવેક વિચાર ન કાંઈ ખેતાવે;
 ડાપણ ખાપણ ખાપણ લાયક હોય ન યોસડ કોય કવાનું,
 કોડ ઉપાય કરો પણ દેશવ ભાવિ ભવિષ્ય નહીં મટવાનું, ૭
 અંતરમાંહિ રખાય નિરંતર જે સુખની અતિ અદ્ભુત આશા,
 તે સુખ સ્વપ્નવિષે પણ દુર્લભ આખર સાર ધણાય તપાશ્યા;
 કાલ અરે વિકરાલ ધરે કર ફેકટ ત્યાં બલ દેવ દવાનું,
 કોડ ઉપાય કરો પણ દેશવ ભાવિ ભવિષ્ય નહીં મટવાનું; ૮

સત્યમૂર્તિ મહારાજા હરિશ્ચંદ્રની સત્યતા.

(સર્ગ ૧૬૦ થી)

હરિશ્ચંદ્રનું વચન સાંભળી ચાંડાલે કહ્યું કે “ તું ભય નહિ રાખતાં હાથમાં
 તરવાર લે. આને મારી નાખવામાં પુણ્ય થશે. આ સ્ત્રી ખાલકોને ત્રાસ આપનારી
 છે અને આને કદી પણ ખચાવવી નહિ જોઈએ. ” ચાંડાલનું વચન સાંભળી
 રાજા બોલ્યો કે “ સ્ત્રીઓની તો ધણી ચત્તથી રક્ષા કરવી જોઈએ. કદી પણ
 મારી નાખવી નહિ જોઈએ. ધર્મમાં તત્પર રહેનારા મુનિઓએ સ્ત્રીને
 મારવામાં પાપ કહેલું છે. જે પુરૂષ જાણતાં કે અજાણતાં સ્ત્રીનો વધ કરે તે
 પુરૂષ મહારૌરવ નામના નરકમાં રંધાય છે. ” ચાંડાલ બોલ્યો કે “ તું એમ નહિ
 બોલ અને વીજળી જેવી અમકંતી આ તીક્ષ્ણ તરવાર લે. જે એક જણને
 મારી નાખવાથી ધણાં જણને સુખ થતું હોય તેને મારી નાખવામાં ધણું
 પુણ્ય છે. આ દુષ્ટ સ્ત્રી લોકોનાં ધણાં ખાલકોને ખાઈ ગઈ છે, માટે આને તુરત
 મારી નાખ્ય. આમ કરવાથી લોકો સુખી થશે ” રાજા બોલ્યો કે “ હે ચાંડા-
 લોના પટેલ ! સ્ત્રીની હત્યા ન કરવી એ માફ જન્મભરનું પાકું વ્રત છે
 માટે હું સ્ત્રીનો વધ નહિ કરું. ” ચાંડાલ બોલ્યો કે “ હે દુષ્ટ ! ધણીના
 કામથી ઉપરાંત બીજું કયું કામ છે ? તું મૂલ્ય લઈને આજ મારા કામને
 કેમ બગાડે છે ? જે માણસ ધણીની પાસેથી મૂલ્ય લીધા છતાં તેનું કામ
 ન કરે તેનો હજારો કદપે પણ નરકમાંથી છુટકારો થતો નથી. ” રાજા
 બોલ્યો કે “ હે સ્વામી ! હે ચાંડાલોના પટેલ ! બીજું ભારે કામ આવે તો

તે પણ મને સોપજે એટલેહુ કરા આપીરા, પણ આ કામ મારાથી થશે નહીં તમારો કોઈ શત્રુ હાય તો તેનું નામ આપો એટલે હુ અવશ્ય તેને મારી, નાખીશ અને મારીને પૃથ્વી તમારા આધીનમા આપીશ દેવ, દૈત્ય, નાગ, સિદ્ધ મને ગર્વોન્મહિત કરી તમારો શત્રુ થયો હશે તો તેને મારી સજ્જના બાણો મારીને જીતી લઈશ આ પ્રમાણે હરિશ્ચંદ્ર રાજાનું વચન સાંભળી દ્વાપ પામેના ચાડાને એ ધ્રુજતા ગજને કહ્યું કે 'હે દાસ! તું જે વચન કહ્યું તે ઘટિત નથી. તું ચાડાવનો દાસ થઈને શૂરવીરનું વચન બોલે છે એ યોગ્ય નથી, હે દાસ! હુ ઝાઝુ નું કહું? મારી વાત સાંભળ હે વાજ વગના! તારા મનમા જે કાંઈ પાપની બીક હતી તો તું ચાડા દાના ધરમા દામ શામાટે થયો! તું મારો દાસ છે એટલામાટે આ તરવાર લેખને આ સ્ત્રીનું માથું કાપા નાખ "આમ બોલીને પછી એ ચાડાને હરિશ્ચંદ્રના હાથમા તરવાર પીરી

૧૮૧ પછી હરિશ્ચંદ્રે નીચું મોઢોડું કરી ઉભો ગહીને રાણીને કહ્યું કે "હે સુદરિ! હુ કે જે પાપી છું તેની આગળ આ વ્યજમા બેશ જે મારો હાથ ઉપડશે તો હુ તારા માથું કાપી નાખીશ " એમ કહી ખર્જ ઉભા મીને રાત્રી નાગવા ગયો રાત્ર એ પોતાની સ્ત્રીને જોળખતો ન હતો અને રાણી એ રાત્રને જોળખતી ન હતી બહુ દુઃખથી મીડાએની અને પોતાની મંગળને 'છગ જીતી રાણી બોલી કે 'હે ચાડાવ! મારો કાઈક! વાત સાંભળ જે તું હા પાડે તો મારો પુત્ર મરી ગયો છે અને ગામથી બાહાર ફરે નથી માટે તેને તારી પામે લાવીને બાણ એટનાવાર તું 'બોભારી' ન પછી તરવારથી મને મારી નાખજ " હરિશ્ચંદ્રે હા પાડીને તેને બાલકની પાસે જવાનું કહેતા અત્યંત દુઃખ પામેલી અને દાઝણ વિવાપ કરતી તે રાણી બાલકની પાસે ગઈ સર્પે કરડેલા બાલકને 'હે પુત્ર! હે વત્સ! હે બાલક! ' એમ વાગવાર બોલાવતી, દુઃખળી, ઝાખી યથાગએલી, મેલી અને જના કેશ ધૂળથી ભરાઈ રહ્યા હતા એવી તે રાણી બાલકને લઈ રમ ગોનમા આવી તે બાલકને નીચે મુકીને નગ્નીપગ મેઠી પછી પતિનું સ્મરણ કરીને વિનાય કાના લાગી કે "હે રાજા! પોતાના મિત્રોની સાથે મત્તા દુષ્ટ સર્પ કાઢવાથી મરણ પામીને આજ આ વગ્નીપગ પડેલા મારા પુત્રને દોષોઝા દે નહીં " તેના વિવાપનો શબ્દ સાંભળી હરિશ્ચંદ્રે ગળની પાસે આવીને તે શબ્દને જોવાસાથે તે ગમ ઉપરનું વસ્ત્ર ખેંચ્યું કત્ત કરતી

પોતાની અખળા સ્ત્રી કે જે લાંબા દિવસના પ્રવાસથી તપી રહેલી અને જાણે જન્માંતર પામેલી હોય એવી થઇ ગઇ હતી તેને રાજ ઝાળખતો ન હતો. રાણી પણ સુંદર કેશવાળા, જટાધારી અને સુકેલા ઝાડની છાલ જેવા થઇ ગએલા રાજને તે પાસે ઉભેલો એતાં છતાં પણ ઝાળખતી ન હતી. ઊરથી મરણ પામીને ધરતીપર પડેલા તે બાલકને રાજલક્ષણવાળો જોઇને તે રાજ વિચાર કરવા લાગ્યો કે “આનું મોઢોડું પુનમના ચંદ્રમા જેવું સુંદર, જિંચી નાસિકાવાળું, ત્રણ વગરનું અને બે અરીસા જેવા જિંચા ગાલથી શોભી રહેલું છે. કેશ શ્યામ, વળેલી અણીઓવાળા, સરખા, લાંબા અને વાંકા છે. નેત્ર કમળ સરખાં છે. હોઠ ઘેલાં જેવા રાતા છે. છાતી મોટી છે. આંખો લાંબી છે. હાથ લાંબા છે. ખભા જિંચા છે. પગ વિશાલ અને કમળના નાળ સરખા કામળ છે. આંગળીઓ ઝીણી છે. નાભિ જાડી છે અને ડોક જિંચી છે. અહો ! આ ખેદની વાત છે. આ દાઢ રાજના કુળનો બાલક છે તેને દુરાત્મા કાળે પોતાના પાશમાં લઇ લીધો છે.” પછી માએ ખોળામાં સુવાડેલા તે બાળકને એવી રીતે સારી પેઠે જોઇ સ્ફૂરણ આવવાનેલીધે “હાય હાય” કરીને રાજ આંસુ ખેરવા લાગ્યો. રાજ મનમાં બોલ્યો કે “રખેને આ, દુષ્ટ કાળે પોતાના તંત્રમાં લઇ, આવી દશાને પમાડેલો મારો પુત્ર હોય. વિચાર કરીને હરિશ્ચંદ્ર રાજ એમને એમ જિભો હતો ત્યાં દુઃખના આવેશથી રાણી વિલાપ કરવા લાગી કે “હે પુત્ર ! ક્યા દુષ્ટ પુરુષના કાપથી આ મોટું સચકર દુઃખ આવી પડ્યું છે તે જણાતું નથી. હે સ્વામી ! હે રાજ ! હું કે જે દુખણી છું તેને છોડી દઇને તમે ક્યા સ્થાનકમાં નિશ્ચિંતપણથી રહ્યા છો ? અને ક્યા કારણથી રહ્યા છો ? હે દૈવ ! તેં આ તે શું કર્યું ? હરિશ્ચંદ્ર રાજને રાજ્યથી બ્રહ્મકત્યા, સંબંધીઓથી છુટા પાડ્યા અને છેલી વારે તેની પાસે સ્ત્રી તથા પુત્રને પણ વેચાવ્યાં.” આ પ્રમાણે સ્ત્રીના વિલાપનાં વચન સાંભળી સ્થાનબ્રહ્મ થએલા હરિશ્ચંદ્ર રાજએ એ રાણીને તથા મરણ પામેલા પુત્રને ઝાળખ્યાં કે આ સ્ત્રી પણ મારી છે અને બાલક પુત્ર પણ મારોજ છે. બહુ ભુંડું થયું. ઝાળખીને સંતાપ પામેલા રાજને બહુ મૂઠા આવી ગઇ. પીડા પામેલી તે રાણી પણ એ અવસ્થાને પામેલા રાજને કાંઇક ઝાળખી મૂઠાથી ચેષ્ટા રહિત થઇને ધરતીપર પડી. પછી બન્નેને સાથે સજ્જા આવતાં તાપ પામેલાં અને શોકના ભારથી દબાએલાં તે

રાજા અને રાણી વિવાહ કરવા લાગ્યા. ગાન બોલ્યો કે “હે પુત્ર ! તારા
 સુકુમાર અને વાકા દેશવાળા સુખને આ સમયે હું રાક થએલું જોઈ છું તે
 છતાં મારી છાતી કેમ ફાટી પડતી નથી. હવે ‘બાપુ ! બાપુ !’ એમ
 બોલતા પોતાની મેળે આવેલા ક્યા બાલકનું આલિંગન કરીને હું એકદમ
 બચ્ચા બચ્ચા કરી બોલાવીશ. હવે દાના ગોઠણથી ચોપડાએના ધત્તીની
 પીળી ગળથી માડું નક્ક, ખોળો તથા અગ મેના થશે. હે મનને તથા હૃદયને
 રાજા કરનારા પુત્ર ! મને હજી સુધી પુત્રનું પુરૂં સુખ મળ્યું નથી. તું
 મારા જેવા બાપને પામીને સાવારણ વસ્તુની પેઠે વેચાયો છે. ભાગ્યના
 દોષને લીધે બાંધવ તથા ધન સહિત માડું સવળ મોટું ગાન્ય ગયું. હું કે જે
 દુષ્ટ છું તેણે આવી સ્થિતિમાં મર્પે કરડેના પુત્રનું સુખ દીધું તેથી નળા
 હમણાં સતાપરૂપી ઉચ્ચ ઝેરથી પીડાઈ છું.” આમ બોલી ને મરણ પામેલા
 બાલકને લઈ આલિંગન કરી આસુથી ગળગળો થઈને મૂળ આવવાથી પડી
 મર્યો. એને પડેલો જોઈ રોષ્યા રાણીએ વિચાર કર્યો કે “સ્વગ ઉપગ્રથી
 જણાય છે કે પુત્રપોતા મિહતુલ્ય, અને વિદ્વાન્ લોકોના મનને ચંદ્રની પેઠે
 આનંદ આપનાર આ હરિશ્ચંદ્રજ છે. આની નાસિકા જીંચી તદા તનના
 કુલ જીવી સુગ છે અને દાત પણ ઝળી જવા છે તેથી આ પ્રખ્યાત કીર્તિ
 વાળો મહાત્મા હરિશ્ચંદ્રજ છે, પણ જો એજ રાજા હોય તો મસાણામાં
 શામાટે આવેન હશે.” પછી એ રાણી પડેલા પતિને પુત્રનો શોક ઝાઝો
 કરીને જેવા લાગી ત્યાં નિશ્ચય થવાથી વિસ્મય પામી અને ધારક ગણ
 થઈ. આ અને પતિ તથા પુત્રના શોકની પીડાથી દુઃખાએથી તે ગાંધી જેતા
 જેતા મૂળા આવવાથી ધત્તી પર પડી ગઈ. ઘણી વારે ચેતના પામીને
 તે ગદ્ગદ વચન બોલી કે “હે દૈવ ! હે નિર્ધય ! હે મર્યાદા ગહિત !
 હે દુષ્ટ ! તું કે જણે આ દેવસગ્ધા ગાનને આડાનપણુ આપ્યું છે તેને
 ધિક્કાર છે. રાજ્યોનો નાશ કરી, સમવીઓનો ત્યાગ કરાવી, સ્ત્રી તથા પુત્રને
 વેચાવીને તેં છેનીવાર આ ગાનને આડાવ પણ કર્યો. હે રાજા ! આજ
 તમારી પાસે છત્ર, સિંહાસન કે આમર જેવામાં આવતા નથી તો આ તે
 ભાગ્યનો કેવો ફેરફાર થયો !” પૂર્વે જે રાજા આવતા, સેવક થએલા રાજાઓ
 પોતાના વસ્ત્રોથી પૃથ્વીને રજ વગરની કરતા હતા, તે રાજા આજ માણ-
 સોની ખોપરીઓ, ગળના ઘડા અને ખપણોથી સંકીર્ણ થએલા અપવિત્ર
 અશાનમાં પ્રેરે છે ! ! ! આ દાડણ રમશાન કે જેમાં સુકદાઓને પેટેરાવેલી

કુલોની માળાઓના ઉડતા દોરાઓની અંદર વાળનાં ગુંચળાં લાગી રહેલાં છે; જેમાં સઘળી ધરતી સૂર્યની કિરણોથી સુકાએલા ચરખીના ઝરાઓથી વ્યાપ્ત છે; જેમાં ભસ્મ, અંગારા, અધળણેલાં લાકડાં અને માંસની ગલગી-ચથી ત્રાસ વરતી રહ્યા છે; જેમાં ગરંજ અને શીઆળીઆંઓના નાદ વ્યાપી રહ્યા છે; જેમાં માંસ ખાનારાં પક્ષીઓ પુષ્ટ થએલાં જોવામાં આવે છે; જેમાં સઘળી દિશાઓ ચિતાઓના ધુમાડાડપી લાંખાં લુગડાંઓથી શ્યામ થઈ રહેલી છે અને જેમાં શયોને ભક્ષણ કરવાના આનંદથી રાક્ષસો ખેંચાયા આવે છે; તેમાં આ મોટો રાજા દુઃખથી પીડાઈને ક્રૂરતા કરે છે; એ કેવા ખેદની વાત છે!!” આ પ્રમાણે બોલી રાજાના ગળામાં વળગી રહીને તે શોકથી ઘેરાએલી રાણીએ પીડા ભરેલા શબ્દથી રાજાને કહ્યું કે ‘હે રાજા! આ સ્વપ્ન છે કે સાચું છે? આપ જવું ધારતા હો તેવું કહો. માંડું મન મુંઝાય છે. હે ધર્મને જાણનાર! જો આ વાત સાચી હોય તો ધર્મ સત્ય અને બ્રાહ્મણ તથા દેવ આદિનાં પૂજનો કાંઈ પણ સહાયતા કરતાં નથી એમ નિશ્ચય થાય છે. ધર્મમાં તત્પર રહેનારા તમે પણ પોતાના રાજ્યમાંથી બ્રષ્ઠ થયા તેથી સિદ્ધ થાય છે કે ધર્મ, સત્ય, સરલતા અને સૌમ્યપણામાં કાંઈપણ સાર નથી.” આ પ્રમાણે રાણીનાં વચન સાંભળી રાજાએ ઉના નિસાસા મુકી ગળગળા કંઠથી તેની પાસે પોતાને આંડાલપણું પ્રાપ્ત થયાની વાત કહી દેખાડી. દુઃખ પામેલી રાણીએ પણ ધણીવાર રૂદ્ધ કરી ઉના નિસાસા મુકીને પોતાના પુત્રનું મરણ થયાની સઘળી વાત તે રાજાને કહી સંભળાવી. સ્ત્રીનું વચન સાંભળીને રાજા ધરતીપર પડી ગયો અને સુવેદના પુત્રને પોતાની પાસે લઈને તેને જીભથી વારંવાર ચાટવા લાગ્યો. પછી એ રૌખ્યા નામની રાણીએ ગદ્ગદ વાણીથી હરિશ્ચંદ્રને કહ્યું કે “હે રાજા! માંડું માથું કાપી નાખવાની તમને તમારા ધણીની આજ્ઞા છે તે પાળો. તમારે સ્વામીના દ્રોહના પાપમાં અને અસત્યમાં નહિ આવવું જોઈએ. અસત્ય અને સ્વામીનો દ્રોહ કે જે પાપરૂપ છે તે તમારા હાથથી નહિ થવો જોઈએ.” આ વચન સાંભળી રાજા મૂંઝા પામીને ધરતીપર પડી ગયો. થોડીવાર પછી સંજ્ઞા આવતાં તે રાજાએ અતિ દુઃખથી વિલાપ કર્યો કે “હે ખ્યારિ! તે આ અત્યંત કઠોર વચન કેમ કહ્યું? જે કામ કહી શકાય નહિ તે કામ કરી તો કેમજ શકાય?” રાણી બોલી કે “મેં જગદંબાની તથા બ્રાહ્મણોની પૂજા કરી છે તો તેનાં કૃણથી મારા ખીજ જન્મમાં પણ તમેજ પતિ થશો.” સ્ત્રીનું વચન

સાબળીને રાજ ધરતીપર પડી ગયો અને મરી ગયેલા પુત્રના મુખનું મુખન કાઢી લાગ્યો. રાજ જોયો કે “ હે પ્રિયા ! હવે લાખા કાળસુધી ક્ષેત્ર ભોગવવો મને ગમતો નથી પણ માફ શરીર મારા હાથમા નથી મારા જેવા દુર્ભાગ્ય છે તેને આકાશની આજ્ઞા વિના હું ને અગ્નિમા પ્રવેશ કરૂં તો ફરી પણ ખીજ જન્મમા મારે આકાશનો દાસ થવું પડે અને ઉગ્ર નરકમા પડીને દારૂ પીડા ભોગવવી પડે મહારોરવ નામના નરકમા પડીને મારે હું ખીજ ભોગવવું પડશે, પણ હમણા હું હું ખરૂંપી સમુદ્રમા એવો ડુબી ગયો છું કે નરકના હું ખને નહિ ગણકારતા પ્રાણ ઊડી દેવા સારા તારો છે મારે એક જ એક દીકરો કે જે વશ ગમે એવો થયો હતો તે પણ મારા દુર્ભાગ્યના ઉગ્ર યોગને લીધે મરી ગયો હું હું ખીજો છતાં પણ પગલીનું છું તેથી પ્રાણનો ત્યાગ કેન કરું એમ મારા મનમા થાય છે, તો પણ હું ખીજ થઈ હોવાને લીધે હું દેહનો ત્યાગ કરીશ જેવું પુત્રના મગ્નનું હું ખીજ છે તેવું ખીજું હું ખીજ ત્રેનોક્યમા પણ નથી અને અસિપન વન કે વૈતગણી નામના નરકમા પણ નથી એટલામાટે હું પુત્રના શરીરની સાથે હમણા પ્રતિમ અગ્નિમા પડીશ હે સુદરિ ! એવિધે મારાઉપર ક્ષમા કરવી અને તારે કાંઈ પણ જોનવું નહીં મારા વચનને માન આપી મનને શાંત રાખીને તું બ્રાહ્મણને ઘેર જા હું તને આજ્ઞા આપું છું મેં ને જાન અને હોમ કરેલ હશે અને શુદ્ધિને પ્રમત્ત કલ્યા હશે તો તારી સાથે અને પોતાના પુત્રની સાથે મને પરલોકમા સમાગમ થશે આ લોકમા તો એ મારી ધાત્રી વાત ક્યાથી પાગ પડે ? હે પ્રિયા ! મેં હસતા હસતા એકાતમા જે કાંઈ તને કહ્યું રોય તે સધળાની આ મારા પ્રયાણના સમયમા તારે ક્ષમા કરવી હે દેવતાઓનું પૂજન કરનારી ! તારે રાજ્ય પત્નીપણના ગર્વથી તારા પાવનાર બ્રાહ્મણના કદી પણ અનતા કરવી નહીં પણ સર્વ પ્રકારના ચેતનથી તેને રાજ રાખવો ” રાણી બોલી કે “ હે રાજા ! મારાથી પણ હું ખનો ભાર ખમી શકતો નથી તેથી હું અહીં અગ્નિમા પડીને તમારી સાથે જ આવીશ તમારી સાથે આવવું એ મારા સાફ છે ખીજ કાંઈ રીતે જવું યોગ્ય નથી હે માન આપનારા ! હું તમારી સાથે જ સ્વર્ગ અથવા નરકને ભોગવીશ આ પ્રમાણે રાણીના વચન સાબળીને તે સમયે રાજ્યે કહ્યું કે હે પતિવ્રતા ! ત્યારે જાને એ પ્રમાણે કલ્ય

પછી સ્ત્રી સહિત હરિશ્ચંદ્રરાજ ચિતા ખડકી તેમાં પોતાના પુત્રને નાખી હાથ જોડીને તે સમયે મહા સમર્થ અને જગતના પરમ કારણરૂપ પરમેશ્વરનું ધ્યાન કરવા લાગ્યો. પાંચે દશમાં વ્યાપક, શ્રુતિમાં પ્રતિપાદન કરેલા બ્રહ્મરૂપ, કરુણારસના સમુદ્રરૂપ, અનેક આયુષો ધરનારા અને જગતના પાલનમાં તત્પર રહેનારા પ્રભુનું ધ્યાન કરવાથી ઈંદ્ર સહિત સઘળા દેવતાઓ ધર્મને અગ્રણી કરીને તુરત ત્યાં આવ્યા. સઘળાઓએ આવીને કહ્યું કે “હે મોટી ધીરજવાળા રાજા! સાંભળો. આ સાક્ષાત્ બ્રહ્મા છે. આ પોતે મહાત્મા ધર્મ છે. સાધ્ય, વિશ્વેદેવા, મરુત, લોકપાલ, ચારણો, નાગ, સિદ્ધ ગંધર્વો, રૂદ્ર, અશ્વિનીકુમાર અને બીજાં પણ ધણા ધણા દેવતાઓ તમારી પાસે આવ્યા છે. આ વિશ્વામિત્ર છે કે જે પોતે ધર્મની રીતિથી ત્રણે લોકની સાથે મૈત્રી કરવાની ઇચ્છાને લીધે એ નામ પામેલા છે. આ વિશ્વામિત્ર સારી રીતે તમારું મનવાંછિત કરી આપવાને ઇચ્છે છે.” પછી બોલ્યા કે “હે રાજા! સાહસ નહિ કરો. તિતિક્ષા, જિતેન્દ્રિયપણું અને ધૈર્ય આદિ તમારા ગુણોથી રાજી થઈને હું પોતે ધર્મ-દેવ-તમારી પાસે આવેલો છું.” પછી ઈંદ્ર બોલ્યા કે “હે ભાગ્યશાળી હરિશ્ચંદ્ર રાજા! હું ઈંદ્ર તમારી પાસે આવ્યો છું. તમે તમારી સ્ત્રીએ અને તમારા પુત્રે સનાતન લોકની પ્રાપ્તિ થવા યોગ્ય ધર્મ કર્યો છે માટે સ્ત્રી તથા પુત્ર સહિત સ્વર્ગમાં પધારો. એ સ્વર્ગલોક બીજા મનુષ્યોને મળવો બહુ કઠણ છે પણ તમેએ પોતાનાં કર્મોથી તેને હસ્તગત કર્યો છે.”

તે સમયમાં ઈંદ્રે ચિતામાં પડેલા બાલક ઉપર દુર્ભરણનો નાશ કરનારી અમૃતની વૃષ્ટિ આકાશમાંથી કરી, પુષ્પોની ધણી વૃષ્ટિ થવા લાગી અને દુહુલિઓ વાગવા લાગ્યાં. તુરતજ એ મહાત્મા રાજાનો મરણ પામેલો પુત્ર જીવતો થઈને ચિતામાંથી ઊઠ્યો. સુકુમાર શરીરવાળા, સ્વસ્થ અને પ્રસન્ન મનવાળા એ પુત્રનું આલિંગન કરીને હરિશ્ચંદ્ર રાજા જોઈતા તેમની રાણી, બન્ને રાજી થયા. એ રાજા, રાણી અને તેમના પુત્રને સ્વર્ગલાલિકા શોભા, દિવ્ય પુષ્પ અને દિવ્ય વસ્ત્રો પણ પ્રાપ્ત થયાં અને તેઓ સ્વસ્થ તથા સંપૂર્ણ હૃદયવાળાં થઈને પરમ આનંદમાં મગ્ન થયાં. પછી તુરતજ ઈંદ્રે રાજાને કહ્યું કે “હે ભાગ્યશાળી રાજા! તમે, તમારી રાણી અને તમારા પુત્રની સાથે પોતાનાં કર્મોના ફલરૂપ સ્વર્ગલોક કે જે પરમ સદ્ગતિ દેદવાય છે તેમાં આવો.”

હરિશ્ચંદ્રે જનામ આપ્યો કે હે દેવતાઓના ગજા ! મારા નાની આ
કાનની આવા વિના અને તેનો બે વો આપ્યા વિના હું સ્વર્ગનોકમા નહિ
આવું ત્યાં ધર્મે કહ્યું કે તમને એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર જવાનો જાણીને હજાર માગે
માયાથી આકાશ થયો હતો અને મેંજ તમને એ આકાશનું પર દેખાડ્યું હતું
પછી ઈંદ્રે જોડ્યા કે દે હરિશ્ચંદ્ર ! પૃથ્વીમા ઉત્પન્ન થયેના મનુષ્યો, જે
ઉત્તમ સ્થાનની પ્રાપ્તિના જે છે અને જે સ્થાનને પુણ્ય કરનારા મનુષ્યોના
પ્રાપ્ત થાય છે તે સ્થાનકમા પધારો

હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું કે હે ઈંદ્ર ! હું તમને પ્રણામ ' ૩ હું, મારી એક
વાત સાલળો અયોધ્યા નગીના લોટા કે જાઓના મન મારા શોકમાજ
ગજ થઈ ગયા છે તેઓને ઠોડીને હું સ્વર્ગનોકમા કેમ આવું ? લડતનો
ત્યાગ કરનારું જે પાપ છે તે પાપ બ્રહ્મહત્યા, સુરાપાન, ગોવત અને સ્ત્રીવ
ધના જેવું મોટું છે એમ કહેવાય છે પ્રીતિ ગમ્યાગે લડત કે જે ત્યાગ
કરવાને યોગ્ય નથી તેનો ત્યાગ કરનારને સુખ કેમજ મળે ? એટલામાટે
હે ઈંદ્ર ! હું અયોધ્યાના લોટા વિના એકલો નહિ આવું તમે સુખેથી
પાછા સ્વર્ગમા જાઓ એ સવળા લોટા માગી સાથે આવતા હોય તો હું
સ્વર્ગમા કે નરકમા જ્યાં જવું હોય ત્યાં જવા ગજી છું

ઈંદ્રે કહ્યું કે હે રાજા ! એ લોટોના અનેક પુણ્ય અને અનેક પાપ
નોખનોખા છે માટે સર્વની સાથે તમે સ્વર્ગનોકને ભોગવવાનું કેમ ઇચ્છો છો ?

હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું કે હે ઈંદ્ર ! રાજા પ્રજાઓના પ્રભાવથીજ ગજ્ય
ભોગવે છે, મોટા યજ્ઞ કે છે અને વાન કુવા આદિ કરાવે છે મેં પ્રજા
ઓના પ્રભાવથીજ એ મધ્યજીવે છે, માટે જે લોટાએ મને કર આપેના
છે તે લોટાને હું સ્વર્ગની ઇચ્છાથી કેમ ઠોડી દઉં ? હે ઈંદ્ર ! મારી આ
પ્રમાણે ઇચ્છા છે માટે ના, યજ્ઞ, અને જપ આદિ જે કાંઈ માત્ર સત્કર્મ છે
તથા એ લોટાનું જે સત્કર્મ હોય તે સવળું અમો મર્વનું મજસુ થાય એમ
કે. કાંઈ એ લોટાનું કાંઈ પુણ્ય નહોતું અને ઘણા કાળસુધી ભોગવવાનું
માત્ર એકવાનુંજ પુણ્ય હોય તો એ મારું પુણ્ય સધળા વચ્ચે વેટેચાડી ન
ધને ભવે એક વિસમાજ ભોગવાઈ જાય આવા રીતની કૃપા કરે તો
માગથી સ્વર્ગમા આવી શકાય

ત્રિવેંકયના ગજા ઈંદ્રે, ધર્મે અને ગાધિગજના પુત્ર વિશ્વામિત્રે પ્રમત્ર
થઈને કહ્યું કે " તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે થશે " પછી તે સધળાઓએ તુર

તજ કાશીમાંથી અયોધ્યામાં જઇને ત્યાંના લોકોને સ્વર્ગમાં જવાનેવાસ્તે હરિશ્ચંદ્રની પાસે બોલાવ્યા. ફરી અયોધ્યામાંથી હરિશ્ચંદ્રની પાસે જઇને ઈંદ્રે કહ્યું કે “અયોધ્યાવાસી લોકો મહાદુર્લભ સ્વર્ગલોકમાં આવવાસારૂ તમારી પાસે આવે છે. ધર્મની કૃપાથી તમે સધળાઓને સ્વર્ગનું સુખ મળશે.” અયોધ્યાવાસી લોકોને આવેલાં જોઇ ધર્માત્મા હરિશ્ચંદ્રે પણ તેઓને કહ્યું કે ‘સ્વર્ગમાં ચાલો.’ ઈંદ્રનું તથા એ રાજાનું વચન સાંભળીને સર્વે લોકો રાજી થયા. એ લોકોમાં જોયો સંસારમાંથી વિરક્ત થયા હતા તેઓ પોતપોતાનાં કામ પોતાના પુત્રોને સોંપી દઇ રાજી થઇને સ્વર્ગમાં ગયા. સર્વે લોકો દિવ્ય દેહવાળા થઇ પરમ આનંદથી વિમાનમાં બેસીને હરિશ્ચંદ્રથી પેહેલાંજ સ્વર્ગમાં ગયા. પછી મોટા મનવાળો હરિશ્ચંદ્રરાજ પોતાના રોહિત નામના પુત્રનો હૃષ્ટપુષ્ટ માણસોવાળા અયોધ્યા નામના રમણીય નગરમાં રાજ્યાભિષેક કરી, સંબંધીઓનું પૂજન તથા સત્કાર કરી પુણ્યના યોગથી દેવતાઓને પણ ન મળે એવી મોટી કીર્તિ મેળવીને ઇચ્છા પ્રમાણે સર્વ સ્થળમાં પોહોચે એવા ધુધરીઓવાળા વિમાનમાં બેઠો. એ જોઇને સર્વ શાસ્ત્રોના અર્થના તત્ત્વને જાણનારા મહાભાગ્યશાળી શુકાચાર્યે નીચે પ્રમાણે અર્થવાળો મંત્રરૂપ શ્લોક કહ્યો.

અહો ! દુઃખને સહન કરવાનું મહાત્મ્ય અને દાનનું ફલ મોટું છે કે જનેલીધે હરિશ્ચંદ્ર રાજાને ઈંદ્રના લોકની પ્રાપ્તિ થઇ.

આ સધળી હરિશ્ચંદ્રની કથાનું આખ્યાન સાંભળવાથી સંસારમાં મહાત્માઓ અને મહારાજાઓને પણ કેવી કેવી વિપત્તિયો આવી પડે છે અને તેમાં તેઓ કેવી રીતે સત્યને જાળવી પાર ઉતરે છે તે પ્રયત્ન જણાઇ છે.

પુનરુદ્દાહવિષે વિચારનો એક પત્ર.

(સંબંધ પાને ૧૭૬ થી)

શોક શાનો કડ ? જે જન્મે છે તે નકી જવાનું છે. ‘સુખ-દુઃખ કશું’ આપણા હાથમાં નથી. આપણે પણ એજ ધર્મવાળા હોવાથી અંતે એજ થવાનું છે. પરંતુ સંસારના વિચિત્ર વેહેવારથી તો ખેદ થયા વિના રહેતો નથી. આપણી આગળ હજારો સંબંધીઓ દુઃખી હોય તેને તે દશામાં

જેતા છતાં તેની સાગલી કાંઈ પણ ન લાગતા આપણે બાળક બની વરઘોડે ચડી ફગીને માળડ થતું એ યોડું ખેંકાડક નથી એક નિદાન હશે કે “બૂઠા થાતા બેન, બાગ વરમની બાળકી, ખોટા કાવા બેન, વરનાગ નરકે જશે ” આ પ્રમાણે નરકના અનિકારી થના જેવું થાય છે

અનેક જન્મ લોગવ્યા પછી આ નરતનુ આવે છે એમ શાસ્ત્રો કહે છે, તેમ છતાં તેને વિષયલોગમા ગાળી નાખવું એ અતિ અવિચારીપણાનું જ કામ છે । અહસ્થાત્રમની ઉપાધિ એવી છે કે તેમા ઈશ્વર ભક્તતા નથી જ્યારે હવે ઇશ્વરે તે ઉપાધિથી મુક્ત કર્યા ત્યારે હાથે કરી-તેમા પડીને શામાટે કર્તવ્યને ઠારે કરવું ? અરધા આયુષ્ય પછી અહસ્થાત્રમને ઇશ્વર ભજે એવા ભાગ્યવાન કોકળ હોય, કેમકે પોતાનું પેટ ભરવું એ પણ ક ઠણું છે તો સ્ત્રી બાળકોના પેટ ભરવાના પ્રયત્નના પડેતો બિચારો ક્યારે ઇશ્વરને ભજે ? અને કાં ભજે એમ ધારિયે તો દેવ જોડાના દાખવા પ્રમાણે ભજે અહસ્થાત્રમ ગયા પછી પણ તેમજ બને છે એમ લોકો કહે છે તે વાત ખરી હશે, પણ સગથી દૂર રહી અભ્યાસ કરનારાને તેમ થવું અભવતું નથી મન જે વિષયાસક્ત હોય તોજ તેમ બને છે, બાકી વિષયથી મુક્ત થયેલું મન બંધન આપતું નથી જગતમા બીજાના દાખના ઉપગ્રી ઉવટો અનુભવ વાય પરંતુ તેમાં કાંઈક તેઓની સમજણની ન્યૂનતા લાગે છે અને અભ્યાસનું પ્રબળ ઓછું ભાસે છે બાકી ભાવિ વિષે કાંઈ કહી શકાતું નથી ન જાણિયે કે ઘડી પછી પ્રારબ્ધ શું કરાવે ? આટલામાટેજ દશાહિ નિંદ્યા પુરુષો ન નિંદ્ય (દશા નિંદા કરના યોગ્ય છે પણ પુરુષ નિ ન કરના યોગ્ય નથી) આમ કહેલું જણાય છે પણ તેથી શું પેહેલાથીજ કરીને અટકી જવું ?

‘જ્ઞાની તો એવું નામ કે જે વ્યવહારમા રહી પરમ પદ પામવાના સાવનો સપાદન કરે, તથા સસારના સુખ દુઃખ વેઠ્યા છતાં તેના અત ક રણમા ઝરો ભેદ ન થાય ’ આમ કહીને જનક રાજના જેવા ઘણા દાખનાઓ સ્નેહિયો આપે છે તે માનવા ભેદજે પણ વિષયોનું અને કલિકાલનું પ્રમત એવું છે કે તેવી સ્થિતિ રહેવી ઘણી કઠણ છે ગારામા પડ્યા પછી નિર્લેપ રહેવું એ બનવું અસંભવિત છે બને તોપણ જગત માને ઠમ ? કમ બનું પાન પાણીમા ગદ્દા છતાં પાણી તેને અડતું નથી એટલે એના જેવી ઉપમા જ્ઞાનીઓને ગપાય છે પણ હું તો વિષયોને ગાગ જેવાજ લેખુ છું

ગારામાં કમળનું પાન પડે તો પછી તેની શી દશા થાય ? સડી જઇને ગારારૂપ થઇ જાય.

લોકોની વૃત્તિ સંસાર તરફ વળે છે તેનું કારણ મને એમ લાગે છે કે અનાદિકાલથી સધળા જન્મોમાં તેજ પ્રવૃત્તિ ચાલી આવે છે. દિવસ ઉગે-આથમે એમાં આયુષ્ય નિરંતર ચાલ્યું જાય છે અને સંસાર-વ્યવહારનાં કામોથી કાળ અજાણ્યા ચાલ્યો જાય છે તથા જન્મ, જરા, વિપત્તિ વગેરે નજરે એવા છતાં પણ ત્રાસ ઉત્પન્ન થતો નથી તેથી ભર્તૃહરિ કહે છે કે—પીત્વા મોહમયીં પ્રમાદમદિરામુન્મત્તભૂતં જગત્ ॥ (મોહરૂપી ભૂલ ખ-વરાવનારી મદિરાને પીને જગત્ ઉન્મત્ત થઇ ગયું છે,) આમ હોવાથી દુઃખ છતાં પણ લાગણી થાય એ સ્વાભાવિક છે. આ વાત આપણે જાણતાં છતાં પણ અકીર્ણીની આંખે જમ ઉધડે નહિ તેમ આપણું હૃદયકમલ ઉધડતું નથી. વિશેષ ભર્તૃહરિ કહે છે કે—

અજ્ઞાનન્માહાત્મ્યં પતતુ શલભો દીપદહને
સ મીનોપ્યજ્ઞાનાદ્ઘડિશયુત્તમષ્ણાતુ પિશિતમ્ ।
વિજ્ઞાનંતોપ્યેતે વયમિહવિષજ્જાલજટિલાન્
ન મુંચામઃ કામાનહહ ગહનો મોહમાહિમા ॥

(મહાત્મ્યને નહિ જાણનારો પતંગીઆ દીવાની શગમાં પડે, અને મત્સ્ય પણ અજ્ઞાનથી બડીશ સહિત માંસ ખાઓ, પરંતુ એવિશે જાણિતા એવા આપણે પણ વિપત્તિની જાળથી વિટાયેલા વિષયોને છોડતા નથી માટે અરેરે ! મોહનો મહિમા બહુ ભારે છે.) સારાંશ એ કે એ અજાણ્યા જ-તુઓ તો મરે પણ આપણે તો જાણીતા છતાં એકને બદલે પાંચ પાંચ વિષ-યોને ગ્રહણ કરિયે છિયે અને દુઃખ પામિયે છિયે એ કાંઈ થોડું આશ્ચર્ય નથી. આમ દેખતાં ભૂલાય એનું નામજ હું જાણું છું માયા હશે. મ-નુષ્યજન્મમાં કદી તેથી ઉલટી ઈશ્વરભજનમાં પ્રવૃત્તિ થઇ હોય તો તે પાંચ પચીસ વર્ષના અભ્યાસની પ્રવૃત્તિ અનેક જન્મની પ્રવૃત્તિ આગળ ક્યા હિસાબમાં છે ? કાળા પાણામાં નિરંતર દારકાં ધસાવાથી ધસારો પડે છે. આમ પથ્થર પણ ધસાય છે ત્યારે માણસનું મન ગમે તે પ્રકારના નિરં-તરના અભ્યાસથી તેવા વિષયમાં વળે એ કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. હું ઈશ્વર પાસે માગું છું કે મને સારો સમાગમ અને સદ્વિચાર આપે કે જથી જરાય ભૂલ ખાવાનો સમય આવેજ નહિ.

વ્યવહારથી સાવ હુ ઉત્તરો નથી આ ઘણે પ્રુણે મળેના અમૂલ્ય શરીરને રિખાવી નાખવાથી કાંઈ કેવળ કલ્યાણ થાય છે એમ માનતો નથી અને આવા કારણથીજ મને વધારે હુ ખ થવાનો સભવ છે ખીજનો ઉપકાર કરવામા આત્માશાત્મક શરીર કામ ન લાગ્યું તોપણ તે નિરર્થક છે આ મસાગના જે જે વર્મો હોય તે પાળવા જોઈએ આ ધડિયે કાંઈ કેહેતું હોય કે ગયેલું માણસ ઋતુધ્વજની મદાયસાની પેઠે અમે જીવતું કંઈ આપિયે છિયે તો ઘણા હવથી હુ મહુસ્થાત્રમ ચનાનવા ખુશી છુ પગતુ તે વાત તો સોણે પણ થવી સભવતી નથી ત્યારે શુ બોલતુ : મુગ્ધમીઓની આજ્ઞા પાળતી, તેની સેવા કરતી, મપનુ સુખ લેતુ, નીતિથી ચાલતુ અને મન-વચન કર્મથી પરોપકાર કરવો એ વાત હુ કલ્યાણવાળી માનુ છુ, પણ હવે તે આ એકલા શરીરથીજ જીવતુ બને તેટલુ ધણુ છે એમ સમજ લેવામા મને કાઠક હાડાપણુ લાગ્યું છે

પ્રેમની મહત્તા અને ગભીરતા અનિર્ણયનીય છે અને તે વાત ખીજના અતરમા ઉતાગવી એ પણ કઠણુ છે તે સાથે પ્રેમ શબ્દનો અર્થ કાને પડતાજ લોકો ઉડો વિચાર ન કરતા હસી કાઢે છે એવા પ્રસંગમા એનુ મહાત્મ્ય, એની લાગણી કે એની સત્યતાવિષે બોલતુ તે મને પોતાને શબ્દ ઉપજાવે છે જે જે વિષય ઉપર દૃષ્ટિ કરિયે તે તે વિષયમા નિર્ણયપણુ તો દેખાતુજ નથી જીવલો જે જે વિષયમા ગુણ હોય તેટલોજ તેમા દોષ હોય છે એ સામાન્ય વાત આપથી અજાણી નથી વધારે અજવાણુ કરવા મશાન કરિયે તો અવારુ પણ વધારે થાયજ શ્રીમગવાનુ પણ કેહે છે કે— સર્વારમા હિ દોષેણ ધૂમેનામિરિવાવ્રતા - (સવ આરભો અગ્નિથી ધમાડાની પેઠે દોષોથી ભરેલા છે) અને આમ છે એટલે કાંઈપણુ જાતિનો નવો આરબ ગુણવાળો લાગતો નથી

હુ દુનિયામા દેખાડવામાટે બ કરતો હોઉ એમ ઠેર તો તેમા કાંઈ મને હુ ખ નથી, કેમકે આપણે લુગડા પેહેરિયે છિયે તે સુવાત બધુ દુનિયાને દેખાડવામાટે છે અને દુનિયામા જણે કીર્તિ મેળવી તેજ પરલોકમા ગતિ પામ્યો કેહેવાય છે તો આપકારે પણ દુનિયા મને સારો કેહેશે તો હુ માગ મનને દૃતાર્થ માનીશ જગતમા એવુ કાંઈ માણુમ નથી કે જેને સઘળા વખાણુ વખાણુવાનો આધાર લોકોને પોતાની અનુકૂળતા ઉપર છે, એટલે વખાણનાગ ભલે વખાણુ અને નિદા કરનારા ભવે નિ । કે, પગતુ હ જે

કરું છું તે મારા હિંતનું છે એમ મને લાગવાથી તેમ કરું છું. મને સ્મશાન વૈરાગ્ય નથી એતો ધણુ લોકો જાણે છે. આ જગત્ અને તેનો વ્યવહાર જ્યારથી હું સમજણો થયો ત્યારથી મને દુઃખરૂપ લાગવા માંડેલ છે. એટલે ગમે તે સ્થિતિમાં એ અંતઃકરણમાં પડેલી છાપ ટળવાની તો નથીજ. આજ દિવસ સુધી વ્યવહાર ચલાવ્યો તે કેમ ચાલ્યો? એમ જો શંકા થાય તો તેનો ઉત્તર એ છે કે સમજીને પણ પ્રાપ્ત થયેલો વ્યવહાર યથાર્થ ચલાવવો જોઈએ એમ વિચારી લીધેલો વેશ અધિક યોગ્યતાથી લજવવામાં મને કેહેટલુંક ડાહ્યાપણુ લાગ્યું. પ્રાપ્ત થયેલો વ્યવહાર સમજી અને અડસમજીને સરખો છે, પરંતુ તે ચલાવવામાં બનેનું પરિણામ ધણું જીંદું હોય છે, કે જોનો કાંઈક આભાસ આ મારા લખવા ઉપરથી પડી આવશે. ખરૂં સ્વરૂપ જોળખવામાં જ કાંઈ લાભ છે તે અનિર્વચનીય છે.

મારા મનમાં કશો વિકાર હતોજ નહિ. હું એમજ સમજી રહેલ કે જે સ્થિતિ ઇશ્વરે આપણને આપી તેજ સ્થિતિ આપણી છે અને તેજ ઠીક છે. પ્રભુએ એક જાતની યોગ્યતા દેખાડવા સારો સમય દીધો છે. એવા દૃઢ નિશ્ચયવાળા મનમાં ફરીને ગ્રહસ્થાશ્રમ કરવાની વાતનો જ્યારે આઘાત લાગ્યો ત્યારે એક અપરાધીને મોટી સિક્ષા પમાડવાનો હુકમ સંભળાવતાં- જવી ગતિ થાય તેવી મારી ગતિ થઈ જતાં મને આશ્ચર્ય થયું કે આ હું શું સાંભળુ છું? મરનારનો મરણ સમયે મને જરા પણ દુઃખ થયું ન હતું, પણ આ વખતે કોણજાણે ક્યાંથી મારા અંતરમાં અકથનીય દુઃખ થવા લાગ્યું અને મને એક ખરાબ કામ કરવું અને ફરીને પાણિગ્રહણ કરવું એ બેય વાતમાં ધણો અંતર લાગ્યો નહિ. નીતિથી ચાલનાર માણસને આમ વિચાર આવે એ અસંભવિત નથી એમ સહુ કાંઈ કહી શકે. (અને કેટલાક મશકરી પણ કરે.) એક આખરૂદાર ગ્રહસ્થને જંગલ જવાનો લોટકો કુટી જતાં તે રોયો અને બીજા લોકાના પૂછવાથી તેણે જણાવ્યું કે હું લોટકાને નથી રોતો પણ હવે પછી મારી એજ બીજા લોટકો જોશે એને રોજી છું. આ વાત સર્વના સાંભળવામાં છે. જ્યારે જડ પદાર્થને માટે આવો દાખલો છે ત્યારે મનુષ્યને માટે વિચિત્ર પ્રકારના માણસને ક્ષોભ થાય એમાં હસવા જેવું કશું નથી.

(અપૂર્ણ)

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત

(સબંધ પાત્ર ૩૬૮ થી)

યોડા દુઃખ જતા જ સ્વર્ગે જાણુભા આગમ વેતા હતા તે વૃથા આગમ આવ્યા ત્યા ખડખડાટથી જાણુભા જંગી ઠક્યા અને ઘોડા વાગ જોઈ પડકારો કર્યો. પડકારથી તેઓ બુદ્ધિએ ભાજતો સ્વર્ગ જોળખી 'એ તો અમે જિયે ભાઈ,' એમ જવાબ આપ્યો કે જે ઉપરથી જાણુભા પણ તેને માદ ઠપ્પી જોળખી ગયા તે જે જાણ પાસે આવ્યા ન આવ્યા ત્યા તો જાણુભા સ્વાગ વયા પાસે આવતા 'જોણુ કેમ વખત લાગ્યો?' એમ પ્રશ્ન થતા 'વચમા દાઈ હુગમખોગે મંગતા તેનાથી જ્યા જઈ અહીં જંગ આગમ લેના ઉતર્યો ત્યા આખી વીંચાતા અસુર થઈ ગયું,' એમ જવાબ વાળતા જાણુભા તેની સાથે ચાલતા વયા ઉદયસિંહજીને આમ જ્યા પનારુ ત્યા એકલુ પનારુ નહિ અને આજે આગમ કરતા ગમત કરી તેમ કરી નહિ કેમકે તમારૂં સંગીર ગમતુ છે' એમ કહ્યું તે જાણુભા સાલગીઝદ્યા અને નણે મના જાગ'ખતને સુમારે ગામમા આવ્યા તેટલી વખતમા કાને કાને વાત પચગતા મધજે ઠેકાણે ભાગે ચર્ચા થઈ રહી હતી તે સંગી વાળ જણા ગામમા આવતા બધ પડી ગઈ અને જાણુભા ગિદાર કુંડી પનાર્યા એની વાત ફેલાવી તોપોના બહાર કર્યા આજમા બનાવ ઉપરથી આગમ જતા શુ થશે એવી સકા થવા લાગી પણ જાણુભા કાઈ એવું નિષ્ઠ માણસ નહતા તેને આ ઠાકર ઉપરથી ફટલોક જોઈ મળ્યો અને તેમાં પણ જંગીમાએ આપેલી શીખામણે વધારે હતાગખાવી તે દિવસ પછી જોયા નિમ આવ્યા હોને જાણુભાને મેનાવિપેનિના પની આપી ઉપગિહ નિનરા નહિ હેના દેનાની આ ગોડનણ કુંડી કે જે હજિ નને અને કંગીખાને અતુક ન લાગી કેમ કે માવ નિડધમી રેહેતુ એ અવળા વિચારને ઉત્પન્ન થનાનો અનકાશ થઈ પડે છે જાણુભાની બહુકની ગોળીયી જે સનાર પડ્યો તે ગજનગરના ગજન જીમલાનો માનીતો હજુગ અને ગમવર્મનો પુત્ર હતો તેના પાસનાન તેને ગજનગર લઈ જતા ચોતરફ ટોધર થઈ જો બામમા આ અને ગમવર્મના મનમા મીક અને વે ભાવે પ્રવેશ કર્યો અને જર્મ અને તેમ વેગ વાળવાનો ઉપાય તરત કુવાનુ ઠેગવ્યુ' એ ખુદા લાટની માથે ઉદયસિંહજીને કહણ મોકલ્યુ કે, તેમાગ દાઈ જુવાન અમન ને અમાગ એક બારવટીયાને ગોળીયી પાડ્યો છો તે વાત અમાગ જાણવામા આવી છે માટે તેથી અમે ખુશી થયા છીએ અને તેનેમાટે અહીં એ ગમાગ લી તેમા તેને ધનામ આપવાનો નિચાન કર્યા છે તો તે ગુગ અમન ને અ

મારી તરફ મોકલી દેવો. તેની સાથે કુમાર શ્રી બાલુભા અને ભાઈ દેવશંકર વિગેરેને મોકલશે તો બહુ સાડું લાગશે.’

આ કેહેણ કપટથી કેહેવરાવ્યું હતું અને તેનો આદર પણ તેવો જ થયો. ભાટને એવો જવાબ વાળ્યો કે, એ શૂરો અમલદાર જે દિવસ મહારાજ ભૂપતસિંહની ગાદિયે તેનો ખરો હકદાર આવશે ત્યારે તે રાજનગરની દરબાર જોશે માટે તે ધનામની દરકાર કરે તેમ નથી.

આવા ઉત્તરથી ભીમભાને બહુ માઠું લાગ્યું. તેણે બાળ્યું કે હવે જાહેર રીતે તેઓ શત્રુભાવ દેખાડે છે તો હવે આપણે પણ તેની સાથે તેમનું દેખાડવામાં શી હરકત છે? જ્યાંસુધી હરિદત્ત, દેવશંકર અને બાલુભા સાથે છે અને ઉદયસિંહના આશરા નીચે છે ત્યાંસુધી આપણું રાજ્ય સુખ-સંતોષકારક નથી. આમ વિચાર કરીને રામવર્મની સાથે વિચાર કર્યો. રામવર્મ પુત્ર ધવાયાથી ઉદાસીમાં હતા, સિરખંદીનો કાંઈ બદોબસત ન હોતો અને ભીમભાનામાં પોતામાં બહુ કૌવત નહતું તેથી પાંધર પાંધર વેર લેવાઈ શકે એવો ઘાટ ન સુજવાથી એક બીજી કપટભરેલી યુક્તિ તેણે રચી. તે એ કે સુલતાનપુરમાં કશળીબા ઉપરની એક આ પ્રમાણે ચીઠી લખી.

સદા સૌભાગ્યવંતા વિવેકસાગર પરમ કૃપાળુ બા શ્રી વખતુખાની હજીરમાં. સ્વ-સુલતાનપુર રાજનગરથી તમારા ભાઈ ભીમસિંહજીના પગે લાગણ વાંચશે. વિશેષ આપનો કાગળ ઘણા દિવસથી નથી તે લખશે. બીજું ઘણું દિવસે શોધ કરતાં એક મુદ્દો હાથ લાગ્યો છે. માટે તેનો ઘટો ઉપાય લેવાનો મારો વિચાર છે. આપ મોળા સ્વભાવનાં છો તેથી આજ દિવસ સુધી ખરી વાત આપના જાણવામાં આવી નથી, પણ માડું તો લોહિ તપી જાય છે, અન્ન ભાવતું નથી અને ઊંઘ આવતી નથી. જે હરિદત્તને તમે પૂજ્ય પિતા બરાબર આજ દિવસ સુધી ગણતાં આવ્યાં છો નેણેજ આપણા મોટા ભાઈ મનુભાને અદૃષ્ટ્ય કર્યા છે અને રાજ્યનો અધિકાર પોતાને સ્વાધીન રહે માટે બાલુભાને વશ કરી લીધા છે. બાલુભાવિષે જોલુ છે તે પછી જોલીશ પરંતુ આવા રીતે અહીં કટલોક તપાસ ઉપરથી ચોકસ સિદ્ધ થયું છે માટે જો આપ મનુભાઉપર પ્રેમ ધરાવતાં હો તો અને મારી ઉપર વિશ્વાસ હોય તો તે હરિદત્તને આંહી મોકલી દેશો તે સાથે બાલુભાને પણ મોકલજો. આ રાજ્યમાં તે ખુશીથી રહે તેમાં શી હરકત છે. ઉદયસિંહરાજ મહારાજની મારી ઉપર બરાબર મેહેરબી નથી જાણતી માટે એન જાણીને આ વાત તમારી આગળ ખુલ્લી કરી છે. પછી જવી મરજી.

લા. ભીમસિંહજીના પગેલાગણ વાંચશે. સહી.

(અપૂર્ણ.)

(૬૪૪ પાને ૧૯૨ ના)

॥ ૧ ॥

વાતરાના જેવા વિકલ, ગડેડા જેવા વેઅકલ અને કુતરાની પદે
 વાટે ઘાટે માટકનારા એવા દુષ્ટ દુરાચારીઓ અતરને ચાલી નાલે એવી
 આધિયોને, ભારમા દાવીને મોં મેઝા કરી દિયે એવી ડપાધિયોને અને પહે
 પહે અનહટ પીઢા કરે એવી વ્યાધિયોને પેટ ભરી મોગવીને ડેવડ ગોરમા
 ગોર નરકના પાપ ઘર પોતાના કરેલા પાપના ફળોનો અનુભવ કરે છે
 મનુષ્યજન્મને ધારણ કરી જાવી રીતે અફલ ફેરો કરનારા મનુષ્ય, હતા
 પશુ જેવા પુરુષોને ધિ કાર છે, એના જેવા જગતમા કોઈપણ દુર્ભાગી ન સમ
 જેવા સ્ત્રી સમજણવાળા પુરુષો તો તેજ કેહેવાયકે સારૂ શીલ પાળીને પોતા
 ના સળભગુર શરીરને, પોતાના વગને, પોતાની જાતને ડગાળે છે આ
 હાલકાં ચામડાનાં ઘર જેવા દેહ ઉપર ગમે તેટલા હીરા મોતી કે માળેકાં
 જહેલા ઘરેણા ઘાલ્યા હોય કે ગમે તેટલા જરિયનના પોશાખ પેચાં હોય
 પણ એકે સારાં શીલવિના તે સર્વ ધૂલ નરાવર છે, એક જો શીલરૂપી
 ઉત્તમોત્તમ ઘરેણું ધારણ કર્યું હોય તો વીંજા સવજા ઘરેણાને પણ ઉલટ
 વધારે શોભા આપે છે અને એક શીલરૂપ ઘરેણું ન હોય તો વીંજાં વધારે
 ઘરેણાં સ્વરે સ્વરા ભારરૂપ છે, માટે જે સ્વરે સ્વરૂં ઘરેણું શીલ છે તેને સર્વવધારે
 માટે સદુષ્ટ તેને મનથી પ્રિયત્વ રાખવું ભરતું હરિ પણ કહે છે કે
 ॥ ૧ ॥

સુજનતાવિના સપત્તિ ઘટા છે, વડુ વાચાલપણાની શૂરાતનુ ઘટા છે,
 શાંતિ ને હોય તો જ્ઞાન ઘટા ને વિનય ન હોય તો વિદ્વાનપણ અથવા વડુ

શ્રુતપણું વૃથા છે, પાત્રને જોઈને અપાય નહિ તો ધન મળ્યું તે વૃથા છે, ક્રોધ થાય તો તપ કર્યું તે વૃથા છે, ક્ષમા ન હોય તો મોટાઈ અથવા અધિકાર હોય તે વૃથા છે, નિષ્કપટપણું અથવા નિર્મલપણું ન હોય તો ધર્માચરણ વૃથા છે, અને શીલ ન હોય તો એ સર્વ સ્થિતિ અને સુજનતા વિગેરે તે સર્વ પણ વૃથા છે. આટલામાટે એ શીલરૂપી ઘરેણું સસારમાં સર્વ સ્ત્રીપુરુષોએ યાવ-જીવિત ધારણ કરવું જોઈએ. વીજાં ઘરેણાં તો અહીંજ કામ લાગે છે અને કામ લાગીને પણ માત્ર ભારરૂપ થાય છે અથવા તો વચ્ચે જીવને જોશ્વમમાં નાચનાર થઈ પડે છે. પણ શીલરૂપી ઘરેણું તો આ લોકમાં શોભા તથા કીર્તિને વધારી પરલોકમાં પણ સુખ આપવામાં ઉત્તમ સહાયક બને છે. તો જગતમાં કોણ એવું મૂર્ખ હોય કે તેને પ્રાણસમાન ગણી પાઠે નહિ.

પોતાનું જે મન છે તે નિર્મલ હોય તો તેજ ઉત્તમ તીર્થ છે. આ પૃથ્વી ઉપર સમુદ્ર આદિ લઈને ઘણાં તીર્થો છે, અને પાવન કરનારાં ક્ષેત્રો પણ ઘણાં છે. તે પવિત્ર ક્ષેત્રોમાં અને તીર્થોમાં ઘણા ઘણા દિવસો સુધી અપવાસ કરીને અણવાળે પગે ફર્યા કરે તો પણ જો મન નિર્મલ ન હોય તો એકે તીર્થ કે ક્ષેત્ર માણસને પવિત્ર કરતું નથી. મન નિર્મલ થયાવિના પવિત્ર થવાતું નથી તો પછી તે મનની નિર્મલતાથી મળનારા મોક્ષની તો આશાજ શાની રાખવી? તીર્થમાં કે ક્ષેત્રોમાં ફર્યાવિના પણ જો એક ઠેકાણે બેસીને અથવા ઘેર બેઠાં કામ-ક્રોધાદિક શત્રુઓને જીતીને શાસ્ત્રવિચાર કરી અભ્યાસથી મનને નિર્મલ કર્યું હોય તો તે તીર્થ કર્યા જેટલું ફલ આપે છે અને પરમ-પદની પ્રાપ્તિ પણ મનની નિર્મલતાથી થાય છે. મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધ મોક્ષયોઃ [મનજ માણસને બંધનું અને મોક્ષનું કારણ છે.] એમ જે મહાત્માઓએ સિદ્ધાંત કર્યા છે તેનું કારણ પણ તેજ છે. મન જો કામ-ક્રો-ધાદિકથી મલીન થઈ બંધાય તો તે સ્વચ્છ વધાય છે અને કામ ક્રોધાદિકથી અને રાગ-દ્વેષથી રહિત થઈ નિર્મલ થઈ છુટે તો છુટે છે. મનના બંધનથી બંધન અને મનના મોક્ષથી મોક્ષ છે, કેમ કે બંધમોક્ષ સર્વ એના કરેલા છે. જે પદાર્થ કે વસ્તુ ઉપર જેવી આસક્તિ મન કરે તેવો તેમાં તેને ભાવ આવે છે. જે શરીરથી વેન-ભાઈને મળવામાં આવે છે તેજ શરીરથી પતિ-પત્નીને મળવામાં આવે છે પરંતુ વેન-ભાઈને મળતાં વાતસલ્યભાવ આવે છે અને પતિ-પત્નીને મળવાથી નીચ વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે એ સર્વ મનની ક-

લ્પના શિવાય વીજુ શુ છે ? મનનુ મહાત્મ્ય વહુ મોટુ છે સર્વ જે કાંઈ સૃષ્ટિ છે તેનું કારણ પળ મન છે મન હોય તો સર્વ છે મન ન હોય તો કાંઈપણ નથી કોઈ આપણી આગઢ વાત કહી જાય પળ જો તેમા મન ન હોય તો તે વાત વૃથા થાય છે અને વીજીવાર કહેવો પડે છે એનું કારણ 'શું ? આટલામોટું જે કાંઈ કરે છે તે મનજ કરે છે વાસિષ્ઠમારપણ સાક્ષી આપે છે કે—

મનો હિ જગતા કર્તા મનો હિ પુરુષ સ્મૃત ।

મન કૃત કૃત લોકે ન શરીરકૃત કૃત ॥

ત્રિલોકીને કરનારુ મનજ છે, અને પુરુષ પળ મનજ કહેવાય છે લોકમાં મનનુ કરેલું તેજ કરેલું છે શરીરનુ કરેલું તે કરેલું નથી

સર્વ જગતની કલ્પના મનની કરેલી છે મન હોય તો તે કલ્પના હોય મન છે તોજ પુરુષ છે પુરુષ હોય પળ મન ન હોય તો તેનું પુરુષપણા માં લેણુ થતુ નથી ગાંઢા થઈ ગયેલા માણસને માણસમા કોણ ગણશે ? કોઈ નહિ ગણે માટે માણસપણુ પળ મનને આધીન છે મનનુ કરેલું તેજ કરેલું કહેવાય જ્યાસુધી ગમે તેટલા હાનિ લાભ થયા હોય તે મનમા આવ્યાં ન હોય ત્યાસુધી તે થયેલાજ નથી મનમા આવ્યા પછીજ તે હર્ષ શોકને આપે છે આ શરીરરૂપી રથ અને ઇન્દ્રિયોરૂપી ઘોડાઓ મનરૂપી સારથીના ચલાવવાથીજ ચાલે છે મન જો ન ચલાવે તો તે અટકી પડે છે માટે શરીરાદિકની ક્રિયા પળ મનથી થાય છે મનની ઇચ્છાથી થાય તે થયું કહેવાય શરીરથી અજાણતા થાય તે થયું કહેવાય નહિ અને મન વગર જાગ્રતમાં શરીરની ક્રિયા થાયપણ નહીં આમ સર્વનું કતા અને સસારને આપનાર મન છે માટે તે મનને નિર્મલ કરીને પરપદના પાત્ર થવું મન જો વિષયોને કલ્પીને તેમા લપટ થાય તો પોતાની મેલેજ વધાય છે અને સર્વત્ર આત્મભાવ કરીને વિષયથી ત્રિમુખ રહી પોતે પોતાના કારણમાજ સમાઈ રહે તો પોતાની મેલેજ મુક્ત થાય છે આમ છે માટે મનને વિષયોની કલ્પનામાં પડવા દેવુંજ નહિ અને એનેમાટે અભ્યાસની અને વૈરાગ્યની જરૂર છે 'આ હુ આ મારુ' વિગેરે મમત્વથી પોતાનું કાંઈ નહિ ઊતા પોતાનું માનીને વધારે વેઠેલું મન અભ્યાસથી નહિ જેવું થઈ જાય છે તે છે ત્યાસુધી જેવહુ કહિયે તેવહુ મોટું છે જે વચ્ચે અભ્યાસથી ઓડુ થયું તે વચ્ચે તે કાંઈ નથી મનનુ સ્વરૂપ જોઈએ તો અય સોહમિદ તન્મે એતાપન્માત્રક મન [એટલે

[આ. તે હું તથા આ અને તે મારું ' એમ થવું એટલુંજ મનનું સ્વરૂપ છે.] અને તે પ્રલક્ષ છે. મનનો સ્વભાવ કલ્પનાનો છે અને કલ્પના ઉપરથી મનની સત્તા સમજાય છે. કલ્પના વિરામ પામતાં આ મારું તારું વિગેરે ન રહે એટલે મન જણાતું નથી, કેમ કે તદ્ભાવનમાત્રેણ જ્ઞાનેન પ્રવિલીયતે । [આ. હુ મારું વિગેરે સમત્વનો અભાવ આપનારૂં જે જ્ઞાન છે તે જ્ઞાનથી મનનો લય થાય છે.] આટલામાટે મનને નિર્મલ કરીને વૌધના પાત્ર થવું હુ-મારું વિગેરે ટલી જતાં રાગ-દ્વેષ જેમાં રહેતો નથી એવું મન વૌધરૂપ થઈ જતાં પછી વિશેષ કર્તવ્ય નથી રહેતું. એટલા માટેજ મનને પરમ તીર્થરૂપ કહેલ છે નિર્મલ મન હોય તે તીર્થ કરે તો તે વધારે સારું છે, કેમ કે તે મનની નિર્મલતાને વધારી આપનારૂં બને છે, પરંતુ મન જો મેલું હોય ને તીર્થાદિક કરે તો પછી તે ગમે તેટલાં કરે તોપણ અફલ જાય છે. આવીપે મનની નિર્મલતાનો દઢાવ કરનારૂં એક એવું દૃષ્ટાંત છે કે.—

કોઈ નગરમાં બે ભાઈઓ રહેતા હતા તે પોતે શ્રીમંત હતા. મોટો ભાઈ કર્મવાદી અને સંસારી હતો ને બીજો નાનો ભાઈ મહાપુરુષના સત્સંગવાળો ને વિવેકી હતો. તે બેયજણાનો વૃદ્ધ પિતા વૃદ્ધાવસ્થાનેલીધે કાલ્પના યોગે મરણ પામ્યો. પિતાને મોક્ષે મોકલવાને મોટા ભાઈએ કહ્યું કે કાશીએ જવું અને ગયાશ્રાદ્ધ સારવું જેથી મરનાર પિતાનું અને આપણ બેયનું કલ્યાણ થાય. નાના ભાઈએ મનમાં વિચાર કર્યો કે મોટા ભાઈનો વિચાર ઠીક છે સ્વર્ગ પછે સર્પ મારવા માટે તેનું ઘર બુરવા જેવો અને પાડાને રોગ થયો હોય તેને વદલે સ્ત્રીલાને હામવા જેવો છે આ વચ્ચે એને દૃઢ આગ્રહ વધાયો છે માટે હું ના પાડીશ તો પછે તે તેમ કર્યાવિના રહેશે નહિ. એની ઇચ્છા હોય તો તે મેલે પૂર્ણ કરી આવે. આટલું વિચારી એવું કહ્યું કે સુશીથી તમે પિતાજીને સદ્ગતિ પમાડવા યાત્રાએ જાઓ અને મારા વદલામાં હું આ મારી તુવડી આપું છું તેને જ્યાં જ્યાં તમે જાઓ ત્યાં ત્યાં સ્નાન કરાવજો. આના સ્વર્ચના વદલામાં તમને જે સ્વર્ચ થાશે તેમાં હું અર્ધો સ્વર્ચ વરતી આપીશ. મોટા ભાઈએ નાના ભાઈના કેહેવા પ્રમાણે તુવડી સાથે લઈ ગયા સુધીની તીર્થયાત્રા કરી અને તે તુવડીમાં નાના ભાઈ સારૂ ગંગાજલ ભરીને આઠ દસ માસે પાછો ઘેર આવ્યો. તુવડીમાં ભરેલું ગંગાજલ નાના ભાઈને પાયું, પછે તે પ્રથમથી સાફ નહિ કરેલી તેથી મીઠું પાણી કઢવું ઘેર જેવું લાગ્યું, તેથી નાના ભાઈએ કહ્યું કે, ભાઈ! તુવડી તમારી સાથે આટલાં વર્ષો

તીર્થે, કરી, આવી તો પણ હજી તેની, કઢવાશ ટઢી નહિ અન તેથી, ગગાગલ
કઢવુ ઘેર જેવુ થઈ ગયુ પણ હવે તેમા વીજુ પાણી, રાસાતે કાકરા નાચી
મે, દિવસ પલઢવા દઈ સારી, પેઠે ધોઈ સાફ કરી પઢી પાણી, ખરોતા તે અ
દીનુ માણી, હશે તો પણ મીઠો, સાકર જેવા સ્વાદ, આપણે મોટા માર્દે, તેના
કેહેવામમાણે કર્યુ તેથી તુવડીની અદરની કઢવાશ, મટી, ગઈ અને તેમા જે
પાણી મર્યુ તે સુદર શીતલ ને મીઠુ લાગે તેવુ થઈ, રહ્યુ ॥ ૫૫ ॥ ૫૫ ॥
જ્યાસુધી તુવડી માહીથી સાફ ન હોતી ત્યાસુધી, ઉપરની સાફા
તુધી નકામી હતી, પણ માહીથી, જ્યાર માફ થઈ, ત્યારે ઉપરની સાફાઈની
કુશી, જુસ્સુ, રહી, નહિ ॥ ૫૬ ॥ ૫૬ ॥

૬ ॥ સિદ્ધાંતમા એમ સમજવુ કે મન છે તે કઢવી તુવડી છે, કાયિક, પ્રાવા
ચિકર અને માનસિક કર્મ એ કાકરા છે, તપ એ રાસ છે અને સયમ એ પાણી
છે, વૈરાગ્ય તે તેનુ, પલ્લાઢી રાસવુ છે અને ધ્યાન તે જ્ઞાન છે, સારાંશ કેમિત
રૂપી તુવડીને કાયિક-વાચિક માનસિક કર્મથી, સયમથી, એટલે ઇન્દ્રિયો વશ
રાસવાથી, વૈરાગ્યથી અને જ્ઞાનથી શુદ્ધ કરવુ એ પ્રમાણે શુદ્ધ જ્યાસુધી ન
થાય ત્યાસુધી વીજુ જે કાઈ કરવુ તે વૃથા છે મનનો મેલ ધોવાઈ ગયો એટલે
જે કોઈ કરવુ તે સફળ છે એટલુ તો સ્વર્ગ કે મનને નિર્મલ કરવામાટે જે
વૈહારની ક્રિયા હોય તે તો કરવી જોઈએજ મન નિર્મલ થવા જે વૈહારની
ક્રિયા નથી કરતા તે ટઢી ગયેલા, વેહેકેલા અથવા આતિથી ભરેલા સમજરા
વૈહારના તીર્થ અને પવિત્ર ધામ ઘેર્ના છે પણ જ્યાસુધી ગુરુરૂપ તીર્થના પ્ર
તાપથી મન પવિત્ર નથી થયુ ત્યાસુધી તે શા કામના શ્રીમદ્ગાનુ કહે છે કે -
॥ ૫૭ ॥ ૫૭ ॥

તત્રાભિષેક કુરુ પાડુપત્ર નુ વારિણા શુદ્ધયતિ ચાતગત્સા ॥ ૫૮ ॥

૫૮ ॥ હૈ અર્જુન! મયમરૂપ પાણીથી ભરેલી, સત્ત્વરૂપ પ્રવાહાણી ડાઢીલ
રૂપ કાઢાવાઢી, અને દયારૂપ લેહેરોવાઢી મનરૂપ નદી છે, એ નદીને વિષે
તુ સ્નાન કર કેમ કે તેવિના વીજા પાણીથી અતરાત્મા શુદ્ધ થતો નથી ॥

વઢી વિશ્વેશ્વરી પદ્ધતિમાં લેવે છે કે - ॥ ૫૯ ॥ ૫૯ ॥

જ્ઞાનદ્રમે ધ્યાનજલે રાગદ્વેષમલાપહે ॥ ૬૦ ॥

૬૦ ॥ ૬૦ ॥ એ સ્નાતિ માનસે તીર્થે સ્નાતિ પરમા ગતિ ॥ ૬૧ ॥

૬૧ ॥ જે, પુરુષ જ્ઞાનરૂપ જેમા પ્રવાહ છે, યાનરૂપ જેમા પાણી છે, જે રાગ-

દ્વેષરૂપ મેલને ટાલે છે, એવાં માનસ તીર્થ એટલે મનરૂપ તીર્થમાં નહાય છે તે પરમ ગતિને પામે છે.

આપ્રમાણે પ્રથમ તો મન એજ મોટું તીર્થ છે કે જેનાં ઉપર કહેલાં સાધનોથી થયેલાં નિર્મલપણાંથી સર્વ સાધનો સફળ થાય છે અને એટલા-જમાટે મનને પરમ તીર્થ કહ્યું છે. તે મનને તીર્થરૂપ કરવાને સદ્ગુરુ અને શાસ્ત્રસંગ આદિ તીર્થસેવનની જરૂર છે.

કનક અને કાંતા એ સાગ કરવા લાયક છે, કેમ કે એ બે પદાર્થજ બંધન કરનારા છે. કનક-કાંતાના સંયોગથી ચોરાશી લાખ અવતારમાં મટકવું પડે છે અને તે ટલી જવાથી ચોરાશી લાખ અવતારનો ભય દૂર થઈ ઉત્તમ જ્ઞાન સાધી શકાય છે. જેઓને શ્રુતિસ્મૃતિ આદિનું જ્ઞાન હોય છે અને જેઓ સન્યાસી થયા હોય છે તેઓ જો કનક-કાંતાનો સંયોગ કરે તો અતિ અધમ અને અતિ દુઃખ પામનારા સમજવા. અદ્વૈતામૃતમાં લેવું છે કે:-

પદાપિ યુવતીં ભિક્ષુર્ન સ્પૃશેદ્દારવીમપિ ।

इति वृद्धोक्तयः संति तत्कुतः स्यात्सहस्रस्थितिः ॥

લાકડાંની પૂતળીને પણ ભિક્ષુકે (સન્યાસીએ) પગથીપણ સ્પર્શ કરવો નહિ એવી વૃદ્ધોની વાણી છે, ચારે સ્ત્રીઓ હોય તેવા સ્થાનમાં તો કેમજ રેહવાય? લાકડાં વિગેરે પદાર્થથી બનેલી સ્ત્રીની આકૃતિ સંયમવાળા યોગીને પણ દર્શનથી ક્ષોભ કરે છે; કેમ કે ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ મહા વલવાન છે, ધ્યય આંગળ પણ કહ્યું છે; તો પછી એ મોહ કરનારી સ્ત્રીઓ જે સ્થલમાં રહેતી હોય ત્યાં તો એવા યતિથી જવાયજ કેમ? આટલામાટે કલ્યાણની અપેક્ષા રાખનારા સ્ત્રીઓની આકૃતિ કે ચિત્રો પણ નજરે નપડે એવી તો કે કાળે રેહેવું જોઈએ. કેમકે વિષય અને ઇન્દ્રિયોનો સંયોગ છે તેજ ક્ષોભ મારે છે. માડનાર છે, માટે સાધનકાલમાં તે યોગ થવા દેવો ન જોઈએ. આ વાતનું ધ્યાનમાં ન રાખીને સંયમી જો સ્ત્રીઓનો સહવાસ રાખે તો તેથી તે મૃદુ થાય છે. કેમકે—

निमृष्टघृतमप्याज्यपात्रं संनिधिमुष्मिणः ।

प्राप्य द्रवत्येव यथा योषितां संनिधौ यतिः ॥

ઘીવગરનું સાફ કરેલું ઘીનું ટામ જો તે સુરજ કે અગ્નિની નજીક રહે છે તો તે દ્રવે છે એટલે તેમાંથી ઘી નહિ છતાં ઘી નીકળે છે તેમ ઇન્દ્રિયોને

दमन करनारो यति होय ते स्त्रियोनी नजीक रहे तो ते पीगळ्या वगर रहे नहि

आटलामाटे सयम करनारा यतियोनें स्त्रीयोनों सहवास दूर कराववा महात्माओ आज्ञा करतां कहे छे के—

जिताहारोथवा वृद्धो प्रिरक्तो व्याधितोपि वा ।

यातिर्नगच्छेत्त देव यत्रस्यात्प्रतिमा स्त्रिय ॥

जेणे आहार जीतेलो होय, अथवा वृद्ध होय, अथवा वैराग्यवाळो होय, अथवा रोगवाळो होय, तेवा यतिए पण जे ठेकाणे स्त्रियोनी पूतळी ओ होय तेवा देवना मदिस्मा पण जावु नहि

आवी स्थितिनो यतिपण जो दशनना हेतुथी पण प्रतिमावाळा मदिस्मा जाय तो व्याकुळ थयाविना न रहे, अने व्याकुळ थयो एटल ज्ञान जतु रहे छे अने ज्ञान गयु एटले अधर्म थाय छे सहुना जाणवामा हशे के पारासर ऋषि केवा समर्थ हता पण तेनी केवी स्थिति थई ? विश्वा मित्र जेवा महातेजस्वी ऋषिनी शी स्थिति थई ? एम निश्चय जाणवु के गमे तो सो वर्पनो पुरुष ने सो वर्पनी स्त्री होय तोपण सहवासथी विकार थया विना रहेज नहि परमार्थविचारमा के ईश्वरभक्तिना विचारमां पण स्त्री पुरुषनो सहवास अने एकात थवाज न जोईए स्त्रीना सहवासमा दूरथीज दु ख देखवु जोईए केमके—

विषप्रल्लीमरुद्विध्ये बाधते प्राणिना यथा ।

योपित्स्पर्शी तथा वायुर्बाधते मस्करीश्वर ॥

विध्याचळ पर्वतमाथी झेरना वेलाने स्पर्श करीने आवतो वायु जेम प्राणियोने बाध करे छे तेम स्त्रीनो स्पर्श करी आवतो वायु मोटो योगीश्वर होय तोपण तेने बाध करे छे

विध्याचळमा जे झेरनो वेलो थाय छे तेने कोइ माणस देखतु नथी पण तेनी उपर थई आवता पवनथी पण माणसनु मोत थाय छे, तेम स्त्री छे ते पण झेरना वेला जेवी समजवी तेनो स्पर्श के दर्शन तो दूर रखां पण तेनो पवन पण पासे आववा न देवो, नहि तो जरूर ते झेरना वेलानी मा फक असर कया वगर रेतो नथी तेनो पवन एवो पराक्रमी छे सारे तेनु दर्शन के सहवास माणसनु मोत उपजावे एमा शो सदेह छे ? आटलामाटे सर्वदा तेनो त्याग करवो जोईए, ते विना अनर्थ मटे नहि, केम के -

યોષિન્મૂલા બુધૈઃ પ્રોક્તાઃ સર્વેનર્થાઃ શરીરિણાં ।

અપિ બ્રહ્મેન્દ્રચંદ્રાણાં કાઃ કથા ઇતરન્નૃણાં ॥

બ્રહ્મા ઇન્દ્ર અને ચંદ્રાદિક દેહધારીઓને પણ જે સર્વે અનર્થો આવી પડ્યા છે તેનું મૂલ સ્ત્રી છે. એમ વિદ્વાનોએ કહ્યું છે તો વીજા માનસોની શી વાત કરવી ?

સ્ત્રિયો શું કરનાર છે એમ અભિમાન કોઈએ રાખવું નહિ, કેમકે તેનાં દર્શનમાત્રથી પણ બ્રહ્માદિક જ્ઞાન મૂલ્યા છે તો મનુષ્ય પ્રાણી વિચારું કોણ માત્ર છે ? જેઓને પોતાનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા હોય છે તેઓ તો સ્ત્રિયોના સહવાસથી અને દર્શનથી દૂર રહે છે, પરંતુ જેઓને પોતાનું કલ્યાણ શું છે એમ સ્વર્ણનથી પડતી અને સંસારના આંધળા કુવામાં પડ્યા છે તેઓનાંથી તેમ થયું ઘણુંજ કઠણ છે. સહવાસાદિકમાં રહેતાં છતાં જેઓ આમમાણે રહી શકે એવા પુરુષો તો પૃથ્વીઉપર વિરલા હોય છે.

અપિ રાજ્યં નરકવત્ સ્વર્ણં પશ્યેચ્ચ લોષ્ટવત્ ।

સ્ત્રિયં કુળપવત્પશ્યેત્ ચરતાદ્દુર્લભો યતિઃ ॥

જે રાજ્યને નરકરૂપ જુએ, જે સોનાને માટીનાં ઢેફારતી પેઠે જુએ, અને જે સ્ત્રીને માંસરૂપ જુએ તેવો યતિ દુર્લભ છે.

વાસિષ્ઠસારના જીવન્મુક્તના પ્રકરણમાં લખે છે કે:-

દૂરે મુંચતિ બંધુમંધમિવ યઃ સંગાત્મુજંગાદિવ

ત્રાસં યો વિદધાતિ વોત્તિ સદૃશં રાગં ચ ભોગં ચ યઃ ।

સ્ત્રીણે યસ્તૃણવત્ધૃણાં પ્રકુરુતે મિત્રેષ્વમિત્રેષ્વપિ

સ્વાતંત્ર્યસ્ય સમં સ મંગલમિહામુત્રાપિ મત્યોશ્રુતે ॥

આંધળાને છોડી દે તેમ જે બંધુને છોડી દે છે સર્પથી ડરે તેમ જે સંસારીના સંગથી ડરે છે, સંસારના રાગને અને ભોગને જે સરસા જાણે છે, દુધમાં સ્વદ આવ્યું હોય તેને જેમ કાઢી નાંખે તેમ જે સ્ત્રીઓના સંસર્ગવાળાને કાઢી નાંખે છે એટલે કલ્યાણનાં સાધનમાં વિઘ્ન કરનારા સમજી તેને ત્યાગ કરે છે અને મિત્ર અને શત્રુને વિષે જેનું અંતઃકરણ સરસું રહે છે તે પુરુષ આ સંસારમાં અને પરલોકમાં કલ્યાણ પામે છે.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૭ મું.

ભાગ ૫, સપ્ત ૧૮૮૫

અંક ૧૧ મો

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

અતઃકરણ ઓલ્લખના વિષે

વસતતિલકા

વાણી ક્રિયા અવરથી પ્રકટે અનેક તેનો વિચાર કરતા વિસંગે વિવેક,
અત્યંત સૂક્ષ્મ અતિ અચલ છે સત્ય, શી ગીતથી સુજન અતર ઝાળખાય ?
હોયે અડાય નહિ આકૃતિનો અભાવ, આકાશની સદૃશ નિર્મલ છે સ્વભાવ,
આખે અદૃશ્ય નહિ કાનવડે સુણાય, શી રીતથી સુજન અતર ઝાળખાય ?
જો હોય મધ ગુણ નાકવડે તણાય, જો સ્નાહુ હોય રસ તો મુખથી ચખાય,
ક્યા રંગ રૂપ ગુણ જાતિ વળી જણાય ? શી ગીતથી સુજન અતર ઝાળખાય ?
જૂએ ચકાઝ પણ ચદ્ર કનુ ન જાણે, જ્યાં પ્રેમ માન જન ત્યાં પણ જો પ્રમાણે,
દીઠી વિચિત્ર રચના ન ગણી ગણાય, શી ગીતથી સુજન અતર ઝાળખાય ?
વિશ્વામ હોય કદિ તો અનુકૂળ આવે, લાગે સૈવ વિપરીત અહો અભાવે,
સર્વે વિચાર સહુના મનમાં સમાય, શી રીતથી સુજન અતર ઝાળખાય ?
માની લહે ઉપરથી જન સર્વ એવું, જાણે ક્રિયા ઉપરથી નિજ ચિત્ત જેવું,
ખોદુ ખડ્ડ અરર તે પરથી વદાય, શી રીતથી સુજન અતર ઝાળખાય ?
મોટા જનો અરર કેક ગયા મરાઈ, જમ્યા પરસ્પર કુસપ અને લડાઈ,
અત્યંત બુદ્ધિમંત્ર તો પણ ભૂલ થાય, શી ગીતથી સુજન અતર ઝાળખાય ?
પ્રેમી જણાય પણ અતરમાંહિ વેર, માહી મિઠાશ પણ ઉપર દોષ ઝેર,
આ ઈદ્રિજળ અતિ અદ્ભુત હોય હોય, શી રીતથી સુજન અતર ઝાળખાય ?
છે એમ તોય ગુપ્ત દુર્ગુણના પ્રભાવે, વાણી મદા ચગપ ભાવ અને વિભાવે,
અભ્યામ મેજ વધતો વધતો કરાય, એ ગીતથી સુજન અતર ઝાળખાય
કઠણ વાત છે તોય પણ, પગિચથ પૂગ વાય,
દશવ અનુભવ અન્યથી, અતર સહજ જણાય

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત.

[સંબંધ પાને ૨૦૮ થી.]

આ પ્રમાણે લખી બંધ કરીને એક સવારને બોલાવી ઓઢણી વિગેરે સામાન અને ચીઠી તેને આપી કહ્યું કે 'સુલતાનપુરમાં કશળી-ખાની ડોઢીયે જઈ આ સામાન તેને મોકલાવવો અને લાછુની સાથે આ ચીઠી પણ મોકલાવવી.' 'જે હુકમ ખુદાવિંદ, બોત અગ્ગા.' કહી સવાર સલામ લઈ ચાલતો થયો અને ભીમભાઈ સૈન્યનો વધારો કરવાની કોશિશ કરવા માંડી.

આ સમયમાં ચોમાસાના દિવસો ચાલતા હતા. ચારેકાર લીલાં ખડ ઉગી ગયાં હતાં. ઝાડ પાન સર્વ લીલાં થઈ જવાથી રમણીય લાગતાં હતાં. નદી સરોવરો ડોળા પાણીથી છલકાઈ જતાં હતાં. ધરતી પાણીથી પલળી રહી હતી. આકાશ વાદળોથી ઘેરાયેલું રેતું હતું. આવામાં એક દિવસ ઘેરાં વાદળોમાંથી ચોધારે વરસાદ વરસવા લાગ્યો તે વેળા મોટાં મોટાં વૃક્ષો અને લતાઓમાંથી પાણી ટપકતાં હતાં. ચોતરફ ચાલતાં પાણીનો ખડખડાટ અને ખળખળાટ થઈ રહ્યો હતો. પક્ષીઓ ઘરોના ઓથ અને માળાના ઓથમાં પલળેલી પાણે છાનાં માનાં લપાઈ બેઠાં હતાં. પવન જરાપણ સ્પર્શ કરતો ન હતો. નદીનાળાંઓમાં ભારે પૂર વહ્યાં જતાં હતાં. નાના નાના રોપાઓ પાણીના ભારથી નમી જતા હતા. ભીતોના મૂળમાં અણુશી-આંઓ ચાલ્યાં જતાં હતાં. માર્ગે ચાલનારા લોકો એક હાથે કપડાં અને બીજા હાથે છત્રી પકડી ઉઘાડે પગે અને કેટલાક ગરીબો માથે સાદર નાંખી ચાલ્યા જતા હતા. ચાલવાના રાજમાર્ગો પણ માણસવિના શૂન્ય લાગતા હતા. છોખંધ ભીતોપર સેવાળ જમી ગયા હતા. શેહેર માટે ઘરો પાણી પાણી થઈ રહ્યાં હતાં. હાટમાંહેના લોકો અરધ કમાડ ભીડ બેસી ગયા હતા. હંચાં ભવનોની અગાશીયોમાંથી ઘોરીયા પકડતા હોવા ક્યાંઈ ક્યાંઈ મદ્દાર અને દેશ રાગની છાયાઓ સંભળાતી હતી. કાંઈ જ કામે નીકળેલી સ્ત્રીઓ પલળેલાં વસ્ત્રો અગે ચોટી જવાથી લજ્જતી લપાઈ ચાલી જતી હતી. આ વખતે સાંજ છે, સવાર છે, કે બપોર છે તે સમજવું ભધી ઉઠેલાને કઠણ પડે તેવું હતું. કોઈ કોઈ ઠેકાણેથી અગરના ધૂપો આવતા હતા. સદિરોની ધન્ધાઓ પલળીને વાંસડાઓને ચોટી રહી હતી. માટીયાર

મરોના પડખાના ભાગે પડી જતા હતા' । પુત્રની પીઠમા અનાજનો સોડ થવાથી ભારે ગંધ હતી રહી હતી સાકડી । ગનીયોમા ગંગેબના ધરે આગળ ભાગે બદળોઈ ઉઠતી હતી છાન્નપર ધામ ઉગી ગયા હતાં રેતી પાથરેના સુદર ચોક સ્વચ્છ દેખાતા હતા પાણી ઝીલવા મેતેના વાસણો ભરાઈ ગહાને છનડી જતા હતા આખરામા કાઢવા ભારે કડકડાટ અને તેની સાથે વિનળીના ઝમકારા પણ થતા હતા અને પાણી શિવાય ખીજી કશું જોવા સાલળવામા આવતું ન હતું સુવતાન પુરના રાજમેહેનના અત પુગની પછવાડે એક બેઠકમા રૂપાના સળીયાનાળી ખાટ બાધી હતી તેની ઉપર ખીનખાખના ગાદી તકીયા ઉચા પ્રકારની જગત્રાથીના ગવેશ્વાળા પાયરેવા હતા તેની ઉપર એ ગોરા, અંગે પાતળા, કાઠે કાઠક ઊંચા, અને મહાનક્ષ્મીજીની પેઠે શોભતા એક સૌભાગ્યવતા બાધ આનંદિત મુખે જગ પગ હવાવીને હીચકતા હતા હાથમા હીરાના બળે કકણ, પગમા સોનાના જડાન ઝાઝર, લગાટમા લીલમનો ચાડલો, નાકમા માણિક્યતુ કુવ, ઝાનમા સાચા મોતીના ઝુમડા, સેથા પાસે મોતીની તાત અને કંઠમા એકાવળો હાર દુગદુગી સાથે ધાગણ કર્યો હતો ટેસરી રંગતુ, વચમા ઝીણી સોનેરી બુટીયોવાળુ અને વાવ ગંગના કાર છેડા પર સોનેરી ઝીણી કારવાળુ આઠણુ મર્યાદાયી આઠચુ હતું બે હાથ ખાટની કાર ઉપર ટેકાવેલા હોવાથી આગળોમાની હીરાની વાટીઓ ચળકતી હતી ઝાંઝરની વુધગીઓ અણવટોની માયે ાઈ કાઈ રાખ કરતી હતી હીડોળાખાટના હવવાયી ઘડોમા ખુપડાન છેડાનો આગનો ભાગ હાથપર આવતો જતો હતો તેમારી લીલા ખીનખાખની ચોળી હાથપર જણાતી હતી લક્ષ્મીની લેહેરોમા અને સ્વતંત્ર સ્થિતિમા મયાદદેવી ક્યાઈ દેખાતાજ નથી એ આપણી આખ આગળનીજ વાત છે, પણ અહીં અત પુર હોવા છતાં પણ તેમ ન હતું આક્રિતિ અને વેશમા ઝાઢતા દેખાતી હતી આ બાધ મેહેનના ગોખને માર્ગેથી ઝુકી ગહેના ઝાડપાનની શોભા જોતા જોતા ઝીણું સ્વરે—

(સોતાના મહિનાના ગળમા.)

કેવી અદ્ભુત રચના અનેક દેખુ આજ દૃષ્ટિયે,
લીલાલેર યઈ બહુપેર, વાગ્નાર વૃષ્ટિયે
કુમ આળ્યા નહીં હજી નાથ, સખી સુખધામમા,
વર વીગજ મેલ ઉચાટ, * * *

ત્યારે આપણજવાં જોડાઈ ગયેલ મનવાળાંને કાંઈ સારો નિશ્ચય ફરી જાય એવું કારણ બની આવે તો ? હા, વખતે કારણ બની આવે ખરું, પણ તેના ખરા ખોટાપણાવિષે ખાત્રી કરી લેવી એ બહુ કઠણ કામ છે. ઉદાર દિલની તો એ નિશાની છે કે કદિ કારણની કશી સાચી ખોટી ખબર ન પડે તો સર્વ વાત દરગુજર કરવી. ભાભી, વાત તો વિકટ ખરી. હા બા સાહેબ ! વિકટ ન હોય તો જગતમાં મોટા મોટા ફેરફારો થઈ જાય છે તે કેમ થાય ? અંતઃકરણ એવું તો નિર્મળ છે કે તેને જૂવો પાસ લાગે તેવું તરત બની જાય. તેમાં પણ કોઈનાવિષે સારા ભાવ કરતાં નરતા ભાવની ભાવના કોઈ કરાવનાર મળે તો જોઈ દેવો પછી !! ભાભી, ત્યારે વિવેકી તે વખતે શું કરતાં હશે. વિવેકી હોય તે સાંભળેલી વાતનો અને અંતઃકરણનો વિશ્વાસ નહિ કરતાં વખતને જવા દઈ જે સાર કાઢવામાં તત્વ હોય તો કાઢી નીકર મરી ગયેલાં માણસની પેઠે વાતને વિસારે મેલે. ભાભી, આ વિચિત્ર સંસારમાં સ્નેહથી સકળાયેલાં જે ભૂલ ખાય તો તો બહુ દુઃખ થાય. હા બા સાહેબ, એ દુઃખમાં પછી શી ઓછ રહે ? મને તો એ બાબતમાં એમ સૂજે છે કે માણસે વિવેકથી દૃઢનિશ્ચય રહેવું જોઈએ. ભાભી, દૈવગતિ આગળ તો સર્વ પરતંત્ર લાગે છે. પરતંત્રતા અંગીકાર કરવી પડે એ પણ કારણસર છે. કોઈ કોઈ સ્થળે જ્યારે માણસનું ધાર્યું ઉતરે છે ત્યારે દૈવ પાસે સર્વ પરતંત્ર છે એ વાત ક્યાં ઉભી રહે છે ? માણસે પરમેશ્વર પાસે શુભ પ્રસંગ માગવો અને સદ્વિચારથી વરતવું એજ મનુષ્યજન્મનું સફળપણું છે. ભાભી ! જો આ માણસજાતના દેહને પામીને એ વાત સમજ નહિ તો ગમે તેવા ઊંચા કુલનાં કે ભણેલાં હોય પણ તે શું કામનું ? વિગેરે વાતચિત ચાલતી હતી. ત્યાં લાછુખાઈ એક પલળેલો કાગળ અને બીદડી લઈને આવ્યાં અને કશળીબાની પાસે મેલી કહ્યું. બા સાહેબ ! કોઈ રાજનગરનો સ્વાર વરસાદમાં પલળતો આ લઈ આવ્યો છે. તે દોઢીયે આધ્યાં હતાં અને માણસોએ મને લઈ આવવા કહ્યું તેથી લાવી છું. કશળીબાએ ઠીક, એ માણસને ખાવા પીવા વિગેરે ખરદસમાટે કોઈ સાથે કહેવરાવી દેજો. એમ કહી દૂર્ગાકુવર સામું જોયું ત્યાં તેણે કહ્યું. બા સાહેબ, શું હશે ? ગમે તે હોય. એમ કહી પોટકુ ખુરશીપર ફગાવી નાખ્યું, અને કાગળ પલળેલો હોવાથી એક અભરાઈ પર મેલી દીધો. હવે સાંજ પડી ગઈ. દિવાનો સમય થઈ ગયો. દીવાલ્પત્તિ થઈ ગયાં. દરખાસમાં નોખત

ગડગડવા માડી ગ્રાપાઓની ચીચીયાગી સભળાવા લાગી તે વખતે દુગા કુવરે રાજ માગી અને લાછુની, સાચે સિગરામમા બેમી ઘેર ગયા કશળીબા કુવરનો રાજ સાલળતા ખીજ ઝોરડામા પનાર્યા દીવ નો પ્ર કાગ ચારે કોર ઝનકી ગ્લો હતો ખાનડિયે કુવરને નેડયા હતા તેપ્રસંગે કસરી ઝોઢાણુ ઉતાગે લીના ખીનખાખનુ ઝોઢાણુ ઝોઢી જવપાન કરી સુવાસિત થઇ કુવરને લઇને ગ્રમાડવા બેઠા એટનામા મહારાજ ઉ દ્યસિહજીની સવારી, પનાગી સાલળી ઉભા થયા ત્યા તરત મહારાજ પ થાર્યા તે મહારાજ એક સોનેરી દ્વાચપર મિરાજ્યા અને તેનીજ આજ્ઞાથી કશળીબા લાજ અને મર્યાદા સહિત કુવરની આચે બેઠા કુવરને લઇને મહારાજ ગ્રમાડતા કેટલાક અત પ્રુના પ્રસંગના વચનો બોલ્યા ગાત્ર વાતપર વાત ચાલતા કશળીબાએ પુછ્યું કે ત્યારે કેટનાક વખતસુધી વાટ જોવી એમ થાર્યું છે ? ઉત્તરે કહ્યું કે વાટ વળી શેની જોવી હાય ? આ પણ સંચુપી વૃદ્ધ હરિદત્તને એ કામસમની સધળી વાત કરી ।વી છે બાલુલા સાદેજ હવે મોટા થયા સ ।ય આરો મગ ગ્લે એમ રી ખાતરી ? તે દિવસે એકવા જતા રહ્યા ત્યાગ્થી મને તેનાનિષે વવારે ચિતા રહે છે સેનાધિપતિ નીમવાનુ કારણ કાઢક એ પાડુ છે જગીમાએ કહ્યું ત્યારે તો હવે હુ થોડા દિવસમા એક ગજકન્યાની નાપુ યાઇન મહારાજે કહ્યું હા ઈશ્વરકૃપાથી મવુ વર્ષ રહેશે પણ જ્યા હજી એટલુજ કામ છે ? ગો કહીની પછવાડે હજી થોડા માપસો સાચે જવાસાર પણ હરિદત્તનેજ મોકલવાના છે અને તે કામને પણ હવે નિલખ કરવાનો નથી ગોડજી તરફ નો એક માણસ પણ આહીં આવી ચુકો છે તો હવે આપણે સારા દિવસ જોવાને લાગ્યશાળી યરુ કનળીબા બોલ્યા કે આપ પ્રતાપી મહારાજના વચન સમજ જોવાને હુ આતુર છુ આહી બાલુલા એકવા ગ્હી ગકે તો દેવશકરને પણ માથે મોકલ્યા હોય તો સાર, કેમકે કાજનુ શરીર હવે વૃદ્ધ છે એ ખરૂ પણ અહા બાલુલાને પછી એકલા ગમશે નહિ, અને તેના ધ રની સલાળપણુ તમારાથી રાખી નહિ શકાય માટે તે તો અહી રહે તેજ સાર હુ સાટે હરિદત્તજીને બહુ સાગ લગેસાના માણસો આપીશ મહમ્મતો ત્યારે એમ કહિયે કે બાલુલા સાહેબ એની સાચે યાત્રાના મિશથી મટાડે દેશાટન કરશે તો કાકાની સોમતમા વધારે કાલા થશે એ વાત મ મરણુ વિચારી હતી કેમ કે તેનુ કામ દેવશકર કગી રોકે તેમ છે પણ

સત્સંગ શિવાયનો સંગ તો મહા બંધન કારક છે. ભગવાન્ વસિષ્ઠ પણ કહે છે કે—

પ્રસંગમજરં પાશમાત્મનઃ કવયો વિદુઃ ।

સ એવ સાધુષુ કૃતો મોક્ષદ્વારમપાત્રતમ્ ॥

(પરિચય અથવા પ્રસંગને વિદ્વાન લોકો આત્માના બંધનરૂપ કહે છે. તેજ પરિચય કે પ્રસંગ સાધુજનોસાથે કરવામાં આવે તો તે સ્વર્ગનાં પાર ઉઘાડી આપનાર છે.) આથી એમ જણાય છે કે વિષયોનો સંયોગ ઇન્દ્રિયોને થવા ન દેવો જોઈએ. વનમાં જનારાઓને પણ દૃષ્ટશ્રુત વિષયોના સ્મરણથી સ્થાવરના સંગવડે પણ વિકાર ઉત્પન્ન થવાના દાખલાથી મને આશ્ચર્ય થાય છે અને એમ થતું હોય તો જને તેવું થાય તેને હું મહાદુર્ભાગી ગણું છું. આવા ઉદાહરણોથી હું તો એવો બોધ લેવાનું સમજ્યો છું કે સર્વ વાતે સાવધાની રાખવાની જરૂર છે પણ નિર્ભય થઈ અસાવધાન રહેવામાટે આ ઉપદેશ છે એમ માનવા જરૂર નથી. વિકારોની પ્રત્યક્ષતા દુર્ભાગ્યથી કબુલ કરવી એ સદ્વિચારનું નિર્બળપણું દેખાડે છે પણ તે વાતપર આપણે લક્ષ રાખવાનું નથી.

મારી આ અવસ્થા હું નવી અવસ્થા લેખતો નથી, આ કલિકાલમાં બહુતો ૪૫ કે ૫૦ વર્ષનું માણસનું આયુષ્ય ગણાય ત્યારે જોઈ છે તો ક્ષણ-ભંગુર શરીર તોપણ આયુષ્યનાં કાંઈ ઘણાં વર્ષ રહ્યાં ન ગણાય. એટલાં વર્ષ માટે ખોપ ખોદવો એ પણ યોગ્ય ગણી શકાય નહિ. કદિ અશક્તિમાં વધારે વર્ષ જીવાય તો પણ શું? જો અસંખ્ય ધન હોય તો ઢાકટાણે વળી એવી ઇચ્છા થાય કે તે ઢાણ ભોગવશે? જોઈ ધનની આવડે તો ઘણી-એ વ્યવસ્થા છે તો પણ તેનેમાટે સંતતિની ઇચ્છા થાય. પરંતુ તે તો કાંઈ છે નહિ એટલે તેપાતીની કાંઈ ચિંતા રહે તેવું નથી. કદી બે પૈસા હશે તો વ્યવસ્થા કરનારાઓને શોધવા પડશે નહિ.

સમજણા થયા ત્યારથી આજસુધીના એકરંગી વૈરાગતા વિચારો શું ખોટા હતા? એ ખોટા ન હોતા એમ કહો તોપણ શું વૈરાગ્યની વાત કરનાર માણસ સંસારમાં પડે તેથી અપકીર્તિ ન થાય? એક વાર કીર્તિ મેળવ્યા પછી અપકીર્તિ થાય તે મોત ખરાબર છે. શ્રી ભગવાન્ કહે છે કે સંભાવિત-સ્ય ચાકીર્તિર્મરણાદતિરિચ્યતે । સંભાવિતની અપકીર્તિ થાય તે મોત કરતાં વધારે છે.) ત્યારે તો વૈરાગ થયો તે ન થયા ખરાબર. એ કદિ પ્રત્યક્ષ કારણોથી

ન ગણિયે અને કર્માવીનપણુ અનાયામે થાય તેમ થવા દઇએ તોપણ વ્યવહારમા પડ્યા પછી થયેનો પશ્ચાત્તાપ ઉડા નિસાસા નખાવ્યા વિના કેમ રહે? આમ મર્મ વાતે ચારેકાર દુષ્ક્રિયા અને ઉપાધિ વગર ખીલુ કરુ છે નહિ ગૃહસ્થ ન થવામા પણ અખંડ આનંદ છે એમ કહેનાનો મારો આગ્રહ નથી મન સ્થિર ન રહે તો તેમા પણ દુષ્ક્રિયા હશે પરંતુ મનને વાળવાના ઉપાયો ચોખ્ખા રાખનારને તેવી સ્થિતિ અખંડાનંદ ઇશ્વરને મળવામા ઉગયોગી તો ગણી શકાય કયા પ્રજાને મનને વાળવું તેના ઉપાયમા લગવાનું કહે છે કે—
અભ્યાસેન તુ કૌંતેય વૈરાગ્યેણ ચ ગૃહ્યતે ॥ (અભ્યાસથી અને વૈરાગ્યથી મન પ્રસાદ કરી શકાય છે) મન વશ થયા પછી ક્રમે ક્રમે શાંત દશા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે અખંડ સુખ મળે છે માટે આ મનુષ્યદેહથી એ સુખને માટેજ પ્રયત્ન કરવું યોગ્ય છે, નથી કશો ભય રહે નહિ કેમકે—

અર્કિચનસ્ય દાતસ્ય શાતસ્ય સમચેતસ ।

સદા સતુષ્ટમનસ સર્વા સુખમયા દિશ ॥

(અર્કિચન, દાત, શાત, સમચિત્તવાળા અને સદૈવ સંતોષિત મનવાળાને સર્વ દિશા સુખમય છે) સાગત કે શાંત ચિત્ત થયા વિના કોઈ પણ પ્રકારમા સુખ નથી

જો ઇશ્વર યોગ્ય સમય આપે તો * * * સમાનો ધર્મબોધક થઇ યોડો અભ્યાસ વધારી દેશાટણ કરતા ભાષણોથી લોકોને બોધ આપવો એવી ધારણા ધણા સમયથી છે ખીજો યોગ્ય રીતે તો યોગ ન ખન્યો તોપણ તે યથાયોગ્ય માની તેમા પ્રયત્ન કરવા ઈચ્છા છે, તે ઈચ્છા જો ફરીને ઉપાધિમા પડુ નો નિષ્ક્રાંત જાણ એમા શો સંદેહ? બહુ વિવેક વિચાર કરતા એમજ મનમા આવ્યા કરે છે કે આમિ વ્યાધિ ઉપાવિધી સંસારમા ડેટવી બવી પીડા સહન કરવી પડે છે ઉઠતા બેસતા, ખાતા, પીતા રાતદિવસ દુષ્ક્રિયા વગર જતા નથી જજ વસ્તુ વિગેરે સુખના સાધનો ધારિયે તેમાથી દુષ્ક્રિયા પેદા થાય છે કોઈપણ નાત ધારી ઉતરતી નથી આ નામરૂપા ભ્રમક તો નાગાત્મક હોવાથી મિથ્યાજ છે સધળું ખોટું છે અને ખોટો હવે રોક કરાવે છે આ ગરીબ પણ ક્ષણભંગુર અને કાલને આધીન છે સ્વાર્થ શિવાય સંસારમા કોય કોયનું નથી આમ છે ત્યારે શું કરવું? જગન્નાથ કવિ કહે છે કે—

અખિલં જગદેવનઞ્ચરં પુનરાસ્મિન્નિતરાં કલેવરં ।

અથ તસ્ય કૃતે કિયાનયં ક્રિયતે હત્ત જનૈઃ પરિશ્રમઃ ॥

(આખું જગત્ નાશવાળું છે તેમાં શરીર નિરંતર નાશવાળું છે, ત્યારે તેને માટે થઈને માણસોએ આ (અનેક પ્રપંચવાળો) પરિશ્રમ કટકોડ કરવો ?)

અર્થાત્ જ પરિશ્રમ કરવો તે મિથ્યા છે અને આમ હોવાથી આ જન્મ પણ અકારો થઈ જાય છે. સંસારમાં જન્મ પ્રીતિવાળો ક્યારે અને જ્યારે સર્વ વાતની સ્વાધીનતા થાય ત્યારેજ. એક કવિ કહે છે કે.—

यदि जन्म जरा मरणं न भवेत् यदिवेष्टवियोगभयं न भवेत् ।

यदि सर्वमनित्यमिदं न भवेदिह जन्मानि कस्य रतिर्न भवेत् ॥

(જો જન્મ, જરા અને મરણ ન થાય, જો પ્રિય વસ્તુના વિયોગનો ભય ન રહે, અને જો આ સર્વ જગત્ અનિત્ય ન હોય તો આ જન્મમાં પ્રીતિ જાતે ન થાય ?)

આમ હોય તો સર્વને આ જન્મમાં પ્રીતિ થાય પરંતુ તેમ ન હોવાથી પ્રીતિ થવાને કશું કારણ નથી. આપ્રમાણે વિચાર થવાથી મતિ બ્ર-મિત થઈ થાકી જાય છે એટલે શું જોડવું ? આમાં તો કોઈ જગન્નિયંતા હોય તે લાજ રાખે તોજ રહે.

સંસારમાં પડવાથી પ્રથમના જેવું સદ્ગુણી સંતોષ ઉપજવનાર મા-ણસ મળતાં સંસારમાં કર્તવ્ય અને સધળા પુરુષાર્થો કદિ સંપાદન કરાશે તથા સર્વતું મન રહેશે એમ માની આગળ લખેલી અડચણો થોડીવાર મન-માંથી કાઢી નાંખિયે તોપણ એક અંતઃકરણને અટકાવનાર એજ વિચાર છે કે એમના પ્રેમને અનુકૂલ આપણે કશું કર્યું નહિ. તે સાથે એક પત્નીવ્રત કે જે પુરૂષોનો વ્યવહારમાં ઉત્તમ ધર્મ છે તે અને અગ્નિ-સાક્ષિક આપેલા કોલકરારો જે અવશ્ય પાળવામાં ઉત્તમ શ્રેય છે તે ફરીને અહરંથ થવાથી નાશ પામી જાય છે. એ નાશ પામ્યા એટલે સધળા ધર્મો ઝાંખા થયા હું સમજું છું. અને એનો ખુલાસો પણ જગતમાં કંઈ હું દેખતો નથી. ઈશ્વરાવતાર રામચંદ્રજીએ અને શ્રીકૃષ્ણે જેમ તારા અને દ્રૌપદીને સતીપદ આપી દીધું તેમ કોઈ રીતથી મારું એકપત્નીવ્રતનું કૂલ સચવાતું હોય અને વિવાહ વખતે આપેલાં વચનો અથવા કોલકરારો પળાતા હોય તો તે રીતે જાણીને મારે વિચાર કરવો જોઈએ. પુરૂષ એક

સીમા અનુગ્રસ્ત રહે અને તેમ ગહિને ઈદ્રિયો જ્ઞાન ગાંધી નીતિથી વર્તે એ એવું એકપત્નીવ્રત દેહેવાય એમ દેટવાક કહે છે ત્યાં ગયેના માણસનું પારોક્ષ્ય સૌહૃદ્ય સચવાય આમા પણ પક્ષપાત જાણી મને સતોષ થતો નથી ગાંધોનું બધાગણ પણ એવી ગીતને અનુસંગતા બ્યન હારને અનુકૂલ હોવાથી સતોષ થતો નથી, એજ ખેદનું કાગળ છે જ્ઞાની દોષ તેને સર્વાત્મભાનપણથી આટલું ખબુ થાતું નથી, એમ રાક્ષા થાય પરંતુ જ્યાસુધી આખ નાકનું અને મારા નરતાનું ભાન છે ત્યાસુધી મધજી વવાનો સખવ છે અને તેનેવીધે અત કરણને તેના ધર્મ પ્રમાણે ઉપરના વિચારો ઉઠયા છે

એટલા માટે આ વિષે પૂર્ણ વિચાર કરીને ઉત્તર લખવો અને પછી હું કયાં પક્ષ ઠાગે વળુ છું તે આપે જોવું આપ મારા શિરચ્છત્ર ડા, આપની આજ્ઞા મેં ઉલ્લંઘન કરી નથી, માટે હું જેમ સસારથી ઉદાસ છું તેમ આપે માગથી ઉદાસ ન થવું, એટલી વિનંતિ કરી રોકાયેલા આપના અમૃદ્ય ક્ષણમાટે માફ માગી પન બવ કડું છું ગયેલા અગે ભોગવેલી વ્યાધિ તેના અદૈકિક ગુણો અને સસારનું સ્વરૂપ વારંવાર ચિત્તને ડોળી નાખે છે ત્યા વિશેષ લખવાનું સાબરતું નથી વળી કાંઈ સાબરશે તો ફરીને ખુલાસો માગીશ

* * *

વિ. આપનો

અથાવલોકન

(સબંધ પાને ૧૪૪ થી)

એક નાશીગએલા મિત્રની શોધમા બીજો મિત્ર નિકળે છે સ્વાર્થ સિદ્ધિ માટે વિધાયતુર પાસે જઈ સર્વ વાત નિવેદન કરે છે કાંઈ તેની મદદ, તેના મિત્રની શોધમા, જોઈએ છીએ એવું જણાતા, આ અનુભવાભિ માની કારભારી ગરમને અગ્રીન થઈ, બનતી મદદ આપે છે, અને ત્યાંથી નિકળેનો મિત્ર સુવર્ણપુર જાય છે એ સુવર્ણપૂર પોટોચે, તે પેદેલાજ સર્વવાત સરસ્વતીચંદ્રને જણાવે છે નહાની બેન કુમુદસુદરી પણ કુમુદસુદરીને પત્ર લખી સર્વવાત નિવેદન કરે છે સગ્ગ્વતીચંદ્રને દેશાટણ પોતાને લીધે અગ્રીકાર કરવું પડ્યું એ વાત અનુભવતા દામળ હૃદયની બાળા કપે છે કઈ કઈ દુઃખ વિચારો મનમા લાવી અનુભવે છે બિચારીને

સરસ્વતીચંદ્રને કયે નામથી બોલાવવો, એ વિચાર થઇ પડે છે. પરંતુ નિવેડો બહુ સારો આવે છે. “તમે મહારા વીતીગયા ભવમાં પ્રિય હતા, ઇશ્વરને હું પ્રિય કહું છું, પિતાને પ્રિય કહું છું, તેમ સરસ્વતીચંદ્રને પ્રિય કહેવામાં શો બાધ ! હવે તે મારા પતિ નથી; હવે માફ શરીર મહારા પતિનેજ સોંપ્યું છે, મનમાં પણ પતિજ પતિ છે, પરંતુ હું ઇશ્વર, માતા, પિતા અને સ્નેહી વર્ગને પ્રિય કરી તેમનું રટણ કરું તે અયોગ્ય ન હોય તો, સરસ્વતીચંદ્ર, તમારૂં રટણ કરું તેમાં અયોગ્ય શું?....” અહીં નિર્મળ પ્રેમ ! આવાં જોડાં ટોચ પણ પ્રકારથી ટોચ પણ સંબંધે નિસ્વાર્થ જોડાય તો તેમાં લાભ લાભજ છે. પરંતુ કાંઈ પૂર્વ જન્માદિકનાં કર્મોથી કે શાથી, તેમ નથી થતું એ આપણે ઘણું પ્રસંગ અનુભવીએ છીએ. એક બીજા સાથે સંબંધ જનો નિશ્ચિત થયો છે, તેનો તેવો સંબંધ દૈવયોગે તુટતાં એક બીજાને શાં શાં કષ્ટ થાય છે, એનું ચિત્ર જો વિચારીને અનુભવીએ તો આ પત્રમાં સારી રીતે ચિત્રાણું છે. પ્રથમ પ્રદર્શિત પ્રેમને આચ્છાદિત કરવો એ મહા કઠિન કામ છે. અને તે દૃઢ મનવાળા પુરૂષથીજ થાય. નિર્બળ, અર્થાત્ જ જન, મનરૂપી ઘોડાને બરાબર કાયદામાં ન રાખી શકે એથી, એ બનવું બહુ દુર્લભ છે. તેમાં પણ જ્યારે પ્રતિકુળ પ્રસંગો તેને આચ્છાદિત કરવા પ્રયત્ન કરે ત્યારે તો આચ્છાદન બહુજ કઠણ છે.

Love he comes, and love he tarries,

* * * * *

Longest stays, when sorest chidden,

Laughs and flies, when pressed and bidden.

T. Campbell.

તેમાં પણ પ્રતિકુળ પ્રસંગોના આધાતથી જર્જરિત થયેલ અને તેથી જમાં પ્રેમ અતિગૂઢ પાયો નાંખી રહ્યો છે, એવા જર્જર હૃદયમાં તેને આચ્છાદિત કરવો એજ બહાદરીનું કામ છે. જીર્ણ થયેલ ગૃહાદિકમાં આંતર્વસ્તુઓ ન દેખાવા તેમાં પડેલાં છીદ્રને સમા કરવા જતાં, બીજાં છિદ્રો પડે છે. અને તેમ થતાં ગમે તેવો સખળ પ્રયત્ન વ્યર્થ જઇ તેની સ્થિતિ તેવીને તેવીજ રહે છે. પરંતુ એક બહુ મજબુત ગૃહમાં પડેલા છિદ્રને સાંધતાં વાર નથી લાગતી; કારણ તેની સ્વસ્થતા તે સાંધવામાં પણ સહાય-ભૂત થઇ પડે છે.

Love first leaves the well built nest
The weak one is singled,
To endure what it once possest

P B Shelly

પ્રકરણ ૧૬ અને ૧૭ એક ખીજ સાર્થે કાંઈ અદ્ભુત સબંધ રાખે છે આટલા વખત સુધી જ જ સરખામણી વધ તે જુદા જુદા કુટુંબના જુદા જુદા મનુષ્ય સાથે થઈ પણ આ છેની સરખામણી એકજ કુટુંબના જે જોડા વચ્ચે થાય છે એક તરફ પિતા અને પુત્ર અને ખીજી તરફ સાસુ વહુ પિતાપુત્રમા ઢેલવો લેદાં દુર્ગુણથી કરનારો, કાર્ય સાનવામા કુશલ, એક મોટા રાજતંત્રને ચલાવનાર, હલાવનાર અને અસ્તવ્યસ્ત થએલાને સારી સ્થિતિમા લાવનાર, આ સર્વ કાંઈ શક્તિધરાવવા ઉપરાંત તેની ઉદાર વૃત્તિ મરતાને પણ મરવા ન કહેવું, ગમે તેવા અપકાર કરનારને પણ ઉપકારવીજ મારવો, એ સર્વ સાધુ ગુણવાળા પુદ્ધિ વાનનો, પુત્ર પ્રમાદધન તેનાથી કેવળ ઉતરો રાજખાની સાથે થએલ આકસ્મિક એક પ્રસંગથી પણ પોતાને અશુદ્ધ માનતા પિતાનો પુત્ર પદ્માની સાથે આનંદ માનવામા પોતાને કૃતાર્ય માને છે કેવી જગત્ની રચના ગજકાર્યમા થોડા સમયથી પડ્યા છતાં પણ પોતાના કાયથી કેવલ અજ્ઞ, પરંતુ એ અજ્ઞતામાજ મોટાઈ મારી, એક વિદ્વાન્ મર્મજ્ઞ સ્ત્રી આગળ હલકો પડે અતિ વિદ્વાન્ નહિ પરંતુ વિદ્વાના અભાવથી પોતાના કાર્યમા દૂષણ ન આવવા દેતો, અને તેમ છતાં પોતામા તેટલી ખામી છે એમ સમજતો, સમજીને વળી તે ન્યૂનતા ગહિત જનોને પ્રસંગમા રાખવાની ઇચ્છા કરતો પિતા ક્યાં અને વિદ્વાન્ નહિ પણ તે ન્યૂનતાથી પણ અજ્ઞ, એ અજ્ઞતા માજ શ્રેષ્ઠતા માનતો, વિદ્વાન્નો સદા સગી છતાં તેના તે ગુણમાટેજ તેને અવગણતો, મૂર્ખ પતિત પુત્ર ક્યાં “દિવા પછનાડે અવાડ” એ કહેતનો યથાર્થ અનુભવ પુદ્ધિધન અને પ્રમાદધનમા મળે છે

સાસુ અને વહુની સરખામણી વળી જુદોજ આનંદ આપે છે સ્વચ્છ નિર્મલ અતઃકરણની ધાર્મિક સાસુ અને તેવીજ વધૂ આ તેમનો સામાન્ય ગુણ હોવા છતાં ભિન્નતા પોતાનું પ્રાકૃત્ય તેમનામા જોરથી આણે છે સૌભાગ્યદેવીજો, દુગુણ, દુરાચાર વિગેરે નિષ્ઠ લાવો તું છે તે જાણુજ

નથી. પાસે આવતાં છતાં તે તેમને ઝાળખી શકી નથી; કે તેનો અનાદર કરે. આવી રીતે તેમનો અનાયાસેજ મહાઅનાદર થવાથી તેઓ તેનાથી દૂરના દૂરજ રહે છે. તેનો સ્પર્શ કરી શકતા નથી. તેમની ઉપર પોતાનું પ્રબળ અજમાવી શકતા નથી. સૂર્ય અંધકાર શું છે તે જાણતોજ નથી. અને તેનો ગુણ કંઈ એવો છે કે તે તેને કાંઈ જણાય નહિ. એમ હોવાથી સૂર્ય કદીપણ અંધકારમાં વિલેપિત થતો નથી. ચંદ્રની સ્થિતિ કંઈ ભિન્ન પ્રકારની છે. જ સમય અંધકાર પોતાનું પ્રાબલ્ય દર્શાવી શકે તે સમયે તેને પરાસ્ત કરી પોતાનું પ્રાબલ્ય, ચંદ્રને દેખાડવું પડે છે. કુમુદસુંદરી-ચંદ્રથી પ્રકૃષ્ટિત થતું કુમુદ-તે ચંદ્રનોજ અંશ છે. દુર્ગુણાદિક અંધકારને તે જુએ છે. પોતે તેનામાં લેપાયમાન ન થાય તે માટે સાવધાન રહે છે. બીજા વિલેપિત હોય તેને ઉજવળ કરવા પ્રયત્ન કરેછે અને ઉજવળ કરેછે. તેમાં પણ પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર અંધકારને પ્રાદુર્ભાવ થવાના વખતેજ ખરોખર આવી ઉજવળ પદાર્થોને અંધકારથી ભલિન થતા અટકાવે છે. ઉદાહરણ અલકડીશોરીની ઉન્મત્તતાના પરિણામને કુમુદ અનાયાસે એકદમ અટકાવે છે. તેમજ ભલિન થએલા પતિને પણ થોડા કાળને માટે સદ્ગુણરૂપી કિરણોથી પ્રકાશે છે.

એક જનસ્વભાવને પરિપૂર્ણ દર્શાવવા તેથી પ્રતિકુળ જનસ્વભાવનું પ્રતિબિંબ દર્શાવવું એ કવિઓની એક યુક્તિ છે. કદાચિત્ એવા પ્રસંગો જનસ્વભાવને ઉત્તેજિત કરવા માટેજ હોય; નહિં તો આ પ્રકરણમાં કૃષ્ણ-કલિકા અને નવીનચંદ્ર અથવા સરસ્વતીચંદ્ર તથા પ્રમાદધનની ચર્ચાનું શું પ્રયોજન હતું? જનસ્વભાવ ઉત્તેજિત કરવા માટે હોય; પણ આથી અમારા ધારવા પ્રમાણે કુમુદમાં કુમુદનો સ્વભાવ ઉત્તેજિત થતો નથી. તેથી તો સામાન્ય સ્ત્રિનો સ્વભાવ પ્રદર્શિત થાય છે, તેમાં પણ એક ખંડિતા નાયિકાનો, આટલા ભાગમાં, આ પ્રકરણ સુધી, કુમુદ પોતાને માટે જ મોભો રાખી રહી હતી તે વિશેષ નહિ તો એક લેશમાત્રજ ઓછો કરે છે. “ ન રહે વાયું અને કુમુદસુંદરીએ ભોંયપર માથું પછાડયું; ” આમ થતાં કુમુદ અને બીજા સામાન્ય સ્ત્રિઓમાં શો ભેદ રહ્યો.

મળિરત્નમાલા

(સવગ પાન ૨૧૬ વી)

આમ જેનુ સગમા સમાન અત કરણ થયુ હોય તે સ્વરેસ્વર કલ્યાણ નાજ પાત્ર છે આવા વોધવાન પ્રાપ્ત વિષયોમા આસક્ત થઈ મલિન થતા નથી તેવિષે શ્રી અષ્ટાવક્ર ગ્રીજા પ્રકરણમા લખે છે કે—

શ્રુત્વાપિ શુદ્ધચૈતન્યમાત્માનમતિસુદરમ્ ।*

ઉપસ્યેત્યતસસક્તો માલિન્યમધિગન્ઠતિ ॥

શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ સુદર આત્માને સામગ્રીને ઇટલે મુશ્મુલે અને શા સ્વદ્વારા સ્વરૂપ જાણીને પણ પાસે આવેલા વિષયોમા અતિ આસક્ત થઈ શુ મલિનતા પામે છે? નથી પામતો

આ રીતે પરિપૂર્ણ વોધવાન આસક્ત ન થતા મલિનતા ન પામતા રી સદૈવ મુક્તસ્થિતિમા રહે છે ક્ષોભ થવાના કારણો સમીપ છતા પણ પારે પૂર્ણતા તથા આત્મવિચારી, આસક્ત ન થતા જે મલિનતા ન પામે તને પછી વધન વસ્તુ કાઈ છેજ નહિ કેમકે—

સાનુરાગા સ્ત્રીય દૃષ્ટ્વા મૃત્યુ વા સમુપસ્થિતમ્ ।

અવિવ્હલમના સ્વસ્થો મુક્ત એવ ન સંગય ॥

પ્રીતિ દેખાઈતી સ્ત્રીને અને પાસે આવી ઉમેલા મૃત્યુને દેખીને વ્યા કુલ માવાલો નહિ થઈ જતા સ્વસ્થ રહે છે તે મુક્તજ છ એમા સંશય નથી

જેઓને પ્રથમ વૈરાગ્ય થઈ પરિપૂર્ણ વોધ વચારી સર્વાત્મકભાવ થઈ મયો હોય તેઓ આવા પ્રસંગોમા વિવ્હલ થાય નહિ એ સ્વાભાવિક છે આવા મહાત્માઓ દુર્લભ છે આ ઉપરથી મુમુક્ષુએ સમજવાનુ એ છે કે મનન ક્ષોભ કરે એવા વિષયોનો પ્રસંગજ દૂર રાખવો મૃત્યુ શિયાયના વાકીના પ્રસંગો થવા ન થવા દેવા એ પરસ્વાધીન નથી, પાટે સ્ત્રિયાદિના પ્રસંગ

* એનો આવોપણ અવ થાય છે કે સુદર ચૈત યસ્વન્મ આ મન ગાહ્યદાતા અને મુદ્ધ મ સ્વયા સ્વરૂપ ગાળ્યા પછીપણ ને પ્રાપ્ત એલા વિષયોમા અચ્ચત આસક્ત થવો ને મલિનતાન પામે છે અર્થાત્ રૂપનને પામે છે

આત્મામાત્રેન શાસ્ત્રો અસંગ અથવા અંદ્રિય અને વિષયોનો સયોગ ન થાય તેમ રેહેવાની મહામગ્ન કરે છે પણ સમજવાન એમ પણ છે કે જેઓને સ્વતઃ આત્મગ્રાધ થયો છે તે પ્રાપ્ત વિષયોમા પણ પ્રિયપ્રગર્થી આસક્ત થતા નથી ઇટલે પછી મળિનતા કમ સમયે ૨ પરતુ આવા સમદર્શી વહુ મહાવા કઠળ

થાય એવો સમયજ આવવા દેવો નહિ. જેમ મરણથી માણસ ઘીયે છે તેમ તેને પળ જન્મ-મરણના ફેરામાં નાચનાર મહા દોષરૂપ જાણી તેનાથી ડરતાં રહેવું, કેમ કે એની પ્રવળતા કેવી છે તે આગલ કેહેવાઈ ગયું છે. એ પ્રમાણે જોતાં સઘળા અનર્થોનું મૂલ એક એજ છે માટે તેનાથી દૂર રહેવું જોઈએ. વ્યાસજી કહે છે કે તમોદ્ધારં યોષિતાં સંગિસંગં (સ્ત્રીયોનો સંગ કરનાર લોકોનો સંગ થાય તે પળ નરકને આપનાર છે.) ત્યારે પછી પ્રત્યક્ષની તો વાતજ શી કરવી ? ઇન્દ્રિયનિગ્રહ કરનાર યતિએ અને મુમુક્ષુએ તે દેવમાયાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન તો શુ પળ તેની પ્રતિમાનાં દર્શનથી પળ દૂર રહેવું ઘટિત છે અને તે લાકડાંની પૂતળીને પળ સ્પર્શ ન કરવાના પ્રથમના પ્રસંગથી સુચવાઈ ગયું છે. *

સોનું પળ સંગ કરવા યોગ્ય નથી. એક સોનું કહ્યું તે ઉપરથી રૂપું ત્રા-
હુ વિગેરે ધાતુઓ પળ સમજવી, કેમકે એ સર્વ ધાતુઓમાંથી જે સિક્કા વિ-
ગેરે વને છે તે દ્રવ્ય કેહેવાય છે, માટે સોના સાથે સોના વિગેરેથી વનનારા
દ્રવ્યનો પળ સંગ કરવો યોગ્ય નથી. એ પળ સોનુજ છે. એ દ્રવ્ય જ્યાં
આવે છે ત્યાં તેને પછવાડે અનર્થો આવ્યાવિના રહેતા નથી. શ્રીમંતોમાં
મદ, અભિમાન, અનાચાર, દુરાચાર, મૂર્ખતા વિગેરે દોષો આવે છે તેપળ તે-
થીજ. દ્રવ્યથી માણસ દેખતાં છતાં આંધળો, સાંભળતાં છતાં વેરો અને
જાગતાં છતાં ઇંદ્રિયતા જેવો થઈ જાય છે. એ ધનથી મેઢવાતા સ્ત્રી, અલં-
કાર અને વસ્ત્રાદિક પદાર્થોમાં સદાયકાલ ચિત્ત ચોટી રહેવાથી તેવિપેજ
રાતદિવસ લાગળી રહે છે. જ્યાં ધન ત્યાં તેની સાથેજ સઘળા અનર્થો
આવે છે. જેમ કોઈ તઢાવ હોય તેમાં જ્યાંસુધી ચોમાસાનું પાણી ન ભરાયું
હોય ત્યાંસુધી તેમાં કાંઈ હોતું નથી, પળ જે વસતે તેમાં પાણી ભરાય તે
વસતે ડેડકાં, માછલાં, પુરા, સર્પ, જલ્લો આદિ જંતુઓ એનીમેલેજ ઉત્પન્ન
થાય છે, તેમ નિર્ધન હોય તેવાને પળ ધન આવે ત્યારે તેને અનેક જાતના
વિકલ્પો અને ઉપાધિયો વઢગી પડે છે ક્ષણવાર પળ તેને નિવૃત્તિ મળતી

* ગૃહસ્થે પાણિગ્રહણ કરી અર્ધાંગ કરેલીનો વ્યવહારકાર્ય જેટલો પ્રસંગ અને અત-
રથી અનાસક્તિ રાખતા તેવી યોગ્ય સ્થિતિએ સાવ અસગ રહેવા વિગેરે વિચારી લેવું,
સન્યાસી યતિ વિગેરેને સ્ત્રીયોના દર્શનાદિકનો નિષેધ છે. નીતિમાન ગૃહસ્થને પરસ્ત્રીયોપર
માતૃભાવ વિગેરે ઉપદેશ છે તે પળ ધરમા અતિ આસક્તિનો નિષેધ અને વહાર દર્શનાદિકનો
નિષેધ વિગેરે દેખાડે છે. સર્વ સ્થલે પાત્રપ્રમાણે યોજના કરવાનું વિચારી લેવું.

નથી આ મારુ છે એને હુ ભોગવીશ વિગેરે લાલસાથી આશા તૃષ્ણામા વુટી રહી અમૂલ્ય જન્મને અમયોજ ગાલી નાલે છે એવા સુખભોગમાજ આસક્ત રહેલાની જી ગતિ થાય છે તેવિપે ભગવાન્ વ્યાસજી કહે છે કે —

યોપિદ્વિરપ્યાભરણાવરાદિદ્રવ્યેષુ માયારાચિતેષુ મૃદ ।

પ્રલોભિતાત્મા ઉપભોગપ્રુથ્વા પતંગવન્નશ્યતિ નષ્ટદૃષ્ટિ ॥

સ્ત્રી, મોનાના ઘરેણા અને લુગડાઆદિ પદાર્થો કે જે માયાથી રચાયેલા છે તેમા ઉપભોગની ઉદ્ધિથી જેનુ મન લોભાય છે એવો મૂન પતંગ જેમ ટી વાથી અજાઈ જઈ નાશ પામે છે તેમ નાન પામે છે

આવા નાશ કરનારા સ્ત્રીઆદિ પદાર્થોમા જે ઉપભોગ કરવાની ઉદ્ધિથી આસક્ત થઈ પતંગની પેઠે નાશ પામે છે તેને એ પદાર્થો અતિ વધન કારક છે સ્ત્રી અને ધનની આસક્તિ સવ કરતા અધિક વલ્લવાઝી છે તે લોભાની સાકલ વગરનુ અને હાલવા ચાલવાની છુટી વાલુ પળ મોટામા મોટુ વધન છે કેમ કે —

લોહદારુમયે પાશેદ્વિઢવન્દો વિમુચ્યતે ।

સ્ત્રીધનાદિષુ સસક્તો મુચ્યતે ન કદાચન ॥

લોભાની વેડીમા કે લાકડાની હઢરૂપી પાશમા જે વધાયો હોય તે કોઈ દિવસપણ છુટે છે પરતુ જે સ્ત્રી અને ધનરૂપ વેડીથી વધાયો હોય તે કોઈ દિવસ પણ છુટતો નથી *

આવી રીતે તે દૃઢ વધનરૂપ થાય છે, અને વધનમા સુખ હોતુજ નથી માટે માયાથી મોહ પામી વધનને વધનરૂપે નહિ દેખવામા આવતા તે સ્વરા વધનરૂપ છે માટે જેમ કષ્ટ નારક વામિનીનો સગ તજવા યોગ્ય છે તેમજ તે દ્રવ્યનો સગ પળ તજવા યોગ્ય છે

આ પ્રમાણે મુમુક્ષુ કે યતિયાને સ્ત્રી ધનાદિકનો સગ વધન કારક છે તેનો ત્યાગ કરવો એમ નિશ્ચય થાય છે પરતુ આશ્રમનો વિચાર કરતા તે નિશ્ચય એકમરખો લાગુ ન પડવાનેલીધે સમજનારને શકા રહે માટે

* લાકડાની અને લાકડાના વેડીમા આસક્તિ નથા હોતા તેથી ત તેનુ વધન તરત મટે છે ત્વા ધનાદિકમા તો આસક્તિ હોય તેવા ત કેમ મટે? લોભાના વેડી જેવી અગમતા હોય છે અને તેમા પડવાના સાધનોથી દૂર રેવામા આવે છે તેમજ આ સ્ત્રીઆદિ વિષયોના આ સાક્તિસ્વ વેડી અગમતા હોય અને તેમા પડવાના સાધનોથી દૂર રહેવાતુ હોય તો વધન તરત મટે છે

હમણાં આ પ્રસંગમાંજ તેનો સુહાસો કરવામાં આવ્યો છે તેથી પ્રસંગ પ્રમાણે સમજી લેવું.

બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, અને સંન્યાસ એ ચાર આશ્રમ કેહેવાય છે તેમાં બ્રહ્મચર્યાશ્રમ પ્રથમ ગણાય છે. એ આશ્રમમાં સ્ત્રીના પડછાયા સામુપણ જોવું નહિ અને દ્રવ્યની વાત પણ કરવી નહિ.

વીજો ગૃહસ્થાશ્રમ કેહેવાય છે. બ્રહ્મચર્ય વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ એ ત્રણે આશ્રમને આશ્રય આપનાર એ ગૃહસ્થાશ્રમ છે માટે તે આશ્રમમાં સ્ત્રીનો અને દ્રવ્યનો સંગ્રહ કરવો. જો તેમ ન કરે તો ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલે નહિ, અને વીજા ત્રણ આશ્રમ છે તેને ક્યાંઈ આશ્રય મળે નહિ. ગૃહસ્થાશ્રમવાળા એ વિચારવું જોઈએ કે ત્રણે આશ્રમ મારે આધારે છે માટે સ્ત્રી નહિ હોય તો રસોઈ કરીને અભ્યાગતને શી રીતે જમાડી શકીશ અને દ્રવ્ય નહિ હોય તો તેનેમાટે અન્ન વસ્ત્ર ક્યાંથી પૂરાં પાડી શકીશ? આમ વિચારી ગૃહસ્થનો આશ્રમ પાલવા માટે સ્ત્રીનો અને ધનનો સંગ્રહ કરવો એ જરૂરનો છે. કલ્યાણનાં અને ધર્મનાં કામ કરવા માટે સ્ત્રીનો અને ધનનો ઉપયોગ છે એમ જાણીને તેનો સંગ્રહ કરવામાં આવે છે તેથી કલ્યાણ થાય છે, પણ સ્ત્રીને માત્ર ભોગ ભોગવવામાટે અને ધનને નાચ તમાસા આદિ નકામા સ્વર્ચને માટે સંગ્રહ કરવો તેથી કાંઈપણ કલ્યાણ થતું નથી. કઢી શકા થાય કે સ્ત્રી ત્રણે આશ્રમને આશ્રય અપાય તેમાટે અને ગૃહસ્થાશ્રમ પાલવા માટે કરી હોય પણ પછી તેમાંથી પ્રજા થાય અને ધન પણ ત્રણે આશ્રમને આશ્રય આપવાને, ગૃહસ્થાશ્રમનો ધર્મ પાલવાને, દાનધર્મ કરવા ઉદ્યમથી સંપાદન કર્યું હોય તે થયેલી પ્રજાને લાડ લડાવવામાં અને તેના વરાવવા પરણાવવામાં સ્વરચાય તો તેથી કેમ કાંય વાધ ન થાય? આનું સમાધાન એજ છે કે જો સમજળથી થતું હોય તો તેમાં ગૃહસ્થને કશો વાધ નથી. ધ્યાન એટલુંજ રાખવાનું છે કે પોતાનું જે લક્ષ હોય તે લક્ષથી ચૂકવું નહિ. જો એ લક્ષથી ચૂકયા તો તેથી વંધન થાય છે. શાસ્ત્રની આજ્ઞાપ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમ પાલવાની ઇચ્છા રાખનારે સ્ત્રી કરવી પણ હાડકાં ચામડાંના પુતલામાં આસક્તિથી વંધાઈ જાવું નહિ પણ તેની સહાયતાથી થતાં ગૃહસ્થાશ્રમનાં ધર્મનાં કામ કરવાં. આમ કરતાં જે પ્રજા થાય તેને ઉદ્યમ કરી સન્માર્ગમાં વાવરવા મેલવેલાં ધનથી વરાવવા પરણાવવામાં પણ જો તેમાં તટ્ટીન ન ઈર્થ જવાય તો વાધ નથી. છેવટ લક્ષ જે પરમાર્થનો છે તે ભૂલવો નહિ. એ લક્ષ

મહાને સ્ત્રીપુત્રના સ્નેહમા લપટાઈ જઈ કલ્યાણની વાત મૂલી એક આરામ માંજ માત્ર નાણુ નાહી દે ને ક્ષણ માત્ર પણ પોતાના આશ્રમના ધર્મનો કે કલ્યાણનો વિચાર ન કરે તો એ આ સસારરૂપ આધ્યા કુવામા પડી મુવો અને તેને છુટવાનુ કઈ માધન નથી એમ સમજવુ જે એમા આસક્તિ નથી પામતો ને લક્ષ નથી ચૂકતો તથા પોતાના ધર્મ પ્રમાણે ચાલ્યો જાય છે તેને સસારની ક્રિયા કરતા છતાં પણ વધન થતુ નથી પરતુ આવી રીતે પાછી શકતુ ઘણુ કઠણ છે અને કનક ને કાતા મોહ ઉપજાવી વચન કર્યા વગર રહેતા નથી, માટેજ કહ્યુ છે, કે કનક ને કાતા છ તેજ સાગ કરવા યોગ્ય છે કેમકે એને ત્યાગે સઘળાનો સાગ થાય છે ત્યાગ પડેલે ઉપરનો નેહિ પણ અતરનો સ્વરો કેહેવાય ઉપરનો ને અતરનો વેય સાથે હોય તે વ લી સર્વોત્તમ કહેવાય

ગૃહસ્થાશ્રમવિષે કહક વોલ્યા ત્યારે વચમાં વાનપ્રસ્થવિષે પણ થોડુ વોલી નાહિયે વાનપ્રસ્થ આશ્રમ ધા કલિકાલમા સાચવી શકાય તેવો નથી કેમકે એનો ધર્મ પાલવો ઘણા કઠણ છે^૧

વાનપ્રસ્થ આશ્રમનો ધર્મ એવો છે કે સ્ત્રી અને પુરુષે પોતાના પુત્રને ઘર સોંપીને વેય જણાવે વૈરાગ્યથી ચાલી નિકળવુ સાથે એક કોડી માત્રપણ રાખવી નહિ વેય જણાયે સાથે રહેવુ ફરવુ, વેસવુ, અને સ્વાવુ પણ જેવો ગુરુ શિષ્યનો નાતો હોય તેવી રીતે વ્યવહાર રાખવો સ્ત્રીએ પતિન ગુરુરૂપ સમ જવો અને પતિએ સ્ત્રીને શિષ્યરૂપ સમજવી કોઈપણ જગ્યાએ સ્થિર ઠરીને વેસવુ નહિ નિરતર ફર્યા કરવુ અને નવા નવા તીર્થ કર્યા કરવા ચિત્તવૃત્તિ પરમેશ્વરમાં રાખવી જ્યા ગયા ને જ્યા જેવુ મળે તેવુ સ્વાવુ તીર્થાટન કરતા જેવા માણસો મળે તેવા સાથે તેવુ વોલવુ એમ સઘળી કામનાથી મુક્તિ થઈ સ્ત્રીમા શિષ્યવૃદ્ધિ રાહી વેય જણે સાથે અનેક પ્રકારના વ્રત અને તીર્થ કરતા ફર્યા કરવુ તે વાનપ્રસ્થ આશ્રમની રીતિ છે આપ્રમાણે વાનપ્રસ્થ આશ્રમ પાલવામાં પણ કાચન અને કામનીનો ત્યાગ થાય છે

સન્યાસી વિષે પણ જરા વચમા વિચારી લઈએ સન્યાસીએ સ્ત્રીનો સગ ન કરવો એ વાત તો પ્રથમ આવી ગઈ છે તેવિજ રીતે કાચનનો પણ સગ કરવો નહિ વિશ્વેશ્વરી પદ્ધતિ પ્રમાણે સન્યાસીએ વ્રતવુ જોઈએ જેને સર્વનો સાગ કર્યો હોય અને મનમાં કશી વાસના ન હોય ને વિરક્ત થઈ ગયુ હોય

તે સન્યાસી કેહેવાય. જેને કનક અને કામિનીનો સગ હોય તે સન્યાસી હોય તો પણ પૂરો સંસારી કેહેવાય. જે માણસ સન્યાસીને દ્રવ્ય આપે તે નરકમાં પડે છે અને સન્યાસી જો છે તો તે સન્યાસી નહિ પણ કોઈ પાસર પ્રાણી સમજવો. એવુ લેવાયેલું છે કે સન્યાસી જેટલું કાંચન લઈ તેટલી જ્યારે વિષ્ટા સ્વાય ત્યારે તે સોનું લીધાનો દોષ ટળે અને ફરીને પાછો જ્યારે સંસ્કાર થાય ત્યારે શુદ્ધ થાય. કદી એમ શકા થાય કે એક સોનું ન લેવાય પણ વીજો કાંઈ પદાર્થ તો લઈને સઘરાતો દશે તો તેનું સમાધાન એજ કે એમ કરવામાં પણ સન્યાસીને દોષ લાગે છે. જો વેચવાની બુદ્ધિથી અન્ન, વસ્ત્ર, કે કંઈ વસ્તુ સંઘરે તો તેની કિંમતના જેટલા પૈસા થાય અને તે પૈસાનું જેટલું સોનું આવે તેટલું સોનું સઘરવાનો દોષ તેને લાગે તેથી તેટલી વિષ્ટાનું ભક્ષણ કર્યે શુદ્ધ થાય. સન્યાસીને જે મળ્યું તે પોતાના પ્રાણને આહુતિ આપી અને શરીરને વસ્ત્રથી ઢાંકી વાકીનું વધુ તજી દેવું. જો કદી વે પૈસા પાસે રાખે તો પણ તે પૈસાનું જેટલું સોનું આવે તેટલો તેને દોષ લાગે. માટે સર્વનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. આટલા માટેજ છેકલું છે કે—

યતીનાં કાંચનં દદ્યાત્ તાંબુલં બ્રહ્મચારિણે ।

દસ્યુનામભયં દદ્યાત્ સદાતા નરકં વ્રજેત્ ॥

સન્યાસીને જે સોનું આપે, બ્રહ્મચારીને જે વીડુ આપે, પ્રાણી ચોરને જે અભય આપે, તે સઘળા દેવાવાળા નરકમાં જાય છે.

આવી રીતે કહેલું છે. તેમાં પણ એજ સમજવાનું છે કે સન્યાસી અને બ્રહ્મચારીએ કનક કામની તજવાં જોઈએ અને ગ્રહસ્થાશ્રમ તથા વાન-પ્રસ્થાશ્રમવાળાએ જો કહ્યાપ્રમાણે રાખી શકાય તો રાખે નહિ તો તેપણ ત્યાગ કરે કેમ કે અનર્થનું મૂલ એજપદાર્થ છે. એનાથી જગત્માં કેટલા કેટલા અનર્થ થાય છે તેથી કોઈપણ અજાણ્યું નથી

નિરતર ગુરુના મુલ્યથી વેદવચન સાંભળવાં એજ સાંભળવાનું છે. વેદવચન એટલે બ્રહ્મના નિશ્ચયનાં જે વચન હોય તે વેદવચન કેહેવાય છે. તત્ત્વસારમાં લખ્યું છે કે:—

બ્રહ્મ ચિદ્રૂપતો નિત્યં મહાવીજં નિરામયં ।

અવાગ્જં પ્રણવસ્યાદ્યં સવેદમચલં ધ્રુવં ॥

બ્રહ્મ ચિદ્રૂપથી નિત્ય છે, મહાવીજરૂપ એટલે સર્વના વીજરૂપ છે, નિરામય એટલે માયાના મેલ રહિત છે, વાળીથી વોલાતુ નથી, પ્રણવ એટલે ઓંકારનુપ્પણ આદિ છે, વેદસહિત છ ચલે નહિ તેવું છે અને નિશ્ચય રૂપ વેદ છે

સારાશ એ સમજવો કે આવા સત્પુરુષના સારો બોધ આપનારા વચન સારે માર્ગે ચલાવે છે અને નિર્મલ મન કર છે ત્રહ્મસ્વરૂપને ઓળસાવે છે માટે તે વદવચન જેવા સમજવા અને તેવા સત્પુરુષોના સારો બોધ આપનારા વચનનેજ નિરતર સાંભળવા વીજા વધનકારક સસારીઓના વચન કે વિષયાદિકના ગીતો સાંભળવાથી કશું કલ્યાણ થતું નથી કલ્યાણ કરનારા ત્રહ્મવેદના સ્વરા જ્ઞાની સત્પુરુષોનાજ વચન છે અને એટલા માટેજ સસારસત્ત્વથી વાતોનો અનાદર રાખી નિરતર તે સાંભળવા યોગ્ય છે

કે હેતવો બ્રહ્મગતેસ્તુ સંતિ
સત્સંગતિદાનવિચારતોપા ।
કે સંતિ સતોઽસ્થિલવીતરાગા
અપ્રાસ્તમોહા શિવતત્ત્વનિષ્ઠા ॥ ૯ ॥

અર્થ

શિષ્ય—હે ગુરુ! બ્રહ્મગતિના હેતુ કોણ છે?

ગુરુ—સત્સંગતિ, દાન, વિચાર, અને સતોપ એ ચાર બ્રહ્મગતિના હેતુ છે

શિષ્ય—હે ગુરુ! સત કોણ કેહેવાય?

ગુરુ—જેઓની સર્વમાથી આસક્તિ ઊઠી ગઈ હોય ને વૈરાગ્ય થઈ ગયો હોય, જેઓએ મોહને મટાડી નાખ્યો હોય અને જેઓ શિવતત્ત્વ એટલે પરબ્રહ્મ ઈશ્વરમા નિષ્ઠા રાખનારા હોય તે સત કેહેવાય

ટીકા

બ્રહ્મગતિના હેતુ ચાર કહ્યા તેમા પેહલો સત્સંગ છે જે ઠેકાણે રૂઢા પુરુષોની સસારનનુ વધન વાપનારી અયાત્મશાસ્ત્રીની કથા થતી હોય અને એ કથાના ઉપદેશ પ્રમાણે પોતે વર્તતા હોય અને વીજાને વર્તીવતા હોય ત સત્સંગ

કેહેવાય. એવા સત્સંગથી અપૂર્વ કલ્યાણ એટલે પોતાનાં શુદ્ધસ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય. ईश्वर पार्वतीना संवादમાં કહ્યું છે કે:—

सत्संगश्चविवेकश्च निश्चलं नयनद्वयं ।

यस्य नास्ति नरः सोधः कथं न स्यादमार्गगः ॥

સત્સગ અને વિવેકરૂપ કોઈ દિવસ ન જાણે એવાં દૃઢ નેત્ર જેને ન ઠાંય તે આંધળો કેહેવાય છે અને જે આંધળો થયો તે અવળે માર્ગે જનારો કેમ ન થાય?) અર્થાત્ સત્સગને વિવેક વગરના આંધળા પુરુષો અવળે દુઃખ-દાયક રસ્તે ચડી જાય છે.

કોઈ એક આંધળો હોય તે ઘણું ધન સ્વર્ણની કારીગર પાસે સુંદર ઘર બંધાવે ને તેમાં સ્ત્રીઓ મૂકે તે સ્ત્રીઓ તેમાં રહેનાર આંધળાને વાગે તેથી ન વીજો જે દેખતો હોય તે સ્ત્રીઓ ન વાગવાની સંભાલ રાખવાનું આંધળાને કહે અને પોતે તો દેખતો હોય એટલે વાગેજ શાની? વિવેક વગરનો તે આંધળો. બુદ્ધિ તે દ્રવ્ય. શાસ્ત્રજાણનાર તે કારીગર. શાસ્ત્રજાણનાર પાસે અભ્યાસ કરવો તે સ્થિતિ. અભ્યાસમાં અનેક પ્રકારનાં સ્થલ તે ભીતમાંની સ્ત્રીઓ. અને એક સ્થલની વાત વીજે સ્થલે થાય તે વાગવું. સારાંશ એકે ગમે તેટલું મળેલો હોય ને ભેદ જાણતો હોય તો પણ વિવેક વગરનો હોય તો આંધળાને જેમ પોતાનાં ઘરમાં પોતે નજાણેલી સ્ત્રીઓ પોતાને વાગે છે, તેમ પોતાની વિદ્યા પોતાને દુઃખ દે છે. ને જે સત્સગવાળો ને વિવેકી છે નેને વોધ કરે છે અને પોતે વિવેકી છે તેથી તેમાં ભૂલ જાતો નથી. માટે સત્સંગનો મહિમા મોટો છે. કેમકે—

जाड्य धियो हरति सिंचति वाचि सत्यं

मानोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति ।

चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्ति

सत्संगतिः कथय किं न करोति पुसाम् ॥

આ હું આ મારૂં એવા પ્રમાણના બુદ્ધિના જડપણાને મટાડે છે, વાણીમાં સત્ય વોલવાપણું મેલે છે અર્થાત્ વાણીની કઠોરતા મટી જઈ પોતાના જેવા વીજાને જણાવી પરને પીડા થવાથી દોષ લાગવાની સમજણ આપી મારું અને પ્રિય વોલવાનું શીખવે છે, દેહબુદ્ધિ મટી આત્મબુદ્ધિ થવારૂપ મોટા-ઇના ઉદયને દેખાડે છે; આમ થવા કાચિક વાચિક વિગેરે પાપને દૂર કરાવે છે; ચિત્તમાંથી કામ ક્રોધાદિક મેલને દૂર કરાવી નિર્મલ કરાવે છે; અને એવા શુભ માર્ગમાં પ્રવર્તે થવાથી દિશાઓમાં કીર્તિ કરાવે છે માટે સત્સંગતિ શું શું નથી કરતી ?

(અપૂર્ણ.)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૭ મું.

આશ્વિન, સવત્ ૧૮૮૫.

અંક ૧૦ મો.

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય

મુજગમવાત

સદુદ્યોગની વાત શાને વિસારો, વળે શુ કરો સાન ખોટાનિયારો ?
સુવિધાવિના ભૂત ઝાઝા ભરાય, વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય
ભણે કોણ ક્યા એક વિધા નિમેકે, રહે કોણ સત્ક્રમમા એકે ટેકે,
કુ'ઈ કડાફટમા કાલ જાય, વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય
જમે ને રમે ક્ર ભમે વાટ ઘાટે, થયે શુ ન તેનો લગારે ઉચાટે,
ગયો કાન જે તો પછી શુ કરાય, વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય
ભણ્યા ભાષણો ભાર રાખી સભામા, વર્ધિ વાકડી હાથને ટેકનામ,
ભવે લોકના ચિત્ત ચોપે હરાય, વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય
ભવે દોય પાસે વનારે રૂપેયા, ભને ખારણો બેસતા દોય લેયા,
ભને બુદ્ધિએ યોગને પૂણ કાય, વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય
ભણવાય ભાને ભને સ્ત્રીજનોને, ગણનાય જ્ઞાનીજનોમા ગુણોને,
ભને ધર્મની વાત ધારી વડાય, વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય
ભવે કાલ કે દેશ સ્મરા તમારા, ભને ખાવિયે ખાવડાકાજ ધારા,
ધણ વાટ સાગ નઠારા ઘડાય, વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય
સુનારો કરો સચરો કા વિદેશે, ગિઝાવો ભને લોકને કેક વેશે,
ભવે દોગડા રાત દાડો તણાય, વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય
વ્યવસ્થાનડે સૃષ્ટિ આવી રચાઈ, વ્યવસ્થાનડે ખાધ લોજન, ભાઈ,
ખગ લાભનુ પાત્ર એથી થવાય, વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય
વ્યવસ્થાવડે પશ્ચિયો માળ ખાધે, વ્યવસ્થાનડે ઈરા સમન માધે,
વ્યવસ્થાનડે સર્વનો જન્મ થાય, વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય

અહો પૃથ્વી પાણી અને આલ એવાં, જીવો વસ્તુઓ ચંદ્રસૂર્યાદિ જવાં;
 વ્યવસ્થાવડે લોક સર્વે રચાય, વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય.
 ભણો કે ગણો કે ધણો ડોળ ધાલો, બની ને ઠની માર્ગમાં મોજ માલો;
 નથી કામનું કોય સાચું સહાય, વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય.
 જીર્ણે જાય છે પ્રાણ ને દુઃખ દાડી, નથી બુદ્ધિને કામમાંહી લગાડી;
 અરે હાયરે નીર આંખે ભરાય, વ્યવસ્થા વિના કામ એકે ન થાય.
 જીવો યંત્રતંત્રો વ્યવસ્થાસ્વરૂપે, વ્યવસ્થાવિના કાં પડે અંધકૂપે?
 વ્યવસ્થા કરો તો સુખેથી તરાય, વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય.
 ગયાં રાજ્ય ને પાટ ક્યાં ઠાઠ એવા, થયા આપણે કાષ્ટની નાર જવા;
 રહો શું હવે રોષમાં રંક-રાય, વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય;
 અરે દેશની દાઝ તો લેશ લાવો, તમારું તમે માન મોઢું નભાવો;
 સુવો કાં હવે સોડ તાણી સદાય? વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય.
 કંગે સર્વ તે પથરે જમ પાણી, વ્યવસ્થા વિના સર્વ છે ધૂલધાણી;
 પગે કેશવાધીશને જો પડાય, વ્યવસ્થાવિના કામ તો સર્વ થાય.

અંતઃકરણપરીક્ષણવિષે.

અંતઃકરણ એ કામ વિચિત્ર પ્રકારનીજ અદૃશ્ય વસ્તુ ઈશ્વરે સ્થૂણ
 શરીરને હાલતું-ચાલતું કરવાને બનાવી તે શરીરમાં મનુષ્યમાત્રનેવિષે
 મેલેલ છે. એ સમયપરત્વે જીવું જીવું કાર્ય કરી શકવાનેલીધે તેનાં મન
 બુદ્ધિ ચિત્ત અને અહંકાર એવાં ચાર નામ પડેલાં છે. જાતે પ્રથમથી
 શુદ્ધ છે પરંતુ પારસની પેઠે જવો સંગ થાય તેવો તેમાં રંગ દેખાયછે. એ
 સ્વભાવે શુદ્ધ અંતઃકરણ નિર્મળ હોય તેમાં પ્રથમથી જ છાપ પડે છે તેજ પ-
 ડેછે. સારી છાપ અને નહારી છાપ એવા બે ભેદ છે. સારી પડી હોય તો કસું-
 બાના રંગની પેઠે તેને ઉપટી જવાની બીક ખરી, પરંતુ નહારી છાપ પડી હોય તો
 ગળીના રંગની પેઠે તેને ઉપટવાની બીક નહીં. અંતઃકરણ પ્રથમ શુદ્ધ રૂપમાં
 હોયછે. ક્રમે ક્રમે મનનપણું, નિશ્ચયપણું, ચિંતનપણું, અને અહંકારપણું પો-
 તામાંજ ધારણ કરેછે. પછી હર્ષ-શોક આદિ દ્વંદ્વધર્મ અને કામક્રોધાદિક દોષો તથા
 દયા મૈત્રી આદિ ગુણો પોતે પોતામાંથી પ્રકટાવેછે. જ ગુણ-દોષ પોતે પ્રક-
 ટાવેછે તે ગુણ-દોષરૂપ પોતે થઈ જાય એવું તે નગણું છે. સારું માહું હર્ષ શોક

પાપ પુણ્ય એ સમજી અતઃ કરણની લાગણી ઉપર છે ખત મોક્ષ એ પણ
અતઃ કરણના ભાનથી થાય છે આવું સમર્થ અતઃ કરણ છે તોપણ તેની
પરીક્ષા કરવી એ અધગત અધઃ કામ છે અતઃ કરણની પરીક્ષાનું સાનન
શરો અને વાણી વિગેરેની ક્રિયા છે ઉપરની ક્રિયા ઉપરથી અતઃ કરણનું
લોકો પ્રમાણ બાધે છે સાધુ પુરુષના મન વચન ક્રિયા એક દોષ છે
તે પ્રમાણે તો સત્પુરુષોનું અતઃ કરણ જોળખાઈ જાય ખરૂં તોપણ
ધણા વિગતી પુરુષો શુભ રહેવાને માટે ઉપરથી ઉન્નતતા જેવા આચરણ
ગણે છે તેથી તેવા સમયમા માણસો ભૂન ખાઈ જાય છે વ્યવહારમા પણ
અનેક પ્રકારના આગયેનેલીધે અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ, મનમાથી, મન
વગર અથવા માવ ખોટી પણ કરવી પડે છે તો તે વખતે અતઃ કરણને ક્રિયા
ઉપરથી પારખતા મહા અનર્થ થઈ જાય છે સુજનોના મન વાપી ક્રિયા
એક હોનાથી અતઃ કરણ જોળખનાનું, ખને છે તેમ દુજનોના પણ તેથી
વિપરીત વિષયમા મન નાણી ક્રિયા એક દોષથી તેના અતઃ કરણની પણ
પરીક્ષા થઈ જાય છે, પરંતુ સુજનોમા ખપવાને ઠગતા દબી દુર્જનો,
ઉપરથી સદાચરણ દેખાડે છે તેથી લોકોના નિશ્ચયમા અને પરીક્ષામા ઘણું
જુનાવું થઈ જાય છે એક સુઝાએના વિવેકીએ દાઢને પુછ્યું છે —

સજ્જનો ને દુર્જનોનું સાદું ને નરતું અટો,

અતઃ કરણ શી રીતે, જોળખી કાઢતું કહે ?

। આ ઉપરથી સુજનતાની, દુર્જનતાની કે આરા માહા અતઃ કરણની
ગભીર વિષયમા ખગરજ નથી પડતી એમ ન્હાણાય છે જે ખમગ પડતી
દોષ તો ઘણા ધણા પ્રસંગમા એવી ખોટી ભૂનો પ્રતિષ્ઠિત અનુ અને વિ
શ્વાસુ માણસને થાય છે કે મીમા કાંઈ કાંઈ કાર્યના પ્રસંગથી “આ તો ક
ર્તન છે ” અથવા “આ તો સજ્જન છે ” એવો લોકો ખીજની ઉપર આરોપ
મેલોને તેને ટૂંકામાની ખેરો છે અને મીન્યા પછી જ જ પ્રસંગ જેવામા
આવે તે અનુજ્ઞ હોય તોપણ પ્રતિફલ લાગવાથી, કરી ગણેનો નિશ્ચય દૃઢ
થતો જાય છે આ તો સામાન્ય વાત છે પણ મગા, સખ વી, મિત્ર, પુત્ર,
દે કનત્રના અતઃ કરણને માટે પણ એજ વાધો આવે છે અતઃ કરણની પ-
રીક્ષા નહિ થઈ શકવાનેલીધે ઘણીવાર માણસોએ કાચમા મરીપાપુ
દીધું છે અને મણીમા કાચપણુ દીધું છે આમ જોય રીતે કળાવાનું કારણ
અતઃ કરણની ગભીરતાજ છે પાગ આવે તો આવનારને આવી જાય, નિકર

સમુદ્રનો પાર આવે તોપણ મનુષ્યના અંતઃકરણનો પાર આવતો નથી એમ કહીયે તોપણ ડેહેવાય. શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા માણસો પોતાનું પવિત્ર અંતઃકરણ ખીજના જાણવામાં નહિ આવતાં વિચિત્ર પ્રકારના અપવાદો સાંભળી ઘણીવાર એક કહે છે, તેમજ મલિન અંતઃકરણવાળા માણસો પોતાનું અપવિત્ર અંતઃકરણ ખીજના જાણવામાં નહિ આવવાથી ઠાઠ કારણસર મળેલા યશથી રાજ થાય છે. આવો પ્રસંગ પણ ઘણી વાર બને છે. ઘણી વાર એકથી વધારે માણસમાં એકખીજના અંતઃકરણની પવિત્રતા જણાઈ ગયેલી દેખાય છે; તેનું કારણ એકખીજએ પરસ્પર પોતાના સુખમાટે માની લીધેલી જડતા છે કે જે જડતા અતિ સુખરૂપ દેખાય છે. આવા પ્રસંગમાં પણ ઠાઠ દુર્જન વચમાં લીલા કરનાર મળી જાય તો એ એકખીજને નિશ્ચયે રહેલાં અંતઃકરણો માંહિથી ઉદાસ થઈ જાય છે તે જો જાળખવામાં આવતાં હોય તો ઉદાસ કેમ થાય ? નક્કરાજ જેવા પુણ્યશ્લોકને દમયંતી ભૂખનેલીધે ખોટું બોલી એવો વેહેમ કેમ આવે ? મર્યાદાપુરૂષોત્તમ શ્રીરામચંદ્રજેવા અને લક્ષ્મણજેવા ઈશ્વરાવતારો મારી-ચના કૃત્યથી કેમ અજાણ્યા રહે ? અને શ્રીરામ પોતાનાં અર્ધાગરૂપ સિતાજીને કેમ તજી દે ? ઘણે ઘણે ઠેકાણે અંતઃકરણની પરીક્ષા નહિ થવાનેલીધે જ્યારે કાંઈ વિપરીત બતાવ બને છે ત્યારે મહા અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે. અને એ કારણનેલીધેજ મહા પવિત્ર અને નામાંકિત કુટુંબો તથા રાજ્યો ઉધાંવળી ગયાં છે અને વળી જાય છે. અંતઃકરણ કાંઈ નિરંતર અવિચ્છિન્ન એક રંગીજ રહેતું નથી. તેમાં ઉત્પન્ન થતા સારા માઠા વિકારોથી અનેક રંગે થાય છે. અને તેમાં કાર્યનો વિચિત્રતા ભળવાથી વિશેષ વિચિત્રતા થાય તે વળી જુદી. માણસમાં માણસપણું, દેવપણું અને રાક્ષસપણું એપણુ અંતઃકરણની શુદ્ધતા ઉપર આધાર રાખે છે. અને શુદ્ધતા જાળખવાનું સાધન જો શોધવા જાઈએ તો ઉપરની ક્રિયા શિવાય આખા જગતમાં ઠાઠપણુ ખીજું સાધન બતાવી શકતું નથી. અને આમજ છે ત્યારે લોકોને જે ઉવમ કરવો તે કેટલો બધો સંદેહવાળી દશામાં આવી પડે ? પણ એમ તો બનતુંજ નથી. જન્મ થયો એટલે આજ કે સો વરસે મૃત્યુ અવશ્ય છે તોપણ લોકો વ્યવહારની ક્રિયાઓ કરવામાં પાછું વાળી જોતા નુંદાપો તથા અંતઃકરણ જાળખાતું નથી તોપણ તે વાતને નહિ ગણુદાપ પોતે પ્રકરવાર્યમાટે જાણવાની અને જાણાવવાની ઇચ્છા કરી એ. સાદું માહું હૃદય શોક

કગ્લ ઢાઘ ઢાઘ મહા સતોપસુખને પામેછે પણ ખીજી રીતે ખે ની વાત
એ છેટ જજ ક્રિયાઓ પવિત્ર મનના મહાત્માઓ કે પ્રેમી માતાઓ કહે તે
ક્રિયાઓ. બી નીચ લોહા અને કોસનાવી ફેની ખાનારા લોહા પણ
કરેછે, ત્યારે પછી પરીક્ષા તે શી રીતે થઈ શકે? સમાન શીવ અને વ્યસ
નવાળાને મિત્રાઈ થાયછે એમ ધણા કહેછે પરંતુ તે પરીક્ષા પણ પરસ્પર
ઉપગ્રથી થતા આચરણોથી/માની લેવાનીજ હોય છે ધન વિદ્યા અનસ્થા
અને વયમા સમાનતા લાગે એટલે આપણને સમાન છે એમ માનનામા
આવે છે. લોહાપણ એવા ઉપરના દેખાવથી અમાનતા માની લે છે સાવા
રપગીતે તો વિદ્વાનોએ એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે મન સહજ્યતે પુસ્તા વાગાચાર
ક્રિયાદિભિઃ (માણસનું મન વાપી આચાર અને ક્રિયા આદિ ઉપગ્રથી જાણ
વામા આવે છે) આ વાત ભૂત કાલના અને વર્તમાન કાલના મહાપુરુષોના
અગ્નિરૂપ / ખલાથી માન્યાનગર પણ ચાલતી નથી તોપણ ધણીવાર
ધણા / પવિત્ર ગણાએના માણસોના વાણી, આચાર અને ક્રિયા ત્રિગે
સર્વમાન્ય હોય તોપણ તેના અતઃવિષે કટવાકો જુદી ક'પના કરે છે
તેનું કારણ શુ? કારણ એજ કે અત કગ્લ ઝોળખાતું નથી એવો એક
સાધારણ નિયમ છે કે જે ને પદાર્થો ઈદ્રિયગોચર હોય તે પદાર્થોનીજ
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી પરીક્ષા થાય છે આકાર પદાર્થ માત્રજ ઈદ્રિયગોચર
હોય છે જે નિગકાર છે તે ઈદ્રિયગોચર શી રીતે થાય? આખ દેખે, કાન
ચાલળે, હાથ સ્પર્શ કરી જુવે, જીભ ચાખી જુવે, અને નાસિકા સુધી
જુવે તે સર્વ આકારવાળી વસ્તુનીજ પરીક્ષામાટે છે અત કગ્લ તો એવે
પદાર્થ છેજ નહિ કે ઢાઘરીતે તેની પરીક્ષા થાય અને એમ પણ જાણાય
છે કે એવી અત કગ્લની પરીક્ષા જો જગતમા થતી હોત તો આજે જે
કાઘ પણ સુખશાંતિવાળો વ્યવહાર ચાલે છે તે ચાલત નહિ, કાગ્લ કે
અત જરણના મેલ પરસ્પર દેખાઈ જવાથી કાઘ કાઘનો વિશ્વાસ કગ્લ નહિ
અને પરસ્પર સ્નેહ બધાત નહિ મનુષ્યને સર્વ શક્તિ આપીને પરમેશ્વરે
જમ મરણની ખાખતમા પરતજ રાખ્યું છે તેમ અત કગ્લ ઝોળ
કે કગ્લની ખાખતમા પણ પરતજ રાખ્યું છે આપણને ખબર છે કે કાલજ
રીક્ષા નહિજ કાણવાર પણ ભરોસો નથી તેમ છતાં માયા ખાધીને સો વર્ષ
હીહુ છે અને મણુઆશાએ સંધળો વ્યવહાર કરીએ છિયે તેમજ અત કર
અત કગ્લતી ગલીરત તોપણ તેને ઝોળખવાને અને વ્યવહાર કરવાને

આપણે પછાત રહેતા નથી અને પરિચયથી સ્વાર્થ પ્રમાણે સાં-
 નરતું માની લઇ જમ ગમે તેમ વરતિયે છિયે અને અંતઃકરણ ઝોળખા-
 ચું માની લઇએ છિયે. પણ શું પવિત્ર અંતઃકરણ હોવાની ખાત્રી છતાં
 પણ કાંઈ ભ્રાંતિ થાય તો એ પવિત્રતેમાટે આશંકા નથી આવતી.
 આવ્યાવિના રહેજ નહિ. એનું કારણ એની નિરાકૃતિજ છે. આકાશ પોતે
 નિર્મળ છતાં અનેક રંગ પોતામાં દેખાડે છે તેમ અંતઃકરણ નિર્મળ છતાં
 અનેક રંગ દેખાડે છે. જેવે પ્રસંગે જેવો રંગ જેના અનુભવમાં જે પ્રકારે
 આવ્યો તેવા રંગથી સામો માણસ સામાનું તેવું અંતઃકરણ માની લે છે અને
 રંગ બદલાઈ જતાં પણ તેનેમાટે થઈ ગયેલો નિશ્ચય ફરતો નથી. પોતાનું
 અંતઃકરણ જેને મલિન હોય, તે પોતાની મલિનતા ઢાંકવાને સામાન્ય પ્ર-
 યત્ન કરે છે પરંતુ તેમાં કદી તે બહુ સફલ ન થાય તો તેને વધારે ખેદ થતો
 નથી. જેનું અંતઃકરણ નિર્મલ હોય તે પોતાની નિર્મલતા દેખાડવાને વ-
 ધારે પ્રયત્ન કરે છે કેમકે જેવું હોય તેવું ખીજને ન જણાય તો અત્યંત
 ખેદ થઈ જાય છે. એમ ઘણીવાર વ્યવહારમાં બને છે. જ્યોતને લોકેપણા
 હોય છે તેને તેમ થવાનો સંભવ છે. શુક્રદેવજી જેવી સ્થિતિવાળાને તો કાંઈ
 જણે તો પણ શું અને ન જણે તો પણ શું? પોતા શિવાય જગતમાં ખીનું
 કાંઈ દેખતોજ ન હોય તેને પછી જણવા જણાવવાનું શું રહ્યું? કાંઈ રહ્યું
 નહિ. જે કાંઈ છે તે વ્યવહારનેમાટેજ છે. આપણું પોતાનું અંતઃકરણ
 આપણે સારી રીતે જણી શકિયે એ લાભ એક મોટામાં મોટો છે. આપણે
 જેવું આપણું ધાર્યું હોય તેવું અંતઃકરણજ લોકાના જણવામાં આવે એવી
 કાળજી રાખિયે છિયે અને તેમાંનો કાંઈ ખીજે રંગ ઉઠેલો અન્યના જોવામાં
 આવતાં તેઓ તેવુંજ ન માની બેસે તેનેમાટે કાળજી રાખિયે છિયે. પરંતુ
 ખીજના અંતરનો નિશ્ચય કરવા વખતે તેવો નિશ્ચય નથી રાખતા. સોમાં એ-
 કાદ રાખતો હોય તો કોણ જણે. કટવીક્રાર એમપણ થાય છે કે કાંઈપણ
 કારણપરત્વે કાંઈની ઉપર સ્નેહભાવ બંધાયો હોય તો તેના ગમે તેવા અં-
 તઃકરણની પવિત્રતાજ માનવામાં આવે છે. વળી ક્યાંઈ ક્યાંઈ એવુંપણ અ-
 નુભવાય છે કે અંતઃકરણ જગતમાં પરિચયમાં આવનારાં મનુષ્યને અનુકૂળતા
 પ્રમાણે પાત્ર કદપે છે અને તેમ કદપ્યા પછી તે એક પાત્રમાટે અતિ પવિત્ર
 ભાવ રાખે છે અને ખીજ પ્રતિકૂલ પાત્રમાટે અપવિત્ર ભાવ રાખે છે. આમ ક-
 રતાં છતાં પણ સામાં પાત્રોને પાછું તે પ્રમાણે સુજી આવવું એ નિશ્ચયવાળું

હોતુ નથી. પણ એમ તો વખતે થાય છે કે દૈવયોગથી મળેના પાત્રો પોત
 પોતાના મનમાં પરસ્પર એકબીજાઉપર પવિત્રતા વરણે તો કાંઈ અધિકારિક
 સખન અથવા મ્નેહ બવાઈ અનિર્વચનીય સુખ મળે છે પણ આમ થાય
 છે કે નહિ એની પણ ખાતરી અનુમાન શિવાય બીજી એક રીતે કેમ થઈ
 શકે? કાંઈવાર એમ બને છે કે પોતાના અત કરણનો ભાન જણાવવા, હોય
 તે કરતા હજારગણુ વાણીથી વધુવે તોપણ સામાને તે સમજતુ નથી અને
 કાંઈવાર હોય તે કરતા દશાગ દેખાડે તોપણ સામાને સોગણુ લાગે છે આ
 બી ગીતે દેખતણુવીના દાખલાની પેઠે અત કરણની પગીક્ષાનુ વણી વાર
 બને છે કાંડવાર એમ બને છે કે પોતે મલિન છતા તે મલિનતાને જો શુભરૂપ
 ગણવામાં આવતી હોય તો બીજાની શુદ્ધતા મલિનતાવાળાને મવીન લાગે છે
 કાંઈવાર એમ પણ બને છે કે પોતે શુદ્ધ અત કરણનાળો હોય તો બીજાના
 અત કરણની કાંઈ એક વિષયમાં શુદ્ધતા માનવામાં વિનમ કરતો નથી
 જગતમાં સર્વ મનુષ્યોનો જે પ્રકારનો નિશ્ચય રોય છે એક માટે અને બીજો
 માટે પછી દેવ કાલ જાતિ સ્વભાવને અનુસરીને સૌ પોતાને અનુકૂળ તે સાદુ
 અને પોતાને પ્રતિકૂલ તે નરતુ એમ ધારો એએ તે વાત જુની મારા
 માઠા વિષયમાં અત કરણ એવી વનણ પકડે છે કે કાંઈને માટે નઠારો
 નિશ્ચય બાની દેવો હોય તો એકતરફી ન્યાયની પેઠે જગજો વાર
 લગાડતુ નથી, પણ સારો નિશ્ચય બાનવો હોય તો દીધસત્રીના
 પેઠે બહુ વાર લગાડે છે અને તેમાં પણ કાંઈને માટે નઠારો નિશ્ચય
 યજ ગયો હોય તો તો પછી સાચો થવાની આરાજ ગાની
 અત કરણ પોતે પોતામાંથીજ દટવાક ગુણોને પેદા કરીને તે શુભોનો રગ
 પોતે રાંધ લે છે અને પછી તે પ્રમાણે ક્રિયા કરાવે છે એમ ઘણીવાર બને
 છે અને કાંઈવાર એમ પણ બને છે કે અત કરણમાં રોગ તેના કરતા વિષ
 રીત ક્રિયાપણ થઈ જાય છે આપો ગોટાળો હોનાથી લોકસુવારકને વણીવાર
 અપાગ ચિંતા થાય છે અથવા કાંઈ પ્રેમપાત્રને પણ ઘણીવાર એનીએજ
 ચિંતાથી સસાગ અમાગ લાગે છે આવા વિચિત્ર ગોટાળામાં પણ સામાન્ય રીતે
 સત્ર અત કરણ ઓળખવા જનુ પ્રયત્ન ચાલુ ગણે છે, કેમકે તે વગર
 આ દેખાતો વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી અત કરણ ચાનીન રાખવાની વસ્તુ
 છતા તે સ્વતંત્ર થઈને પોતાનાજ કારણે કાંઈવાર દેવ, કાંઈવાર મનુષ્ય, કાંઈવાર
 બ્રહ્મ, કાંઈવાર મુક્ત, કાંઈવાર મૂર્ખ, કાંઈવાર વિદ્વાન, કાંઈવાર અવિચારી,

ઢાઢવાર સુવિચારી, ઢાઢવાર વિવેકી, ઢાઢવાર અવિવેકી, ઢાઢવાર પશુ, ઢાઢવાર રાક્ષસ, ઢાઢવાર સર્વોપરી અને ઢાઢવાર દીનમાં દીન બનાવી દે છે. આમ પરમેશ્વરની પેઠે વિચિત્ર વેશ લેવરાવનારને પરમેશ્વરની પેઠેજ ઝાળખતું કઠણ પડે એમાં આશ્ચર્ય નથી. નોખા નોખા વેશ લેવરાવતું અંતર પણ જ્યાંસુધી મર્યાદાની સીમામાં હોય છે ત્યાંસુધી માણસ મનુષ્યની ગણતીમાં ગણાય છે. અને જે સમયે મર્યાદા મેલીને અંતઃકરણ સાવ સ્વતંત્ર થાય છે, ત્યારે પછી માણસની ગણતી માણસ છતાં પણ માણસમાં થતી નથી. માણસનું માણસપણું અંતઃકરણનેજ આધીન છે. અંતઃકરણને સાવ વશ કરી દધ સ્વાધીન રાખનાર અથવા મારી નાખનારની જવી સ્થિતિ દેખાયછે, તેવીજ સ્થિતિ સ્વતંત્ર અંતઃકરણ થઇ જવાથી વિકલ થયેલાની દેખાય છે. તે પ્રસંગે વિકલ ઢાણ અને સિદ્ધ ઢાણ એ કળી શકવું બહુ કઠણ પડે છે. જડભરતને ચોરના રાજના આકરોએ નરપશુ ગણીનેજ દેવીનું બલિદાન કરવાની આશાએ પકડ્યા હતા પણ છેવટ તે સિદ્ધ પુરૂષને કુશળ રાખી જગદંબા તેને લઇ આવનાર લોઢાનોજ ભોગ લેવા તૈયાર થઇ ગયાં. જે ભરતજીનું અંતર બણવામાં આવ્યું હોત તો એ લોઢા એને ઝાછાયે પણ ઉતરત નહિ. પરીક્ષિત રાજાએ ઋષિના ડોઢમાં મરેલો સર્પ નાંખ્યો તેથી પોતાને તક્ષક નાગ કરડવાનો શાપ લાગ્યો અને સાત દિવસમાં રાજ્યપાટ મેલી મરણ પડ્યું. અંતઃકરણ ઝાળખાતું હોત તો એમ બનત નહિ. અંતર નથી ઝાળખાતું તેથીજ વાણીની ઉપર સત્ય ભરોસો રાખી લોઢા વ્યવહારની લેવદેવ કરે છે અને પરસ્પર સંપરેક બાંધે છે. એક ઢાઢ ગૃહસ્થને વૃદ્ધાવસ્થાએ જે પુત્ર કિશોર અવસ્થાના હતા. નાનો બણવાના અને વ્યવહારના કામમાં કુશળ હતા અને મોટા તે કામમાં મંદ હતા. પ્રસંગોપાત્ત મોટાને શીખામણમાટે જે વચન કહેવાની જરૂર લાગી, ક્રમકે પુત્રનું કલ્યાણ જેવાને માવતર ખુશી હોય છે. આ ઉપરથી મોટા પુત્રે પિતાજીનું પવિત્ર અંતઃકરણ છતાં તેને એક તરફ વળેલું અને અપવિત્ર માન્યુ. આથી પરિણામ એ આવ્યું કે પિતાને અસંતોષ રહ્યો અને પુત્રની સ્થિતિ નબળી આવી ગઇ. આવી બ્રાંતિયો ભાઇઓમાં, સ્ત્રી-પુરૂષોમાં અને સગા સંબંધીયોમાં ઘણીવાર ઉઠે છે એ અંતર નહિ ઝાળખાવાથીજ. અંતઃકરણ ઝાળખાતું હોત તો જગતમાં લુચ્ચા લોઢાની લુચ્ચાઇ આલસત નહિ અને ખરા હિંતપી ઉપર ઢાઢ દિવસ

બ્રાતિ થાત નહિ તથા સત્પુરુષ' ઝોળખાઈ 'જનાથી સર્વે લોકો તેની સેના
કતર આજ સાગ માઠાની દશા ટકે શેર ભાજી અને ટકે શેર ખાજી જની
યધ ગધ છે તે અતરની પરીક્ષા હોત તો યાત નહિ 'વિલગ દિવ' એમ
ઘણી વાર માણસો ભોવે છે પરંતુ બહુ તપાસતા તેની પણ નિપરીત દશા
વાય છે બે ગમચદ્રુષ્ટ મને ડાડી દેવાના છે એમ સીતાએ જાણ્યું હોત તો
'લક્ષ્મણ સાચે વનની શોભા જોવામાટે પતિએ આપેના વચનને અનુ
સારે છુ કંગ્ણ વનમા જાત' એક સારા કુવમા જન્મેની સ્ત્રી મમાનશીવ
પતિને પામીને ભક્તિથી પગિચર્યા કંગ્ણ લાગી અને પરમ્પરની અનુ
ક્રમતાથી સુખસતોષનો વધારે થતા દિનસો આન મા જના લા યા
આમ છતા પણ સ્ત્રીના ભક્તિની પૂણ પરીક્ષા નહિ થનાથી બ્રાતિ
દેવીએ પતિના મનમા પ્રવેશ કર્યા અને તેથી જમા બ્રાતિએ પ્રવેશ કર્યા
તે પાન જીવતાસુધી અચિત સ્થિતિમા અસતોષ પામતુ રહ્યું જમ તેણે
ભક્તિભાવ જાણ્યો નહિ તેમ સામા પાને પણ તેને બ્રાતિ બનાવું કાગળ
તથા અત કરણ જાણી શકાયું નહિ કે જેથી તેનો અસતોષ દૂર કંગ્ણ પ્ર
યત્ન કરે અત કરણ જુદે જુદે પ્રસંગે જુદા જુદા રૂપ ધરે છે અને પ્ર
સંગે જેવું અનુભવે તેવું પણ થઈ જાય છે એ સવ પણ બીજાના અત કંગ્ણ
ઉપરથી પગીક્ષા કરવી તે અનુમાનથીજ વાય છે કાઠ કાઈનાર તો પોતે
પોતાનું અત કરણ પણ જાણુ અશક્ય' થઈ જાય છે, તે છાતીપર દાય
મેની નિચારવાથી સહુ જાણી શકશે

વાત આવી અટપટી છે તોપણ શુદ્ધ ભાવનાળા પાનેએ કશો ખે
રાખનાની જરૂર નથી ખરો હીરો કદી ધૂળમા દટાએવો રહે તો પણ તેના
સત્યતા તેથી જતી રહેતી નથી બે અત કરણની પગીક્ષા વાય તો મ
તોષ માનવો અને ન વાય તો એના અપગીમક જનોપાસે પગીક્ષા થઈ
તોપણ શુ અને ન થઈ તોપણ શુ ? સમજી માણસે પોતે પવિત્ર અત કરણ
રાખી સુખસતોષ વધારવો અને પોતાના અત કરણના સ્ખાવનો પ્રમ
ગમા આપેનાને લાલ આપવો સર્વ વાતે પગિચર્ય છે તે ગમે તેવી અથ ય
પગીક્ષા પણ કરી શકે છે અને તેમા કાલ છે તેપણ સુખ્ય કાગળ છે એ કા
લના અગમા વાણી અને ક્રિયાએ સહાયભૂત વાય છે આ માગવી બી
જાનું અત કરણ ઝોળખવું અને પોતાનું ઝોળખાવવું પ્રયત્નથી કુ
વતું નથી એમ માનવુંજ નહિ મહાપુણ્યનાન વોદા પરમેશ્વરને ઝોળખી

છે. ખીજું હજારો ખલ હોય પરંતુ ભાઈરૂપે ખલ જે ન હોય તો ખીજું સધળાં ખલો નકામાં છે. હાથ વગર જે ઘડીવાર ચાલે તોજ ભાઈ વગર ચાલે છે. નિર્નિમિત્ત સ્નેહવાળા જે કાંઈ જગતમાં હોય તો તે ભાઈજોજ છે. નિમિત્ત-ને લઈને સ્નેહનું પાત્ર ગણાયેલી અથવા પ્રેમ દેખાડનારી સ્ત્રીઓનાં સાચાં ખોટાં મલિન વચનોથી છેતરાએલા જેઓ એવી વસ્તુની યોગ્યતા નથી જાણતા અથવા તેને ભારરૂપ જાણી સ્વતંત્ર થવા ઇચ્છા રાખે છે તેઓ ખરેખરા દુર્ભાગી અને સહાયને માટે પરતંત્ર રહેનારા સંસારના સુખમાં કાંઈ સમજતાજ નથી. જગતમાં શું લઈ જવું છે? પોતાનો ધર્મ અને સુવા-સ છે તેજ આખર કદ્યાણુ કારક છે. મારામાં કાંઈ વાક આવવાથી મને કદિ તેઓ વઢશે તો હું નીચું માથું કરી હાથ જોડી સાંભળી રહીશ. એ વખતે મારી યોગ્યતાથી તેઓ ડટલો સંતોષ પામશે? મારી ખાલખુદ્ધિથી કદિ હું કાંઈ સેવામાં ચુકી જઈશ કે કાંઈ અપરાધ કરીશ તો તેઓ હસી કાઢીને શીખામણથી મને વિવેક સમજાવશે ત્યારે હું કેવો ભાગ્યશાલી થઈશ. એમની કૃપાથી મને કાંઈ આંગળી પણ ચીંધી શકશે નહિ. મોટા મોટા રણસંગ્રામમાં એમની કૃપાથી હું નિશ્ચિંતપણે જય મેળવીશ. આખા રાજ્યનો ભાર કદિ મારા ઉપર નાંખશે તોપણ તે મને ફૂલના ભાર જેટલો લાગશે. અને કદિ કાંઈપણ ભાર નહિ નાંખે તો હું ઉપાધિ વિનાનો જે બનશે તે સેવા કરી આનંદમાં રહિશ. જીવતર આનંદમાં ગાળવું એજ સર્વ ઉદ્ધમોનું પરિણામ છે તો પછી મારા જેવું ખીજું કાણુ ભાગ્યશાળી? રાજ-નગરની પ્રજા પ્રતાપી પિતાજી ભૂપતસિંહના પાટવી કુવરને અસંભવિત રીતે ઘણે કાળે પાછા દેખશે ત્યારે તેઓ હર્ષમાં ઉભરાઈ જશે અને ગાંડી ઘેલી થઈ જશે ત્યારે ખીજા હિતૈષીની શી વાત કરવી? હું મારા આર્યમાઈ આગળ લીમલાને ક્ષમા અપાવીશ ત્યારે તેપણુ મારી ઉપર કેવા રાજી થશે? કાંઈની પણ પ્રસન્નતા મેળવવી એ ઈશ્વરપૂજનની ખરાબર છે. આટલેસુધી આ પરિણામ આવવાની આશાનું મૂલ્ય પ્રમાણિ કાકા હરિદત્ત છે. એટલા માટે મારે તો શું પણ મનુભા ભાઈને પણ તે પિતાતુલ્ય માનવા યોગ્ય અને કુલપરપરા પાળવા યોગ્ય છે. આમ વિચાર કરતા ખાલુલા નિદ્રા દે-વીને સ્વાધીન થયાં. આમ હવે ભવિષ્યના સુખસંગ્રામી વિચારોમાં સર્વના દિવસો જતા હતા. હરિદત્તે ઘરમાં ખાઈ માણસની આવશ્યકતાથી જે લાછુ-ખાઈને રાખ્યાં હતાં તેનું આ સ્થળે રહેવું એ લીમલા તરફના પ્રયત્નથી

બહાર ન હોતુ એ એક નાસી જે સુક્ષ્મતાનુસાર તરૂના સર્વ ખખર આ
ધ્યા કરે અને સર્વને વશ કરી લેતો તેને બારે ઇનામ આપનાની સરતે
ખીજ રૂપમા અત્રે મોકલવામા આવી હતી તેણે આકર રથા પછી નટવા
મુળી ગડ્યા તેટલા ખખર મોકલ્યા અને છેવટ માલુમાને લાનચો આપી
ભમાવી દેવાની યુજિત કરી તેમા તેની નહિ અને ઉવટા સર્વનો નિ
શ્વાસ પોતા ઉપરથી ઉઠના માડ્યો, તેથી તેને મનમા નિચાગે ઉઠવા
લાગ્યા કે “આટલી અવસ્થાસુધી મેં આ શુ કયુ” રાજનગગની ખટપટ હુ
જાણુ છુ રાજનગગની ગાદીનો ફાણુ અધિકારી છે તે માગ મમજવામા
છે તેમ છતાં લાલચના પાશમા બનાઈને મેં ક્યાઈ પગ વાળ્યો નહિ અહીં
આવીને પણ એજ કામમા મેં મન દીજુ પણ અહિ કાઈ માગી કારી કાંવે
તેમ નથી હવે આવી એમ થશે કે અહીંથી પણ મને કાઢી મેનો અને ત્યાના
સ્વાર્થી લોકો સ્વાર્થમા પાર નહિ પડવાયો તેઓ પણ મને ગમ્યો નહિ મેં
ઢેવી આજ દિવસસુરી ભૂલ કરી છે? હુ ગમે તેવો ડોળ કમીશ પણ મા
કપટ અતર્થામી સાક્ષી બહાર જાણાવ્યા વગર ઢેમ ગેશે? બાલુમા તો હવે
મને મેકાંયે પણ ચડવા દેતા નથી ફર્ગાકુવર બહુ રાખે છે તેનુ શુ જાણિયે
શુ કાગણુ હશે? હવે શુ કરવુ? દેગાટણની વાતની ખખર મેં ભીમલાને ન
આપી હોત તોપણ સાફ હતુ હવે છેવટ કાઈ ઉપાય નથી હિંદિતના
પગમા પડીને તેની માફી માગીને કાઈ દિવસ તે ઝાડ નહિ તેમ કવુ
પછી તો રાજ્ય પણ એનુ થશે એટલે ભીમલાની કાઈ આપણે બીક નહિ
રહે હુ સેના કવવામા બહુ કાઢી છુ પરતુ મન માફ ચયન છે તેથી તે સે
વાનુ ફળ યવાને વખતે કાઈ અવજી કરી બેસુ છુ વિ કાં છે આ અવતારને
એક તો દાસીપણુ ભોગવુ છુ તેમા વળી આધા પાછા કરુ છુ હવે મા
એકમાર્ગો થવુ એવો વિચાર છે અહીંનુ અનાજ ખાઈને કદિપદા તેનું
ભુકુ કરવુ નહિ, તેમ તેની છાની વાત પણ બહાર પાડની નહિ * ભી
મલા આપી ને કદિ આપી નાખત તો શુ આપત? યોહુ જીવવુ તેમા આ
વડી ખટપટ શામાટે જોઈએ? દુનિયા તો સ્વાર્થી છે જ્યાસુની હુ કાઈક
તેને ખખર પોચાડીશ એવી આશા છે ત્યાસુની તે માગી બે હાથે સનામ
કર્યા નેટલુ કરે છે, પણ કામ થઈ રહ્યુ ત્યાગે તેઓજ પાછા મારો નિશ્વાસ
નહિ કરે અરે જીવ, પ્રથમથીજ આવો નિશ્વાસ આપ્યો હોત તો ઢેરુ માડ

* નહારા જનસ્વભાવથી લાભને બ ત દાનિ યાય છે લોકોને રમ આવે ન આવે તેની
ચરકાર નહિ કરતા સદ્ભાવ ઉપર વધારે લક્ષ રાખવુ એજ નરાસનીય છે

હતું ? પણ આમાં હું અફસોસ શામાટે કરું છું ? જગતમાં એમ પણ થાતું આવ્યું છે તો મેં નવું શું કર્યું છે ? ” આમ વિચારમાં મુઝાયેલી લાહુ હવેપછી પોતે પ્રમાણિકપણું મેળવવાને મથન કરતી હરિદત્તના ધરમાં કામ કરતી હતી.

અનાદિથી ચાલતો કાલનો પ્રવાહ સર્વ પ્રાણીઓના દિવસોને ધડી પહોર એમ કટકે કટકે ગમે તેવડા લાંબા હોય તોપણ તેને તાણનો જાય છે. તે પ્રવાહમાં ગમે તો એક ક્ષણ ગયો હોય કે ગમે તો હજારો વર્ષ વીતી ગયાં હોય પણ તે વીત્યાપછી એક સ્વપ્નના તરંગ જોડલાંજ જણાય છે. ક્યાં દિવસ ઉગ્યો અને ક્યાં રાત પડી તે વ્યવહારનાં અનેક પ્રપંચ ભરેલાં કાર્યોમાં યુથાયેલાં પ્રાણીઓના જાણવામાંજ આવતું નથી. આ આટલું કરું, હવે-આટલું કરવાનું છે, આમ કરશુ તો આમ ઉદય થશે, વિગેરે વિચાર કરતાં કરતાં આયુષ્યનો અંત આવે છે ત્યાંસુધી પણ વિચારની પરપરાનો અંત આવતો નથી. જ જ થઈ ગયું તે તો જાણે વર્તમાનમાં હતુજ નહિ એવું થઈ જાય છે અને જોડલું વર્તમાનમાં હોય તેટલુંજ માત્ર સ્મરણમાં અને દેખવામાં આવે છે. જતા આવતા ક્ષણો, દિવસો, ઋતુઓ અને વર્ષો ચક્રની પેઠે અનુક્રમે કદપેલા હોવાથી એનાએ હોય એમ પાણીના પ્રવાહની પેઠે જાણવામાં આવે છે. પણ એનાએ હોય તો પદાર્થોની વૃદ્ધિ અને ક્ષય એવામાં આવે છે તે કેમ સંભવે તેનો વિચાર પ્રવૃત્તિવાળા મનમાં ક્ષણવાર પણ આવતો નથી. જેમ પાણીનો પ્રવાહ ક્ષણવાર પણ એનોએ નહિ છતાં નિરંતર જીવતાંસુધી એનોએ લાગ્યા કરે છે કેમકે તેનો અવિચ્છિન્ન રાતે તેનેતે રૂપમાં ચાલ્યા કરે છે. તેમજ કાલપણ તેનેતે રૂપમાં અવિચ્છિન્ન પ્રવાહવાળો હોવાથી એનોએ લાગ્યા કરે એમાં આશ્ચર્ય જવું નથી એ કાલમાં થયેલા પ્રાણી-પદાર્થોની ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ અને નાશને અનુસારેજ કાળનો પ્રવાહનું વેહેવું અંગીકાર થાય છે, પણ તે પ્રવાહ કેમ ચાલ્યા કરે છે એવી શંકા ટોચ કરે તો તે સાવ નિષ્ફળ છે કેમકે એ વાતનો ઉત્તર અતર્ક્ય છે. આગળ આવી ગયેલાં પાત્રોના દિવસો પણ સારા માઠા એ કાલના પ્રવાહમાંજ ચાલ્યા જતા હતા અને નવા પ્રાપ્ત થતા હતા, એટલે શરદના દિવસોને શી વાર લાગે ? પૃથ્વી ચારે દોર ફૂરના અતઃકરણની પેઠે સુકાઈને કઠણ થવા લગી હતી. ઝાડ-પાન સર્વ યુવાવસ્તાની પેઠે પ્રકૃષ્ટિત થઈ રહ્યાં હતાં. નદી-સરોવરનાં પાણી યોગીઓના મનની પેઠે નિર્મલ થવા લાગ્યાં હતાં.

(અપૂર્ણ.)

મળિરત્નમાલા

(સવધ પાને ૨૪૦ થા)

સારાશ એ કે સત્સગતિથી સધલુ થાય છે માટેજ સત્પુરુષો સત્સગ કરવાનો ઉપદેશ કર છે ભગવાન્ વ્યામર્જી કહે છે કે —

પ્રસગમજર પાશમાત્મન કચયો વિદુ ।

સ એવ સાધુષુ કૃતો મોક્ષદ્વારમપાવ્રતમ્ ॥

જગતમા પ્રસગ રહેવો એજ કોઈ દિવસ ન તુટે એવો પાશ છે એમ ત્રિ દ્વાનો કહે છે તેજ પ્રસગ જો સત્પુરુષોને વિષે થાય તો સુલુ મોક્ષનુ દ્વાર છે ૭
૭ એટલામાટે સસારના વિષયોનો અને તેને ભોગવનારા વિષયી લો કોનો આદિથી અનુભવાતો આવતો પ્રસગ છોડી દેને સત્પુરુષનો પ્રસગ રાખવો એકાદવાર પરિચયમા આવવુ તે સગ કેહેવાય અને નિરતર પરિ-
ચયમા આવવુ તે પ્રસગ કેહેવાય સારાશ કે નિરતર સુજનસમાગમ રાખ
વો શ્રી શકર ભગવાન્ પણ કહે છે કે:—

ક્ષણમપિ સજ્જનસગતિરેકા ભવતિ ભવાર્ણવતરણે નૌકા ।

ક્ષણવાર પણ જો સત્સગતિ રહે તો ભવસાગર તરવામાં વાણરૂપ થાય છે

આટલામાટે ઉત્તમ વૌધવાનનો પરિચય રાખી તેની પાસેથી સારા
વૌધ લેવો સત્વાધ આપનારા ગુરુનાં વચન સામઝવાનો અભ્યાસ એ
પ્રસગરૂપ સત્સગતિ છે તેનુ પાત્ર થવા વિવેક એ મુખ્ય સાધન છે વિ
વેક ન હોય તા આ સાચુ અને આ સ્વોટુ તથા આ યોગ્ય અને આ અયોગ્ય
એમ જાણવાનુજ પેહેલાં સુજે નહિ એટલામાટે સત્સગની પેઠે વિવેક પણ
ઉત્તમ પદની પ્રાપ્તિનુ શ્રેષ્ઠ સાધન છે કેમકે સત્સગાચ વિવેકાચ લભતે
જ્ઞાનમુત્તમ (સત્સગ અને વિવેકથી ઉત્તમ જ્ઞાન મળે છે) માટે વિવેક સ
હિત સત્સગતિ થાય તેજ બ્રહ્મગતિના હેતુરૂપ પ્રથમ સાધન છે

દાન એ બ્રહ્મગતિનો વીજો હેતુ છે દાન એટલે પાત્ર પ્રમાણે ધનાદિક
આપવુ તે પોતાપાસે હોય તેવી ધનાદિક વસ્તુ વીજાના ઉપયોગમાટે આ
પવા તેઉપરથી પોતાનુ સ્વામિત્વ નિવારણ કરી જેને આપવુ હોય તેનુ
સ્વામિત્વ કલપાય છે મુરયત્વે કરી ધન વસ્તુ દાનવિષયમા ઉપયોગી
છે એ ધન શબ્દમા પશુ, ધાન્ય, પૈસો, પૃથ્વી, ઘર અને વિદ્યા એ શબ્દોનો
સમાવેશ થાય છે, માટે જેને જેનો ઉપયોગ હોય તેને તે ઈશ્વરપ્રીતિર્થ આપવુ

તે દાન કેહેવાય. જૈઓ સંપત્તિવાન થઈને આપતા નથી અને ભોગવતા નથી તેની ત્રીજી ગતિ એટલે નાશજ થાય છે, માટે દૈવયોગથી પોતાની પાસે હોય તે પાત્રને આપવું અને આપીને અર્થીનો આશીર્વાદ લેવો. દાન આપવું એ અતિ કઠણ કામ છે કેમ કે ઉદારતા વગર દાન અપાતું નથી. ઉદારતાને અગે દયાપણ સાથેજ આવી જવાનો સંભવ છે. માટે ધન વિદ્યા વિગેરેનું સારી પેઠે દાન કરવું. જેમ જેમ દયાથી દાન વધતું જાય તેમ તેમ અંતઃકરણ નિર્મલ થતું જાય છે અને બ્રહ્મગતિમાં પ્રેમ વધતો જાય છે. રજોગુણી, તમોગુણી અને સત્ત્વગુણી પ્રકૃતિ પ્રમાણે દાન પણ ત્રણ પ્રકરનાં છે. કોઈ-એ આપણું કામ કર્યું હોય તેનો વદલો વાઢી દેવા માટે આપવામાં આવે અથવા સ્વર્ગાદિકનું ફલ પામવામાટે દેવામાં આવે અથવા મનમાં કાંઈ ક્લેશ-પૂર્વક આપવામાં આવે છે તે દાન રાજસ કેહેવાય છે. સારો દેશ કાલ વિગેરે ન હોય તેમાં આપવામાં આવે, અથવા માટ ચારણોને કે નટ લોકોને આપવામાં આવે અથવા પાત્ર મઝ્યા છતાં પણ અશ્રદ્ધા વિગેરેથી સત્કાર વિના અવિવેકથી આપવામાં આવે તે તમોગુણી દાન કેહેવાય છે. દેવાનો નિશ્ચય થયા પછી જે દાન સારો દેશ કાલ અને પાત્ર જોઈને પરાર્થમાટેજ પ્રેમથી આપવું તે સાત્ત્વિક દાન કેહેવાય. ત્રણ દાનમાં સાત્ત્વિક દાન શ્રેષ્ઠ છે, રાજસ મધ્યમ છે, અને તામસ દાન હીન છે. અર્થાત્ સર્વ પ્રકારથી સાત્ત્વિક દાન શ્રેષ્ઠ છે માટે સત્ત્વગુણી દાન કરવું. ઉપનિષદ્ તો શ્રદ્ધાથી દેવું અને અશ્રદ્ધાથી પણ દેવું એમ આજ્ઞા કરે છે તે ઉપરથી એમ મનાય છે કે આપવું એ શ્રદ્ધાથી અપાય તો વહુ સારું પણ સાવ નજ અપાય એના કરતાં અશ્રદ્ધાથી પણ અપાય એ કાંઈ સ્વોદે નહિ. વ્યવહારમાં પણ દૃષ્ટાંત છે કે નહિ મામા કરતાં કેહેણો મામો સારો. તો આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે શ્રદ્ધાથી ધન વિદ્યા વિગેરેનું અર્થીને દાન આપવું એ બ્રહ્મગતિનું હેતુ છે, માટે તે ગતિ પામવાને ઇચ્છનારાએ દાનપર પ્રીતિ રાખવી.

મૂલમાં દાનને ઢેકાળે દાંતિ શબ્દ પાઠ ફેરે દેવાય છે તેનો અર્થ વિચારતાં તે પણ બ્રહ્મગતિનું સાધન યોગ્ય છે. મોક્ષદ્વારના ચાર દ્વારપાલ જ્યાં કહ્યા છે ત્યાં શમ, સંતોષ સત્સંગ, અને વિચાર એ ચાર કહ્યા છે. તો તેપ્રમાણે દાંતિ શબ્દ પણ વંધ વેસતો છે. દાંતિનો અર્થ તપ અથવા દમ એટલે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ એમ થાય છે. બ્રહ્મગતિ એજ મુક્તિ અને મુક્તિ એજ બ્રહ્મગતિ છે. તેની પ્રાપ્તિમાટે તપની અને તપરૂપ ઇન્દ્રિયનિગ્રહની ધર્મીજ જરૂર છે.

કાળા ઘડામા જેમ પાળી રહે નહિ તેમ અજિતેન્દ્રિય માણસમાં બોધની વાત રહેતીજ નથી. સર્વ પ્રકારની શક્તિ આપનાર ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહજ છે અને તે ઇન્દ્રિયનિગ્રહ મનના નિગ્રહથી થાય છે. શ્રોત્ર આદિ ઇન્દ્રિયો વાહારના શબ્દાદિક વિષયોમા અતિ આસક્ત ન થઈ જતા તે ઇન્દ્રિયો સદ્વિચારમાં અથવા સ્વસ્વરૂપ જાણવાના પ્રયત્નમા લાગે અને મનને મથી ન નાણે તેનું નામ નિગ્રહ કેહેવાય. એ મોટામા મોટું વપ છે અને તે વ્રહ્મગતિના ત્રીજા હેતુરૂપ છે. માટે કલ્યાણ ઇચ્છનારાએ દાતિ એટલે ઇન્દ્રિયોનું દમન કરવું જોઈએ. જેઓ ઇન્દ્રિયોનું દમન કરી નથી જાણતા તેઓ વ્રહ્મગતિને કોઈ ધ્રિવસ પણ પામતા નથી.

વિચાર એ ત્રીજો હેતુ છે. એવિષે આગળ પણ લખાઈ ગયેલ છે. વિચાર અને વિવેક તે એકજ કેહેવાય અને તેનો અર્થ એ કે નિશ્ચ અને અનિત્ય વસ્તુનો સમજીને નિશ્ચય કરી અનિત્યનો ત્યાગ કરવો ને નિશ્ચયનું ગ્રહણ કરવું. અપરોક્ષાનુભૂતિમા કહ્યું છે કે—

નિત્યમાત્મસ્વરૂપ હિ દૃશ્ય તિ તદ્વિપરીતમ ।

एवं यो निश्चय सम्यक् विवेको वस्तुन स वै ॥

આત્મસ્વરૂપ છે તે નિત્ય છે. વાકી જે નજરે દેખાય છે તે અનિત્ય છે. એવી રીતે જે નિશ્ચય થાય તેજ વસ્તુવિવેક કેહેવાય.

આમ નિશ્ચય આત્મસ્વરૂપ અને અનિત્ય દૃશ્ય સર્વ નાશયત જે કાંઈ છે તેનો સારી રીતે નિશ્ચય કરવો. વે વસ્તુ મેલી થઈ હોયતેમાં એકને જુદી કરીએ એટલે વીજી એનીમેલે જુદી થઈ જાય છે. દાઢચોંચા એકઠા થઈ ગયા હોય તે માધી દાઢ વાઢી લઈએ એટલે ચોંચા એનીમેલે જુદા થઈ જાય છે. ઘરમા અધારુ હોય ને કાંઈ પ્રકાશ થાય તો અધારુ એનીમેલે સમી જાય છે. આવાનો રસ અને મોઠલુ માથે હોય તેમાથી રસ જુદો પાડિયે એટલે મોઠલુ એનીમેલે જુદુ પડી જાય છે. એમ એકના નિશ્ચયથી વીજાનો નિશ્ચય થાય છે. સિદ્ધાંત એ સમજવો કે આત્મા અરૂપ છે એટલે તે ઓઢાણાતો નથી ને વ્યાપક છે તેથી કઢાતો પણ નથી. માટે જેટલું નામરૂપ જોવામા આવે છે તેટલું વધુ જાણીને અઢગુ કરી નાશ્યુ એટલે આત્મા પછી સહેજે જહ્યો, કેમ કે પછી જે અવશેષ રહે તે આત્માજ છે. જેમ ફોતરાને સાઢ એક હોય તે વણતે જો ચોંચાને જાણવાની ઇચ્છા કરિયે તો જણાય નહિ, પણ સાઢ

ઉપરનાં ફોતરાંને સમજીને પછી તેને દૂર કરિયે તો ચોखો એનીમેલે જહે. તેમજ જો અનિત્ય નામરૂપ એમ ને એમ રાखી આત્માને ગોતિયે તો તે જહે નહિ, પણ અનિત્ય નામરૂપ તજી દર્ડે તો પછી આત્મા ગોતવોજ પડતો નથી, કેમ કે અનિત્ય નામરૂપ તજતાં જે કાંઈ છે તે આત્મજ છે. આટલા માટે નિરંતર નિશ્ચાનિશ્ચનો વિચાર કરવો. સાઝ ઉપરથી ફોતરાં ઉતારવાને ડહાલ, સૂશલ, સુપહું, અને હાથ, એ ચાર સાધનો જોઈએ છિયે, તેમ આત્મ-સ્વરૂપ જાણવા ને નામરૂપ દૂર કરવાને સત્સંગ, સુવિચાર, સત્શાસ્ત્ર, અને સદ્ગુરુ એ ચાર સાધનો જોઈએ છિયે. સાઝની ઉપર ત્રણ છાલ હોય છે તે ત્રણેય છાલ ઉતરે સારે તે શુદ્ધ ચોखા થાય છે. જો કદી ત્રણ છાલ ન ઉતરે તો તે ડગે નહિ પણ તેમાં સ્વાદ થાય નહિ. તેમ અહીં ત્રણ દેહ અને તે ત્રણ દેહનું અભિમાન તજે તો જીવન્મુક્ત થાય છે. અને એક વે રહે છે તો જન્મ તો ન આવે પણ અહીં સુખ થાય નહિ. અર્થાત્ છતે દેહે સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ દેહ અને જાગ્રત સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા તજે તો સુખ પામે. તે સજવાની રીત એવી છે કે આ સ્થૂલ દેહની સ્થૂલ દેહ, જાગ્રતઅવસ્થા, અને વિશ્વ અભિમાની એ ત્રિપુટી છે; સૂક્ષ્મ દેહની સૂક્ષ્મદેહ, સ્વપ્નાવસ્થા અને તૈજસ અભિમાની એ ત્રિપુટી છે; તથા કારણની કારણ શરીર, સુષુપ્તિ અવસ્થા અને પ્રાજ્ઞ અભિમાની એ ત્રિપુટી છે. એ ત્રણે દેહની ત્રિપુટી મારાથી અઢગી છે અને હું તેનાથી અઢગો છું તથા તેનો સાક્ષી તુર્ય છું તથા તુર્યે આવ્યો એટલે તુર્યનો પણ સાક્ષી હું છું, કેમ કે જેમ ત્રણ દેહ ને તેની ત્રિપુટી જાણી તેમ તુર્યપદ પણ જાણ્યું. આવી રીતે જાણવાથી જીવન્મુક્ત દશા થાય છે.

ઉપરની ત્રણ ત્રિપુટી ત્રણ દેહની છે. પોતાના સ્વરૂપની નથી. જાગ્રત અવસ્થામાં હું જાગું છું, આ કામ વધાં હું કરું છું, એમ જાણી સર્વ દ્રવ્ય પદાર્થ પોતાના કરી માનવામાં આવે છે, પણ જ્યારે નિદ્રા આવે છે ત્યારે સર્વ ટક્કી જાય છે; માટે એ કૃત્યો સર્વ સ્થૂલ ત્રિપુટીનાં આપણે અજ્ઞાનથી આપણામાં માની લીધાં છે. જે કાંઈ વસ્તુ પદાર્થ આદિ છે તે સર્વે સ્થૂલ-ત્રિપુટીનાંજ છે. આપણે જાગતા હોઈએ ત્યારે પેટીમાં દ્રવ્ય વસ્ત્ર અલંકાર મેલી તાલુ દર્ડે કુચી પાસે રાखી આ સઘળું મારું છે એમ માની સુઈ જઈએ. પાછાં કોઈ ચોર આવે તે જે કાંઈ માંહી મેલ્યું હોય તે સર્વ કાઢીજાય છે. તેની સ્વર કેમ નથી પડતી? નથી પડતી તેનું કારણ એજ કે એ સમયે સ્વપ્ન

ત્રિપુટીનો વ્યવહાર શરૂ થયો હો છે અને સ્થૂલ ત્રિપુટીનો વધ વયો હોય છે જ સમયે સ્વપ્નત્રિપુટીનો વ્યાપાર ચાલતો હોય ત્યારે સ્થૂલ સત્ત્વથી કશું જાણવામાં આવતું નથી આપણે જાણવામાં આવે છે તે વસ્તુને કોઈ વસ્તુના કારે, કોઈ મશકરી કરે કે કોઈ ગાળ દર્શાવે, તોપણ સ્વપ્ન પડતી નથી શુ આ સમયે આપણી ઇન્દ્રિયોનો નાશ થઈ ગયો છે? ઇન્દ્રિયો તો એનીય છે પણ સ્થૂલત્રિપુટીનો એ સમયે અભાવ હોવાથી જાણવામાં નથી આવતું જે કાલે સ્વપ્ન થયું હોય તે કાલે તે સ્વપ્નમાં જે દેખે છે તે જે વ્યવહાર કરે છે તે સત્ય માને છે પરંતુ વ્યવહાર કરૂ છું તે સર્વ જુઠો છે એમ જાણી શકાતું નથી, કેમકે સ્વપ્નની ત્રિપુટીનો જેટલો વ્યવહાર દેખવા કરવામાં આવે છે તે જોકે સ્વપ્નત્રિપુટીનો છે તોપણ અજ્ઞાનથી પોતામાં માની લેવામાં આવે છે જે વસ્તુને સુષુપ્તિ વ્યાપે છે તે વસ્તુને સ્વપ્નત્રિપુટીનો પણ અભાવ થાય છે એ સુષુપ્તિમાં નિશ્ચિત્તવેદિશ એમ જાગૃત ત્યારે જાણિયે ઢિયે પણ 'હું કોઈ નથી જાણતો' એમ જે સ્વપ્નના અભાવથી જાણવામાં આવ્યું તે સુષુપ્તિ અવસ્થાનો અનુભવ જાગ્યા પછી જણાયો અહીં પણ મેં કોઈ પણ જાણ્યું નહિ એ સુષુપ્તિની ત્રિપુટી પણ અજ્ઞાનથી પોતાનામાં માની વેસે છે માટે અજ્ઞાનને મેલી સ્થૂલ સૂક્ષ્મ અને કારણ તથા એ ત્રણ શરીરના ભોગને અલગ કરી જાગૃત સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ અવસ્થાને અલગી કરીને તુર્યાવસ્થામાં આવવું અને પછી એ અવસ્થાને પણ મેલી તેનો દૃષ્ટા હું શુદ્ધરૂપ વાકી નામ રૂપ દૃષ્ય જે કોઈ છે તે મારા નથી એમ જાણવું એ વિવેક કેહેવાય એ વિવેક થવા માટે બ્રહ્મવિદ્ સદ્ગુણસપન્ન ગુરુને શરણે જવું જોઈએ જેથી આ લક્ષ ચોરાશીનો ફેરો ટક્કી જવાનો ઉપાય-હાથ લાગે

ચોથું સાધન સતોષ છે જે કોઈ વ્યવહાર કરવામાં આવતો હોય તે શાતપણે કરવો અને અનેક અન્ન વસ્ત્ર ઇચ્છા પ્રમાણે લાવા પેહેરવામાં આવતા હોય તેથી તૃપ્ત રહેવું પરેચ્છાથી કોઈ મલે તે મલે પોતાને કોઈ લોહ પતા રાસવી નહિ કહ્યું છે કે -

લબ્ધ વાપિ ન વા લબ્ધમત્પ વા વહુલ તથા ।

નિષ્કામેનૈવ ભોક્તવ્ય સદા સતુષ્ટમાનસૈ ॥

કોઈવાર મલે, કોઈવાર ન મલે, થોડું મલે, કે વળ મલે, તે સતોષ પામેલા મનવાળાએ ભોગવવું અને કોઈ પણ કામના ન રાસવી

કોઈ સારો પદાર્થ મળ્યો હોય તે પોતે તરત ખાઈ જાય ને બાકી વધે તે વેંચી નાંખે અથવા કોઈ સારો પદાર્થ હોય તે મારે કામ લાગશે એમ જાણી રાખી મેલે ને કોઈને આપેપણ નહિ. એમ પોતાને માટે ભોગવવા માટે કરવું તે કામના કેહેવાય ને તેવી કામના ન હોય તો નિષ્કામ કેહેવાય. એમ નિષ્કામ થઈ મળે તોપણ ઠીક ને ન મળે તોપણ ઠીક એમ ચિત્તમાં થાય તે સંતોષ કેહેવાય. શ્રી ભગવાને પ્રણ કહ્યું છે કે.—

यदृच्छालाभसंतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः ।

સુખ દુઃખ જેનાં ટલી ગયાં છે અને જે મત્સર વિનાતો છે તે પુરુષ જે મળે છે તેથી સંતોષ માનીને રહે છે.

સંતોષીને સુખ દુઃખ થતાં નથી, મત્સર થતો નથી અને જે મળે તેમાં તૃપ્ત રહી લોલુપતા રાખતો નથી.

આવી સાક્ષીઓ અનેક છે માટે સમજવાનું એ છે કે ન મળે તો શ્રદ્ધા ન કરવો ને મળે તો જે મળે તેથી સંતોષ રાખવો. એવી શ્રેષ્ઠ વૃત્તિ વિના બ્રહ્મ-પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી કે જેનાથી મહાન મુમુક્ષુઓ અક્ષય પદ પામ્યા છે. આટલા માટે આ ત્વોથા સાધનની ઘણી જરૂર છે.

આગળ કહ્યું કે જેઓની સર્વમાંથી આસક્તિ ઊઠી गई હોય ને વૈરાગ્ય થઈ ગયો હોય, જેઓએ મોહને મટાડ્યો હોય અને જેઓ શિવતત્ત્વ એટલે પરબ્રહ્મ ईश्वरમાં નેષ્ટા રાખનાર હોય તે સંત કેહેવાય તેમાં પ્રથમ વૈરાગ્યવિષે વિવેચન આ પ્રમાણે:—

મંદ વૈરાગ્ય, સાધારણ વૈરાગ્ય, ઉન્મુનિ^૧ વૈરાગ્ય, તીવ્ર વૈરાગ્ય, અને નિર્મલ વૈરાગ્ય, એમ પાંચ પ્રકારનો વૈરાગ્ય કેહેવાય છે. એ વૈરાગ્યને સાધુ મુમુક્ષુ જિજ્ઞાસુ અધિકારી અને વિવેકી એ પાંચ પુરુષો સાધી શકે પરંતુ એમાં પણ સ્થલભેદ છે. જે સંત અને જ્ઞાની હોય તેને સ્વરો વૈરાગ્ય વેસી જાય છે. જેને પાંચેય વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થઈ હોય તે પરમ વૈરાગી કેહેવાય. જેને પાંચેય વૈરાગ્ય થયા ન હોય તે મળે સન્યાસી હોય તોપણ ચારે કોરે ટપલા ધાય અને શાંતિ પામતા નથી. આપણને કમાણી થોડી-હોય અને સ્વરચ જ્ઞાણ હોય તેથી વ્યવહારમાં આવી પડતી અનેક પીડાથી

^૧ આ નામની દશા કેહેવાય છે તેને અહિં વૈરાગ્ય નામથી લેખેલી છે.

વઢ્યો આ સસાર આ કરતા વૈરાગી થઈ ચાલી નીકળિયે તો સારુ એમ મનમા કટાઢો આવી જાય છે-એ વૈરાગ્ય જ્યાસુધી દ્રવ્ય ન મળ્યુ હોય ત્યા સુધી રહે, પણ જ્યારે દ્રવ્ય મળે અને સ્વાવા પીવાનો વ્યવહાર વરાવર ચાલે એટલે ટઢી જાય છે વઢી કોઈ સમયે સ્ત્રી પુરુષને-લેશ થયો હાય તો તેની પીડાથી મનમા વૈરાગ આવી જાય, તે જ્યાસુધી એ લેશ ન મટ્યો હોય અથવા તેને મટવાનુ વીજુ કારણ ન વન્યુ હોય ત્યાસુધી રહે કે, અને લેશ મટ્યો કે તે ટઢી જાય છે વઢી કોઈ વલતે અનેક ઉપાયો કરી કરીને થાકી જઈએ પણ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય નહિ તેથી સસાર ઉપર અભાવ આવી વૈરાગ્ય આવી જાય છે, તે જ્યાસુધી પ્રજા ન થઈ હોય ત્યાસુધી રહે છે, પણ પ્રજા થઈ કે તરત તે ટઢી જાય છે એવા અનેક પ્રકાર થી જ મનમા વલેશ આવી વૈરાગ્ય થાય છે તે મદ વૈરાગ્ય કેહવાય એ વૈરાગ્ય જ્યાસુધી કઈ દુઃખ હોય તે ન મટ્યુ હોય ને સામર્થ્ય વરતુ હોય ત્યાસુધી જ રહી શકે છે સ્વર્ગાદિકના અનેક સુખ આપનારા વૈભવોની વાત સામઢીને અહીંના સુખમાં અભાવો આવીને વૈરાગ્ય થાય તથા પૃથ્વીઉપર કોઈ મહાલક્ષ્મી વાનના સુખ ને વૈભવજોઈ આપણને આપણા થોઢા સુખ અને થોઢા વૈભવ ઉપર અભાવો થઈ વૈરાગ્ય થાય છે એ સાધારણ વૈરાગ્ય કેહે વાય જ્યાસુધી સામઢેલા અને જોયલા સુખની અને વૈભવની પ્રાપ્તિ નથી થતી ત્યાસુધી તે વૈરાગ્ય રહ્યાજ કરે છે કાઢાતરે તેવો યોગ વને તો તે વૈરાગ્ય ટઢે આ સાધારણ વૈરાગ્ય મદ વૈરાગ્ય કરતાં વધાર વલત સુધી રહી શકે છે પણ તે ડલટો વધન કરે છે આ વાળીથી લવલવ કર્યે કોઈ વઢવાનુ નથી કોઈપણ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય તો આપણો અર્થ સરે જે કોઈ નજરે જોવામાં આવે છે તે તો જોતા જોતામા ટઢી જવાનુ છે ઇ સાદિ આપણા મનમા વૈરાગ્ય આવે તે ઉન્મુની વૈરાગ્ય કેહેવાય મન હારી જાય ત્યારે આ ઉન્મુની વૈરાગ્ય થાય છે જેમ કે—

વાગ્વાદેન વિનિર્મુક્ત સતુષ્ઠો યન કૈનચિત્ ।

અસ્થિર મનુતે સર્વ વિરક્તો નિર્મનસ્ક્રભાક્ ॥

પોતે મળ્યો હોય તેનુ અભિમાન કરીને કોઈને સાથે વાદ ન કરે, સતોષથી વરતે અને જગત્ સર્વ નાશવાઢુ છે એમ દેલે તેને ઉન્મુની વૈરાગવાઢો સમજવો.

સહજ સૂચના.

ઈશ્વરકૃપાની અનુકલના એ ઉદ્યની પરંપરા ઉપરથીજ યોગખ્યાય છે. કલિકાલના ભારે પ્રવાહમાં ધર્મ કર્મ ન્યાય નીતિ ઉપરની આત્મ પ્રતિદિવસ લોહાના હૃદયમાંથી જોછી થતી જાય છે. તેવા સમયમાં સમુદ્રમાં સાથવા જટલું આ પુસ્તક પણ પોતાનું યથાયોગ્ય કામ કરતું ઉદ્ય પામતું જાય છે એ થોડા આનંદની વાત નથી. એ સમય પ્રાપ્ત થવાનું સર્વમાન માનવંતા વેદધર્મ સભાના ભાવિક સભાસદોને અને કેટલેક અશે તેના આ-હુકજનોને છે. ઈશ્વર એજોને દીર્ઘાયુષ્ય અને તત્ત્વપર પ્રીતિવાળા રાખે છે જથી આ પુસ્તક પોતાનો ધર્મ યજ્ઞવવામાં પૂર્ણ સમર્થ થાય.

ગયા વર્ષમાં સુબોધક ૪૨ વિષયો આવ્યા છે તેમાં પ્રાગ્બંધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત અને મણિરત્નમાળા એ બે ચાલુ વિષય હોવાથી આ વર્ષમાં પણ આવશે. એ પૂર્ણ થવા પછી બીજા વિષયો સમય અને ચોપાનિયાની યોગ્યતા ઉપર લખાયેલ થશે. ચોપાનિયું અવસ્થા પ્રમાણે આદ્યું જાય છે, પાઠશાળા પણ ચાલી જાય છે અને તે શિવાય પુસ્તકો જે છપાયેલાં છે તેની ફરીને આવૃત્તિ થાય છે. ભગવદ્ગીતાની બીજી આવૃત્તિ થઈ છે, શ્રીમદ્ ભાગવતની બીજી આવૃત્તિ થોડા દિવસમાં બહાર પડશે અને ચોગ્રાસિષ્ટનું ચોપાનિયું આદ્યા કરે છે. આ માર્ગેથી જે કંઈ કરવાનું છે તે એ કે આર્યબાલકો ધર્મભ્રષ્ટ ન થતાં સ્વધર્મ પાળે તેવા ઉપાયો થાય. થોડાક ખેદની વાત એક એ છે કે સભાનો હેતુ વારંવાર પોકાર કરી જણાવ્યા છતાં લોકોનું મન તે તરફ હજી ખેંચાયું નથી. નાચતમાળા કે શુભરાદિકની વાતોમાં ભમી ગયેલાનાં ચિત્ત ખેંચાવાં પણ કઠણ. જે જાણે તેવા હોય છે તેમાંના પણ પુસ્તકો વાંચી પૈસા ગાળી ખાય તેવા થઈ ગયે તેમ હોય એટલે પછી વાતજ શી કરવી? હશે. ઈશ્વર સર્વનું કલ્યાણ કરે અને સેજો સ્વધર્મને યોગ્યપે એજ છેવટ કર્તવ્ય છે. જે સભા ધાર્યા પ્રમાણે દ્રવ્ય મેળવી શકે તો આર્યધર્મપ્રકાશ જોઈ મૂલ્યે અથવા મફત આપવાનો સમય પણ આવે, પરંતુ આપણામાં લોકોને ધર્મવિષય ઉપર એટલો ખર્ચ આગ્રહ હોય એમ જણાતું નથી. ઘરનાં પાંચ માણસ સાથે દોઢ દોઢ રૂપીયાની ટીકટ લઈને બાર મૈનામાં જોછામાં જોછાં બાર વાર નાટક જેવાય અને બિનલક્ષ ખેલો બેરાંજોને ખતાવી નીતિનો નેજો હાથમાં આવ્યા એવ

મનનતા ગાળા મેહીયાઓ તેમ ટપીયા નાખી કે એમન નહિ પણ ખીન્ન
તેના માન ન આ જમો મોખને ખાતર મનાયેના રોનાથી તે તે કામો ક
ગતા નથી વધાર નાણાં વ્યય કરતા હો, પરંતુ તેવાં મોને ખાર જેને માર
કરીયા ધર્મમળ સી નિમિત્તના ખગ્યનાનુ કા / કહે તો, હકના એ નામે,
કાગા કે તે કામન મોખનું મનાયેનું નથી કીર્તિના લાભ માટે દલજે
નાણા નામે પણ મીર્તિ ન મળે તેમ હોય તો તો પૈતા પણ નાના કીક છે
આપો એ વિચાર ક ના નથી મેહા હવે એમનેન માર વિનમ સ્વિચાર
આપને અને તેમો ધમપર પ્રીતિનાળા થો મમાને કવ્ય ઉપાનન કરનાનું
પુસ્તકોના વેચાણ ઉપર છે તે માંગેથી તેના લોટા ખાને કમાવે પણ પ્ર-ત-
લગને આશ્રય આપતા વને તો તે પદા ધણુ

જેમ ધનિક વગની તરફના સ્તોષ થતો નથી તેમ વિદ્વાન વર્ગ ન
ગ્રંથી પણ સ્તોષ થતો નથી, કેમકે તેઓ પણ વનનો વૃદ્ધિ કરતા પૈનાની
વૃદ્ધિ ખાતર કામ કરું રોય તો વચારે ચોગ્ય મળે છે પણ તેમા એઓ
નિગપરાસી છે, કેમકે તેમની વિવાની પરીના આ ટકાન જાતુ કહા થઈ
પડી છે પરંતુ અમે તેઓને પણ અગિત ન આપાને તેન માર્ગેથી વ
ર્મનો ઉત્થ વનાનુ ઠગીયે િયે સન પ્રમારે આન છે મમયપત્તે ન
આશ્રય ધનિક અને વિદ્વાનવર્ગનો મળે છે તે પ્રમાણે વે ધર્મમળા
પોતાનુ કાર્ય મ ગતિથી કયા ને છે તો આશા રહે છે કે ટીપે ટીપે મ
માન લાય એ ગીતિ પ્રમારે દ્વાર વિનમ પણ મુખ્યાર્થ મમાન ઉપર ઉ
પર આવેલુ માપો નેહુ [તમા-તુ]

પ્રાગ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત

(મજબ ગણા વાતે પાન ૨૫૬ થી)

દોષથી મુન્ત વયેતો સ્વત મિદ્દ મુદ્દ મામાસ જેમ ઉન્નત થાય
તેમ સ્વસ્થ આકાશમા વાદળા મેધથી મુન્ત વધ ઉન્નત થયા હતા
અમાગી ગતમા સ્વસ્થ દેખાતા તાગરો મોતેગી જુદાનાગી જાગી આ
હીના જરી મોખા આપતા રતા અન્નનાગી રાતમા આત્મસ્વધની
પેઠે આત્મલ વગરના સદ્ સી િગ્ધો મુન્તો મા દર્શાવી પેઠે આત્મ માથી
દુર્વાર્થ કરતા હતા લોકો મા મત આન ના ઉત્તમની પેઠે આત્મ મા દેતા

હતાં. પશુઓ નવીન ધાસ ચરીને રૂઢ પુઢ બની ગયેલાં હતાં. લોકોનાં ધરોનાં બળીયાંમાંથી ધૂપ-દીપનો સુગંધ ચાલ્યો આવતો હતો. આ સમયમાં કશળીબા સવારના પહોરમાં નિત્યકર્મ પોહોચી પોતાના વાસમાં બેઠાં ઉઠી વિચાર કરતાં હતાં. “અહો જગન્નિયંતાએ ઢેવી રચના કરી છે! માણસના અંતઃકરણ ઉપર બ્યાં વિચાર કરિયે ત્યાં મન બુદ્ધિ જેમ ઈશ્વરસ્વરૂપનો વિચાર કરતાં હારી બય તેમ હારી બય છે. જગતમાં જપ-તપા દિક ઘણું ઘણું સાધનો હશે પણ કાંઈ પણ સાધન બીજાનું અંતઃકરણ ઓળખવાને કામ લાગતું નથી. આમ હોવાથી ઘણી ઘણી વાર જલમાં સ્થલ અને સ્થલમાં જલની બ્રાંતિ જેમ દુર્યોધનને થઈ હતી તેમ માણસને હિતૈષીમાં અહિતૈષી અને અહિતૈષીમાં હિતૈષીની બ્રાંતિ થઈ બય છે. તે થયેલી બ્રાંતિપણ બ્રાંતિ છે કે ખરી વાત છે એનો નિશ્ચયપણ પ્રસંગને અનુસરતો સર્વ માની લેછે. અહો, મોટાં મોટાં રાજ્યો પાયમાલ થઈ ગયાં, સસાર દુઃખરૂપ થઈ પડ્યો અને સારાં કુટુંબો વનમાં રખડી રઝળી ભુવાં તે અંતઃકરણની પરીક્ષા નહિ થવાથી થતી બ્રાંતિને લીધેજ. અંતઃકરણની પરીક્ષામાં મોટા વિદ્વાન, ઝવેરીઓ અને કળાકૌશલ્ય બાળનારા પણ થાકી બય છે. આ ઉપરથી એવી અદ્ભુત રચનાના કર્તાની ઢેવી અગાધ શક્તિ છે તે પ્રત્યક્ષ જણાઈ રહે છે. જેવી વાણી અને ક્રિયા કરવામાં આવે તે ઉપર અંતઃકરણની પરીક્ષા રહી છે, કેમકે એમ કહેવાય છે કે બીજા હોય તેવું ઝાડ થાય, અથવા હૈયે હોય તેવું હોઠે આવે. પણ આ પરીક્ષા પણ અનુમાન પ્રમાણથી કરી શકાય તેવી છે. આવો પ્રસંગ છે છતાં સમજીએ ઉદાસ થઈને બેસવાનું નથી. નહિ ઓળખાતું અંતઃકરણ પણ ઘણો કાળ જતાં અને ઉપરના આચરણથી એનીમેળે ઓળખાઈ જવુંજ ને-ઈએ એમ માની વ્યવહારનાં કાર્યો પ્રસંગને અનુસરીને કર્યા કરવાં નેઈએ. આપણને એમ લાગે છે કે અંતઃકરણ ઉપરનાં વાણી-ક્રિયાથી ઓળખાય છે પણ તે વાણી-ક્રિયા દંભભરેલાં હોય તો ભૂલ થાય છે; પણ આંહી એમ માનવું કે સાચો અને ખોટો સીકા નેકે રંગ વિગેરેથી સરખો લાગે છે તો પણ તે પારખની આગળ તેના ઘણા કાળના આભ્યાસને લીધે આ ખોટો અને આ ખરો એમ જુદો પડી રહે છે તેમજ પરીચયમાં આવેલાં અને નહિ આવેલાં અંતઃકરણની પણ પરીક્ષક પરીક્ષા કરી શકે એમ માનવાને પણ ઘણું કારણ મળી આવે છે. કેમ કે એમ ન હોય

તો જગતમા દોઢનુ દોઢ વિશ્વાસસ્થાન થાયજ નહિ અને વિશ્વામ
સ્થાન ન થવાથી જગતમા મહા અવ્યવસ્થા થઇ જાય કેમકે સમગ્ર કાર્યો
અને સમયો વિશ્વાસથી થાય છે અને ખરાય છે અત કરણુ ઝોળખવામા
બહુ વિવેકમુદ્ધિ રાખવી જોઇએ તેને ઝોળખવાના સાધન ઉત્પન્ન થતા
તે સાવન ઉત્પન્ન થવાનુ કારણુ અને પ્રસંગ સુધાત સર્વ જણવાની જરૂર
પડે છે માટે તેનો અનુભવ લેતા લેતા સાવનો સારા જણાય તો અત કરણુ
સાડ અને નરતા જણાય તો નરતુ ઠરાવતા પેહેવા એવો નિશ્ચયપણુ રાખ
વો કે ઘણા સાધનોથી પવિત્ર મનાયેના અત કરણને એક મ અપવિત્ર મા
ની દેવુ નહિ અને અપવિત્ર મનાયેવાને પવિત્ર માની દેવુ નહિ એ ઉતાવ
ળનુ કામ છે ચમત્કાત એવોપણુ વખતે થાય છે કે એકજ સાવન કારણુ
પરતે અથવા બ્રાતિનેવીધે સાડ દોઢ તોપણુ તે નકાર લાગે છે માટે ઉપરનુ
જ સાવન છે તેનીજ પેહેવા ખરી પરીક્ષા મૂનસહિત કરતા શીખવુ જોઇએ
પરિચયવાળા સમુદાયમા સુખસપનો લાવ અત કરણુ ઝોળખવાથીજ આવે
છે જ્યા અત કરણુની ઝોળખાણુ નહિ ત્યા સુખસતોપનો આશાજ શાની
અહો ઇશ્વર! આ ચમત્કાગિક અત કરણો તુ સર્વના પવિત્રજ રાખજ કે જથી
દુખ શોકનો સમયજ દોઢને આવે નહિ "આમ વિવિધ તરંગો ઉપરા ઉપર
આવતા હતા ત્યા ચોમાસામા પવળેવી ચીઠી જ અલગઇ ઉપર રાખવામા
આવી હતી તે આ વખતે અલગઇ સાડ કરનાર ખાનડીએ આવી
દેખાડીને પુછ્યુ બા સાહેબ ! આ કાગળ કામનો છે ? કમળીમાએ કહ્યુ
જેઞ ખાનડીએ ચીઠી હાથમા દેતા લાગ્યા તુટા અક્ષરે વાચીને ઉડો
નિશાસો નાખી કહ્યુ જ હમણા, એ કાગળ લલે રહ્યો મારી પાસે ખાન
ડી ગયા પછી વખતુખાનુ મન ખવી વાત સ્મરણુ આનતા બહુ ઉલગઇ
ગયુ અરે ! જણે પાળી પોષી મોટા કરી આ સારી સ્થિતિએ પોચાડ્યા
સેનેમાટે આ કેવો આરોપ ? આ કાગળ લખનારે એમ પણ ન જણ્યુ કે
જની ઉપર આ પત્ર છે તેને હુ લખુ છુ તે સાડ અને ખરૂ કેમ લાગશે ?
પણ તે શામાટે જણે ? કેમકે બ્રાતિ ઉત્પન્ન કરાવીને સ્વાર્થ સાધવો એ તો
તેનો સિદ્ધાંત છે ગમે તેવા વિશ્વાસમા પણ જરા બ્રાતિ થાય તો
પછી તે વિશ્વાસને શિથિલ કરી નાખે છે તે વાત તેના જણવામા
હોવી જોઇએ તેથીજ આમ લખ્યુ છે એ મૂર્ખ તો હજી મનુખાનુ
અ રોનજ માને છે પણ ચોડા સમયમા શો ફેરમા થયો તે તે શુ

આખોનાં પાણી હું બ્રાહ્મણ હોવાથી પૂજ્યતરીકે ચરણપૂજન કરતાં હોય તેમ
કશે તે વખત કેવો અવર્ણનીય થશે. એમને વખત જવા દઈ તે દિવસથી આ-
જસુધીની વાત પુછતાં હું સર્વ પ્રસંગો દેહેવા માંડીશ ત્યારે દિવસ-રાત
બુટી જશે તો પણ તે વાતો પૂરી નહિ થાય. અને પ્રસંગોના વિચારમાં
ભોજનસમય અને શયનસમય પણ ચકી જવાશે. (અપૂર્ણ.)

સ્વાર્થવિષે.

~~~~~

સ્વાર્થ એ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરતાં એનો જ અર્થ જગતમાં મનાયેલો
છે તે લોકોના જાણવામાં તરત આવીજ જાય છે. એ શબ્દનો વ્યાકરણની
રીતે વ્યાખ્યા આપવા કરતાં અથવા તેનો ખરો અર્થ સમજાવવા કરતાં લોકો
જેમ સમજે છે તેમ સમજવા દેવાથી આ ઠેકાણે લખવાની વાત સમજ-
વાને ઠીક પડેછે. પ્રાણી તો મનુષ્ય પણ દેહેવાય અને બીજાં પશુ પક્ષી
પણ દેહેવાય. એ સર્વે જંગમ જાતિનાં પ્રાણીઓ પોતપોતાના સ્વાર્થમાં
તત્પર હોય છે. મનુષ્ય શિવાયનાં જ પ્રાણીઓ છે તે આ આપણો સ્વાર્થ
છે એમ જાણ્યાવિના પ્રયત્ન કરે છે તેમાં તેનો સ્વાર્થ સધાય છે અને મ-
નુષ્ય પ્રાણીઓ આ આપણો સ્વાર્થ છે એમ માની પ્રયત્ન કરે છે તે પણ
સ્વાર્થ સાધે છે. ઠાઠપણ માણસ આ જગતમાં સ્વાર્થ વગરનું નથી મ-
નુષ્યો સમજણ પ્રાપ્ત થયા પછીથી જીવે ત્યાંસુધીના કાલમાં અનેક કાર્યો
કર્યા કરે છે તે ગમે તો જગતમાં સર્વને સારાં લાગે કે ગમે તો નરતાં લાગે
પણ તેના કર્તાઓ તે કાર્યો પોતાના સ્વાર્થરૂપ હોવાથી બેધડક કર્યે જાય છે.
કેટલુંક પરાણે અને કેટલુંક પોતાની મેળે પણ સધળું વર્તન સ્વાર્થમાંજ સ-
માઈ જાય છે. સુવું, બેસવું, ખાવું, પીવું. મિત્રો સાથે વાતો કરવી, એ-
આદિ જે કાંઈ મન-વચનાદિકની ક્રિયાઓ થાય તે સ્વાર્થ શબ્દના અંગથી
બુદ્ધી પડી શકે તેમ છેજ નહિ. ચોરી, મારામારી, દૂડકપટ, છલભેદ, હુ-
રાચાર અને ઉન્મત્તતા એ સર્વ સ્વાર્થના સપાટા છે. ત્યારે શું સદાચાર,
સરલતા, સુજનતા, વિનય, વિવેક, દાન, દયા, વિગેરે સર્વ કાંઈ સ્વાર્થથી-
બુદ્ધાં છે ? ના, એ પણ સ્વાર્થનોજ પરિણામ છે. સંપ અને કુસંપ, રાગ અને
દ્વેષ, પ્રિય અને અપ્રિય, તેમજ સાડું અને નરતું સર્વ સ્વાર્થના ચક્ર પર ચ-
ડેલા લોઠા ગમે તેમ ઠાઠી બેસારે છે. સ્વાર્થનું પરિણામ સર્વનું એક હોય

છે તેમ છતાં તેના રૂપ અનેક પ્રકારના હાસે છે તેનું કારણ એ છે કે જમ
 યોગથી નોખા નોખા મનુષ્યોના નોખા નોખા સ્વભાવ હોવાનેથીયે
 નોખે નોખે સમયે નોખા નોખા કાર્ય કરે છે સ્વાર્થનું ખીજી કાંઈ સ્વરૂપ
 છેજ નહિ, માત્ર કરવામાં આવતી ક્રિયા ઉપરથીજ તેને ઝાળખાય
 છે સ્વાવની ચીમા જે જોઈએ તો પોતાના પિડ સુધીનીજ સર્વજ
 દેખાય છે એથી દૂર એની સીમા જઈ શકતી નથી ખડું દૂર જાય
 તો સ્ત્રી અને પુત્ર સુધી વખતે જાય તેથી દૂર તો જઈ શકતીજ નથી
 સ્ત્રી પુત્રાદિક સુધી પણ તેની સીમા પોચે છે તે પણ ક્યા ખરેખરી છે
 કેમ કે પોતાના પિડની સાથે તેઓ અનુકૂળ ન હોય તો તેપણ જી
 પડી જતા સીમા પોતા સુધીજ પાછી આવી જાય છે ખરું જે તપાસી
 જોઈએ તો અત કણના જ્ઞાનની ન્યૂનતાથીજ સ્વાર્થ એક સુઠી જટલો દેખાય
 છે જે એમ ન હોય તો પાળી પોપીને મોટા કરેલા છોકરાઓ મીઠે
 વચમાંથી સ્ત્રીમિનાદિનો આધાર મળતા જીતા પરિચયવાળાને 'તે હવે
 મારા નયો' એમ માની બેસે છે એ સમજણ તે ક્યા પ્રકારની? 'હું અને
 મારી સ્ત્રી, હું એનો અને તે મારી, તે ગિવાય જગતમાં કાંઈ આપણું છેજ
 નહિ' એમ માનીને ખીજ સગા સમીઓનો પ્રિયાર મેથી એક ખીજ
 એક ખીજમાં લોટ પોટ થઈ રહે છે સગની ચિતાનો એકને માયેબાર દોત
 તો એકનો માપસ ગધાનું શી રીતે કરી શકત? માટે એકેકની ચિતા એકે-
 કને થાય એની સકનના જગતીજ કરી દીધેની જણાય છે તેથી જના જ
 સ્ત્રીપુત્રાદિક દોય તેની તેણે પોતાના ગણી સમાજ ગખની અને તેઓ પો-
 તાની ગખે એ સ્નાભાનિક છે, પરંતુ અતિમૂરતા અને અતિઅજ્ઞાનતાથી
 ખીજી સગુ સગની કાંઈ છેજ નહિ એમ માની સર્વનું અપમાન કરનારા
 જાણે પરમાયની વાત પોતેજ એક મમજ બેઠા દોય એમ જાણે છે, પણ
 એઓ કશું સમજતા નથી અને એમ દોનાથી તેઓ મુઝનણને પ્રસંગે જા-
 ના માના ખુણે બેસીને રડવાનાજ અધિકારી રહે છે એઓનું અત કણ
 અતિ સંક્રાંચિત હોવાથી ઉદારતા તેમાં સમાતી નથી સ્વાર્થનો ગખાર
 અર્થ તેઓને સોણે પણ આવતો નથી અર્થ તે શું, તે કેમ સાંપો અને
 તેની સીમા કટલે સુનો છે એમ જોઈ વિચાર છે તેઓ 'માર કાંઈ નથી'
 એમ જાણતાજ નથી પણ આના વિચારના લોહા યોડા દોય છે આજ
 તો જ્યાં જોઈએ ત્યાં હું લીને કમાઉ અને મારા પાવમગ્યાની રચા કડ
 એટલુંજ સમજવામાં આવ્યું જ મૂર્ખ દોય તે પણ ચોરી લુટાને પણ હું

પેટ ભરીને મારાં ખાલખચ્યાને પણ પોપણ કરું એટલી સમજણ હોય છે. આ દેવી અદ્ભુત ઈંદ્રિજન કે સદુ પોતપોતાનું કરી જેમી કુશળતા માને છે; અને પોતે લીધેલો માર્ગ સારો છે કે વિપરીત છે તેનો વિચારજ કરવામાં આવતો નથી. દોણ જણે દેવી ઇશ્વરની માયા છે કે સર્વ પાપપુણ્યવાળા અને સદાચાર દુરાચારવાળા લોકો જે કાંઈ આચરણ કરે છે તે સર્વ પોતપોતાના મનમાં યોગ્ય માની જેમ છે અને તેથી અકલ અધારે વેચાણાનું દેહેવત બહુ બંધબેસતું આવી જાય છે. તેમાં પણ કાંઈક ભાષાજાનને પ્રાપ્ત થઈ જુના વિચારના લોકોથી અવળી રીતે આગળ પડવાનું શીખેલો તો જણે પોતે જે જણે કરે છે તેજ સર્વમાન્ય હોય એમ સમજે છે અને એ એમ માનીલીધેલા સંતોષને લેવા જતાં બીજા ધણાઓના અસંતોષનું પાત્ર થઈ પડે છે. સ્વાર્થનું રૂપ દાઢતા જેવામાં નથી આવતું પણ તેને વાસ્તે દાઢએ જંગલમાં જઈ પોતાના અમૂલ્ય શરીરોનો નાશ કર્યો છે. દાઢએ શાસ્ત્રોના પ્રહાર સામે પગલે સહન કરી પોતાના પ્રાણ ખોઈ પોતાનાં શરીરોને ગીધ પક્ષીઓપાસે દોલાવ્યાં છે. દાઢ વસ્તીનો સગ છોડી એકાંતવાસને સેવે છે. દાઢ જનસમુદાયમાં વસી તેને અનુકૂલ વર્તે છે. દાઢ મોટા મોટા પરદેશોમાં વિદ્યા અને ધન મેળવવા કાજ આયુષ્યનો અરથો ભાગ કાઢી નાંખી હસ્તે મોઢે કે રોતે મોઢે ઘેર આવે છે. દાઢ માર્ગનાં વિકટ વિદ્વાથી દરિયામાં કે વિકટ વનોમાં અચાનક મરણ પામી દાગડા કુતગતા ભોગ થયા છે. દાઢએ પોતાનાં સ્ત્રીપુત્રો કે જને શરીરની પેઠે પોતાનાં ગણેલાં તેનો પણ ધણા કાળ મુઠી વિયોગ સહન કર્યો છે. દાઢ મરતાં મુઠી ન છોડાય એવાં ધરખાર અને ધનસંપત્તિને છોડી દઈને ભૂડે હાલે ભટક્યા કરે છે. દાઢ ઉચ્ચ વર્ગના છતાં નીચ અને મૂઠ લોકોની સેવામાં યત્ન કરે છે. દાઢ અકલ વગરના મૂર્ખ ધનિકને કે ભણેલા અવિચારીને પ્રસન્ન રાખવા મીઠું મીઠું બોલે છે. દાઢ પોતાને પોતાથી બલવાન તરફથી થયેલા અપરાધો કે સ્ત્રીધનાદિકનું હરણ થયું હોય તો તે સહન કરે છે. દાઢ સમર્થ છતાં પણ બીજાઓના અપરાધોને સહન કરે છે. દાઢ સ્ત્રીઓનો વેશ પેહેરી નટલા થઈ નાટકશાળામાં નાચે છે. દાઢ કથા વાંચે છે, દાઢ વેપાર કરે છે, દાઢ વંદું કરે છે, દાઢ ખેડ કરે છે, દાઢ દાઢ તડકો સહન કરી તપ કરે છે, દાઢ વાન વરસાદ સહન કરી ધણીની નોકરી બજાવે છે, દાઢ પુત્રોના રમકડાં જેવા થઈ રહે છે, દાઢ મિત્રોના માનીતા થઈ તેઓમાં મૂંઝાઈ રહે છે, દાઢ શિષ્ય અને છે, દાઢ આચાર્ય અને છે, દાઢ ગૃહસ્થ અને છે, દાઢ મન્યાસી

ખને છે, ઠેનડ દોઢ દુધ ખને છે અને દોડ ચાલ ખને છે, એ સર્વ શામે
માટે અને શાથી? એ સર્વ જાણે અજાણે પણ સ્વાર્થથી અને સ્વાધનેમાટેજ
સુદ્ધિની બક્ષીમ અને શરીરપત્તિ તો મરને ઘણુ યોગી મગખી હોય છે
પરંતુ તેના વતનમા કોણ જાણે કેમેય ફેર પડી જાય છે આખા જગતના
લોકોનુ બનારુ જ્યાં જોઈએ ઊંચે ત્યાં સ્વાયની સમન્નાયીજ ચાલતુ
જોવામા આવે છે દોષપણુ વ્યવહાર એમો નહિ હોય કે જે સ્વાર્થ વગ
નો દોષ

આવા બહુરૂપી સ્વાર્થ શબ્દને માટે મોટો વિદ્વાનવર્ગ તેના ઉત્તમ, મ
ધ્યમ અને અવમ એના ત્રણ ભેદ કહે છે અને તે પ્રમાણે વતતા લોકોને
તેના તેવા સ્વાયનાળા માનનામા આવે છે ધન, માય, સ્ત્રી, પુત્ર
ઘરખાર અને બીજા કશાની દરકાર નહિ ગમીને બીજાઓને સુખ કંવામા
દેશનો ઉપકાર કંવામા, અને અન્યના દુષ્ટ કાપવામા તન મન નન નાપગે
અથવા બીજા કંઈક કર્યો કરી નોખમા અનાયામે કીર્તિ વનારે તેવી મન
વાણી અને શરીરની ચેષ્ટા યાય તે ઉત્તમ સ્વાર્થ કહેવાય અત્વગુણપ્રાનાન્ય
દોષ તેવા માણસમા આ ઉત્તમ સ્વાર્થ નિવાસ કરે છે પોતાના વન માન
વિગેરેના યોગક્ષેમમાટે બીજાઓનો તન મન ધનથી આગર ગમવો તથા
પોતાનુ કંગવવામાટે પેહેનાયી દોકનુ કામ કરવુ, અથવા કોડ પોતાનુ ક
રતુ દોષ માટે પોતે દોકનુ કરવુ વિગેરે મન લોકનો વ્યવહાર લેવુ દેવુ,
વેપાર મેજગાર, જમવુ જમાડવુ, તેડવુ તેડાવવુ વિગેરે પોતાને કોડપણ
નુકશાન નહિ વના દઈને કનામા આવે તે મધ્યમ સ્વાર્થ કહેવાય
છે એ મધ્યમ સ્વાર્થ ગ્નેગુણપ્રાનાન્યવાળા માણસમા નિવાસ કરે છે
હુઆડ, દોગાધ, ચાડી, ચોગે વિગેરે નકારા કર્યોયો અને વાણી
ક્રિયાથી બીજાને સનાપ ઉપદ્રવી, બીજાઓનુ હુકુ થતુ હોય તોપણ
તેની દગ્ધાર નહિ કરી અપકીર્તિ યાય તેવા આચરણ કરીને પોતાનુ
પેટ ભરવુ અને પોતાનુ મન રાગ ગમ્મવુ, તેમજ પોતાના મનાયા દોષ
તો સ્ત્રીમાયકનુ પણ તેજ ગીતે ભરણુ કરવુ એના મન વાણી અને ક્રિયાની
હિસામા મચેના લોકો જે આચરણ કરે તે અવમ સ્વાર્થ કહેવાય તમો
ગુણપ્રાવાન્ય માણસમા આ અવમ સ્વાય નિવાસ કરે છે જ્યાં બીજા
તો યુ પણ સર્વ સુખના માધનપ ઘરખાર સ્ત્રી વન કે પોતાના શરીર સુ
ધાની પણ ગ્ધાર ન ગમી પોપકાર્થ કરીકરી કીર્તિ સપાદન કરનાર હો
યછે તેઓ મનુષ્ય જતા દેવની બગાડ ગણવા યોગ્ય છે (અપૂર્ણ)

અથાવલોકન.

સરસ્વતીચંદ્ર.

(સંબંધ પાને ૨૩૨ થી.)

પ્રકરણ ૧૮, સ્વદેશી રાજ્યોમાં નવાસવા પ્રવેશ કર્તા અને ન્યાય-
ચાલવા વિચાર રાખતા વિદ્યાર્થીઓને, એક ઉત્કૃષ્ટ અધ્યયન પાઠ છે. કી
વલ શાળાની કુળવણી લઈને પોતાને કૃતકૃત્ય માનતા જ્ઞાનલવડુર્વિદગ્ધ
વિદ્વાનોએ આ પ્રકરણ વાંચતાં ઉંડા ઉતરી નવીનચંદ્રની આ સમયની
સ્થિતિનો અનુભવ કરવો. પ્રજાપાલન એ સર્વ રાજ્યપદ્ધતિનો મુળ ઉદ્દેશ
હોવો જોઈએ, એ વિચાર સુવર્ણપૂરની નવીન રાજ્યપદ્ધતિમાં ફેટલે અશે
સિદ્ધ છે, એ બહુ વિચારવા જેવું છે. નવીનચંદ્ર જોવો એમ્. એ; એલ.
એલ. બી; જેરીસ્ટર એટ લૉ; પણ આમાં મુંઝાઈ જાય તો આપણે આશ્ચર્ય
પામવા જેવું નથી. મોટાં મોટાં રાજતત્ત્વ ચલાવનારા વીરપુરૂષો શાળાની
કુળવણીથીજ આવા પરાક્રમી થયા, એમ માનવું અયોગ્ય ગણાય. કેટલા-
એક દેશોમાં કાળા અક્ષરને ફૂટી મારનારા જનોએ પણ રાજતંત્રતા ભાર
માથે ઉપાડ્યા છે. તેઓ લક્ષણ સિદ્ધાંતાદિને સમજ્યા ન હતા; પરંતુ તેમનો
ઉદ્દેશ સત્ય હોવાથી, તે ઉદ્દેશની સત્યતાજ તેમને યોગ્ય માર્ગે ખેંચી જતી
હતી. રાજતંત્રનું શાળામાં અધ્યયન કર્તા વિદ્વાનો, ન્યાયાદિક શાસ્ત્રથી તે
ઉદ્દેશિત પદાર્થોનાં લક્ષણો, અને પ્રમાણાદિકથી તેમાંથી નિકળતાં બીજાં સિ-
દ્ધાંતો, સિદ્ધ કરવા જતાં, મુળ ઉદ્દેશનેજ ભુલી જાય છે, અને તેમ થયા પછી
પાછલાનાં સિદ્ધાંતોને ભ્રમથી ઉદ્દેશ સમજી, તે આધારે ચાલતાં અનર્થરૂપ પ-
રિણામ લાવી મુકે છે.

અન્યના અનુભવને સાંભળી મેળેવેલાં જ્ઞાન કરતાં સ્વાનુભૂત
વિષયનું જ્ઞાન પ્રબળ અને સદા સતેજ રહે છે. અન્યના અનુ-
ભવ સાથે સ્વાનુભવનું મિશ્રણ થાય, તો વિશેષ લાભ છે, એ વાત તો નિઃ-
સંશય છે. ‘અલૌકીક શક્તિ ધરનાર’ એવું ઉપનામ ધરનાર મહાત્માઓ, મુક્તિ
સાંસારિક વિષયોનું રટણ કરતાં, આ અનુભવદ્વયના પરિણામ શિક્ષાની
અન્ય કાંઈ દેખાતું નથી. અન્યકર્તાએ આ સ્થાનકે વિદ્યાવિલાસો
અન્ય-અનુભવ-શિક્ષિત તથા સ્વાનુભવ-શિક્ષિત, એ બે પુરૂષોનું યથા-

સ્થિત ચિત્ત આપી, એક બીજાની અન્ય પગલે ન્યૂનતા અને આનંદ
દર્શાવનારા સદૃશ પ્રયત્ન કર્યો છે

કુમુદસુદરી એક કુલીન કુટુંબની પુત્રી, વિવેકી, નમ્ર, મહત્ત્વની અને
નિદાન પ્રાદ્ય યુવતી છે એની નિદ્રા અગાધ કલ્પાદ્ય છે અત્યંત લાખા
જ્ઞાન નહીં, પરંતુ તે સારું અત્યુત્તમ અને ગૂઢ કાવ્યોને સમજનારી,
સમજીને તેમાં વણવેલા વિષયોનું મનન કરી અનુભવે અનુભવ કરનારી સ્ત્રી,
તેમજ ગીર્નાણ જ્ઞાનમાં કાવ્યાનાટકાદિકનોજ નહીં, પરંતુ ન્યાય, વૈત્તિક, મિમા
સાના અન્યોનો અભ્યાસ કરી, તેમાં કડી ઉતરી, તેના મન મનજનારી પડિતા
તથાપિ વિચારવતી, શીલવતી, મદ્યુણનતી એવી એક કૂનવધૂનુ ચિત્ર પાડનારો
પ્રયત્ન કર્યો છે તે પ્રયત્ન ટટવે અગે સિદ્ધ થયો છે તે જોવાનું છે ક્યામમાં
કુમુદસુદરી વાચકના મનમાં બહુ ઉચ્ચ ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે અને જે તે અપી
ઉપર ચિત્તકળન ચિત્તન કરે તો કુમારી અનન્યામાંથી યુનાવન્યામાં આ
વતી કુમુદમાં, તે, કાલ અમાનુષ સીલ, સદ્યુણ અને મહત્ત્વ જોનારી
આશા રાખે ગમે તેવી ઉચ્ચસ્થિતિમાં ગમેલો પણ મનુષ્ય અનાયાસે એના
સમયે નીચ વર્તન કરે, તે કટલાકોને સ્વાભાવિક લાગતું હશે, અને લાગેજ
તેમાં આશ્ચર્ય નથી પરંતુ એવા પ્રમદમાં એવી ઉચ્ચ સ્થિતિને પહોંચનાર
મન અથવા બુદ્ધિને દોષિત ઠરાવવા, તે કરતા તે સમયના એકીભૂત પ્રમ
દોને દોષિત ગણવા એ સારો પક્ષ છે આ સ્થાનમાં પણ આપણે કુમુદ
સુદરીના ચિત્તશ્રમમાં પ્રમદને દોષ દઈ શકીએ પરંતુ વિમાર્ગે લઈ જતા
પ્રસંગો પણ, જેની ઉપર પોતાને અમર કરવી છે, તે મન અથવા બુદ્ધિને
તુલ્ય અથવા અધિક પ્રમદ હોના જોઈએ વૃત્તને દ્રવીભૂત કરવા એક
આમાન્ય દીપતી ઉજ્જ્વલતા પણ પરિપૂર્ણ છે, પરંતુ લોહને જગ લેગમાન પણ
ગાળનારો એક મોટી લકીનો જરૂર છે કુમુદસુદરીનું અતિ ઝઠિન મન
—નિશેષે શાસ્ત્રિકના અધ્યયને થએલ વજ્રમય મન—તેને ચનાનવાને પ્રમદ
પણ તેવો મહત્ત્વવાન જોઈએ કેવળ સરસ્વતીચંદ્ર અતિથિરૂપે ઘેર આવ્યો,
પતિના કુર્મુણનો એકાદ પ્રસંગ નજર પડ્યો, સખી વગમાની એકા ની
નીચ વૃત્તિ જણી એક પતિવ્રતા સખીના સુખનું ચિત્તવન થયું, આવા
આવા તુચ્છ પ્રસંગોથી કુમુદસુદરીનું મહા સમય મન અવિત થાય, એ
ખરેખર અચોક્ક્ય ને અસંભવિત કહેવાય

૧ સામાન્ય આગામ્યાઓ કુમુદ સુદરી ગમતો ન હતા એમ તેની વતણ ઉપરથી
સૂચવેલ થઈ જાય છે

સામાન્યજનને એ સંભવિત લાગે, પરંતું કુમુદસુન્દરીના મનમાં હંડા પેશેલ, તેના મનને જાણનાર, તે મનની વૃત્તિઓનું અવલોકન કરનાર, વિશેષ શુ! તે મનને ઘડનારને તો તેમ નજ લાગવું જોઈએ. કેટલો વિરોધ! અથ: પાત સમયે પણ કુમુદની વિચાર શ્રેણી તેનું મહત્વ દેખાડે છે. એક નાના દીપવાળા ખંડમાં અધારામાં પણ તેની વિદ્યા પ્રકાશ પામી રહે છે. પ્રતિકુળ પ્રસંગો ઉત્પન્ન થયા હોય તો, તેનો નાશ કરવાને યોગ્ય પ્રસંગે પતિવ્રતા વનલીલાની પતિ સેવા, તે સમયે કુમુદના ખંડમાં સદ્ગુણરસ છાઈ દે છે. અપવિત્ર—પણ પવિત્ર મને અપવિત્ર ન લેખેલા—પતિ પ્રમાદધનની છાંયી આ ચલિત થતી કુમુદની દૃષ્ટિ આગળ પડેલી છે. આટલા આટલા દુર્ગુણના પ્રતિકુળ અને સદ્ગુણના અનુકુળ પ્રસંગો છતાં, કેવળ એકાંત અને પૂર્વસ્થિતિનો સ્નેહ, નિર્મળ સ્નેહ, પવિત્ર સ્નેહ, અક્લંકિત સ્નેહ, શું કુમુદને કુષ્ટ માર્ગે લઈ જાય? નહિ, નહિ. કદિ નહિ.

અમારા વિચાર પ્રમાણે તાણી તોડીને ઘટાવેલ આ પ્રસંગમાંથી પવિત્ર હૃદયને મુક્ત કરવા, બીજો પ્રસંગ બહુ સારી રીતે અણાયો છે. શુદ્ધ-મતિ, સદ્ગુણ અને શીલને ધરનારી કુમુદની માતાનું સ્મરણ તેને તે માર્ગથી પાછી વાળે છે. પાછો પ્રેમ, નિષ્કલંક—કલંકિત થવા જતાં અટકી નિષ્કલંક રહેતો, નિર્મળ—મલિન થવા જતાં અટકી નિર્મળજ રહેતો; શુદ્ધ—અશુદ્ધ થવા જતાં ઠોકર ખાઈ શુદ્ધજ રહેતો, નિઃસ્વાર્થ—સ્વાર્થ થવા જતાં પાછો પડી નિઃસ્વાર્થજ રહેતો; પુનઃ પૂર્વ રૂપેજ પ્રાદુર્ભૂત થાય છે. કલાક અથવા અર્ધ કલાકનું સ્વપ્ન, અયોગ્ય પણ કર્તાએ યોગ્ય રૂપેજ ઘટાવેલી નિર્મળ મન પરની મલિનતા, એક ક્ષણમાં નાશ પામે છે.

ગમે તે રીતે, શુદ્ધિથી અથવા અશુદ્ધિથી, તે સ્ત્રીપુરૂષનો ભેટો તો કરાવવોજ; વિચારવચ્ચે આવતી આચરણ-જવનિકાનું ઝેદન થવુંજ જોઈએ, એમ કર્તાનો વિચાર જણાય છે. અને શુદ્ધિથી થયું એ વિશેષ સાચું થયું. હવે સદ્ગુણનો અભેદ દુર્ગ પોતાની આસપાસ ખાંધી, દૃઢતાને સાથે રાખી, મલિનતાનો નાશ કરી, એક સ્ત્રી નિર્વિકાર મનથી, પોતાના પતિ નહિ એવા પુરૂષના ખંડમાં, નિઃશંકપણે ચાલી જાય છે. સાથે એક ઉપ-દેશાત્મક પત્ર લેતી જાય છે. કુમુદસુન્દરીનો પત્ર પણ તેની વિદ્વતાને પૂર્ણરૂપમાં પ્રદાશે છે.

“અવનિપરયી નલચઢયુ નારિ પડે જ પાછું ત્યા ને ત્યા
દૂક કમ દૂક રૂંદવાને સરજેલુ આ'ધગતીમા

૧

પણ ઉચા નલના સુચારી પક્ષિગજ, તુ આચ્યો આ,
વરતીપર ત્યાથી ઉડય પાઠે, પક્ષ હીનનો દેશ જ આ

૨

સુનણ પક્ષની જગે લલક લળી, તે સમય તુજ કીર્તિને
જેડ જેડ પૃથ્વીપરયો પૂલ શુ-હૃમર્મયો અનુમોદીને
નહીં ઉડાયે પોતાથી પણ પ્રિયની વિમાન ગતિ જેડ,
ગચ્છુ એટલુ રહ્યુ લાગ્ય તે ગચ્છુ! નિકર ગહીરુ ગેડ

૩

૪

આટલા નાના પત્રમા પણ કુમુદસુદીએ પોતાના સ્નેહીની ગતિનુ
ધણુ સરસ ચિન આપ્યુ છે વિરોધ આશ્ચર્યકરક એ છે કે, જે વિચાર નનાન
ચદ્ર અવવા સરસ્વતીચદ્ર પોતે એક યોડા સમન આગાઉ, કેટનાક પ્ર
સંગોનો અનુભવ કરી પોતાના મનમા નિષ્ઠ કરવા જતો હતો, તેજ નિ
ચારને અનુમો ક મત તેના પ્રમળ પ્રમગોનો અનુભવ કર્યા વિના કુમુદસુ
દની ઉચાએ છે જમ આ પલ કુમુદની ગતિ રાવે છે, તેમ તેજ સમયે
સરસ્વતીચદ્રથી લખાએનો પત્ર સરસ્વતીચદ્રના મનના તરંગ મતાવે છે
સરસ્વતીચદ્રે આ સ્નાન પોતાને ચોગ્ય નથી એમ નક્કિ કર્યું હતું, પણ
કુમુદ પોતાને ચોગ્ય છે એમ એને વાગતુ નહોતુ તેમ, તેને, પોતે જને પ્રિય
ગણેલી તેવાને તેની શક્તિની પશ્ચિષ્ઠા કરવામા અસમર્થ જનમકળમા
પડેની જોઈ, એ થતો હતો તેના વિચારથી પણ કુમુદસુદરી

“ ઉચા નલનો મચાગી પનિરાજ ”

હતો ભિન્નતા માત્ર એટલીજ હતી કે તે તેને

“ ~ ~ ~ તુ આચ્યો આ ”

વરતીપર, ત્યાથી ઉડય પાઠે

“ * * * એમ કહી શકતો ન હતો તેને તો ”

“ પ્રિયની વિમાન ગતિ જોઈ ગચ્છુ એટલુ ~ ~ લાગ્ય ”

નહતુ એને તો સ । કુમુદની સ્થિતિ જોડ, પતિવ્રતા કુમુદ પોતાની સ્થિતિમા
ગમે તેટલી આનંદમગ્ન રૂંદે તો પણ રોઈ રહેવાનુજ હતુ અને તેનો લખેન
પત્ર તે પણ રૂંદનજ છે કુમુદ જોયમા વિશેષ લાગ્યગાળી છે કે, તે

નવીનચંદ્રને કાંઈપણ ઉપદેશાત્મક વચનો કહ્યા, તેની આગલી સ્થિતિ તેને સંભારી આપી, તેને કાંઈ પણ માર્ગ દેખાડી આપે છે. સરસ્વતીચંદ્ર તે પણ કરી શકતો નથી. કુમુદ તેના કરતાં કાંઈ જુદાજ પ્રકારની સ્થિતિમાં છે. વિશેષમાં બહુ હંડા ઉતરી જોઈએ તો કુમુદની હાલની સ્થિતિની પરીક્ષા કરવામાં સરસ્વતીચંદ્ર કાંઈક ઠગાયો હોય તેમ તેના પત્ર ઉપરથી જણાય છે. કુમુદ, તેના વિચારથી, પોતાની સ્થિતિમાં અસતુષ્ટ છે. કુમુદ પોતે, પોતાને ઇશ્વરનિર્મિત સ્થિતિમાં સતુષ્ટ માનવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ સ્થિતિમાં ક્યો માર્ગ લેવો તે વિચાર કરતાં, સરસ્વતીચંદ્ર પોતે ધારેલો માર્ગ કુમુદને પણ અભિનંદનીય જણાશે એમ ધારવામાં ઠગાય છે. પોતાને દુઃખી ન માનવાને પ્રયત્ન કરતી પણ દુઃખી, ઉદાર વૃત્તિવાળી કુમુદ સરસ્વતીચંદ્રને દુઃખી કરવા ઇચ્છતી નથી. તે ધર્મભ્રષ્ટ થાય એવું જોવા ચાહતી નથી. તે પોતાના કર્તવ્યનો ત્યાગ કરે એ કુમુદને ગમતું નથી. ગમે તેવાં પણ ગુરૂજનની શુશ્રૂષા કરવીજ જોઈએ, એવો મર્મ કુમુદનો જણાય છે. વિદ્વત્તાને અધારામાં રાખી તેનો ઉપયોગ કેવળ અરણ્ય-રૂઢનમાં કરવો એ એના મનથી મહા પાપ છે. એતો એમજ ધારે છે જાન-:

નૈસર્ગિકી સુરભિનઃ કુસુમસ્ય સિદ્ધા

મર્દિન સ્થિતિર્ન ચરણૈરવતાહિતાનિ ॥

આ સર્વ વિષયમાં સરસ્વતીચંદ્ર તેનાથી જુદાજ પડે છે. ચંદ્રને કુમુદ વગરનું જગ શૂન્ય લાસે છે. વનવાસ, સન્યાસ, પ્રચ્છન્નસ્થિતિ એ એના મનથી વિશેષ સુખદાયક જણાય છે. ગુરૂજનની શુશ્રૂષા ત્યાગ કરવામાં, તે ગુરૂજનને પોતે સુખી કર્યા એમ ધારે છે. જગતને પ્રકાશ કરવાની તેની ઇચ્છા છે, પરંતુ કુમુદ વગરના જગતને પોતાના કિરણોથી ઉજવલિત કરવાની તેની ઇચ્છા નથી. બહુ બહુ વિચાર કરી આ નિર્મળ પ્રેમમાં લીન થએલા, મહાસમર્થ વિદ્વાને તાત્પર્ય એજ કહ્યાકયું કે

“જહાંગિરી-ફકીરી એ ! લલાટે છે લખાવીએ”.

સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કરે પણ સંન્યાસ ગ્રહણ થતો નથી; કારણ જગતના સંન્યાસની સાથે કુમુદનો સંન્યાસ કરી શકતો નથી. માટે:-

“હવે સ્વચ્છંદ્યારી હું ! ચદ્વચ્છાવેશધારી હું !

પતંગો ઉડતી જવી-હવે મારી ગતિ તેવી !”

એમજ ધારી, એમજ નિશ્ચય થાય છે. સરસ્વતીચંદ્રનો પત્ર વાંચ્યા પછીની કુમુદની સ્થિતિ સ્વાભાવિક છે.

મણિરત્નમાલા

(સવધ પાન ગયા વખતે ૨૬૪ થી)

અપરોક્ષાનુભૂતિમા શ્રીશકર ભગવાન્ કહે છે ક--

બ્રહ્માદિસ્થાનરાતેષુ વૈરાગ્ય ત્રિપયેષ્વનુ ।

યથેત્ત કાકત્રિષ્ટાયા વૈરાગ્ય તદ્દિ નિર્મલમ્ ॥

બ્રહ્મલોકથી માંડીને સ્વડના ટુપડા સુધી જે વિષયો હોય તેનેવિષે જેઓ કાગડાની વિષ્ટામા વૈરાગ્ય થાય તેઓ યાચ તેનુ નામ નિર્મલ વૈરાગ્ય કહેવાય

આમે નિર્મલ વૈરાગ્ય થાય તેને કોઈપણ વિષયમા આસક્તિ યતી નથી અને જગત્તમા દેલાતા અનેક વિષયો તેને વાધ પળ કરતા નથી, કેમ કે સવળા પદાર્થો ઉપર તેને સમાન રીતે નિસ્પ્રહ્મણ થયુ હોય છે નિરતર તત્ત્વ શોધત્રામાજ તેની વૃત્તિ રહે છે બ્રહ્મલોક સુધીના વૈભવોને તે તુચ્છ ગણે છે તો પછી સસારના વિષયની તો વાતજ શી કરશે ?

શિવગીતા અધ્યાય તેરમામા લરયુ છે કે--

ત્રિરજ્ય સર્વભૂતેભ્ય આવિરચિપદાદપિ ।

ઘૃણા ત્રિતત્ય સર્વત્ર પુત્રમિત્રાદિકેષ્વપિ ॥

બ્રહ્માના લોકથી માંડીને સર્વ ભૂતમાણીમાત્રથી ત્રિરાગ પામી અને પુત્રમિત્રાદિકમા ત્રિરાગ પામીને સર્વત્ર દયાનો વિસ્તાર કરી (રહેતુ)

આમ સર્વ લોક, પદાર્થ અને સવધમા પળ આસક્તિ ઝગરના થઈને માત્ર સર્વ પ્રાણી ઉપર દયામાત્ર રાહી નિર્મલ વૈરાગી ઉદાસીન થઈ ફરે છે સસારસવધી કોઈપણ આવિ ઉપાધિ નહિ પડતા, સસાર ઉપર અને તેમાના ભોગ્ય વિષયો ઉપર ઈનીમેલે રાગ હડી જઈ તેને પ્રહ્મણ કરવાની ઇચ્છાજ રહેતી નથી અને સર્વ અનુપયોગીજ અથવા ટુ લક્ષ્મ કે ઉપાધિરૂપજ લાગેછે આવા નિર્મલ વૈરાગવિના પરમ પદની પ્રાપ્તિ યતી નથી કોઈ માણસ ખમદાત્રાદથી સુરત જવાસારુ નીકળે તેને સુગતની વાત કોઈ કરે તો તેથી સુરત ન આવે ને માર્ગમા ગામ આવે તેમા રહે તો પળ સુરત ન આવે જે જે ગામ માર્ગમા આવે તે મૂર્કો દર્દી ચાલ્યો જાય તો તે સુરત આવે તેમજ આ વૈરાગ્યમા પળ વચ્ચમા અટકી જાય તા પરમ પદની પ્રાપ્તિ ન વાય, પળ નિર્મલ વૈરાગ્ય સુધી પોંચે તો પરમ પદની પ્રાપ્તિ થાય સ્ત્રી આદિના કેવીજા ક્લેશથી જેને મદ વૈરાગ્ય થયો નોય તેને કદક સુત મઠે

છે એટલે તેનો વૈરાગ્ય ટઢી જઈ જેમ કોય કાશીએ જવા નીકળે ને વે કામ જઈ અટકી જાય તેમ અટકી જાય છે; સાધારણ વૈરાગી પણ દ્વાદિકનાં સુખ સાંભળવાથી આ સંસાર ઉપર અભાવ આવતાં વૈરાગ્ય પામ્યો હોય ને પણ જેમ કોઈ કાશીએ જવા નીકળીને પાંચ કોસ જઈ અટકે તેમ તેટલેજ અટકી જાય છે; ઉન્મુની વૈરાગી મંદ અને સાધારણ વૈરાગી કરતાં આગળ જાય છે. અને તેમને વિનાકારણે સંસારમાંથી મન પાછું વળી વૈરાગ્ય થયો હોયછે તેથી તે આ લોકમાં આવતો નથી.

ત્રીવ્ર વૈરાગી મંદ સાધારણ અને ઉન્મુની કરતાં આગળ વધીને વૈકુંઠ લોક, સસ લોક અને કૈલાસ સુધીમાં અટકે છે, કેમકે તેમને દ્વૈતભાવ સહિત વૈરાગ્ય થયો હોયછે એટલે જે દેવ ઉપર નિષ્ઠા હોય તે દેવના લોકમાં જાય છે, નિર્મલ વૈરાગી મંદ, સાધારણ, ઉન્મુની અને ત્રીવ્ર વૈરાગીથી આગળ વધીને સસલોક વૈકુંઠલોક કૈલાસને મેલીને જાય છે તે એવે ઠેકાણે જાય છે કે જ્યાંથી તે કોઈ દિવસ પાછો આવતો નથી. માટે એવી રીતે જે પાંચેય વૈરાગ્ય સાધીને પરમ પદને પોચવાતું પાત્ર થયો હોય તે વૈરાગી કહેવાય. એ પદ એવું છે કે જેમાં ગયા પછી જનતમાં જન્મ લેવો પડતો નથી. શ્રીભગવાન પણ કહે છે કે—

ન તદ્દાસ્યતે સૂર્યો ન શશાંકો ન પાવકઃ ।

ચદ્ગરવા ન નિવર્તતે તદ્દાસ પરમં મમ ॥

જે ધામને સૂર્ય ચંદ્ર કે અગ્નિ દેખાડી શકતો નથી અને જ્યાં જઈને પાછું પડાતું નથી તે મારું પરમ ધામ છે.

પાંચેય વૈરાગ્યને પ્રાપ્ત થઈ આવાં ધામને પામવાને જે પાત્ર થયો હોય તે ત્રીતરાની (સર્વવૈરાગી) કહેવાય.

જે નામરૂપવાળું છે તેનો નાશ છે અને જેને નામરૂપ નથી તેનો નાશ તો શાનેજ હોય ? આમ જેને સ્વરૂપનો નિશ્ચય થઈ ગયો હોય તે અપાસ્તમોહ (મોહ મટાડેલો) કહેવાય. સ્વરૂપ હોય તેને છોડું જાણતું તે મોહ અને સ્વરૂપને છોડું જાણતું તે મોહની નિવૃત્તિ.

જેને વાણી પોષતી નથી જે શ્વેનાદિ દર્શન રહિત છે, જે શબ્દગદિ વિષય રહિત છે જે સત્ત્વાદિક ગુણ રહિત છે, જે કામાદિક પદ્ધર્મ રહિત છે; જે આદ્યાશ આદિ પંચમતામૃત રહિત છે, જે મન આદિ અભિયાર ઇન્દ્રિયો રહિત

છે, જે સ્થૂલ સૂક્ષ્માદિ લિંગ રહિત છે, જે ક્ષર અક્ષરથી^૧ અલગો છે, જે અવ્યક્ત^૨ થકી ઉત્તર છે, અને જે છત્રીશ^૩ તત્ત્વથી અલગો છે છતાં જે જુરો જણાતો નથી તે પરમાત્મા શિવતત્ત્વ કેહેવાય

શિવ, વ્રહ્મા, પરમાત્મા એ સર્વ એજ તત્ત્વને સૂચવનારા નામ છે એ તત્ત્વ કોઈથી પ્રકાશિત નથી, પણ સર્વને તે પ્રકાશ કરનાર છે, ચદ્રસૂ્યા દિને પ્રકાશ અને ગતિ આપનાર એજ છે એીજ સત્તાથી જગત દેખાય છે અને એમાંજ લય થાય છે એ સર્વમાં રહેલું છતાં તેને કોઈ અઢી નકતુ નથી તે નિર્વિકાર નિલપ અને કોઈ પણ તેને પરાભવ કરી શકતુ નથી પરમાત્માનુ સ્વરૂપ વર્ણવતા શ્રીભગવાને અર્જુનને કહ્યું છે કે —

।અચેઽધ્યોયમદાહ્યોમસજ્ઞેઽધ્યોઽશોષ્ય એવ ચ ।

નિત્ય સર્વગત સ્થાણુરચલોય સનાતન ॥

શસ્ત્રોથી છેદી ન શકાય, અગ્નિથી વાઝી ન શકાય, પાણીથી સો ઢવી ન શકાય, વાયુથી સુકડી ન શકાય એવો પરમાત્મા નિત્ય છે, સર્વ વ્યાપક છે, સ્થાણ છે, અચલ છે, અને અનાદિ છે

આવા સર્વવ્યાપક સનાતન પરમ કલ્યાણરૂપ આત્મસ્વરૂપ તેજ શિવ તત્ત્વમા પ્રીતિ રાખી તે સત્યસ્વરૂપ જાણી તેની સાથે લક્ષ્યાયથી આત્માની એકતા કરી તેમાંજ વૃત્તિ જોડી દેવી તેનું નામ નિષ્ઠા કેહેવાય જેન પરમાત્મતત્ત્વ સાથે એકતા થઈ હોય તેને ભેદ સર્વ ટક્કી જાય છે ત્વાઓન આવાહન પૂજન વિગેરે લોકસમગ્રહમાટેજ હોય છે જેને પરબ્રહ્મા એકનિષ્ઠા થઈ તેનું સત્ય સ્વરૂપ સમજાય હોય અને સર્વ પ્રકારનો મોહ જેનો ટક્કી ગયો હોય તેજ સત કેહેવાય મોહ મટી જવાથી સુલ્લુલ રાગદ્વેષ દર્પશોક જેને નથી આવતાં એવો આત્મવેત્તા સત્પુર પોતે કલ્યાણરૂપ થઈને અન્યની સસારસત્ત્વથી આવે વ્યાધિ ઉપાધિરૂપ રોગોને મટાડી તેને પણ કલ્યાણરૂપ કરે છે શાસ્ત્રો આવા પુરુષનોજ સંગ કરવાનું કહે છે

૧ ક્ષર એટલે મનના કલ્પેલા પદાર્થ અક્ષરો અને અક્ષર એટલે પ્રથમ (ઓંકાર) ૨ વ્યક્ત એટલે ચૈદ લોક અને અવ્યક્ત એટલે દેશ ૩ પાપમૂલ પાવ તમાના, ૪ દય દગ વાયુ પાર અંત કરણ એક પ્રકૃતિ અને એક પુરુષ એમ છતાં થયા અને સાદૃશીસમા શિવ એમ પણ કોઈ લેલે છે એક મતે સત્તાવીસ તત્ત્વ પણ ગણાય છે

નહ્યંમયાનિ તીર્થાનિ ન દેવા મૃચ્છિલામયાઃ ।

તે પુનંત્યુરુકાલેન દર્શનાદેવ સાધવઃ ॥

પાણીઢાઢાં તીર્થોં પવિત્ર નથી કરતાં તેમ નથી, માટી અને શિલામય દેવતાઓ પવિત્ર નથી કરતા એમ નથી, તેઓ ઘણે કાલે પવિત્ર કરે છે અને સાથુ પુરુષો તો દર્શનમાત્રમાં પવિત્ર કરે છે.

આવી રીતે સત્પુરુષનું મહાત્મ્ય છે. કાંડ વેશ વઢલો કરવાથી, રાસ ચોઢવાથી, કે ઢીઢાં ઢવકાં કરવાથી સંત થવાતું નથી. સત થવું ંતો તરવારની ધારપર ચાલવા કરતાં પળ કઠળ છે અને તે ઢપર કહું તે પ્રમાણે સર્વમાં વિરાગ, મોહરહિતપણું અને આત્મરૂપમાં નિષ્ઠા વિગેરે મહાન પ્રવઢ સાધનોથી થવાય છે. એવી રીતે જે સંત થયા હોય તેજ સંત કેહેવાય.

કો વા જ્વરઃ પ્રાણજ્ઞતાં હિ ચિંતા

મૂર્ખોસ્તિ કો યસ્તુ વિવેકહીનઃ ।

કાર્યા મયા કા શિવવિષ્ણુભક્તિઃ

કિં જીવનં દોષવિવર્જિતં યત્ ॥૧૦॥

અર્થ.

શિષ્ય—પ્રાણીમાત્રને જ્વર શુ કેહેવાય ?

ગુરુ—સરેસર ચિંતા છે તેજ પ્રાણિમાત્રનો જ્વર છે.

શિષ્ય—મૂર્ખ કોળ કેહેવાય ?

ગુરુ.—જે વિવેકહીન હોય તે મૂર્ખ કેહેવાય.

શિષ્ય—મારે શું કરવું ?

ગુરુ—તારે શિવની અને વિષ્ણુની ભક્તિ કરવી.

શિષ્ય—જીવવૂં કયું કેહેવાય ?

ગુરુ—જે દોષ વગરનું જીવાય તે જીવવૂં કેહેવાય.

ટીકા.

ચિંતા છે તે સર્વ પ્રાણીમાત્રને ંટલે મનુષ્યોને જ્વરરૂપ છે. સુખનો નાશ અને દુઃખની પ્રાપ્તિ તે જ્વર કેહેવાય. અજ્ઞાન ંટલે દુઃખ અને જ્ઞાન

ઘટલે સુખ એમ સમજવું જે કઈ ચિંતા અથવા દુઃખ ગાય છે તે અજ્ઞાન
યીજ થાય છે જ્ઞાનને આવરણ યવાથી અજ્ઞાન ગાય છે અને અ-
જ્ઞાન યવું ઘટલે સુખ જાય, રૂપ જાય અને વિદ્યા પણ જાય કોઈએ
કહ્યું છે કે —

ચિતા ચિતાસમાપ્યુક્તા ચિતા ચ વિંદુનાધિકા ।

ચિતા દહતિ નિર્જીવ ચિંતા સા તુ સજીવક' ॥

ચિતા અને ચિંતા વેય સરસા છે, માત્ર ચિંતામા એક મીંડું વધારે
ન છે એ મીંડાના અધિકૃપણાથી ઘટલો વધો એમા ફેર થઈ જાય છે કે
ચિતા તો માત્ર જીવ વગરનાનેજ વાળે છે પણ ચિંતા તો જીવતા માણસને
પણ વાઝી નાંચે છે

અઘાવરૂપા પણ ચિંતાવિપે ભર્યું છે કે —

ચિતયા જાયતે દુઃખ નાન્યથેહેતિ નિશ્ચય ।

તયા હીન સુખી શાત સર્વત્ર ગલિતસ્પૃહ ॥

ચિંતાવડેજ દુઃખ પેદા થાય છે, વીજા કસાથી અહીં દુઃખ નથી
યતુ એ નિશ્ચય છે જેને ચિંતા નથી તે સુખી છે, શાંત છે અને તેને કોઈ
વાતના તૃપ્ણા અથવા ઇન્ડા રેહેતી નથી

ચિંતા ઉપજે છે તેની સાથે અનેક દુઃખ સાથે થાય છે ચિંતા મદગા
પડી પણ એ દુઃખ તરત મટી જતા નથી જેમ કોઈએ ઉગાડિયું (સઘમતું
લાકડું) શરીર ઉપર નાર્યું હોય તો તરત વઘતરા થાય છે તે ઉગાડીયું
ઉગાડી લીધા પડી પણ તરત શામી જતી નથી પણ કેટલેક દિવસે ઓસડ
વેસડ કરવાથી ટકે છે તેમ ચિંતા છે તે લાગે છે કે તરત વઘતરા ગાય
છે ને મેલી લીધા પડી પણ પાછું ચિત્ત વારંવાર ચા જાય છે ઘટલે પીંડા
થયા કરે છે પણ વ્યારે શાસ્ત્રના વોચરૂપ ઓસડનું સેવન ગાય અને ગુરુ
રૂપ વ્યારે વદ મલ સારે તે પીંડા ટકે છે આવી રીતે ચિંતા મહા દુઃખ

૧ માયામા પણ કોઈએ કહ્યું છે કે

ચિંતાય ચાતુરિ ઘટે, ઘટે રૂપ ગુણ જ્ઞાન,

લાજ કાજ વિદ્યા ઘટે, ચિતા ચિતા સમાન

દાયક છે. મારે કેમ દ્રવ્ય નથી, મારે કેમ ઠારા નથી, મારે કેમ ઘર નથી, મારે કેમ ગરાસ નથી, મારે કેમ પુત્ર નથી, મારે કેમ માન નથી, મારે કેમ પોટાઈ નથી અને મારે કેમ કામ નથી ?' इत्यादि अनेक बळतरा करवी ने इच्छा करवी तेज चिंता केहेवाय. માટે તેવી દુઃખદ ચિંતાને તજી દેવી જોઈએ. હાથવોય કરી અનેક પ્રકારે ઇચ્છા કરવી એ મુર્ખાઈનું કામ છે, કેમકે તેમ કરવાથી કંઈપણ મળતું નથી. મળવું ન મળવું તે કોઈના હાથમાં નથી. માત્ર તે ઈશ્વરના હાથમાં છે એમ વિચારીને સદૈવ નિશ્ચિત રહેવું.

જેનામાં વિવેક ન હોય તે મૂર્ખ કેહેવાય. એ વિવેકવિષે આગળ વિસ્તારથી લખાઈ ગયું છે તે અહીં સ્પરણમાં લાવવાથી સ્વ સમજાશે. સારાંશ એજ કે સાચું સ્વોદુ ઓળસવું એજ વિવેક છે ને તે ન ઓળસે તે મૂર્ખજ છે.

શિવની અને વિષ્ણુની ભક્તિ કરવી એ કર્તવ્ય છે. કોઈને એમ શકા થાય કે શિવ ને વિષ્ણુની ભક્તિ કરવાનું તો ઠીક પણ પરમેશ્વર શુ વે છે? તો તેનું સમાધાન એજ છે કે પરમેશ્વર કાંઈ વે નથી. તે તો સદૈવ એકજ છે. પછી ઇચ્છામાં આવેતો શિવ કહો કે ઇચ્છામાં આવે તો વિષ્ણુ કહો. શ્રુતિમાં, પુરાણમાં અને સર્વેના અનુભવમાં ઈશ્વર એકજ છે. જેઓ ઈશ્વર એક નથી માનતા ને નોંખાં નોંખાં નામ ઉપર મતભેદ તાળીને મરે છે ને નિંદા પામે છે ને છેવટ તેનું કલ્યાણ થતું નથી. શિવની ભક્તિ કરતો હોય ને વિષ્ણુને નિંદે તો શિવનીજ નિંદા થાય છે, કેમકે ઈશ્વર એક છે અને વિષ્ણુની ભક્તિ કરે ને શિવને નિંદે તો વિષ્ણુની નિંદા થાય છે, કેમકે ઈશ્વર એક છે. જે મૂર્ખ હોય છે તે એવા સ્વોદા વાદમાં મમત્વ વાંધીને ગુચવાઈ મરે છે. સમજી માણમે તેવો ઈશ્વરમાં ભેદભાવ રાખવો જોઈએ નહિ. કોઈ એમ શકા કરે કે તમે વેચને એક કહો છો પરંતુ શિવરહસ્યમાં તો—

विभूतिर्यस्य नो भाले नांगे रुद्राक्षधारणं ।

नहि शंभुमयी वाणी तं त्यजेदंत्यजं यथा ॥

જેના કપાળમાં વિભૂતિ ન હોય, જેને અંગે રુદ્રાક્ષ ધારણ ન કરી હોય અને જેની વાણીમાં શંકરનું નામ ન હોય તે માણસને (બ્રાહ્મણને) નીચની પેટે એટલે ચાંડાળની પેટે ત્યાગ કરવો.

આવી રીતે લલચુ છે તેવિધે શુ સમજયુ? વળી વિષ્ણુપુરાણમા એમ લલચુ છે કે ' જે વ્રાહ્મણ હર્દપુહ (હમુ દીલ) ન કરે તે અધમ છે ' વળી શિવરહસ્યમાં એમ લલચુ છે કે ' પોતે તો વિષ્ણુનુ નામ લેજ નહિ ને સામઝે પળ નહિ પળ વીજો કોઈ જો લે તો તેની જીભ કાપી નાંચે તેજ સ્વરો શિ વભક્ત કેહેવાય ' આમ ઘણે ઠેકાણે લલચુ છે સાક્ષાત્ શકેર પા વતીપ્રસે એવા વચન કહેલાં છ તેવીજ રીતે વિષ્ણુના મતમા પળ તેવાજ વિરુદ્ધતાના વચનો આવે છે તેનુ શુ કરવુ? આનુ સમાધાન એ છે કે ઇશ્વર ના એક સ્વરૂપમાં એ વાત સમવતીજ નથી અને તે નીચે દૃષ્ટાંતરૂપ વાતથી સમજાશે

કોઈએક રાજા હતો તેણે પોતાના भाई સાથે લડાઈ માડી સમા વેઠી હોય તેમાં સારી પેઠ વચાળ કરે અને મનગમતા વચન બોલે પળ મનમાં એમ જાણે કે મારે તેને મારવો છે મમે તો છેતરીન મારવો કે ઝેર દઈને મારવો આમ રોજ રાજા તો મોઢેથી તેના વચાળે કરતો હતો તે કોઈએ સામઝીને રાજાના भाईને કહી દીધા તેથી તે મનમા વહુજ હરસાચો રા જાળ પોતાના વચાળ કર્યા તેથી પોતે હરસમયો રાજાપાસે ગયો ને રાજાને મેઠ આપી રાજાએ તો મહાશુરવી છે, મહાનાત્મર છે, મને ઘણો વહાલો છ, માટે તેને સીરપાવ આપવો મારે પેહેરવાનો અમુલ્ય વાઘો છ તે કોઈને ન અપાય પળ આ મારા વહાલા भाईને આપો એમ કહી પ્રધાનને સીરપાવ આપવા કહ્યુ રાજાનો भाई તો ગિરપાવ જાળ્યો તેથી તે પેહેરીને પ્રમદ્ધ તો થયો પળ માડલા દગાની સ્વર નહિ હતી તેથી ઘેર આવતાવેત મરણ થશે તે વાતથી જાણતો ન હતો

અહીં શિવને અને વિષ્ણુને રાજા ઠેકાણે સમજવા, દ્રોહી ભક્ત હોય તે રાજાના સૂરવીર भाईને ઠેકાણે સમજવા અને પ્રધાનને ઠેકાણે પાર્વતી સમજવા શિવે એ દ્રોહી ભક્ત છે એમ જાણી પાર્વતીની સાથે ઝાની વાત કરી તે કોઈના જાણવામાં ન આવી ને ઉપરથી સોટા સોટા વચાળ કરીન અને આમ કરે તે મારો ભક્ત એવી દગાગાજી રાણીને વિષ્ણુનો દ્રોહી છે માટે ભક્તિ તાળી લેવી એમ વિચાર કર્યો આવા ઉપરથી કહેલા વચ નને સ્વરા માનીને પ્રાકૃત જીવ સમજ્યાવિના એમને એમ લઈ ભાગા, પળ વાઈ વિવેકથી વિચાર કર્યો નહિ એથી જેમ રાજાના भाईનો ઝેરી વાગાથી નાશ થવાનો સમય છે તેમ આવી ભક્તિથી પળ નાશ થવાનો (નરકમા

પડવાનો) સંભવ છે. દ્રોહી ભક્તોનું કલ્યાણ થતું નથી. દેહ છૂટતાં વેત તે પાપનુ ફળ તેને ભોગવવું પડે છે. શિવરહસ્યમાં કહ્યું છે તે દેહીતુ વિરુદ્ધ લાગતું હોય તો એમ સમજવું કે તે આગળ દ્રોહી ભક્ત થશે એમ ધારીને તેને સિક્ષા થવા માટે આ વચન શંકરે કહ્યાં છે. જેઓ મુર્ખ છે તે એવી દ્રોહી ભક્તિ કરે છે ને તેવાં વાક્યોથી પ્રસન્ન થાય છે. તે પોતાના મૂઠા હૃદયમાં કશો વિચાર કરતા નથી. પેહેલા રાજાના ભાઈએ એટલું ન વિચાર્યું કે મારે ને તેને કજીયો છે તેમ છતાં મારાં વચ્ચાણ કેમ કરે છે ને મને ગીરપાવ શામાટે આપે છે? તેમ દ્રોહી ભક્તોપણ એટલું નથી વિચારતા કે શિવને અને વિષ્ણુને એવડો શો વાંધો છે ને એક વીજાએ પરસ્પર શું મૂઠું કર્યું છે, કે તે શિવ વિષ્ણુની નિંદા કરે. માત્ર વગર વિચારેજ આંખ્યો વિચી દીધે જાય છે. શિવ વિષ્ણુની ભક્તિ કરનારાઓએ મદાય સમજવું જોઈએ કે, ત્રિગુણાત્મક સ્વરૂપ તો એકજ છે. તેમ છતાં વિવેક વગર જે એકને ભજે છે ને વીજાને નિંદે છે તે નરકમાં પડે છે. શિવસંબંધી શાસ્ત્રમાં એમ લખ્યું છે કે વિષ્ણુ શિવના ભક્ત છે અને વિષ્ણુસંબંધી શાસ્ત્રમાં એમ લખ્યું છે કે શિવ વિષ્ણુના ભક્ત છે, પણ એક વાત સાંભળીને એક વાતને પડી મેલે છે તે એટલું પણ નથી વિચારતા કે પોતાના ગુરુનો જે ભક્ત હોય તે ગુરુભાઈ થાય માટે પણ તેનો દ્વેષ ન કરવો જોઈએ. જે સંપ્રદાયમાં પોતે હોય તેમાં વીજો કોઈ હોય તો તે સંપ્રદાયી ભાઈ ગણાય, તો તેમણે શિવની કે વિષ્ણુની નિંદા કરવી ઘટતીજ નથી. એક સંપ્રદાયમાં રહીને વીજાની નિંદા કરનારા દ્રોહી પ્રાકૃત જીવને એવી ભક્તિ તેના કર્મનું ફળ આપવાને માટેજ પરમેશ્વરે તેને આપી છે એમ સમજવું જેમ એક ગુરુનો કોઈ શિષ્ય હોય તે ઘણાં વરસથી સેવા કરતાં હોય તેમાં કોઈ વીજો નવો શિષ્ય થાય તો, ને તે જો પ્રથમના સાથે વેર વાંધે તો ગુરુને ગમતું નથી સારે ईશ્વરને એવો દ્રોહ કેમ ગમે? કેમકે તે તો વેચ એકજરૂપ છે. નિરાકાર શિવ વિષ્ણુ એકજ અને સર્વવ્યાપક છે. વિષ્ણુ પંચરમાં લખ્યું છે કે—

જલે વિષ્ણુઃ સ્થલે વિષ્ણુર્વિષ્ણુઃ પર્વતમસ્તકે ।

જ્વાલમાલાકુલે વિષ્ણુઃ સર્વે વિષ્ણુમયં જગત્॥

જલમાં વિષ્ણુ છે, સ્થલમાં વિષ્ણુ છે, પર્વતની ટોચઉપર વિષ્ણુ છે, અગ્નિની જ્વાલામાં વિષ્ણુ છે. એમ સર્વ જગત્ વિષ્ણુમય છે. (અપૂર્ણ.)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૮ મુ

માર્ગશીર્ષ, સન ૧૮૮૧.

અંક ૨ ભો.

॥ ચતો ધર્મસ્તતો જય ॥

પ્રમુપ્રાર્થના

રાગ આશા તાલ દીપવદી

માવવ ધાઈ ધમે કં માં, જોય અહનિશ એક તમારો,—માં
દાન દયા કે ધ્યાન ન જાણુ, પૂજન અચન મેં ન કરાણુ,—માં
માન મમત્ત અને મદમાહી, માન નાય થયુ નહિ કાહી,—માં
ભૂધર ભૂપર હુજ અભાગી, ગેજ રહો વિષયોપર લાગી,—માં
આ ભવસાગરમા અથડાયો, પામર દેવ પાપ કમાયો,—માં
સાર અસાર વિચાર ન સૂજે, દેમ થશે એમ અતર ધ્રુજે,—માં
માફ કરો ચૂ- માગી મુગારિ, આપની આપ વડાઈ વિચારી,—માં
શરણુ કર છુ ચરણ તમારૂં, દેરાવ હડિ નહિ ક્યાય વિસારૂં,—માં

સ્વાર્થનિષે

(સંબંધપાત્ર ૧૧ વી)

પોતાનુ ક્ષેમકુશળ જાળવનામા લોભનેલીધે ખીજનુ કરનાર અને
કીર્તિમાટે સદાયગણુ વિગેરે આચરનાર મનુષ્ય તે મનુષ્યપણામા ગણવા
યોગ્ય છે અને ખીજનુ ખગાડી માત્ર પોતાના પાશેરના પેટનેસાડ અ
ધમ કરીને કુટુંબનુ પોષણ કરનાર કે જની ઘણુ કરી અપકીર્તિજ
થાય છે તેવા મનુષ્યો તે મનુષ્ય છતાં પણ પુછડા વગરના પત્રુ જેવા ગ
ણના યોગ્ય છે જે દેવજેવા હોય તે અહીં અથવા પરલોકમા દેવજેવા
થાય, મનુષ્યજેવા હોય તે અહીં અથવા પરલોકમા મનુષ્યજેવા થાય અને
જે પશુજેવા છે તે અહીં અને ખીજ જન્મમા પશુજેવાજ થાય આમ

જુદી જુદી સ્થિતિને આપનાર સ્વાર્થનું જો ખીજું કાંઈરૂપ જોવા અમને તો દેખાતું નથી. માત્ર જ્યાં જ્યાં આચરણ મનુષ્યવર્ગ કરે તેવાં તેવાં આચરણ ઉપરથી તે કયા વર્ગના સ્વાર્થવાળો છે એમ વર્તાય છે. રોગાદિકની પરીક્ષા જેમ તેના ચિન્હઉપરથી સાધ્ય, કષ્ટસાધ્ય અને અસાધ્ય એમ કરવામાં આવે છે; ગુણની પરીક્ષા જેમ સ્વભાવ અને વર્તનથી કરવામાં આવે છે, ભણતરની પરીક્ષા જેમ જવાબઉપરથી કરવામાં આવે છે; દોષ કયો દોષ્યો છે તેની પરીક્ષા જેમ વિકારઉપરથી કરવામાં આવે છે; તેમ સ્વાર્થની પરીક્ષા પણ મન વાણી અને ક્રિયાના વર્તન ઉપરથી કરવામાં આવે છે. આમ હોવાથી વખતે વખતે થોડા વર્તન ઉપરથી નિર્ણય આંધી જેસવામાં કાંઈક ભૂલ પણ થઈ જાય છે અને ટાઈવાર ખરેખર પણ હોય છે. સઘળા વ્યવહારો, કાર્યો અને સંબંધો સ્વાર્થમાં સમાઈ જાય છે એ સાવ ઉઘાડુંજ છે; પણ આવી રીતે સ્વાર્થનું રૂપ સમજીને વર્તનાર મનુષ્યપ્રાણી હજારમાં એકાદ હોવો કઠણ છે. જો એમ ન હોય તો પછી અધમ સ્વાર્થી દોષ થવોજ સંભવે નહિ અથવા ગુણની સત્તાથી સભવે તો તેનું સ્વરૂપ કાંઈક જુદુંજ હોય. ઉત્તમ અને મધ્યમ સ્વાર્થી પણ જો પોતાનું સ્વરૂપ સમજીને વર્તન રાખે તો તેથી તે વધારે લાભ પામી શકે છે, પણ તે વાત સમજવાં બહુ કઠણ છે. સ્ત્રીપુરૂષ વિગેરેના પ્રેમ કે મમત્વને પરમાર્થ માની જેસનારા પણ મધ્યમ સ્વાર્થમાંજ સમાઈ જાય છે અને દેશદાઝનેમાટે કે પરોપકારનાં ખીજનાં ભદ્રાના કાર્યો કરનારા પણ ઉત્તમ સ્વાર્થમાં સમાઈ જાય છે. ઉત્તમ મધ્યમ અને અધમ એ અનુક્રમે ઉતરતાં જતાં એક ખીજ કરતાં હલકો છે અને છેવટથી ઉપર ચડતાં જતાં અનુક્રમે વધ્યાણવા યોગ્ય છે. જગતમાં જેમ ઉત્તમ અને મધ્યમ સ્વાર્થી વધારે હોય તેમ સુખશાંતિ વધારે જળવાય છે. અધમ સ્વાર્થીઓથી જગતનાં સઘળાં પ્રાણીઓને ઘણી પીડા થાય છે, અને ખીજ ઉત્તમ-મધ્યમ સ્વાર્થીઓને પણ તેઓ વિગ્નરૂપે નડી પડે છે. સ્વાર્થ શબ્દનું જ્યાંસુધી રૂપ નથી ઓળખતા ત્યાંસુધી વિચાર વગરના લોદો પોતાની મેળે પોતાની હાનિ કરનારા થાય છે એ ઘણા દાખલા ઉપરથી આપણે જાણીએ છીએ. પોતાના સ્વાર્થથી બંધાયેલા પ્રેમ-પરિચવાળું એક માણસ મરી જાય કે તેનો વિયોગ થાય અથવા ધનાદિકનો નાશ થાય તો ખીજું માણસ પોતાના દેહત્યાગસુધાંતની ક્રિયા પણ સુખરૂપ માની કરવાને આગળ દોડે છે.

દેટલાક કાર્યો અવિચારાને આગળથી મારા લાગે છે પણ પરિણામે સારા હોતા નથી, પણ તે સમજવું હોય છે, કેમકે જવા ગુણની પ્રમત્તા તેવા વર્તનમા સુખ મનાઈ ગયું હોય છે જે જાય કે જે વિચારમા જણે સુખ માન્યું તે કાય અને તે વિચાર ગમે તેનો દુ સાધ્ય અને દુ ખરૂંપ હોય તો પણ તેને સાવવાને સર્વ એધ્યગ્ની રીતે પ્રયત્ન કરે છે, પછી તે સત્વના વધારાવાળો હોય તો તે પ્રમાણે, ગ્નના વધારાવાળો હોય તો તે પ્રમાણે અને તમના વધારાવાળો હોય તો તે પ્રમાણે જે છે જે આરભમા ઝેર જેવું પણ પરિણામે અમૃત જેવું સુખ હોય તે સાત્ત્વિકી સ્વભાવનાને ગમે છે, જે આરભમા અમૃત જેવું મીઠું પણ પરિણામે ઝેર જેવું હોય તેવું સુખ રાજસી સ્વભાવનાને ગમે છે અને જે આરભમા નિષ્ક્રમ અને પરિણામે ઝેર જેવું છતાં કેવું છે તે ખમ ન પડે એવું હોય તેવું સુખ તમોગુણીને ગમે છે આમ હોવાથી પોતાના સ્વભાવપ્રમાણે સુખ માની લેનારા તેને અનુસરતું વર્તે કરે એટલે તેમા નિદ્વાનો હમે અને દુજનો નિદે એવા કાર્યો કરનારા પાંડુ નજે દેખાય એમા તુ આશ્ચર્ય : સ્વાર્થને અનુસરતા કાર્ય ઉપરથીજ આ ઉત્તમ, મધ્યમ, અગમ એમ વિદ્વાનો ગણતા કરે છે ખતહરિનો એનો મત છે કે,-

एते सत्पुरुषा परार्थघटका स्वार्थान् परित्यज्य ये
सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभूत स्वार्थाविरोधेन ये ।
तेषां मानुषराक्षसा परहितं स्वार्थाय निव्रति ये
ये निव्रति निरर्थक परहितं ते के न जानीमहे ॥

જેઓ પોતાનો સ્વાર્થ મેની દાને પાગળનો સ્વાય સારી આપનારા છે તેઓ સત્પુરૂષ કહેવાય છે, જેઓ પોતાના સ્વાયને અકચણ ન પોહોચે તેમ ખીજના સ્વાર્થમાટે ઉદમ કરનારા છે તેઓ સામાન્ય પુરૂષ કહેવાય છે અને જેઓ પોતાના સ્વાર્થમાટે થઈને ખીજનું હિત થતું હોય તેનો નાશ કરે તેઓ માણસજાતના રાક્ષસ કહેવાય છે, પરંતુ પોતાનો સ્વાર્થ નહિ છતાં પણ ખીજનું લાભ થતું હોય તેનો નાશ કરે તેઓને ક્યા પ્રકારના કહેવા તે અમે નથી જાણતા

આ ઉપરી સ્પષ્ટ જણાયું કે પોતાના સુખનો આદર નહિ રાખી પર ના સુખમાટે પ્રયત્ન કરનાર સત્પુરૂષ તે ઉત્તમ સ્વાર્થી, પોતાના સુખમા વિરોધ ન આવે તેવી રીતે ખીજને સુખ કરનાર પ્રયત્ન કરનાર તે મધ્યમ

સ્વાર્થી; અને પોતાના સુખમાટે થઇને ખીજના હિતમાં કે લાભમાં પાણે નાંખનાર તે અધમ સ્વાર્થી; પરંતુ પોતાને સુખ નહિ થયા છતાં પણ ખીજનું ખગાડનારને દેહેવો દેહેવો એમાં તો આપણે પણ વિચારમાં પડ્યા જવું છે. જ્યો પોતાના સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરીને જવું પોતાને થવું હોય તેવું ખીજને થાય એમ સમજી પોતાના સુખનું પ્રયત્ન પડતું મેલી ખીજના સુખમાટે પ્રયત્ન કરે છે અને જ્યો ખીજનું સુખ જોઇ પોતાના સુખથી પ્રસન્ન થાય એટલા પ્રસન્ન થાય છે, તેઓને જગત પરમાર્થી કહે છે. તેને સ્વાર્થી કહેવાનો હેતુ પાડેલા લેદપરથી સમજાય તેવો છે તોપણ જણાવિયે છિયે કે એ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરનારને પણ ઇચ્છા વગર અને અનાયાસે પુણ્યફલની પ્રાપ્તિ થાય છે તે કાંઈથી અજાણ્યું નથી અને એ પ્રમાણે વર્તીને પણ પોતે પોતાના મનમાં કૃતાર્થતા માની લઇ સંતોષ પામે છે તે તેમનો સહુથી સરસ સ્વાર્થ થયો. આટલામાટે તેને ઉત્તમ સ્વાર્થી ગણીએ તે અયુક્ત નથી. પોતાના સુખને વિરોધ ન આવે એમ પ્રયત્ન કરીને ખીજને સુખ આપનારનો પણ હેતુ પોતાના સુખને જાળવી રાખવાનો તથા બદલો પામવાનો હોય છે અથવા કાંઈ નહિ તો કીર્તિ અથવા પુણ્ય મેળવવાનો હોય છે તો એટલો તે તેનો સ્વાર્થ થયો, માટે એમ ખીજના સુખમાં સહાય કરનારને મધ્યમ સ્વાર્થી ગણવામાં આવે નથી. ખીજનું ખગાડીને પણ પોતાનું કામ સાધી લેનાર મહા અનર્થી છે તેને પણ પોતે યોગ્ય ધારેલા કાર્યાદિકથી સુખ મેળવવાની ઇચ્છા હોય છે, તેથી તેને અધમ સ્વાર્થી ગણવા યોગ્ય છે. તે શિવાયના લોકો કે જ્યો પોતાને કશો લાભ ન છતાં મન-વાણી-ક્રિયાથી પરપ્રાણીઓનું જીવંત કરનારા છે તે તો અધમાધમ અને મહાઅનર્થી રાક્ષસજીવાજ ગણવા યોગ્ય એનીમેળે કલ્પાય ગયા કે જનું નામ લેવામાં પણ વિદ્વાનો બહુ બીટે છે.

આ વિચિત્ર જગતમાં આમ ચાર ભેદના અનુષ્ઠોમાંથી જે અનુમાન બાંધિયે તો તેના પેહેલા બે વિભાગ પાડતાં અરધમાં ઉત્તમ મધ્યમ અને અધમ એ ત્રણ અને અરધમાં બાકીના જે રહ્યા તે આવી બે છે. ત્રણ સ્વાર્થમાં અરધો ભાગ આવ્યો તેના અનુમાનથી બાક પાડીયે તો તે અરધનો અરધ અધમ સ્વાર્થીમાં સમાઇ જાય છે. બાકી જે ચતુર્થાંશ લોકો રહ્યા તે ઉત્તમ અને મધ્યમ સ્વાર્થીના ભાગમાટે રહ્યા એનો ભાગ પાડતાં એ બધા ચતુર્થાંશમાં ઉત્તમ સ્વાર્થી તો હજારમાં એક માંડ નીકળે,

બાકી 'તો જે રહ્યા તે મધ્યમ સ્વાયંભાજ સમાધ જાય છે આ ઉપરથી જણાયું કે જગતમા ઉત્તમ સ્વાયં એટલે પોતાનું બુદ્ધિ થતા પણ ખીજનું બલુ કરી દેનાર અર્થાત્ પરોપકારમાટે પોતાનું સર્વસ્વ દેહસુધાત વામરી નાખનાર' મહા દયાલુ સત્પુરુષ તો વિરલજ તેથી ઉતરતા મધ્યમ પુરુષ જે જે પોતાનું હિત નહિ બગાડીને ખીજનું બલુ કરે અને પરસ્પર વખતે ઉપયોગમા આવે તેઓ ઉત્તમના કગ્તા ધણ વધારે છે તેથી ઉતરતા અધમ જે જે ખીજનું બગાડીને પોતાનું સુખ સાધે એવા નિર્દય હોય છે તેઓ મધ્યમ કરતા ચોગણ વધારે, અને તેથી ઉતગ્તા પોતાનું કશું પ્રયોજન ન હોવા છતા વિનોદની પેઠેજ પારકું અહિત કરનારા તો પછી અસખ્યજ ઉભરાય છે આવી રચનાનો જ્યા વિચાર કરવાએ શીયે ત્યાં બુદ્ધિ બેહેર મારી જાય અને મન મુઝાઈ જાય એવું છે જે ખરેખરા પરોપકારી હોય છે તેઓ પોતામા અને ખીજમા રિ હેલુ ચૈતન્ય એક સમજ છે એટલે તેઓને પરોપકાર કરતા પોતાના સુખનું સાનન કરવામા જટલી પ્રીતિ રહે તેટલીજ રહે છે, કેમકે એવાઓ સર્વોત્તમભાવને અને સમદષ્ટિને પામ્યા હોય છે તેઓ પરને પોતાપેજ જણે છે અને પોતાને પરકપ જણે છે એટલામાટેજ તેઓ ઉત્તમ પદના અધિકારી છે પોતાનું હિત કરનાર અને આપણુ ઠાક કરે માટે પારકું આપણે કરવું અથવા પારકું આપણે કરિયે તો તેઓ આપણુ કરે એવા હે તુથી સમાન વ્યવહાર રાખનારામા આ હુ અને આ ખીજે એવો ભેદભાવ રહીને પછી દયાભાવ ઉપજ છે તેથી તે મધ્યમ પદના અધિકારી છે અને અધમ તો પરના અહિતરૂપ પાપકમથી અધમ પદના અધિકારી રોય એમા પુછવું શું અને બાકીના તો અધમાધમ અને નીચમા નીચ ગણુતીમા ગણુવાજ રહ્યા મનુષ્યશરીર, ઉત્તમસ્થિતિ, સર્વ ઇદ્રિયો, તેની શક્તિ વિગેરે મજ્યાની સફલતા છેવટનાએ તો ઝાઝ કરી નહિ, તેથી ચડિયાતા અધમે સ્વમ સમાન, તેથી ચડતા મધ્યમે સામાન્ય અનિદિત અને તેથી ચડતા ઉત્તમે તે સર્વ રીતે કરી છે એમ જગતપ્રસિદ્ધજ છે । જ્યો મધ્યમ પદને લાયક છે તેઓને ધન્યવાદ આપવો જોઈએ કે અનયકારક અવમ વર્ગનો સહવાસ છતા તેઓ તેવા રહી પોતાનું અને પરતુ કુશળ કરે છે તે કરતા પણ ઉત્તમ સ્વાયં પરોપકારીને સર્વોત્તમ ધન્યવાદ આપવો જોઈએ કે જે પોતાનું પારકું મેલી દધને, પોતાનું સુખ તે પરના સુખમા સમાયેલુ સમ-

જીને પોતાનું સર્વસ્વ તેને અર્થજ વાપરે છે. અહો એવાનો નો ગોઠામે પણ આપણા જવાના તાપ મટાડનાર થાય છે. તેવાઓને મનુષ્ય છતાં દેવ-પણાને યોગ્ય ગણવામાં કશો બાંધ નથી. અહો એની ખરોખરી કરનાર ખીજ પ્રાણીઓમાં ઉદ્ભિજ્જ પ્રાણીઓ દેવા ભાગ્યશાળી કે જીવોને પોતાનું જીવિત પરોપકાર કરવામાંજ નય છે. ટાઠ તડકો વરસાદ અને ને શિવાય માણસો અને પશુઓએ નિર્દયતાથી દુઃખ દીધા છતાં, આશ્રય લેનારને આરામ આપે છે, ખાવાને દૂધ. સુધવાને પુષ્પ અને પાથરવાને પાદકાં આપે છે; તથા ઔષધમાટે છાલ કે પચાંગ પણ આપે છે. એટલુંજ નહિ પણ સુકાઈ ગયા પછી તેનાં કાષ્ઠપણ લોદોને ખાળવાના કામમાં આવી તેના પરોપકારીપણામાં વધારો કરે છે. આવો પરાધીન અને ઈન્દ્રિયજ્ઞાન વગરનો મનાતો એ ઉદ્ભિજ્જ જાતિનો અવતાર પણ અતિ ધન્યવાદ આપવા યોગ્ય છે. પરોપકારી મહાત્માઓ પણ એમજ અન્યને સુખ આપનારા થાય છે. તેઓને કામકોલાદિક તથા લોહપણા પિંગેરે વિકારો બાંધક થતા નથી. એવા પરોપકારી અપમાન પણ માનરૂપ અને અપરાધ પણ સેવારૂપ લેખે છે. એમ જો ન હોય તો પરમપદનું પાત્ર કેમ થવાય ? પરમપદ કાંઈ માર્ગમાં નથી પડ્યું કે ઉપાડી લઈ ગળવામાં નખાય.

સ્વાર્થમાં જે શબ્દની જોડણી છે, જવા કે સ્વ અને અર્થ રવનો અર્થ પોતે અથવા પોતાનો એવો થાય છે અને અર્થનો અર્થ મતવળ અથવા કામ કાઢી લેવું એવો થાય છે. સર્વ પ્રયત્ન જગતમાં સુખનેમાટે છે માટે પોતાના સુખનેમાટે પ્રયત્ન તે સ્વાર્થ. અહીં પોતે એટલે સ્વૃક્ષ સદ્ગત અને કારણ તથા જગત સ્વમ્મ અને સુપુત્રિ અવરથાથી વ્યતિરિક્ત ડ્રશ્ય ચૈતન્ય પોતાનું સ્વરૂપ કે જે સદૈવ સુખરૂપ છે તે સમજવું. જે સુખરૂપ સ્વરૂપના ચલનરૂપ મનમાં ઉપાધિદ્વારા થતાં સાધનો સુખજનક લાગે તે. તે ઉપાધિયોથી થતો અર્થ છે. બોધવાન માણસ પોતે પોતાના સુખમાટેજ સર્વ સ્ત્રી-પુત્રાદિક ઉપસ્કર સમજીને તેઓથી સુખનો અનુભવ કરે છે અને આત્મરૂપે તેઓના ચૈતન્યને અભિન્ન માની તેમજ ઉપાધિરૂપે પોતાને સેવ્ય અને તેઓને સેવક જાણી યથાચોગ્ય રક્ષણ કરે છે. અને એમજ સર્વ સંબંધ અને પદાર્થોમાં નિરાસક્તિથી સમત્વ રાખી ત્રિવિધ રીતે વ્યવહારને શોભાવે છે. અન્ય વર્ગ સ્વાર્થ શબ્દનો અર્થ એમ સમજે છે કે સ્વ એટલે

પોતે જે સ્થૂન સૂક્ષ્મ ગરીર છે તે અને તેને સુખ થાય તે તેનો અર્થ જે જે પોતાના ગરીરને સુખ કરનાર પદ્ધતિ લાગે છે તેને સુખ કરનાર માત્રી તેની પર મમત્વ અને તેનું ક્ષેમક્રુશળ આદરે છે તેઓ સુખકર ક્રમ છે : તેનો વિચાર તેઓને નથી આવતો આત્મા પોતે પ્રેમાસ્પદ અને સુખરૂપ હોવાથી તેઓના ઉપગના સાધનો સુખરૂપ લાગે છે પણ તે પદાર્થો કાંઈ સુખદુઃખ અપનાવે નથી આત્માના અનરૂપ મન જ્યાં સ્વરૂપ નિસ્મરણથી કાંઈ ઉપાનિવેશીધે વ્યય દોષ ત્યારે જે એકનાર સુખરૂપ લાગતા હતા તે પદાર્થો દુઃખરૂપ ક્રમ લાગે છે : જે જે સુખરૂપ હોય તે દુઃખ રૂપ થવું જોઈએ નહિ, તેમ છતાં થાય છે તેમાટે તેનું સુખરૂપપણું સાશ્વત નહિ દોષ જોઈએ પોતે એક ભોક્તા અને તે શિવાયના સર્વ ચર અચર પદાર્થો સ્ત્રી, વન, પુત્ર મનુષ્યની વિગેરે પોતાના સુખનેમાટે છે પોતે તેઓના સુખમાટે નથી એ સ્વાનુભવથી જણાય તેમ છે માટે સ્વાર્થની મર્યાદા ખગ અર્થ પ્રમાણે પણ પોતામાજ ગહી છે ખરે અર્થ સમજીને સ્વાર્થની મર્યાદા પોતામા સમાયેલી સમજનારને પોતાથી વ્યતિગિત વસ્તુ પણ પોતારૂપજ લાગે છે એટલે તે ઉદગ્રપણામા અવનિરૂપ સ કાચજ મલવે નહિ આવતો ખરે અર્થ નહિ જણનારને સ્વાર્થની મર્યાદા પોતામુત્રીજ હોય છે, ક્રમકે પોતાસિવાય જે કાંઈ હોય તેને પોતાથી જુદા દેખે છે સ્ત્રી પુત્રાદિકમા માત્ર મમત્વથી સ્વાર્થની મર્યાદા વધારે છે અને તેમા, તેમાથી સુખ મળતું જણી આસક્ત થઈ રહે છે તેનું અત કરણ સ્વરૂપના લાભ વિના સંકલિત રહે એટલે સર્વાત્મભાવ કરનારી ઉદારતા તેને સોણે પણ ક્યાંથી આવે : જોયે સ્વાય ગજને ખગેમજ સ મજ છે તેઓજ સર્વાત્મભાવને ભજે છે અને જોયે સ્વાર્થ શબ્દને નથી સ મજતા તેઓ ભેદદૃષ્ટિથી અભિમાનની જળમાજ ગુથાયા ગહી મમતાથી મનાયેલા સ્ત્રી મિત્રાદિક વગર માત્ર કાંઈ નથી એમ માની લહી સુખદુઃખના મનમાથી પ્રકટ થતા હીલોળામા અથડાયા કરે છે તેઓને જીવિત પર્યંત શાંતિની શી આશા : ક્રમકે સ્વાર્થ એ પર્યંત અને પર્યંત એજ સ્વાય એવી ભેદભરેલી સમજપુથી તેઓ હીન રહેલા હોય છે

જ્યાં જોઈએ ઊંચે ત્યાં સર્વ સખધ સ્વાર્થથી બધાયેલો અને રૂપાતરે ખીજ નામને જન્મ આપનાર જણાય છે એમા પણ બુદ્ધિમાને સ્વાર્થનો સખધ જણી સ્વાર્થ બધાયલા સર્વનો સ્વાય ક્રમ સગે તેનો વિચાર કરી

પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા પેહેલાં તેનો સાધવાને પ્રયત્ન રાખવું જોઈએ. એ માર્ગથી પોતાનો પછી એનીમેળે સધાય છે. સમજી નહિ છતાં સમજીતું અભિમાન ધરાવનારા સ્વાર્થથી સંબંધની વાત જાણતા નથી. જાણ્યા પછી પણ પોતાનો સ્વાર્થ પેહેલાં સાધવાના પ્રયત્નમાંજ લક્ષ રાખે છે અને પોતાની સાથે સ્વાર્થથી બંધાયલાને અસંતોષ આપે છે. એમ એઓને અસંતોષ આપે તે બીજાનું શું ભણું કરે? કદિ સ્ત્રીઆદિકમાં તેઓનો અર્થ પૂરો પાડી આ પ્રવા પોતાના સુખને દૂર કરી પ્રયત્ન કરતા હોય તો તે ગુપ્ત સ્વાર્થના બક્ષને લીધેજ બને છે, પણ અજ્ઞાનની અંધતાથી તેઓનાં નયનો અંબધ જવાથી ઉપર રાખવામાં આવતી મમતા પરમાર્થરૂપ ગણી કૂલાતા કરે છે; અને તેથીજ કલેશ વિશ્લેષ તથા કુસંપ વિગેરેના કારણરૂપ થઈ પોતે અનુભવી બીજાને અનુભવાવે છે.!! મમત્વથી માની લીધેલામાં આપણે બંધાઈ રહીએ તેમ તેઓ પણ આપણમાં બંધાઈ રહે તે એકબીજાના તરફથી થતી અથવા થવાની સુખપ્રાપ્તિ સારજ. એમ છે ત્યારે સર્વમાં સમાનતા નહિ રાખનારા કાંઈ જીવીતેવી ભૂલ કરતા નથી. ભૂલ કરીને પણ તેઓ પોતાને નહિ અનુકૂલ આવેલામાં ખોટા ગુણદોષ આરોપે છે. પોતાના અજ્ઞાનનું પકલ પોતે દેખી શકતા નથી. ખરો સ્વાર્થ જે વિચારવા બંધાયે તો પદાર્થોથી સુખ મેળવવું એ નથી. ક્ષણિક સુખ દુઃખોનો અને તેને નહિ દેનારા છતાં દેનારા માનેલા સ્ત્રી આદિક પદાર્થોનો ઉપયોગ અને સત્યતાનું રૂપ સમજી તેને વિસારી પોતાના સ્વરૂપભૂત અખંડ સુખનો અનુભવ કરવો એજ સ્વાર્થ છે કે જથી અહિથી આધિ ઉપાધિ અને વ્યાધિઓથી થતા તાપ ટળી જતાં જન્મ-મરણની બેડીમાં ફરી પડવું પરંતુ નથી. આ વાત ટાણ સમજે છે? જોઓ ઉત્તમ અધિકારીઓ હોય છે તેઓ અને થોડે અંશે મધ્યમ અધિકારીઓ સમજે છે. બીજાઓ સમજી શકતા નથી અને તેથી પ્રિયમાં પ્રિય સુખદ વસ્તુ જે પોતાનું સ્વરૂપ એ જન્મ ઉત્તમ પદ પામેલાને મળે છે તેમ બીજાઓને મળતું નથી. માટે વિષયના રાગથી રંગાઈ ગયેલાઓને ખોટા પદાર્થમાંથી સુખ માની લેવાનું અને જોઓમાં સુખદપણું ન માન્યું હોય તેઓ ઉપર કૂર દૃષ્ટિથી જોવાનું પ્રયત્ન નરમ પાડીને ખરું આત્મસુખ સંપાદન કરી સ્વાર્થ સાધવાની અમે ભળામણ કરીએ છિયે કે જે સાધવાથી પછી આ સુખરૂપ કે આ દુઃખરૂપ એમ રહેતુંજ નથી; અને જે કાંઈ મન-વાણી-ક્રિયા થાય છે તે સ્વાર્થરૂપજ થાય છે.

કપાતે જુદા જુદા રૂપે દેખાતા સ્વાર્થ વગરનો સસારમા કયો ભાગ ખાધી છે? કાર્ત્ત્વણ નથી જો કાર્ત્ત્વે કાર્ત્ત્વથી કશો સ્વાર્થસમન ન હોય તો પછી સસારની ઘટમાન જવા વેગમા આપ્યા કંઈ છે તેવા વેગમા ચાલવાનો સમ્ભવજ નહિ કાર્ત્ત્વણ સમન, કાર્ત્ત્વણ ઉદ્યોગ, કાર્ત્ત્વણ શ્રમ છેનટ સ્વાર્થમાં જઈને ઉભો રહે છે પરંતુ જોયો ઉત્તમ મધ્યમ સ્વાર્થને અનુસંગનારા છે તેઓનેજ ધન્ય છે અનમ અને અનમાધમમા વતનારાઓ તેવાજ હોવાથી ધન્યતા પામતાજ નથી પરમધ્યાણ પરમેશ્વર કે જે હજારો આખવાળો દેહેવાય છે તે આવું ક્રમ દેખી રાકતો હશે એ વિચાર કરતા મનર્વાણી અટકા જાય છે અને તેથી સાચી ખોટા હપતા કરી વર્ષ મન વાળતુ પડે છે

સામાન્ય વિચાર ઉપર આવતા પણ સહુએ સમજવાનું છે કે ખાર્ત પીને સ્ત્રીપુનાઢિકનુ સુખ જોઈને જોડા એવી સ્વાર્થ મધાઈ રહેતો નથી પોતા સુધારા જતી મર્યાદા છે એવા સ્વાર્થનેમાટે વિવેકથી વિચાર કરતા માન અત કણની શુદ્ધતા એજ પોતાની ઉદારતાને દખાવનાર દેખાય છે નમ્ અર્થ કામ અને મોક્ષ સુત્રીના પ્રયત્નો સિદ્ધ ન થાય તો પછી ગમે તેવા સુખરૂપ સ્વાર્થ સધાયો દોય તે સ્વાર્થજ નથી જમણે સદ્વિચાર અને સં દ્વિવેકથી સમયગણ અને નીતિપર ચાલી આ લોક અને પરલોક અખાનિત ગીતે સુધાર્યા દોય તેજ ખરે સ્વાર્થને સમજનાર સમજવો બાકીના પેટ ભરવા કે નિપયસુખવાસ્તે યત્ન કરતા લોકો જોયો અન્યનુ અહિત થતુ જોતા નથી તેઓ તો અનર્થજ દેહેવા ચોગ્ય છે, કે જોયોનુ જીવિત અને ધાગેલુ સુખ પાણીના રવાની પેઠે વહી જતા છેનટ દુ ખ પામવાનુજ પ્રાપ્ત થાય છે

અમે એવુ ઠગિછીયે છીયે કે સર્વ લોકો ઉાર અત કરણવાળા, કુદ્ધ- જમા સપ રાખનારા, સર્વમા ચોહ રાખનારા, સેવ્યસેનકલાવને જાણનારા, પ્રુણ્યમા પ્રીતિનાળા, વ્યવહારમા ઉત્તમ રીતે વર્તનારા, પરમાર્થને પોચા વાની પ્રવીણતા મેળવનારા, વર્ણાશ્રમોના ધમ પાળનારા, સર્વાત્મભાવ રાખનારા થાય અને એમ થાય તોજ સ્વાર્થ સમજનાપાતુ ખડ થાય છે ઉત્તમ સ્વાર્થ આગળ કહ્યો તે પરમાર્થિક છે અને મધ્યમ કહ્યો તે વ્યાવહારિક છે એ જો સ્વાર્થને સમજનારાજ ભાગ્યશાલી છે આવા સ્વાર્થના અધિકારમા આવેલા પણ કંટનાક પોતાનુ સ્વરૂપ નહિ સમજીને, ક્રમમદ,

હશે ? અગે હાનર અને મારી ઉપર પ્રેમભાવથી જોતાં જણાતો હતો. પણ એકાએક પોતાને માર્ગ મળી જતા નાસી ગયો તે માફ છુ. 'કરશે' ચીઠી તેને આપી એ પણ ન આપ્યા જવી શુ જણિયે કે તે કાપા' હતો અને શુ કમી ગઈ તેવો હતો. પણ નહિ સાવ અવિશ્વાસ ગમ્મવાનું કેટલું કારણ નથી. જાડપણુ તે કમી તો લનિષ્યમા એનીમેળે આગળ આવી રશે હમણા ક્યા હુ એની વાટ જોડે જોડો છુ? જે માગમાં સામર્થ્ય છે અને 'વ' અનુ વ છે તો હુજ ખીજને મટાય કરનાર કેમ નહિ થાજ ? અને જે તેમ નહિ હોય તો ખીજની મહાયતાથી શુ થવાનું દત્તમ્મ-ધીખાતોની લીત પડનાના અને એક કાવર કેલી નાસી જવાના ખખ્ખ મમગી જનાયી અમલારો અને દટનાક સીપાઇ મોગનો ત્યા જ માવ' થયો. અધમ સ્વાર્યથી નિષ્કાગળ પ્રેમિ વધને મનુભાને કે માં નખાવનારા પણ ગમેને તેજ નાગી ગયો દોય એની ખીકવી' એવા ભરોયા. પાજ પડેના વાધને બહાર ઉભેના માણસો કે નામા જ માવગે જુવે તેમ સન લોકો મનુભા તમ્મ ટગમગીને જોતા હતા મનુભા તો પોતાના ધ્યામા ને ધ્યાનમા વિચાર કરતા દત્તા "ત્રિવાતીની ગ્યમા તે દેવા નિચિન ! ! નહિ વાગેના પરિભામે કેટલું કેટલું ઝટ આપે છે ? હુ એક રાજ્યકુમાર છતા આ દાગો કગાન ગાને ભોગવુ છુમ ક્યા સુખકપ દશામા ઉછરતુ, જ્યા માતાપિતાનુ મળ, જ્યા કોઈના હાવમાં ચો ગઈને અહી આવવુ અને ક્યા અહી આની પ્રારબ્ધ અજમાવતા પગ આ કેદખાનામા પડવુ ! ! દોય છે જગ મર્મ પ્રમગો આ'યા ગયા તેમ આ પર્મ કાઇ કેહેવાનો નથી જ કાગણુ આ જનન આપનાર છે તેજ પ્રમગે ટોડવ નાક થશે " આમ વિચાર કરે છે તેટનામા મહારાજ નીચેન અતપ્રુ મ હિત હાથીની સાક મારી જોના ખીરાજ્યા છે એવા ખખ્ખ આનતા અમ લદારો અને સીપાજો મર્મ એક પછા એ નામી ગયા જે ચાગમાણુ-સોજ માત્ર ચોકી, વાન્તે ગ્યા મહારના એક નાખે મનુભાનુ, રાજ્યતેજ તેની લબ્યતા અને દોષ પગ અપરાન નહિ હો પાપુ જોડ તેના માટે કાઇ વાતનો પ્રમગ ચનાઓ જરાગ મનુભાએ ખીજુ કનુ નહિ જણાવતા પોતે કોઈ સાધાગળ સ્થિતિના મનુગ તીટ તે ગજ યાય એના વિચારો જણાવ્યા પછી તેણે એક ચીઠી નાણસો આપીને ડહું કે આ 'ચીઠી' વીર સેન મહારાજને હમણા પોલી જય એટલુ લનમન નાની ખાતર તુ કમી

દ્રોમાં, રાક્ષમાં, લાકડામાં, માટીના ઢેફામાં, પૃથ્વીમાં, પાણીમાં. પવનમાં અસુર અને દેવતાઓના પતિઓમાં, ઔષધીઓના વૃક્ષમાં, પુષ્પની પાંચડી-માં, ધાતુમાં, અને સર્વ સ્થાવર-જંગમમાં આ એક શિવ વ્યાપક છે. વીજો કોઈ દેવ નથી. એમ હરિ કહેછે.

આ ઉપરથી જાણવામાં આવ્યું કે આજીવ જગત્ શિવમય છે એનાથી નોખું કંઈ નથી, અને એમ થયું ત્યારે જે વ્યાપક તત્ત્વને વિષ્ણુ કહિયે છિયે તેજ ગિવ છે અને જેને શિવ કહિયે છિયે તેજ વિષ્ણુ છે. એટલામાટે તે એક સ્વરૂપમાં ભેદકલ્પના કરવી એ તો કેવળ મૂર્ખાઈનું જ પરિણામ છે. વિષ્ણુ એવું નામ લીધું તોપણ તેજ છે અને શિવ એવું નામ લીધું તોપણ તેજ છે. સાકારને માનનારાને પણ સર્વવ્યાપકપણું તો માન્યાવગર નથી ચાલતું તો જુદા માનેલા હલકા ભારે પદાર્થો પોતાના ઈષ્ટદેવરૂપ થઈ જતાં પણ શિવ-વિષ્ણુની એકતા એનીમેલે થઈ જાય છે તે ક્ષીણી નજર કરવાથી જ સમજાય તેમ છે. જેઓ વિચાર કર્યાવગર નામના ભેદપર ભુલાવો खाईને ક્લેશ કરે છે તેને છેવટ ક્લેશજ રહે છે: માટે બુદ્ધિથી વિચાર કરી ભેદકલ્પના છોડી દઈને ભક્તિ કરવી જોઈએ. જેમ જગતમયપણું અને વ્યાપકપણું શિવ વિષ્ણુનું સરખું છે તેમ તેનું નિર્ગુણ સ્વરૂપ પણ સરખું છે તે નીચેના શ્લોક જેવાં ઉદાહરણોથી જાણી શકાય છે. જેમ કે—

व्यक्ताव्यक्तगुणोत्तरं सुसुखदं शट्त्रिंषत्तत्त्वाधिकम्

तस्मादुत्तरतस्तदक्षरमिति ध्येयं सदा योगिभिः ।

वंदे तामसवर्जितेन मनसा सूक्ष्मातिसૂक्ष्मं परम्

शांतं पंचममीश्वरं प्रतिदिनं खव्यापि तेजोमयम् ॥

દેખાતા અને નહિ દેખાતા ગુણોથી ઉત્તર (તેથી પણ પર), સુખને આપનાર, છત્રીશ તત્ત્વથી વધારે એટલે જેને ૩૭ મું તત્ત્વ ગણે છે તે, તે તત્ત્વોથી પર અક્ષર એ નામથી, યોગીઓએ ધ્યાન કરવા યોગ્ય, સૂક્ષ્મ અને અતિ સૂક્ષ્મથી પણ પર, શાંત, ચાર અવસ્થાને લઈને પાંચમા ઈશ્વરરૂપ, આકાશની પેટે વ્યાપક, તેજોમય, તે તત્ત્વને નિર્મલ મનથી પ્રતિ દિવસ પ્રણામ કરુછું.

આવીરીતે શિવ અને વિષ્ણુના નિર્ગુણ સ્વરૂપમાં જ્યાં જ્યાં જોઈએ સાં એકરૂપપણું જોવા-અનુભવવામાં આવે છે. તે ઉપરથી, સિદ્ધ થાય છે કે નામમાત્ર શિવાય તેનાં શુદ્ધ સ્વરૂપમાં કશો ભેદ છેજ નહીં. ભેદ નહિ છતાં

પણ મેદકલ્પના કરી રાગ દ્વેષ વાધે છે તેને સુત્રને વદલે દુઃખજ પેદા થાય છે. વ્યા જોઈએ સા તે એકજ સ્વરૂપ છે તેમ છતાં વર્તી કલ્પના કર નારા પોતાની મેલેજ ભ્રમમા પડે છે તેને સુખ શી રીતે થાય? આપણને સમજવાની શક્તિ છે અને પ્રસંગ પણ યોગ્ય આવ્યો છે માટે અનુભવથી જાણવું જોઈએ કે નામરૂપ રદિત અને મનવાણીને અગોચર શિવનું રૂપ છે અને તેવું જ વિષ્ણુનું છે. અર્થાત્ એ બેમા કશો પણ ભેદ છ નહિ, માટે જોયો ભેદ માનવો નહિ કોઈને શકા. થાય કે સારે જગત્ સર્વ કેમ શિવ અને વિષ્ણુ એવો ભેદ રાખે છે તો તેનું સમાધાન એ છે કે જગત્ની રીતિ જુદી છે જગતના અને જ્ઞાનીના અથવા મુમુક્ષુની રીતિ એક હોય નહિ જગતના ચોલ્યા ઉપર આવી સિદ્ધાંતની વાતનો આધાર રાખાય નહિ આ કાંઈ વ્યવહારની વાત નથી, માટે આ વિષય જગતનું જોવાથી પરવડે નહિ જગતની રીતિ તો સાવ હલટી બુદ્ધિને ભ્રમ ઉપજાવે તેવી હોય છે યોગવાસિષ્ઠમા શ્રીવસિષ્ઠજીણ રામને મારી રીતે સિદ્ધાંત સમજાવેલ છે સાવળ એમ કહ્યું છે કે “ હે રામ! હવે તમારે વાકી કાંઈ પુછવાનું રહ્યું હશે નહિ જો કદી કાંઈ પુછવાનું રહ્યું હોય તો જગતની રીતિ કે અનુભવ વિષે પુછશો માં એવિના જે પુછવું હોય તે પુછજો જગત્ આમ કેમ કરે છે એમ પુછશો તો તેનો ઉત્તર આપી શકાય એમ નથી જગત હારેલું છે (છતરાયેલું છે) માટે જગત્ના કૃત્ય સામું જોવું નહિ. અને શુદ્ધ ચિત્ત તણીન થઈને હરિહરની ભક્તિ કરવી ઈશ્વરની યથાર્થ ભક્તિ કરવી એજ કરવાનું છે હરિ અને હર એકજ છ માટે નિર્મલ ભક્તિથી ભેદ ટાળી નાહી ભજન કરવું શિવ વિષ્ણુ નામ માત્ર છે જેમ કોઈ વિકલ્પભયા મુતો હોય તેને સ્વપ્નમા તેવા વિકલ્પ થાય છે, તેમ જેવા ભાવ ને જેવો વિકલ્પ હોય તેવા દર્શન ઈશ્વર આપે છેવટ તો એક શુદ્ધરૂપજ છે માટે એક ભાવથીજ ભક્તિ કરવી જો એ વેય સ્વરૂપમા મેન્ટૃષ્ટિ થાય તો જેની મેવા કરતા હોઈએ તેજ દેવ આપણી ઉપર કોપ કરે છે તે ઉપર હરિહરનું એવું વચન છે કે —

પરાત્પરતર યાતિ નારાયણપરાયણા ।

ન તે તત્ર ગમિષ્યતિ ચે દ્વિપતિ મહેશ્વરમ્ ॥

જે નારાયણને પરાયણ છે અર્થાત્ જેના હૃદયો એક ઈશ્વરનેજ પરાયણ થયેલ છે તે આદિમાયા થકી પર એવા ચૈતન્યસ્વરૂપ બ્રહ્મને પામે છે જે શિવનો દ્વેષ કરે છે તે, તે ઉત્તમ પદન પામતા નથી

ગમે તો વિષ્ણુ કહો કે ગમે તો શિવ કહો પરંતુ પ્રકૃતિથી પર જે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા કેહેવાય છે તે એકજ છે નામના ઉચ્ચારમાત્રથી તેમાં કશો ભેદ થતો નથી. માયા ઉપાધિ ગ્રહણ કરીને સાકાર સ્વરૂપ પર વિચાર કરતાં પણ એકજ સ્વરૂપના બે વિભાગ તે એકજ કેહેવાય. આપણુ ઢાઠું અને જમણુ અંગ એમ બોલવામાં બે દેખાય છે તો પણ વસ્તુતાએ તે બેય અંગ તે એકજ શરીરરૂપ છે તેમજ શિવ અને વિષ્ણુ અથવા હરિ અને હર તે બેય એકજ સ્વરૂપ છે. માયાબદે ગુણનો આશ્રય કરીને ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયના નિમિત્તરૂપ પરમેશ્વર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ એવા નામથી કેહેવાય છે. એનો વિચાર કરતાં જણાય છે કે ગુણના આશ્રયથી થયેલાં એકજ પરમેશ્વરનાં કાર્યાતરનેલીધે એ નામ કલ્પાયેલાં છે. મૂલ વસ્તુતાએ પ્રભુ એકજ છે. અવતારોના પ્રકરણમાં પુરાણાંતરોનેવિષે હમા મૌરી વિગેરે દેવિયો વિષ્ણુ, કૃષ્ણ વિગેરે રૂપ થાય છે એમ લખેલું છે. 'એવા પ્રભંગોમા પણ સમજવાનું છે કે કાર્યનેલીધે કલ્પાયેલી ઉપાધિના નામ માત્રમાં ભેદ છે. વાકી પરમેશ્વરમાં કશો ભેદ નથી. સાકાર સ્વરૂપમાં પણ ભેદ નથી. એ ભેદ ભજન કરનારાએ પોતાની મૂર્ખાઈથી કલ્પી લીધો છે. સાકાર સ્વરૂપમાં જ્યારે ભેદ નથી ત્યારે નિરાકારમાં તો તે કલ્પના સમજેજ કેમ? જાડી નજરે જોતાં જ્યાં જ્યાં શિવ વિષ્ણુ એ બે કલ્પનાથી જાતો લખાયેલી છે ત્યાં પણ શિવે વિષ્ણુની સહાયતા કરી છે અને વિષ્ણુએ શિવની સહાયતા કરી છે એમ પ્રત્યક્ષ જણાય છે. આવી રીતે એકબીજાને સહાયતા કરતાં બેય દેવ મિત્રભાવે વરતતાં છતાં ભજન કરનારાઓ દ્વેષભાવ રાખે તો તે પણ અણસમજણ કેહેવાય. ગમે તે નામથી ભક્તિ કરવી પરંતુ એક નામની ભક્તિ કરતાં ત્રીજા નામનો દ્વેષ કરવો નહિ કેમકે એમ કરવાથી એકની કરેલી ભક્તિ પણ નાશ પામે છે. સાકાર-નિરાકારની સર્વ જાતો વિચારી જોતાં એમજ નિશ્ચય થાય છે કે માયા જેને આધીન છે અને ચિત્છક્તિ લક્ષ્મીના યતિ છે તે વિષ્ણુ અને શિવ એકજ છે માટે એક ભાવે તેની ભક્તિ કરવી. પરમેશ્વરનો કાંઈ આકાર નથી. જેવો ભક્તના મનનો ભાવ તેવું રૂપ પરમેશ્વરનું થાય છે. જેમ પાણીનો આકાર પાત્રના આકાર પ્રમાણે થાય છે, અગ્નિનો આકાર લાકડાંની આકૃતિ પ્રમાણે થાય છે, તેમ નિરાકાર ઈશ્વર ભક્તનાં મન પ્રમાણે થાય છે. જેમ સમુદ્રમાં પરપોટા થાય તે પરપોટા પાણીરૂપ થઈ ગયા પેછી તે જુદા દેખાતા નથી તેમ કદી ઈશ્વરનું સ્વરૂપ થાય, પણ પોને અરૂપ

છે એટલે ભાસેલુ રૂપ પણ અરૂપમાં લીન થઈ જાય છે. માટે મુગ્ય અરૂપ
ઈશ્વર ઉપરજ પવાગ્રતા રાસત્રી કોઈ મોનીને સા ઢાકના ઢારો, ઘાથના
કઢા કે પગના તોડા નહીંને વેચવા. જાણે તાતે આપણ લઈ ગયા. હવે તે
ઘાટ ઉપર નજર નહિ રાખે પણ તે પ્રત્યેક ધ્યાત્મા જે રૂપ કે માન હોય તે
ઉપર ધ્યાન રાખીને સ્વરીદ કરશે. એવીરીતે આપણે ઉપરના ઘાટ ઉપર
નહિ પણ શુદ્ધ નિરાકાર ઉપર દૃષ્ટિ રાખવી. ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે
“જે પોતાના ઇષ્ટદેવને સર્વવ્યાપક જાણે તે ઉત્તમ ભક્ત વેદેચાર્ય, પરમે
શ્વરના ભક્તની સેવા કરે અને તે ઉપર આસરી રાખે તે મધ્યમ ભક્ત કહે
વાય, અને જે પ્રતિમામાં એકદેશીજ ઈશ્વર માને તે અધમ ભક્ત કહેવાય.”
આ શિવાયના જે મુદલ ભક્તિ નથીજ કરતા તે તો પામર માણા કહે
વાય. સારાજ એ કે એકરૂપ ઈશ્વરને ઉત્તમ ભક્તના રીતિમાં ભજવા જન
કેર્તવ્ય છે. એ કતવ્ય જોને નથી કર્યું તેણે મમારમાં ગમે તેટલા મયામાગત
કામ કયા હોય, કીર્તિ મેલવી હોય, ધન મેલવ્યું હોય કે વરતી મેટરા
હોય તે સર્વ વૃથા છે. આ સર્વ નહિ મેલવતાં પણ જેમે એક માયથી પરમ
શ્વરની ભક્તિ કરી હોય તેણે સર્વ મેલવ્યું છે.

દોષ રહિત ઉદ્યમ કરીને જે જીવવું તેજ જીવવું કહેવાય, તેમકે દોષ
વાળો ઉદ્યમ કરીને જીવ્યા તોપણ શુ અને ન જીવ્યા તોપણ શુ આ સસા
રમાં અનેક અસત્યના કપટના ઢગાગાજી ને લુચાઈના કામ કરીને ઘણા
લોકો જીવે છે, પણ એઓનું જીવવું ન જીવવા સરખું છે, કેમકે એના પાપરૂપ
ઉદ્યમનું ફલ એને છેવટ ભોગવવું પડે છે અને તે વચને એમ ધાર છે કે
આવો ઉદ્યમ કરીને જીવ્યા ને કરતા ન જીવ્યા હાત તો સારું હતું જાઓ
કહ્યું પણ જેમાં દોષ ન હોય એવો નિર્મલ ઉદ્યમ કરીને જીવે છે અને વશુ
પણ વચન થતું નથી અને એવાઓનું જીવવું પોતે પોતાને કલ્યાણને માર્ગ
ચાલે તેથી અને વાજાઓને કલ્યાણને માર્ગ ચલાવે અને તેઓનું મનુ કરે
તેથી સફળ છે. આ સ્વભગુર દેહની સ્વર નથી કે કયે સળે તે પડી
જશે, માટે જેમ અને તેમ સારો ઉદ્યમ કરી જીવવું ને જીવાય સામુગી
સારે માર્ગે ચાલવું અને સારે માર્ગે ચાલીને ઈશ્વરનું સ્વરૂપ ઓઝણવું.

। અહીં ઘીજ એ પણ વ્યવહારદૃષ્ટિથી સમજવાનું છે, કે જે માણસ
પોતે જીવે સામુધી નિર્દોષ રહે, કોઈપણ જાતનો આરોપ કે કલહ જેને ન
છાગે, જેને કામ ક્રોધાદિકે વાધ ન કર્યો હાવ અને જેને ચોવરદ કીર્તિ

કરી હોય તેનું જ જીવવું સ્વયં કેહેવાય. તે શિવાય જે જીવે છે તે જીવતે ન જીવતા જેવા છે. શ્વામોછાન્નસ લેવા ન જીવવું કેહેવાતું હોય તો ધમ્મ પળ જીવતી કેહેવાય. સારાંશ કે ઉત્તમ કાર્યો કરી નિર્દોષ રહી જે કીર્તિમાન થાય છે તે જ જીવતો છે કેમ કે—

ચલં ચિત્તં ચલં વિત્તં ચલં જીવિતયૌવને ।

ચલાચલમિદં સર્વ કીર્તિયસ્ય સ જીવતિ ॥

ચિત્ત ચંચલ છે, વિત્ત ચંચલ છે, જીવિત ઇટલે આયુષ્ય અને યૌવન ઇટલે જુવાની ચંચલ છે. અને આ સર્વ જગત્ ચલ અને અચલ છે માટે જેને કીર્તિ છે તે જ જીવતો છે.

આમ નાગાન્મક જગતમાં દેહસુખાંત સર્વ ચંચલ છે સારે કીર્તિવા-
લાનું જીવવું જ સ્વયં જીવવું છે. તે વગરનું જીવવું તે ન કામું છે. આ મસા-
રમાં ઘણા જન્મે છે, ઘણા મરે છે અને ઘણા જીવે છે પરંતુ જે વિનય
વિવેકથી પરમ કીર્તિના અને પરમ મુલ્લના પાત્ર થયા હોય છે અને જેઓ
પરોપકારમાટે પોતાનાં ચલ-બુદ્ધિ વિનેરે મંપત્તિ વાપરવામાં ઉદાર રહે છે
તે જ જીવતા છે, પછી તેનાં શરીર હયાત હોય તો પણ શું અને ન હોય
તો પણ શું ? કેમ કે—

યજીવ્યતે ક્ષણમપિ પ્રથિતં મનુષ્યૈ—

વિજ્ઞાનવિક્રમયશોભિરમજ્યમાનમ્ ।

તન્નામ જીવિતમિહ પ્રવદંતિ તજ્ઞાઃ

કાકોપિ જીવતિ ચિરં વલિમેવ મુંક્તે ॥

વિશેષ જ્ઞાન, પરાક્રમ અને યજ સ્વંદિત ન થાય તે જ સગવાર પણ
મર્યાદા થાય તેગતે મનુષ્યો જીવાય તેનું નામ જ જીવવું એમ તે તે વિષય
જાણનારાઓ કહે છે. કાગડો પણ વલિગાય છે અને ઘણું જીવે છે (પણ તે
કાઈ જીવવું કેહેવાય નહિ).

આટલામાં જ સારાં કુલ જાતિમાં જન્મ આવ્યા પછી, વિદ્યા,
પરાક્રમ અને મુલ્લોચને ગ્રહણ કરી જીવવું મફલ કરવું ફરી ફરીને આ શરીર
અને આ નમજળ નથી આવતી માટે ગયેલો સમય પાછો નથી મળતો એમ
જાણી જીવવું મફલ કરી લેવું.

નિર્દોષ રીતિએ ઉદ્યમ થાય અને નિર્દોષ રહેવાય એમ જીરાય તેજ જીવનુ કેહેવાય એનુ કારણ એ છે કે માણસને યૌવન, મમૃદ્ધિ, ધનપિણુ અને અવિવેક એ ચારમાનુ એક હોય તો પણ અનેક અનર્થને કરનારુ સાધન છે ત્યારે એ ચારવાના જેને હોય તેની તો પછી શી વાત કેહેવી? આવા સાધનરાહા પુરુષો કોઈપણ રીતે પાતાનુ જીવિત નિર્દોષ રીતે જાઝરી શકતા નથી અને તે આધઝા વની અનેક અનર્થના પાત્ર થાય કે પહેલાના પ્રણ પટાથથી તો ઉત્તમમા ઉત્તમ કલ્યાણનુ સાધન કરી શકાય, પણ એ પ્રણેયનો નિશો, એવા તો નઠારા છે કે કલ્યાણવિપેની વાતતો સ્વપ્નમાથી પણ દૂર જતી રહ છે. આવી દુર્લભતાથી નિર્દોષ ઉદ્યમ કરી નિર્દોષ પળામા જીવવુ તે જીવ્યુ કહેવાય છે સદોષ ઉદ્યમ કરી સદોષ થઈ જીવવુ મરવા કરતા પણ નઠારુ છે અર્થાત્ તે મરણ જેવુજ છે જેણે વ્યવહારમા સ્ત્રીધન પુત્રાદિકથી પૂણ સતોષ લઈ સુલભાગવી કીર્તિ સંપાદન કરી સુમાર્ગે ચાલી, દયા ઉદારતા વિગેર ગુણોથી લોકની પ્રીતિ મેઢવી તે નુજ જીવવુ સફલ છે અને પરમાર્થમા વર્ણાશ્રમના ધમ પ્રમાણે ચાલી શમ દમ, પાઢીને, ર્શ્વરભક્તિ કરી છેવટ આત્મસ્વરૂપ ઓઢાવી જણે જન્મ સફલ કર્યા તેનુજ જીવવુ તે જીવવુ કહેવાય તે શિવાય કામઢાની પેઠે કોઈએ આપલા અન્નના કોઢીયા સ્વાઈ જીવવુ એ તો નામમાત્ર જીવવુ કેહેવાય

વિદ્યા હિ કા બ્રહ્મગતિપ્રદા યા
 વોધો હિ કો યસ્તુ વિમુક્તિહેતુ ।
 કો લાભ આત્માવગમો હિ યો વે
 જિત જગત્ કેન મનો હિ થેન ॥ ૧૧ ॥

અર્થ

શિષ્ય—વિદ્યા કયી કેહેવાય ?

ગુરુ—જે બ્રહ્મગતિને આપે તેજ વિદ્યા

શિષ્ય—વોધ કોને કહિય ?

ગુરુ—જેથી મુક્તિ મળે તેનુ નામ વોધ.

શિષ્ય—લાભ કોને કહિયે ?

ગુરુ—આત્માને ઓઝાવવો તેજ લાભ.

શિષ્ય—જગત્ કોણે જીત્યું ?

ગુરુ—જેણે મન જીત્યું તેણે જગત્ જીત્યું.

ટીકા.

વીજી ગમે તેટલી વિદ્યા જાણતો હોય પરંતુ જેથી બ્રહ્મગતિ પ્રાપ્ત થાય તેજ સ્વર્ગી વિદ્યા કહેવાય.

ચાર વેદ જાણતો હોય, છ શાસ્ત્ર જાણતો હોય, અઢારે પુરાણ જાણતો હોય, મહાભારત આદિ મોટા ઇતિહાસો જાણતો હોય અને વ્યાકરણ શાસ્ત્ર કે કાવ્ય કોશાદિ જાણતો હોય તોપણ જો બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થાય નહિ તો એ એકે વિદ્યાને વિદ્યા કહેવાય નહિ.

જો બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય તો વીજી જેટલી જેટલી વિદ્યા શીખવામાં આવે તે વેઠ કર્યા વરોવર છે.

જેમ કાગડો પોતાના માઝાડપર વેશી ઊઢી જાય છે તેમ બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ વગરના સઘળી વિદ્યા જરાય સ્થિર ઠરતી નથી માત્ર તે વિદ્યા તો કહેવામાત્ર છે. કેમ કે.—

વેદાગમપુરાણજ્ઞઃ પરમાર્થ ન વેત્તિ યઃ ।

ત્રિલંબનં તુ તસ્યૈવ તત્સર્વં કાકભાપિતસ્મ ॥

વેદ જાણતો હોય, શાસ્ત્ર જાણતો હોય અને પુરાણ જાણતો હોય પરંતુ જો પરમાર્થ એટલે બ્રહ્મને ન જાણે તો તેનું જાણવું વધું જુઠું છે અને તેનું બોલવું કાગડાના બોલવા જેવું (નિઃસાર) છે.

સર્વ વિદ્યાનો અભ્યાસ પરમર્થને જાણવામાટે છે. કુવો સ્વોદવા માટે કરેલો શ્રમ જો પાણી ન નીકળે તો તે વૃથા થાય છે તેમ પરમાર્થ જાણવામાં ન આવે તો સઘળો અભ્યાસ ફોકટ જાય છે. અભ્યાસમાત્રથી કાંઈ પરમાર્થ જણાતો નથી. બોધથી પરમાર્થ જણાય છે, તે પ્રત્યક્ષ છે. જેમ કે.—

નવેદાધ્યયનાન્મુક્તિર્ન શાસ્ત્રપ્રઠનાદપિ ।

જ્ઞાનાદેવ હિ મુક્તિઃ સ્યાન્નાન્યથા વીરવંદિની ॥

વેદ જાણી જવાથી કે શાસ્ત્રોનો પાઠ કરી જવાથી કાંઈ મુક્તિ થતી નથી. હે પર્વતી ! મુક્તિ તો જ્ઞાનથીજ થાય છે. (અપૂર્ણ)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૮ મું.

પાપ,

સન ૧૮૮૬

અંક ૩ બે.

॥ ચતો ધર્મસ્તતો જય ॥

મનને સુવોધવિષે પદ

(લૈઘ્ય.)

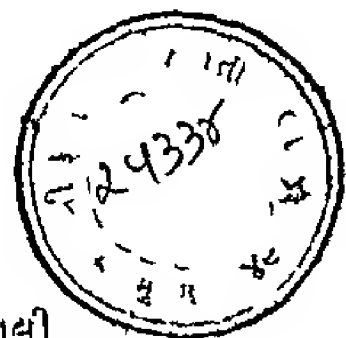
મન વિમગ્ન મા વનમાની, મન વિસ મા વનમૈથી,
નટવરનાય વગગની વાતો, કગ્મા કુટિય નમાલો
જેની સત્તાવગર જગતમા, ઠોટા ન વસ્તુ વટાલી,
ક્ષપુપણ જેના વગર લગાએ, કાય ખુણે નહી ખાવી
વામ નગ વન જન મેલીને, ચતુર જતુ છે ચાવી,
આયતણો સમન બનાનો, તે આખર છે ખાવી
પિપય ભોગ અયોગ વિષમ છે, તજ તે સાચે તાવી,
ઠેરાન હગિ, બજનાનુ ભૂની, શીદ વુચનણી ધાવી ૨

મન૦

મન૦

મન૦

મન૦

વેદધર્મસભા

આ સભાની એક બેઠક તા ૧-૧૨-૮૬ રવિવાર સવત્ ૧૯૪૬ ના
માર્ગશીર્ષ શુદ્ધ ૬ ને ૧૭ બપોરના ત્રણ તાગાને સુમારે પકિતજી જયકૃષ્ણ
જીવનરામના ધરમા મળી હતી તે પ્રસંગે ગ રા ઝોરીનાલ ઉમિયાસ
કર ચાલિડ, ગેઠ ભોદર હાજરગા, ગેઠ ભો ૨ ગોલ્ડાસ, રા રા ભાર્ડ
સકર નાનાભાર્ડ વકીલ, શેઠ લીલાનર જગમ, શેઠ વસનજી ખીમજી, શેઠ
ભો ૨ લક્ષ્મીદાસ, શેઠ ગજ વસનજી, ગ ગ અનત પસા ત્રીકમવાલ
વૈષ્ણવ, રા રા પ્રભુરામ જીવનગમ વિગેરે ગહરયો તેમજ મટામહોપા

૧ આરમ આતમા ૨ નાખવા દેવા તે લો ૩ વિશ્વ રગના રૂપ વનો માલી-
ગ્લક-પાવ-પરમેશ્વર

ધ્યાય શાસ્ત્રી ભીમાચાર્ય, મહામહોપાધ્યાય શાસ્ત્રી રાજરામ, અને શાસ્ત્રી મોળાનાથ વિગેરે પંડિત લોકો પધાર્યા હતા. થોડીક વાતચિત ચાલ્યા પછી સભાની સમતિથી આરંભમાં રા. ભાઈશંકર ભાઈએ જણાવ્યું કે આપણે આંહી આજે જે હેતુથી એકઠા થયા છીએ તે હેતુ વેદધર્મસભાની પાઠશાળાનો વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા લઈ ઈનામ [પારિતોષિક] આપવાનો છે. કે જે આપણે હવે પછી જોઈશું. સર્વને ધર્મની કેલવણીની બહુ જરૂર છે અને તે સંસ્કૃતના જ્ઞાન વગર મળી શકતી નથી. જે જે કંઈ આપણે જાણીએ છીએ તે સર્વેનું મૂલ્ય અને રહસ્ય એ ભાષાના ગંભીર લેખોમાં સમાયેલું છે. હાલમાં જે કેલવણી અન્યભાષામાં આપણને મળે છે તે જુદાજ પ્રકારની છે. તેથી આપણને આપણા ધર્મ વિષે ઠસો બોધ થતો નથી; પણ તેને બદલે કાંઈ કાંઈ તો કાંઈ જુદાજ પ્રકારના માર્ગ ઉપર ચડી જાય છે, જેથી આપણને ખેદ થયાવિના રહે નહિ. આટલા માટે ધર્મ સંબંધી કેલવણીની ઘણી જરૂર છે. આપણા દેશની ઉત્તમ સ્થિતિ ધર્મસંબંધી વિચારથીજ જળવાઈ છે અને જળવાશે, પરંતુ ખેદ થાય છે કે ધંધો કરીને ડંભાવાની લાલચમાં પડી જતા લોકો ધર્મસંબંધી કેલવણીમાં પાછળ પડી જાય છે અથવા તેવિષે સાવ અજાણ રહે છે. કેમકે તેવી કેલવણી મળવાનું કાંઈ દ્વાર તેને નજીક હોતું નથી. સરકારી કેલવણી ખાતા તરફથી તેવી આશા રાખીજ શકાતી નથી, કેમકે તે કામથી તે અલગ રહે છે તેમ વળી હવે કેલવણી સંબંધી જે કાંઈ કરવું તે આપણી મેળેજ કરવું જોઈએ એવા હેતુથી આપણે કેલવણી ખાતુંજ મ્યુનિસિપાલિટીના હાથમાં સોંપી દે છે એટલે આપણને પોતાને માથેજ તે સુધારણાનો આધાર રહે છે. કેટલાક ચાલતી કેલવણી લઈને ચોરી ન કરવી ખોટું ન બોલવું વિગેરે દુનિયાના સામાન્ય ધર્મને ધર્મ સમજી લઈને પણ સંતોષ ઉપજાવનાર નીવડતા નથી. કેમકે તેઓ વિશેષધર્મથી અજાણ્યા હોય છે અને અજાણ્યા હોય તેમાં નવાઈ નહિ. કારણ કે વીશ પચીશ કે ત્રીશ વર્ષ સુધી તેમને તે વિષયનો બોધ મળેલો હોતો નથી અને તેમણે લેવા માટે પ્રયત્ન પણ કર્યું હોતું નથી. આવા કારણથી ધર્મસંબંધી જ્ઞાન આપણા વર્ગમાંથી પાતળું પડી જાય છે. જુવોને ઇંગ્રેજ અને ગુજરાતી આ શહેરમાં કેટલી બધી નિશાળો છે ? તો એને સામે સંસ્કૃત વિદ્યા કે જેમાં આપણા ધર્મસંબંધી બોધ મળી શકે છે તેની માત્ર એક શેઠ ગોકલદાસ તેજપાલની સ્થાપેલી બીજી ગદ્દલાલાજીની

અને ત્રીજી આ વે.ધર્મસભાએ સ્થાપેલી, એમ ત્રણ ચાર પાઠશાળાઓનું છે એમા પણ જોશો તો અધ્યાસ કરનારઓની નબળા આ શેરેરના પ્રમાણમા વણીજ થોડી હોય છે તેનું કારણ એમ છે કે સંસ્કૃત વિદ્યા વ્યવહારમા ઉપયોગી નથી એ કાનયોગથી ઠેરી ગયું છે એટલે ઘાઠને પૂરે પૂરી પ્રીતિ વતી નથી છે તો સર્વને સમાન તોપણ શ્રાક્ષણની સંસ્કૃત વિદ્યા મનાઈ ગયા છતાં પણ તે વગ તેમા પૂરેપૂરે ઉતરતો જણાતો નથી એ વાત પ્રત્યક્ષ જણાઈ રહેછે ગયા વપ કરતા નિવાર્થીઓ કારક ઓછા લાગે છે તેનું કારણ તેજ હોવું જોઈએ આવા પ્રસંગમા આવી રીતે પાઠશાળા સ્થપાઈને વિદ્યાને ઉત્તેજન મળે એ બહુ સતોષ કારક વાત છે અને આશા રાખવામા આવે છે કે ક્રમે ક્રમે આપણે આ વિદ્યાને અને આપણા ધર્મને ઉચ્ચ પામતો જોશુ માગ સાબળવામા આવ્યું છે કે કોઈ પરમાર્થી ગૃહસ્થ તરફથી કાંઈ અત્તની ગોઠવણ થવાની છે એમ હોય તો એ વાત બહુ સતોષકારક છે ધર્મ વિષેની આવશ્યકતા જણાયા નિના આવી ખોટો પૂરી પાડવાનું આપણા મનમા આવતું નથી એટલા માટે હું આશા રાખું છું કે પડિતજી જયજીપ્પ મહારાજ વર્મ હું છે, અને તેની કેની મહત્તા છે તે વિષે આપણને સભળાવશે

રા બાઈરાકરભાઈનું જોલતું સંપૂર્ણ થતા આવજનો દિનસ ગામમા લગ્નનો હોવાથી વર્મસખધી વિષય કોઈ બીજા પ્રસંગે સાબળનાનો સર્વનો નિશ્ચય થયો અને તેજ પ્રસંગ ઉપર દેટલીક વાતચિત ચાલ્યા પછી વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા શરૂ થઈ મર્મ મહળને ઉતાવળ દેવાને લીધે ચોડાક વ્યાકરણના સવાલ પૂછીને પડિતજીને હાથે ઈનામો વેચાવવામા આવ્યા પેહેલા વિદ્યાર્થીને રૂપાયા ત્રણની ચોપડી તથા ગેકડા રૂપાયા ૪, બીજાને રૂપાયા ત્રણની ચોપડી અને રૂપાયા ૩, ત્રીજાને રૂપાયા એક ની ચોપડી અને રૂપાયા ૩, અને તે શિવાયનાને યથાયોગ્ય પુસ્તકના ઈનામો આપવામા આવ્યા ત્યાં પછી રા પ્રમુરમ ભાઈએ “ખ્રીસ્તિ વર્મખાતા તરફથી પુનામા આવતી શાળાઓના ઓકગઓને ઈનામ આપવાનો મેના વડો-દેશીઓની જાણમાટે દેટલી-હકીગત” એ મથાળા હેઠનનો મુખર્થ સમાચાર પત્રનો પ્રકરો વાંચી સભળાવ્યો હતો જમકે—

“પુના મધ્યે આગના અઠવાડીયામા ત્યાની ખ્રીસ્તી વર્મખાતાની નિશાળોના ઓકરાઓને ઈનામો આપવા માટે થયેલા મેનાવડાની હકીકતમાથી, દેશીઓએ જાણના જોગ બીના દેટલીક મળી આવે છે સ્કાટલાક

દેશનાં ખ્રીસ્તી ધર્મખાતાને હસ્તક તથા તેના ખરચે તે શાળાઓ પુનાખાતે તથા તેની આસપાસનાં ગામડાંઓમાં આવેછે અને તેઓમાં ૭૦૦ છોકરીઓ અને ૧૦૦ છોકરાઓ હેલવણી લેછે. ઘણું મોટા ભાગ તેઓમાં દેશી છોકરાંઓનો છે. મોટી સખ્યાને પાંચમા ધોરણ મુધીની દેશી ભાષાની એટલે મરાઠીનીજ હેલવણી આપવામાં આવેછે. અને થોડાંઓને ઇંગ્લેજી શીખવવામાં આવે છે તેઓનું ધોરણ પણ પાંચમુંજ રાખ્યું છે. તે શાળાઓમાં શિક્ષકો તૈયાર કરવાની એક જુદી શાળા રાખવામાં આવેલી છે જમાંથી દરવર્ષે ત્રણ ચાર શિક્ષકો તેમાં અગત્ય કરીને સ્ત્રીશિક્ષકો બહાર પડે છે. ઉપરાંત એક 'બોર્ડિંગ' સ્કુલ રાખીછે, જ્યાં થોડાંક છોકરાંઓને હેલવણી જોડે ખાવા પીવાનું પણ રાખવામાં આવેછે. દેશી તથા ઇંગ્લેજી ભાષામાં અભ્યાસ કરાવવા ઉપરાંત, સઘળી શાળાઓમાં દરરોજ અરઘો કલાક ખ્રીસ્તિ ધર્મનો બોધ આપવામાં આવે છે. આ સઘળી હકીકત ઉપરથી જણાશે કે તે શાળાઓએ મોટા વિસ્તાર રોક્યો છે, અને તેઓ મોટા પાયા ઉપર ચાલે છે અને તેઓ ખ્રીસ્તીધર્મખાતા તરફથી ચલાવવામાં આવતી હોવા સાથે તેઓમાં દરરોજ ખ્રીસ્તીધર્મની હેલવણી અપાયછે. તોપણ ત્યાં સેકડો દેશી છોકરાંઓ ભણવા જાયછે અને તેનો ઘણો મોટો ભાગ વળી છોડીઓનો છે. એમાંથી પરિણામ કેવું આવવું જોઈએ તે વાત દેશીઓએ વિચારવા યોગ્ય છે અને અમે માનિયે છિયે કે વળા દેશીઓ એ બતાવ તરફ મોટી ગભીરાઈથી જોશે. પણ નિશાળોના રિપોર્ટમાં તેઓના ધારવા કરતાં જુદીજ વાત જણાવવામાં આવી છે. સઘળી હકીકત જોતાં સ્વાભાવિક રીતે એવું ધારવામાં આવવું જોઈએ કે આવી શાળાઓમાં જ્યારે આટલાં બધાં છોકરાં ભણવા જાય છે ત્યારે તેઓમાંથી ઘણાં ખ્રીસ્તી ધર્મમાં વટલી જતાં હશે, પણ રીપોર્ટમાં ખુલાસો જોતાં અત્યાર મુધીમાં ત્રીશથી વધારે છોકરાંઓ વટલ્યાં તથી. દેખીતી આ વાત ધીરજ આપનારી છે તોપણ સમજુઓ આટલું અમન્યા-વિના રહેશે નહિ કે વટલી ગયેલાં શીવાય બીજા ઘણાં છોકરાંઓ ખ્રીસ્તી ધર્મની અસરની છાપ દિલ ઉપર લઈને પોતાને ઘેર જતાં હશે અને તેઓ મોટપણ મુધી તેનો ઉપયોગ જોડેર રીતે નહિ તે ખાંનગીધી પણ કરશે. તેમાં છોકરીઓ આવી છાપ સાચેનાં દિલ ધગવીને માતાઓ થયા પછી પોતાનાં ઉછરતાં બચાંઓ ઉપર તે છાપનો પડછાયો ફેલી રીતે નાખવાને

શક્તિનાન થને તે વળી જુદોજ વિચાર કરવાની બીના ર્ઈ પડે છે. પ્રાચીની વર્મને વગના એવા ખાતા આ રંગમા વળા છે અને તેઓ ને મ તેમના વર્મનો કેનાવો જ્ઞાની દાના જ્ઞા જુવો ગીને નટવી જ્ઞાનાઓની મધ્યા તેઓના તરફ રી હમેના જુદુ ચોટી જ્ઞાનાના આવતી દીસે છે અને સાચા કરતાં ઉનટી ને નેટના ઉપર નોપ બતાની તેઓ પોતાના કામને ચાલુ ગમે છે, તથા આગળ ના તા તપ છે તેનો જુનાઓ ને નેના બેમીએ તો એટલેજ જણાવે છે તેઓ પોતાની તેમ બીજી ગને પોતાને સતોપ મળે જેમ પાપ પડતી અમજતા હમે દેગીઓને વિચાર કરવાનો મારા ખોગક બાપે જેના આ મામત છે તેમા કાઈ શક નથી આના પ્રકારના ગાળાઓને મર ૧૨ તરફ રી મ , જે “આટ ર્ન એક” ને નામે જોળખાય છે તે પાપ મળે છે અને ન નાત પણ તપના ભેગ છે વવા જ્ઞાનાવા જેક એ છે જે તે મ અલુ ની પડાની પ્રગીયાદ ગીપોટમા કરવામા આની છે તેમા જ્ઞાનાયુ છે જે નર રી સાગાઓ પાછા એક મી ૧૧મા જેટલો ખ અ કરનાના આને ને નટવા પ્રમાણની રકમ તેમને એક વગસે આપનામા આને છે આ પ્રગીયાદ ઉપર વ્યાસ આધ્યા પહેના આટલુ નકી કરવુ થટે ને મ મરકારી તથા બીજી ખાનગી ગાળાઓનો માદ્દ એની ગાળાઓને પગ મર આપી ગદાય જે હર્દા મરકારી મ મેગવવા તમા તે આલુ ગખાવવા માટે હો ગજોને મના બધી દેનામા આપીને તેની પગીતા તરફી ઇન્સ્પેક્ટોને મપાની ને જો ઊથે અને તેઓએ કરાવેના ધોગો પ્રમાણેનોજ અભ્યાસ ચના વવો પડે છે મરકારી દેનામા ખાતા તરફી કરાવનાના આનેના ધોગો કળ છે, અને તેઓમા કેટલીક બામત વગર જરૂરની અધના ચોટી જરૂરની દાય છે નનો અભ્યાસ કરાવીને પગીતા સરકારે ઇન્સ્પેક્ટરને આપનામા દેના મુગદનીઆ નેદની પડે છે તે જેઓ તે મામમા પડેના છે તેઓ નાગી ગતે જાણે છે તેમા દેગીઓ બાપકા મુગે મોડે મધલુ ચકાવ્યા કરે છે, પણ અથ્રેજ સાળા ચનાના જો તેમ જ્ઞા તથા તેઓને જે કાઈ ખમલુ પડે તેમા પ્રગીયાદ તજો પોતાના પોટની માર્ગને તદ મા લાવનારો જગત્ત અચકતા જે દેનામા ખાતામા વાધ તથા વિરોધા હ તા નરો ઉપરી સાળાના દા ૧૧ગીઓએ પા ૧ જેમ ૮ કરું છે નરકારી ધોરણમા દેટવીક બાખતો નકામી અને સીખવનાન મામની મેદે

નતમાં નાહક વધારો કરનારી છે એવું તેઓએ પોતાના રીપોર્ટમાં ખુલ્લું જણાવ્યું હતું. અને તે મેલાવડાના પ્રમુખની ખુરશી નામદાર ગવર્નર લાર્ડ એ લીધેલી હોવાથી, પોતાનાં ભાષણમાં બે શબ્દો તેના ખુલાસામાં તેને બોલવા પડ્યા હતા. પણ તે શબ્દો વગર અર્થના નથી તેની અસર એ શાળાઓ ઉપરાંત બીજી તરફ પણ થશે તો તેમાં મોટો ફાયદો થશે. તે નામદારે જણાવ્યું હતું કે અભ્યાસનાં ધોરણોમાં ખામીઓ જોવામાં આવતી હોય તો તે દેલવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટરોને લખી જણાવવી. જ્યાં તેમાં સુધારો કરવા વગર રહેશે નહીં. પુના જીલ્લાના ઇન્સ્પેક્ટરની જગા ઉપર જ્યાંસુધી મી. કરકહામ સરખો ગૃહસ્થ છે ત્યાંસુધી કાંઈક સુધારો થયેલો જોવાની આશા રખાશે; પણ તે પછીની વાતમાં તથા બીજા વિભાગો માટે તેટલી સૂચના ઉપરાંત કાંઈ વધારે પણ કરવાની અગત્ય છે, અને તે અગત્ય દેશી ભાષાનાં તથા અંગ્રેજીના ધોરણોમાં તરત વેળા સુધારો કરવાને લગતી છે.” (તા. ૨૯-૧૧-૧૮૮૯)

આટલું વાંચી રહ્યા પછી તેમણે જણાવ્યું કે પરદેશી લોકો પોતાના ધર્મની વૃદ્ધિ માટે આપણા દેશમાં આવી કેટલું કેટલું કરે છે. અને તે કેવી રીતે ઉંડાં મૂલ નાખે છે તે આ વાત ઉપરથી જણાઈ રહે છે. ત્યારે આપણે તો આપણાજ દેશમાં આપણાજ ધર્મને માટે પ્રયત્ન કરવાનું છે માટે ધર્મની વૃદ્ધિને માટે પાઠશાળાઓ સ્થાપવી જોઈએ અને તેમાં ધર્મનો બોધ કરી શકે એવા વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર કરવા જોઈએ. એમ કરવાની આ કાળમાં જરૂર છે.

આટલું થઈ રહ્યા પછી રા. તંત્રીએ પોતાની રહી ગયેલી વાત ઉતાવળથી નિવેદન કરતાં જણાવ્યું કે—હું જણાવવાની રજા લઉં છું કે વેદધર્મ સભાને સ્થપાયે આજે ૧૮ મું વર્ષ ચાલે છે. આર્યલોકો સ્વધર્મ પાળે એજ એ સભાનો મુખ્ય હેતુ છે. આમ કરવાને માટે જ જો ઉપાયો લેવા જોઈએ તેમાં ધનની ગરજ પેલી પડે છે. લોકો ગમે તેમ બીજા શુભ પ્રસંગોમાં ખુશીથી કે વગર ખુશીથી નાણું ખર્ચે છે પરંતુ ધર્મસંબંધી કાર્યમાં નાણું નાંખવાનો બહુ પરિચય આપણામાં નથી. આવા કારણને લીધે સભા તરફથી આર્યધર્મપ્રકાશ ચોપાનિયું અને ત્યાર પછી બીજાં પુસ્તકો, કાઢવામાં આવ્યાં છે. એમાં બે હેતુ જળવાયાની આશા રાખવામાં આવી છે. એક તો આપણા લોકોને ધર્મવિગેરેનો બોધ થાય અને બીજું

એક પુસ્તકો ખરીદનારાઓ તરફથી પૈસા મળે જગ ખેદની વાત છે કે
 ધર્મ કે નીતિ સખ વી વાતોમા ખાવકથી માડીને વૃદ્ધ સુની લોકો યોડો આ
 દર આપે છે અને તેથી કરીને સખા તરફથી નીકળતા આર્યધર્મપ્રકાશના ખર્ચ
 જટલી પણ તેમા પેદાશ નથી થતી ૧૯૪૪ ના વૈશાક માસથી યોગવામિષ્ઠ
 રામાયણનુ ચોપાનિયુ કાઢવામા આવે છે એવા બોધરૂપ ત્રથમા પણ
 લાભને બદલે તોટાનોજ મલવ રહે છે આનુ કારણ શું ? એનુ
 કારણ એજ કે એના વિષયો ઉપર આપણા લોકોની પ્રીતિ ઓછી પ્રીતિ
 ઓછી થવાનુ કારણ જોઈએ તો ધર્મની મહત્તાનુજ અજાણપણુ છે સર્વ
 કરતા ધર્મની મહત્તા સુખ્ય છે તેને બદલે ધર્મસખધી વિષય તો લો
 કાને બહુજ લારે પડતો થઈ પડે છે પણ અમને એમ થાય છે કે હવે
 ધર્મના ઉદયનો વખત ચાલ્યો આવે છે અને લોકોનુ ચોક્કુ ચોક્કુ વ-
 લણ તે તરફ થવા લાગ્યુ છે તેનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ આ સભાનુ સ્થાપન અને
 તેમા વવતી જતી મેંખરોતી સખ્યા છે પેહેની બેઠક વખતે જ સખ્યા હતી
 તેમા દશનો વગાગે થયો છે, તેમ હજી પણ થવાની આશા રહે છે એ લોકો
 જ ઈશ્વરપ્રીત્યર્થ રકમ આપે છે તે અને ચોપાનિયા ગીનાય લગવદ્ગીતા
 વિગેરે પુસ્તકોમાથી જ આવે છે તેથી પાઠશાળા વિગેરેનુ ખર્ચ કાઢવામા
 આવે છે વિદ્યા એ શી વસ્તુ છે તે વિચાર નહિ આવવાથી લણાવનાર
 છતાં એ બ્રાહ્મણના છોકરા લણવામા મન લગાડતા નથી પણ તેઓ
 બીખમાયી પરવારે નહિ એટલે શુ કરે ? આમ છતાં પણ જ યોડો વિ
 ધાર્યોઓ બણે છે તેમણે કૌમુદીનો આરબ કર્યો છે અને આશા રહે છે કે
 ક્રમે ક્રમે તેમાથી શાસ્ત્રીઓ પાકશે અને એમ કરીને પણ એવટ ધર્મવૃદ્ધિજ
 કરવાની છે કામ ધણુ મોટુ છે હજી તો તેનો આરબ છે પરતુ જમ સ
 ભાસદો અને ગ્રાહકજનોના આશ્રયથી આટલે સુધી કાર્ક સતોપ મેળવવાનો
 સમય આવ્યો છે તેમ હવે પછી વિશેષ સતોપપણ મેળવી શક્યુ, અને આર્યધ
 મના આગ્રહીઓએ પણ તે સતોપ લેવાને ઉત્સાહ રાખવો જોઈએ કારણ કે
 વર્મથીજ આવોક પગલોક સુધરે છે દેશની કાઈ દુર્દશા, મટવાનો, સપત્તિ
 વધવાનો, ઉત્તમ સુખ મળવાનો, અને મન માનતા સુખ મેળવવાનો માર્ગ
 અધર્મનુ રક્ષણ કમ્બુ એજ છે માટે આર્ય લોકોને યોગ્ય છે કે અવર્મ ઉપર
 આપુસમાન પ્રીતિ રાખવી જોઈએ સખા જ કાઈ કરી શકે છે તે સર્વ
 સખાસદોએ આપેના આશ્રયનુ પગિણામ છે, માટે તે સારા કામનો બદનો

મળે છે. ધણીવાર આપણા શાસ્ત્રોમાંથી સાંભળીએ છિયે કે દુઃખ જમ વિના પ્રયત્ને એની મળેજ આવે છે તેમ સુખ પણ એની મેળે આવે છે. આમ છતાં પણ લોકો સુખને માટે પ્રયત્ન કરવાનું છોડતા નથી. જેવટ સુખનાં સાધનોમાંથી પણ ઉલટું દુઃખ થઈ પડે છે, બીજી બાજુ જોઈએ તો દુઃખનાં સાધનો (અજ્ઞાણતાં) કરનારા અથવા સુખની ઇચ્છા નહિ રાખનારાઓને અણધાર્યું અદ્ભુત સુખ આવી પડે છે. તે સમયે તે ખેલ જોનારને એક નિશ્ચય ઉપર વળી જવાનું સુઝતું નથી. ઘણા ઘણા ભીખારીના છોકરા કે ગરીબસ્થિતિનાં બાલકો આચિતા રાજ્યાધિકારપર ચડી બેસે છે. એણે શું પ્રયત્ન કર્યું એમ જો વિચારીયે તો કંઈજ નહિ. કંઈ સ્થિતિ સારી અને કંઈ ખરાબ એનો નિશ્ચય માણસની પોતાની મનોવૃત્તિ ઉપર છે તોપણ ઘણોભાગ ધનિકસ્થિતિને અને પ્રખ્યાતિવાળીને સારી માને છે તો તેવી અનાયાસે જને પ્રાપ્ત થાય તે અભિમાનથી વર્તે છે અને જને આયાસે પણ ન પ્રાપ્ત થાય તે દીનતાથી વર્તે છે. ઘણા ઘણા કાયાપણામાં દુબેલા ઉઘમથી સઘળું બને છે એમ કહે છે, કેમકે વાવ્યાવિના કંઈ લણાતું નથી. એ તો કેહેનારા જાણે એમ કંઈ નથી. જગતમાં સહુએ જાણે છે, અને સહુ કરે છે પણ ખરા, પણ એક સરખું ફળ દાને મળે છે, અને મળે તો એક રાજ થાય તો બીજો પાલખી ઉપાડનાર ક્યાંથી કાઢવો? એમ તો વ્યવહારની અવ્યવસ્થા થઈ જાય. આસ્તિક વર્ગને તો સંચિતનું અંતર્પટ વચમાં મેલવાનું હોય છે તેથી તેમ કરીને સંતોષ માની લે છે પણ વિચારવાનને તેથી સંતોષ થતો નથી. બધા ખેડુતે ખેતર ખેડીને ઘઉં વાવ્યા હોય છે, પરંતુ વરસાદ ક્યાં એક સરખો પડે છે, ક્યાંઈ ઝાઝો પડે. ક્યાંઈ થોડો પડે, ક્યાંઈ ન પડે અને ક્યાંઈ અતુલ પડ્યા છતાં પણ જેડ આવે તો ઘણીની પેદાશનાં તે તે ધણીને લાભ નુકશાન થાય છે. આમ ઉઘમ છે તે મૂલ વગરનો થાય છે અને હાથ પગ હલાવ્યાવિના ક્રિયા થતી નથી વિગેરે ઉદાહરણો ઉઘમનો પક્ષ પણ કરે છે. એક માખાપના બે દીકરામાં એક ગાડી થોડાવાળો હોય છે અને બીજો ફેરી કરનાર હોય છે. વળી ફેરી કરનાર લક્ષાધિપતિ થઈ જાય છે અને લક્ષાધિપતિ ફેરી કરવા લાગી જાય છે આમ છતાં પણ ફાવી ગયેલા લોકોને બહુ અભિમાન રહે છે. તેઓ બીજાની હાંસી કરે છે. પોતે પોતાના મનને ભાગ્યશાળી ગણે છે, વિદ્વાનને આદર આપતા નથી, પણ આનાં

તેઓ દુવન અને આશ્ચર્ય જેનું રુ સન' ॥ હતા' કેમકે અતુ ક્યુ અમુક સાધન તેઓના હાથમા હોય છે કે તેવીજ અભિમાન જવા યોગ્ય પોતાની સ્થિતિને તે પોગ્યા છે તપાસીયે તો કાર્ડ નથી? સાન મૂળ વગરનું ગાડ છે નીચેવી ઉત્તમ મ ॥ યેવી ન્યિતિમા આવતુ એ બહુ હડા છે અને ઉચે વી નીચે જનુ એ મેહેન છે આમ જગતમા મનાય છે અને અનુમનાય પણ છે પણ કાર્ડ કાર્ડ વાર ઉદય પામના યો એનો ગડપવી આગળ ની જો છે કે આપણે આપણો નિશ્ચય વડોના મા ફેરના નાખીયે છિયે શુ જાણીયે ના કાગળ માટે આવી વિચિનતા ઉમગતી હરો એક કાર્ડ ખાન દાન માણસના કુળનુ મા ન સન વનાદિકના નાગ વના સીખાગી ખતી ગયેલુ અને માગી ભીખી તે પેટ ભરતુ, હુગડા વગરનુ અને ગડબડકયા માખીયો મમપાતુ સ્તામા ભટકે છે અને જવે છે અને એક કાર્ડ જણે ક્યા કુવનુ માણસ સોને કેપેથી મદાર્ડ ના ઘોડા ગાડીમા જેસી ફીનની સામી તો ॥ જરપણ નકિ ગતા એગ આગમ ક' છે એ તે શુ' રાગી- રના પદાયા ખતેનાના સગપ્પા નથી? રુ સમજવા ॥ ગજિ ખતેમા નથી? ખલુ ખતેમા સરખુ છે પણ આવી ૧ ॥ માપસે જે ફરવાનુ ક્યુ નથી, અને તવગ' રાજી થવાનુ પણ નથી, કેમકે તમા જેયના પગતતતા દેખાય છે એક ગગીમ માખાપને તણ ડોડરા હતા તપુમાથી મે વિદ્યા ભણ્યા અને ત્રીજે વાકડાને પાપુા વિણનાને આળે રાજ્યા વૃદ્ધ માતા પિતાને મરતી વખતે એવી ચિતા રહી કે જે ડોડરા પેટ ભરી ગઈ અવા થયા પણ ત્રીજે તો ભીખ માગતો ગહેગે આવી ફી મોટા જે ભાર્તને ભજામપ આપી માતા પિતા સગમા સવાબ્યા, પણ ના ॥ ના સાગ્યની દોને પરીક્ષા હતી? ગાડો વેવો ગણાતો અને ભાલિયોના મેણા ખાનોએ નાનો ભાર્ડ કાર્ડ કાર્ડ ઉધમ શોધવા લાગ્યો અને લાકડા પચગ ભેળા કરનાના રોખમાથીજ તેણે કાર્ડ મારો આશ્ચર્ય મેળવ્યો કે જ આશ્ચર્યથી તે થોડી નિવામા પપુ એ નામાકિત દેશહિતેચ્છુ ગણાયો, અને ખીજ મોટા ભાર્તને પણ તે આશ્ચર્ય આપનાર થયો જેઈ વિચિત્રતા? રુ ઉવમ ક'વો, દેવી સદાય મેળવની એ ક્યા દો ઈના હાથમા છે? જને જમ માવતુ આવે તેને તે હાથમા કહેવાય અને ન આવે તેને હાથમા કાર્ડ નહિ જે ક' તેમા લુનાડાના ખાચકાજ છે જને અનુક્રયતા આવી તે ડાહી ડાહી વાતો ॥ અને ન આ ॥ તેનુ કાર્ડ ન સામળે કાર્ડ દશમા કીર્તિને ઉ ય માને છે, કાર્ડ જ્ઞાતિમા પ્રતિષ્ઠિત વ

વામાં ઉદય માને છે અને કાઈ કુટુંબની સેવા કરવામાં ઉદય માને છે. તેને અંગે વિદ્યા તો જોઈએજ; નથી માનતા તે એકને નથી માનતા. કમક ઉદય અને અસ્ત એ બેયને તેઓ કદિપ્રત લેખે છે. આમ છે તોપણ માણસે પહેલાં ઘર, પછી, ગામ, પછી દેશ અને ત્યાર પછી વિદેશને લાભકારી થવાય તેમ વિદ્યા ભણી ઉદય કરવો અને એમ કરતાં જે અભીષ્ટ ફળ મળે તો ધણું સારું અને ન મળે તેમાં કશો ધોખો કરવા જવું નથી. કાઈપણ ઉદય મેળવે તે અહંપદની એકતાથી આપણુજ રૂપ હોવાથી તેથી સંતોષ માનવો યોગ્ય છે. એક યંત્રમાં નાંખેલા બુંદદાણા યંત્ર ફેરવતાં કાઈ નીચે કાઈ ઉપર, કાઈ વચમાં, કાઈ પડખે, કાઈ કાચો રહી ગયેલો, કાઈ બળી ગયેલો, કાઈ અરધો બળેલો એમ યંત્ર ચાલે ત્યાં સુધી કૃત્યા કરે છે. યંત્ર બંધ થતાં ઉપર તે ઉપર, નીચે તે નીચે, વચમાં તે વચમાં, બળેલો તે બળેલો, કાચો તે કાચો, અને અરધો બળેલો તે અરધો બળેલોજ રહે છે. આવીજ રીતે ઉદયના અને અસ્તના સંબંધમાં મનુષ્યની સ્થિતિ દેખાય છે. આ એક કાળરૂપી મોટો યંત્ર છે તેમાં પ્રાણીઓ છે તે બુંદ, ખરાખર છે તે ઉદય અસ્તરૂપ ઉપર હેઠ થયા છે. કાઈ વિદ્વાન, કાઈ અર્ધબળેલ અને કાઈ સાવ ભૂર્ધ એ ત્રણ તેઓ હોય છે. અને આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં જ જમ તે તેમ સ્થિતિ દેખાડતા સંસારમાં ફરતાં અટકે છે. માટે જને ઘેર ત્રાપાણુ ગડગડતાં હોય, હાથીઓ ઝુલતા હોય, સોનાની થાળીઓમાં મિષ્ટાન્ન જમાતાં હોય, લોઠા આવીને સ્તુતિ કરતા હોય કે વિદ્યાના બલથી મહાકીર્તિ મેળવી હોય તેણે પોતાની સ્થિતિનું કશું અભિમાન કરવું નહિ. કમક તે તેની સ્વતંત્રતાનું નથી અને દેખાય છે તે પણ ચંચલ છે. તેમ તે વગરનો હોય તેણે ખેંદ પણ કરવા નો નથી કમક તેવી સ્થિતિ એ પોતાની સ્વતંત્રતામાં નથી, અને આંખ્યા પછી પણ નિરંતર નથી. કાઈ દિવસ પણ તેનો અંત છે. નિદ્રાદિક અવસ્થામાં તો પ્રત્યક્ષ અંતરોજ દેખાય છે. જગતમાં જટલું અનાજ પેટમાં જાય અને જટલી જગામાં બેસાય એટલુંજ પોતાનું છે બાકી તો મમત્વથી પોતાનું માની લીધું એટલુંજ છે. કમક તે પોતાના ઉપભોગમાં આવતું નથી. આવા ખેલમાં સમજવાનું એ છે કે લક્ષ્મીથી અને વિદ્યાથી ઉદય પામેલાએ અભિમાન છોડી દઈને કુટુંબમાં, અને બીજા જ ઉત્તરતી સ્થિતિનાં માણસો હોય તેની ઉપર દયા રાખવી અને બને તેટલી સહાયતા કરી તેને સુખી કરવાં. અને ગરીબ હોય તેણે અઘટિત ઘટનાનો વિચાર કરી

સમાન બુદ્ધિથી સતોષ રાખવો. બાકી સ્વમ જેવા વ્યહારમાં બીજી શુ થઈ શકે તેમ છે. ઠાઈ માળીએ પાણી પાડે ત્યાં કંઈના સુદાગ આગમાંથી ઠાઈ એકાદ સુગંધી દ્રવ્ય મનુષ્યના ઉપયોગમાં આવ્યું તેવી શુ બીજા કૂલોના મત્તા લુપ્ત થઈ જાય છે. નવા થતી પરંતુ તેમાં એટલું જ દેવનાયાસે એક કૂલને પોતાની યોગ્યતા દેખાડવાના પ્રસંગમાં આવી શક્યુ અને બીજાએ સ્પર્શ દોય કે સાવારણ દોય તોપણ તે એમને એમ સુકાઈ જ ગયા. પ્રસંગ આવી જવો એ બહુ સુભાગ્યની અથવા વિચિત્ર વાત છે. કાચનો કટકો પણ સોનાનો યોગ પામનાથી હીંગ કરતા પણ અધિક માન વખતે પામે અને હીરાઓ વ્ખાઈ ગ્હે એટલે ઠાઈએ અભિમાન કે ખે કરવા જેવું છે જ નહિ, પણ આટલું તો નકી છે કે ગમે તો જલદેરમાં આવો ન આવો અથવા ગમે તો ઉપયોગમાં આવો ન આવો કે ગમે તો કીર્તિ પામે ન પામે પણ કાચ તે કાચ જ છે અને મણિ તે મણિ છે. માટે ઠાઈ એક જ પ્રખ્યાતિ પામેલા ને માટે માણસે અપ્રખ્યાતિમાં જ અન્ત થઈ ગયેના તેથી પણ સરસ પાત્રોને અપમાન આપવું યોગ્ય નથી. સર્વનાતે કાળયોગ છે તે જ બલ વાન છે. સાડ, નરત, યોગ્ય, અયોગ્ય, સદ્ગુણી કુર્ગુણી, નામાકિત, અનામાકિત ઠાઈ અપૂર્ણ રીતે કાળ બનાવે છે અને વખતે એમ પણ બેનાવે છે કે અસમવિતને પણ સમવિત બનાવી સમવિતને ખાણમાં નાખી દે છે. ધન્ય છે કાળની અનિર્વચનીય મહત્તાને ।'

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત

(મંત્ર પાને ૩૭ થી)

મહારાજાએ પોતાની પાસે બેસાડી તેનો વાસો થાપવો અને મતો ધના વચન કહી કાઈ ઈનામ આપવાનું જણાવ્યું ત્યારે મનુષ્યએ જણાવ્યું કે હું કાઈ ખેવાડી નથી, પણ આપનું જાનકષ્ટુ અને આપના ઉપકારના ભારમાં દબાયેલો છું. આપ પ્રસન્ન થયા એ જ મને ઈનામ છે એમ કરતા પણ જો આપ ઈનામ આપવાના હો તો એટલું જ ઈનામ આપો કે મારી વર્તણૂક વિષે આપ સદાય વિશ્વાસુ રહી કૃપાદૃષ્ટિ રાખ્યા કરો. મહારાજા આટલા વચનથી બહુ રાજી થયા અને પોતાની હમેન ઉતારી તેની ડોકમાં પરાણે નાખતા કહ્યું કે તમે જ ઈનામ માગો છો તે હું આપુ છું. તેના ચિ

હત્ત રૂપ આ હમેલ તમારે હમેશાં રાજ સભામાં પેરી આવવું. મનુભાએ મા-
નપૂર્વક તે અંગીકાર કર્યું એટલામાં મશાલ આવી અને કચેરી ખખ્ખાશ થઈ.

સાઠમારીમાં મનુભાએ દેખાડેલી હુશાયારીથી તેની ઉપર પ્રથમ
આરોપ મેલનારાઓ બહુ પ્રસન્ન થયા નહિ પરંતુ તેઓને એવો સદ્ભાવ
આવ્યો કે આપણે સામાટે પ્રપંચ કરિયે છિયે. જના નસીબનું જટલું હોય
છે તેથી તેટલુંજ ખવાય છે. રાજની તેની ઉપર અત્યંત પ્રીતિ થઈ છે તેથી
જે આપણે તેની વિરુદ્ધ છિયે એમ ખખ્ખર પડશે તો ઉલટુ દુઃખ થઈ પ-
ડશે. આ સદ્ભાવથી તેઓ અનુકૂળ વર્તવા લાગ્યા. વીરસેન મહારાજને
પુત્રપ્રજા નહિ હોવાથી અને મનુભામાં અતિ અંચલતા જોવાથી તેની ઉપર
બહુ માયા બંધાણી, તે એટલેમુધી કે વખતે તેને રાજ્યના અધિકારી બ-
નાવી દે. નિરંતર ખાવું, પીવું, ફરવા જવું અને રાજસભામાં બેસવું વિગેરે
પ્રસંગોમાં મનુભાની બહુ સભાળ રાખવા માંડી, તેમ મનુભાએ પણ બહુ
અનુકૂળ રહેવા માંડ્યું અનુકૂળતા એ કઠણ દ્વેષના માણસને પીગળાવી
દેછે તો કામળ દ્વેષનાની તો વાતજ શી કરવી. પોતાના ઔરસ પુત્રો પણ
જ્યાં આજ્ઞાકિત ન થતા હોય ત્યાં કાણુ જાણે કેનો ઔરસ પુત્ર દાર્ઠ ભાગ્ય-
શાળીની આગળ આજ્ઞાકિત થઈ રહે એ વાત વિચારતાં કાંઈ થોડો આનંદ
થાય નહિ. પુત્રપ્રાપ્તિવિના નિરંતર વીરસેન મહારાજનો શોક શમે તેવો
નહિ હતો તો પણ મનુભા તરફ દૃષ્ટિ કરવાથી વિસરી જવાતો હતો. માણ-
સને જ્યારે અમુક સુખની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થાય તેમ ન હોય એટલે પ્રાપ્ત
થયેલાથીજ સંતોષમાની લીધા વગર ચાલતુંજ નથી. મહારાજ વીરસેન
પણ ભવિતવ્યતા ઉપર આધાર રાખી પુત્ર સુખની આશા છોડીનેજ બેઠા
હતા. સંસારની ઘટમાળ દેવી છે તે સમજવું બહુ કઠણ છે. જે કેકાણે પૂરૂ
અન્ન પણ ખાવા જડતું ન હોય ત્યાં જોઈએ તે કરતાં અધિક પ્રજા થઈ પડે
છે, અને જો લાખોને પાળનારા હોય છે તેને ત્યાં કરોડો પ્રયત્નથી પણ
એક પણ પ્રજા પ્રાપ્ત થતી નથી. થાય ક્યાંથી? શુચીનાં શ્રીમતાં મેદે એ
ભગવદ્વચન પ્રમાણે જે દાર્ઠ યોગબ્રહ્મ કે ઉત્તમ સાધન કરનારા મુવેલા
હોય તો આવા સ્થળમાં જન્મે કે? નિરંતર પાપ કર્મ કરી મનુષ્યજન્મને
નિષ્કૂળ કરનારા પામર પશુ જવા લોદા નરકયાતનાના અને પશુ
પક્ષીના અવતારના અધિકારી હોવાથી આવા સ્થળમાં ક્યાંથી જન્મે?
રાજકુલમાં જન્મ અને તે સાથે સાચી સમજણ એ થોડા પુણ્યનું કે થોડા

તપનુ દેવ નથી એવા પ્રુણવાળા નરિ દોવાયીજ ગજપત્નીઓ રાજ
 માતાનુ પદ વાગણુ કરવાને અગિયારી વતી નથી જ્યો સમનુ અને નિ
 ચારવત હોય છે તે સાર સમજીને તે વિપનો પગિતાપ ડાકી દે છે જગ
 તમા ધણા લોકો પુત્રનાળા દોવા છતા તેઓને તેથી સતોષ ન વતા ઉવટા
 રાત દિવસ ભાગે પીકા ભોગવે છે અને ઉવટ તે પુત્રોની ખોટી અતત્ર
 તાથી, તેના અપમાનથી અને તેની ઉપર રાખેના આગાઓ નિષ્કવ વ
 વાથી પરમેશ્વર પાસે પોતાનુ મગ્ધન માગ્યા કે છે, અવગા તો પરમેશ્વરે
 પ્રજા આપી ન દોત તો સાર હતુ એમ વિચારી નિચામા નાખે છે કાઈ
 કાઈને પુત્ર પ્રજા વાય અને અનુવ ગ્રહા નતોષ ઉપજાવે તો માટે તે દુઃખ
 આયુષ્યની દોવાયી વડપણમા ધણનાળી આવી જાય છે કાઈ પણ પદાય
 સુલ્લ હોયજ નહિ તો તેનો માણસને બહુ ખે થનો નથી, પરંતુ એક પ
 દાય આવીને અને તે વળી નતોષ આપીને નાશ પામી જાય એ વજનાત
 કરતા પણ અવિઠ દુ ખ આપે છે તેમા પણ સ્ત્રી પુન અને ધનની હા
 નિથી તો વખતે મગ્ધ પણ આણુસમનુને વર્ષ જાય છે, તો આમા પણ મ્થા
 સુખ છે : દેટલીકનાગ એમ પણ બને છે કે પુન પ્રજા પોતાની હયાતી
 હોય ત્યાસુની સુખી ગ્રહે છે અને પોતે ગયા પછી દીનદશા પામી દુ ખી
 યાય છે તેથી આપણી પ્ર નનુ દોણ જાણે શુ વશે એવા ચિતા પણ પુત્ર
 વાળાને રહે છે પુત્ર પ્રજા નહિ વવાને લીધે અસતોષથી રોયા કરતા દેટ
 લાક તો સસારના પ્રાપ્ત વૈભવોનો ઉપયોગ પણ સુખેથી લઈ શકતા નથી
 આવા પ્રસંગમા સમનુ માણસ તટસ્થની પેઠે અનુભવ કરતા પોતે પ્રજા
 વાળો હોય કે પ્રજાવગરનો હોય તો પણ તે કરો હપ ગોઠ ધરતો નથી
 વીગ્સેન મહારાજને પણ એમ હતુ અને તેમા વળી મનુભા ઉપર તેની
 દૃષ્ટિ ઠરતી હતી એટલે પછી અપ્રજાપણાનો જગ પણ ભાવ દેખાયજ
 રોને : આ પુન, આ પુત્ર નહિ ત્રિગેગ મવ માતવા ઉપગ્રથીજ બને છે
 અન્યશરીરમા પુનપણુ માનનાથી પુત્ર જટલોજ સતોષ લઈ શકાય છે
 તે પ્રમાણે વીગ્સેન મહારાજએ તો મનુભાથીજ પુનપાાનો સતોષ લેવા
 માહ્યો, અને મનુભાએ પણ પોતાના ગજ્યની પેઠે સધળા કામકાજમા
 ભાગ લેતા પ્રેમ અને પરિચયના વનાગ સાથે મહારાજને સતોષ ઉપજાવવા
 માહ્યો કાઈ પણ કામ, કાઈ પણ નિચાગ, કાઈ પણ વાત અને કાઈ પણ
 સ્વળ મનુભાથી અજાણ્યુગ્રહુજ નહિ તે પોતાના પ્રાઈશુઓની સહાયતાથી

અને વીરસેન મહારાજની ઉદારતાથી યુવરાજ પદ ભોગવવા લાગ્યા. યુવાવસ્થા, ધનસંપત્તિ, અધિકાર અને અવિવેક એ એકેકી વસ્તુ અનર્થનું સ્થાનક છે ત્યારે જ્યાં ચાર ભેળી થાય ત્યાં તો કાંઈ દેહેવાનીજ વાત નહિ. મનુભાને તે ચારે વસ્તુની પ્રાપ્તિનો સંભવજ છે પરંતુ તેમાં ત્રણ વસ્તુની પ્રાપ્તિ તેને જન્મથી છેજ અને ચોથી વસ્તુ અવિવેકજન્મથીજ નથી એટલે પહેલી ત્રણ વસ્તુઓ અવિવેકને ઠેકાણે સુવિવેક ચડી બેસવાથી અનર્થ કરનારી થવાને બદલે ગુણ કરનારીજ થઈ પડી. આમાં તેમને પહેલી વિપત્તિ એ ઠાઈ અપૂર્વ બોધ આપનાર અને ઉત્તમ શિક્ષા આપનાર થઈ પડી. અને તે એમજ જોઈએ. મનુષ્ય એ મણિ છે અને વિપત્તિ એ શરાણુ છે. વિપત્તિનીશરાણના ઝપાટા લાગ્યા શીવાય મનુષ્ય મણિ નિર્મલ થતો નથી. એ નિર્મલ થાય તોજ તેનું મણિપણું માન પામે છે, જો નિર્મલ ન થાય તો તે મણિ પણ કાકરાના તોલનોજ સમજવો. મનુષ્ય સોનું છે અને વિપત્તિ અગ્નિ છે. અગ્નિથી જમ સોનું તપાઈને શુદ્ધ થાય છે તેમ વિપત્તિથી મનુષ્ય શોધાઈને વિવેકી થાય છે. એમાંપણ સમજવાનું એ છે કે બધાં મનુષ્યો કાંઈ મણિ નથી અને બધાંએ સુવર્ણ નથી, એટલે જ મણિ હોય તેજ મુદ્યવાનું બને છે અને સુવર્ણ હોય તેજ શુદ્ધ બને છે. જગ્યા મોટા કુલમાં ગર્ભશ્રીમંતપણામાં જન્મ્યા હોય તેને વિપત્તિ બહુ સંપાતિનું કારણ થઈ પડે છે. ઘણા ઘણા ઇતિહાસોથી આપણે અનુભવ કર્યો છે તેમાં વિપત્તિથીજ મહાત્માઓનાં મહાત્મ્ય અમર થયાં છે. વિપત્તિ છે તેજ સંપત્તિનું સુખ દેખાડી આપે છે અને સદ્ગુણને શીખવે છે. મનુભાને પણ વિપત્તિની દશા ભારે શિક્ષક રૂપજ થઈ પડી હતી. તેથી તેને ઠાઈપણ સ્થિતિમાં વિશેષ સંકાય પામવાનું કારણ હતું ઠાઈ વિચાર આન્યો કે તે ઉપર ગુણગ્રહણ કરી લઈ તે વિચારને વિસારી દેવાનોજ તેણે અભ્યાસ પાડ્યો. જ્યાં બેસે ત્યાં ધર અને જ પાસે તે કુટુંબ અને ખર્ચ જેતાં એમ છે તે પ્રમાણે મનુભાને થઈ ગયું હતું. આ બધું વિપત્તિથીજ થાય છે એમ ન માનવું પણ વિવેકઉદયથી થાય છે. એના વિવેક તેને સર્વનાં અંતઃકરણ પોતામાં ખેંચી લીધાં. અને એમાં આશ્ચર્યપણ નહિ. વિવેકથી પરમેશ્વરને વશ કરી શકાય છે તો મનુષ્યો વશ થાય એ કાંઈ વધારે નહિ. એક દિવસ પોતાના આવાસમાં બપોરે જમણ જમીને આરામ લેતાં ઠાઈ ઇતિહાસની ચોપડી હાથમાં લીધી. થોડો પ્રસંગ વાંચતાં તેને પો-

તાની પૂર્વસ્થિતિ માબગી આવી જમ ચિત્રમા આગળેના હોય જમીમા
કાતમેના હોય કે જડ મનીગયા રોય તમ ચોડી ના હા યા ચાલ્યા વગર
એક નજરે મામી ભીતપર ટાંગેની ટાન તગનાર ઉપર નજર કેગનીજ ગયા
તેને વિચાર આવ્યો, હુ કાણ ? માગી કેવી સ્થિતિ ! આમ ગપ્પાકતા ગજ
ળતા આયુષ્ય જાઠવુ પડે તે ગતા આવી ઉત્તમ જાતિમા અનનારજ ન
હોય તે માફ મે જન્મ રગીને મા માને પીડા આપી, પીતાનુ નામ વ
ગોબ્યુ, સ્વદેસી પ્રજના હમ્ય દુખાવ્યા, નત્રીયન્નતને વાજ લગાડી અને
પોતાના પિડને નિષ્ફલ કર્યો મે શુ કર્યું ? અહી આવીને પાગકુ અન્ન
ખાઈ ખાઈ આગસુ યઈ જઈને આગમમાજ પડ્યો ગ્ધો માફ કાપા છે,
મારા ગજ્યનુ શુ ચતુ હમે પ્રતિષ્ઠનીઓગે ગો ગો અનથ કયા હમે, મને
સભારીને સમનીઓના હુ ય કેના કપતા હમે ? એ મે વિચાર્યું / નહિ અરે
સિહ યઈને પાજા કેમ બનાઈ ગ્ધો પરમેશ્વરે આ મહારાજના આશ્રય
રૂપ સહાય આપીને પણ ઉલોગ કરવાના સૂચના આપ્યા છતા એશઆ
ગમમાજ મે તો સ્તિએ ગુમાવ્યા અટો ટાઈપા જાતનો ભુનામે કટલુ
ખદુ ભુવાવી દે છે પેવો ચીઠા વડી ગયેના માણસ પા ગયો તે ગયોજ,
અને બીન્નઓ તો મને ગુમાનેનોજ ગણીને ભુની ગયા દમે એટલે આટલે
સુધી કયાથી પોચે ન પોચે તો નુ યયુ ? દમે હુજ તેની સમાજ નઈ એક
વાર અનાયદેગને સનાય કુ સર્વને નતાપ આપી, જાતને ઉન્નજી અને
પછી વનવાસ ભોગનુ નેપા યોગ્ય છે મહારાજ મને પુન પ્રમાણે માને
છે, તો હવે કાઈ કાયના કે નાવના પ્રવગમા તેની ન માગવી એ અયોગ્ય
નથી પગપકાગે ગવજીના મોટી જોથ અનાયાએ મને મળી છે, તો હવે
એકવાર દખલમા બરિંચી ગીતે રજની સમાગ નેની અને જણે કપટથી
માફ અહિત વિચાર્યુ છે તેઓને પણ અમય વચન આપા પરમેશ્વ
રેની પ્રમતતા મેળવની માગી યોગ્ય વય વનાને લીધે ઘઈ બીજે વિ
ચાર પણ મહારાજને મનમા થાય છે તેમા કાઈ માજ અભિપ્રાય આપ
વાની જરૂર છેજ નહિ, પણ તે ગોઠવણ દેશની સમાજ લીના પછી
નિશ્ચિત પણે થની યોગ્ય છે પણ હવે માજ પ્રમિદ્ધિમા કેમ આવવુ ખ
રેખર ભેદ ભાગનાયી વિગત રાય કે મતોપ રાય એ આગળથી ખમર
પણ ન પડે વિનાકાગળે વેગી થનાગઓ પણ વામે લાગ્યા છે, પણ હુ
નથી ધારતો કે જ માગ ભાગ્યનુ સુખ છે તે તેઓ છીનના તે હુ જો

કુડાઈ કડું તો એ ક્યારનાએ આહીં ન હોય. પણ મારે શુ કરવાને કન-
ઈનો વિરોધ કરવો જોઈએ. એ પણ એના ભાગ્યનું હશે ત્યાંસુધી ખારો,
તેમાં મારું શું જશે. આ રાજ્ય મારું નથી, હું માથે ઉપાડીને લાવ્યો
નથી, જે તેનું અભિમાન ધરાવે છે તેનું પણ નથી, અને કોઈને સાથે એ
જવાનું પણ નથી. પણ મૂર્ખ લોકો તેમાં ખોટી આશાઓ રાખી ઉંધાચિતા
વિચારો કર્યાજ કરે છે. એ સ્વપ્નનો વિલાસજ છે સ્વભાવ એ વિચિત્રજ
વસ્તુ છે. જે પાત્રમાં જેવો પડ્યો તેવો પડ્યોજ. એ સ્વભાવેજ કોઈને
ઉત્તમ, કોઈને મધ્યમ અને કોઈને અધમ બનાવી દીધા છે. શી અદ્ભુત
ઇંદ્રજાળ છે. દિવસે દિવસે નવા નવા ખેલો અનુભવાતા જાય છે અને
જ્યા નવા થતા જાય છે. તેમાં એક જોઈએ ત્યાં બીજો વીસરી જઈએ
છિયે. આ અદ્ભુત ખેલોજ સંસારમાંના કર્તવ્યને ભુલાવનારા થાય છે
અને વખતે વિવ્રરૂપ થઈ પડે છે. આમ વિવિધ વિચારો કરતાં કરતાં
તેને ઉંધ આવી ગઈ. ઉંધમાં જાણે પોતે કોઈ શીખર ઉપર ચડીને
પહાડ પાણીની શોભા જોતા હતા ત્યાં કોઈ દેવીએ આવીને તેને ડોલ-
રની સુગંધી માળા પેહેરાવી અને હાથમાં કમળપુષ્પ આપ્યું. પોતે
તેને નમન કરી માન આપવા જાય છે, તે પાત્ર દૂર થઈને જાણે પો-
તાના આવાસમાં આવીને કોઈ રાજ્યમાતાની બાનડી બોલાવે છે એવો
ભાસ થયો કે તરત આંખ ઉઘડી. એટલામાં તો માણેકને આવતી દીઠી.
સાવધ થઈ પૂછ્યું કેમ આટાણે? માણેકે કહ્યું કે માતાજીએ આપને
સાંજ વખતે પોતાના આવાસમાં બોલાવ્યા છે, માટે ક્યારીમાંથી પર-
ખારા ત્યાં પધારજો એમ વિનતી કરવા આવી છું, મનુભાએ કહ્યું, ઠીક મા-
તાજીને કહે કે હું જરૂર દર્શન લેવા આવીશ માણેક ઉત્તર લઈ ગયા પછી
મનુભાના વળી વિવિધ વિચારો થયા. શું કામ હશે? સવારમાં રોજ
દર્શન લેવાનો પરિચય છે. તેમ છતાં બીજીવાર કેમ બોલાવ્યો હશે?
પણ અરે! એમાં હું શું વિચાર કરું છું?

(અપૂર્ણ.)

ગ્રંથાવલોકન.

(સંબંધ પાને ૪૦ થી.)

પૂર્વદેશના વિદ્વાનો અને પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનોની, જનસ્વભાવ પાડ-
વાની પદ્ધતિ એક બીજીથી ભિન્ન ભિન્ન છે. પશ્ચિમ દેશમાં સર્વથેજ જનસ્વ-

ભાવ વર્ણવનાર ઈંગ્લીશ મહાકવિ જેક્સપીઅર ગણાયો છે એણે સૈકડો ચિત્ર પાડ્યા છે 'તેની રસિકતા અને નક્કિતને અનુભવનારા જનો એમ કહે છે, કે તેણે સૈકડો જનસ્વભાવ વણ્યા છે, પરંતુ તેમાં દાર્ઢ પલ એ એક મીઝની ખગમ નથી તેની ખુશી જાન વસ્તુઓમાં છે અમુક જનસ્વભાવ જગતમાં લખે છે, એમ દર્શાવનાની તેની રીતિ હોય એમ જણાય છે આર્ય ખિઓની રીતિ તેથી જુદીજ છે જગતમાં અમુક પ્રકારનો જનસ્વભાવ હોવો જોઈએ, એમ જાણવાની તેમની પદ્ધતિ હોવી જોઈએ અને તેમ દોષાથી હલકા જનસ્વભાવ દર્શાવના કરતા ઉચ્ચ જનસ્વભાવ જાણનામાં તેમનો ઉદ્ધોગ વિશેષરહે ઉદાહરણ જોઈએ રોક્સપીઅર કૃત "ઓથેનો" નું પાત્ર "ઇએગો" રોક્સપીઅરના ઉપાસકોને બહુ શ્રેષ્ઠ લાગે, પરંતુ આર્ય પદ્ધતિપર કમલ કરતા નિદ્ધાનોને તે રૂચે નહિ તે પાત્રમાં સ્વભાવો કિત ઘણી સરસ છે તેના મુખમાંથી નિકળતા ગળે તેની દુષ્ટતાને યોગ્યજ મુક્યા છે તેનો અભિનય તેના જાપણોને હમેશ શોભા આપતો રહે છે, છતાં તે સર્વમાં આર્યપદ્ધતિ મનની દુષ્ટતારૂપી એક મોટો દોષ જુએ છે, અને તે સહન કરી શકતો નથી તેમજ "રીચર્ડ ધી થર્ડ" મા રાજા રીચર્ડ અથવા "જુનીઅસ સીઝર"નો "ટ્રીશીઅસ," કે 'એનટોનિ અને ક્લીઓપેટ્રા"નો "એનટોનિ" એ પણ આર્ય રીતે માનુકુલ યર્થ ગઈ નહીં તે પાત્રોમાં જનસ્વભાવની ખુશીઓ છે ખરૂં જોતાં ખરેખર જનસ્વભાવ તેમાં દેખાય છે, પરંતુ આર્યપદ્ધતિને તે યોગ્ય લાગેજ નહિ, કારણ આ પદ્ધતિનો કમજ જુદો છે આર્યરીતીને ખરેખર જનસ્વભાવ દર્શાવવા એ વાત માનુકુલ છે, પરંતુ તેમાં દુષ્ટભાવ દાર્ઢ નજ આવવો જોઈએ મહાકવિ કાવીદાસને દુષ્ટતનો જનસ્વભાવ વર્ણવતા, વગ્ને દુષ્ટજાન અર્થાત્ વિસ્મૃતિરૂપ તેનો દોષ વર્ણવવો ઠીક ન લાગ્યો ધીરનાત્તનાયકમાં એવો દોષ ઘટેજ નહિ, એવી આર્ય પદ્ધતિ છે આટલાજ માટે તેને મહા ક્રોધી દુવામાંને વચમાં લાવવા પડ્યા દુર્વામાંનો સ્વભાવ પણ જુઓ! ક્રોધ એ તેમાં દોષ, તે કાવીદાસે દર્શાવી િધો, પરંતુ એવો દોષ એ મહાજ્વિમાં યોગ્ય ન ગણાય એમ ધારી શાપોપશાંતિ ખીજે માર્ગે ન કરાવતા તેની ક્ષાંતિ માર્ગેજ કરાવી મહાકવિ જવભૂતિથી સીતાત્યાગ રૂપ દોષ રામમાં અહન ન વયો અને તેથી તેનો પ રિહાર કરવા તેમાં તેણે પ્રજ્વપાલનરૂપ મોટા ગુણનો આવિલાવ કર્યા એ મોટા પાત્રોમાં તેમ કરવું ઉચિતજ હતું, પરંતુ જવભૂતિથી નો મામાન્ય

પાત્રમાંપણ એ વિકૃતિ સહન નથી થતી. સીતામાં કહેવાતાં દુષણની ખચ આપવા આવનાર દત્તનું નામ કનિષ્ઠે હુર્મુખ રાખ્યું. પણ ઉચ્ચભાવની છાયા કવિમાં એવી જડ ગેશી ગઈ હતી કે એ હુર્મુખના મુખમાં પણ સુ-મુખના જેવાં વચનો મુક્યાં. શૂદ્રકે વસન્તસેનાને, એક વેશ્યાને, મહારાની જેવી કરી છે. અને તેમ કરતાં તેના સ્વભાવના ચિત્રમાં જગપણ આમી આવવા દીધી નથી. વિશાખદત્તે મહા કોંઘી ચાણક્યમાં, તેના રાજનીતિને અંગે કાપટ્ય આદિ દોષ પ્રદર્શિત કર્યા; પરંતુ તે તેટલા માટેજ કે પાછળથી આવતા તેના રાજ્યભક્તિ આદિક મહાગુણે આ અવગુણોનું આચ્છાદન કરાય. અતિ નીચ પાત્રોમાં જોઈએ તો ત્યાં પણ ઉચ્ચભાવજ. શાકુન્તલમાં આવતો માછી પણ સ્વર્ધર્માભિમાની થઈ,

શઙ્ગે કિલ જે વિણિન્દિણ જ હુ દે કમ્મ વિવજ્જણીઅણ

પશુમાલણકમ્મદાલુણે અણુકમ્પામિદુ એવ્વ સોત્તિણ ॥ ૧ ॥

એ શબ્દોથી પોતાની યોગ્યતા દર્શાવે છે. શૂદ્રકના મૂળકટિકમાં ચોરી કરવા નીકળેલો શર્વિણક પણ પોતાનાં એ કનિષ્ઠ વર્તનનું પ્રતિપાદન કરતો, આર્યકર્મનું મૂલ દ્રોણાચાર્યના પુત્રથી શોધી કાઢી પોતાનું મહત્ત્વ દેખાડવા જાય છે, તથા પોતાના કાર્યમાં કરવાં પડતાં કૃત્યો માટે શાસનો પ્રમાણે દેખાડે છે.

આ રીતે જોતાં સદા ઉચ્ચભાવજ દર્શાવવાની ઉત્કંઠા આર્યકવિઓમાં કેવુ ઉડું મૂળ નાખી રહી હતી તે સ્પષ્ટ જ ગાઈ આવેછે. મહાકવિ શેક્સપિયરના ઠેરથો, હયેગો, રીચર્ડ થી થર્ડ, એન્ટોનિઆ વિગેરે પાત્રો પોતાની નીચતામાજ મગ્ન રહે છે. શર્વિણક જેવાં આર્યપદ્ધતિનાં પાત્રો તેમ કરતાં નથી. ઉપર લખેલાં ઈંગ્લિશ કવિનાં પાત્રો પોતાની મહત્તા નીચતામાંજ ખતાવે છે. આર્ય પાત્રો નીચસ્થિતિના હોવા છતાં પણ નીચતાનો અંગીકાર કરતાં નથી. આ વિષયમાં વિશેષ ઉડાં ઉત્પન્ન એ ચમચ અને સ્થળના સંકાયને લીધે અગત્ય છે. આર્યમાં કહી ગયેલા એક વાક્યમાંજ મતલબ આવી જાય છે કે પાર્શ્વમાત્ર્ય કવિઓનાં પદ્ધતિ એમ દર્શાવવાની દીસે છે કે અમુક જનસ્વભાવ જગતમાં મળે છે. આર્યપદ્ધતિ એવુ દર્શાવે છે કે અમુક પ્રકારના જનસ્વભાવ જગતમાં હોવા નેઈએ.

સરસ્વતીચંદ્રમાં આવેલા જનસ્વભાવ આ બેનાયો કાર્ડ એક અમુક પદ્ધતિપરજ પાછા હાય એમ કહેવાય નહિ. એનાં તો એ પદ્ધતિનું મિ-

શ્રવણ થયું છે, અને તે અટવા મોટા પ્રમાણના થયું છે એ બહુ વિચાર કે
 યોગિનાય અમુક - નમા - જેને અંગે એક પદ્ધતિનો કે એ અમરુ કઠિન
 થઈ પડે જાણાયેલા તે આર્થ સ્વીકારે, અમા લેય પાત્ર પણ અમર
 નથી તેમજ શુદ્ધિન લેના પાત્રો માટે પણ મહુ વિચાર કે વો પડે તેમ
 નથી પરંતુ મરુ-નતીચક્ર, કુચુચુ ગી વિગેરેના જાતના પાત્રો પ્રયમગ્ન
 કરવું એ કઠિન કામ છે મેશ્વરો, જમાન આદિ નીચ પાત્રોને આર્થપદ્ધ
 તિનો મદન નજર કે, પણ પાત્રિનાત્ય પદ્ધતિ પણ મદન કે એ અમર
 વાળી વાત છે

આ અથના કર્તા ૧૫૫ કયાના નેષ્ઠ (નાવેવિન્દ) હિંદિ પરંતુ તે
 માયે એક માગી પ્રતિના કનિ છે તેમનામા નાખાનિ કવિત્વશક્તિ છે
 પ્રામાનુપ્રામ મેળવી, સ્વચ્છ દીર્ઘ અક્ષરનો વિચાર ન ગમતા, તેમ પિંગ
 જની રીતિ ઉપર આનાગ ગમી, અર્થ ગૌરવને ધ્યાનમા ન ગમી, છદ
 માત્રજ કરના એનું નામ કવિતા આ મત ધમ્મા વર્ણ સુધો જેમ મીજ તેમ
 શુજરાતમા પણ રહ્યું આ અમરમા દેટનામે, જેને આપણે આજ કવિ કે
 હતા શરમાયે તેવા પુરુષો મહાકનિ ગણાઈ ગયા, પરંતુ ત્રાટક કવિત્વ યુક્ત
 ઇન્દ્રિય અને ગીર્વાણ કવિતાઓનું અયયન થનાથી હવેના લોકોમાથી કે
 વિતા નિષેના ખોટા વિચાર મદનાઈ ગયા છે

Poetry is a part of learning
 and doth truly refer to the
 imagination

Francis Bacon

આ ગીતે જોતા કવિતાનો મુખ્ય આસાર કંપનાગમિ ઉપર છે
 પ્રાસાદિકથી આમાન્ય જનો પુર્ણ થાય, પરંતુ નિદ્રાનોત્તર આનંદ આ-
 વવા કવિના ઉચ્ચ પ્રજાની કંપનાયુક્ત હોવા જોઈએ આથી
 હજી અથવા જાત વડ અગાઉ ગેના ઉચ્ચ પ્રમગ્ની કવિતા બાગ્યે-
 જોવામા આવતી પ્રેમાનંદાદિક શુર્તિદેયના પ્રાચિન કવિઓ માટે આ
 અમારૂં મોનકુ ૧૫૫ જે પાત્રીન કવિયામા જેના આપણે વાચીએ
 છીએ તે ૧૫૫ પાત્રી આગળ પડતા છે, અમ તો ૧૫૫ પદી
 શકાય તેમ તેમની કંપના શક્તિ ઇન્દ્રિય રાધના સમૂત્પન્ન કવિઓ માયે

ઠાઈપણ રોતે ખરાખરી કરી શકે તેમ નથી; તથાપિ તેમનામાં પણ કાંઈક કલ્પના શક્તિનો અંશ છે ખરો. તેઓએ કેવલ શબ્દાલંકાર ઉપરજ પોતાનો આધાર રાખ્યો નથી. મધ્યમાં, શબ્દ ઉપરજ આધાર રાખનાર કવિઓ થઈ ગયા. પણ હવે વીશ વર્ષ ઉપર જે કવિઓ વખણાતા તેઓ તરફ જન સમુહનો ખુબ આદર નથી. હાલમાં નવિનજ વર્ગ ઉભો થયો છે. તેમણે પ્રાસ વિગેરેને હવે દેશવટો આપવા માંડ્યો છે. અર્થ ગૌરવે હવે તેમાં પ્રધાન પદ લેવા માંડ્યું છે. આ નવિન વર્ગ હજી ખુબ જનપ્રિય થયો નથી; કારણ કલ્પના શક્તિ જે તેમનો મુખ્ય આધાર છે તેમાં પ્રવેશ કરવા યોગ્ય લોક પણ થોડો છે. રાજેશ્રી ગોવર્ધનરામ આ નવીન વર્ગ માહેલા કવિ છે. આ વર્ગે આરંભ ભાષાંતરેથી કર્યો છે. આ ગ્રંથમાં પણ કવિતા, વિદ્વાન્ ઇંગ્લિશ તથા સંસ્કૃત કવિઓના કાવ્યોનાં ભાષાંતર રૂપે ખુબ થઈ છે. પણ તેથી પોતાની રચેલી કવિતાઓ ઉપલી કવિતાઓ આગળ કલ્પનામાં કંઈ હલકી પડતી નથી. આ કવિતાનું એકાદ ઉદાહરણ અમે આગળ લખી આવ્યા છીએ.

જમ કવિતામાં તેમજ ભાષામાં તથા શૈલીમાં પણ આ પંદર વર્ષમાં ખુબજ ફેરફાર થઈ ગયો છે. પ્રેમાનંદ અખો વિગેરે ગુજરાતના કવિઓ કલ્પનામાં તથા વિચારમાં ગમે તેવા સારા હતા પણ તેમની ભાષા કંઈ સંસ્કૃત (સંસ્કાર પામેલી) ગુર્જર કહેવાય નહિ. તે ભાષામાં ઘણા ફેરફાર થયા શિવાય તે તેવીને તેવીજ ચાલતા શતકમાં લગભગ ખીજ દશકમુધી ચાલી આવી. આ સમયે નવિ પદ્ધતિની ટેળવણીનો પ્રચાર શરૂ થતાં તેના ઉપાસદાની ભાષા તથા શૈલી કાંઈક સંસ્કાર પામવા માંડી. અને તે સંસ્કારનું ફલ આપણે કરણ ઘેલો, તથા તેના વખતમાં નિકળેલા ગ્રંથોમાં જોઈએ છીએ. આટલો સંસ્કાર હજી પરિપૂર્ણ ન હોતો. ગીર્વાણભાષાનું અધ્યયન વધતાં આ સંસ્કાર પણ વધવા માંડ્યો. તે સંસ્કારને કમેકમે વધવા ન દેતાં કેટલાક વિદ્વાનોએ પોતાના સંસ્કાર ઉપરજ આધાર રાખી સામાન્ય જન સમૂહની દરકાર ન કરતાં અતિ ઉચ્ચ સંસ્કારવાળી ભાષા લખવા માંડી. આ ભાષાનું નામ કેટલાક ટીકાકારો એ "સંસ્કૃતમય ગુજરાતી" પાડ્યું; અને તેની ઉપર ખુબ ટીકા થઈ. તે સંસ્કૃતમય ભાષાએ એક ફાયદો કર્યો. સામાન્ય લેખકોમાં જે સંસ્કાર ખુબ

ધીમે ક્રમે આવતો હતો તે નતેજ થઈ, હાન આપણી ભાવાને બહુ મરુત કરી મુઠી આ અંથના લેખક આ હેના કમ ઉપર આવનાર છે તેમની ભાષા કેવલ સસ્કાર નિનાની તો નથીજ તેમ અત્યંત ગીર્વાનુભવ પણ નથી સરસ્વતીચંદ્રની ભાષા મરુત, ગુર્જર, ગામર, મરુ અને મરુ છે મરુત (ગીવાણ) તો સસ્કાર પામેન જનને તે ભાષા બહુ આન આપે તેની છે વળી નનન કથામા જે પાલના મુખમા જેવી રોમે તેવીજ ભાષા મુકી, કર્તાએ પોતાનો માર્ગનિઃસ્થિતિનો અનુભવ પ્રદર્શિત કર્યા છે વિષયની કઠિનતાને વીધે ભાષા ન સમજાય તો તેમા પણ ભાષાનો દોષ કાઢવાની વાચકવર્ગને દેન પડી છે કતાનો દ્વિતીય પ્રયત્ન તેમજ આ પ્રથમ અંથમા ટેટનાક આનક એવા પાગ છે કે ભાષા મરુ હોના જા અ નબ્યામી જનનો તેમા પ્રવેગ ન થઈ શકે તેમા કઠિન નિયમ છે, ભાષા નહિ એજ પ્રકારનો ભાષા મરુ વિષયમા નાપગી હોય તો વાચના જન તેને કઠિન સમજતો નથી નગી ટેટનાક સામ્રીય નિષયો એના છે, કે તેમાં તો વિષયનું ગૌરવ રહેવા તથા અર્થ અનર્થ ન થાય તે મહાગના આ મુક પ્રકારનાજ ગળદો વાપરવા જરૂર પડે છે અને તેમ થતા ભાષા કઠિન વાય તો તેમા લેખકને દોષિત ન કુગનવો જોઈએ તેમા દોષપાન તો વાચકની એ વિષયમા અજ્ઞતાજ છે

આ અંથમા કર્તાએ પોતાના ટેટનાક સિદ્ધાંતોનું પાગ નિવેચન મું છે, પણ તે મહુ દુકામાજ સરસ્વતીચંદ્રના જનસ્વભાવમા કર્તાના મને પોતેજ પ્રવેશ કર્યા હોય એમ થાગે છે, અને તેથી કર્તાના ધાગા ખગ નિ દ્ધાંતોનો સમાવેશ એ પાલના વિચારમાજ થયો હો, એવિયે વિરોધ નિવે ચન કરવાને કર્તાએ પણ આ અંથ યોગ્ય નથી ધાર્યો, તો આપણે પણ મ સિદ્ધાંતને પ્રતિપાદન કરનાર બીજા અંથનું નિવેચન કરિયે ત્યામુની એ વિ પયને પડતો મુકરુ

એક પ્રથમ રહે છે આ અંથનું વસ્તુ કેવલ કવિપત છે કે દાર્ઢ મન્ય વાતમા કટપનાનું મિત્રણ થયુ છે? ટીકાકારો બહુ ક નિ અંથમરોના વ સ્તુને દાર્ઢ મત્ય વાત ઉપગ્ર્યો ઉદ્ભાવિત કરાવવા દમેશ પ્રયત્ન કરે છે એની દાર્ઢ સત્ય વાત આ વસ્તુ માટે મગી શકે! કર્તાને ગન્યખટપટનો પૂર્ણ

અનુભવ છે, દેશી રાજ્યોમાં જ્યાં આવી ખટપટો પ્રાધાન્ય ભોગવે છે ત્યાં તેમણે પોતાની વિદ્યાર્થી અવસ્થાનો કેટલોક ભાગ ગાળ્યો છે. આમ હોવાથી તે સમયમાં સાંભળેલી ખટપટોનો સંસ્કાર તથા પોતાના દેશમાં અનુભવેલી સામાજિક સ્થિતિ, જે જે મળી આ વસ્તુ ઉત્પન્ન થયું હોય તેા કંઈ અયોગ્ય નથી. તેમજ સરસ્વતીચંદ્રના જનસ્વભાવમાં, આપણે ઉપર લખી આવ્યા તેમ, કર્તાએ પોતાનો જનસ્વભાવ ચિત્તગ્વાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય તેા તે સંભવે છે. એથી વિપેક્ષ, આ વિષયમાં બોલવા અમે ઇચ્છા રાખતા નથી.

લેખક નહોતું ધાર્યું કે આ વિવેચન આટલું વિસ્તૃત થશે. હવે આ વિવેચન પૂર્ણ કરતાં છેવટ કહ્યા શિવાય ચાલતું નથી કે વિવેચિત ગ્રન્થ પોતાના વર્ગમાં પ્રથમ ગણાતું જોઈએ. આજ સુધી ગુર્જર ભાષામાં જનસ્વભાવનું વિવેચન કરનાર આવો અથવા આથી સારો ગ્રંથ નિકળ્યો નથી. એના લેખની સરસાઈ જોઈને વિવેચકને તેનું વિવેચન કરવા ઇચ્છા થઈ. એક અથવા બે માસમાં અર્થાત્ આઠથી દશ પૃષ્ઠમાં પૂર્ણ થશે એમ જાણી આ માસિક પત્રે જે સ્વીકાર્યું; પરંતુ લેખકને જમ જમ વિપેક્ષ વિચાર થતા ગયા, અવલોકન વિશેષ થતું ગયું, તેમ તેમ વિવેચન વિસ્તૃત થતું ગયું. આ પ્રમાણે આ લેખ ધારવા કરતાં લગભગ પાંચ ગણો મોટો થયો. લેખક આ ગ્રન્થમાં, જે વિષય વિવેચનયોગ્ય લાગ્યો તેનુંજ પૂરેપૂરું વિવેચન કરવાની આશા રાખી છે. તથાપિ

વિચિત્રરૂપાઃ સ્વલુ ચિત્તવૃત્તયઃ ॥ મારવિ.

જે પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારની મનોવૃત્તિ એક વસ્તુમાંથી સ્થાનુકૂલ વિષય ગ્રહણ કરે છે. આ પત્રમાં દર્શાવેલ વિચારોથી ભિન્નવિચારવાળા પણ ઘણા હશે; અને હોય તેમ વિશેષ સારૂ. એટલુજ કે જે મત પ્રોઠ વિચાર થઈ મનમાં નિશ્ચિત થયો જોઈએ. જે એમ થાય તેાજ જે મત કાંઈક વિશ્વસનીય ગણાય.

સન્તઃ પરીક્ષ્યાન્યતરદ્રજન્તે મૂઢઃ પરપ્રત્યયનેયબુદ્ધિઃ ॥ કાલિદાસ.

વિદ્વજ્જનની પ્રોઠ કૃતિઓને સ્ફુટ કરવા સર્વ શક્તિમાન્ પરમેશ્વર એવા ઘણા સન્તને ઉત્પન્ન કરે.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

કુદરતક ૧૮ મુ

માસ, સપ્ત ૧૮૮૬

અંક ૪ થો

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

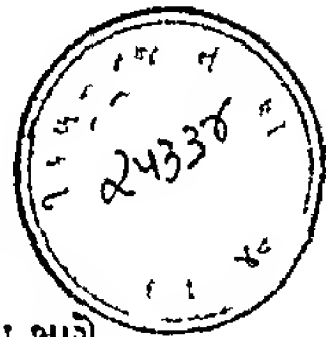
વગે સગે કામ થવા ત્રિપે

ઉપજાતિ

વિધા કલા કામ ન લેશ વાગે, રતે જને જીડ ન લાઇ ભાગે,
શુ કામ આવે ખવ ખુદ્ધિ કાય, વગે સગે કામ સમગ્ર થાય
શા કામના ન્યાય અને સુનીતિ, પડી રહે છે શુભ સર્વ રીતિ,
સખધર્મી કાઈ નહીં સધાય, વગે મગે કામ સમગ્ર થાય
ન રૂપ રંગે પણ લાભ લાઇ, વાસે -હે વાનપ ને વડાઇ,
સદૈવ સુરાતન ફર જાય, વગે સગે કામ સમગ્ર થાય
સૂતુ રહે સૌદદ સવ વાતે, પોઢી રહે પ્રીતિ વળી નિ ને,
લાખો રૂપૈયા મગ લાય ખાય, વગે મગે કામ સમગ્ર થાય
ન નાસિકાએ સ્વર સળળાય, ન કાનથી કામ કશું કરાય,
આખે થકી અન્ન નહીં ખવાય, વગે સગે કામ સમગ્ર થાય
હાથે થકી થાય ન હાવ આવ, મુખે ન દેખાય જગદ્વિશાન,
પગે કગી ગધ નહીં પમાય, વગે સગે કામ સમગ્ર થાય
ઉતાવળે આમ્ર ફલો ન આપે, ચડે નહીં ખીચડિ સૂર્યતાપે,
સીડીવિના જીપર શુ ચડાય, વગે સગે કામ સમગ્ર થાય
વિના હવેસે નહિ હોડિ હાવે, ચઢોવિના યત્ર કરી ન ચાને,
ગરેડિયે ભાર વધૂ નાભાય, વગે સગે કામ સમગ્ર થાય
ખીતો મહે સોદર ખાગ બેગી, નવેઢમા ગાયક જાય પેશી,
શકાવિના સાકડમા ફગાય, વગે સગે કામ સમગ્ર થાય

કેશવ હગ્નિની હોય જો દયાદૃષ્ટિ સુખરૂપ,

તો વગ સગ સમવને, શુ દેવોગે વૃષ :

શ્રીમંતપણું અને ગરીબાઈ.

અરેરે ! ગરીબાઈમાં અથવા સાધારણ-સ્થિતિમાં શું સુખ છે ? રોજ રોજ ગમે તેવાં મિષ્ટાન્ન ખાવાને મળતાં નથી, ખાઈપીને પુરશીયે બેશી ગપાટા મારવાનું મળતું નથી. હીરા મોતી માણેકે તો રહ્યાં પણ સોના-રૂપાનાં નમુનદાર આભૂષણો અંગપર પેહેરવાને મળતાં નથી, મલમલ ખીનખાળ કે વિચિત્ર રંગદાર ભાતભાતનાં મખમલનાં વસ્ત્રો અંગપર નાંખવા મળતાં નથી, વાપરવા સોના-રૂપાનાં વાંસળું મળતાં નથી, ઢાઢતી સાથે મિત્રતા થતી નથી, મોટા માણસમાં ગણાવાતું નથી, કીર્તિ કરાતી નથી, ધારેલાં કાર્ય સધળાં ધૂળધાણી થાય છે, આશ્રય ઢાઈ આપતું નથી, બળિયા લોઢા વિનાકારણે બાળે છે, મંદવાડમાં મરિયે તોપણ ઢાઈ આંગણે આવતું નથી, પોતાની આજ્ઞા ઢાઈ ઉપાડતું નથી, પારકી આજ્ઞાએ અનેક પ્રકારે ઉઠાવવી પડે છે, કામ કરીને કાઠ જતાં છતાં પણ ઉપરથી અપયશજ મળ્યા કરે છે, એક સાંધવા જઈએ ત્યાં તેર તુટ્યા જવું થાય છે, બુદ્ધિ-માન છતાં ગમારમાં ગણાવાય છે અને પોતાનો લાંબ વયમાંથી ઢાક લુટી જાય છે. આમ છતાં પણ વિવેકીઓ ગરીબાઈને વખાણે છે, અને શ્રીમંતપણાને ધિકારે છે તેનું શું કારણ હશે ? એવો કયો દોષ શ્રીમંતપણામાં હશે કે અતિ દુઃખથી ભરેલા ગરીબપણાના કરતાં પણ તે હલકી સ્થિતિનું ગણાય છે. શ્રીમંતપણું એ અતિ યોગ્ય સ્થિતિ અને ગરીબપણું એ અતિ અયોગ્ય સ્થિતિ છતાં ગરીબપણાને છોડી દઈ શ્રીમંતપણાને વિદ્વાનોએ શા માટે વગોવ્યું હશે ? શું ન થઈ શકે એવાં મહાભારત કામો શ્રીમંતપણા વગર થઈ શકે છે ? નથીજ થઈ શકતાં. ખાવું, ખવરાવવું, પેહેરવું, પેહેરાવવું, મોટાં બાંધકામો કરાવવાં, વાવ કુવા વગેરે નવાણો ખોદાવવાં એમ જે કહિયે તે શ્રીમંતથી થઈ શકે છે. ગરીબ બિચારાથી શું થાય ? બ્યાં ત્યાંથી પેટ જટલું અન્ન મેળવી ધનવાનના ઘરને પરચારે કે પોતાના નાના સરખા બુપડામાં સુખની નિદ્રા લેવાય. ખીનું શું થાય ? કુલ, જાત, પ્રતિષ્ઠા, મોટાઈ, સધળું ધન ઉપર આધાર રાખે છે. મનનું સ્ફુરણ પણ ધનના જોરનેલીધે વધારે થાય છે; માટે શ્રીમંત જે કંઈ કરે તેનાથી ગરીબ સોમે હિસ્સે પણ ન કરી શકે એ દેખીતુંજ છે. પરમેશ્વરને ઘેર શ્રીમંત અને ગરીબ સરખા હો પરતુ મનુષ્યની દૃષ્ટિમાં અને માનવામાં શ્રીમંત

તે શ્રીમતજ નામે છે અને ગરીમ તે ગરીમજ નામે છે પગને પગવતાન્ટ
સ્વભાવથીજ નિર્દય લોકો પણ શ્રીમતથી કમી જાય છે અને ગરીમને નિ-
નાકારણે મનાવે છે પાત્ર માગ્યોનું બગલુ પોતલુ કાઈ શ્રીમતને ત્યાં થ-
વાનો સમય છે ગરીમને મિયાગને પેટનું પગ પૂડે થતું ન હોય ત્યાં બી-
જને શુ આપે ? દેખવામાં આવતી સ્ત્રીનીનતા પણ શ્રીમતને છે ગરીમ
મિયાગ નિરતર પરાડીતજ દેખાય છે શ્રીમત દૂન ચોખ્ખા ને સાકર જમે
છે અને ગરીમ જરમાજરાનો ગટનો ને ઝગ ખાય છે શ્રીમત તે શ્રીમ
તજ અને ગરીમ તે ગરીમજ, તેમ છતાં પણ વિવેકીએ ગરીમાઈ ન જાય
વખાળી અને શ્રીમતપાણને હનકુ જોડુ ત્યાં કાઈ પણ તેમા ગુ ! અને
બીજામાં દોષ દોષો જોડે દોષવગર જગતમાં કાઈ છેજ હિં એટલે
ગમે તેના માર શ્રીમતપણામાં પણ દોષ નમવે છે કાદમગી રચનાર મદા
કવિ ખાલ મગ્ધાએ જગતની જીવનમતાડપ વફમીને મદા અતર્થરૂપ
ગાડી કાઠીને શ્રીમતોનો અવગાના કમી છે તેમ જાજઓ પણ ધનિ વ
ર્ગને વગોવે છે તે તેના કાઈ મહાન દોષને વીધેજ ધન અને વિદ્યા નિગેરના
સપત્તિયા સપત્ર થયેના વર્ગમાં થોડાક ભાગ શિનાય માકાનો વર્ગ બહુજ ઉ
ચ્છમન ખની જાય છે અને પોતાને મળેરી શક્તિનો અતર્થમારકજ ઉપયો
ગ કરે છે આવા કારણને વીધેજ ચૌવન ધનસપત્તિ મમુલ્લમવિવેકતા।एकैक
मप्यनथाय किमु यत्र चतुष्टयम्॥ આજ મિદ્ધાત ગાડીને વિદ્વાનો ધનવાનના
સાથે ધનનો પણ તિરસ્કાર કરે છે અને કહે તેમાં નવાઈ પણ નહિ કેમકે
ધન એ કાંઈ અદ્ભુતજ શક્તિનો નરતુ છે તેનો યોગ થતા વેત મામગતો
હોય તે મેહેરો થઈ જાય છે, દેખનો હોય તે આવગો વધ જાય છે આ
લતો હોય તે લુનો થઈ જાય છે, હનમે હોય તે બાપે થઈ જાય છે, મ
હાય હોય તે નિર્દય થઈ જાય છે, ચાકર હોય તે ગેઠ મની જાય છે, પર
તત્ર હોય તે સ્વતત્ર થઈ જાય છે અને પોતાના સુખમાં પારકુ દુખ જોતાજ
નથી આમ દોષાથીજ વિદ્યા વિવાદાય ધન મદાય એમ ખનના સ્વખાનના
કૂગ્તાને-વીધે વિદ્વાનોએ વદાઈ ગયું છે માવુપુત્રો તેથી કાંઈ જુદોજ
ઉપયોગ એ વસ્તુનો કરે છે પરતુ તે વર્ગ મદુ થોડો હનદર અને ખાગનો
યોગ, અગ્નિ અને દાડનો યોગ જેમ થતા વેત જુદુજ રૂપ પકડે છે તેમ
પુત્ર્ય અને વફમીનો યોગ થતા તરત જુદુ રૂપ પકડે છે ગમે તેના સપીના
કુદુખમાં પણ લોકો શ્રીમતાઈને-વીધે કુનપી થઈ જાય છે એ શ્રીમત

સંપ વધારે છે, કયો ધનવાન ધર્મને વધારે છે, કયો લક્ષ્મીવાન પરમાર્થ કરે છે? જો કંઈ આવડતું હોય તો નાચ તમાસા નીરખવાનું, ગાડી ઘોડા દોડાવવાનું અને છાતી છત્રીયો પડાવવાનુંજ કર્મ આવડે છે. તેઓ ગરીબાઇના દુઃખને જોતા નથી, પોતાની મગરૂરીમાંજ મસ્ત રહે છે, ખાદ્ય પીને પથારીમાં પડી ઘોઘરા ઘરડવામાં જન્મસાક્ષ્ય ગણી લે છે અને ધનના રક્ષણમાટે અનીતિ કરવાનું પણ અયોગ્ય લેખતા નથી. આવાં અનેક દૃઢ કારણને લીધે શ્રીમંતપણાને હલકું ગણ્યું જણાય છે. જેઓ ગરીબ હોય તેને શ્રીમંતપણામાં ઉપર ઉપરથી મોહ થશે પરંતુ તેમાં સુખ કેવુંક છે તે તેના અનુભવિયોજ જાણે છે. કેમકે ધનાનામર્જને દુઃખ તથેવ પરિપાલને । નાશે દુઃખં વ્યયે દુઃખ ધિર્મર્થાન્કેશકારિણઃ । એનો અનુભવ શ્રીમંત લોકોનેજ હોય છે. ધનિકને રાત દિવસ ધન વધારવાની, તેને રક્ષણ કરવાની અને ઓછું થઈ જવાની ચિંતા રહ્યાજ કરે છે. આકાશને અડે એવાં ભવનો તેને ભડકા જવાં લાગે છે, સોનાનો પલંગ કે મથરની તળાઈ કે મખમલનાં ગાલમશરૂયાં તેને કાઈ સુખ કરતાં નથી, મોતીની ઝલરવાળો સુગંધી જલ, સીચેલો પખો તેને રૂચતો નથી, ચીતોપચાર સઘળા વિરહી જનની પેઠે ઉણુ લાગે છે અને સુખે ઉઘ તેને આવતી નથી. ગરીબ, બિચારો ફાટલ તુટલ પથારીમાં કે સાદરી ઉપર મંદ મંદ પવન લેતો સુખેથી ઘસઘસાટ ઉઘે છે. કહો ત્યારે સુખ તે કઈ સ્થિતિમાં? આંખ વીચાયા પછી તો ખત્રેને અંધારુંજ છે. ધનિકને કાંતો સ્ત્રી અનુરાગી નથી હોતો, કાંતો પુત્રનું સુખ નથી હોતું. કાંતો જ્ઞાતિ સાથે વિરોધ હોય છે, કાંતો પોતાથી બલિયાની ખીક હોય છે અને કાંતો આશા તૃષ્ણાઓથી બળતો હોય છે. ગરીબ બિચારો પોતાનાં જવાં તેવાં કુટુંબસાથે વિનોદ કરતો ઝાડ નીચે કે માટીનાં ઝુપડામાં આગળ-પાછળની ચિંતા વગરનો થઈ ખાતકોના કાલા કાલા કામલ શબ્દો સાંભળતો પરમેશ્વરનું ભજન કરે છે. કહો ત્યારે સુખી કાણ? સંપત્તિમાં જન્મ સુખ વધારે તેમ તેની ઉપાધિ પણ વધારે. ગરીબાઈમાં સંપત્તિ ઓછી તો ઉપાધિ પણ ઓછી. શ્રીમંતને પ્રજા થતી નથી, થાય તો વિદ્યાભ્યાસ કરતી નથી, વિવેકી થતી નથી, આજ્ઞાનુયાયી થતી નથી, અને તેને દુઃસંગ થતાં પણ વાર લાગતી નથી. જાતે ગર્ભશ્રીમંત એટલે ગરીબાઈથી આવવા જોઈતા નમ્રતા વિગેરે ગુણો તે તેમાં જરાય આવતાં નથી, તેને પોતાનું ધારેલુંજ સત્ય સમ-

જાય છે, વિદ્વાનને તે મૂર્ખ ગણે છે અને નમ કર્મ ઉપર તેને આસ્થા રતી નથી. ગરીમ બિચારો પ્રજાને પરાણે બણાવે છે, તેને વિનય શીખવે છે, આજ્ઞા પાળતા શીખવે છે, અને તેને દુઃખ થવા દેતો નથી. ગરીમ સ્થિતિને લીધે ઢેલલાક નમ્રતા વિગેરે ગુણો તેમાં સહજ આવે છે અને ઈશ્વરની આસ્થા પણ વધે છે. સુખ કે સપત્તિમાં પરમેશ્વર માલગતા નથી પણ વિપત્તિ કે ગરીબાઈમાં સાબરે છે. મોટા મોટા વિદ્વાનો ગરીમ સ્થિતિના માણસોમાં જ થઈ ગયા છે. સદાચાર, ધર્મ વિગેરે ગરીમ સ્થિતિના વિદ્વાનવગથી બંધાયે છે અને તેનું રક્ષણ થયું છે. શ્રીમતોના જીવનનો આધાર ગરીમ સ્થિતિનો જ વર્ગ છે. ગરીમ પગારીન છતાંયે સ્વતંત્ર છે અને ધનવાન સ્વાધીન છતાંયે પરાનીન છે. શ્રીમા અમખ્ય ધનવાન છતાંયે આંનક આશાવાન હોય છે અને ગરીમ પેટપૂરતા અન્યની સંતોષિત હોય છે. આવા અનેક કારણોને લઈને જ શ્રીમતપણાને વિવેકીઓએ વગોળ્યું હોયું જોઈએ. શ્રીમતો જો કરી શકે તો ધનમાત્રથી કરી શકે તેટલું જ કરી શકે છે અને ગરીમો તો મન વચન અને ક્રિયા એમ ત્રણે પ્રકારથી સત્કર્મ અને ભરોપકાર કરે છે. આખા જગતનો ઉપકાર ગરીબોથી જ થાય છે. શ્રીમતો પણ ગરીમના જ ઉપકૃત છે. લાખો કારખાનામાં ખનતા ઉપયોગી પદાર્થો, યંત્રો, અનાજો અને સોનારૂપાઓ ગરીબોને હાથે જ બને છે. કોઈ વસ્તુ કે કોઈ વસ્ત્રાદિકની ગ્યના અને કોઈ શેઠર વિગેરેની ખાનપુરી એ ગરીબના હાથથી જ બને છે. શ્રીમતથી શું બને છે ? ઘોડાના કે ખનદોના વાહનમાં મેશી ફરવા જનારું જ, મીજુ શું ? શ્રીમત ધનની સપત્તિવાળા હોય છે અને ગરીમો સદ્ગુણના સપત્તિવાળા હોય છે. સસારમાં એવડ જય સદ્ગુણની સપત્તિવાળાનો જ છે એટલા માટે વિવેકીઓ ગરીમોને વખાણે છે. સદ્ગુણનો વિચાર કરતા ગરીમો છે તે જ શ્રીમતપણુ છે અને શ્રીમતપણુ છે તે જ ગરીમો છે એ વાત વિવેક વિચારથી ઉઘાડી જ છે. સાબળવાની, ટાઢું ઉતું પગખવાની, જોવાનો, ચાખવાનો, અને મુઠવા વિગેરેના શક્તિ ગરીમ અને તવગરને સરખી જ છે તે પદાર્થોને ગ્રહણ કરવાના સાધનો અને પદાર્થો ગરીમ તવગરને માટે એક સરખા જ ઉપજ છે. સ્વાદ અથવા સુખદપણુ એ પણ બંનેને માટે સરખું જ છે, એટલે તવગર અને ગરીબ બંને સરખા જ છે. અથવા ગરીમને કોઈક અધિક કહેવાને પણ હરકત નથી, કેમકે જગતમાં માનવામાં આવતું તવગરપણુ ગરીબની ગરીબાઈથી જ શોભે છે.

ધનિકા પોતાની સપત્તિથી મગર રહે છે, ગરીબને તે હક્ક જુવે છે, અને જાણે આકાશમાંથી ઉતરેલા હોય તેમ મરડાતા રહી, ગરીબને જોતા નથી, તેને મદદ કરતા નથી અને હક્ક આર્થિકમાં આવેલાને સિસ્ટા કરવાને પણ ચુકતા નથી. એના બદલામાં ગરીબો સદા નમ્રતાવાળા રહે છે, ધનિક પાસે ઓછા ઓછા થાય છે, તેને માનની નજરે જુવે છે, અને મર્યાદાથી ચાલીને તેઓને બે હાથે નમે છે, તેને મદદ કરે છે. અને પોતા ઉપર થતા પ્રહાર વિગેરેને પણ તે સહન કરી લઈ તેનું માન રાખે છે. એ ગરીબોને / ધન્ય છે એજ એની સપત્તિ છે કે જે પરલોકમાં પણ સાથે આવી શકે છે. ધનિકની ધનસંપત્તિ તો જીવતાં પણ ચંચલ છે તો શરીર પડી જતાં પછી તો તે કામનીજ શી ! ગરીબવર્ગે હમેશાં સતુષ્ટ રહેવું જોઈએ કેમકે જે ગુણ ગરીબ સ્થિતિમાં છે, જે સુખ ગરીબ સ્થિતિમાં છે અને જે જન્મનું સાક્ષ્ય ગરીબ સ્થિતિમાં કરી શકાય છે તે તેથી વિપરીત સ્થિતિમાં સંભવિતજ નથી. ગરીબ સ્થિતિ તો ઠીક પણ તેવી સ્થિતિમાં પણ સમજી લોકો વધારે સંકટો મારે છે તેનું કારણ શું ? શું તેને સુખના દિવસો નહિ ગમતા હોય ? ન ગમે કેમ ? પરંતુ તેઓ સંસારના ક્ષણિક સુખમાં લલચાતા નથી પણ કોઈ અપૂર્વસુખમાટેજ સંસારના સુખનો અનાદર કરે છે. કુંતાએ શ્રીકૃષ્ણ પાસે નિરંતર વિપત્તિજ મારી એ શામાટે ? પરમેશ્વરનું નિરંતર સ્મરણ દર્શન થાય અને સત્કર્મમાં અને સદ્ભાવમાં મતિ રહે તેમાટેજ. આટલામાટે ઇચ્છવી તો ગરીબાઈનેજ ઇચ્છવી. તવંગર લોકો પણ કાયર થઈ જાય છે તે વખતે તે સ્થિતિનેજ માનભરેલી જુવે છે, ત્યારે જોને ઈશ્વરેચ્છાથી તે સદ્ગુણની સંપત્તિના અધિકારવાળા ગરીબાઈ મળી હોય તેણે સદૈવ આનંદિતજ રહેવું. લાજ, મર્યાદા, આચાર, વિગેરે કે જે શ્રીમંતપણાથી શરમાય છે તેજ સઘળાં ગરીબાઈને પગે પડવા આવે છે માટે અમે પણ વિવેકીઓના મતને મળી ગરીબાઈનેજ વખાણીએ છીએ ગરીબ અને તવંગર એ ભેદ કાંઈ એશ્વરી નથી. એ માણસના કહેલા ભેદ છે. માટે એમાં કશું 'માનાપમાન' ધારો બેસવુંજ વૃથા છે. તવંગરનું અભિમાન અને ગરીબની દીનતા મિથ્યાજ છે. કોઈના કરવાથી કે કવળ પોતાના પ્રયત્નથી તવંગરપણું આવી જાય છે એમ પણ નથી. એનો કાંઈ કમ છેજ નહીં. કોઈ તવંગર થઈ જાય, કોઈ ગરીબ થઈ જાય એમ પાણીમાં તણાતાં લાકડાંઓના જેવીજ મનુષ્યોની ગતિ છે. તે કાલક્રમ

ખધાનેમાટે સરખો છે આવી પ્રારબ્ધ ક્રિયાભણની વિદ્વદ્ અમારૂં જવુ નથી એ ગમે કર્મ સ્થિતિને ખવાવનાર છે તોપણ તે સ્થિતિ ખવાયા પછાજ એળખાય એવા છે અને એવી પણ ઉદામ થવાનુ કદુ કાગ્લાજ નથી કેમકે જગતમા ગરીબ કોઇ ડેજ નહિ સવ પોતપોતાના મનમા તવગર અને પોતપોતાના ધરના ધણ છે સર્વનેમાટે સતોપનુ રાજ્ય સ્વામી નમા છે અને સહુએ કાનકમના યત્ર ઉપર લાકડાની પૂતળીની પેઠે નાચનારા છે તેની આગળ તો અનિગજ કે મહાગજ પા પગતવ અને દીન છે તો આધારુ ધનવાળાની તો વાતજ શી કવા ? ગમે તો ગરીમાઇ હોય કે ગમે તો શ્રીમતાઇ હોય પરતુ જે સ્થિતિમા વિનય, વિવે, અનતા, સપ, દીર્ઘદૃષ્ટિ, દયા, વશિષ્ઠ્ય, ઉગ્રતા, ગમીગતા નમ્રતા, પરોપકારિતા, વિગટે ગુણો મહત્ત્વ પ્રાપ્ત થતા હોય તેજ સ્થિતિ ઉત્તમ છે અને તેજ સુખ કરનારી છે માટે તવગરપણુ કે ગરીમાઇ એ ધનના સમ નથી મો લાતા રાખદો ઉપર કાઇ આનારજ ગાખવો અયોગ્ય છે ગુણો આધાર રાખવો એજ મનુષ્યની મનુષ્યતાને ઉજાગનાર છે

લોકનુ ઉમરાઈ જવુ

ઢાણુ જણે કાળયોગથી કે કાણ જણે દેખાદેખીથી કે કાગ જણે સ્વત્વતાથી કે કાણ જણે સાનનોની અનુકૂળતાથી પણ કાઇ લખીને પ્રકટ કરવાની હોય લોકમા બહુ વ્ની પડેની જણાય છે નિશાળના ડયા થો દણુમાથી નીકળીને પેહેલા એજ વાત થાદ આવે છે કે હવે કાઈ ચોપાનિયુ કે ચોપડી બહાર પાડીને નામાકિત થઇએ તો ઠીક લખવાનો વિષય શો છે, લખવાની શક્તિ કવી છે, અને તેથી પોતાને અને પગને શો લાભ છે તે વિચાર તો સ્વમમા પણ નથી આવતો જમ જને કાર નહિ આવડ એવા ભાગ્યુ તુકુ લણેવા કેટલાક ઉટવૈકુ પકડી લે છે તેમ હમણા લેખકવર્ગ પણ એ પ્રકારનો વધારે થયો છે માગ વખતારા હવે આપણે શુ લખીએ એમ વારી શરમાય છે પણ હમણાના લેખકવર્ગને ગરમાનાનુ કાઇ ડેજ નહિ નામ અને પૈસાની આશા પરિપૂર્ણ હોવાથી અને અકન અવાગ વેચાણેની હોવાથી માને થોડુ ઝાઝુ જે કચે તે પોતાના મનમા સાફજ સાગ છે વળી લોક વિચિત્ર પ્રકૃતિનો તથા જુદા જુદા અધિકારવાળો હો

વાથી જેવું જે બહાર પડે તેવું તેના આહુકા તેને ખરીદે છે. આથી કરીને વિદ્વાનવર્ગના લેખની અને વિદ્વાનોની પોતાની પરીક્ષા નાશ પામતી બન્ય છે. લેખવાનો વિષય કેવો પસંદ કરવો, તેમાં રચના કેવી લાવવી, જનસ્વ-લાવો પણ સંધના કેવા ઉપયોગી છે, વેહેમ કે રીતભાત જે ટળવામાટે કહેવામાં આવે તે સંભવિત છે કે અસંભવિત, વિગેરે વિચાર કટ-લાક લેખકો કરતાજ નથી. કરે ક્યાંથી ? કુવામાં હોય તેટલુંજ અ-વેડામાં આવે. આ પ્રકારની પોતાની અદ્યપ શક્તિને લીધે ખખર જેને નથી એવા મેહેરખાનો “ અમે કાંઈક છિયે ” એવું અભિમાન ધરી લે છે. જગત પ્રથમથીજ પ્રપંચરૂપ છે એટલે તેમાં સંધના પ્રપંચો સ-માઈ શકે છે. કાય, કવિ કાંઈ સલાનો મંત્રી કાંઈ મંડળીનો વ્યવસ્થાપક, કાંઈ એડીટર અને કાંઈ કુંપનીરૂપ થઈ બેસે, એમ ગમે તે રૂપે થઈ બેસી લો-કાને જીલાવે તેને કાણ પૂછે કે તમે શું કરો છો ? આમ કરવાથી પોતાના લાભ શીવાય જગતને કશો લાભ થવાનો સંભવ નથી, પરંતુ વખતે હાનિ થવાનો તો સંભવ છેજ. પણ જગત સ્વતંત્ર થયું એટલે કાંઈ કાંઈને કહી શકે તેવું નથી. આનેમાટે મોટા વિદ્વાનવર્ગે પરીક્ષક થઈને તેમજ અંતરક્તા થઈને દેશના હિતમાટે બહાર પડવું જોઈએ તથા પતંગીયાની પેઠે પ્રકટ થતાં પુસ્તકના રૂપના કાગળીયાનો અને હજારગણી જુઠાઈવાળાં હે-ડખીલોનો જમ ઘટાડો થાય તેમ પ્રયત્ન કરવું જોઈએ. પણ વિદ્વાનો શું કરે? એપણુ બિચારા જંજાળમાં પડેલા હોવાથી અને પ્રતિસ્પર્ધા વધી જવાથી ગુપચૂપ થઈ ગયા છે; તેમ તેને ઉત્તેજન આપનારા કાંઈ હોતા નથી. નિ-રંતર અતિ વિદ્વાનવર્ગ આજસુ અને પોતાની વિદ્યામાં મગ્ન રહે છે. તે લોહાપકારમાટે કાંઈ કરે તોપણ તે મેં ક્યું છે એમ માનતા નથી અને એમાં કાંઈ અધિક ક્યું સમજતા નથી. તેઓ રખેને પ્રજાને આપણું પ્રયત્ન નિરૂ-પયોગી થાય એમ જાણે છે પણ સાધારણ વર્ગ એમ જાણતોજ નથી. એ તો એમજ જાણે છે કે જે દોડીને આગળ ગયો તે ગયો. પાછળ રહ્યો તે પાછો જાજ સમજવો. એમાં વિદ્યા શું કરવાની હતી ? પરંતુ વિદ્વાન, અવિદ્વાન વિ-ગેરેની પરીક્ષા ક્યાં પ્રથમ થઈ શકે છે? તેમ સાધારણ અસાધારણની કે સારા માઠા જ્ઞાનની પણ ક્યાં પરીક્ષા થઈ શકે છે? કેમકે એ તો નીવડે ત્યારે જણાય છે અને તે જણાવું એ પણ વળી પરીક્ષક વર્ગ ઉપર બન્ય છે. એટલે આખર તો ક્યાં ગયા હતા કે ક્યાં નહિ એવું છે. વા: ! કેવી અદ્યુત રચના.

હીક છે ત્યારે થાના વેા જે થાય તે અને જોયા કો. ૫૧ એટલુ તો ઈશ્વર
પાસે માંએ ઇચ્છવું જોઈએ કે ધર્મ, નીતિ, આયુષ્ય અને ઉવમને હાનિ ।
પહેલે તેવી ગીત કવ્વાની સદ્ગુણિ બહાર પડનારાઓને આને એટલે મસ
વિદ્વત્તાની પરીક્ષા નથી અને અભિમાનનો અકુર અતિ દૃઢ જામેનો હોય
તેથી પોતપોતની શક્તિ પ્રમાણે કાર્ય કરી શકના જના પણ પોતાનુ જય
સવાલક્રમ માને છે આમ નિશ્ચયનાગા એનેએ રસ્તે લાગી રહેનારી માના
રણ વર્ગના કે વિવેક વર્ગના વખાણના પાત્ર કોડના થઈ જાય છે એ એક
નિશ્ચિતતા છે બહુ નિયાગવાન કે જુના નિયાગના વિવેકીઓ બને ચિતા કર્યો
કરે પણ જગતનો અમાપિત પ્રવાહ જે વહ્યા કરે છે તે મનુષ્યપ્રયત્નથી તો ન
પડનાનોજ નથી કાનયોગથી કોઈ પક્ષની પ્રમતતા કે નિર્મતતા થાય તો બને,
પરંતુ વિદ્યા અવિદ્યા, તેમ દભ અને સત્યતા એમ અનુ માયે ને માયે આદ્ય
જનાનુ આમ ઈશ્વરની સૃષ્ટિમાજ આપ ને નિશ્ચિતતા લાગે છે તો અગળ
જુ વાત કરવી : ધર્મનેમાટે ગહ્યા નાખતા બેગાએ ગુપચુપ જેસી રેટેનાનુ
છે, કેમકે ધર્મ એ તો હવે રોજ ઝાચાગરે બવને ભાસે છે કુનજતિ વિગેરેનો
ગીતભાતનેમાટે મથન કરનાગાએ નિશ્વાસ નાખના મેરી દેના જોડે,
કેમકે પોતે પોતાનો ઇચ્છાવા નાગની કુનજતની ગીતભાતજ સત્ય સમ
જનામા આવી છે મન વચન કમની હિમા ન થગનેમાટે દાયોય કે
રનારાએ હવે આસુ લાનીનેજ જેસી હેનુ જોડે, કેમકે મનુષ્યશરીર વ
ગગના પ્રાણીમાન હવે ત્રિવ્ર મનુષ્યને ઉપયોગીજ ગાનામા આંબા છે
હવે તો કાનનાજ વાટ જોરી ગહી કેમકે એ મધ કોડના તામામા નથી
તે કાન જોવો દેખાન આપે તેનો સવને જોવો પડે છે અને જે કાને જોયો ન
નાવ બને છે તે કાને તેવા તેવા સ્વભાવના લોકોને તે બહુ પ્રિય લાગે છે
વિવેક એટલે જુ એ તો હવે વિસ્મય યતુ ગાનુ છે ખાનુ પીવ, મુવું અને
કમાવું એમા પછી ગમે તેમ કરવું એટલુજ માત્ર સામાન્ય રીતે નમજાયુ
છે ભેદભાવ માત્ર અણખનાવ એટલોજ ગ્લે છે મીજે ભેદભાવ જોનાગા
આવનો નથી તથા કેટલાક તો કનિયુગને સત્યુગનુ નામ આપી કૃતાર્થ
થાય છે પણ સત્ એ નામને અનુસરતા મનુષ્યપ્રાણીમાં સદ્ગુણો છે કે
નહિ તે તો મોખાત્રયુદ્ધિમા વિચાર કરેજ શાનો : જ્યારથી સૃષ્ટિ થઈ
હશે ત્યારથીજ લોકનું ઉભરાવું થવા માડ્યું હશે પણ હજી તેનો અત
આંચો નથી અને હવેપછી ક્યાંએ આવશે તે નિશ્ચય નથી અટના

માટે પરમેશ્વર પાસેજ હવે માગવાનું રહ્યું કે સર્વનાં અંતઃકરણ નિર્મળ કરીને સર્વને યોગ્ય ઉદ્ધમપર ચડાવે અને વિદ્યા વિવેકઆદિની વૃદ્ધિ કરે.

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત.

(સંબંધ પાને ૬૬ થી)

માવતરને પોતાના બાલકોને જોવાનું વારંવાર મન થાય છે એ સ્વાભાવિક છે. માટે માટે હવે રોજ બે વખત દર્શન લેવા જવું જોઈએ. રણાનુબંધથી હુંજ આટાણે એનું સર્વસ્વ અને એના સુખનું સાધન છું. પણ અરે, હું હવે કેમ પડ્યો છું? મહારાજાએ મને આજે વેહેલું આવવાને ફરમાવ્યું હતું તે તો હું ભૂલીજ ગયો. આમ વિચારી મનુભા ઉઠ્યા. એટલામાં એક અનુચરે આવોને ખમર કહ્યા કે રાવજી મળવાને આવેછે તેથી મનુભા સ્વસ્થ થયા અને રાવજી અંદર આવ્યા. મનુભાએ રાવજીની નીચે ધણા દિવસ નોકરી કર્યા છતાં રાવજી તેને યુવરાજ જટલું માન આપતા હતા અને મનુભા પણ તેને હિતૈષી વડિલ તરીકે સમજતા હતા. પરસ્પર યોગ્ય સન્માન પૂર્વક ગાદીપર બેઠા પછી વાતનો પ્રસંગ આવતાં રાવજીએ જણાવ્યું કે મહારાજાની વૃત્તિ હમણાં વિક્ષેપમાં આવી પડી છે. તમને હું જણાવી ચૂકો છું કે સ્વાર્થી લોકોએ તમારી ઉપર અપ્રીતિ લાવવા મહારાજા પાસે ઘણાંએ પ્રયત્ન કર્યા છતાં તેઓ પોતાના પ્રયત્નમાં ફાળ્યા નથી, તેથી હું તમારાં સારાં ભાગ્ય સમજું છું. સઘળો કામકાજનો ભાર તમારી ઉપર મહારાજાએ નાખી દીધો છે. એ પણ કાંઈ થોડા સતોષની વાત નથી. રાજ્યની સંભાળ સંબંધી ચિંતા મહારાજાને હવે કશી રહી નથી. માત્ર કુમારી ચંચલાને માટે ઠેકાણું શોધ્યું નથી એટલીજ ચિંતા બાકી છે. સ્વાર્થી લોકોએ લાગ જોઈનેજ એક ઓહું ઉભુ કરી રાખ્યું છે અને મહારાજાની પ્રથમ તેમાં અનુમતિ હતી, પણ તમારા ગુણ જાણ્યા પછી મહારાજાને તે અપ્રિય થઈ પડેલ છે. સ્વાર્થી લોકોનો વિચાર જમ તેમ કરીને ચંચલા કુમારીનો સંબંધ ઠાઈ સાથે કરાવી રાજ્યસુખ માણવાનો છે, પણ તેમાં તે નિષ્ફળ થવાનાજ. તોપણ તમારે મહારાજાથી જરાપણ બુદ્ધ પડવું નહિ. એકાંતવાસમાં અથવા બગીચામાં પડ્યા રહેવાનું હવે છોડી દેવું એમાં વધારે લાભ છે. મનુભાએ કહ્યું

કે તમે મારા હિતૈથી ઠા, અકાર સ્નેહી ઠા પરતુ આપ જે મય ગતા
 વો ઠા તેવો ભય મને કાર્ છે / નહિ અકારિયુનાં મને જેવે પૈયાજ્યો,
 જણે તમ મરખા સ્નેહાજીને મેગની આપા અને જો મહારાજની
 છાયા તજે મુખ આપુ તેને શુ માગ ચિતા નરી? સ્વાર્થી વોડા ગમે
 તે ખપટ કહે તેની માયે કાહો આપો મયન નયા મહારાજને
 મતોષ ઉપજવવો એટલુજ માફ કામ છે એા પ્રીતિયાજ હુ મધાયો
 છુ માતાપિતાની સેનાનુ સુખ નથી અનુભવાયુ ત અહીં અનુભવના ઠા
 કાયો છુ આકા કોઇપણ પ્રકારનાં મારે આગા નયા અહીં માફ શુ છે
 અને ખીજ વોડા શુ લઇ જવાના છે? સતજીએ કહ્યુ કે તમારૂં નિસ્પૃહ
 પછુ હુ જણુ છુ તકાર કમાનો આ વિચાર નયા પણ જનારે મને ખ
 રે હિતૈથી લેખ્યો હોય ત્યારે મારી નાત ઉપર થોડુક ધ્યાન તો આપવુ
 જોઇએ કે નહિ? મનુષ્યાએ કહ્યુ કે થોડુ મ? પૂણ યાન આપવુ જોઇએ
 ગવજીએ કહ્યુ, ત્યારે હુ કહુ છુ કે વચના કુમારના નગધનુ નકો થઇ
 વચ ત્યાસુનાં તમારે મહારાજની પાસેજ હેન એ કુમારોનુ કલ્યાણ
 કવામા તમે પણ મધાયેનાજ ઠા મનુષ્યાએ કહ્યુ કે એ વાત ખગો છે
 હુ ધ ૥ વર્ષના સદામથી કહી ગયુ છુ કે તમો ઉદ્દેગ ગદે એવુ કાઇપણ
 નહિ થાય સ્વાર્થોનેષ પોતાના પ્રયત્નમા મને તમ છે / નહિ તોપણ હુ
 તમારી વાત ઉપર વ્યાન આપાગ ગવજીએ કહ્યુ કે મારે એટલુજ કહેવાનુ
 હતુ એમ કહી તરત ગવજી ઉઠ્યા મનુષ્યાએ પુ પુ, કેમ? ગવજીએ કહ્યુ,
 મહારાજ માયે મારે મહાર જવુ છે મનુષ્યાએ કહ્યુ ત્યારે આપણે મેય
 સાથે જઇ મે છિયે એટનામા થોપ ૧૦ બોનાના આપ્યો તેમાયે મનુષ્યા
 અને રાવજી માયે મહાર નોકળ્યા

શ્રીતગ્ગની ગોલા રાગીયામ ડી હતી ગામને કગ્તો કિ'નો હતો
 મોટા દરવાજા ચાર હતા કિલ્લાને પ્રગ્તી ખાઇ હતી અને ચારે બાજુ
 નાના મોટા બગીચાઓથી રોલા જમી રહી હતો નમગજ્યની પેકે સવ
 રીતે સુખ ભોગવનારી પ્રજા અત્યંત આનંદમા નિર્ભયરીતે જીવિતનું સા
 ક્ષય કરતો હતો ઉગમણી કોગ્ને દરવાજા ભૂતનાથ મહાદેવની એક જ
 યગા હતી તેમા એક કાગે વડની છાયા નીચે ખાખીઓની જમાત ઉતરી
 હતો સાજ મનાર દર્શન કરના આવના વોડામાના લોડા ઘટનાક ખાખી
 બાવાને દૂરથી નગત કરી જતા હતા અને ઘટનાક ખાખી બાવાની આગળ

ધખતી મોટી ધૂણી પાસે આવી ગાંજે ટુકતા હતા. વીરસેન મહારાજને સાધુ સન્યાસી સી વિગેરેપર ઘણું ભાવ હતો તેથી તેનો તપાસ રખાવી પ્રસંગે તેઓની પાસે જતા એટલે આ સ્થળમાં આ અતીતો પાસે મહારાજનું આવવું થાય એ સ્વાભાવિક હતું. રાવજી અને મનુભા સાથે મહારાજની સવારી આવી. ગાડી અને સવારો બહાર રાખી મહારાજ મહાદેવનાં દર્શન કરી જમાત પાસે ગયા. ગલીયા નખાયા અને કચેરી બેઠી. ક્યાંથી આવો છો? ક્યાં જવાનું છે? કટલી મૂરત છે, સિધાપાણીનું કેમ ચાલે છે? વિગેરે વાતો ચાલી. સાચો મોટો ખાખો તો મનુભા સામુ ટગટગ બોલ્યા કરતો હતો પણ તે કાંઈ બોલ્યો નહિ. ખાખી બાવાનો ખંદો મસ્ત કરી થોડીવારે મહારાજ ઉઠ્યા અને ચોપધર પોકાર્યો. ગાડીમાં બેસી સવારી ચાલવા માંડી અને મસાલો પ્રગટાઈ એટલામાં પોલીસના સોપાઈએ આવી ખમર દીધા કે ઉત્તર તરફના દરવાજા આગળની ધર્મશાળામાં કોઈ ખૂઠા સન્યાસી આવેલા છે. અને કોઈ હરામખોર તેને હમણાં મારીને જતો રહ્યો. સન્યાસી કોણ? તેને શામાટે કોઈ મારે? મારનાર કોણ હશે? વિગેરે થોડીવાર વિચારો થયા મહારાજની સવારી દરબારમાં પધારી અને રાવજી તથા મનુભા તેની તપાસ માટે ગયા. મસાલો સળગાવી હાજર રાખી. ગામ બહાર જે જે નવાં માણસો અને સાધુ સન્યાસીઓ આવ્યા હોય તેને જવા ન દેવાને તથા શક પડતા માણસોને પકડવાને હુકમ કરીને રાવજી તો માણસોની ભીડ દૂર કરી સન્યાસી પાસે ગયા. તેની સાથેના બે ચાર જણા સન્યાસીને મૂર્છાવસ્થામાં ઝાલી બેઠા હતા. થોડીવાર રાવજી ટગટગ બોલે રહ્યા એટલામાં સન્યાસીને શુદ્ધિ આવી પોતાની સામે ઉભેલા રાવજી અને મનુભાને બોલ્યું તેણે હાથને સનકારે પાસે બોલાવ્યા. તે પાસે આવ્યા તેની સામું એકનજરે બોલ્યું કરીને સન્યાસીએ આંખ વીચી. તેમાંથી પાણી ચાલ્યાં રાવજી અને મનુભાને આશ્ચર્ય થયું. સન્યાસી મહારાજ અશક્તિ અને અપરિચયને લીધે કાંઈ બોલ્યા નહિ. મનુભાને તેને દેખી કાંઈ કાંઈ પ્રેમભાવ આવવા માંડ્યો પણ તે પોતે સમજી શક્યા નહિ. થોડીવાર આ સર્વ પ્રસંગ બોલે માણસની જુગાની લઈ તેને અન્ન ઔષધની જોઈવણ કરાવી દઈ ને રાવજી તથા મનુભા નગરમાં ગયા. કોઈ સન્યાસીને કોઈ મારીને નાસી ગયાના ખખર અતીતની જમાતમાં પોચ્યા તેથી તેમાંના મુખી અને બેચાર ખીજ જણ દોડતા ગયા. તે ગયા તે વખતે સન્યાસી બાવા શુદ્ધિમાં આવ્યા. ખાખી બાવાએ પગે

લાગી પુછ્યું કેમ મહાગત્ર ! શી આજ્ઞા છે ? સન્યાસીએ ખોખારો મારી સામું જોયું કાઠક આકૃતિ અને સ્વચ્છી જોળખી વચ્ચે નિશ્ચય થવા ઉત્તર આપ્યો કે તમાગ દગ્ધ થયા એટલે મન નાને રાતિ યશે મારો માયેના માણસો વિશે ને સમાગજે ખાખી માનાએ પણ સ્વર કાઠક જોળખ્યો અને વચ્ચે જોળખવા તેને સાગ્ગા આપી કહ્યું કાઠ ચિતા નહિ આપ અમારી જમાતમા પધારો તો ઠીક સન્યાસી ખાનાએ કહ્યું કે એમ ઠીક નહિ પડે આહી ઉપચાર ઠીક ચાને છે ખાખી માના, પાસે કોઈ નવું નહિ દેખવાથી બોલ્યા કે મને જોળખ્યો ? સન્યાસી માનાએ કહ્યું, હા ખાખી માના બોલ્યા કે ત્યાં હવે શું કહો છે ? સન્યાસી બોલ્યા કે જીવીશ તો ઘણું જ કહીશ તરતમા એટલું જ કે અહીં આવેના જે જણને મેં અનુમાનથી જોળખ્યા છે રાજકુમાર જોવો હવે તેજ આપણા અન્નદાતા કે નહિ ? ખાખી માનો બોલ્યા હા એજ પણ બીજું કોણ છે ? સન્યાસી બોલ્યા કે એ પણ મા ? ધારણ ખરી પડે તો સતોષધરક નીનડશે ખાખીએ પુછ્યું કે એવું જોઈપડે ? સન્યાસીએ કહ્યું કે એ મારો માગમિન સત્રિયપુત્ર લાગે છે પણ ફરી જોવો જોઈએ ખાખી માના ખુશી થતા અને ખે કરતા બોલ્યા કે આપની તમીયત નિષે આપને ભરોસો ન હોય તો તેને બોનાવિયે સન્યાસી વિચારમા પડી ગયા ઉતાવળ કરવાથી કાઠકનું કાઠક યઈ જાય તો ઠીક નહિ આપણું ધારેલું ખરૂં જાતે એની કેમ ખગર પડે મને નવી લાગતું કે માફ શરો પડી જશે માટે સાગ્ગાથી ગમ વેતુ તે સાર આ ખાખી ખાનાજ કાં ગોડજી ન હોય તો પછી એ કરતા બીજું યઈ પડે માટે વાત ઉડાની દેની ત સા ? એમ વિચારી સન્યાસી બોલ્યા કે માનાજી ! હું વે નામા શું બોલુ છું તે સ્મરણ નથી રહેતું માટે મને સુખ થના વો અને હમણા ઘણાવારથી આપ આંખ્યા છે માટે સુખેથી પધારો કામ પડશે તો બોનાવીશ ખાખી માના ઉઠ્યા પણ તેના મનમા શકા પેઠી તેથી વિચાર કરવા લાગ્યા કે એને શકા કેમ આવી હશે ? શું મને તેણે નહિ જોળખ્યો હોય ? શું એ હ વિદ્વત્ નહિ હોય ? ના એમ તો બનેજ નહિ આકૃતિ અને બોલો ઉપચ્છી તો તે ખરેખરા તેજ લાગે છે પણ સન્યાસી કેમ થયા હશે ? કાઈ લોકો તેને મારી ગયા તે ઉપરથી સન્યાસનું કારણ પણ જણાઈ રહે છે જમ હું ખાખી તેમ તે સન્યાસી પણ મારી જનારા દોણ હશે ? એમા શકા

શી કરવી ? એ તો ભીમભાનાંજ માણસો હોવાં જોઈએ પણ રખેને હું
 બુલ કરતો હોઈ. કાઈને બદલે કાઈ હોય તો શુ ખજર પડે ? પીડા માત્ર એ-
 ટલી છે કે જે હરિદત્ત હશે ને જીવશે નહિ તો આજસુધીની સવળી મેદનત
 માથે પડશે. હશે. જ હશે તે ધીરેધીરે જણાઈ રશે. આયમ્યા પછી અસુર
 શું અને લુટાણા પછી ભય શું ? આમ વિચાર કરતા ખાખી ખાવા ભૂતના-
 થમાં ગયા. સન્યાસી ખાવાને પણ એવોજ વિચાર આવ્યો કે મારી પાસે
 આવેલો ખાખી રખે ને કાઈ ભીમભાનો માણસ હોય. નાના એ તો ન
 હોય. આકૃતિ અને સાદ તો ગોડજી જેવોજ લાગે છે. પણ ત્યારે તે ખાખી
 કેમ હોય ? અહીં તેને શી ખીક હતી ? પણ નહિ, મને જતી ખીક તેવીજ
 તેને હોવી જોઈએ. આવે વેશેજ કુમારને સડાય કરી ચકાશે. આવા વિ-
 ચારો કરતાં કરતાં ઉઘી ગયા.

રાવજી તો સન્યાસી ખાવાને મેલીને મારનારાઓની તપાસમાં પડ્યા
 હતા. અતીતોના સ્મશાનની પડી ગયેલી દેરીયોમાં ગોડગજળીયા
 ઉતર્યા હતા. તેઓ પોતાનો ઉચાળો લઈ ત્યાંથી નીકળી જવાની ઉતાવળમાં
 દોડ દોડ કરતા હતા એટલામાં પોલીસના સીપાઈઓએ આવી તેને રોક્યા.
 અને એટલામાં સગડ પણ તે જગા ઉપર આવી અટક્યો. આજીજી કરતાં
 અને સમજાવતાંએ છુટકો ન થયો એટલામાં રાવજી આવ્યા અને તેમાંના
 મુખ્ય મુખ્ય ૪ માણસને પકડી પેગમાં મોકલી દઈ ઘેર ગયા. રાવજીને આ
 બનાવ આશ્ચર્ય ભરેલો લાગ્યો. ગોડગજળીયાઓ સન્યાસીને શામાટે
 મારે ? સંસારથી વિરક્ત થયેલાને કોની સાથે ઘેર હોય કે આમ મારી જાય.
 વાત કાંઈક શક પડતી તો ખરી. એણે મારી સામી નજર કરી પણ તે બોલી
 ન શક્યા. પણ કોઈ ઘણા કાળની પરિચિત હોય તેવી તેની આકૃતિ જ-
 ણાઈ. પણ એ કોઈ પરદેશી અને સન્યાસી છતાં કોઈ પરિચિત માણસ
 નીકળે એમ કેમ ખાત્રી થાય ? પણ હવે આમાંથી કાંઈક તો વાત ધીરે ધીરે
 બહાર પડશે ખરી. આમ વિચાર કરતા રાવજી ભોજન કરવા ગયા. મનુષા પણ
 જુદા પડી ઘેર ગયા ત્યારથી તેજ વિચારમાં પડ્યા હતા. ઘડીમાં ખારીએ ઊ-
 ભતાં, ઘડીમાં ખુરશીએ બેસતાં, ઘડીમાં આંટા દેતાં, ઘડીમાં કાઢીયે હાથ ફેર-
 વતાં, તેનું ચિત્ત વારંવાર ઘોડા ધડ્યા કરતું હતું. એ તે કેમ સંભવે ? સ-
 ન્યાસીને તે ઘેર કોની સાથે હોય ? કદી ધનની લાલચે કાઈ મારી ગયું
 હોય તો હોય, પણ તેની પાસે ધન પણ હોય નહિ. એની આકૃતિ અને

ગોવવા ઉપરથી જાણે કાંઈ પૂર્વે જાણેલા માણસ હોય એમ લાગે છે પણ શું જાણીયે કે આશ્રમ ઉપરની આસ્થાથીજ એમ જણાતું હોય તો કેમ ખખર પડે ? એણે પાસે ગોવાવીને ફરી આખ વીચી અને આખમાથી પાણી પાંડયું પણ તેથી માગની વેદના શિનાય બીજી કટપના કેમ ચર્ધ શકે ? કાંઈક ભેદ તો હોવો જોઈએ ધણાએ ગુપ્ત વેરો કરે છે એમ આ પણ કાંઈ હોય તો કાણ ના પાડે ? પેનો ખાખી તો મારા સામુજ જોઈ રહ્યો હતો એની આખ પણ જાણે કેમ મને જોગખની હોય તેમ હસતી હતી પણ એવો માણસ કાણ હોય ? આ સ્થિતિમા મને મળવા આહો આવે ? હશે કાવે જ હશે તે જણાઈ જશે એમ કહે છે ત્યા માણેકે આવીને માજી બોનાવે છે તેના ખખર આગળ પોતાને ત્યા જતુજ હતું તેથી તે યાગ થઈને રાણી પાસે ગયા 'આવો ભા' કહી ગણીએ આમન અપાવ્યું તે ઉપર મનુભા ગણીને નમન કરી ઘણું જીવો આશીર્વાદ નઇ મેઠા રાણીએ પુછ્યું ભાઈ, કેમ વાગ લાગી ? કુમારે કહ્યું માજી ! આજ મહારાજ સાથે ફરવા ગયો હતો ત્યાથી એક સન્યાસીને કાંઈ મારી ગયું તે જોવાને રાવજી સાથે ગયો હતો તેથી વાર લાગી હવે આજ્ઞા હોય તે પ્રમાણે ગાળી મોદના, કાંઈ નહિ પણ એટલું જ કે સાજ સનાર જે નખત પનારતા જાણો તો કીક કુમારે કહ્યું, મને પણ એજ વિચાર આવે આવ્યો હતો આપના દર્શનથી મન આનંદમા રેઠે અને શીખામણો મળે છે તે જી રાણી મોદના કે તમે હવે મોટા થયા રાજનો ભાર બધો તમારેજ માથે છે પુત્રસુખનો અતોષ પણ તમેજ કરાવ્યો છે હવે માત્ર તમારો નિવાહ કરનાનો છે તેની જોઈનણ મહારાજના મનમાજ છે તમે મોઢે નથી કેહેતા પણ મનમા કદી વિચાર આવતો હોય એમ જાણી મહારાજની આજ્ઞાથી ત અને આ વાત સંભળાવું છું મનુભા નોયું જોઈ સામળી ગદ્યા ઉત્તર આ પવાનું કાંઈ સુન્યું નહીં રાણી સમજી ને બોલ્યા કે એવિષે વિચાર કરવા જરૂર કશું છેજ નહિ તોપણ નિરાતે ત્રિયાગી જે જે અને કાંઈ ઉત્તર દેવાનો ટોય તો સુખેથી દેજો મનુભા બોલ્યા કે એમા વિચાર કરો કરવાનો છેજ નહિ પરંતુ ઉતાવળ કરવા જવો પ્રસંગ નથી, અને માગ મનમા એ વાતનો અકુરજ નથી હું માત્ર માતાપિતાની સેવાનો અનુભવ લેવાજ આ પની છાયામા વસું છું ગણીએ કહ્યું કે એટલામાટે મહારાજને તમારે માટે સર્વ ચિંતા છે હવે પછી શું બને છે તે જોવાનું છે આટલું કહે છે

ત્યાં કુમારી ચંચલાને વિછી કરજ્યાના ખગર ખાનડી લઈ આવવાથી માણ ઉડ્યાં અને મનુભાએ પણ ઉપાયો લાવી આપવા રજા લીધો. ગળી ચંચલા કુમારી પાસે જઈ ઘડીમાં હાથ ધ્રુકવા, ઘડીમાં માથે ઉનું પાણી રેડવા, ઘણીમાં વાયુ ઢાળવા, ઘડીમાં અદ્રીણ ચોપડવા, ઘડીમાં સાકરનું પાણીપાવા, ઘડીમાં ગંધકનો ધુમાડો દેવા, ઘડીમાં ખમા ખાપુ હમણાં ઉતરી જશે એમ કહેવા અને માનતા માનવા લાગી ગયાં. ક્યાંઈથી દોરા ધાગા આવવા લાગ્યા. ક્યાંઈથી વિભૂતિઓ આવવા માંડી, અને ક્યાંઈથી મંત્રેણાં પાણી આવવા માંડ્યા. તેમાંથી વિશ્વાસ લાયક સાધનને ઉપયોગમાં લઈ ઘણેએ શ્રમ કર્યો પણ તે નિષ્ફળજ. કામળા પુષ્પ અગ્નિના તાપથી કર-માય તેમ સુકુમાર ચંચલા કરમાયાં અને વેદનામાં ને વેદનામાં અને ઔષધના નિષામાં કાંઈક બેભાન જેવી અવસ્થા થવા લાગી. ઘસીયો પવન કરવા લાગી, બેચાર તેને ચાંપવા લાગી, ખમા ખા હમણાં મટી ગયું એમ ક્રેટલીક કહેવા લાગી. અને રાણી તો ખાબપકંડથી કાંઈપણ નહિ બોલતાં માત્ર પોતાના પવિત્ર અંકમાં તેને ધારણ કરી શોકસાગરમાં ઝુકી ગયાં. એ ગડગડમાં એક મુદ્રિકા માણેકે આવીને ચંચલાની પાસે મેલી ઈર્ષ યછી મોટેથી રાણીને કહ્યું કે માણ! જુવોને આ ખાના મુદ્રિકા નીકળો ગઈ છે તે તેને પેહેરાવો. રાણીએ આંગળીમાં નાખતાં ઢીલી પડવાથી કહ્યું. ભલે નીકળી ગઈ. રાખ હમણાં. પછી વાત. જરા મુખતો વળવાદે. અરે કાણ જાણે ક્યારે સુખ વળશે? આમ બોલે છે એટલામાં રાવજીનાં આ રૂકિમણી ચંચલાને જોવા આવ્યાં. પોતે વીંછી ઉતારવાનો પ્રયોગ જણતાં હતાં તેથી વિભૂતિ લઈને હાથ ચોળવા તથા માર્જ કરવા લાગ્યાં. આથી કરીને ચંચલાને સુખ જણાયું અને બીજા ઉપચારોની અસર પણ સાથે થઈ. રૂકિમણીએ ઘણીવાર ચંચલાને જોયાં હતાં અને આ વખતે પણ જોયાં તેમાં ખહુ ફેર પડ્યો. સઘળી વખત કરતાં આ વખત તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેને એમજ થયું કે સમુદ્રમાં વાણ ભોગતાં ખોવાયેલી મારી પુત્રી જે જીવતી હોય તો આજ હોય. જેની આકૃતિ, મુખપરની નિશાની, ક્રેટલાંક ચિન્હો અને અંતરનો ઉભરો મને સાક્ષી આપે છે કે આ તો એજ. પણ તે વાત હૃદયમાંજ રાખવાની છે. જે મારી છે તે કાંઈ મટી નહિ જાય.

(અપૂર્ણ)

પુનરુદ્ધાહવિષે વિચારના પત્રનો પ્રત્યુત્તર

તમારો વિસ્તારવાળો પત્ર આવ્યો તે વાંચીને અમને અતોપ થયો છે તમાની અર્થ હમીગત ઉપર અમે વિચાર કરી જોતા તમા જનામની જડ જણાઈ તેથી આ પ્રત્યુત્તર મવસમતિથી લખ્યો છે માટે તે લક્ષ પૂનક વાંચાને તમારો વિચારોને નરમ પાડના એવી અમારો તરફનો આ ગાળી છે જેમ તમારું લખવું તમને યથાર્થોગ્ય લાગ્યું છે તેમજ અમારું આ લખવું અમને યથાર્થ લાગે છે માટે જોઈતી યથાર્થતા મૂકી કરી ચોગ્ય માગ નેવો એ તમારો ચોગ્યતા ઉપર રહેતો છે સકાં પાત્રક મનમા જે જે કલ્પનાઓને અવકાશ આપીએ તે તે કલ્પનાઓ એનીમેજે વાંચીને વિસ્તાર પામે છે, માટે બુદ્ધિમાને નિગમક ગ્રંથી તટસ્થ થઈને સાર મોધતા શીખવું જોઈએ અમુકજ સ્થિતિમા કલ્યાણ વાય છે એવો પ્રતિગત શા-માટે નાખવો જોઈએ ? કેમકે બીજી સ્થિતિનાગતુ અકલ્યાણ વાય છે એવું કાંઈ પ્રમાણ નથી કાંઈપણ ગીતે કલ્યાણને માગ આનવું જોઈએ પછી તે પ્રવૃત્તિવાળો હો કે નિવૃત્તિવાળો હો નહિ કલ્યાણકૃત્ કશ્ચિદ્ગતિ તાત્ત ગચ્છતિ ॥ (કલ્યાણ કરનારે દુઃખ પામતો નથી) એમ જગત્તને પણ અર્જુનને મોધ આપતા પ્રસંગે કહેતું છે

તમેજો, ગર્વ તરફથી કેહેવામા આવતા અમો મમજનવા તથા તમારો મનનો ઉભગતો ઉભગે મહાર કાહાડના પત્ર લખ્યો એ મહુ ચોગ્ય વિચાર કર્યો, કેમકે એમ થયું તો હવે અમને આ ॥ ગદે છે કે તેનું પરિણામ સતોષકારક આવશે એમનું એસક પણ મોટા પછી થઈ શકે છે પણ તે પેહેલા અમારું લખ્યાનિના નથી રહેનાતું કે આજકાલ વિદ્યા સંપાદન કીને વિદ્વાન્મનેવા તથા અવસ્થાને પહેલેના પણ વાનરની પેઠે વિશ્વતાથા મિલાડના જેવી આપો કરતા ગૃહસ્થાશ્રમી થવાને હકકાયા કુતરાની પેઠે ભાટકતા મે છે, તેના મોચનીય સમયમા તમારો આ ઉચ્ચ વિચારો વાંચી અને ઠેઠવીક હમીગત સાલગી અમે બહુ સંતોષિત થયા છીએ અને વહુરત્ના વસુધરા એ પદ અમને મનમા આભરી આવ્યું છે પણ તમને તે ને તે વિચાર ઉપર નહિ રહેના જ્ઞાની અમારો મનની અધિગતાએ અમને સચિત પણ કર્યો છે માટે તમારો વાંચ્યોનો જે પ્રત્યુત્તર

લખાય તે વિચારીને તેનો ઘરાળર સાર સમજવા પ્રયત્ન ગામજો; જ્યો અમારો શ્રમ નિષ્ફળ ન જાય.

ગૃહસ્થાશ્રમ ગયા પછી અમુક અમુક થાય એવું જે સર્વનું કે-
હેવું છે, તે વાત ઉપરથી મંડાણ કરીને ગૃહસ્થાશ્રમ જવા પછી શરીર
અમગળ કેહેનારાને તમે અવિવેકી ગણો છો. આ ગણવું તમારું યોગ્ય
નથી. કેહેનારા કદિ અવિવેકી હોય એમ કેહેવું સંભવે પરંતુ તેનો અર્થ
કાંઈ અવિવેકવાળો થતો નથી. જગતમાં જે જે પદાર્થો અધૂરા અથવા
ખંડિત હોય તો તે તે અમંગળ અને અપવિત્ર ગણાય છે તેમ તેના થયેલા
તે પદાર્થો જગતના ઉપયોગના પાણુ રહેતા નથી. અથવા કાંઈ નહિ તો
પણુ એટલું તો તમારે માન્યા વગર નહિ ચાલે કે ખંડિત અથવા અધૂરો
પદાર્થ આખાના જેટલું કામ કરી શકતોજ નથી. ઝાંઝું શું કહિયે ! નિદા-
સ્તુતિ નહિ કરનારા દેવતાની ભૂતિ પણ ખંડિત કે જોઈતા અમંગળી અ-
ધૂરી અમંગળજ ગણાય છે પછો બીજી વસ્તુની શી વાત ! સધળા પદાર્થો
જેમ એક તત્વના નહિ પણ પાંચ તત્વના મિશ્રણથી બનેલા છે, તેમજ
ગૃહસ્થાશ્રમ એક નહિ પણ બે દેખાતાં સ્ત્રી-પુરુષથી બનેલો છે. એમાંનું
એક અંગ ન હોય એટલે તે અશક્ત, અધૂરો અને છેવટ અમંગળ તો બ-
રોજ. કાંઈ વિધવા સારે કામે જતાં સામી મળે તો તમે ગામઠે પાછા વળો
છો ? કદી કાર્યની સફળતાની આગમચેતી ગણીને પાછા ન વળતા હો તો
પણુ વિવાહાદિકનાં કેટલાંક ઉત્તમ ગણનાં કે મગળ ગણનાં કાર્યમાં તેને
ઠેમ વેગળે રાખવામાં આવે છે ? અમંગળ થઈ તેથીજ. તેજ ગીતે સ્ત્રી જેમ
સ્ત્રીના પ્રમાણમાં તેમજ પુરુષ પુરુષના પ્રમાણમાં અમંગળ તો ખરોજ છે.
પણુ એટલી ઈશ્વરની કૃપા પુરુષપરત્વે વિશેષ કે તે અમંગળપણું અમુક
હસ્તુથી મટાડવાને તેને સાધનો છે. તો તે સાધનો નીતિ વ્યવહાર અને
શાસ્ત્રીનિર્ણય અનુસરતાં હોવાથી તમારે માનવા યોગ્ય છે. એકાએક કરી
જઈને હોડા જે આ શરીર અમગળ ગણે તો ભલે ગણે, એવા અભિપ્રાયને
દર્શાવતાં “પેહેલાએ આ શરીર ક્યાં મંગળરૂપ છે” એ વાક્ય કહી વાત માંડી
વાળવાનું કરો છો તો પેહેલાં તો એ વાત સર્વ વ્યવહારને લાયક પડે તેવી
નથી. શરીર હાડકાં-આમડાંથી મહેલું મારે અપવિત્ર માનશે ત્યારે તેજ
શરીરને તમે દેવસેવાને યોગ્ય પવિત્ર ગામઠે ગાંધો છો ? અથવા કાંઈ
પ્રસંગે તમારી કાંઈ પૃજા કરે ત્યારે તેને અપવિત્ર પદાર્થની પૃજા કરતાં અ-

દમવતા કેમ નથી ? તમે જાણતા હશે કે જ્ઞાસુના હાડકા ચામડા ॥ આ શરીરમાં પવિત્ર પ્રાણ છે ત્યાસુના એવું અપવિત્ર પાકુ દૂર જતું રહે છે જ્યારે ફેલ્યો પ્રાણ નિષ્ક્રિય પડે ત્યારે તમારું અપવિત્ર પાકુ પ્રાણ વાય છે સૂક્ષ્મ નજર કરી જોશો તો કેટલાક પદાર્થો રૂપર રૂપ થતા તેને પવિત્ર હોય તો અપવિત્ર અને અપવિત્ર હોય તો પવિત્ર ગણાવવા આવે છે જો એમ ન હોય તો જગતની મર્યાદા તુટી જાય છે માટે ગણને એક તે મનિન પદાર્થથી ભરેલું હોય તોપણ પ્રાણસહિત હોય ત્યાસુના તેને અપવિત્ર ગણી યોગ્ય વ્યવહારથી અપકાવવું એ કાર્ય યોગ્ય નથી ગામને મોઢે ગરજી ન બસાય એમ કહીને છુટી જવું એ સમાજનાતંત્રી અશક્તિ છે, કેમકે આ જામત કાર્ય એના પ્રકારનો નથી આનો પુનાસો આપના ગોળુ એક સ્મરણ તમે શુક્રિયા છો તે એ કે પ્રતિજ્ઞાના પરમાર્થને પડતો મુકી આવહાર પર દષ્ટિ કરો ઉત્તર આપવાનું કમુન કય છે, તે છતાં આ પુનાસામાં તમે વ્યવહારને લટકતો રાખી પરમાય ઉત્તર જતા રહો છો એ પાણી યોગ્ય નથી, કેમકે વ્યવહારવિષયમાં શરીર અપવિત્ર ગણવામાં આવતુંજ નથી માન અપવિત્રતા ગણવામાં જ આવે છે તે અમે ઉપર કહ્યા તેટલી અને તે શિવાય રીજા નહારા કમોંથી પણ અપવિત્રતા થાય છે સ્વાભાવિક રીતે પવિત્ર મનવાળા સગીરને અપવિત્ર ગાંધી શકાયજ નહિ આમ જરૂરે મ જીમાં આવે તમ તમે પુનાસો કરો ત્યારે અમારે પણ તેને અનુમતીને જ બોલનાની જરૂર પડે ૫ ૧ તમારે એમ ન મમજવું કે અમે તમારા હાલને નથી મમજ્યા તમારો સગીરને અમગગ ગણવાને પુનાસો તમારા વેગાગનું નિર્દેશન/કળાનનાર છે અને તેને સુની વક્ત વર્ષ જવાની તમારી યોગ્યતાથી અમે સોજ પામ્યા છીએ ૫ ૧ અમારે આ પ્રસંગમાં તો તેને વિગર્ય- કથા વગર ચાનશ નહિ

જગતમાં અપમાનનું પાન નહિ થયો હોય એવો દાવ નહિ હોય એ ન-ખવું તમારૂં થયું અશે મળે છે જનસમાજ અને તેને અનુમતીને થતા કાર્યો એકબીજાને અનુરૂપ નહિ હોનાથી સારા અને માઠાને બંનેને અપમાનનો છેજ, પણ એ ઉપરથી નિરુકત થઈને બુનેમાટે વક્ત નાખ્યા દશ્યે તો કેમ આવે એમ હાસ્ય લખો છો પણ આ વાત એવા દાખવાને મળતા નથી આ અપમાન તો એવડું બહુ મોટું છે કે દાર્ઢ નખને આખમાં પાણી આવવાનો વખત પણ આવી જવાનો સમય ખરો પણ જ્યારે તમારો અમજ નિ

શ્રેય છે કે લોકના અપમાનથી ડગ્વાનો જરૂર નથી ત્યારેપણી અમે કહિયે
છિયે તે ગૃહસ્થ થવાનો માર્ગજ અડગ કરવો યોગ્ય છે. અમને તો
ખાતરી થઈ જાય છે કે તમે લોકના અપમાનની દરકાર નહિ ગણવાનું જ-
ણાવો છો તોપણ તમે લોકમાં સાંડું કેહેવાવા માટેજ આ માર્ગ લીધો છે.
અને તે તમારા પોતાનાજ પત્રમાં અમે આગળ ઉપર દેખાડી આપ્યું. અ-
મારું મત એવું છે કે તમે જે હમણાં ધારો છો તે માર્ગ પણ અનિષ્ઠ છે
તેમ અમે ગૃહસ્થ થવાનો જે માર્ગ કહિયે છિયે તેપણ સર્વમાન્ય અખાધિત
અને યોગ્ય છે. માટે એકેયમાં તમને અપમાન થવા જેવું છેજ નહિ. અ-
નાદિયી આદ્યો આવતો જુનો માર્ગ છોડી દેવામાં અપમાન છે કે તેજ
માર્ગે વિવેકથી આદ્યા જવામાં અપમાન છે, તે તમે પણ વિચારી શકશો.
આટલો બધો સૂક્ષ્મ વિચાર તમે કરી શકો છો અને નહિ જેવા અપમાનને
ગણકારતા નથી ત્યારે તો અમે કહિયે છિયે તેમ કરવામાં પણ કદિ કોઈ
મૂર્ખ મશકરીથી અપમાન કરે તો તેથી તમને કાંઈ દુઃખ થાય નહિ. અને
એમજ છે ત્યારે તો અમે કહિયે છિયે તેમ કરવામાં કાંઈ પણ હરકત નથી.
અને કદી અપમાનથી ડરતા હો તો પણ અમે કહિયે છિયે તેમ કરવામાં
કાંઈ અપમાન છેજ નહિ, પણ વ્યવહારમાં ઘણું પ્રકારે તમારું માન વિગેરે
વધવાનોજ સંભવ છે. અમારો તો વિચાર ત્યાંસુધીપણ ખરો કો વ્યવ-
હારમાં રહેનારે લોકના ઘોસવા ઉપર સારી પેઠે ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે
મોટા લોકમાં જે માન પામે તેજ પરમ ગતિનો અધિકારી ગણાય છે તે ત્યારે
જે તોલ કરવો હોય તો અમે ખરું કહિયે છિયે કે હમણાં જે પ્રસંગ આવે
છે, અને તમારી યોગ્યતા તથા પ્રાપ્તપ્રસંગ છે તે પ્રમાણે તમે ગૃહસ્થ થશો
તેમાં તમારી કીર્તિ થવાની છે અને નહિ થાઓ તો મૂર્ખતા ગણાવાની છે
અને તેની ખરી ખાતરી તો અનુભવ કર્યા વિના મળી શકે નહિ. આમાં
અમારો વિચાર એમ છે કે મૂર્ખતા ગણાવાની પરીક્ષા કરવા કરતાં બીજી
પરીક્ષા કરવી તે વધારે સાંડું છે ઘૃતાધાર પાત્રં વા પાત્રાધાર વૃત્તં એવી
પરીક્ષા કરનાર જગતના હાસ્યનુંજ પાત્ર થાય છે એ શું તમે નથી
જાણતા ?

પ્રસંગમાં અમારે કલ્પા વગર નથી ચાલતું કે સર્વ આશ્રમોમાં ગૃહ-
સ્થ આશ્રમ બીજા નંબર છતાં તેમાં રહી યુગમતાથી કરવામાં આવતા
સાધનોથી કલ્યાણનો માર્ગ લેવાય છે તે તેને પેલા નંબરનો ગણાવી શકે છે.

ગૃહસ્થાશ્રમ ગઠ છે અને બીજા આશ્રમ મેદાન છે એક ગઠમાં જેનારો માણસ ચોર આવી જીવુ પોતાનું રક્ષણ કરી શકે તેવું મેં નામ કહી કહી શકે નહિ કામકોનાદિક મહા મનનાન ચોર છે તેઓ બીજા આશ્રમને જ ટવો પગભર કરે તેટલો વિવેકો ગૃહસ્થને પગભર કરી શકતા નથી શત્રુઓને જીતવામાં રાજને ગઠ છે તે ઉત્તમ સાવન છે તેમ કામાદિકને જીતવામાં ગૃહસ્થાશ્રમ છે તે નાશ સાવન છે બીજા બધા આશ્રમો એ આશ્રમ ન હોય તો નિરાશ થઈ જાય છે શક્તિપ્રભાપે કાંઈને કાંઈ આપણે, ધર્મ દાન કરવા, અને લોકના કલ્યાણમાટે કાંઈ ઉપાય કરના તે આ આશ્રમ માજ થઈ શકે છે પરતવતાવાળો આ આશ્રમ સ્વતંત્રતા રખાવે છે પણ બીજા સ્વતંત્રતાવાળા આશ્રમ તો ઉનટો પરતવતા રખાવે છે, એટલે એમાં કાંઈપણ બનવાનું નહિ આમાં તમે પગનીનપણુ નાં છે તો જન્મ વર્ષો ત્યારથીજ પરાનીનપણુ સમજનાર તમારો જીવાને આમાં નિ શ્રેય પગનીનપણુ માનવું એ યોગ્ય નથી કાંઈ કાનયોગથી દુષ્ણ આવી પડે ત્યારે એમ થઈ જાય એમાં તમારો ફાય નથી, પણ તમે ધારો છો તેટલું પરાનીનપણુ આ આશ્રમમાં છેજ નહિ અને છે એમ કેરો તો પછી બીજા મના આશ્રમમાં સરીકે છે ત્યાંસુધી પરાનીનપણુ તો જેઠેજ અથવા આ ને આ સ્થિતિમાં જેણે તોય પગનીનપણુ તો જેજ ગદ સ્થાશ્રમનું પરાનીનપણુ એ સ્વાનીનતાનું દ્વાર છે અને તમે નાં છો તેની સ્થિતિનું સ્વાનીનપણુ એ પગનીનતાનું દ્વાર છે મામનામાં હોય તે માટી એ જેઠેવત તમને યાદ હશે ગદસ્વાનમની પગનીનતા સ્વીકારીને પછી તમે તમારું સ્વતંત્ર સ્વરૂપ વિચારે એમાંજ બકાદગ છે તે શિનાય તો જમ જમ પરાનીનતાને તમે દૂર કરશો તેમ તેમ નારે વારે પામે આવતી જશે કેવીના જેવું તમને જ દુષ્ણ વાગે છે તે તમારો વાતને અમે ઉડાવી નથી નાખતા દુષ્ણ છે ખરૂં પણ જમ મીજ સ્થિતિમાં છે તેવુંજ આમાં છે બીજી સ્થિતિમાં જો કાંઈ સુખ માનતા હો તો આમાં પણ કાંઈ પ્રકારનું પણ સુખ છે સુખ દુષ્ણનો નર્મ એવો છે કે જ જ પ્ર સગે જ જ સ્થિતિમાં તમે માનો તેને સ્થિતિમાં તમને બામશે જારે પો તાનીજ ભાવના ઉપરથી સુખ દુષ્ણ જણાય છે ત્યારે સમય પ્રાપ્ત થયા પેહેનાંજ આવતી રૂઢીને શામાટે દુષ્ણરૂપ ગણવી ? એમાં શો લાભ ? તમે વિચારવાન છો માટે જને હમણા દુષ્ણરૂપ દેખો છો તેનેજ સુખરૂપ માનો

તો સહજમાં મનાય તેમ છે. અમને તો આશ્ચર્ય થાય છે કે તમારા જેવા વિવેકીને આવીરીતે સુખ-દુઃખની કલ્પના થવીજ કેમ સમજે! શોદરીમાં સાપની બ્રાંતિ અને ઠુઠામાં ભૂતની બ્રાંતિ અબુદ્ધનેજ હોય. તમારા મનને તમે સમજવો તો સર્વ સ્થિતિમાં તમે સુખજ દેખશો. અને મનને નહિ સમજવો તો ગમે તે સ્થિતિમાં પણ તમે સુખ દેખશો નહિ. ખરું કેદખાનું તો જન્મમરણ છે. ખરી પરાધીનતા તે પણ જન્મમરણ છે. તો એને ટાળવામાટે વિનયવિવેકથી અને ધર્માચરણથી વર્તો અને સ્વરૂપને ઝોળખો તો સહજમાં દૂર થશે. બાકી અમુક સ્થિતિને તમે કેદખાનું ગણી બેસશો તેથી કાંઈ તમારું ખરું કેદખાનું મટશે નહિ. અમે કહિયે છિયે તે સ્થિતિ માત્ર વિચાર કરતાંવેતજ તે કેદખાનારૂપે ભાસે છે તે મટી જઇને સુખના સાધનરૂપ ભાસશે એવો તેમાં ચમત્કાર છે. ત્યારે અમારો મત છે કે જે બંધન વિચારથી છુટી શકે તેમ હોય તેને શામાટે છોડવું નહિ? એતો શું, પણ જન્મ-મરણનું જખર બંધન પણ વિચારથી છુટી જાય છે તો પછી આ નાનાં સ-રખાં બંધનનો શો ભાર છે? કાંઈ પરાધીનતાએ નથી અને કેદખાનુંએ નથી. મોત તમારી બ્રાંતિ છે તેજ તમને તેરૂપે લાગે છે. આજ દિવસ સુધી વ્યવહારમાં જને સુખ માનવામાં આવે છે તે સુખમાં તમને તમારું અધાંગ પીડિત હોવાથી ન્યૂનતા રહી છે અથવા તો તમારા જેવા અનુ-દ્વક્ષ નાયક તેમ ન માને તો પણ બાજી ઉપાધિયોથી જે બંધન માનવામાં આવ્યું છે તે વાજખી છે; પણ અમારી કહેલી સ્થિતિ ઉપર તમે આવશો તો તે બંધન કે દુઃખ કશું રહેવાનું નથી. ને સ્થિતિ ઉપર આવીને પણ પછી અંતરની અનાસક્તિમાટે બંધન અને દુઃખરૂપ માની સદ્વિચાર કરશો તો તેમાં કાંઈ પ્રતિબંધ થશે નહિ. સુખદુઃખ અને સાઈ નરતું સાત મટી જાય એજ અમે તો ઉત્તમ ગણીયે છિયે, પણ કદી તે ન મટે તો સંસારમાં જે અનાદિથી યોગ્ય ગણાતી આવેલા સ્થિતિ છે તેને અંગીકાર કરીને તો તમે વધારે બાગ્યશાળી થશો, કેમકે તેના સાંનિધ્યથી તમોને ઉ-મેશાં ઉપાધિ અને બંધન લાગ્યા કરશે એટલે સંસારથી તમે વિરક્ત રેશો અને તેથી આત્મવિચાર અથવા ઈશ્વરસ્મરણ કરવાનું બનશે. અને આવી ને આવી સ્થિતિમાં રેશો તો પછી અખંડિત વિરાગ્ય રહેવાનું અસંમ-વિત થશે. પદાર્થમાત્રની સન્નિધિયાંજ તેમાં ગુણ-દોષ આરોપાય. ત્યારે જે સ્થિતિ તમે અંગીકાર નહિ કરો તે સ્થિતિ પછી તમને વૈરાગ્ય આપ-

નારી નહિ જાને અને આમ વૈરાગ્ય અનિચિત્ત ન રહે ત્યારે પછી આગળ વધારે ઉત્તમ સ્થિતિને પોત્રવાની ખગ્ગી ખૂટી ગઈ એમ મમજવું તમારી સસાર ઉપર દોષદૃષ્ટિ જાણુ ગુણદાઝક છે પણ અમે તો એટલેસુધી કહી શકીએ છીએ કે એ પણ તમારી એક જાતની અજાણતા છે અને તે આમ એકવા રહેવાથી નટી જાય છે તેમ નથી વ્યવહારપતિત કાય કરતા જતા તેનો ઉપાય કર્યો તો થઈ શકશે, પણ એટલી જવાબી થઈ શકે, તેમ નથી એમ ખાતરી મમજવી અમે તમારું કાંઈ દુશ્મન નથી તમારું લાભમાં અમને સતોષ છે માટે કાંઈ નહિ તો એટલે નિશ્ચય ગમીને પણ પાણિગ્રહણ કરવામાં એટલું ન જોઈએ મીઠાના માતની ખાતર માણસ ગમે તેટલું નુકશાન સહન કરે છે માટે અમારું કદા છતાં પણ તમારી બનનદષ્ટિ ટળતી ન હોય તો પણ અમારી ખાતર એટલું જાન તમે સ્વીકાર કરો તમારું જોવા આજ્ઞા પાળનાર અને પાગકાના મુખમાટે પરાધાન રહેવારને એમ કરવું એ યગને અને મનાષને વધારના છે પછી શું કહી શકીએ ?

અમુક કાર્યમાં ઈશ્વરની અનુકૂળતા છે કે નહિ તે તેના પૂર્વરૂપથી અનુમાનમાં આવે છે, તો તેનું પણ અમે અનુમાન કરી લીધું છે અમે સર્વેએ એકમત થઈ નિશ્ચય કરી રાખ્યો છે ચોગ્ય વસ્તુ સહજ પ્રાપ્ત જોવી જ છે તોપણ તમને સતોષ આપવામાટે ઉપરનો વ્યવહાર કરવાનું અમુક મુત્તસુધી એટકાવી રાખ્યું છે તેટલા વખતમાં અમે આજ્ઞા રાખીએ છીએ કે કાલને યોગે અને અમારા ગાકા ઘેના વચન પાળવાના અભિમાનને યોગે તમે જરૂર અમારું માન રાખ્યો એમ નહિ થાય તો તમને તો કાંઈ નહિ પણ અમને જીવતા સુધીનો મોકલ રહે તમારું જોવા ત્રિવેકીપાત્ર જમ બને તેમ અમારી માથે સકળાયેના રહે તેજ વધારે માફ અને તેમ કરવા માફ અમે દૃઢ આગ્રહ લઈ બેઠા છીએ જન્મ વીને પેઢેના પોતાનેમાટે, પછી સમગ્રીઓનેમાટે અને ત્યારપછી મીઠાનેમાટે આ શરીર કામ ન લાગ્યું તો પછી તેનો રો ઉપયોગ છે ? અમે બીજું કાંઈ તમારી પાત્રેથી માગતા નથી માટે આજ્ઞાકિત એવો શબ્દ તમે વાગવા પત્રમાં લખ્યો છે તે મળેને તમે આ વખતે માથો કરો અને તેમ નહિ તો તે શબ્દ વખતે આજસુધી તમે અમારી મશકરીજ કરી છે એમ અમને થવાથી કાંઈ થોડો ખેદ નહિ થાય તમને ખબર છે કે સુજનો અમત્ય ગોવતાજ નથી

પરોપકારને તો તમે પણ માન્ય કરો છો તો આ પ્રસંગ એવો આવ્યો છે કે અમે કહિયે છિયે તે સ્થિતિ તમે અંગીકાર કરવાથી પરોપકાર થાય છે એમજ સમજવાનો આ પ્રસંગ તમારે માનવો. અને એમ પરોપકાર કરતાં ઘણા વિવેકીઓએ દુઃખ વેઠ્યાં છે તો તમે પણ એટલું પરાધીનતાપ દુઃખ વેઠશો એમ અમને ખાતરી છે. કાંઈ પણ જાતના શ્રમ વગર રાઈનું અંતઃકરણ પ્રસન્ન થતું હોય તો તમારા જેવો કોણ સમજી માણસ તે તક જવાહે! જે પ્રસંગ ન હોત તો તો પછી તમારું અભિપ્રય સિદ્ધ થાય તેમ એનીમેળે હતું, ત્યાં અમારે કાંઈ વક્તવ્ય હતું નહિ. માટે પરાધીનતાની વાત પડતી મુકી સંસારમાં સ્વાધીનતા આપનારી અહસ્થ-સ્થિતિને અંગીકાર કરવી એજ હમણા વિવેકદૃષ્ટિનું પરિણામ છે. કેમકે પરાધીનતા અને સ્વાધીનતા સર્વ તમે કારણપરત્વે માની લીધી છે, તે કાંઈ ખરી નથી. ખરી હોય તો સર્વને કાં નથી થતી? આટલામાટે વિવેકથી એ વિચાર દૂર કરવો. જ્યાંસુધી એ વિચાર દૂર નહિ થાય ત્યાં-સુધી જમ લોકો કહે છે તેમ તમે સદાયનેમાટે પરાધીનજ છો; કેમકે શરીરની પરિચર્યા કર્યા વગર તમારે ચાલવાનું નથી. તેમ એવી સિદ્ધ દશાને હજી પોચા નથી કે તમને કાંઈ પ્રસંગે કાંઈ ઉપાધિ નડેજ નહિ. જ્યારે સ્થિતિને આપણે માનિયે તેવી માની લઈ સુખ ઉત્પન્ન કરી શકાય તેમ છે ત્યારે ચાલતા વ્યવહારને અટકાવવામાં અને આવેલા શુભ પ્રસંગનો અનાદર કરવામાં વિવેકયુક્તિ ઉલટી અવિવેકની ગરજ સારે છે, તો તમ જેવાએ તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. એક ચક્રથી ગાડું ચાલે નહિ તેમજ અહસ્થાશ્રમનું સમજી લેવું. તમે જગતમાં જોયું હશે કે પક્ષાધાતવાળા રોગીનું શરીર સંપૂર્ણ છતાં પણ કશા વ્યવહારને ઉપયોગી નથી તેમ એ-કલા પડેલા પુરૂષનું શરીર સંસારવ્યવહારમાં તેવુંજ સમજવું. કહો ત્યારે પરાધીનતા શેમાં વધારે? ખરું જોતાં તો પરાધીનતા અને અપરાધીનતા તમારા મનમાંજ છે, માટે હમણાં જોને પરાધીનતા માનો છો તે સ્થિતિનેજ સ્વાધીનતાવાળી માનશે. તો તમને કશી હાનિ નથી અને અમને સંતો-ષનો લાભ થાય છે. આવું કાર્ય કયો બુદ્ધિમાન છોડી દે? (અપૂર્ણ)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૮ મુ

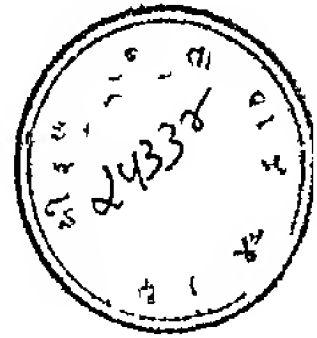
ક્રાંતિ ૧૨ સનત ૧૨/૬

અંક ૫

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

વસનવર્ણન

કાફી

વધાવો બહાવ ન નિ, આ સુખરૂપ વસત,
ની ખતા નયને અત મા, આનંદ યાય અનત, વધાવો ૦ રેક
નનપક્ષનના તન ગોમે, વેલે નિનિન નિહુગ,
મદ સુગંધ પનન લઇ પસરે, ઊડે અતિથય ભ્રગ વધાવો ૦
ખાલ સાય કુદ બોયસગે, જાતી જૂડ લવિગ,
કુસુમ કમનના કુદ અનાકિક, અખતા થઇએ દગ, વધાવો ૦
ગીતય જલ સપૂલ સંગેનર, તેમા મદ તરગ,
ઢાકિય કુહુકુહુ શબ્દ સુણાને, ઢાડે દીન કુરગ, વધાવો ૦
સ્ત્રીજન મગન ગાય નિરતર, ધર ધર યાય ઉમગ,
અત અખિય ગુલાલ અરગજ, ઊડે વિધ નિધ રગ, વધાવો ૦
લુભ આભૂષણ પટકુલ પેરા, સર્પ સમારે અગ,
ખાયપિયે સુખસપત માણે, પ્રાણસખાને સગ, વધાવો ૦
દુટે છે ચેમેર છુવારા, વાગે તાય મૃદગ,
લૂપ દીપ પૂજન અર્ચનનો, ઢાડે ન જાણે દગ વધાવો ૦
સમય સકળ કરવાને ઢાડે, તાણી બીડો તગ,
નહિ ખોલુ અજ્ઞાનપણામા, આ માનનતન નગ વધાવો ૦
કેશન હરિનુ રૂપ સકલ આ, કહિયે કમ અનગ,
આસમન્તૂ સોનાને મેની, ખનમા વોરે ખગ, વધાવો ૦
ક્ષાપભગુ તન ના પા સહુએ, મુખની ગખે ખત,
પણ કેશવ હરિની માયામા, નહિ આરાનો અત વધાવો

કુસંપ અને ક્લેશના કારણરૂપ ત્રિપુટી.

કાચપણ કાર્યનું કાંઈપણ કારણ હોવું જોઈએ; કેમકે કારણ વગર કાર્યનો સંભવ જ નથી. આવી રચનાને ક્ષીધે જન્મ સર્વનું કારણ કાંઈ કાંઈ હોય છે તેમ કુસંપ અને ક્લેશનું કારણ પણ એક ત્રિપુટી છે. સમુદાયથી થયેલું કાર્ય બહુ દૃઢ હોય છે તેમ ત્રિપુટીથી થયેલું પણ તેવું જ હોય છે. જન્મ ત્રણ દોષ દોષવાથી થયેલો રોગ બહુ દૃઢ હોય છે તેમ ત્રિપુટીથી થયેલો કુસંપ અને ક્લેશ બહુ દૃઢ થઈ જાય છે. જગતમાં ઘણી ત્રિપુટીઓ હશે. તેમાંથી કયી સારી અને કયી નહારી એ સૌસાનાં કાર્ય ઉપરથી કલ્પવામાં આવે છે. કુસંપ અને ક્લેશને આપણે નહારા ગણિયે છિયે માટે તેનું કારણપણ તેવું જ કલ્પી શકાય. કુસંપ અને ક્લેશના કારણરૂપ ત્રિપુટી ક્યાં ક્યાં અંગ મળીને થઈ છે તે જગતપ્રસિદ્ધ જ છે. પેહેલું અંગ ધન, બીજું સ્ત્રી, અને ત્રીજું ધરતી છે. તેને કાંઈ ધન દારા ને ધરણી કહે છે, કાંઈ દામ દારા ને મેદિતી કહે છે અને કાંઈ જર જોડ અને જમીન કહે છે. આ ત્રણ પદાર્થો એવા તો બલવાન છે કે ત્રણ તો શું પણ એમાંનો એકદોષ પદાર્થ જ કુસંપક્લેશને ઉપજાવવામાં પૂર્ણ છે તો ત્રણ સાથે હોય તેની તો વાત જ શું કરવી?

પેલું અંગ ધન છે. એ ધન અસંખ્ય વિકારો કરાવે છે. જગતમાં સદ્ગુણ-દુર્ગુણ આવવાનાં ઘણાં કારણો છે એટલે કાંઈ એકાદ કારણસર સદ્ગુણદુર્ગુણ આવતા નથી. તોપણ જ્યાંસુધી ધનપ્રાપ્તિ હોય ત્યાં ત્યાં સુધી માણસમાં દુર્ગુણો કે કુસંપક્લેશનો અંભવ થોડો અને ધન મળ્યું એટલે કુસંપક્લેશ વધારે. મળ્યા છતાં પણ સદ્ગુણી રહેવાય કે કુસંપક્લેશ ન થાય એને માટે અપવાદરૂપ દાખલાઓ હોય છે પણ સામાન્ય નિયમ તો તેથી ઉલટો જ છે. અમુક જગતમાં કે અમુક સ્થિતિમાં ધન થાય એમ કાંઈ નિશ્ચય નથી. વરસાદનું પાણી જન્મ ગમે ત્યાં પડે છે તેમ ધન પણ ગમે તે સારાં નરતાં પાત્રમાં પડે છે. સર્વ રીતે વિચાર કરતાં એમ નિશ્ચય થાય છે, કે જોવી મનુષ્યની યોગ્યતા તેવું તે ધનને યોગે થઈ જાય છે. જે વિવેકી હોય તો ધનનો સદુપયોગ કરી સુખ ભોગવે છે અને અવિવેકી હોય તો ધનનો દુરુપયોગ થાય છે અને દુઃખ ભોગવે છે. પરંતુ જ્યારે યોગ્ય સદ્ગુણી પાત્રો પણ ધનને યોગે વિપરીત સ્વ-

ભાવના થઈ જાય છે ત્યારે નનજ અનર્થ કુનાડ તથા સાગીનરતી પાત્રતા આપનાડ કટપાય છે જગત્મા ઘણાએ પ્રાપ્તમાન પદ્યો છે પરંતુ વ નની પ્રાપ્તમાનતા તો ઘણે ઠેકાણે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે સુકેના તળાવમા કરો ગડમડાટ હોતો ૧થી તેમ વન વગરના માણસમા જટલે અંગે ધન આછુ તેટલે અશે દુર્ગુણો આછા હોય છે ૧ વનથી ધનારા દોષો વિચારિયે તો તેનો પાર આવતો નથી ધનને યોગે છતી આપે આનંદા બને છે, છતે કાને બેસાડે બને છે, છતે હાથપગે લુનાપાગળા બને છે, સ્વસ્થ છતા માદા બને છે, વિવેકી છતા અવિવેકી બને છે તથા વિદ્વાન છતા મૂખ બને છે આમ છતા પણ તે નવ વસ્તુ એના છે કે નાનાથી તે મોટા સુવી રાગી વિરાગી સર્વેને તેની જડ છે, કેમકે વ્યવહારમા ધનમૂલભિદ્ જગત્ એ પદ પ્રમાણે તેના વગર કાઈ પણ ચાનતુ નથી જગતતુ મૂન ધનજ એટલે ચાલે કમ ૨ કેમકે વનથી કુલ વગરના કુનવાન ગણાય છે, ધનથી આપત્તિઓ મટાડી શકાય છે, અને ધન હોય તો સખ રી ન હોય તેના પણ ઘણા લોભા મમની સ્નેહા યાય છે ૩૫, રગ, આકૃતિ, પ્રતિભા એ સર્વ વનથી વધે છે જગતના સુખ આપનારા સમગ્રો કે પદાર્થો એ ધનને યોગેજ સુખક થાય છે અને ધન ન હોય તો ધણીવાર દુખ થઈ પડે છે ઉપર ઉપરથી આમ દેખાય છે એટલે તેને મેળવતા, રક્ષાકરતા અને તેની હાનિ થતા ગમે તેટલું દુખ હોય તોપણ તે સર્વ રગુજર કરનામા આવે છે જે તેમ નહોત તો દુનિયામા ધનવાન કોઈ દેખાતજ નહિ આમ છતાંએ અતિ વિવેકીઓ ધનિકસ્થિતિનો અનાદરજ કરતા આવ્યા છે તે તે ૥ અવશુણને લી ધેજ વનવાન સાત માળને માયે ચડીને સૂતો હોય તોપણ તેના અતરમા તાપ હોય છે અને નિર્ધન વગડામા જઈને સૂતો હોય તોપણ તે શાત હોય છે ધન જતે ચ ચન છે, તે જતે ખાનાના કામમા લાગતુ નથી તેમ જતા તેનો એનીમેળે નાશ થાય તો બને ખાકી ખોળીયામા જીવ હોય ત્યાસુધી તેની મમતા મેનાતી નથી ખાપ હોય, દીકરો હોય, બાઈ હોય કે સ્ત્રી હોય તોપણ ધનની ખાંખતમા કોઈના રહેતા નથી માતાપિતાની છાયામા નિર્દોષ સ્થિતિમા રહેતા ખાનકા અવસ્થા થતા જ્યાં ધનના મખનમા આવે છે ત્યાં જ બાકુનેમાટે જીવ આપી દેનાતો તે બાકુથી મન ચોરના માડે છે, જને પોતાની વાલી વસ્તુ આપી દેનામા આનતી તેની પાસેથી સર્વ લઈ લેવાની ઇચ્છા થાય છે અને જને ખરેખર પ્રેમપાન ગણવામા આવતુ

તેને સહજ વૈરી ગણવામાં આવે છે. આ ધન માંડે છે, એ ભાઈઓને બદલે મને રહેતો ઠીક, એનાથી છાનું શણુ તો ઠીક, મારે મારાં સ્ત્રીપુત્રનું રક્ષણ કરી સુખ ભોગવવું છે, એ એનું કરે અને હું માંડે કંઈ, સસારમાં કોઈકોઈનું નથી, વિગેરે એનીમેળે વિચારો કરવા માંડે છે. અને પોતાપાસે આવેલું અને પોતે મેળવેલું છાનું છપનું પોતાપાસેજ પોતાના બાલબચ્ચાંસાડ રાખે છે. એ તો સાધરણની વાત છે પણ રાજ્યાદિક પ્રસંગોમાં તો મા, બાપ, કાકા, મામા, કે ભાઈઓ વિગેરે અંગનાં માણસો દુશ્મન કરતાં પણ દુશ્મન થઈ જાય છે. નિરપરાધી માણસો અપરાધી બને છે, લાખા આયુષ્યવાળાં માણસો દુકા આયુષ્યનાં થઈ જાય છે અને છેવટ જ ધનને પોતાનું માની ખીજાઓનો દ્વેષ કરવામાં આવે છે તે ધનજ પાપયોગનેલાંધે ખીજાનું થાય છે એવો વિચિત્ર ખેલ છે. નિર્ધન સ્થિતિમાં નમ્રતા રહે છે, ભાઈ ભાડુઓ પરસ્પર ઓછાં ઓછાં થઈ રહી સંપથી રહે છે અને જ મળે તેમાંથી સર્વે વેચીને ખાય છે. પણ ધનવાન સ્થિતિમાં એવું બાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. અવિવેકથી આવનારા દુર્ગુણો ધનથી આવે છે, અથવા અવિવેકરૂપ વૃક્ષને વધારવાના પાણીરૂપ ધનજ છે. ગમે તેવી સ્થિતિમાં સુખદુઃખમાં સરખા ભાગવાળા ભાઈઓ એકબીજાનું એકબીજાને આપી દેતા હોય તે ધનિક અવસ્થા થયે એકબીજાનું લઈ લેતાં પણ સંતોષ નહિ માનતાં સ્ત્રીઓના કીડામૃગ જેવા થઈને નિર્દોષમાં પણ દોષ આરોપણ કરી સંબંધને વિસારી મેલે છે એ કેવું સાહસ? જગતના મૂલરૂપ છતાં પણ કુસંગ અને ક્લેશને વધારનાર ધનને ધિકાર છે. અમે તો એને ધનજ કેહેતા નથી. જ્યોતી સપ. સગાઈ, અને સુખની વૃદ્ધિ થાય તેજ ધન કેહવાય. તેથી વિપરીત ક્ષણ આપનારને અમે ધન નામથી બોલાવી શકતા નથી. ધણાએ વિવેકીઓએ વિદ્યા મુખ્ય ધનરૂપ ગણેલ છે તેનું કારણ એ કે પેહેલાં ધનથી જ અનર્થો થાય છે તે અનર્થો વિદ્યારૂપ ધનથી મટે છે. સંસારરૂપ ઇંદ્રજાળના દેખાવો જોઈને અને વિદ્યાથી વિવેક પામીને જાણીતા થયેલા વિવેકીઓએ ધનની અચલતા અને તેના દોષોને જાણી લઈને સ્નેહ સપના વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. ખર્ચ સુખ એજ છે. તે શિવાયનાં સુખ છે તે બધાં દુઃખરૂપજ છે. ગમે એટલાં ધન કે કીર્તિ હોય પણ કુટુંબમાં ઉદાસી, સહોદરમાં બ્રાંતિ અને સગામાં ક્લેશ રેતો હોય તો ધન અને કીર્તિ મિથ્યાજ છે. (અપૂર્ણ)

પુનરુદ્ધાહરિપે વિચારના પત્રનો પ્રત્યુત્તર

(મળધર્મા ૮૬ થી)

કાળની અધિગત ગતિથી સાજીમાટે કામ નવાગે પાગ ગળે નાગે
એ જપનાને અમે આ ૨ નવી આપતા પણ તમારે નિચા નુ જોએ કે
શુ જગતમા એવાજ ખવા ગના ગતતા હશે ? જે એમજ દોષ તો આ
જકાન જે સ્વરૂપ આપણે જગતનુ જોઈએ છિયે તે ક્યાયો દેખાત ? મહા
જ્ઞાપિયો જે પણ એની નાત વ્યવહારમા વનમા ક્યા લીરી છે ? જે જે કાર્ય
નિરતર કરનામા આવે છે તેમા નાચું ઉતરનું વારીન છે તોપણ પેહેના
યીજ તેમાયી અનિષ્ટ વનાનો સમન નારી મેમનો એ નિચાર તો જગતને દા
પિ ૧૦ છે ગમેતો અનુક્રનતા થઈ જાય કે ગમે પ્રતિક્રનતા થઈ જાય
જેવી લેણાના દોષ તેમ જ ને થાય, પણ તેથી આગળથીજ કનીને
તમે પોતેજ જુને વેખીને નસ નાખી દેવાનો દાખનો પોતાના ઉપજ
શાને વાચુ પાડો છે ? હાગી જનુ એ અસ્થિર વૃત્તિનુ નસપ છે નિચાર
વાને આમા આગ્રહજ ન ગખવો જોએ માજસુરી જેમ વેશ બજાવ્યો
તેમ હને પણ લજાવ્યો અને જે દશા આવે તે અનુભવવી અમારા અત
કરણો એમ સાક્ષી પૂગે છે કે તમે અતિઆગ્રહ ઝાડી દુઝ અમારા મતને
અનુસર્યો તો પરિણામ બહુ સતોષદાયક આવશે તમાગ જેના સદ્ગુણ
શીનની પ્રજા તેનીજ થઈ વસનિસ્તાર થાય એ પણ નિગિ જગતને અધિ
લાભ, કેમકે એવા સુગુણી નશના માનકાનો મીજાને સગ થાય તો તેપણ
સજ્જાગી યવા જગજા ગખે અને તમારા સુનિચારોની પરપગ કાઢી લિ
તો કાજપણ અશે વિસ્તાર પામે નિચાર કરો કે હવે કયો માગ નાખકા
રક છે ? જે એવાજ અત કરણ આની કોર નમાનીને નિચાર કરના મેમો
તો જેમ દોષ દેખાય છે તેમજ ગુણપણ જોનામા આવે નવી આવતા તેનુ
કારણ તમારા અત કરણથી થાા કારણોનેનાધે માટો થઈ ગયેની અપ્રી
તિ છે મારે હવે એમ સમજે કે વિપત્તિનુ વાળ ખમી ગયુ છે, અને
એટલામાટે ક્યાપણ બીતિ રાખ્યાવિના સમાનદિ યાઓ એમ અમારી
માગાવી છે

પાછળથી વૃત્તિ બગડે એ વાત વિશ્વાસ લાવના જની નથી એમ
કહી કાઢો નાખતી યોગ્ય નથી જે તેને લવિષ્યની નાત વેખીને તેમજ

થાય એમ માનતા હો તો તો ઉપરની વાત પણ ભવિષ્યની ગણીને કાઢી નાંખવી જોઈએ અને એમ થયું એટલે એવો સાર નીકળે કે વૃત્તિ ખગડવાનો સંભવ ખરો, કેમકે આવા દાખલાઓ હજારો અને લાખો મળી આવશે. આ ઉપરથી તમને એમ અપમાન કરિયે છિયે એમ ન સમજવું. પરંતુ માત્ર વિરૂદ્ધ દાખલામાટે લખિયે છિયે. અમારો તો મત એમ છે કે ખગડે ન ખગડે એવી પરીક્ષા જોવાનો સમય ન આવે એવી સ્થિતિજ પેહેલાંથી અંગીકાર કરી લેવી એટલે પછી એ ભવિષ્યની વાત એનીમેળે ભૂસાઈ જશે. ઠાલાં ફેાતરાં શામાટે ખાંડવાં? એમાં શોસાર છે? તમે પોતેજ આગળ ગમે તે કારણથી પણ વલવાનિંદ્રિયગ્રામો વિદ્વાંસમપિ કર્ષતિ એ વાક્ય લખીને બલવાન ઇન્દ્રિયનો સમુદાય વિદ્વાનને પણ ખેંચે છે એમ દેખાડી આપ્યું છે અને છે પણ તેમજ. પણ હવે તેની પરીક્ષા કરવાની શી જરૂર છે? વૃકાસુરે પોતાને માથે હાથ મેલીને હું બહુ છું કે નહિ એમ પરીક્ષા કરી તેમાં શું ફળ થયું? બળી મુલો. જૈમિનિયે માત્રા સ્વસ્ત્રા દુહિત્રા વા ન વિવિક્તાસનો વસેત્. એ વાક્યનો અનુભવ કરવાથી શું ફળ મેળવ્યું? એ વાત ખરી છે એજ. માટે ભવિષ્યની વાતમાં પોતે ધારિયે એમજ થાય છે એમ ધારી પોતાને અનુકૂલ વાત લઈ બીજી ઉડાવી દેવી એ અયુક્ત છે. જગતમાં તો દાખલા લેવા જશો તો ગમે તે પ્રકારના મળી આવશે. પણ તેમાં શું વળ્યું? અમારું કેહેવું એમ નથી કે તમારી વૃત્તિ ફરેજ. અમે ખાત્રીથી એકવાર કહિયે છિયે કે નજ ફરે એવી વૃત્તિના તમે છો અને તેથીજ અમે વધારે આગ્રહ રાખિયે છિયે કે તમારા જવા વૈરાગનો અને ધર્મવિચારનો એ પ્રસંગે વિસ્તાર વધે. આગળથી કરિયે તો કોઈ કામ થઈ શકેજ નહિ એ તમારું લખવું ખરૂંજ છે અને એટલામાટે અમે પણ કહિયે છિયે કે અમારા વિચાર પ્રમાણે કરવામાં પણ તમારે આગળથી કલ્પના કરો કરીને કરવું નહિ. મનને વાળી શકાય ન વાળી શકાય એ બધુએ, અમે સમજીએ છિયે. તમે ટાંકેલા વાક્યમાં ચંચલ અને અસ્થિર મન જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાંથી પાછું વાળી પોતાને વશ રાખવું એવો અભિપ્રાય છે તે ખરો છે. અભ્યાસે એમ થાય પણ ખરૂં; પરંતુ એમાં આવેલાં ચંચલ અને અસ્થિર એ બે વિશેષણ શું સુચવે છે? તે તમેજ વિચારી જુવો. મન એ કાંઈ ને તરનો સોટો નથી અને કણેરની કાંખ કે કાથાની શી દરી નથી કે ગમે

તેમ વાળશે. એ તો ખાડાની ધાર ઉપર ચાનનાની વાત છે નીચા
ણુમા જતી નદીનો પ્રવાહ દોઠએ અટકાવ્યો. હોય તોજ મનના વેગનો
પ્રવાહ અટકે પણ આમ કહી અમે ભગવદ્વચનને આડા નથી જતા
અમે પણ કહિયે છિયે કે જ્યાં જ્યાં મન જાય ત્યાંથી પાછું ખેંચીને
આત્મામા જોડવું અને આમ કરવું એમા પાગ અમે કહિયે છિયે તે
સ્થિતિને ક્યા વિશેષ આવે છે ? એ સ્થિતિ તો ઉનટી કેટલીક ગીતે મન
ચિંત કરવાના અભ્યાસમા ઉપયોગી છે. કી તે વાત તમને ગળે ન ઉતરે
તો એટલું તો નિચાળે કે મન વગ કરવાની બાગતમા ગૃહસ્થ ન રહેવું અથવા
ફરી પાણિયહણું ન કરવું એ વાત ક્યા આત્રી ? વ્યવહારપતિન કાર્ય કર્યે
જતા અચવ મનને વગ કરોને, તમને કાણ ના કહે છે ? સુખેથી તમારું મન
સ્વતત્ર કરીને તમે આત્મસુખ વેવાને સ્વતત્ર છે. જે સ્થિતિ અગીકાર
કરવાને તમે અનાદર કરો છો તે સ્થિતિ કાર્ મનને વાળનામા ઉપાધિ કર
નાર નથી, પણ વખતે સહાય કરનાર યદ્ય પડે તેવી છે. ત્યારે જે કામ સ
હજમા લોકગીતિને અનુસરતા અને મર્યાદા મતોપ ઉપજતા વતુ હોય તે કામ
તેથી વિપરીત વિચારતા ઉવદુ કરનામા કાંઈ કુગળતા કેહેવાય નહિ

સખનીઓને પણ જોણું કેમ ન આવે ? વિનાપ્રયત્ને જે ફેરફાર
થાય તેમા લોહિતને ચોડું લાગે છે પણ જાણી જોઇને ફેરફાર થતો લોહિ
દેખે તેમા તેને ઘણું જોણું આવે છે. તમને અમે આજ્ઞાનુયાયી, સમજી,
કુદુષમા મતોપ આપનાર અને અમાગી આજ્ઞાઓને જ્ઞાત ગમનાર સમજીએ
છિયે તેવાને પણ સમારગીતિથી જોતા ન વટે તેવી અર્વાગના નાશરૂપ
વિપત્તિ આવી પડી અને એમ યદ્ય પછી પણ હવે ફરીથી ખીન્નું અર્વાગ
નહિ કરવાનો આગ્રહ લઈ જોઈ છે તો એથી કરીને સર્વ મનોરયો અમાગ
નિષ્ક્રાંત થાય છે કાયયોગને તો કાંઈ કહિ શકાય નહિ પણ તમને કહી ન
કાય તેવું છે એટલે તમે અમાગ કેહેવા ઉપર લક્ષ ન રાખો તો કેટલું બહુ જોણું
આવે ? નિ સીમજ તમારામા ટાડપણ જતિનો સ્નાયુ છે. હોય તે સ્વાર્થ અ
ર્વાગ અગીકાર કરીને સાગ યાઓ ત્યારેજ મિદ્ધ યાય તેવિના તો પછા ક્રમે
ક્રમે તમારું મન સર્વથી દૂર દૂર નામના માંડે અર્વાગ એ સર્વે વ્યવહારમા
પ્રવૃત્તિ રખાવનાર અને મન સ્વયેમા આધારરૂપ છે તે ન હોય તો પછી અ
ર્વાગીઓને તમે સી રીતે ઉપયોગી થઈ પડો ? હાય પગ વગરનું ગરીર જેવું
નકામું તેવુંજ અર્વાગ વગરનું અગ પણ છે તે હાયપગે પણ પછી તો નકામા

જવુંજ થઇ રહે છે. હવેપછી અમે કહિયે છિયે તેમ વર્તવાથી સાંજ થશે એવી ખાતરી ન રાખી શકાય તે વાત જો તમે અંગીકાર કરશો તો પછી નહાર થશે એવી ખાતરી ન રાખી શકાય એ વાત પણ અંગીકાર કરવીજ પડશે. માટે જ વાતનો ભાવિઉપર આધાર છે તે વાતમાં આમજ થશે એમધારી જેસી અથવા ઈશ્વરે કર્યું તે સાગસાર એમ કરી તમે અમારી વાતને ઉડાડીધો તો પછી આછું કેમ ન આવે ? તમારાથી જ બનશે તે સેવા બજાવશો એ વાતનો તો અમને સદાયનેમાટે સંતોષ છે પણ આવો બધો તમારો ભાવ એકલા શરીરથી સફળ નહિ થઈ શકવાનેલીધે બેય પક્ષને સદાયમાટે અસંતોષ થઈ પડશે. જ સ્થિતિમાં રહીને તમે બનતું કરી શકવા બંધાઓછો તે સ્થિતિ અમે કહિયે છિયે તેમ કરવાથીજ સુખદાયક થાય તેમ છે. માટે તે માર્ગ ઉપર વળીને પછી ઈશ્વરે કર્યું તે ઠીક એમ સામાટે માની ન શકાય ? જોકે ઈશ્વર તો બિચારો કાંઈ કરતોજ નથી. કાલયોગથી કર્મધીનપણે સર્વ બન્યા કરે છે; તોપણ તેમજ માનવું એ સમય ત્રીતાડવાને બહુ યોગ્ય છે. પરંતુ તે અમને પસંદ પડે છે તે રીતિ ગ્રહણ કરીને માનવા મનાવવામાં આવે તો એમાં કશો અન્યાય કે અપવાદ નથી આ સર્વ વિવાદ અને ડોલણ એક હા એમ કહેવાથી તરત શમી જઈ ધીને ધડે ધી થઈ રહે તેમ છે. તમે નિશ્ચય રાખો કે અમે તમને તમારા હેતુ થઈને અવળો માર્ગ નજ બતાવિયે. જ સંબંધમાં તમને જોડશું તે પણ તમારા યોગ્ય જોઈનેજ જોડશું. ત્યારપછી જ તમારે માનવું અથવા ભોગવવું એ તમારા મન ઉપર અને કર્મયોગ ઉપર છે; તો તેને આ પ્રસંગે જરા નહિ સંભારી સંબંધી સ્નેહીયોને સંતોષ આપવો એ બહુ યોગ્ય છે. જને સમવિષમ ન હોય તેવો સમજી સહજમાં કાઢને ઉપજતો સંતોષ સામાટે ન ઉપજવાદે ? તમારા જવા નીતિન્યાય સમજનારે ગુચવણીના વખતમાં વ્યવસ્થા કરવાનું જીલનું નજ જોઈએ.

દુર્જનોની નિંદાસ્તુતિથી પાપ ઓછાં થાય છે માટે તેનાથી આપણને કાંઈ થવાનું નથી એ વાત અમે પણ ક્યાં નથી માનતા ? તેઓનો એવો સ્વભાવ હોય છે એટલે તે ગમે તેમ બોલે તો ભલે બોલે. પણ એટલો તમારે વિચાર કરવો જોઈએ કે દુર્જનોની નિંદાસ્તુતિને દરગુજર કરી શકાય છે પણ અમારી વિનંતિ દરગુજર કરી નથી શકાતી એ શું કહેવાય ?

(અપૂર્ણ)

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત

(સમઘ પાને ૮૮ થી)

આટનો વિચાર કરતા ગદગદ કરે પૂછ્યું બેન હવે કેમ છે ? બાણે દમ પડિયિત સાદથી દુખ મટી ગયું હોય, બાણે કેન તે સ્વચ્છીન આગમ થયો હોય તેમ ચચના હવે તો સારી પેઠે સુખ જણાય છે એમ બોલતા બોનતા સાવન થયા સર્વેએ રૂઝમિણીના વખાણ કરવા માહ્યા અને રાતના બે ત્રણ વાગે અનેક પ્રકારની વાતો કરતા સા સાને ઘેર ગયા અને નિદ્રાને વગ થયા વિરૂદ્ધ પક્ષમા મળેની માણેને ઉવ નોતી આવી તેણે વિચાર્યું કે માતાજીએ વીટી જોઈ નહિ અને સકા પણ કરી નહિ માટ શ્રગને અ જણ્યા થઈને મનુષા ઉપર અભાવ વાય તેની ગોઠવણ કરવા આ વિ ચાર પ્રમાણે તેણે ધને કાને મનુષા અને ચચવાવિધે રાત્ર રાણીને ખોટી અમર થાય તેવી વાત ઉડાડી અને તે તેનાજ રૂપમા કેનાવા લાગી માણેકે રાણીજી આગળ પ્રનમ આનતા પેરી વોટી તપાસનાનું યાદ આપતા તેમ કર્યું ત્યા મનુષાના નામની મુદ્રિકા ઠરી મનુષાનું તેજ, તેની ચચનતા અને માઠ મારી વિગેરે પગક્રમથી ચચનાનો મયન તેની માયે કરવાની લાગણી દૃઢ થઈ ગઈ હતી તોપણ આ આચરીતિને નિરૂદ્ધ વાત જ્યાં રાણીને જાને પડી ત્યારે તેને બહુ કોન ચડી આવ્યો, કે જે નિરૂદ્ધ પક્ષના લોચનનું ઝર્તવ્યજ હત પોતે પોતાનો કોન ગાત્રીને આખો વિસ કાઢી નાખી ગતે ચચનાને તપાસના પ્રયત્ન થ્યું માણેકે પેટીમા ગળેની વીટી કાઢીને માતાજી પૂછ્યું ? બેન ! આ વીટી તમે ક્યારે વડાવી ? ચચલા કાઠ લે મા અમજ્યા નહિ પણ માણેકે ધમકી આપેન કે તમા િછાની વાત મારે કાને આવી છે તે હુ માતાજીને કહી દઈશ આ ધમકીનેનીધે તે ચોવનાતા બોલ્યા કે માજી ! મને અમર નથી ને એ વીટી મેં િઠીએ નથી માતાજી પૂછ્યું ત્યારે પથાગીમારી કેમ નીચી ? ચચલા એ કહ્યું, તેપણ હુ નથી જણતી ગણીએ કહ્યું બેન ! તુ ગભગર્ભ નહી તને આ વીટી ગમતી હોય તો સુખેથી પેહેર પરતુ તે તારી હોય અથવા તને દોડજી આપી હોય તો તે જાપનાની મને જરૂર છે વિગેરે ઘણી રીતે પૂછ્યું તોપણ હુ મનની ચચનાજી પોતાની હુકતા પ્રમાણેજ સર્વ ઉત્તર આપ્યો વાત ચોગાણી અને વેટેમનુ રૂપ ઉભુ

થયું તેની રાવજીને ખખર પડી. મોટા મોટાને ભૂલાવનારા મનોભવે રખેને મનુભાને કાંઈ ભોળવ્યા હોય માટે જોડતો ખરો. વધારે નહિ બોલતાં પણ અંદરના વિકારો દેખાયા વગર નહિ રહે. એમ વિચારી સેજ-સાજ પ્રસંગે મનુભાની ભેટ લીધી. વાતનો પ્રસંગ ચાલતાં મનુભાને મુદ્રિકાવિષે પૂછ્યું. મનુભાએ જવાબમાં જણાવ્યું કે સોનીને ત્યાં મેં એક માસથી ધડવા નાંખેલ છે ખરી પરંતુ તેણે હજી તૈયાર કરી નથી. રાવજીએ કહ્યું. કદી તૈયાર થઈ હોય તો? મનુભા બેઠ્યા. તો મારે તે તમને આપી દેવી. આમ કાંઈક બોલવું થયું પણ મનુભા શુદ્ધ હતા. તેને કેશો ભય ન હતો એટલે વાત સીધેસીધી થતી હતી. રાવજીએ કહ્યું. વીટી મળે ત્યારે મને જોવા મોકલજો. હમણાં હું જાઉં છું. તમારે જ પ્રમાણે હમેશ વર્તા છે તેમ વર્તવું. આટલી વાતચિત થયા પછી રાવજી પોતાને ઘેર ગયા. રક્ષ્મિણીની આગળ પણ રાવજીને આ પ્રસંગ ચાલ્યો અને મનુભાની અમર્યાદાવિષે સાંભળેલું કેટલુંક કહ્યું. એ વાત થઈ રહ્યા પછી રક્ષ્મિણીએ અંચલાવિષે હકીકત કહેતાં જણાવ્યું કે મુદ્રિકાસંબંધી વાત ગમે તો સાચી હોય કે ખોટી હોય પરંતુ આગળ જતાં મનુભા અને અંચલાનો સંબંધ થાય તે વધારે યોગ્ય મને લાગે છે. એ કુમાર સર્વ વાતે યોગ્ય છે, અને જ્યારે મહારાજની સર્વ વાતે તેની ઉપર કૃપાદૃષ્ટિ છે ત્યારે કુમારી અંચલા તેનેજ વરવાં જોઈએ. જ્યારથી મેં તેને નિર્દોષ અવસ્થામાં જોયાં છે ત્યારથી તેવિષે મને નકી થયું છે કે તે આપણાં પુત્રીજ છે કે જને આપણે સમુદ્રમાં ગુમાવ્યાં હતાં. એની આકૃતિ, વચન અને નિશાની સર્વ મળતાં આવે છે અને અંતઃકરણ પણ માફ ઉભરાઈ જાય છે તેથી આ વાતનો નિશ્ચય થાય છે. રાવજી હર્ષથી ગદ્ગદ કંઠ થઈ જતાં બેઠ્યા. શું આ વાત ખરી કહો છો? રક્ષ્મિણી બેઠ્યાં. હા પ્રાણનાથ, ઈશ્વરકૃપાથી મને એમ લાગે છે અને તેથી મહારાજની ઇચ્છા ન હોય તોપણ તે બેયનો સંબંધ કરાવવો અને આ રાજ્ય-પાટની અધિકારિણી તેને થવા દેવી એમ મારો વિચાર છે. રાવજીએ કહ્યું કે હું પણ તેમજ કરવાનું પ્રયત્ન રાખું છું અને હવે વળી વધારે રાખીશ. હું અને જોતો ત્યારે મને કાંઈક અપૂર્વ લાગણી થતી પણ તે હું જાણી શક્યો નહિ. આજ ઈશ્વરે અનુગ્રહ કર્યો. હું મહારાજ પાસે તે વાત ઉચાગીશ અને તમે મહારાણીને પ્રસંગે સમજાવ-

વળે આટલી અને આની નાતો ગવજીને ત્યા થઈ કુમારી ચયના ચોગ્ય થતા જતા હતા તેવિષેની ચિતા આ પ્રમાણે નાતે વચના માડતા રાજ ગણી તેના વિચારમાજ પડ્યા હતા એક નિસ ગપોરના માર મ-જ્યાને વખતે મહાગજ જમીને હોડોળે આગમ પેના હતા અને ગણી આની નમન કરી પાસેના આસનપર બેઠા હતા તેને ચયના માટેની ચિતા બહુ ગ્રેહતી હતી મનુભાસાયે મગ ન બેડનામા મહારાજ ક્રતા પણ તેની વિશેષ પ્રીતિ હતી અને પોતાના હાથથી જતી વાટીનો ચયનાને અર્પણ કરાવ્યો તેજ વાટીની વાત તેને ભવિષ્યકથ શાસતી હતી સે / સાજ વિચાર આનતા આગના વિચારની વાત મમાગી મહાગજએ પૂછ્યું કેમ ત્યારે તમારો રો નિચાર છે? ગણીએ કહ્યું આપનો નિચાર તેજ મારો નિચાર આપનું મન તેના ગુણ અને પરિચયથી તેના ઉપર તાત્પર્ય છે તો મને પણ તે ચોગ્યજ લાગે છે ઘણા પ્રસંગે મેં તેને જોયા છે પુન કરતા પણ તે અનિષ્ટ આજ્ઞા ઉઠાવે છે તાડ માગીમા જોયેની તેની ચયવના મને હજી પણ વામગતા નથી હુ તો જાણુ છું કે એની માયે ચયનાનો મ મ ન કરવામા કાર્ડ પણ અટિત નથી (અપૂર્ણ)

માતાવિષે જે વોલ

જગતમા માતાની માયાશ્રુતાવિષે બહુ નખાણ થયા છે, થાય છે અને હજીપણ થતા જાયે મમાગી માયાશ્રુતાની અનરી માતાના માયાશ્રુ પણ આગળ આવી ગ્રેહ છે માતા તે માતાજ એના જેવું દિતૈયી આ જગતમા કાયપણ મમાગી નથી સ્વાર્થથી થતો જ્ઞાનો પ્રેમ પણ માતાની માયાશ્રુતા આગળ પાણી ભરે છે એમ કહેવું અનટિત નથી નવ માસ સુધી ગર્ભને માગણ કરતા અનેક પ્રધરની ખાવા પીવાની અને સુવા મેમ વાની નમાગીથી તેનું અમાનિત ગીતે પોષણ થાય તેમ હુ ખ વેડવું એમ કહીને માયાની જન્મ આપને જન્મ આપ્યા પછી, તેને વવરાનવું, ભી નમાગી મુમના સુવારવું, માહુ પડે તો તેનેમ તે પોતાને ઠડના ઓમડ પીવા તો ઘડિયે ઘડિયે રખેને તે રડતું હરો, ગખેને તે ભુખ્યું થયું હરો, રખેને તેનું મહુ સુકાતું હશે એવા મકાચી કામમાજ ક્રતા, ખાતા પીના, મને હજી મેમતા અવિછિન એનુંજ અમગા, એનુંજ રીતન અને એનુંજ

ધ્યાન કર્યા કરવું. ગમે તે હાનિ થઈ જતી હોય તોપણ બાલકની સંભાળ ક્ષણમાત્ર વિસરવી નહિ. બાળક રાજી તો પોતે રાજી, બાળક રડતું તો પોતે રડતી. આમ માતા ખરેખર પોતાના બાળકની આગળ તો બાળક કરતાં પણ બાળક બની જઈને બાળકનું હિત કરે છે. ઉપદેશોમાં પુત્રવત્ પતિની પરિચર્યા સ્ત્રીઓને માટે લખી છે તેનું કારણ એ કે પુત્ર ઉપરનો માતાનો સ્નેહ અપૂર્વ છે અને તેની સ્મરણચિત્તાદિકથી પરિચર્યા પણ નિઃસીમ છે. રખેને તેને વાગી જાય, રખેને તેને કાંઈ થઈ જાય, વિગેરે ચિંતાથી પોતે ક્યું કામકાજ કરે છે તે પણ ભૂલી જાય. તેને તવરાવવું, ખવરાવવું, સુવાડવું, રમાડવું, વિગેરે અનેક પ્રકારની યુક્તિઓથી કરતાં ઘણો શ્રમ પડે તોપણ તેને કંટાળો આવે નહિ. ન કરવાનો કઠિયો કરે અને ન જોઈતી વસ્તુ માગે તેને માટે અનેક યુક્તિઓથી સમજાવીને, સોગવ બાંધીને, અને નિર્માલ્ય વસ્તુને બદલે મુલ્યવાન પદાર્થ આપીને તેને માર્ગે ચડાવે. મારા બાળકનું આ પ્રમાણે મેં કર્યું એ તો સ્વપ્નમાં પણ ન હોય. પોતાના અગનું પોતે કાંઈ કરિયે તેમાં આટલું કર્યું એમ વિચાર આવેજ કેમ? વળી તેને સદ્ગુણી કરવા માટે ડાહી ડાહી વાનો ફેફવી, થોડું થોડું ભણતાં શીખવવું, અને છેવટ યોગ્ય અવસ્થાએ કુળવાન સ્ત્રી પરણાવી દેવી એ સર્વ માયાળુપણાથી તે કર્યાજ કરે છે. તેનું માથું હોય કે કાંઈ ખીન્દુ થાય તો અનેક માનતાઓ માને અને બાધા રાખે તેમાં પોતાના શરીરની કશી દરકાર રાખે નહિ. જટલી પોતાના દેહપર પ્રીતિ તે કરતાં પણ સો ગણી કરતાં વધારે બાલકપર પ્રીતિ હોય છે. પોતાના દેહનો અને મુખનો ભોગ આપો ઉછેરેલું બાલક કમૂંઝ જાગે અને અપમાન કરે કે ચાકરી ન કરે તો પણ તેવિધે મનમાં ન લાવતાં સર્વ સહન કરીને બાળકનું કલ્યાણજ કર્યા કરે છે. ધન્ય છે માતાના માતાપણાને. તે બાળકની મોર મરવું પસંદ કરે છે પણ તેને દુઃખમાં જોઈ શકતી નથી. જગત્માં ઘણાં સંઘર્ષોનો ખીન્ત મળે પણ માતા તો એકજ હોય તે વાત સત્ય છે. બાળકનાં સર્વમુખ્ય માતા ઉપરજ છે. મુકેલા પાનડાના ઝુપડામાં ભોંયપર લોટનું બાળક મોઢું થતાં થતાં માતાની છાયામાં દિવસો ગાળે તે તેને રાજ્યમેહમાં ગાળ્યા જેવા મુખરૂપ લાગે છે અને માતા વગરનું બાળક સોનાના પલંગમાં લોટનું મોઢું થતાં થતાં જ દિવસો ગાળે તે તેને એક ગરીબના ઝુપડામાં ગાળ્યા કરતાં પણ વધારે દુઃખદાયક થઈ પડે

છે અહો કેવી માતાની યોગ્યતા ! મહા મહા પ્રતાપી પ્રુડપો, બાવપણના અતિ કષ્ટ અને અતિ પરાવીનતા વેઠતા પણ માતાનીજ માનજતરૂપ સ હાથથી તેવી યોગ્યતાના પાન થયા છે બાળકામા આવે તો તે દોષ પોતાપર જોઈ લઈને તેને નિર્દોષ કરવું, તેના દોષ દોષ તોપણ શુણ્ણ ગણના, એ માતા શિવાય જગતમા ઠાનાથી બને છે સ્ત્રી, મિત્ર, ભાઈ, ભોજન કે બીજા સગા ઘણાએ વહાવા દોષ છે પણ માતાના વાવપ આગળ તે કાંઈ દિમા બમા નથી બીજાઓના ગમે તેવા લાડથી પણ માવડ સોમાઈ નય છે અને માતાના હાથમા યોડો માવજતથી પણ બાળક રૂપુસ્થ બને છે એ સાથી માતાના અત કરણના અપૂર્વ પ્રેમગીજ ખમા માગ લાઈને કહિને જ વખતે જનેતા બાવકને માયે હાથ ફેરવે તે વખતે બાળકને રોર લોહી ચડી નય છે વાકમા આંચુ દોષ ને કઠિક આખ તાણે તોપણ તેથી બાળકપર તેને અતરમા પૂપુ પ્રેમ દોષ એટલે નણે કેમ તેનો ઈશ્વર સાક્ષી દોષ નેમ બાળકને હાડે દુખ લાગતુ નથી ઘણા અપરાધ બાળકથી થઈ નય તો લાણુર ગેગપર જોસકની પેઠે આખ ચડાવીને કે હાકન મારી રખેને તે હે બતાઈ જશે એમ જાણી પાછી હસી પડે કે છાતી સામુ આપી લીયે તે એક માતાજ તેમ પોતાના સવસ્વરૂપ માની સર્વ લક્ષ્મીનો અનાદર કે તે એક માતાજ બાળકને બાળ તુ જન, તેનુ રક્ષણ, તેનુ પાનન પોષણ, અને તેનુ ઢળનાવુ માતા ઉપરજ છે અને માતા તરફથી વચેલુ વનારે અમર કે છે એટલામાટેજ જગતમા માતાઓ સુનારવાની જરૂર છે જ્યાંનુની માતાઓ સુવરે નહિ ત્યાંસુધી બાળકની દુદરાજ સમજવી માતાનો મહિમા જાણ્યા છતા પણ અમને અપ્રસોસ થાય છે કે અથવા રૂપે ઘણી માતાઓ સ્ત્રીપણાની મૂર્ખાઈનેલીધે, પિયર સામરામા નહિ મળેની ઢળવણીનેનીધે, પોતાનુ માતાપણુ શોભાવી શક્તી નથી પેહેવા તો ઈશ્વરે ગ્રાવી રહેવા ગર્ભનુજ ભૂત જેવી પોષણ કરી શક્તી નથી ગાયુ ઠાડ, ખાદુ ખોડ, ટાકુ રીણ, વખત બે વખતે ખાય છે જ્યા ત્યા નિશમાસનથી પડી રહે છે એમ કરતા દિવેચ્છાથી પોષાયેલો ગલ બાવકરૂપે જન્મ આપે તો તે પછીએ તેનુ મોષણ કેમ કરવુ તે જાણતી નથી લીનામા બાળક કુગાઈ જાય તોપણ ઠાડ કરવાનુ સાબરતુ નથી ભૂખથી ગણુ સુમડ જાય તોપણ ધવગવવુ સાબરતુ નથી પેટમા દુખતુ દોષ તો વવગવવા જેમી જાય છે ભુખ સાગી દોષ તો જોસક પાવા લાગી જાય છે વવરાવતા કે જોસકપાતા બાળ

કની શક્તિના પ્રમાણનું વજન પણ જાણતી નથી. ગલોદામાં આંગળી ધાલીને જે હોય તેનો ગરેડો કરવામાંજ કાપણુ સમજ છે. ઘણાં બાલકો આવી મુખાંધનેલીધે મરી જાય છે. મનુષ્ય છતાં અણુસમજણનેલીધે પશુ કરતાં પણ ઝોછી અકલની કેટલીક માતાઓ પડખામાં સુતેલું બાળક પોતાના ભારથી દબાઈ જાય તોપણ ધ્યાન રાખતી નથી. કાંઈ કાંઈતો પોતાની ઊંઘ વિખાઈ ન જાય તેનેમાટે બાલકને અડીણ કે બાલાગોળી આપી રાતના ઊંઘાડી રાખે છે. આટલુંજ નહિ પણ પોતે પોતાના નીચ સ્વાર્થમાં કે ઉઘમાં તદ્દલીન હોવાનેલીધે તેને ધવરાવવાનું પણ ભુલા જાય છે. કાંઈ કાંઈ ધરાયેલા બાળકને જડું થાય એમ જણી દુધના ગરેડા કરે છે પણ પૂર્વાપર વિચાર કરતી નથી. કાંઈ કાંઈ પોતાના માઠા સ્વભાવથી ચડેલી રીસ પોતાના દૂત્ર જેવા બાળક પર ઉતારે છે. ખાટાં ખોરાં ખાય તેથી થતા તેના વિકારો બાળકને સહન કરવા પડે છે. બાળકનું ગમે તે થાય પણ ખાધા-પીધાનો હરામ ચસરકો ભુલતી નથી. તેથી વખતે પોતાનો અને બાળકનો પ્રાણ જવાનો સમય આવી જાય છે. બાળક ક્યાં પડ્યું આપડયુ કે શું થયું તેની સંભાળે નવરી હોય તોપણ રાખી શકતી નથી. આ તો પીટયો આવો છે કરીને જનેતેને મોઠે વગોણું કરવા લાગી જાય છે. નાનું બાળક અણુસમજણથી કજીઓ કરે તો તેને ફ્રેસકાવી છાનું રાખવાને બદલે, મારે છે, બાંધે છે, તર છોડે છે અને જાણે પૂર્વજન્મનું કાંઈ વેર લેતી હોય તેવી કાલકાસ્વરૂપે દેખાય છે. બાળક બિચારું શું કરે. જમ જમ વધારે ભય દેખાડે ને મારે તેમ તેમ વધારે રડતુ જાય અને તેથી મૂર્ખ માતા વધારે ધાક રખાવવા કારા દેતી જાય. સુતરી રહે, ઝાડે ફરી રહે કે હાથેપગે કાપા પડી જાય તોપણ પાંણુ જેવા દુધની કાંઈ કાંઈ માતાને બાળકપર દયા આવતી નથી. કદી આવતી હોય તો ભલે પણ જ્વેનારા વર્ગને તો દયા નથી આવતી એમજ કલ્પના આવે છે. મૂર્ખ પશુ જેવી માતાઓ પોતે બાળકપણું કેવી રીતે કહાડ્યું છે, આપણે પણ કાંઈ દિવસ આવાં નાનાં અથવા કનિયાળાં હશું એમ વિચારજ કરતી નથી. અમે તો કહિ શકિયે છિયે કે અંતરમાં ચાહે તેટલો પ્રેમ હોય તોપણ આવી રીતે બાળકને બિવરાવનારી માતા તે માતાજ નથી પણ શત્રુજ છે. શું માતાથી બાળક સામી આંખ તણાય ? શું તેની સામે હાથ ઉપડે ? નાના, એમ તો સંભવેજ નહિ. ધારો કે કદિ કારણસર તેમ

યાય તોપણ તે આપના મટકાગ જેટલું જ હોવું જોઈએ પણ ક્ય ઉપર ધણના ધાની પેઠે જે ચાર પહોર ચાટ્યા કરે નહિ ધણા ધણા ઠોકગાઓ બહુ કજીયાળા થાય છે અને કેટલાક તો મોટા થતાં સુવીં પપુ તેવાજ રહે છે તોપણ માયાણુ માતાની ચોગ્યતા તો તે સહન કરનામાજ સમાયેની છે બાલપણના તોફાનો અને બાલકોની અણુસમજપુની ચતવતાથી થયેલા કજિયાઓ મહન કુવાયીજ માતા ધરતી જેવી વારણાવાળી કહેવાય છે કોઈ કોઈ મુખ માતાઓ આ વાત સમજતી નથી અને જો સમજતી નથી તેઓ સચાગમા માતા અને બાલક વચે ઉપજતા સુખમ તોપનો ખરખરો લાલ લઈ શકતી નથી એ વાત પ્રત્યક્ષજ છે આવી માતાઓની મૂખાઈથી છોકરાઓના ગળા પડે છે, ઝાડા થાય છે, દુમળા વધ જાય છે, આચકી થાય છે, તાવ આવે છે, ઉવરપ થાય છે અને મગે પણ જાય છે આમ ક્રૂતાએ બાળકને કાર્ડ થાય નહિ અને પોપણ પામી જીવ્યા કરે તો તે માતાની માવજતથી નહિ પણ ઈશ્વરકૃપાથી અને માતાના અત કરણમા રહેના માતૃભાનના લે ની બાળકને કાઠક ઈશ્વરે ગળથી પડેની ખાતીથીજ જીવ્યા કરે છે એમ માની શકાય આમ થતું હોય તે માતાની માયાલુતાની ખાતીથી નહિ પણ તેને ઉઠેરવાની માવજતની અણખખરથી થતું હશે એમ કેટલાકનું માનવું છે તો બને તેમ હોય પરંતુ બાળક ઉછેગ્વાનું અથવા માતાપણામા માવજત રાખનાનું કામ કેનહુ બધું મોટું અને જોખમવાળું છે તે જાણવાની જરૂર હોવા છતાં નહિ જાણનારી માતાઓ માતા છતાં પણ માતાપણાને હાનિ પોચાડે છે માટે માતાઓને સુવચનામાટે પ્રયત્ન રાખવાની જરૂર છે આ સુનારો ભૂગોળ ઇતિહાસ કે ગણીત શીખવવાથી અથવા ગાયન કે ચિત્રકળા શીખવવાથી નથી થતો પપુ સંશુણુ શીખવવાની અને નિવેક શીખવવાથી વાય છે છોકરૂ જમ જમ મોટું થતું જાય તેમ તેમ સ્વાભાવિક જ્ઞાન તેમા આવતું જાય છે અને વિશેષ જ્ઞાન માતાએ આપવું જોઈએ, તેથી આગળ નહુ વધને સાસરે જાય ત્યારે સાસુ વિગેગે જ્ઞાન આપવું જોઈએ અને તેથીપણ પૂર્ણતા ન હોય તો પતિએ તેને તેસમધી શીખવવું જોઈએ જે તેમા મનુષ્યત્વ હશે તો તો પોતાના અને પાગકાના અનુભવથી સઘળું સમજી હાંપણ ગ્રહણ કરશે અને મનુષ્યપણું નહિ હોય તો પછી પથર ઉપર પાપીની પેઠે જેટલું શીખવવું તેટલું નકામુંજ છે એની બુદ્ધિનાને પછી

મનુષ્ય છતાંએ દ્વિપદ પશુ સમજવામાં કશે અન્યાય નથી. ત્યારે હવે તે વિષે વાર માત્ર સદ્બોધ અને સારો સંગ બાળકોને રહે એટલીજ છે. તેને માટે વિવેકી વિદ્વાનવર્ગે ખત રાખવી. પછી જ્યાં ઉત્પન્ન થનારનાં પ્રારબ્ધ હશે તેવી માતાઓ તેમને મળશે. સ્વભાવની વિચિત્રતા એવી વિચિત્ર છે કે તેવિષે વિચાર કરતાં બુદ્ધિ મુઝાઈ જાય છે તો પણ મનુષ્ય પ્રયત્નથી ઘણો સારો ફેરફાર જોવાની આશા બાંધી શકાય છે.

વેદધર્મસમાને વક્ષીસ.

વડોદરાના રહીશ રા. રા. જેહરરાય કપીલરાય, વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ, ડીરેક્ટર ઓફ વર્નાક્યુલર ઇન્સ્ટ્રક્શને પોતાના ભાઈ શ્રીહરરાય કપીલરાયનો સ્વર્ગવાસ થતાં તેની પાછળ પુણ્યદાન દાખલ રૂ. ૫૦ પંચાસ આ સભાના ધર્માગ્રિ કુંડને બક્ષીસ કર્યા છે તે મોટા ઉપકાર સાથે કાર્યભાર મંડળીએ માન્ય રાખ્યા છે. તેના વ્યાજનો સદુપયોગ થશે.

સૌં મણિકુવરનો સ્વર્ગવાસ.

લખવાને દિલ્લગીરી થાય છે કે અત્રેના જાણીતા પ્રખેરારા નાગર ગૃહસ્થ વૈદરાજ જટારાકર વિડલજનાં સ્ત્રી સૌં મણિકુવર માધ શુદ્ધ આઠમ મંગળવારને રોજ સવારના સાત બજે કૈલાસવાસી થયાં છે.

તેઓ સ્વભાવે માયણ હતાં, સાધારણ રીતે તેઓ ધરકામ જટલું વાંચી લખી જણતાં, ધરનાં સઘળાં કામકાજનો આધાર તેમના ઉપર હતો. જ્યોતી સાથે તેને પરિચય હતો તેઓ અત્યંત વખાણ કરે છે એવાં તે મળતાવડાં હતાં. ધર તરફની ચિંતા તેમના પતિને બીલકુલ રહેવા દેતાં નહિ. નાતજાતમાં તેનો મોભો પડતો. થોડા માસથી તેને ઝાડાનું દરદ લાગુ પડતાં છેવટ ૩૮ વર્ષની નાની અવસ્થામાં પોતાના પતિના હાથમાં નવ વર્ષના એક પુત્રને સોપી સંસાર છોડી ગયાં છે. દૈવતા ધર આગળ કોઈનું જોર નથી અને કાળની ગતિની કોઈને ખબર નથી માટે તેમનાં કુટુંબીઓને હવે ધારણા રાખવાની ભલામણ કરિ છિયે.

કથયંત્યુન્મુનીભાવં સ્વયં નાનુભવંતિ હિ ।

હાહાઽજ્ઞાનરતાઃ કેચિદુપદેશાદિવર્જિતાઃ ॥

સ્વેદની વાત છે કે ઉપદેશ વગેરેથી રહિત અને અજ્ઞાનમાં બુડેલા બેટલાક ઉન્મુનીભાવને ધર્મને છે પણ પોતે તેનો અનુભવ કરતા નથી.

આમ ઉપદેશ પામ્યા વગર અને અનુભવ થયા વગરના વૌધક લોકો પોતે કશું જાણતા નથી તો તેઓ બીજાને શું વૌધ આપી શકે અને ઇથી અન્યનું શું મળુ થાય? કેમકે.—

इदं ज्ञातमिदं ज्ञेयाभीति चिंतासमाकुलाः ।

परं तत्त्वं न जानति दर्वी पाकरसं यथा ॥

આટલું જાણ્યું અને આટલું જાણવાનું છે એવી ચિંતામાં આકુલ રહેનારાઓ કંઈ જોઈ એમ અજ્ઞાનના રસને (તેમાં બુડેલી છતાં) જાણે નહિ તેમ તેઓ (તેમાં બુડેલા છતાં) પરમ તત્ત્વને જાણતા નથી.

શ્રી ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં કહ્યું છે કે કોઈ પુરુષ સર્વ શાસ્ત્ર મળી પંડિત થઈને વાદવિવાદમાં સર્વને જીતે અને મોટી કીર્તિ મેળવે, પરંતુ જો પરમાર્થને ન જાણ તો તેણે સઘળું જાણ્યું વેઠ કર્યા જેવું છે.

ઘૃષ્કેતુ ઋષિ સઘળી વિદ્યા મળીને પંડિતોને જીત્યા પછી કાશીમાં પોતાના પિતા રહેતા હતા તેનાં દર્શન કરવા ગયા. કાશીમાં ગયા પછી એમ ધન્ય કે એમનેએમ વેર જવું તે ઠીક નહિ તેથી કાશીના પંડિતોને પોતે વાદ કરીને જીતી લીધા. તેના પિતાએ આ વાત સાંભળી સારે પુત્ર કુપુત્ર થયો એમ વિચારી શોક કરવા લાગ્યા. એટલામાં ઘૃષ્કેતુએ પોતાના પિતા પાસે આવીને પ્રગામ કર્યા. પિતા તેને જોઈને બોલ્યા કે હે અવિદ્યાના પાત્ર ! મહે આપ્યો. આવાં વચન સાંભળી ઘૃષ્કેતુએ પિતાને પુછ્યું કે, હું સર્વ વિદ્યા જાણું છતાં આપ એમ કેમ કહો છો? સારે પિતાએ ઉત્તર આપ્યા કે જે તું વિદ્યા જાણે છે તે વિદ્યા નથી. વિદ્યા તો થીજી છે. અર્થાત્ બ્રહ્મવિદ્યાવિના થીજી સઘળી વિદ્યા અવિદ્યારૂપ છે.

છાન્દોગ્ય ઉપનિષદમાં પણ મૌતમ ઋષિના પુત્રને ઘૃષ્કેતુ રાજાએ એવીજ રીતે કહેલું છે.

આ ઉપરથી એમ સમજવું કે જેથી બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય તેજ વિદ્યા કે. હેવાય. તે વિના જેટલી વિદ્યા મળ્યા હોઈએ તે અવિદ્યા કેહેવાય. મને તેવું

સારુ મળ્યા હાઈએ તો પળ ગ્રહની પ્રાપ્તિ ન થાય તા તે મળતુ સારુ કેહવાય નહિ વદાતગાત્રમાં ઘણા પ્રવિણ થાય તો પળ તના ચરો હારદ જાણી શકતો નથી એટલે તે વિદ્યા જાણી તોપણ ન જાણ્યા ચરોપર છ માટે અનુમતી ગુરુ પામેથીજ તે વિદ્યાનો વોર લેવો, કેમકે ગુરુવિના વાન થતુ નથી

જેના ચિત્ત પ્રાપ્તિ મી મળી હોય છે તેઆ મળે તેજ શાસ્ત્રા, પુરાણો મત્રતત્રાદિ વિદ્યાઓ, ધર્મશાસ્ત્રો મતમેદના પ્રવચ્નો મળીગયા હોય પળ તે માજ ગોથા સ્વાધા કરે છે તેમજ યજ્ઞ યત તપ દાન જપ અન તાથ વિગેરેમા પળ ગોથા સ્વાધા કરે છે તઓન અનુમતિ ઉપદેશક ગરુર સ્વરો માર્ગ મળ તો નથી તેમ ઉપરના યદશાસ્ત્રો વિગેરે અનેક વિદ્યાઓ પળ જો તે ગ્રન્થવોધ કે સ્વરૂપાનુસંધાન કરનારી ન હોય તો તે કેવલ શ્રમમાત્રજ છે વકરીના મળાના આવલો જોવામાત્રજ છે તેમ ગ્રન્થવિદ્યા મગરનો સત્રલી વિદ્યા જો વામાત્રજ છે અથવા ગીજો સર્વ વિદ્યા તેરૂપજ છે કેમકે તનાથી કાઈ વધનની મુક્તિ થતી નથી પિતાની આજ્ઞા પાલ તે પુત્ર, પતિના મનવચન-કર્મ પ્રમાણે અનુમતી વર્તે તે સ્ત્રી, અને ચરે વસને મદાય કરે તેજ વધુ, તેમ ગ્રન્થવિદ્યાનો વોધ આપે તેજ વિદ્યા કેહવાય, માટે એવીજ વિદ્યાનો અભ્યાસ રાસવો એ સુલકારક છે

જે મુક્તિનો હેતુ છે એટલે જ મુક્તિ આપે છે તનુ નામજ ચાર કેહેવાય જે શીલ્લામળથી માપ થાય તે શાલ્લામળનુ નામ વોધ કેહેવાય કેમકે જન્મ મરણના અનેક ટુલા છે કે જેનો લાભતા પળ પાર આવે તેમ નથી તેવા દુણો જા ન ટલે તો તે શીલ્લામળને વોધ એવ નામ અપાયજ નહિ જે પુરુષો જન્મમરણને ટાલનારી શીલ્લામળ આપના હોય તેજ સામલ્યા ચાગ્ય છે કોઈ મિદ્ધાન કહે છે કે —

યુક્તિયુક્તમુપોદય વચન ગાલ્કાદયિ ।

અન્યત્તુણમિત્ર ત્યાજ્યમપ્યુક્ત પદ્મયોનિના ॥

યુક્તિવાલુ વચન એટલે જેથી મગ્ય ટલી જાય એવ વચન વાલકનુ અથવા મૂર્ધ માણમનુ કહેલુ હોય તોપણ તે ગ્રહણ કરવ પળ જા તેમી ડલટુ વચન હોય ને તે કદી ગ્રહાનુ કહેલુ હોય તોપણ તેનો સાગ કરવો

જે શીલામળથી લક્ષ ચોરાશીના ફેરામાં પડી અનેક દુઃખ ભોગવ્યાં પડે તેવી શીલામળ કોઈની જરા પણ સાંભળી નહિ. જો પિતા હોય ને તેવી લક્ષ ચોરાશીમાં પડવાની શીમાળ આપે તો તે પિતા ન સમજવો, જો માતા હોય ને લક્ષ ચોરાશીમાં પડવાની શીલામળ આપે તો તે માતા ન સમજવી; સ્ત્રી હોય ને જો લક્ષ ચોરાશીમાં પડવાની શીલામળ આપે તો તે સ્ત્રી નહિ સમજવી, જો પુત્ર હોય ને લક્ષ ચોરાશીમાં પડવાની શીલામળ આપે તો તે પુત્ર ન સમજવો અને ગુરુ હોય ને લક્ષ ચોરાશીમાં પડવાની શીલામળ આપે તો તે ગુરુ ન સમજવો. ગમે તેવાં સગાં સંબંધી કે હેતુ હોય પણ જો તે મોક્ષ ન મળે એવો વોધ કરે તો તે વધાં સ્વરેશ્વરાં શત્રુરૂપ સમજવાં. મળે સગો સંબંધી કે સ્વેહી ન હોય પરંતુ જો કોઈ મોક્ષ મળે તેવી સારી શીલામળ આપે તો તેને માતા, પિતા, માઈ, ગુરુ અને પરમેશ્વર છે એમ જાણવો. એની આપેલી સુક્તિને આપનારી શીલામળનું નામજ વોધ કે-હેવાય.

કદિ એમ શંકા થાય કે મોક્ષવિના માતા પિતાના આદિની શીલામળ ન સાંભળવાને અભિપ્રાય અહીં આપ્યો છે પરંતુ—

માતા ગંગાસમં તીર્થં પિતા પુષ્કરમેવચ ।

ગુરુઃ કેદારતીર્થં ચ સેવેદેતાદિરંતરમ્ ॥

માતા એ ગંગા જેવું તીર્થ છે, પિતા પુષ્કર તીર્થ છે અને ગુરુ કેદાર તીર્થ છે, માટે એઓની નિરંતર સેવા કરવી.

આવા આવા વચનો અને વૃદ્ધોના ઉપદેશો એમની સેવા કરવાનું તથા આજ્ઞા પાલવાનું લખે છે તો તે શું અપમાણ છે? ના તે અપમાણ નથી. તે સ્વરેશ્વર તીર્થરૂપ અને પરમેશ્વરસમાન છ માટે તેની મન-વચન કર્મથી સેવા નિરંતર કરવી જોઈએ. પરંતુ:—

આનુ સમાધાન એજ છે કે વિચાર કરનાથી તે વિરોધ ટળી જાય છે. જે મોક્ષને આપનારો વોધ કરે તેજ માતા, પિતા ને ગુરુ છે. અન તેથી ડલટો જે વોધ કરે તે માતા, પિતા કે ગુરુ હોય તો પણ શા કામનાં? એવી ડલટી શીલામળ આપનારા હોય તેવાં માતા પિતા આદિનું કાંઈ અપમાન ન કરવું, કેમકે તે સર્વ રીતે માન્ય અને પૂજ્ય છે, પણ તેનાં વચન જો સંસારનાં જન્મ-મરણનાં દુઃખ આપે એવાં ને અનેક નરકનાં ચાતનાઓ ભોગવાવે તેવાં

હોય તા તે વચન ઉલ્લખન કરવા જોડે કેમકે તેમ ન કરવાયો આ અમૂલ્ય
તેહ ટૂંકા થાય છે જુવાને પ્રાદ્યાદ્યાજા પોતાના પિતાનુ વચન અકલ્યાણ
કરનારુ હતુ તો તે પ્રાલ્યુ ન હતુ જે વચનથી અકલ્યાણ થાય તેમ હોય
તેવુ વચન જા ન પડાય તા તેથા વાડ દાવ લાગતા નથી વેદેવારમા પળ
પોતાના સ્વાર્થમાટે અકલ્યાણનુ વચન વહેતો લોપવામા કે દોષ નથી તો
પછી પરમાથમા અકલ્યાણ કર એવુ વચન લોપવામા દાવ કેમ લાગે? એક
વિદ્વાન વહાલકે —

અત્રોરપિ ગુણો વાન્યો દોષો વાન્યો ગુરોરપિ ।

પુરુષ પ્રતિબોધાય તત્ર દોષો ન પ્રિયતે ॥

માણસને ચોર આપવા શત્રુના પળ ગુણ દાય તો તને કેહેવો, ગુસ્તો
પળ દોષ હોય તો તને કેહેવો જોડે તમા કઈ દોષ નથી

સારાશ એ સમજવાનો છે કે જે મોક્ષ પ્રાય તવો વોધ કરે તેજ સગો
સવગી અને મિત્ર કેહેવાય આમ કેહેવામા કોઈનુ અપમાન થાય ડ એમ
સમજવુ નહિ

આત્માને જાણવો એવિના વીજો કાર્દ લાભ નથી, કેમકે વીજા જે
લાભ છે ત આવીને પાછા નાશ થઈ જનારા છે ન આત્માને ઓછાવો ગરુષ
લાભ અવિચલ રહે છે માટે તેજ સ્વરો લાભ છે એ આત્મલાભ મેલ્લવા-
માટે ઘણા બુદ્ધિમાન પુરુષો ધરા ધન અને ધામ આદિન ડાહો દીધા ડ
જુવોને રાજા મિયત્રતે પોતાનુ રાજપાટ આત્મલાભનમાટ મેલી દીધુ તે જો
વીજા લાભ કરતા આત્મલાભ વિશેષ ન હોય તા કમ મેન્યાય? વહી એઓ
આત્મલાભ વારના વીજા મિથ્યાલાભમા લલચાઈ રહ્યા તે અતે મહા ટુ ટ
ને પામ્યા છે જયોને સગર રાજાએ પુત્રલાભને સ્વરો લાભ માન્યો હતો
તો તે પળ તરત ટલ્લી ગયા રામને પરિવારનો લાભ સ્વરા લાભરુપ માન્યો
હતો તેપળ તરત ટલ્લીગયો રાજા ત્રિપા [નદપે] દ્રાસનના લાભને સ્વરો
લાભ માન્યો હતો તો તે અજગર થઈને પડ્યો એમ વચાય છે માટે આત્મલાભ
ધર વીજા લાભમા લાભાવુ તે સોટ છે કેમકે વીજા મિથ્યા લાભમા લો
ભાવાથી આત્મા વેગલો થાય છે જેમ કોઈ પુરુષને પૂર્વજિજ્ઞાસા સરફન ગામ
જવુ હોય તેનો વિચાર કરી રાતે સૂઈ રહે અને સવારે ઉતાવળો ઉઠાયો
દશમોવાડ થાય એટલે ઉલટો પશ્ચિમ દિશા મળી ચોપથી ચાલવા માટે

મનમાં તો એમ જાણે કે જેટલું ચાલીશ તેટલો પંથ ઓછો થશે પણ ઉલટો જે ગામ જવાનું હોય તેનાથી તો છેટું પડેતું જાય છે, કારણકે દશમોવાડથી તે ઊંધો ચાલ્યો જાય છે તેમ આત્મલાભવિના કે આત્મજ્ઞાનવિના જે જે લાભ માટે પ્રયત્ન કરવું તે આત્માને દૂર કરાવનાર હોવાથી મોટી હાનિ કરનારું છે. એ હાનિ જેવી વીજી એકે હાનિ નથી. આત્મજ્ઞાનનો હાનિ એજ સ્વરેસ્વરી મોટી સ્વેદ અને આત્મજ્ઞાનનો લાભ એજ સ્વરેસ્વરી મોટો લાભ છે અને એટલા હેતુથીજ આત્માને જાણવો એજ લાભ છે એમ કહ્યું છે.

જેણે પોતાનું મન જીત્યું હોય તે જગતને જીતે છે. સ્વર્ગ આદિક જે ચૌદ લોક છે તે જગત્ કેહેવાય છે જે કાંઈ સંકલ્પ વિકલ્પ આપણને કરાવે છે તે મન છે એનું સ્વરૂપ આગલ્ કેહેવાઈ ગયું છે. એ મનને પ્રણવનો અભ્યાસ કરી જીતવું જોઈએ. મન જીતાયું ત્યારે સમજવું કે જ્યારે તેમાં કાંઈ સંકલ્પ ઉત્પન્ન થાય નહિ. જેને ઉન્મુત્તી અવસ્થા વ્યાપી ગઈ હોય તેણે ચૌદ લોકને જીત્યા સમજવા પરંતુ ચૌદ લોક જીત્યા છતાં મન ન જીતાણું હોય તો કાંઈક સંકલ્પ ઊઠી ચિંતા ઉપજાવે, અને મનજ જો વરોવર જીતાયું તો પછી ચૌદ લોકનો ભાસજ થાય નહીં ; કેમકે એ લોક મનના કલ્પેલા છે. આટલામાટે જેણે મન જીત્યું તેણેજ સર્વ જીત્યું છે એમ સમજવું. મન જીત્યાવિના વીજું સર્વ મિથ્યા છે શ્રીધામવતમાં લલ્યું છે કે જ્યારે હિરણ્યકશિપુએ પાંતાના પુત્ર પ્રલ્હાદજિને ' મેં ચૌદ લોક જીત્યા છે માટે હું વલ્લિયો છું ' એમ કહ્યું ત્યારે પ્રલ્હાદજિએ કહ્યું કે જો તમારું એક મનજ તમે જીતો તો સ્વરા વલ્લિયા અને મન ન જીતાય તો મહા કાયર અને સદુષ્ હરાવેલા છો કેમકે મન જીત્યું હોય તો સર્વ ઘેર વેઠાં વેઠાં જીતાય છે. આટલાસારું કહેલું છે કે જેણે મન જીત્યું છે તેણેજ જગત્ને જીત્યું સમજવું.

શૂરાન્મહાશૂરતમોસ્તિ કો વા

મનોજવાણૈર્થથિતો ન યસ્તુ ।

પ્રાજ્ઞોતિધીરશ્ચ સમસ્તિ કો વા

પ્રાપ્તો ન મોહં લલનાકટાક્ષૈઃ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ,

શિષ્ય—શરવીર કરતા મોટા શરવીર કોણ ?

ગુરુ—જ કામના પાળાયા વીધાયો નહિ તે

શિષ્ય—પ્રાજ્ઞ આધાર ને સમ કાળ કહયાય ?

ગુરુ—જ લલનાના કટાક્ષોથી માઠ ન પામ્યો ત

ટીકા

જ્યારે પુરુષ કામાતુર થાય છે ત્યાર અતિ વિવ્હલ થઈ જાય છે

અને નાચ માણસની પામે પીનની પઠ ઝરગરે છે કામ પુરુષ મહા ચલિયો હોય, માત્રી માત્રી લઢાખોમા જિયો ગોય, પટુર તરવાર ન પાળના વરમાદ વરસતા હોય તમા મામ પગલ ચાલનારો હોય અને શરીરમા અનેક યા વાગ્યા હાય તો પણ તેની વચ્ચાન નહિ ગણીન શૂરાતનયા શત્રુ સાથ લઢ્યા હાય તોપણ તે શૂરવીર પુરુષ જ્યાર યુદ્ધમાથી ઘેર આવ્યો હાય ત્યારે તે કામના વાળથી મગ્નન સ્નાને આવીન થઈ જાય છે આ વચ્ચે તેનુ શૂરાતન કોણ જાણે ક્યાઈ ઉઠી જાય ડ ન ટાપા વોલ થઈ જાય છે આવી રીતે મોટા મોટા શરવીરોને કામના વાળ વિવ્હલ કરી નાચે છે ગમે તેવુ શૂરાતન હોય તોપણ તેની આગલ ગલી જાય છે માટે સ્વરો શૂરવીર તો તજ કહયાય કે જે કામના વાળથી પણ વિવ્હલ થાય નહીં ગમે તેવો શૂરવીર હોય તોપણ જા કામના વાળથી વીધાઈ જાય તો તે શરવીર ન કહેવાય અને ગમે તેવો શરવીર ન હોય તોપણ જ કામના વાળથી વીધાતા નથી તે સ્વરો શૂરવીર ડ અને દટલાજમાટે કામના વાળથી ન વીધાય તે શૂરવીર છે એમ કહ્યુ ડ

જે પુરુષ લલના કેહેતા સ્ત્રીના કટાક્ષ કહના નયનરૂપ વાળોને દેખો મોહ નથી પામતા તે પુરુષ પ્રાજ્ઞ, તજ પુરુષ ધીર અને તજ પુરુષ સમસ્ત વૈરાગ્ય અને સ્વગુણ સંપન્ન સમજાય શ્રી મર્તેદારિ કહે છે કે —

તાપદેવ કૃતિનામપિ સ્ફુરત્યેપ નિર્મલત્રિવેકદીપક ।

યાપદેવ ન કુરગચક્ષુષા તાદ્યતે ચટુલ્લોચનૈશ્ચલ ॥

*કામ ન મણિર માળાના અદર્ય ૧૩૭ છે તેમજ પ્રાણનાના મણિમા વ્યાપી ગયા છે કીજા પહાડના પશુ તો સે વ્યાપી જાય છે પણ આ મણિર ૧૬૫ના શુભન કોત્રે વુ કમળ છે એ જોતવાના સંપન્નરૂપ આ મનુ ય દ છે તેમા વાજા સાધનો જે જોડે તે વિનયુવેમરયા મે લ્હા પાયાય છે એમા કામન વસ્તુ કોને જે તર્ક વાળમાં પ્રાપ્ત ન પામ્યા તજ સ્વગ મગ્નના વેદેવાય ન તજજ સંઘટ્ટ જીત્યુ કહેવાય ને સમ ન થયુ તે ગમ તેટલા તાત મટવનાર વાળ પણ જોરુ નમા

વેરાગી, યોગી, અને તપસ્વી આદિ પુરુષોનો નિર્મલ વિવેકરૂપી દિવં
 સ્વાંસુધી રહે છે કે ડ્યાંસુધી હરણ જેવાં નેત્રવાળી સ્ત્રીએ નેત્રથી ઝપાટો માર્યો
 ન હોય.

ધીરની, ધીરતા. વીરનો વીરતા, ગંધીરની ગંધીરતા, ને વિદ્વાનની
 વિદ્વત્તા કામનીઓના કટાક્ષની આગળ વિવેક સહિત કોણ જાણે
 ક્યાંઈ ઉઢી જાય છે મોટા મોટા પ્રતાપી પુરુષોનાં પવિત્ર ચરિત્રને એ
 કટાક્ષે કલંકવાળાં કર્યાં છે. એ ઝપાટામાંથી વચી જવાને મગ તજવા
 શિવાય વીજો કશો ઉપાય નથી. જો સંગ રહે તો મોહ લાગ્યા વગર
 રહેતોજ નથી. ગમે તેટલું વાંચે ને ગમે તેટલું સાંભળે તથા ગમે તેમ વોલે
 પણ ડ્યાંસુધી સંગ નથી તજાયો સ્વાંસુધી તે એકે સાવ સાચું મનાય
 નહીં. સંગનો ત્યાગ કરવો એ સત્પુરુષનો માર્ગ છે. કેટલાક દગલ-
 ઘાજ પુરુષો વીજાઓને સંગ ન કરવાવિષે તથા સ્ત્રીના દોષવિષે સ-
 મજાવે છે પણ પોતે સંગ મેલતા નથી. કોઈ સ્ત્રીનો સમાગમ હોય તો
 તે ભક્તિવાળી છે તેથી સેવા કરવાને આવે છે એમ કહીને ઉડાવી
 દે છે. જો સેવા કરવાનેજ સ્ત્રીયો આવતી હોય તો ભાવવાળા પુરુષો
 ક્યાં થોડા છે કે સ્ત્રીઓ સેવા કરે ? આવા ઉપરથી આછા પણ
 માઠીલી કોર જેને સ્વરો વોધ નથી લાગ્યો એવા પુરુષો સંસારમાં વૃઝ્યા
 પડ્યા છે એમ સમજવું. એવાની પાસે કોઈ દિવસ ક્ષણમાત્રપણ જાવું ન જો-
 ઈએ. લક્ષ્મીથી કે વિદ્યાથી જે મોટા મનાતા હોય તે સ્ત્રીના સંગી હોય તો તેની
 મોટાઈમાં મોહ પામવો નહિ તેમ તેની નિદાપણ કરવી નહીં. એનું કૃત્ય એ
 જાણે. એમાં આપણે શામાટે નજર રાખવી ? સત્પુરુષનો મારગ કે ગ્રંથ તથા
 શાસ્ત્રની પરનાલિકા લખાય નહિ. પોતે પોતાનો વુદ્ધિથી વધું સારું નરતું
 સમજી લેવું ને કોઈના ગુણદોષ જોવા નહિ. પાધરે મારગે ચાલવાથી ઢે-
 કાણે પોચાય છે. જેઓ સ્ત્રીના સંગી થઈજાય છે તે વિચારા શુ કરે ? ઇ-
 ન્દ્રિયો મહાવલ્લવાન છે તેને દમન કર્યા વિના તે વશ રેતી નથી. ઇન્દ્રિયોનું
 દમન ન થતું હોય તેમાં વળી મહાંતપણાંનેલીધે મિષ્ટાન્ન खावा મળે અને
 સ્ત્રિયોપણ મહાંતપણાપર મોહ પામી સેવા કરવાને તથા ઉપદેશ લેવાને
 આવે. સેવા કાવા અને ઉપદેશ લેવા આવનારી સ્ત્રિયોને ઉપદેશ દેવાં
 પરિચય વધે એટલે પછી એકાંતે રહેવા માંડે. સ્ત્રી એકાંતે રહી એટલે મહા
 વળીયો કામ દેવ તરતજ મનને વિવિદ્ધ કરી નાંખે છે અને મન વિવિદ્ધ થયું
 એટલે પછી અધર્મ થયા વગર રહેજ નહિ. (અપૂર્ણ.)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

કુસ્તક ૧૮ મુ

ચત્ર, મનુ ૧-૧૬

અક ૬ દે

॥ ચતો ધર્મરત્નો જય ॥

મતિને સનાવનાવિપે પદ

(કાફી)

વરા યા મતિ વેની વેની રે-ર

જાણુ છે ધન જન મેની રે, - ૧૧૦ ટેક*

ધામ ધરાદિક કામ ન આવે, ગામ બગાચા બેની રે, - ૧૧૦

પુત્ર કનક કુટુંબ કળીવે, ૨ ઠાવાને ઠેની રે, - ૧૧૦

અહિ રેગે અતે આ તા ૧, ચના નર રચેની રે, - ૧૧૦

વિષ જવા આ વિષમ વિષયમા, ખેન ધણા તુ ખેની રે, - ૧૧૦

શુ આમા તાર તુ દેખે, હે પામગમા પેની રે, - ૧૧૦

સ્વપ્ન અને મૃગજનના જવા, ગતિગે નુ ને રે, - ૧૧૦

કેમ ચડી છે ફેકટ ફે, વાટે ધાટે વેની રે, - ૧૧૦

જન્મમરણ મટવાની રીતિ, મમજનુ બહુ સેની રે, - ૧૧૦

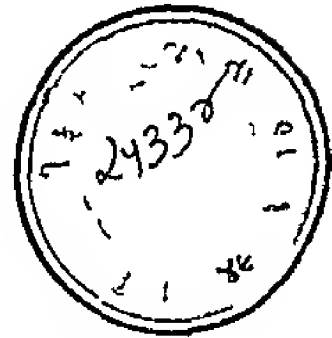
વિનય વિવેક નિચાર નિસારી, છક મા ઝેડ છકેની રે, - ૧૧૦

માર તાર તુ મેવીને, પ્રભુચપ્પે યા ચેની રે, - ૧૧૦

તોડી દે તુ તત્વનિચારે હુપદ ગગ રસેની રે, - ૧૧૦

શમ હમ સાધન હાથ કરી લે, જન ન જનખેની રે, ૧૧૦

કેશવ હરિને સન્નિવાવેથી, ઠોડ ન આ તક ઝેની રે, - ૧૧૦

* ટેકને આરંભે રે લખ લખ । પછી ગમે ત રાગમા । તી રીતે બોનારો

॥ કુસપ અને ફેજના કારણરૂપ ત્રિપુટી

(સગવ પાઠે ૧૦૦ થી)

આપણા આ ગરીરનો પણ ભોલો નથી તે તેનાથી મેળવેના નન
તુ મમત્વ બાની સખનમા શામાટે કુસપ રાખવો ? કેમકે સોઇની અ ૧

જટલુંજે સાથે તો આવવાનુંજ નથી. ધન વસ્તુ કાં તો અપાય, કાં તો ભોગવાય અને કાંતો લુટાઈ જાય એવી છે. પોતાના ભાઈ ભાંડુથી છાનું રાખેલું ઠ પોતે મેળવી ખીજને નહિ આપતાં એકઠું કરેલું ધન છેવટ તો પારકુંજ છે ત્યારે પેલાંથીજ તેને પારકુ કરીને કુટુંબમાં સપ અને સુખની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. આ સ્ત્રી મારો, આ ભાઈ મારો નહિ, આ મારી પુત્રી મને અનુકૂળ છે, આ ભાઈની સ્ત્રી મારાથો વિરૂદ્ધ છે, વિગેરે ધનથી થયેલા અવિવેકથી થનારા વિકારો ઝાળખીને છોડી દેવા જોઈએ. આપણે માખાપનું માન ભૂલિયે છિયે, પરોણાની પૂજ્યતા ભૂલિયે છિયે, સારાસારનો વિચાર ભૂલિયે છિયે, દુઃખીનું દુઃખ વિસરિયે છિયે, ધર્મ ઉપર ઢાકણ વાળિયે છિયે, મર્યાદાને મારી નાંખિયે છિયે, સંબંધનો બંધ વાળિયે છિયે, અનાચારને અંગીકાર કરિયે છિયે, દુરાચારમાં દોષ દેખતા નથી, સદુપદેશો સાંભળતા નથી. સુજનોને મળતા નથી, પાંશરે માર્ગે વળતા નથી, હરિભજનમાં હળતા નથી, ગુણ જોઈને ગળતા નથી, સેવાનુરૂપ ફળતા નથી, ધર છોડીને નીકળતા નથી, પવિત્ર વચનમાં પળતા નથી, ભાઈ ભાંડુમાં ભળતા નથી, રાગ દ્વેષ શિવાય ખીજું કશું રળતા નથી, એ સર્વ અવિવેકથી થયેલી ધનાંધતાનેલીધેજ. આવા ધનથી કુસંપ અને ક્લેશ થાય એમાં નવાઈ શી? ધને ઘણાયને ધૂળ ભેગા કર્યા છે, ઘણાયને ધૂડ જવા કર્યા છે, ઘણાયને ફૂડ ભેગા કર્યા છે, ઘણાયનાં સૂડ ઢાઢી નાંખ્યાં છે, ઘણાયને ઝુડ વળગાડેલાં છે, એ ધનથી કુસંપ અને ક્લેશ થાય એમાં નવાઈ શી? ન આવવાના વેહેમ આવે છે, ન કરવાના વિચાર કરાય છે, અને ન થવાનાં કામો થાય છે તે ધનથીજ. ધન એટલે અમુક સખ્યાનું નાણું એમ કાંઈ નથી. એક કોડીથી માંડીને અસંખ્ય સોનામોહોરો અને તેને અંગે થયેલા વૈભવો તે સર્વ ધનજ છે. ચક્રમકમાંથી પડેલો તણખો પણ અગ્નિજ છે, અને કુંભારનો નિસાડો ઠ ચૂનાની ભડી એ પણ અગ્નિજ છે. પણ એટલું છેઠ સખ્યાના પ્રમાણમાં તેનું જોર જણાય છે ઘણાં રાજ્યો પાયમાલ થઈ ગયાં, ઘણાં કુટુંબો કુટાઈ મુવાં, ઘણા વિદ્વાનો દયાઈ ગયા, ઘણા દેશો લુટાઈ ગયા, અને ઘણાએ લોઢો ધવાઈ ગયા એ સર્વ ધનને માટેજ આવા ધનથી ગમે તેવા સંબંધમાં, કુટુંબમાં, જ્ઞાતિમાં, દેશમાં અનુક્રમે ક્લેશ થાય એમાં નવાઈ નથી. ન થાય તોજ નવાઈ છે. આવી નવાઈનો અનુભવ કરનારા મનુષ્યોનેજ ધન્ય છે. અને તેઓજ મનુષ્યગણ-

નામા ગાનાને પાન ૩ વાગે આશ્વિનનો એ ૩ આ વાતની ખમ
જતા પાન તગતા મુત્રાયામાં પેઠે મૂક નહિ જતા મૂક થયેના ધનથી થતા
નો અધવાને તામે થઈ મનુ' ૧ ૮૦ માં મધ્યમતા ૨ તા નથી મા ૩ પદ
ધર્મી પેઠે મમત્વથી મદ ઉત્પન્ન કરનાર મનહારની પ્રાપ્તિનેના
ધનપાતાના અભિમાનનાળો પોતાનાને પાગા કરતા અમ નથી વિચારે તો
દે જને દુ પોતાનું કરા માનુ છું તે કરા મા ૩ ૨ એ પન પડી ગો ફેર
મારે તેની ક્યા કરી ખમ ૩ ૨ એ ખમ દોય તો કુમ્ભ દે કનેમ
સાચા સા માટ ૨ એ નારે શુ કરીયે! ખમ ૩ જતા પાન ધાનશોગ
કુમ્ભનેથ થયા વગર રહેતો નથી, અને કુમ્ભનેગનેનારે ૧ પીને બેનસાનો
વખત આવેના નથી અહો દેવ અવાન' અવ બાને નહિ ગાગાર ગમે
નહિ, કાર્યાધાય મુગ નહિ, ગરીબ કુમ્ભ તથા મુદ્ધિ ન થતો જાય, ૧
ગાર જોડે થતો જાય અને સ્વાર્મીઓ ફેનીને ખાધ જાય તોપણ કુમ્ભ
મા લાગેનો માપુ ૧ ઉપમાથી ઉઠતો નથી, અને પોતાનાને પોતાના
કરનાનું મમત્વતો નથી ખમ ૧ રી પડતા કે એટલું મનુ દુ ખ જાએ
કુમ્ભ અને જોડને દેમ ડોકતા ૧ દિ દોય ૨ આવા મનારો જોડનેજ મગા
ના મગમમા વેગાય પામેનાઓએ ગગદેય દુ કરનાનું મધુ લો અહો
જે ધનને આના મર્મ મમાના વ્યવહારો ચાને છે, જે ધન ઉપર મનુ' થો
નુ જના છે, અને જે વાનડે હજારો પૌંપમર કરવા દોય તો થઈ શકે
છે તેજ મન ફેરના દેવા અનર્મીમાં ખાતા છે, દે જી ગાતી ૧ ૧
ગતી થા આ મન ૧ ત્રિપુટીનું એ જગ દોય તે ત્રિપુટી દેમ સુખે
મેમના દે

મીનુ અગ આ ત્રિપટીનું સી ૩ સામાન્ય સીજનિને મર્દો સી
શબ્દ લાગુ પડતા છે તોપણ મમત્વથી જને માત્રી લાધેના દોય જો
પાપિત્રદાન કરી લાવેના દોય તેને અદ્વીયા વિશેષ નાનુ પડે છે સી
ઓ ૧ સત્પાત્રતા ઉપર વિચાર કરીએ તો આશ્વિન થયા મગ દમ નર્દા
સી છે તેજ સર્વ સુખનો આધાર છે, ગાતાનો પેઠે માન્યત ખાતા છે,
મિનની પેઠે હિનોપદેગ દેતા છે, આ ૧ પેઠે કામ કરી દેતા છે, ૧
સુખભોગની વખતે તથા દુખભોગની વખતે મનુ અગ થઈ ૧ નાર
છે પરંતુ આ યોગતા તો અપના માન છે, કમ્ભ સી પાન એનો ૧
ત પોતા પામે આવ્યો એટલે સનમાત્રી ૧ દિગી પેઠે મુગનો ૧

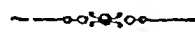
કરી દે છે. રાસ્ટ્રામાં એમ લખ્યું છે કે નદી જમ સહવાસથી સમુદ્ર જવી થઈ જાય છે તેમ સ્ત્રી સહવાસથી જવો પુરૂષ હોય તેવા સ્વભાવની થઈ જાય છે. આમ છતાં એ એવી તો પ્રખ્યાત છે કે પુરૂષને પોતાના જવા સ્વભાવનો કરી નાંખે છે. એ સ્ત્રીરૂપ ભૂતને આધીન થયેલો માણસ, માખાપને ભાઈ ભોજાઈને કે ગમે તે ગુરૂજનને દેખતો નથી. બુદ્ધિનો પારદાન ખતી ગયેલો મૂઠ પુરૂષ, દેવાર્યન ભૂલી જાય છે, ધર્મ કર્મ વિસરી જાય છે, અને રાતદિવસ એનાજ શ્રવણ-કીર્તનમાં આસક્ત ખતી રહે છે. આજ સસરાએ રાડ નાંખી, આજ કાકાજીએ કાણ કીધી, આજ જોડે હોઠ કૂકડાવ્યા, આજ દેરે દુઃખ દીધું, આજ સાસુએ સુવા ન દીધી, આજ નણું-દે નાક તાણ્યું, આજ જઠાણીએ મેણું માર્યું, આજ ભાભીજીએ ભુખી રાખી, એમ મિશ કાઢીને કાંઈ થયું હોય નથું હોય તોપણ અને વાજખી થવા જટલું થયું હોય તોપણ તે મોહની પૂતળી સવળું પ્રસંગ મળે ત્યારે કે સુવા વખતે ઘણીના કાનમાં ભરે છે. શ્રમથી થાકેલાને વિવેકવચનથી શાંત કરવો કે તેની આજ્ઞાને અનુસરી આરામ લેવા દેવો તેનો સર્વ વિસરી જઈને આવી કુથળા કરવામાં અધરાત સુધી જગાડે છે. આવી વાતો સાંભળીને સોણામાં સુતેલો માણસ જમ જીવતો છતાં હુ મરી ગયો એમ ઉંઘથી માની લે છે તેમ મમત્વ અને અજ્ઞાનથી પોતાનું કાંઈ વિપરીત થઈ ગયેલું માની લઈ ભૂતભરાએલાની પેઠે જમતેમ જોડવા મંડી જાય છે. માતાની મર્યાદા રાખતો નથી, પિતાનો પ્રતાપ વિચારતો નથી, ભાઈનો ભાવ જોતો નથી, અને અવિવેકનો આગાર ખતી નિરતર ધમસાણ મચાવે છે. અને એમ થાય એમાં નવાઈ પણ શી છે? સ્ત્રીનેયોગે, આંખ હોય તોપણ અંધ થાય છે, કાન હોય તો પણ બેરો ખને છે, ચતુર હોય તોપણ મૂર્ખ ખને છે, વિદ્વાન હોય તોપણ વિકલ ખને છે, મર્યાદાવાળો હોય તોય ગુ અમર્યાદ ખને છે અને અસત્ય, સાહસ, માયા, મૂર્ખતા અને લોભાદિક સ્ત્રીજોના સ્વાભાવિક દોષો પણ પ્રેમનેલીધે જાણે કેમ પોતેજ તેના ચિન્હરૂપે ચકળ કર્યા હોય તેમ દેખાડી આપે છે. અહો! લોહચુંબકની પેઠે ચોટી રહે-નારી તે પૂતળી હજારો વખત કરેલી ચાકરી કણમાં ધૂળ ભેળી કરી નાંખે છે, પોતાના સ્વાર્થમાટે હિતાહિત વિચારતી નથી, ઘણીને ઢીંગલા જવો કરી મેલે છે, અને મીઠા મીઠા શબ્દોથી મન હરણ કરી લઈ ફેસ-લાવે છે તથા મહા દુઃખ આવી પડ્યું હોય તેમ ધરની આડી અવળી

વાતો સમજની ધણીને ૧૨૨ ઘેશ જોવો કમી મેને છે એના મગી
 શી પ્રમળતા ।। બાપ દીધરા આયે અને દીકરો બાપ માયે, સમરો ન
 માર્ડ માયે અને જમાર્ડ સમગ માયે, મોટો ભાર્ડ નાના ભાઇ નાથે અને
 નાનો ભાડ મોટા ભાઇ સાયે, ઉભર ગહે છે, કઠોર વચનો કહે છે,
 અને ધાનને ધૂળ કમી નાથે છે મજ્જાઓના મજ્જા ગયા, કીર્તિ
 વાળાની અપકીર્તિ થઇ, દેશનો દુર્દશ થર્ડ, અને ધનનાન લોઠા ગણ
 વગડામા ગજી મુત્રા એ મધુ એનાજ પ્રતાપે એના વચામા
 લોભાય નહિ, એના પ્રપચમા કસાય નહિ, એના અતરમા સમાય
 નહિ, એના આદર્શી લજ્જાય નહિ અને પ્રેમ દેખાડના હરખપ-
 દુડો યઇ પથરાય નહિ અને નીચ જગતમા કમ માયે જાણ્યો
 હશે : એનુ અગ્રશ, એનુ કીર્તન અને એનુ દર્શન સન ત્રિવેક્રિયાગે
 જુલાવે છે તો પછી સહનામની વાતજ શી કમી નાની અનસ્થાએ ન
 માખાપના પ્રીતિપૂર્વક સેના કરતા હોડએ તેની આકુ પણ ઉતરતુ ગમે
 નહિ, જ ભાઇઓની સાથે રુદ્ધ અત કગણે ગમતા જમતા આનંદ કરતા
 હોઇએ તેનુ મોહુ પણ જોનુ ન ગમે, જનો ઉપર આપણો દેહ અર્પણ કરી
 દેના તૈયાર વતા હોઇએ તેને કાઇ પણ આપનાનુ મન ન થાય, જને
 પોતાના માન્યા હોય તેને બીજાના મનાય અને જનેમાટે પોતાનુ
 જન્મવુ હોય તેને જુલો નઇ બીજનેમાટે ગણાય, એ સર્વ સીના મહ
 વાસથીજ જાણતા હોઇએ કે તે અનિવેકી છે, મધુ મૂખ છે, ખોદુ
 કહે છે, દબી છે અને આપણુ હિત કરના જતા જમણુ જગાડે છે તોપણ તનુ
 કહેણુ કરી આપવાને કુદુ ગમા ગમે તેવો કનેશ થાય પોપા પગલુ ભર્યા
 વગર નથી આનતુ, ત્યારે જાપતા ન હોઇએ તેનુ તો પછી કહેણુજ રુ
 એને કેમ અમુક વચ નથી, એને કેમ આજીવણ નથી, એ રોડી કાગ ક
 બીજ કેમ બેગી રહે, એને કેમ કાઇથી કાડ કહેનાય, મારા માણસનુ કેમ
 નામ લેવાય, એવા નિચાે કરી ગાગક મતિનો પુરૂ પળ । હોય ત્યા કને
 શનુ ગાડ લાલુ કમી પોતે દુખ વેડે છે અને બીજને દુખ આપે છે આમેય
 બાળક અનસ્થા કે યુવાવસ્થા એ અનિવેચનુ સ્વય છે તેમા વળી સીનો
 સહવાસ થાય એટલે વઢકણી વૈએ દીકરો જાણ્યો એ કહેનત નેવુ થાય,
 પછી તે જમીન અસ્મા । દેખેજ કેમ : પાણિગ્રહણતા નમધ વગગના
 બીજ સીજનો પણ ન જ મગી પોતાના વચન ઉપર નિધા ।

પરાધ કરવાથી કુસંપ થાય તો તેમાં ખેદનું કારણ કાંઈ નથી. સ્ત્રીને સંયોગે કુસંપ ક્લેશ થાય એમ કાંઈ છેજ નહિ. એનું પણ ધનની પેઠેજ થાય છે. જ્યાંસુધી સ્ત્રી હોય નહિ ત્યાંસુધી તેને મેળવવામાટે અનેક ક્લેશો સહન કરવા પડે છે ! મેળવ્યા પછી તેની સંભાળમાટે અનેક પીડા સહન કરવી પડે છે અને આવીને ગયા પછી પણ અનેક આધિ વ્યાધિ તથા ઉપાધિ ઉપજવે છે. એ આદિથી અંતસુધી વિચાર કરવાથી પ્રત્યક્ષ જણાઈ રહે તેવું છે. આમ ત્રણેય સ્થિતિમાં ક્લેશ કરાવનાર સ્ત્રીવસ્તુ ધનની પેઠે ધિક્કાર કરવા યોગ્ય છે તોપણ કાંઈ ઇશ્વરની અદ્ભુત માયાનેલીધે ધનની પેઠેજ તેને જાણે ઠમ ક્લેશના પ્રમાણમાં કાંઈ વધારે તેની પાસેથી બદલો મળતો હોય તેમ ગ્રહણ કરીએ છીએ. અને વખત આવ્યે મરિયે પણ છીએ. અહો ! દેવી અનિર્વચનીય ગુચવણી ? દેખતાં ભુક્ષાય, દીવો લઈને કુવામાં ઉતરાય અને ઝેર સમજ્યા છતાં અમૃતની પેઠે લેવાય એ ભૂલવણીમાં દેવદાનવો પણ પતંગની પેઠે ભુસાઈ ગયા પણ ફેરફાર ન થયો તો આપણે શું કરવાના હતા ? નાના, એમ તો નહિ. પેલું અંગ ધન અને બીજું અંગ સ્ત્રી ગમે તેવા ક્લેશનું મૂળ છે તોપણ અભ્યાસથી વિવેકબલને લીધે તેનો સહુપયોગ અને તેની સહાયથી સુખ મેળવાય તો ખરું. એના પણ દાખલા કાંઈ કાંઈ મળશે ખરા. પણ એટલું તો નકી છે કે તેને અગે આધ્યાત્મ અધિભૂત અને અધિદેવ તાપ દેશકાલ અને પાત્ર પ્રમાણે થવા સંભવિત છે તે તો ટળવાનાજ નથી.

અપૂર્ણ.

વેદધર્મસમાને વક્ષીસ.

પ્રખેતારા નાગર ગૃહસ્થ રા. રા. વૈદરાજ જટારાંકર વિકૃતજીએ, પોતાનાં પત્ની સૌ. મણિકુવરના મરણ પછવાડે પ્રુણ્યાર્થે રૂ. ૧૦ હસ આ સમાના ધર્માઉ ફંડ ખાતે બક્ષીસ કર્યા છે. તે કાર્યભાર મંડળીએ માન્ય રાખ્યા છે.

એજ ગૃહસ્થે વેદધર્મસમાની સસ્કૃત પાઠશાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થિઓની શીઘ્ર કવિવર શાસ્ત્રીજી ચંકરલાલ માહેશ્વરપાસે પરીક્ષા લેવાની પ્રુસ્તકનું ધનામ વિદ્યાર્થિઓને આપ્યું છે.

પુનરુદ્ધાહરિષે વિચારના પત્રનો પ્રત્યુત્તર

(સમઘ પાને ૧૪ થી)

દુર્લ્ભો દુરો તે તો હુમણાંની અને પછીની બેથ સ્થિતિમાં બોલવું યોગ્ય ધાગે તેમ બોલવો, તોપણ વ્યવહારને અનુ-ન માર્ગ તમે અગી કાર કર્યા પછી બોલે તો તે અમામર્થી સહન થાય પણ તે પેહેના બોલે તો તે મહન થવું કઠણ છે ભવા, ૧ તે નાત ન ગણકારિયે, પણ સમજી વિદ્વાન 'સ્નેહી પણ તમે ધાગી ગએના પ્રિયાને બહુ કાપણમએના નથી લેખતા ત્યારે તેને તો સાચા લાગે તે માર્ગ ચક્રણ કરવોજ જોડએ બ ધાના વિચાર ખોટા અને તમારે એકતોજ નિચાળ ખરે એમ માનવાનો આ કાલ નથી આ તમારી યોગ્યતા પણ ૧૫૦ સાચો માર્ગ તો એજ છે કે દુર્લ્ભ કે મજાન દોડ પપુ નિ કે નહિ કે હમે નહિ અને ત જો વિવે કથી વિચારો તો તમે ધાગે છે તે કરતા અમે કહિયે છિયે તે વધારે સુ ગમ છે ૧ માનો તો કી જીવે પરીક્ષા, પછી જો તેમ ૧ લાગે તો તમે જ અપમાન ક રો તે અમે સહન કર્યુ

નની સ્થિતિ બનાયા પછી પેટેવી પ્રજા દુ ખી ન ૮ થાય એવી ખાતરી તમને કાલયોગથી બનતા બનાવો જોઇને થાય ૧૬ એ સમપિત છે, પરંતુ આગળ પપુ લખ્યું છે અને અહીં પણ લખિયે ઊંચે કે એ વિષે જ્યારે દુ ખી ન ૮ થાય એમ ખાતરી નથી થતી ત્યારે મુખી નજ થાય એવી ખાતરી પણ ની ગીતે ગાખી શકાય ૧ નજ ગાખી શકાય અને એટલામાટે એ પ્રતિમન તો અવગવી ઠડી જાય તેમ છે પ્ર નના સારા ઝમ હોત તો આ દશા આનત નહિ એ વાત મગગ છે, પણ તેટલામાટે હવે પછીના કર્મ પણ તેના માગજ નથી એમ શી ખાતરી ૧ એ તો બધુ નાળિયે છે, માટે તેને તો સાજજ ૮૮૫૫ આપાની ગીતમાત નિગેરે ઉપર નજ કર્યુ તો નની સ્થિતિથી પ્રજા મુખીજ વરો એમ ખા તરી થાય છે સસારમા બાપા બગ્યા તો સદુજે ૮ અને મહુજે એક જાગ બોલાવે, પણ મા વગરના બાનકતી ગમે તેની આગી સ્થિતિ પણ કેવી દયામણી છે તે તમાગથી અન્યથુ ૧થી ગીત મામામ વી સાક ખનગની વાડ લઇને તોપણ તે ૮૮૫૫ સાગમા ૧૫૦ અને માતા મુખે રાટવો આપી અપકતા ગ્રહિતા મેને તોપણ તે મહુ પુષ્ટિકાર થાય

છે. એના અંતરનો પ્રેમજ તેનું પોષણ કરે છે; પણ તે માતાનો વિ-
યોગ પડતાં તેને જો ઉપમાતા મળે તો તેપણ તેનીજ ગરજ સારે છે.
અને વળી તમારા જેવા પાત્રના સંબંધમાં આવેલું માણસ પ્રથમના અંધાંગ
જેવુંજ થઈ તે પ્રજામાં પોતાની મમતા બાંધે તો શું પૂર્ણ સંતોષ ન થાય !
પૂર્ણ તો શું પણ વધારે પૂર્ણ સંતોષ થાય. તમે હજી કંઈ પણ જાતની
તેવી સ્થિતિ નથી ભોગવી તેથી સ્વાનુભૂતિ નહિ હોય, પણ જગતના દાખલા
ઉપરથી તો સર્વ સમજવું જોઈએ કે બાલકને માતાની બહુ જરૂર છે; માટે
સમય હોય તો તે સંપાદન કરવામાં કશો બાધ નથી. તમે તો ગમે તેમ કૃત્યા
કરો કે પરદેશ વેઠો પણ આ વગરનાં બાલક દીન મુખે જ્યારે આંસુ પાડે
ત્યારે તેનું કાણુ સાંભળે ! સાંભળે તોપણ અંતરનો ભાવ કેમ આવે અને તે
પણ આવે તોપણ બાલકને એમ કેમ થાય કે અમે માતાનું સુખજ અનુ-
ભવિયે છિયે. બાલકને ખેસવા ઉઠવા રમવાનું સ્થળ માતાજ છે. તેમાંપણ
પુત્રિપ્રજાને માટે તો માતાની ધણીજ જરૂર છે. માટે તમારા સુખમાટે
નહિ તો તમારી સ્વાભાવિક બાલક ઉપર દયાની ખાતર પણ ગરીબ અને
નમાયાં પુત્રિમાટે માતાની જરૂર છે તે કાંઈ તમારા એકલાથી પાર પ-
ડશે નહીં. જનેતા તે જનેતાજ છે તે વાત ખોટી નથી તોપણ આપણા જેવા
સુવિચારી વર્ગમાં જનકના સ્વભાવને અનુસરનારી નવી માતા પણ મા-
તાનીજ ગરજ સારવાને યોગ્ય થાય છે અને તે સર્વ અમે પ્રત્યક્ષ જવું
જાણિયે છિયે. પેહેલાંથી દુઃખની કલ્પના કાંઈપણ બાંધે નહિ. પેહેલાંથી
તો સુખનીજ કલ્પના હોય. તેમ ન હોય તો કાંઈ પણ સ્થિતિને માણસ
અંગીકારજ કરે નહિ. તમે પણ જ સ્થિતિમાં રહેવા માગો છો તેમાં આ-
ગળ શું થશે તે ખબર નથી તોપણ સુખની કલ્પના કરીનેજ તે સ્થિતિને
અંગીકાર કરો છો. તો તેજ રીતે અમે કહિયે છિયે તે સ્થિતિને અંગીકાર
કરવામાં સર્વને સુખ છે એવીજ કલ્પના કરવી એ આનંદનું સ્થાન છે.

પાશેર અન્ન ખાઈને જ્યાં જગા મળે ત્યાં આગળ-પાછળની ચિંતા
રહિત થઈને સુધ રહેવામાં કે કાંઈના ઉપયોગી નહિ રહીને જીવન ગાળી
નાખવામાં અમે આ લોક સુધર્યો એમ માનતા નથી. અને આ લોક જ્યારે
ન સુધર્યો ત્યારે પરલોક તો પછી શેનો સુધરે ? કર્મ અને સંચિત ખિચારાં
શું કરે ? એ સર્વ તમારે સ્વાધીન છે તેમ છતાં તમે તેને આધીન થઈ
જાઓ એ તો હસવા જેવી વાત છે. જગતમાં જો કાંઈ કામના, કાંઈ ઉપ-

ચોંગી, કાંઈ ધર્મકર્મ કરનાર અને કાંઈ કીર્તિમાન થયું હોય તો તે મૂર્ખ
 ગૃહસ્થની સ્થિતિમાન થવાય છે સુગમ રીતે ધર્મકર્મ પળાઈને છેતરે
 કાંઈ થાય છે તે આ સ્થિતિયોજ યાય છે છોકરા ક્યાંઈ રખડે, સળધી
 ચો ક્યાંઈ રખડે, પોતે ક્યાંઈ રખડિયે, મમત્તથી ચિતા થાય પણ પોતી
 ન શકાય, મુરખીઓની સેના ન બને, તેને સતોષ ન ઉપજવાય, અને લો
 કામા મનાતા સુખમા સવની બરોબરી કરાય એ તે શુ આ લોક સુધર્યો
 ઠેઠેનાય ? શુ માણસ તિગા એમ એકના રખડી રજીની મરવામાટેજ
 જન્મ આપ્યો હશે ? જરા વિચાર કરો તો સર્વ દીના જુ બજારો આ
 લોક સુધરવો એ સત્કર્મ અને પુરુષાર્થથી આવે છે અને તે સત્કર્મ અને પુ
 રુષાર્થ ગૃહસ્થસ્થિતિમાન વધારે યદ્ય શકે છે ઠેટલીક વાત કાઢી નાખવ
 જવી નવી એમ તો તમે પણ માનો છો પછી હવે વાઘો તુ રહે છે ? અવા
 સર નથી એ તમારો જીવ છે, કેમકે અવસર જવો જોઈએ એવો છે, માટે
 ખોટું મન વાળવામા આખર ખાટી જાણો તેમ નથી આવો પ્રસંગ આ
 વ્યો છે માટે ઈશ્વરની ઇચ્છા આમ થનામા અનુકૂળ છે એમ અમને લાગે
 છે અને તે તક જો તમે જવા દીધો તો તમે હામ્યાસ્પદ થવાનાજ કાલગતિ
 અને ઈશ્વરગતિ બેય જાણતા હોય તેજો ન હશે એમ ન સમજવું, કેમકે કા
 લગતિ સજી હોય તોપણ તમે તો અજાણી માની બેસો છો તમે આ
 સ્થિતિને પામ્યા એ ખેદની વાત છે એમ તો અમે જાણિયે પણ હવે
 પછી તેનીતે સ્થિતિમા અત્યાચ્છયી રેવા ઇચ્છા રાખો તો એ વળી વધારે
 ખેદની વાત થાય, કે જેનેમાટે હમણાં ડોળાયેના મનમા વિચાર આ
 વવો ઠઠણ છે જે સ્થિતિ લઈ બેનના ધારો છો તે કાલ ઉભય લોકને
 સુધારવાનું સુખ સાધન નથી એમ તો તમારા લેખથીજ સિદ્ધ થઈ
 જાય છે તો પછી નિષ્કૃષ્ણ સ્થિતિનેમાટે આગ્રહ છોડી દઈને ૧વી સ્થિતિ
 પણ હતી તેનીજ અનાયાસે બને બધાય તે બવાવા દેના અને તેને અનુ
 સરી આ લોક સુધારવો એટલે પરલોકપણ સુધરે સર્વ વિચાર કરતા એ
 પ્રભાણેજ તમારો અધિકાર છે એમ અતે નકી થયું છે રત્નની પરીક્ષ
 રત્નથીજ થાય નહિ પણ ઝેરીથી થાય તેમ તમારી પરીક્ષા તમા
 રાથી થાય નહિ અમારાથી થાય માટે એ પરીક્ષાથી તમે પાણિચક્રણ
 કરવાને યોગ્ય લાગ્યા છો જે વિવેકી હોય તેણે પાછળ પશ્ચાત્તાપ ન આવી
 પડે માટે કાંઈપણ કામ કરતા પડેના તેનું શુ થશે તે વિચારવાની જ

એક સુખ આવતુ હોય તો ભલે આવે તેમા તમે આસક્તિ નહિ રાખો તો ક્ષણિક સુખ લેતા અનેક આપન્નિયી આવી પડતા હુ ખો પણ ક્ષણિકજ્ઞ જ્ઞાગશે તમે જે સુખ હુ ખનો વિચાર ઠાકી દેશે તો દૂરથી અખંડ સુખનો અનુભવ લેવાનો જે માર્ગેથી પણ તમને સમય આવશે તમે ક્યા નથી જાણતા કે પોતાના ક્ષણિક સુખ કે અખંડ સુખમાટે વિચાર કરવો, જેતો અનાદિકાળની રીતિજ છે પોતાના સુખમાટે સ્થિતિ આરબથી આજ સુધીમા ઠાકી પણ પ્રાણી પ્રયત્ન નથી કરતુ એમ છેજ નહિ, પછી તે માથી ફલ ગમે તે યાય તે કાંઈ કહી શકાય નહિ અને તે ફલ સુખ હાયક મનાય કે હુ ખદાયક તેપણુ કહિ શકાય નહિ જે આ, માગ અન્યાય ભરેલો હોતનો જે મહાન પુરુષોના ચરિત્ર ઉપર અને તેના વાક્યો ઉપર આધાર રાખી આપણે ચાલિયે છિયે તેજ તે માર્ગને તેવો ક્રમ ન ગણત ? તમે તો પ્રયત્ન કરતા નથી ને પ્રાપ્ત યાય છે પરતુ એમ તો એમ કહિયે છિયે કે પ્રયત્ન કરીને પણ યોગ્ય સ્વાર્થ માધવામા કાંઈ અન્યાય તો દેહેનાયજ નહિ જે માર્ગે વળવાથી પરસ્પરનો પ્રેમ, પરિચય અને સદ્ગુણનુ અજાણપણુ તમને લાગુ નથી પડતુ, કેમકે જે તો તમારા આજ દિવસ, સુધીના વિચારો અને વતણુકથી અખાધિત રીતે જાણવામા આવ્યુ છે અને તે કાંઈ વ્યવહાર માત્ર સાચવના અને આર્યોને પ્રસન્ન રાખવા ભરવામા આવતા પગલાયી લોપ યાય તેમ નથી બાકી ઝીંજુડકો તો જે પ્રેમ, પરિચય સર્વ તમારા સુખનેમાટેજ તમે માનેવ છે, બાકી તેમા હરી સત્યતા છેજ નહિ અને વધુ પૂજતા હો તો જે લાગણી તમને થાય છે તે તમારા સ્વાર્થને અનુસરતી અને અજ્ઞાનતાનેવીધેજ થાય છે તમે જોગમે તેટલુ ડરશે તોપણ તે પ્રેમ પરિચય સર્વ આજ નહિ તો કાળે કરીને પણ તમે જીનશોજ, અને જ્યારે જીવશો ત્યારે તેને તમે સત્ય માની બેસી વ્યવહારમા શામાટે વિગેરે પાડો છો ? પ્રેમ પરિચય કાંઈ નહિજ પણ આપણુ સ્વાર્થપણુજ સિદ્ધ થઈ જાય તો તેમા તમને શી હરકત છે ? કેમકે સૂક્ષ્મ નજરથી જોતા સસારચક્ર આપુ સ્વાર્થની માકળથીજ સકળાયુ છે અને તેથી કરી સ્વાધપર લક્ષ દેહેનારૂપ અયોગ્યતા તો યોગ્ય તારૂપ થઈ જાય છે મગ્નારને એથી, સતોષ થાય કે ન થાય જે અદૃશ્ય વાત છે પણ હયાતાની સ્નાહાનિક રીતમાત્રથી થાય એવુ અનુમાન બાન વાને કારણુ મળે છે, તો કાર્યપ્રસંગે અનુકૂળ હોવાથી અહીં ભરવામા કાંઈ બાધ

નથી. જો તમે તમારી ધારેલી સ્થિતિયે રહેવા ચાહો તો તે પણ તમારે સ્વાર્થજ છે, કેમકે એમ રહીને દુઃખ વેઠવામાં પણ તમે ઠાઈ પણ પ્રકારનું સુખ માન્યું હોવું જોઈએ. અમારું તો જોઈએ છે કે સુખ પણ વિચારથી કાંઈ નથી અને દુઃખ પણ કાંઈ નથી. ત્યારે તેને કલ્પનાથી શામાટે કલ્પીને દુઃખી થવું. સ્વપ્નમાં પ્રાપ્ત થતો વ્યવહાર જમ નથી છોડતા તેમ જાગૃતનો પણ નહિ છોડતાં સંકળાયેલા રહીને અખંડ આત્મસુખ સંપાદન કરવું. બાકી પ્રેમ, પરિચય, સુખ, દુઃખ કાંઈ નથી. જોનેમાટે પ્રેમ પરિચયનો તમે વિચાર કરી બેઠા છો તે વસ્તુ પણ પોતાના સ્વાર્થથીજ તમારામાં અનુરક્ત હતી અને તમે પણ તેથીજ તેમાં અનુરક્ત હતા. માટે એવી બાબત ઉપર લાંબાલાંબા વિચાર કરી ધુમાડાના બાચકા મર્યા જવું કરવું એ તો માત્ર વિકલતા દર્શાવનારુંજ થઈ પડે તેમ છે. કેમકે એ વિષયના સ્વપ્ન જવા સ્મરણ શિવાય બીજું તમારી પાસે શું છે? એમ કરતાં પણ તમને તે વિષે ઘોષો રહેતો હોય તો અમે કહિયે છિયે કે જાગણી આજ સુધી તમે રાખી છે તે તમારા અને તેમના પરિચયનેમાટે બહુ છે. હવે પછી પણ વ્યવહારમાં તેનું સ્મરણ પ્રસંગે કર્યા કરો એ કાંઈ થોડું નથી. અંતી વિશેષ કરવું એ યોગ્યતા તો, ગયેલા પાત્રની સાથેજ ગઈ સમજવી. તમારો તે અધિકાર નથી. માટે નિરૂપાયવિષયમાં અને ન કામા વિચારમાં કાલક્ષેપ ન કરવો એજ બુદ્ધિનું સાક્ષ્ય છે.

સ્ત્રીવર્ગ તેથી વિપરીત રીતે સ્થિરવૃત્તિથી રહી સ્વધર્મને પાળે છે અને પુરૂષવર્ગનેમાટે તેથી વિરૂદ્ધ ચાલતું ધોરણ તમને મોટા અન્યાયરૂપ લાગે છે તેનું કારણ તમારી અજ્ઞાનતાજ છે. આ ધોરણ કાંઈ આજનું નવું નથી પણ આદિથી ચાલતું આવે છે. આ ઠીક અને આ અઠીક એમ વિચારવાને આજ તમે એ ધોરણથીજ તૈયાર થયા છો. આવું ધોરણ જો હોત નહિ તો ધર્મ કર્મ તથા જગતનો કોઈ વ્યવહાર સચવાત નહિ, તેમજ તમે જ આજે અમુકની પાત્રતામાટે ફેડકટ જન્મ ગુમાવવા તૈયાર થઈ ગયા છો, તેપણ ચાત નહિ. સંસારમાં સુખ્ય થડ પુરૂષ છે અને સ્ત્રી-પુત્ર વિગેરે ડાળીયો છે. થડ એકજ હોય. ડાળીયો હયાત હોય તો તેજ, ન હોય તો નવી થાય છે. સુખ્યવસ્તુ પુરૂષ છે. સ્ત્રીપુત્રાદિક પ્રકૃતિ છે તે તેને આધીન છે અને સુખ્યના સુખના સાધનરૂપ છે. તેઓ સાધનભૂત થઈને પોતે પણ સજીવ હોવાથી સુખ સંપાદન કરી લે છે. પણ તેથી તેનું સાધનત્વ

જતુ નથી એવો નિયમ આદિથી આદ્યોજ આવે છે એજોને સર્વોત્તમ
 સુખ આપવું અથવા ગમે તેટલી સમાનતા આપવી એ સર્વ વાતે યોગ્ય
 છે, પણ સાધનોને સુખ્ય ગણી પોતે સાધનરૂપ થઈ સુખ્ય મટી જવું એ તો
 જગતના ક્રમની ઉપર પગ દેના જેવું છે, અને પારથી મારવા આવે તે વખતે
 સસલું આપ્યું આડા કાન કરી જાય છે તેના જેવું છે જેને તમે અન્યાય-
 માનો છો તેણેજ તમને આવો ન્યાય દેખાડ્યો છે ત્યારે આવો સદ્ધિ
 ચાર આપનારને તમે અનાદર કેમ કરશો ? જગતનું મહાણ જોશો તો પ્રથમ
 પુરુષ અને પછી પ્રકૃતિ છે પુરુષ અનાદિ એકનો એક, માયાનો આવિર્ભાવ
 અને તિરોભાવ આ ક્રમથી જગતમા પણ વ્યવહાર આદ્યો છે કાલ-
 કરા સ્ત્રીના અને પુરુષના બંનેના પળાય છે પુરુષ સેવ્ય અને સ્ત્રી સેવક
 છે તદનુસારજ સ્ત્રીને પતિની હયાતિમા તેને અનુસરી મન વચન કર્મ તેને
 અર્પણ કરી તેને વશ વર્તી, તેનું સુખ વધારી પોતાનું સુખ સંપાદન કરવું
 અને હયાત ન હોય તો પણ તેનુંજ સ્મરણ, તેનુંજ કીર્તન, તેનીજ ભક્તિથી
 શમ ક્રમ પાળી જીવન વીતાડવું, અને પાછળ મેવેથી પ્રજનન પોષણ કરવું
 પુરુષે ચાવન્નિજવિત તેનેવિધે અનુરક્ત રહેવું, પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે
 તેનું લાયક પાલન અને પ્રસંગે સ્મરણાદિક પણ તેનુંજ કરતા તેને સુખમા
 રાખી પોતાનું સુખ સંપાદન કરી, તેનું જોડાઈને એકરૂપ થયા છતાં પણ કાળ
 યોગથી તેનો વિયોગ થાય તો તેના ગુણનું સ્મરણ અને વિયોગથી ખેડ કરતા
 તેથી થયેલી પ્રજના રક્ષણમાટે તથા સંસારના ધમકૃત્ય કરવા અને સૃષ્ટિનો ક્રમ
 સાચવવા બીજા પાત્રનું અનાસક્તિથી અહણ અધિકાર હોય તો કરી શક
 વામા ફાલકરાર ત્રુટતાજ નથી, તેમ છતાં ત્રુટેવા માનવા જેજ ધણું કરી
 અન્યાય ગણાશે જેની ઉપરથી ન્યાય અન્યાયના નામ આપણે જાણી
 શક્યા તે ધર્મશાસ્ત્રોજ જ્યારે આ બાબતમા વિરુદ્ધ નથી ત્યારે પછી અ-
 ક્ષોસથી ઉદાસ થામાટે થવું ? અને એમ થવાથી ગયેલી વસ્તુ પાછી આ-
 વીને તમારા આ વિચારમાટે જો ઉપકાર માને તો તો હજીએ ઠીક,
 પણ-તેમ તો બનતુંજ નથી આમ સૈણની પેઠે અથવા અશાસ્ત્રની
 પેઠે અથવા અજ્ઞાનની પેઠે રાહણા રાવા જેવી વાત લઈ ગેઠા છે તેથી શું
 સમને શરમ નથી આવતી ? સ્ત્રીએ અહણ કરવાનો માર્ગ ન્યારે પુરુષ લેશે
 ત્યારે પછી સ્ત્રીજોની અધિકતામાટે કયો માર્ગ રાખવો ? તમે જે દુઃ-
 વિચાર રાખ્યો છે તેની આજસુધીની અવધી વ્યવહારના ધર્મને સુધાર

નારી અમે માનિયે છિયે. ક્રમક્ર આવી આસક્તિ પણ એક તમારાથી
રાખી શકાય, અને તે ઉપરનો ડોળ કરી દંભી થઈ પ્રેમપાત્ર ગણાવામાં
ઈચ્છા રાખનારાઓને ઘણો સારો ધડો આપનારી છે. પણ હવે તેનું ક-
તિશ્રી કરવામાં અમે કાપણ માનીયે છિયે. અમારું કહેવું એમ નથી કે
અંતઃકરણમાંથી તેમના ઉપરનો ભાવ ઉતારી નાંખવો. એ ભાવ સુજાતને
ઉતરે નહિ અને ઉતરે તો પરિચયજ ખોટો, પરંતુ વ્યવહારપતિત કાર્યમાં
વિરોધ લાવો છો તે છોડી દઈ, પાષાણમાં જેમ ફેવની કદપના થાય છે
તેમ ગયેલાં અર્ધાગની નવાં અર્ધાગમાં કદપના કરી વ્યવહાર આસતો
રાખી અમે સંતોષ પામિયે તેમ કરો, એટલે તમારા કોલકરારો પળાયાજ
છે. જો ન પળાયા સમજતા હો તો એનો દોષ અમારી ઉપર અમે લઈએ
છિયે. હૃદયચક્ષુમાં વિવેકરૂપ અંજન આંજે તો દિવ્યદૃષ્ટિથી સર્વ અનુ-
ભવાશે. ટુંકા વિચારમાં સાર નથી અને તે તમે તેવા અધિકારી છો માટેજ.
અનધિકારીને ટુંકા વિચારોજ ઉપયોગી છે. દીર્ઘદૃષ્ટિના વિચારો એવાને
અનર્થ કરનારા થઈ પડે છે. આમાં કાંઈ અનર્થ થાય તેવો સ્વાર્થ છે નહિ
અને તેમાં અયોગ્યતા પણ સિદ્ધ થતી નથી. પરાચીન સ્થિતિમાં ઓશી-
યાળા રહીને સંબંધિયોને અસંતોષ આપવા જેવું પગલું ભરવામાં ગમે તેવી
યોગ્યતા હોય તોપણ તે અયોગ્યતા જતીજ અમને લાગે છે. સ્ત્રીવર્ગજ
ઉત્તમ પ્રેમ ખાંધી જીવતાં અને ત્યારપછી પણ એકરંગથી પાણિગ્રહણ કર-
નારનુંજ સ્મરણાદિક રાખી જે ધર્મવ્યવહારની વ્યવસ્થા જાળવી રાખે
છે તેના માનની ખાતર એમને ધન્યવાદ આપવો અને એમની યોગ્યતા
જાળવવી તથા પારોક્ષસૌહૃદ કરવું એટલુંજ તેમના તરફ ન્યાયભરેલું છે.
એકના દુઃખે ખીજાએ દુઃખ થવાથી તેનું કદયાણ થઈ જતું હોય તો તે
તમારી ભુલ છે. એથી તો ઉલ્લટું એનુંજ અહિત થાય છે.

ભોક્તા અને ભોગ્ય એ નિયમને અનુસારે તમને ઠીક નથી પડતું તે
યોગ્ય છે. એ બાબત ઉપર આવી ગઈ છે તેથી તમે સમજ્યા હશે. આ
ક્રમ આજનો નથી. અનાદિ છે. સાક્ષાત્ જગતના અધિષ્ઠાનરૂપ પરમ
પુરૂષમાં પણ એ નિયમ લાગુ પડે છે તેમ જગતના બોળા વ્યવહારથી પણ
એમજ જણાય છે. એટલામાટે ભોક્તા એનોએ હોય તો પણ ભોગ્ય એ-
કને અભાવે ખીજું આવી શકે. (અપૂર્ણ.)

माणिरत्नमाला

(सप्तम पात्रे १२ थी)

कामना बाणवी घरायेतु हृदयचक्षु ए उरते एतु भाषळु थई जायठे के तेने खरा-खोटानो भास पण चतो नथो क्रमे क्रमे पण जो स्त्रीनो सग थाय तो आवु परिणाम थाय छे, माटे मूठधीज सग न वाय तेम करबु केमके सग थया पछी टाळया जाईए तो ते गळीना ढागनी पेठे टळतोज नथा आउपर एक दृष्टान नीचे आप्पु छे —

कोई एक गाममा सारी स्थितिना महात्यागो सत्पुरुष रेहेता हता ए गामना सत्रळा लोक तेनो मारी सेवा करता हता एम दिवसो जता जता एक दिवस ते महा पुरुषे तीर्थाटन करवा जवाने तयारी करवा माधी महापुरुषनी चालवानी तजरीज जोईने लोकोए तेने चवानु कारण पुछ्यु जेना जवानमा महापुरुषे पोतानु मन उदास रेहेतु इतु ते काई पुस्तक वा चवाने होय तो उदास मदी जाय एम विचारी तेवु सारु पुस्तक लखावी आपवानु कछु गामना भक्तिमात्रा लोकोए ए महापुरुषनी वृत्ति शात थवामाटे एक पुस्तक लखावी आप्पु, जे पुस्तक वाचीने महापुरुष आन दमा सद्विचार करता दिवसो गाळता हता एक दिवसे ए पुस्तक वाचीने उचु मेल्यु हशे त्पाथी उदरे करडी खायु तेथी महापुरुष मनमा दीळगीर थया हवे फरीथी उदर पुस्तक न उरडे तेनेमाटे महापुरुष निवारमा पदथा ते जोईने पासे आवनारा लोकोए एक विलाही पाळवानु कछु आ वात महापुरुषने ठीक लागवावी पुस्तक वाचवानु तो भूली गवा पण वि लाहीने पाळवामा मन लागु विलाहीन हेळवामाटे रीज भिक्षा मागवा जाय ते साथे दूध पागीने लई आववा माड्यु एक उपाधि जो बळगे तो तेने वासे अनुक्रमे बीजी चाली जावेठ तवीज रीते महा पुरुषने ययु राज य मागवा जता हता ते जोईने काई दयाळु भक्ते महाराजन गाय आपी ते मीदडीने दूध पावा माटे लीधी गाय आयी एटले तेनी पाळ वनी बीजी उपाधि लागी तेने खवराववामाटे गाममा कोई कडचना भर चालवा चता होय तेमाथी एक वे पूळा मागी ले अने सज पडे एटले बळी घेर घेर चारो उघराववा निफळे आम करता उळी बोडा दिवस थया एटले कोई एक प टेले महाराज पामे होका सारु देवता माग्यो ते तेगे लालचधी आप्यो ए- टले पटेले महाराजनी गायसारु कडचना भर एक मोकलावी दीधो कड

बनो भर जोई महाराज राजी थया ने फरीने ते पटेले आव्या एटले लावच-
नेलीये तेने चलम भरी आपी पटेले महापुरुषे चलम भरी आपी तेयो
हरखीने एक चारो वाववा साळ पसायतुं खेतर लेवानु कळु. महाराजनी
तो वृत्ति गळी एटले खेतरनी हा पाही ने लीधु पटेले तो जाणुं के महाराज
ने खेतरमां चारो पण थजे एटले उपाधि वधी मटी जशे पण महाराजने
तो वळी वधारे उपाधि थई. महाराजे पटेले आपेलु खेतर ववरान्यं पण
साधी राख्यो तेनो विश्वास न आववाथी खेतरनी वचोवच एक माळो
वांधी तेमां रातदिवस किकियाटा करीने थाळी ठोकीने वैयां घडाववा
मांड्यां. आवी रीते पोथी पोथीने ठेकाणे रही अने महापुरुष तो महापुरुष-
मां पळ्या ने ज्ञाननो हाटवळी गयो एटलामां कांई वे महापुरुषना गुरु-
भाई चढी नोकळ्या तेणे तेने बोध आपीने जे पुस्तकने लईने क्रमे क्रमे अ-
टली उपाधि वधी हवी ते पुस्तकनो पण सग तजावी दीधो अने पोथीनो
संग तज्यो एटले एनेमाटे जे जे उपाधि हवी ते वधी दूर थई.

आप्रमाणे एवा महापुरुषने मन शान्त रेहेवामाटे लखावेलां पुस्तकना
सगथी पण आवी दशा थई तो स्त्रियोनो संग करवाथी गुं गुं अधर्म नथाय'
जेटला कहिये तेटला थाय. स्त्रीनो संग थयो के प्रजानो थाय. प्रजानो सं-
ग थयो के धननो संग थाय. एम अनुक्रमे सग अने उपाधि बधवा मांडे
ने अनेक अधर्म थाय. मदालसाए अलकने कळुं छे के-

संगः सर्वात्मना त्याज्यः स चेज्जातुं न शक्यते ।

स सद्भिरेव कर्त्तव्यः सतां संगो हि भेषजम् ॥

संग सर्वनो तजी देवो. पण कदी ते तजी शकतो न होय तो ते
पुरुष साधे सग करवो; केमके सत् पुरुषनो सग ए रासारना बंधनमां
छुटवानु ओगड छे.

आ उपरथी आपणे समजवु के कोहनो पण सग न करवा
नो स्त्रीना सगनी क्यां वात रही. आवीने आगळ पण लखी गयाछि
ये माटे अदी नथी लखता. जे बोधवान् ने समजु पुरुष छे तेनो कोद करवा
संग थई गयो होय तो तेने समजने तरन तजी देखे पण जे सुर्व पुरुष जाणी
जोईनेज सग करे छे ते कोई तजता नथी. समजु विद्वानो तां दुध लेया गया
होन न्यां गाय ओगवर करती होय तेने जेरी रीने देखे छे तेरीज रीने

શ્રિયોને પણ જુરે છે. એવામમ દષ્ટિમાઝા અને સ્ત્રીના કટાક્ષથી માફ નહિ પામઝા હોય તજ પ્રાપ્તધીર અને મમ કેહેવાય કે કેમકે શ્રિયોના કટાક્ષથી મોહ ન પામજો. એ જેવું જઠળ વીજુ કાઢ નથી જે અમાધન માણમ છ તે પરછ ને જે સાવધાન છે તે પરતા નથી માટે સાધનથી સરસ્ત્ર થઈને સાવધાન રહજુ.

विपाद्विष किं विषया ममरता
दु खी सदा को निपयानुरागी ।
धन्योस्ति को यस्तु शेषकारी
क पूजनीयो ननु तत्त्वनिष्ठ ॥ १३ ॥

અર્થ

શિષ્ય—જોગથી પણ થેર રહુ ?

ગુરુ—સચઝા વિષયો છ તે

શિષ્ય—સત્યાય દુઃખીયો કોણ કહેવાય ?

ગુરુ—વિષયોમા નિરતર પ્રીતિવાઝા હાય તે

શિષ્ય—ધન્ય કોણ છ ?

ગુરુ—જે પરોપકારી છ ત ધન્ય છ

શિષ્ય—પૂજા કરવા યોગ્ય કાણ છ ?

ગુરુ—તત્ત્વમા નિષ્ઠાવાઝો નિશ્ચે પૂજના યોગ્ય છે

ટીકા

જગત્પ્રા ધોર પ્રકારના વિષ છે. એ વિષ સ્નાનારો તા એકજ ફેરે છે પણ વિષયરૂપ વિષન ચાલનાર તો વારવાર મરે છે. માટે વધા વિ તા વિષય એ મોટું વિષ કેહેતા જોર છે, કે જેના ઉપરથીજ માન સારા તગના સ્વાદગ્રહે મોહ પામી પુરુષ તેમા લપટાય છે. શઙ્ક સ્વર્શ રૂપ રસ ને મગ એ વિષયો કેહેવાય. એ અતિ દુઃખ દાયક છે. વીજા વિષને હતા ત્રાના અનેક ઉપાયો છે પણ જેણે વિષયરૂપ વિષ ચામ્યુ હોય તેનુ તે વેષ ઉતારવાને એકે ઉપાય નથી. વિષવના સ્વાદના નિશાથી કાન બહેરા ન જાય છે, આર્યો આધઝી થઈજાય છે ન હૃદયવધુ અમિત થઈ જાય

છે. એટલે સારો માર્ગ મુજતોજ નથી. આ વિષયો વિષે આગળ લખી ગયા છે. એ માટે આંહી લખતા નથી. પણ ટુંકામાં એટલું મમજવાનું છે કે સયજાં કરતાં વિષયરૂપ જરૂર નહીં વળવાનું જોઈ છે. માટે તેને પદસે પણ ચઢવું નહીં.

નિરંતર જેને વિષયોમાંજ પ્રીતિ લાગી હોય તેના જેવો વીજો કોઈ પણ દુઃખી નથી. વીજાં સયજાં દુઃખનો ઉપાય હોય છે પણ વિષયની સામનાથી થતાં દુઃખનો કોઈ પણ ઉપાય હોતો નથી, કેમ કે વિષયો પરાધીન હોવાથી ઇચ્છા પ્રમાણે ન મળે તો પણ દુઃખ થાય છે ને જો મળે તો તે બોગવ્યા પછી તેથી વધારે મેઝવવાની તૃષ્ણા થાય એટલે તેથી પણ મહા દુઃખ થાય છે. સન્નિપાતના રોગવાળાના કરતાં પણ વિષયમાં પ્રીતિવાળાની દશા વધુ નઠારી હોય છે.

એવા પુરુષને અન્ન કે પાણી આવતાં નથી, દિવસે ચેન પઢતું નથી, ગતે ઝંઘ આવતી નથી, શરીર સુકાતું જાય છે, ખાન ખુલી જાય છે, ઉદયમ મૂજતો નથી, વિદ્યા સાંભરતી નથી, અને આપતેમ હૃદયમાં ક્રુતરાંતી પેટે દહીયો કાઢે છે. વિષયના રાગથી ભરાઈ ગયેલાં અંતઃકરણમાં વિનય વિવેક પેસતાજ નથી. આવા પુરુષો અનેક દુઃખ ભોગવી મનુષ્ય દેહમાં પશુની સમાન વર્તી જન્મરણના ફેરામાં પડે છે. એ જન્મમરણનાં દુઃખની આગળ વીજાં દુઃખ કરી ગણતીનાં નથી. આપણે અંદી વોથ એ લેવાનો છે કે વિષયમાં પ્રીતિ રાખવાથી મહા દુઃખ થાય છે માટે તેમાં પ્રીતિ રાખવી નહીં.

જે માણસ પરોપકાર કરે છે તેજ ધન્ય કહેવાય છે. જેથી આત્માનો વોથ થાય એવા વોથનું નામ પરોપકાર કહેવાય. કેમ કે એ જ્ઞાનવડે કરીને મોક્ષરૂપ અલભ્યલાભ સંપાદન થાય છે. સંસારમાં અનેક વ્યવહાર વતાવે તે પરોપકારી કહેવાય પરંતુ તે પરોપકારથી કોઈ વિશેષ કલ્યાણ થતું નથી, માટે જે પુરુષ જેવી મોક્ષપદ મળે એવાં આત્મજ્ઞાનનો વોથ કરે તેજ સ્વરો પરોપકારી કહેવાય. આના અંગમાં વીજા અનેક જાતના કોઈનું કોઈ દુઃખ મટાડવું, કોઈને કોઈ આપવું કે કોઈને કોઈ સહાય કરવી કે કોઈને નિર્ભય કરવું વિગેરે જે જે ઉપકારો છે તે આની આગળ હલકા છે, કેમ કે આત્મજ્ઞાનરૂપ ઉપકારથી તો જન્મ-મરણનો ફેરો ટૂલી જાય છે, માટે એના જેવો પરોપકાર વીજો કોઈ નથી. એવા પરોપકાર કરનારા જે પુરુષો છે તેજ ધન્ય કહેવાય છે. અને એટલા માટેજ પરોપકારી છે તેજ ધન્ય છે એમ કહ્યું છે. એ પરોપકારીનાં જન્મ અને જીવિત સફળ છે.

જે પુરુષ તત્ત્વમાં નિષ્ણાવાળો હોય તે સેવા કરવા યોગ્ય છે, કેમકે જોથો કમ કરનારા છ તેના કરતા તપસ્વી હાય તે શ્રેષ્ઠ છે તપસ્વી કરતા જે યોગી હોય છ તે શ્રેષ્ઠ છે અને યોગી થઈ તત્ત્વને જાણનારા જ્ઞાનીઓ શ્રેષ્ઠ છે અને એટલા માટેજ સર્વ કરતા જગતમાં તે તત્ત્વવેત્તા પૂજવા લાયક છે એ એકનો પૂજાથી આશુ બ્રહ્માદ પૂજાઈ જાયછ અણપ્રક માં કહ્યું છે કે—

અત એકેન તેનેદ પૂર્ણ બ્રહ્માડમડલમ્ ॥

એ એકલાથી આ બ્રહ્માદ આશુ ભરપૂર છે

આ કારણથી એ એક તત્ત્વનિષ્ઠની પૂજાથી બ્રહ્માદ પૂજવા જેટલું ફલ થાયછે

ગુરુગીતામાં કહ્યું છે કે—

તસ્ય સર્વપ્રયત્નેન ભાવભક્તિં કરોતિ ય

સ તત્ત્વવિત્તોપણેન મુક્તો ભવતિ પાર્વતિ ॥

હે પાર્વતિ ! કાયા વાણી અને મનથી જે તત્ત્વવેત્તાની ભાવથી ભક્તિ કરે છે તે ભક્તિ કરનારા તે એક તત્ત્વજ્ઞાનીના પ્રસન્ન થવાથી મુક્ત થાયછે આવી રીતે તત્ત્વવેત્તાની સેવા કરનાર મુક્ત થાયછે તો તત્ત્વવેત્તા પોતે થાય એમાં તો શુ કહેવું?

બહી એના મહાત્મ્યવિશે શ્રીવગીતામાં કહ્યું છે કે—

જ્ઞાનિભ્યો દીયતે ક્ષિત્તિત્ત્વકોટીગુણિત ભવેત્ ॥

જ્ઞાનીઓને કાંઈ થોડુંક આપિયે તે પણ કરોડગણ થાય

આવી રીતે તત્ત્વનિષ્ણામાળા પુરુષોનું મહાત્મ્ય છે, અને તેમને આત્મ બોધ હોય છે માટે તે સર્વથી પૂજવા યોગ્ય છે આવા તત્ત્વજ્ઞાનીના આચરણ ઓ લગ્યાઈ શકતા નથી તેમ તેની મનની વૃત્તિઓ પણ અદૃશ્ય હોવાથી જણાઈ શકાતી નથી એવા પુરુષોના સારા માઠા કૃત્ય ઉપર પણ નજર કરવી નહીં, કેમકે તેનો આધાર વૃત્તિ ઉપર છે જે પામર પુરુષ છે તે એવા મહા પુરુષોની વૃત્તિને જાણી શકતાજ નથી કેમકે સર્વ જ્ઞાનીના કૃત્ય જુજવા પ્રકારનાં હોય છે અને વૃત્તિયો સરસી હોય છે જેમ કેટલાક વદ્ધના તાકા જુદા જુદા રંગથી રંગેલા હોય તેના રંગમા ને ભાતજા કાંઈ ફેર હોય પણ તેના ઓછાયામાં કાંઈ ફેર પડતો નથી તેતો વધાના સરસો વાય છે તેવી રીતે

જ્ઞાનીનાં કૃત્ય સર્વ જુરાં અને વૃત્તિઅધિષ્ઠાન એક હોય છે. એનાં કૃત્યો ઘટલે દેહની ચેષ્ટાઓ ટલી જતી નથી તેમ તેને આમજ કરવું એવો કોઈ વિધિ નથી. એ પુરુષોને શેષ પ્રારબ્ધ રહ્યાં હોય ત્યાંસુધી શરીરની ચેષ્ટા જેમ થવી હોય તેમ થયા કરેછે. દેહ પડ્યા પછી કોઈ પળ નથી. જેમ વાયથી પાન ઢાલેછે તેમ જ્ઞાનીનો દેહ પ્રારબ્ધ હોય ત્યાંસુધી રહી ચેષ્ટા કરેછે. વિધિ જેને લાગતો નથી એવા જ્ઞાની ઇચ્છામાં આવે તેમ વર્તે છે. ઇચ્છામાં આવે તેમ વર્તાય એવી આત્મયોગરૂપ વિદ્યા એ જ્ઞાનિયોમાં રહી છે. એ વિદ્યાની પ્રાપ્તિ થવા સાધુ નીચેના ધર્મ પ્રમાણે વરતવું જોઈએ.

અવિરુદ્ધમનુદ્વેગં સમભાવશ્વરાચરે ।

અહંમયપરિત્યાગઃ પરો ધર્મઃ સ ઽચ્યતે ॥

કોઈને સાથે દ્વેષ કે કઝીઆ કરવો નહીં, મનમાં કોઈ ઉદ્વેગ મથવા ચિંતા ન કરવી, સ્થાવર પ્રાણી અને જંગમ પ્રાણી ઉપર સમભાવ રાખવો અને આ હું અને આ મારું એ બેવાનાનો ત્યાગ કરવો, તે ઉત્તમ ધર્મ કહેવાય છે.

તત્ત્વજ્ઞાનીયો એવા ધર્મ પાળે છે પણ તેમની દેહની ચેષ્ટા પ્રારબ્ધ યોગથી કોઈ જુદા પ્રકારની થાય તો તેથી તે ધર્મ એકદમ બીજાના જાણવામાં આવતો નથી. જુવોને દુર્વાસા ક્રોધી હતા, જનક રાગી હતા, શુક ત્યાગી હતા, કૃષ્ણ ભોગી હતા. અને વસિષ્ઠ કર્મી હતા. આ પ્રમાણે તે જ્ઞાનિયોના દેહનાં કૃત્યા જુદાં જુદાં દેખતા હતાં, આ દેહનાં કૃત્યનો બાધ નહિ લાગવાનું કારણ એ કે તેઓ કોઈ આદર સહિત જાણી જોઈને કરતા નથી. જાણી જોઈને જે કરે છે તેજ બંધન પામે છે. ભગવદ્ ગીતામાં કહ્યું છે કે.—

યરત્વાત્મરતિરેવસ્યાદાત્મતૃપ્તશ્ચ માનવઃ ।

આત્મન્યેવ ચ સંતુષ્ટસ્તસ્ય કાર્યં ન વિચ્યતે ॥

જે માણસ આત્મામાં પ્રીતિવાળા છે તે આત્માથીજ તૃપ્તિ પામેલો છે, અને આત્માનેશિષે સતોષિત થયો છે તેને પછી કોઈ પળ કરવાનું રહેતું નથી.

આવા જે આત્મબોધવાળા જ્ઞાનિયો હોય છે તેને કશું કરવા ન કરવાનું રહેતું નથી એ પોતાના આત્માના આનંદમાંજ પ્રારબ્ધ હોય ત્યાંસુધી શરીરને ભોગવે છે. આવા જે સત્પુરુષો હોય તે સર્વાત્મા ઈશ્વરરૂપ છે અને ઘટલાજમાટે તેજ પૂજવા યોગ્ય છે એમ કહ્યું છે.

સર્વાસ્વવસ્થાસ્વપિ કિં ન કાર્યં

કિં વા વિધેય વિદુષા પ્રયત્નાત્ ।

સ્નેહશ્ચ પાપ પઠન ચ ધર્મ

સસારમૂલ હિ કિમરિત ચિતા ॥ ૧૪ ॥

અર્થ

શિષ્ય—મર્વ અસ્થામા ન કરવાનું શું છે ?

ગુરુ—સ્નેહ અને પાપ એ ન કરવાના છે

શિષ્ય—પ્રયત્નથી વિદ્વાનોને કરવાનું શું છે ?

ગુરુ—બ્રહ્મવિદ્યાનું અભ્યાસ અને ધર્મ એ કરવાનું છે

ટીકા

અવસ્થાના ભેદ ઘણા છે પણ તેમાં મુખ્ય તો ચાલ્યા અવસ્થા, યુવા અવસ્થા અને વૃદ્ધા અવસ્થા એમ ત્રણ ભેદ ગણવામાં આવે છે એ અનુક્રમે આવતી અવસ્થામાં કોઈમાં સ્નેહ એટલે આસક્તિ ન વાધવી એ કરવાનું છે જેટલા નામરૂપગાળા પદાર્થો હોય તેટલા સવળા જે વસતે નાશ થાય છે તે વસતે અત્યંત દુઃખ થાય છે માટે જેવી દુઃખ થાય એવી કોઈ પદાર્થમાં આસક્તિ વાધવી નહિ જેટલા નામરૂપ છે તેમાં સમગ્રી તુલ્લિ રાસત્રી તે હોય તો પણ શું અને નહોય તો પણ શું એમ મનમાં રહે તો આસક્તિ કેદેવાય નહિ જે પુરુષો આસક્તિ વગરના છતાં સસારના પદાર્થો હૃપશોક વરી શક્તા નથી

સસારમાં અનેક જાતના પાપ છે તેમાં પણ કોઈ પણ પ્રાણીને સસારમાં બધાઈ જાય એવો બોધ કરવો તે મોટામાં મોટું પાપ છે વીજા બધન ઘણા હશે પણ સસારના બધન જેવું વીજું દુઃખ દાયક એકે બધન નથી અને એટલાજમાટે એવા બધનમાં બધાઈ જવાનો બોધ કરવો એ મોટું પાપ ગણાય છે

જે સમજુ વિદ્વાન પુરુષો હોય તે આરંભથી માઢીને વિચારી વાય સામુદ્ધી ઉપરના બે દોષને દૂર કરે છે એટલે સસારના નામરૂપમાં આસક્તિ વાગતા નથી અને કોઈને સસારના બધનમાં પણ નાસતા નથી અને એ બેને વગળે વીજા બેવાના કરવાના છે તેમાં લક્ષ લગાડે, તે એજ કે બ્રહ્મવિદ્યાનો અભ્યાસ કરજે અને ધર્મ પાળે તત્ત્વસારમાં બ્રહ્મવિદ્યાવિધે લખ્યું કે—

બ્રહ્મવિદ્યા મહાવિદ્યા સર્વદુઃસપ્રણાશિની ।

અનિચ્છિન્નસુખા નિત્ય ધાર્યંતે હ્યાત્મયોગિભિ ॥

સર્વ દુઃખને નાશ કરનારી બ્રહ્મવિદ્યા એ મહાવિદ્યા છે અનિચ્છિત સુખ આપનારી એ વિદ્યાને નિરતર આત્મયોગીઓ ધારણ કરે છે

એ વિદ્યાની પ્રાપ્તિ ધર્મ પાઠવાથી થાય છે. ધર્મ એટલે શું તેવો આગળના શ્લોકમાં કહ્યું છે કે કોઈ સાથે વઢવાડ ન કરવી, મનમાં ઝઢંગ ન કરવો, સ્થાવર અને જંગમ પ્રાણિયોને સરસી નજરે જોવાં, અને હું તથા મારું એવાં યમત્વનો ત્યાગ કરવા એનું નામ ઉત્તમ ધર્મ કેહેવાય છે. માટે ઉત્તમ વિદ્યા સંપાદન કરવાના સાધનરૂપ આ ધર્મ પાઠવો લાયક છે. અને એટલામાટેજ સ્નેહ તથા પાપ કરવા યોગ્ય નથી પણ તેને વડલે વિદ્યાનો અભ્યાસ અને ધર્મ પાઠવો એ કરવાનું છે એમ કહ્યું છે.

વિજ્ઞાન્મહાવિજ્ઞતસોસ્તિ કો વા
નાર્યા પિજ્ઞાચ્યા ન ચ વંચિતો યઃ ।
કા ગૃંચલા પ્રાણમૃતાં ચ નારી
દિવ્યં વ્રતં કિં ચ નિરસ્તદૈન્યં ॥ ૧૫ ॥

અર્થ

શિષ્ય—જ્ઞાની કરતાં પણ મોટો જ્ઞાની કયો કેહેવાય ?

ગુરુ—નારીરૂપ પિરાચીથી જે છેતરાયો ન હોય તે.

શિષ્ય—સર્વ પ્રાણિઓને વેહીરૂપ કોણ છે?

ગુરુ—હ્રી સર્વ પ્રાણિઓની વેહી છે.

શિષ્ય—દિવ્ય વ્રત કદું કેહેવાય ?

ગુરુ—જેમાં દીનપણું ન હોય એ દિવ્ય વ્રત કેહેવાય.

ટીકા.

જેઓ સ્ત્રીરૂપ પિજ્ઞાચીથી છેતરાય છે તેઓ ગમે તેવા જ્ઞાનવાળા હોય તો પણ તે જગપણ જ્ઞાની કેહેવાય નહીં પણ જેઓ સ્ત્રીરૂપ પિજ્ઞાચીથી છેતરાતા નથી તેઓ સૌકરતાં મોટા જ્ઞાની છે. સ્ત્રીરૂપ પિજ્ઞાચી એવી તો વઢવાળી છે કે તે મોટા મોટા યોગિયોનાં મનને છેતરી લે છે. મોઢેથી મોટી મોટી જાણોની વાતો કરવી, મોટા મોટાં શાસ્ત્રો અળવાં, અને કોઈ આવે તો તેને ઉપદેશ કરવો એ વાત સુગમ છે પણ સ્ત્રીરૂપ પિજ્ઞાચીથી છેતરાવું નહિ એ વાત ઘણી કઠણ છે. અને એટલામાટે જે તેનાથી નથી છેતરાતો તે મોટામાં મોટો જ્ઞાની કેહેવાય. આધિપે આગળ ઘણું કહ્યું છે માટે આંહી વિસ્તાર કર્યો નથી.

આપૂર્ણ

આર્યધર્મપ્રકાશ.

ક્રમિક ૧૮ મુ

વૈશાખ, સવત્ ૧૮૮૬

અંક ૭ મો

॥ ચતો ધર્મસ્તતો જય ॥

માયા મેલવામાટે મનને શીલામણ

હોરે

મેન મૂરખ હે મન માયા, માયામાહિ મુત્રા ડોઢકાલા -મેન૦ ૨૬
આ ધન ધામ ધરા સુત સપત, આ જનની જન જયા,
ભાઈ જમાઈ સગાઈ સખની, આ સુખકારક કાયા,
માની એમ કેક મરાયા, -મેન૦

કનેગ કુસપ કગી મમતામા, અહિ આડે ધડ ધાયા,
વિનય વિવેક વિચાર વગરના, દેવલ બધ કમાયા,
ભૂલી ભાઈમાહિ ભરાયા, -મેન૦

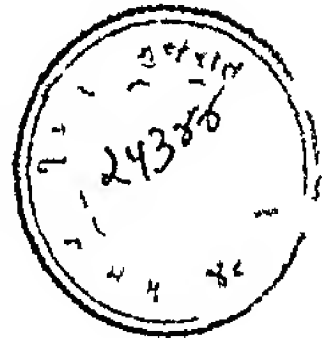
ધન યૌવનમા વૂળ ધાનતા, જે શઠ નહિ સગમાયા,
પાપતણા પડતા અતિતાપે, તે પામર કગમાયા,
સદા દીન દુ ખે દમાયા, -મેન૦

કામ ક્રોધ લોભ મદ મત્તમ, તુષ્ટાનગે તણાયા,
ભૂખ તરશ ભય આકિ ભાવે, એ પરવર્મ વગાયા,
એથી કેક અતિ અકળાયા, -મેન૦

મિથ્યા મૃગ૦ લગ્ન જગતમા, રાત દિવસ રધનાયા,
રાગ દ્વેષ હર્ષ ને શોકે, ધાયવ કેક ધનાયા,
ત્રિવિધ તાપમાહિ તનાયા, -મેન૦

સપ સગતા નીતિસરોન જે નિર્ગુણ થઈ નાયા,
વિશ્વતણા વગમા વિષજવા જેને નથી વા વાયા,
તેઓ સુખમાહિ સમાયા, -મેન૦

મેન મમત્વ કગી નહિ આવે, આ ધન યૌવન કાયા,
કલ્પવતા કશન હગિ શોધા, લે શ્રીતન સુખછાયા,
તો તો દિ। સર્વ સવાયા, -મેન૦

સંગ અથવા આસક્તિવિષે.

દેહ અને આત્મા કે જોડો પરસ્પરથી અત્યંત વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળા છે તેઓના પરસ્પરથી વિલક્ષણપણાનો વિચાર નહિજ કરતાં દેહમાંજ આત્માપણાનો વિશ્વાસ રાખવામાં આવેછે એ સંગ બંધના કારણરૂપ ઢેહેવામાં આવે છે. આત્મા કે જે દેશના, કાલના તથા વસ્તુના પરિચ્છેદથી રહિત છે તેનું એ પરિચ્છેદથી રહિતપણું જુલો જઈ દેહનેજ આત્મા માનીને વિષયસુખોની લાલચ રાખવામાં આવેછે, એ સંગ બંધના કારણરૂપ છે. 'આ સધણું જગત્ આત્માજ છે માટે હું કોની ઇચ્છા કરું અને કોને છોડી દઉં ઇચ્છવા યોગ્ય કે છોડી દેવા યોગ્ય કંઈ છેજ નહિ' એમ સમજી અસંગપણાથી રહેવું એ જીવન્-મુક્તની સ્થિતિ કહેવાયછે. 'હું દેહ પણ નથી અને દેહ મારાથી જૂદો પણ નથી. આમ છે એટલામાટે દેહ કે જે મિથ્યાજ છે તેમાં વિષયસુખો મળે તોપણુ ભલે અને ન મળે તોપણુ ભલે. હું તો અસંગજ છું.' એવી રીતનો જના મનમાં નિશ્ચય હોય તે પુરૂષ જીવન્-મુક્ત કહેવાય છે. જે પુરૂષ કર્મોના ત્યાગને ન ઇચ્છે, કર્મોમાં આસક્ત પણ ન થાય, સિદ્ધિમાં તથા અસિદ્ધિમાં સમજીદ્ધિવાળો રહે અને કર્મોનાં ફલોનો ત્યાગ કરે તે પુરૂષ અસસક્ત (સંગ વગરનો) કહેવાય છે. આત્મામાંજ એક નિષ્ઠા રાખનારા જે પુરૂષનું મન હર્ષને કે ક્રોધને વશ ન થતું હોય તે પુરૂષ સંગથી રહિત અને જીવન્-મુક્ત કહેવાય છે. જે પુરૂષ સધળાં કર્મોનો તથા તેઓનાં ફળ આદિનો ક્રિયાથી નહિ પણ મનથીજ સારી પેઠે ત્યાગ કરી દીધે તે પુરૂષ સંગથી રહિત કહેવાય છે. જે એક આસક્તિને છોડી દેવામાં આવે તો અનેક પ્રકારના રાગોથી થતી સધળી ચેષ્ટાઓનું આસક્ત વટાઈ જાયછે અને મોક્ષરૂપ પરમ પુરૂષાર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે. આસક્તિનેલીધેજ ઉદય પામતા સધળા દુઃખોના સમૂહો ખાડમાં ઉગેલાં કાંટાળાં વૃક્ષોની પેઠે સૈકડો શાખાઓથી ફેલાય છે. માર્ગમાં નાથથી ખેચાતા ઘાટા નાકવાળો પશુ ભય પામતો પામતો ભારને તાણે છે એ આસક્તિનુંજ ફળ છે. ઝાડ એક ઠેકાણેજ રહેનારા ખોતાના શરીરથી ટાઢના, વાયુના તથા તડકાના દુઃખનું સહન કરે છે એ આસક્તિનુંજ ફળ છે. કીડો ધરતીના દરમાં રહિ અત્યંત પીડાતો દુઃખમાંજ પોતાનું આનંદુષ્ય પુરું કરે છે એ આસક્તિનું ફળ છે. પક્ષી ઝાડની શિખા ઉપર રહેતાં,

મુખથી પીકાતા અને પાગની આદિનો નિઠેર ત્રાસ રાખતા ગામતાજ પોતાના આયુષ્યને પુર કંઈ એ આનંદિતનુ દ્વંડ છે દુર્વાના અકુરોનો અને ખડનો આદાર કરનારો મગ પા ધીનુ બાળ વાગવાથી પીકિત થ નિ દેહનો ત્યાગ કંઈ એ આમકિતનુ દ્વંડ છે આ અનાદિ માના બુના જીવો વાગવાગ વનમ્યા કરે છે અને કોટ પતંગોના અનતાએને પ્રાપ્ત થાય છે એ આમજેતુનુ દ્વંડ છે જેમ જનાગયોમા તગો ઉત્પન્ન થઈ થઈને નષ્ટ થઈ જાય છે તેમ આ અનન પ્રાણીઓ જનમો જનમાને મરી જાય છે એ આસક્તિનુ દ્વંડ છે માણસો લતાઆડી તથા તુગોડી યાનિઓને પામે છે, વાગવાગ મરે છે અને નિરૂપાય થઈ જાય છે એ આમકિતનુ દ્વંડ છે અનર્થોની પરપગઓ જેવા સૈકડો પરર્થોથી ભરેલી આ મમાગરૂપી નદી વૃદ્ધિ પામે છે એ આમકિતનુ દ્વંડ છે હે ગમ ! વસા (વડન કરવા યોગ્ય વખાણવા યોગ્ય) અને વધ્યા (વાઝડી પુરુષાર્થરૂપી દ્વંડથી ગદિત) એમ બે પ્રકારની આમકિત છે અજ્ઞાનીઓને સવળા મમાગના વિચેરોમા જે આ મકિત છે તે વધ્યા આ મકિત છે અને તત્તવેતાઓ ને જીવન્મુક્ત પુરુષોને સ્વરૂપના અનુસમાનમા જે આમકિત છે તે વસા આમકિત છે આત્મતત્ત્વનો મોત નહિ થતા દેહ આદિ વસ્તુઓમા થએલી દૃઢ આમજિત કે જે ધ્રુગીવાર પચુસ આગમાજ નાખનારી છે તે વસા દેહવાય છે આયા રિનેકનેનીધે આત્મતત્ત્વનો તોધથતા અરૂપના અનુસમાનમા દૃઢ આમકિત કે જે ધ્રુગીવાગના સમાગના કેગને દાળીજ નાખે છે તે વસા દેહવાય છે હાથમા રાખને, ચક્રન તથા ગ હાને વગનાગ વિષ્ણુદેવ વસા આનકિતનેનીધેજ (જીવન્મુક્તપગાવીજ) અને, પ્રકારની લીનાથી ત્રેનોજ્યનુ પાવન કંઈ સૂર્યનાગના વસા આસક્તિથીજ પ્રત્યેક વિસે નિરાધાગ આકાશના માર્ગમા નિગત નિ કર્યા કંઈ મોટા કલ્પને અતે વિદેહકેવડમા વિશ્રાંતિનેનાટે કાચ્યુ મ હાનુ મગી વસા આમકિતથીજ જગતનુ નિર્માણ કયા કંઈ પાવનારૂપી બદનના સ્તભમા વાનાથી બનાયેલુ અને વિભૂતિથી રાગાંતુ નદાયિવનુ રાગી વસા આમકિતથીજ જગતનો પ્રવય કરે છે પ્રમતત્ત્વના તોરમા દૃઢ નિયતિ પામેના મિદ્ધ વોઠા, વોકપાતો તથા બીજા મહાત્માઓ વસા આમ કિતથીજ જગતમા રદ્દા છે મહનોક આદિ જાયા વોઠાના ગ્દેનાગ ભગુ આદિ મહાત્માઓ વધા આમકિતનેવાધેજ જરાથી તથા મરડી ગદિત થએના પોતાના શરીરારૂપી મત્રાને ધરી રદ્દા છે જેમ ઠીવપણી મામના

દુકડાઓની ઉપર ઝડપ નાખેછે તેમ મન રમણીયપણાની ખોટી આંતિથી ભોગે. ઉપર ઝડપ નાખેછે એ વંધ્યા આસક્તિનો પ્રભાવ છે. વાયુ આસક્તિથીજ બ્રહ્માંડની અંદર વાયછે, પૃથ્વી મહાભૂતો આસક્તિથીજ બ્રહ્માંડમાં રહ્યાં છે અને જગતની સ્થિતિ પણ આસક્તિથીજ ચાલ્યા કરેછે. બ્રહ્માંડરૂપી બિંબરાનું કૃણ કે જ્યાં સ્વર્ગનો પૃથ્વીનો તથા પાતાલનો સમાવેશ છે તેમાં દેવતાઓ, મનુષ્યો, સર્પો અને અસુરો ગણગણતાં મચ્છરોની પેઠે રહ્યા છે એપણુ આસક્તિનોજ મહિમા છે. જલાશયમાં તરંગોની પેઠે જગતમાં અનંત પ્રાણીઓ જન્મેછે, મરેછે, જિંદા ચડેછે અને નીચા પડેછે એ સધળો આસક્તિનો મહિમા છે. પ્રાણીઓ ઝરણાંઓના જલકણોની પેઠે અમથા અમથા પ્રકટ થઈ થઈને પાછા લીન થાયછે એ આસક્તિનોજ મહિમા છે. પરસ્પરના હાથથી મરણ પામતા, જડતાથી જળરા થએલા અને ભારે આંતિમાં પડેલા સર્વ લોકો ખરી પડેલાં પાનડાંઓની પેઠે જમણુ કસ્યા કરેછે એ આસક્તિનોજ મહિમા છે. હે રામ ! ઝાડમાં મચ્છરોના સમૂહની પેઠે અને પાતાલમાં જલના ઓધની પેઠે નક્ષત્રોનો સમૂહ આકાશમાં ફર્યા કરેછે અને આવર્તનો પામ્યા કરેછે એ આસક્તિનુંજ કૃણ છે. ચંદ્ર ઉદય-અસ્તોથી તથા વૃદ્ધિક્ષયોથી જીર્ણ થએલા, કાળરૂપી ખાલકને રમવાના દડા જેવા અને કાળા કલકવાળા પોતાના જલમય દેહને અઘાપિસુધી છોડી દેતો નથી એ આસક્તિનોજ મહિમા છે. દેવતાઓ મનરૂપી વ્રણથી દુઃખો થતાં છતાં પણ અનેક યુગોના ફેરફારોનાં દુઃખો જેવામાં આવવાથી કઠણ થઈ ગએલા એ મનરૂપી વ્રણને આસક્તિનેલીધેજ કાપી નાખતા નથી. પરબ્રહ્મરૂપી આકાશમાં કોઈએ કેવલ વાસનાનેલીધેજ આ જગતરૂપી વિચિત્ર ચિત્ર આગખ્યું છે તે જુવો. નિરાકાર પરબ્રહ્મરૂપ આકાશમાં મનની આસક્તિરૂપ એક રંગથીજ આ જગતરૂપ ચિત્ર રચાયું છે માટે તે કદી પણ સત્ય નથી. આ સંસારમાં મનથી આસક્ત રહીને વ્યવહાર કરનારા લોકોનાં શરીરોરૂપી તૃણોને તૃણારૂપી અગ્નિની જ્વાળા ખાળી નાખેછે. જેનું મન સંસારમાં આસક્ત હોય તેનાં જન્મોને, સમુદ્રની રેતીઓને અને ત્રસરેણુઓને ગણી કાહાડવામાં કોણુ સમર્થ છે ? કોઈ પણ સમર્થ નથી. ગંગા કે જે મેરૂપર્વતના શરીરમાં પગથી તે માથાંસુધી લંબાઈવાળી મોતીઓની માળા જેવી લાગેછે તેના તરંગો કદાચ ગણી શકાય પણ સંસારમાં આસક્ત થએલાઓના અવતારો ગણી શકાય એમ નથી. જોઓનું મન

સમારમા આસક્ત છે તેઓનેવાસ્તેજ આ રૌગ્વ નગ્ક, અવીચિ નગ્ક અને કાવસૂન નગ્ક ઈત્યાદિ નામોવાળી ગ્રમણીય અત પ્રગેની પકિતઓ ગ્યા એની છે કે જ્યોમા યાતનાઓ નામની રાગીઓ ભોગનવામા આવેછે જ્યોના ચિત્તો સમારમા આસક્ત હોય છે એવા અને દુ ખોથી સુકાએવા લોકોજ પ્રજ્વલિત રહેનાગ નરકોરૂપી અગ્નિઓમા મગતણુરૂપ થાય છે અને એ બળતણોથીજ તે અગ્નિઓ પ્રજ્વલિત રહેછે જગનમા જે જે દાઈ દુ ખો છે તેઓ સધળા આમકિતવાગાઓનેવાસ્તેજ ઈશ્વરે ઠગવેવા છે જેમ જલના કલ્લોનોથી વ્યાપ્ત થએની મોટી નાઓ સમુદ્રને પ્રાપ્ત થાય છે તેમ દુ ખોની સધળી પરપગઓ જેનુ ચિત્ત આસક્તિવાળુ હોય તે નેજ પ્રાપ્ત થાય છે મનના વિષયોરૂપ, જેનુ ગરીર એક જાતના બોજરૂપજ છે એવી અને જીવોને જન્મ મરણની દુર્દશાઓમા નાખવાને / ઇચ્છ નાની અવિધાએ આ સધળુ દુ ખોનુ જાળ પાથરેલુ છે જેમ વર્ષાજ- તુમા નદીઓ જલના પૂરથી અત્યત વિસ્તાર પામેછે તેમ એશ્વર્ય આદિ સધળી વિભૂતિઓ ભોગોની આમકિતના ત્યાગથી અત્યત વિસ્તાર પામેછે મનની અદર જે આસક્તિ છે તે અગોને અગારૂપ છે અને જે આ સક્તિનો ત્યાગ છે તે અગોને અમૃતરૂપ છે એમ સમજો જેમ ખ ડથી મિશ્રિત થએલી ઔષધિ ખડમાંથી હોના અગ્નિથી બળી જાય છે તેમ જીવ મનમા રહેલી આસક્તિથી બળી જાય છે સધળા વિષયોમા આમકિતથી રહિત, શાત, આકાશની પેઠે નિર્વેપ રહેનાર બ્રહ્મવિદામા ઉ ત્સાહ ધરનાર અને અવિધામા ઉત્સાહથી રહિત રહેતુ મન સુખ આપના રૂજ થાય છે જે પુરૂષ બ્રહ્મવિદાના મનના કિમા ઉત્સાહ ધરાનતા, સમારના વિષયોમા ઉત્સાહથી રહિત રહેનારા અને સર્વત્ર આસક્તિથી રહિત થએલા પોતાના ચિત્તથી અસાગમા વર્તે છે તે જીવન્મુક્ત છે

૧) કુસપ અને ક્લેશના કારણરૂપ ત્રિપુટી

(સબંધ પાને ૧૨૮ થી)

પુખ્ત સદ્ગુણશીલ અને સ્ત્રીપણ મગમળથી સુખાત્ર થઈ હોય તોપમ એના સહવાસમા એનુ રક્ષણ કગતા, અનેક આધિ ઉપાનિયો ક્લેશ આપ નાગ થઈ પડેછે દ્રોપદો જેવા મતી બીનેવાસ્તે પાડવોને કાઈ થોડુ સેહેવુ

નથી પડ્યું સીતા જ્યાં સાધ્વી સ્ત્રીને માટે મર્યાદાપુરૂષોત્તમ રામચંદ્રને થોડું વેઠવું નથી પડ્યું. મમત્વને કીધે સ્ત્રીનો સંયોગ અને વિયોગ અનેક વિચિત્ર પ્રસંગોને કીધે ક્લેશનું કારણ જ છે તો પછી કંઈક શાતા સહવાસે ક્લેશ થાય એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. પોતાને અનુકૂલ ન રહે, મર્યાદા ન રાખે, ધર ન સંભાળે, સદાચાર ન પાળે તો પણ સ્ત્રી અંતઃકરણ તપાવે તેની મહાવજન ન રહે, તેની સાથે સ્વતંત્રતાથી ન વર્તાય, જે પોતાથી દૂર હોય તો પણ અંતઃકરણ તપાવે. તેનું કોઈ અપમાન કરે, તેને કાંઈ આંગળી ચીંધે કે કાંઈ ઈશ્વરી કાપ થાય તો પણ અંતઃકરણ તપાવે સારા ધરની કીર્તિ જમ સ્ત્રીથી જ વધે છે તેમ અપકીર્તિ પણ ધરમાંની સ્ત્રીઓથી જ થાય છે. નોખા નોખા સંબંધે નોખું નોખું દુઃખ આપનાર હોવાથી આજ દિવસ સુધી ધનની પેઠે નિંદાનુજ પાત્ર થયેલ છે. અને અનુભવિયો પણ ચદીછેત્પરમાં મૈત્રી ત્રિણિ તત્ર ન કારયેત્ । વાગ્વાદશ્ચાર્યસં વધઃ પરોક્ષે દારમાષણમ્ ॥ આવાં વચનોથી સ્ત્રી અને ધનનું ક્લેશ કુસંપ-કારક પાણું દેખાડે છે. સંસારવ્યવહારમાં કુલીન છતાં સ્ત્રી વગરનો અકુલીન થઈ જાય, આપત્તિ વગરનો છતાં આપત્તિનું પાત્ર થઈ જાય અને બાંધવવાળો છતાં બાંધવ વગરનો થઈ જાય એવા બધા સ્ત્રીના ગુણ પણ કુસંપ અને ક્લેશનું કારણ થઈ પડવાથી હલકા પડી જાય છે. એક નાના સરખા ઝુપડાથી માંડીને મોટા રાજમેહેલમાં એજ રીતે ચાલે છે, અને એજ દેશ કુખવાનું એક અંગ ગણી શકાય છે. અનાદિકાલની આ પરિમાટોમાં ફેરફાર તે કેમ થાય ?

ત્રીજું અંગ ધરતી છે. ધરતીમાં કેટલા બધા ગુણ છે ? ધરતીથી ધન મળે છે ધનથી ઉદય થાય છે અને ઉદયથી સુખ થાય છે. સર્વ પ્રકારની સંપત્તિ ધરતીમાંથી મળે છે. નાના પ્રકારના ખાવાના પદાર્થો કે જનાવડે આપણે જીવિયે છિયે તે પદાર્થો ઉપજવાનું ઠેકાણું ધરતી જ છે. એટલું જ નહિ પણ હીરામાણેકની પેદાશ પણ એમાંથી જ થાય છે. ધરતી વગરના જે લોકો છે તે ધરતી વાળાને નમે છે. રાજ મહારાજ કે રાજધિરાજ પદ ધરતીના ધણીને મળે છે. ધરતીનો ધણી વંશપરંપરા સરખી સ્થિતિમાં જ રહે છે. ધરણાં લુગડાં અને વૈભવો ધરતીમાંથી જ પામીયે છિયે. જ જ લોકોને ધરતી નથી તે તે લોકો પણ બીજાની ધરતીથી જ પોતાનો વ્યવહાર ચલાવે છે. આ ધરતી થોડામાં થોડી રહેવાનાં ધર જટલી તો ગરીબમાં ગરીબ

હોય તેને પણ ધણુ કઠીને ટોચજ છે આવી ઉત્તમ ધર્મી પણ કનેગ^૧ અને
કુસપનું મૂન કાણુ થઈ પડે છે ઉપરના જે અગની પેઠેજ તે સઘળી સ્થિ-
તિમા તાપ આપે છે જ્યાસુધી તે મળી ન હોય ત્યાંમુધી તેને મેજવવાની
ચિતા અનેક અનર્થો અને કુદુષમા કનેશો કા ના પડે છે મળ્યા પછી તેને
સાચવવા અને ખીજ દાઢ તેનો ઉપયોગ ન કરે તેનેમાટે તથા તેના ધણી-
પણામાટે અત્યંત ઉપાનિ અને જટલી ધર્મી તેટલા પ્રમાણમા ખીજની
સાથે બાધવું પડે છે અને કદી પોતાની થયેલી ધરતી જતી રહે કે તેમા
દાઢ ભાગ પડાવે તો તેથી પણ અત્યંત પોડા અને અન્યસાથે કુસપ થાય છે
- એ ધર્મીમાટે સમજી લોકમા પણ તે મને રહેનો ઠીક એવા વિચારથી
બાપ, દીકરો, સસરો, જમાઈ, મિત્ર, પાડોશી, દેશી કે વિદેશી જે ધર્મીમા
ભાગ પડાવનાર, તેને છીનવી લેનાર અને પોતાને ધરતી વગરનો કરનાર
હોય તેની સાથે કુસપ થાય છે, અને એજ વિચારમા રાતદિવસ અત કરવું
તથા કરે છે સ્ત્રી, ધન, અને હવેનીઓને ધર્મીમાટે ઘણાએ ધૂનધાણા
કરી નાખ્યા છે એટલુજ નહિ પણ પોતાના પવિત્ર પ્રાણ પણ એ ધર્મીને
માટે નૂન મેળા કયા છે કેવો ધર્મીનો મહિમા જે સુખનો આગામાટે
ધર્મીની જરૂર છે તે સુખનો પેવાથીજ કોનાન થઈ ભોગ આપનારા કેવી
દુશ્મા ભોગવે છે તે ઇતિહાસો ઉપરથી આપણે જોયું છે ધર્મીનો મદ
પણ ધનમદ કે સ્ત્રીના મદથી ઉતરતો નથી ધરતીનો ધણી પણ વિવેકને
વેતો કરે છે, વિધાને વાળી મેવે છે, કુદુખીને કાગે કરે છે, સમનીને સામુ
જોતો નથી, પરની પીડા વિચારતો નથી અને સવની આયે વાઢા ચાનાં
જાણે આકાશમાથી ઉતરેવો હોય એમ ઉચુ ને ઉચુજ જોયા કરે છે આમ
છતા પણ તેને શુ સુખ છે, અને કયા સપ છે ? હુ બધું એકલો ભોગવું એ
વિચારમા રાતદિવસ કાઢના સુખ તેને ગમતા નથી સોના રૂપાના પનગ,
- સુદર સ્ત્રી, સારા ભોજન અને વિધાવિનોદ તેને જોઈએ તેટલું સુખ
આપી શકતા નથી એક સાવરણ પાનડાની ઝુપડીમા રહેનાર જેવો સુ-
ખથી જીવે છે તેનાથી દશાશ સુખ પણ મોટા મેહેનોમા ઉધનાગને હોતુ નથી
અહો પગિણામે પોતાની નહિ રહેનાર, અને કુદુખમા કનેગ કગવનાર ધર્-
મીથી કેવા કેવા અનર્થ થયા છે ? જના મોઢા ઉપર માખી ન મેસે, જના
આડુ દાઢ ઉતરી ન રહે, જનો હુકમ દાઢ લોપી ગંડે એવા પ્રતાપી વો-
કાના અમૂલ્ય મુગટ ધરવાના માયાઓ રણવગડાની ધૂનમા ગળાપા છે,

અને એનાં અત્તર આદિક સુગંધી લેપોનાં પાત્ર શરીરો કુતરાઓ અને ગઢાઓને કામ આવ્યાં છે ત્યારે ખીજની તો વાતજ શી કરવી ? ન્યાયનો કોર્ટમાં જઈને જોશું તો જમ સ્ત્રી અને ધનના કળિયાના ફેશો આપણા જોવામાં આવશે તેમ ધરતીના સંબંધના અથવા ધરતીના અંગરૂપ ધરના કળિયાના ફેશો પણ અસંખ્ય જોવામાં આવશે. બુદ્ધિ છતાં પણ બુદ્ધિ વગરના લોકો એવા કલેશો કરીને પોતાનું અથવા પોતાનાં માનેલાં સ્ત્રીપુત્રાદિકનું સુખ ધરે છે પણ તે તેમ કરતાં પણ ક્યાં મળે છે ? જીવતાં સુધી એને એ ઉપાધિ અને એના એ કલેશમાં રાતદિવસ આયુષ્ય ગાળવામાં આવે છે. ધિકાર છે આ ધરતીને. પણ ધરતી શું કરે ? એ તો જવી છે તેવીને તેવી દેખાઈ રહે છે તેમ છતાં આપણે આંધળા થઈ ન દેખીએ એમાં ધરતી શું કરે ? આપણે અમર છિયે, ખંધું આપણેજ ભોગવવું છે, સાથે પણ આપણનેજ આવશે. એમ વિચારીને આપણે મુઠીયોવાળી દોડ્યાજઈએ છિયે. જને લઈને પોતાનું અભિમાન થાય છે તે દેહજ ક્ષણવારમાં આપણો નથી, તો જને માટે હાયવોય કરી ધરતી અને ધન ભેગવવામાં આવે છે તે સ્ત્રી કે પુત્ર આપણાં ક્યાં છે ? કાં તો આપણે તેને મેલી દઈએ અને કાંતો તે આપણને મેલી દે. આમ કાંઈ જાણી જોઈને નથી કરતા પણ કાલયોગથીજ તેમ થયા કરે છે. મહાપ્રતાપી કૌરવવંશમાં મહાભારત યુદ્ધ થયું અને દાવાનલથી વન ખળી જાય તેમ સર્વેનું નિકંદન થઈ ગયું તે ધરતીના જ પ્રતાપે. મુંજરાજને ધરતીના લોભથીજ ભોજ ઉપર અપ્રીતિ થઈ. છેવટ આવ્યા એક એ દાખલા નથી, દેશેદેશ ગામેગામ અને ઘેરેઘેર એવા દાખલાઓજ નજરે આવશે. આમ છતાંએ એ ધરતીમાં એવો મોહ રહ્યો છે કે તેનો કોઈ અનાદર કરતું નથી. હજારો અનર્થ અંગીકાર કરીને પણ ધરતીના ધણી થવાને સહુએ પ્રયત્ન કરે છે.

આવી રીતે આ ત્રિપુટી કુસંપ અને કલેશ કરાવનાર છે તે હોય તો પણ સરખી, ન હોય તો પણ સરખી, અને આવીને જાય તો પણ સરખી, કેમ કે ત્રણે સ્થિતિમાં અધ્યાત્મ અધિભૂત અને અધિદેવ તાપને ઉત્પન્ન કરે છે. આમ છતાં એ ન હોય એવી સ્થિતિ પેહેલી એ સ્થિતિ કરતાં સારી છે, કમકે એવી સ્થિતિમાં કાંઈની સાથે વિરોધ કરવાનું બનતું નથી, વિનય વિવેક વિચાર વિગેરે એ સ્થિતિમાં આવી શકે છે અને સર્વપર દયાભાવ રહે છે. સંપથી સુખ થાય એ વિચાર પણ આ સ્થિતિમાં જુલાતો નથી. ઉદય-

સમધી મધ્યા સુખ એ તપુ વસ્તુમાં મમાઈ જાય છે, તેમ અસ્તમ
ખ િ મધ્યા દુ ખો પણ એમાં મમાઈ જાય છે ત તથેય વસ્તુઓ યોગ્ય
રીતિએ આવી હોય, સતોષ ઉપજનનારી હોય અને તેને માટે કાર્ય માયે
વિગેધ ન થતો હોય તોપણ તેનું અસ્તિત્વ છે તેજ ઉપાનિષદે આકુન
કરે છે સુખ આપનારી વસ્તુઓ જટલુ સુખ આપી શકે છે તેટલું જ
તેની માથે દુ ખ રહ્યું છે, તેથી નિષ્કિચન સ્થિતિમાં વિવેકીઓએ સુખ
માનેલું છે પ્રાચીનકાનમાં મોટા મોટા વૈભવને ભોગવનારાઓ કાર્જ જ
તનો અતરાય નહિ આવ્યા છતાં પણ એવટ મર્વ વૈભવને મમત્વ માયે મેની
વનમાં ચાવી નીકળ્યા છે તે સર્વ દુ ખરૂપ છે એમ જાણીનેજ જ્યો મ-
મત્વથી ધનાં વસ્તુનો સહવાસ રાખે છે તેઓને સુખ મળતું નથી ધ
નાદિક આવે તોપણ જાણે, જાય તો પણ જાણે, અને રહેતો પા લને એવા
વિચારથી તેનું સ્વરૂપ જાણનાર જે તટસ્થ રીતે સર્વનો અનુભવ કરે છે તે
અત્યંત ક્વેશ પામતો નથી, અને જે આ સંકત થઈ ગહે છે તેને જીવતા
સુધી ક્વેશ ગહે છે અને મગ્વા વખતે પણ તેમાં આસક્તિ ગ્રહી જનાથી
મુલા પછી પણ દુ ખનું કારણ થાય છે જે વસ્તુ માગી છે એમ કૃદ્ધ નિ
શ્ચ થઈ ગયો એટલે તે પોતાથી વપરાય તોપણ દુ ખ, ખીજના હાથમાં જાય
તોપણ દુ ખ, અને કાવયોગ તેને વિષ્ણુટી પાડે છે પોતાને વિષ્ણુટી પાડે
તોપણ દુ ખ તો ખરૂંજ આમ છે ત્યાંજ રુ કરવું ? જે વસ્તુનો જોનો
જોનો સ્વભાવ હોય, તેના સયોગથી, સહનામથી કે વિયોગથી મમત્વને
તીધે જે જે થનાનું હોય તેમાં તો કાર્યથી ફેરફાર થઈ શકે નહિ, તો પણ
વિવેકશુદ્ધિ, ઉદારતા, અને સાત્ત્વિક વૃત્તિની સહાયતાથી જે જમ હોય તે
તેમ જાણી લઈ કેમ ક્વેશ ન થાય, કેમ કુસપ ન થાય એના ઉપાયો
રોધતા પ્રાપ્ત વસ્તુનો ઉપયોગ લીધે જાણે છોડી દેવાનું કામ છે નહિ,
અને છોડી દેવાય તેમ પણ છે નહિ માત્ર અજાણપણાથી ક્ષેત્ર વધે છે
માટે અજાણપણું મેનીને જાણપણું ચહણ કરવું જોઈએ જથી કુસપ ક્ષે
શની નડતર ધણે પ્રકારે ઝાછી થયા વગર રહે નહિ વસ્તુઓને યોગે
યતા વિકારો વસ્તુઓના નથી આપણા પોતાનાજ છે માટે વસ્તુઓનો
અનાદર કરવો નહિ એનો અનાદર કરવાથી પણ કાર્જ સુખ મળતું નથી
સુખ ગમે તે સ્થિતિમાં, ગમે તે વસ્તુને સયોગે કે વિયોગે સદ્વિચારમાં છે
માટે સદ્વિચારથી જે જે પ્રાપ્ત થાય તેનો અનુભવ કરવો અને સર્વથી હ

ળતા મળતા રહી શાંતિથી રહેવું જોઈએ. જે સંયોગ થયો છે તે ફરી ફરીને થવાનો નથી માટે સુખશાંતિથી વર્તિ પરસ્પર સહુએ સંતોષ લેવો જોઈએ. મોટા મનથી મેળવવામાં આવતા સંતોષમાં અને સંપર્માંજ સુખ છે, તે શિવાય સુખની આશા રાખનારા ક્ષેત્રમાં ખાડે છે એમ જાણવું.

પ્રેમશબ્દવિરુદ્ધ ચર્ચા.

આજકાલ પ્રેમ શબ્દ બહુ ચવાવા લાગ્યો છે. એણે એવું તો રૂપાંતર પકડેલું છે કે તેને તેજ શબ્દમાં બોલાવો કે બીજા શબ્દમાં તેની સમજણ પડતી નથી તથા મૂળ તેનું કેટલું ઉડું છે તેપણ સમજવું ભેદભરેલું થઈ પડ્યું છે. ઘણા શબ્દો અર્થની ગંભીરતાવાળા છતાં તેનો એકદેશમાંજ અર્થ સમજાય છે, તેમ પ્રેમ શબ્દનો અર્થ એકદેશમાંજ સમજાતો ચાલ્યો છે અને તેની મર્યાદા સ્ત્રીપુરુષના પરસ્પર સંબંધમાંજ આવી રહી છે. આટલામાટે અમે તો કહિયે છિયે કે લોકો જેને પ્રેમ શબ્દથી બોલાવે છે તે પ્રેમ નામમાત્ર શિવાય કંઈ છેજ નહિ. પોતાના કોઈપણ જાતિના સ્વાર્થમાં આંધળા બનેલા લોકો પોતાના સ્વાર્થના આકર્ષણને પ્રેમ શબ્દથી માની લઈ તેમાં પવિત્રતાનું આરોપણ કરે છે. જે એ મન હોય તો પ્રતિકૂલતા થતાં એ પ્રેમમાં ભંગ પડે છે તે પડવો કેમ સંભવે? તારામૈત્રી, ચક્ષુરાગ એ પણ લોકોને ભમાવવાનાં નામમાત્રજ છે. પરંતુ ખરું જોતાં તો તેપણ એક જાતના મોહલી થયેલી દીનતાનાંજ નામ છે. જગતમાં જે જે સ્થળે પ્રેમ શબ્દ વપરાય છે તે સર્વ સ્થળે આમ જોવાણું આવે છે માટે અમારું કેહેવું એમજ છે કે પ્રેમ વસ્તુજ કંઈ છે નહિ. પરંતુ કંઈ હોય તો તે સ્વાર્થજ છે. અથવા વધારે આગળ ચાલીયે તો અજ્ઞાનતાજ છે. જે જે પ્રેમનાં પાત્રો છે તે તે પાત્રોમાં જો કશો સ્વાર્થ ન હોય તો પથ્થરમાં કે લાકડામાં પણ પ્રેમની પ્રવૃત્તિ કેમ થતી નથી? જે જે વસ્તુની જવી ગરજ, તેના થકી જવી સુખની પ્રાપ્તિ, તેની જવી મોંઘારત અથવા સોંઘારત અને તેનું જવું સહાયકપણું તે પ્રમાણે તેમાં આકર્ષણ થાય તેને દોષ જોપન કરવાને પ્રેમનું નામ આપી દે છે. અને તેમાંવળી તેમ થવામાં અકારણપણું પ્રકટ કરે છે. પણ તેઓ એટલું પણ નથી વિચારી શકતા કે કારણવગર કાર્ય થાયજ નહિ. સુખ્ય બંધારણ સ્વાર્થમયજ છે અને તેમાં મૂર્છિત થઈ જવું એ અજ્ઞાનતાથી થયેલો મોહજ છે,

માટે અમને એમ થાય છે કે લોકો મોહથી ભ્રમિત ન થઈ જતા તત્ત્વ જાણે
તો બહુ સારૂ રાજદ્વારમાં જતો મનુષ્ય જેમ દોઢાંચેજ અટકી રહે, મે
ડીચે ચડતો માણસ જેમ પેને પગચીયેજ જડાઈ નહે, અને સમુદ્ર જોવાની
ઈચ્છા રાખનારો જેમ ખાળોચીયામાંજ સનોષ માના ગહે તેમ આજકા
લના પ્રેમમાં લોકોનું ઠગાવું થયું છે અમને પ્રેમ શબ્દ મથન થતા ખરે
ઠેરતો નેનો કરો પણ ખેદ નથી, પરંતુ મનુષ્યોની મનોવૃત્તિઓ આમ્ય
તામાં પ્રેમ શબ્દનું આરાપણ કરી દઈ બહુ સંમિશ્રિત અને તુચ્છ થઈ ગઈ
છે તેનો શોક અત્યંત થાય છે અને તેથીજ અમે વારિયે છિયે કે જ્યાં જો
ઈએ ત્યાં સ્વાર્થનીજ સકલતા છે ધણીએ અનુભવ કર્યો, ઘણીએ શોધ
કર્યો, ઘણીએ જોયું પણ સ્વાર્થવિના કાંઈ પણ દેશ ખાની દીઠો નહિ
આમ છતાં પ્રેમ શબ્દ ઉપર પરમાર્થતાનો ડોળ ધાવી ડાલનાગળો તે શુ
સમજતા હશે? જેમાં જેમ માનિયે તેમ લાગે એ ન્યાય પ્રમાણે તેઓ
ક'ી પોતાના માનના પ્રમાણે કાંઈક પણ ખરૂં દેખતા હોય તો પણ તે
હુંમાં જૂતના આભાસ જોવા દોડી જાય છે શબ્દનો નિરર્થકતા તો કેહે-
વાય તેમ નથી પણ એમ થયું જણાય છે કે તે શબ્દ ઉપરથી અનુમાની
લીધેલી સમજણની તો નિરર્થકતા ખરીજ અને જોયો તે નિર્થકતાને આ
ર્થકતા સમજ્યા છે તેઓજ લમણે હાથ દઈને રોતા, તથા રાગદ્વેષમાં દિ
વસો માળતા ભાન ભુની જઈ અવિનયનાજ આગાર બને છે આથી જાણ
હોય પૂવમાં અને દક્ષિણનો માર્ગ બોધા જોવું થયું અને તેથીજ સસાર
માંથી ઉદારતા અને ઉદયનો અત આજ્યો એમ જોવાને કરો સદેહ
નથી રહેતો શુ પ્રેમ? પ્રેમ શુ હાડકા આમડા છે? શુ તે એકદેશ
છે? શુ તે જાય છે? શુ તે આવે છે? શુ તેથી રાગદ્વેષ થાય છે? અહો
એની સ્થિતિના પ્રેમની તે લોકો કેમ સુખ સનાદન કરી શકે? નજ કગ
શકે સમજી સમજીને થાય તો તેમાંથી પરિણામ ઠીક આવે અને સમ
જ્યાવિના થાય તો તેનું પરિણામ સરખું આવેજ નહિ પ્રેમના સમયમાં
પણ એમજ છે સમજ્યાવિના લઈ ભાગતો સમુદાય પરિણામ સાનું જોતો
પણ નથી, પછી તે પોતાના લાભ જોતો હોય તોપણ ન જાણે અને ન
જોતો હોય તોપણ ન જાણે એ સ્વાભાવિક છે ખરો પ્રેમ ક્યારે થતોજ
નથી અને હોવાનો પણ સંભવ નથી એટલામાટેજ તે મધ્યમ સ્વાર્થ
ઉપર આવી ઉભો રહે છે કાંઈ વિદ્વાન એની સત્યતા અથવા ટોનાપણું

એ ને એ માર્ગેથી સિદ્ધ કરી આપે તો તે જોવાનું બાકી રહ્યું છે. જો સ્વા-
ર્થનેજ પ્રેમ શબ્દથી બોલવામાં આવતો હોય તો પછી કશી શંકાનું કાર-
ણ નથી. પરંતુ તેમ ન હોય તો આ વિષે અનેક શંકા થવાનું કારણ પ્ર-
ત્યક્ષ જણાઈ રહે તેમજ છે. અમે પણ પ્રેમનાજ પક્ષવાળા છીએ, તેને
વધારવામાટે ઉદ્ધોગ કરીએ છીએ; પરંતુ પ્રેમમાં પ્રેમપણું કશું જોઈ શકતા
નથી; એટલામાટે આ પ્રસંગ ચરચાવવાની અમને આવશ્યકતા લાગી
છે કે જ્યાં નવી કુળવણી અને નવી અવસ્થાવાળા બાળકોનાં સંકોચાદને
કુલડી જ્યાં થઈ ગયેલાં હૃદયો કાંઈક વિકાશિત થવાનું શીખે સધળો-
વર્ગ જ પ્રેમને આધીન થયો છે તે પ્રેમ સ્વાર્થ અને પરિચયરૂપજ મા-
નવો પડે તેમ છે. અમે પોતે પણ એટલેમુધીજ પોઆ હોઈએ અને વ-
ધારે ઊંડા ન ઉતર્યા હોઈએ તે વાત હવે જણવાની છે. 'પણ એટલું તો
હમણાંથીજ અમે કહી શકશું કે જોને અમે પ્રેમ કહીએ છીએ તે પ્રેમ અને
હાલમાં જોને પ્રેમ ઠરાવવામાં આવે છે તે પ્રેમમાં અત્યંત અંતર છે. અગ્નિ
અને હીમને, સૂર્ય અને ચંદ્રને અને જમીન અને આકાશને જટલો ફેર તે
કરતાં પણ એમાં વિશેષ ફેર છે એમ કહેવાને કાંઈ અડચણ નથી. અહો!
પ્રેમ છેજ ક્યાં? હોયજ ક્યાંથી? જ્યાં જુવો ત્યાં સ્વાર્થમાટેનો પરિચ-
યજ પોતાનાં મૂલ નાંખીને પડ્યો છે. એનેજ આપણે પ્રેમ પ્રેમ કહીને ઠોડી
બેસાડ્યો એ કાંઈ જવો તેવો મોહ નથી. કાંઈને તેજોનું મોહવાળું વર્તન
જોઈએજ અક્ષર કહેવા જઈએ તો તેજો પોતે પંડિતવર બની જોને જ ગમે તે
ચોગ્ય એમ કહી દેછે અથવા વિકસતિ ન વસંતે માલતી કોત્ર હેતુઃ એવાં વ-
ચનો કહીને સમજણની વાત ઉડાડી દઈ પોતાની સમજણનેજ સત્ય કરવા
મથે છે. પણ કાંઈએ ક્યાં વિચારે છે? એનું એ નામ અને એનું એ વર્તન છતાં
પણ સમજણની ન્યૂનતાથીજ આપણે અને આપણા દેશનો ડાટ વળે છે. અને
હજી વળવાનો. જ્યાંજોશો ત્યાં ઉપરથી અલેદ દેખાડતાં છતાં પણ અંતરમાં ભે-
દબુદ્ધિ અને રાગદ્વેષ વગર કાંઈ દેખાતુજ નથી. એનેલીધે સ્વાર્થ શું અને તે
કેમ સાધવો એ પણ દૂર રહે છે તો પછી પ્રેમની તો વાતજ શી કરવી? જ્યાં
હૃદય ઉદારતા વગરનું થાય, ભેદબુદ્ધિનો વધારો થાય, ઘરમાં કે દેશમાં
કુસંપ વધે, હૃદય રાતદિવસ તપ્યા કરે, વિનય-વિવેક વિસરી જવાય,
ઉદ્ધોગને આંચ લાગે, અને અંતઃકરણ નરમ છતાં કઠોર પાણુ જવું થઈ
જાય તે પ્રેમ હોય તો પણ અપ્રેમજ છે. જલ અને મીન, ચંદ્ર અને ચંકાર
સૂર્ય અને કમલ, પાણી અને દુધ, એક અને બીજું સારસ, સેવાલ અને

સરોવર, માવતી અને ચોમાસુ મેઘ અને મયૂર, વિગેરે જડના કે ચૈતન
વાળા પ્રાણીના અથવા ગમે તે પદાર્થોના સ્વભાવના દાખવાઓ લોકો
પોતાની વાતમાટે પ્રકટ કરે તે માત્ર ધુમાડાના ખાચકાજ છે, ક્રમકે તેના
સ્થળોમા પ્રમતી કટપનાજ અસંલલિત અને અયોગ્ય છે પ્રમજ મનુષ્ય
પ્રાણીરૂપ પદાર્થના સ્વભાવરૂપ ઠેરતો હોય તો પછી તેને સ્વભાવના ના
મતીજ ગોવાવવાની જરૂર છે અને પ્રેમશબ્દ ની નિરવ્યકતા થાય છે
સાચકતા હોય તો તે સ્વાર્થરૂપજ છે જે કાંઈ પ્રિયપણુ તે પોતાનેમાટેજ
છે, પરનેમાટે છેજ નહિ સર્વ વાતે નિશ્ચય છે કે પ્રેમમા પણ પ્રિયપણુજ
રોવાથી તે પોતામાટેજ છે અને એટલામાટેજ તે એક સ્નાર્થજ છે અમ
અનુમાનાય છે સધળા લોકો પોતપોતાનો સ્નાર્થ લને સાચવે અને બને
કદપી લાધેલુ સુખ સ્વમના લાહુની પેઠે ભોગવે પરતુ તે સાથે અનર્થ પણ
ભેળો થઈ જાય છે તેનુ ધ્યાન રાખવાની બહુ જરૂર છે દુનમા પ્રાણીની
પેઠે મળેનો એ અનર્થ ઝોળખાઈને અના ર પામે તો પછી પ્રેમ શબ્દ થી
ગોવાતો સ્નાર્થ શુદ્ધતાને પામે છે આનેમાટે વિવેકબુદ્ધિનીજ આવશ્ય
કતા છે હજારો સૂર્ય જે વસ્તુને ન દેખાડી શકે તે વસ્તુને વિવેકબુદ્ધિ
દેખાડે છે, ત્યારે અનર્થને ઝોળખાવો દે એ કાંઈ કઠણ નથી પણ ખા
ટવે મોટી ખોટ કે પેના પાયોજ નહિ તેમ પેના તે વિવેકબુદ્ધિજ આનની
ક્યા માર્ગમા પડી છે કે કાંઈ મહાપુણ્યને પ્રતાપે અને ખાળપણથી થયેના
કાંઈ સારા સગે વિવેકબુદ્ધિ આવે છે અને જને વિવેકબુદ્ધિ આવે છે તેજ
પ્રેમને પાગપે છે અને પરમ સુખને ઝોળખે છે તે શિવાય તો ભીત ઉ
પરના ચિત્રોમા તદ્રૂપતા માનનારા જેમ ઠગાયેલાજ છે તેમ અવિવેકીઓ
ઠાઠમાઠથી ઠગાયેનાજ છે અહો દેવી અદ્ભુત ઇદ્રિજળ ! ધન્ય છે એના
અધિપતિને પણ અરે ! પ્રેમની કટપના અન્ય પદાર્થમા ક્યા કરીયે છિયે ?
આપણે આપણા અત કંઈનો વર્મ ખીજમા આરોપીયે છિયે અને એથી
પણ પ્રેમ શબ્દનો સમાવેશ અન્ય પાનમા નહિ થતા પોતામાજ થઈ જાય
છે અને જે ખીજ દેખવામા આવે છે તે પોતાનુજ અતજ જોવામા આવે
છે આમ માનવાથી પણ અન્યમા પ્રેમીપણુ જે લોકો માને છે તે મિથ્યા
થઈ જાય છે આવા મિથ્યાલાસનેનીધે જગતને બહુ હાનિ થાય છે તે
આપણે જોતા આવ્યા છિયે અને જોઈએ છિએજ માટે હવે સાગ્રશોધન
કરી સમજીને પગલુ ભરવામાજ સમજણની યોગ્યતા સમાણી છે એમ ન
બને તો મનુષ્યતા વગોવાણુજ સમજવી

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત.

(સખ ધ પાને ૧૦૭ થી.)

પેહેલાં તો મારું મન આપેં ધારી રાખેલી ગોઠવણ પ્રમાણે કરવામાં વળ્યું હતું, પરંતુ હવે તો જની ઉપર આપને પૂર્ણભાવ આવે છે એવા મનુષ્યા તરફ વળે છે અને યોગ્ય પણ એમજ લાગે છે; પછી જની આપની મરજી મહારાજાએ કહ્યું કે તમારા વિચારને હું મળતો આવું છું. એ વિચાર ઘણા દિવસથી મેં ધડી રાખ્યો હતો પરંતુ તમારી સંમતિનીજ વાત જોતો હતો. કેમકે તમારી સંમતિ વગર થયેલું કાર્ય સંતોષકારક નીવડે નહિ. રાણી બોલ્યાં, આપ એ વચનથી મને માનવાળી કરોછો તેથી હું મને ધન્ય માનુ છું. સૂક્ષ્મવિચાર કરવામાં પુરૂષની કેળવણેલી બુદ્ધિ આગળ અમારી ગમે તેવી તોપણ ટુકી બુદ્ધિ કાંઈ વધારે કામ નથી કરતી. રાજાએ કહ્યું, એવો નિશ્ચય બાંધી બે સાચ નહિ. અને કદિ ધારો કે તેમ હોય તો પણ મેં નિશ્ચય કરી રાખેલા વિચારમાં જ્યારે તમારી સંમતિ મળે ત્યારે તેથી બહુ સંતોષ થાય છે અને પરિશ્રમ પણ સુખદ નીવડે છે. રાણી બોલ્યાં કે ત્યારે એ આપના વચનને અનુસરતો મારી સંમતિ હું આપી ચુકી છું. વિશેષ એટલું કે બેયની જમ કર્તવ્ય હોય તેમ તરત ગોઠવણ થઈ જાય તો વધારે સાફ. રાજ્યદરબારના પ્રકરણમાં કાંઈ વાતો ઉપરથી કાઠ-પ્રકારનો નિશ્ચય બાંધો બેસાય નહિ. તોપણ ધૂળ જની વાત સાંભળતાં જોકે તે ખોટી હોય વિરૂદ્ધ પક્ષની હોય તોપણ અતઃકરણને કાંઈ વિચિત્ર ઉદ્વેગ કરનારી થાય છે. મનુષ્યાની મુદ્રિકા માણેકે ચંચલાના બીછાનામાંથી લઈને આપો ત્યારથી મને ઉઘ આવતી નથી અને અનેક વિચારો થાય છે. હું સારીરીતે અનુમાન કરી શકું છું કે એ પેલી પ્રપંચી માણેકનું કામ છે. પણ હમણાંતેને કાંઈ કેહેવાય તેમ નથી. વીટી તો મેં લઈને પેટીમાં મેલી છે. મહારાજા જરા રીસ કરીને બોલ્યા કે શું ત્યારે તેની તપાસ ન થાય ? લાવો વીટી અને હું જોઉં કે જોઈએ શું થાય છે? રાણી બોલ્યાં કે મહારાજા! શાંત થાઓ. બાલકો બેય નિર્દોષ છે અને જોઈ દોષિત કરવાને આ આરોપ ચડાવવા ઈચ્છા રાખે છે તેઓને આપણા એકમત થયેલા વિચારે કર્મનું ફળ પ્રથમજ આપ્યું છે; માટે તેવિષે હમણાં મુગા રેહેવું એજ લાભકારક છે. આપણે જમ કરવું ધારિયે છીએ તેમજ લોક બોલશે તો તે બહુ અપવાદરૂપ પણ નથી. હું તો આ જ

કાઈ મુદ્રિકાના સંમરમા ખન્યુ તે ભવિષ્યના શુકન તી કે માનુ છુ ન હારાજ મોલ્યા કે ઠી છે એ વાત જના ઘે , હમણા ૧૧ દિનમો માગ છે માટે આપણા તરફનો શુભ વિચાર ।વજીને જાણાવી દેઇએ એટલે નિશ્ચય થઈ જાય અને યોગ દિનમ પડી ઈચ્છા પ્રમાણે માહોત્તમવ કર્નુ આટલી વાત કરતા મહારાજ સુખામનપર પોઢ્યા અને મહારાણી પખો મેની દઇને કુમારી ચચનાના આત્મામા તેની સખાળ લેના ગયા ચચ લાને માણેક કાઈ કાઈવાર દાગમા રાખવા વતી અને આ મુદ્રિકાના સખધમા હાગે દેવાથી તો તેની ઉપરથી ચચનાનુ મન સાવ ઉતર ગયુ હતુ એટલે તેની સાથે ખહુ પરિચય કે જોતવુ ચાનવુ નહિ રાખતા તે પોતાના થોડા માસથી થયેના સખી સરવા ૧૧ માથેજ સડગી વાતચિત અને રમત ગમત તથા વિવાહ્યામ કરતા હતા અને કાઈવાર માતાને પોતાની અડચણો વિવેકન કરતા હતા આ વખતે પણ રાણી પોતાના આવાસમા આવતા યોડી ઘણી વાતચિત થયા પછી માણે ધમધી આપેલી તે વાતની રાવ ખાધી રાણીએ તે સાબળીને કહ્યુ કે બેન ! એ તો એવીજ છે એને હુ વઢીશ તમે કચવાનોમા તમે હવે મોટા થયા માટે ગભીરાઇ ગખજો યોડા વખતમા તમારો વિવાહ કરનાનો પણ વિચાર તમારા પિતાજીએ કર્યો છે તમે સરલા પામે પરણાની વાત કરતા હતા તે હુ સાલળી ગઈ છુ અને મારા મનમા પણ એજ વિચાર છે માટે રાજી રહેજો, આટલુ કહી પોતાના ઝોરડામા ગયા અને ચચના સખી માથે ઘડીમા ગીત ગાતા ઘડીમા ખાટપર હોંચકતા, ઘડીમા વાજુ વગાડતા, ઘડીમા કૂડી કરતા, ઘડીમા મેવો ખાતા, ઘડીમા મેના પોપટ પટાવતા, ઘડીમા કાકા કૌવા બોલાવતા, ઘડીમા ખારીયેથી બહાર જોતા ગમે નેમ વખત ગાળવા લાગ્યા

મનુખા આજ પોતાના આવાસમા જોડા જોડા ખહુ ઈંડા વિચા મા પડી ગયા હતા તેને એમ થના લાગ્યુ કે અહો સ્વાર્થથી મકનના અને તેની મર્યાદા કેવી વિચિત્ર છે ? મહારાજ વીરે ધીરે મર્મ જાગ મારી ઉપર નાખતા જાય છે અને હુ તે ઉત્માહથી ઉપાડતો જાગી છુ હુ તેમ ન કરૂ તો કેમ ચાવે ? કેવી પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ! ઘણુ કરીને તો યોડા દિવસમા આ ગજ્યનો અધિકારી થાઇગ અને એમ થાય તોપણ મારા વ-

તનની મારે સંભાળ લેવી જોઈએ. મારા રાજ્યનું શું થયું હશે? તે કોના હાથમાં હશે? પ્રજાને કેવું સુખ હશે? તે હું યોગ્ય સ્થિતિએ પોચ્યા છતાં ન જાણું ત્યારે પછી મહારાજના પ્રીતિપાત્રપણું પણ નકામું જાય. આમ વિચાર કરતાં ઘડીમાં પિતાની પ્રૌઢતાને, ઘડીમાં માતાની માયાલુતાને, ઘડીમાં વિરૂદ્ધ પક્ષના વર્ગના અપમાનને, ઘડીમાં પોતાના એકદમ ગુમ થઈ જવાને, ઘડીમાં પોતે આટલેસુધી કેવો રીતે પોચ્યા તેને અને ઘડીમાં સંસાર સંબંધી સુખના સાધનરૂપ સ્ત્રી મેળવવાના વિચારને, સંભારતા, કાચપર બેઠા બેઠા જવી દ્વાર ભણી નજર કરે છે ત્યાં એક જસુસને ચોપદાર લઈ આવી નમીને ઉભો રહ્યો. મનુભાએ પુછ્યું. કેમ આ વખતે? અને આ કાણ? ચોપદારે કહ્યું, કુમાર! બાપુએ દ્રુમાવ્યું છે કે આ માણસની હકીકત સાંભળી લઈને જમ થટે તેમ બંદોબસ્ત કરજો. જમ અને તેમ જલદી ધ્યાન આપવા લાયક આ બાબત છે. કુમારે કહ્યું, ઠીક. જાઓ, બાપુને કહો કે આપની આજ્ઞા પ્રમાણે કરીશ, ચોપદાર સલામ ભરી ગયો એટલે પેલા જસુસને પુછ્યું કે કેમ ભાઈ તારે શું કહેવું છે? આટલું કુમાર બોલે છે તેટલામાં એક મોરછાપવાળો લાંગો કાગળ કાઢીને તેણે મનુભા આગળ મેલ્યો. મનુભાએ તે પત્ર અથથી ઈતિસુધી વાંચીને પુછ્યું. આમાં લખ્યું છે તેવિષે તમે કંઈ જાણો છો? જસુસે કહ્યું. ના સાહેબ! સર્વના કે વાથી હું જાણું છું કે કાંઈ માણસ નાશી ગયેલો છે તેસંબંધી તેમાં લખેલું છે. આટલું સાંભળી મનુભા બોલ્યા કે ભાઈ! તું મારો બીજો હુકમ થાય ત્યાંસુધી આ ગામમાંથી જઈશ નહિ. તારે બાધાપીધાનો યોગ દરબાર કરી આપશે. જસુસ તો બહુ સાઈ સાહેબ કહીને ઉઠ્યો કુમાર મનુભા વધારે વિચારમાં પડી ગયા કે રાજકુમારને મારનાર હરિદત્ત તે કાણ હશે? શું કરવા માર્યો હશે? તેમ કંઈ પછી તે કેમ છાનો રહ્યો હશે? એ વાત બહુ વિચિત્ર લાગે છે. રખે ને સંન્યાસી બાવાની ઉપર આ વાત ઉતરે, કેમ કે કાગળમાં લખેલાં એવાં એને મળતાં આવે છે. હમણાં આ તપાસની જરૂર નથી. પેહેલાં એને મારનારને સિક્કા થઈ ગયા પછી બીજી તપાસ ચલાવશું. આમ વિચાર કરે છે ત્યાં માતાજીએ લીલો મેવો લઈ મોકલેલી માણેક આવી દુખણાં લઈ ઉભી રહી. મનુભાએ પુછ્યું, કેમ બાઈ માણેક, માજી શું કરે છે? માણેકે કહ્યું, આરામમાં બેઠાં છે અને આપનેવાસ્તે આ મેવો મોકલાવ્યો છે. મનુભાએ કહ્યું, ઠીક. હું પછીથી

મા પામે આવીશ નાનિ પુણ્ય આપોમા કાઠિંદેડુદોય તે સાચો ન
 નદિાં મનુભાએ ધ્યુ માન પેનાની નાન દોય તા ખુમાથી મદ નેજી
 કાઠિ અજ્યમ મા સાન દોય તે તે દેદા સી નજી નથી આપેક મેરા
 આપ ચચનમાને મોખાવેની મુદ્રિમ માજી માએમા આપ્ત તે અદ
 મુએ મધ ગયા કે, માટે તમિન આપે ચો પ દોય તે ઉપાય સેમા નિ
 પમા માની આગ્રામાટે આટના ખમર આપને મુદુ મનુભા આપે
 પામ્યા અને પુણ્ય આ તુ શુ કહેડે માગેકે કહુ દુ વાતે માજી અ-
 પતા નથી, પા કાઠિ મદમદ નો કે ખરા પરી આપને નિશા ન
 આવે તો આપની મજી મનુભાએ ધ્યુ દીધ, માજીને માગ પોનામ
 દેદેજે એટલુ મદા માગેકેને જ આપી મેનીને પોનાઓ મેની નિયા
 મુજતો તુ તેના આવી હોમા તેને આનમર આપી નીરે જેમાગે વાટાને
 માટ પુછ્યુ ત્યાં નેખું કહુ આપુ કુનો મામ કપે તો અર ૧ ૨ મનુ
 ભાએ કહુ માક કે દે મો મા ગોઓ આપે દુમ્મ આપે મા પરીતરત
 મુદ્રિકા પડવા માકા દતી અક દિવસ માખે પોનાનો રાગીનો ધોન ખરા
 આનીદતી, નવખને તેમેને વાટીનુ નજી ૧૬૫ તેપા મતા જેને ધ્યુ
 કે મનુમાની વોટી મધ દોય તો માજીએ નેમા મમાની કે મે ના દદા
 ત્યા ના દેદેવાથી ઉનટા મનુમાનો કામ આવો એવુ મમનથીને તે
 વોટી પાગ નિનિટમા પાગી પોગાડનાના અસાંવે મધ મડ તે પાગી આપી
 ગઈ નદી અને અમ કદી મધ કે નીટા તા ખાજ દમાગમા પધાયા ત્યાં માજી
 પામેથી પગ માની નજી ગયા હવે તે વોટી આપો નથી પોતી મેમ દુ દમમા
 અહુ છુ મનુભાએ ધ્યુ રીક નમા મધ ઉદામ ત્યાવુ વાટી પોતી ત્યાં તો
 પખ પોઆ નેવીજ કે પખ જે નુજ આજથી કહુ છુ કે દરે પરી તેડુ મમ
 ક મો નદિ મેની મદુ મા માપુ કદા ઉદ્યા મનુભા નિગાગમા પદ્ય
 અદા નવાઈમાટે નામે તેનો પ્રપચ દમાગ મા નુમે દમ નો મો
 પ્રમગ જેમ પ્રપચ ક ઉ નનો આ પાગ રખનો થયો દુ બુજ નમાથી,
 બવનામાધથી, મપયા અત વિવેચી વડુ છુ તો પાગ મા નિપતેન
 થવાને હર નાગ નાખો નિપતેન કમ કમવાને દૂત ૧ મધ નાન
 ભવે થાય મવજી ને નખને ચોટ મો મા તેડુ નમન્યો નાદ મદા
 અને વિદે પમથી મનેની આ વાત ૧૧૧૧ આનથી જેમ ન પા આ
 લતા દિવમનુરી દુ નની વૃનિમા દુ દા દખને નથી પરી વોતે

ખહાર જણાવતા નહોય અથવા કાંતો તેવો પ્રપંચ તેના સુધી ગયો ન હોય. માણેકે કરેલું કામ આડું ઉતરવાનું હોય તો જીવના જોખમ સુધી પોચી જાય તો કોઈ આડા હાથ ન દે. હશે. હવે ચેતીને ચાલવું, અને રાવ-જીની સલાહ લઈ ફૂલવાડીએ રેહેવાને નીકળી જવું મહારાજએ જ્યાં સુધી વિરૂદ્ધ પક્ષને દબાવ્યો નથી ત્યાંસુધી તે કોઈને સુખ લેવા દેશે નહીં અને પોતે લેશે નહિ. માંડ પ્રારબ્ધ મને પ્રખળ લાગે છે, કેમકે ઘણું ઘણું અપવાદો અને વિદ્વો મને થાય છે અને એની મેળે શમી જાય છે. અને એમ ન હોય તો આટલા દિવસો સુધી હું હયાત પણ કેમ હોશી ? જો છું કે વીંટી વિષે હવે શું થાય છે? વધારે ડોળાશે તો જ હશે તે એનીમેળે ખહાર આવશે. મને એકે રીતે એમાં હરકત નથી. આમ વિચાર કરે છે ત્યાં થાળીને! વખત થયે એટલે જમવા પધાર્યા. અપૂર્ણ.

પુનરુદ્ધાહવિષે વિચારના પત્રનો પ્રત્યુત્તર.

(સંબંધ પાને ૧૩૬ થી)

આ નિયમથી સ્ત્રીવર્ગ જોછા અધિકારવાળો થાય છે એમ શાથી તમે જાણ્યું ? આથી તો એની આવશ્યકતા વિચારતાં ઉલટો અધિકાર વધે છે. કદિ ગયેલાં એકજ અંગમાટે તમે ઢહેતા હો તો અમે તમનેજ પુછિયે છિયે કે અધિકારની વાત તે જીવતાં વિચારવાની કે મુવા પછી ? અમારું ઢહેલું એમ નથી કે કોઈપણ રીતે પોતાના ધરમાં પતિસાથે તેને કોઈપણ સુખ-ભોગવવાનો હક જોછો છે. જો એ પાત્ર સદ્ગુણી હોય તો સ્વામીના આ-ધ્યાવિના પણ પોતાની આકર્ષણશક્તિથી પોતાનો અધિકાર વધારીને ધરની ઈશ્વરી થઈ બેસે છે. મર્યાદામાં રહીને એથી પણ વધારે તેનો અધિકાર જાળવવાને કોણના કહે છે ? જમ પુરુષવર્ગને તેમજ તેને સર્વ અધિકાર પોતાના ધરમાં સુખ ભોગવવાના સરખાજ છે, તેમ છતાં જોછો અધિકાર જટલો ઢહેવામાં આવે છે તે તેની રીતભાત, શરીરવ્યવસ્થા, જગતનું બધારણ અને જાતિસ્વભાવથી જણાઈજ રહે છે. એ વર્ગે પતિ ગયા પછી પ્ર-જનનું પાલન કરતાં બ્રહ્મચર્ય પાળી ઈશ્વરભંજનમાં દિવસો ગાળવા એજ ઉત્તમ શ્રેયરૂપ સાધન છે તે તેના અધિકારપરત્વે બરાબર છે. અને પુરૂષે સ્ત્રી ગયા પછી ચોખ્ખતા હોય તો બીજી સ્ત્રી કરી તેનેવિષે પ્રથમ સ્વરૂપની

કલ્પના કરી વ્યવહાર જટલુ તેમા અનુગ્રહ ગદી ધર્મકર્મ કરી કગલી
પરમ પદનો માગ શોધવો આમ થાય તોજ સગ્ગે અવિદ્ય
કેહેવાય તેથી વિગેષ કરવુ એ તો અનિકાગ વવાગ દેના જેવુ છે આ ધારે
આજ નવો નવી બહુ દીર્ઘદર્શીઓએ જુના વખતથી બાધેતો છે અને તેને
તમે પણ માનની રીતે જુવો એ ત્યારે પછી શી ગકા હી ? તમે તેને ગ
બીર નજરથી જુવોએ એમ અમે ત્યારે માનિયે કે જ્યારે તમે તમારે
આગ્રહ છોડી દીધો એકજ અધિકારવાળી જે વસ્તુ હોય તો એક જી
બની સ્પર્ધા થાય અથવા એથી બેપણુ થતા તેમાથી બીજા દોષો પ્રકટ
થાય આદિથી જોશો તોપણુ જે વસ્તુ કટપાદને એકનો અનિકાગ ઓછો
પાડી દઇ એકનોજ અનિક અને સ્વતત્ર અધિકાગ વર્ણનાય છે અને દેખાય
છે તેજ રીતે સ્ત્રી પુરુષમા સમજવુ તમે ધારો એ તેવી સમાનતાના ક
મથી તો ગેરદાયદોજ છે બાકી તેને સુખી કરવાના સમયમા તો તમે
જ કેશો તે અમારે અમાન્ય નથી એ પોતાને શરણુ થયેન દાન અને
અમન જાતિ કે જણે સર્વસ્વરૂપ આપણને ગણેવ હોય તેને ઓછો અ
ધિકાર આપવાનો વિચાર પણ કુશતા ભરેનોજ છે પણ ભાઇ, આ પ્રસંગ
શો છે ? આ પ્રસંગ એવા વિચારથી પાર પડે તેવો નથી અહીં તો વિ
વેકદૃષ્ટિથી હવે શુ કર્તવ્ય છે તેજ વિચારવાનુ છે, તો તે અમારા વિચાર
ઉપર આવવાથીજ ફરી ભૂત થાય છે એમ કરવાથી જો સગ્ગે ન્યાય
નહિ આપ્યાનો તમને દોષ લાગે તો તેના જમાન અમે થઇએ છિયે પછી
તમને શો ભય છે ? તમે તો કેશો કે ઈશ્વરે આકૃતિની સમાનતા કેમ ન
કરી ? તો તેનો કાઇ ફડચો આવવાનો નહિ માટે આમ ખોટા અધિ
કારની વાત ઉપર ડોળણુ કરવામા સારજ નથી અને એમ કરવાથી
અનધિકારી વગ તેનો ભાધો અથ લઇ બેમવાથી કાળે કરી તમે જ ધારો એ
તેથી ઉતરોજ માગ પડી બવાનો અમને ભય રહે છે તો તેનો દોષ ત
મારા જવા વિચારના લોહા ઉપર આવશે માટે વિવેક રાખીને પગલુ ભ
રવુ યોગ્ય છે પોતાના સુખના વિચાર પેહેવા જગતના સુખનો અને મ
યાદનો વિચાર પણ લેવાનો જરૂર છે, કે જથી આપણુ જોડ કાઇ ભૂ
લાવો ખાય નહિ તમને યાદ હશે કે ગયેના અગતુ સહયગીપણુ ગગ
રની હયાતી સુનીજ છે અને તેની હયાતા મટતા બીજી મહારા મિથિ
અને આશ્રમપત્તવે ક્યાઇ પણ બાધિત નથી

વ્યવહારમાં કશુંય સુખ નથી એ દેખાડવા ઝાડની ડાળને વાગી રહેલા લોભીનો મધના ટીપામાટે દુઃખ સહન કરવાનો દાખતો લખ્યો ને ખરાખર છે. અમે પણ તે વાતથી ઉલટા નથી જતા. પણ તમે જો ન પાસાં જોશો તો ખરી રીતે જાણવામાં આવશે કે સંસાર દુઃખનો ભરેલો છે તોજ આજે તમને તેમજ બીજાને સુખ મેળવવાનો કોઈ બીજો ઉપાય શોધવાનું નન થાય છે. માટે એવાં ઉપકારક દુઃખને તમે આજ અનાદર કરશો એ કોઈ યોગ્ય નથી. અને ટાઠ તડકો સહન કરનાર ઝાડની ડાળ ઝાલી કુવા કોઠે લટકી રહેલો જમ મધના ટીપાને સુખરૂપ માને છે તેમ વિષયોને આપણે સુખરૂપ માનિયે છીએ, પણ તે સુખરૂપ નથી એન તમારો અભિપ્રાય છે; પરંતુ અમારું દેહેતુ એમ છે, કે સુખરૂપ નહિ છતાં પણ સુખરૂપ મનાય એવી જો એનામાં શક્તિ હોય તો તેને પરાણે દુઃખરૂપ માનવામાં શું લાભ? તમેપણ સુખરૂપ માનો એટલે સહજમાં દુઃખ મટી જશે ખરેખરે તો એ છે કે તેને સુખરૂપ કે દુઃખરૂપ એકેય રીતે કદપવા નહિ; કેમકે—

ન રમ્યં નારમ્યં પ્રકૃતિગુણતો વસ્તુ ક્રિમાપિ

પ્રિયત્વં ચત્રસ્યાદિતરમાપિ તદગ્રાહકવશાત્ ।

રથાંગાવ્હાનાનાં ભવતિ વિધુરંગારશકટી

પટીરાંભઃકુંભઃ સ ભવતિ ચકોરીનયનયોઃ ॥

પ્રકૃતિથી કે ગુણથી કોઈપણ વસ્તુ પ્રિય પણ નથી અને અપ્રિયપણું નથી. પ્રિયપણું તેમજ અપ્રિયપણું પણ તેના ગ્રાહકને અનુસરીને હોય છે. જમકે ચકવાકોને ચંદ્રમા અંગારાની શગડી જવો થાય છે; અને તેજ ચંદ્રમા ચકારની આંખોને ચંદનના પાણીના ઘડા જવો થાય છે.

સારાંશ એ કે પ્રિય-અપ્રિયપણું સ્વતઃ કોઈ વસ્તુમાં કે કાર્યમાં નથી પણ પોતાના અંતઃકરણમાંજ છે. જેને દુઃખરૂપ દેખો તેને સુખરૂપ પણ માની શકો અને સુખરૂપને દુઃખરૂપ પણ માની શકો તે તમારી સ્વતંત્રતાની વાત છે. અદવા એક વસ્તુને કે વિચારને એ બેયરૂપે ન કદપો તો પણ તમારાજ સ્વાધીનમાં છે. અને એ પ્રમાણે પગથું ભરે તો તો સુખ-દુઃખ બેયનો નાશ થતાં પાછળ અખંડ સુખનો આનંદજ રહેવાનો તેમ સુખદુઃખ તો તમારા મતમાં પણ તમે બોટાં છે એમ માની બેયનું મિથ્યાત્વ દેખાડે છે તે યથાર્થ છે, ત્યારે પછી એવી બાબતમાં આશ્ચર્ય રોખી જ કોઈ અમે બતાવિયે છીએ તેને દુઃખરૂપ પ્રયત્ન-શામાટે માનવું.

જો એનીમેજે સુખદુઃખ આવે એમ ધારતા હો તો પણ અમારી વાત સિદ્ધ થાય છે અને જ તમે આગ્રહ રાખો છો તે નિર્ઘર્ક થાય છે તમારે એમજ માનવું જોઈએ કે દુઃખ કે સુખ કાઈ હેજ નહિ અને જોકેયનેમાટે દુઃખ પ્રયત્ન કરતોજ નથી એનામેજે જ સ્થિતિ આને તે ખગ જગતને અને તેના વિષયોનો પ્રવાહ કાઈ સ્થિતિ થી કે ચાલ્યો ન ત્ય એ વિષયો છે, તેને આપણે ગ્રહણ કયા, ગ્રહણ કયા, પછી એનામેજે ચાલ્યા ગયા એમ કલ્પનાજ શામાટે બાધવી? કલ્પના ખારી હોય તોજ ભર્તૃકરિના કહેવા પ્રમાણે જ્યારે આપણી આસક્તિ છતા પણ વિષયો આપણને ઠોડી ગયા એમ થાય એટલે અનનધિ શોક અને એનામેજે પ્રાપ્ત થાય તો અતનરિ હ્રાસ થાય છે પોતાની મેજે જો ઠોડો દઈએ તો અત્યત સુખ થાય છે એ વાત તમારી ખરી છે પણ પોતાના મેજે ઠોડવું અને ગ્રહણ કરવું એ કયા સ્વતંત્ર છે? સ્વતંત્ર હોય તો તે પણ માન માનવાપણુજ છે ત્યારે વિષયો પોતે આપણને ઠોડી દે તોએ ભવે, પ્રાપ્ત થાય તોએ ભવે એમ ગણવું અને પ્રાપ્ત થયા પછી પણ તેમા આસક્તિ નહિ હોયતો ગમે તોપણ સુખરૂપ છે અને જશે તોપણ સુખરૂપ છે એથી પણ કાઠ ગણુ પણ નથી અને આવ્યું પણ નથી સર્વ આપણા સકલ્પનોજ પ્રભાવ છે એમ ધારવામા વળી વગરે ગભીરતા રહી છે ભોગનાયા ન હોય ત્યાસુરીજ વિષયો પ્રિય નામે છે એ વાત તમારી સત્ય છે પણ એ સમજાવુથી એમ અર્થ વેવાનો છે કે પગિલામે દુઃખરૂપ વિષયોમા લપટ થવું નહિ વિષયો એનીમેજે ઠોડી દે તેવા છે માટે આપણેજ તેને આપણી મેજે ઠોડી દેના એમ ખતવુંજ કઠણ છે જ્યાસુધી શરીર જીવતું હોય ત્યાસુધી તેને વિષયોવગર ચાલતુંજ નથી ખાતું, છુલું, સાળણવું, જોવું, સુધવું એનો ત્યાગ થાય તો પછી શરીરજ રહે નહિ અને એ સર્વ એનીમેજે ચાલવા માટે ત્યારે તેને રોકાય પણ નહિ સાગ તો એ સમજવાનો છે કે બહુ લોભુપતાથી આ મેં મેળવ્યું અને આ જતું રહ્યું એવી કલ્પના ઠોડી દેની એજ તમારા પવનો ટેલું છે જ ન અખાનિત વસ્તુઆ વિષયરૂપે છે તે ગ્રહણ કરી અનાસક્ત રહી શરોગનો નિવાહ કરવો અને તેમા કાઈ ન્યૂનાધિક થાય તો તેના તે તે સ્વભાવ મમજી દુષ્પિત ન થવું તથા વ્યવહારને અગે જમ યોગ્ય ગણાતું હોય તેમ વગતી મનને નિર્મિષય કરી પરમાત્મવિચારમા જોડી દેવું એનીમેજે જનારા વિષયોને ઠોડી દેવાથી સુખ થતું હોય તો પણ મનથીજ કરવાતું છે માટે

મનનેજ નિર્વિષય રાખવું. શરીરને નિર્વિષય કરવામાં દૃઢ આગ્રહી થવું નહિ. અમારું દેહેવું એમ છેજ નહિ કે તમે વિષયાસક્ત થાઓ. અમે તો એમજ સલામણુ કરિયે છિયે કે તમે વિષયોથી મુક્ત થઈ નિર્વિષયજ રહો. પરંતુ વ્યવહારના ધર્મમાંથી વિમુખ થવા કે શરીરને અળાધિત પ્રસંગ જટલા વિષયોથી આગ્રહપૂર્વક દૂર રાખવા જે હઠ છે તેતો કલટો તમને વિષયાસક્ત બનાવેછે. જાતે જનારાને મેલી દઈએ તો દુઃખ ન થાય એ વાત સર્વ મનનેમાટેજ સમજવાની છે. હમણાં જે તમે આ વાત ઉપર આવ્યા છો એ પણ મનમાંથી વિષયનું રૂપ છોડ્યું નથી તોજ આવ્યાછો. માટે એને પ્રાપ્ત હોય, અપ્રાપ્ત હોય, આવતા હોય કે જતા હોય તે સર્વને આપણે છોડેલાજ સમજવા પછી શું દુઃખ રહ્યું ? દુઃખ થાયછે આપણી ભૂલથી અને વિષયોને માથે ઝાઢાડી દઈએ એ કેમ આવે ? ઝાડના ફુંદાને ખૂર કદપીએ કે ચોર કદપીએ અને શીંદરીને સાપ કદપીએ અને તેયકી ભય થાય એમાં એ પદાર્થો અપરાધી નથી. તેમ વિષયોમાં બંધાયેલી ભાવના મનનાજ અવિચારીપણાથી દુઃખ દેનાર થાય તો તેમાં વિષયો શું કરે ? એને આવે તોપણ સુખરૂપ માની લેવા અને જાય તોપણ સુખરૂપ માની લેવાથી સર્વ શોક દૂર થાયછે. અથવા આવે તોપણ દુઃખરૂપ અને જાય તો પણ દુઃખરૂપ માની લઈ અનાસક્ત રહેવું તો શોક દૂર થાયછે. અથવા આવે તોપણ દુઃખસુખરૂપ નથી અને જાય તોપણ દુઃખસુખરૂપ નથી એમ માની સમય પ્રમાણે વર્તી અખંડ સુખના સાધનમાં લક્ષ રાખવું તો શોક દૂર થાયછે. અથવા સર્વ જે જમ છે તેમ ભરેલું છે. કાંઈ આવતું પણ નથી, જતું પણ નથી. સર્વ આભાસમાત્ર અને સ્વપ્નવત છે એમ માનવું તેથી શોક દૂર થાય છે. આ વિષય છે, તેણે મને છોડ્યો, હવે હું તેવા વિષયને ગ્રહણ નહિ કરું, એ મને છેવટ છોડવાનો છે માટે હજ તેને છોડી દઉ છું. એ કલ્પના સમજણભરેલી છે તોપણ પૂર્ણ નથી. પૂર્ણ સમજણમાં લેદૃષ્ટિજ ભુલી જવાય છે. તોપણ જ્યાંસુધી એ અધિકાર પ્રાપ્ત ન થયો હોય ત્યાંસુધી વિષયોને કલ્પવા, તેને દુઃખરૂપ માનવા અને એ છોડે તે પેડેલા આપણે તેને છોડી દેવા એ વાત યોગ્ય છે. તે કાર્ય નીતિ ધર્મ વ્યવહાર વિગેરે વિચારીને યોગ્યાયોગ્ય સમજીને મનથી કરવાનું છે. અને તેમાં ધણી દીર્ઘદૃષ્ટિની જરૂર છે. દીર્ઘદૃષ્ટિથી કરેલું કાર્ય અતિ લાભકારક થાય છે. અને એમ થાય તો જે દુઃખ દેનારા અને બંધન કર-

નાગ વિષયો છે તે એથી વિષગીત મન આપનાગ થાય તપ સ્વાધ્યાય આદિ કાંઈ પણ વિષયથી બહાર જતુ નથી તમારો આગ્રહ પણ નિ-
યમરૂપજ થાય છે એનટ જનારા વિષયોનો પેનાથીજ ત્યાગ કરવા
નો ક્રમ તમારા આગ્રહરૂપ વિષયને પણ વાગુ પાડવાની જરૂર છે, કેમકે
તમે જો તમારી મેગે તે આગ્રહ નહિ ઓડો અને પછી પરાણે કાંઈ
પણ કારણસર ઓડવો પડશે તો હુ ખડપ થશે પ્રાણીઓના શરીરની ઉ-
ત્પત્તિ સાથેજ વિષયોની ઉત્પત્તિ થઈ છે તે બેયને બહુજ પાસે પામેનો
સમઘ છે તેમ છતાં શરીરને ઉપયોગી ગણી, વિષયોને નિરૂપયોગી ધારી
બેમલુ એ તો પરમેશ્વરની પણ ભૂન કાઢવા જતુ કર્યું કેહેવાય (અપૂર્ણ)

સભાના મંત્રીની નેમણૂક

આજમુધી વેદધર્મસભાના મંત્રીપગાનુ કામ મજન ગૃહસ્થ રોઠ
વિસનજી ખીમજી ચનાવતા હતા તેમણે તે બામત રાજીનામુ આપવાથી
તેની જગ્યાએ રોઠ દ્વારકાદામ ધરમશીને નીમવામા આવ્યા છે અને તે
મણે આ ધર્મસમી કામ ખુશીથી સ્વીકાર્યું છે ૧૯૪૬ ચૈત્ર
વેદધર્મ સભાની કાર્યભારમંડળી

વેદધર્મસભાને વક્ષીસ

ડીરેક્ટર ઓફ વર્નાક્યુલર ઇસ્ટ્રક્શનના કનાર્ક, વડો ગના રહીશ
રા ગ જહગરાય કપીનગય નાગગૃહસ્થે, પોતાના બાઈ શ્રીહરગય કપી
લરાયનો સ્વર્ગવાસ થતા તેની પાછળ પુણ્યદાન નિમિત્તે ગયા માસમા રૂપીયા
પચાસ આપ્યા હતા તેની પોચ અપાઈ ગઈ છે મગીને ખીજવાર રૂા પચામ
અકે ૫૦) તેજ નિમિત્તે આ સભાના ધર્માગ્રી મંડને બક્ષીસ કયા છે તે કાગ્લાર
મંડળીયે માન્ય રાખ્યા છે અને તેના વ્યાજનો સહુપયોગ થયા કરશે

ગયા વખતની પોચમા ડીરેક્ટરના કનાર્ક લખતુ જોઈએ તેને બદલે
ડીરેક્ટર લખાઈ ગયા છે તે ભૂલ સુધારી વાચવા અમે ભળામણ ક
રીયે છીયે

ના ચૈત્ર વદી ૩ ગુરુવારે સ્વર્ગવાસી થયાં હતાં. તેની પાચળ પુણ્યદાન દાખ્ય
 રૂાં ૨૫ અંકે પચીશ, વેદધર્મસભાના ધર્માગ્રિ કુંડમાં બક્ષાસ આપ્યા છે
 તે માન્ય રાખ્યા છે. તેનો સદુપયોગ થશે ૧૯૪૬ ચૈત્ર વ. ૩

શેઠ ઠં. સ્ત્રીમજી જીવાનો સ્વર્ગવાસ.

લખવાને ખેદ ઉપજે છે કે શેઠ ખીમજી જીવા કાગણુ શુદ્ધ ૯ શુક્ર-
 વારને રોજ સ્વર્ગવાસી થયા છે.

સંવત ૧૮૯૪ ના કારતક શુદ્ધ ૮ ને રોજ તેઓ જન્મ્યા હતા. પો-
 તાના પિતાની દેખરેખમાં દેશમાં ઉછરી ૬૬ વર્ષના થયા ત્યારે પોતાના
 પિતા જીવાશેઠ સાથે પેહેલવેલા મુગધ આવ્યા. મુગધ આવીને તેમણે
 સાધારણ વ્યાવહારિક ભાષાનું જ્ઞાન મેળવ્યું અને ઉમર વાયક થતાં પો-
 તાના બાપદાદાનો લોખંડનો ધંધો જ પોતાના ભાઈ ચલાવતા હતા તે પોતે
 ચલાવવા લાગ્યા. સં. ૧૯૧૧ ની શાલમાં તેમનાં લગ્ન થયાં. ત્યારપછી
 તે પોતાના ધંધામાં વધવા લાગ્યા. સં ૧૯૨૪ ની શાલમાં પોતે પો-
 તાના ભાઈથી જુદા પડ્યા અને સુરતના શેઠ વોરા હેદર અલ્લી
 કાસમના ભાગીયા થઈ પછી મોટા પાયા ઉપર વેપાર કરવા માં-
 ડ્યો. અને અનુક્રમે તેમાં આજસુધી સારો લાભ મેળવતા ગયા છે.
 ૩૬ ની શાલમાં વાલકટ બ્રધર્સની મુકાદમી કરવા માંડી તેમાં
 સારી ચાલાકીથી આજસુધી કામ કર્યું છે. તેમની ધર્મ ઉપર સારી આ-
 સ્તા હતી. આઠ વખત વિઠલનાથજીની, બે વખત નાથદ્વારાની અને એક
 વખત ગોકલમથુરાની અને પાંચ છ વખત ડાકોરજીની યાત્રા કરી
 આવ્યા હતા. જખુલપુરમાં શેઠ ચત્રજી મુરારજીની સાથે એક ધર્મ-
 શાળા ખંધાવી છે. કચ્છમાં જખૌખંદરમાં તથા દક્ષિણમાં નાશકત્રંગમાં
 સદા વ્રત બાંધેલ છે. તેઓ સ્વભાવે સારા હતા. સરકાર તરફથી જસ્ટીસ
 ઝોફ ધો પીસની પદવી મેળવી હતી તે પોતાની પાછળ પોતાનાં વિધવા
 સ્ત્રીને મેલી ગયા છે, તે સ્વભાવનાં સારાં છે. પોતાને પ્રજા નહિ હોવાથી
 પોતાના ભાણેજ ભાઈ હરિદાસ જરામના પુત્ર ભાઈ મૂલજીને દત્તક લીધા
 છે. આ વખતે કાલગતિનો વિચાર કરી સર્વ કુટુંબીઓ અને સ્નેહીઓએ
 ધારણા રાખવી એજ કર્તવ્ય છે.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૮ મુ

જ્યેષ્ઠ, સવત્ ૧૮૪૬

અંક ૬ મો

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

અશક્તનો કાલ કેમ જાય ?

૧) ઉપનાતિ

અમૂલ્ય આત્મ તન ખોઈ નાખે, ઘોળે િયે લાંબ ભરાય આખે
મોઢે બગાસા ખરકી ખવાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય ૧
હિતોપદેશે નહિ હેત રાખે, ચાતુર્યતાના રસને ન આખે,
ભભેરતા શ્રાતિવડે ભરાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય ૨
વિવેકવિધાબયથી વિહીન, તને મને રોજ રહે મલીન,
ઓઠે બંધે રોસ કરી તણાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય ૩
વિદ્યા કળા કામ ગમે ન લેશ, વતે વળેછે સુખની પ્રિયેષ,
શુણો સદા આગસનાજ ગાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય ૪
હળો મળી ક્યાઈ શકે ન હેતે, સાખી શકે વેણ ન ઠાય છે તે,
મોઢે અને મત્સરથી તણાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય ૫
લજાય જો જાય જરા બહાર, વાલો ગણે છે વશમે વિહાર,
પરાન્નથી પેટ ભરી ધરાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય ૬
ધુચી રહે છે ધરમા ધનાઈ, પીડા ન જાણે પણ તે પરાઈ,
ઉપાવિના દુ ખવડે કરાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય ૭
રહે નહીં ઇદ્રિય વર્ગ વશ્ય, ઘેરાય છે વ્યાધિવડે અવશ્ય,
ન પુણ્યમા પાણુ કદી અપાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય ૮
વિદ્વાનનુ ચોખ્ખપણુ ન જાણે, સનોપ માને મનમા પરાણે,
સમધ તે બધનરૂપ થાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય ૯
ખીડે બધે ખીકણુ કાઈ યાતા, રોઈ કરે કાયર નેત્ર રાતા,
નદી તળાવે જઈ રોજ નાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય ૧૦
ડુખ્યો અંગે દેશ કમે ઉપાય, આ આપણુ ભવ તણાઈ જાય,

- પડ્યાં પડ્યાં એમ મુખે વદાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય. ૧૧
 ચલાય બે ચાર ધડી ન તેથી, જવાય થાકી શ્રમ થાય એથી;
 ન પેટપૂરૂં પણુ તે કમાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય. ૧૨
 કરે નહીં પોષણ કાયનું તે, સુખીપણું નિત્ય ગણાય સૂતે;
 વિચાર મોટા મનમાં સમાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય. ૧૩
 જ્યાં ત્યાં થકી તે અપમાન પામે, ધને જને કાયદિને ન જામે;
 રહે પરાધીનપણે સદાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય. ૧૪
 દુર્ભાગ્યથી લોક બધા કરાવે, વિપત્તિમાં કાય ન પાસ આવે;
 વિનાપરાધે પણુ માર ખાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય. ૧૫
 વ્યાપી રહેલા હરિને ન શોધે, બંધાય છે તે બમણો અબોધે;
 નહીં સદાચાર વિષે ચલાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય. ૧૬
 સ્વાધ્યાય પૂજા જપ પાઠ માળા, સૂજે નહીં માર્ગ સુધર્મવાળા;
 પરાર્થ સોણે પણુ શું સધાય, અશક્તનો એમજ કાલ જાય. ૧૭

દોહરો.

એ રીતે આ લોકમાં, કાઢે કાલ અશક્ત;
 સહજ સક્ષ્મ તે થાય જો, કેશવ હરિ અનુરક્ત.

ઉદયને અવરોધ કરનારી એક ત્રિપુટી.

ત્રણ અક્ષરનો ઉદય શબ્દ એવો ગંભીર છે કે તેમાં અનેક સુખરૂપ ઉત્તમ સ્થિતિઓના અર્થનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તેનું શબ્દથી વર્ણન કરવું અત્યંત કઠણ છે પરંતુ તેનો ઉચ્ચાર થતાં વિચારવાન વર્ગને તેનું સ્વરૂપ અંતઃકરણમાં અનુભવાઈ જાય છે. ઈશ્વર કૃપા અને પ્રારબ્ધની પ્રમળતાથી સારા કુલને વિષે ગર્ભ શ્રીમંતપણામાં જન્મ, અખંડ શરીર અને સુખરૂપ સદાય મન્યા પછી અવસ્થાના ક્રમે વિદ્વાન થઈ ધર્મ અર્થ અને કામ પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ પૂર્વક સુખ અને કીર્તિ સંપાદન કરવામાં અને એ સર્વ સહાયથી મોક્ષ પુરૂષાર્થરૂપ પરમ પદના અધિકારી થવામાં ઉદય શબ્દનો ટુંકો અર્થ સમાઈ જાય છે. રાજા અને રક, અથવા મોટા અને સાધારણ વર્ગના સર્વ લોકોને પોતપોતાની સ્થિતિ અને અવસ્થાને અંગે ઉદય પ્રાપ્તજ છે અને તેથીજ નિરંતર સર્વ લોકો તેની ઇચ્છા રાખ્યા કરે છે. વ્યવહાર, અને

પરમાર્થ એવા જે ભે અનાદિથી આદ્યા આને છે તે પ્રમાણે આ ઉપના
 વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક એવા નામના જે ભેદ કંપી ગયા છે મ
 નુષ્યોની અચનતા અને પુરુષાર્થને લગતે તેના નણ પ્રકાર હોય તેમ કે
 સામાન્ય ઉદ્ય, કાંઈક વસારે ઉદ્ય અને અત્યંત ઉદ્ય ઠીક ઠીક સ્થિતિમાં
 જન્મ લઈ ક્રમે કરી ગાંધારી કિશોર પૌગડ નવી અવસ્થાને આનંદથી પામતા
 જતા મન ઈદ્રિય અને અગમા અખંડિત રહી, કુનન્નત અને વસારે અતુ
 સગતુ કમાઈ ખાઈ પી ખુશી રહી પ્રજાતી સેવા પામતા પૂર્ણ અવસ્થાને
 પોચાય તેને સામાન્ય ઉદ્ય કહી શકાય ક જેમાં આનંદી યોગ્ય સ્થિતિમાં
 કોઈપણ સુખના અગતો અસ્ત છે પુરુષાર્થની હાનિ હોય નહિ કારણ
 વસાર ઉદ્ય એ કે સાધારણ સ્થિતિમાં જન્મ લઈ ક્રમે કરી ગાંધારીક અ
 વસ્થા પામતા જતા મન ઈદ્રિય અને અગમા અખંડિત રહી કુનન્નત અને
 વસારે અનુમરતા ધાર્યા કરતા અધિક ધન અને ગાર મેળવતા જતા ખાઈ
 પી ખુશી રહી, પોતાના, ગુણ આચરણને અતુકુન પ્રજાતી સેવા પામતા, પૂર્ણ
 અવસ્થાને પોચાય અત્યંત ઉદ્ય એકે ગરીબ કે માસાગ્ન સ્થિતિમાં જન્મ
 લઈ ક્રમે કરી ગાંધારીક અવસ્થા પામતા જતા જોડે તે કડતા અનિ
 ચચનતા ગ્રા, અમણશક્તિ સહિત મન, ઈદ્રિય અને અગમા અખંડિત
 રહિ કુનન્નત અને વસારે અનુમરતા અનિક અનિક અતુકુનના મેળવતા
 જતા યોગા શ્રમે ધણી વિદ્યા ધણુ વન અને ધણુ માન પામતા જતા અ
 થના ગરીબમાથી રાજ ગતી જતા અથવા સામાજિકમાથી મોટા અનિ ગરી કે
 મોટા નર્મગુરુ થતા ખાઈ પી ખુશી રહી પોતાના ગુણ કર્મને અનુભવી
 કહી પ્રજા પામી યોગ્ય અવસ્થાએ પ્રજા તરફની સેવા પામી સુખ નો
 ધમા સ્વનામી થવાય રાજ હોય તેની કુન પરપગમ મનજ વાય,
 ધનિક હોય તેની પરપગમા ધનિકજ થાય એટલે જો કે તે ગરીબના કડતા
 સુખી અને સ્વતંત્ર છે તોપણ ગરીબ હોયને એટલે પોચનાગના જટનો તેનો
 ઉદ્ય ગણાય નહીં કમકે ગર્ભ શ્રીમતપણામાં જન્મતુ એ ઉદ્ય આ જન્મના
 શ્રમથી પ્રાપ્ત થયેનો નથી જાત મેહેનતથી થયેનો ઉદ્ય તે વોડની દૃષ્ટિમાં
 વસારે આવે છે ખાકી ઉદ્યમાજ જન્મેના ઉદ્યના છે તેનાના ઉદ્ય
 જોઈ મર્મ રાજ ગદે છે પણ તેમાં આશ્ચર્ય પામતા નથી તેમાં અસ્વચા
 આશ્ચર્ય પામે છે અને ગરીબના ઉદ્યમાં આશ્ચર્ય પામે છે એ કમને લઈનેજ
 ઉદ્યના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે અસ્ત સ્થિતિ હોય તે મટની જાય તેના

ઉદય શબ્દ ત્યાં લાગુ પડતો જાય છે. અને ઉદય સ્થિતિ હોય તે મટતી જાય ત્યાં અસ્ત શબ્દ લાગુ પડે છે. ઉદય હોય ત્યાં ઉદય અને અસ્ત હોય ત્યાં અસ્ત ઝીણી નજરથી કાઢી જોતું નથી અને તેને માટે અચંચો પણ થોડો પામે છે. ઉદયને અવરોધ કરનારાં નાનાં મોટાં ધણાં કારણો હોય. ખાળપણથી કાઢી પાલન પોષણ કરનાર ન હોય, ખાળપણથી કુસંગ લાગી જાય, ખાળપણથી સંસારમાં પડી જવાય, કાઢી અભણ અને અનુદમી લોકના સહવાસમાં રહેવાય, આળસ આવ્યા કરે, ઉંઘ આવ્યા કરે, આહાર વધી જાય શરીરે રોગ થાય, મરણની ખીક રહે, સ્નેહના બંધનથી ધર કે ગામ ન છોડાય, જે મળે તેમાં સંતોષ રહે અને સુખ ભોગવવાની રૂચિ થાય એ સર્વ ઉદયનાં અવરોધીજ છે. અને એ શિવાય પણ આધ્યાત્મિક આધિ ભૌતિક અને આધિદૈવિક ધણાં કારણો છે. આ સઘળાં કારણોનો એકત્ર સમાવેશ થઈ જાય એવી એક ત્રિપુટી કલ્પી શકાય છે જેના અશક્તિ અજ્ઞાન અને અનારોગ્યતા એ મોટાં ત્રણ અંગ છે કે જે વ્યાવહારિક ઉદયને તેમજ પરમાર્થિક ઉદયને પણ અવરોધ કરવામાં સમાનતા ધરાવે છે.

અશક્તિ એ શક્તિની પ્રતિરોધી છે એટલે શક્તિથી થવાનાં સઘળાં કામો તે થવા દેતી નથી. પેહેલવેલાં તો તે બંધને અને આળસને વધારે છે. બંધ અને આળસ એ તમોગુણનો પ્રતાપ છે તો પણ અશક્ત માણસને તે વધારે પરાલવ કરે છે માટે તેને અશક્તિના અંગમાં લેવાં જોઈએ. જેને બંધ અને આળસ વધેલાં હોય છે, તે વેલા ઉઠી શકતા નથી. દિવસે પણ ખાઈ પીને અજગરની પેઠે બેઠા કરે છે અને રાતના પણ સામી સાજમાં સુઈ જાય છે. કાંઈ કામ કરવાનું હોય, કાંઈ પાઠ કરવાનો હોય, કાંઈને મળવાનું હોય, કાંઈ શોધવાનું હોય, તો ખગાસાંખ્યાતો અને લાંખા હાથ કરી આળસ મરડતા ઘોળ્યું. હવે તો કાલ વાત. હાય વોય ક્યે શું વળવાનું છે? એમ વિચારી આડે-પડખે પડે છે, સમવયી લોકોમાં નકામી વાતોના ગપાટા મારવા મંડી જાય છે, ક્યાંઈ મોજ શોખમાં ચડી જાય છે, ક્યાંઈ ખાવા પીવામાં પડી જાય છે, ક્યાંઈ ફરવા નીકળી જાય છે કે પછી આડે પડખે પડ્યા પડ્યા ઘોરવા મંડી જાય છે. બંધણુશી અને આળસુને લણવું ગમે નહિ, ગોખવું ગમે નહી, પાનાં પુસ્તક રૂચે નહી, મોજશોખની ઇચ્છા થયા કરે, સુખની ઇચ્છા થાય પણ તે મેળવવાના રસ્તાઓ તરફ અનાદર રહે, અને કાંઈને હળવા મળવાનું ગમેજ નહિ. ક્યાં દિવસના ૬

કાળ છે ? એમ કરી પવે પને ચાલ્યો જતો અસુલ્ય કાલ ફેકટજ નવા દે અશક્તિને લીધે, ઇદ્રિયો ગિયિન રહ્યા કરે છે શ્રમ કરવાથી થાક લાગી જાય છે, થઇ શકે એવા કામમા પણ હિમત હારી જવાય છે, બુદ્ધિ જડ થઇ જાય છે, તમોગુણ વધી જાય છે તેથી કાયાકાર્યની સમજણ રેતી નથી આમ થવાથી ભણવામા કે ભણીને કમાવામા કે જગતને ઉપયોગી થવામા પ્રીતિ થતીજ નથી અને કદિ પ્રીતિ માત્ર થાય તોપણ ક્રિયા વગરની ઇચ્છા શા કામની ? આવી રીતે આજસને આવીન થયેનો બાપ દાદાના પ્રતાપથી આની આવતી સાનારણ કે ઉત્તમ સ્થિતિને જાગવી રાખવાને જરાપણ સમર્થ થતો નથી તો પછી તેથી વધારે ઉદ્યની તો આશાજ શી કરવી વેપાર વઠી જાય, દેશ દુર્ભાગ અને નિર્વન થઈ જાય વિધાનો વિનાશ થાય, કળા કટાઇ જાય, અને ઉચ્ચ માત્ર ઉધાવળી જાય એ અશક્તિથી ય નારા આજસથીજ દમ, અસત્ય, કપટ, અનાચાર, એ અશક્તિને લીધેજ મનુષ્યમા આવી જરાય છે અને છેવટ અજ્ઞાન તથા અનારોગ્યતા જે બીજા બે અંગ છે તેનું પણ અશક્તિ કારણ થઈ પડે છે બ્યાવહારિક ઉદ્યને વધારનારી શક્તિજ પારમાર્થિક ઉદ્યમા સહાય કરે છે અને બ્યાવહારિક ઉદ્યને અશક્તિથી અસ્ત થયો તો પછી પારમાર્થિક ઉદ્યને ઉદ્ય તો સહેલવાળોજ રહે છે આટલા માટે શરીરની સાથે યોગ્ય શક્તિની જરૂર છે અશક્તિ વિરૂદ્ધ આહાર વિહાર અને અયોગ્ય આચરણથી, થાય છે માટે તેમ ન થવા દેતા યોગ્ય રીતે વર્તીને અશક્તિને દૂર કરી શક્તિમાન થવું જોઈએ કે જથી કોઈપણ જાતિનો ઉચ્ચ કરવામા અને પુરુષાર્થ પામવામા પાછળ પડી રહેવાયજ નહિ જોઓ જોઓ માધારણ સ્થિતિના હોઇને જગતમા પોતાની કીર્તિથી સૂર્ય ચંદ્રની પેઠે પ્રકાશે છે તેઓ પોતાની અતુલશક્તિના બનને લીધેજ એટલા માટે પોતાની શક્તિની ભક્તિ અવશ્ય રાખવાની જરૂર છે શક્તિ વગરનો દેવપણ પામર પ્રાણીને આવીન થઇ રહે છે તો શક્તિ વગરનું માણસ તેવું થઇ રહે તેમા આશ્ચર્ય નું ? માટે શક્તિથી સમર્થ થાને ઉદ્યના અનિહારી થવું એ મનુષ્ય જાતિનો ધર્મ છે ઉદ્યની પરપરાથી જોઓના અમ નામ રહ્યા છે તે તેઓની અપ્રતિકૃત અને અમોઘ શક્તિને લીધેજ રહ્યા છે

અજ્ઞાન એ આ નિપુટીનું બીજું અંગ છે અજ્ઞાન ધણા પ્રકારનું થાય છે વિદ્યા કળા અને કુશળતાના અજ્ઞાનમા મધ્યમા અજ્ઞાન મમાઇ

જેય છે. અજ્ઞાન પણ ધણું કરીને અશક્તિથી થાય છે તોપણ કદી અજ્ઞાન છતાં અજ્ઞાન હોય છે તો શક્તિને અવળે માર્ગે ચલાવે છે એટલે ઉદ્યમ અસ્ત થાય છે. હું કાણ છું મને શું યોગ્ય છે, મારી કેવી લાજ છે, કયે માર્ગે જવાથી મારું કલ્યાણ થશે તે અજ્ઞાનથી જાણવામાં આવતું નથી. વિદ્યાથી વિનય આવે, વિનયથી યોગ્યતા આવે, યોગ્યતાથી ધનાદિકનો પ્રાપ્તિ અને ધનાદિકથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે પણ મૂળમાં વિદ્યાનુંજ અજ્ઞાન હોય, તોપણ એ અનુક્રમથી સુખ ક્યાંથી મળે? સારા કુળના બાળકો અવિવેકી થઈ જાય છે, અનાચારી થઈ જાય છે, સ્વચ્છંદી થઈ જાય છે, બાપ દાદાનો ધંધો ચલાવી શકતા નથી અને પેટ ભરવું એ અવશ્ય પ્રાપ્ત હોવાથી પછી કોઈ તમાકુ વાટના જાય છે, કોઈ ખેતરમાં સાથી રહેવા જાય છે, કોઈ વાસણ માંજવા રહે છે, કોઈ રાંધવા રહે છે, કોઈ કાશીદી કરવા રહે છે, કોઈ ગાડાં હાંકવા શીખે છે, કોઈ શાક વેચવા શીખે છે, અને કાંઈ ન મુજે તો જુગદુ રમવા, ચોરી કરવા કે ટોળોવાળો થઈ મારામારી કરવા શીખે છે તે પાટના ઉપર ધૂળ નાંખીને કાંઈ વિદ્યાભ્યાસ આરંભ્યો નહીં તેથીજ. કદી કાલયોગથી કે દેખાદેખીથી બે અક્ષરનો અભ્યાસ થયો હોય તોપણ કોઈપણ જાતની કળાનું જ્ઞાન તે સાથે જોઈએ એકલી વિદ્યાથી ઉદ્યમ નથી થતો. કાંઈ નહિ તો શીખેલી વિદ્યાને કોઈ કામપર લાગુ કરી દેવાની કળાનો આવડવીજ જોઈએ. એ ન આવડે તો ભણ્યા છતાં પણ ન ભણ્યા જેવું થાય છે. વિદ્યા કળાને સહાય કરે છે, અને કળા વિદ્યાને સહાય કરે છે, એટલામાટે વિદ્વાનને કળાનું અને કળાવાનને વિદ્યાનું જ્ઞાન હોવુંજ જોઈએ. કલાવાનના કુલમાં જન્મેલો વિદ્યા ભણીને કળા જીતી જાય તેના કરતાં વિદ્યાની સહાયતાથી કળાનો અભ્યાસ રાખે તો વધારે ઉદ્યમ થાય છે. આજે અન્ય દેશનો અપ્રતિમ ઉદ્યમ કળાના પૂર્ણ જ્ઞાનથીજ થયેલો છે. વિદ્યા અને કળાની સાથે કુશળતાનું પણ જ્ઞાન જોઈએ, નિકર ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ એ કેહેવંતની પેઠે થાય. એક માણસે પાણીના પ્રવાહનો હિસાબ કર્યો તે વાત કોઈથી અજાણી નહિ હોય. તો પણ હસવા માટે લખી બતાવિયે છિયે. કોઈ લોકો થોડાં એક ગાડાં જોડી જન લઈ જતા હશે. માર્ગમાં એક નદી આવી તેમાં સામાન પડળી ન જાય માટે પાણીનું માપ કરવામાટે બેજણ નીચે ઉતર્યા. કાંઠા આગળ કાંડાં સામું વચમાં છાતી સામું અને સામે કાંઠે કાંડાં સામું પાણી માપીને

કાગળના કટકાપર સીસાપેનથી આકડા માડી લીધા પછી પાછા આવી
 વેડેમા જેસી સરાસરાનો હીસામ કાઢ્યો તો ગોઠણ સમાપ્ત પાળી આવ્યું
 પછી તે દોઢ ડાઘાના હીસામને આઘે સઘળા ગાડા પાણીમા હકાર્યા
 વચમા જતા જતા ગાડાના પોટકા પાણીમા તરવા માડ્યા અને છેવટ દો
 ઘનો સામાન ગયો, કોઘનો પવડ્યો અને પાણીમા ચાનતા બાળકો જે
 ચાર તણાઈ જતા બાકીના ગાડાના ઠાઠાને વળગી રહેનારી બહાર
 નીકળ્યા કાઠે આવતા સામાન સમાળવાની, કે કોણ ગયું ને કોણ રહ્યું
 તે વાત નહિ વિચારતા પેલા જે હિસામ શાસ્ત્રી તો હિસામ કરતા કાઠક
 બૂલ થઈ હશે એમ સમજી ને તો કાગળને સીસાપેન લઈ વળી આકડા મા
 ડવાની માથાકુટમાજ પડ્યા પણ હિસામ કયા ખોટા હતો કે કે આવે
 હિસામની સત્યતાથી નેઓ અભીમાનથી કાઈ બડબડ કરવા મડ્યા
 તેવામા તે સઘમાના ઢાઈ કદાવર બુદ્ધે માણસે આવીને એવી તો બે ચાર
 ઠપાટ અઠાવી દીરી કે પેના જે જણતો દગજ બની ગયા અને મયાદથી
 કાઠ બો ઠીજ ગઈ નહિ પેલા બુઢાએ આખ ચડાવીને કહ્યું કે અકલના
 પારદાન પાણીના હીસામ આમ થતા હશે લણ્યા તો હરોપણ ગણા
 નથી તેથી અભણના કરતા એ તમે તો મૂર્ખ છો આમ વાતચિત થઈને
 પછી સઘળો સવહિસામશાસ્ત્રીની બુદ્ધિનો ખિચાર કરતો ધાગેલો મુકામે પોર્યો
 આ વાતનો માર એ કે તે બે હિસામશાસ્ત્રી લણ્યા હશે પરંતુ કુશળતાનું
 તેનામા અજ્ઞાન હતું તેથી પોતાને અને બીજાને હાનિકારક થઈ પડ્યા
 એટલા માટે વિચા કળા અને કુશળતાનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાની જરૂર છે
 તેવિના સઘળા વ્યવહારોમા આગળ પડાતું નથી જેમ અજ્ઞાન વધારે
 તેમ ઉદય ઓછો અને જેમ અજ્ઞાન ઓછો તેમ ઉપકાર થાય છે બધા
 બધા વિચા કળા અને કુશળતા ઓછા હોય, અથવા હોય તોપણ બેઠાએ
 તેવું કળ ન આપતા હોય તો તે પેહેલું અગ જ અશક્તિ કહી છે તેનો
 અને તેથી થનારા ઊધ આળમનો દોષ સમજવો વ્યાવહારિક ક્રિ
 યમા શરીરમપત્તિ, ધનસપત્તિ, અને જનસપત્તિઓની સર્વ વાતે
 અનુકળતા બેઠાએ તેમા પણ શરીર અને ધનસપત્તિ મુખ્ય અને તે
 બેમા પણ ધનસપત્તિ શ્રેષ્ઠ છે ધનવસ્તુમા એની શક્તિ રહી છે
 કે તે શરીરમપત્તિ અને જનસપત્તિને મારી ગળે છે સમગ્રી વાત

દેવેચ્છા કે પ્રારબ્ધ યોગ ઉપર નાંખીએ તો તો એક સંપત્તિ મેળવવાને આપણે સ્વતંત્ર નથી રહેતા. તોપણ શરીરસંપત્તિ સારી રાખવામાં અને ધન મેળવવામાં તો છેક પરતંત્રતા રાખવા યોગ્ય નથી. જ કાંઈ બને છે તે પુરૂષોત્તીજ બને છે માટે અશક્તિ અને અજ્ઞાન દૂરજાય તો શામાટે ધન ન મળે અને ધન મળે તો શામાટે શરીરસંપત્તિ ન સુધરે ! ધન વિનાએ વિ-
ધાથી પ્રાપ્ત થયેલા વિવેકને લીધે સંતોષ સુખવાળાને શરીરસંપત્તિ અ-
લભ્ય નથી. ધન હોય તોજ શરીરસંપત્તિ સારી હોય એમ નથી પણ ધન
છે તે શરીરસંપત્તિને ઘણીવાર સહાય કરનાર થઈ પડે છે તો જનસંપત્તિ
પણ સહાય કારક થાય એ ઉધાડુંજ છે. ઉદ્યમનું મોટું ચિહ્ન ધન છે, પછી
જનો જવો ઉદ્યમ અને જની જવી વિદ્યા. એ વધે એટલે કાંઈ કાંઈ મન પ્ર-
સન્ન થવાથી શરીરમાં લોહી વધે અને કાંતિ વધેછે. સગાં સંબંધી પણ
પાંટી વળે છે. સ્ત્રી ન હોય તો સ્ત્રી થાય અને સંતતિ, પણ સાંપડે છે.
એમાં જટલી ન્યૂનતા તેટલી ઉદ્યમની ન્યૂનતા તો ખરીજ. આમ ધનથી,
શરીરથી અને માણસોથી થતાં સુખલોગનો અનુભવ લઈ અન્ય જનોને
સુખ દુઃખમાં સહાય રહેવું. અને લોકમાં સુવાસ વધારવી એ ઉદ્યમ દ-
શાનું લક્ષણ છે. આમ કરતાં કરતાં લોકોત્તર કીર્તિ જગતમાં ગવાઈ જાય
તે ઉદ્યમની પરાકાષ્ઠાનું લક્ષણ છે. આવો ઉદ્યમ અજ્ઞાન ન હોય તોજ થાય
છે. અજ્ઞાનવાળા આ ઉદ્યમના અધિકારી થતાજ નથી. એઓ ખીચારા
જમ તેમ પોતાનું પેટ ભરી દુઃખમાં દિવસો ગાળેછે અને અપકીર્તિ તથા
અપવાદથી માથું પણ ઉચું કરી શકતા નથી.

આ ત્રિપુટીનું ત્રિજું અંગ અનારોગ્યતા છે શરીર આરોગ્ય ન રહે
તે અનારોગ્યતા કહેવાય. શરીર આરોગ્ય ન રહેવાનાં ઘણાં કારણો હોય છે.
જ્યાંસુધી શરીર પરાધીન બાહ્યાઅવરથામાં હોય છે ત્યાંસુધી ઉત્પન્ન કર-
નાર અને પોષણ કરનારના દોષથી તથા અસંભાળથી શરીર બગડેછે અને
સમજણ આવ્યા પછી આહાર વિહારની સંભાળ નહિ રાખ્યાથી શરીર
બગડેછે. દેશ, કાલ, સ્વભાવ. અને શક્તિના પ્રમાણમાં સર્વ આહાર વિહાર અને
વ્યવહારનાં કામ થવાં જોઈએ. તેમાં વિરોધ પડવાથી કે વ્યવસ્થા નહિ
રહેવાથી શરીર બગડે છે.

(અપૂર્ણ.)

પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત

(અમદાવાદ ૧૬૨ થી)

એક ઉપાના ખાજોઠપગ સોનાના યાગમા ભાતભાતની ગ્સોધ પીગશી હતી અને એક સોનાના સીંહાસનપગ બેગી મનુભા જમતા હતા, પણ તેનુ મન ધણા દર્તગ્યોના નિચાગમા પડયુ હતુ તેથી તેને એકેય ગ્સો ગુણી પદાર્થ ઉપર પ્રીતિ થતી નહતા ભોજન કરી ઉઠ્યા ત્યા ચોપ ૧૨ સનામ કરી માપુ વિચાર બનનમા આપને યા કરેછે કહા સનામ કરા ઉભો હો પાન મીડી ખાતા અને આગમ લેતા કુમા પુછયુ દાપ દાણુ છે ? ચોપદારે કહ્યુ મહારાજ પોતે, અને સેનાનિપતિ નિનાય કાર્ડ નયા આ જનામ ઉપરથી રખેને કાઈ માણુક ઢેહેતી હતી તે વાત નિષે બ્રાતિ થઈ હોય અને કપડા દેવાના હોય આમ નિચાગી સ્તબ્ધ મના જઈ કહ્યુ કે જાઓ, હમણા આવુછુ એના ખમગ આપો ચોપ ૧૨ આ ખમગ જઈ મહારાજને આપો

કુમાગી ચયના કાર્ડ અણુસમન્તુ નહતા જેમ જેમ અવસ્થા થતી જાય તેમ તેમ અવસ્થાને ચોગ્ય સમજણ જનમમુદાયના પરિચયથી અને સ્નાભાનિક ગીતિથી આવતી જાયછે તેન વિચાર યના લાગ્યા હતા કે હવે તે માગ માતા મને ક્યા વગવશે ? વીંટી વીંટી એવી નાન માણુકે ગજબી મેની એ સુ યયુ ને શુ વદે તે હુ નથી જાણતી માત જીને મે ખી વાત કહી છે તેવિષે તેમણે જે માન્યુ હોય તે ખર માતાજી માગે નિનાહ કન્વાનુ ઢેહેતા હતા પણ કાપ જાણે તે ક્યારે કન્વાના હશે આજ તો મા — નીચુ મોહુ કરી પુછા જોધરા જોધએ સુ કરેછે એટનામા પોતાની મખી સગના માજીપાસેથી આવ્યા અને કહ્યુ ચયવાગા ઉઠો, માજી પો લાવે છે ચયના જોડયા હજી હમણા આવી એટવીનારમા ડમ જોનારે છે ? સરનાએ કહ્યુ પોતે મહાર પરાગનાના હોય એમ લાગેછે તેથી મીજ સારી જોઢણી જોઢી આપને પરાગવા જહ્યુ છે દયો ગા હુ કાઢી આપુ મરલાએ કખાટમાથી સુ ૨ સોનેગીમય જોઢ ફી કાઢી આપી તે જોડાને અને હોરાનો હોગ તયા મોતાના કકણ પેહેરીને સગનાનીમાયે ચયના મા તુશ્રીપાએ આવી જોડયા, કેમ માજી ક્યા પરાગે છે ? રાણી જોડયા, મેન ! આપના માપુજી વિચાર બનનમા પરાગે છે ત્યા હુ જાનાની છુ તમે

આવશે ? ચંચલાએ હા પાડી તેથી તેને અને સરલાને સાથે લઈ રૂકિમણી સહિત રાણી વિચારભવનમાં પધાર્યા. વિચાર ભવનમાં એક મોટો પચરંગી ગલીચો પાથરી તેની ઉપર સોનાનાં સિંહાસનો ગોઠવ્યાં હતાં. ભીત ઉપર તસ્તા અને વાલસર ટાંગ્યાં હતાં. ઉપર સફેત ઉલ્લેચ અને પચરંગી ઝાલર શોભતી હતી. રંગબેરંગી ચિત્રો અને સોનેરી નકસીથી થાંભલીઓ અને સ્થભો શોભતા હતા. ખારીયોમાં ક્યાંઈ ફલની અને ક્યાંઈ વાંગાની ત્રટીઓ ખાંધી હતી. મધ્યભાગમાં એક રૂપાના બાજેઠ ઉપર ફલના હાર, અત્તર, ગુલાબજળ પડ્યાં હતાં મહારાજ વીરસિંહજી અને સેનાધિપતિ રાવજી કુમાર મનુભાના સ્વભાવ, શક્તિ, ગુણ અને કુલવિષે વાતો કરતા હતા. કુમારે પોતાની છુપાવેલી જાત ઉપરથી તેની દૃઢતા, અને છુપાવ્યા છતાં જણાઈ આવતું તેનું રાજગીજપણું પારખી લઇને આનંદ પામતા અને હવે પછી તે જાણી લેવાનો યુક્તિઓ વિચારતા બેયજણ કાંઈક વાટ જોતાં આનંદમાં મગ્ન બેઠા હતા.

દિવસના દશ બજવાનો સુમાર હતો. અને દરબારગઠની દોઢીમાં વાગતી નોખતના અવાજ સભળાતા હતા. અને પખાઓના મંદમંદ પવન આવતા હતા પકષેના ખીજ ખડમાં જનનખાનાનો બેઠક ગોઠવી ચક બાધી લીધા હતા રાણી ચંચલાકુમારી સહિત આવીને ત્યાં બેઠાં. આટલા વખતમાં મનુભા પોતાના સાદા પોષાકમાં પધાર્યા મહારાજને નમી, રાવજીની સલામ લઈ તેમણે હાથને સનકારે બતાવેલાં સિંહાસનપર બેઠા. આજ કાંઈક નવી જાતનો ડોળ દેખો તેનાથી નહીં ન થયું કે આ સમયે મહારાજનું શુ કર્તવ્ય છે એટલામાં રાણીપાસે આવેલી મનુભાનો વીટી રાણીએ ચંચલાના હાથમાં આપી મહારાજને આપવા મોકલી. બાપુ ! દયો આ વીટી મારાં માજીએ આપી છે એટલું કહી સ્વભાવથી શરમાતી ચંચલા રમઝમ દોડતી માજીપાસે જતી રહી. મનુભાને રખેને કાંઈ વીટીની વાત હોય એમ વળી શકા થતી હતી અને તેનું સમાધાન પણ એની મેળેજ થતું હતું કેમકે રોજ તો મનુભા ઉપર પુત્ર ભાવની દૃષ્ટિથી મહારાજ જોતા હતા પણ આજ તો તેમાં જમાતુભાવ પણ ઉભરાતો હતો. થોડીવારે રાજ્યગુરૂ આવ્યા તેને મહારાજ હુકમ કરવાથી તે બોલ્યા કે સેનાધિપતિ મહારાજના પરમ મિત્ર રાવજી ! આ ભાગ્યશાળી કુમાર મનુભા પેહેલવેલા આપની પાસે રહ્યા હતા, તમારા જાથથી તે વધેલા છે

ઓ તમે તે ઉપર માબપના જેટલુજ મમત્તન ધરાવો ડ્રા આ ટાણે તે ॥
 માતિતા હાજર નથી માટે તેના વાલી તીટ તમને ગણીને મહારાજ
 કુમારો ચયનાનો તે સાચે સગવડ જાની ઈ જા જણાવે છે માટે તે ચા
 ધાગ્ય ગાતી આપ દ્વોકારો આ વચન સાંભળી મનુભાના મોઢાપર
 ભું ॥ પ્રકારની ગમ બેઠા મુદ્રિધાયમની ગડમડ ગોગે ગીજી રીત
 કનોમૂત યથો તયા સ્તબ્ધ જનીને વચમા પડેના માજેઠ સામુજ તેઈ
 રહ્યા અભીષ્ઠ થનાયા અતર હસના માડયુ અને ગવજી રુ જનાય
 દે છે તે સાંભળના ઉપગજ માન લક્ષ્ય રાખ્યુ એટલામા ગવજી ઉભા વ
 ઇને નમન કરા બોલ્યા કે મનુભાના માતાપિતા જો કે આ આન ના ન
 ચન સાંભળનાને હયાત નથી તોપણ તેના જરા હમે ત્યા મનોગ્ય પૂગ
 થયા છે કુમાર ગુપ્તો લડાગ અને મહા પ્રતાપી છે તેને હુ મોગ
 ભાગ્યગાળી ગણુ છુ, કે આ રાજ્યમા આની વખત પ્રમાણે ઉજા ત
 મને પુત્ર જેટલુ સુખ આપનાને યોગ્ય યયા છે અને તે આચે આજ નજી
 બોજ નવા સગવડમા જોડાનાનો પ્રમગ આબ્યો છે આચે આ મહુ ઉત્તમ
 નિચાગ કર્યો છે બેય છીપના મોતી સાચે જોડાગે એના જોગે માજે કયા
 આન છે આ આપના પનિન નિચારને તેના માતા પિતાનો નવા હુ માયે
 ચડાનુ છુ તમે મને તેના વાલીતરીકે ગણીને મોટા કર્યા તરી અતિ આ
 ભાર માનુ છુ આટલુ બોને છે ત્યા મહાગજનનો આજ્ઞારી મેનો મુદ્રિ ॥
 અને દૂનનો હાગ ગજગુરુ મનુભાને પેટેગતો ગયા હ જે મનુભાજી મુગે
 મોઢે નમન કરી ચડુપુ કયા રાજજીએ એક પોતાના ગગાનો મોગે ગ
 ગુગને કાઢી વરામણા તરીકે આપ્યો ગજગુરુએ આગોના આપ્યો અને
 નિચાગજનની ગમા આટલુ કાય કરી નિષ્પ ॥ ગઈ હર્મિલ ના ગવ
 જીએ આ નિમ રૂમિપીસાચે આ વાત કરતા સગમાજમા કાઢી નાખ્યો
 વપા નર્મ ઉપર બોચેલુ રત્ન પાછુ મળે, તે એક ગજનની પુત્રો યાય, ઓ
 તેનો એક ગજ્યાનિધીની માયે સગવડ ધાય એ મહુ અમખનિત ગતા ગ
 વજી અને રૂમિપીની દૃષ્ટિ આગળ સલનિત જોનામા આનો પગી આન
 દમા ગી જોજી મહે મનુભાને પાપ પ્રતિનિસ વચવા જતા માયી અને
 આ મમય પ્રમાણે બનાયેના નના મમયથી, આટાણે તો મમય સુખનો મ
 નુભન વતો હતો અને તેમને અહી ॥ રાજ્ય ॥ અભિમાતો નારે પોતીનુ
 નત ॥ નિમગી ગયુ હતુ મગગજ અને ગાગી પાપ ચયનાનો છે ॥ ॥ ॥ ખાને

બહુ સંતોષ પામ્યાં, કેમકે સર્વવાતે અનુકૂલ, સંતોષ આપનાર અને સદ્ગુણી મનુભા જેવો બીજો કોઈ મળે તેમ હતુંજ નહિ. કુમારી ચંચલા પણ પોતાનો સંબંધ એક સદ્ગુણી રાજકુમાર કે જેના ગુણ વિગેરેથી તે સાવ અજાણી ન હતી તેની સાથે થયો તેથી તેના મનમાં પણ એક જાતનો હર્ષ ઉત્પન્ન થયો હતો. આ દિવસ આવી રીતે અનેક આનંદના વિચારોમાં નીકળ્યો અને સહુએ રાતના મિષ્ટાન્ન જમી સુશય્યામાં પોઠી ગયાં. ઉંઘ જે ન આવી હોય તો તેના વિરૂદ્ધ પક્ષનાં માણસનેજ ન આવી હોય. આજ રાતે દરવાજા સર્વ બંધ થઈ ગયા હતા અને સર્વ મનુષ્યો નિદ્રાવશ થયાં હતાં.

માણસોને તરત કૃળ આપે એવી સિદ્ધિઓમાં બહુ લાક્ષ્ય હોય છે. અજ્ઞાનવર્ગમાં તથા રજવાડાઓમાં એ કારણને લીધેજ સાધુ સન્યાસીઓ માન પામી જાય છે. આ નગર પાસે આવેલા ખાખીઓની જમાત પણ એજ રીતપ્રમાણે સર્વ લોકોને ગમતી થઈ પડી હતી. ગાંજ, તમાકુ, ફૂકનારા આળસુ અનુધર્મી લોકો ધૂણીપાસે આવીને બહુ બેસતા, અને રાજ્યતાં માણસો પણ આવતાં જતાં થયાં હતાં. આ ખાખી બાવા કાંઈ જેવા તેવા નહતા. જે તે વિષયમાં પાસે આવે તેને પ્રસન્ન કરી દેતા હતા. લોકો વિવિધ જામગીરી લાવે તેનો તે તિરસ્કાર કરતા અને જે આવી રીતે લોકો બહુ આદર રાખે તો પોતે ત્યાંથી નાશી જવાની બીક પણ દેખાડતા હતા. આવી રીતે ચાલતાં ચાલતાં વિરૂદ્ધવર્ગને ખાખી બાવા સાથે બહુ પરિચય થયો અને જે જે હકીગત બને તે સઘળી ખાખી બાવા આગળ આવવા માંડી. જાણે અનાસક્ત હોય તેમ દેખાડી અંતરથી વાતમાં ધ્યાન આપતા કુમાર મનુભા પણ ધીરે ધીરે કાંઈક નવીનતા, અને કાંઈક વિચિત્રતા અને સારાની આશાએ અથવા ઉદાસીનપણાથી ખાખીબાવાપાસે જતા આવતા થયા. કોઈ ગર્ભિત કારણથી પરિચય થોડા દિવસમાં વધી ગયો અને વિરૂદ્ધપક્ષ પાસેથી મળેલી વાતો અને તેની ઉમેદો ખાખીબાવાએ મનુભાને દેહેવા માંડી. મનુભાને એ સાંભળવાથી કાંઈ આનંદ નહોતો થતો પણ પોતાને કંઈ યુક્તિથી નિર્દોષ રહી કોઈને દુઃખ ન થાય તેમ પોતાનો ઉદય કરવો તે યુક્તિ ગોતવાનું ઠીક પડતું હતું. અને તેમણે આપેલાં વચનોથી તે આપત્તિમાં આશ્રયરૂપ થઈ પડે એવો વિશ્વાસ રહેતો હતો. (અપૂર્ણ.)

પુનરુદ્ધાહ વિપેના વિચારના પત્રના પ્રત્યુત્તર

(મધ્ય પાને ૧૬૭ થી)

વિચાર કરશે તો તમને જણારો કે નિયમ ખોટા હો કે માયા હો પણ તે હુ ખરૂં જણાય છે અથવા થાય છે તે પોતાની ભૂનયી જ થાય છે એને જો આપણે હુ ખરૂં મટારીએ તો મટી શકે તેમ છે, પણ તેવો ઉપાય નહિ બાપનાગને તે હુ ખરૂં પગ રહે છે અત્ર અમૃત છે અને આયુધ્યને નાગ છે પરંતુ તેની વ્યવસ્થા ન હોય તો એરૂંપ થઈ મરણ નિયમને છે એમા અત્રનો જો અપગન ? અપરાન વ્યવસ્થા કરના તો તેમજ રાગીને માટે મરજતેના નિયમે બધે સુખરૂં હોય તોપણ તેના વ્યવસ્થા ન હોય તો તે હુ ખરૂં વાય છે અને હુ ખરૂં હોય તોપણ જો તેની વ્યવસ્થા હોય તો તે સુખરૂં વાય, વિષમવ્યમતાયત્ત એ વાક્ય તો તમને યાદ હશે એર પણ અમૃત વર્ષ નય છે જો તેની ચોગ્ય વ્યવસ્થાથીજ માટે હુ ખરૂં, સુખરૂં અથવા કાંઈ નહિ કે જ ગણો તે આપણી વ્યવસ્થા અને આપણુ માનવુજ છે ત્યારે અમે એમ આશા ગાખીએ છીએ કે પોતાનો દોષ દોષના ઉપર નાખવાનું પ્રયત્ન ડોહી દઈ એક પક્ષનો વિચાર નિનરી જઈ જને તમે એની મેળે જનારા હોનાથી હુ ખરૂં અને ડેનટ અસત્ય માન્યા છે તેની ઉપરથી તેનું કલક ઉતારી તેઓને નિર્મળ કરે હજારો વર્ષ સુખ ભોગનીને પણ પાછળથી યોડુક હુ ખરૂં અનુભવાય તો પે હેતુ સુખ ભૂનાઈ જનાય છે અને હજારો વર્ષ હુ ખરૂં ભોગનીને પાછળથી યોડુક સુખ અનુભવાય તો પાછળનું હુ ખરૂં ભૂની જનાય છે આના કાળ ગતિ છે ખરી, પણ તેથી તો હુ ખરૂં માટે જમ કોઈ પ્રયત્ન ન કરે તેમ સુખને માટે પણ ન કરવું જોઈએ, કેમકે ખોટામાટે પ્રયત્ન કરવું એજ ખોટું છે પણ આટલામાટે નિયમોની વ્યવસ્થા કરનાનું ભૂની જવું જો તો કેવળ અજ્ઞાતપણું કહેનાય અમા, કહેવું નિયમો અન્યથરૂં કરના અને કલ્પીને તેમા આસક્ત થવું એમ નથી અમારૂં કહેવું એમ છે કે તેને કોઈ રીતે કલ્પવાનું નહિ અને તેમા આસક્ત પણ થવું નહિ ધન, વ્યા, વર્મ, પોષકાર, નિધાકળા એ સર્વ વિષયોજ છે તેને પણ તમે તો બનન દા ક ગા ના ધારો તો તમે તેમજ દેખો પણ આપુ જગત્ તમ વાં તો તો વ્યવસ્થા વાય ? આટલામાટે આની ગદમદમા પડી પોતાની

મેળે પોતે પોતાનાજ વિચારથી બંધાઈ જવું એથી બીજી એ કે મોટી ભૂલ નથી. માટે અમે યાદ કરી આપીએ છીએ વાસ્તે તમારે તમારી ભૂલ સુધારવી અને વિષયો ઉપરથી આરોપ ઉતારી નાંખવો. સુખ દુઃખ એની મેળે આવનારાં માટે ઈશ્વરદત્ત દુઃખ મટાડવાનું પ્રયત્ન મિથ્યાં ગણના હો તો હવે પછી જ સુખ આવવાનું થયું છે તે પણ એની મેળે આવવાનું, અને ઈશ્વરદત્ત જાણી તેને જાણી જોઈને છોડી દેવું એ ખોટું દેહેવાય આટલામાટે સુખ દુઃખ કે વિષયસમ્બંધી પોતાના મનમાં ઉઠેલા વિચારોને વિપરીત પોષણ આપવાનો ઉદ્ધમ હવે દૂર કરો એટલે સર્વ ઉપાધિ શાંત થાય.

વિષય ભોગની શાંતિ થયાવિના મન વિરક્ત ન થાય એ શકતા ખુલાસામાં વિષય ભોગની તૃણા જેમ જેમ વિષયો ભોગવાતા જાય તેમ તેમ વધતી જાય એ વાત ન જાતુ કામઃ કામાનાં એ પદપૂર્વક સિદ્ધ કરોછો તે અધિકારીપરત્વે યથાર્થ છે. પરંતુ સધળા અધિકારીયો તેવા સ્વભાવના હોતાજ નથી. વિષયોને વિષયરૂપે માની આસક્તિથી તેમાંજ રમનારાઓને તેમ થતું હશે પણ આગળ કહ્યાપ્રમાણે અનાસક્ત રહી વ્યવસ્થાથી વરતનારાને જેમ જેમ તે ભોગવાતા જાય તેમ તેમ અતિ પરિચયથી અવજ્ઞા એ દેહેવતની પેઠે વિરાગ અને અશ્ચિજ ઉત્પન્ન થતી જાય છે એટલે ભોગવાતા વિષયો તો ઉણટા સાધનભૂત થઈ પડેછે. જ્યોત્ષ્ણ પુરેપુરું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી તેઓને પોતાનાજ અવિવેકથી દિવસે દિવસે ભોગલાલસા વધતી જાય છે પણ પૂર્ણ સ્વરૂપ જાણનારને તો કાંઈ વધતું પણ નથી અને ઘટતું પણ નથી. જેમ જેમ પેટમાં અનાજ નાંખતા જઈએ તેમ તેમ ભૂખ વધતી જતી નથી પણ ઘટતીજ જાયછે. વળી ભોગવાતા જાય તેમ વિષયોની લાલસા વધતી જાય એવા પ્રકારના અધિકારીને વિષયોને છોડી દેતાં છતાં પણ કશું ફલ નહિ, કેમકે તે પૂર્ણતાથી છોડાતા નથી. ન ભોગવાતા વિષયોમાંથી મન નિવૃત્તિ પામે એ કાંઈ બહાદૂરી નથી પણ ભોગવાતા વિષયોમાંથીજ નિવૃત્તિ પામે એજ બહાદૂરી છે માટે કામ કરવું એ તો એવું કઠણ હોય તેજ કરવું એ યોગ્ય દેહેવાય. તોપણ મૂર્ખાઈથી આસક્ત રહેનારાને તમારું વાક્ય અતિ ઉપયોગી છે. સ્પષ્ટ જણાય છે કે મન ઈન્દ્રિયને વશ થયેલાને તાવવાળાને જેમ ખોટી ભૂખ ઉઘડે છે તેમ તેને ઇચ્છા વધતી જતી હશે કેમકે તેણે તેમાં સુખશુદ્ધિ અને સત્યશુદ્ધિ કરી હોયછે, જેનાં મન ઈન્દ્રિય વશ હોયછે તેઓને વિષયો ભોગવાતા જાય તેમ

છે. જો એવી રીતે જાય છે, કેમકે તેમજે તેમા સુખ યુદ્ધિ કેટલેટલા માના
 હોતી નથી મન્વાડમા ગમે તેટલુ સુખ ભોગનનાને જમ જમ મન્વાડ
 ભોગનાતા જાય તેમ તેમ તે ઉપગ્રી મન ઉઠો જાય છે પણ માદો યર્ સુખ
 ભોગવુ એમ યાતુજ રીતી વિષયભોગના અભ્યાસથી ધણાને અડચિ થઈ
 છે એ ૧૧ દાખના કાર્ઠ મ્તિહાસમા એવો નથી માટે એ ઉપર આ રાગ ગ
 ખીને અન્યો અર્થ ન લેવો સન્માગ ૧૧ જટના નિષયો છે તે ઉપર અભ્યાસ
 વનારીયે તો વનારે વનારે આસક્તિ યતી જાય છે એમ સમજવાનેમાટે એ
 વાક્યનો અગીકાર કરવો વિશેષ અગીકાર કરનાની જરૂર નથી માન
 ચાનનાની ગમવાની જરૂર છે અને તે તો તમારેમાટે કાર્ઠ લખનાનો જરૂર
 નથી તમને વિષયોને માનાને તેનો ઉપભોગ કે આમકિત રખાવનાની
 અમાગી ભવામણ નથી અમાગી ભનામણ જેની તમને અનામકિત હમા ૧૧
 યર્ છે તેની રાખી આદરના વ્યવહાર પ્રાપ્ત કાર્ય થના ર્થે તેથી જ
 કયાપુ કની શકાય તે કીને વ્યવહાર અને પગમાયમા પૂર્ણકામ યતુ એવી
 છે અને તે એકય મિથિતિમા આસક્તિ ન રાખો એટલે તે સિદ્ધ થાય
 તેમ છે જ નન કે દુખ અસત્યમા સત્યયુદ્ધિ માની બેચવારૂં ને આ
 સક્તિયીજ વાય છે તે આસક્તિ ઠોડી ધ વ્યવહારપતિત કાર્ય વવામા
 ઉભી ઠોડી ઘે મન એવ મનુષ્યાણા કારણ વધમોક્ષયો । વગાય વિ
 પયાસક્ત * * * * * (મા એજ મનુષ્યોને જન મોક્ષનુ કારણ છે
 વિષયામક્ત ગવનમાટે છે) એ નાક્ય પણ એતુ મૂલ્યે છે કે નિષયો કોઈ
 જ નન કારક નથી પણ તેમા આમક્ત યથેલુ મા છે તેજ જ નનકારક છે
 એટલામાટે તે તે નિષયોને ગવનરૂપ સમજના યોગ્ય નથી તમને દુખ
 ૧૧૬ આમકિતને વાગે વાગ્યા છે તેથી તેને દોષિત કમો ઠો અહણુ ન
 અહણુને આમહ ઠોડી વા એટલે વિષયો પ્રાપ્ત હોયે તોપણ ગવનકારક
 નથી અને આમહ ગણશે તો અપ્રાપ્ત હોયે તોપણ જ નનકારક છે આટલુ
 તો નકો સમજવુ કે તમારો નિષયોને અના ૨ કરનાનો અનિજર નથી,
 સમય રીતો અને અનસ્યા પણ નથી, કેમકે એ કામ તો વનમા રખડનાગ
 યતિયોનુ છે તમારે તો સમાગ વ્યવહારમા રહેવુ છે માટે એનો આ ૧૧ ૨
 પગરડે તેમ નથી ઉભીનના હજી કાર્ક પગરડે ખી એ વાત ને
 ધ્યાનમા રાહિ ગમ્યો તો હમણો અના ૨૨ કિક મહા જ નન ૧૨ક અ
 યના ૮ ખકા ક યર્ પડનાનો બય ખરો

ઈંદ્રિયો અને વિષયોનો સંગ ન થવામાટે ગીતાજીનું વાક્ય ટાંકી સંગથી કામ કામથી ક્રોધ વિગેરે થતાં થતાં છેવટ વિનાશ થાયછે તે વાત ખરી પરંતુ ત્યાં પણ મનની આસક્તિ હોય તો તેમ થાયછે. મન-માંથી વિષયો ગયા ન હોય તો વગર સંગે પણ સંગ મટતો નથી. તમે ટાંકેલાં વાક્યનું પૂર્વાર્થ વિષયાન્વયાયતઃ પુસઃ સંગસ્તેષૂપજાયતે (વિષયોનું ધ્યાન કરનાર પુરુષને તેઓમાં સંગ થાયછે) આ પ્રમાણે છે તે વાંચવાથી જણાશે કે મન જો વિષયચિત્તનાદિકમાં આસક્ત થાય તો સંગ થાયછે અને તેથી અનુક્રમેજ તમે લખ્યા સરકાર થાય છે. પણ મન ચિંતનાદિકથી વિમુખજ હોય તો ભલે વિષયો પ્રાપ્ત હોય કે મન્નિહિત હોય તો પણ અસંગતા અરાગરજ થાય છે તોપછી કામ ક્રોધનો સંભવજ ક્યાં રહે! ગમે તે રીતે તમે છોડી દેવા ધારો તોપણ જ્યાંસુધી શરીર છે ત્યાંસુધી તેનાથી અસંગ શી રીતે રેવાશે અને મન શી રીતે મનન વગરનું થશે? અને જો મનન વગરનું થતુંજ હોય તો પછી છાનામાના અમે કહિયે છિયે તે માર્ગ ગ્રહણ કરી લાંબીલાંબી વાતોને વેગળો કરો. ઋષભદેવજી જેવાએ સંગથી દૂર રહેવાનું કરી દેખાડ્યું છે તે તેવાનેજ પરવડે અને તેવાથીજ થઈ શકે તેમ છે. તમને ભરતનો દાખલો પણ યાદ હશે વિષયોનો સંગ છોડી દઈને વનમાં જઈ બેઠેલા ભરતને હરિણ બાલકનો સંગ થયો. અને તેથી ત્રણ જન્મ સુધી તેને ભટકવું પડ્યું. આટલામાટે કહેવાનું એ કે તજી દેવાની બુદ્ધિથી તેનો અનાદર કરીયે તોપણ વિષયો આપણને ક્યાં તજીછે. ટાણું આવે ત્યારે આસક્તિ કરાવે છે. પણ એ વાંક તમારે વિષયોનો ન લેખવો, આગળ કહ્યાપ્રમાણે મનનોજ તે વાંક છે એટલામાટે વિષય ઈંદ્રિયોનો સંયોગ ન દેવા પહેલાં મનનેજ નિર્મિત કરવાની વાત અંગીકાર કરો. પણ એ વાતજ પ્રથમ કડણ છે. અને તે તમે ટાંકેલાં ચંચલ-હિ મનઃ કૃષ્ણ એ ગીતાના વચનથી તમેજ સિદ્ધ કરી આપોછો. ત્યાર પછી ઉપરનો સંગ ન થવા દેવાનો તમારો આગ્રહ તો ધૂળપર લીપડું કર્યા અરાગર છે. લોકવ્યવહારથી તમારો મન ઉલટો છે અને તે મતને વિરૂદ્ધ ધણા છે. અને તેને સિધે તેઓના શબ્દવિષયોનો તમારાં કર્ણ ઈંદ્રિયને યોગ થાય તો મનને ક્ષોભ થવાનો સંભવ છે, આમ તમે પોનેજ કબુલ કરી તથા અસ-વાન ઈંદ્રિયોનો સમૂહ વિદ્વાનને પણ ખેચે છે. (અપૂર્ણ.)

મણિરત્નમાલા

(સવયવપાન ૧૪૪ થા)

જેટલા જગમ પ્રાણિયો છે તન સ્ત્રી છે તે વેડીરૂપ છે વીજી ગમે તેટલી વેડિયો હશ પળ આ સ્ત્રીરૂપ વડોના જેવી વીજી એક વડી હુ ત દાયક ની એ વેડીવી ઘણા પ્રાણિવાના જીવનો જોસમ વાય છે હાથીને પ કડવામાટે કાગલની હાથળી કરીને એક ટેકાળ રાખી ફરતી સ્વાદ સોદો રાસેછે હાથો હાથળીને દેહીને પાસે આવવા જાયછ કે તમ્મત સ્વાદમા પડીને વધાયછે, કપુતર ઉચુ ઉડતુ હોય તને તેની માટે દેસાહેછ એટલે તમ્મત આવીને તેની પામે વેમેછે એક કપોત પોતાની સ્ત્રીને જોઈને પોતે પળ પારાધીનો જાઝમા પડ્યો હતો ત વાત આગલ આવી ગઈછ, આ પ્રમાણ કુતરા ગિલાડા, શિયાલ, ગર્મખ, પલ્લદ, હન, હાથી આનિ સર્વ પશુ પક્ષી સ્ત્રીને આધીન થઈ જાયછે એ વધન જેનુ દટવધન કોઈ નથી માણસોને પળ તેજમમા પે સ્ત્રી વેડીરૂપ છે ગમે તેટલે રોજગારનેમાટે પરદેશ જાય તોપળ પુમ્પનુ મન સ્ત્રીમા વગાઈ રહેછે સુતા, વેમતા, સ્વાતા, પિતા અને મિત્રો પામે વાતો ક રતા પરદેશ વેઠા પળ પોતાનુ ઘર અને સ્ત્રી સામર્યા કરેછે સ્ત્રીરૂપ વડીનુ એનુ તો જવરૂ આક્રપણ છે કે પુમ્પ ગમે સ્ત્રી ગયો હોય તોપળ તેને સમય થયો કે પોતાનો તરફ સ્વચી આળેછે પુરુષ પળ ગમે તેટલુ હુ સ્ત્રી હોય તો પળ સ્ત્રીની પાસે પડયુ રહેવાને વહુ ઇચ્છેછે લોઢાની વેડિયો પેઢેરી હોય ને સ્વાવાને અનાજ ન મળતુ હોય તોપળ જા સ્ત્રી પાસે હોય તો તે વેડીનુ કે ખૂસનુ હુ સ્ત્રી વહુ નથી લાગતુ, એવી જ સ્ત્રીરૂપ વેડીમા મોહક શક્તિ છે ઘણીવાર જીવને જોસમમા નાસનારા સમારમા અપવશ કરા વનાર, સગા સવધીમા વલેશ કરાવનાર અને ચોરાશી લાસ જન્મ મરણના કારણરૂપ એજ સ્ત્રીરૂપ વેડી છે આજુ જગત્ એ વેડીમા મજબૂત વગાઈ ગયુ છે લોઢાની વેડીમા પડેલુ માણસ ડુટેછ પળ સ્ત્રીરૂપ વેડીમા વધાયેલુ માણસ કોઈ દિવસ પળ ડુટતુ નથી

શિવપાર્વતીના સવાદમાં લરયુ છે કે-

લોહદારુમયૈ પાઙૈર્દૃઢવદ્ધો વિમુચ્યતે ।

સ્ત્રીધનાદીપુ સસક્તો મુચ્યતે ન કદાચન ॥

લોઢાની વેડીવી લાકડાની, હેડધી કે પાજરામા મજબૂત વા પો હોય તોપળ તે માણસ ડુટેછે પળ જે માણસ સ્ત્રી અને ધન આદિમા વધાયો હોય તે કોઈ દિવસ ડુટતોજ નથી

સ્ત્રીરૂપ વેડીનું એટલું વધું વળ છે. એ એક વેડીનું વંધન હોયછે તેની ખાછળ વળી વીજાં જીવતાં કોઈ દિવસ ન ટલે એવાં ધન વૈભવ અને પ્રજાની વેડીનું વંધન પણ વળગેછે. એ સ્ત્રીરૂપ વેડી વિષે દત્તગીતામાં પણ લખેછે કે—

કુટિલં દંભસંયુક્તં સત્યશૌચવિવર્જિતમ્ ।

કેનાપિ નિર્મિતં નારીવંધનં સર્વદેહિનામ્ ॥

કુટિલ એટલે સ્વલ્પપણાંથી ભરેલું, દંભ એટલે મિથ્યા ધર્મવાલું અને જેમાં પવિત્રપણું કે ત્તાચાર્ય સુદલ નથી એવું નારીરૂપ વંધન સર્વ પ્રાણીઓને માટે કોણે નિર્માણ કર્યું હશે ?

અજ્ઞાનદશામાં એ વંધનને વંધનરૂપે અમાગી લોકો દેખતા નથી. વીજાં વંધન તો થોડું દુઃખ કરેછે પણ આ તો દેહ રહે સાંસુધી દુઃખી કરેછે ને સારપછી પણ તેનો પ્રતાપ એવો જોરાવર છે કે તેને લીધે અનેક જન્મનાં અનેક દુઃખો ને નરકની ચાતનાઓનાં દુઃખો સ્વપ્નાં પડેછે. આઠલામાટેજ નારી છે તેજ પ્રાણીમાત્રને વેડીરૂપ કહી છે વિષયભોગને આધીન થયેલું મન જેનું હોય તેજ આ વેડીમાં વંધાય છે. પશુઓને તો પોતાનામાં હિતાહિત વિચારવાની શક્તિ નથી હોતી પણ મનુષ્યોને તો તેવિ શક્તિ છતાં પણ પશુની પેટે એ વંધનમાં ચુસીથી વંધાઈ રહેછે. કોઈ છોડવાની ઇચ્છા કરે તો પણ તેમાંથી મુક્તિવાનું મન થતું નથી જેમ કોઈ કમલ હોય તેમાં અમર વેઠો હોય. તે કમલો વિડાઈ જતું હોય ને તેથી અમરનું મોત થાય તેમ હોય તોપણ તેને કોઈ સ્વેદને તોપણ સ્વસ્તો નથી ને કમલ વિડાઈ જવાથી તેમાં મરી રહેછે. કમલમાં અપૂરાવાનું દુઃખ ન ગણકારવાનું કારણ જેમ તેની સુગંધ છે. એ સુગંધ દુઃખનું વિસ્મરણ કરાવી દેછે. તેમ સ્ત્રીવંધનથી થતાં દુઃખને ન ગણકારવાનું કારણ વિષયભોગાદિકની ઇચ્છા છે, તે ઇચ્છા દુઃખનું વિસ્મરણ કરાવી દેછે. આ વિષયભોગની ઇચ્છા મનથી થાયછે માટે એ મનને વશ કરવાથી તેની ઇચ્છા ન થાય. અને ભોગની ઇચ્છા ટલે એટલે સ્ત્રીરૂપ વંધનથી વધાવું પડે નહીં. આ મન વશ કરવા વિષે આગળ લખી ગયા છિયે માટે અહીં નથી લખ્યું. તોપણ આ અહીં એટલું તો યાદ રાખવાનું છે કે સંસારમાં વીજાં વંધન કરી મેતીમાં નથી, વંધનમાં સ્વયં વંધન છે તે સ્ત્રીજ છે. માટે એ વંધનથી મોકલો રૂઢિ તેજ મોકલો સમજવો.

જેમાં દીનપણ નથી તે ઘતનુ નામ દિવ્ય વ્રત કેહેવાય અર્થાત્ સ્ત્રીને આર્ધીન ન થઈ જવું એ દિવ્ય વ્રત છે કેમ કે સ્ત્રીને આર્ધીન જે થયો તેનું જ્ઞાન, કીર્તિ, વિદ્યા અને તેજ નાશ પામેછે, અને સદ્ગુણો ગરજ ભોગવવી પડે એવી રીતે સ્ત્રીને આર્ધીન થયો હોય તેને વૌધ પણ વાય નહીં જ સ્ત્રીને આર્ધીન નથી થયો તેનું જ્ઞાન, કીર્તિ, વિદ્યા અને તેજ વધેછે અને તેને સદ્ગુણ રૂપના ઉપદેશથી સારો વૌધ પણ ધ્યાયછે માટે જેમાં દીનપણ નથી એવો સદાચાર અને વ્રહ્મચર્ય પાઠવું એ દિવ્ય વ્રત છે, અને તેથી આત્મજ્ઞાન થતા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે

જાતું ન શક્યં હિ કિમસ્તિ સર્વે-
યોપિન્મનો યચ્ચરિતં તદીયમ્ ।

કા દુસ્ત્યજા સર્વજનૈર્દુરાશા
વિદ્યાવિહીન પશુરસ્તિ કો વા ॥ ૧૬ ॥

અર્થ

શિષ્ય—કોઈએ પણ જાણી ન શકાય એવું શું છે ?

ગુરુ—સ્ત્રીનું મન અને તેના ચરિત્ર એ કોઈથી જણાય નહીં.

શિષ્ય—કોઈથી ન સાગ થઈ શકે એવું શું છે ?

ગુરુ—ભૂઢી આશા

શિષ્ય—પશુ કોણ કેહેવાય ?

ગુરુ—જે વિદ્યા વગરનો હોય તે

કોઈ બુદ્ધિમાન, કોઈ મૂર્ખ, કોઈ વિદ્વાન અને કોઈ વિચારવાન એવા

ઘણા પુરુષો આ જગતમાં છે પણ કોઈમાથી સ્ત્રીના મનની અને તેના ચરિત્રની સ્વરૂપ પડતી નથી દેવ અને દાનવો પણ સ્ત્રીના મનને ને સ્ત્રી ચરિત્રને નથી જાણતા તો માણસ તો ક્યાંથી જાણી શકે ? જ્ઞાની પુરુષ હોય છે તે પણ માયાને વ્રણ ગુણને અને ચૌદ લોકને જાણેછે પણ સ્ત્રીના ચરિત્રને જાણતા નથી કે જે અનથના મૂલરૂપ હોયછે સ્ત્રીનું મન અને તેના ચરિત્ર નથી જણાતા તેથી ભલા ભલા તેમાં ખુલાસો શાંદ ગયા છે એના અવગુણ વિષે ભાગવતમાં કહ્યું છે કે—

ન હિ કશ્ચિત્પ્રિયઃ સ્ત્રીણામંજસા સ સુખાત્મકઃ ।

પિતરં આતરં પુત્રં ઇત્યર્થે વા પતિં ત્યજેત્ ॥

સ્ત્રિયોને કોઈ વહાલું નથી. પોતાના સ્વાર્થમાટે પિતાને, પુત્રને, માઈને અથવા પતિને તજી દેછે અથવા તેને મારી નાંચેછે.

આવા દાસલા પણ સંસારમાં અનેક વનેછે એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. પોતામાં રહેલા સ્વાભાવિક દોષો સ્ત્રિયોને આવી દશામાં ડુવાવનારા છે. જેનાવિષે શિવપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

અનૃતં સાહસં માયા મૂર્ખત્વમતિલોભતા ।

અશૌચં નિર્દયત્વં ચ સ્ત્રીણાં દોષાઃ સ્વભાવજાઃ ॥

સોટું વોલવું અથવા ઢોંગ કરવો, વિચાર્યાવિના કાંઈ કરી નાંચવું, સોટી માયા વાંધવી, મૂર્ખપણું, અતિલોભ, અપવિત્રપણું અને નિર્દયપણું એટલા સ્ત્રિયોમાં સ્વભાવથીજ દોષ રહેલા હોયછે.

એ ઉપરના દોષ કોઈના શીસ્સવવાથી આવતા નથી પણ એની મેળેજ આવેછે. અને એથી તે સ્ત્રી અનર્થનાં પાત્રરૂપ છે. ને તેનાં ચરિત્ર જણાતાં નથી. અને એટલામાટેજ તેનાં ચરિત્રને કોઈ ન જાણે એમ કહ્યું છે. સારાં ચરિત્રથી હુવરા મેલવનારી સ્ત્રિયો જગત્માં હશે પણ તે થોડી છે અને તેની પણ સ્વર તો પડતીજ નથી. વિદ્વાનો પણ એ વાતમાં અભિમાન રાખતાજ નથી.

જગતમાં જેટલા નામરૂપવાળા પદાર્થો છે તે સર્વે સાગી શકાયછે, પણ એક દુરાશાને ત્યાગી શકાતો નથી. જે સોટી મિથ્યા આશા વાંધવી તે દુરાશા કેહેવાય. એનું સ્વરૂપ આગલ આવી ગયું છે માટે અહીં વિસ્તાર નથી કર્યો. મનમાં જે જે સોટા મનોરથ કરવા તે દુરાશા કેહેવાય. ઇન્દ્રિયો અને મન વશ ન થયું હોય તેને તે દુરાશા થાય છે. એ દુરાશાનો ત્યાગ કરવો કઠણ છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય કહેછે કે—

અગ્રે વહ્નિઃ પૃષ્ઠે ભાનૂ રાત્રૌ ચિબુકસમર્પિતજાનુઃ ।

કરતલમિક્ષા તરતલવાસસ્તદપિ ન મુંચત્યાશાપાશઃ ॥

આગઝ અગ્નિયત્ તો હાય, પડવાડેથી સૂર્યનો તાપ ન્યાગતો હાય રાત્રે
ગોઠળીયા ઝાઝીને મુતો હોય, દાવમા ખીંસા કરતો હોય ન ક્ષાડને તહે
મુતો હાય તેનો તપસવી પણ આશા છોડતો નથી

મારાગ મ કે આશા પરી પઝવાન છે કે ત્યાગ કરીને ચાલી નિવ
ઝનારથી પણ છોડાઈ શકાતી નથી અને એટલામાટે જ આગા તજવી
ઘણી કઠળ છે એ દુસ્ત્યજ આશા જે તજેછ તે પોતાના સ્વરૂપને જાણના
રા છે વીજા પશુઓ તો જગતમા ઘણા છે પણ જે વિદ્યા વગરનો પુમ્મ
છે તે સ્વરો પશુ છે તે મળે ધામ નથી પાતો અને મળે તેને શીગડા અને
પૂઢહૂ નથી તો પણ તે પશુ સમાનજ છે વિદ્યા જગતમા અનેક પ્રકારની છે
એ વધી વિદ્યામા પ્રજ્ઞવિદ્યા ઉત્તમ છે જો પ્રજ્ઞવિદ્યાનો યોધ ન હાય તો
ખીંજી જેટલી વિદ્યાનુ જ્ઞાન હોય તે નિષ્ફળ ધાયછે સરી વિદ્યા તે પ્રજ્ઞ
વિદ્યા સમજવી વધી વિદ્યા મળ્યો હોય પણ પ્રજ્ઞવિદ્યા ન મળ્યો હોય
તો તે પશુ સમાન છે આકૃતિયી મનુષ્યનુ શરીર હોવાથી પશુના જેવા
દેહાપ નહી પણ મનુષ્ય સમાન દેહાપ, પરંતુ જે પ્રજ્ઞ વિદ્યાને જાણ-
નારા છે તેમા અને જે નથી જાણતા તેમા પ્રજ્ઞો ફેર છે જુઓ ને એક
સાકરનો કુટમો અને યોજો ફટકુર્દાનો કટકો એ વેચ દેખવામા મ
ર્યા છે પણ મ્વાત્મા ઘણોજ ફેર છે હૃદયની લોંઘી અને લોંઘીપીપર
જ વેચ દેખારમા વડેક મર્યા છે પણ સ્વાદમા અને ગુણમા ઘણો તપાસત
છે હીરો અને કાચ સરસા દેહાપ પણ મૂલ્યમા વધુ ફર છે, યાક ને
સોમન સરસો દેહાપ પણ તના કાર્યમા ફેર છે આવી રીતે વિદ્વાનમા
અને અવિદ્વાનમા ફેર છે જ્યારે તે વેચની વાળી સમજાય ત્યારે તેના સ્વરા
રૂપની સ્વર પડી જાયછે તે વગર જગતમા નથી પડતી ચમે તેટલી
વિદ્યા મળેલી હોય પણ જે પ્રજ્ઞવિદ્યા ન જાણતો હોય તેને પોતાના રૂપની
સ્વર પડતી નથી ને તેને સમવિષમ દ્રષ્ટિ મટતી નથી ને જે પ્રજ્ઞવિદ્યાનો
અનુભવી છે તે પોતાનુરૂપ જાણે ને તેને સમદ્રષ્ટિ થઈ જાયછે પ્રજ્ઞવિ
દ્યાની નીન રહેનારાને પોતાના અમૂલ્ય રૂપના આનન્દનો અનુભવ નથી ઘનો
ને સમતાનુ નથી માટે તેને અકલ વિનાના ઢોરનુ રૂપક આપ્યું છે જુઓને
નોર સ્ત્રીને યાચુ હોય તની આગઝ જઈને હજારો રૂપાની કિંમતનો હીરો
ધરિયે તો તેને વડે યાચુ નથી અને તની કિંમતને અને તેના ગુણને જાણનુ
નથી પણ જો નીરળ નીંગી હોયતો તેમાથી એક ડાહ્યા ઝાહ્યુ નોય તો નમન

ફુફાડો નાંચી ધીંક મારવા દોડેછે. આનું કારણ એજ કે ઢોરને સ્વં
 યોટું સમજવાનું જ્ઞાન હોતું નથી, તેમજ વિદ્યાવગરના માણસને પણ સ્વં
 યોટું સમજવાનું જ્ઞાન હોતું નથી ને તેને પોતાનાં હીરાની કિંમતને પણ હટાવે
 તેવાં રૂપનો વોધ થઈ શકતો નથી. અને એટલામાટેજ જે વિદ્યાવિનાનો
 હોય તે મોટો પશુ છે.

वासो न संगः सह कैर्विधेयो
 मुखैश्च पापैश्च खलैश्च नीचैः ।
 मुमुक्षुणा किं चरितं विधेयं
 सत्संगतिर्निर्ममतेश्भक्तिः ॥ १७ ॥

અર્થ,

શિષ્ય—વાસ અને સંગ કોની સાથે ન કરવો ?

ગુરુ—મૂર્ખ, પાપી, સ્વલ અને નીચ સાથે.

શિષ્ય—મુમુક્ષુઓએ આચરવાનું ને કરવાનું શું છે ?

ગુરુ—સત્પુરુષની સંગતિ અને મમતા વગરની ઈશ્વરની ભક્તિ.

જ્યાં મૂર્ખ, પાપી, સ્વલ અને નીચ પુરુષો રહેતા હોય અને જ્યાં સ-
 ત્પુરુષોનો વાસ ન હોય તે ઢેકાળે કોઈ દિવસ રહેવું નહીં. વસિષ્ઠ સારમાં
 કહ્યું છે કે—

यस्मिन्देशे हि तत्त्वज्ञो नास्ति सज्जनपादपः ।

सफलः शीतलच्छायो न तत्र दिवसं वसेत् ॥

જે દેશમાં તત્ત્વનો જાણનારો ફળથી ભરેલો અને શીતલ છાયાવા-
 લો સજ્જનરૂપ વૃક્ષ ન હોય ત્યાં કોઈ દિવસ રહેવું નહીં,

જે દેશમાં હજારો ફળને આપનારા વૃક્ષ હોય જે દેશમાં હજારો શી-
 તલ છાયાવાળા વૃક્ષ હોય તે દેશમાં જો સજ્જનરૂપ વૃક્ષ ન હોય તો તે વી-
 જાં વૃક્ષો અને વૃક્ષોવાળો દેશ કાંઈ ઉપયોગી નથી. તેવા દેશોમાં રહેવાથી
 કાંઈપણ પોતાનાં કલ્યાણનું સાધન થતું નથી. પણ જ્યાં સત્પુરુષો રહેતા
 હોય તેવા ધન્ય દેશમાં રહેવાથી સુખશાંતિ મળેછે. માટે તેવે ઢેકાળે રહેવું.
 કહ્યું છે કે—

सदा सतोऽभिगतव्या यद्यप्युपदिशन्ति न ।

या हि स्वैरक्थस्तेषामुपदेशा भवति ता ॥

जे सत्पुरुषो निरतर आपणने बोध आपेछे तेवा सत्पुरुषोपासे जावु केम के तेओ जो आपणने उद्देशाने उपदेश न करे तो पण जे अमथो वातो करता होय ते उपदेशरूप धायछे

सत्पुरुषोनी साधरण वातो पण बोध आपनारी होयछे, केम के आरा एरुप काइ राजानी, कोईनी नात जातनी के कमावा जायानी बात करता न होय ए तो सदाय कल्याण थाय तेवीज वातो करता होय माटे मूर्ख, पापी, खळ अने नीचनी सोवतथी दूर रही ज्या सत्पुरुषा वसता होय सा जई वेसवु जे एरुप शास्त्रनो अर्थ बरोबर जाणता होय पण तेमा लरया प्रमाणे साधन करतो न होय ते मूर्ख केहेवाय जेने सर्व शास्त्रनु ज्ञान होय, गुरुनी पदवी लईने घेओ होय, अने शिष्यने एवा बोध करे के आटलु खोटु जाणो अने पछी करता हो ते करो, मिथ्या जाणी लेवु एटलुज काम छे, अने ते उपर दृष्टातना श्लोक भणीने जे उधे मार्ग शिष्यने चडावे ते पापी समजवो, केम के साधन, धर्मबुद्धि अने श्रेष्ठ आचरण विना ज्ञान होय नहीं अने ज्ञान विना मोक्ष होय नहीं तथा सारा कर्म विना सारी गति होय नहि तेम छत्ता शिष्यने तेवे सारे मार्गेधी सेसवी नात्तेछे अने तेनी वा सनानो विराम थवा देता नथो ए काई योडु पाप नथी अने एटलामाटे ते पापी केहेवाय, जे महातपणु धारीने घेओ होय पण अंतरमां द्रव्य मेळव वाणी वृत्ति होय तेथी तेओलु अकल्याण थाय तो भले थाय पण आपणो तो निर्वाह चालेछे एम विचारी गृहस्थोने गमे तेवाज उपदेशो आपेछे अने एम करी धन एकटु कर्पा करेछे ते खळ केहेवाय केम के जे खळ होय ते मनमा काई होय ने मोढे काई बोले जे पुरुष सचळी विद्याधी सपूर्ण छत्ता जराक जो तेमा काम होय तो ते नीच केहेवाय तेम के जराक जो काम होय तो तेमाधी मेरु जेदलो मोटो थइ पडे अने पछी ए काम बधवाधी शरीना कृत्य शरीर करछे माटे अपणे शु एवो नीच विचार आवे अने तेथो नीच काम थया वगर रहे नहीं एटलामाटे ते नीच कहैवय श्री भ गवाने पण नण प्रकारनां नरकना द्वारमा कामने प्रथम गण्यो छे जेम के-

કુટુંબમાં કે વનમાં રમે છે, જપે તપે ઈંદ્રિયને દમે છે;
 આનંદમાં આખર આંખ ઢાળે, મહાજનો જીવન એમ ગાળે.
 કલ્યાણ સર્વે જન જેમ પામે, જે રીતિથી દુઃખથી વિરામે;
 તેવે પ્રકારે વચને વળાવે, મહાજનો જીવન એમ ગાળે.
 શોધે નિરાંતે હરિને સુખેથી, ન લાભ લેખે પર કાંઈ એથી;
 નોખા રહે કેશવ ઈંદ્રિજળે, મહાજનો જીવન એમ ગાળે.

ऐकमत्य अथवा संपविषे वे बोल.

(સંબંધ ૧૬ મા પુસ્તકના અઠ નવમાને પાને ૨૩૨ થી)

હવે આપણે સંપ-કુસંપના નિવાદની ખરી રણભૂમિ ઉપર આવિયે. જોકે સંપ શબ્દની વ્યાખ્યા આપણે કરી છે તે પ્રમાણે તો પ્રત્યેક સંબંધમાં સંપ અને કુસંપ શબ્દ લાગુ પડે છે; પરંતુ વર્તમાન કાલમાં સંપ શબ્દને માત્ર ભાઈઓના સંબંધમાં જ જોડે છે, અને તેથી સંપવિરુદ્ધ અર્થા અલાવનાર અમારા મિત્ર પણ ભાઈઓના સંપવિષે જ કટાક્ષ કરી લખતા હશે એમ જાણાય છે તો તેવિષે વિચાર કરવો જોઈએ.

આશ્ચર્ય છે કે સંપવિરુદ્ધ અર્થા અલાવનાર મિત્ર આવડી મોટી ભીંત ભૂલી જાય છે એ ભાઈ ઉત્તમ વિદ્વાન છતાં ‘સંપ એ કાંઈ વસ્તુ જ નથી’ એમ ઉતાવળે લખી નાંખતાં કાંઈ અચકાતા નથી. અથવા એ વિષયમાં એ ભાઈ નિદોષ છે. હમેશાં ખોટા પક્ષને લઈ ખેસનાર માણસની સ્મરણ-શક્તિ કુટિત થઈ જાય છે માટે દોષ લેખીયે તો તે ખોટા પક્ષનો જ છે હુમારા મિત્રને સ્મરણ આપું છું કે તેમણે વાદમીકિરામાયાળુના નાયક શ્રીરામચંદ્રજી, શ્રીમરતજી, શ્રીલક્ષ્મણજી અને શ્રી શત્રુઘ્નના ચરિત્ર ઉપર દૃષ્ટિ કરવી. શ્રીરામચંદ્રજી વનમાં પધાર્યા પછી અને રાજ દશરથનું શ્રીરામવિયોગથી મરણ થયા પછી ભરતજી અયોધ્યામાં આવ્યા ત્યારે પોતાના માતા સાથે પ્રજ્ઞાત્તર થતાં શ્રીરામવિયોગને લીધે તેને કેવું થયું છે તે આ પદ્ય ઉપરથી જણાશે.—

मातस्तातः क्व यातः सुरपतिभुवनं हा कथं पुत्रशोकान्
 कोसौ पुत्रश्चतुर्णां त्वमवरजनया यस्य यातः किमस्य ।
 प्राप्नोमौ काननांतं किमिति नृपगिरा किं तथातौ वभाषे
 मद्भागवद्भ्यः कलं ते किमिति तव धराधीशता हा हनोस्मि ॥

ભરત—માતા! પિતાજી ક્યા પચાયા છે ?

માતા—પુત્ર! દેવનોકમા પચાયા

ભરત—(ગોકર્ણી આક્રુષ્ટ થઈને) અરે હાય હાય, એમ અપ્પમાન દેમ થયું ?

માતા—પુત્રના રોમ્બે સીધે અકપ્પમાન એમ (મરગ) થયું

ભરત—ક્યા પુત્ર !! ગોકર્ણી ?

માતા—આર પુત્રામા ૭નાથાં તુ નાનો છેને !! (મનચક્ષુ !!)

ભરત—એને હું થયું ?

માતા—એ વનમા ગયા

ભરત—શામારે તે વનમા પધાર્યા ?

માતા—ગજની આજ્ઞાથી

ભરત—રાજાએ એની આજ્ઞા શામારે કરી ?

માતા—માર્ગે સાચે વચનથી મનામાં હતા તેથી

ભરત—તમારે વચનમા ગારી નડ એની આજ્ઞા કમવવાનું ક્યા હું ?

માતા—તુને ગજ્ય મળે એવ

ભરત—(આ વચન સાંભળી) હા દત્તોસ્તિ 'હાય હું હજાઓછું'

(એમ ગોવતા મૂંઝા ખામને પડી ગયા)

પિતાજી !! રોકથો, શ્રીરામચ દ્રના વિયોગથી અને તેમા હેવટ પોતે

નિમિત્તરૂપ થઈ પડનારી દુઃખ્ય લેદાયાનેવાધે જીને મૂંઝા આવી હતા એવા

ભરતજી ધણીનારે મૂંઝા ઉતયા પછી શ્રાવમાનમા ભરત દેવાને નારે

આ પ્રમાણે ગોવ્યા—

દા તાત માતરહઠ જ્વલિતાનલો મા

કામ દહત્વશનિશેલ્કુરાણવાળા ।

મચ્નતુ તાન્ વિપદતે મરત સદેલ

દા રામચદ્રપદયોર્ન પુનર્વિયોગત્ ॥

હે માતા ! હે પિતા ! અરે પ્રજ્વલિત થયેનો અગ્નિ અને ગમે તેમ

જાળે જાળી પાળે, વલ્લ જાળે અને કચ્ચી નાળે, પર્વત જાળે અને પાળી પાળે,

તગ્વાળે જાળે અને કાપા નાળે, અને જાણી જાળે અને વર્ષા નાળે એ

અધમા હું ખોતે મહન કરનાને આ ભરત તમારે છે પણ અરે હાય, શ્રી

રામચ દ્રજી !! ચગળતા વિયોગે મહન કરનાને ભગ્ન શક્તિમા નરા

આવાં અનેક વાક્યો તે સ્થલમાં છે. તે શિવાય નોખાં નોખાં નાટ-
કામાં પણ એવાં અનેક વાક્યો આવે છે કે જેમાં રામચંદ્રજી ઉપર ભરતની
કેટલી બધી ભક્તિ છે તે પ્રત્યક્ષ જણાઈ રહે છે. તુલસીદાસજી પણ એ સ્થ-
લમાં શું કહે છે તે જુવો.

ગજલ.

વિના સિયારામકે દેસે, નહીં દિલકું કરારી હે;
હઠી રઘુવંશમેં અગ્નિ, અવધ સારી પ્રજારી હે.—વિના-
હવા રઘુવંશમેં પાપી, દુહી સારી અવધવાસી;
જેસે જલવિન પિન પ્યાસી, સોહી ગન આજ હમારી હે.—વિ૦
હમારી માતકી કરણી, સકલ દુનિયાસે ન્યારી હે;
નહીં મેં રાજકા ભૂલા, નહીં જનની વિ પ્યારી હે;—વિ૦
ભરત લોટે અહો ધરણી, નયનમેં નીર ઝારી હે;
સુના જવ તાતકા મરના, જિગર વરછી સોં મારી હે.—વિ૦
રામલક્ષ્મણ ચલે વનકું, સિયા વાનુમેં પ્યારી હે;
ગહુ કવ રામકે ચરનાં, एही तुलसी विचारी હે;—વિ૦

(રામચંદ્રજી વનવાસે જતાં ભરતની ઉદાસીનાં બીજા પદો પણ ધણું
છે, પરંતુ વિસ્તાર થાય માટે લીધાં નથી.)

આવાં ભક્તજનોનાં વાક્યો શું રામચંદ્રપ્રત્યે ભરતનો ઝોઝો સંપ
દેખાડે છે? કદિ સંપવિરૂદ્ધ ચર્ચા લખનાર મિત્ર એમ રાક્ષ કરે કે કદી
ભરતજીનો રામચંદ્રપ્રત્યે પૂર્ણ પ્રેમથી સંપ હશે, પણ લક્ષ્મણજીનો ભરત
પ્રત્યે સંપ હશે નહિ. તેનો દાખલો રામ વનવાસ પધાર્યા પછી ભરતજી
તેની પછવાડે આવતા હતા તેને જોઈ રામચંદ્રને નીચેનાં વચનો લક્ષ્મણ-
જીએ કહ્યાં તે પ્રત્યક્ષ છે. જેમ કે—

હે વીર! આપણો શત્રુ ભરત આવે છે માટે તે મારવા યોગ્યજ છે.
ભરતને મારવામાં હું કાંઈ દોષ દેખતો નથી. પૂર્વે જણે અપકાર કર્યો હોય
તેને મારવાથી કાંઈ અધર્મ થતો નથી, તો ભરતે આપનો પૂર્વે અપકાર
કરેલ છે માટે તેને મારવોજ જોઈએ. ભરતને માર્યા પછી બધી પૃથ્વીનું
રાજ્ય તમે લોગવજો. રાજ્યની ઇચ્છા રાખનારી કેટલી હાથિએ ભાંગેલાં
ઝાડની માફક મારા મારેલા ભરતને દેખીને દુઃખથી પીડાશે. અને તે
કેટલીને પણ તેના પરિવાર સહિત હું મારીશ (ઇત્યાદિ)

આ નયનો ભગતમારૂ લક્ષમણે કહેન છે ખરા, પણ અહીં યોડીક નિવેકૃષ્ટિ ગપ્પનાની છે લક્ષમણને રામચંદ્ર ઉપર અત્યંત ભક્તિ હતી અને ભગત મૈન્ય નહને લડાઇ કરના આનતા હશે એવી પ્રાતિ યદ્ય તેથી તેને અભક્તિમાન જણી તેની ઉપર કોન કયા અહીં ક્ષાનનર્મતુ પણ આ વાક્યો નિદર્શ કરે છે તેમ ગમ તે ગમજ એના નયો નિવેક લક્ષમણમા ન હોય એમ પણ આ વાક્યો સૂચવે છે અને રામચંદ્ર તથા ભગતનાં કુશળતા જણાવનારૂ પણ આ વાક્ય છે આમ છતાં પણ આ તિથી થયેલો આ કોન જન્મથી માડીને બિનપર્યંત આ એકજ વાર અને તેપણ કાલમાત્રજ હતો અને એટલામાટે તે વાક્યો કહેનામાત્રજ સમજવા પણ સત્ય નહિ, એમ આ નીચેના લક્ષમણપ્રત્યે રામચંદ્રે તે પ્રસંગે કહેના નિવેકવચનથી સ્પષ્ટ જણાઈ રહે છે લક્ષમણજીના ઉપગના નયનો તેો ગમચંદ્રની ઉારતા, નિવેક અને પ્રાતુભાવને જણાવનાગ નયો કહા વગાના કારણરૂપ થયા છે

સુસરબ્ધ તુ ભરત લક્ષ્મણ ક્રોધમૂર્છિતમ્ । રામસ્તુ પરિસાત્વાથ વચન
ચેદમત્રવીત્ ॥ ઝિમત્ર ધનુષા કાર્યમસિના યા સર્ચર્ષણા । મહાવલ મહોત્સાહે
ભરતે સ્વયમાગતે ॥ પિતુ સત્ય પ્રતિશ્રુત્ય હત્વા ભરતમાહવે । કિં કોરેપ્યામિ
રાજ્યેન સાપવાદેન લક્ષ્મણ ॥ યદ્દ્રવ્ય વાધવાના વા મિત્રાણા યા ક્ષયે મયેત્ ।
નાહતત્પ્રતિગૃહ્ણીયાં ભક્ષ્યાન્નિપટૃતાનિ ॥ ધર્મમર્યે ચ કામ ચ પૃથિર્વીં ચાપિ
લક્ષ્મણ । ઇચ્છામિ ભવતામર્યે એતત્પ્રતિશૃણામિ તે ॥ આતૃણા સગ્રહાર્ચ ચ સુ
સ્વાર્થ ચાપિ લક્ષ્મણ । રાજ્યમપ્યહમિચ્છામિ સત્યેનાયુગમાલભે ॥ નેય મમ મહી
સૌમ્ય દુર્લભા સાગરાવરા । નહીચ્છેયમધર્મેણ શકત્તમપિ લક્ષ્મણ ॥ યદ્વિના
ભરત ત્વાં ચ શત્રુત્ર વાપિ માનદ । મયેન્મમ સુખ કિંચિન્ ભક્ષમ તત્કુરવા
શિશ્વો ॥ મન્યેહમાગતોયોધ્યાં ભરતો આતૃવત્સલ । મમ પ્રાણૈ પ્રિયતર કુલ
ધર્મમનુસ્પરન્ ॥ શ્રુત્વા પ્રત્રાજિત માં હિ જગાવલ્કલધારિણમ્ । જાનમ્યા
સહિત વીર ત્વયા ચ પુરુષોત્તમ ॥ સ્નેહેનાક્રાતહૃદય શોકેનાકુલિતદ્રિય ।
દ્રષ્ટમભ્યાગતો લેષ ભરતો નાન્યથાગત ॥ અયાં ચ કૈકર્યાં રુપ્ય ભરતથા
પ્રિય વદન્ । પ્રસાદ્ય પિતર શ્રીમાન રાજ્ય મદાતુમાગત ॥ પ્રાપ્તકાલ યથેયોસ્માન્
ભરતો દ્રષ્ટમર્હતિ । અસ્માસુ મનસાપ્યેષ નાહિત કિંચિદાચરેત્ । પ્રિમિય કૃતપૂર્વ
તે ભરતેન કદા નુ વિમ્ । ઈદશ વા મય તેદ્ય ભરત યદ્વિશકમે । નહિ ત નિ
દુર વાચ્યો ભરતો નાપ્રિય વચ । અહ સપ્રિયમુક્ત સ્યા ભરતસ્યાપ્રિયે રૂતે ॥

કથં નુ પુત્રાઃ પિતરં હન્યુઃ કસ્યાંચિદાપદિ । ભ્રાતા વા ભ્રાતરં હન્યાત્સૌમિત્રે
પ્રાણમાત્મનઃ ॥ યદિ રાજ્યસ્ય હેતોસ્ત્વમિમાં વાચં પ્રમાપસે । વક્ષ્યામિ ભગતં
દૃષ્ટ્વા રાજ્યમસ્મૈ પ્રદીયતામ્ ॥ ઉચ્યમાનો હિ ભરતો મયા લક્ષ્મણ તદ્વચઃ ।
રાજ્યમસ્મૈ પ્રયચ્છેતિ વાઢમિચવસંસ્યતે ॥ તથોક્તો ધર્મશીલેન ભ્રાત્રા તસ્ય
હિતે રતઃ । લક્ષ્મણઃ પ્રવિવેશેવ સ્વાનિ ગાત્રાણિ લજ્જયા ॥

ભરતજી ઉપર ઉપર પ્રમાણે ક્રોધ પામેલા લક્ષ્મણને સાંત્વના કરીને
તેને કહ્યું કે હે લક્ષ્મણ ! આંહી ધનુષનું શું કામ છે, તરવારનું શું
કામ છે, અને ઢાલનું પણ શું કામ છે ? મહાબલવાન ભરતજી ઉત્સાહથી
આપણી પાસે આવે છે તેમાં ઉપરનાં હથિયારોની જરૂર નથી પિતાજી
પાસે મેં પ્રતિજ્ઞા કરેલ છે કે મારે ચૌદ વર્ષ વનમાં રહેવું છે. હવે સત્રાપમાં
ભરતને મારીને અપવાદવાળાં રાજ્યનું મારે શું પ્રયોજન છે ? જેમ ઝેર-
વાળા ખાવાના પદાર્થોને દાઢ અડણુ કરે નહીં તેમ ખાંધવના કે મિત્રોના
નાશથી જે દ્રવ્ય મળતું હોય તે દ્રવ્યને હું અડણુ નથી કરતો. હે લક્ષ્મણ !
હું પ્રતિજ્ઞા કરીને આયુધના સમ ખાઈને કહું છું કે ધર્મની અર્થની અને
કામની તથા પૃથ્વીની ઇચ્છા પણ તમે સર્વ ભાઈઓનેમાટેજ કરું છું.
ભાઈઓના સંગ્રહને અર્થે અને ભાઈઓના સુખને અર્થેજ હું રાજ્યની ઇચ્છા
કરું છું. સમુદ્રપર્યંત પૃથ્વી મને દુર્લભ નથી પરંતુ અધર્મથી ઈંદ્રપદ લે-
વાને પણ હું ઇચ્છા કરતો નથી. હે લક્ષ્મણ ! ભરતવિના, તમારાવિના
અને શત્રુધ્નવિના મને જે સુખ હોય તે સુખને અગ્નિ જાળીને ભસ્મ
કરી નાંખો. મારા પ્રાણુતુલ્ય ભરત કે જને ભાઈઓજ વહાલા છે તે અયો-
ધ્યામાં આવી મુને, તમને અને સીતાને વનમાં મોકલવાનો વાત
સાંભળી સ્નેહથી દુઃખ ખેંચવાનેલીધે શોકાક્રુષ્ણ થઈને આપણને મળવા
આવે છે, બીજા કોઈ પ્રકારથી આવતા નથી. માતા કેટલી ઉપર રોષ કરીને
તથા તેને ધણું અપ્રિય વચન કહીને મને પ્રસન્ન કરવા તથા રાજ્ય આપવા
આવે છે એમ હું માનું છું. ભરત મનથી પણ આપણું અહિત કરે
નહિ. તમને ભરતથી લયની રાંઠ થાય છે તે ભરતે તમારું કોઈ દિવસ
અહિત કરેલ છે ? ભરતને તમારે કાંઈપણ કઠણ કે અપ્રિય વચન કેહેવું
નહિ. ભરતને અપ્રિય કેશો તે મનેજ કહ્યું એમ સમજવું હે લક્ષ્મણ !
ગમે તેવી આપત્તિઓ આવે તોપણ બાપ દોકરાને અને ભાઈ ભાઈને કેમજ
મારે ? કે જે પોતાના પ્રાણુરૂપ છે. હે લક્ષ્મણ ! જે રાજ્યમાટે તમે આવ્યા

વચ । જોયતા હો તે ભરત આનગે એટલે તેને મળીને હું કહીશ કે તમે રાજ્ય લક્ષ્મણજીને આપો એટલે તે ભાગ નચનથીજ તમને રાજ્ય આપને ખમગીન ગમચ દ્રે ઉપગ્રમાપે વચન કહ્યા તે સામગતાજ લક્ષ્મણજી લાજથી કેમ જણે પોતા ॥ અગમા પેસી જતા હોય એના થઈ ગયા

અરો કેની બ્રાતૃનાત્મતા લક્ષ્મણને પણ ભરતજી ઉપગ્ર માન ન હોત તે આ સત્ય વચન સાનળીને શરમાઈ જત નહિ માન રામ ઉપર ભક્તિને લીધેજ દોષનો આનેરા આનવાથી આ વચનો કટેનાઈ ગયેના છે કે જે ઉનટા પોતાને લક્ષ્મણને લાજ આપનાર થઈ પડ્યા જે આમ ન હોય નો ગાજ કાઢપણ ઠેકાણે એનો અભાવ દેખાડનાગ વચનો આનવા ને આ તે આનતા નથી, પરંતુ બ્રાતૃમાનને દર્શાવના । વચનોજ આને છે અ ગણ્યકાડમા શિશિજ્જતુના વપુનમા લક્ષ્મણજી ભરતજીને ઉદેશી કેના વચન કહ્યા છે તે જુવો

અર્ષિમસ્તુ પુરુષવ્યાગ્ર કાલે હુ સ્વમમન્વિત । તપશ્ચરતિ ધર્માત્મા ત્વ દ્વ્યક્ત્યા ભરત પુરે ॥ ત્યચ્ચા રાજ્ય ચ માન ચ ભોગાશ્ચ વિવિધાન્ ગદૂન્ । તપસ્વી નિયતાહાર શેતે શીતે મદીતલે ॥ સોપિ વેલાભિમા નૂનમભિપ્રકાર્યમુ ઘત । વૃત પ્રકૃતિભિર્નિર્નિતિય પ્રયાતિ સરયૂ નદી ॥ અત્પતમુલ્લસટ્ક સુકુમારો હિમાર્દત । કથ ત્વપગ્રાત્રપુ સરયૂમવગાહતે ॥ પદ્મપત્રક્ષણ ક્યામ શ્રી માન્નિહ્દરો મહાન । ધર્મજ્ઞ સત્યવાદી ચન્નીનિપેયો જિતેન્દ્રિય ॥ પ્રિયાભિમાર્ષી મધુરો દીર્ઘમાહુરસિદમ । મત્યજ્ય વિવિધાન્સૌમ્યાનાર્ય મર્વાત્મનાશ્રિત ॥ જિત સ્વર્ગસ્તવ શ્રાત્રા ભરતેન મહાત્મના । વનસ્થમપિ તાપસ્થે યમ્ત્વામનુચિ ધીયતે ॥

હું પ્રકૃષ્ણમા મિહુદપ ગમચ દ્ર ॥ આના ગીતમાનમા વર્માત્મા ભ રતજી આપની ભક્તિથી હું ખચુક્ત થઈ પુગ્રમા તપ કરે છે માનનો ત્યાગ કીને, રાજ્યનો ત્યાગ કરીને અનેક પ્રકારના ભોગનો ત્યાગ કરીને, ભગતજી નિયમિત આહાર ગાંધીને શીતમાનથી અનિ ગીતન વચેના જગી ૧૫૦ । ય ૧૭ છે ભરતજી પણ આ નખને સ્નાન કરનામાટે કાયમાનીના મકલમહિત મગ્યૂ નદીપ્રત્યે જતા હશે અરે અત્યંત સુખમા વૃદ્ધિ પામેના, અતિ પ્રમન સારી નાળા, હોમથી પીડાયેના ભગતજી પાછનો ગનિયે ન રયૂ । ૧૧મા કેમ પેગો શકતા હશે ? કેમના પત જના જના નેન છે, ગામ જનો નહીં છે, દુળન જેનું ઉ ૨ છે, ર્મ ૧૧ જા પુનાગ, મત્ય જોવના , ગગ

ખાતું ન હોય તેને વધારે સાધને ઉદ્યનાં દર્શન થાય છે. ઉદ્ય મટીને અસ્ત થવાનો હોય તો ઘણે ઠેકાણે દેખાનાં ચિન્હો તે તેનુંરૂપ દેખાડી આપે છે. ગમે તો શ્રીમંત હોય કે ગરીબ હોય પરંતુ ખાવાપીવાના સ્વાદમાં નિરંતર વૃત્તિ રહ્યા કરે, ભારે ભારે ભોગવિલાસમાં મન રહ્યા કરે, કુલનો ધર્મ ધ્યાનમાં ન રહે, સ્વધર્મ વીસરી જવાય, ખાધાપિધામાં પોતાનો કે પરનો ભેદ રાખવામાં આવે, કામ કરવું ગમે નહિ, ઉંઘ આવ્યા કરે, થાક ચડી જાય, અવળા વંધાપર મન દોડ્યા કરે, ઉપજ કરતાં ખરચ વધતું જાય, ગરીબને કે માગણને કરડી નજર કરી બટકાં ભરાય, ખાપ-દીકરાને અસંતોષ રહે, ભાઇ-ભાઇમાં ઘોષો થયા કરે, ઘણી-ઘણીયાણીમાં ધુધવ્યા કરે, કોઇ સાથે સ્નેહસંબંધ બંધાય નહિ, સ્નેહસંબંધ હોય તે મગરૂરીમાં સચવાય નહિ, જની તેની સાથે ક્લેશ કકાસ થયા કરે, બ્રાંતિથી બ્રુટી ચડી રહે, ખાપ દીકરા ઉપર પ્રસન્ન ન રહે, દીકરો ખાપની આજ્ઞામાં ન રહે, ભાઇઓ પરસ્પર નિર્મળ મનથી બ્રાતૃભાવ ભજવે નહિ, સ્ત્રી પતિની આજ્ઞાને અનુસરે નહિ, પતિ સ્ત્રીને યથાયોગ્ય સન્માન આપે નહિ, કારણવિના પણ ક્લેશ રહ્યા કરે, કારણવિનાપણ મન મુઝાયા કરે, કારણવિનાપણ, કુસંપ થયા કરે, કો-ધમાં અંધ થઇ જવાય, કામમાં મરાઇ જવાય, લોભમાં લમાઇ જવાય, મોહમાં હુણાઇ જવાય અને મદમત્સરમાં મરડાઇ જવાય, વિનય વિવેક વિચાર વિસરી જવાય, વિદ્યામાં નિષ્ફળ થવાય ઉદ્યમાં નિરાશ થવાય, વંધામાં લાલ ન થાય, સ્નેહિયોનો વિયોગ થાય, પરદેશ વેઠવો પડે, સ્ત્રીનું મુખ જોઇને જોશો રહેવું ગમે, કામ કરતાં થાકી રહેવાય, ભાર ઉપડે નહિ, શરીરમાં રોગ થાય, સવળું કરતાં બધું ઉધું પડતું જાય, પ્રજન થાય નહિ, થાય તો અપંગ કે કદરૂપી થાય, અભ્યાસ કરે નહી, વિના મોતે મરી જાય, ઘરમાં માણસ ઘટવા માંડે, સ્ત્રી મરી જાય. ધન ચોરાઇ જાય, ન કેહેવાનું કેહેવાઈ જાય, ન કરવાનું થઇ જાય, અને ચોતરફ સંતાપ, ઉપાધિ અને દુઃખ જોવામાં આવે અથવા એક પેટ ભરાય એટલું મળ્યું એટલે બીજો દોષ વિચારજ ન સૂજે એવી ઉર્જાપલ બુદ્ધિ થઈ જાય ત્યારે ઉદ્યની નિવૃત્તિનાં અને અસ્તનાં વાળં વાગે છે એમ સમજવું.

ગમે તો શ્રીમંત હોય કે ગરીબ હોય પરંતુ ક્રોધરતાંજ શરીર નિરોગી રહે, સ્મરણશક્તિ પ્રબલ રહે, વિચારશક્તિ ખુલ્લતી રહે, વિદ્યાભ્યાસમાં વૃત્તિ લાગી રહે, ભણેલું બહુ બુદ્ધાય નહિ, ભોગવિલાસમાં મન ભમે નહિ, પરિણામે સુખની આશા રહે, આજ્ઞાસ આવે નહિ, ઉંઘ આવે નહિ, અની-તિપર અપ્રીતિ રહે. નીતિપર પ્રીતિ રહે, પરદ્રવ્યાદિકની સામુ પણ ન જુવે, સર્વને સમાન લેખે, સર્વને રાજી રાખે, સંબંધને સાચવે, ઉપજ પ્રમાણે ખર્ચ કરે કોઈપર ક્રોધ ચડે નહિ, અપરાધીપર રીસ ચડે નહિ, મા-

અપી સેવા થાય, ભાઈઓમા સ્નેહ નહે, વપ્પી ધણીયાપ્પીમા ધોખો ન રહે સર્વની સાથે પરિચય થાય મગરૂગી થાય નહિ, મિત્ર વનતો નય, શ્રદ્ધા યડે નહિ, મુખ હસતુ રહે, કાગણ છતા પણ કનેગ થાય નહિ, ચોભમા લાનય ન યાય, જ કરે તે પાગર ઉતરે સ્નેહીયોનો નિયોગ ન થાય, ધરમા ધનાઈ રહેવું ગમે નહિ, શરીર શક્તિવાળું હે, માણુમો સન મગખા સ્વભાનના થાય, સદ્ગુણી પ્રજા થાય, માણુસની હાનિ ન થાય, ધનની હાનિ થાય નહિ, ગયવીવસ્તુઓ પાછી મળવા માડે, સત્યમા મુખ થાય, દયાથી દ્વંદ્વ ભર્યું રહે મોટા મોટા વિચારે થાય, ખાવા ખનરાવનામા અને વાપરવામા વૃત્તિ ઉ ૧૨ રહે, મર્યાદા ગમે, સાદાર્થ ગમે, કીર્તિ પુણ્ય અને પવિત્રતાનો લોભ રહે, સારો સગ થાય અને સારા શાસ્ત્રો ગમે આમ યના માડેકે થતુ હોય ત્યા અસ્તની નિવૃત્તના અને ઉ યની પ્રાપ્તિના વાજ વાગે છે એમ સમજવું સારા આચરણ, સાગે સ્વભાવ ઉદાર વૃત્તિ, સારી સમજણ, કુટુંબમા આનંદ અને કાઠપણ અડચણ ન આવતી એ આનંદા ઉદ્યને સ્થિર રહેવાની નિશાની છે એમા જટલી ખામી તેટલી ઉ ય રહેવાની ખામી કહેવાય પાડવોનો ઉદ્ય અને કોરવોનો અસ્ત યનાનો હતો તો એકગીજને દેના સારા નરતા વિચારે સુખ્યા એ જગતપ્રસિદ્ધ વાત છે રાવણાકિનો અસ્ત થવાનો હતો તો તેને રામચંદ્રનો અપરાધ કરનાતુ સુખ્યુ હિરણ્યકશીપુનો અસ્ત થવાનો હતો તો પોતાના ભગવદી પુત્રની સાથે તેણે વેર બાધ્યુ કસનો અસ્ત થવાનો હતો તો શ્રીકૃષ્ણની સાથે અને સનના સાથે તેણે દ્રોહ કરવા માડ્યો આવી ગીતે અસ્ત થનાનો હોય ત્યારે તેના અને ઉદ્ય થવાનો હોય ત્યારે તેવા સાધનો હૈયે ચડા આને છે એ કાઠ પૂર્વના કમનો કે દૈવી માયાનો ચમત્કાર છે ગરતુ આથી ઉદ્ય કરનાનો ઉદ્યગ ઝાડી દેવો એમ સિદ્ધ થતુજ નથી

ઉ યના પ્રથમ બે ભેદ કટ્ટયા છે પેહેનો વ્યાનહારિક અને બીજો પરમાર્થિક વ્યાનહારિક સિદ્ધ થઈ પારમાર્થિકને પોચાય ત્યારે ઉદ્યનુ અગ પુરૂ થાય છે આ ઉદ્યને પણ દુરાચાર, દુ સગ, અનબ્યાસ, અનીતિ, અનર્મ અને અનાસ્થા વિગેરે ઘણા કારણો હોય છે તે મરગાનો સમાવેશ આ ત્રિપુટીમા થઈ શકે છે પેહેલા આ ઉદ્યને પણ અવગેહ કરનાર પેહેલુ અગ અશક્તિજ છે અશક્તિથી આજય આવે, જાંધ આવે, નિરાજનાસ થાય નહિ અને જપ, તપ, ઈશ્વરપૂજન, વિગેરેમા પ્રીતિ થાય નહિ વ્યાનહારિક ઉદ્ય પૂર્વ ન થાય તો પારમાર્થિકની તો વાતજ શી કરવી ? અશક્તિ હોય એટલે અજ્ઞાન આવ્યાવિના રહેજ નહિ અશક્તિથી વ્યાનહારિક ઉ યની આશા નહિ તે પગમાયવિષે તો પુછુજ શું ? પારમાર્થિક ઉદ્યથી તો મહા શક્તિનાળા મમર્થ પુરૂષો પણ પાછા વળે છે અને એમ થાય ત્યારે

ગમે તેવી શરીરની શક્તિ પણ અશક્તિજ છે. પારમાર્થિક ઉદ્ય પણ સાધારણ, કાંઈક વધારે અને અત્યંત એમ કહી શકાય છે. પોતાના ધર્મ કર્મ કુલ નીતિ પ્રમાણે આદ્યુ જતાં અને યથાશક્તિ દયા દાન આદિથી સહુનો સત્કાર કરતાં અને ઈશ્વરની પ્રતિમાદિકમાં આસ્તા રાખી પાઠ પૂજન યજ્ઞ યાગથી સ્વર્ગાદિકના સુખની ઇચ્છા તે સાધારણ ઉદ્ય. પોતાના ઉત્તમ કુલજનિને અનુસરી ધર્મ કર્મ દયા દાન અને સર્વવ્યાપક ઈશ્વરને ઓળખી તેનું આરાધન વધારે કરતાં, સર્વ વ્યવહારનું તેજ કારણ સમજઈ ઈશ્વરપ્રીત્યર્થ પરોપકારાદિક કરતાં, અનુક્રમે આશ્રમધર્મ પાળતાં સત્સંગ અને શાસ્ત્રવિચારપૂર્વક પરમાર્થ વિષયમાંજ પ્રીતિ રહે, અને શ્રદ્ધા લોક વિગેરેનાં સુખની ઇચ્છા થાય તે વધારે ઉદ્ય. પોતાના ઉત્તમ કુલજન પ્રમાણે ધર્મ કર્મ કરતાં અનર્થને કરનારા યૌવનાદિકને સારે માર્ગે જોડતાં અત્યંત દયાદાનથી અને વિનય-વિવેક-વિચારથી મન-ઈન્દ્રિયનો નિયંત્ર કરી સંતોષપૂર્વક સમાનદૃષ્ટિ રાખી, સર્વાત્મમાવથી સર્વાત્મક પ્રસન્ન પૂજન અને સ્વરૂપનું અનુસંધાન કરતાં વર્ણાશ્રમના ધર્મને ઉજાળી વ્યાવહારિક ઉદ્યને તુચ્છ ગણી અનાસક્તિથી સ્વર્ગાદિક લોકના સુખની પણ આસક્તિ નહિ રાખી, કરી જન્મમરણ ન આવે એવાં પરમ પદમાં જવાને માટે ચિત્તની એકાગ્રતા તે અત્યંત ઉદ્ય કહેવાય. આ ત્રણમાંનો એકે ઉદ્ય ન મેળવી શકાય તો મુક્તમાં અશક્તિજ તેનું પેહેલું કારણ સમજવું. આ ઉદ્ય મેળવવામાં જોઈતી શક્તિ વ્યાવહારિક ઉદ્યના જેવી બલ વિગેરેનીજ તો ખરી પણ કાંઈક બુદ્ધી જતની પણ ખરી, કેમકે બલ તો રાવણમાં, આણમાં અને ખીજ બળીઆઓમાં ક્યાં નહતું? માટે પારમાર્થિક વિવેકયુક્તિ પૂર્વક શારિરિક શક્તિજ આ ઉદ્યમાં ઉપયોગી છે. માટે અધિકાર પ્રમાણે વ્યાવહારિક ઉદ્યને સિદ્ધ કરી પારમાર્થિક પરમ ઉદ્યમ કરવાને શરીર સાવધાન છે ત્યાંસુધી સહુએ તત્પર થવુંજ જોઈએ.

આ ઉદ્યને અટકાવવામાં પણ ખીજું અંગ અજ્ઞાન કારણ છે. એ અજ્ઞાનમાં અને વ્યાવહારિક અજ્ઞાનમાં ફેર છે. વ્યવહારનાં જે ઉત્તમોત્તમ વિદ્યાકળાનું જ્ઞાન છે તે પરમાર્થવિષયમાં અજ્ઞાનજ છે. વૈરાગ્યઆદિ સાધનોથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થઈ રાગદ્વેષ મટી જાય અને ખીજ પણ દ્વંદ્વધર્મ છુટી જાય તો અજ્ઞાન મટે છે. પરંતુ એમ ન થતાં વિદ્યાથી વિવાદ કરે, ધનથી અભીમાન ધરાવે, અને પોતાની સર્વ શક્તિ રાગદ્વેષ કરી ખીજને ખાળવામાં વાપરે, અને માઈ તાઈ કરીને હાડકાં ચામડાના ઢેકમાં મમત્વ બાંધી બંધાઈ રહે અને પોતાનું સ્થૂલ સૂક્ષ્મ તથા કારણ ઢેકથી વ્યતિરિક્ત સ્વરૂપ નહિ ઓળખીને હાડકા-ચામડાના પુનઃજાને હું છું એમ માની લહે તથા નેવાજ પદાર્થોને પોતાના માની લઈ તેના હાનિ-જાનનાં રાતદિવસ

રજ્યા કરે તે વ્યાવહારિક સધળા જ્ઞાનનાજો છતાં પણ અજ્ઞાનીજ છે એનું
એ અજ્ઞાન મટીને સુમુખતા પ્રાપ્ત થાય ત્યાગ પરમ સુખની પ્રાપ્તિરૂપ
ઉત્તર થાય છે એમા પણ જને જે પ્રમાણે જ્ઞાન થાય તે પ્રમાણે ઉદય થાય
છે બધાથે કાંઈ પરમ ઉદયને સમૂપ પોચતા નથી કાંઈ મદાય હી થાય
છે, કાંઈ આસ્તિક થાય છે, કાંઈ વૈરાગ્યનાળી વૃત્તિનાળા થાય છે અને
કાંઈ મર્મ આવનોથી સમગ્ર થઈ જને કમી ખગ નથી પડતી એની પરમ
સ્થિતિને પામે છે લોકાદિકની પ્રાપ્તિ પણ તેજ પ્રમાણે ન્યાસુધા વ્યવહાર
મા કુશળ છતાં પણ મગદ્વેષ અને દુઃખ નથી ગયું, અને મન ઈન્દ્રિયના
સાક્ષીરૂપ પોતાનું સ્વરૂપ હિં આજીવ્યાતા સર્વાત્મભાવ નથી થયો ત્યા
સુધી અજ્ઞાન ભરેલું જ છે એટલે પા માર્થિક ઉદય પણ દૂર જતો ને છે
માટે વિવેકનિચાર્યા અને નત્સગથી અજ્ઞાન મટાડીને જોવાન થવું એ
ઉદયને ઈચ્છાગનો ધર્મ છે અને તેમ થનામાટે નિષાધ્યાસ કમી વ્યાવ
હારિક અજ્ઞાન પણ પેહેનાથી મટાડવું જોઈએ

આ ત્રીપુટીનું ત્રિબુ અગ અનાગેયતા એ તો પારમાર્થિક ઉદયને અ
ત્યત અવરોધી છે જે કાંઈ પુરુષાર્થ કરવો તે મગીથી થાય છે અને એટલાજ
માટે તેને આરે પુરુષાર્થનું સાધન ગણવામા આવે છે આ રાગીર જન્મે
ત્યારથીજ આરોગ્ય રહેતું આવે તો સમગ્ર કામ કરવામા ઉત્સાહ રહે
અને તેમ ન થયું તો વ્યવહારમા પણ અડચણ આવે છે તો પરમાયની તો
વાતજ શી કરવા જગત માથું દુખતું હોય તા સધળા વિચારે જાડમાથી
પક્ષીની પેઠે મનમાથી જતા રહે છે ત્યારે મોટા ગેમમા ઘેમયેના રાગી
રમા તો નિચાર આવેજ ગાનો ? રાગીર દુઃખી અટને મન તે સાચેજ દુઃખ
વાળું થાય છે એ દુઃખમા મઢાઈ ગયેલું મન ખીજ ઉદયના વિષયમા
લાગતું જ નથી મગીર કદિ સ્વસ્થ હોય અને કાંઈ પ્રિય અપ્રિય થઈ જતા
મન અસ્વસ્થ હોય તોપણ ઉદયના સાધનો સુજ નહિ કેમકે મન અસ્વસ્થ
થયું એટલે તેને આધીન દેનાડ મરોર મનનેજ અનુમટે છે એટલામાટે
સમજણી સ્થિતિ આવ્યા પછી પથ્યાપથ્યનો વિવેક રાખી મગીરમા ગેમ
થવા ન દેવો અને વિનયવિવેક મગીર મનમા ગેમ ન થવા દેવો તાન,
ઉધરમ, અપસ્માર, ક્ષય, ગ્રહણી, ઉદ્વેગન ડ્યાદિ અનપ્પ જમ મગીરમા
ગેમો છે તેમ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ દુઃખ મોક, ભય, પીનતા વિગેરે અ
સપ્પ મનના રોગ છે તે સર્વનો તનમનને પરમન ન થવા દેવો એ મ
જણ આવ્યા પછીનું આપણું કામ છે નમજણ પેહેના ત દેવેજ, કર્મચોગ
કે કાલગતિના હાથમા માત છે, એટલે તેમા આપણે ગણિત નતા નથી
પણ અહો આપ્પા જગતને આ ત્રિપુટીના લણ અગે કેનું અસ્વસ્થમા મુ
વારી મેંથુ છે કે તે ખીચાડ વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક આનાન્ય ઉદયને

મળિરત્નમાલા

(સપ્તમ પાન ૧૧૨ થા)

જેઓ સત્પુરુષો હોય તેઓ તેવાજ હોય તથાપિ અહીં આમ વોલયાનું કારણ એજ છે કે જગત્માં બુદ્ધિના વલ્લિયા પુરુષો ઘણી વિદ્યા ને વેદ શાસ્ત્ર મળેછે અને એ મળીને માણસોને મસારમા વોલેછે એવાને કોઈ કોઈ કેહેવા જાય તો ઘણા જોકો વોલી જાય ને દૃષ્ટાંત ઉપરા ઉપર લઈ આવી પહિતાઈ દેલાહી ગાલી દે ને આર્યો વિચીને અહ ત્રહ્માસ્મિ વોલે, પરંતુ માહીલી કોર તો હજારો પ્રપચ મર્યા હોય તેથી કોઈનું કયું કરે નહીં ને કેહેનારાને મૂર્ખમાં ગણી કાઢીને પોતે જેમ કરતા હોય તેમ કર્યાકરે અને અજ્ઞાની કરતાં પણ વેહેવારના પ્રપચ વધારે ઢોલે આવા ઢોંગીયોના ઉપરના દેલા વથી મોહ પામીને મૂલ ન સ્વાય એટલામાટે સત્પુરુષને ઓલસાવવા ને તેના સગને ઓલસાવવા કહેવું પડે છે કદી કોઈને શકા થાય કે એવા સોટા જ્ઞાનિયો હમણાંથી થયા છે કે આગઢથી ચાલ્યા આવેછે તો તેનો ઉત્તર એ કે એવા મિલ્યાજ્ઞાનિયો પણ જગત્ વચ્ચે સારથી ચાલ્યાજ આવે છે જેમ શરીર ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાર તેમા મુલ્કાદિ સારા દ્વાર તેનીસાથે ઉત્પન્ન થાય છે અને મલોત્સર્ગ કરવાનું નઠારૂ પણ સાથેજ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ જ્ઞાનિયો જગત્મા થાય છે તેસાથે મિલ્યાજ્ઞાનિયો પણ થાય છે માટે એવા મિલ્યાજ્ઞાનિયો જેઓ સાધનવિના સોંધી સોટી વાતો કરે છે તેનો સગ તજી દેવો એનો સગ કલ્યાણ કરતો નથી અપરોક્ષામા કહ્યું છે કે—

કુશલા બ્રહ્મપ્રાર્ત્તાયા વૃત્તિહીના સુરાગિણ ।

તેપ્યજ્ઞાનતયા નૂન પુનરાયાતિ યાતિ ચ ॥

ત્રહ્મની વાતો કરવામા તો મહા હોશીયાર હોય પરંતુ સદાચાર અને વર્ણાશ્રમના શુભ ધર્મ પાઠતા ન હોય તથા સ્ત્રીપુત્રાદિકમા પ્રીતિવાળા હોય તે પણ સ્વચ્છ અજ્ઞાનપણાથી જન્મ્યા કરે ને મર્યા કરે છે

આવા ઉપરથી ત્રહ્મની વાતો કરનારા અને અતરમા વિષયોથી મરેલા અજ્ઞાની પુરુષો સગ કરવા યોગ્ય નથી

સાસારિકસુખાસક્ત બ્રહ્મજ્ઞોસ્મીતિ વાદિન ।

બ્રહ્મકર્મોભયમ્નષ્ટ ત ત્યજેદત્યજ યથા ॥

સસારમાના સ્ત્રીપુત્રાદિકના સુખમા આસક્ત રહેનારો અને હું ત્રહ્મ હું એમ મોઢેથી વોલનારો છતાં ત્રહ્મથી અને વર્ણાશ્રમના કર્મથી મ્નષ્ટ થયેલો હોય તેને અસજ કેહેતા ચાઢાઢની પેઠે તજી દેવો

આવા સંસારમાંના સુખમાં આસક્તિ રાખનારા અને બ્રહ્મજ્ઞાનથી તથા કર્મથી અટ્ટ થયેલા પુરુષો વીજા સંગ કરનારાઓનું શું કલ્યાણ કરે? કેમકે તેઓ પોતાનું કશું કલ્યાણ જાણતા નથી અને તેથી તે અંતે દુઃખને ભોગવે છે. કહ્યું છે કે:—

यस्याभिमानं मोक्षेपि देहेपि ममता तथा ।

न वा ज्ञानी न वा योगी केवलं दुःखभागसौ ॥

જે પુરુષને હું યુક્ત થયો છું એવું અભિમાન પણ હોય અને દેહનેવિષે પણ મમતા હોય તે પુરુષ જ્ઞાની પણ નહિ અને યોગી પણ નહિ, એ કેવલ દુઃખ ભોગવનારજ સમજવો.

દેહમાંની મમતા જેની ન ટળી હોય એવા અને હું યુક્ત થયો છું એવા અભિમાનવાળા પોતાની મમતાનો અને અભિમાનનો નાશ ન કરી શક્યા હોય ત્યાં વીજાને સારો વોધ શું કરી શકે? પોતે દુઃખમાં પડ્યા હોય ત્યાં વીજાને શું છોડાવી શકે? માટે એવા પુરુષોનીપાસે પણ જવું નહિ. મિથ્યા જ્ઞાનીનો ઢોલ ઘાલનારા અને મોઢેથી માત્ર વોલનારા જગત્માં ઘણા છે અને સ્વરા જ્ઞાનીઓ કોકજ વચ્ચે મળી શકે છે. કેમકે—

बुभुक्षुरपि संसारे सुमुक्षुरिव लक्ष्यते ।

भोगमोक्षनिराकाक्षी विरलोहि महाशयः ॥

જેને સંસારના ભોગ ભોગવવાની અજ્ઞા રહિ ન હોય એવા પુરુષો પણ સુમુક્ષુ જેવા લાગે છે પરંતુ જેને ભોગ અને મોક્ષ એ વેયમાં ઇચ્છા ન હોય એવા મોટા મનવાળા પુરુષો જગત્માં થોડા છે.

ભોગ ભોગવવાની તૃષ્ણા અતરમાં ઘણી હોય પરંતુ તે મલતા ન હોય ને મેલવી શકાય તેવી શક્તિ ન હોય એવા કંગાલ પુરુષો પણ સુમુક્ષુના જેવા થઈને ફરે છે પણ તે સુમુક્ષુ ન સમજવા. જે સ્વરા સુમુક્ષુ હોય છે તેની સંખ્યા ઘણી થોડી છે, અને તેથી સત્સંગ થવો પણ ઘણો કઠણ છે. કેમકે શ્રીગી-તામાં ભગવાન કહે છે કે—

अनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।

यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥

હજારો મનુષ્યમા કોકજ માણસ સિદ્ધિનેમાટે યત્ન કરે છે અને
 એવા સિદ્ધિનેમાટે યત્ન કરનારા સિદ્ધ પુરુષોમા પણ મને તત્ત્વથી જાણનાર
 કોકજ છે

સિદ્ધિનેમાટે યત્ન કરનારા યોડા હોય છે ને તેમા પણ ઈશ્વરનુ સ્વ
 રૂપ જાણનારો તો કોનજ હોય છે આગ્રા પુરુષો પીનાની પેટે ચારે કોરે
 રાખડતા નથી, માટે વરોપર ઓઝાસીને પઠી સત્સંગ કરવો જેથી પોતાનુ
 કલ્યાણ થાય આપમાણે એક સત્સંગ કરવો ને વીજી મમત્વ વગરની
 ભક્તિ કરવી જે દેવની ભક્તિ કરતા હોઈએ તે દેવપ્રમાણેજ વીજા દેવને
 પણ જાણવા પણ એક ભારે ને એક હઠકો એમ ન જાણતુ ને સોટા વાદવિ
 વાદ ન કરવા કેમકે નામરૂપ તો પદ્મા કલ્પેલા છે પરતુ તેમા જે ચેતન્ય
 રહેલુ છે તે અશ્વડ અને સરશ્વ છે માટે ઉપરના નામરૂપ ઉપરથી તાણા
 તાણ રાખવી નાદિ જેને જે નામરૂપઉપર આસ્થા પેઠી હોય તેણે તેની ભક્તિ
 કરવી પરતુ હરિ અને હરવિના વીજા કોઈ દેવની ભક્તિ કરવી તે વિધિ
 પૂર્વક ભક્તિ કેહેવાતી નથી ગીતામા કહ્યુ છે કે --

યેપ્યન્યદેવતાભક્તા યજતે શ્રદ્ધયાન્વિતા ।

તેપિ મામેત્ર કૌતેય યજત્યપિધિપૂર્વકમ્ ॥

જે વીજા દેવતાઓને શ્રદ્ધાસહિત સેવે છે તે ભક્તો પણ હે અજુન
 વિધિવગર મનેજ સેવે છે

આગ્રી રીતે હરિહર વગર જે ભક્તિ કરવી તે વિધિવગરની છે માટે
 વિધિપૂર્વક કરનારાએ હરિહરનીજ ભક્તિ મમતા વારની કરવી શિવગીતામા
 પણ ઉપરનો શ્લોક રામચદ્રજીને કહેલો છે ત્યાં પણ વીજા દેવતાની ભક્તિ
 વિધિવગરની છે એમજ કહ્યુ છે કદી હરિ અને હર વગર વીજાજ દેવની
 ભક્તિ કરવાની ઇચ્છા હોય તો તેમા કાઈ હરકત નથી પરતુ તેમાપણ મમતા
 રાખીને ભક્તિ કરવી નહિ મમતાથી કરેલી ભક્તિ ઉલટી દુઃખ કરે છે
 અને એટલામાટેજ મુમુક્ષુએ સત્પુરુષનો સંગ કરે તેસાથે મમતા વગરની ભક્તિ
 કરવી એમ કહ્યુ છે આજકાલ એવી ભક્તિ કરનારા યોડા દેવવામા
 આવે છે

लघुत्वमूलं च किमर्थितैव
 गुरुत्वबीजं पदयाचनं किं ।
 जातोस्ति को यस्य पुनर्न जन्म
 को वा मृतो यस्य पुनर्न मृत्युः ॥१८॥

अर्थ.

शिष्य—हलकाईनुं मूल शुं ?

गुरु—अर्थिपणुं एटले मागणपणुं ए हलकाईनुं मूल छे.

शिष्य—मोटाईनुं मूल शुं ?

गुरु—पोतानुं पद मागवुं ते.

शिष्य—उत्पन्न थयो कोण केहेवाय ?

गुरु—जेनो फरीने जन्म न थाय ते.

शिष्य—मुवो कोण केहेवाय ?

गुरु—जेनुं फरीने मृत्यु न होय ते.

टीका.

अर्थीपणुं एटले मागवुं ए हलकाईनुं मूल छे. गमे तेवुं तेज अने गमे तेवी मोटाई होय पण कोई पासे कंई मागवाथी ते ओछां थई जाय छे. गमे तो तुच्छ जेवो हलको पदार्थ होय के गमे तो कांई भारे पदार्थ होय पण तेने मागवाथी हलकाई थाय छे. जेने मागवानी इच्छा थई होय तेने पछी सारु नरतुं ठेकाणुं जाणवानी पण स्मृति रेहेती नथी. कोई सारो भणेलो ब्राह्मण होय परंतु तेने द्रव्यादिक मागवानी इच्छा थाय तो सारु नरतुं नहि विचारतां नीचमां नीच होय खां जईनेपण याचना करे ने तेने स्तुति करी रीझवे. जो विचारीये तो सिद्ध थाय छे के ब्राह्मणना देहने मागवामाटे नीचनी स्तुति करवी ए शुं थोडी हलकाइ छे ? माटे कोई पासे कंई मागवुं एमां कशी मोटाई छेज नहि. कदी कोई ब्राह्मण न होय ने तेथी उत्तरतो कोई वर्ण होय अथवा छेक शूद्र होय तो तेपण मागवाथी हलको थाय छे. वळी मागवुं ते कांई विषयनेमाटे मागवुं पडे छे अने एम विचारतां पण विषयाधीनपणुं होवाथी हलकाई प्राप्त थाय छे माटे मागवुं के मागवानी इच्छा ए वेय हलकाई आपनारां छे. कोई विद्वाने कहुं छे के—

દેહીતિ વચનદ્વારા દેહસ્થાં પચ દેવતા ।

તત્ક્ષણાદેવ નશ્યતિ ધીશ્રીન્હીશાતિકાતય ॥

આપો એ રીતે વચન બોલતા તેનીસાથે તરતજ દેહમા રહેલા બુદ્ધિ, શોભા, લાજ, શાંતિ અને કાંતિ એ પાંચ દેવતા નાશ પામે છે

માટે સર્વ પ્રકારે માગવું એ હલકાઈનું કારણ છે જેઓ ઈશ્વરાવતાર કેહેવાઈ ગયા છે તેને પણ માગવાથી હલકાઈ આવી છે ત્યારે માણસ ની શી વાત કરવી ? ચૌદ લોકના ધર્મી શ્રીમદ્ગવંતને પણ વલીરાજાને ઘેર માગવા જાવું હતું તેથી વામનરૂપ ધારણ કરી હલકું થવું પડ્યું હતું આ પ્રમાણે માગવું એ હલકામા હલકું છે અને એટલામાટેજ તેને હલકાઈનું મૂલ કહ્યું છે ખીલ્લને માથે મઠ એ કેહેવત પણ એવુંજ સૂચવે છે

આવી રીતે કઈપણ માગવું તે હલકાઈનું કારણ છે તોપણ ગુરુપાસે જઈને સ્વપદની યાચના કરવી એ હલકાઈનું કારણ નથી પોતાનું સ્વરૂપ ઓઝાવવામાટે જે યાચના કરવી પડે તે તો ડાહ્યા મોટાઈનું કારણ છે સત્સારના વિષયભોગને મેલીને સત્પુરુષોપાસે સદ્ગુણ સદાચાર અને આત્મસ્વ રૂપને સપાદન કરવાની યાચના સુખેથી કરવી જોઈએ કોઈ ધનવાન માણસપાસે ઘણું ધન દાટેલું હોય તે ધન પોતાને મરવાને વાલે છે છોકરો વાલક હોવાથી તે મોટો થાય ત્યારે તેને તે ધન દેખાડજો એમ કહીને પોતા ના સદ્ગુણી માયાવાળા પાડોશીને પુત્રને પાસે રાખી સોંપી જાય અને પછી તે ધન છોકરો મોટો થઈને પોતાના મેઘી પાડોશીપાસે માગે તો શું તે માગ્યું કેહેવાય ? ન કેહેવાય તેવીજ રીતે ગુરુપાસે પોતાનું સ્વરૂપ ઓઝાવવા યાચના કરી સ્વરૂપને માગવું તે માગવું ન કેહેવાય અને તેથીજ તે મોટાઈનું મૂલ છે સ્વપદને જાણવાથી ઉત્તમ મોક્ષપદ મળે એથી વીંછી મોટાઈ કોઈ છેજ નહિ અને છે તે માત્ર જ્ઞાણવાના પાણી જેવી નામમાત્ર છે

પાઠ ફેરમા ન માગવું એ મોટાઈનું કારણ કહ્યું છે તે સત્ય છે, કેમકે માગવાથી સર્વ પ્રકારનું માન ઘટે છે અને માન ઘટે એટલે હલકાઈ એનીમેલે પ્રાપ્ત થાય છે જેઓ દીન થઈ ગયા હોય, અને લાચાર થઈ ગયા હોય તેજ માગે છે મોટા પુરુષો કોઈ પાસે માગતા નથી તેઓ ડુર્બલ સ્થિતિમા આવી જાય તોપણ માનમાજ રહે છે મુખ્યો સિંહ જેમ સ્વદેશ નહિ તેમ મોટા ઈવાળો પુરુષ કોઈપાસે માગે નહિ જે માગે છે તે નથી જાણતા પણ નથી

માગતા તેજ માગવું એ કેટલી હલકાઈ છે. ને જાણેછે. જેને પરમેશ્વરે માગવું ન પડે એવી ધનિક સ્થિતિ આપી છે, અથવા ધનિક સ્થિતિ હોય કે ગરીબ સ્થિતિ હોય પણ જેને કોઈ પણ વિષયની ઇચ્છા ન રહે અને તેનેલોભ ને માગવા ન પડે તેવી સંતોષવાળી વૃત્તિ આપી છે તેજ સંસારમાં મોટો ભાગ્ય શાળી છે. જેઓ વિષયની ઇચ્છા ન થાય કે માગવા ન પડે તેવા સંતોષી કે વૈરાગી નથી તેઓ ધનથી મોટા હોય તોપણ તે મોટા નથી. સંતોષથી અને વૈરાગથી અનર્થવૃત્તિ રાખનારાજ જગતમાં મોટા છે અને તેજ લોકો વીજાને મોટાઈ શીખવે છે. અને મોટાઈ શીખવીને પણ પોતે મોટા બને છે તેનેજ ધન્ય છે.

જેને ફરીને જન્મ ન લેવો પડે તે સારો જન્મેલો કહેવાય. જ્ઞાનવગર પુનર્જન્મ મટતો નથી માટે જ્ઞાનિયોનું જન્મવું સ્વયં છે કે જેઓ નિષેના જન્માદિ વિકાર દેહને છે એમ નિશ્ચે જાણે છે.

જાયતે અસ્તિ વૃદ્ધતે વિપરિણમતે અપક્ષીયતે વિનશ્યતિ ।

જન્મે છે, છે, વૃદ્ધિને પામે છે, જુવાન થાય છે, વૃદ્ધ થાય છે અને નાશ પામે છે.

આ છાંદસ વિકાર શરીરમાં છે. પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ સાથે તેને કશું લાગતું વળગતું નથી, એમ અનુભવ કરી મુગ્ધઃસ્વના દ્રષ્ટા થઈને જ્ઞાનિયો વર્તે છે. એવા જ્ઞાનિયોને ફરી જન્મ લેવો પડતો નથી માટે તેનુજ જન્મવું સ્વયં છે. જેઓ એક ફેરે જન્મીને ચારંવાર જન્મ લેવા પડે તેવાં માવનો કરે છે તેનું જન્મવું સાચું નિષ્ફળ છે અને જેઓ એક ફેરે જન્મીને ફરી ફરી જન્મ લેવાનું ટાળી દેછે તેનું જન્મવું સફળ છે. જન્મવું પડતે માતાના પેટમાંથી નિકળવું તે નહિ પરંતુ માયામાંથી નિકળવું તે સ્વયં જન્મવું કહેવાય. જ્ઞાનિયો માયાના પેટમાંથી નિકળી જાય છે અને તે જિવાય વીજા માયાના પેટમાં પડ્યા રહેછે. જે માયામાંથી નથી છુટ્યો તે જન્મ્યો. માતા પેટમાંથી જન્મ્યો હોય તોપણ નથી જન્મ્યો એમ સમજવું. જેમ કોઈ પક્ષીને ઇંદું અડતું ને ઇંદું જન્મ પામ્યું સ્વયં પણ ડ્યાંસુથી એ ઇંદું ફરીને માંદીથી બન્નું બહાર ન આવ્યું હોય ત્યાંસુથી ને જન્મ્યું હોય તોપણ ન જન્મ્યા એવુંજ છે. ઇંદામાંથી નીકળે સારું તે સ્વયં જન્મ્યું કહેવાય. આ પ્રમાણે માતાના પેટમાંથી જન્મ્યો હોય તે જન્મ્યો ન કહેવાય પણ જેથી અનેક જન્મ લેવા પડે છે તેવી માયા-

માથી જે નીકળે તે જન્મ્યો કેહેવાય, કેમકે તેને ફરીને માતાને પેટે વીજો અવતાર લેવો પડતો નથી અને તેથી તેનું જન્મવું નિષ્ફળ નથી

જેને ફરીને મૃત્યુ થતું નથી તેજ સ્વરો મુવેલો જાણવો એક ફેરે જન્મીને મુવા પછી ફરીને જન્મવું પડે તો વળી ફરીને મરવું પણ પડે માટે એમ વારવાર જેને મરવું પડે છે તેનું મરવું પણ નિષ્ફળ છે સ્વરો મુવેલો તો જ્ઞાની સમજવો કેમકે તે વિદેહ થઈ જાયથી તેને ફરીને જન્મવું પડતું નથી અને તેથી તેને મરવું પણ હોય નહિ વાકીના જેટલા મરે છે તેટલા વધાય દેખવામા મરે છે, તેને પછવાડે રડાપીટ યાય છે પણ તે વધા પાછા જન્મ લેવા માટેજ મરે છે ને પ્રારબ્ધપ્રમાણે ફરીને વળી મરવામાટે દેહ ધરે છે પ્રાકૃતમા પણ ઘણા માણસા કોઈ મરી જાય ત્યારે ફલાણો પાછો યયો એમ વોલે છે વિચાર કરતા આ વાત સ્વરી છે, કેમકે મરે છે તે પાછો જન્મ્યા વગર રહેતો નથી

મહાવાક્યનો વાચ્યાથ અને લક્ષ્યાર્થ લક્ષણથી સારી રીતે જાણીને જે જીવન્મુક્ત થાય છે તે ઊત્તે દેહ દેહ વગરનો સમજવો, કેમકે તેનો દેહ દેખાય છે પણ દેહનું કૃત્ય કાંઈ થતું નથી વલેલ લુગડાની રાસ જેમ લુ ગડા જેવીજ દેખાય પણ તે વાપરવામા કામ ન લાગે તેમ જ્ઞાનીનો દેહ પણ દેરાવામાજ છે, તે કાંઈ કૃત્ય કરતો નથી માટે સ્વરૂ મરવું તો જ્ઞાનીનુજ કેહે વાય કે જેને દેહ પડ્યા પછી ફરીને દેહ ધરવો પડતો નથી

મૂકોસ્તિ કો વા વધિરશ્ચ કો વા

યુક્ત ન વક્તુ સમયે સમર્થ ।

તથ્ય સુપથ્ય ન શૃણોતિ વાક્ય

વિશ્વાસપાત્ર ન કિમસ્તિ નારી ॥ ૧૯ ॥

અર્થ

શિષ્ય—મુગો કોણ કેહેવાય ?

ગુરુ—સમયપ્રમાણે જે ઘટે તેવું ન વોલી જ્ઞાકે તે

શિષ્ય—વેહેરો કોણ કેહેવાય ?

ગુરુ—જે વાક્ય સ્વરૂ અને હિતરૂપ હોય તે વાક્યને ન સામઢે તે

શિષ્ય—વિશ્વાસને પાત્ર કોણ નથી ?

ગુરુ—સ્ત્રી.

ટીકા.

જગતમાં જેને મુદલ વાળી ન હોય એવા મૂંગા ઘણા હોય છે પરંતુ સ્વરો મૂંગો તે તેજ કે જેને વચ્ચે પ્રમાણે શાસ્ત્રનાં પ્રમાણો સહિત વોલતાં આવડતું ન હોય. ગમે તેવી શુદ્ધ ભાષા જાણતો હોય અને ગમે તેવી વાળીમાં ચતુરાઈ હોય પણ જેના મોઢામાંથી સમયને અનુકૂળ, વિવેકથી ભરેલું અને સારો માર્ગ દેખાડનારું વચન ન નીકળે તે માણસ વોલતાં આવડતું હોય તોપણ મૂંગોજ છે, કેમ કે તેની વાળી મૂંગાની વાળીની પેઠે ન કામી છે. એટલા માટે તેવાનેજ મૂંગા કહ્યા છે.

જે માણસ સાચા અને હિતકારક ગુરુઆદિનાં વચનો સાંભળતો નથી તે વેહેરો સમજવો જગતમાં શબ્દ ન સાંભળી શકે તેવા વેહેરા ઘણા છે પણ સ્વરો વેહેરો તો તેજ કે પોતાના હિતનું વચન સાંભળી શકતો નથી. ગમે તેટલાં પુસ્તકો કે ગમે તેવી વાતો સાંભળવામાં વચ્ચે જતો હોય પરંતુ જેણે પોતાના હિતની વાતો કે શાસ્ત્રો ન સાંભળ્યાં અને હિતનાં વચનો ન સાંભળ્યાં તે છતે કાને પણ વેહેરો સમજવો. કાને વેહેરા થયેલા લોકો વિચારા હિતનાં વચન નથી સાંભળી શકતા તેમ અહિતનાં વચનો પણ તે સાંભળી શકતા નથી, પરંતુ જેઓ વેરા નથી તેઓ હિતનાં વચન નહિ સાંભળતાં માત્ર અહિતનાંજ વચનો સાંભળે છે, માટે આવા સાંભળતા કરતાં વેહેરા લોકો વધારે સારા ને ભાગ્યશાળી ગણાય. કેટલાક કાંઈ હિતનાં વચનો કાનથી સાંભળે છે તોપણ તેને કાનમાંથી તરત કાઢીનાં છે. જેમ વેરાપાસે જેટલું બોલિયે તેટલું તેના કાનમાં રહેતું નથી તેમ કેટલાકને હિતનાં વચનો વેહેરાની પેઠે કાનમાં રહેતાં નથી તેમ તેવાં હિતનાં વચનો તેમને ગમતાં પણ નથી. શિવ-ગીતામાં કહ્યું છે કે.—

ન ગૃહ્ણતિ વચઃ પથ્યં કામક્રોધાદિપીડિતઃ ।

હિતં ન રોચતે તસ્ય મુમુર્ષોરિવ ભેષજમ્ ॥

કામક્રોધાદિક મહાદોષથી પીડાણો જીવ પથ્ય વચનને ગ્રહણ કરતો નથી કેમકે જેમ મરવા પડેલાને હિતકારક ઓસડ ગમતું નથી તેમ તેઓને હિતકારક વચન ગમતુંજ નથી. (અપૂર્ણ.)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૮ મું.

શ્રાવણ, સપ્ત ૧૮૪૬.

અંક ૧૦ મો.

॥ યતો ધર્મસ્તતો જયઃ ॥

અધવચ ગાહુ ગુન્યાપિષે પદ

[ઢાળ ધીરાના પદ જેવો]

જલુ છે દૂર આશુ રે, ગાહુ અહી ગૂચિગયુ,
પરમેશ્વર પાર ઉતારો રે, અધવચ આ હુ થયુ ?—જલુ
હાકનાર હરજૂડ ખન્યો ને, બેન રહ્યા નહિ હાથ,
ચૂક્યા દિશ જવાની ચમકી, રઝૂયો સધળો સાથ,
ઢાણ કહો અટકાવે રે, આખર આવી રહ્યુ,—જલુ
હાય જયાનક જગલ મોટુ, ભારે પક ભરેલ,
વાધ વર ને વાનર આઝા, એમા કેક મરેન,
ચોગમ ચોર કરે છે રે, કાઢ નહિ જાય કહ્યુ,—જલુ
રાત રહી અધારી ભારે, કટક ભાગે પાય,
વરસે મેધ વીજળી ચમકે, થર થર કપે કાય,
ભૂતાવળને ભડકે રે, હડખડ થાય હયુ,—જલુ
ગારામા ગુન્યા બે પૈડા, તુટ્યા જોતર રાશ,
બેય કડેડી બેઠા હેઠા, ઢાટિ કરાવે કાશ,
આમાથી ઉગરવા રે, કરવુ કામ ક્યુ ?—જલુ
ગાહુ ગુચે હુ ગુચાયો, ઢાય સહાય ન પાસ,
વિશ્વશ્વર વગદા વીણીને, નટવર થાઉ નિરાશ,
ઢશવ હરિ શુ સૂતા રે, પ્રશુપદ જાય વહ્યુ,—જલુ

સહવાસીઓસાથે સમ્યક્તા રાખવાવિધે

અહો ! માપુસ એ કેની મોઢી વસ્તુ છે કંગડો મોનામોહાર ખરચતા પણ તે વસ્તુ મળતી નથી મોટા મોટા યત્રો બનાવનાર અને શોધ કરનાર પણ એની કારીગીરી જોઈ મોહ પામી જાય છે કાંઈ વ્યયોગથી એ મનુષ્યોને સસારના સ્વાર્થમય સંબંધનેવીધે પરસ્પર સયોગ થાય છે એ સયોગ શુ સહજમા થાય છે ? નાના, એ પણ અનેક રણાનુમધનેવીધે એકબીજાનું માગણુ લેવાદેવાને થતો હાવો જોઈએ આમ હોય તોપણ દુર્લભ અને પાણીમા તપ્તાતા ઓવાળની પેઠે થઈ જતો હોય તોપણ દુર્લભ તો ખરોજ જેને બાઈ ન હોય તે ભાઈ મળવા માટે મથે છે, જેને સ્ત્રી ન હોય તે સ્ત્રી મળના માટે મથે છે, જેને પુત્ર ન હોય તે પુત્ર મળવા માટે મથે છે, જેને મિત્ર ન હોય તે મિત્ર મળના માટે મથે છે, જેને ચાકર ન હોય તે ચાકર મળવા માટે મથે છે, અને જેને જ ન હોય તેને માટે તે મથે છે આમ કર્યા છતા પણ તે મથન કરનારાને ઈચ્છાનુકૂળ કાંઈવાર મળે છે અને નવી પણ મળતુ આવી સ્થિતિની આગળ જેને જોડે તેવા સર્ગા સંબંધી અને સ્નેહીઓ આવી મળે તે બહુ ભાગ્યશાળી ગણાય વાપુમા બેઠેલા ઉતા રજોની પેઠે, ધર્મરાજામા ઉતરેલા વટેમાર્ગીઓની પેઠે અને ઝાડમા રાતને સમયે મેળા થયેલા પક્ષીઓની પેઠે આ સયોગ જન્મ અનિર્વચનીય રીતે થયો છે તેમજ મટી જવાનો છે માટે એ સયોગ ન્યાસુની ખવવાન કાલ બગાડી નાખે નહિ ત્યાસુધીમા એકબીજાએ હળીમળી રહી એકબીજાને યોગ્યતા અને સંબંધ પ્રમાણે સતોષ ઉપજાવવો જોઈએ કાલની ખ ખર પડતી નથી અને મમતાદિકથી મરડાઈ બેસતા કાંઈ હાવમા આવતુ નથી સયોગ હોય ત્યાસુધી બે રકાર રહી મટી જાય ત્યારે રોવા બેસ નાથી કાંઈ વળતુ નથી વળિ આપણો દે બીજાનો સયોગ કેની રીતે જ્યારે મટી જશે તે ખખર નથી માટે બીજા કાંઈ કારણથી નહિ તો કાળના ભયથીજ સંબંધની યોગ્યતા પ્રમાણે હળીમળી રહેતુ જોઈએ સાથે મળેના પત્રુઓ દે પ બીજો પણ હળીમળી ખાયપીયે છે અને સુખ ભોગવે છે ત્યારે આપણને તો પરમેશ્વરે તેના કરતા ઉચી પડિતના કયા છે તેમ છતા તે વાત ન સમજીએ તો દેવો અન્યાય થાય એ અન્યાયનુ ફલ આજ જન્મમા અથવા બીજા જન્મમા ભોગવ્યા વગર ચાલતુજ નથી ઈશ્વરદત્ત સ

પેહેલો બોલ્યો—ભલા આપણી વાતની મનુભાને ખબર પડતી હશે કે નહિ.

બીજો બોલ્યો—એને શું ખબર પડે ? એ તો પલંગમાં પડ્યા પડ્યા બંધતા હશે. એ સમજણ તો મહારાજની સાથેજ ગઈ.

પેલો બોલ્યો—ધીરે બોલો. નહિ તો કોઈ ગુપ્ત ચાર ફરતો હશે તો ભોગ લાગશે. થોડો ખડખડાટ મારે કાને પડેછે.

મનુભાને આ વાક્યથી આતુરતા વધી અને ખબર પડી ગયાની શંકા થઈ એટલે તરત પાછા ફરીને નદીના કાઠા ઉપર આવેલી ધર્મશાળા ઉપર વળ્યા. અંધારામાં સર્વ શાંત હતું. ધીરે ધીરે વહી જતી નદીનો પાણીમાં પછડાતો પાણીનો ખળખળાટ શરૂના ઝાડમાં પવનના સુસવાટાના જેવો સંભળાતો હતો. આકાશમાં હીરાની પેઠે ચળકતા તારાઓ કાળી સાડીમાં સોનેરી ચાંડલા જેવા શોભતા હતા. સ્વર્ગમાં જવાના માર્ગ જેવા બે ધોળા કસ જેવા વાદળાંના લીટા આકાશમાં ઉભા થઈ રહ્યા હતા કે જેને લોકો આકાશગંગાના નામથી બોલાવે છે. કાંઈ ધારણથી પક્ષીઓએ તડફૂડાવેલી પાંખોથી હલતાં પાંદડાંનો ખડખડાટ પણ સંભળાઈ રેતો હતો. ઘોર અંધારાથી માર્ગ પણ માંડ માંડ દેખાતો હતો. કુતરૂં ઢોર કે ઝાડના ટુકા પરથી અજ્ઞાનીને ભૂતની શંકા થાય એવો દેખાવ દેખાતો હતો. ધર્મશાળામાં વસેલાં માણસો એક કારે પડ્યાં પડ્યાં બંધતાં હતાં. બીજી કારે એક દૂરની ઝોરડીમાં બે જણા કાંઈક વાતો કરતા હતા. આ સમયે ધર્મશાળાના વંડાનાં ફાનસો ઝાખ્યાં પડી ગયાં હતાં. એક પડખેનાં ફૂટી ગયેલાં ફાનસનો દીવો ઠરી જવાથી તેની કાર અંધારું પડતું હતું તે અંધારામાં થઈને મનુભા પેલી ઝોરડીની પછવાડે એક કાળી ગાય બેઠી હતી તેની પાછળ એકચિત્ત થઈ ઉભીને માંહિ શું બોલાય છે તે સાંભળવા લાગ્યા. ભીતના બાંચા જાળિયામાંથી નીકળતો શબ્દ કાને તો આવતો હતો ખરો પણ ધીરે બોલાતા અક્ષરો ખરાખર સમજાતા ન હતા, અને તેમાં બંધતી ગાયના નસકોરાંનો શ્વાસોચ્છવાસ વિભ્રમ પાડતો હતો. આમ છતાં કોઈ કોઈ વેળે સંભળાતું હતું તેથી વધારે સાંભળવાની અધિરતા થાય એ તો સ્વાભાવિક છે. અહીં પછવાડેના ભાગમાં પાંચ સાત ઘડેલાં બેલાં પડેલાં હતાં. તેમાંથી ધીરે ધીરે બે ચાર એકઠાં કરી ઉપરા ઉપર ગોઠવી તે ઉપર ચડ્યા એટલે કાંઈક વધારે સંભળાય તેમ થયું તેથી આ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર તેણે સાંભળ્યા.

પેહેલો—માપુમનુ ધાર્યું ખરાખર ક્યા ઉતરે છે ? ભગવો વેશ કરી આટલે સુધી આવતા પપુ પછવાડે પડેલા લોઢાએ હાથ કર્યો કાઠક ધાર્યું થયું હરો તેથી જીવતા રહ્યા નિઝર ક્યા હતા અને તુ થયું તે દોષ જાણત પણ નહિ

ખીન્ને—હવે ધાર્યું યનામા મને વાર નથી લાગતી કુમારની આસ્થા મારી ઉપર બેસી ગઈ છે આકૃતિ અને વાતચિત્ત ઉપરથી મને હવે વધારે સદેહ કરવા જેવું જણાતું નથી વળી વિરૂદ્ધ પક્ષમાં થતા વાત જે મારે કાને આવે છે તે તેને હું યુક્તિથી સમજાવું છું પેહેલા તેની સ્થિતિ આટલી ખતી ચડી ગયેલી ન હતી તેથી બધાએ ખાખી થઈને રહીને તેને સહાય કરવાનો વિચાર યથો પપુ એ તો હવે તેના સારા ભાગ્યે યુવરાજ પદે પોગ્યા છે મહારાજ વીરસેનના પુત્ર કહો તોપણ તે અને જે કહો તે આ ટાણે તો તે છે પછી તો જ થાય તે ખરૂં

પેહેલો—અહીં આવીને આવા સુખમાં અને અવિકારમાં તે ઉછર્યા એ વાત સાંભળીનેજ હું જીનતો રહ્યો છું પછવાડે જે થતું હતું તેની હવે જે ખખર પડે તે ખરી રોજદાગનો સીપાઈ વળી એવું કહી ગયો છે કે દરબારની ગંત ગિવાય તમારે આ જગ્યામાંથી જવું નહિ

ખીન્ને—એમાં કાંઈ અડચણ નથી હવે સર્વ કુખનો અત આવવાનો થયો છે એમ હું સમજું છું

પેલો—હવે હુકમ વધ વધને ૫ થવાની છે અને થાય તો પણ ક્યા હરિયે તેમ જિયે ? પપુ જીજ્ઞાસીમાં સાચું જોવાના જતા કાઠક ખીજી નિમ્ન નડી પડે તો સુધરવા આવેલું કામ વળી કયળી પડે

ખીન્ને—ધણ વપવી રાજ્યરંગમાં ઉઠેલા આપને મારે એવિષે શું કહેવું ટાય ? તમે જે વેશમાં છો તે વેશમાં તમારે ફરીયાદી કરવાનો ધર્મ નથી અને ફરીયાદી નહિ કરો એટલે કુ જોવાવાનું ક્યા રહ્યું ? એમ ક રતા ખુલાસો માગે તો ડોળાય નહીં તેવો દંધ દેવામાં તમે ક્યા અજણ્યા છો ? કામ આવતા જે મારે સાક્ષીમાં આવવું પડે તો સમયને અનુસરીને જે ઘટરો તે જોવીજ આપણે ક્યા હમણા કાઠપર વેરવાળના બેઠા છિયે ?

પેલો—ના એમતો કાઠ નથી ડેકકા કાઠવાથી કાઠ કાયદો નહિ નિશાન ઉપર નજર રાખવાની છે અને તેથીજ વિચારમાં પડી ગયો છું કે પ્રસિદ્ધ થઈ જવું કે હજી કાવની વાટ જોવી ?

ખીજો—પ્રસંગ આવે ને પ્રસિદ્ધ થવાઈ જાય તોપણ હવે શો ભય?

પેલો—ભય કાંઈ નહિ પણ કુમારનાં કુલજાત વિગેરે ખીજના જાણવામાં આવતાં તેનેજ કાંઈ તેના ઉદયમાં વિન્ન આવી પડે તો એવી મને શંકા થાય છે. કદી હું મારી જાતમાટે પ્રસિદ્ધિમાં આવું તોપણ તમારે તો આજ વેશમાં તેને સહાયતા આપ્યા કરવી એમ મારો વિચાર છે. કેમકે અહીં વિરુદ્ધ પક્ષનું જોર વધતું જાય છે. વાતચિત્તમાં કુમાર એકલા મને જાણી જશે તો તે તો ભલે જાણે.

ખીજો—કુમારને હમણાંજ પ્રસિદ્ધ થઈ લઈ જઈએ અને ત્યાં રાજ્ય પદ આપી દઈ જાત લઈને પરણાવવા આવિયે તો કેમ?

પેલો—એમ કરવાથી અહિંના તેના લાભમાં હાનિ થાય એવો સંભવ છે. વિવાહ થઈ જાય અને કુમાર પોતેજ તૈયાર થાય ત્યારેજ તેને ત્યાં લઈ જવા ઠીક પડે. વિશેષ વાતનો સુજઠો કનિયાનો ચુકાદો થઈ ગયા પછી સુજ તેમ છે.

ખીજો—આપણે દુઃખ તો બહુ જોયાં પણ પ્રભુકૃપાથી હમણાં ઠીક પોગ્યા છિયે. હવે પછી ઘાટ સરખો ઉતરતો આવે તો આજસુધી પડેલાં દુઃખ બધાં ભુલાઈ જવાય.

પેલો—સુંદર રાચ્યામાં નિશ્ચિંત થઈને બાંધતા કુમાર શું જાણતા હશે કે આપણી પાછળ ભેખ લઈ નીકળેલા ઢાઈ નિમકહલાલો સર્વ સુખ છોડીને મને શોધવા ને સહાય કરવા આવ્યા છે.

ખીજો—એ તો ક્યાંથી જાણે પણ જાણવાનો સમય કાંઈ હવે દૂર નથી.

પેલો—જણાવીને શું કરવું છે? સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, પવન અને પરમાત્મા એ સર્વે મનુષ્યના કર્મના સાક્ષી છે. આપણે આપણા ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું તેમાં જાણે તોપણ શું અને ન જાણે તો પણ શું? (અપૂર્ણ.)

વેદધર્મસંભાને વક્ષીસ

રા. ગાંધી પરમાણુદ રતનજીએ પોતાના પુત્ર નૃસિંહપ્રસાદ એકાએક સ્વર્ગવાસી થતાં તેની પાછળ ખેરીયાતને નિમિત્તે રૂપિયા ૧૦ અંદાજે વેદધર્મસંભાને મોકલાવ્યા છે તે પોગ્યા છે. તે સભાના ધર્મોદ્દંડખાતે જમે રહી તેના વ્યાજનો સદુપયોગ થશે. ૧૯૪૬ અ. વ. ૬

મળિરત્નમાલા

[સવધ પાને ૨૧૯ થી]

જેઆનુ મૃત્યુ આવ્યુ હોય તેઓને ગમે તેટલાં ઓસડ કોઈ આપે તો તે ગમતાં નથી ને ગુણ પળ કરતાં નથી તેવી રીતે જેઓ સસારના દુઃખ સ્વપ્નાના પાત્ર થવાના હોય તેઓને હિત વચન ગમતાંજ નથી અને કોઈ પરાણે કહે તો તેને તે ગુણ કરતાં નથી પટલામાટે જેઓ સાચા અને હિતના વચન કે જેવી પોતાના અસવ્ય દુઃખ ટલી જાય તેને નથી સામઝતા તેજ સ્વરા વેહેરા છે

સ્ત્રી વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી માટે પુરુષે તેનો વિશ્વાસ કરવો ન જોઈએ એના દુષ્ટપણાની કે એના અતઃકરણની વાત જાણવામાં આવતી નથી ઉપરથી કોઈ દેખાતુ હોય ને મનમાં કોઈ હોય માટે સઘળી સ્ત્રિયો વિશ્વાસઘાયક નથી એવિષે એક દૃષ્ટાંત નીચે આપિયે ડિયે

ગુજરાત દેશમાં વેત્રવતીને કાઠે એક શેહેર હતુ તેમાં ધનશા નામે વાળીયાની એક વેન રહેતી હતી ધનશા દક્ષિણ દેશમાં વેપાર કરવા ગયો હતો તે ત્યાંથી કેટલુક ધન કમાઈને વળતાં પોતાની વેનને ગામ આવ્યો ઘેર આવીને પોતાની પાસે નાણાંનુ પોટલુ હશે તે વેનને સાંચવવા આપ્યુ નાણુ છે એ ઘણા અનર્થને કરનારુ છે આ નાણુ જોઈને વેનના મનમાં ભાઈને મારી નાંચીને નાણુ ળઈ લેવાનો અનર્થ ઉપજ્યા દિવસે રસોઈ પાળી કરી પોતાના ભાઈને ને છોકરાને જમાડ્યા અને રાતે ઓશરીમાં વેચને સ્વાટલા નાચી આપ્યા ધનશા બચારો સગારમાં ડઠીને વેનની રજા ળઈ ઘેર જાવાનો વિચાર કરતો હતો, પણ તેની વેન તો જો તે ડઘી જાય તો તેને મારી નાંચવાનો વિચાર કરતી ઘરમાં તેને ઢાટવામારુ સ્વાડ સોદતી હતી હવે ધનશા સ્વાટલે સુતો છે ને પડલે ભાળેજ સુતો છે સ્વાટલામા માકડ વળા તેથી ધનશાને ડઘ ન આવવાથી સઠવલવા માલ્યો ભાળેજે તે જોઈ મામાને કશુ કે મામા તમને માકડ કરડતા હશે તેથી એ સ્વાટલે ડઘ નહિ આવતી હોય માટે આ મારે નવો સ્વાટલો છે તે ઉપર મુલો વિચારો અજાણ્યો ભાળેજ મામાના સારામાટે મામાને સ્વાટલે પાતે સુતો અને મામો ડઘ આવવામાટે ભાળેજન સ્વાટલે સુતો આ વાતની સ્વર ધનશાની વેન સ્વાડો સોદવામાં રોકાણેલી તેથી સમજી શકી નહિ એ સ્વાડો સોદી રહી આ મામો ભાળેજ ડઘી ગયા આ લાગ જોઈને વારણે આવીને જે સ્વાટલા ઉપર પો-

તાનો भाई धनशाह सुवाज्यो હતો તે खाટલે જઈને પોતાનો પુત્ર છે તેને ધનશાહ સમજીને મારવાનો વિચાર કર્યો. મનમાં તો તે ધનશાને મારવો છે એમ ધારી રહી છે ને તે ઠેકાણે સુતો છે પુત્ર તેની તેને સ્વર નથી. પેહેલાં ધનશા મોતની પથારીયે હતો ને હવે તેનો માણેજ થયો પણ દૈવની ગતિ વિપરીત છે. સોદે તે પહે એ વાત પણ કાંઈ સોદી નથી પડતી. જેવી તે ધનશાની ચંદાલ વેન ધનશા જાણીને પોતાના પુત્રને મારવા જાય છે તેવીજ કોઈ મણિધર કાઢા નાગે ફટકાવી તેથી નીચે પડી મરણ પામી.

વિચાર કરો કે જો તેને સર્પ કરડ્યો ન હોત તો તે પોતાને હાથે ધનને માટે અજાણતાં પુત્રને મારત અને કદિ પુત્રનો ખાટલો વડલી ન ગયો હોત તો भाईનું તો જરૂર મોતજ હતું. આગ્રમાણે સ્ત્રિયોનાં છાનાં કુચો હોય છે કે જેનો પાર નથી પમાતો અને જાણવામાં આવતાં નથી. એવિપે આગળ ઘણું કહ્યું છે માટે અહીં કુંકામાં સમજી લેવું. સંવંધિયોમાં ક્રેશ કરાવવો, भाईઓને વઢાઢી મારવા, પોતાથી મોટેરાં કે નાનેરાં પાસે કામ કરાવી પોતાને વેશી રેહેવું, પારકી ચોવટ કરવી, પોતાનું પારકું એવો ભેદ રાખવો, કોઈનાં કલેજાં વળે તેવાં વેળ વોલવાં, શામું જાવું, શામું જંવું, લુગડાં કે ઘરેણાં સારું ધણીનું લોહી પીવું, સમ જાવા, ગાળો દેવી, રાતદિવસ રોવું, મર્યાદા મેલીને હસવું, લાજવગરની વાતો કરવી, અગે ઉઘાડાં ફરવું, નાને મોટે લોહ વઢાઈ નહિ, સાતું બોલવું નહિ, કુસંપ કરાવવો, અને વીજાં અનેક દુરાચરણ તો ધણી સ્ત્રી સ્ત્રિયોમાં મરેલાં છે જેનો વિસ્તાર કરતાં પાર આવે તેવું નથી. આવી સ્ત્રિયોનો સમજુ પુરુષો વિશ્વાસ કરતા નથી; કેમકે વિશ્વાસપાત્ર થયેલી સ્ત્રિયોથી સારું કૃત્ય માગ્યેજ વની શકે છે અને એટલા માટેજ સ્ત્રીને વિશ્વાસપાત્ર કહી નથી. કોઈને શંકા થાય કે જ્યારે જગત્માં સઘળી એવી સ્ત્રિયો હશે સારે કોઈ સારી તો હશેજ નહિ? જેમ જગત્માં સત્પુરુષો થાય છે તેમ સ્ત્રિયો પણ પવિત્ર કેમ ન હોય? શું ત્યારે જગત્માં કોઈ સ્ત્રી વિશ્વાસ કરવાનું ઠામ નહિ હોય? એમ હોય તો જગત ચાલેજ કેમ? આ શંકાનું સમાધાન એ છે કે અહિ સમષ્ટિ સ્ત્રિયોને માટે કેહેવામાં આવ્યું છે. એક સ્ત્રીના કાંઈ ગુણદોષ કહ્યા નથી. સઘળી સ્ત્રિયો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અવિશ્વાસનું પાત્ર હોય છે; પરંતુ તેમાં પણ કોઈ સારી સુપાત્ર નીકળી આવે છે. એક જણ હોય તેમાં અનેક જાતિ હોય છે. જેમ એક સમષ્ટિ વચન મોઢોર એમ બોલિયે તેમાં રૂપૈયો. પૈસા ને કોઢી એ વધાં હલકાં મારે આવી જાય છે.

તેમ સ્ત્રી એમ સમષ્ટિ વચન કહ્યું તેમાં સારી ને નરતી પ્રધી આવી જાયછે માટે તેનું તારણ કરી ઓઢાસી લેવી જોઈએ કેટલીક સ્ત્રિયો સીતાના અવતાર જેવી હોય છે, કેટલીક સ્ત્રિયો પાર્વતીના અવતાર જેવી હોય છે, કેટલીક સ્ત્રિયો દ્રૌપદીના અવતાર જેવી હોય છે, કેટલીક સદ્ગુણનું પાત્ર હોય છે, કેટલીક મર્યાદાની મૂર્તિ હોય છે, કેટલીક મહા પરાક્રમી હોય છે અને કેટલીક જે વાકી રહી તે ઉપર લેણેલી સ્ત્રિયો જેવી હોય છે—જે સ્ત્રીનો ધર્મ પતિ પરમેશ્વરની ભક્તિ કરતો હોય અને પોતે પોતાના ધર્મની આજ્ઞા ઓપે નહિ, સદાચરણથી ચાલે, કુટુંબમાં સર્વ રાખે, પતિને ईશ્વરસમાન માને, તેના હિતને માટે સદાય વિચારે, સર્વ વાતે તેની સેવા કરે અને ગુરુજનનું માન રાખે, પતિના સુખમાં સુખ માને, પતિના દુઃખમાં દુઃખ માને, પોતાના પતિને હતાસ ન થવા દે ઇત્યાદિ ગુણવાળી સ્ત્રી સીતાના અવતાર જેવી કહેવાય જે સ્ત્રીને કામભોગની ઇચ્છા ન થાય, મન સદાય પરમેશ્વરમાં રહે, સ્વામીને પણ વિષયસુખની વાસના મેલાવી દેઈ ईશ્વરના ભજનમાં વળગાડે, પતિની ઇચ્છાપ્રમાણે પ્રજા ઉત્પન્ન કરવા માટે સંભોગ કરે, માઈઓમાં સર્વ રાખે, સૌને જમાડીને જમે, સ્વામીની પરમેશ્વરપ્રમાણે સેવા કરે, જેવું હોય તેવું પેહેરે, જેવું હોય તેવું જાય અને સ્વામીને સર્વ વાતે દિલાસો આપે, ઇત્યાદિ ગુણવાળી સ્ત્રી દ્રૌપદીના અવતાર જેવી કહેવાય જે સ્ત્રી સદાય સ્વામીની પાસે રહે, તેની સેવા કરે, સદ્ગુણની ને સદાચારની વાતો કરે, પારકાનું સારું ઇચ્છે, ક્રેશ કરે નહિ, ગમે તેવો કુરુપદો રોગવાળો કે અપ્રગ પતિ હોય તો તેને ईશ્વરસમાન માની કલ્યાણ કાજે સલાહ કરે, જેવું મળે તેવું જાય, મળે તેવું પેહેરે, વિષયની વાસના ન રાખે, સ્વામીની ઇચ્છાપ્રમાણે વર્તે, સાચું બોલે સર્વ વાતે સતોષ રાખે, ઇત્યાદિ અનેક સદ્ગુણવાળી સ્ત્રી પાર્વતી જેવી કહેવાય એ વગરની જે વાકી રહી તે ઉપર કહેલી દુર્ગુણવાળી ને નરકમાં પડનારી નિદાને પાત્ર સમજવી જેઓના મનમાં અનેક કામનાઓ ભરેલી હોય છે તેવી નઠારી સ્ત્રિયોથી કશું સારું યતુજનથી જુવો ને પ્રધાનની સ્ત્રિ પુત્રીને મારી નાખી, કેમકે તે મદનાતુર હતી વાળીયાળી પોતાના માઈ ધનશાને મારી નાખવો ઠરાવ્યો ને પોતે મુઈ કેમકે તેને ધનમાં લોભ લાગો દિતિ પુત્રની કામના થઈ તો કુવચતે કશ્યપ સાથે સયોગ કર્યા માટે એવી કામનાવાળી, દુષ્ટ સ્વભાવની, શ્રદ્ધિયોને વશ રહેનારી, કલિયુગના કારણરૂપ, દુરાચારના દ્વારરૂપ અને મહા નીચ આચરણવાળી સ્ત્રિયો તો સદાય

ઘડિયે ઘડિયે નિંદા કરવા યોગ્ય છે અને તે વિશ્વાસનું પાત્ર નથી પટલુંજ નહિ પણ તે પાપળીયોનું મોઢું પણ જોડાથી પાપ લાગે તેવી છે. કહો માર્દે એતો વિશ્વાસ તો કેમ થાય ?

તત્ત્વં કિમેકં શિવમદ્વિતીયં

કિમુત્તમં સચ્ચરિતં ચદસ્તિ ।

કિં કર્મ કૃત્વા ન ચ શોચનીયઃ

કામારિ કંસારિ સમર્ચનાશ્રયસ્ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ.

શિષ્ય—એક તત્ત્વ કયું કેહેવાય ?

ગુરુ—અદ્વિતીય શિવ.

શિષ્ય—ઉત્તમ શું કેહેવાય ?

ગુરુ—સારું ચરિત્ર જે હોય તે.

શિષ્ય—કયું કામ કરવાથી પુરુષ શોક કરવા યોગ્ય નથી થતો ?

ગુરુ—શિવત્રિષ્ણુની પૂજા કરવી એ નામનું કામ કરવાથી.

ટીકા.

જીવ શિવનો ભેદ ટાઢી નાઢીને અભેદ એકરૂપ જાણવું તેનું નામ એક તત્ત્વ કેહેવાય. ત્રિપુટીમાં ઘોટા ઘોટા પુરુષો મોહ પામી ગયા છે. એ ત્રિપુટી અદ્વૈત શિવ જાણવાથી ઢઢી જાયછે. જેણે એકતત્ત્વના વોધથી ત્રિપુટી ઢઢી નાંઢી છે તેને જગ, તપ, દાન, અધ્યયન, યજ્ઞ, અને જ્ઞાન એ સઘઢાં પરિપૂર્ણ થયાં છે. પછી કાંઈપણ સાધન કરનાનું રેહેતું નથી. કશું છે કે—

કિં તસ્ય દાનૈઃ કિં જ્ઞાનૈઃ કિં તપોભિઃ કિમધ્વરૈઃ ।

યો નિત્યં ધ્યાયતે દેવં નારાયણમનન્યથિઃ ॥

જે પુરુષ નિરંતર અનન્યબુદ્ધિથી નારાયણ દેવનું ધ્યાન કરે છે તેને પછી દાન, જ્ઞાન, યજ્ઞ અને તપવઢે શું પ્રયોજન છે ?

એક નારાયણ દેવ એટલે અદ્વિતીય શિવતત્ત્વને જેણે જાણ્યું હોય એટલે જેને અદ્વૈતનો વોધ થયો હોય તેને પછી પંજાં સાધનો જે દાન આદિ

છે તેની જરૂર રહેતી નથી કેમકે જે સાધનવડે મેળવવાનું છે તે તો મઝીં ચુકુ છે જે સાધનવડે શિવતત્વની પ્રાપ્તિ થાય તેજ સ્વરા સાધન કેહેવાય એ તત્ત્વ કાંઈ ક્રિયા કરવાથી પ્રાપ્ત થતું નથી પણ સત્પુરુષની કૃપાથી તે તેના વૌધથી મળે છે કહ્યું છે કે—

અદ્વૈત હિ શિવ પ્રોક્ત ક્રિયસર્ગવિવર્જિત ।

ગુરુવક્ત્રેણ લભતે નાધીતાગમકોટિભિ ॥

અદ્વૈત એવું શિવતત્ત્વ બ્રહ્મ કહ્યું છે તે સર્વ ક્રિયા વર્જિત છે તેથી તે ગુરુના મોઢાથીજ મેળવી શકાય છે અનેક શાસ્ત્રો મળવાથી ઓળખી શકાતું નથી

અદ્વૈત બ્રહ્મ કોઈ ક્રિયા કરવાથી ઓળખાતું નથી એ બ્રહ્મજ્ઞાની ગુરુ અધ્યારોપ, અપવાદ, અને ન્યાને કરીને ઓળખાવે સારે તે ઓળખાય છે એ તત્ત્વ જાણીને અનુભવ થયા પછી વીજુ કાંઈ જાણવાનું રહેતું નથી અને કશી આશા પણ રહેતી નથી કેમકે—

તત્ત્વાત્મવૌધ એવૈક સર્ગશાત્તુળપાવક ।

તત્ત્વનો વૌધ એજ એકલો સર્વ આશારૂપ ઘાસનો અગ્નિ છે

સારાંશ એકે તત્ત્વનો વૌધ થયા પછી આશાના અકુરો વધા વઢીજ જાય છે અને તત્ત્વના આનંદમા નિમગ્ન રહેવાય છે એ અદ્વૈત શિવ શિ વાય વીજુ કહ્યું તત્ત્વ નથી

સારૂ આચરણ કરવું તે ઉત્તમ છે કામ ક્રોધાદિકને જીતી ઇન્દ્રિયો અને મનને વશ કરીને અદ્વૈત શિવ જાણવાની ઇચ્છા કરવી તે સારાં આચરણ કેહેવાય એ સારાં આચરણસહિત અવ્યાત્મવિચારપર પ્રીતિ કરવી, સાધુનો સમાગમ કરવો, સદ્ગુરુની સેવા કરવી, નિરતર સત્શાસ્ત્ર સામઘવાં, ઇત્યાદિ સાધનોથી અવ્યાત્મવિચારનો ઉદય થાય છે અને તેનો ઉદય થતાંજ જે જ્ઞેય વસ્તુ છે એની પ્રાપ્તિ થાય છે કેમકે દુધમ્મં જેમ મીઠાશ રહી છે તેમ પ્રાપ્ત થવાની વસ્તુ વિચારમાંજ રહી છે કહ્યું છે કે—

વિચારોઘ્યાત્મવિદ્યાના જ્ઞાન તત્ત્વપ્રિદો વિદુ ।

જ્ઞેય તસ્યાતરે ચાસ્તિ માધુર્યં પયસો યથા ॥

અધ્યાત્મવિદ્યાનો જે વિચાર કરવો તેનું નામ જ્ઞાન એમ તત્ત્વને જાણનારાઓ કહે છે. જેમ દુધમાં ઘીઠાણ રહી છે તેમ વિચારમાં જ્ઞેય વસ્તુ રહી છે.

દુધ છાતાં જેમ ઘીઠાણ ઘળે છે તેમ વિચાર કરતાં જ્ઞેય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને એ પ્રાપ્તિ થતાં સ્વભાવે આનંદનો ઉદય થાય છે. એ આનંદની અવધી નથી. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવઆદિ મોટા દેવતાઓની ઉપર પણ એ આનંદ દયા કરાવે છે. વાસિષ્ઠસારમાં કહ્યું છે કે—

વિચારેણ પરિજ્ઞાતસ્વભાવસ્યોદિતાત્મનઃ ।

અનુકંપ્યા ભવંતીહ બ્રહ્મવિષ્ણુશિવાદયઃ ॥

આત્મવિચારથી જેણે પોતાનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે અને અનુભવરૂપ જેનો આત્મા છે એવા તત્ત્વવેત્તાને બ્રહ્માદિ દેવતાઓ પણ અનુગ્રહ કરવા યોગ્ય જણાય છે.

જાણવાની વસ્તુ જેણે જાણી છે તે આત્મજ્ઞાનીને દેવતાઓ પણ તે આનંદ નહિ પામતા હોય માટે પામે તો ઠીક એમ અંતરમાં થાય છે. માટે એવા અદ્વૈત શિવના વોધમાટે જે સાધનો કરવાં તેનું નામ સચ્ચરિત્ર કેહેવાય અને તેજ સચ્ચરિત્ર ઉત્તમ કેહેવાય.

વિષ્ણુ અને શિવની સેવા કરવારૂપ કર્મ કરવાથી સારું થાય છે માટે તે સેવા કરનાર શોચ કરવા યોગ્ય થતો નથી વિષ્ણુ અને શિવની સેવામાં વિષમ ભાવ ન રાખવો પણ સમભાવ રાખવો. એ સમભાવ વિષે આગળ કહ્યું છે માટે અહીં વિસ્તાર નથી કર્યો. વ્યવહારનાં જેટલાં કર્મ છે તેટલાં વધારાં દુઃસ્વદાયક છે અને એ કર્મથી મહાબંધન પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તે કર્મનો કરનાર શોચ કરવા યોગ્ય છે, પરંતુ કામ ક્રોધાદિકને જીતી મળે તથા इन्द्रियोને વશ રાખી વર્ણાશ્રમના ધર્મને અનુસરી શિવવિષ્ણુની એક-ભાવે સેવા કરે તે પુરુષ શોચકરવા યોગ્ય નથી, કેમકે તે કર્મથી કશું બંધન નથી થતું; પરંતુ અંતઃકરણ નિર્મલ થઈને ઉત્તમ વોધ થાય છે. માટે આ પ્રમાણે શિવવિષ્ણુની અર્ચના કરવાથી પુરુષ શોચને યોગ્ય થાતો નથી.

શત્રોર્મહાશત્રુતરોસ્તિ કો વા
કામ સકોપાનૃતલોભતૃષ્ણ ।
ન પૂર્યતે કો નિપયૈ સ એવ
કિ દુ સ્વમૂલ મમતાભિધાનમ્ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ

શિષ્ય—શત્રુયુક્તી પણ મોટો શત્રુ કોણ છે ?

ગુરુ—ક્રોધ, અનૃત, લોભ અને તૃષ્ણાસહિત કામ છે તે

શિષ્ય—વિષયોવડે શૂ પુરાતુ નથી ?

ગુરુ—ઉપર કહેલા કામાદિક વિકારો છે તે

શિષ્ય—દુ સ્વનુ મૂલ શુ છે ?

ગુરુ—હુ અન મારુ પણ મમત્ત્વ છે તે

ટીકા

ક્રોધ, અનૃત લોભ અને તૃષ્ણાસહિત જે કામ છે તે શત્રુ કરતાં પણ મોટો શત્રુ છે મનમાં જે કાંઈ વિષયાદિકાં કામના ઉત્પન્ન થાય છે તેનું નામ કામ કહેવાય આગળ એ કામત્રિપ લખાઈ ગયું છે માટે વિશેષ કહેવાની જરૂર નથી એ કામ જિતાયો પડેલો મોટામાં મોટો શત્રુ વશ થયો એમ સમજવું ગીતામાં કહ્યું છે કે—

પ્રજહાતિ યદા કામાન્ સર્વાન્પાર્થ મનોગતાન્ ।

આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ઠ સ્થિતપ્રજ્ઞસ્તદોચ્યતે ॥

‘ હે અર્જુન ! જ્યારે મનમાં ઉત્પન્ન થનારી સર્વ કામનાઓ ત્યાગ કરે છે ત્યારે પોતે પોતાનેવિષે સતુષ્ઠ થયેલો પુરુષ સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે

સારાંશ કે મનમાં ઉત્પન્ન થનારી કામનાઓ જો તજાય નહિ તો તો મોટામાં મોટો શત્રુ જેવી છે તેમજ નામ, રૂપ અને ઇન્દ્રિયનો ભોગની વસ્તુ, એ મિથ્યાનેવિષે આસક્તિ ધરવી તે રાગ કહેવાય અને કાંઈ ભોગની ઇચ્છામાં પ્રતિબંધ થતાં રોષ ઉત્પન્ન થાય તે ક્રોધ કહેવાય છે એ ક્રોધ પણ મોટામાં મોટો શત્રુ છે—જે કાંઈ નામ, રૂપ, દેહ અને ઇન્દ્રિયા દિક છે તે વધા અનાત્મ કહેવાય છે એ સઘડાં અનાત્મનેવિષે આત્મ

ભાત્ર બાંધવો તે અનૂત કેહેવાય. એ અનૂત પણ મોટામાં મોટો શત્રુ છે.—તેમજ જે આવે ને જાય એવું જૂઠું દ્રવ્ય છે તેનો સંચય કરવો ને આસક્તિ ધરવી તે લોભ કેહેવાય છે એ લોભ પણ મોટામાં મોટો શત્રુ છે.—તેમજ કોઈ નામરૂપવાળા મિથ્યા પદાર્થમાં વારંવાર મન દોડે અને પાછું વાળતાં પણ તે પદાર્થમાંથી પાછું ન વળતાં લપટાઈ રહે તેનું નામ તૃષ્ણા કેહેવાય. એ તૃષ્ણાપણ મોટામાં મોટો શત્રુ છે. આપ્રમાણે પ્રાણીમાત્રને પોતાની ઉપર પાંચ મોટા શત્રુ છે. જેમ લોહું એ મહા કઠળ ધાતુ છે પણ તેમાંથીજ થયેલો કાટ તે લોહાને નાશ કરે છે તેમ એ કામાદિક પાંચ શત્રુઓ પણ પોતામાંથી ઉત્પન્ન થઈને પોતાનોજ નાશ કરે છે. જેમ સેવાલ જલમાંથી થાય છે પણ તેજ સેવાલ જલને વગાડી નાંચે છે તેમ પોતામાંથી કામ-ક્રોધાદિક છ વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે ને પોતાનેજ નાશ કરે છે. માટે એ આપણમાંથી ઉત્પન્ન થઈને પાછા આપણનોજ નાશ કરનારા દુષ્ટ શત્રુઓ જેવો વીજો કોઈપણ મોટો શત્રુ નથી. અને એટલામાટે તેને શમાવી દેવા જોઈએ. જ્યાંસુધી તે શત્રુ શમે નહિ ત્યાંસુધી મહાદુઃખ થાય છે ને પોતાનું સ્વરૂપ ખુલી જઈ સંસારરૂપ આંધળા કુવામાં ઉતરવા જેવું કર્મ થાય છે. માટે સુખની ઈચ્છા રાખનારાએ એ કામક્રોધાદિકને શમાવી દેવા.

એ ઉપર કહેલા શત્રુઓ ગમે એટલા વિષયો ભોગવાવ્યા હોય તોપણ તૃપ્ત થતા નથી. શબ્દ, સ્પર્શ રૂપ, રસ અને ગંધ એ પાંચ વિષયો છે. એ વિષે આગલ વિસ્તારથી લખ્યું છે. કામાદિક શત્રુઓ એ વિષયો જેમ જેમ ભોગવે છે તેમ તેમ ઉલટા વધે છે પણ ઘટતા નથી. વિદ્વાનો કહે છે કે અગ્નિ ઠારવાને માટે ઘી રેડચું હોય તો તેથી જેમ અગ્નિ ઉલટો વધે છે તેમ કામાદિકને શાંત કરવા વિષયો ભોગવાવ્યા હોય તો તેથી ઉલટા તે વધે છે પણ ઘટતા નથી. એટલામાટે વિષયોથી પૂરાય નહિ એવા પણ એ કામાદિક શત્રુઓજ છે. અગ્નિ ઠારવામાટે જેમ તેમાંથી કાષ્ટ કાઢી લઈએ ને પછી માંદી કાંઈ નાચીએ નહિ તો એનીમેલે શમી જાય છે તેમ જો કામાદિકને પણ વિષયોથી તૃપ્ત નહિ કરતાં તેથી ઉલટાં સાવનોથી ક્રમે કરી શમાવ્યા હોય તો તે શમી જાય છે. અને એ કામાદિક શમી ગયા એટલે ત્રિવિધ તાપ ટળીને શાંતિ થાય છે. ગીતામાં કહ્યું છે કે—

(અપૂર્ણ)

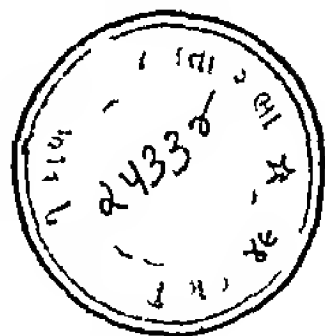
— કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર એમ મળિયે તો છ વાય છે. ને મૂઠ ધોત્તમા લઘ્યાપ્રમાણે મળિયે તો પાંચ થાય છે.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૮ મું. ૧થમ તથા દ્વિતીય ભાગ ૧૦, સપ્ત ૧૮/૨ અંક ૧૧ મો.

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

✓વિવેકિનુ જીવન કેમ વીતે?

ઉપજાતિ

- સસારનો સાર લહે નિચાગી રહે સદા ચચન ચિત્ત મારી,
ન યાય તે ઝાયર દોષ રીતે, વિવેકિનુ જીવન એમ વીતે ૧
- કામાદિથી કલેશ કી ન પામે, વિનાશના સવ નિચાર વામે,
કુછદમા ક્યાય કદી ન છીતે, વિવેકિનુ જીવન એમ વીતે ૨
- ન રાગ દે દ્વેષવડે માય, ૧ હર્ષ રોડાદિકમા મરાય,
સૌજન્યથી આખર જન્મ જીતે, વિવેકિનુ જીવન એમ વીતે ૩
- વાણી ક્રિયા ને મન એડ રાખે, કાનાદિના ધર્મ સમગ્ર સાખે,
ન ભૂટકે દુષ્ણ બ્રાતિલીતે, વિવેકિનુ જીવન એમ વીતે ૪
- સ્વધર્મક્રમાચરણે ચકાર, બધેય વારે સરખા બપોર,
વૈરાગ્યમા પ્રીતિ કરે નહી તે, વિવેકિનુ જીવન એમ વીતે ૫
- પરાર્થને સ્નાય સમાન માને, બને નહીં પાવક દોષ બાને,
ભર્યા રહે આત્મવિચારવિત્તે, વિવેકિનુ જીવન એમ વીતે ૬
- આનંદમા મગજ ગેજ થાય, સાવો બધા અતગમા સમાય,
રહે હરાડા હરિનામગીતે, વિવેકિનુ જીવન એમ વીતે ૭
- સાધ્યા પૂજન ધર્મ દાન, કર્યા કરે સર્વવિષે સમાન,
ધારી રહે દેરાવ દૃષ્ટિ ચિત્તે, વિવેકિનુ જીવન એમ વીતે ૮

સોરઠા

લાખ કરોડ કમાય, ખાય પિયે ખરચે ધણુ,
પણ પૈસો ન અપાય, તો સપત્ સા કામના
ન કરે અર્ધોકાજ, પાચ આગળા એકઠા,
લાખ દામની લાજ, રાખ બરાબર લેખની
કરમા પેઢે ડડા, પણ ઠાડી કાઢે નહી,

માનવ નહિ તે મહાં, કામ ન આવે ક્ષાયને;
 ક્લેશ કરે નિર્મૂલ, વિનયવિચારે વેગળાં;
 તેવાં કુલપર ધૂળ, અતૂલ્ય આપે આપદા.
 જીપરથી વૈરાગ્ય, અંતરમાં આશા ધણી;
 ત્યાગ નહીં તે રાગ, કરનારા રખડ્યા કરે.
 ઉદ્ધમ કરો અપાર, કર્મ કઠણ જે હોય તો;
 ન મળે લાભ લગાર, અનુભવ અંતે આવશે.
 ઉત્તમ લઈ અવતાર, ન ભળ્યો જે ભગવાનને,
 હારી ગયો ગમાર, જીતી ગાજી જોરમાં.

✓ મોટાઈ વિષે.

અશાઢ માસનાં વાદળાંથી ઘાટા થઈ રહેલા એક દિવસે ભવિષ્યમાં
 ઉદય પામવાને પાત્ર થવાનો કોઈ વિચારવાન માણસ ‘મોટાઈ તે શું ઢહે-
 વાય ?’ તેનો વિચાર કરતો એક ઝાડની ડાળ સામું જોઈ રહ્યો હતો. જગ-
 તમાં માનવામાં આવતી મોટાઈઓ તે વિચારવા લાગ્યો ઢ કેવું આ-
 ચરણ કરવું તે મોટાઈ ઢહેવાય ? જગતની અદ્ભુત રીતિપ્રમાણે અને સ્વ-
 ભાવની વિચિત્રતા પ્રમાણે જુદી જુદી રીતભાત લોકોમાં હોય છે તેમાં
 કયી રીતભાત મોટાઈમાં મળતી હશે ? કૂલચંદ્રશર્મા મોટા મોટા નાતવરા
 અને નાયતમાસામાં અઢળક ધન વાવરી ફૂલાતા ફરે છે, જયંતીલાલ મોટી
 મોટી મિટીંગોમાં સુધારાનાં અને સ્વતંત્રતાનાં ભાષણો કરી જય મેળવ-
 વાને જોર કરે છે, ઉડાઉશકર જે હાથમાં આવ્યું તે ઉડાવી દધને ખાઈ પી
 મોઢે હાથ ફેરવી ખગાસા ખાતા બેઠા રહી ખાપનું નામ બોળે છે, ચતુરાંપ્રસાદ
 સ્ત્રીસુધારણા કે સ્ત્રીઢળવણીના કામપર મોટી મોટી કલ્પનાઓ કરી લો-
 ઢાનાં મન ડોળી મારે છે, દંભીલાલ ઢળવણીનો અને સદ્ગુણનો ડોળ ઢે-
 ખાડી બહાર ઉજળા થઇને ફરે છે, ચંદુભાઈ ચારોટમાં બેસી ચોપાટીપર
 હવા ખાવા જાય છે, લાલજીભાઈ લાકડી લઈ છુટ મોજ પેહેરી રોજ
 મોજ મારવા જાય છે, ચંદુલાલ નવાં નવાં ચસમાં ચડાવી ઉચું જોતા જોતા
 અને મરડાતા મરડાતા હાથમાં નહિ આવે તેવડા મુછના વાળને વળ દેતા
 ચૌટામાં ચાદ્યા જાય છે, સંપત્તિલાલ અંગપર સોનારૂપાનાં ધરણ

ધાત્રી ગરીરને સોભાવે છે, સોભાનાય જાતજાતના વસ્ત્રનો મજબૂત મારે છે, ઇન્દ્રિયાનાય ઇન્દ્રિય ઢપના ઢોટ પાટલુનમાં પ્રીતિ વરાવે છે, અખાશકર અર્ચાંગને આગળીયે વળગાડી ફરવા તેડી નાંચે છે, સુગંધરામ મારે ભંજનર દીવામત્તીઓ ખાળી અજવાળુ કરે છે, રોમશમાં આખા માથામાં વાળ વનારી હાથમાં દાતીયો લઇને માણુ ઝાળ્યા કરે છે, અવિચારીદાસ આડે પડખે અગ ખજવાળતા ઉધાડા ઢાક્યાની ખગર વિના અન્યની નિદા અને પોતાની મોટાઈ ગાળા કરે છે, નર્મદા ગંગા ન્યાયાધીન થઈ બેઠા છે, કુવરાકુ ક્ષેત્રનાં યદ્ય બેઠા છે, કામેશ્વર કારભાર કરે છે, મોતાવાન મેહેતાજી યદ્ય બેઠા છે, ઉત્તમરામજી ઉપદેશક થઈ બેઠા છે, અવળેનાજી આચાર્ય થઈ બેઠા છે, રાજમિહજી મોટું રાજ્ય ભોગવે છે, માનસિહજી માનમાજ મરડાયા રહે છે, ઉચ્ચક મોટા વૈરાગ્ય ખની ગયા છે, બિહારીવાય ખી એ વયા છે, દડાકર ડાક્ટર થયા છે, વાપીશકર વકીલ ખની ગયા છે, મોરેશ્વર મુનસફ ખની ગયા છે, ઉજ્જવલાય વિવાયત જઈ આવ્યા છે, વિદ્યાશકર મહા વિદ્વાન વહે છે, ઉન્નતપાલ ગોવનામાં એકા ગણાય છે, અને રસિહવાન પ્રેમમાં હાડ વગાડે છે કાંચ કુલમદમાં મુઠો મરડે છે, કાંચ ધન મદમાં ધનપતિનું અભિમાન વરાવી ધમજાવી નાખે છે, કાંચ યૌવન મદમાં યુવરાજ જેવા થઈ બેસે છે, કાંચ વિદ્યામદમાં, મોરછાપ મળેની મમજી અવિદ્યામાં અથડાય છે, કાંચ અનિકારના મ મા ઈશ્વર જેવા ખની જનેતેને દડી નાખે છે કે જનેતેને અધિકાર આપી દે, અને કાંચ પોતાના વિચારમાં આખા દેશને વાળી લે, આમાં મોટાઈ કોનામાં વેખવી? જગતના વિચિત્ર સ્વભાવના લોકો જને જે અતુક ન પડતું આવે અને ઉપરથી દીઠામાં સાફ આવે તેનામાં મોટાઈનું આરોપણ કરે છે જગતની રીતે જોઈએ તો જની પાસે વન છે તેને વિષે મોટાપણનો આરોપ લોકો કરે છે, પછી તે જણેનો હોય, મૂર્ખ હોય, કુલવાન હોય, અકુલીન હોય, નિવેકી હોય કે અતિ અનિવેકી હોય જને એકા મોટા ગણે છે તેવાઓતરફ જો જોવા જઈએ તો કાંચ ખાટ કે ખાટનાપર બેઠા બેઠા મોટી મોટી વાતોજ કયા કરે છે, કાંચને પારોરનો માર કે ભણવા વાચવાની ચોપડી ઉપાડવાને પપુ ચાકુ જોઈએ છિયે, કાંચની કામ જગવા મા કડજ વગી મકતી તથા, કાંચ જમતા જમતા

માંખી છીકી જાય તો ઉડી નીકળે છે, ઢાય પાગડાજ મોટા મોટા ખાંધે છે, ઢાય કાચુકી ઢોગાવાળી ઢે ખીજી જતની ટોપીઓજ પેરે છે, ઢાય ઢોટપાટ-
 હુનજ પેરે છે, ઢાય ઢસડાતાં ઘોતીયાંજ પેરે છે, ઢાય વાત કરીને નો
 કાને સાંભળતા નથી, ઢાયને શાક લેતાં પગુ આવડતું નથી, ઢાય નો પહાર
 જતાં પણ ખીચે છે, ઢાય વાતવાતમાં ખીજતે પાછા પાડવામાંજ મંડ્યા રહે
 છે, ઢાય સહજ કારણમાં પણ કોવાયમાન થઈ જાય છે, ઢાય પરગણિને
 પોતાનો કરીને પ્રાણ પાથરે છે, ઢાય ટીલાંટળકાંજ તાણ્યા કરે છે, ઢાય અ-
 ત્તરની ડાળલીયો કપડામાં રાખ્યા કરે છે, ઢાય દુકાનવોટર છાટી પહાર
 નીકળે છે, ઢાય અપશબ્દવાળી વાણીથીજ હાસ્યવિનોદ કરે છે, ઢાય લાખી
 ઘોડા પર બેસેછે, ઢાય ઘોડાગાડીએ હાંકે છે, ઢાય અંગની રક્ષામાંજ પૂ-
 ર્ણતા મानी બેસે છે, ઢાય ભારેભારે ભોગ ભોગવે છે, ઢાય ધર્મી પ્રમાણે
 બેઠાએ તે મેળવે છે, ઢાય ટેબલ ખુરશીઓ માંડી રાખે છે, ઢાય કારીગર
 વાળાં કપાટ શણગારે છે, ઢાય ગાદીતકીયા બિઠાવી રાખે છે, ઢાય દુમાં
 પલંગ ઢાળી રાખે છે, ઢાય નિરંતર આપણી પાંચે છે, ઢાય હાંડી સુઢુઢુ-
 ઢે અરીસા લટકાવે છે, ઢાયને ઘરના ઘાટની પણ ખજર નથી, જગ-
 ઢાયને સંપત્તિ સાચવવાની ખજર નથી હોતી, ઢાયને ભાતખાઉ નું આ-
 ચેલા ભાઈ ભાઈ કહે છે, ઢાય બધાથી બેઢરકારજ રહે છે, ઢાય પંખને સ્વ-
 પણ પરીક્ષા લહે છે, ઢાય બાપદાદાને પણ જોજો અકલના ગણે છે તેમાં
 પીતાંબર પેરી દુલની માળા નાંખી પંગતમાં ફેરે છે, ઢાય નાના નાતવગ
 કલાક કાઢી નાંખે છે, ઢાય સાત આનાવાળી ગોટીવાળો બિલાલ મોટો
 સાંજ સવાર ચોળ્યા કરે છે, ઢાયને દુવાલ સાંખડી વગરજ સ્વ મેળવ-
 ઢાય સોનેરી ઢે હીરની ઢારની પછેડીઓ કાયર નાંખી કાલજ ખાઈ પી
 ઢાય સોનાના ઢૂસવાળા છેડાવાળી ઘડીયાળો ઢુલમાં ઘાડી ચતુરાંપ્રસાદ
 સાંખડાના પાકીટામાં પેસા ભરી રાખે છે, ઢાય છીપનાં રૂપાનાં કરી લે-
 ભાતખાતનાં ખટનો ખદનમાં વાપરે છે, ઢાય સાચા કે ખોટા હી ટોળ કે-
 ટીયો પેહેરે છે, ઢાય એવા હાય છે કે જતો પાસે જતાં હૃદય પાટીયર
 ઢાય એવા હાય છે કે જતો પાસે આખો દિવસ બેઠો રહેવું ગમે, રાજ
 ગરીબ ખુરશીઓનું કે અનણ સમંધીનું નામ લેતાં કાજ છે, ઢાય કે જોતા
 સાથે બેસાગી નાટકો નિરખે છે, ઢાય મહારિવોને આવે કહ જહ જહ કહવા
 છપાવે છે, ઢાય પોતે તેવા ધંધા કહ બેઠો કાજ કાડી નાંખે છે, ઢે.

અગે રૂઢ પુઢ છતા પાણી પીવાને પણ ઉડી શકતા નથી, કાયને લુગડા
ખીટીપરથી લઇ પેરનામાટે પણ ચાકનો ખપ પડે છે, કાયને બુટમોજ
પેહેરાવવાને ઘાટી જોઈએ ઝીંચે, કાય તો બોલાવના જાંઘએ તોપણ મો
લતા નથી, કાય પદાર્થની કે વસ્તુની ચોગ્યતા નથી જાણતા તેથી
અવળી ચોજનાઓ કરે છે, કાય સમયની ચોગ્યતા નથી જાણતા, કાય
અભિમાનથી માખાપની ભક્તિ મેલી દેહે, કાય મુરખીઓમા દોષ આરો
પણ કરે છે, કોઈ સર્વ કરતા પોતાનું વધારે માન રાખવાને મરડાય છે,
કાય તાબેના માણસોને જોતે વાતમા ધમકાવે છે, કાય મહાર ઉદારતા દે
ખાડે અને ધરમા પેટમાં પુર ખાય નહિ, કાય ધરમા મિથાજ ચડાવે
અને ખીજને ચપટી દાણાપણુ દે નહિ, કાય સગુવાલુ કે પરોણા આંચો
હોય તેને પડ્યા મેથી પેટપુરણુ સારૂ સારૂ ખાઇ લઇ ફરતા ફરે, કાયની
માટી ધરમા હોય તેટલી વાર ચડીજ રહે, કાય પોતાના એકલામાટે ધર
કાઢાવે, કાય પોતાના અગપરથી લુગડુ ક્યા મેંદયુ તે ખખર ન પડે તેવા
ગયાકાર અથવા ગાલાવેના હોય, કાય મળવા આવે તો પણ ઉભા થઇ
વહે હિ, કાયને મુરખીઓને આકુ ઉતરણુ ગમે નહિ, કાય સવ કુટુંબથી
પ્રજમા થઇને એકલા રહેવામાજ પ્રીતિવાન રહે, કાયને કોઈ સબધી ઉપર
મદમાં શ્વાસજ બેસે નહિ, કાયને ઈતરજાતિસાચેજ મિત્રતાનો બ્યવહાર રહે,
મદમા રૂના સાત વાગે ઉઘતા ઉઠે, કાય નાટક તમાસા જેવામાં કાળ કાઢી
સમજી આ કરે, કાય ગાનતાન શીખવા લાગી જાય, કાય કુતરાં પાળવા
ખતી જોતે કાય મેનાપોપટ પઢાવવા લાગી જાય, કાય બગના રગવા અને
પોતાના વિરવા નડી જાય, કાયને ઢોર સધરવાનો શોખ વધતો જાય,
જગતના ધનમાય દગાવી બેસે, કાય જાતિસબધી પટેવાઇ ડોળી
ઉપરથી દફરે, અધિકારી થયો હોય તો કાય પોતાની પૂર્વસ્થિતિ સ
જગતની યોડા વાકનાળાને પણ મહા અપરાધીના જોટવી શીક્ષા અ
આગેપાડ્યને કાય ખુમારીમાને ખુમારીમા જાણે ઉચેથી ઉતરેય હોય તેમ
અકુલીનગવી રનેહી કે બાવવાદિકને તુચ્છમાજ ગણી હુજ સમજી છુ,
ગણે મિતનો સાર જાણ્યો છે અને હુજ નાના મોટા વગેરેનો મર્તમો સા
બેઠા, એમ માની બેસી કાય ટાણે ઉન્મત્તાર્થમા અને કાય ટાણે દીનતામા
જાણ્યા ગાળે આમાથી કાને મોટા દેહેવો અને કાના આચરણને મોટા-
કેતુ નામ આપવું તાડના જાડ જમ ઉચા વધે તેમ અગે વધેવા હોય કે

અધિકારે ચડ્યા હોય તે શું મોટાઇવાળા હશે ? પાડાની પેઠે ડીંતે રૂઢ પુષ્પ થઇ એકલા ખાઇ પી પડ્યા રહેતા હોય તે શું મોટાઇવાળા હશે ? આકાશને અડે એવાં ભુવનોમાં વાસ કરવાથી શું મોટાઇવાળા ઢહેવાતા હશે ? રાજ્ય દરબારમાં કે સરકારમાં વગવાળા હોય તે શું મોટાઇવાળા ઢહેવાતા હશે ? મૂર્ખ લોકોમાં પૂજતા હોય તે શું મોટાઇવાળા ઢહેવાતા હશે ? કૂરતાથી ધરને કે દેશને ખીવરાવતા હોય તે શું મોટાઇવાળા ઢહેવાય ? શાસ્ત્ર પુરાણો કે કાયદાની ચોપડીયો મોઢે બોલી જતા હોય તે શું મોટાઇવાળા ઢહેવાય ? મોટી મોટી ડીંગરીઓ અને ઇલકાળો મેળવી આશ્ચર્ય આપતા હોય તે શું મોટાઇવાળા ઢહેવાય ? મોટાના કુલમાં કે ધનવાનના કુલમાં જન્મેલા હોય તે શું મોટાઇવાળા ઢહેવાય ? એનો વિચાર કરતાં ગત મુઝાઇ જાય છે ત્યાં ખરું બોલું શી રીતે જણાય ? જગતની એવી રીતિ છે કે જેની પાસે પૈસો હોય કે સત્તા હોય તેનેજ મોટાઇવાળો કહે છે. તે બહુ બોલકા હોય તો વક્તવ્ય-શક્તિવાળો ઢહેવાય, તેને બોલતાં ન આવડતું હોય તો પીઠાઇ રાખે છે એમ ઢહેવાય, તે જો કાંઈ ભુલી જતો હોય કે વધુ ઘટ્ટ બોલવાની ખખર ન પડે તેવો હોય તો ભોળો ઢહેવાય, તે જો થોડું ખાય તો પૂર્વે ખાધેલું માટે તે વાસનામાત્રજ ભુખ્યો હોય એમ ઢહેવાય, તે ઘણું ખાતો હોય તો તે ન ખાય ત્યારે બીખારી શું ખાય એમ ઢહેવાય, તે જો અવળાં કામ કરતો હોય તો લોકો તેમાં કાંઈક ગંભીરતા માને, તે જો પેરતો ઝાઢતો હોય તો તે સ્થિતિને યોગ્ય માને અને પેરતાં ઝાઢતાં ન આવડતું હોય તો બાઇ સાધ રહે છે એમ ઢહેવાય. શું આનું નામજ મોટાઇ ? શું આવી મોટાઇથી પુણ્ય-શ્લોકાનાં નામ અમર રહ્યા હશે ? શું આવી મોટાઇથી પ્રજાને સુખ થતું હશે ?

આ વિચાર કરતાં કરતાં સાંજ પડી ગઇ એટલે તે ઉદયેચ્છુ ભુગડાં પેહેરી ફરવા નીકળ્યો. ગામ બહાર નદીના કાંઠા ઉપર મહાદેવના મંદિરમાં ઢાઇ સન્યાસી ચાતુર્માસ્ય કરવા રહેલા હતા તેની પાસે તે ગયો. ત્યાં જઈને તેણે દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. તેનું વિચારવાળું મોઢું જોઈ સન્યાસીએ પુછ્યું- કે શા વિચારમાં છે ? ઉદયેચ્છુએ હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી કે મહારાજ ! હું મોટાઇ શેનું નામ કેહેવાય એવિધેના વિચારમાં પડ્યો છું. વેર વેર બા-રણે મોટાઈનું અભિમાન ધરનારા આબાલવૃદ્ધ ઘણા છે પણ તેમાં મોટાઇ કોને કેહેવી એ મોટા સંદેહ રહે છે. એ સંદેહની નિવૃત્તિ કરવા હું આ પનાં દર્શન કરવા આવ્યો છું.

આ પ્રશ્ન પુછનાર ખરો અધિકારી છે એમ સમજી સન્યાસીએ કહ્યું કે બાઈ! જગત તો ધનિકને અને રાજ્યસત્તાવાળાને મોટાઈવાળા ગણે છે પણ એ મોટાઈ તે મોટાઈ નવી પણ કગાળપણુ છે મોટાઈને ધનનો કે સત્તાનો સબધ નથી, કેમકે તે હોય ત્યાં મોટાઈ ભાગ્યેજ રહે છે, પરંતુ મોટાઈનેલીધેજ પ્રાપ્ત થયેલા ધન અને સત્તા હોય તો મોટાઈથી તેનો સંકુચયોગ થાય છે .

બાઈ! જનામા મોટાઈ આવે છે, તે સ્વભાવે શાત રહે છે, મોટાઈ છતાં લલુતા રાખી રહે છે, પરધનાદિકપર તેની દૃષ્ટિજ જતી નથી, રાગ દ્વેષ તેને કુખ્ય દેતા નથી, સર્વ ઉપર તેની સમાનતા રહે છે, કાંઈ અપરાધ જો તો તે સહન કરી ઉલટો ઉપકાર કરે છે, ધરમા ન હોય તોપણ તે ખીજ ને આપે છે, તેનું અત કરણ દયાથી ખીજાંઓ રહે છે, પોતાથી થાય તેટલું ખીજા પાસે કરાવતા નથી, ખીજાને સુખીયા જોઈને સુખી થાય છે, અને કુખી થયા જોઈને કુખાય છે, તેનું અશુદ્ધમાન દૃષ્ય આપુ બ્રહ્માડ જાણે સમાઈ જાય એવું વિશાળ હોય છે, ક્લેશ કકાસ કુસપ અને દલ વિગેરે તેથી દૂરજ રહે છે, ઠાઈપણુ પ્રાણીનું હિત કરવામાજ તેની પ્રવૃત્તિ હોય છે અને ધર્મકર્મ પ્રમાણે ચાલી ઈશ્વરના પદને ઝોળખે છે જે ઉચાઈથી મોટાઈ ગણવામા આવતી હોત તો તાકના ઝાડ ધણાય હયા છે, જે સ્થૂંપપણાથી મોટાઈ મનાતી હોત તો ઘણા પશુઓ સ્થૂંપ હોય છે, જે રૂપરંગથી મોટાઈ ગણાતી હોત તો ઘણા ચિત્રમા રૂપરંગ હોય છે, જે ઘણા પ્રાણીઓ આવી આશ્રય કરવાથી મોટાઈ ગણાતી હોત તો પવતોમા ઘણા પ્રાણીઓ આશ્રય લે છે જે ખીવ રાવવાથી મોટાઈ મનાતી હોત તો અનુતગના ચાડીઓ પણ રાતના ખીવરાવે છે, જે જગતમા ઠાઈ પણ જાતિની પ્રસિદ્ધિથી મોટાઈ મનાતી હોત તો દુગ્યારીઓ ઘણાય પ્રસિદ્ધ છે, મોટે સાદે હાકલ માગવાથી મોટાઈ મનાતી હોત તો ગર્દભાદિક ઘણાય સવારના ભૂક્યા કરે છે, જે ઉપરના સ્ના નથી મોટાઈ મનાતી હોત તો મત્સ્યાદિક નિરતર નાચાજ કરે છે, જે ટાઢ તડકાજમાજ સેવવાથી મોટાઈ મનાતી હોત તો ઝાડ પહાડ સદેવ ટાઢ તડકા એવ્યા કરે છે, જે ચારાનરતાનું જાન ન રાખીને ખાઈપી ખુગી રહેવામાજ મોટાઈ હોત તો તે પ્રમાણે પશુઓ પણ વર્તે છે, જે ધનિક પણથી મોટાઈ મનાતી હોત તો, તે તો નીચમા નીચ પાસે પણ હોય છે,

જે ધુરકાવવાથી મોટાઇ મનાતી હોત તો કુતરાઓ પણ પોતાની જાતીને કે પશુને ધુરકાવે છે, જે પ્રજના વિસ્તારથી મોટાઈ મનાતી હોત તો ભુંડને અને ભીખારીને ઘણાય વિસ્તાર વધેલો હોય છે, જે રાજ્યમાં સન્માન મેળવી મોટાઇ મનાતી હોત તો વાનરાં કુતરાં વગરે પશુઓ રાજના પદ્મમાં લોટે છે, જે ખાવાપીવાની ચિંતા ન રહેવાથી મોટાઇ મનાતી હોત તો પાંજરામાં પડેલા પોપટને તે કશી ચિંતા હોતી નથી, વાણીની ચતુરાઇમાં મોટાઇ મનાતી હોત તો તેતર અને હાજરજવાખી જેવાં ઘણાં પક્ષીઓ હજારો પ્રકારની બોલી બોલીજાણે છે, જે લોકોમાં પૂજવાથી મોટાઇ મનાતી હોત તો પથરાઓ ઘણાય પૂજાય છે, જે ભારે ભારે દેશાટનો કરવાથી મોટાઇ મનાતી હોત તો ઘણા ખલાસીઓ જીવતાં સુધી મુસાફરીઓજ કર્યા કરે છે; જે શાલદુશાલાઓ ઝાઢવાથી મોટાઈ મનાતી હોત તો ઘણાંય રાજદ્વારનાં વાહનોપર શાલદુશાલા નંખાય છે, જે આભૂષણો પેઢેરવાથી મોટાઇ મનાતી હોત તો સોનીનો ડાખલો ઘણાંય આભૂષણનો ભાર ઉપાડે છે. આ ઉપરથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે મોટાઇ એ કાંઈ અંતરનો અદ્ભુત અને સ્વાભાવિક ગુણ છે. તેને બહારના આડંબર સાથે કરો સંબંધ નથી. કસ્તુરીને ઝાળખવામાટે કાંઈ સમ ખાવા પડતા નથી. સૂર્ય ઉગે કે નહિ તેનેમાટે મશાલ કરીને જોવાની જરૂર પડતી નથી. ચંદ્રમાની શીતલતામાટે પરીક્ષા કરવી પડતી નથી. એ સર્વ એનીમેળે યથાર્થ રીતે પ્રસિદ્ધ દેખાઈ રહે છે, તેમ મોટાઇ પણ એનીમેળે જણાઇ રહે છે. અંગારો અંધારે પડ્યો પણ એનીમેળે ઝળકે છે. હીરો પણ અંધારામાં એનીમેળે ચમકે છે, તેમ મોટાઈ પણ એનીમેળે દેખાઇ રહે છે. એક જીવતા શરીરમાં ચૈતન્ય છે કે નહિ તે જમ આપોઆપ જણાય છે તેમ મોટાઇવાળા મનુષ્યની મોટાઇ આપોઆપ જણાઇ રહે છે. આ અસાર સંસારમાં જે જે મહાત્માઓ મોટાઇથી અમર નામ રાખી ગયા છે તેનેમાટે કાણે શું પ્રયત્ન કર્યું હતું ? એ મોટાઇમાંજ સ્વાભાવિક એવો ગુણ છે કે તે એનીમેળે જણાયા કરે છે. બાલક જેવા કે ઉન્મત્ત જેવા લોકો તે મોટાઇનું સ્વરૂપ ન જાળખે તો તેથી મોટાઇને હાનિ છેજ નહિ. એ મોટાઇનો હુકા શબ્દ ઉદ્ધરતા છે. ઉદ્ધરતાવાળાનું દૃઢ્ય સંકેચિત હોતુંજ નથી. ગમે તો ઈંદ્રિયોને દમન કરતો હોય, ગમે તો બધે માથે લટકતો હોય, ગમે તો પંચાગ્નિતાપતો હોય, ગમે તો ક્ષ્ણાહાર કરી રહેતો હોય, ગમે તો પ્રતિ-

મા પૂજનમા અને ભજનમા પ્રજિતનાળો હોય કે ગમે તો પરમહસ કહેવાતો હોય તોપણ તે ઉદારતાથી રહિત હોય તો તેને નોકો મોટા માને તોપણ તે નાનોજ છે. માપસ ઉપરના આચરણથી મોટાઈ પામતું નથી પરંતુ અદરના ગુણથી મોટાઈ પામે છે, માટે તમારે જો ઇચ્છા હોય તો ગુણને ઝોળખીને નહિ કરવાનો અભ્યાસ રાખવો સપત્તિ અને સત્તાવાન થઈ મોટા થયેનો વિન્યાદિથી નાનો બને છે તોજ તે મોટા કહેવાય છે. હૃન્તરો નોકોમા મનાતો હોય, મોટા રાનુઓને જીતેવો હોય, જના પૂતળાઓ અગ્રહસ્થાનોમા મેલાયા દોય, અને મુલા પછવાડે હૃન્તરો લોકોએ જની પછવાડે સ્નાયથી ગાસુ ખેંચા હોય તેવો માપસ પણ જો સદ્ગુણની સપત્તિ નહિ મળવાથી સંકેચિત અત કરપુનો દોય તો તે મોટા નહિ પણ નાનોજ સમજવો. જના જન્મની પણ કાઢને ખખર ન હોય, જને દાઝ ઝોળખતું ન હોય, જે જગનમા રખડનો રઝળતો હોય, જે ફૂલ ફૂલ ખાતો હોય અને મુલા પછી પણ જને પરિચય વગરના લોકો અમારે તેમ. દોય તો પણ જો તેને સદ્ગુણની સપત્તિ મળી હોય અને ઉદાર થયો હોય તો તે ઈશ્વરને ઝોળખનાને અત્યંત મધિકારી મોટા છે અને તેમાજ મોટાઈ છે. આમ ખાતરી ગમ્ભીરી કે ખરેખરી મોટાઈનાળો ભવે વનમા રખડતો રઝળતો હોય તોપણ તે જગતમા પૂજ્ય તેવો થાય છે, જગતનું બધું ઝરે છે અને જગતમા પોતાની ઉદારતાનો બાકી રહી ગયેલો લાભ પરમેશ્વર પાસેથી મેળવે છે. વ્યામજી પણ તેવો બોધ આપે છે કે મહાંત સ્તે સમાચિત્તા, પ્રજાતા । મહા । તેજ કે જેનું ચિત્ત સમાન હોય અને અત્યંત ગાત દોય આ દુકા વાક્યમા સધળા સદ્ગુણો સમાઈ જાય છે અને તે ઉપરથી અમન્ય છે કે સંકેચિત દુઃખવાળા શુદ્ધ પ્રાણીઓ ગમ તેવી સત્તાનાળા હોય પણ તે નીચાજ છે અને નીચાઈના પૂર્ણપાન છે.

આના વચ । સાબળી ઉદયેગ્રહુએ મોટાઈ પામનામાટે સદ્ગુણની સપત્તિ સંપાદન કરના માડી સસારમા સુખ કીર્તિ અને મોટાઈ મેળવવાની ઇચ્છાવાળાએ એવી રીતે સાર સોનક થઈને અત કરપુ ઉદાર થવા સદ્ગુણનો અભ્યાસ રાખી મોટા થવું એજ મનુષ્યજન્મનું સાદ્દય છે તે સિનાયની મોટાઈ તાકના ઝાડ જની કે અચ્યુતરા । આકિયા જવી છે એ વાત માનામા આવે તો ભવે ન આવે તો પગિલામે પ્રત્યક્ષ જણાઈ રહેશે. (સુખ ભનતું)

પુનરુદ્ધાહવિષે વિચારના એક પત્રનો પ્રત્યુત્તર.

(નંબર પાને ૨૨૮ થી) .

આજસુધી પ્રજા ન થઈ અથવા થયા પછી મરી ગઈ ત્યારે હવે પછી થશે એની જામ તમને ખાતરી નથી થતી તેમ નહિ થાય એની પણ ખાતરી શી ? માટે એ તમારી કલ્પના ખોટી છે. અને એજ પ્રમાણે આપણી ધારણા પાર પડે એવી ન થાય અને એને મેક્ષીને ન મરાય એ પણ સંકા તમારી ખોટી છે. એ સર્વ ભવિષ્યની વાત છે ખરી પણ તેથી તેને પોતાપર નિશ્ચયથી લગાવી દેવી એ ખોટી ભૂલ છે. અને તેની ઈશ્વર કૃપાથી તમે ખાતરી કરશો ત્યારે જાણશો કે તમારી સંકાઓ સર્વ ખોટીજ હતી. પાછળ પડ્યા અને આગળ પડ્યા એ પણ સર્વ તમારા મનનીજ કલ્પના છે. બાકી કાલચક્રમાં કોઈ આગળ પણ નથી ને પાછળ પણ નથી. તમે કહો તેટલા દાખલા દઈએ કે જેને આપણે આગળ ગયેલો જાણતા હોઈએ તે પાછળ રહી જાય છે અને જેને પાછળ ગયેલો જાણતા હોઈએ તે આગળ થઈ જાય છે. કાળની ગતિ વિપરીત છે અને ઈશ્વરગતિ જાણવામાં નથી આવતી આટલામાટેજ વિપરીત થવાની સંકા મેક્ષી દેવાની જરૂર છે. ભવિષ્ય સર્વનાં આવી મળે તો વિપરીત પાગ થાય અને અનુકૂળ પણ થાય. પણ યોગ્ય પ્રસંગ હોય તો સારાનોજ સંકલ્પ કરવો જોઈએ. પ્રજા હોય તોપણ શું અને ન હોય તોપણ શું એમ કેમ થાય ? સર્વ જગતનું મંદાનુ પ્રજાથીજ છે. શાસ્ત્ર પણ પ્રજાતેમાટે અંગતિ આપે છે. નાણુસને ભવિષ્યના સુખનો આધાર અને વૃદ્ધ અવસ્થાનો વિશ્રામ પ્રજાજ છે. ત્યાંસુધી શરીર શક્ત હોય ને સર્વ ભાઈ બાપા કરતું હોય ત્યાંસુધી ખર્ચ ન પડે, પણ શરીર અશક્ત થાય અને સ્વાર્થી લોહા જ્યારે અનાદર કરે ત્યારે પ્રજાનો કેટલો ઉપયોગ છે તે ખર્ચ પડે તેમ છે અને તે જગતમાંના દાખલા ઉપરથી જ ગુણ રેશે. સુખમાં આનંદ વધારનાર અને દુઃખમાં દિસાસો દેનાર પ્રજાજ છે. નિર્વિન અવસ્થામાં ધનરૂપ અને શ્રીમંત અવસ્થાની શોભાદૃષ્ટ પ્રજાજ છે. પ્રજા ન હોય તો પુષ્કલ સપત્તિ અને મોટાં મોટાં રાજાખવનો પણ સમજાન ખરાબર છે. જે ઘરમાં બાલકોના કોમલ શબ્દો સંભળાતા નથી તે ઘર હજીજ જંગલ જેવાં જણાય છે. એક ઘાસની બનાવેલી ઝુપડી પણ પ્રજાનાં લેખ ને તે રાજમેહલ કરતાં અધિક સુખ આપે છે. અહીં જે સ્વર્ગ કરતાં અધિક સુખ આપે છે તે સ્વર્ગના સાધનનૂતન થાય એમાં આશ્ચર્ય નથી. પ્રજાના મના-

પથી ઘણાંએ પગ્મ ગતિ પામ્યા છે કપિવના ટાપથી બળી ગયેના સાઠ હ નર સગરના પુત્રો પણ પોતાની પ્રાણીન પગ્મ ગતિને પામ્યા છે તે પ્રસિદ્ધ છે જ્યાંસુધી પ્રજા હોય નહિ ત્યાંસુધી પિતૃઓ નિશ્વાસ નાખી આપણે આપણે જ્યાં ઉભા કરી નાખી અહીં કંઈ જન્મ થયો કે તરત આપણે માયે દેવ મનુષ્ય અને પિતૃનું ઋણ વળાવે છે તેમા પિતૃનું ઋણ પ્રાણ થયા પછીનું ઉતરે છે કેમકે પ્રજા શ્રાદ્ધાદિકથી પિતૃને સતોષ આપનાર વાય છે લોકમા પણ જ્યાં સ્ત્રી પુત્રનાળા હોય તેનો જટલો વ્યવહાર સચનાય અને માન મરતળો રહે છે તેવો બીજાનો રહેતો નથી એમ નિશ્ચય છે કે આ જામાથી આગળ પાક્યો જોઈએ, તે પ્રમાણે જ્યાં સુગુણી પાત્રો હોય છે તેની પ્રજા વણુ કરીને તેવાજ ગુણસ્વભાવનાળી નીવડે છે એટલે, મારી ન નીવડે, સેવા ન કરે, કે ગાળ સ્થિતિમા રહે એવી ગણના અયોગ્ય છે એમ ક રતા કાંઈક ન્યૂનતા ગ્હી કે વાગળા બરાબર ન ઉતરી તો તમારા જનાને વિશેષ વૈરાગ્યનું કારણ થઈ પડે તો તેથી પણ ગુણ અહણ ડરવો જોઈએ ચિત્તકલ્પ અને અગરાજ પ્રજા થયા પછી પણ દુષ્કિત થયા છે તેઓના જીવુ અને કલ્પ કારણ નથી છેવટ તો તેથી પણ તેમને નિરાગપ્રાપ્તિ થઈ છે એ પણ કાંઈયોડો વાત નહિ ગમે તેમ હોય તો પણ જ્યાંસુધી પ્રજા વાનાના ચાવનો હોય અને તે યોગ્ય થવાનો સભન હોય ત્યાંસુધી તેમા ઉદ્ધામી ગાંધરી એ હાથે કરીને પ્રાણનો નાગ કયા જીવુ છે માટે તમારા જવા નિરાગ્રહીએ તે કાર્ય થવા દેવુ જોઈએ એમા કાંઈ નાટકના વેશ જીવુ નથી અને હોય તો પણ નુ ? આ જગતરૂપ ગગભૂમિ મા નાટકનો વેગ ભજનનાજ આલ્યા છિયે ત્યાં પછી હવે સરમ રોની જાપનો નગ રહેતો હોય તો બીજાએ અપ્રજ રહેવુ એની ક્યાંઈ આજ્ઞા નથી જમ જમ પ્રજાની વૃદ્ધિ તેમ તેમ સુખનો વવારો અને પિતૃને વધારે સતોષ વવાનો અભવ છે જગતમા કેહેનાય છે કે એકવી બે ભવા ગૃહસ્થાશ્રમ થયા પછી પણ પ્રજા ન થાય તો પછી દેનાનીન વાત ગઈ કેહેનાય પણ તેટલામાટે તે ૥ સમવને મૂનમારી ઉપેડી નાખ્યો એમા કાંઈ જાતનું જ વ્યાણ નથી હમણાં જો ભૂન કરો તો પછીથી પિતૃ તો પછી પણ તમનેજ નિશ્વાસ નાખના પડશે માટે તેવો વખત ન આવવાને માટે જગતની અને શાસ્ત્રની રીતિને માટે પ્રજાની જરૂર છે અને તે યોગ્યતાવાળીજ નીવડશે એમ નિશ્ચય ગાંધ્યો નિશ્ચય માગે હોય તો પગિપામ પણ આરૂ આવે છે

સ્ત્રી અને ધન છે તે કુસપત્ન કારણ છે તે વાત ખગી છે એ બે પદાર્થ અતિ મોહક છે સહોદરોના સંકળાયેના મન બુદ્ધ પાડનામા તે પથ્થરની

વસ્તુ જાય તેથી પ્રેમનો ભંગ થયો કેહેવાય નહિ. પ્રેમ વસ્તુ ગમે તે હોય પણ તે જીવતાં સુધીજ હયાત છે અને એક પાત્રનો અભાવ થતાં બીજા પાત્ર ઉપર લાગેછે એવીજ માયાની વિચિત્રતા છે. ઘડો કુટવાથી તેમાંના જલમાં પડેલું પ્રતિબિંબ જમ કુટી ગયું ભાસે છે અને લુગડું ફાટવાથી તે ઉપરનું ચિત્ર જમ ફાટી ગયું લાગેછે તેમ પ્રેમનું પાત્ર અદૃશ્ય થવાથી પ્રેમ ભંગ થયો જણાય છે, પણ ખરૂં જોતાં તેમ કાંઈ નથી. કેમકે ગયેલાં પાત્રના સ્મરણરૂપે તમને જ કાંઈ થાયછે તે તેની હયાતી સૂચવે છે, અને તેને અભાવે બીજા પાત્ર ઉપર બંધાશે એ વળી બીજો દાખલો છે. દૃઢ પ્રેમના ભંગવિષે જ શ્લોક ટાંક્યો છે તે આવાં પાત્રને લાગુ પાડવાનો નથી. † આફી તેમાં લખેલી બાબત ઘણે અંશે મળતી આવેછે તમે પ્રેમને સ્વાર્થરૂપ ગણો કે ગમે તે ગણો તે તમારા અનુભવની વાત છે. તેથી બંધનજ થાય છે એમ જણાવવા બંધનનાં સ્વરૂપ સંતિ એ શ્લોક લખ્યો તેનો સાર એમ સમજવાનો છે કે ભ્રમર જમ કમળમાં અતિ આસક્તિ પામી જઈ નિષ્ક્રિય થઈ જાય છે તેમ પ્રેમ થવાના પાત્રમાં અતિ આસક્ત થઈ જવું નહિ. અમને ‡ એમ ખાતરી છે કે ભ્રમર તો એક સાધારણ કીટ પ્રાણી છે એટલે તેને પોતાના હાનિ લાલની ખબર નથી. આપણે તો મહા ચતુર મનુષ્ય જાતિ તે કેમ એવી ભૂલ કરીયે? તમે જાણો છો કે પદાર્થો અથવા ગુણો બંધન કરનાર છે નહિ. માત્ર પોતાનો અવિવેક બંધન કરનારો છે. વિવેક હોય તો જ વસ્તુ હજારો બંધનથી બંધાતી નથી તેને કોણ બંધનાર છે? જૈન ઇંદ્રિય શાસ્ત્રાણિ જૈન દહતિ પાવકઃ । (એને શસ્ત્ર છેલ્લે નથી અને પાવક બાળતો નથી) એવા ભગવદ્ વચન પ્રમાણે આત્માને કશું બંધન નથી; તેને તમે દેહાધ્યાસથી બંધનવાન માનો છો. વ્યવહારદૃષ્ટિમાં તો એમજ દેખાશે કે પવિત્ર પ્રેમના બંધનથી જ નથી બંધાયો તેજ બંધાયેલો છે અને જ બંધાયેલો છે તેજ બંધાયેલો નથી. વ્યવહારને અંગે આ બંધન અનુપયોગી હોય તો વ્યાવહારિક સઘળા ધર્મો પાતળા પડી જાય. માટે પરમાર્થની વાત વચમાં નાંખીને ડોળણ કરવામાં ડોળણજ છે. એ બંધનપણું જો વિચાર વગર કરવામાં આવે તો તે બંધનરૂપ થઈ જાય છે. જ ક્રિયામાં ઘણા ગુણ હોય તેમાં થોડા દોષ હોય તો તે ઉપર સમયપરત્વે નજર કરવી નહિ અને ઘણા દોષ હોય ને થોડા ગુણ હોય

† એકજ પાત્ર પ્રેમપાત્ર થઈને અપ્રેમપાત્ર થાય તો પાછું પ્રેમપાત્ર થવામાટે આ વા-
ક્ય લાગુ પાડવાનું છે તો તેવો કાંઈ આહી પ્રસંગ નથી.

તો તે ઉપર કારપુપરત્વે નજર કરવી જોઈએ તમે બુદ્ધિમાન અને નિ
ચારવાન છો એટલે જ્ઞાનવાનના જની વાતો કરો છો જેને તમે જનનરૂપ
વૃથા કહ્યો છો તે પ્રેમ બીજા દેટવાક જનનને કાપનાર થઈ પડે છે ત્યાં
તેટલે અરો તેનો શુભ પણ ગ્રહણ કરવો જોઈએ

અમને ખેદ એ વાચ છે કે 'શોક શાનો કર ?' જન્મ્યુ તે જન્મનુજ છે,
સુખ દુઃખ આપણા હાથમા નથી' એમ લખ્યો છો તોપણ જાણે તે ઉપ
રથી લખતા હો તેમજ જણાય છે, નિકર તમને વ્યવહાર વિચિત્ર વાગી
ખેદ કેમ વાચ ? આપણે પણ એ / વર્મનાળા હોવાથી જે ખેદ કર્યો તે સાન
વૃથા છે ખેદ કરનારી ધુમાડાના બાચકાની પેઠે કહુ હાથમા આનનાનુ ૧થી
અને સમજણ સર્વ મિથ્યા વાચ છે સરીર વારણ કર્યું તેને તે સખધી સુખ
દુઃખ હવે શોક સર્વ મમત્તથી આવ્યા કરે છે તેમા આસજ્જ ન હોય એજ તેનું
આસડ છે વ્યવહારમાત્ર સ્નાર્થપર છે માટે ક્યાં તે નિચિત્ર પણ લાગે અને
ક્યાં તે મરાખર પણ લાગે પણ તેટલા માટે સ્નાર્થજગ કરવો એ તો કાંઈ
જવી તેવી જૂન ગણાય નહિ વ્યવહારને જાણનારા તો સ્નાર્થમા તત્પરતા-
વાળાનેજ યેષ ગણે છે તમે નજર આગળ હજારો સખનીઓને દુઃખમા
દેખી દુઃખી થઈ તેની લાગણીથી તમારૂં અસારમા કેહેનાતુ સુખ ઓડી
દેરો તેથી હુ ક્ષણ થશે? તેથી કાંઈ તમને થતો ખેદ સાત થરો નહિ તેમ
જ સખધીઓને દુઃખ છે તે પણ મટરો નહિ એમા ઉવડુ માંદકુ કા
ઢતા ઉટીયુ પેઠા જુ પરિણામ જનરો તે એ કે જાણને માટે તમે ખેદ
કરો છો એના તમારા સગધોઓ તમને સુખમા જોઈને કાંઈ સતોષ
પામવાના હશે તે તમને દુઃખમા જોઈ પોતાના નિત્યના દુઃખમા વવારો
કરશે કેમકે તમે જ માગ લેનાના છો તે તેઓની દૃષ્ટિમા દુઃખરૂપ લાગે
છે અવગત બાળક જનના જુ છે ખરૂં પણ તેમ જીતે પણ તમે તેઓને
સતોષ આપનાર વગો એ યોડે પ્રયત્ને ઘણુ સાડ ક્ષણ છે એક દુઃખી હોય
તેને પછનાડે બીજા દુઃખી કેહેનારી પેનાનુ દુઃખ કાંઈ આજુ થઈ જતુ
નથી ત્યારે પછી એ દુઃખિત સ્થિતિમા બીજો રો શુભ છે કે તેને અગી
કાર કરવી? ધડિકમા મામારિક સ્થિતિને દુઃખરૂપ ગણો છો, ધડીમા
તેને સુખરૂપ કહી લખો છો, માટે જો દુઃખિત ગણુતા હોય તો બીજા
દુઃખિત છે અને તમે સુખમા પડો છો એ વાત ઉડી જવાથી ખેદ કરવાનું
કહુ કારણ નથી, અને સુખરૂપ ગણુતા હો તો બીજાના સતોષ માટે અ

પ્રકારનું છે. હું છ શાસ્ત્ર ભણ્યો છું, હું વધાને હરાવું તેવો છું, મારા જેવો કોઈ વિદ્વાન નથી, મારા જેવો કોઈ સમજુ નથી. મારા જેવો કોઈ હાર્દ જાણનાર નથી, હું ગુરુ છું, હું આચાર્ય છું, હું નાટકચેટક જાણું છું, હું મહંત છું, હું માનવા યોગ્ય છું, હું વકીલ છું, હું સોલિસીટર છું, હું સિવિલસરવિજ્ઞ છું, હું મેડિકલ કોલેજમાં પાસ થયેલો ડાક્ટર છું, હું જરીફ છું, હું જગોલ્લેક્ષી છું, હું ભૂગોલલેક્ષી છું, હું પ્રિન્સીપાલ છું, હું એડિટર છું, કે હું જડજ છું એમ અહંકાર આણવો તે અવિદ્યાભિમાન કેહેવાય. ઉપર જે અભિમાન શબ્દ કહ્યો છે તેનો અર્થ પણ મમતાજ થાય છે. આવી રીતે આ મમતા અને અભિમાન સર્વ દુઃખનું મૂળ છે, માટે તેને ટાળી નાંખવાં જોઈએ. કદિ કોઈને શંકા થાય કે એ મમતા ટાળવી તો ઘણી કઠણ છે તે કેમ ટાળે ? તો તેનું સમાધાન એ છે કે ઉપાય કરવાથી તે પણ ટાળી શકે છે. જેમ એક જાણનાર નહોતો હોય તેમાં કાંઈ પદાર્થ કે જીવજંતુ ભરાઈ રહેલો હોય તે એનીમેલે તો કેમેય નીકળે નહિ પણ જો તેને ખૂબ જોર લાગે ને પાણીથી કે લાકડીથી ડેલાય તો નીકળે તેમ આ મમતારૂપ કાર્યાભિમાન ટાળવામાટે કારણ અભિમાન ગ્રહણ કરે તો તે ટાળી જાય. હું બ્રહ્મ છું, મારે વર્ણ કે આશ્રમ નથી, અને ઇન્દ્રિયાદિકનો સંગ નથી તો અભિમાન કેમ ઘટે ? એમ જે જાણવું તે કારણ અભિમાન કેહેવાય. કહ્યું છે કે—

न त्वं विप्रादिको वर्णो नाश्रमी नाक्षगोचरः ।

असंगोसि निराकारो विश्वसाक्षी सुखी भव ॥

બ્રાહ્મણ આદિ વર્ણ તું નથી, બ્રહ્મચાર્યાદિ આશ્રમ તું નથી, તું ઇન્દ્રિયોથી જણાતો નથી, તું અસંગ છે, તું નિરાકાર છે, અને સર્વનો સાક્ષી છે માટે સુખી થા.

સારાંશ કે ઉપર પ્રમાણે પોતાનું સ્વરૂપ ઓઝસી કાર્યાભિમાન પણ ઉપાયો કરવાથી ટાળી શકાય છે. સર્વ વિદ્યા ભણવી, કવિતા કરવી, ચાતુરી દેખાડવી, એ મારો ધર્મ નથી પણ બુદ્ધિનો ધર્મ છે એમ જાણવાથી વિદ્યાનું અભિમાન ટાળે છે. વિદ્યાવડે ધન આદિક મળે તો પ્રારબ્ધપ્રમાણે મળે છે એમ વિચાર કરવાથી તે વૈભવનું અભિમાન ટાળે છે. શિષ્ય લોકો ગુરુ માને છે તે શરીરને માને છે, તેને બોધ પણ શરીરવડે થાય છે, તે સેવા પણ શરીરની કરે છે, એમાં મારે કશો સંબંધ છે નહિ એમ વિચારવાથી ગુરુપના-

आदिनु अभिमान टाळी शक्या छे एम ने एम जे काई अभिमान करवानो गुण के पदार्थ होय तेनो पोतामा आरोप न करवो ए ते अभिमान मटवानो हेतु छे

खाळना नळामा खजुरा भराणो होय ते काढवानेमाटे साणशीथी तेने ताणीने खेचीये तो तुटी जायछ पण नीकळतो नही, पण जो दीवो के अगारो तेनी पासे धर्यो होय तो तेना तापथी एनीमेळे तरत नीकळी जाय तेनी रीते तघळा अभिमान आ खाळरूप देहगा खजुरारूपे भराई वेढा छे तेने जोर करीने ताणीये तो नीकळे नहि पण जो कारण अभिमानरूप दीवो ग्रहण कर्यो होय तो बीजा अभिमान तरत टळी जायछे कार्य अभिमान नीकळी गया पछी कारण अभिमानने पण मेळी देवु, केमके तेने कार्य अभिमान काढवा माटेज ग्रहण करवामा आवेछे जेम वरमाथी कचरो का ढवासारु सावरणी लेवी पडे पण कचरो नीकळी गया एटले पछी सावरणी ने पण मेळी देवी जोड़ए केमके ते कचरो काढवामाटेज लेवी पडेछे तेम कारण अभिमान कार्याभिमान काढवाने लेवु ने पछी ते नीकळे एटले मेळी देवु आप्रमाणे जे कार्याभिमानने टाळता नथी तेमज जे विद्यानां अभिमानने टाळता नथी ते महा दुःख भोगवे छे अने एटलाजमाटे वणु छे के ममता छे तेज सब दुःखनु मूळ छे

कि मंडनं साक्षरता मुखस्य
सत्यं च किं भूतहितं तदेव ।
त्यक्त्वा सुखं किं स्त्रियमेव सम्यक्
देयं परं किं त्वभयं सदैव ॥ २२ ॥

अर्थ

शिष्य-मुखनु घरेणु शु केहेवाय ?

गुरु-साक्षरता

शिष्य-सस शु केहेवाय ?

गुरु-जे सर्वना हितरूप होय तेज

शिष्य-शु त्याग करवाथी सुख छे ?

गुरु-सारी रीते स्त्रीनो त्याग करवाथी

શિષ્ય-ઉત્તમ દાન કયું કેહેવાય ?

ગુરુ-જે નિરંતર અભય છે તે.

ટીકા.

સાક્ષરતા એ મુખતું ઘરેણું છે. અનેક પ્રકારની વિદ્યા મળીને હુશિયાર થવું એનું નામ સાક્ષરતા કેહેવાય છે. બોલવાટાણે તે સાક્ષરતા જણાઈ રહે તેથી તે મોઢાંને શોભા આપે છે. એ સાક્ષરતા કરતાં પણ બ્રહ્મવિચારમાં કુશલ થવું એ ઉત્તમ સાક્ષરતા છે. બ્રહ્મના નામસાહિત મુખેથી અહંબ્રહ્માસ્મિ એમ દૃઢઅનુભવપૂર્વક ઉચ્ચાર કરવો તે મોઢાની શોભા છે. વાકી બીજા વાળીના વિલાસમાં મોઢાની કાંઈ શોભા નથી. બ્રહ્મવિચારના ઉચ્ચાર અને તે વિદ્યાવિના બીજું જે કાંઈ ઉચરવું તે મિથ્યા છે. અને ઇટલાજમાટે સાક્ષરતાને મુખતું ઘરેણું કહ્યું. વાકી કોઈ સોનારૂપાના ઘરેણાં હોય તો તે શોભા નહિ પણ કેવળ ભાર સમજવો.

ભૂતપ્રાણીનું જેથી હિત થાય તે સત્ય કેહેવાય. સાચું બોલવું એ સંસારમાં સસ્ય કેહેવાય છે પરંતુ ઈથી પણ ઉત્તમ એજ કે જેથી પ્રાણીઓનું હિત થાય. સંસારમાં કોઈ વિષયભોગ મળે કે અન્નાદિક મળે તે હિત કેહેવાય છે પણ સ્વરૂં જોતાં તો તે અહિતરૂપ છે. સ્વરૂં હિત તો સંસારથી જેવડે મુક્ત થવાય તેવા ઉપાયનું નામ કેહેવાય. માટે સંસારનાં દુઃખથી છુટવામાટે પોતાનું રૂપ ઓઠણી ઉત્તમ જ્ઞાન સંપાદન કરી જીવન્મુક્ત થવું એજ સસ્ય છે. વાકી વાળીથી બોલવું એ સસ્ય મિથ્યા છે, કેમકે વિચારિયે તો વાળી પોતે મિથ્યા છે. ઇટલામાટે કોઈને સાચો બોલ કેહેવો હોય તો મુક્તિ મળે તેવો ઉપદેશ કરવો.

આગળ સ્ત્રીનું રૂપ કેહેવામાં આવ્યું છે. એવી સ્ત્રીને સારી રીતે તજી દેવાથી સુખ થાય છે. પોતાને પરણેલી હોય ને આગળ લખ્યાપ્રમાણે દુષ્ટ સ્ત્રી હોય તો તજી દેવી ત્યારે પરસ્ત્રી તજવી એમાં તે સંદેહ શાનો ? પોતાની સ્ત્રી સર્વગુણસંપન્ન હોય તોપણ વિષયોમાં નજર રાખી અતિ આસક્તિ વાંધવાથી દુઃખ થાય છે. વાકી વિષયની વાંછાવિના ગૃહસ્થ હોય તેમણે કલ્યાણના માર્ગમાં વિરોધ ન આવે તેમ પોતાની ગૃહણીમાં અનુરક્ત રહેવું ગૃહસ્થાશ્રમમાં ઘટે છે. પણ જેણે સંસાર ત્યાગ કર્યો હોય તેને તો સ્ત્રીની આકૃતિનું દર્શન પણ વરજેટલું છે. એમને તો પોતાની હોય તે પણ પારકી વરોવર છે. શરીરથી ત્યાગ કર્યો હોય તે ત્યાગ ન કેહેવાય, પણ મનથી કર્યો હોય તે સ્વરો

ત્યાગ કેહેવાય માટે સુખની ઇચ્છા રાખનારાએ મનથીજ સરો ત્યાગ કરવો જોઈએ મનના લાગવછી ઉપરનો ત્યાગ સફલ થાય છે

નિરતર જે અભય આપવૂ એજ ઉત્તમ દાન છે કોઈપણ પ્રાણિનો પ્રાણ જવાનો વચ્ચત્ત હોય અથવા તેને માથે કોઈ મોટી આપત્તિ આવી પડે તેમ હોય તો તેમાથી તેને ડગારવો અને ફરીને તથી સ્થિતિમાં ન આવે તેવું કરવું એ અભયદાન કેહેવાય છે અનેક પ્રકારની વિદ્યા છે તે વિદ્યા બી જાને શીખવવી જેવી જીવે લાસુથી તે તે વિદ્યાવહે કમાઈ પ્વાય એ પ્રમાણે વિદ્યાનું દાન દેવું એ પણ અભયદાન કેહેવાય છે પરતુ એ કરતા પણ વધારે 'આનંદ દાયક દાન મુક્તિનું કેહેવાય છે, કેમકે મુક્તિ પામ્યા પછી કોઈ વાતનો ભય રહેતોજ નથી ને સસારના જન્મમરણ ટઢી જાય છે માટે જેઓ અભયદાન આપવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેમણે કોયવી ન ચોરી શકાય ને કોય દિવસ ન રૂટે એવી મુક્તિનું દાન આપવું વીજુ જે કાંઈ આપવું તેને માથે ભય છે પણ મુક્તિને માથે ભય નથી એ સદાય નિર્ભયજ કેહેવાય છે જેને અભયદાન લેવું હોય તેણે પણ યોગ્ય સત્પુરુષ પાસેથી મુક્તિ થાય તેવુંજ લેવું તે શિવાય વીજા દાનમાં સદાય ભયજ ભરેલો છે

कस्यास्ति नाशो मनसो हि मोक्ष

क्व सर्वथा नास्ति भय विमुक्तौ ।

शल्य पर कि निजमुखतैव

के के उपास्या गुरवश्च वृद्धा ॥ २३ ॥

અર્થ

શિષ્ય-કોનો નાશ થવાથી મોક્ષ થાય ?

ગુરુ-મનનો નાશ થવાથી

શિષ્ય-કોઈપણ દિવસ કયા ભય નથી ?

ગુરુ-મુક્તિનેવિષે

શિષ્ય-અતિ શલ્ય શું કેહેવાય ?

ગુરુ-પોતાનું મૂર્લ્લપણ

શિષ્ય-ઉપાસના કોની કરવી ?

ગુરુ-ગુરુની અને વૃદ્ધજનોની

ટીકા.

મનનો નાશ થવાથી મોક્ષ થાય છે કેમકે ન હોય ને ન ઇચ્છું હોય તેવું પણ મનજ ઉત્પન્ન કરેછે. હર્ષ, શોક, પાપ, પુણ્ય, સ્વાર્ગ, નરક, વંધ, મોક્ષ એ આદિ અનંત વિકારો મનના છે એ મન ટળે એટલે પછી મોક્ષ કોને જોઈએ? કેમ કે આત્મા તો પોતે નિત્યમુક્તજ છે. એ નિત્યમુક્ત આત્માને મન પોતાને વંધને વંધન માને છે વાળો આત્માને તથા વંધન નથી. જેમ કોઈ માણસને જીવ આઘ્યા હોય તેમા માકર સ્વાદા આપી હોય તો તે માકર મીઠી બતાવવા તાવના જોરથી કડકી લાગેછે, પણ તાવ ન હોયતો માકર તો સ્વભાવે મીઠો જ છે. તેમ મનભેલીધે આત્માને વંધન ગણાયછે પણ મન ટલ્યું એટલે આત્મા સ્વભાવે મુક્તજ છે. માટે એ મનને ટાલ્યું જોઈએ. પેહેલાં મનના ધર્મ સંકલ્પવિકલ્પને ટાલવા પછી સંયમન કરવાથી મન વશ થાયછે. ત્રાર માત્રિકાએ પુરક, ત્રાર માત્રિકાએ કુંભક અને ત્રાર માત્રિકાએ રેચક એ પ્રમાણે પ્રાણાયામથી પ્રણવ સાધવો તે સંયમ કેહેવાય છે. એ પ્રમાણે સંયમ કરવાથી એનીમેલે મન નાશ પામેછે. જેમ કોય સર્પ હોય તેના દરમાં તેલ ડાકાળીને રેડ્યું હોય તો તે તરત મરી જાયછે તેમ ત્રાર ત્રાર માત્રિકાથી પુરક, કુંભક અને રેચક પ્રાણાયામથી પ્રણવ સાધતાં મન નાશ પામેછે. પણ આ વાત પોતાની મેલે સમજાવી કંઠળ છે તેથી કોઈ મનને મારી જાળનાર સત્પુરુષ પાસેથી તે શીખવું જોઈએ. સંકલ્પ વિકલ્પ ગયા એટલે મન મરેલું છે. ગુરુકૃપાથી મનને માર્યું કે પછી મોક્ષજ છે, અને એટલામાટે મનના નાશથી મોક્ષ છે એમ કહ્યું છે.

મુક્તિને વિષે કાંઈ ભય નથી. તે શિવાયના જેટલા પદાર્થ કે જેટલાં ઢેકાણાં છે તેમાં ભય છે. કેમકે જેને વિષે પામવાપણું છે તેમાં ભય રહ્યો છે અને એ ભય મુક્તિનો સિદ્ધાંત થયેથી નાશ પામેછે. જન્મમરણનો ભય પણ પછી રહેતો નથી એ મુક્તિ થવાને ઉત્તમ જ્ઞાન સંપાદન થવું જોઈએ. એ જ્ઞાન પોતાની મેલે પ્રાપ્ત થતું નથી, માટે ગુરુપાસેથી તેનો વોધ લેવો જોઈએ, કેમકે એ કાંઈ ક્રિયાથી પ્રાપ્ત નથી થતું. શ્રી ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે કે 'યતો વાચો નિવર્તેતે તદ્વામ પરમં મમ ।' જેથી વાણી વિરામ પામે છે તે માત્ર પરમ વાપ છે. આ પ્રમાણે મન અને વાણી જેને ન પોચે એ સ્વરૂપને પોતાની મેલે ઓઢવીને જ્ઞાન મેઢવાતું નથી માટે ગુરુના વોધ દ્વારા મેઢવીને પછી જેમાં કશો ભય નથી એવી મુક્તિ સંપાદન કરવી.

પોતાની મૂર્ખતા એ મોટું શલ્ય* છે અનેક પ્રકારના સસારમા શલ્ય છે તેના કરતાં મૂર્ખતા એ મોટામાં મોટું શલ્ય છે કેમકે વીજાં શલ્યથી તો થોડું દુઃખ થાય છે પણ આ મૂર્ખતારૂપ શલ્યથી તો અનેક જાતિના દુઃખ થયા કરે છે મહા ઢાહ્યો પુરુષ સારા શાસ્ત્ર ભણ્યો હોય ઇતિહાસ જાણતો હોય, મહા ચતુર કહેવાતો હોય, રસાયન જાણતો હોય કે વિદ્વાન કહેવાતો હોય પણ વ્યાસુધિ પ્રહ્લવિદ્યા ન જાણી હોય ત્યાસુધી તે મૂર્ખ કહેવાય છે પ્રહ્લવિદ્યાના જ્ઞાનવિના પોતાનું સ્વરૂપ ઓઝણાતું નથી તેથી અનેક દુઃખ અને ઉપાધિ ભોગવવી પડે છે અને ગમે તેવું ઢાહાપણ કે વીજી વિદ્યાઓ શિખવામાં આવી હોય પણ તે તેવલતે અઢગી થઈ રહે છે માટે ત્રીજી વિદ્યા કે ચતુરાઈથી સસારમા ઢાહ્યો કહેવાતો પુરુષ પ્રહ્લવિદ્યા ભળીને પોતાનું સ્વરૂપ ન ઓઝણ્યો હોય તો તે મૂર્ખ છે અને એવા મૂર્ખને પોતાની મૂર્ખતાથી મધલે ઢેકાળે દુઃખ જ જોવામાં આવે છે કહ્યું છે કે—

અજ્ઞસ્ય દુઃસ્વોધમય જ્ઞસ્યાનદમય જગત્ ।

જે અજ્ઞાની છે તેને આ જગત્ દુઃખના ઢગલારૂપ છે અને જે જ્ઞાની છે તેને આ જગત્ આનદમય છે

આ પ્રમાણે જેને જ્ઞાન નથી તે મૂર્ખતાથી દુઃખ ભોગવે છે અને એ દુઃખનો આરો આવતો નથી તેથી તે મોટા શલ્ય કરતા પણ મોટું શલ્ય છે જો જ્ઞાન વધુ હોય તો એ શલ્યનો નાશ થઈ જવાથી સુખ મળે છે માટે એ મૂર્ખતા મટાડીને જ્ઞાન સપાદન કરવું જોઈએ પોતાની ચતુરાઈનો કે ત્રીજી હારની ભાષા ભણાના કે બુદ્ધિની ચચલતાનો ઉપયોગ પણ છે કે જે જાણવાનું છે તેને જાણી લેવા તરફ પોતાની વૃત્તિ વાઢવી જો મનુષ્ય યત્ન કરે, અનેક સાધનો ઝાઝા અને ત્રીજી વિદ્યાની તથા બુદ્ધિની સહાયતા કરતાં જ્ઞાન તરફ લક્ષ ન લાગ્યું તો તે સઘળા નિષ્ફળ ગયા વરોવર છે કેમકે ફરી ફરીને તેનો યોગ નહિ થાય કે અવિચારૂપ શલ્યનો નાશ કરી શકાય

ગુરુ† અને વૃદ્ધજનોની ઉપાસના કરવી જોઈએ ગુરુ અનેક પ્રકારના કહેવાય છે પોતાને ઉત્પન્ન કરનાર પિતા ગુરુ કહેવાય, વેદ અને વિદ્યાનું અધ્યયન કરાવનાર ગુરુ કહેવાય અને સસારના વધનથી છૂટી જવાય તેવું જ્ઞાન આપનાર ગુરુ કહેવાય વ્યવહારની રીતિમા અને પરમાર્થની રીતિમા એ સઘળાની ઉપાસના એટલે સહુસહુની યોગ્ય સેવાચાકરી કરવી જોઈએ

* ધાનનું ફઠ કે ગાઢા કે ડાકડાનો ફાસ વાગે અને તે નાકલે તેમ જોય તે શલ્ય કહેવાય

† કેટલાક સસારને પણ ગુરુપદમાં ગણે છે

તેમજ જે પોતાથી વિદ્યામાં અધિક હોય, દ્રવ્યમાં અધિક હોય, ગુણમાં અધિક હોય, કુળમાં અધિક હોય, અધિકારમાં અધિક હોય અને વયમાં અધિક હોય તે સઘળા વૃદ્ધ કેહેવાય. તેમને યથાયોગ્ય સ્નેહ અને વ્યવહારના સંબંધ પ્રમાણે ચાકરી, વરદાસ કરવી જોઈએ. ગુણથી, વયથી, વિદ્યાથી, કુળથી, અનુભવથી, ધનથી અને વીજા અનેક પ્રકારથી એક માણસ વૃદ્ધ હોય તો તે પેહેલાના કરતાં વધારે માનને યોગ્ય છે. એવા અનુભવિ પુરુષોના વિચારો, તેની વાતો અને તેના દેખાવો વોધ લેવાલાયક હોયછે. અને એટલા માટે ગુરુઓની અને વૃદ્ધોની સેવા કરવાનું કશું છે.

કે કે હ્યુપાસ્યા ગુરવશ્ચ વૃદ્ધાઃ । આ વાક્યનો ઉપરપ્રમાણે અર્થ વિસ્તારી વીજી રીતે નીચે પ્રમાણે લખીએ છીએ.

વૃદ્ધ એવા ગુરુનું સેવન કરવું. ગુરુ વૃદ્ધ કહ્યા તેથી એમ ન સમજવું કે વીજા જુવાન ગુરુ પણ હશે પણ તેનું સમાધાન આપ્રમાણે છે. એક પિતા, વીજો કુળગોર, ત્રીજો વિદ્યાગુરુ, ચોથો મંત્રગુરુ અને પાંચમો, બ્રહ્મગુરુ [જ્ઞાનગુરુ] એમ પાંચ પ્રકારના ગુરુ કેહેવાય છે જેમ ગુરુ પાંચ છે તેમ શરીરની અવસ્થા પાંચ છે. તે દરેક અવસ્થાનો પિતા ગુરુ, પૌગંડ અવસ્થાનો કુળગોર ગુરુ, કિશોર અવસ્થાનો વિદ્યા આપનાર ગુરુ, યુવાવસ્થાનો મંત્ર આપનાર અને વૃદ્ધાવસ્થાનો બ્રહ્મને ઓઝણાવનાર ગુરુ. આપ્રમાણે પાંચ ગુરુ કેહેવાય છે. પિતાએ સર્વ સાધન કરી શકાય એવો દેહ આપ્યો અને જન્મ્યાપછી પણ તેને પાઠી પોશી મોટો કર્યો માટે તે ગુરુ કેહેવાય છે. પણ તે ગુરુએ દેહ આપીને સંસારના દુઃખમાં નાંખેછે. કુળગુરુ એ અનેક કર્મના અધિકારી કરી વર્ણપ્રમાણે કર્મ કરાવી તેના બંધનમાં નાંખેછે, વિદ્યાગુરુ એ વિદ્યા ભણાવી પણ અજ્ઞાન ટલે એવી ન ભણાવી તેથી અજ્ઞાનના બંધનમાં નાંખેછે. મંત્રગુરુ એ કાન ફુકીને પોતાના મતમાં લાવીને વીજા દેવમાં દ્વેષવુદ્ધિ કરાવી આઢે માર્ગે અથડાવેછે. એપ્રમાણે એ ચાર ગુરુ તો હલટા અવિદ્યામાં નાંખેછે તેથી તે કલ્યાણ થવા દે નહિ. પરંતુ પાંચમા ગુરુ જે બ્રહ્મગુરુ (જ્ઞાનગુરુ) છે તે તો ઉત્તમ જ્ઞાન આપી સંસારનું બંધન કાપી ત્રિજસ્વરૂપ ઓઝણાવી મુક્ત કરેછે. માટે આવા ગુરુ તેજ વૃદ્ધ ગુરુ કેહેવાય. માટે તે બ્રહ્મ જાણનાર વૃદ્ધ ગુરુની શુદ્ધમનથી સેવના કરવી. પેહેલા ચાર ગુરુઓ છે સ્વરા પણ તેનાથી સંસારના બંધનથી છોડાવી શકાય નહિ. બંધનથી તો બ્રહ્મગુરુ મળે સારેજ છોડાવેછે.

(અપૂર્ણ.)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૮ મું.

આશિન, સપ્ત ૧૮૮૬.

અંક ૧૨ મો.

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

કેશ-નિલેશ કેમ થાય ?

મદાક્રાંતા

સારા સારા કુવ સકવ તે નાશ પામી ગયા છે,
ભારે ભારે ભુનન સધળા ધૂળવાણી વયા છે,
પૂરે પાપે પરમ સુખના સાધનો સકડાય
આ સસારે અણસમજણે ક્નેશવિરોધ થાય,
વિવા વઠે વિનય નિસરે બોવમા રોધ આવે
આધિવ્યાધિ પ્રતિદિન વધે અજ ભાવે ન ભાવે,
શ્રીમતાર્થ સુખ કુશનતા થાય જોતા વિદાય,
આ સસારે અણસમજણે ક્નેશવિરોધ થાય
કામક્રોધે કપટ કરતા લોભમોહ લઢાય,
શાણા રાણા સુભગ નરની હાય તૂટે સકાય,
કાયામાયી કનકનરણી કાતિ ને શાતિ નય,
આ સસારે અણસમજણે ક્નેશવિરોધ થાય
સભારોને યદુકુવ અને કૌરવો પાડવોને,
એની સત્તા ધન જન વિષે હાય સદેહ કોને ?
નાના મોટા કુશન નર જો બ્રાતિ ભૂતે ભરાય,
આ સસારે અણસમજણે ક્નેશવિરોધ થાય
જ્ઞાના છે આ વન જન ધરા સ્વમના ખેવ જના,
વાડી ॥ડી સગસ ભુવનો સવ સમધિ તેવા,
હુ માડુ એ પરમ મમતામાહિ મિથ્યા મરાય,
આ સસારે સમજણવડે ક્નેશ નિ રોધ થાય

સોરઠા

પૂજવે નિજ જાય, પણ પૂજી જણે નહિ,
નીચી ડોક ન થાય, તે પથ્થરના પૂતળા

ખટરસ ખાંતે ખાય, ખવરાવી જાણે નહિ;
 ઘીઠે સિંહ ધરાય, તે અંતકને કામના.
 પેરે પોતે હીર, દોરો દધ શકતા નથી;
 ફેરે ઢાણ અમીર, તે ટેકા તાપ્પૂતને.
 ઊપરથી શણુગાર, અધિક કરે છે ઓપતા;
 દારાના દરખાર, ડોસા જવા જાણવા.
 પોતે પેરે ચીર, લીર ન આપે અન્યને,
 શોભે ભલે શરીર, ઓડાંના અવતારનાં.
 ઊઝાં રાખે અંગ, જોખન-ધનના જોરથી;
 સાધે નહિ સત્સંગ, સારાં તે કરતાં શરૂ;
 આગળ વધવા ધાય, ધન જોખન અધિકારમાં;
 કેવળ સ્વાર્થ સધાય, ઝાડ ગણો તે તાડનાં.
 જીવે સાંભળે તોય, નહિ બોલે ચાલે કશું;
 તે માનવ નહિ હોય, અપ્પૂતરાના ચાડિયા.
 ભાવે ન ભજે રામ, માનવતન મળવા છતાં;
 તેજ મૂર્ખના જન્મ, જન્મે મરવા કારણે.
 કેશવ હરિની હાય, જે સેવા કરતા નથી;
 સુખિયા ક્યાંથી થાય, આંહિ અને પરલોકમાં.

वे रसमां न बुज्यो ते तयो.

જગતમાં આપણો ઉદય થાય એવી ઈચ્છા કરનારા લોકો અસંખ્ય છે પરંતુ ઉદયને વિરોધ કરનારા શત્રુને તાણે થઈ જાય છે તેની ઠાઠને ખખર પડતી નથી એ આ અશ્વરી ઇંદ્રજાળનો કાઈ જોવો તેવો ચમત્કાર નથી. રસ શબ્દની પ્રવૃત્તિ ઘણે ઠેકાણે થાય છે. ખાવાના પદાર્થોમાંથી અનુભવાતા મધુરાદિ છ રસો, જોવા સાંભળવા વિગેરેથી અનુભવાતા શૃંગારાદિ નવ રસો, અને પ્રવાહરૂપ પદાર્થોરૂપે વપરાતા રસો શિવાય પણ રસ શબ્દની પ્રવૃત્તિ ઘણા વિષયોમાં થાય છે. એ સર્વને છોડી દઈને જે વિષયને માત્ર અહીં રસ શબ્દવાચક લીધા છે કે જની અંતરગત સઘળા રસોનો સમાવેશ કરી શકાય છે. એક જીવનાં રસ અને બીજા વિષયના રસ. એ જે

રસોથી ભીંજઈ ગયેલા ઉદયદશાના રસથી પાછળ રહે છે જીલ્લાનો રમ નાનાપ્રકારના ખાટા ખારા પદાર્થો ખાવામા મનુષ્યના મનને દોરે છે અને તેનો હરામ ચમરકો લાગ્યો હોય નેને તેમાજ નિરતર ચિત્ત રૂચી કરે છે લાડુ, ઘેનર, દુધપાક, પુરી, સાટા, શ્રીખંડ, જલેખી, અડદીયા પેડા, બ ડફી વિગેરે મિઠાઇ ઉપર અને ખારી દાળ, ગાઠીયા, કધી, પાપડ, વધારેલા શાક, લચકા દાળ, કઢી ચોસાણ, લજીયા વિગેરે ખારા પદાર્થોમાજ મન લાગી રહે છે જ્યાસુધી પરમાર મળે ત્યાસુધી તો ડીક છે, પણ પરમાર ન મળે ત્યારે પછી ધરમાથી તે ખાવાનુ મન થાય છે ખાધે રાજના બકાર પપુ પુટી જાય છે એ ઠેઠેવત કાઈ ખોટી નથી ફેરી, ચીખડા, દાળીયા, તડપુચ, ખજુર, ટોપર, દ્રાખ, દાડમ, પેર, સીતાફળ, જમુ, અનનાસ, પપનસ, લીચુ, કેળા, અજીર, જોર, સફરજન, આલુ, બદામ, પસ્તા, સાકર અને બાતલાત ॥ મુરખામાનો જે જે પદાર્થ નજરે દેખવામા આવે તે પદાર્થ હવે તે ક્યાં ખવાય એવો વિચાર આવી જતા મોઢામા પાણી છુટે છે ઘણા ડોકરાઓને બાળકપણથી એવુ ખાધાનો છદ લાગે છે અને તે મોટપણે પણ છુટી શકતો નથી આથી કરીને તે અનુદમ્બી, આળસુ, રીસાળ, અને રોગી બની જાય છે અને એમ થયુ એટલે પછી પોતાની કુટેવને પરાધીન થઈને ચોરી કરવા લીખે છે ધરમાથી જો કાઈ હાથમા આવે તો ધરમાથીજ ધમોડી જાય છે અને ત્યાંથી હાથમા ન આવે તો બીજે કાઈ ઠેકાણેથી પૈસો રૂપૈયો કે કાઈ પદાર્થ ઉપાડી જાય છે બજારમાથી તેનુ, ખાવાનુ લઈ જાનુ માનુ જોગાળી જાય છે જેટલા પૈસા આપ્યા તેના પ્રમાણમા મળ્યુ કે ન મળ્યુ તેનુ પણ બાન રહેતુ નથી કેટલાક તો કાઢનેમાટે વસ્તુ લેવા ગયા હોય તો તેમાથી ડાઢીયુ અરધી કાઢી લઈ ખાઈ જાય છે જીલનો રસ આવી રીતે બાળકોને બાડે છે અને મોટાને પણ બગાડે છે ખાનામાજ જેનુ મન ફરે છે એના લોકા કદો બાળપણની ટેવ ટળી ગઈ હોય તો પણ કાઈના વિવાહની કે દાડાની વાટ જોતા દિવસો ગણે છે પારકે ઘેરથી નોત્રુ આવે કે જાણે ગોળનુ ગાડુ મળ્યુ પેટને અને પગને પસારીને ફાટે મોઝે જેટલુ ખવાય તેટલુ ખાય છે અને એમાથી વખતે કાવેરા વિગેરે થાય તો જમનેદ્વારે પણ જાય છે

જેટલા જેટલા અવગુણો છે તે બધા ખાવાના રસમાથી પેદા થાય છે, ખાવાના સઘળા રસોમા મધુર રસ મુખ્ય છે અને એ રસનો કુછજ

વધારે હાનિ કરનાર થઈ પડે છે. જે વખતે જે રસવાળો પદાર્થ મળે તે પ્રાણુપોષણમાટે ખાઈ લેનારા અથવા ઈશ્વરેઈચ્છાથી મળેલા મધુર વિ-
ગેરે રસોને ઉપયોગમાં લેનારા જીભને વશ રહેલાની પેઠે દુઃખ પામતા નથી.
જે જીભને વશ થયેલા છે, જેમ જીભ ન આવે તેમ નાચે છે, તેનું નામજ
ખાવાનો રસ છે. જીવોને મત્સ્ય નામનો જલજંતુ બકીશ ઉપર રહેલા
લોટને ખાવાના રસથી લેવા જતાં બકીશનો કાંટો તાળવામાં પેશી જતાં
ક્ષણવારમાં મરણ પામે છે. મત્સ્યમાં અને અત્રિવેકી માણસમાં કાંઈ વધારે
ફેર નથી હોતો એટલે તેની પણ અત્યંત આસક્તિથી મત્સ્યના જેવી
ગતિ થાય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. મધુર આદિ છએ રસો અન્નાદિકમાં
હોય છે અને તેનો પ્રતિદિવસ આહાર થવાથી બીજો ભોગવવાની શક્તિ
અને ઈચ્છા થાય છે, કેમકે શરીરને શક્તિ આપનાર અન્ન છે; અને શરીર
શક્તિવાળું થયું એટલે ઇન્દ્રિયો તે સાથેજ શક્તિવાળી થાય છે. ઇન્દ્રિયોના
જટલા વિષયો છે તે સર્વ અનર્થકારક છે તે વાત લિખિતપઠિત થઈ ગ-
યેલી છે. તેમાં સ્પર્શ વિષય તો અનર્થ કરવામાં સર્વોપરિ છે. એ વિષયની
આસક્તિનેજ અહીં અમે બીજા રસરૂપ લેખેલ છે. જે કે સ્પર્શ વિષયોમાં
ધણુ પદાર્થો આવી જાય છે પરંતુ મહા અજ્ઞાનિયો કેવળ સ્ત્રીઆદિકના
સંગનેજ તે વિષયરૂપ ગણે છે અને સર્વ સુખભોગની અવધિ અથવા મ-
ર્યાદા ત્યાંજ આવી રહી એમ સમજે છે. એમ સમજનારા વાનરોને
વધારે વિકલ્પ કરવાને વળી તેવીજ વૃત્તિના ભણેલાઓએ રસઅલંકારાદિક
લાખીને એવા ચાળે ચડાવી દીધા કે દૈવનું ચક્ર અટકે તોજ તે અનર્થની
પરંપરાના ચક્રમાં ફરતા અટકે છે. આ રસેજ સર્વ જગતને બળથી બાંધી
લીધું છે તેમાં પણ અધિક આસક્તિવાળાને તો ઉંડી ખાડોમાં નાખી
દીધા છે. જેમ મધુર રસ ગ્રહણ કરતાં જીહ્વાને સ્પર્શ, રહે તેટલી વારજ
આદિમાં માત્ર સુખરૂપ લાગે છે તેમ આ રસનું પણ તેમજ છે. એટલે તે
તમોગુણી સુખદુઃખના ઝાડના અંકુરરૂપ થઈ પડે છે. ઝેરી ઝાડનો
અંકુર દેખીતો તો સુંદર લાગે છે પણ તેનો સ્પર્શ પ્રાણ હરનાર થઈ પડે
છે. એ વાતવિના બીજું કાંઈ દેખાયજ નહિ અને સુજેજ નહિ એજ હરામ
અસરકારક છે. દેવદાનવાદિક પણ મરાઈ કપાઈ ગયા, મોટાં મોટાં રાજ્યો
પાયમાલ થઈ ગયાં, જ્યાં નોખત નગારાં વાગતાં ત્યાં કાગડા ઉડવા લાગ્યા
એ બધો એનોજ પ્રતાપ છે. એની આસક્તિથીજ ચોરાશી લાખ અવતારો

અને નરકની યાતનાઓ વારંવાર ભોગવવા પડે છે સારા કુળના કામળ
ખાળકા પણ એનો છદ્દ લાગનાથી વઢી નય છે બુગદ્દ, ચોરી, અનાચાર,
અશક્તિ, અવિવેક, વિગેરે એને અગે રહેના છે અને એ અગો બરાબર
બેઠા છે અનેક રોગોના આગાર બનેલા કામીઓ મનના અને સરીરના
રોગોના આગાર મની જઘ વિનામોતે મરે છે, અથ નરકમા પડે છે અને
વારંવાર ભવાટવીમા ભટકતા ફરે છે પણ અહો ! એ વાતનો વિચારજ
એ અનિવેકીઓ ક્યા કરે છે ? સઘળા અનર્થો અને સઘળી નરકની
યાતનાઓને આકાશપુષ્પજેવા સુખનેમાટે તે કયુનજ ક્યા કરે છે ? એના
ઓને પછી તરવાની આશાજ શી ? નાના પ્રકારના ઉઘમો કરી ધન
સહિત કીર્તિ સંપાદન કરી સામાન્ય રીતે વ્યવહારનુ સુખ ભોગવી વર્મદાન
કરીને નિરોગી રહી પૂર્ણ આયુષ્ય ભોગવી મરતુ એ જમ જીહ્વાના
રસવાળાને અસંભવિત છે તેથી વગરે આ ખીજ રસવાળાને અસંભ
વિત છે, ત્યા પછી જન્મમરણ ન આવે એની દ્વાને પોચવાની તો વા
તજ શી કરવી ? યથેચ્છ વિહાર કરનારા માકડા જમ વગડામા તાઢત
કોકા વિગેરે સહન કરતા મરવામાટેજ જીવે છે તેમ આ રસમા અંત્યત
લપટાડ રહેતા વાનરની પેઠે આમતેમ ભટકતા જીવે છે તે મરવાનેમા
ટેજ આ અનાદિ જગતમા કાઈ મહા બનવાન થઈ ગયા છે, કાઈ કીર્તિ
માન થઈ ગયા છે, કાઈ આયુષમાન થઈ ગયા છે, કાઈ સંપત્તિમાન થઈ
ગયા છે, કાઈ રૂપવાન થઈ ગયા છે, કાઈ પૂણ આયુષ ભોગવી મુવા છે,
કાઈએ ખીજના હાથમા જતો દેશ પોતાને સ્વાધીન રાખ્યો છે, કાઈએ
તરવારની મારના જોરથી મોટા રાજ્યો ભોગવ્યા છે, કાઈ ધણા લોકોના
આશ્રયરૂપ થઈ પડ્યા છે, કાઈને વિદ્વાનોએ વખાણ્યા છે, અને કાઈ નિ
ષ્ઠવક ગયા છે અને આજ પણ એવા હશે તેઓ જીહ્વાના રસમા કે ઇ
ન્દ્રિયોના રસમા મોહ પામ્યા નથી એમ સમજવુ નદીનો પ્રવાહ જમ
વળ્યો તેમ વળ્યો તેમજ મન પણ જો એ બે રસો તરફ વળી ગયુ અને
યોગ્ય અવસ્થાએ પણ પાછુ ન વળ્યુ તો પછી વળતુજ નથી પછી વિનય,
વિવેક, વિચાર, ઉદારતા, પવિત્રતા, મહત્તા, વિદ્વત્તા વિગેરે ક્યાથી આવે,
અને એ ન આવે એટલે સાચા સુખની કે તરવાની આશાજ શી રાખવી ?
સઘળા સારા ઉઘમોનો આધાર બલ અને અનારોગ્યતા ઉપર છે । અને
બલ તથા અનારોગ્યતા એ બે રસોની અનાસક્તિથીજ રહી શકે છે

એ રસમાં નહિ લાગેલું મન પછી બીજા મુખકર વિચારો ઉપર વળે છે અને પછી તે ધાર્યા પ્રમાણે ઉદ્યતે મેળવે છે. તપસ્વી લોકો ઘણા વર્ષો જીવે છે, બલવાન અને રૂપવાન રહે છે, જવું બોલે તેવું થાય છે, ભવિષ્યને જાણી શકે છે એનું કારણ એ બે રસનું જીતાવું જ છે. અરેખર જીવનારને તો જમ કુતરાંની વિદ્યા ઉપર પ્રીતિ ન થાય તેમ તે રસો ઉપર પ્રીતિજ થતી નથી. શાસ્ત્રમાં શમ અને દમ એ બે પાળવાના લખ્યા છે એમાં મનનો અને ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ આવી જાય છે. સર્વનો નિગ્રહ થયો એટલે રસ પણ એની મેળે જીતાર્થ જાય છે. આટલામાટે જને એ મહા બલવાન બે રસને જીતવાની મરજી હોય તેણે મન અને ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવાં અર્થાત્ તેને અવળે માર્ગે નહિ જવા દેતાં સારા માર્ગમાં વાળવાં. આમ કરીને જો બેય રસ જીતાય તો પછી બીજું કંઈ જીતવું રહેતું નથી. જીતે સર્વ રસે જીતે આ વાક્ય પણ એમ કહે છે કે રસ જીતાયો એટલે સર્વ જીતાયું. આ વાક્યમાં રસ શબ્દથી જીતવાના રસને ગણ્યો છે તે જોગ્ય છે, કેમકે એમાંથી બીજા રસોની ઉત્પત્તિ થાય છે. એટલા માટે એક જીલ અથવા જીમનો રસ જીતાજો એટલે સર્વ જીતાર્થ જાય છે. સારી નરતો વાણી કે વિવેકવિનય પણ જીતવાથી જણાય છે માટે જીતવારસ અતિ પ્રબળ મનાય છે, તેમ છતાં પણ બેય રસથી બીતા રહેવાને અમે ભળામણ કરીએ છીએ કેમકે એમાં બુદ્ધિ પછી તરવાની આશા રાખવી તે ઝાઝવાના પાણીથી તરશ મટાડવા બરાબર છે. જો કાંઈ સદાકાળ સુખસંપત્તિને વધારનારો રસ જોતો હોય તો ભક્તિરસ કે શાંતરસનું રોજ સેવન કરો. જોવી પ્રીતિ અથવા લોભુપતા તમને જીવ્હાદિકના રસમાં લાગે છે તેવી આ રસમાં રાખો, પછી જીવો અમર તાર કે તમે કેવા મુખી અને પરાક્રમી થાજો છે આજે જો કાંઈનાં અજર અમર નામ સાંભળવામાં આવતાં હોય તો તે મન ઈન્દ્રિયથી શાંત રહેનારા ઇશ્વરભક્તોનાંજ સમજવાં. જે જે જગતમાંના રસોમાં રસત્વ લાગે છે તેના મૂલ્ય કારણરૂપ એક એવો રસ છે કે જોને જાળખીને માણસ પરમપુદ્ગલ પાત્ર બને છે. એ રસ એવો છે કે તેને ઈન્દ્રિયો કે મન માપી શકતાં નથી. એ રસ તે જોને આપણે પરમાનંદ સ્વરૂપ પરમાત્મા કહિયે છીએ તેજ સમજવો. એ સર્વે રસોને રત્ના આપનાર સમર્થ રસ છે. એ પરમાત્મા પરમેશ્વરને વશ કરવા તે જ્યાંસુધી આમ્ય રસોમાં મન

પરોવાયેલુ રેહે ત્યાસુધી કરાતા નથી માટે કાચળો જમ પોતાના અગો પોતાની અદર સંકાચી લેછે તેમ નાના પ્રકારના નિપયોતરક દોડતા મનને પોતાની અદર સંકાચી લઇ પોતાના અતર્યામીરૂપ ઈશ્વરમા બેડી દેવુ એમ કરીને ઈશ્વરસ્વરૂપને વચ્ચે કરી તેનો આનંદ અનુભવવો એ આનંદ સ્વાધીન વયો એટલે આપુ જગત જીતાયેલુ થયુ એમ સમજવુ જણે ઈશ્વરમાં- મન રાખ્યુ છે અને બહારના વિષયો પરથી ઉતાર્યુ છે તેણે જ જગતમા જય મેળવ્યો છે આમ હોવાથી પણ એક રસ જીતાવ્યો એટલે સર્વ જીતાયુ એ વાત બધે બેસે છે પણ આ વાત બહુ ઉડી છે ઝાકમા મળી ગયેલુ બીજા જમ દેખાતુ નથી તેમ જગતના રસોમા દુકાઇ ગયેલો પરમાનંદરૂપ પરમેશ્વર સ્થૂંચ દૃષ્ટિથી દેખાતો નથી માટે બેડી સમજણથી જ સમજવા ઉપર કહ્યુ તે તરત સમજવામા આવે તેવુ છે તે એજ કે ભાત ભાતના મિથાનો અને તીખા તમતમતા રસો ઉપર આ સક્તિ રાખવી નહિ એમ જે આ સક્તિ નથી રાખતો તેજ વિધાવ્યા સમા અને અર્થ મેળવવામા આગળ પડે છે અમારુ દેહેવુ એમ નવી કે જગતમા પદાર્થો થાય છે તે ખાવા નહિ ખાવા ખરા કેમકે અન્નાદિક વિના પ્રાણ રેતા નથી પણ પ્રાણપોષણમાટે જ ખાવાની રીતે ખાવુ પરતુ મારે અમુકજ વસ્તુ જોઇએ, તેવીના આવેજ નહિ, આટલુ જ જોઇએ એવી આસક્તિ ન રાખવી અને એનેમાટે થઇને અમૂલ્ય વખત ગાળી નખાય તેમ ન થવુ જોઇએ જે ઇશ્વરેચ્છાથી આવી મળ્યુ તે ખાતેથી ખાઇ લેવુ અને પછી પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિનો જે ઉદ્યમ કરવો હોય તેમા ચિત્ત બેડી દેવુ આમ કરનાથી ઉત્તમ લાભ થાય છે લોલુપતા માન અજ્ઞાન અને મૂર્ખતાની જ છે કેમકે નિચારી જુવો તો કડવો લીંબડો પીધો હોય કે સાકરનો રસ પીધો ટાય તો જીલને અડે એટલી વારજ કડવા મીઠા લાગે છે પેટમા ગયા પછી બન્ને નરખુ કામ કરે છે માટે ખોટી લોલુપતાને ઉદ્યમ ઇચ્છનારાએ તજી દેવી એવી જ રીતે બીજા રસોમા પણ લોલુપતા રાખવી નહિ કેમકે જો કોઇ જાતની ખોટી ટેવ પડી તો તે ઉદ્યમ પામનારને વિગ્નરૂપ થઇ પડે છે અનુભવમાટે આ આપુ જગત છે તે જોઇ લેવુ અને તે ઉપરથી સંજ્ઞો ન લઇ રસો આપણને જીતે તે પેહેલાં રસોને આપણે જીતી લેવા આમ થયુ એટલે આપુ જગત જીતાવુ એ કાઇ બહુ કઠણ નથી જોજો જીતવા આદિ રસને જીતનારા છે તેઓને જ ધન્ય છે, અને તેઓ જ જગતના શુરરૂપ છે

સ્વાર્થિ લોકોને શી સ્વર છે ?

૯૩૭

આખા જગતનાં પ્રાણીઓનો સર્વ કર્મના આરંભનો હેતુ તે એક સ્વાર્થજ હોય છે. સર્વ પ્રાણીઓમાં શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય પણ સ્વાર્થનેમાટેજ સર્વ પ્રયત્ન કરે છે પછી તે સ્વાર્થ ગમે તે પ્રકારનો હોય અને તેનાંથી ગમે તે ફળ થાય. ગમે તે કામ કરીને માણસને સુખ મેળવવાની આશા હોય છે. એ સુખ મેળવતાં બીજા કાંઈને દુઃખ કે અસંતોષ થતો હોય તો સ્વાર્થ સાધનારને તેની ખબર પડતી નથી અને કદી ખબર પડે તોપણ પોતાને તેનો અનુભવ નહિ થયેલો હોવાથી તે ઉપર દરકાર રહેતી નથી. બહુયો હોય, ચતુર હોય, પ્રખ્યાત હોય પણ સ્વાર્થ સાધી લેવા વખતે તે તેવી યોગ્યતાનો કાંઈ જુદોજ ઉપયોગ કરે છે. તેમાં વિચિત્રતા તો એ છે કે સ્વભાવના ફેરફાર પ્રમાણે નોખી નોખી રીતથી સર્વને સુખની ઇચ્છા રહે છે. અમે આગળ સ્વાર્થના ત્રણ ભેદ પાડેલા છે તે ત્રણેય સ્વાર્થવાળાને કશી ખબર રહેતી નથી પરંતુ તેમાં ઉત્તમ સ્વાર્થવાળાને જ ખબર નથી રહેતી તે તો અત્યંત પુણ્યરૂપ ફળને આપનારી છે માટે એ ઉત્તમ સ્વાર્થવાળાને આ વિષયમાં વચમાં લેવોજ નહિ. સ્વાર્થ એટલે શું એમ જો વિચાર કરિયે તો એજ દેખવામાં આવે છે કે પોતાને અનુકૂળ પડતું આચરણ કરવું અને પોતાના સુખમાટે પ્રયત્ન કરવું એ પ્રયત્નમાં અને આચરણમાં પછી બીજાને અર્થની હાનિ થતી હોય, બીજાનું અંતઃકરણ કચવાતું હોય, ધર્મની હાનિ થતી હોય, પોતાના કે પરના યશમાં કલંક લાગતું હોય તોપણ ઉલટમાં આવી ગયેલું મન તે જોતુંજ નથી. ઘોડાગાડી ભાડે કરીને બેસનાર માણસ અમુક સ્થળે સુખેથી પોચવાના સ્વાર્થમાં ઘોડો થાકેલો છે કે નહિ, તેને તડકા લાગતો હશે કે નહિ, તેનાથી ભાર ઉપડતો હશે કે નહિ, તેનો વિચાર કરતોજ નથી અને મુકામ આવે એટલે પૈસા આપી ઉતરી આદ્યો જાય છે. ઘોડાગાડીવાળો પણ પૈસા પેદા કરવારૂપ પોતાના સ્વાર્થથી આંધળો બની રાતે ઘાસ કે ચંદી પૂરું ખાવા આપ્યું ન હોય અને સવારમાં તેને ગાડીએ જોડી રાતના બારખજા સુધી હાકાહાક કરે છે અને આયુકના માર મારે છે. તે એમ નથી જાણતો કે ઘોડો ભુખ્યો થયો હશે, થાકી રહ્યો હશે, સામાન ખુચતો હશે, પીઠ તપી ગઈ હશે અને પડશે તો પ્રાણ નીકળી જશે. એજ પ્રમાણે બધા વ્યવહારોમાં સ્વાર્થિઓ કાંઈ દેખતા નથી. સ્વાર્થી દોષ ન પડ્યતિ ।

એ દેહેવતમા સ્વાર્થી દોષ જોતો નથી એમ કહ્યું છે તે ખરાખર છે જોતો નથી એપણુ ખરૂં અને દેખતો નથી એ પણુ ખરૂં એક ધનિક કામકાજ કરનારો ચાકર રાખે તે જિવન જીવે ત્યારથી તે રાતના ૧૧ વાગાસુધી ધાણી ના બેનનાપેઠે કામ કર્યાજ કરતો હોય તોપણુ છુ તે થાકી રહ્યો હશે, કે તેને વિશ્રામ દેવો જોઈએ તેનો વિચાર ક્યા કરેછે? કામ કરતા કાઈ સેજસાજ ચૂક આની કે કહેની જણુસ ભૂનથી વેની મોડી હાજર કરી, કે શરીરમા આજરી થતા કાંઈ કામ અવુરૂ રહ્યું કે તેનાથી કાંઈ ઉતાવળુ બોલાઈ ગયું તો તેને વમકાવી નાખેછે, પગારનો દડ કરેછે, અથવા તો કાઢી પણ મેવેછે એ વખતે તેની પ્રાણ પાયરીને કરવામા આવતી નોકરીપર જરાપણુ નિચાર ક્યા કરવામા આવેછે? તેમા એટલો પણ બુદ્ધિમાન રોકને વિચાર નથી આવતો કે થોડી પણ ચૂક ન આવે એવી જો અકલ તેનામા હોત તો તેજ રોક બનીને તમને ચાકર ગામાટે ન રાખત? જીવી જીવી સ્થિતિ હોય તેવા તેવા પ્રકારના સ્વાર્થીતા રૂપ બધાય છે તેમ જોના જોના સબધ તેવા પ્રકારના પણ સ્વાર્થીતા રૂપ બધાય છે શેઠને ચાકર વચે, સ્ત્રી ને પુરૂષ વચે, બાપ ને દીકરા વચે મિત્ર ને મિત્ર વચે, ભાઈ ને ભાઈ વચે, અને બાકી સઘળા કામકાજના પ્રસંગમા જની માથે જ કામ હોય તેને ને પોતા વચે જુદા જુદા પ્રકારના સ્વાર્થી હોયછે તેમા સબધપરત્વે જ સ્વાર્થી છે તે ધણે અરો સ્તુત્ય હોય છે સબધ વગરનો જ કાંઈ કામ કરી નેનાનો કે ખીજો સ્વાર્થી હોય છે તેમા સ્વાર્થી કાંઈ જોતો નથી કેટલાક તો સમધી સાયેના સ્વાર્થીમા પણ આખ્યો નીચી રાખેછે કાકી મામી કાંઈ રાધવા પેઠી હોય તેને પીરસતા વાગ લાગે કે કાંઈ કાચુ પાકુ થાય કે દાળમા વધાર દેવો રહી જાય તો તરત રીસ ચડી જાય અને અકારા વચન બોલવા પડે, પણ રધાય કેમ અને પીરસાય કેમ? તેમા કેટલી કઠિનતા છે તેની તેને કાંઈ ખ ખરજ પડતી નથી એ તો 'બસ આમ વનુજ જોઈએ' એટલુજ સમજ છે ધરના માણસમાટે આમ હોય ત્યારે પગારદાર રાખ્યો હોય તેના ચા હાવ સ્વાર્થીઓ કરે એ પ્રત્યક્ષ છે પોતાને આરામ જોઈએ, પોતાને સાડ સાડ ખાવાનું જોઈએ, પોતાને વખતસર જોઈએ, પણ જની પાસેથી પોતાને તે મેળવવાનું હોય કે જની પાસેથી કશું કામ લેવાનું હોય તેને તેમ જોઈએ કે નહિ તેનો વિચાર સ્વાર્થીઓને યોગ્ય નથી ગરીબ અવસ્થામા હજી પાગ સુજ પણુ તવ ગર અવસ્થામા તે ઠાકનેજ સુજતું હશે એટલુ તો આપણે

કબુલ કરવું જોઈએ કે વ્યવસ્થાનેમાટે કેટલુંક રાખ્યાવિના નથી ચાલતું તો તેટલું બલે હોય પરંતુ ગરબુ લોકોને પછી તેનો વિવેક રહેતો નથી. આખા જગતમાંથી અહિંસાધર્મ નાશ પામ્યો તેનું કારણ પણ એજ છે. આપણે આપણી ભુખ તરસ મટાડતાં, આપણું સુખ સપાદન કરતાં, આપણું કામ કરાવતાં તે સમ્બંધમાં આવેલાંને શું સંકટ પડે છે તે વિચાર અહિંસાધર્મનો નાશ થતાં નીકળીજ ગયો પછી સ્વાર્થી લોકો શું દેખે ? બીજાનું અપમાન થાય, બીજાને દુઃખ થાય, બીજાઓ મરાઈ જાય, કે બીજાઓને નુકસાન થાય તેની સ્વાર્થીને ખબરજ રહેતી નથી. તે તો માત્ર પોતાનેમાટે કે બહુ તો સ્ત્રીપુત્રનેમાટે કાળજી રાખી જોઈએ તે કામ કરાવી લે છે, અને સુખ મેળવી લે છે. તેમાં જ ન્યૂનતા રહી તેનેમાટે ન કરવાનું પણ કરે છે અને ન બોલવાનું પણ બોલે છે. મધ્યમ સ્વાર્થવાળાને જો અવિવેક હોય તો તે અધમ સ્વાર્થી જીવીજ રીતનો થઈ જાય છે. અધમ સ્વાર્થીની તો વાતજ શી કરવી. જો જોની પાસેથી પોતાને સુખ લેવાનું હોય તેને તેની સ્થિતિ પ્રમાણે સુખી રાખતા શીખ્યા નથી તે મધ્યમ સ્વાર્થી હોય તોપણ અધમ સ્વાર્થી જવાજ છે. સ્વાર્થી ગરીબ સ્થિતિનો હોય તો તેને નિરભિમાની થઈ પોતાનું દીનતાથી કામ કાઢી લેવાનું હોય, પણ સ્વાર્થી ધનિક હોય તો પોતાનાથી જોછા ધનવાળા પાસેથી કે પોતાથી દયાતા માણસ પાસેથી કે પણ પાસેથી ઉદ્ધતાઈથી કામ કાઢી લે છે. સ્વાર્થ સાધી આપનાર સ્વાર્થીને કેટલું દુઃખ છે તે નથી જાણતો અને સ્વાર્થી સ્વાર્થ સાધી આપનારને કેટલું દુઃખ છે તે નથી જાણતો, એમ ઘણીવાર વ્યવહારમાં બને છે ખરું પણ જો પાત્રો ઉલટ પાલટ થઈ જાય તો તેનો અનુભવ થાય છે. અહંકાર, અભિમાન અને આશા એ ત્રણ દુર્ગુણો સ્વાર્થીને દુઃખ આપે છે માટે ગમે તે કામના પ્રસંગમાં અહંકાર વિગેરે ત્રણ દોષનો ત્યાગ કરવો. જો જોનો સ્વાર્થ તેવી તે સ્વાર્થીની સ્થિતિ થાય છે અને તેવું તેને કામ કરવું પડે છે એ પણ સ્વાર્થીની બલહારી છે. એથી એમ જણાય છે કે વિવેક વગરના માણસને અહંકાર, અભિમાન અને આશાએ ઊંચા ચડાવીનેજ લોકોને અધમતાના પાત્ર કર્યા છે. નહિ તો સારાં સારાં પાત્ર પલવારમાં કેમ વિપરિત ભાવ પામી જાય ? ડૉરવોએ સ્વાર્થ સાધવામાટે છેવટ પોતાનો ઘણ વળી ગયો એવાજ ઉપાયો કર્યા. જરાસંધને જીતવામાટે ભગવાન જવાને પણ લિહુકનો વેશ ધર્યો પડ્યો. દેવકીજીને ગચાવવામાટે તેના બાલકને

કસ પાસે વસુદેવે લઈ જવા પડ્યા એમ સ્નાયમાટે દેખતા છતાં આંધ
 છુ થયું પડે છે અને ક્યાંક થઈ પણ જવાય છે ઠાઈ વાત, ઠાઈ વિચાર,
 ઠાઈ કામ, ઠાઈ પ્રસંગ, ઠાઈ વખત, સ્નાય વગરના છે નહિ પણ તેમાં
 સ્વાર્થીએ આગળ પાછળ ધ્યાન પોચાડવાની જરૂર છે કે જે ધણા સ્નાર્થી-
 ઝોના હોતું નથી સ્નાય સાધતા પણ જે નિવેકદૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો
 એમાંથી પરિણામે સુખ થાય છે અને તેમ ન હોય તો વ્યવહારમાં ધણી
 વાર દુઃખ આવી પડે છે અને ધારો કે કદી ગમે તેમ કરીને અહીં ધાર્યા
 પ્રમાણે સુખ મેળવતા દુઃખ ન થયું તો પગમેશ્વર પાસે તો તેનો જવાબ
 આપવો પડે એમ માનવું કાંઈ અયોગ્ય નથી મધ્યમ સ્નાય તો બહુ સારો
 કેમકે જોમાં કાંઈક અદ્યો બદ્યો હોય છે અને કાંઈ ખીજની ગરજ રહે
 પણ અધમ સ્નાય તો બહુ જ ભુડો છે ચોરી કરનાર ચોર જનુ ધન જાય
 તેને કેટલું દુઃખ છે તે જુ જાણે ? હિસા કનનાર લોક જના પ્રાપ્ત જાય
 તેને કેટલી પીડા થાય તે જુ જાણે ? ખીજનું ખોદી કાઢી પોતે અમ
 લાર કે રોઠ બને તેને જનુ ખોદી કાઢ્યું હોય તેને જુ દુઃખ છે તે
 તેને શી ખબર પડે ? આમ ને આમ મધ્યમ સ્નાયમાં પણ કેટલાક
 સામાન્ય વ્યવહારમાં તેમ જનતું જોવામાં આવે છે એ ઉપરથી જ એમ
 કેહેવાય છે કે સ્વાર્થીને કાંઈ ખબર નથી ખબર પડે એટલે તો તે પરમા
 યોજ થાય છે પણ અહો સ્નાયની નિયંત્રતા એની છે કે ગમેલું જમ પોતા
 ઉપર ભરેલા અદ્યને ભારૂપજ સમજે છે તમ સ્નાયથી મૂર બનેલાને પણ
 નિદ્રાશ્યાસ અને વિનયનિવેક ભારૂપજ થાય છે એ ઉપરથી સ્નાયો મા
 પામ જવો જવો સ્નાય તેવા તેવા રૂપનો બને છે કાંઈ પણ અતિની પોતાની
 કામના તે સ્નાય છે તે સિદ્ધ થાય એટલે સ્નાય સર્વો કેહેવાય છે ગુણ,
 સ્વભાવ અવસ્થા અને સ્નાનાવિક ધર્મપ્રમાણે અનેક પ્રકારની કામનાઓ
 થાય છે એ કામનાઓ જ અવિવેકને શીખવે છે અને સ્નાયો પોતાનું રૂપ
 ભૂલો જાય છે સ્નાયોનો સ્નાય સિદ્ધ થવો એ દૈવાધીન હોય તો છેનટ
 નિરાશ થતા દીન બની જાય છે મોટો ચક્રવર્તી હોય તો પણ તે પામર
 પ્રાણી જવો બને છે જે કાંઈ પણ મનુષ્યને સ્નેહી મળી ઠેચાકર પાસે
 થી સ્નાય નિદ્ર થવાનો હોય ને તેમાં ન્યૂનતા રહે કે સિદ્ધ ન થાય તો ક્રોધ
 આવે છે કામનો અને ક્રોધનો વાસ થયો એટલે વોલ પણ નાથેજ આવે
 છે પછી મોહ કે મદમત્સરની વાત જ શી કરવી ? જગતમાં જે કાંઈ વિ

ચાર કરતું હોય તો ખખર પડે કે આ તે શું સ્વાર્થ કેવાય? નામમાત્ર સ્વાર્થ છે, બાકી તેનું રૂપ અને પરિણામ તો અનર્થરૂપજ છે. માટે જ્યોત્તી અનર્થ થાય તેવી કામનાઓ અને તેવાં કાર્યો તજી દેવાં જોઈએ. એમ કરે તેજ પોતાનો સ્વાર્થ સાધે છે અને તેજ કદિ આંધળા હોય તોપણ દેખતા છે.

પુનરુદ્ઘાહવિષે વિચારના એક પત્રનો પ્રત્યુત્તર.

[સંબંધ પાને ૨૫૬ થી]

એ બધું આપણે આપણી મેળે કરિયે છિયે અને આપણી મેળે માનિયે છિયે. જે સમજણ હોય તો ગૃહસ્થ થયા પછી પણ ઈશ્વર ભજય એમ છે અને વખત પણ છે. જેને સમજણ ન હોય તે પેહેલી અવસ્થામાં ગૃહસ્થ થયા પછી પણ ઈશ્વરને ભજી શકતા નથી. ઈશ્વરભજન કાંઈ સાંસારિક સ્થિતિની સાથે સંબંધ નથી રાખતું. પોતાના મનની સાથે સંબંધ રાખે છે. ઈશ્વરને ભજવાની રોજની બે ઘડી ઘણી છે. બાકીના વખતમાં નીતિથી અને પવિત્રતાથી આલતાં પણ ઈશ્વરભજનજ થાય છે એમ માનવું. પેટ ભરવાની પંચાત પ્રારબ્ધી હોય તેને કાંઈ પડતી નથી. અને પ્રારબ્ધી ન હોય તો એક પોતાના પેટ માટે પણ હજાર પેટ ભરવાના જેટલો શ્રમ કરે ત્યારે ભરાય છે તે તો તમે પણ નજરે જુવો છો. તમે જાણો કે માણસ આવે છે તે પોતાના પ્રારબ્ધને પણ સાથે લેતું આવે છે. માટે સંબંધમાં આવેલાનું રક્ષણ કરવું જોઈએ, પરંતુ તેને માટે ચિતા કે હાથવોય કરવી તે અવિચારનું કામ છે. આમ રાખીને નિશ્ચિંત થઈ 'દેવ જોડાનો' દાખલો ખુશીથી રદ કરી શકાય છે. અને જે સમજણ ન હોય તો પોતાનો એક દેહ નભાવતાં પણ તેને માટે કરવાનાં પ્રયત્નો પણ ઈશ્વરભજનમાં દેવજોડાના દાખલાને જુલાવતાં નથી. સંગથી દૂર રહેનારને એકલી સ્થિતિમાં તેમ નથી બનતું એ વાત વાંધાભરેલી છે અને જે તેમ સત્ય માનતા હો તો ગૃહસ્થથી પણ સંગથી દૂર રહી તેવી સ્થિતિનો અનુભવ કરી શકાય છે. તમે પોતેજ કબુલ કરો છો કે વિષયમુક્ત મન હોય તો બંધન નથી આપતું તો તેનેજ અમે અસંગપણું કહિયે છિયે ત્યારે પછી ઉપરના દેખાવમાં તમને શો વાંધો આવે છે? આપણી પણ સમજણની ન્યૂનતા અને અભ્યાસનું આછાપણું આપણને નડવાનો સંભવ છે અને તે

તમને તો હમણાજ નડવા લાગ્યું છે ત્યારે પછી ઠમ નહિ નડે ? જાવિની ખાતરી નથી માટેજ જે સ્થિતિમા કાંઈ દિનસ દાઝ ઠહેણ ન આવે એવી સ્થિતિનેમાટે અમે આગ્રહ કરિયે છિયે દશા છે તેજ નિધનુ પાન છે તે ખરૂં છે પરંતુ તેનેમાટે કાળજી ન રાખવી એમ કાંઈ સિદ્ધ થતું નથી ઠમકે દશાની નિધા છે તેજ પુરૂષની નિધા છે સારા માઠાની અસર દશાને નથી થતી પણ માપુસના મનને થાય છે આ બાબતમા કાંઈ અટકવાનું પણ નથી અને ન અટકવાનું પણ નથી તોપણ તમે તેમ માનો છો માટે અમારે ઠહેલું જોઈએ કે તમે જે સ્થિતિ અગીકાર કરવાના છો તે સ્થિતિજ 'અટકવું' છે ઠમકે તમે અટકી બેઠા છો અમે કહિયે છિયે તેજ સ્થિતિ 'અટકવું' નથી એમા જે કરવું હોય તે સુખસાધન થઈ શકે છે

વિષયો અને કલિકાવની પ્રમત્તા દેખાડી તમે અમારી સૂચનાનો અનાદર કરો છો પણ તે ઉપગ્રથી તમારેજ સમજનું જોઈએ કે જ્યારે એટલી બધી તેની પ્રમત્તા છે અથવા તમે માની છો ત્યારે તે એકવી સ્થિતિમા તમને સુખે રહેવા દેશે એમ શી ખાતરી ? સમજીને બેય માગ સરખા છે અને અણસમજીને બેય માગ દુ ખરૂં છે સસારના વિષયો પાપી જવા નહિ કલ્પતા ગારા જવા કટપો છો તે વાજબી છે ગારામા કમળનું પાન પડે તો ગારોજ થઈ જાય તેપણ ખરૂં પણ તે દ્રષ્ટાંત પ્રમાણે કાંઈ આપણે પર ત્ર નથી વિષયોને ગારારૂં નથવા દેવા અને આપણે પાદકારૂં નથવું એટલે એ સદેહ એનીમેજે નિવૃત્ત થાય વિષયને ગારારૂં મટાડવા હોય તોપણ તે આગ્રહ રાખવાથી નથી મટતા, નિરાગ્રહ રહેવાથી મટે છે અને તેમા માત્ર વૃત્તિના ફેરફારનીજ જરૂર છે જે કામ દુઃખ ખોદના જેવું તમને થઈ પડ્યું છે તે કામ વૃત્તિની સહાયતાથી સેહેલું થઈ પડે તેમ છે માટે હું વ્યવહારમા હતા, હવે નથી, હવે વળી વ્યવહારમા પડ્યું, એ સવ કલ્પના મેલી દધ પરમપદનોજ વિચાર કરવો એટલે ગમે તે સ્થિતિ તમને બાધ નહિ કરે તમે જો વ્યવહારમા નથી તો કાંઈપણ સ્થિતિમા નથી અને જો છો તો ગમે તે સ્થિતિમા હરો તોપણ વ્યવહારમાંજ છે વ્યવહારમા રહી વ્યવહાર વગરનું રહેવામા જગત । માને માટે વ્યવહાર તજ દેવો એ તો તમારો સાવ ઉલટો વિચાર છે, ઠમકે લોઠિા વ્યવહારમા લેખે કે તેથી બહાર લેખે તે બેય વાતમા કશી હાનિ નથી માટે તે પ્રમાણે રહીને બેય સ્થિતિનો અનુભવ કરો તો થઈ શકશે જે કાંઈ કરવું

છે તે પોતાના લાભમાટે કરવું છે, કાંઈ બીજાનેમાટે કરવું નથી. તોપણ લોકોના પવિત્ર વ્યવહારને અનુસરીને પોતાનું હિત જળવાતું હોય ત્યાં- સુધી તેથી વિરૂદ્ધ થવાની જરૂર નથી. જ્યારે જડતા જેવી દશા થઈ બધા ત્યારેજ આ કાળજી એનીમેળે જતી રહે તો ભલે. પણ તમે તો વ્યવહારમાં રહ્યાછો. માટે તમારે સર્વ વિચાર કરવાની જરૂર છે. અને તેથી જોઈ જન-કાદિક જેવા તો જનકાદિક હતા તોપણ તે દાખલા ગ્રહણ કરવા એ તમારે ઉપયોગના છે, કેમકે તેથી વિપરીત ચાલીને પણ તમે તેવી નિર્મળ સ્થિતિને પોચી શકો એનેમાટે અમને મોટો સંદેહ છે. અને તે તમારા આધંત્ર લેખ ઉપરથી જણાય તેમ છે.

લોકો તો અનાદિકાળના અભ્યાસથી અનેક ઉપાધિ અને દુઃખ છતાં વ્યવહારમાં આસક્ત થાય, કેમકે પ્રમાદરૂપ મદિરાથી તે ગાડાં ખનેલા છે. આ વાતનો અમે અનાદર નથી કરતા, પણ તમને જે દેહેવામાં આવેછે તે સંસારમાં આસક્ત થવાનું દેહેવામાં આવતું નથી, માત્ર ચાલતો વ્યવહાર ચાલવા દેવાનું દેહેવામાં આવે છે. વ્યવહારમાં દુઃખો હોય તોપણ ભલે અને ન હોય-તો પણ ભલે. દુઃખો હશે તો તેને ભોગવનાર હશે તે ભોગવશે. તમને સુખ પણ ક્યાં છે અને દુઃખ પણ ક્યાં છે ? તમે સમજી છતાં વ્યવહાર ઉપાધિરૂપ અને દુઃખરૂપ માની તેમાંથી તેવુંજ અનુભવવા માંડ્યું, તેના કરતાં તો અજ્ઞાન લોક સારા કે અણુસમજી છતાં પણ મોહરૂપ મદિરાથી ભ્રમિત થવાનેલીધે કશા ત્રાસને સમજતાજ નથી. ગમે તો અનાદિનો અભ્યાસ હો કે ન હો પરંતુ આખા જગતની પ્રવૃત્તિ સંસારતરફ વળેછે એ તો તમે પણ જાણોછો. આખું જગત મોહને વશ છે તો તેમાં આપણે આવી જઈએ એ તો સ્વાભાવિકજ પ્રાપ્ત છે. કેમકે નહિ તો ભર્તૃહરિનું વાક્ય પરિપૂર્ણ લાગુ પડે નહિ. ભાઈ ! મોહ થવો મટવો એ સમજણ ઉપર છે. ક્રિયા કરવી કે મેલી દેવી તેમાં કાંઈ મોહ થતો કે મટતો નથી. ખરૂં જોશો તો વ્યવહારના ચક્રમાંના વેગમાં આવી જઈ ત્રાસ ન ઉપજે એવી સ્થિતિ હોય તેજ સારી દેહેવાય. એક સાવ મૂર્ખ હોય તેને ત્રાસ ન થાય અને એક સાવ સમજી હોય તો ત્રાસ ન થાય, માટે સઘળું સમજીને ત્રાસ માત્ર દૂર કરવો એ તો વધારે સાઈ છે. તમે જાણોછો કે સમજી ને કશું ત્રાસ પામવા જેવું નથી. વ્યવહાર અસત્ય છે, તેથી થતો ત્રાસ પણ અસત્ય છે અને જોને ત્રાસ થાય તેપણ અસત્ય છે, તો એ અસત્યનેમાટે વિવાદ કરવો એપણ અસત્યજ દેહેવાય. આ વાત

પરમાર્થની છે અને પદ્માર્થની સમજણ માટેના સમજવાની તમારે જરૂર છે કે જ્યાં સી.રી.આ સર્પની શ્રાતિની પેઠે તમને થતો જુનાનો જે જાણ્યા છે તે નિવૃત્ત થાય ભર્તૃકરિનું બીજું વાક્ય વૈરાગ્યર્જક વખ્યું તે ખરેખર તેનું છે ત્યાં પણ મોહની પ્રમળતા જ દેખાડી છે અમારૂં કહેવું એ છે કે જ્યારે મોહની એટલી પ્રમળતા છે ત્યારે તે ઠીકાએ ખાય ભીડનાથી છુ વળવાનું? જુનો વિચાર કરો જમકે વિચારરૂપ શસ્ત્રની આ ગુચનપા ભરેના અથિ કપાય તેમ છે શારિંગિક બનવું કામ આહિ કામ નયો પતંગ દીના વામા રૂપવિપયની આસક્તિથી પડે છે ખરેખર તેને તે નિષય ઠી આસક્તિ થીજ બગી મરવું પડે છે, પરંતુ તે જીવેને આ અગિ છે એની ખમર હોતી નથી પાસે જનાથી તાપ દૂર થાય કે દૂર જનાથી દૂર થાય તેની તેને ખબર નથી અનવાળાવી અન્યને આકર્ષણ થવાને નીધે તે તેમા પડે છે તેમ જ મત્સ્ય પણ આ પદાય ખાનાનો છે, એમા લોહાનો કાટો હશે વિગેરે નહિ જાણ વાથી લોટ લેવા જતા બડીશ વાગતા પ્રાપ્તરહિત થાય છે આ મ્યિતિ અતિ અજ્ઞાનપણાને નીધે થાય છે જે તેઓ સામાન્યરૂપ અને રસનિયમા લાગ્યા હોત તો તેમ મરણ નિપજત નહિ, પરંતુ સ્વભાવને ના વચેનાને આ તે સામાન્ય જ આ તે વિરોધ એની ખમર ન પડે તેથી તેઓ ઠી તેની દલા થાયજ તેઓ ઠી જાળતા તેથી તેમ થાય છે અને આપણે જાણીએ છીએ તોપણ એકને બદલે પાંચપાંચ નિષયોને ગ્રહણ કરીએ છીએ અને હાથે કરીને વિપત્તિ વોરિએ છીએ એ મોહનો મહિમા છે તે ખરૂં છે અમને તો આશ્ચર્ય લાગે છે કે અનેક જન્મની વિપયતરફ વળવા ઠી પ્રવૃત્તિ સર્વ પ્રાણીઓ ઠી છે તેમા તમે પણ હોના છતાં તમે સર્વ કરતા વિરુદ્ધ વિચારના સ્ત્રી રીતે થયા! હરો પણ અમે એ તમારૂં વનપ કાઢક મારૂં ફળ દેખાડ નાર સમજીએ છીએ આ ઠેકાણે હવે કહેનાનું એટલુંજ છે કે તમારી વૃત્તિ આસક્તિવાળી છે તે તેમને તેમ રહેના છ તેનો તિરસ્કાર કરવાનું છોડી દો એટલે પછી કાઢ કરવાનું નથી અને હોય તો ચા, મૈત્રી, પરોપકાર, દાન, ઈશ્વરારાધન, વિગેરે છે તેમા પ્રવૃત્તિ રાખની અને તે સાધનપૂર્વક સ્વરૂપના સમજણ મેળવની તમને ખમર છે કે શરીર ધારણ કર્યું છે તેજ નિપત્તિનું સ્વરૂપ છે તેને તમે જમ ઠી છોડતા? જે શરીર છોડાવું નથી તો તો આર પુરુષાર્થનું સાધન માની બેસી બેઠા નથી કરતા તેમજ શરીરને અગે નિષયો પછવાડે લાગ્યાજ છે

અને તે છોડાતાજ નથી ત્યારે તેને છોડવાનો વિચાર મેલી ઈને પુરુષ-
ધર્મના સંબંધમાં ઉપયોગી લેખી તેનો વિચારજ છોડી દેવો એ કોઈ રીતે
અયોગ્ય નથી. એટલું છે ખરું કે અતિ પરિચય બંધનરૂપ છે. જે તે વાત
તમારે અંગીકાર ન કરવી હોય અને વિષયોને નહિ છતાં પણ વિપત્તિની
જાળરૂપ માની જેસવું હોય તો સર્વ ખાવું પીવું આદિ વ્યવહાર છોડી દે
એટલે પછી અમારે કાંઈ કેહેવાનુંજ નથી.

અપૂર્વ

શેઠ કરશનદાસ હલ્હુનો સ્વર્ગવાસ.

લખવાને ખેટ ઉત્પન્ન થાય છે કે શેઠ કરશનદાસ ગયા પ્રથમ બાદ્રપદ શુદ્ધ ૧૧ બો-
મવારને રોજ ૭૦ વર્ષની ઉંમરે સ્વર્ગવાસી થયા છે

તે ગૃહસ્થ ૧૮૭૬ ની શાલમાં જામનગરમાં જન્મ્યા હતા. સાત વર્ષની ઉંમરે તેનું
મુળ્ક આવવું થયું. અહીં આવીને તેમણે સાધારણ કેળવણી લેા. માડી તે સાચે વેપારમાં
પોતાના પિતાની સાથે ધ્યાન રાખવા માડ્યું. જામનગરમાં સુદરજી શેઠ મોટા પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા
હતા તે શેઠ કરશનદાસના દાદા થાય. હલ્હુ શેઠ સાધારણ રિયતિ થવાને લીધે મુળ્ક આપ્યા.
પોતાના જે પુત્રો તેમને વેપારમાં મદદગાર થઈ પડ્યા. શેઠ કરશનદાસ મોટા હતા તેની ઉંમર
૧૪-૧૫ વર્ષની થતા કાપડના વેપારમાં તેનું સારું ધ્યાન લાગ્યું. અને તેનારમાં તેમના જન્મ
પણ થયા. પોતાની ૪૦ વર્ષની ઉંમર થતા તેમના પિતા હલ્હુ શેઠ ગુજરી ગયા. પિતા ગયા
પછી જાત્રે લાઇએ સાથે માથે ત્રામ ઉપાડી લીધું. અને સારો લાભ મેળવ્યા લાગ્યા લારપછી
આશરે ૧૮૮૫ની શાલમાં તે જાત્રે લાઇએ જુદો વેપાર પાડો દીધો અને તેની પોતે અત્યંત ને-
પાર કરવા માગ્યા તેમાં પ્રતિદિવસ લાભ થતો ગયો અને તેમાં તેમને પોતાના પુત્ર ગોર્ધનદાસ
પણ સહાયકારક થઈ પડ્યા શેઠ કરશનદાસ પોતે લજા હતા, એક માર્ગી હતા. નાથકા
રા, દારકા અને વ્રજનીયાના કરિ આપ્યા હતા તે પોતાની એથી પેઢી જોઈ પૂર્ણ અવસ્થાએ
સતોષ લઈ સ્વર્ગવાસી થયા એટલા લાગ્યશાળી કેહેનાય. તે પોતે મરણ સમયે ધર્મશાળા
વિગેરે ધર્મના ખર્ચ માટે (શ.ર૦૦૦૦) કાઢી ગયા છે, ૪૧૬૦ રૂપિયા પોતાના કુટુંબમાં લીજેસના
કાઢી ગયા છે. અને ૬૮૦૦ રૂપિયા મરણ સમયે ખર્ચ માટે કાઢી ગયા છે. ધર્મ ઉપર તેને
પ્રીતિ હતી. તેમના સ્ત્રી પોતાની પેહેરાજ ૬ વર્ષ પેહેરા આવી ગયા હતા તે પોતાનો વડિલ
પોતાના પુત્ર ઉમ્મરના પુત્ર શેઠ ગોર્ધનદાસને સોંપી ગયા છે. તે શાત અને લજા છે. ધંધરગાં
અકલિત છે એમ ધારી સ્નેહી સબધીઓએ સદ્વિચારમાં મન જોડ્યું તે શીનાય ખીજો
માણસનો કોઈ ઉપાય નથી.

વેદધર્મમાને વસીસ.

શેઠ ગોર્ધનદાસ કરશનદાસે, પોતાના પિતાજી શેઠ કરશનદાસ હલ્હુ પ્રથમ બાદ્રપદ
શુદ્ધ ૧૧ બોમવારે સ્વર્ગવાસી થયા તેની પાછળ દાનવર્તના નિમિત્તથી રા. ૨૫ અકે પર
આપ્યા તે પહેલ્યા છે તે અનામત ખાતે જગે કદી છે તેના બાજનો સદ્વર્તમા
યશે સં. ૧૮૪૬ બીજો બાદ્રપદ વદી ૧.

મળિરત્નમાલા

(સપ્તધવાને ૨૬૪ વા)

જેમ અધારી રાત ચાર પહોરની હોય, તે રાતનુ અવારુ સૂર્ય ડગે ત્યારજ મટે છે, તેમ ઉપર જે ચાર ગુરુ કહ્યા તે અધારી રાતના ચાર પહોર જેવા સમજવા અને પાંચમા જે ગુરુ કહ્યા તે સૂર્ય જેવા સમજવા એ ગુરુ મળે એટલે અજ્ઞાન પછી એનીમળે નાશી જાય છે અને ત શિવાય વીજા કોઈ અજ્ઞાનને મટાડી શકતા નથી * જેમ સૂર્ય ડગે ને અધારુ જાય ને પછી કમલ ડગે તેમ ગ્રહગુરુ મળે તો તેના બોધથી અજ્ઞાન જાય ને પછી જ્ઞાન રૂપ કમલ ઉદય થાય શ્રીગુરુગીતામા કહ્યું છે કે—

સર્વશ્રુતિશિરોરત્નનીરાજિતપદાનુજ ।

વેદાતાવુજસૂર્યાય તસ્મૈ શ્રીગુરુને નમ ॥

સર્વ મોટી મોટી શ્રુતિયો જેને ચરણે છે અને વેદાતરૂપી કમલને ડગાડવામા સૂર્ય જેવા છે તે ગુરુને હૂ નમસ્કાર કરુછું

સારાશ એ કે એવા અજ્ઞાનન મટાડી જ્ઞાનને આપનારા વેદાત જાણ નાર ગુરુની કલ્યાણમાટે ઉપાસના કરવા સિંદૂર પ્રકરણમા કહ્યું છે કે—

ત્રિદલયતિ કુબોધ બોધયત્યાગમાર્થ

સુગતિકુગતિમાર્ગો પુણ્યપ્રાપે વ્યનક્તિ ।

અગમયતિ કૃત્યાકૃત્યભેદ ગુરુયો

ભવજલનિધિપોતસ્તવિના નાસ્તિ કિંચિત્ ॥

આપણના મનમા જે નઠારા બોધ વેશી ગયા હોય તેને ટાલી નાલે, શાસ્ત્રનો અર્થ સમજાવે સારી ગતિ (મોક્ષ) અને નરતી ગતિ (વધ) એ બે યનો માર્ગ જુદો પાડી સમજાવે, પાપ અને પુણ્ય એ બેયને જુદા જુદા કરી સમજાવે તથા કરવાનું અને ન કરવાનું તેનો ભેદ જણાવી દે એવો જે ગુરુ છે તેનાવિના સસારરૂપ સમુદ્રન તરવાનું વહાણ કોઈ નથી

સમજવાનું એ કે જે નઠારા બોધને ટાલે નહિ, શાસ્ત્રનો અર્થ જે સચ્ચ હોય તે સમજાવે નહિ, સારી ગતિ એટલે મોક્ષ અને નરતિ ગતિ એટલે વધનો માર્ગ જુદો પાડી દેખાડે નહિ, પાપ અને પુણ્યને સમજાવે નહિ અને આ કરવાનું છે અને આ કરવાનું નથી એમ જે સમજાવ નહિ તેવા ગુરુ હોય તો

* એ ચાર ગુરુમાનો કોઈ અવગા ચારય અજ્ઞાનને ટાલનાર હાય તો પાંચમાની અપમાજ રેતા નથી

પણ તે કશા કામના નહિ. કેમકે તે કાંઈ સંસારસમુદ્રમાંથી તારી શકતા નથી. જેઓ તેવા નથી પણ ઉપરના શ્લોકમાં લખ્યા છે તેવા હોય તો ને સંસારમાંથી તારી શકે છે માટે તેવા જ્ઞાનવાન ગુરુની સેવા કરવી. તેવા ગુરુની સેવાથી જે બોધવાન થયેલા હોય તેને કશું વાકી રહેતું નથી. મિત્ર પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે—

स्वर्गस्तस्य गृहांगणं सहचरी साम्राज्यलक्ष्मीः शुभा

सौभाग्यादिगुणावलिर्विलसति स्वैरं वपुर्वेष्मनि ।

संसारः सुतरः शिवं करतलक्रीडे लुठत्यंजसा

यः श्रद्धाभरभाजनं निजपतेः पूजां विधत्ते जनः ॥

ઉપર કહ્યા તેવા પોતાના ગુરુની જે શ્રદ્ધાથી સેવા કરે છે તે માણસને સ્વર્ગ ઘરનાં આગળાં જેવું છે, સારી ચક્રવર્તિ રાજ્યની લક્ષ્મી દાસી જેવી છે, સૌભાગ્યાદિ ગુણની પંક્તિ પોતાની મેલે દેહરૂપ ઘરમાં આવી રહેલે, સંસાર તરવો સેહેલ છે અને મોક્ષ વગરમેહેનતે હાથમાં લોટે છે.

સમજવાનું એ છે કે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સંસારરૂપ સમુદ્રમાંથી તારનાર બ્રહ્મવેત્તા સ્વરા હોય તેજ ગુરુપદને યોગ્ય છે. અને તેવાની સેવાથી સારી ગતિ મેળે માટે તેની સેવા કરવી એમ કહ્યું છે. એટલું આ સ્થળે યાદ રાખવાનું છે કે પિતા આદિ ગુરુએ જોકે જ્ઞાન કદિ ન આપ્યું હોય તોપણ જ્યાંસુધી શરીર હોય સાંસુધી ગૃહસ્થે તે તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય નથી. જે તેનાં તલભાર પણ તિરસ્કાર કરે કે સેવા ન કરે તે મહા પાપી થાય છે માટે શાસ્ત્રોની આજ્ઞા પ્રમાણે અને શ્રેષ્ઠ લોકોની પરંપરા પ્રમાણે તે ગુરુઓ સર્વ પ્રકારે માન આપવા યોગ્ય અને સેવવા યોગ્ય છે. તેઓ કદિ બોધવાળા ન હોય ને તેના વિચારો સારી ગતિને અનુકૂળ ન હોય તો તે તેને દુઃખ ન લાગે તેમ સાંભળી લઈને પેટમાં શમાવી દેવા પણ તેનું અપમાન ન કરવું અને બોધના વિચારો જે સર્વ સાધનવાળા બ્રહ્મવેત્તા ગુરુ હોય તેવાસેથી લેવા. એમ સર્વ રીતે કરીને પોતાનું કલ્યાણ થાય તેમ કરવું.

उपस्थिते प्राणहरे कृतांते

किमाशुकार्यं सुधिया प्रयत्नात् ।

વાક્યાચિત્તૈ સુખદ યમગ્નમ્ મુરારિપાદાવુજમેવ ચિત્યમ્ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ

શિષ્ય-પ્રાણને હરનારો કાઢ આવે સારે રૂડી બુદ્ધિવાળાએ તરત જી મરતન કરવું ?

ગુરુ-સુખને આપનારાં અને યમને નાશ કરનારા પરમેશ્વરના ચરણા રાવિંદનુ વાળી શરીર અને ચિત્તવંદે ચિતવન કરવું

ટીકા

પ્રાણને હરનારો કાઢ કોઈને મેલતા નથી જે જે નામરૂપ ઉત્પન્ન થાય છે તેનો અવશ્ય નાશ વાય છે મોટા મોટા મહીપતિઓ અને કુદ્ર પ્રાણીઓને મોત એકસરખી રીતે અસર કરેછે જ્યારથી શરીરનું વીજ વધાયુ સારથી તેને માથે મોતનો નિશ્ચય વડે ચૂકે છે જન્મવાળા પદાર્થ જ્યાંસુધી ન મરે સાંસુધીજ આવડ્ય માનવા જેવું છે પાકી મરે તેમા આવડ્ય પામવા જેવું નથી કેમકે મોત તો જન્મની સાથેજ જન્મેલું છે ભાગવત દશમસ્કંધમા વસુદેવજીએ કસને કહ્યું છે કે—

મૃત્યુર્જન્મપ્રતા વીર દેહેન સહ જાયતે ।

અથ વાન્દગતાતે વા મૃત્યુર્વે પ્રાણિના ધ્રુવ ॥

હે વીર ! જન્મલેનારાં પ્રાણીઓને મૃત્યુ દેહની સાથેજ ઉત્પન્ન વાય છે આજ અવગ્રા સો વરસપછી પણ પ્રાણીઓનું મૃત્યુ સરેસર છેજ

આ વાત પ્રત્યક્ષ છે આપણી નજરે પણ પક્ષી ફાડ અને મનુષ્યોના મૃત્યુનો આપણને અનુભવ વાય છે કોઈ તાવથી કે કોઈ ઉધરસથી મુલો એમ કહેવાય છે પણ તેતો માત્ર નિમિત્તરૂપ છે, પાકી સ્વરૂ જોતા પ્રારબ્ધ પ્રમાણે કાલજ સહુનો નાશ કરે છે આ કાલ જ્યારે ઓંચીતો આવે ત્યારે બુદ્ધિમાન માણસે વાળી મન અને શરીરથી રૂંધરનું ચિંતવન કરવું કેમ કે મોતના ભયથી મુકાવનાર અને સુખને આપનાર એજ સાધન છે શરીર વાળી અને મનને એક કરીને પરમેશ્વરનું જે રટણ કર્યું હોય તે ઉત્તમ સુખ આપ્યાગર રેહતું નથી અતકાલ આવે સારે વપન તથા ઉપાધિ આપનારા વ્યાવહારિક સ્ત્રીપુત્રમિત્રાદિ પદાર્થો

અને ભારે ભારે વૈભવો કે ઉચ્ચમોને અંતઃકરણમાંથી કાઢી નાંચીને મોઢેથી
 ईश्वरનાં નામ જપવાં, મન ईश्वરમાં જ લગાડવું અને શરીરની ક્રિયા પળમન-
 વાળીને અનુકૂળ જ રાખવી. અર્થાત્ સઘડાંં ઇન્દ્રિયોને મન સહિત ईश्वરમાં
 જોડી દેવાં. એ મરવા વચ્ચેનું બુદ્ધિમાનનું તરત કરનાનું કામ છે, જેથી સ-
 ત્તમ સુખ થાયછે. આવી રીતે જે ईश्वરની ભક્તિ નથી કરતા અને હાથ
 ફલાણું રહી ગયું, હાથ હવે વધું પડ્યું રશે એમ મોઢેથી ને મનમાંથી હાથ
 વોચ કરેછે ને મરતાં સુધી મમત્વની શિલાને ગળે વાંધી રાખેછે તેને માત્ર
 કાંઈ છોડતું નથી. આવા અમૂલ્ય શરીરને ईश्वરની ભક્તિ કર્યા વગર સ્ત્રી,
 પ્રજા અને ધનની હાથ વોચ કરતાં છોડી દેનારા ગમે તેવા બુદ્ધિમાન હોય
 પણ તે બુદ્ધિમાન ન કેહેવાય અને તેને ईश्वરભજન વિના સુખ કે સારી ગતિ
 પણ ન થાય. માટે અંતકાળે જે કાંઈ સારો વૉધ સાંભળ્યો હોય તેનું મનન
 કરવું, પોતાના રૂપનો અનુભવ કરવો, મોઢેથી ને મનમાંથી ईश्वરનાં તહીનપ-
 નેથી નામ લેવાં અને તેજ રંટણ રાખવું એ જ કર્તવ્ય છે

આ શિવાય અનેક પ્રકારનાં દાન આપવાં અને પ્રાણિયોને સંતોષ
 ઉપજાવવો, ઇત્યાદિ કર્તવ્ય છે તે સ્વસ્થ શરીર હોય સાંસુધી કરી લેવાનાં છે.

के दृश्यवः संति कुवासनारुथाः

कः शोभते यः सदसि प्रविद्यः ।

शांतिव का या सुखदा सुविद्या

किमेधते दानवशात् सुविद्या ॥ २५ ॥

અર્થ.

शिष्य—चोर कोण केहेवाय ?

गुरु—नठारी वासना.

शिष्य—सभामां कोण शोभे ?

गुरु—अति विद्यावाळो होय ते.

शिष्य—शांतिना जेવ. સુખ આપનાર કોણ છે?

गुरु—सुविद्या.

શિષ્ય-દાન આપવાથી શુ વધે છે ?

ગુરુ-સુવિદ્યા

ટીકા

સઘડી ઉપાધિ તજાં વેઠેલા પુરુષને કુશાસના એ ફાસી દઈને મારી નાખનારા ચોરના જેવી છે મહાજ્ઞાની પુરુષને કોઈ પદાર્થમા દેખવાથી કે સાંભળવાથી વૃત્તિ ચોટી જાય તો, હોય તે દેહ છૂટ્યા પછી જ્યાં વૃત્તિ ગઈ હોય ત્યાં અવતાર આવે આવી રીતે જ્ઞાનીને પણ અવતાર લેવરાવે તેગી વૃત્તિનું નામ વાસના કેહેવાય એ વાસના મોક્ષ થવો તો રહ્યો પરંતુ વચમા લટકાવી રાખેછે વોધવાનને એમ વાચછે ત્યારે હજારો વાસનામાંજ સુધી રહેલાની તો વાત પણ શી કરવી અહીં એક યોગીનું દૃષ્ટાંત લખિયે છિયે —

એક કોઈ મોટો યોગીશ્વર હતો તળે પોતાનો મૃત્યુકાળ આવ્યો જાળીને શિષ્યને આસન પરિત્ર કરવાનું કહ્યું શિષ્યે આસન પરિત્ર કરી આપ્યું તે ઉપર સમાધિ વાધવા વેઠો ત્યાં સામે એક આવના ટક્ષમા શાસ્ત્ર વલગેલી હતી ત્યાં દૃષ્ટિ પડવાથી ત્યાં વાસના લઈ ગઈ આવી રીતે શાસ્ત્રમા વાસના જવાથી તે મહાયોગીને દેહ છૂટતા તેમા કીડાનો અવતાર લેવો પડ્યો

ના પ્રમાણે, ચોરલોકો જેમ ઘણું ધન કમાઈને દેશ લઈ જતા હોઈએ ને મારગમા ભુટી જાય છે ને યાદમા રાખડતા કરી મેલે છે તેમ દુષ્ટ વાસના પણ ઘણી મેહેનતે પ્રાપ્ત થયેલાં જ્ઞાનને નિષ્ફળ કરી પરમશદ નહિ પામવા દઈને વચમા અવતાર લેવરાવી રાખડાવેછે માટે એના જેવો કોઈ દુષ્ટ શત્રુ નથી મહાપુરુષને કેરી જોવામાં આટલું વધન થયું તો પછી ઝીંજા કૃત્યોને તે કેમ કરેજ ? કોઈ એમ કેહે કે દેહનાં કૃત્ય દેહ કરે છે એમા આત્માને કાંઈ વાધ નથી તો તેવી રીતે વોઝનારાની સાથે યાત્રા પણ કરવી નહિ કેમકે એમ જે વોલે છે તે સ્વેચ્છા જ્ઞાની નહિ પણ અજ્ઞાની સમજવા દેહના કૃત્ય દેહ કરે છે એવું વોલીને નરકમાં પડવા જેવા ને જન્મમરણના દુઃખ ભોગવવા જેવાં કર્મ કરનારાનો મોક્ષની ઇચ્છા ચાલાએ સગજ કરવો નહિ ને એવાની વાતો પણ સાંભળવી નહિ પોતપોતાની મઠે સમજીને વાસનામાત્રનો ત્યાગ કરવો કદી વાસના પરાળે રેંચી જાય તોપણ તેને રોકી રાખવી જો તે રોકાય નહિ તો પછી મોક્ષનેમાટે ઝીંજો ઉપાય નથી કેમકે ગમે તેટલા ઉપાયો સા

ધ્યા હોય પણ જો કુવાસના થાય તો સવઝા નકામા થાય છે. સાથે વાદ કરવામાં, કોઈને વાદે હરાવી દેવામાં કે મોટી મોટી કથાઓ દેવાથી મુક્તિ નથી થતી પણ મુક્તિ તો સંશય વાસના અને અજ્ઞાન ટકે ત્યાં એનીમેલે થાય છે એટલામાટે તે ટાઢીને અહંગ્રંથિ, કર્મગ્રંથિ તથા સંશયગ્રંથિથી છુટાયું એટલે પછી મોક્ષજ છે. કહ્યું છે કે—

મોક્ષસ્ય નહિ વાસોસ્તિ ન ગ્રામાંતરમેવ વા ।

અજ્ઞાનહૃદયગ્રંથિનાશો મોક્ષ ઇતિ સ્મૃતઃ ॥

મોક્ષનો ક્યાંઈ વાસ નથી કે કોઈ ગામ પણ નથી. અર્થાત્ મોક્ષ એટલે કોઈ રહેવાની જગ્યા કે ગામ નથી પરંતુ અજ્ઞાનરૂપ હૃદયની ગાંઠ ગઢી જવી તેનું નામ મોક્ષ કેહેવાય છે.

સમજવાનું એજ કે હૃદયમાંની અજ્ઞાનરૂપ ગાંઠ ગળે એટલે મોક્ષજ છે. માટે અહંગ્રંથિ કર્મગ્રંથિ અને સંશયગ્રંથિ ટાઢીને તથા વાસનારૂપ ચોરને અઢગા રાખીને સુખેથી મુક્ત થવું. અંતઃકરણનો સંશય જ્યાંસુધી ન મટે ત્યાંસુધી મુક્ત થવું કેહેવાય નહિ. કહ્યું છે કે—

ન મોક્ષો નભસઃ પૃથે પાતાલે ચાન્યભૂતલે ।

સંશયસ્ય ક્ષયે ચિત્તક્ષયો મોક્ષ ઇતિ સ્મૃતઃ ॥

આકાશમાં, પાતાલમાં, અથવા પૃથ્વીના પડ ઉપર મોક્ષ નથી. પરંતુ સંશય ટઢી જાય અને ચિત્ત ચિદ્માં લય પામે તે મોક્ષ કેહેવાય.

સમજવાનું એ કે સંશય ટકે અને મન સ્થિર થાય એટલે સહજ મોક્ષ છે. વાસના થવાનું કારણ પણ ચિત્તનું અસ્થિરપણું છે માટે વામના ન ઉઠે એમ ચિત્તને ચિદ્માં લય કરી દેવું. કોઈને શંકા થાય કે નઠારી વાસના જ્યારે કહી ત્યારે સારી વાસના પણ હશે તો તે વાત સત્ય છે. નિર્મલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ પોતાના સ્વરૂપનો યથાર્થ અનુભવ થઈ અહંબ્રહ્માસ્મિ એવી અલંકાર વૃત્તિ રહે તેનું નામ સુવાસના. એ શિવાય જે કાંઈ હોય તે સવઝી કુવાસના સમજવી. અહંબ્રહ્માસ્મિ એવી અલંકાર વૃત્તિ થયા પછી શરીરના ધર્મ રહે સ્વરા પણ તે દેખવામાત્ર છે. જેમકે લોઢાનું તીસા દાંતાનું દાતરડું હોય તે નિત્ય વાસ કાપે છે, પણ જ્યારે તેને પારસમાણિ અડ્યો ત્યારે તે લોઢાનું મટી સોનાનું થઈ જવાથી તે વાસ કાપવા આદિ ક્રિયા કરતું નથી. માત્ર આકૃતિ દાત-

રડા જેવી દેસાય છે, તેમ વ્રહ્માકાર વૃત્તિ થઈ એટલે પછી તેના પુરુષને
 ઇન્દ્રિયો દેહ હોય સામુદ્ધી દેસવામાન છે. પીજા અજ્ઞાનિના ઇન્દ્રિયોની પેઠે આ
 વા પુરુષના ઇન્દ્રિયો ક્રિયા નથી કરતા કેમકે એવા પુરુષો તો રૂઢ વ્રહ્મમય દે
 હે છે તેમને પીજી ભાવના કશી રહેતી નથી, કેમકે જેને સાક્ષાત્કાર થયો
 તેમને વેદેવારનું કાર્ય કાંઈ સ્ફુરતુજ નથી. જે મુમુક્ષુ સાધકદ્વાય તેમણે તો પ્ર
 માણમાત્ર પ્રવૃત્તિથી સાધનાકારવૃત્તિ રાખવી જોઈએ અને તેજ પ્રમાણે વાળી રાખ
 વી જોઈએ. સાધનાકારવૃત્તિ વિના પરમ લક્ષ્યને પોતાતુ નહીં. જેમ કોઈ પુરુ
 ષન સેતુરૂપરામેશ્વર જાતુ હોય તો તે પોતાના ગામમા વેઠો વેઠો, મજલ,
 ગામ, ઠામ, ઠેકાણા, તઢાવ, નદી, હુગર આદિ વધા કાગઝમા લરયા
 હોય ત વાંચી જાય ને સભારી રાખે તેવી શુ દર્શનનુ ફઠ થાય? જો ગામ
 માંથી ચાલીને તે પ્રમાણે મજલ કરી કરી તે વધા પાઠલ મૂકતો જાય તો
 દર્શનનુ ફઠ થાય તેમ શાસ્ત્ર મળ્યો હોય, શબ્દ સા યા હોય, સમા જીતી
 હોય એવી જ્ઞાનનુ ફઠ ન થાય. જ્ઞાનનુ ફઠ તો એ વધા સાધનોમા અવલી
 રીતે મુધાય નહિ તો થાય. સારાશ સમજવાનો એ કે પુરુષે જ્ઞાન થવામાટે
 સારા સાધન કરવા અને જ્ઞાન થયુ એટલે પ્રવૃત્તિ એનીમેઠે ટલછે કદી કોઈ
 પ્રમાણમાત્ર પ્રવૃત્તિ રહે તો તેવળ ટલી જવાને મનમા વિચારવુ અને મનન
 કરવુ કે આટલા આટલા સાધન કરિયે છિપે માટે આ જરા પ્રવૃત્તિ છે તે
 ત્યારે ટલશે? આમ કરતા પણ એટલી પ્રવૃત્તિ ન ટલે તો પીજો મનુષ્ય દેહ
 પામી તેમા તેટલી પ્રવૃત્તિનો નાશ કરી મુક્ત થવુ. જેઓએ અનેક સાધના
 કર્યા હોય તેમને કાંઈક ન્યૂનતા રહી હોય તો તે પાછો સારા મનુષ્યન સા
 અવતરે છે. શ્રી ગીતામા કહ્યુ છે કે-

શુચીના શ્રીમતા ગેહે યોગમૃષ્ટોભિજાયતે ।

અથવા યોગિનામેવ કુલે મન્વતિ ધીમતામ્ ॥

યોગશ્રષ્ટ થયેલો પુરુષ પવિત્ર શ્રીમતોને ઘેર અથવા વૃદ્ધિમાન યાગી
 ઓના કુલમાં અવતરે છે

સમજવાનુ એ કે વ્રહ્માકાર વૃત્તિમાં કાંઈક ન્યૂનતા રહી હોય તો
 મુક્ત નહિ થતા અવતાર લેવો પડે છે. માટે તથી વૃત્તિ થઈ જવા પ્રયત્ન
 રાસવુ. પૂર્ણ વ્રહ્માકારવૃત્તિ ન થઈ હોય ને હુ જ્ઞાની છુ એમ કહે તેને પૂર્ણ

જ્ઞાની સમજવા નહિ. એવાઓને જ્ઞાન થતું નથી ને અનેક અવતાર ધરે
અપરોક્ષામાં કહ્યું છે કે—

કુશલા બ્રહ્મવાર્ત્તાયાં વૃત્તિહીનાઃ સુરાગિણઃ ।

તેપ્યજ્ઞાનતયા નૂનં પુનરાયાંતિ યાંતિ ચ ॥

બ્રહ્મની વાત કરવામાં હુશિયાર હોય પરંતુ બ્રહ્માકાર વૃત્તિ ન થઈ
હોય અને સસારમાં પ્રીતિવાળા હોય તેપણ આત્મ અજ્ઞાનપણાવડે વારંવાર
જન્મે છે ને મરે છે (એ આગળ પણ કહેવાઈ ગયું છે.)

સમજવાનું એ છે કે બ્રહ્માકારવૃત્તિ થયા પછી કુવાસના રહેવી જોઈએ નહિ.
સ્વાતું, પીવું, વસ્ત્ર, આભૂષણ, પ્રજા, નાત, જાત આદિ અનેક પદાર્થો કુવા-
સનાના છે તેનેવિષે જો મૃત્યુકાલે વૃત્તિ રહે તો તે કુવાસના કહેવાય.
એ કુવાસના ન થાય તેનેમાટે પૂર્ણ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે
મરણે યા મતિઃ સા મતિઃ (મરણ સમયે જેવી મતિ થાય તે મતિ પ્રમાણે મતિ થાય
છે) આ વાત ઘણી સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી સમજવાની છે. મળવાથી ને શીત્ત-
વાથી કદી નિરંતર સારી વૃત્તિ રહેતી હોય તોપણ વધુ હરહાઈ જાયું નહિ.
જ્યાંસુધી વાસના પૂર્ણ રીતે શમી ન હોય ત્યાંસુધી તેને શમાવવાનાં સઘળાં
સાધન કર્યાં કરવાં, કેમકે એ સાધનવડે જો વાસના વીરામ પામી હોય તો
દેહ પડ્યા પછી જન્મમરણનું દુઃખ રહે નહિ. ફક્ત ઉપર ઉપરના વૈધથી ને
વાતો સાંભળીને હું જ્ઞાની છું એમ કહે તો તેને પછી જ્ઞાન થતું નથી. યોગ.
વાસિષ્ઠમાં લખ્યું છે કે વાસના શમ્યાવિના જે પોતાને જ્ઞાન થયું છે એમ માને
છે તે કુતરાં જેવો સમજવો. કેમકે જ્ઞાની થયો એમ માની વેસે પછી જ્ઞાન
થવાનાં સાધન કરે નહિ અને સાધન ન કરે પછી વાસના કેમ ટલે? એ
વાસના એવી તો શીળી છે કે તેને ટાઢતાં ઘણી મહેનત લાગે છે. તે જો
રહી જાય છે તો સારી હોય તો સારું ફળ આપે ને નરતી હોય તો નરતું
આપે છે. મંડનમિશ્રની સ્ત્રીને શંકરસ્વામીએ કહ્યું છે કે :

વાસના યદિ ભવેત્ફલદાત્રી કિં કરિષ્યતિ પુરી મમ કાશી !

વ્યાપકો ભવતિચેત્પરમાત્મા તારકઃ કિમપિ નોપદિશેન્નઃ ॥

જો વાસના ફળને આપનારી છે તો કાશી પુરી મને શું કરશે ? અને
પરમાત્મા જો વ્યાપક છે તો સંસારને તારવાના મંત્રનો અમને ઉપદેશ
નહિ કરે ?

(અપૂર્ણ.)

દેશી વૈદ્યવિદ્યાની ઉત્તતીમાટે એક સ્થાનગી સભા.

તા. ૨૮ સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૦, સ. ૧૯૪૬ ખીજ ભાદરવા શુદ્ધ ૧૫ ને
રોજ વૈદ્ય પ્રભુરામ જીવનરામના ઔપધાલયમાં દેશી ડાકતરો અને વૈદ્યોની
એક સ્થાનગી સભા સાજના ૪૫ વાગતા મળી હતી તેમાં ડા. અન્ના મો
રેન્ડ કુતે એમ. ડી, વૈદ્યરાજ પ્રભુરામ જીવનરામ, ડા. ભાલચંદ્ર કૃષ્ણ ભાટવ
ડેકર, વૈદ્યગજ જ્ઞાના કર વિઠ્ઠલજી, ડા. ખેર, વૈદ્યરાજ વામુદેવ રાસ્ત્રી, વૈદ્ય
રાજ ગણપતરામ ઈચ્છાચોરિના, વૈદ્યરાજ કાનજી કેવળગમ, વૈદ્યગજ મૂળરાંક
પુત્રપોતમ વિગેરે કેટલાક નિદાન ડાકતરો તથા વૈદ્યો આવ્યા હતા સભાનું કામ શરૂ થતા
વૈદ્ય પ્રભુરામ જીવનરામને જણાવ્યું કે આપ સવને જે કારણમાટે આજે અહીં ભેળા
ક્યા છે તે કાંઈ નવું મારણ નથી હું મુજબમાં આવ્યો છું તે વખતથીજ તે હું સાબળ્યા
કરું છું અને કેટલીકવાર વતમાનમાં વાંચ્યા મરું છું અને તે એ કે કેટલાક દેશી વૈદ્યો કશું
જાણતા નથી અને લોકો ઉનગ હેરાન કરે છે " આટલું બોલ્યા છે એટલુંજ નહિ પણ
ઘાઈ ગૃહસ્થને ઘેર વૈદ્ય જતો હોય ત્યાં ડાકતરનું આવવું થાય તો જાણે તેને ધમકાવી ના
ખશે કે તુએ કરો એવો તિરસ્કાર ભરેલો દેખાવ કેટલાક કરે છે એ ડાકતરોને આ
મૂખ છે કે વિદ્વાન છે એમ ખગર હોતી નથી તેથી તે સધાજાને મૂખજ લેખી પાડે છે
પણ એમ થાય એમાં કાંઈ નવાઈ નથી, કારણ કે વૈદ્યકખાતું એવું નમાલું પણ થઈ ગયું છે
પરચુરણ ગાંધીયાણું કરનારા ગાંધી લોકો પણ પોતાની દુકાનોમાં એસડો માડી વૈદ્ય તરીકે
ચાલીયા મારે છે અને ખીજાઓ પણ એ પ્રમાણે રેભાશુપણે બોલેને પડીકા આપવા લાગ્યા
જાય છે આમ થવાથી સારા માઠા સવ એકપક્ષિમાં પ્રેમાઈ જાય છે આટલામાટે હવે
આપણે સર્વેએ એમ કરવું જોઈએ કે આ વિદ્વાન છે અને આ મૂર્ખ છે તે લોકોના જાણ
વામાં આવે અને દેશી વૈદ્યવિદ્યાને માનપૂર્વક કેટલાક જોતા નથી તેના પણ જાણવામાં
આવે આપણે જેમ આજે મળ્યા છિરે તેમ મળીને સભાઓ ભરી તે ઉપર બાપણો આપવા
જોઈએ નિવેચનો આપવા જોઈએ અને એમ મરીને આવવૈદ્યવિદ્યાને ઉત્તેજન આપવું
જોઈએ જેથી થોડું જાણનારાઓ વધારે જાણતા રીખે આમ કરતા આવવૈદ્યવિદ્યાનો
પ્રતાપ બહાર દેખાશે ઈચ્છેજી પુસ્તકોમાં જે વિદ્યા ડાકતરો શીખે છે તે આપણામાં મુદ્દલ
થી એમ કેટલાક આપણા વૈદ્યો જાણતા હોય તો તેમ માઈ છે નહિ આર્ય વૈદ્યકમાં પણ
તેવિધે જટલુંક સારૂ લખ્યું છે એમ હું મારા અનુભવથી જાણું છું હું બ્યારે મુખમાં આવ્યો
મારે મારા નાતાદાર એક ગૃહસ્થની સ્ત્રીને જલોદર મયુ હતું એ જલોદર ફાડીને પાણી

કાઠી નાખવામાટે એક ગોરા ડાકતરને જોડાવ્યો. અને એ ગૃહસ્થનો હું નિશ્ચયપાત્ર દેવાથી મને તેની પાસે રાખ્યો. ડાકતર સાહેબ શત્રુક્રિયા કરતા બેઠા તે વખતે હું મનોદરનું પ્રકરણ કાઠી બેઠો હતો અને જે ક્રિયા તે કરશે તેમા અને આમાં મળતાપણું છે કે કેર છે વિગેરે તપાસતો હતો. તે ઉપરથી મારા જાણવામાં આવ્યું કે સુશ્રુતમા લખ્યું છે તે સઘળું તેને મળતુંજ છે.

ધણા ડાકતરો દેશી વૈદ્યવિદ્યાની વિરુદ્ધમાંજ છે તેમ છતાં આજે આંહી વધારેલા દેશી ડાકતરો અને વૈદ્યો વૈદ્યવિદ્યાનેમાટે કાષ્ટ કરવાનું કહેછે અને તેનું ઉત્તેજન ઈચ્છેછે માટે આપણે જો પ્રયત્ન ન કરીએ તો આપણી ભૂલ કહેવાય. જે વિષય અંગ્રેજીમાં છે તે આપણામાં નથી એમ નથી. આપણામાં પણ કેટલુક છે પણ તેનો અનુભવ મેળવવો જોઈએ, ભૂલના સળધમા કહેતા હો તો તે સામાન્યરીતે બધાને થાયછે. વૈદ્યને થાયછે ને જીજ્ઞાસુને ન થાય એમ કાંઈ નથી. તેના ધણા દાખલા છે તે અહીં કહેવાની જરૂર નથી. માટે આપણે સર્વેએ ભેળા થઈને ભાષણો આપવાં જોઈએ અને એ વિદ્યાનો વિચાર કરવો જોઈએ. તેમાં પણ જેમ ભાષા જાણવામાટે પાક-શાળા વિગેરે હોય છે તેનું કાંઈક થાય તો વૈદ્યવિદ્યાને વધારે ઉત્તેજન મળે. આવી જાણતમાં દ્રવ્ય જોઈએ તો હું ધારું કે કોઈ ગૃહસ્થોને સમજાવવાથી તે પણ આપણે મેળવી શક્યું. આમ જો વિદ્યાના ઉત્તેજનમાટે નહિ થાય અને તમારા જેવા દેશી ડાકતરો અને દેશી વૈદ્યો કાષ્ટ નહિ કરે તો પ્રાચીન વૈદ્યવિદ્યાનો અસ્ત જ થવાનો છે. ખીજે ધણા વિદ્વાન વૈદ્યો હશે પરંતુ અમારા કાઠિયાવાડમાં તો એક વિકૃતભટ્ટજી કે જે આહી બેઠેલા રા. જટારાકરભાઈ અને રા. ઝડુભટ્ટના પિતા હતા તે જો ન થયા હોત તો વૈદ્યવિદ્યા હોતજ નહિ. કેમકે તેમના પુત્ર રા. ઝડુભટ્ટજી, રા. આવાભાઈ, વૈદ્ય રૂગનાથજી ઇદ્રજી અને હું પોતે વિગેરે શિષ્યો જે કાંઈ જાણીએ છીએ તે એની પ્રસાદી છે. પણ હવે વિશેષ વિદ્યાવૃદ્ધિનેમાટે આગળ વધવાની જરૂર છે. જો કશું પ્રયત્ન નહિ કરીએ તો રાજકીય ભાષાના જોરથી આ વિદ્યા નાશ પામી જશે. માટે પ્રાચીન બ્રહ્મનો આ વિદ્યાસ્પી સાચવીને તેનો જેમ વધારો થાય તેમ કરવામા આપ દેશી ડાકતરો અને દેશી વૈદ્યોના તનમનપૂર્વક આશ્રયની જરૂર છે.

રા. ડા. ભાલચંદ્રજીએ જણાવ્યું કે પ્રભુરામભાઈએ જે વૈદ્યવિદ્યાના ઉત્તેજનમાટે કંવુ અને તેનો અસ્ત થવાનું કારણ કહ્યું તે સર્વ આપણે સાંભળ્યું છે, માટે વધારે જોડાવાની જરૂર નથી. હવે આ કામ કરવાને માટે પ્રથમ આ સભામા કોઈ પણ પ્રમુખ નીમાવો જોઈએ. અને એટલામાટે ડાકતર અન્ના મોરેશ્વર કુતેએ અધ્યક્ષસ્થાન લેવાની અને સભા તરફથી આપવાની વિનંતિ કરેલું-આ દરખાસ્તને વૈદ્ય ગણપતરામે ટેકો આપ્યો હતો.

ડા. અન્ના મોરેશ્વરે અધ્યક્ષપણ સર્વની સમતિથી સ્વીકારતાં જણાવ્યું કે-રા. પ્રભુરામભાઈ મને ધણા દિવસોથી આર્થવૈદ્યવિદ્યાવિગે કાંઈક વિચાર કરવાનું કહ્યા કરેછે. મારે કહેવું એમ થતું હતું કે એકાથી કામ કામ થતું નથી પણ સર્વે મળીને કરે તો થઈ શકે. આ ઉપરથી સૌએ એક દિવસ એકઠું મળવાનો વિચાર જણાવેલ તે પ્રમાણે તેમની સૂચનાથી આપણે સર્વે એકઠા થયા છીએ. પરંતુ હવે શું કરવું એ વિગે કાંઈ સુજે તેમ નથી. પૂર્વની વાતો જે જે કરીએ તે તે સર્વ ખરી છે. આગળના વિદ્વાનો એવા ઉત્તમ હતા પણ હાલ આપણે જ્યાં

પરાધી. શામા પધ્ધતિએ ત્યાં પૂર્વે વાતો પ્રવી તે તો વૃથા છે. વળી વૈદ્યવિદ્યામા એ ભાગ પડેના છે. જેમા એક વૈદ્યને અને બીજો ડાખરોક્ત રોગપરીક્ષા બેયની સરખી છે. ડાખરો જે માં આવે છે તે આગમાંડીના મા. જેવો છે અને વૈદ્ય જે માં આવે છે તે આડમાગ (ખા. ખ. યાનાગો પગરસ્તો) છે. આડમાગ થવાના એ કારણ છે તેમા એક તો એ કે જે જે ઔષધો (૨૫) જેવો છે તે તે ઔષધો (૬૦) તૈયાર મળી રાકતા નથી. ડાખરો તેમ નથી થાતુ કેમકે તેને ૧ મગ તેવુ કે મોઢુ ઔષધ (૫) પણ બસો પાઉંડ જેવુ હોય તો હમણા મળી રાકે. બીજુ ૧૨થુ એ કે ઔષધ મળવની જ કાંઈ કાંઈ સિદ્ધ થતુ નથી. કેમકે તે સ્વં રાજમા લખ્યા પ્રમાણે ઓળખી રાકતા નથી તેની પ્રયોગો સિદ્ધ નથી થતા. વૃક્ષાસ્તુવરકા નામ જે રોગ વાગલેતો દેખાડી કયુ કે આમા તુવરક એવે શુ એ ૭ તમોજ પુકુધુ. ગાંધીમાં મેં શ્રમ કયા છે પણ કાંઈ થયુ ની. આમ સિદ્ધ કરવાના પ્રયોગોમા ગોટાળો મળે છે. વળી ગોખા નોખા પુસ્તકમા એકના એક પ્રયોગની તુદી જુની રીત હોય છે તેનો સમ વન થતો નથી. એક હિંગનાસ્ટ વાગલેતું જુદુ, યોગ રત્નામરનું જુદુ, લાવનકારાનું જુદુ, મારધરનું જુદુ, એમ હોય છે ત્યારે હવે આપણે તેમાનું કયુ વાપરવું? વૈદ્ય કયા અથવા અનુયાયી છે તેપણ તેમાથી જણાતુ નથી. કેટલાક વૈદ્ય એક પ્રયોગ એક અથો ને છે અને બીજો બીજા અપ્રમાથી પસ કરે છે. આવી રીતે આયુર્વેદવિદ્યા આડમાર્ગ જેવી પેહીની યઈ ગઈ છે. તેને તેની મટાડવાનેમાટે ૪૨૧ પ્રશ્ન રામભાઈનું પેહુ છે. પણ તે સી રીતે નહ રાકે એમ સમ થાય તો તેનો ઉપાય એ છે કે આપણે ભોગા યજ્ઞને એક અથ લઈ તે બાપુવો. નોખા નોખા પ્રયોગોનો સમ નય પ્રી તે પત્રારા બહાર પાડના. પરતુ આગ પણ કેના વિસ ચાલી રાકે? કેમકે આપણે પરત ન પજ્યા. બી તેમા વળી મૂખ પજ્યા તમ શો ઉપાય? આ વિશે આપ સવને યોગ્ય નાગે તે તે બોલો અને વિચાર કરો. મારા બોનનાથી ટાઈને અયોગ્ય લાગ્યુ હોય તો તેનેમાટે ક્ષમા માગુ છું.

ગ. વૈદ્ય ૧૭૫૨૨મ ઈસ્લામીયાઓ જણાવે છે કે આપણી જુની વિદ્યા મુતપ્રાય થઈ છે તેને સંતુલન પ્રવાહી આ મળમા જરૂર છે પણ તે નાના સુના નયલથી સંતુલન.

૪ થાય તેમ નથી.

૧. વૈદ્ય જટારા કહે મ્યુ કે બ મળનામા હમણાનો વખત મઈક સારો છે સાત વનપર જે દ્રવ્ય મોટુ જાણતુ તે દ્રવ્ય હવે જેટલું જેવો છે તેવું મળે છે પણ એ માત્ર એટલા છે કે અભ્યાસ મોટુ કરવું ની. બી ઉધગમા મોટું પ્રીતિ ની જે મઈ ઉધમ પ્રે તો સધળુ થઈ રાખે એમ છે.

ગ. વૈદ્ય ૧૭૫૨૨મે જણાવે છે કે મુતપ્રાય થયેલી વિદ્યા પ્રયત્ન કર્યુ તો ઉડરો પણ ઉપેક્ષા કરવું તો ઉડવાને બદલે મારા પામો માટે મોટા નાના સંકુલે નયલ કરવું એકવા મોટા ૪૨૧ તો થાય એમ કાંઈ ની. કળત કળતજેવું એ રોગક્રમાણે યોડુ યોડુ પણ કાંઈ કરવું તો તેથી મોટું સાર ફળ થશે. મીટાડી એ નાતુ પહી છે તેણે પોતાના ઉધમથી સમુદ્રને જુરી દીધો હતો એ દાખનો હું આ આપણું રોગના નયલની બી કાળ

જતાં જતાં જીવો અગ્રેજો કેવા હતા અને હવે આખા ભરતખંડના રાજ્ય થઇ ગયા છે. તેમ આપણે પણ વિદ્યાભાટે થોડું થોડું પ્રયત્ન કરશું અને આપ સર્વે જો સહાયભૂત થશો તો જરૂર તેનો ઉદય થશે અને તેમ કરવાનો આ સમય પણ છે.

રા. ડા. ભાલચંદ્રે જણાવ્યું કે— હમણા અધ્યક્ષ સાહેબે જે સૂચના કરી તે અતિ ઉત્તમ છે અને તેમણે જે અગવડ દેખાડી છે તે પણ ખરી છે. પૂર્વેની યોગ્યતાની પ્રશંસા કરવી એ આપણો વખત ખોવા જેવું છે. રાજ્યસત્તાનેલીધે ઇંગ્લેન્ડ વિદ્યામા નેજ છે તે સર્વના જાણવામાં છે. પણ હું ધારું કે ઉત્તમ માર્ગ લેવાની આર્યવિદ્યામાં નહીં તેજ આવી શકે તેમ છે. આપણે પરસ્પરાધીન અને મૂર્ખ પડ્યા છીએ એ વાત પણ ખરીજ છે, તે શીવાય સર્વ પુસ્તકોના નોખા નોખા મનો છે તે પણ પ્રત્યક્ષજ છે. આ સર્વમાથી પરાધીનતા જે છે તે તો કાંઈ ટળી શકે તેમ નથી બાકી નોખા નોખા મતભેદો છે તેની તો ઓકવાકયતા થઇ શકે તેમ છે. અને દ્રવ્યાદિક સહાય પણ આ સમયમા કાંઈક મળી શકે તેમ છે તે વાત પ્રથમ થઇ ગઈ છે. માટે વૈદ્યો અને ડાકતરોની સલા મેળવીને વિચાર ચલાવવાથી તેમાથી સારો માર્ગ જડશે. અને વધારે ખાતરી તેની એ છે કે, રા. ડા. અન્નાએ આ સમાવેશ અધ્યક્ષપણું કબુલ કર્યું છે તો હવે એકે અડચણ રહેવાની નથી. સર્વેએ ભેળા થઇ આ વાતપર લક્ષ દેવું જોઈએ કેમકે સલાવિષે નકી ચર્ચ સુકુ છે એટલે હવે આગળ જે થશે તે આપણે જોશું, હું આશા રાખું કે અધ્યક્ષ સાહેબ આ વાત ઉપાડી લેશે.

રા. વૈદ્ય મૂલશંકરે જણાવ્યું કે આપણી વૈદ્યવિદ્યા રાજ્યમદદ નહિ હોવાથી નિર્મૂલ્ય થઇ છે એમ મને લાગે છે. માટે હવે આમા સારા ધનવાનની મદદની જરૂર છે ધનની મદદ મળી એટલે સલા તરફથી એક વિદ્યાલય કરી શકાશે તેમા ખેત્યાર પરીક્ષકો અને દેખરેખ રાખનારા કેળવણીખાતાનીપેટે નીમવા જેથી વ્યવસ્થા બરાબર ચાલે. જે વિદ્યાલય સ્થપ્યું તેમા પેહેલાં પ્રકરણગ્રંથોનો ક્રમથી અભ્યાસ કરાવવો અને તે થઇ રહ્યા પછી મોટા અગ્રંથોનો અભ્યાસ કરાવવો. તે સાથે સંદ્રિય નિરંદ્રિય ભેદવાળી વસ્તુપતિ અથવા ઔષધીઓ જ્ઞાન પણ તેને કરાવવું આવા કોઇ ક્રમથી જે અભ્યાસ કરાવાશે તો આર્યવૈદ્યવિદ્યાનું ઉત્કૃષ્ટ થશે. પણ આ સઘળું એક ધનની મદદ ઉપર આધાર રાખે છે.

રા. વૈદ્ય ગણપતરામ ઇચ્છાપોરીયાએ જણાવ્યું કે—આજકાલ આ વિદ્યાનો સર્વ કહે છે તેમ મૃતપ્રાય થઇ ગઇ છે એટલે આપણે લડચડીયાં લઇએ છીએ. જે નહિ દેખાય હોય તે દેખતાને કાંઈ હાથ મેલીને ચાલે છે અને તે દેખતો તેને દોરે છે તે પ્રમાણે સેલા માર્ગમાં ચાલનારા આપણે આડે માર્ગે ગોથા ખાઇએ છીએ તેને તે આડમાર્ગને સુધારી આલીએ તેવી દેખતા કરશે તો આપણો હેતુ પાર પડશે પ્રયત્નથી જે કરવું હોય તે ચર્ચ શકે છે. આમાં પ્રથમ સલાતું કામ બરાબર ચાલવું જોઈએ અને પછી તેમા જે વિચારો થાય તે પત્રદ્વારા બહાર પાડી સર્વને તેનો લાભ આપવો જોઈએ.

ડાકતર ખેરે જણાવ્યું કે—અહીં પહેલા અભિપ્રાયો ઉપરથી આર્યવિદ્યાનું પુનરુજ્જીવન કરવું આવશ્ય છે એમ નકી થાય છે. તેમા સલા સ્થાપન કરવાનો અને શાલા

ચનાવવાનો વિચાર હીક છે, પરંતુ એન પક્ષ ઠી જ્યાસુધી એકનાકરતા ઈથી થઇ તેમ આવ વિવાના પણ થયેલી એકનામ્યતા નથી થઇ ત્યાસુધી સવ નામુ છે માટે પેહેના તે પ્રમાણે મરીને જે સીખવતુ હોય તે સીખવતુ માટે પ્રથમ તે સભા ભરી તેમા આ વિષય પર વિચારે ચલાવી એકનામ્યતા મરી ત્યારપછી પગી રુ કવુ તે એ ઠીમેમે જલ્દાઈ રે

૨૧ વૈદ્ય કાનજી કેવલગમે જલ્દા રુ કે આજે ૭જો શ્રમ લગો અત્રે સભામા ખીરા વ્યા છે તે ૥ પ્રયત્નથી આવૈવનિધાને હવે પૂપુ સહાનતા થશે આપણો આડ રો પણ સડકના સરખો થઇ જવ નુ અહી મળેના નિતોના હાથમા ૮ દેખાય છે આપણી વિધ નુ યાન પડુ તે એને છે તે પ્રક હો ક િને વાગ્યો ખત વે છે તેથી જલ્પુય છે તો જેમ શ્રમ નઈને પ હાયા તેમતેમજ નો તેઓ આ વિધ ને અજનાન મા ન ના ધારતો તો તે થઇ રાખે તેઓ જે અનુમન અને રુ ૧ છે તે ખીલો મતાનરો તો સસ ઊરર મોડો આભાર થશે એકન કવતા વિગેરે જે મરતુ તે એના સાય લે મ જે આવ્યા છે તેવી થશે ૮ દ્રવ્યની સહાયના કાષ્ઠક જોષમે તેમિરે રા પ્રમુરમભાઈ ઉત્તમા દેખ કે છે અટનામાટે અહી પધારેના આ વિદ્યા ૧ પુનરુજ્જવનમાટે જરૂર નયત ૧ મરશે એમ હુ આશા રાખુ છુ

૨૧. ૩૧. અત્રા મોઝેશ્વરે જલ્દાવ્યુ કે-આપણે અત્રે મવને કરના ૧ મમ માટે એકલા થયા છીયે આ સુએ મનીતે તે કરતુ જોઈએ જે કાષ્ઠ ગોટાળો સમજકેરમા તથા વૈદ્યવિવાના પુરતમની એકનામ્યતા નહિ સગજ્યાથી થાય છે તેમિરે જો આપણે અના ર કરી એ તો આપણો લાભમ ૭હનાય આટલી બધી વાતની આપણે શુ કરતુ તે ૩ લાનવદ્રે કહ્યુ છે રાજનાશ્રાયિના કાષ્ઠ ન થાય તે વાત સાચી છે ખરી પણ તે વાનો મળે પડવાનું અત્રે મરણ નથી આ તે વાત ખો તેમ પણ નની આગમ ૥ રાજઓ આશ્રન આપતા પુથા આવનિધા ઉત્ત ૧૦ પામી હતી એમ પણ માની મેગી હમણા નિર રા થતુ તે ખેડુ છે તે મતાયાવો કોઈએ આશ્રન નહતો આપ્યો એમ પ્રતક્ષ જલ્દાય છે કેમકે તે નખને મશી રાજ દા પ્રસ્થ ધન પામતો હતો એ એના લેખથી ૮ સિદ્ધ થાન છે ચરક નિર્ગો પણ મધ ન્યતો આશ્રન ૧ હતો તેણે આ શ્રમમા રહી રવમગતમથી વિધ મા સામથ્ય મેગી યુદ્ધુ નને શામ ૭ આવાર જોઈએ? જેમ ભક્તપિતા દેવ નિ તેમ આપણે હઈને રાજ આપ તન નિના મ નિ આમ છે ત્યારે તે રાજ ઠી વન મેતી હવે એમ માતુ કે આપણે જે થાય હુ તે થશે આપણુ સવ ૥ અલ્યાસનો નિયમ, ધૈન, સારા ચુલુ સહન ઝીનના આ ઉણો ગાવશે તો રાજનું આપણને કાષ્ઠ કામ નથી માન તે કવ કરવા ઠી આપણમા એમના જોઈએ માટે સર્વેએ એકમત થયુ આપણે આ વિધમા એ મત થયા એમને આપણને આપણી ખુદ્ધિ એજ આપણનો રાજ છે તેના આશ્રયથી જે કરતુ તે થોજ રાજની કાષ્ઠ થ ૧૧૦ નથી જેઓ રાજ ૥ આશ્રય વગરના અથવા ધ ૧ ૧૨૧ ૧૦૦ના થઇ ગયા છે તેઓજ કીર્તિ કરી ગયા છે માટે રાજ ૥ આશ્રયથીજ યાન એમ ન માનતુ રાજ રાય મ મના એ તો પ ૧૧૦નું કા ૧ છે મા ઈથી મધ એનરામા જુન થાય તો ક્ષમા કરની મા ૧ વિચાર એમ છે કે હવે કઈ વિશેષ નયત કરતુ અફસેન એમને છે ૬ આપણે િન થયા જયા સર ૧૧ જુગી, પરંતુ તેમ છતા પણ આપણે એકવિચારી થયા એટલે આપણા કામમા આપણને સતોષ થશે

અમને ડાકતરી કે દેશી વૈદ્યવિદ્યાનું અભીમાન નથી. આપણામાનો કોઈ વૈદ્ય મેને મે મેને કે ઠેરઠેરે વખતે આર્થિકવિદ્યાના પુસ્તકમાવી પોતાનો અનુભવ સમજાવે અને આપણે સીખ્યું. ડાકતરોને તો સેહેયો રસ્તો છે પણ દેશી વૈદ્યોને તેમ નથી કેમકે પાઠાતરો તેમાં ઘણા છે. માટે એકેક પ્રકરણ કાઢી અમને સમજાવવા જોઈએ જેથી વિચારની એકતા કરવાનું બની આવે. ચિકિત્સાસ્થાન અને જ્વરનિવાનમા કેટલાક ફેર આવે છે તે તમેજ અમને પુસ્તક અને અનુભવથી સરખું કરી ગતાવો. એ તમારજ કામ છે. જુઓ લંધનવિષે ઘણું ડેઝાણું લખ્યું છે પણ તેમા સ્થળે સ્થળેફેરફાર દેખાય છે સારે તેનો અર્થ આપણે શો સમજાવો? મને તો એમ લાગે છે કે કોઈને કોઈ માણસ જગતી વેળા સૈંધવ લાવવાનું કહેતો, તે વખતે ઘોડા લઈ આવી આવે. આ વખતે સૈંધવ શબ્દ સીધાજુલુ સમજાવું તેને બદલે તે માણસ મોઢે સમજાવે. અર્થ તો તેપણ સાચો પણ કાર્ય પ્રમાણે અર્થની યોજના કરવી એ શુદ્ધિમાનનું કામ છે. આપણને પણ લંધન વિગેરે વિષયમાં એમજ ચતુર હોવું જોઈએ. માટે વિચારીને યોજના કરવી જોઈએ. રીતિ પ્રમાણે ચુરમુખથી સીખી વૈદ્ય થયેલા મુજબમા થોડા છે. પુરાણી લોકો પુરાણ વાચવા લાગી જાય છે અને તે ધધો મોજો પડે કે લાગતા પડીકા ગાંધા લાગી જાય છે આવા વૈદ્યો જ્યાં સા લંધન શબ્દને એકસરખો ઠોકી ખેસારે એમા આશય નથી. મદીરાપાનથી ટાઢ ચડતાં જો તાવ આવ્યો હોય તો તેને લંધન માત્ર કરાવવાથી શું થાય? તરત મરણ પામે. આમ છે માટે લંધન એટલે શું તે કેટલા પ્રકારના છે વિગેરે જાણવું જોઈએ. તેમ જ્વરાદિકના પણ ભેદ જાણવા જોઈએ. માટે આ વિષય તમે અમને સીખાવશો તો અમે ઉપકાર માનશું. કેમકે અમે તો આર્થિકવિદ્યા વિના બ્રહ્મ થયા છીએ, વિમુખ થયા છીએ, પરામુખ થયા છીએ, માટે તેવાઓને સીખાવી સમજાવવા હવે તમારા હાથમાં છે. આટલામાટે રા. પ્રભુરામભાઈ તે કામ માથે લેશે અને આપણે તેમાટે ઉત્ક્રાં દેખાડવી.

રા. વૈદ્ય પ્રભુરામે જણાવ્યું કે રા. ડા. ભાલચંદ્રે સભા વિશે જે વિચાર જણાવ્યા તેનેવિશે આજ હું વધારે નથી જોલતો કેમકે વખત ઘણો થયો છે. આપણા બંધાને અમુક દિવસે ભેળું થવું એમ નિશ્ચય થઈ જાય તો પછી હું તેવિશે વધારે તજજીન કરીશ. કારણ કે નિયમ વગરનું કામ ચાલે નહિ.

રા. અમ્મા મોરેશ્વરે જણાવ્યું કે અમે સર્વ ઉત્ક્રાંથી આવશું અને સોએ પોતપોતાના વારા પ્રમાણે અમારા વિચાર જણાવશું. હું ધાડું આપણને એકેક મેને આ પ્રમાણે મળવું થશે.

રા. પ્રભુરામભાઈએ જણાવ્યું કે હું ધારું છું આવા નિશ્ચયથી સર્વ પ્રસન્ન થયા હશે. દોરકું જેમ ઘણા તાતણાનું ચવાથી મજાનું કામ કરે છે તેમ આપણે ઘણા જાનું એકમત થવાથી કાઈક કરી શકીશું.

હાર પછી ડા. ભાલચંદ્રની દરખાસ્તથી વૈદ્ય પ્રભુરામને તથા તેમની સાથે ડા. ખેરને સલામના મંત્રી નામવામા આવ્યા તથા દર મંદિરે સલામ લેવાનો નિશ્ચય થયો. આ પછી પ્રમુખનો ઉપકાર માની ક્ષા વાગે સભા બંદખાસ્ત થઈ.

ओम् तत्सत् ।

आर्य धर्मप्रकाशः

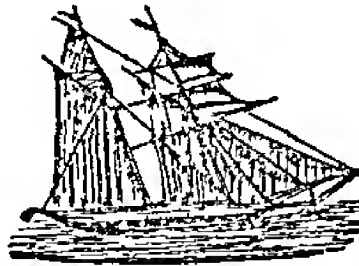
ARYA-DHARMA-PRAKASHA.

पुस्तक १८ मुं

संवत् १९४६

उपेन्द्रवज्रा

नृदेहमाद्य सुलभ सुदुर्लभ, पुत्र सुकल्प
गुरुकर्णधारम् । मयानुकूलेन नभस्वतेरित
पुमान्भवान्धि न तरेत्स आत्महा ॥

उपावी प्रकट करनार

वेदधर्मसभानी कार्यभारमडळी

Bombay

SUBODHA PRAKASH PRESS

सन १८६० ईसवी

मूल्य १॥ रुपियो

उत्तम औषधनी पेठे परिणामे गुण करनार

नीति धर्म तथा व्यवहारसवधी बोध आपनार

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જાતે જીવનરૂપ આ જગતમાં જે ભાવરૂપે ભર્યા,
જેને પ્રાપ્ત થઈ જરા-મરણથી યોગીજનો ઊગર્યા;
પાણીમાંહિ તરંગ તેમ સધળે જે વ્યાપ્ત દેખાય છે,
સાચા આત્મવિચારવાન નરને પ્રત્યક્ષ તે થાય છે.

કેશવલાલ હરિરામ,
આર્યધર્મપ્રકાશ તંત્રી.

વર્ષાનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
૧ અશક્તનો કાલ કેમ જાય ? (ઉપજાતિ)	૧૬૯
૨ અધવચ ગાડુ ગુંચ્યા વિષે (૫૦)	૨૧૭
૩ ઉદયારતનો ગડબડગોટા	૫૬
૪ ઉ યો અવરોધ કરનારી એક નિપુળી	૧૭૦-૨૦૧
૫ અક્યગત્ય અથવા સપત્રિષે બે બોલ (અપૂર્ણ)	૧૯૪
૬ કુમળ અને કતેશના કારણરૂપ નિપુળી	૮૮-૧૨૧-૧૪૮
૭ કતેશનિરમેશ કેમ થાય ? (મનકાતા)	૨૬૫
૮ શેઠ ખીમજી જીવાનો સ્વર્ગવાસ	૧૬૮
૯ અ ધાવતોકન	૧૨-૩૮-૬૬
૧૦ પરમેશ્વરને પ્રજ્ઞામ (વસતતિલકા)	૧
૧૧ પુનરુદ્ધાલિયે વિચારના પત્રનો પ્રત્યુત્તર ૮૯-૧૦૧-૧૨૯-૧૬૨-૧૮૧-૨૦૫-૨૫૦-૨૭૬	
૧૨ પ્રભુપ્રાપ્તિ (કવિતા)	૨૫
૧૩ નારબંધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત (અપૂર્ણ) ૩-૩૪-૬૧-૮૨-૧૦૫-૧૫૮-૧૭૭-૨૨૯	
૧૪ નિષ્ણિપાત (કવિતા)	૨૧૮
૧૫ પ્રેમશબ્દ વિરૂદ્ધ ચર્ચા	૧૫૪
૧૬ બે રસમા ન જુઓ તે તર્પો	૨૬૬
૧૭ મણિરત્નમાલા (અપૂર્ણ)	૧૭-૪૧-૧૩૭-૧૮૫-૨૦૬-૨૩૩-૨૫૭-૨૮૧
૧૮ મનને સુખોદ	૪૮
૧૯ સૌ મણિકુવરનો સ્વર્ગવાસ	૧૧૨
૨૦ મતિને મનાવવા વિષે (૫૬)	૧૨૧
૨૧ મહાજનો જીવન કેમ ગાળે (ઉપજાતિ)	૧૬૩
૨૨ માતાવિષે બે બોલ	૧૦૭
૨૩ માયા ગેરવાવિષે મનને સીમામણ (હોરી)	૧૪૫
૨૪ મોટાઈ વિશે	૨૪૨
૨૫ લોકનું ઉભરાઈ જવું	૭૬
૨૬ વગેસગે કામ થવાવિશે (ઉપજાતિ)	૭૩
૨૭ વસતવર્ણન (કાશી)	૬૭
૨૮ વિવેકિનું જીવન કેમ વીતે (ઉપજાતિ)	૨૪૧
૨૯ વે ધમ સમા	૪૬

વિષય,	પૃષ્ઠ.
૩૦ વેદધર્મ સભાને બક્ષીસ	૧૧૨-૧૨૮-૧૬૭-૨૦૮-૨૩૨-૨૫૬-૨૮૦
૩૧ સહજ સૂચના	૨
૩૨ સભાના મંત્રીની નેમલૃક... ..	૧૬૭
૩૩ સહવાસિયો સાથે સભ્યતા રાખવા વિષે	૨૧૮
૩૪ સુભાષિત અનુષ્ટુપ્	૨૧૮
૩૫ સંગ અથવા આસક્તિ વિષે	૧૪૬
૩૬ સ્વાર્થવિષે	૮-૨૫
૩૭ સ્વાર્થિ લોકોને શી ખબર છે?	૨૭૨
૩૮ શ્રીમંતપણું અને ગરીબાઈ	૭૪
૩૯ સૌ. બાઈ હરિકુવર... ..	૨૦૮

ओम् तत्सत् ।

आर्यधर्मप्रकाशः

ARYA-DHARMA-PRAKASHA.

पुस्तक १९ मु - सवत् १९४७.

स्थोदता

श्रेयसेऽत्र च परत्र सौख्यद
राजचोररिपुभीतिवर्जितम् ।
मचर्याहिमपि सद्विरागिणा
मायधर्मधनमर्ज्यता जना ॥

छपायी प्रकट ३ ना०

वेदधर्मसभानी कार्यभारमडळी

[तंत्री कश्यपनाल शस्त्रिण नर]

सुयोगप्रकाश छापणानाभा शायु

सने १८६१ सु. ५०

मूल्य १॥ रुपीयो

[जून १३ सु. १८६१ या. १८६१ ॥ १११ सामे]

नीति धर्म तथा व्यवहारसंस्था येष आपन्नार

उत्तम औपधनी पेश परिणामि गुण करनार

વર્ષાનુક્રમણિકા

— ૦ —

આશક્તિ ॥ પરિચામનિરે [ઉપનતિ]	૨૪૧
અથ વીકૃષ્ણગાંધિત સાયમ્ભતીરિદ્ધાસ્તોત્ર	૨૮
અધાગમા અવમગ અમયા જના વિરે ક્રિતિા]	૪૮
આરભયીજ આપખી સમજળુ	૧૨૫-૧૧૬
આશ્વન શુ ?	૧૬૮
એક મદ્ભુત અ વાગે	૨૨૮
હામકોષનિરે [કવિત]	૨૧૨
જેનમા નિસો ખેવાવિયે [કનિતા]	૨૬૫
અવાચક્ષીમા લાનાભતી જ ભતી	૨૪૨
આકરી વિરે [કવિત]	૮૩
જેને રીતી હોય તે જાણે (કવિતા)	૭૫
૬ પતી ॥ સયોગકાન વિરે	૮૧
વન ॥ મદ વિરે (કવિત)	૮૧
નન નિદા અગે મન ત્રાણી ॥ સુપ્રયોગવિરે	૨૬૭
નવુ વપ	૨
પરમેશ્વરસ્મગ્લુ (વસતલિલકા)	૧
પરમેશ્વર ઉપર મા ગીમ્ભાનો ધસ્તોત્તર	૩૭-૫૩
પરમેશ્વરને લજવા વિરે (કનિતા)	૮૭
પરચુરણ દોહરા	૨૨૭
ગુનરુદ્ધાલવિરે વિચારના એક પત્રને ત્યુત્તર (કૂરો)	૩૪-૫૭-૭૭-૧૦૮-૧૨૨
પુસ્તકોની પહેલ	૧૧૫-૨૬૪
નજુપ્રાયનાવિરે (હોરિ)	૧૨૧
નૃતિ અથવા કાવચસંગ	૨૪૯
નારખ્ધ ની વિચિનતા ઉપર એક વાન (અર્ધુ)	૮૬-૧૦૮-૧૩૮-૧૬૦ -૧૬૮-૨૦૮-૨૩૪-૨૫૭-૨૭૭
પ્રિયમા પ્રિય શુ ?	૧૯૪
મનઅવધિયાગ	૧૭૬
મશ્ચિરત્નમા ॥ (પૂજુ)	૧૭-૪૧-૬૫-૮૯
મમત્વમેલનાવિરે (પ)	૨૧૭
માનવામાન સુખસ રતિ ॥ સાવ ૧૫ માળની ત્રિપુની	૪
માયુર્મ રીવડના વિરે	૨૦૨-૨૧૮
મૂર્ખતાવિનાર	૧૩૧

મૃત્યુ.

સૌ. નવલકુમાર.	...	...	...	...	...	...	૧૧૪
રા. પ્રતાપરાય કવિ	...	...	...	...	...	...	૧૧૫
ગેઠ મેઘજી ગોકળનાથ	...	...	...	...	...	...	૧૪૯
બાઈ કડવીબાઈ.	...	...	...	...	...	...	૨૧૨
ગોલ વિસારવા વિષે બુદ્ધિને બોધ (૫૬)	...	...	...	...	...	...	૭૩
સગ અને દ્વેષ.	...	...	...	...	...	...	૬૨-૭૪
નનવાસી અને ઘરખારી ..	...	...	...	...	...	...	૧૧
વાદવિચાર. ...	...	...	...	...	...	...	૯૯
વેદધર્મસભાને બક્ષીસ .	...	...	...	૧૭-૪૦-૧૧૪-૧૪૩-૧૬૮-૨૬૪	...	...	
વેદધર્મસભા. ..	...	...	...	...	...	...	૫૦
વ્યવસ્થાપત્ર	...	...	...	...	...	...	૧૫૩
વ્યવસ્થાવિના કામ એકે ન થાય ...	...	...	...	...	...	...	૨૨૫
શાતવચન (કવિતા) ..	...	...	...	...	...	...	૧૯૩
સદુપદેશ સોરઠા .	...	...	...	...	...	૭૩-૯૭-૧૨૧	
સુબોધક કવિત	...	...	...	...	...	...	૧૪૫
સુજનની રીતિ વિશે (કવિત)	...	...	...	...	...	...	૧૬૯
'સુખી કોણ ?... ..	...	...	...	...	...	...	૧૮૧
સ પ અને સુખ વધારનાર ત્રિપુત્રી...	...	...	...	...	...	...	૨૭
શસ્ત્રવિદ્યા વિષે બાપણ. ...	...	...	...	...	...	૧૯૧-૨૧૩	
હાનિ થું કેહેવાય ? ...	...	...	...	...	...	૨૬૧-૨૬૬	

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૬ મું.

કાર્તિક, સન ૧-૮૭

૧૩ ૧ લો.

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

પરમેશ્વરસ્મરણ

વસંતતિલકા

આવાર જે જગતનો સુખરૂપ એક
જેનાનડે જગતમા પ્રસરે વિવે,
જે સર્વ નક્ષિત વરનાર પવિત્ર વામ,
તે પૂર્ણકામ પરમેશ્વરને પ્રણામ
જે આપનાર સહુને ખયયુક્ષિ આદિ,
જે નિત્ય નિર્જુલ અરૂપ અને અનાદિ,
જાતે અરાચરતણે સુખ સુનધાર,
તે ાયને નમન નિત્ય હૃદયર વાગ
પોતે યથો ભુવનઅખરૂપ એક,
જે એક લોકમય માળ જાન્યો અનેક,
જે સૂર્ય ચંદ્ર અવદીપકરૂપ પોતે,
રાખે સદા રુસળ ગોડળ નણિયો તે
પોતે અનેક ગુણ કર્મ પદાર્થરૂપ,
પોતે અરાચર જાન્યો પણ જે અરૂપ,
જાણી શકે ન જરીએ મનયુક્ષિ જેને,
પ્રેમે પ્રણામ કરિયે પ્રિયમિત્ર તેને
જે દૃશ્ય રાંધકી અળગો અતત,
જેનો જાણાય નહિ કંઈ જતાય અત,
ચેતન્યરૂપ સુખમાગર પૂણકામ,
તે પ્રાણમધુ પરમેશ્વરો પ્રણામ

નવું વર્ષ.

નાનાપ્રકારના વિષયભોગ અને અનેક પ્રકારની અર્થ મેળવવાની ઉપાધિમાં લાગેલા લોકોને વર્તમાનકાલમાં ન્યાય નીતિ કે ધર્મ કર્મ દેખાડનારા વિષયો ઉપર સામાન્યરીતે અરૂચિજ થાયછે. બાળક જેમ ભૂત-પ્રેતથી ડરે તેમ તેવી તેવી વાતોથી આખાલવૃદ્ધ લોકો ડરેછે; અથવા તો તેને નિરસ ગણેછે. તેવા કલિકાલના પ્રસંગમાં પણ વેદધર્મસભા તરફથી નીકળતુ આ આર્યધર્મપ્રકાશ ૧૯મા વર્ષને આંપડી ગયું છે. સાધુ જેમ જીવી અવસ્થામાં પણ શાંતરૂપે રહેછે તેમ આ પત્ર પણ પોતાની યુવાવસ્થા ચાલેછે તોપણ શાંતપણેજ પોતાનું કાર્ય કર્યે જાયછે. અને તેમાં વેદધર્મસભાને વાર્ષિક લવાજમથી, બક્ષીસ રકમથી અને ચોપાનિયાના ગ્રાહક થઈને જગ્યાએ આશ્રય આપ્યો છે તેઓને તે સંબંધી સૌ સૌની યોગ્યતાપ્રમાણે સદૈવ ધન્યવાદ થટે છે. બહુરતનાવસુધરા એ કેહેવત પ્રમાણે આ પત્રમાં સમાતા વિષયોના અધિકારીઓ પણ નીકળી આવ્યા છે અને જી નીકળતા આવશે એ થોડા હર્ષની વાત નથી.

ગયા વર્ષમાં લગભગ ૩૯ વિષયો સમાયેલા છે. તેમાં પુનરુદ્ધાહ-વિષે વિચારના પત્રનો પ્રત્યુત્તર, પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા ઉપર એક વાત, મણિરત્નમાલા, એ મોટા વિષયો હજી અધુરા છે તે આ વર્ષમાં બનતાંસુધી પૂર્ણ કરાશે. ઐક્યમત્ય અથવા સંપત્તિ વિષય પણ અધુરો છે તે હવે પૂર્ણ કરવામાં આવશે; અને ભ્રાંતિનો વિષય પણ બે વર્ષથી અધુરો છે તે આમાં પૂર્ણ કરવાને ધાર્યું છે. તે શિવાય પણ પ્રસંગપ્રમાણે નવા વિષયો દાખલ કરવામાં આવશે. વિશેષ શું કેહેવું? જે કાંઈ થશે તે વાચકવર્ગના જાણવામાં આવશે.

ગયા વર્ષમાં ભાગવતની બીજી આવૃત્તિ બહાર પડી છે અને મોહમુદ્ગર પણ તૈયાર થઈ રહેવા આવેલ છે. બાકીનાં એક બે કામ ચાલેછે તે બહાર પડવાથી સર્વના જાણવામાં આવશે.

સારાં સારાં પુસ્તકો કાઢવાનો હેતુ આ છે કે આપણા લોકો તેનો સાર સમજે અને ખર્ચ કાઢતાં સીલક વધેતો સારાં પુસ્તકો બહાર પાડવાના ઉપયોગમાં તથા આર્યખાલકો ધર્મબ્રહ્મ ન થતાં સ્વધર્મ પાળે તેવા ઉપાયો લેવાના ઉપયોગમાં વપરાય. કાર્ય મોટું છે, જોઈએ તેવી હજી ગોઠવણ થવાને વિલંબ લાગેછે તોપણ આશા રહેછે કે તે કામ હવે દિવસે દિવસે ઉદ્યમમાં આવતુ જશે.

પાઠ ૥ નાનુ કામ જગમ આવેડે અને નાગેમા ગયા વર્ષનાથી નિ
ગથિઓને નિયમિતપણે આપવા મળેડે દલેપણી ના હાથજરોતી
નં. ૨૧ જે જાતી આવે તે ખડ

માલ મનો રોક નિમિત્ત ખામજીએ પગપકારાઈ રાનાનુ મનોપાપુ
ચનાવ્યુ જોથી રાના ગા પાગી વડે તેમની રિજાસીજ અને સમતિપૂન ગેડ
દ્વારમા સ નમનીને રાગે તે પ આપ્યુ છે અને તેજોએ પપ આ નર્મ
સગરી કાર્યમા રાજીયુની સી ભાગ સીમે છે એ મર્ડ યોદા દર્પની નાત રી

જગત્રિયતા સી ચા કસી નિચિન છે તે કહેનાતુ રથી ધારીએ
આગા રાખિયે કે માજ ને આજ નેરો નર્મ, કર્મ, ન્યાય, નીતિ સમજી તપ,
રતુ નિદ્ધા અને મૂખ મનગાજોના મન જેના વિપચાિ મા નાતો પર વગે
છે તેના થી ન કયા હા નજવા નરી એના નાચ હોય છે આજે જ નમો છે,
આજે ના રા માજકા સી રમત છે, આજે યોદાની ન ન છે, આજે નાચ છે,
આજે નૌતમ નાટ નો ખેન છે, આજે ગો રીજો મા ગગા છે, આજે તડુ
ખેન છે એમ નો કોજ બાળકથી મોટાણુની સાબળનામા આવે તો મર્ડ
એકજ વૃત્તિથી તે તરફ દોડેડે અને ત્યા ભારે બીકાબીક જમેડે જે
રૂપીયાના પગારદારથી માડીને વક્તાનિપતિ એ એ ન વતપર પેમા માથી
ઈ ઉગમને પેચાથી વડ મોજમજક મા સી નેડે પપ તેજો ના સમજ
છે કે આ કુમાડા મા માચમ અને એ મા નાકુ છે દોડને કહેનાતો ન ગોન
નાનો અનિધાર નથી, તોયના જે કાંઈ થાય તે રી નુ એમ નિચાગી
સજાએ પોતાનુ પ્રયત્ન નાવ્યુ ગખ્યુ છે અને તેમાથી માગ મજા સી આ મા
રહેડે સમા પા ૭મ ૭મ પુષ્ટ વતી જગે તેમ તેમ તમા કાર્યા રૂતી
જરો એ તે મા આજસુધાના વ્યવહારથી નપાયુ છે અને દલે પછી ન
પારો ધપા નેદિ ગુમરાતે પોતાના નામ મજા હિ પાડતા પા આ
કામમા પ્રીતિથી આનય આવેડે તેજોને અમે નન્યના આપિયે છીયે
અને તેનો નગ નનાનુ ઈશ્વર પામે માગિયે િયે

દેગમન એમો વતડે કે વમ મા કાયા સી ધી ઉને ન પામી મડ
છે અને ટીપે ટીપે મનાજ ભગમ એ કહેનત પ્રાપ્તુ પગિપાને રૂપીના
પામેડે વનામા જમ ત્રીમત મા આનયની તરફ છે તેમ ન અન્યા
તથી નનાર નિગથકી નિદ્ધા નગ મા આનય મા ન ર છે ઈશ્વર પામી
સર્વ અનુક્રમતાઓ મિદ્ધ વાચ્યા (તમાનુ)

માનવામાત્ર સુખસંપન્ના સાધનરૂપ મનાતી ત્રિપુટી.

જ ત્રિપુટી કુસંપ અને ક્લેશ આપનારી આગળ આપણે વર્ણવી ગયા છીએ તે ત્રિપુટીમાં એવો ઉપયોગ રહેલો છે, કે ઈશ્વરકૃપા, ભાગ્યયોગ અને વિવેકવિચારથી તે કેટલીક વાતે સંપ અને સુખના સાધનરૂપ થઈ પડે છે. સ્ત્રી, ધન અને ધરતી એજ ત્રણ તેનાં અંગો આગળ કહ્યા પ્રમાણે છે. યોગ્યતા અને અનુકૂલતાપ્રમાણે તે અંગો પ્રાપ્ત થયાં હોય અને પ્રાપ્ત થયા પછી તેનો સદુપયોગ કરતાં આવડ્યાં હોય તો તે અંગો આલોક અને પરલોકને સુધારનાર થઈ પડે છે; પરંતુ આને માટે ઈશ્વરકૃપા, પૂર્વપુણ્ય, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ, સારોસંગ, અને નિરંતર વિવેકવિચારની જરૂર છે. આ ત્રણે અંગો જ કુસંપ અને ક્લેશ કરનારાં ગણાઈ ગયાં તેનું કારણ એજ કે તેમાં ઈશ્વરકૃપા વિગેરે સહાયની ન્યૂનતા. અર્થાત્ એક વિડેક હોય તો તે સર્વ સહાયરૂપ થઈને તે અંગને સંપ અને સુખ આપનારાં કરે છે, અને એક વિવેક નહિ હોય તો સંપ અને સુખ આપનારાં છતાં પણ કુસંપ અને ક્લેશ આપનારાં થાય છે અને આમ જગતમાં દેખાય છે ત્યારે તે અંગોથી સંપ અને સુખ સંપાદન કરવામાં પાછળ રહેલું ન જોઈએ.

પેહેલું અંગ ધન છે. ધન શબ્દ ઘણા પદાર્થોને કેહેનારો છે; તોપણ મુખ્ય જ ધાતુ વિગેરેને લોહા ધન કહીને બોલાવે છે તેનેજ ધનરૂપ અહીં માનેલ છે. તેથી ધન એટલે નાણું એવો અર્થ સિદ્ધ થયો. ધન સુખ આપે છે એનું કારણ એ કે સઘળા વ્યવહારો ધનવડેજ સિદ્ધ થાય છે. ભાતભાતના ખાવાના પદાર્થો, પેહેરવાનાં વસ્ત્રો, અને રહેવાનાં ભુવનો ધનવડેજ થાય છે. સોનાં રૂપાનાં વાસણો, હીરામોતીના અલકારો અને હીરાગત્ત જરિયાનો ધનવડે બને છે. જગતમાં માનવામાં આવતું સુખ રત્નેગુણમાંજ રહેલું છે અને તે રત્નેગુણ ધનવડેજ સિદ્ધ થાય છે.

કાંઈકાણે લાડુ, ખરકી, ભજીયાં, સેવ. દુધપાક, કે કોઈ નવિન વસ્તુ ખાવાનું મન થાય તો તૈયાર થાય છે, સુવામાટે રૂપાની ડાંડીના છત્રપત્રગો અને હીચકવામાટે રૂપાની કુદડીચોવાળી હીડોળાખાટો મનમાં આવે તો બનાવાય છે, બધે ત્રણત્રણ માળનાં છોખન ધર કરાવી તેમાં ભાતભાતનાં ચિત્રો ચિત્રાવી હાંડી, તકતા, ઝુંમર, ટંચાય છે; અને દાંતની કારીગરીવાળાં ટેબલ તથા કપાટો નાનાપ્રકારનાં રમકડાં બરી ભીતજર ગોઠવાય છે; મેદીની કે બીજા કોઈ વેશાની કમાનો વાળેલા, અને સુગંધી રોપા-

જોવી ભરેલા બાગ બનાવી તેમાં મનોહર કુનારાઓ ચોતરફ મેવાય છે, જે સર્વ વનનિતા બાતુ તરીકે જમવાના અંગે મીઠા પદાર્થોમાંથી ગાંધડાંપો કુનારાપૂરી રીતે ઢાંધડાંપો ગમગાટવી રીતે જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે તૈયાર કરાવી ખનાય છે, પીવાના અને મીઠા પદાર્થોમાંથી ઢાંધડાંપો કઢેના દુધ કે ચા નિગોળે જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે તૈયાર કરાવી પીનાય છે, ખાનાના અનેક પદાર્થોમાંથી પેડા બરફી કે અડધા નિગોળે જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે તૈયાર કરાવી ખનાય છે, સુધવાના અનેક પદાર્થો ગુલાબ કે મોગગ નિગોળે બુદ્ધ બુદ્ધપ્રુષ્ણો જ્યારે સુખના રીતે ઇચ્છા થાય ત્યારે મગાની નાજ સુનાય છે, ચોળવાના સુગંધી પદાર્થોમાં ચમેરી નિગોળે તેવો અને પાસે રાખવાના કે લગાડના નાજ સુગંધી પદાર્થોમાં ગુલાબનો અત્તર કે અગમતઓ અંગે ચોળાય છે તે પાંગે ગ્રખાય છે, સગીરે ધારણ કરવાના પાંચીમાં કુવની માળાઓ, સોનાના ગઢાઓ, હીરામોતીના હાંપો, અથવા તે ભાતખાતના વસ્ત્રો જ્યારે જના જોઈએ તેના તૈયાર કરાવના નારણ કમય છે, જોનાના ચા નાજ પાંચ પદાર્થો કે ગ્રોમાંથી ટાંઠ જુનિગ રમકડાઓ કે નિવિન પ્રકારના તેજો કે ધરને સોભાન પારી વસ્તુઓ જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે જોનાય છે, માખજાના સુખ પદાર્થો રાજકોટ કે સ્વગ જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે સભળાય છે, જે સર્વ વાંટાયતોજ અને ઘડી ઘડીમાં મનગમતા દ્રેશ્યો, ગ્રહેવાના ધરમાં, પેહેરનાના પદાર્થોમાં ખાનાની વસ્તુઓમાં થાય છે તે નન વિના કમ અને આટાણે બાગોમાં કુવની તટીઓ કે વાળાની તટીઓ જોઈએ, આટાણે ચાપાણી હાજર જોઈએ, આટાણે કુના જવાને ગાડી હાજર જોઈએ, આટાણે ગાંડસો ગત્તર જોઈએ, આટાણે મધમ પન્તા કે બાલુ નિગોળે સુકા મેવો જોઈએ, આટાણે બાળા, જમજળ કે બાલુ નિગોળે લીનો મેવો જોઈએ, જે બના ધાના ચાળા છે કુનામાં હોય તે ગવેડામાં આવે જે કેટલતપ્રમાણે નનાના પાસેની કાંઈ કાંઈ પડિ ચય અને રાજવપ્રમાણે મવને મળ્યા જે તેથી સહુ ઢાંધ તેના વડો બેમેઠે તેથી સપ તે સુખની સાચેજ આની ગયો કાંઈ બાંધો ખગા ખમા કરે, કાંઈ કપડા પેરાવે, કાંઈ પવન પાંખે, કાંઈ જોડા માંડ કરી દે, કાંઈ ભાંધના પગઢમ ગાયા કરે, કાંઈ બાંડની ચિવાના નખાપા કયા કરે, કાંઈ ભાંધના રૂપના વખાણ કયા કરે, કાંઈ ભાંધના જમણના વખાણ કર્યા કરે, કાંઈ ભાંડના ધવાળાના વખાણ કર્યા કરે

કાંઈ ભાઈની ભુશીવાળે એવી પ્રજ્ઞનાં વખાણ કર્યા કરે, તે સર્વ ધન-
નોજ પ્રતોષ છે. ધનવાનના ન સગા હોય તે સગા થાય, ન હેતુ હોય તે
હેતુ થાય અને નપ્રેમી હોય તે પ્રેમી થાય; અને પોતાની ઇચ્છામાં આવે
તો ગમે-તેવાં નજીકનાં અંગને માની લીધેલા સુખની ખાતર મેલી પણ
દેવાય. દેવતાઓ પણ ધનવાનને અનુકૂલ અને આધીન રહેછે. વિદ્વાનો
પણ ધનવાન લોચિથી દબાયા રહેછે ત્યારે સાધારણ માણસો તેને
સ્વાધીન રહે તેમાં શું આશ્ચર્ય. સારાંશ એ કે જટલાં જટલાં સુખ-
નાં સાંધનો છે તે સર્વ ધનવાનની આગળ હાથ જોડી ઉભાં રહે છે.
ભોગજોગે કાંઈ રોગ થવાથી ખાટલે પડે તોપણ તેની વારફેર કરવાનાં
માણસો અને સુવા બેસવાનાં સાંધનો બધાં તૈયારજ હોયછે. ઉપર ઉપરથી
લેવાનાં સઘળાં વિષયજન્ય સુખો ધનવાનનેજ હાજરાહજુર રહે છે. અને
કાંઈપર હાથ રાખવો હોય કે લોકોપયોગી કામ કરવું હોય તોપણ તે ધનના
પ્રતાપથીજ થઈ શકેછે. કાંઈ સગાઈ કરવા ધારે, કાંઈ ઓળખાણ કરવા
ધારે, કાંઈ વેપાર કરવા ધારે, કે કાંઈ મિત્ર કરવા ધારે તો તે ધનવા-
નનેજ શોધે છે. ગમે તેવું દુઃખ, ગમે તે વિહાનિ, ગમે તેવી ચિંતા,
ગમે તેવો શોક થતો હોય પણ તે વખતે કાંઈ આવીને પાંચ પચાશ
મુજ્યાના ખખર આપે તો દુઃખ શોક વિગેરે બધું વિસરી જવાય છે અને
કાંઈક અદ્ભુત સુખ થાયછે.

ધન એ સુખ અને સંપત્તા કારણરૂપ પેલું અંગ છે તે સાથે બીજું
અંગ સ્ત્રી પણ જોઈએ. સંસારમાં પ્રીતિવાળો માણસ સ્ત્રી વગરનો હોય
તો, હજારો સગાંવાલાંમાં બેઠો હોય અને હજારો સાંધનો તેને સુખનાં
તૈયાર હોય તોપણ વૈરાગીની પેઠે તેને કશામાં આનંદ કે આસક્તિ થતાં
નથી. જ જ સાંધનો સુખનાં મળ્યાં હોય અને જ જ સંબંધી સ્નેહીઓ
મળ્યાં હોય તે સ્ત્રીને સંયોગેજ સઘળાં સુખ આપનારાં લાગે છે. સંસાર-
વ્યવહારનાં કહેવાતાં સઘળાં સુખો સ્ત્રીને આધીનજ છે. ગમે તો ધન હોય
કે ગમે તો ન હોય પરંતુ જ સુખ સ્ત્રીને સંયોગે રહેલો એક ગરીબ નાની
ઝુપડીમાં કે જંગલમાં ઝાડનાં થડ નીચે માની લહેછે તે સુખ ઈંદ્રના
ભુવનમાં બેઠો હોય તોપણ સ્ત્રી વગરનો માણસ માની શકે નહિ
એવીજ કાંઈ મહા માયાની ચમત્કૃતિ છે. ધન કે વિદ્યા સંપાદન કરીને
પણ પોતાના સુખનેમાટે અને પ્રજાનેમાટે સ્ત્રી ગ્રહણ કરવીજ પડેછે.

તેવિના તે મળધી સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી સ્ત્રી વગરના માણસ સાચે લોકો વ્યવહાર રાખે નહિ સ્ત્રીઓ કે ડોકગણો લેને તે નજીક નો સળવી હોય તોપણ તેને ઘેર જાય નહિ, કાંઈ કુટુંબના મેળાવ ડામા તેનાથી પૂર્ણ ભાગ લેનાય નહિ, પોતાની સારી ચાલમા પણ લોભ રાક્ષ કરે, અને ધરકામની સઘળી ચિતાઓ માથે ઉપાડીને મૃત્યુ પડે વળી સપત્તિનો ઉપભોગ પૂણ વાય નહિ, વર્મ કર્મ પણ વાય નહિ અને પ્રજા પણ થાય નહિ એટલે આ લોક તથા પરલોક બેય જગત્કાંઠે વાય છે તેને સુધાનાર એ સ્ત્રી જ છે જે સત્કર્મો ધનથી થાય છે તે સ્ત્રી હોયતોજ વાય છે દેવકપુ પિતૃકલ અને મનુષ્યકપુ સ્ત્રીની સહાયતાથી ઉતરીને સુખી બનાય છે ગમે તેવી સ્થિતિમા, ગમે તેની વનની કે મનુષ્યની હાનિમા, કે પ્રકૃતિની અસ્વસ્થતામા સ્ત્રી છે તેજ ના તિ આપનારી, સુખ આપનારી અને, નિસરાવનારી છે એની માથે વાત કરવાની અને એની સામુ જોવાથી જે સતોષ ઉપજે છે તે સતોષ જગતના એકે પદાર્થમા દેખાતોજ નથી અનેક ઉદ્યમ અને વ્રમમા પડતી નિ ટળતાઓ પણ સુખરૂપ લાગે છે તે પેલી સ્ત્રીના પ્રતાપથીજ ।મે તેવા રંગમોટોન પણ સ્ત્રીવગરના હોય તો તે જ ગવજ છે એની અનીશ્વરી સ્ત્રીજ છે અને સ્ત્રીને યોગે તે સઘળા ગોખી નીકળાને સુખ આપના । થાય છે પેરનુ જોઢવુ વિગરે સ્ત્રીવાળાનેજ યોગ્ય ગણાય છે, સ્ત્રી વગ નો જે કાંઈ કરે છે તે દુનિયાની નજરમા ઝાડના ફુલ જેવોજ જણાય છે પોતાના જેવાજ રાત સ્વભાવની હોય કે સુશુપ્તી હોય તો પુરૂષની વૃત્તિને સ્થિર ગણે છે, કુટુંબમા કનેશ વાય તેવી વાતો કરતી નથી, મળવીઓનુ માન રાખે છે, ધરના નરમ ગરમ માપસોને સમજવા સરખા ચલાવે છે, અને જ્ઞાતિનો વ્યવહાર સાચવે છે કુલમર્યાદા, કુલનમ અને રીતભાત સ્ત્રીનાજ વરમાજ સચવાય છે ।લોકરીને પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રજાના જવા બોળડા શબ્દો સામળીને, તેને ટચીયો વગાડી ગાડાના જેવા ચાળા કર । રમાડીને અને તેનો સ્પર્શ કરીને જે સુખ વાય છે તેનુ મૂલ એક સ્ત્રીજ છે ગજને રાજનો મેહેન અને ગરીમને પોતાનુ મુપક પ્રજાની પ્રાપ્તિથીજ સુખરૂપ વાય છે સ્ત્રીથી થતી નૌરસ પ્રજાના જે બોળ પ્રકારથી પ્રજા માનવામા આવે તે કાર્ઠપુ રીતે પૂર્ણ સતોષ આપનારી મનાતી નથી પ્રજા પોતાનો દેખગેખ નાચે ઉછરતા યોગ્ય અવસ્થા વચે ઉત્તમ નિવા સપાવન કરી, ગાસો, પૈડ, વડીન, ડાક્ટર, મારીશ્ટર, જૂઠા, કારખારી, કે

ફોજદાર થઇને ખુબ ધન કમાય, અને કીર્તિ વધારે તેથી જ સંતોષ થાય તેનું મૂલ્ય પાણિગ્રહણ કરેલી પત્નીજ છે. સ્ત્રીવાળો માણસ ઢાઈનો પણ ઉમયોગી રહેછે અને સર્વ સંસારમાં જો ક્યાઈ સુખ હોય તો તે એક એ માયાની પૂતળીમાંજ દેખેછે. તેવિનાનો માણસ સુખ લેવાને તનમનથી ભટકતો ફરી અસતોષથીજ જીવન ગાળી નાંખેછે અને તે ઢાઈ સગાં સંબંધી કે બાંધવોના કામિનો રેતો નથી. અમુકને મળું, અમુક સાથે સ્નેહ રાખું, અમુક ધંધો કરું, અને અમુક રીતે વરતુ એવો વિચાર સ્ત્રીવાળા વિવેકીનેજ પ્રાપ્ત થાયછે. સ્ત્રીમિશ્રિત સંસારનાં મનુષ્યોસાથે સ્ત્રીવાળાનેજ સહવાસ કે સંપ રહેછે. સંપમાં શું સુખ છે તે સંપી રહેલાં સ્ત્રી પુરૂષના અનુભવમાં આવે તેવું એકલા પુરૂષના અનુભવમાં આવતું નથી. છેવટ ક્યાંઈ નહિ તો પોતાની સ્ત્રી અને છોકરાં સાથેનો સંપ તો રહેવાનોજ. ઈંદ્રિયો અને અતઃકરણની વૃત્તિઓ એકલા માણસની બહારજ ફરેછે અને ગ્રહસ્થને ગમે ત્યાં બહાર ગયો હોય ત્યાંથી ધર તરફજ ફરેછે. આમ ઈંદ્રિયમાં પણ સંપ જંપ અને સુખ થાયછે. છેવટ કાંઈ નહિ તો મનાઈ ગયેલું અનિર્વચનીય સુખ તો પછી ભલેને શરીર જવું અશાશ્વત હોય પરંતુ શરીર હોય ત્યાંસુધી તો તે મળેછે. સેવા કરવામાં આકરનીપેઠે વર્તનાર, વિચાર આપવામાં મંત્રીપેઠે વર્તનાર, વ્યવહારના કામમાં કારભારીનીપેઠે વર્તનાર, દયાલુતામાં અને મમત્વમાં માતાનીપેઠે વર્તનાર, સહાય કરવામાં સગાભાઈનીપેઠે વર્તનાર, સદુપદેશ દેવામાં મિત્રનીપેઠે વર્તનાર, અને અર્ધા અગરૂપ થઈ રહેનાર સુલક્ષણી સ્ત્રી છે તેજ સુખસાધનરૂપ કેમ નહોય? ગમે તેવા ઉદાસ મનને રાજી કરવામાં, અને ગમે તેવા ક્રોધને શાંત કરવામાં તે રામબાણુ જીવી નીવડે, તેનું પરિણામ સુખવિના બીજું શું હોય? રૂવાડે રૂવાડે થતી વેદના પણ સ્ત્રીના હસ્તસ્પર્શથી, તેનાં દર્શનથી અને તેની વાર્તાથી ક્ષણવાર મટેછે. અને આટલામાટેજ આખો સંસાર સ્ત્રી કરેછે. સ્ત્રીવગરના સંસારીઓ, જમતેમ રખડી રઝળી અધવચમાં મરી જાયછે કારણકે તેને સુખ નહિ મળવાથી તેનું આયુષ્ય ટુંકું થઈ જાયછે. એમ કેટલાક માનેછે.

આ ત્રિપુટીનું ત્રીજું અંગ ધરતી છે. આ ધરતી શબ્દમાં ધર, ખેતર, વાડી, અને તેઓ જેમાં હોય એવી પૃથ્વીનો મોટો ભાગ સમાય છે. જટલે અંશે જવા પ્રકારની ધરતી જતી પાસે હોય તેટલે અંશે તેને સુખ મળેછે. સ્ત્રી ધનાદિકનું સુખ ધરતીથીજ પેદા થાયછે. ધરતીમાં અન્ન અને ફલફલ પાકે, એ અન્નાદિક ખાઈને માણસ જીવેછે. વધારે અન્નાદિ વેચીને તેમાંથી

ધન મેળનાય છે ધરતીમા અન્નાદિ પાક શીવાય બીજા હીરામાણિક આદિ
 જવાહીર અને સોનુ રૂપુ વગેરે ધાતુઓ પેદા થાય છે તે વસ્તુઓ એક
 પાસેથી બીજા પાસે, બીજા પાસેથી ત્રીજા પાસે એમ ફરતી ફરતી વ્યવ
 હારમા સુખ આપે છે જેના આધીનમા આખો દેશ હોય તે સર્વ પૃથ્વીની
 પેદાશનો ભાગ લઈ ભોગવે છે માટે ખરો ધરતીનો ધણી તો રાજા કે મહારાજા
 રાજાજી ગણાય છે ખાનાને અન્નાદિક રસ પેરવાને સુન્દર વસ્ત્રો, અને રહેનારને
 સુન્દર ગ્રહો રાકને રાકના પ્રમાણુમા, સાધારણુને સાધારણુના પ્રમાણુમા અને
 શ્રીમતને શ્રીમતના પ્રમાણુમા હોય છે તે સર્વ પ્રતાપ ધરતીનો છે બીજા
 જોની મરદાશ કરતી એ ધરતીવાળાને બહુ અનુકૂળ પડે છે ખાઈએ છિયે,
 પીયે છિયે અને આનંદમા ફરીએ છિયે તે ધરતીનીજ મિલહારિ છે એ
 ધરતીને વિવેકથી ઢળવીને તેમાથી અર્થનીપ્રાપ્તિ થાય છે હીરા મોતી મા
 ટોક જડેલા આભૂષણો, સુખમા પોઢનાને સુન્દર મશરૂ મખમલના બીછા
 નાવાલી સગ્યાઓ, આકાશની સાથે વાતો કરનારા જુનનો, એ જૂનનોને
 શપગારનારા જુમર ચરીસા ઉવેચ વગેરે પદાર્થો, સોનારૂપાના વાસણો વગેરે
 પદાર્થો અને હોજર કુવારા વાડીયો ગાડીયો તથા માન મોટાઈ પૃથ્વી ન
 હોય તો હોયજી ક્યાથી? ધર્મના કે પરોપકારના કામોમા પણ ધરતીજ કા
 રણરૂપ છે કાઈ વાન કુના ખોદાવે, કાઈ અન્નાશ્રમ બનાવે, કાઈ સદા
 વ્રત આપે, કાઈ દેવમંદિર બનાવે, કાઈ બ્રહ્મભોજન કરાવે, કાઈ યજ્ઞયાગા
 દિ કરાવે, કાઈ અર્થીની ઇચ્છાપ્રમાણે વસ્ત્રાદિકના દાન આપે, તે સર્વ ધર
 તીનો કૃપાથી થાય છે એમ સમજવું ધરતી ન હોય તો અન્ન થાય નહિ
 અને અન્ન ન હોય તો જીવાય નહિ જે જે આનંદ છે તે અન્નથી ધરાયેલો
 હોય તેનેજ મળે છે જેની પાસે ધરતી નથી તેઓપણ ધરતીને આધારે
 જીવે છે અને ધરતીવાળા પણ ધરતીને આધારે જીવે છે ધરતીના ધણીને
 સહુ કાઈ આધીન યદ્ય રહે છે, મૂલ્યવિના તેનું સહુ કામ કરે છે, તેના
 અવગુણ પણ ગુણુમા ગણાઈ જાય છે, તેનું માથુ દુખતું હોય તોપણ હજારો
 માણસો જોવા આવે છે અને તેઓ જોઈએ તેમ સ્વતંત્ર રીતે ધરતી નકે છે
 આજકાલ અમ્મર નામ ધરતીવાળાનાજ રહે છે પાપી માગે ત્યાં દૂધ મળે
 તે ધરતીવાળાનેજ મળે અને સ્ત્રી તથા ધન જે સસારસુખનું પરમ સાધન
 છે તે ધરતીમાથીજ વાય છે જ્યાંસુધી બીજા બંધવાનની નજર પડી ન
 હોય, જ્યાંસુધી સ્પર્શ કરનાર કાઈ જાગ્યો નહોય ત્યાંસુધી કાઈપણ જતનું

દુઃખ આવતું નથી. કોઈ ભાઈ કહે, કોઈ કાકા કહે, કોઈ કન્યા આપવા આવે, કોઈ ભેઠ મેલવા આવે, કોઈ વાતો કરવા આવે, કોઈ સભાના મેખર બનાવે, કોઈ ઘેર પધરાવે, કોઈ કવિતામાં સ્તુતિ કરે એ ધરતી ન હોય તો બનેજ નહિ. સ્ત્રી અને ધન કરતાં ધરતી વધારે કાલ રહી શકે છે. ધરતી મળ્યા પછી વ્યવહારમાં તેનાથી થતું સુખ સંપાદન કરી છેવટ તેને પણ નાશાત્મક માની કોઈ અનંત સુખને માટે પ્રયત્ન કરવું.

આમ એકેકું અંગ સુખસંપ વધારનાર છે, ત્યારે જ્યાં ત્રણેય સાથે હોય ત્યાં તો સુખની વાતજ શી કરવી. પરંતુ આ સુખ તે કહેવા માત્ર છે. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી એની સામી બાબત તપાસિયે તો ઉપાધિ વિશેષ છે અને સુખ તો શણિક અને નાશવંત છે. તેનું પરિણામ તો કુસંપ અને ક્લેશરૂપજ બને છે. પ્રાપ્ત ન થયેલ હોય ત્યાંસુધીજ તે ડુંગરની પેઠે અભોધવાનને માત્ર રળીયામણી લાગે છે. જેને પ્રાપ્ત છે તે તો માથે ગોઠીને રહે છે, માટે તેને સુખના સાધનરૂપ કહેવાથી કોઈએ બાથ ભીડી બેસવાનું સમજવું નહિ. વ્યવહારમાં સુખરૂપ મનાય છે અને ઉપરઉપરથી પણ એમ દેખાય છે માટે જગતના ઉઘમને ઉત્તેજન આપવા જ દેખાય છે તે દેખાડયું છે; પરંતુ તેથી તેના જ ખરે ખરા દુર્ગુણો છે તે કાંઈ ટળી જતા નથી. આમાં પણ પ્રારબ્ધયોગ કાંઈ વિચિત્ર કામ કરે છે. કેમકે ક્લેશકુસંપ કરાવનારાં સાધનો કોઈને છેવટ સુધી સુખના સાધનરૂપજ રહે છે અને કોઈને સુખને બદલે જીવતાંસુધી દુઃખના સાધનરૂપજ રહે છે. તેમાં પણ દુઃખના દાખલા વધારે હોય છે. મોહથી મમત્વ બંધાઈ સુખ મનાય છે. તેમાં કાંઈ વિદ્ય આવે એટલે મહા ક્લેશ થાય છે. એટલામાટે વ્યવહારમાં તે સુખરૂપ ત્રિપુટીને સુખરૂપ માની લઈ ભલે પ્રયત્ન કરો, પરંતુ છેવટ તેનું સ્વરૂપ જાણી લઈ તેનામાં લપટાઈ રહેવું નહિ. ધોરના કળને ઉપર ગર્ભ હોય છે તે સુંદર દેખાય છે પરંતુ અંતરમાં ઠણિયો હોય છે તેનો ઉપર દેખાવ થતો નથી. આ ત્રિપુટી એવી રીતે ઉપરના સુખને દેખાડનારી છે. તેની સાથે તે ત્રિપુટીનાં તેતે અંગોની ઉપાધિ અને ખીજ બળીયાએ વિરોધ કરવાથી મમત્વને લીધે જ દુઃખ થાય છે તે ઉપર દેખાતું નથી. અથવા મમત્વને લીધે થતું દુઃખપણ સુખની ભાવનામાં બળી જવાથી જ કાંઈ એ ત્રિપુટીના અંગમાં દ્વંદ્વમાં લાગે તે સર્વ સુખમયજ સુખરૂપજ મનાય છે. ભલે એમ મનાઓ. એમ મનાઈને પણ જ્યાંસુધી કશો વિવેક પ્રાપ્ત ન થાય અને અંગોની સ-

હાથતાથી સુકૃત્ય ન વાય ત્યામુધી તે જ જ અગ નામુ દોય તે નામુ
છતા ન મળ્યા મારજ છે એનટ તે એ પદાયા પા નિર્દા ૨૬ છે
કેમકે સુખ દુખ સર્વ અત કપૂડી વાગણી ઉપર આનાર ગણે છે એમ
દોય તે એકજ વસ્તુમા જે તતનો અનુભવ સમને ાડિ એના મુખિય
મનાનો તે અનિકાગે ઉપર તય છે આમ છે તે પા નાનને અને
ગૃહસ્થાશ્રમો અગે એ ગમે તેની નિપુટી માન વિરૂપયોગી રી માટે ગા
શક્તિ મેળવરી, મેળવીને સરતણ કવુ અો નક્ષા કરીને તેના રી ૭ મદુ
પયોગ અને સત્કાય વાય છે તે તેની હયાતીમાં કરવાને ઉત્સુક રહેતુ અને
એનટ અનામકત રહી ઈશ્વરમા ચિત્ત બેડી દેતુ બેધએ

વનનાસી અને ધરમાગી

જગતમા જન્મ લધને પ્રાણીમાનને સુખ સપાદા કરનામા જ જ
સહન કરનાતુ છે તે એટલુ મતુ છે કે તે ગાના જેમીએ નો પૃથરાના ૨ /
કગ કરતા પણ અધિક વધ પડે વનનાસીઓ અને ધરમાગીઓમા
એકબીજાો પૃથરી અો આકાનતા જોડેલો અતર બેનામા આવે છે તેઓ
ધાપુ ધાપુ સહા કરે છે પણ એ બેમાયી મ કરવાનુ ઢાને વધારે છે તેનો
વિચાર કરવા બેસિયે તો તુરતમા વિગકરણુ વર્ષ શકુ કહણુ પડે દેખીતી
રીતે તો વનનાસીને લોઢા સહાગીન ગાળીને પોતા કરતા અનિક પુણ્ય
શાળી અને પ્રતાપી માને છે ત્યારે તેના સહનસીનપાસાએ ધરમાગીને
સહન કરવાના વિષયો ઘડિક સગ્ખાની જોડે સગ્ખામણી કરવા રી નમ્તુ
પેહેલા તો ટાઢ તડકા અને વરમાદ એ સુખ ગળાય છે વનમા વનનાસી
આને તે તણેય સહા કરવા પડે છે સૂરનીર જમ માળ વિગેરેના ધા
પોતાના અગપર ઝીને તેમ વનવામી વિરાગી ટાઢતડકા વિગેરેના કપાટા
સ રે પગને સહા કરે છે એમ નારે કે સરી પડી જશે તો તેનમાટે વ
વનો શુકાનો કે જાડની છાયાનો આશ્રય કરી વિર્વાડ કરી ને છે ધરમા
ગી ઢારે નજર કરિયે તો તેને ટાળ વિગેરે સહા કરવા પડે ાડિ તે
ણવામા આવે કાનકૃત દુખ તો ધરમાગી અો વનનાસીો સગ્ખા ૮ પડ
એટલે ધરમાગી કામ તેથી ખચી નય તેમ નરી એ ૥ કેમમાન એટલે
જે ધરમાગી તેતે દુખો ૥ જવાનનેમાટે સક્તિપ્રનાનો રક્ષણો પોતી
સ ૭ ટાઢમા જડા લુગડા પેરીને કે જાનના વસો પેરીને તેથી ખમા

કરેછે, તડકામાં સુંદર ધરનો કે છાપરાનો ઓથ લેછે અને માર્ગે ચાલતાં માથે છત્ર ઓઢેછે. અને ચોમાસામાં ધરમાં કે છાંપરામાં ભરાઇ બેસેછે અને માર્ગે ચાલતાં તાડનાં પાનડાં કે પાણી ઝીલે તેવાં છત્રો ઓઢેછે. આવી રીતે તે ધુલકૃત દુઃખોને કાંઈક તે ઓછી રીતે સહન કરેછે; પરંતું બિચારા ધરખારીને તથા શિવાય પણ તે ટાઢ તડકા તથા વરસાદ જેવાં દુઃખ અણુધાર્યાં આવી પડે છે ત્યારે તો વનવાસી કરતાં પણ તેને વધારે વેઠવું પડે છે એમ કહ્યા વગર ચાલે નહિ.

વરસાદના વખતમાં ઝુપડાં કે ઘર ન હોય તો તેની ધારાઓ શરીર પર સહન કરવી તે સારી, પણ ધરખારી રહિને અપ્રિય કે વિપ્રિય વચનના પ્રહારો સહન કરવા એ કેમ સારા ગણાય? વરસાદના પ્રહાર તો વખતે આનંદ આપનાર થાયછે પણ દુર્વચનના પ્રહારો તો તનમનને ખાળનારજ બને છે. એવો કાંઈ ભાગ્યશાળી નહિ હોય કે જેને બધું સરખુંજ ઉતરે અને કાંઈનાં કઠોર વચનો સાંભળવાજ ન પડે. રાજથી માંડીને રાંકસુધી સહુસહુના નાના મોટા વ્યવહારમાં સર્વને અપ્રિય વચનાદિક સાંભળવાં પડેજ પડે, સમુદાયમાં રહેવાથી એ અપ્રિય વચનથી બચી જવાતું નથી. તે શિવાય પણ વ્યવહારમાં પડતાં દુઃખોનો પ્રહાર પણ ધરખારીને સહન કરવો પડેછે. ધન મળે નહિ, મળે તો કાંઈ ભૂંટી જાય, સ્ત્રી મળે નહિ, મળે તો કડકશા નીવડે. પુત્ર મૂર્ખ થાય, ધર ભૂંટી જાય, રાજ દડે, અધિકારીઓ પૈસા કઢાવવા અમથા અમથા અપરાધ માથે ચડાવે, સ્નેહી કે સંબંધી કાંઈ મરી જાય, ત્રેવડવિના ખરચ કરવો પડે અને ગરીબ હોય તો દુષ્કાળમાં ખાવાના પણ વાંધા થઈ પડે. એવાં દુઃખો બિચારા ધરખારીને માથે પડે છે તેમાં કાંઈ આડા હાથ દેતું નથી. તે શિવાય પણ વ્યવહારમાં રહેનાર ધરખારીને સઘળાં કામકાજમાં જ જ ઉપાધિયો થાય છે તેમાં કેવું દુઃખ પડેછે તેવિશે વનવાસીને સ્વપ્નમાં પણ અનુભવ થતો નથી. ખાવું, પીવું, ધર બાંધવું, સર્વનો સ્નેહસંબંધ સાચવવો, સર્વને રીઝાવવાં, સર્વને મનાવવાં અને પૈસા પેદા કરવામાટે મેહેનત કે ચાકરી કરવી એમાં એકેક વાતનો વિસ્તાર કરવા બેસીયે તો પાર આવે તેમ નથી. એક ખાલકજ રીસાણું હોય તો તેને મનાવતાં કેટલી ઉપાધિ થાય છે તે તેને મનાવનારજ જાણેછે એક સ્ત્રી રીસાણી હોય તો તેને મનાવતાં કેટલું સંકટ થાયછે તે તેનો મનાવનારજ જાણેછે, એક શેઠને રીઝાવતાં કેટલી વિટખના પડેછે તે તેને રીઝાવનારજ જાણેછે. સરકાર-ધરખારનો

આવેવો આરોપ ઉતારતા ડટલુ વેઠવું પડે છે તે તેનો વેઠનાજ બાજુ છે કાઠપણુ જાતનો અપવાદ આવ્યાવિના વ્યવહારથી પાર ઉતરતું કેવું કંઠપુ છે તે ઉતરનાર બાજુ છે પેહેલા શરીરને અને ત્યારપછી ગરી રતા મગધીઓને સમાજથી રાખવામા ડટવો શ્રમ છે તે સમાજી રાખનાર બાજુ છે કાઠપણુ ક્રિયા ઉપાનિ વગરની કે સુખથી ભરેલી નથી આની રીતે ધરખારીને બિચારાને ધણુ ધણુ વેઠવું પડે છે ત્યા વગસાદ તે બિચારો તો હિસાબમા છે વનવાસીને એમાનુ કશું નથી હોતું

વનવાસીઓ ટાઢના દુ ખ વેઠે છે ધરખારીઓને પણ તે છોડી તો દેતી નથીજ તોપણ તે બિચારાને તો વળી તેથી પ્રિપેશ કાઈ સહન કરવું પડે છે ધરખારીને કાઠ પણ અપરાધમા આની જવાથી કે વનજન વિગે રેની ભારે હાનિથી જે કપ થાય છે તે ટાઢના કપ કરતા સોગણો વધારે દુ ખદાયક અને હકળકાવી નાખનાર છે ટાઢનો કપ તો સૂર્ય ઉગનાવી અગ્નિપ્રાસે જનાથી, કે જોથે બેસવાથી અને કાઈ નહિ તો વટકવ કે વસ્ર જોઢવાથી જોઢો થાય પણ ભય લાગવાથી થયેવો કપ તો કાઠપ્રકારે ગમે તે ઉપચાર કે સાવનથી ભય હોય ત્યા સુધી અથવા દેખાતો હોય ત્યાસુધી મટતોજ નથી વનવાસીઓને જેવી ટાઢ ક્યા છે ધરખારીઓને એથી પણ વધારે ટાઢ પડે છે વિવિધ પ્રકારના આહાર વિહારમા નિયમિત રીતે હિ આલવાથી ટાઢીયા તાન પ્રિગેરમા જે ટાઢ આવે છે તેપણુ વેઠવી પડે છે વનવાસીઓ ધણુ કરીને તેમાથી ખચી જાય છે આટલામાટે એ સહનતા પણ ધરખારીની વધારે છે બહુ ટાઢમા હિમ પડે છે ત્યારે ધણુ વન વાસી ॥ પ્રાણ જાતો ગેહે છે પરંતુ તે વખતે જો જોથ મળ્યો હોય તો પ્રાણનું રક્ષણ થાય છે પરંતુ ભયના કપથી તો એવો દૃઢ્યમા લુખ્શ પેસે છે કે ટાઢનિ ॥ પણ ધરખારીના પ્રાણ નીકળી જાય છે

વનવાસીઓ તાપને સહન કરે છે, તો ધરખારીઓને ક્યા તેવા તાપ સહન નથી કરવા પડતા ઉનાળાના તડકા કાઠ ધરખારીના સખની નરી થતા કે તેને લાગે નહિ માત્ર એટલું કે તેઓ જોઢો પરાભન વનામાટે પ્રયત્ન કરે છે, તો વાવાસીઓ પણ ઝાડના ઝુડમા તે તાપના દિવસો ગાળા શકે છે કાઠ કાઈ વનવાસી પચાગ્નિ તાપે છે તે અતિ કંઠપુ કામ છે પણ ધરખારીને પણ તેવો પચાગ્નિ હશે ખરો હાલતા ચાલતા અને વ્યવહાર કરતા સ્ત્રીની, યુવની, ધરની, ધનની અને અભિજન ॥ ચિતા તે પચાગ્નિ જનીજ છે અથવા તે કરતા પણ અધિક છે અગ્નિનો તાપ ઉપરની

ચામડીનેજ લાગેછે અને ચિતાનો તાપ તો અંદરથી અંતઃકરણમાં લાગીને સર્વ અંગને તપાવે છે. એમાં પાંચની સંખ્યાનો કાંઈ નિયમ નથી. ક્ષણે ક્ષણે હજારો ચિતા થાયછે પણ તેમાંની ઉપર કહી તે મુખ્ય છે. મેળવવાની ચિતા, સાચવવાની ચિંતા, મરી જવાની ચિંતા એમ ચિતા ત્ર્યંચોડી છે? વનવાસીઓને તે ચિંતાનો સ્વપ્નમાં પણ અનુભવ નથી થતો. કમ કમ તેને આગળ પાછળ ધરાળ ઉક્ષાળ કશું હોયજ શાનું? આ ઉપરથી જણાશે કે વનવાસી કરતાં ધરખારીને ઘણું તાપ લાગેછે.

વાઘ વરૂ અને વાનર વગેરેથી પીડા થવાનો સંભવ વનવાસીને હોય છે તો ધરખારી કાંઈ તેથી છુટી જતા નથી. ધરમાં બેઠાં પણ દુર્જનો અને લેણીયાતો વાઘવરૂની ગરજ સારેછે. અને તે શિવાય પણ કૂર સ્વભાવનાં સ્ત્રી પુત્ર આદિ સંબંધીઓ ભૂતનીપેઠે ખાઉ ખાઉ કરીને વાઘવરૂના કરતાં વધારે હેરાન કરેછે.

વનવાસી પોતાના પેટનું પોષણ કરેછે તો ધરખારી પણ પોતાના પેટનું (પ્રજનનું) પોષણ કરેછે. ઘણું ઘણું સહન કરતાં પણ વનવાસી પોતાના દેહને પડી જવા દેતો નથી તો ધરખારી પણ પોતાના દેહને પડી જવા દેતો નથી. વનવાસી પોતાના તપને જળવો છે તો ધરખારી પોતાના ધનને સાચવેછે. કાલ અને સ્વભાવાદિક આગળ પરાધીન વનવાસી સ્વતંત્રજ રીતે ફરેછે તો ધરખારી પણ ઘણી રીતે પરાધીન છતાં સ્વતંત્ર રીતે ફરેછે.

આમ વિચારી જોતાં ધરખારી અને વનવાસીને સહન કરવાનાં દુઃખની સમાનતા દેખાયછે. જગતના જોવામાં વનમાં જઈ વસનાર ઘણું સહનશીલ દેખાય છે અને તેનેમાટે લોકોને ઘણું માન હોય છે પણ કટલીક રીતે ધરખારીને જ સહન કરવું પડેછે તે વનવાસી કરતાં પણ વધારે છે. ધરખારી અને વનવાસીઓમાં ઘણા સારા માઠા ભેદ હોય છે તે વિષે આંહી બોલવાનું છે નહિ. પરંતુ ધરખારીને આટલું બધું વેઠવાનું છતાં વનવાસી તેનાથી અધિક માન પામે તેનું શું કારણ એવિષે ખુલાસો થવો જોઈએ. વનવાસીઓને કાઠની કશા પદાર્થમાટે ગરજ હોતી નથી. કાઠપણ તપ કરેછે તો તે કામના વિના કરેછે. શરીર પડી જાય તોપણ તેથી તેને ભય હોતો નથી. શરીર સુધાં કોયપણ પદાર્થમાં તેને આસક્તિ હોતી નથી. કાલકૃત દુઃખો તેને માથે પડેછે તોપણ પર્વતનીપેઠેજ તે સહન કરેછે. સર્વત્ર તેને સુખરૂપજ દૃષ્ટિ હોયછે. ઐહિક સુખ સમૃદ્ધિ તેની દૃષ્ટિમાં નરકરૂપજ હોયછે અને તેની વૃત્તિ ઈશ્વરમાં તદાકાર હોયછે. ધરખારીને એવી

વૃત્તિ રહે તો તેપણ તેના જીવોજ ગણાય, પરંતુ તે બિચારાને માફ માફ કરતા મોત આપડે તે વેળા મનમા ગમતુ । હોય તોપણ પરાણે મરે છે રાત્રિનિમ્ન વન પુનાદિગ્ની કામનામા અને કામકોધમા હિનોળા ખાનો હોય, જે કાંઈ પોતાનું છે તે સાથે વડ જનાનું હોય તેમ ધારી બેઠો દોય, દુષ્પ પડે ત્યાં હાથરે માપ વોયરે માડી કળીને રડતો હોય, એક અનુકૂળતા મેળવતા હું નરો પ્રતિકૂળતા કનરાની નાખતી હોય, અને માન, અભિમાન, દમ, વિદ્યતા, મૂર્ખાઈ, ગામાઈ, લુગ્યાઈ તો બરેનીજ હોય અને કની લુગ્યાઈ નિગેરે ન દોય તોપણ વાસનાથી તો ભરપૂર હોયજ આવા ધરમારી આગાતૃષ્ણામા આમતેમ અવકાતા અમૂલ્ય આયુષ્ય જોણું કરી નાખે છે તે ક્યાંની માન મોટાઈ મેળવે ધરમારી કરતા પણ અનમસ્થિતિમા રહેનાગ વનવાસીઓને તો હજાર વાર ધિ ઝાર છે આપણે તો સારા વનવાસીઓને માટે જોનિયે જિયે ધગ્ગારીઓ ગમે તેટલું સહન કરે છે પરંતુ જ્યાસુધી તે વનવાસી નથી યથા અથવા વનવાસી જેવા નિસ્પૃહ નથી થયા, અને વિવેક્યા સાચાખોટાનો નિશ્ચય નથી યથો ત્યાસુધી તે અપમાનનું પાન છે વનવાસીઓ નાપી જોઈને કેટલુંક કાનકૃત દુષ્પ ભોગવે છે મનનું દુષ્પ તો તેને હોતું નથી ધરમારીઓ જટલા દુષ્પ છે તેટલાને ઇચ્છતા નથી તેમ છતાં આંત્રી પડે છે ત્યાં પરાણે ભોગવે છે અને તેનું મ । દુષ્પયીજ રગાઈ ગયેલું હોય છે આટલામાટે વનવાસી વન્ય છે અને વરગારી વન્ય નથી સહન કરનાનું ધરમારીને વનારે છે કે વનવાસાને તેનો નિર્ણય કરતા સૌસૌના નિચારપ્રમાણે સૌસૌનામા યતિક છે પરંતુ પ્રકાગત હોવાથી ધરમારીના કગ્તા વનવાસી ભાગ્યલાળો છે કેમ કે ધરમારી કૃત્રિમ સુખમા કાળ કાઢે છે અને વનવાસીયો ખરા સુખમા કદનોય કરે છે

ધગ્ગારી અને વનવાસીના સુખ સરખાની જોઈએ તો ઘડીવાગ મમાન લાગે અથવા તો ધરમારી વધારે સુખી લાગે, પરંતુ પરિપ્લામે તો નિરૂપાનિક સુખમા વનવાસીઓ બહુ ચડે છે ધરમારીઓ કૃત્રિમ સુખમા લલચાય છે અને વનવાસીયો સ્વાભાવિક સુખમા મગ્ન રહે છે ધરમારીઓ બહારથી સુખની આશા રાખે છે અને વનવાસીઓ અદરથી સુખમાજ રહેવા છે ધરમારીઓને કૃત્રિમ સુખનો નાશ થતા રોક થાય છે અને વનવાસીયોનું સ્વાભાવિક સુખ મટતુંજ નથી નાના નાના રોગાઓ કુડામા વાવીને એક વાડામા ગોઠવી દીવા હોય, સુદર ખગનો કે ચોક બવાની તેમા

રેતી પાંથરી ચોતગ્ધ સુંદર મોટાં વૃક્ષો વાવી દીધાં હોય, એવો ખાગ જે સુખ આપેછે તેના કરતાં સ્વાભાવિક ઝરણા આગળ ઉગેલાં વ્યવસ્થા વગરનાં સુંદર વૃક્ષો અને વ્યવસ્થા વગર જમતેમ પડેલા પથરાઓ પાણીના મુદર શબ્દો સાથે જે સુખ આપેછે તે પેલાની આગળ હજારગણે દરજે આનંદ હાયક છે. ધરખારીને પોતાની ડાહી સ્ત્રી જે કૃત્રિમ સુખ આપેછે તેના કરતાં સદ્ગુણવાળી વિવેકબુદ્ધિ વનવાસીને હજારગણું સુખ આપેછે. ધરખારીને ધન જે સુખ આપેછે તેના કરતાં વનવાસીને પોતાની ઉત્તમ વિદ્યા હજારગણો વધારે સંતોષ આપેછે. જે જે સુખનાં સાધનો ધરખારીએ માનવામાં આવ્યાંછે તે સર્વ ક્ષણિક સુખનાં સાધનો હોવાથી અને તે પણ માત્ર માની લીધેલાં હોવાથી વનવાસીનાં સ્વાભાવિક સુખનાં સાધનો આગળ કંઈ હિસાબમાંજ નથી. પહાડની તક્ષાટીમાં એક પાણીના ઝરણુ આગળ ઝાડના ઝુંડ નીચે રેતીના ટેકરામાં પડેલી છીપર ઉપર લેવામાં આવતા પવનથી જે સુખસંતોષ ઉપજે છે તે સાત ભુવનના મેહેલમાં સોનાની હીડોળાખાટ ઉપર પણ સભવિત નથી કેમકે તે કૃત્રિમ છે. મમત્વથી બધાયેલો રાગ વિદ્ય થવાથી દુઃખ કરેછે. પરંતુ વનવાસીને તેમ થતું નથી. તેને સર્વ ઠેકાણે અનહદ આનંદ હોયછે પરંતુ શોકનો સમય તો તેને આવતોજ નથી. એક વગડામાં રહેનારો ખેડુ જે રાજના મેહેલમાં આવ્યો હોય તો ઘડીવારમાં તે મુઝાઈ જાયછે, પરંતુ મોહોટા મેહેલોમાં રહેનારો વનમાં આખો દિવસ ફરે તોપણ કાંઈજતો નથી. એ ઉપરથી જણાશે કે વનવાસીના કરતાં ધરખારી સુખમાં ચડતા નથી. વિચાર કરતાં એમ જણાયછે કે સહન કરવાનાં દુઃખોમાં ધરખારી આગળ જાયછે અને સ્વાભાવિક સુખ સંપાદન કરવામાં વનવાસી આગળ જાયછે અને છેવટ સૌસૌના અધિકારમાં સૌ સર્વોત્તમ છેજ. તોપણ વિરાગથી વનવાસી થયેલો જે પદ પામેછે તે ધરખારીને નથી મળતુ. ધરખારી પણ વનવાસીને આંટો એવો વિરાગી હોય તો તે વનવાસીના કરતાં પણ વધારે થોડું છે પણ આવો દાખલો ક્વચિતજ બનેછે કલિકાલના પ્રસંગનાં વનવાસીઓ પણ ધરખારીઓને બગાડે એવા નીવડે એમ છે ત્યાં ધરખારીઓની વાત શી કરવી. તોપણ બહુરતનાવસુધરા છે એટલે વનવાસીમાં અને ધરખારીમાં કાંઈ તેવા મહાત્માઓ થવાનો સંભવ છે કે જ્યાં એકબીજાની સ્પર્ધા કરનારા અને પોતાની સ્થિતિને નાન અપાવનારા હોયછે.

વેદધર્મસંભાને વક્તીસ.

જુલાણા ગ્રહગ્રંથ ગેઠ ખટાડ રવજીએ સં ૧૯૪૬ ના આશુ શુદી ૧૦ ને રોજ સ્વગનાસ કરતા તેની પાછળ તેનાં ભક્તિવાળા સ્ત્રી બાઇ કેમગ્યાઈએ રૂપીયા ૫૦) ધર્માદા દાખન આપ્યા છે. તે સભાના ધર્માડ ફડખાને જમે કર્યા છે. ૧૯૪૬ આ. વ. ૮

मणिरत्नमाला

(सप्तम पात्रे २८८ ॥)

समजवानु ए छे के उपरना श्लोकमा सुवासनानु रूप देखाइयु छे जोके सुवासना पण टळी जाय तो उत्तम प्रह्लाकार शक्ति केहेवाय, तोपण कदि न टळे तो सुवासनानी पेठे दु ख देती नयी कुवासना तो घणी दु ख दे छे अने कयु कारव्यु वृत्त तेउवे छे उळी एक बीजु दृष्टात समजवाने लखिये छिये

कोई शहरमा वे मित्र रहेता हता तेमा पेहेलाना मनमां वेरभाव हतो अने बीजो तो दुद्धभावथी वरततो हतो पेहेले मित्रे वेरभावथी हु मरीश तो मारो मित्र पण मारी वासे मरशे एवु विचारी * भेरवजप खाधी ॥ जो मित्र जे खरा भाववाळो हतो तेणे विचार्यु के मारो मित्र भेरवजप खावानो होय तो कल्ला वगर न रहे माटे जरूर ते अजाणता लफशी पड्यो हशे ए अचानक मुवो तेथी तेने वासना रही गई हशे माटे तेने मोक्ष पमाडु आम विचारी बीजा भला मित्रे पण मारा मित्रने मोक्ष थजो एम वोळता वोळता भेरवजप खावी आमाथी एम थयु के जे पेहेलो कपटी मित्र पोताना मित्रने मारवामाटे मुवो हतो तेने पोताना मित्रे मरीने मोक्ष आप्यो तेथी तेनी नठारो वासना पडी रही ने पोते मोक्ष पाम्यो अने बीजो साचो मित्र मुवो हतो तेने वासना ता मोक्षनी हती पण बीजानेमाटे हती तेथी तेने मोक्ष न थयो पण पेहेला कपटी मित्रनी वासना तने वळगी

आवी रीते वासना वधनकारक छे ए वासना शमी जाय एटले पछी अन्न वल्ल आदि माटे दोडवु पडतु नयी माटे छेवट समजवानु ए छे के जे कुवासना जन्म मरण आदि अनक दुख अपावनारी ने ज्ञानने नि प्फल करनारी छे तेनो समूल नाश करवो केमक ए वासना शिवाय वध नमां नाखनार बीजु कोई नयी प्रथमथी वासनाथी दूर रहेवानो अभ्यास राखवो जोईण नीकर अतकाले पछी ते टाळगी कठण थइ पडे छे देहनी हयाती होय ते वखतथीज वासना टळे तो ए जेवु वळी बीजु एवय सारु नाहे सत्पुरुषोनी सभामा जे उत्तम विद्या जाणनार होय ते शोभेछे ते उत्तम विद्या प्रह्लाविद्या समजवी बीजी सघळी विद्या करता ते अधिक छे ने वधनमाथी छोडावनार छे माटे ते उत्तम छे एविपे आमळ लखाई गयु छे ए विद्यावाळाविना सत्पुरुषोनी सभामा बीजो कोई शोभतो नयी †

તેવીજ રીતે શાંતિના સરસી સુખ આપનારી પળ તેજ સુવિદ્યા એટલે બ્રહ્મવિદ્યા છે. આત્મા સુખરૂપ છે, અવિદ્યાનેલીધે તે જીવ થઈ દુઃખ ભોગવેછે; પળ તેજ આત્મા બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ કે જીવવૃદ્ધિ તજીને શાંતિ પામે છે. નામ રૂપ એ વધું સાચું છે, એમ પ્રથમ માનવામાં આવતું હોય તે બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રભાવથી મિથ્યા માસે એટલે શાંતિ થાય છે. કેમ કે નામ રૂપ ઓટું જાણ્યું એટલે ઓટા ઉપર મન જાય નહિ. જેમ કોઈ આક-
કાનું આકોલિયું પડ્યું હોય તેઉપર કેરી છે એવું માન થવાથી લેવાની અને
લાવાની લાલચ થાય, પળ ક્રમેથી જગાયું કે તે આકોલિયું છે એટલે પછી
તે લેવાની કે લાવાની ઇચ્છા સેહેજ ટક્કી જાય; તેમ બ્રહ્મવિદ્યાથી સર્વ
મિથ્યા જાણ્યું એટલે એમ તેમ ધાતું ટક્કી જાય છે. મિથ્યા માન થયાપછી
શરીર રહે તોપણ તે પ્રારબ્ધપ્રમાણે આવી મળે તે ભોગવે પળ તેમાં સત્યવૃદ્ધિ
થાય નહિ.

કોઈ ખીસ્વારણ હોય તે અનેક પ્રકારથી કાલાવાલા અને ચેષ્ટા
કરતી હોય પળ જો તે રાજાને ગમે ને તેની રાણી થાય તો પછી પોતાની
પૂર્વ અવસ્થાના ચાલા ને ચેષ્ટા તજી દેછે ને અતિ આનંદ ભોગવે છે, તેમ
જેવી વૃત્તિ અજ્ઞાનદશામાં ચેષ્ટા કરતી હોય તેવી પછી જ્ઞાનદશામાં કરેજ
નહિ અને પરમ શાંતિને બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રભાવથી પામે.

તેમજ દાન આપવાથી પળ સુવિદ્યા એટલે બ્રહ્મવિદ્યા વધે છે. અન્ન
હોય પળ તેમાંથી આપીએ તો સૂટી જાય, દ્રવ્ય હોય ને તેમાંથી આપિયે તો
સૂટી જાય, વસ્ત્ર હોય ને આપવા માંડિએ તો સૂટી જાય, તેમ જ કોઈ નામ-
રૂપનાલા પદાર્થ આપવા માંડિયે તો સૂટી જાય, પળ બ્રહ્મવિદ્યા તો જેમ
જેમ આપીયે તેમ તેમ વધતી જાય છે. વાસિષ્ઠસારમાં લખ્યું છે કે.--

सर्वा एव कला जंतोरनभ्यासेन नश्यति ।

इयं ज्ञानकला नित्यं सकृज्जातापि वर्धते ॥

સર્વ જેટલી કલાઓ છે તે સઘલી અભ્યાસવિના નાશ પામે છે અ-
ર્થાત્ તેનો નિરંતર અભ્યાસ રાખવો જોઈએ છિયે, પળ આ જ્ઞાનકલાનું તો
એકવાર ઉત્પન્ન થાય તો પછી નિરંતર વધ્યાજ કરે છે.

૧ કામનાથી આધલા થયેલાઓ તેમ કરે તેમાં આશ્ચર્ય ન હોય પણ આ તો દૃષ્ટાંત છે.

૨ વ્યવહારમાં પળ સર્વ વિદ્યાઓ મેજાને શીખવવાથી વૃદ્ધિ પામે છે

સમજવાનુ એ કે લસવુ, મળવુ, ચીતરવુ એ આદિ જટલી કલા કે વિદ્યા છે તે જો નિરતરનો અભ્યાસ ન રાખ્યો હોય તો ક્રમે ક્રમે નાશ પામી જાય છે પણ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ ઉત્તમ કલા તો એક ફેરે ઉદય થઈ કે પછી ક્રમે ક્રમે વધતી જાય ઊ માટે એ બ્રહ્મવિદ્યાનુ દાન કરવુ જેવી નિરતર વ્યવસ્થા કરે છે પૃથ્વીને અન્ન આપ્યે તે જેમ વધે છે તેમ પાત્ર આપેલી બ્રહ્મવિદ્યા પણ ટદ્ધિ પામે છે માટે જે ટદ્ધિ પામતી જાય તેજ સુવિદ્યા અને તેનુ દાન તેજ સર્વ દાન છે

કુતો હિ ભીતિ સતતં વિધેયા
લોકાપવાદાદ્રવકાનનાચ્ચ ।
કો વાસ્તિ વધુ પિતરૌ ચ કો વા ।
વિપત્સહાય પરિપાલકૌ ચૌ ૬॥

અર્થ

શિષ્ય—નિરતર વીક કોનાથી રાખવી?

ગુરુ—લોકોના અપવાદથી અને સમારૂપ અરણ્યથી

શિષ્ય—વધુ કોણ કેહેવાય અને માતાપિતા કોણ કેહેવાય?

ગુરુ—જે વિપત્તિ આવી પડે તેમા સહાય કરે તે વધુ અને જે પાલન વેપણ કરે તે માતાપિતા કેહેવાય

ટીકા

ગમે તે સારી ક્રિયા ઉપર અથવા ગમે તે ગુણ ઉપર, ઉપરથી કુતર્ક વાધીને વિચાર વગરના લોકો જૂઠી જાઝ ચઢાવે છે તેનુ નામ લોકાપવાદ કેહેવાય એ લોકાપવાદથી નિરતર વીક રાખવી જોઈએ મનમા એમ સમજવુ જોઈએ કે આ નિર્દોષ કામ છે તોપણ રસે ને તેમા લોકો સોટો અપવાદ મૂકે એમ વીક રાખવાનો મૂલ હેતુ એજ છે કે જેવી લોકાપવાદ લાગે તેવી કોઈપણ રહેણી કરણી રાખવી નહિ કહ્યુ છે કે—

યદ્યપિ શુદ્ધ લોભ નિરુદ્ધ નાચરણીય નાકરણીયમ્ ।

આત્માનમમૃતં હિત્વા હ્યભિન્નં મોક્ષમવ્યયમ્ ।

કુતો વિદ્વાન્ પ્રવર્વેત કાકવન્નરકં પ્રતિ ॥

જે સર્વવ્યાપક, મોક્ષસ્વરૂપ, નાશરહિત અને અમૃતરૂપ આત્મા છે તેને મેલીને વિદ્વાન્ પુરુષ કાગડાની પેઠે નરકપક્ષે કેમ વૃત્તિ રાખે ?

કાગડાની વૃત્તિ જેમ વિષ્ટા અને માંસ ઉપર જાય છે તેમ જેઓ જ્ઞાન-વાન નથી તેની વૃત્તિ સ્ત્રિયો ઉપર જાય છે. પરંતુ જ્ઞાનિઓ તો આત્માના સ્વરા-આનંદને જાણનાર હોવાથી તેમની વૃત્તિ તેવી થતીજ નથી. જેમ વિલાડી આવે એટલે હંદર એનીમેલે નાશી જાય છે તેમ જ્ઞાન થાય એટલે એવી નગરી વૃત્તિ એનીમેલે નાશ પામી જાય છે. તોપણ લોકના અપવાદમાટે ભય રાખીને મારે આમ કરવું ન ઘટે એમ વિચારી સંગ તજવો જોઈએ. જેમ ભવાઈઓ રાજાનો વેશ લઈ આવે તે રાજા જેવા ચાઢા કરે ને રાજાના જેવી રીતભાત દેખાડે પરંતુ ઘડિક થાય કે 'માવાપ' કહીને પૈસા માગવામાટે હાથ ધરે છે, કેમકે તે કાંઈ સાચો રાજા નથી; તેમ શાસ્ત્રને વળે જ્ઞાની થઈ-ને અથવા વેશ પેરીને વાતોવડે જ્ઞાની થઈ ફરનારા અને અનુભવ વગરના દંભીઓ જ્ઞાનીના જેવો ઢોલ રાખે અને જ્ઞાનીના જેવું વોલે પણ વચ્ચત આવે કે સ્ત્રીનો ને ધનનો સંગ કરેછે, કેમ કે તેઓ સ્વસ્વરા જ્ઞાન-વાળા હોતા નથી. એમ જાણ્યાપછી કદી એમ શંકા થાય કે સુકા તળા-વમાં જેમ પાળી આવે એટલે માછલાં આદિક પેદા થાય તેવો દ્રવ્યનો સંગ જ્ઞાનિયોને છે તો તે ન કરવો તે ઠીક, પરંતુ સ્ત્રીનો સંગ શામાટે ન કરવો? શું એમાં આત્મા નથી? સત્પુરુષનો સ્ત્રીને સમાગમ ન થાય તો તેને વોધ કોણ કરે? ને કેમ થાય? તેનું સમાધાન એટલુંજ છે કે સ્ત્રી આત્માથી થયેલ છે પણ તે આત્માનો નાશ કરનારી છે. લોઢામાંથી થયેલો કાટ લોઢાને જેમ નાશ કરે છે અને જઠમાંથી થયેલો સેવાળ જઠને જેમ નાશ કરે છે તેમ આત્મામાંથી થયેલી સ્ત્રી આત્માને વળસાડે છે. આટલામાટે કોઈ પણ પ્રકારે તેનો પ્રસંગ ન રાખવો જોઈએ. જ્ઞાનું શું કેહેવું હોય? ટુકામાં એજ કે સ્વપ્રમાણ સ્ત્રીનો સંગ ન થવો જોઈએ. કદી કોઈ સ્ત્રીને વોધ લેવાની ઇચ્છા થાય ને વોધ કરવો હોય તો પણ એવો નિયમ રાખવો જોઈ-એ કે દિવસે એકલાં વેસવું નહિ, પ્રસિદ્ધ રીતે વારણે વેશીને વોધ આપવો અને તે પણ વીજાઓ જે વચ્ચને વોધ લેતાં હોય તે વચ્ચતે તેને આપવો. વધારે શું કેહેવું? સારાંશ એ કે અનુભવી હોય તો એ પ્રમાણે તેમણે વોધ કર-

વામા હરકન નથી તો પળ પટલા પ્રમગથી પળ લોકના અપરાધથી ડરતા રહેયુ જોઈએ, કેમકે સારુ કરતા લોકો તનો દેતુ નુઠારો સમજ છે, ન તથી પરિણામ નઠારુ નીવજે છે

જમ પેકાપરાધથી નીક રાસ્રી જોઈએ તેમ આ સસારરૂપ યગડાના દુઃખ ભોગવવાસ, પળ નીક રાસ્રી જોઈએ વિદેહી હોય તેળ એમ વિચારયુ જોઈએ ક જે ખેલ્યા વસ્તુ દેવાય છે તેમા તોટ જગતનુ માન વયુ છે, કિંચિત્ માત્રવળ તે સત્ય ની, માટે માર સમારની પાત કરગી પળ શામટે અન સામઝગી પળ શામટે જોઈએ? રીશ્વ રની માયા મોહ પમાડે પરી છે સમારન જોવાથી અને તેની વાતો સામઝ પાથી તે સોટો છે છતા માટા મોળા પુરુષો વધન પામી ગયા છે જરવકાર સરલા કુપિ સસારને સામઝીને મોહ પામ્યા હતા, અને સામરી કુપિ માઝ ડો નો સગમ જોડને મોહ પામ્યા હતા, માટે પરા વન કરનારા સસારન મારે શામટે જોયો કે સામઝવો જોઈએ, અને તેમ કરવાનુ મારે શુ પ્રયોજન છે? આવી રીતે સસારમાં ન ફસાઈ જવામાટે ડર રાસ્રી જોઈએ એવી રીતે ભય રાસ્રીથી નિરતર નિર્ભય રહેવાય છે સરુ વિચારિય તો ભય તો માત્ર કહેવાનોજ છે, વાકીતો વશ ઘટે અને વગોળુ ધાય માટે ભય રાસ્રી આગઝ દષ્ટાંતમા કહેવાઈ ગયલો મિસારી ચક્રવર્તિ રાજા ધયા હતા અને તની ઉપર કોઈનો ભય ન હતો તોપણ તેનાથી પેહેલી અવસ્થાના જવા વશ ઘટે ન રાજા પગાનુ વગોળુ ધાય માટે અયુક્ત આચરણ વાયજ નહિ, તમજ વિદેહીન માથ કોઈ સિક્ષા આપનાર નથી તોપણ પોતાનો વશ ઓછો વાય ને જ્ઞાનનુ વગોળુ ધાય માટે અયુક્ત આચરણ તગી દેવા જોઈએ અને મુક્ત છતા પળ રહે ને સસારમા વધાઈ જશે એમ ભય રાસ્રી જોઈએ

જે વિપત્તિમા પાતાને સહાય કરે તે વધુ કહેવાય પોતાનો માનો જખ્યો ખાઈ હોય અને સોટા સોટા તર્કટ ડઠાગીને કે મિયોની વાતો સામઝીન દુઃખ દ કે શત્રુભાવ રાસ્રી તો તે ખાઈ કહેવાય નહિ એક મૃગના પરીરમાથી કસ્તુરી પળ નીકઢ અને લીંડિયો પળ નીકઢે પરતુ તે વેય તુ ખાઈ કહેવાય? ખાઈ તો તનુ નામ કહેવાય કે વિપત્તિ આવે ત્યાર આઢા આગીને ડખો રેઢ કોઈ વસ્તુ નાણાની ખીઢ આવી પડે ત વિપત્તિ કહેવાય, કોઈ વસ્તુ વઢાઈ વાય કે કોઈ મારવા આવે તે વિપત્તિ કહેવાય અને તમા વડુ હોય તે સહાયતા કરે છે પળ આસપઢી વ્યવહારસપથી આપત્તિ કહેવાય સસારના દુઃખની આપત્તિ આગઢ ઉપગી આપત્તિ કશા હિસામમા નથી માટે જ સમારનુ દુઃખ

ટાલે ને ટલવાની સહાયતા કરે તેજ આપત્તિને ટાલનારો સ્વરો વંધુ સમજવો. સંસારના દુઃસ્વરૂપ વિપત્તિ મદ્દાજ્ઞાની પુરુષોના વૌધથી ટલેછે માટે તેવા પુરુષોને મેઢવીને ઉત્તમ સદાચારને માર્ગે ચઢાવે ને પોને સાથે ચાલે તે વગેરે સહાયતા કેહેવાય, જેથી કોઈ દિવસ વીજી વિપત્તિયો નડતી નથી. સંસારનું દુઃખ કાંઈ સાધારણ નથી. પશુ, પક્ષી, વૃક્ષ, માંછલાં આદિ ચોરાસી-લાખ અવતાર ધરીને તેમાં અનેક દુઃખો ભોગવવાં પડેછે કે જે વચને સોય સંવંધીઓ કશી પણ સહાયતા કરી શકતા નથી ને કામના નથી. શંકર કહેછે કે—

દુઃખમૂલો હિ સંસારઃ સ યસ્યાસ્તીતિ દુઃખિતઃ ।

તસ્ય ત્યાગઃ કૃતો યેન સ સુખી નાપરઃ પ્રિયે ॥

દુઃખનું મૂલ સંસાર છે. એ સંસાર જેને હોય તેજ દુઃખિયો છે. જે પાર્વતી, તે સંસારનો જે ત્યાગ કરેછે તેના જેવો વીજો કોય સુખી નથી.

પ્રસક્ષ અનુભવની વાત છે કે સંસાર દુઃસ્વરૂપ છે. પશુપક્ષીઆદિના અને કીડામંકોડાઆદિના અવતારમાં તો દુઃસ્વરૂપ છે પરંતુ જે મનુષ્યદેહ કેહેવાય છે તેમાં પણ અતિ દુઃસ્વરૂપ છે. સોનાના પલંગપર ચઢી શયન કરનારા, ફૂલ જેવાં કોમલવસ્ત્ર પેહેરનારા, હજારો લોકોને વગ રાસનારા અને લક્ષ્મીથી ભરપૂર મંડારવાળા પુરુષો પણ એવા તો દુઃખી છે અને એવા તો દુઃખી થવાના છ કે જેનો વિચાર કરતાં તેનો અંત આવતો નથી. એ દુઃસ્વરૂપ સંસાર તજવા માટે ફરીને પણ શંકરનું પાર્વતી પ્રત્યે વચન છે કે—

પ્રભવં સર્વદુઃખાનામાશ્રયં સકલાપદામ્ ।

આલયં સર્વપાપનાં સંસારં વર્જયેત્પ્રિયે ॥

“હે પ્રિયા ! સર્વ દુઃખોને ઉત્પન્ન કરનાર, સર્વ આપત્તિઓનું મંદેરાનું ઢેકાણું, અને સર્વ પાપોનું ઘર એવો આ સમાર તજવો જોઈએ.

જેટલાં દુઃખો, જેટલી આપત્તિયો, અને જેટલાં પાપો કહિયે તેટલા-વધાં સંસારમાં છે. એવા સંસારનો ત્યાગ થયાપર સુખની આશા સ્વપ્નમાં પણ રાખવી સોટી છે. સંસાર નહિ તજાય તો કેવી સ્થિતિ થાય છે તરિયે કહે છે કે—

અવંથં વધનં વોરં સ્ત્રીચરીરં મહાવિપમ્ ।

અશસ્ત્રચંડનં દેવિ સંસારાસક્તચેતસામ્ ॥

4

પૃષ્ઠ ૨ ની

A circular library stamp from the University of Toronto Libraries. The text "UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARIES" is arranged in a circle around the perimeter. In the center, the year "1933" is printed. There is some handwritten text or a signature across the center of the stamp, possibly "J. H. H. H." or similar.

જને વીતી હોય તે જાણે, અજાણ્યો કાઈ નહીં, —
કાટા બરાબર જે રૂડી ફરે, હાનના વાગ્યો હોય,
વાગ્યા વિનાનો વેદના તેની, જાણી રહે શું કાંઈ ?
અનુભવ હોય ન જને, શેણે સમજાવિયે તેને, —જને
અગ્નિએ અગ બળ્યું હોય તેથી, બળતર ન બહુ થાય,
ઉત્તુ પાણી નહિ જાળખે એથી, ઢમ કરી સમજાય ?
હૈયાની વેદના એવી, કહી નહિ જાય તેની, —જને
વેદના થાય સુવાનકમા તે, જાણે ન વાજપી પાછ,
પાસે રહી હોય તોય સુધાણી, જાણી રહે નહિ કાઈ,
કેનું છે કુખ સરાણે, હીંગ હોય તે પ્રમાણે, —જને
વેદના લેશ ન જાણે શૂનીની, પાસે ઉભેલા લોક,
હાથ ધર્યામાં વેદના કેવી, ઢમ જાણે તે કાંઈ,
વખાની વાત છે એની, નથી સમજાય તેવી —જને
ઢમ કમાવાય ઢમ શમાવાય, ચિત્તનાણા પરિતાપ,
ઢમ બજનાય વેશ વિરોધે, ઢમ છપાવાય છાપ ?
હઠીલા જાય છે હારી, જુવો તે વાત નિચારી, —જને
કુખ્યા વિના ન જાણાય કદાપિ વીછીની વેદના જમ,
મરણપથારી ઉપર પીડા, જનતો જાણે ઢમ ?
પરેપર એક છે ખામી, નથી કાંઈ અતર્યામી, —જને

આકરી કેવી આકરી છે તે, જાણી શકે શું શેઠ ?
 દુઃખદયાણુ સદા સમજાશે, હોય દયાયો હેઠ;
 ભૂખ્યાનું દુઃખ શું જાણે, જમ્યો હોય ભાવતું ભાણે;—જને.
 કાનમાં વેણુ કઠોર પડ્યાથી, ઉપજ તાપ અમાપ,
 બાણુ ખુંચ્યું હોય હાય હૈયામાં, કેવો કરે છે કાપ;
 થયો હોય માવરો જને, પૂછો ભાઈ પ્રેમથી તેને;—જને.
 શંખણી સાંપડી હોય તે નારી, કેવો કરાવે ક્લેશ;
 કર્મતણા કાચ કારમે યોગે, વાઢે વગોવે વેશ;
 દિયે દાગ દેહમાં દારા, એથી વનવાસિયો સારા;—જને.
 મૂર્ખ પ્રજાથી માતાપિતાનું, અંતર જ અકળાય;
 લાજ પ્રતિષ્ઠા જય લુટાતાં, ધૂળધાણી ધન થાય;
 દીવાના દીકરા જના, ભવે ભાઈ ભોગ છે તેના;—જને.
 મૂર્ખ પ્રજા હોય હાય પનારે, પૂર્વનાં પૂરાં પાપ;
 સારી પ્રજા હોય સાંપડી તેવા, તેનો ન જાણે તાપ;
 ખળેછે જો ખિચારા, એવાથી વાઝિયા સારા.—જને.
 આંખ ફરે કાચ રાયની ત્યારે, રાંક ખિચારા લોક;
 હાનિ હજાર ગણી થકિ હારી, કેવો કરેછે શોક;
 આવે જલ હેઠલ જ્યારે, સાચું સમજાય ત્યારે;—જને.
 બાલક રોતું હોય તો તેના, અવળાં એસક થાય;
 ભૂખમાં કામ દિયે છે ધાળી, પીક થતાં દુધ પાય;
 એને થાય દુઃખ અટાણે, કહો કાણુ જઈ મટાણે;—જને.
 હોશવડે હથિયાર ખમીને, રણમાં મેલે કાય;
 અંતરની બહુ કાલની આશા, અંતરમાંહિ સમાય;
 કહો તે કેમ કળાશે, ખીજને દુઃખ જ થાશે;—જને.
 વાણુ ભાંગે ભર સાગરે ત્યારે, ઉપજ જ ગભરાટ,
 બાલ ખયાના વાય વિલાપો, હાયરે હૈયાકાટ;
 એને જ અંતરે થાશે, ખીજથી કેમ જણાશે?—જને.
 પુત્ર-કલત્ર-સંબંધિ વિયોગે, અતર જ અકળાય,
 ધાર્યું ન ઉતરે પાંધરું ધ્યારાં, ધામ ધરા ધન જાય;
 જીવો જીવતાં વરઝાળા, વાગેછે ગેખના ગોળા;—જને.

સુખ નથી સસારમા માયુ, સખધનુ પણ તેમ,
કામ ધરા વન હાય । આવે આખ નિહાળે એમ,
ભાગે યશ વૈભવનાળા, રૂપે છે કેડ રેખાળા,—જને.
પિજર પખી વિયોગ થવાથી, ધન જોખન છે ધૂળ,
પ્રેમ અને પરિચય પોતાનો છે બધનનુ મૂળ,
ભલે મોજ કેશન માણે, સુના પછી સૌ મસાણે,—જને.

સપ અને સુખ વધારનારી ત્રિપુટી

જ ત્રિપુટી કુસપ અને કનેરા આપનારો પ્રથમ આપણે વર્ણવી ગયા છે તેજ ત્રિપુટી સસારમા પરમ સુખતા સાધનરૂપ ગણાય છે એમ કહેનામા કરી અડચણ નથી, પરંતુ મૂક્ષમ દૃષ્ટિ કરતા તો જ તેના ફાળો વર્ણવ્યા છે તેજ ગુણના કરતા અત્યંત અનિક છે એટલામાટે કાંઈ એવી ત્રિપુટી અહીં કટપતી જોઈએ કે જેમા સર્વાંશો ગુણજ રહેવો હોય અને સપ સુખને વનારતી હોય પેટેલા કુમપકેશ વનારનારી ત્રિપુટીના સ્ત્રી, ધન અને વરતી એમ ત્રણ અંગ હોના છે તેનાજ અવવા તેજ નામના અંગ આ ત્રિપુટીમા છે ઈશ્વરની કૃપા હોય, પૂર્વના પુણ્યનો ઉદય થવાનો હોય, સારા ભાગ્ય હોય, અને વિવેકવિચાર હોય તોજ આ ઉત્તમ ત્રિપુટી સસારમા સાપડે છે વિવેકનાળી બુદ્ધિ જ કામ કરે છે તે કામ જો સ્ત્રીથી થાય, વિદ્યા જ કામ કરે છે તે કામ જો ધનથી વાય અને ધીરજ તથા ક્ષમા જ કામ કરે છે તે જો ધર્મથી વાય, તો એ પ્રથમ હોની ત્રિપુટીજ સપ અને સુખ આપનાર કહેની જોઈએ બહુરતનાનસુ નરા છે એટલે તેમ જ્યાંક બનતુ પણ હશે પણ એવટ તો તેમા દુ ખ તો આનવાનુજ એમ ન હોત તો આ ત્રિપુટીની જગતમા જરૂજ સામાટે રહેત ? માટે માણસે આ ઉત્તમ ત્રિપુટી સપા ન કરી સપ અને સુખ મેળવના પાછળ રહેલુ ાહિ

પેહેલુ અંગ આ ત્રિપુટીનુ નત એટલે નાગા પિતળના કે પીત્ત મિકા નહિ પણ નિધાજ અખૂટ ધન છે ધાતુરૂપ વનથી મારામારી થાય, મદાધ થઈ જવાય, અનર્થ થાય, તેને કાંઈ લુટી જાય, અને વાપગવાથી ઓછુ થઈ જાય, પણ વિવામા તેમ વતુ ત્રી વિદ્યામા મારામારી થતી નથી, તેનો ભાગ વેચવો પડતો નથી, કાંઈ ચોગી જતુ નથી અને આપવાથી ઓછા

પણ થતી નથી. જમ જમ વાપરાય તેમતેમ વધેછે. ધનથી આપેલું દાન તો લેનારને જ્યાંસુધી તે વપરાઈ જાય નહિ ત્યાંસુધીજ ઉપયોગી છે, પણ વિદ્યાનું દાન તો આ લોક અને પરલોકસુધી વિદ્યાર્થીને સુખ આપનાર થાયછે. ધનથી રચવામાં આવતાં મોટાં મોટાં ભૂવનો વિદ્યાથી રચેલાં ભૂવનો આગળ કશા કામનાં નથી. જાતજાતના રસોના સ્વાદ વિદ્યાના સ્વાદ આગળ તુચ્છ છે. હીરામોતીનાં કે સોનારૂપાનાં ઘરેણાં આગળ વિદ્યાનાં ઘરેણા અત્યંત દીપી નીકળી પેલાંને ઝાખાં પાડી નાંખેછે. મોટા મોટા ભૂપતિઓ ઘરેણાંવાળાને નમતા નથી પણ વિદ્યાવાળાને નમેછે. જગતમાં ઉપભોગમાં આવતા પદાર્થો ધનથી થાયછે તે ધનને વધારનાર અને કમાવી આપનાર પણ ડાઘપણ પ્રકારની વિદ્યા છે. ધનનેમાટે ક્યાંઈ ક્લેશ થતો હોય તો વિદ્વાન માણસ તેને છોડાવેછે. વિદ્યા છે તે મનુષ્યને એક સાચું ઘરેણું છે. રૂપ હોય પણ વિદ્યા ન હોય તે કાંઈ કામ ન આવે અને રૂપ ન હોય તોપણ વિદ્યા હોય તો તે બહુ કામ આવેછે. વિદ્યા એજ ખરેખર્ રૂપ છે. યશ સુખ ભોગ અને સર્વની ઉપર પદ આપનાર વિદ્યા છે. સસારમાંનાં બંધુસંબંધી કામનાં ખરાં પણ વિદેશમાં ડાઘ પાસે ન હોય ત્યારે નિરંતર બંધુ વિદ્યાજ છે. બલ બુદ્ધિ પરાક્રમ સર્વ વિદ્યામાં સમાય છે. સત્તાધારી લોકો પણ વિદ્યાની આગળ ગુલામ બનેછે. જનામાં વિદ્યા ન હોય તે પશુસમાન ગણાયછે વિદ્યાવગરનો હોય તેનામાં અનેક દુર્ગુણ આવી વસેછે. ક્ષત્રીમાં પડેલા કીડા જમ ક્ષણને ફેલી ખાય તેમ મૂર્ખ રહેલાને તેના અવગુણો ફેલી ખાયછે. મૂર્ખને રાગદ્વેષ બહુ થાયછે અને સંસારના તુચ્છ વિષયોપર બહુ આસક્ત રહેછે તેથી તેનું અકાલમૃત્યુ ઉભું થાયછે. મૂર્ખ દુર્ગુણીને સ્નેહી સંબંધી કે ખાંધવો તજ દેછે. કદી તજ નહિ તોપણ તેનાથી કંટાળી જઈ અંતરમાં તપ્યા કરેછે. આટલામાટે વિદ્યા છે નેજ સુખને ને સંપત્તિને વધારનારી છે. મોટા મોટા શોધો અને સગવડ ભરેલાં સાધનો તથા કલાકુશલતા એ સર્વની જન્મભૂમિ વિદ્યા છે. એ વિદ્યા પ્રાપ્ત થયાપછી પણ દુર્ગુણ, દુરાચાર, કુસંપ વિગેરે માણસમાં રહે તો તે વિદ્યા પણ અવિદ્યાજ છે કેમકે નામને અનુસરતો ગુણ ન હોય તેને વિદ્યા કહેવાયજ કેમ? સંપ વધે, સુખ વધે, શાંતિ થાય, ઉત્સાહ વધે, ઉદ્યોગ વધે અને ઉદ્યતાં સાધનો સુજતાં જાય તોજ વિદ્યા સમજવી; અને તેથી વિરૂદ્ધ દેખવામાં આવે તો ત્યાં અવિદ્યા છે એમ સમજવું. વિદ્યાથી વિવેક આવેછે, વિવેકથી યોગ્યતા આવેછે અને

યોગ્યતાથી સર્વ અર્થ અપાદન થાય છે. વનનાનને દોષ આત્રય આપના જાતુ નથી પણ વિદ્વાનને આત્રય આપવા જાય છે. સધળાં સર્વ અને સુખાગ નિદ્વાનથી સચવાય છે. આટલામાટે વિદ્યારૂપી ધન છે તેજ સર્વોત્તમ છે. વિદ્યા ધણા પ્રકારની છે અને તે સન નિવામા આત્મવિદ્યા ઉત્તમોત્તમ છે. વળી વિદ્યાની સાથે કયા હોય તો વળી દૂધમા માકર ભેળ્યા જેવું થાય. કનાઓ પણ અસખ્ય છે. વિદ્યામા મનવાપ્તિનો ઉપયોગ વધારે છે અને કનામા હાથ વિગેરેનો ઉપયોગ વધારે છે. કયા એ વિદ્યાના અગ જેવી છે જે જે સુખ ના સાધનોના યત્રો કે યુક્તિઓ થોડાં થાય છે તેનું મૂળ કના છે. એકની કના વાળો કે એકથી વિદ્યાવાળો જે કમાય તેના કરતાં બેય શીખનારો વધારે કમાય છે. જેનામા વિદ્યા કે કયા નથી તે મૂખ દેહેવાય છે. ધનથી સ્ત્રીપુત્રાદિકની પ્રાપ્તિ સમયે છે તેમ વિદ્યાકનાથી મારી બુદ્ધિ અને તે બુદ્ધિના સદ્વિચારોની પ્રાપ્તિ સમયે છે. ધનવાન જેમ પોતાના વનનો સદુપયોગ કરે તો આ લોક પરલોકમા સુખ પામે છે, તેમ વિદ્યાકનાવાન પણ વિદ્યાકનાનો સદુપયોગ કરે તો આ લોક પરલોકમા સુખ પામે છે, પરંતુ વાલી જે અનથ થાય છે તે અનર્થ વિદ્યાકનાથી થતો નથી. લોકો દેહે છે કે ધન વગર દેસની દુશ્સા થાય છે પરંતુ તે કાંઈ ખરૂં કારણ નથી. દુર્દશાનું કારણ તો વિદ્યા કનાનો અનાદરજ છે. જ્યાં વિદ્યાકના છે ત્યાં સદાય કલ્યાણ છે. ધન અન્યનું મૂલ્ય છે, વિદ્યાકના અર્થનું મૂલ્ય છે. વનથી ચિતા વહે છે, વિદ્યાકનાથી નિશ્ચિતપણું પ્રાપ્ત થાય છે. વનથી મરણ વાય છે, વિદ્યાકનાથી અમર વધાય છે. ધનનો સદુપયોગ પણ વિદ્યાકના હોય નોજ સાચો થાય છે. વિદ્યાકનાથીજ સર્વ પ્રાપ્તિઓ કરતાં મનુષ્ય પ્રાપ્તિ ઉત્તમોત્તમ ગણાય છે. ધનનો સાચવવા ભડાર બેઠાં છે છિયે, માણસો બેઠાં છે જિયે અને તેને માટે ઉત્તરો કરવો પડે છે, પણ વિદ્યાને પોતાના અત્તરણશિનાય ગીજી જગ્યા બેતી નથી, માણસ બેતું નથી અને તેને વારણ કરી મહામુખની નિદ્રામા પોઢાય છે. ધન જે અતરમા તાપ કરે તો વિદ્યાકના શાંતિ કરાવે છે. વનથી જે કાંઈ થયું દેખાતું હોય તો તે નાશાત્મક છે. વિદ્યાકનાના દાખના કાંઈ દેસાની જરૂર નથી કેમકે તે સર્વ પ્રત્યક્ષજ દેખાય છે. એટલામાટે સુખની અને સપની ઇચ્છા રાખનારે વિદ્યા અને વિદ્યા સાથે કયા મેળવના પ્રયત્ન રાખવું.

બીજું અગ આ ત્રિપુટીનું સ્ત્રી એટલે હાડકા ચામડાનું હાથપગવાળું રાતા વસ્ત્રવાળું આપણા જેવું પૂતણું નહિ પણ વિવેકવાળી બુદ્ધિ છે. વિદ્યાથી

સંસ્કાર પામેલી યુદ્ધિ જ સુખ આપે છે તે અનવધિ છે. નકારી સ્ત્રીનીપેઠે તે ક્લેશ કરાવતી નથી, ઘરની કુથળીકાઢી બેસતી નથી, અને કુસંપ કરાવતો નથી; પરંતુ સારી સ્ત્રીની પેઠે તે શોક થતો હોય તો શાંત પાડે છે, માતાપિતાનીપેઠે હિતનો માર્ગખતાવે છે, મિત્રની પેઠે સારી શીખામણ આપે છે, ક્યાંક પણ ગીજ જતી નથી અને તેની ઉપર ક્રોધની દૃષ્ટિ પણ પડતી નથી. સ્ત્રીઓને સાચવતાં મહા કષ્ટ વેઠવું પડે છે અને ઘણાઓને રણસંગ્રામ થયા છે. યુદ્ધિને સાચવતાં કાંઈ કષ્ટ થાતું નથી અને સંગ્રામપણુ કરવા પડતા નથી. જ્યાં જઈએ ત્યાં તે સાથેને સાથે ભેળી રહે છે. અને મરણ પછી પણ તે સાથેજ આવે છે. હાડકાંચાંમડાંનું પૂતળું તો અહીંજ પડ્યું રહે છે. સાડાતણ હાથનાં એ પૂતળાંએ સમજાવેલી વાતો યુદ્ધિની આગળ ધરવામાં આવે તો તેથી થયેલો તાપ સર્વ શમી જાય છે, યુદ્ધિ તો સર્વ મનુષ્યને છે ત્યારે સંસારમાં ક્લેશકુસંપ કેમ થાય છે? એમ ક્રોધએ સંકા ન કરવી કેમકે યુદ્ધિ તો અધાને છે પણ ક્રોધને જગતી હોય છે અને ક્રોધને ઉંઘતી હોય છે. ઉંઘતી યુદ્ધિવાળો સુખ પામતો નથી પણ જગતી યુદ્ધિવાળો સુખ પામે છે. યુદ્ધિમાં વિનય વિવેક વિચાર હોય તો તે જગતી સમજવી. સુંદર શણગારવાળી ચતુર સુલક્ષણી સ્ત્રીના કરતાં પણ સારી યુદ્ધિ જ સંતોષ આપે છે તે અમૂલ્ય છે. બહારના ક્લેશોને યુદ્ધિજ સમાવે છે. યાકીયે ત્યારે શાંતિ આપે છે, મુઝાઈએ ત્યારે ધીરજ આપે છે અને સુખ-દુઃખમાં સાથેને સાથે રહીને પતિવ્રતાપણું સાચવે છે. સ્ત્રી જન્મ પાણાના ઘરની અધીશ્વરી છે તેમ હાડકાંચાંમડાના આ ઘરની અધીશ્વરી યુદ્ધિજ છે. પરદેશ જવાને તૈયાર થયેલો પુરૂષ જન્મ પાણાના ઘરને છોડી દે તેમ પરલોક જવાને તૈયાર થયેલો પુરૂષ (જીવ) આ હાડકાંચાંમડાના ઘરને છોડી દે છે. પાણાના ઘરની અધીશ્વરી અહીં પડી રહે છે પણ હાડકાંચાંમડાના ઘરની અધીશ્વરી સહચરી થાય છે અને ક્ષણ પણ ત્રિયુક્ત થતી નથી. ઠેટલાંક સત્કર્મોમાં સ્ત્રી જન્મ ભાગ લે છે તેમ યુદ્ધિ સઘળાંમાં ભાગ લે છે. સારી સ્ત્રીથી ઘર શોભે તેમ સારી યુદ્ધિથી શરીર શોભે છે. સ્ત્રી તો બેજ આશ્રમમાં સાથે રહે છે પણ યુદ્ધિ તો અઘળા આશ્રમમાં સાથે રહે છે. સ્ત્રીવાળાના કરતાં યુદ્ધિવાળાનું બોલેલું લખેલું બહુ કામ કરે છે. સ્ત્રીવાળો હોય પણ સારી યુદ્ધિવાળો ન હોય તો તેનાપર જગત વિશ્વાસ રાખતું નથી. ધનાદિકથી રચેલા વૈભવો નાશ પામી જઈ ખેદ ઉપજાવે છે પણ યુદ્ધિથી રચાયેલા વૈભવો ક્રોધ પ્રકારે નાશ

યતા નથી સ્ત્રીવાળાને હજાર ઠેકાણે ભય હોય છે પણ બુદ્ધિવાળાને કાંઈ ઠે-
કાણે ભય વાતો નથી આની પડેના બ્યાનહારિક ભયને પણ બુદ્ધિ
માન ગણકારતો નથી જ્ઞાના અપમાનથી અત કરવું તપે, તેના ડ
ઠોર વચનથી દુઃખ વેરાય, તેના દુરાચરણથી અપકીર્તિ વાય, અને તેને
જરાપણ કાંઈ વાય તો જીવ ગયા જેવું થાય છે બુદ્ધિરૂપ સ્ત્રીના ભરવારો
આમ યતુજ નથી તેનું દુઃખ આનંદમાં રહે છે અને જગતમાં કીર્તિ થાય
છે કાંઈ કાંઈ વખતે એના સારા વિચારો આવે છે જે બુદ્ધિના આનંદના સા
ગરમાં હવા ખાતા હોય એ સ્ત્રીનગરનું ધર ચાલે પણ બુદ્ધિનગરનું શરીર
ચાલતું નથી મોટા મોટા ઇદ્રભનન જવા મેહેનો કાંઈનાર સ્ત્રીવાળાને અ
ગ્નિના ભડકા જેવા લાગે છે પણ બુદ્ધિવાળાને ખેતરના ઢેકામાં ખાવળની
ઝાયા પણ ઇદ્રપ નું સુખ પમાડે છે ગમે તેટલા આધિ બ્યાધિ કે ઉપાધિ બુ
દ્ધિવાળાને કશો પરાભન નથી કરતી હીરામોતીના અવકારો પણ ધનવાન
કાંઈવારે ભારે દુઃખ આપનાર વધ પડે છે બુદ્ધિમાનને તે હોય તો પથરા
જવા છે અને ન હોય તો તેને એથી વધારે આનંદ રહે છે સ્ત્રીનીપેઠે બુદ્ધિ
ધરણા માગતી નથી, વસ્ત્ર માટે વા કરતી નથી, ધર મેનીને રખડવા જતી
નથી કુથળી કરી કરીને કાન ભરતી નથી, રીસ ચડાવીને બેસતી નથી, ન
પાદ જઠાણી સામે લડતી નથી, પીયરપનોતી થતી નથી, અને બ્રાતિથી ભ
ભાવી પોતાને ને પોતાના પતિને રીળાવતી નથી સ્ત્રી તો વચગાથી પોતાની
કરવામાં આવે છે અને તેને મેળવતા ધન અને ઉદ્ધમ કરવા પડે છે, પણ બુદ્ધિ
તો જન્મથીજ સાચે અવતરે છે તેને માટે ધન કે ઉદ્ધમની જરૂરજ પડતી ન
થી વિદ્યાથી અને સત્સંગથી પરિચયનેવીધે તે પાસે રહેલી જાળખાય
છે આ બુદ્ધિરૂપ સ્ત્રી છે તેજ પુરૂષને સપસુખ વધારનાર તે સિનાય હા-
ડકા ચામડાના પૂતળા સપ વધારતા હોત અને સુખ આપતા હોત તો જ
ગતમાં લોટા માથે જાઠીને શામાટે રડત વાકડા કે પાપાના ધર જે હાડકા
ચામડાનું આ ધર હોય તોજ થાય છે ને કામ આવે છે, તેમ ગમે તેવો સ્ત્રી
પણ બુદ્ધિ હોય તોજ વાય છે અને કામ આવે છે ધરનગરનાને જન્મ સ્ત્રી
સુખરૂપ છે તેમ શરીર વગરના જીવને પણ બુદ્ધિ સુખરૂપ છે પુરૂષ, મદારી
ના માકડાની પેઠે સ્ત્રીને વન વધ જાય છે તેમ બુદ્ધિને વશ વધ જાય
છે સ્ત્રીનું વચન, ફરે પણ બુદ્ધિનો નિશ્ચય ફરવો પણ કઠણ સ્ત્રીથી ઘણીવાર
જુદુ પડવું હોય પણ બુદ્ધિથી કાપવાર જુદુ પડાતું નથી ધડીમા રમાડે,

ધડીમાં બોધ આપે, ધડીમાં વિનોદ કરાવે, દુઃખને દૂર કરાવે, સુખને વધારે અને પરમસુખનો ઉદ્ધમ કરાવે એ બુદ્ધિજ બહુ ટ્રેષ્ટ ગ્રહણી છે. એ પણ ભાગ્યયોગે ખરાબ નીકળે તો પછી તેને બુદ્ધિ એવું નામજ નિરર્થક છે. વિવેકવાળી બુદ્ધિવાળો હોય તેજ બુદ્ધ ડેહેવાય છે. તે ન હોય તો અબુદ્ધ ડેહેવાય છે. આટલામાટે ઈશ્વરે આપેલી બુદ્ધિને ઢળવી બહારનાં સર્વ સુખસાધનો હોય તો તેનો ઉપયોગ કરતાં સુખસંપ વધારવાં. અને એ સાધનો ન હોય તો પણ બુદ્ધિબલથી સુખ અને સપતી વૃદ્ધિ કરવી. બુદ્ધિની બક્ષીસ માણસને એટલામાટેજ ઈશ્વરે આપી છે.

ત્રીજું અંગ આ ત્રિપુટીનું ધરતી એટલે જતી ઉપર અસંખ્ય ક્ષત્રિયોનાં માથાં રણમાં રોળાયાં તે પૃથ્વી નહિ પણ ક્ષમા અથવા ધીરજ છે, કે જે ધરતીના કરતાં વધારે સુખ આપે છે. ક્ષમાને કોઈ લઈ જતું નથી. તેનો વધારો જોઈને કોઈને અદેખાઈ આવતી નથી. બલવાન અને નિર્દય લોકો તેને આધીન થઈ રહે છે. તેને કોઈ દુઃખ દેતું નથી. મોટા મોટા શત્રુઓ ક્ષમાને જોઈ પાછા વળી જાય છે. બલવાન અને નિર્ભય એ બેયને ક્ષમા સુખકારક છે. નિર્ભયના બલરૂપ અને સખલના શણગારરૂપ ક્ષમા કુટુંબને ક્લેશ હોય તો સ્નેહ કરાવે છે. હથિઆરવિના પણ શત્રુઓને વશ કરે છે. અતઃકરણના તાપને શમાવી શાંતિ કરે છે. જાણીજોઈને કનિયો કરવા આવેલો પણ શરમાઈને નીચું મોઢું કરી પાછો વળી જાય છે. ક્ષમાવાનને વગડામાં પણ ભય નથી અને ક્ષમાવગરનાને સાત માળપર ચડી બેઠા છતાં પણ ભય રહે છે. પૃથ્વી જમ અનેક અપરાધો સહન કરે છે અને અનેક ભાર ઉપાડે છે તેમ ક્ષમાવાન અનેક અપરાધો સહન કરે છે અને અનેક ભાર ઉપાડે છે. ગમે તો ધનપતિ હોય, ગમે તો નારીપતિ હોય, ગમે તો ધરતીપતિ હોય તેઓ તે તે સ્થિતિમાં ક્ષમા હોય તોજ સુખમાં રહી શકે છે. જો ક્ષમા ન હોય તેને રાતદિવસ ચિંતામાં અને ઉદ્વેગમાંજ આલ્યાં જાય છે. ધીરજવિના પણ જોગજ સમજવું. હજારો કે લાખો વિટંમનાઓ પણ ધીરજવાળાને કાંઈ પણ નથી. ક્ષમા અને ધીરજવાળાની સંપત્તિ, હોય તો પણ સુખ આપનારી અને જાય તો પણ વિવેક આપનારી થાય છે. પુણ્યશ્લોક ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિરની, તેની પૂર્વેના પુણ્યશ્લોક નરોત્તમ નલરાજની અને પુણ્યશ્લોક સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્રની કીર્તિ પૃથ્વીપતિ હતા તેટલામાટે અમર નથી રહી પરંતુ ક્ષમા અને વૈર્યમાટે તેની કીર્તિ અમર રહી છે, એઓએ સ્ત્રીધનસહિત રાજ્ય-

લક્ષ્મી પોતા ા ક્ષમા અને ધીરજથીજ પાછી મેળવેન છે, અને એ ક્ષમા અને ધીરજ સાથે ત્રિવારૂપ ધન અને બુદ્ધિરૂપ સ્ત્રીએ જે આશ્રય આપ્યો છે તે મહુ વખાણવા યોગ્ય છે જગતમા દાય તિથિત મૂનો હોય, જગતમા દાય સાર મોઘતો હોય જગતમા કોઈ છત્રીને સનાતન વરો હોય, જે જગતમા દાય દુ અને જોવા ઇતો નહિ હોય તો તે ક્ષમા અને ધીરજવાન છે નાના પૃથ્વીપતિએ કંઈનો અપરાધ મોટા પૃથ્વીપતિ સાખતો નથી, પણ યોડા ક્ષમાનાગાએ કંઈનો આરાન નવાર, ક્ષમાનાગો સાખે છે ક્ષમાવાન આજ્ઞાનિની દૃષ્ટિમા કમાન છે પરતુ ત્રિવેડી ા દૃષ્ટિમા રાજનિગજ કરત ઉત્તમ છે વરતીને ભોગવ તારા મહાકુર્મના પારમા મધાને રકતા અવિ કારો ખનેછે અને ક્ષમા ધીરજરૂપ વરતીના રાજઓ તેથી ત્રિપરીત ર્નર્ગસુ ખનો અનુભવ કંઈ છે પ્રાપ્તિમાત્ર ધરતીપતિને ઇચ્છતુ નથી પણ એક ક્ષમાનાનને બહુ ઇછે છે જે દેવમા, મેહેરમા કે વરમા ક્ષમા અને ધીરજ વાન હશે ત્યા સુખસાતિમા વિસો જતા હશે ક્ષમા અને ધીરજ ધરતીને પાપીતો વરતા જોડતો ાથી અન્ન પાકનાની મગ્ગ નથી અને તેમા ન વાનનાવાગતો નથી તેમ જતા વરતીનારી અનિક સુખ આપે છે ધરતી નો પતિ સોનાના પનગમા પણ બળ્યા કરતો હોય આે ક્ષમાનો પતિ તીક્ષ્ણ તકકામા પણ હિમ જના શીતન અત ઝગાનો ટોય આટનામાટે જને મુખની અને સપની ઇચ્છા હોય તેણે ક્ષમા આે વીગજને સપાદન કરી સુખા ધવુ વ્યાવહારિક ત્રણ અગમા નન અને વરતી ન હોય તો સુખની ગણતરી જોઈ ગણાય પણ નન વરતીનો અભાવ દરચુજગ કરાવે એવું સી રૂપાખાગુ અગ છે આત્રિપુટીમા તો સુખસપને માટે એકે અગ જોછુ જોડે નહિ અગ જોછુ તો સુખ અને સપ જોછા સમજવા ત્રિવેડી, 'કુ દ્ધિ અને ક્ષમાનો પાસે પાસે સખન છે એટલે ધણુ કરીને જ્યા હોય' ત્યા નણ સાથે હોયછે અને હોય ત્યા એકે હોતુ નથી વ્યાવહારિક સુખસપના અગો ક્યાઈ કોરા કુસપ ન કરાવતા ટોય જે સુખ આપતા હોય તો તે વિદ્યા, બુદ્ધિ અને ક્ષમા ત્રિગેરેનોજ પ્રતાપ સમજવો

આગ છે માટે આ ત્રિપુટીનુ આર્યોએ સેનન કરવુ વ્યાવહારિક ત્રિપુટી અધર્મને, અનાચારને, ઉદ્ધતાને અભિમાનને, અત્રિવેકને અપવિનતાને વનારે છે, તો આ ત્રિવેડી, બુદ્ધિ આે ક્ષમાવાળી ત્રિપુટી એ સર્વને રાગાનીને ધર્મ આચાર, મરવતા, તમ્રતા, ત્રિવેડ અને પવિનતાને વવારે છે આના ગુણો સુખસપ ત્રિગેરેને વધાએ એ વાત પ્રસિદ્ધ છે આ મનુષ્ય જનના સ

ફલતા વિદ્યા, વિવેકવાળી બુદ્ધિ અને ક્ષમા વિગેરેની સહાયથી અનેક સદ્-
ગુણ સંપાદન કરવાથીજ થાયછે. ઉદ્યમથી ધન મળે, સ્ત્રી મળે કે પૃથ્વી-
પતિ થવાય તેનાથી પણ વિદ્યા, બુદ્ધિ અને ક્ષમા વિગેરે કઠણ છે. કઠણ
છતાં પણ પ્રયત્નથી ન મળે તેવાં નથી. જને લેવાની ઇચ્છા થાય તેને થોડે
પ્રયત્ને તરત મળી જાય છે. ધન સ્ત્રી અને ધરતીની ઇચ્છાવાળાને પણ
એ બહુ કામ આવેછે. જે આંખોમાંથી આંસુ પાડવાનાં ન હોય, જે યમ-
દૂતનીપેઠે સંબંધીઓ ઉપર વિકરાળ કટાક્ષ કરવા ન હોય, જે દુઃખમાં
રહેલા લોહિના ઝરાને તપાવવો ન હોય, જે સંસારમાં કીટપતંગાદિ અવતા-
રોના અધિકારી થાવું ન હોય, જે શત્રુઓના હાથમાં ધાયલ થવું ન હોય તો
સદ્વિદ્યા, વિવેકવાળી બુદ્ધિ અને ક્ષમા-તિતિશાસ્ત્ર ત્રિપુટી સાથે સદ્ગુણો
અહણ કરવાની જરૂર છે. સુખ એટલે શું તે સમજવું બહુ કઠણ છે. કાંઈએ
દુઃખમાં પણ સુખ માન્યું હોયછે તેવાઓને સમજાવી શકાતા નથી. એટલે
તેવાઓની આગળ જ કેહેવું તે તુમડીમાં કાંકરા ખરાખર છે. પરંતુ કાંય
અધિકારી હોય તેનેમાટે આ દિગ્દર્શન ઉપયોગી જાણી દર્શાવવું વૃથા નહિ
ગણાય. પ્રથમ સુખસંપ વધારનાર ત્રિપુટી કહી તે ઉપરઉપરના સુખ
સપને વધારનાર ભાસેછે અને જગતમાં તે ત્રિપુટીનાં અંગો વ્યવહારમાં બહુ
આવેછે માટે તેને આદર આપવો જોઈએ. બાકી છેવટ તો જ તેમાં લખ્યુંછે
તેવુંજ છે. પરંતુ આ ત્રિપુટીનો જે આશ્રય થયો હશે તો આ લોક પરલોકમાં
અત્યંત સુખ થયા વગર રહે નહિ. આ ત્રિપુટી કુસંપ કલેશ આપનાર ત્રિ-
પુટીને પણ નખાળી કરી દઈ પોતા જીવી કરતા તત્પર થાયછે માટે મનુષ્ય-
શરીરને ભોગવનારે તે વાતનો વિચાર કરી જોવો એવી અમારી ભલામણ
છે. વિવેકથી વિચાર કરી જોતાં યોગ્ય વાત ન લાગે તો આ લેખનો અનાદર
કરવાને સર્વ કાંઈ સ્વતત્ર છે.

પુનરુદ્દાહવિષે વિચારના એક પત્રનો પ્રત્યુત્તર.

(સળધ ગયા વર્ષને પાને ૨૮૦ થી)

ભાઈ ! એ વાત થવાની નથી. તમારા સંકલ્પે તમને બાંધ્યા છે.
સંકલ્પ છોડો એટલે પછી તમને કાંઈ લાગશે નહિ. તમને ખબર છે કે
એક સુકલ ટુઠામાં ભૂતની બ્રાંતિ થઈ તો તેને વિવેકથી તપાસી મટાડવી
જોઈએ. જેતેમ ન કરિયે તે બીને ભાગિયે તો ભૂત પણ પાછળ આવતું

દેખાય છે આટલામાં વિષયો અને તેની વિપત્તિઓની કટપના તમે કહ્યો છે તેજ તમે ભય પામી ભાગવા નહોતા એટલે પછનાડે આવ્યા જેવું થાય છે માટે વિવેકયા સ્થિર વર્ધ નિશ્ચય કરો તો કાંઈ જણારો નહિ નિષયોનો અનુભવ તો તમને પ્રયમથીજ હતો ત્યારે રહિરહિને આજજ તે બવનરૂપ અને તજવા યોગ્ય જણાયા તેનું હું કારણ ? જે સમજીને પણ પ્રાપ્તિનો અનાદર ન કરવો એના નિચારથી જમ આદ્યુ તેમ આવવા દીધું હોય તો હજી પણ તેજ રીતે ચાલના જેવું યોગ્ય છે જે મોહથી ખમર ન પડી એમ કહેવું હોય તો એનોએ મોહ હજી કાંઈ નિવૃત્ત થઈ ગયો નથી તે તમારા લેખપરથીજ જણાય છે. અમારૂં કહેવું એમ છે કે વ્યવહારની અને પરમાર્થની વાત જોડાં દબને ગમે તેમ દોડવું યોગ્ય નથી ન્યાય શુ, નીતિ શુ વ્યવહાર શુ, એ સવશુ નિચારીને પગલું ભરવું તેજ યોગ્ય છે તૈનગ દેવના ભીખારીઓ જમ કાયનો કે અડદ દેખાડવાથી ભડકીને ભાગે તેવું તમે કરવા માડરો ત્યારે પછી બોલનાનું કે કહેનાનું શું રહ્યું ?

જાણી જોઈને મોહના મહિમાને લીધે નિષયો નથી ઠોડાઈ શકતા એમ દેખાડી તેથી દૂર રહેવાની ઈચ્છા મતાનતા બતાવતા તેથી નીચેના પારીઆક્રમા વળી કોઈ બીજો નિચાર દેખાડી વ્યવહારને અનુદાન થાઓ છે ત્યારે અમારે અહીં તમને મોહ યથેલો લેખવો કે શી રીતે ? અમને આ ઉપરથી એમ વાય છે કે તમે વ્યવહારથી ઉવટા નથી એટલામાંજ વ્યવહારનો અ. ૧ કરવાને યોગ્ય નથી સત્ર સાધનના મૂલરૂપ શરીરને રીખાવનાથી કટયાણ નથી એ નિચાર તમારો યોગ્ય છે તે પણ વ્યવહારને આદર આપવાથીજ યોગ્ય રહે નેમ છે બેય વાત તમારા મનમાં સમજનામાં આવી છે તેથીજ તમને હું ખ થવાનો સંભવજ છે, અને અમે પણ તમે બેય વાત જાણીને એ તાપનું પાત્ર થયા છો તેથી યોગ્ય માર્ગ બતાવી તમને શાત કરવાનું પ્રયત્ન કરિયે છિયે માટે પ્રાપ્ત વિનયમાં તેનો નિર્વાહ કરી લેવો. ઋતુધ્વજને મદાયસા મળી હતી તે દેશકાવ નિગેરે વાત જુદી હતી * આજ તેવા ભક્તિવાળા અને તેવા સમર્થ કોઈ છે નહિ અને જગતમાં તેમ બનતું પણ નથી માટે એ દાખવો તમારો નિરર્થક છે ઋતુધ્વજને પણ એવું ને એવું શરીર પ્રાપ્ત થયું હતું પણ એનુંએ વયુ હતું એમ નથી

* ઋતુધ્વજ ઉવાત્મા મદાયસા સદ્વૃત્તિ દુગુણેથી તાત થતા વિનયવિવેક નાગકુમારોએ મારૂં પિતા પાસે એવી ને એવી પાછી ન દાવી એમ અધ્યાત્મરૂપ મહેપો તો બને

લાગતું તો તમે પણ તેવું ને તેવું શરીર પ્રાપ્ત થયું સમજી લઈ મનનું સમાધાન કરશો તો સર્વ દેશે થઈ શકે તેમ છે, એમાં કાંઈપણ શંકા નથી. ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવી સર્વને સંતોષ ઉપજાવવો હોય તો આમ બની શકે તેમ છે, બાકી વિચાર કરવો એતો ધુમાડાના બાચકા છે.

ગયું જોખન અને મુઠુ માણસ પાછું આવે ત્યારે પછી જોઈએ શું ? અમે સમજ્યા છિયે કે એ વાત બનતી નથી માટેજ અમારું મોઢું બંધ કરવા તમે લાખી છે. પરંતુ અમે એ ઉપરથી એમ સમજ્યા છિયે કે તમારે તે પાત્ર ઉપર યોગ્ય આદર હોતો કે જને અંગે તમે હવે એકલીજ સ્થિતિ કળુલ કરવાને તૈયાર થઈ ગયા છો. તેમજ તે પાત્ર પણ પૂર્ણ યોગ્યતા દર્શાવેલી હોવીજ જોઈએ. આથી અમે સંતોષ પામ્યા છિયે અને તમે લોકેષણની અભિલાષાવાળા છો એમ પણ અમારા અનુમાનમાં આવ્યું છે. ઉપરની વાતથી વ્યવહારનો અનાદર તમને ન હોય એ વાત પણ સંતોષકારક છે. ત્યારે હવે અમારું ઢંઢેવું એમ છે કે દૈવેચ્છા કે નિયતિને લીધે જે થયું તે થયું તેમાં કાંઈ મિથ્યા થાય એવું નથી માટે ચાલતા સમયને અનુસરી અમે કહિયે છિયે તે સ્થિતિને અંગીકાર કરો. એથી તમારી લોકેષણને હાનિ નથી આવતી. તમારા અંતઃકરણનો ડાગ તમે આ માર્ગેથી અને સદ્વિચારેથી કાળે કરી ટાળી શકશો. તમને એકનેજ દુઃખ કે શોક થાય છે એમ નથી. અમને પણ તમારા જટલુંજ થાય છે પણ અનિવર્યનીય સંસારના પ્રવાહમાં સહુ નિરૂપાય અને છતે હાથ પગે કાંઈ ન કરી શકિયે ત્યારે શું કરવું ? કોઈપણ કારણથી અમને સંતોષ વાળવાનું હોત તો તમને અમે આ વિષયમાં છુટ મેલત. તમે એકલાં શરીરથી કરવા ધારશો તે જટલુંક કરી શકશો? શરીરની સેવાથી પરવારતાં વખત મળશે ત્યારે અન્યની સેવા કરશો કે ? તમને આ વાત ડાપણવાળી લાગે છે અને અમને ભૂતભરેલી લાગે છે માટે પચ ત્યાં પરમેશ્વર એમ માની ગમતું કે અણગમતું પણ સર્વનું વચન સફળ કરવું એ તમારા જીવી સ્થિતિના માણસને યોગ્ય છે કેમકે તમે સર્વ સમજો છો.

તમે હાંસીની બીકથી પ્રેમનું વર્ણન આપ્યું નહિ તેજ યોગ્ય ક્યું છે. કેમકે અમે તમારા વર્ણન વિના પણ જાણીએ છિયે. તે તમારા સ્વાર્થનું એક યોગ્ય રૂપાંતરજ છે. એથી બીજું મહાત્મ્યે તમે કોઈ જણયું હોય તો તે તમારે અતરમાંજ રાખવામાં સાર છે. તેમાં કોઈપણ જાતિનું વિદ્વ આપે તેમ કરવાનો અમારો ઉદ્દેશ નથી. અમે હમણાં પ્રસંગ ન હોવાથી નથી

જોલતા પણ ક્રમે કરીને સિદ્ધ કરો આપણે કે સહવાસને પરિચય એજ તમારા પ્રેમનું ચોખ્ખા અને તેને અભાવે તેનું કાગે કરીને સુકાવું છું ત્યારે, એવા અસ્થિર પ્રેમને માટે જે પ્રયત્ન કરવો તૈયારી કરવી જ્યારે પોતાનાજ સતોષમાટે આ નર્મ છે ત્યારે પછી પ્રેમ પરિચયની નાત કમ્પી તે પણ મિથ્યા આગળ અમે પ્રેમનું વિગતપણું કહી ગયા છીએ તેમા અહીંની વાતની નિરોધ ન લાવવો કેમકે ગયેની વસ્તુ ઉપરથી તે જોઈ વતો જાય છે માટે તેને અસ્થિર કહીને માન તમને આમારી મરજી પમાણે વાળવા એજ મુખ્ય હેતુ છે

તમને વિષયોમા નિર્દોષપણું નથી દેખાતું એ વાત ખરી, પણ એમાં નિષયોનો દોષજ નથી કુદયી જળેનો જાગથી મીચે તેમ તમને આ નખત જને છે અથવા તેમ નહિ તો કમળો થયનો જગતને પીછું દેખે તેની પેઠે છે આ ટાણે તમને નિષયો દુ ખરૂં વાગનાજ જોઈએ કેમકે દુ સિતે મનસિ સર્વમસદ્દમ્ । [મનમા દુ ખ હોય ત્યારે સદા અસદ્દ અથવા દુ ખરૂં લાગે છે] પણ દોષ એવો પણ વખત આવ્યો હશે કે તે સુખરૂં વાગ્યા હશે કે હવે વાગશે પણ અમારૂં કહેવું એમ છે કે તમે એ બેદકપનામા રા માટે તપડો છો સુખરૂં પણ કટપોમા અને દુ ખરૂં પણ કટપોમા એટલે શુભદોષ પણ એનાંમેળે મટી જશે જે વાત સામાન્ય છે તેમા સામાન્ય રહીને દીઠે રસ્તે ચાલ્યા જનામાજ સમજીપણું ગાળાય છે અમે પણ તપિયે છીએ કે સર્વે આરભો દોષનાજા છે પરંતુ તેમ ડાહ્યા રાખવું કે અર્થિ ધૂમાડાવાળો છે તોપણ તેને પ્રકટાનનાની જરૂર પડે છે તેમજ સસારમા કાર્યનું સમજવું તમે નવો વ્યવહાર દોષરૂં રખાડવા સર્વાર્થમા એ ગીતાનું વાજ્ય લખ્યું છે પણ તેનું પૂર્વાર્થ વિચાર્યું હોત તો તમાગીમેળેજ તમને સમાના થઈ જત પૂનાર્થમા શ્રીમગના એમ કહે છે કે સદ્જન કર્મ કૌંતેય સદોપમપિ ન સજેત્ । (સહ / કર્મ છે તે દોષનાજી હોય તોપણ તે તજવું નહી) આ વાતનો તમે મનમા નિચાર કર્યો નથી

અ. ૧૫

પરમેશ્વરઉપર મા દીકરાના પ્રશ્નોત્તર

આમામાના દિવસો ઉતરવા આવતા સર્વ વનસ્પતિ પ્રકૃતિનિત થઈ ભૂમકવના સર્વે જાગો રળીયાનપ્પા વાય છે, તેમા પણ પાણી અને ગ્રાહ પાનથી ભરેલા પહાડો તો અત્યંત રમણીય અને મોહક લાગે છે આ

માસની આઠમને દિવસે અનુકૂલ ગુણુસ્વભાવનું એક કુટુંબ કાઠીયાવાડના ગિરનાર પર્વતમાંહેના તીર્થની યાત્રા કરવા ગયું. દામોદરકુંડમાં નાહી ભવનાથના દર્શન કરી અનુક્રમે દત્તાત્રિયનાં પગલાં સુધી જાયે અડેલાં તેજા જાયેથી નીચે દેખાતા નાના નાના ટેકરા, પાણીનાં ઝરણાં, પાસે આવેલા જીનાગઢ શેહેરની રચના, દૂરનાં નાનાં ગામડાં, આજીબાજીનાં અને દૂરના વૃક્ષો, તેની સ્વાભાવિક આનંદદાયક રચના અને પશુપક્ષિયોના દેખાવોથી અત્યંત રાજી થઈ રહ્યાં. વિચારવાન માતાએ પોતાના છોકરાને પુછ્યું.

ભાઈ! આ પહાડનો અને પહાડપરથી દેખાતાં સ્થળોનો દેખાવ તને ગમે છે ?

પુત્ર—માતા મને બહુ આનંદ આવેછે. માતા ! આ સર્વ જાણે બનાયું હશે ?

માતા—બાપુ, એનો બનાવનાર પરમેશ્વર છે

પુત્ર—આટલા બધા અને આવડા મોટા પદાર્થો બનાવનાર તે કેવડો મોટો હશે મા ?

માતા—દીકરા ! એ એવડો મોટો છે કે આજસુધી તેને કાંઈ માપી શક્યું નથી.

પુત્ર—માપી કેમ ન શકે ? આપણે કેમ ખાટલાની પાટીને માપી શકીયે છીયે.

માતા—દીકરા ! એ આપણી દૃષ્ટિની મર્યાદામાં આવે એવી નાની અને સાકાર-વસ્તુ છે, પરમેશ્વર કાંઈ તેવો નથી. તેવો હોય તો આવી રચનાનો બનાવનાર સંભવેજ નહિ.

પુત્ર—ત્યારે એ તે કેવો હશે માતા ?

માતા—એ કેવો હશે એમ કહી શકાતુંજ નથી. વિદ્વાનો તેને આકાશની પેઠે વ્યાપક, નિરાકાર, નિર્વિકાર અને અસંગ કહેછે. એ આંખેથી દેખાતો નથી, જાનેથી સંભળાતો નથી, હાથેથી અડાતો નથી અને મનેથી મપાતો નથી.

પુત્ર—ત્યારે એને જોળખાય કેમ ?

માતા—તેની ચારે કાર દેખવામાં આવતી સત્તાને યોગે વૃત્તિદ્વારા તેને જોળખાય છે.

પુત્ર—માતા ! ત્યારે તેને આંખ નાક નહિ હોય એટલે તે સધળું જાણી કેમ શકતો હશે ?

માતા—તેને આંખ નાક વિગેરે ઈન્દ્રિયો નથી કેમકે તે તો સાકારને હોય, તેમ છતાં તે સર્વજ્ઞ સધળું જાણી શકેછે. તેના જાણ્યા બહાર કશું

નથી. અરુ નિચારિયે તો મનના ઈદ્રિયો તે તેનાજ ઈદ્રિયો છે એટલામાટે હજારો ચક્ષુઆદિ ઈદ્રિયોવાળો તે રહેનાય છે અને સામ્રપુરાણો તેની સાક્ષી આપે છે.

પુત્ર—એ એ ઠેકાણે ગ્તો હશે?

માતા—જે સાકાર વસ્તુ હોય તેને કામ ઠેકાણુ ને, એ આતો આકાશની પેઠે, સર્વ જે નામ રૂપ દેખાય છે તેને ગિપે ગ્રહો માટે મનને રહેનાનુ સ્થાન પોતે છે.

પુત્ર—ત્યારે સર્વ નામરૂપના તારે તેનો પા નાશ થઈ જાય.

માતા—સર્વનો નાશ થાય તોપણ તેનો પાશ ચતો નથી વડો ફૂટે તો પોનાપુ ફૂટે નહિ.

પુત્ર—ઈશ્વરની મનાવટમા અને માપામની મનાવટમા રો ફેર હશે?

માતા—ઈશ્વર કરે છે તેવુ, તેનકુ અો તદ્દુપ મનુષ્ય મનાની રાકતો નથી મનુષ્ય ઈશ્વરના ખાલેના પદાર્થોમાથી ઉપયોગી પદાર્થો મનાવે છે. ઈશ્વર પોતાને તે તે પદાર્થરૂપે થવાનો અકુર ચતાજ તે પદાર્થો વધ ગયાજેવા આવિર્ભાવ પામે છે તેમા વળી એમ છે કે મનુષ્યનુ મનાવેનુ હોય તેમાથી ખીન્નુ તેવુ ને તેવુ પેદા થતુ નથી અને ઈશ્વરનુ મનાવેનુ હોય તેમાથી નેવુ ને તેવુ ખીન્નુ પેદા વાય છે.

પુત્ર—એવુ શુ મનાવ્યુ છે તેનો એક દાખલો દે.

માતા—પુત્ર જે તુ હમણાં જુવે છે તે ગ્રાહનાઓ ઈશ્વરે મનાવેના છે અને એનીમેળે તેમાથી ખીન્ન મનતા જાય છે. મનુષ્ય મા મનાવેના ચિ મના ગ્રાહમાથી ખીન્ન ગ્રાહ થતા વધી.

પુત્ર—માતા! એ તો માગ અનુભવમા આવ્યુ પણ મીન્નુ એવુ શુ મનાવ્યુ છે?

માતા—જે વન તુ જુવે છે તેનાથી ભારે વિચિત્ર વન તેણે મનાવ્યુ છે તે તુ ક્યા જાણે છે?

પુત્ર—ના માતા! નથી જાણતો. તુજ કહેને કે તેમા કેવા કેવા વૃક્ષો છે? અને તેમા અને આ વૃક્ષમા કેટલોડ ફેરફાર છે?

માતા—દીકરા સામળ પરમેશ્વરના મનાવેના વનમા અનેક પ્રકારના રંગના નાના મોટા વૃક્ષો છે તેમાના તે વૃક્ષોના મૂન ઉપર હોય છે અને શાખા ઓ નીચી હોય છે હમણા તુ જુવે છે તેવા ગ્રાહવાઓનાપેડે તે વૃક્ષો એક ઠેકાણે રેતા નથી પણ આમતેમ રૂયા કરે છે એ વૃક્ષો એકમીજના કામમા

આવેછે. તેમાં દરેકને નવ નવ ઢાતર હોયછે તે તે ઢાતરોમાં ચાર ઢાતરો જે મોઢાવાળાં અને પાંચ એક મોઢાવાળાં છે. તેમાંનાં છ ઢાતરોના પોસાણમાં જીવતાં તેતર પક્ષીઓ વસેછે. ગાડીનાં જ ત્રણ ઢાતર છે તે ગાંધી મોઢાવાળાં છે. તેમાં એકેક માળો હોય છે તે માળામાં જે મોટા હંસ પક્ષીઓ વસેછે. તેમાંનો એ અભિમાની પક્ષી ઢાતરમાંનાં અને ખીન્ન પક્ષીઓ ઉપર દાગ રાખેછે અને પોતાના વૃક્ષનાં ફુલોને તથા કડવાં મીઠાં એમ જે જાતનાં ફુલોને ચાખ્યા કરેછે. એક અભિમાન વગરનો જ પક્ષી છે તે પક્ષી તો મુર્ખમોઢે ખાધાપીધા વગરજ બેઠો બેઠો સર્વ જોયા કરેછે. એક ઝાડ પડે તો અભિમાની પક્ષી ઉડી જઈ ખીન્ન ઝાડપર વાસ કરેછે. અભિમાનવાળો પક્ષી અભિમાન વગરનો થાય તો ખત્રે એક થઈ છે. પાણી નિરંતર મળ્યા છતાં પણ કવાના વાયાથી તેમાંના વૃક્ષો નાર પામેછે. એ વૃક્ષો સુકાયા પછીના ઢેટલાક શીવાય ખીન્ન કશા કામ આવના નથી. એ વૃક્ષોને કાંઈ છેદન-ભેદન કરે તો તેને વેદના થવાથી તે ગરાડાં નાંખેછે. ઢેટલાક ટાઢ તડકો વધારે સહેછે અને ઢેટલાક સહન કરી શકતા નથી. હમણાં જ વૃક્ષો જોઈએ છિયે તેના જવા તે પરોપકારી હોતાજ નથી. તેમાંના ઢેટલાક છાયા આપી શકેછે અને ઢેટલાક આપી શકતા નથી. એ સઘળા વૃક્ષો આ હમણાં જોઈએ છિયે તે વૃક્ષો વિગેરેથી જીવતા રહેછે અને તે ઉચેથી જલપાન કરેછે અને વસત આવે ત્યારે તે ખડુ ખીંચેછે. પણ આ ઝાડવાંઓમાં નજરે દેખાતાં મોટા વૃક્ષોના જટલું આયુષ્ય હોતું નથી. ઇમ બાઈ! એ ઝાડ તે જોયાં છે !

પુત્ર—ના માતા, મેં તો તે ઝાડ જોયાં નથી તે મને ક્યારે ખતાવ્યાં છે!
માતા—દીકરા! તે ઝાડ તો તું રોજ જુવેછે તે જુલો ઇમ ગયો !

પુત્ર—ના માતા ! તારાસમ મેં તે ઝાડ નથી દીઠાં. તું મને જુહું સમજાવેછે.

માતા—દીકરા, એમ ન કહેવાય. તારી સમજણમાં ફેર છે તેથી તું મને જુહી કહેછે.

પુત્ર—ત્યારે તું હવે મને દેખાડ જોઈએ તે ઝાડ ક્યાં છે ?

માતા—ખતાવુ તો તેના બદલામાં તું મને શું આપે ?

વેદધર્મસમાજને વક્ત્રીસ.

રા. રા. હેમનરામ દરખાસાળા બાટવાના ન્યાયાવીને ધર્મવર્ધના ઉદ્ધારનેત્રીને રૂ. ૧૫. પાંચ સલાના ધર્મોદ્ધાર આપ્યા તે પહેલાં છે. તેનો સંદર્ભોગ મને રા. રા. ૫.

મળિરત્નમાલા

(સપ્ત પાને ૨૪ માં)

હે દેવિ ! સસારમા જેનુ ચિત્ત આસક્તિવાલુ હોય તેમા મનુષ્યોને સ્ત્રી નુ શરીર છે તે વા વાવિનાનુ વધન છે, મહા ક્ષેત્રરૂપ છે, અને હથિયાર વગરનુ છેદન છે

વીજા વધન તો વધાવાથી થાયછે પણ સ્ત્રીરૂપ વધન તો વધવગર-નુ વધન છે સ્ત્રીમા આસક્તિનેલીધે કયાય જવાય નહિ ને પરમાર્થનો વિચાર થાય નહિ, નિરતર વિષયની ને વ્યવહારની વાતોમા દિવસો ચાલ્યા જાય અને એમ કરતા કરતા મરણ થાય અને વાસના રહી જાય એટલે વહુવાર જન્મવુ ને મરવુ પડે છે માણમને કોઈ શસ્ત્ર કે અસ્ત્ર લાગે છે ત્યારે તે વા પલ થાય છે અને રડાપીટ કરે છે પણ સસારમા મમતાનેલીધે થતા દુઃખ તો શસ્ત્રવગર ઘાયલ કરનારા છે કોઈ હાનિ થાય કે સ્ત્રી પુત્ર આદિ કોઈ મરી જાય તો હાય હાયકરીને છાતી કટેછે, પડડામિયા સ્વાય છે અને રોઈ રોઈને માથાંનો યઈ શરીરનુ ભાન ખૂલી જાય છે આવી રાતે સસારમા આસક્તિ ઘાઠાને વધન ને દુઃખ છે સ્ત્રી અને ધનમા આસક્તિ રાખનારવિષે આગલ પણ કહેલ છે અને અહીં પણ તે લખિયે ડિયે કે -

લોહદારુમયૈ પાશૈર્દૃઢબદ્ધો વિમુચ્યતે ।

સ્ત્રીધનાદિપુ સસક્તો મુચ્યતે ન કઢાચન ॥

લોહાની કે લાકડાની પેઢીવી કે પાશવી દૃઢ બધાયેલો માણસ કોઈ દિવસ પણ ટૂટેછ, પરંતુ સ્ત્રી અને ધનઆત્મિનેવિષે આસક્ત વયેલો પુરુષ તો કોઈ દિવસ છુટતોજ નથી

અર્થાત્ સમજવાનુ એ કે સ્ત્રી ધનાદિકમા આસક્તિ રાખનારને જન્મ મરણ ટલતા નથી તેથી અનેક સસારના દુઃખ સમે છે કોઈ પણ સમાર થવાના સાધનમા આસક્ત ન થતા જો સસાર તજવાના સાધન સપાદન થાય તોજ સુખ છે કહ્યુ છે કે.—

આદિમધ્યાવસાનેષુ સર્વં દુઃખમયં યત ।

તસ્માત્સત્યજ્ય સસારં તત્ત્વનિષ્ઠ મુક્તી મત ॥

આદિમા, મધ્યમા અને અંતમા આસક્તો સસાર દુઃખમય છે, માટે સસાર તજીને (આસક્તિરહિત થઈને) અને તત્ત્વમા નિષ્ઠા રાખીને મુક્તી વા જન્મથી તે મરવાસુધી મમત્વનેલીધે સસાર સદા દુઃખદાયક છે કોઈ

પણ વચ્ચે સુખ નથી અને ઇટલામાટે તત્ત્વમાં નિષ્ઠા રાખી સંસારને તજવો જોઈએ. સંસાર જ્યાંસુધી તજાયો નથી ત્યાંસુધી મહાવિપત્તિમાં પડ્યા છિયે એમ સમજવું. આ મહાવિપત્તિમાંથી છુટવામાં સહાય કરે તેજ ઉપર કથા-પ્રમાણે સ્વરો વંધુ છે. તે શિવાય વીજા વંધુઓ તો સ્વાર્થના સગા અને કેદવા માત્ર છે. માટે વંધુ કરવા તો મહાવિપત્તિમાંથી છોડાવે તેવા કરવા.

જે જન્મ આપીને અને અન્ન વસ્ત્ર પૂરાં પાડીને ઉછેરી મોટા કરે તે માતા-પિતા કેહેવાય. એ માતા-પિતા વાલકના સુખનેમાટે પોતાના પ્રાણ અર્પણ કરવા હોય તોપણ કરી દે તેવાં દયાલુ હોય છે. છોકરાંની પીડાથી વગર પીડાઈ તેઓ પીડાય છે. આવાં માતાપિતાનો ઉપકાર શરીરના ચામડાનાં વગરલાં શીવડાવી પેદેરાવવાથી પણ વળતો નથી; પરંતુ તે સંસાર-સંવંધી લાલન-પાલનમાં સુખ દેવાના માતા-પિતા છે. સસારીયે પોતાનાં માતાપિતાની પરમેશ્વરનીપેટે સેવા કરવી એ તેમનો સ્વધર્મ છે તે વાત ખૂલ્લી જોઈએ નહિ નિકર નર્કના અધિકારી થવાય છે. ડ્યારે સૂક્ષ્મ નજરથી વિચાર કરિયે છિયે ત્યારે પરમાર્થપક્ષમાં એમ દીમે છે, કે જેથી અલંકાર સુખમાં રહિયે અને દુઃખ કશું ન આવે એવું કરી આપે તેજ સ્વરાં માતા-પિતા છે. વ્યવહારનાં માતા પિતા વચ્ચે અનેક વંધન આપનારાં થાય છે; પરંતુ જેથી સર્વની ઉપર થઈ વેમિયે એવું જ્ઞાન આપનાર માતાપિતા તો સદૈવ મુક્તજ શાસ્ત્ર છે. આવી રીતે પાલનપોષણ કરી વંધનમાંથી છોડે તેજ માતા-પિતા સમજવાં માતાપિતાનો ધર્મ એવો છે કે વાલકને દુઃખમાંથી છોડાવી સુખી કરવું તો તેવી રીતે સંસારરૂપ મહા દુઃખમાંથી છોડાવનાર મહા સદાચર-ણી બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુ છે. માટે સ્વરૂં જોતાં વંધુપણ તેજ ગુરુ છે અને માતાપિતા પણ તેજ ગુરુ છે. માટે તેનો આશ્રય કરી સંસારની વિપત્તિને તરી જવી જોઈ-એ. જો સંસારની વિપત્તિમાંથી ગુરુ પણ ઉદ્ધાર ન કરે તો તે ગુરુ વંધુરૂપ કે માતાપિતારૂપ નથી, પરંતુ શત્રુરૂપ છે એમ સમજવું.

बुद्ध्या न बुद्धं परिशिष्यते किं ।

शिवं प्रज्ञातं सुखबोधरूपं ॥

ज्ञाते तु कस्मिन्विदितं जगत्स्यात् ।

सर्वात्मके ब्रह्मणि पूर्णरूपे ॥ ૨૭ ॥

અર્થ

શિષ્ય—બુદ્ધિવડે ન જણાય એવું છેવટ શું રહેછે ?

ગુરુ—સુસ્વરૂપ અને વૌધરૂપ એવું જે જ્ઞાત શિવતત્ત્વ છે તે

શિષ્ય—કોને જાણવાથી આ જગત્ જાણવામા આવે ?

ગુરુ—સર્વના આત્મારૂપ સદૈવ પૂર્ણ પરબ્રહ્મ જાણવાથી

ટીકા

પોતાના સ્વરૂપનો જે યથાર્થ વૌધ થાય છે તેનું સુસ્વ બુદ્ધિથી જણાતું નથી અને બુદ્ધિવડે ઓઝણાતું પણ નથી, કેમકે બુદ્ધિ પોતે જડ છે બુદ્ધિનો ધર્મ અવલવનવાળી વાત ગ્રહણ કરી શકવાનો છે અને પરમાત્મસ્વરૂપ નિરાલય છે માટે તે બુદ્ધિનો વિષય નથી શ્રુતિ કહે છે કે -

યતો વાચો નિવર્ત્તે અપ્રાપ્ય મનસા સહ ।

વાણી જેને પોંચ્યાવિના મનસહિત પાઠી વઢે છે,

તેમ શ્રીભગવાન્ પણ ગીતામા કહે છે -

ન તદ્દાસયતે સૂર્યો ન શશાકો ન પાવક ।

યદ્રત્વા ન નિવર્ત્તે તદ્દામ પરમ મમ ॥

જેને સૂર્ય ચંદ્ર અને આગ્નિ પ્રકાશ કરતા નથી અને જેને પામીને પછી સસારમા પાડું નથી આવવું પરતું તે મારું પરમ ધામ છે

પરમાત્મસ્વરૂપ વાણીથી વર્ણવી શકાતું નથી, મનથી ચિંતવન કરી શકાતું નથી, સૂર્ય તેને પ્રકાશ કરી શકતો નથી, ચંદ્ર તેને પ્રકાશ કરી શકતો નથી, આગ્નિ તેને પ્રકાશ કરી શકતો નથી, અર્થાત્ સૂર્યાદિક તેજ સ્વી પદાર્થ નિરતર તેની સત્તાથી પ્રકાશેછે એ સ્વરૂપને ઓઝણ્યા પછી સ સારમાં જન્મ મરણ ધરવા પડતા નથી નિરાલય એ આત્માનો વૌધ વીજા ક શાથી નહિ પણ માત્ર અનુભવથી યાય છે જેમ કેટલાક પુરુષોએ વાંજનો ચંદ્ર ઉગેલો દીઠો તે વીજાને વતાવે સારે દોઈ કેદેશે જો પેહેલા ઘરની જોડે, કોઈ કેદેશે કે જો પેહેલાં જ્ઞાડની લાવી ઢાઢ ઉપર, કોઈ કેદેશે કે જો પેહેલા મોટા ઘરના મોભારા ઉપર, કોઈ કેદેશે કે જો પેહેલું પક્ષી ઉડે છે તેની જોડે, કોઈ કેદેશે કે જો પેલી ઝૂંચી આવલી ઉપર, કોઈ કેદેશે કે જો મારી આંગળી ઉપર, અને કોઈ કેદેશે કે જો પેલા વાદળાની ઉપર ચંદ્ર છે વિચારિયે, તો એ જેટલા ઢેકાળા કહ્યા તેમાં એકે ઢેકાળે ચંદ્ર નથી,

પરંતુ તેથી જુદો છે. પળ વતાવેલા સ્થલ ઉપર દ્રષ્ટિ રાખી અનુમાનથી કલ્પના કરી, બુદ્ધિને વધારે પ્રવેશ કરાવે તો ચંદ્રને તેણે અને એટલેજ ઘટકે તો તેણે નહિ; તેમ શાસ્ત્રો અને તેના મત જુદા જુદા છે, તેના શબ્દના અર્થો ઉપરજ દ્રષ્ટિ રાખવાથી વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય નહિ જો શબ્દનો વાચ્ય અર્થ તજી ને લક્ષ્યને ગ્રહણ કરે તો શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય. લક્ષ્યની લક્ષણાવિના કેવલ બુદ્ધિથી પ્રાપ્તિ નથી થતી કેમકે બુદ્ધિ તો જડ છે અને તે આત્માની સત્તાવડે જાણવાની શક્તિ ધરાવે છે, પણ તે આત્માને જણાવી શકતી નથી. જેમ સૂર્યવડે નેત્ર દેણેછે પણ નેત્ર સૂર્યને દેખનાં નથી. જો સૂર્ય ને જોવા જાય તો તેજમાં તેજ સમી જાય અને એકતા થઈ જાય એટલે દેખાય નહિ, કેમકે પોતે સૂર્યરૂપ થઈ જાય છે. તેમ બુદ્ધિ આત્માને દેખતી નથી અને જોવા જાય તો આત્માને સન્મુખ થવાથી તેરૂપ થઈ જાય છે તેથી તેને દેખવાપણું રહેતું નથી. કોઈ નદી સમુદ્રને મળવામાટે સમુદ્રતરફ ધસે છે પણ દૂરથીજ સમુદ્રરૂપ થઈ જાયછે એટલે સમુદ્રને જાણવાપણું જેમ તેમાં રહેતું નથી તેમ બુદ્ધિ આત્માને જાણવા તરફ ધસેછે ત્યાં દૂરથી આત્મારૂપ થઈ જવાથી તેનામાં જાણવાપણું રહેતું નથી; કેમકે એકતા થઈ એટલે પોતે પોતાનું શું કહે? આટલામાટે શિવરૂપને બુદ્ધિથી ન જણાય તેવું કહ્યું છે. અને સવ્યહું દૂર કરતાં માત્ર એજ એક અવશેષ પૂર્ણ રહે છે.

સર્વાત્મા પૂર્ણબ્રહ્મ જાણ્યું એટલે પછી વીજું કાંઈ જાણવાનું રહેતું નથી; કેમકે જે કાંઈ છે તે સવ્યહું આત્માનેવિષે છે. અને આત્માને જાણ્યાવિનાજ કાંઈ વીજું જાણ્યું હોય તો તે વ્યુત્તર ન જાણ્યા વરોવર છે. જેમ ભોજન કર્યું એટલે સર્વ પ્રકારની રસોઈ થઈ ચૂકી અને જો ભોજન ન થયું તો રસોઈ થઈ હોય તોપણ તે ન થયા વરોવર છે, તેમ આત્માને જાણ્યો હોય તો સર્વ જાણ્યું છે, ને તેને ન જાણ્યો તો કશું જાણ્યું નથી. પંચ-કોશની ઉપાસના કરવાથી એ આત્મા જાણવામાં આવે છે. એ મુત્રાત્મા સર્વ ઢેઝાને સરસા જાણવામાં આવે છે. તે બ્રહ્માથી માંડીને કીડીપર્યંત સર્વમાં વ્યાપી રહ્યો છે, તે હિરણ્યગર્ભ કેહેવાય છે, તેમાં જગત્ અને જગતમાં ને આત્મા એમ નાળાવાળાની પેઠે છે, તે કુદસ્થ છે; તે સર્વનો સાક્ષી છે એટલું જાણ્યું એટલે સવ્યહું જાણ્યું કેહેવાય. એ આત્માના જ્ઞાનથી જગત્તું જ્ઞાન થાય છે. એ આત્માનું જ્ઞાન ન હોય તો જગત્ જાણવામાં આવતું નથી.

કિ દુર્લભં સદ્ગુરુરસ્તિ લોકે
સત્સગતિર્બ્રહ્મવિચારણા ચ ।

ત્યાગો હિ સર્વસ્ય નિજાત્મવોધ
કિ દુર્જય સર્વજનૈર્મનોજ ॥૨૮॥

અર્થ

શિષ્ય-જગત્મા દુર્લભ શુ છે ?

ગુરુ-સદ્ગુરુ, સત્સગતિ, અને બ્રહ્મવિચાર

શિષ્ય-સર્વનો ત્યાગ એટલ શુ ?

ગુરુ-પોતાના આત્માનો વોધ

શિષ્ય-માણસોવી ન જીતાય એવુ શુ છે ?

ગુરુ-મનોજ એટલે કામ

ટીકા

સદ્ગુરુ, સત્સગતિ અને બ્રહ્મવિચાર એ ત્રણે વાના ત્રિલોકીમા મળવાં કઠણ છે કેમકે સ્વર્ગ અને પાતાલમા તો તે મળતાજ નથી, માત્ર પૃથ્વી લોકમા કોકજ સમયે અને કોકજ સ્થળે મળેછે અહીં એમ શકા વાય કે ઘણા લોકો 'અમને ગુરુ મળ્યા છે અને અમે બ્રહ્મવિચાર કરિયે છિયે' એમ કહે છે તે કેમ કહેના હશે ? તો તેનુ સમાધાન એટલુજ છે કે આ પૃથ્વી ઉપર માણસો પોતાની મેલે એમ માની લે તેને કોઈ રોકતુ નથી, પરંતુ સદ્ગુરુ મળ્યા અને બ્રહ્મવિચાર થવો એ સહેલી વાત નથી કોઈ પૂર્વપુણ્યના યોગથીજ તેઓ સયોગ વને છે સદ્ગુરુનુ સ્વરૂપ નીચેના ધ્યાનમા લખ્યુ છે તેવુ છે એવા સદ્ગુરુ મળે તો પછી ભવનો ફેરો રેહતો નથી

બ્રહ્માનંદ પરમસુખદ કેવલ જ્ઞાનમૂર્તિ

દ્વદ્વાતીત ગગનસદૃશ તત્ત્વમસ્યાદિલક્ષ્યમ્ ।

એક નિત્ય ત્રિમલમચલ સર્વદા સાક્ષિભૂત

ભાગ્વતીત ત્રિગુણરહિત સદ્ગુરુ ત નમામિ ।

જે સદ્ગુરુ બ્રહ્માનંદરૂપ છે, પરમ સુખ આપનાર છે, કેવલ જ્ઞાન મૂર્તિ છે, હર્ષશોક આદિથી રહિત છે, આકાશના મરેણા નિર્લેપ છે, તત્ત્વમ

સિ આદિ વાક્યોથી જણાય એવા છે, એક છે, નિસ છે, વિમલ છે, અચલ છે, નિરંતર સાક્ષીરૂપ છે, કલ્લામાં આવે નહિ એવા છે, અને ત્રણ ગુણથી રહિત છે તે સદગુરુને હું નમસ્કાર કરુંછું.

રાગ-દ્વેષ અને સુખ-દુઃખાદિ રહિત તથા બ્રહ્મરૂપ ઉપર લાલચેલા ગુરુ ક્વચિત્તજ મળે છે. એવા ગુરુ મળે તો પછી સારો બોધ થાયછે. ઉપરથી આછા રહેનારા પરંતુ અંતરમાં રાગદ્વેષાદિકથી ભરેલા અને પોતાનું રૂપ નહિ જાણનારા જગત્માં ઘણા વેશધારીઓ ગુરુપણું ધારણ કરે છે, પણ તેવા ગુરુ કશું કલ્યાણ કરતા નથી પણ ડલડા નરકમાં નાખે છે. આવા દંભી ગુરુઓ જગત્માં ઘણા નજરે દેખાય છે, માટે તેવાઓના ઢોંગ ઉપરથી ફાસાઈ જવું ન જોઈએ. જ્યારે શુદ્ધ જ્ઞાનવાન સમદાષ્ટિવાળા સંત મળે સારેજ તેનો સદ્બોધ લેઈ બ્રહ્મવિચાર કરવો જોઈએ.

સારાં શાસ્ત્રો સાંભળવાં અને સત્પુરુષોનો બોધ સાંભળવો, વેસવું ડઠવું સત્પુરુષોમાં રાખવું, સદૈવ સંસારમાં વૈરાગ્યદષ્ટિ રાખવી અને ईશ્વરનો વિચાર ક્ષણે ક્ષણે કર્યા કરવો એ સત્સંગ કેહેવાય. એવો સત્સંગ પણ પૂર્વ પુણ્યથી થઈ શકે છે. સત્પુરુષોનો સમાગમ રહે તો સત્સંગ થાય પણ તે સત્પુરુષો પણ વિરલા મળે એટલે સત્સંગ દુર્લભ હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી સત્સંગ ચિંતામાં જીવો છે. તે જીવું જોઈએ તેવું સુખ આપે છે માટે નિરંતર એ દુર્લભ સત્સંગને ગ્રહણ કરવો, કેમકે મનુષ્યજન્મનું કર્તવ્ય પણ એજ છે.

નિરંતર સંસારમાં વિરાગી રહીને આત્મ-અનાત્મ વસ્તુનો વિચાર કરી બ્રહ્મનું સ્વરૂપ ઓળખી તેનાં શ્રવણ મનન અને નિદિધ્યાસનમાં મગ્ન રહેવું તે બ્રહ્મવિચાર કેહેવાય. અનેક પુણ્યકર્મ અને અનેક સાધનોથી તે પ્રાપ્ત થાય છે તેથી એ દુર્લભ છે. તેમ મૃત્યુલોક શિવાય બીજા લોકમાં થઈ શકતો નથી તેથી પણ દુર્લભ છે. પોતાના કલ્યાણરૂપ એ દુર્લભ બ્રહ્મવિચાર નિરંતર કરવો જોઈએ.

ઉપર કહેલા સદ્ગુરુ, સત્સંગતિ અને બ્રહ્મવિચાર એ અતિદુર્લભ છે અને તેને મેળવનારાઓ પણ દુર્લભ છે, તેમાં પણ ईશ્વરનું સ્વરૂપ ઓળખે એવો તો હજારમાં એકાદ પણ નિકળવો કઠણ છે. શ્રીગીતામાં ભગવાને કહ્યું છે કે:-

મનુષ્યાणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।

यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥

“॥” हजारो मनुष्योमा कोईकज सिद्धिनेमाटे यत्न करे एयो होय छे
अने ए सिद्धिनेमाटे यत्न करनारा सिद्धोमा पण तत्त्वथी मने जाणे एयो
कोईकज होय छे

अनेक प्रकारनी भाषा भणवाथीके शास्त्रोना अर्थना ज्ञानथी के व्य
वहारना कुशलपणाथी के शब्दादिकना ज्ञानथी तत्त्वज्ञान संपादन यत्न
नथी, परंतु तेनी साथे जो अनुभव यतो होय तो तथी प्राप्त थाय छे । भ
णवाथी जो तत्त्व जाणवाभा आवतु होय तो तो मोटा मोटा पडितो बई
गया छे ने थाय छे तेमने बई जात पण तेम नथी थतु जेमणे अन्तरपुरा
णो कहा इता एवा महाविद्वान व्यासजी पण केवल पोतानी विद्याथी
निश्चित यया नहता ज्यारे नारदमुनि तेने बोध आपनार मळ्या सारे तेम
ने चिंता टळी आवीरीते जो विद्या होय तेमा बोध आपनार मळी जाय
अने ते उपर अनुभव कराय तो बोध यता बार लागती नथी उत्तम बोध
आपनार पूर्वना पुण्य अने ईश्वरकृपा होय तो मळी शके छे अने ए ईश्वर-
कृपा अतःकरणने निर्मल करनारा शुभ कर्म अने उपासनादिकथी राय छे
वासिष्ठसारमा कथ्य छे के—

“॥” यान्नानुग्रह साक्षाज्जायते परमेश्वरात् ।

तामन्न सद्गुरुं कश्चित्सच्छास्त्रं वापि नो लभेत् ॥

— ज्यामुथी परमेश्वरनो साक्षात् अनुग्रह थयो न होय सामुथी कोई
पण सद्गुरु अथवा साक्ष शास्त्र मळतु नथी

आ जुहु जगत् जुठो परमेश्वर माने छे, अने असत्यने सत्य करी
माने छे मायाने परमेश्वर करी मानवी तेज जमत्यने सत्य मान्यु केहेयाय
कोई माणसने द्रव्यनी, पुत्रनी, स्त्रीनी के बीजा कोई पदार्थनी प्राप्ति थाय
तो ते परमेश्वरनी कृपा थई एम माने छे ए पदार्थो पाछा काळेकरीने
नाश बई जाय छे ज्यारे परमेश्वरनी अकृपा बई एम माने छे एक पृ
थ्वीनो राजा होय ने ते एकाद पट्टा आपे तो तेपण एकदम जतो नथी तो
ईश्वरना आपेला पदार्थ केम जता रेहेवा जाईए? एम कोई पण वि
चारतु नथी स्त्री पुत्रादिक पदार्थो सोटी मायाना छे ए माया पोते खोनी
होय पटले तेनाथी रचायेला जगत्ना पदार्थो साचा क्याथी होय? जेमकोई
कुमार होय ते माटीना अनेक वासण करे छे, पण ज्यारे ए कुमारज जुठो

અને નાશવાનું છે તો પછી તેનાં વનાવેલાં વાસણ તે સસ્ય ક્યાંથી થાય? તેમજ માયા પોતે જુઠી હોય એટલે તેનું વનાવેલું જગત્ - અને તેના પદાર્થો સસ્ય ક્યાંથી હોય? માટે એવી રીતે જે સ્ત્રી-પુત્રાદિક મળવાથી ईશ્વરની સાક્ષાત્ કૃપા થઈ એમ માને છે તે મિથ્યા છે અને તેથી કરીને કાંઈ પોતાના પદને પમાતું નથી. સાક્ષાત્ કૃપા તો જ્યારે સદ્ગુરુ અને સત્ચાસ્ટ્ર મળે ત્યારે થઈ એમ કેહેવાય. કોઈ માણસને યુનસફની જગ્યા મળી હોય તે જતી રહી હોય ને પાછી મેળવવી હોય તો કામદારઆદિ અધિકારીઓની કેટલીક પ્રાર્થના કરે અને તે કામદાર આદિલોકો પાછા રાજાને વીનવે ત્યારે રાજા પેલા યુનસફને તેની પ્રથમની જગ્યા આપે છે; તેમ પુરુષ પોતાના રૂપથી યસી ગયો છે તે જો વ્રતનિયમાદિક પાઠી પોતાના ईષ્ટદેવની ઉપાસના કરે અને તે ईષ્ટ દેવ પરબ્રહ્મની પ્રાર્થના કરે ત્યારે તેને સદ્ગુરુ અને સત્શાસ્ત્રની પ્રાપ્તિ થઈ સ્વપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. એવી રીતે પોતાના પદની પ્રાપ્તિ થાય તોજ સાક્ષાત્ પરમેશ્વરની કૃપા થઈ એમ સમજવું. જેમ એક પાણીનો લોટો ભરીને નદીમાં રોડિયે કે તરત તે પાણીની નદીના પાણી સાથે ને સમુદ્ર સાથે એકતા થતાં વાર લાગતી નથી, પણ તેનું જ્ઞાન લોટાના પાણીને હોતું નથી; તેમ અધિકારીને સદ્ગુરુ મળે કે તરત પરમેશ્વરમાં એકતા થાય છે પણ તે જાણવામાં આવતી નથી. આવી રીતે ईશ્વર સાથે એકતા કરાવનારા સદ્ગુરુ કે જે ઘણા દુર્લભ છે તે મળે તો પછી સત્સંગતિ અને વ્રહ્મવિચાર કાંઈ દુર્લભ નથી. માટે પ્રથમ તો તેવા સદ્ગુરુને માટે પ્રયત્ન કરવું. કહ્યું છે કે:-

સદા સંતોભિર્ગંતવ્યા યદ્યપ્યુપદિશંતિ નો ।

યા હિ સ્વૈરકથાસ્તેપામુપદેશા ભવંતિ તાઃ ॥

જોકે ઉપદેશ ન કરતા હોય તો પણ નિરંતર સત્પુરુષોનો સમાગમ રાખવો. એવાઓની સાધારણ વાતો હોય તે પણ ઉપદેશરૂપ થાય છે.

નિસ્પૃહી મહાપુરુષો ઉપદેશ ન આપે તો પણ તેની વાતો ઉપદેશ-થીજ ભરેલી હોય છે. જેઓને પરમબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થઈ હોય, જે નિરામય હોય, જે નિષ્પ્રપંચ હોય, જે ક્રોધરહિત હોય, જે લોભ રહિત હોય, જે નિરા-શ હોય. જે નિષ્પરિગ્રહ હોય, જે સદા સંતોષી હોય, જેને કશી ડગાથિ ન હોય, જેને ઇચ્છા-અનીચ્છા કાંઈ ન હોય અને જેને સુખ દુઃખ કે રાગદ્વેષ ન હોય એવા પુરુષો પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત થયેલા છે. (અપૂર્ણ.)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુરતક ૧૮ મુ

પાપ, સરત ૧૮/૯

અંક ૩ બે

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

દેશી

[નાઝ આપ વગર કોય છે ને, એ પ્રમાણે]
અનારામા આ અવસર અમયો વહિ જાય છે રે,—
જેતા જેતા જાણે આયુષ આછુ થાય છે રે—ટક
ઉત્તમ જન્મ મળ્યો છે આવો
ગાંધીન યઈને કમ ગુમાવો,
સમજવો મનને તો સૌ સમજાય છે રે,—અધાં
મૂખપાપથી મિથ્યા મગ્તા,
આ માર આ તાર કગ્તા,
આગામા આથકતા અન અપાય છે રે,—અધાં
માણોઢો મનગમતી ગીતે,
પરવગતા પામે ડો પ્રીતે,
અવગુણવાળા ગીતે ભૂત ભરાય છે રે,—અધાં
પરના ધામ ધગ ધન જેતા,
કુખદખાણે નિશદિન પેતા,
વઠા વેશ વગોતા પપુ પરખાય છે રે,—અધાં
તન વન યૌવન નહિ રેવાના,
સમધી સઘળા મેનાના,
કુખ બધા દેવાના ઢાપ સહાય છે રે,—અધાં
આછકડા વધ અગ મરોડો,
પણ પાછળ ખાવો છે જોડો,
સમય રહ્યો છે યોડો, વૂગ વમાય છે રે,—અધાં

હમણાં વાત ગણો છો વાંકી,
પસ્તાશે પાછળથી થાકી,
પાળ કરી નહિ પાકી, નરક પડાય છે રે;—અંધાં
શમ દમ સાધન સર્વ કરો તો,
કેશવ હરિનો હાથ ધરોતો,
વિશ્વાધાર વરોતો તરત તરાય છે રે.—અંધાં

વેદધર્મસભા.

આ સભાની એક.એઠક સંવત્ ૧૯૪૭ ના મર્ગશીર્ષ શુદ્ધ ૩ રવિવાર
તા. ૧૪-૧૨-૯૦ ને દિવસે, પાઠશાલામાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓને ઇત્યાદિ
[પારિતોષિક] આપવાના સંબંધમાં પંડિતજી જયકૃષ્ણ જીવનરામના ધરમાં
બપોરના ત્રણ વાગાને સુમારે થઈ હતી. તે પ્રસંગે ૨૦ રા. વજ્રશંકર
ગૌરીશંકર ઓઝા, ૨૦ રા. ઝવેરીલાલ ઉમીયાશંકર યાજ્ઞિક, શેઠ લક્ષ્મીદાસ
ખીમજી, શેઠ દામોદર ગોકલદાસ, શેઠ વિકલદાસ દામોદર, શેઠ દ્વારકાદાસ
ધર્મશી, શેઠ ઉકરડા ખેતશી, શેઠ કાનજી ધર્મશી, ૨૦ પ્રભુરામ જીવનરામ,
શેઠ પરમાણંદ નરશી, શેઠ પુરુષોત્તમ ઓધવજી, ૨૦ વિશ્વનાથ પ્રભુરામ,
શેઠ મોરારજી રવજી, ૨૦ મહાદેવ યાગેશ્વર, ૨૦ દામોદર છપ્પારામ,—
વિગેરે ગૃહસ્થો તેમજ મહામહોપાધ્યાય શાસ્ત્રી રાજરામ મહામહોપાધ્યાય
શાસ્ત્રી ભીમાચાર્ય, શાસ્ત્રી ભોળાનાથ, શાસ્ત્રી શામજી, શાસ્ત્રી ભગવાનજી,
શાસ્ત્રી રણછોડજી, શાસ્ત્રી કાનજી, શાસ્ત્રી પ્રાણજીવન વગેરે પંડિત લોકો
પ્રધાર્યા હતા. સભાના અધ્યક્ષનું સ્થાન પંડિતજી જયકૃષ્ણ જીવનરામે
શોભાવ્યું હતું. સભાના મંત્રી ૨૦ પ્રભુરામ જીવનરામ તથા શેઠ દ્વારકા-
દાસ ધર્મશીએ સભાસંબંધી થોડી વાતાવ્યત કર્યા પછી કામ શરૂ થતાં ૨૦
પ્રભુરામ ભાઈએ જણાવ્યું કે—આજ આપ સર્વને સભાની પાઠશાલામાં
ભણતા વિદ્યાર્થીઓની વાર્ષિક પરીક્ષા સંબંધી ઇત્યાદિ આપવાનાં છે તે હેતુથી
આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું છે. તે ઉપર લક્ષ આપો આપે શ્રમ લીધો છે
તેને માટે મુને અત્યંત હર્ષ થાય છે. આગળ ઘણા વખત કહી ગયો છું તેમ
આજ પણ રમણ આવતાં કહ્યાવગર નથી આવતું કે મૂલ આ સભાને
અહીં પધારેલા શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજીએ સારો આશ્રય આપ્યો હતો

અને શેઠ ખટાઉ મનજીએ પપ્પ મહાયતા કરી હતી આ મમળથી તે સભાનુ મનીષદ રાં રાં લાગનકરવાઈ ચનાનતા હતા ધ ૥ વર્ષ કુડા ચલાવ્યા પછી બહુ કામપ્રસંગને લીધે તે પં ગેઠ નસતજ ખીમજીને સોપનામા આવ્યુ હતુ અને તેમણે આનંદની સ્ત્રીકાર્યુ હતુ તેમણે પ્રોતિ પૂવક સભાનુ ઝામકા / ચનાળા પછી તેઓ પપ્પ અતિ વ્યવસાયના પેદના લાગ્યા તેવા તેમની અનુમતિવા ગેઠ દ્વારકા ૧૫ વમશીને તે પં સોપનામા આવ્યુ છે કે જે તેનાં આનંદથી અગાધર ક્યુ છે આ ૥ મધુછુ કે તે પોતાના અધિકારનો સાગી ગીતે મનોષ આપશે હવે આ નિવારિઓ સમજા હાજર થયા છે તેમની પરીક્ષા ગાસ્ત્રીજી રાજનાન તથા ગાસ્ત્રીજી ભોળા નાય એમને પરીક્ષક રીને વેનરાનાં છે હવે માન ડનામ આપના ૥ છે પરતુ તે પેહેલા રાસ્ત્રીઓ પાસે તેમનાં સાનાર ૧ પ ૧ના વાર ના આપ ૥ બપવામા આવે

આટલુ બોલી પેહેના બે નિવારણો ટ જેઓ વૈદ્યાન્ત ગીખતા હતા તને બોલાવ્યા તેમાના એમને આમત્ત મગ્ધાનુ વક્ષપ બી ગી તો સાધ્યનુ વક્ષણ નિર્ગે પુછનામા આવ્યુ તેનો સનોપકારક જવાબ મળતા ને બહુ પ્રસન્ન થયા તે નિવારિઓને સ્થાને મેસાગતા મ પ્રભુગમભાઈ જે કલ્પુ દ હજી તો આ ઝામ ની વીરે નાને છે પરતુ મારો નિચાર અટને કુડા છે કે ફક્ત વ્યાજગી ગીખીને બેગા રહેવુ અમ નહિ પણ હો રો વ્યુત્પત્ત થાય એટલે તેને ઈ ઝાપ્રમાણે ગમે તો વર્મગાસ્ત્ર, ગમે તો ચોતપૂગાસ્ત્ર અો ગમે તો વૈદકગાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તથી કે જે બી ગોળા સા નો નિચાર આપે તે શીખના આ પ્રમાણે ડરના માટે વના ૥ રાસ્ત્રીઓ રાખના ૥ ૧૨૨ છે તે મમાજમ જમ રાજિમા આવતી જમે તેમ તમ રખાશે વૈદનિધા તો મારો પોતાનો ધરો છે માટે આમાના આ બે નિવારિને તે નિવા હુ ગીખનુ છુ જમ જમ નિવારિઓ તૈયાર થશે તેમ તમ તઓને તે રમાણે ના ખવનામા આવશે

ત્યારપછી ચોડીના બી ન નિવારિઓ ૥ બા ગપ અને ડાંચાંદિમા પરીક્ષા રાસ્ત્રીર્ગ મા ડત નેનાપી પગીના ૧૪ થા પછી પકિતજી ૧૪, ૧ જીવનરાગના હાયથા નિવારિ ગાને ધરાન વેચનામા આવ્યા પેહેના વર્ગના નિવારિઓને પુસ્તકના ધનામ નિવાર પેહેનાને જે તથા ગી ન પાડને એઠક રૂપીયો આપનામા આવ્યો હતો તથા ગેઠ મધુગનના મારનાડીએ

આપેલી આદરો પ્રથમથી નવ નંબર મુધીના વિદ્યાર્થિઓને આપવામાં આવી હતી. તેમ શેઠ હરિભાઈ લલુભાઈનાં પત્ની કડુપાઈ તરફથી સંસ્કૃત ઠાપ નં ૧ આપવામાં આવ્યા હતા. અને ત્યારપછીના સઘળા વિદ્યાર્થિઓને યથાચોગ્ય પુસ્તક આપવામાં આવ્યા હતાં. આ કામ થઈ રહ્યા પછી શાસ્ત્રીવર્ગનો સત્કાર કરવામાં આવ્યે. હતો.

આટલું થઈ રહ્યા પછી ગ. પ્રભુરામભાઈએ જ ગુરુવું કે આ સમા ન. રક્ષી જે કાંઈ બનતું આવેછે તે સર્વનો હેતુ સ્વધર્મનું રક્ષણ થાય એ છે. આ વિષયનાં આપણે સમૂદાય થોડા વિચાર કરતો હોય એમ હું માનું છું. જુવોને પરદેશી શોધો એ વિષયમાં કાંઈ ન કાંઈ નો આટલું પ્રયત્ન કરેછે. પોતાનો ધર્મ પોતામાં કેળાવવાને બદલે બીજા ધર્મીઓને પોતાના ધર્મમાં વાળવા થઈ કાંઈ કરેછે. હવે તો સાધુસન્યાસીના જેવા વેગમ દસા કરીને હલકા વર્ણોને ભોળવે છે અને તેની ભેળા બેસીને ખાવાનું પણ હલકા નથી. આપણામાં ધર્મનિયમથી મુદ્દત વિચારો ઉત્તમોત્તમ છે પણ અને સ્વધર્મવૃદ્ધિનાં પ્રયત્નો પણ નાંદિનાંદિ જાગૃત છે પરંતુ દેશ-કાલને અનુસરતું પણ આપણે હજી બરતા નથી. આપણે જાગૃતોની પેઠે પરધર્મીઓને પોતાના ધર્મમાં લેવાનું કામ નથી, માત્ર સ્વધર્મનું રક્ષણ થાય અને બાકીનાં બાકીનાં પરધર્મીઓના પ્રયત્નથી ધર્મશ્રેષ્ઠ ન થાય એ કરવાનું છે. તે માર્ગે ચડવામાટે આપણે જુવોએ તેમાં પ્રયત્ન આપણી પાસે છે.

આનરેમણ ગાંડીજીનાં જાણીતા બાઈએ જ ગુરુવું કે આ સમા ન. પ્રયત્ન હું જોઈશું તેનાં પ્રતિદિવસ તેના પ્રયત્નનાં હું તેના આગળ વધતા જોઈશું. સમા તરફથી એક નાસિક ચોપાનિયું નીકળે છે, જેનાં ધર્મ અને નીતિ અંગ્રા ઉપયોગી વિષયો ચર્ચાય છે. તેમ જાગૃત નીતિ ભાગવત બગદારીતા વિગેરે તથા આત્મજોષ આપનાર યોગવાસિષ્ઠ વિગેરેનાં ભાષાતર કરવા સમા સર્વની ઉપર આનાર કરેછે અને એ અતિસ્તુત્ય છે. આ સઘળા આશ્રમ આપનાર ગૃહસ્થોના આશ્રયથી થાય છે અને હજી પણ પ્રતિદિવસ તેમાં વૃદ્ધિ થયા કર્યા એમ હું આગા માનું છું. પંડિતજી જયકૃષ્ણ નંદાગજ અને ગાંડી પ્રભુરામભાઈના પ્રયત્નથી વિદ્યાર્થિઓને એક વર્ષથી એક પરોત્કારી ગૃહસ્થ આનાત્ર પણ આત્મા કાગલ છે. તો આવી રીતે ધર્મવિષયનાં સર્વનો હેતુ મારેડાં બંધુ સંતોષ થાય છે.

ગાંડી ગાંડી વલ્લભજી ગાંડીજીનાં જાણીતા બાઈએ જ ગુરુવું કે આ સમા ન. પ્રયત્ન હું જોઈશું તેનાં પ્રતિદિવસ તેના પ્રયત્નનાં હું તેના આગળ વધતા જોઈશું. સમા તરફથી એક નાસિક ચોપાનિયું નીકળે છે, જેનાં ધર્મ અને નીતિ અંગ્રા ઉપયોગી વિષયો ચર્ચાય છે. તેમ જાગૃત નીતિ ભાગવત બગદારીતા વિગેરે તથા આત્મજોષ આપનાર યોગવાસિષ્ઠ વિગેરેનાં ભાષાતર કરવા સમા સર્વની ઉપર આનાર કરેછે અને એ અતિસ્તુત્ય છે. આ સઘળા આશ્રમ આપનાર ગૃહસ્થોના આશ્રયથી થાય છે અને હજી પણ પ્રતિદિવસ તેમાં વૃદ્ધિ થયા કર્યા એમ હું આગા માનું છું. પંડિતજી જયકૃષ્ણ નંદાગજ અને ગાંડી પ્રભુરામભાઈના પ્રયત્નથી વિદ્યાર્થિઓને એક વર્ષથી એક પરોત્કારી ગૃહસ્થ આનાત્ર પણ આત્મા કાગલ છે. તો આવી રીતે ધર્મવિષયનાં સર્વનો હેતુ મારેડાં બંધુ સંતોષ થાય છે.

પામુછુ વેદધનસમાના પ્રયત્ન મધ્યા સ્તુતિપાત્ર છે યોગવામિષ્ઠ
અને ભાગવત જેના ત્રયો ક્રે જેમા ઉત્તમ તત્ત્વોપદેશ સમાયેના છે તે પુત્રીથી
આપણે વગર શ્રમે વાવી મતોપ વધજો ઠીયે એનું માન મમાને છે અને
મારા મિત્ર ઝવેરીવાન ભાઈ કહે છે તેમ મમાએ પોતાનું ૧૫ મારી ગીતે
ક્યુ છે મહારાજ શ્રીજયકૃષ્ણ ૧૭ અને ૨૦ પ્રભુગમભાઈના પ્રયત્નની સર્વ
ગૃહસ્થો તેમા આશ્રય આપે છે તેવી મતોપ ઉપજે છે અને આશા રામુછુ
કે પ્રતિદિનસ આ મમા પોતાના ગુભશ્ચાર્યમા આ ૧૫ વનતી નય અને
સર્વને લાભ આપતી નય ત્યા પછી ૨૦ વગેરે ભાઈએ પાઠગાનામા
ભાતા નિવાધિઓના ઉત્તેજનઅય કપીયા ૨૫ સમાને બનીમ આપ્યા
તેમજ રોઠ દામોદર ગોકન (સે કપીયા ૨૫) તેજ દેતુના રીતે આપ્યા
હેવટ ગૌરક્ષણ સમાના સેક્ટેગી ગેઠ દામોદર ગોપલવસનો પ્રગમા ડગામા
આવી અને આવી રીતે પગનુ ભગતા માગળ ઉપર જે કાઈ ચારો તે ગયુ
ગૌરક્ષણના હેતુરૂપ છે નિગેરે વચનોથી ગૌ નાવિષે પ્રગસાપૂનક જોન
વામા આવ્યુ ત્યારપછી ટટલીક વમાવચાર નમના વાનો વયાપછી પા
નમીકા નઈ સમા વિમજન થઈ

પરમેશ્વરઉપર મા વીકરાના પ્રશ્નોત્તર

[સ ૧૫ પાને ૪ વી]

પુત્ર—માતા હુ હુ આપુ ? મારી પાસે ૧૬ છે નહિ પણ
મારા પિતાજી પાસેથી કહે તે અપાવુ

માતા—તારી પાસે કાઈ ૧૫ તો મારે કાઈ જોતુ નથી, પણ હવે-
થી તારે હુ જે સીખામણ આપુ તે માનની જોતો કોન આપ

પુત્ર—તે આ કોન આપુછુ હવે એ કાઠ ગતાવ

માતા—જો ૧૫ ! જેટલા માપસો અને પનુ પસીઓ છે તે સ
ર્વને આ જગતરૂપ બગીચાના કાઠના વેણુછુ અને તેમા માતામ મુખ્ય છે

પુત્ર—માતા ! માટે યુક્તિ કીને મને તે બારી વીધો ૫૫ તેથી
મને કટનોક જોન મળશે વાર કહે જોધગે હવે તેની મનજા કેમ લેની ?

માતા—જો ૧૬ ! માણમ નિગેરે જગમ પ્રાણીઓ સમાના હાન
તા આવતા છે માટે તે એક ઠેગાપે રેતા નના એમ કહ્યું છે થક એક
હાય ને કાળીઓ વવાટે દોય અને થકમાયો કાળીઓમા રસ ઉતરે, તે

માતા—હા ભાઈ, એમજ છે. એક મકાઈનો ભોટો લઈને વિચાર કરીએ તોપણ જની ઇચ્છાથી તે બને છે તે પ્રભુની કૃપાતાનો પાર આવે તેમ નથી. તેમજ એક આંખના અવયવો તપાસના એસીયે તોપણ રચનારની રચનાશક્તિનો પાર આવે તેમ નથી. બનાવનાર વિષે મનવાણી નથી પોચા ॥ તો તેના અદ્ભુત અને અસંખ્ય કાર્યવિષે તો કેમજ પોચે ?

પુત્ર—માતા શું તેનાવિષે કાંઈએ શોધ નહિ કર્યો હોય ?

માતા—એટા! શોધ તો ઘણાએ કર્યો છે. જન્મથી જીવિત પર્યંત શોધ કરીને એજ વિષયઉપર લાગી રહેલા પણ આવે જઈને પાછા વળ્યા છે. નેનાથી એટલું તો થયું છે ખરું કે જ કાંઈ નામ-રૂપ વગરનું સર્વને દૃશ્ય કરનાર છે તેજ આ ત્રિભુવનનો માળી છે. પક્ષીઓ જમ પોતાની શક્તિ જટલુ ઉડે તેમ શોધકલોકો બુદ્ધિની શક્તિ જટલો શોધ કરી કરીને અટકી પડ્યા છે.

પુત્ર—માતા! આપણે પણ એમાં આવી ગયાં કે ?

માતા—હા દીકરા.

પુત્ર—ઈશ્વર એટલી બધી ખટપટ શા માટે કરતો હશે ?

માતા—એ કાંઈ ખટપટ કરતો નથી. ઈશ્વરથી જુદી એ ખટપટ છેજ નહિ. નામરૂપે દેખાય એટલી વાર જાણે તેણે કાંઈક બનાવ્યું છે અને તેની સતારૂપે તે રહ્યો છે એમ ભાસ થાય અને નામરૂપ દેખાતાં મટી જાય એટલે ભાસ આભાસ કાંઈ રહે નહિ.

પુત્ર—માતા! ક્યાંઈ ક્યાંઈ તારી વાતમાં એકબીજા વેણનો વિરોધ આવે છે.

માતા—વાણી અને મન ન પોચે તે વસ્તુની વાત કરતાં વિરોધ તો ઉપર ઉપરથી દેખાય. અને મોટા મોટાને પણ તેમ થાય. પરંતુ તેના વિવેકથી વિચાર કરતાં પરિણામે વિરોધ રહેતો નથી.

પુત્ર—માતા ! પરમેશ્વરવિષે આટલું જ સમજવાનું છે ?

માતા—ના, દીકરા! સમજવાનું ઘણું છે, પણ તેમાંનો એક સારાંશ ભાગ મને સુઝ્યો તેવો અને તને ગળે ઉતરે તેવો બતાવ્યો છે.

પુત્ર—ઠીક ત્યારે, હવે રોજ મને આવી વાતો કહીને ઈશ્વરનો મહિમા ઝોળાવજો.

આવી વાંતચિત પોતાના કુટુંબમાં સાંભળી ગૃહસ્થ બહુ પ્રસન્ન થયો અને તીર્થાટન કરવાથી નિર્મલ બુદ્ધિરૂપ ક્ષણ મેળવીને તીર્થયાત્રાથી પાછો કર્યો અને પોતાના વિવેકી પરિવારથી સદાયનેમાટે સુખી થયો.

પુનરુદ્ધાતવિષે નિચારના એવ પત્રના પ્રત્યુત્તર

[સ ૧૫ પાને ૮૭ થી]

તમે નવા આરંભની સડા કચેડો તેજ ખોટી છે જ મારી છે તેને તે માર્ગે ચાલ્યા જતા નયમા જે અડચણ આવી તે ખમેડાને ચાલ્ય જવું એમા નવો આરંભ કાઢ છેજ નહિ અને તે સહજપ્રાપ્ત કર્મ છે માટે ન દોષ દોષ તોપણ ત્યાગ કરવા યોગ્ય નથી જે તમે આજસુધી ચાલ્યા આવ્યા છો તે ગીતિનો માગ મેના જીને એમ ને એમ રહેવું જો માર્ગે અ ગોઝા ક ગો તો જો પણ અ જાતનો નવો આરંભ થશે અને નવો આરંભ થશે એટલે એ પણ અપેક્ષા એનામેજે થયેજ આમ છે માટે રોપવાગો કે દોષ વગરનો જોવો દોષ તેવો વ્યવહાર સુનાતિ અને સુગતિથી ચાને તેમ અવાળ્યા કગ્તા હર્ષ ગો ને સહન કા પુરુષાર્થમા પ્રસાદા જેહેનું નિદાષ એક ઈશ્વરના સ્વરૂપ વિનાય કોઈ નથી માટે નરોપ નિર્ણયનો વિચારજ યોગ્ય વ્યવહારમા ઓડી દેવો જોઈમે આપકુ ગા ગગા જે દોષનગરનું નથી તો તેને ભોગુનવાના વ્યવહારો નિર્ણય કેમ દોષ ? આ વખતે એટલું કહેનાની અમને જરૂર છે કે દોષ અને નિર્ણય જ્ઞાના વિચાર મેની દેશમા પા વિવેચની જરૂર છે, નિકર એ એ જ વાજ્યનો ગમે તેમ ઉધો અર્થ લોઢા ૧૪ સડે પાત કાઈ તમને લખનું પડે તમ નથી જે સ્થિતિમાટે અમે કહિયે છિયે તેને નવા આરંભપ અવના ચાલતા આગમરૂપ ગણી સંદોષ મળેડો તે બામત માટે આ વિચાર સુખ્ય છે અમારું ટહેનું તો એ ટલે સુના છે કે અમે કહિયે છિયે તે આરંભ નિર્ણય છે અને તમે મારી બેઠા છો, તેજ સંદોષ છે માટે નિર્ણય આરંભમાજ ટહેનું ઉચિત છે કોઈવાર કોઈ આરંભમા કાગપરત્તે ગુણ દોષ તે દોષરૂપ વાગે છે અને કોઈવાર દોષ આગમમા દોષ દોષ તે કાગપરત્તે સુદૃષ્ટ ભાસે છે આના ગુણનાડા ના સમયમા વિવેચપૂનક પીના કરી લેના અજ ચતુર્ગાનું જામ છે અને તે ખી ખોટા પગલાના સમયમા ત્રણ નોની સમતિ મેળવી તેનો યથા સક્તિ નિપુણ કરવો પડે છે આ પ્રત્યેક પાત તમા તનો / સમજવો

જે કરનું તે જગતમા દેખાડનાને, તે વાતથી અમે નિરૂપ નથી તેમ તમે દુનિયાને દેખાડવા કચેડો એમ પણ અમારું ટહેનું નથી દુનિયાને દેખાડવાના કામો અતરૂપૂનક પણ વાય છે તમે ધારેથી સ્થિતિપ્રમાણે તમને દુનિયા મારા હૃદયેથી મુગ્ધતિ મળનાનો તપાસ ચતાની લોડિપિણને

છે. ગમે તેમ હોય. અમને એમજ સૂજે છે કે હવે આ તમારા આસક્તિ અને નીતિસંબંધી વિચારોનો અવધી થઈ રહી. અને આસક્તિ તથા સંબંધના પ્રમાણમાં જટલું કરવું જોઈએ તેટલું કરી લીધું. માટે હવે તે યોગ્યતાના ક્ષણપણ અમે કહિયે છિયે તે સ્થિતિને માની લઈ જે માર્ગથી આત્મા જો તે માર્ગથી ચાલી દુઃખનું વિસ્મરણ કરો. કેમકે જે કાંઈ સ્વાભાવિક રીતે થશે તે તમારા અધિકારપ્રમાણે, શાસ્ત્ર અને લોકરીતિપ્રમાણે તથા અમારી ઇચ્છાપ્રમાણે અયોગ્ય નથી. અને કલેકરીને તમને પણ તેમજ લાગવાનો સમ્ભવ છે. ભલે નીતિનો માર્ગ પણ અશ્વત્થવૃક્ષ જેવો હોય તોપણ તેથી ક્ષોભ થવાનો સંભવ છે. પણ હવે એક વસ્તુ જવાનું સંભવમાં શોક વગરના થઈ કાલ્પનિકને લીધે સર્વ પરાણે દરગુજર કર્યું તેમ હવે પણ દરગુજર કરશો એટલે કશું લાગશે નહિ.

તમે તમારા પિંડને અજ્ઞાનીમાં ગણીને વિવિધ તર્કોનું સંભવિતપણું જણાવો છો પરંતુ અમને એમ થાય છે કે તમે અજ્ઞાની અને જ્ઞાની એમ બેય વિશેષણનું પાત્ર છો. અથવા તો તમને બેયમાંથી બહાર લટકતા મેળના સમજવા જોઈએ. કેમકે નિકર ત્રિસંકુતા જેવી સ્થિતિ કેમ પ્રાપ્ત થાય ? લોકથી વિચિત્ર વિચારનું હોય તેને પછી જ્ઞાની અજ્ઞાની એકેયમાં કેમ ગણાય ? ભાઈ ! લોકના કરતાં વિચિત્ર વિચાર અને વ્યવહાર જરૂરવાનું અભિમાન એ કાલની ગતિથી નાશ થવા બેઠાં ત્યારે હવે આપણું બધું શું ચાલવાનું છે ? જ્ઞાની હોય તો બોલે નહિ પણ ચાલીજ નીકળે એમ તમને દુઃખ દેવા કોઈ કહેતું નથી અને કહે તેનું માનવું નહિ. એ વિષે તમારો મત ખરો છે. કેમકે ચાલી નીકળવાયા પેટ કાંઈ પાછળ નથી રહેતું અથવા વિકારો કાંઈ પાછળ નથી રહેતા. ખરું ચાલી નીકળવું મનનું છે. મન નિરાસક્ત થયું એટલે તે ચાલી નીકળ્યા ખરાખર છે. કદિ કોઈ તમને વચન કહેતું હશે તો તે અમે કહિયે છિયે તે માર્ગે તમે તરત વળી જાઓ તેનેમાટે કહેતું હશે. પણ તેની સાથે એમ પણ કહેતાં હશે કે બોધવાન અપ્રાપ્ત વ્યવહારને ઇચ્છતો નથી અને પ્રાપ્ત વ્યવહારને છોડી દેતો નથી. આમ જો કોઈ કહેતું હોય તો તે પણ સત્ય છે. કેમકે બોધવાનને મેલવા લેવાનું કાંઈ રહેતું નથી. માત્ર પ્રારબ્ધનો ક્ષય થયાનીજ તે વાટ જુવે છે. તમે જ્યારે નિરભિમાન છો ત્યારે તમારે સુખ દુઃખ સમાન કરી વ્યવહાર કરવો જોઈએ. સુખદુઃખ સમે કૃત્વા લાભાલાભૌ જયાજયૌ ।

તત્તો યુદ્ધાય યુજસ્વ (સુખદુ ખ અને લાભ અલાભ અને ત્યપગજયને સ
માન કરી ત્યારપછી યુદ્ધમાટે પ્રવૃત્ત થા) એમ ભગવાને અનુનને
બોલ આપતા પ્રાપ્ત વ્યવહારથી વિમુખ ન થનાનું સૂચવ્યું છે તો તમે
પણ પ્રાપ્ત વ્યવહારમાં ગીજ સવ નિચાગે એવી સમાનતા રાખો સાહ
સમા સાર નથી એમ સમજી ૭મજતુ રહેનામાં અટકાશે તેમજ વ્યવહાર
નિરૂદ્ધ પગલુ ભગવાના સાહમથી પા અટકતુ જોઈએ અને તેમાં ઉપસ્થાપ
નહિ કરનાની જે બુદ્ધિ છે તેને કામે લગાડો બોનનાનનુ લક્ષણ એજ છે
જે ઉપસ્થાન કરીને ઉભા ન રહેતુ એના ખોટા આગ્રહથી જે પોતાના મ
નથી સ્વતંત્ર નહો ઉતરતા પોતાના તોગે સ્વભાવને વશ થાય છે તે જગતના
અપમાનશિનાય ગીજી કષ્ટ ક્ષણ પામતા નથી તમે બોનનાન છે એટલે
તે મર્વ મર્યાદા વિચારીનેજ તમારે ચાલવું જોઈએ અને એમ ચાલોછો
તોજ તમારા આગળ અમાગથી આટલી વાત કમી શકાય છે કેમકે પાત્રને
ઠેઠવાથી પોતાના વચનનું અપમાન થાય તોપણ તે વચન ઠેઠાણે સમજવું
તમે તો અમારા વચનનું માન ગમરો એમજ અમારૂં માનવું છે અમે
જાણીએ છીએ કે મયાદા ગુણ અપૂર્વ છે તે વાત મર્વજશે તમારા ખગી છે
એનેનીપે જે તમને કષ્ટ થાય છે તે કષ્ટ તેજ મર્યાદા દૂર કરવાને
સમર્થ થશે એમ અમારૂં માનવું છે તમેજે મુખ્ય મુખ્ય પામતો સતોપ
કાન્ત મતાવી તે યોગ્ય કર્યું એવો નિયમ છે કે હૃદયનો જાર કાઢતી આ
ગળ મુખ્યદ્વારા કે પત્રદ્વારા કાઢવાથી અરથો જાણે થાય છે અને હવે અમે
આગા રાખિયે છીએ કે વિવેકરૂપ સાધનથી તે મર્વ જાગ તમે દૂર કરી મુખનું
પાત્ર થશે જે અજ્ઞાની હશે તોપણ તમને વ્યવહાર પ્રાપ્ત છે અને
વાની હશે તોપણ નિરાગ્રહપણથી વ્યવહાર પ્રાપ્ત છે તે સર્વ વિવેકને
આગળજ તમને જાણનામાં આવશે અને જ્યાસુરી વિવેકથી જાણે
નહિ ત્યાસુરી ગમે તેમ વતવા છતાં પણ તમે સુખની દિગાને પામશે
નહિ માટે જ્ઞાની નહિ મનતા અજ્ઞાની ખની મર્યાદાપર મમત્વ રાખો
હર્ષયોગને દૂર કરી નહીં પણ નહિ અને જીની પણ નહિ એવી વ્યવહારની
સ્થિતિને અનુમત્તા પ્રારબ્ધનો ક્ષય કરે એ સર્વ રીતે યોગ્ય છે વ્યવહારની
વાત નિચાગે તો આવશ્યકતા રૂપાતરરૂપ સતોપ અને અશક્તિના રૂપાતર-
રૂપ ખીકપુપાડુ એ પડતી દશા આવવાનીજ નિશાની છે અપૂર્ણ

જગતના સર્વ લોકોનાં સર્વને ક્રોધને ક્રોધપ્રત્યે રાગ હોય છે અને ક્રોધને ક્રોધપ્રત્યે દ્વેષ હોય છે. સામાન્ય રીતે રાગ સારો ગણાય છે અને દ્વેષ નકારો ગણાય છે. ક્રોધને ક્રોધપ્રત્યે રાગ થતો હોય તો તેમાં ક્રોધ વિગેરે નાંખતું નથી પણ ક્રોધને ક્રોધસાથે દ્વેષ થતો હોય તો બનનાંમુવી તે ન થવાનેમાટે ઘણા લોકો ભલામણ કરેછે. રાગ અને દ્વેષનો વિભાગ પાડનાં રાગથી સુખ થાય છે એમ મનાય છે અને દ્વેષથી દુઃખ થાય છે એમ મનાય છે. આ વાત વ્યાવહારિક દૃષ્ટાંતોથી સિદ્ધપણ થઈ શકેછે. રાગનેલીધેજ સંસારચક્રની પ્રવૃત્તિ યથાતુક્રમ ચાલી જાય છે અને સહુ કાંઈ એક ભીત્ર સાથે સંકળાઈને રહેછે. દ્વેષ થાય તો એ પ્રમાણે સંકળાવાતું સોણેપણુ સમજવું નહિ. જનું, આવનું, બેસવું, ઉઠવું, અને વાતો કરવી એ રાગનાં હોય તો સર્વના અંત કરણને કારેછે અને દ્વેષયુક્ત હોય તો પોતાને અને બીજાને એમ સર્વને બાળેછે. રાગથી સુખ મનાય છે અને સુખથી તનબલ બુદ્ધિમલ વિગેરે વધેછે. દ્વેષથી દુઃખ થાય છે અને દુઃખથી પોતાનું લોભ બળી જાય છે અને બુદ્ધિ કુટિત થઈ જાય છે. સંસારમાં જે જે ઠેકાણે રાગ હોય છે તે તે ઠેકાણે ક્રોધ વિગેરે કરે અથવા સ્પર્ધા કરેછે એમ જાણવામાં આવે તો તે વિરોધીની ઉપર દ્વેષ થાય છે. તે શિવાય સ્વાર્થમય સુખ સંપાદન કરવાનાં જે ટક્કાં કાર્યો અને તેના સાધનરૂપ માણસો ઉપર સર્વદા રાગજ હોય છે. તેનાં પણ અધિકારપરત્વે વધારે ઓછા એમ ભેદ હોય છે. માતા, પિતા, ભાઈ, બામિની, પુત્ર, નિત્ર, સગાં, સંબંધી, પાડોશી, દેરી અને વિદેશી સર્વે ઉપર જો તેઓ અનુકૂળ નનાયાં હોય તો રાગ થાય છે, અને તેનાં કાર્ય તથા નતત્વપરત્વે કાંઈ ભેદપણુ રહેછે. સહજપ્રાપ્ત સમંવ વગેરેમાં તો રાગ પ્રાપ્તજ છે. સહજપ્રાપ્તિનામાં રાગ થાય તે કાર્યપરત્વે થાય છે. દ્વેષ એ સહજ પ્રાપ્ત નથી. પણ પોતાના સુખમાં વિરોધ કરનાર અને પોતાને અનુકૂળ નહિ રહેનારની સાથે પછી તે સહજમાં થઈ જાય છે. એનાં પગ હેતુના વધારા-વટારામાં તેનો વધારો-વટારો હોય છે. દ્વેષ આગ્યો એટલે પરસ્પર કુસપ ક્તેગ સાથેજ સમજવા. અને એન થયુ એટલે થત ધૂનધાણી થાય છે, વિદ્યા વડી નાય છે, અને જગતનાં અપકીર્તિ થાય છે. આટલા બધા તદ્દાવતથી ગગ તે સુખરૂપ અને શ્રેષ્ઠ છે અને દ્વેષ તે દુઃખરૂપ અને નેષ્ટ છે. આન ગગ-દેવતાં

પૂજી આજીશો દેવ છે તોપણ જ્યારે તેનો અતિયોગ થઈ નય છે ત્યાર ને રાગ દ્વેષ મા આયેગમા નવા કાર્યો પાણુકરીને મમા । થઈ નય છે મો ગગ પોતેજ પગી તો મદાદેને ઉત્પન્ન કરનાનું કારણ થઈ પડે છે એટલે ગગનો લી- કરા દ્વેષ ગણાએ તોપણ મમમે છે । ગાન ગગમા અતિ આમજત થાય ત્યારે તે દિનમને ખેખતા નથી, કુ ખને નિમરા ના છે, આર નરતુ સમજતો થયો, ભૂખતગ્ગ જૂની નય છે, ધાને ધૂન કરી પાખે છે નત નાને પેગલુ કરી સમધીને નતાપ આપે છે, છતાં આખે આધગો થાય છે, છને કાને પેરા મને છે, વિદ્વાન જતા મૂર્ખ મને છે, છુટો જતા મનાય છે, ધમને નકા નગાડે છે, આચારનો અસાદર કરી છે, પનિનતાને પગદરે છે, અને ગગ મા પાનમા તન્મય થઈ જનારા પોતાનું રૂપ પણ જૂની નય છે । જ્યાર દ્વેષમા અનિ આમજત થાય છે ત્યારે પણ આજપ્રમાણે મને છે દ્વેષમા । કરના મા કા । થાય છે, ન જોનનાનું જોનાય છે, અમે । વિચારનાનું વિચારાય છે । માતા પિતા જાઈ જામિ રી પુન મિન વિગે નુ અદિન થતુ હોય છે તેનું નિકા । થતુ હોય તોપણ દ્વેષમા દેખાતુ । રા । રૂનાપા ઉમા થઈ નય, આખ રગાઈ જાય અને તનમ । તેજ વિચારમા એક થઈ નય । પગી નિમેક રુ, વિચાર રુ, હિત રુ, અહિત રુ, અને પગિામ આમારી સો માનને તે સ્વપ્નમા પણ સાજરે રહિ દ્વેષમાજ આ । મો છે અગ । મમજતુ રાગ મા પાણ માણગ મા એજ દનાવાય છે જેટના જેટના મરા । રાગમા થાય છે નેટનાજ દ્વેષમા નાય છે અને જેટના જેટના પાપાયગળ દ્વેષમા નાય છે એટનાજ ગગ મા થાય છે અને દ્વેષથી થતા કર્યોનો હેતુપણુ માન ગગને અખલિત ગમ્પનાયજ હોય છે જે ગગદ્વેષ વાન છે તેનો વાક ન્તુમા છેજ રહિ મરુઅ નર્મ અત- કરવાનો છે પોતાની અનુકૂળતા છે પ્રતિકૂળતા મા । વમને । રાગ દ્વેષમા પ્રવૃત્ત નાય છે, માટે રાગ દ્વેષો ગુગદોષ મન ઉર નાય છે મા । મા । સને સ્નાધીન છે તેમ જતા તેને ડુનિચારી થો ? નહિ તમાકુ મા । ધજો દાપ પોતાની ઉપર છે દાક કાઈ કરી આપે નથી ? આજા રાખીને મેસે છે ને મૂખજ છે જે હિ જે કાઈ પોત કચિયે તેજ થાય છે પાગ કારી સહાયતા જગ લાગતી । રી દોડ મા કરવાનારી મા । પાણ ના ના અને દ્વેષ પણ સ્તો । રી મી નતા કરવાનારી વાય છે મે । નામે તમા ન નિતવ્યતાજ તેમ સે । રી અમે અન ક । રી વિગિના અથમા અતાતા સ । ની ગમે તે । કહિયે પ । ત્યાર મા પ્રસાદ મા । દેવ તો અનરય ન

ત્યેક વસ્તુમાં ક્ષણે ક્ષણે નિરંતરનેમાટે હોયજ છે. અને તે વિદ્વાન અને ચૂર્ષને બન્નેને ભોળવીને પોતાના સ્વાધીનમાં કરી લહે છે એમ પ્રાચીન અર્વાચીન ઇતિહાસો તથા જગતના વિચિત્ર વ્યવહારો પ્રત્યક્ષ દેખાડી આપે છે. અહો એ બેયનાં દેવાં દેવાં કૃત્યો છે કે જ અતિયોગ વખતે એકસરખાંજ દેખાઇ રહેછે. પછી તેમાં પરિણામ ગમે તે આવે તેની લોહાને ગરજજ રહેતી જણાતી નથી, કાંઇ વાવ કુવા ભરેછે, કાંઇ દેશને તણ દેછે, કાંઇ જ્ઞાતિનો તિર-સ્કાર કરેછે, કાંઇ માન્ય લોહાનું અપમાન કરેછે, કાંઇ વનવૈશવને વેગળે મેલે છે અને છેવટ આ અમૂલ્ય દેક પશુ અર્પણ કરી દઈ દુનિયામાંથી અદૃશ્ય થવામાંજ પુરુષાર્થ સમજે છે. આમ રાગથી અને દ્વેષથી ધગીવાર આપણે બનતાં જોયેલ છે. ઢેટલાંક સામાન્ય રાગનાં કાર્યો દ્વેષનાથી બુદ્ધાં પડેછે. જમ દે ખિલાડી પોતાનાં બચ્ચાંને પકડેછે ત્યારે તેને જરાપણ ઘાંત લાગવા દેતી નથી પણ ઉંદરને પકડે ત્યારે જરાવારમાં ઉંદરના પ્રાણ નીકળી જાય એવા તેને ઘાંત ભરાવે છે. દેખવામાં તો ક્રિયા સરખી છે પણ અંતર-ણના રાગ દ્વેષથી તેના પરિણામમાં ફેર પડેછે ખરો. પણ તેવી વાતો ઢેટવીક અપવાદમાં જઈને ઉભી રહેછે. રાગના અતિયોગમાં તો સુખદુઃખનુંજ જ્ઞાન રેતું નથી, અને પદાર્થાદિકના ગુણસ્વભાવમાં પણ રાગનેત્રીયે વિપ-રીત ભાવના થઇ જાયછે. અગ્નિ ઠંડો થઇ જાયછે, ચંદ્ર ઉજ્જુ લાગે, દિવસ છતાં અંધારું લાગે, રાત છતાં અજવાળું લાગે, નબળાને બળ આવી જાય, અને આખા જગતનું હાપણ પોતામાંજ સમજાય જાય. એકલો રાગીજ આવો હોય એમ ન સમજવું. દ્વેષ! માણસનો પણ એજ દયા થાય છે. સંસારને અસાર ગણવામાં, ઉદ્ધત બની જવામાં, અનેક પ્રકારનાં કાળાં ધોળાં કરવામાં, કે પ્રાણને પરલોહના પરોળા કરવામાં રાગો અને દ્વેષો સરખાજ ઉતરેછે. તેઓ ક્ષણે ક્ષણે રહેછે, ક્ષણે ક્ષણે તપી જાયછે, ક્ષણે ક્ષણે રાજી થાયછે, તેનું મન ઉભરાઇ જાયછે અને આગળ પાછળ તેની નજર રેતી નથી. રાગ-દ્વેષ પણ ધર્મ અને અધર્મવાળા એમ બે વિભાગના હોય છે. અધર્મવાળા રાગ-દ્વેષ તો અધર્મનેજ આપનારા હોવાથી અતિપપ દુ અરૂપ અને યમયા-તના ભોગવાવેછે. અને ધર્મવાળા રાગ-દ્વેષ સારાં પ્રયત્નથી વ્યવહારમાં સુખ આપનારા થાયછે. માટે ધર્મવાળા રાગ-દ્વેષ વગર જગત રહી શકતુંજ નથી.

મણિરત્નમાલા

(સપ્તમ પાને ૪૮ થી)

અને એ પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિનું નામ પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ કહેવાય આવા
 ઈશ્વરને પામનારા પુરુષો મળે તો ખરૂર કલ્યાણને માગ ચઢાવે છે અહીં
 એમ શકા યાય કે કોઈ દ્રવ્ય લાગીને એવા પુરુષોની જાગૃત્ત મૂકે અથવા
 તેઓ કોઈ સંસારનો વિષય પ્રાપ્ત યાય તો શું તેને ન રાણે ? તો તેનો ટુકાપા
 એજ ઉત્તર છે કે એવા સમદર્શી પુરુષોને જગત્ત પદાર્થો ઉપર કાગડાની
 વિષ્ટાનઃ સરણો વેરાગ્ય હોય છે અને ઉપાધિમાત્રની તેઓ વધન યાય
 એમ જાણે છે, તેથી તથા પદાર્થો એની મેળે પ્રાપ્ત યાય તાપણ તેની
 સામુજીવાને પણ ઈચ્છતા નથી એ તો સદાય પોતાના સદ્વિચારમાં
 મગ્ન રહે છે માટે એની શકા સાચી સોટી છે શ્રીશુકદેવે પરીક્ષિત
 રાજાને શ્રીઋષભદેવને સાક્ષાત્કાર થયાની અને સાક્ષાત્કાર ચવાથી
 અષ્ટ મહાસિદ્ધિ આપીમેળે પ્રાપ્ત થતા તેને તત્ત્વીની વાત કહી
 સારે પરીક્ષિતે, જ્ઞાનીને તો આ પ્રવૃત્ત કરવાનું અને આ લાગ કરવાનું એમ
 ભેદ નોય નહિ ને તેમને કશી ઈચ્છા પણ હોય નહિ, માત્ર એની મેળે આવે
 તે ભોગવે છે ત્યારે ઋષભદેવે સિદ્ધિઓને શામાટે તત્ત્વી એવું પ્રશ્ન પુછ્યું સારે
 શુકદેવે જવાબ આપ્યો કે અનિત્ય તત્ત્વીને નિત્યરૂપ પોતે થયો પડે છે
 યોગાદેયપણુ તજ્યુ કહેવાય તેમ ઉત્તાં પણ જેવી અનર્થ યાય છે એવા પદાર્થો
 થાનો જ્ઞાની સમ કરતાજ નથી માટે સમજવાનું એ કે ઉપર કહેવાઈ ગયેલા
 પરમાત્મારૂપ થયેલા ગુરુ ઉપાધિનો સમ નથી કરતાં ઋષભદેવ જ્ઞાની હતા,
 તેણે સર્વે ઉપાધિ તત્ત્વી હતી અને દત્તાત્રેય જ્ઞાની હતા તેણે પણ ઉપાધિ તત્ત્વી
 હતી સારાશ એ કે સ્ત્રી અને ધન આદિ જે અનર્થના મૂલરૂપ ઉપાધિ તત્ત્વી
 તેજ સ્વરો જ્ઞાની કહેવાય કાઈ ધનચાર્ય કે શાસ્ત્રાર્યવી જ્ઞાની કહેવાય
 નહિ માટે એવા ઉત્તમ જ્ઞાની મળે તો સંસારમાથી ઝોઢાવ છે અને પ્રારબ્ધ
 યોગથી, કોઈ ઢોંગી માત્ર શબ્દ જાણનાર મળે તો ઉપર ઉપરના શ્લોક
 શીખવે અને સંસારથી ઝોઢાવે નહિ જેને જ્ઞાન થયાની ઈચ્છા હોય તે એવો
 વાદાવાદનો ધધો ઝોઢા કેવલ જ્ઞાનમાજ ઉતરે છે જે કેવલ વ્યક્તના જ્ઞાનમાં
 છીન હોય તે વાદ કરી શકતો નથી ને યથા સા નોંધિયો કોઈ પ્રશ્ન પૂછે તો
 હારી જાય છે અને જે વાદ કરવામાટેજ પોપટની પઠ શીરડા હોય તે અ

૧ ત્યાગી હાય તો સર્વ ત્યાગ થતુ નૂ દા યથા પ્રવૃત્ત અનાસક્ત એમ કાશ્ક વાચના
 જ્ઞાનપાત્રે મેન રાજવા બટે તેમાં પણ અધિકારની વાત શિચિત્ર ૭

નેક દૃષ્ટાંત અને સંમતિ લઈ આવી સામાને હરાવે છે. કોઈ સારો માણસ ઘેર પરોળો આવ્યો હોય તેને સાંકળ વાસી મેલીયે કે ઉભા રહો કહિયે તો વિચારો ઉભો રહે; પળ કોઈ ચોર સ્વાતર પાડવા આવ્યો હોય તો તે ચોર ચારેકોર જોતો આવે, નાસવાનો માર્ગ શોધતો આવે અને સ્વર પડવાથી કદી ઘળા જળ ઘેરીલે તો પળ નાશી જાય છે. તેવી રીતે જે મોક્ષને માટે મળ્યો હોય તે પરોળા જેવો ગરીબ થઈ રહે છે અને વાદને માટે મળ્યો હોય તે ઢોંગી વાદવિવાદ કરી વીજાને જીતે છે. પળ ચોરને જેમ રાજા પકડીને શિક્ષા કરે છે તેમ આ મિથ્યાવાદી જેને અંતરમાં દગો હોય છે તેને પરમેશ્વર નરકની શિક્ષા કરે છે. ઢોંગી મિથ્યાજ્ઞાની 'આપણે શું છે ? એ તો શરીરના ધર્મ છે' એમ કહીને સમજાવે છે; પળ તેથી શરીરપણુ રહ્યું અને શરીરપણુ રહ્યું એટલે જીવપણુ પળ રહ્યું અને તેથી વધુ મળતર ફોકટ થયું એમ સમજવું. જેઓ શુદ્ધ જ્ઞાની પુરુષો હોય તેમાં પોતામાં પળ તે પ્રપંચ હોતો નથી, અને પોતાની પાસે આવે તેમાં પળ તે પ્રપંચ રહેવા દેતા નથી. પળ આવા પુરુષો જગત્માં ઘળાજ થોડા છે. અને એટલાજ માટે સદ્ગુરુ, સત્સંગતિ અને બ્રહ્મવિચાર એ ત્રણે દુર્લભ કહ્યાં છે.

પોતાના સ્વરૂપનો જે બોધ થયો તેનું નામ સર્વનો સાગ કેહેવાય. પળ ક્યાં સુધી પોતાના સ્વરૂપનો બોધ ન થયો હોય ત્યાં સુધી ગમે તેટલા જગત્ના પદાર્થનો સાગ કરે તો પળ તે સાગ કેહેવાય નહિ. કોઈ એક ભિક્ષુક હોય તેને જો રાજ્ય મળે તો અનેક માણસોનો તેને સંગ થાય છે અને અનેક ઉપાધિ વળગે છે. તેજ પાછો જો ભિક્ષુક થઈ જાય તો પોતાના પ્રથમના રૂપને પામવાથી તેને કોઈનો સંગ થતો નથી અને કશી ઉપાધિ વળગતી નથી. રાજાપણું મળે તો મોટા મોટા જાનવરોના શિકાર કરી પાપ બાંધે, હાથી, ઘોડા અને પાયદલ આદિની મોટી ફોજ રાખે ને વચત પડેતો લડાઈ કરે, અને અનેક પ્રકારના વિષયભોગ ભોગવે. પળ જો ભિક્ષુકદશામાં હોય તો તે કાંઈ ન કરતાં જે મળ્યું તે ખાઈ, પાણી પીને ગમે તે ઢેકાળે તાપરહિત થઈ સૂઈ રહે છે. એ પ્રમાણે ભિક્ષુક અને રાજાપણાંમાં ફેર છે. આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે અનાદિ જે નિઃસંગ શિવ છે તેને અનંત સંગ કર્યા છે તે જીવપણાંમાં હોય સાંસુધી તજાતા નથી પળ પાછો શિવપણાંમાં આવે તો તજાય છે. દેહ ઇન્દ્રિય મન બુદ્ધિ પ્રાણ અહંકાર એ ષડ્વર્ગ, કામ-ક્રોધાદિક છ શત્રુ તથા અન્નમય આદિ પંચ કૌશલ એ સર્વમાં ઘળીપણુ હોય ત્યાં સુધી સંગ અને

જીવમણુ કેહેવાય અને એ સર્વમા કટાळा અને એમ ઉપાધિપદ્ધિ લાગે અથવા એ સર્વ અસત્યથી હુ નિરાळा છુ એમ અનુભવમા આવે તારે શિવમણુ કેહેવાય સારાંશ એ કે જગત્ના સર્વ વિષયાદિક પદાર્થોનો તેમજ આ શરીર અને શરીરમયથી પદાર્થોનો ત્યાગ વાચ અને તેથી જુદુ પોતાનુ નિર્મલ સ્વરૂપ ઓઢાણાચ તેનુ નામ પોતાના સ્વરૂપનો વોધ કેહેવાય જેને પોતાના સ્વરૂપનો વોધ વાચ છે તે જગત્ની પેટે આચરણ કરતા નથી જગત્મય ઘરવાર હુટાવી દે એવા ઉત્તાર પુરુષો ઘણા હશે, પરંતુ કામ ક્રોધાદિકનો તથા શરીરમા વધાયેલી મમતાનો ત્યાગ કરનારા ઘણાજ વિરલા છે માટે એવી રીતે મમતાનો ત્યાગ કરી શરીરથી જુદુ પોતાનુ સ્વરૂપ ઓઢાણી અમગ વડ રહે તેજ સર્વનો ત્યાગ છે તે શિવાય વાકીના સર્વ ત્યાગ હલકા છે

કોઈથી ન જીતાય એવો કામ છે કેમકે ન જીતાય એવો છે તેથીજ શિવસ્વરૂપ પોતે તેને વશ થઈને જીવિપણાને પામે છે કામને વશ થવાથી આ લક્ષ ચોરાશીમા ફરતા અને હુ સ્વ પામવુ પડે છે કામને આધીન ન વાચ તો લક્ષ ચોરાશીમા પડવુ પડતુ નથી પણ કામને વશ થવાથી પોતાનુ શિવસ્વરૂપ ભૂલાઈને જીવસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયુ હોય એટલે કાંઈ જોર ચાલતુ નથી જેમ કોઈ વાઘ હોય તેને કોઈ માણસ પકડીને તેને વશ કરી મેલ તેથી ઘેર ઘેર વારણે નચાવે તેમ નાચે છે અને પીઠપર લાકડિયોના માર લાય છે, પણ સ્વરૂ જોતા વાઘ તો ઘણો મોટા મોટા હાથીને હરાવી દે એવા જોરનો હોય છે, તેની આગલ કોઈ પણ જઈ શકતુ નથી, તોપણ તે માણસને વશ વડ જવાથી તેનુ જોર જતુ રહે છે તેમ જીવિપણ કામને વશ વડ આશાને આશીન થતા પોતાનુ પરાક્રમ અને સ્વરૂપ ભૂલી ગયો છે પણ સ્વરૂ જોતા તો તે જીવ નિર્દિકાર શિવસ્વરૂપ અને ચોરાશીના ફેરાને પણ નાશ કરનાર છે મોટી મોટા વાતો કરનારા તો જગત્મા ઘણા પુરુષો છે પરંતુ એ અનર્થસ્વરૂપ કામને જીતનારા જગત્મા ઘણાજ થોડા છે કેમકે કામને જીતી લીધો એમ કેહેવામા કાંઈ વાર નથી લાગતી પણ તે કામનુ પુરણુ અત કરણમા ઊગે જ નહિ, એવીરીતે તેને જીતી લેવો એવાત ઘણીજ વઠણ છે કોઈ મદા પુરુષો ના ઉપદેશથી અને પૂર્વપુણ્યથીજ તથા શાસ્ત્રસગના શુભ વિચારથીજ હુ જારમા એકજ કામને જીતનાર મળે છે મનમા જે કાંઈ ઉત્પન્ન થાય તેનુ નામ કામ (કામના) કેહેવાય એ કામને જીતનારાઓ કેવા કેહેવાય, તે વિષે શ્રી ભગવાનુ કહે છે કે -

પ્રજહાતિ યદા કામાન્સર્વાન્વાર્થ મનોગતાન્ ।

આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ટઃ સ્થિતપ્રજ્ઞસ્તદોચ્યતે ॥

હે અર્જુન ! જ્યારે મનમાં રહેલી સર્વે કામનાઓને તજી દે છે અને પોતાવડે પોતાનેવિષે સંતોષ પામે છે ત્યારે તે સ્થિતપ્રજ્ઞ (સ્થિર બુદ્ધિવાળો) કેહેવાય છે.

આ પ્રમાણે મનમાં ઉત્પન્ન થતી કામનાઓને મોટા મોટા વિદ્વાનપણાનો ઢોલ ઘાલનારા પણ તજી શકતા નથી. અને એમ ન થવાથી આત્માનેવિષે સંતોષ પામતા નથી. છટલાવાસ્તે કામનાઓને ન જીતાય એવી કહી છે. એ ન જીતાય એવી છે તેટલામાટેજ તેને જીતવામાં બહાદુરી છે અને પોતાનું કલ્યાણ છે.

પશોઃ પશુઃ કો ન કરોતિ ધર્મં
પ્રાધીતશાસ્ત્રોપિ ન ચાત્મબોધઃ ॥
કિં તદ્વિષં ભાતિ સુધોપમં સ્ત્રી
કે શત્રવો મિત્રવદાત્મજાઘાઃ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ.

શિષ્ય—પશુથી પશુ કોણ કેહેવાય ?

ગુરુ—જે ધર્મ કરતો નથી અને જેને શાસ્ત્ર ધન્યા છતાં પણ પોતાના સ્વરૂપનો બોધ નથી તે.

શિષ્ય—અમૃત જેવું જગાય એવું વિષ શું છે ?

ગુરુ—સ્ત્રી.

શિષ્ય—મિત્ર જેવા લાગે એવા શત્રુ કોણ છે ?

ગુરુ—પુત્ર આદિ સંબંધી.

ટીકા.

વર્ણ અને આશ્રમપ્રમાણે અનેક પ્રકારના મનુષ્યોના ધર્મ છે. તે ધર્મ પ્રમાણે સદાચારથી ન વર્તે તે પશુ કરતાં પણ નટારો કેહેવાય. તેમ જ પોતાના સ્વરૂપને ન જાણે તે પણ પશુ કરતાં નટારો કેહેવાય. ધર્મ પ્રમાણે ચા-

લ્હાને અને આત્મસ્વરૂપ ઓઢાવવાને મનુષ્યશરીરમા કોઈ ચમત્કારિક શક્તિ વિશેષ છે પણ આદિકના શરીરમા તે નથી એટલામાટે તના કરતા મનુષ્ય ઉત્તમ છે, પરંતુ તે શક્તિ જો કામને ન લાગે તો પછી મનુષ્ય દેહ મળ્યા છતાં તેનું સાફલ્ય નહિ થવાથી પણ થકી પણ વિશેષ પણપણ પ્રાપ્ત થાય છે શિવ પાર્વતીના સવાદમા કહ્યું છે કે—

નિદ્રાભીમૈયુનાહારા સર્વેષા પ્રાણિના સમા ।

જ્ઞાનવાન્માનવ પ્રોક્તો જ્ઞાનહીન પશુ પ્રિયે ॥

નિદ્રા, ભય, મૈયુન અને આહાર વડે તો સર્વ પ્રાણિયો સરસ્થા છે મનુષ્યને જ્ઞાન હોય તો તે મનુષ્ય કહેવાય ને જ્ઞાન ન હોય તો તે પશુજ છે

સારૂ—માઠુ સમજવાને, ધર્મ જાણવાને અને આત્મસ્વરૂપ ઓઢાવવાને આ મનુષ્યજન્મ છે તેવડે જો તે કાર્ય ન ગાય તો તે જન્મ પશુના કરતાં પણ હલકો છે કેમકે કેટલાક પશુઓ તો પાતાના શરીરથી પારકાનો ઉપકાર પણ કરે છે, પણ મનુષ્યથી તો તે પણ થતું નથી માટે ધર્મ પાળીને અને જ્ઞાન સપાદન કરીને મનુષ્યદેહ સફળ કરવો જોઈએ અહીં એમ શકા યાય કે જ્ઞાની તો પરમેશ્વરરૂપ કહેવાય છે ને અહીં જ્ઞાનીને મનુષ્ય કેમ કહ્યો ? તો તેનું સમાધાન એ છે કે જેને તત્ત્વ જ્ઞાન થયું હોય તે જ્ઞાની પરમેશ્વર કહેવાય ને જેને વિવેકનું જ્ઞાન થયું હોય તે જ્ઞાની મનુષ્ય કહેવાય અને તે શિવાયનું જે કોઈ વીજું જ્ઞાન ધરાવતો હોય તે પશુજ્ઞાની કહેવાય આ જે છેલ્લું પશુજ્ઞાન કહ્યું તે સર્વ પ્રાણિયોમાં સરસ્થુ હોય છે પશુ, પક્ષી, હાથી, ગોડા, સર્પ, વેડકા, કુતરા, શિયાળ, વાઘ, નોઢિયા, ઉદર, વિલાડા, ગધેડા, ઉટ અને ઝીંજા જે પ્રાણિયો છે તેને આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈયુન એ સમાન છે કેમકે—

છે, મૈયુન કરે છે અને આહાર પણ—
વિવેકજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાન સપાદન કરવું ઉપરના ચાર જ્ઞાન હોય તો જ્ઞાન ન થાય તો ગમે તેવી સમજણ હોય તો પશુજ્ઞાની કહેવાય છે એટલા હેતુથી જેને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન હોય તો વિવેક ન મારી સામું કોઈ ચાલી છે અને જેને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન હોય તે છતાં આત્મવોધ ન હોય, કેમકે ઘણા પશુ એટલે તે કરતા પણ અણસમજી કહેલ છે એવા અને તેથી કોઈ જ્ઞાની શી ગતિ યાય છે તેવિષે આગળ કહ્યું છે કે—

માણસનું ધન કે

કુશલા બ્રહ્મવાર્તાયા વૃત્તિહીનાઃ સુરાગિણઃ ।

તૈષ્યજ્ઞાનતયા નૂનં પુનરાયાંતિ યાંતિ ચ ॥

બ્રહ્મની ધાતો કરવામાં કુશલ હોય પરંતુ તદાકાર વૃત્તિ ન થઈ હોય તથા સંસારમાં પ્રીતિવાળા હોય તે પુરુષ અજ્ઞાનીથી પણ અધિક અજ્ઞાની છે. અને વારંવાર જન્મે મરે છે.

જેમ કોઈ ન કરવાનું કામ અજાણતાં કરે તેના કરતાં જે ન કરવાનું કામ જાણીને કરે તે વધારે અપરાધી અને સિક્ષાનું પાત્ર થાય છે તેમ જે કશું મળ્યા નથી તેના કરતાં જે મળ્યા છે ને જાણે છે તે પુરુષો તત્ત્વજ્ઞાનને ન જાણે તો તે વધારે અજ્ઞાની અને વધારે જન્મ-મરણની સિક્ષાને લાયક છે. મળેલાઓ પોતાના મનમાં સ્ફોટું અભિમાન રાખતા હોય પણ તેમને વોધ ન હોય તો કેવળા સમજવા તેવિષે ભાગવત એકાદશસ્કથમાં શ્રીમદ્ભગવાને પણ કહ્યું છે કે વેદશાસ્ત્ર અને પુરાણ મળ્યો હોય તે છતાં પણ જો જ્ઞાન ન થયું હોય તો તે તેનું મળવું નિષ્ફળ છે. છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં વાત છે કે વૃષકેતુ રાજાએ ગૌતમ ઋષિના પુત્રને શું મળ્યા છો? એમ પુછ્યું ત્યારે તેણે વેદ પુરાણ અને શાસ્ત્ર સર્વ મળ્યો છું એમ કહ્યું, ત્યારે રાજાએ તેને કહ્યું કે બ્રહ્મવિદ્યાવિના સઘળું મળતર ઉપાધિ રૂપ છે. જ્ઞાનવગર સઘળી વિદ્યા ભારરૂપ છે એ વાત સત્ય છે. કહ્યું છે કે—

યથા સ્વશ્વંદનભારવાહી ભારસ્ય વેત્તા ન તુ ચંદનસ્ય ।

તથા હિ વિપ્રાઃ સ્વલુ વેદપૂર્ણા જ્ઞાનેન હીનાઃ સ્વરવદ્રહંતિ ॥

જેમ ગર્દભ સુલ્લહનો ભાર ઉપાડે છે પણ તે પોતાને માથે ભાર મૂકે છે એમ જાણે છે પણ ચંદન મૂકે છે એમ જાણતો નથી તેમ વેદ મળેલા બ્રાહ્મણો જ્ઞાનવગર ગર્દભની પેઠે કેવળ ભારજ ઉપાડે છે. સારાંશ કે તત્ત્વ ન જાણે સાંસુધી સઘળું મળતર ભારરૂપ છે.

મળવાની સફલતા જ્ઞાન છે. જ્ઞાન ન થાય તો મળતર વૃથા છે. માત્ર વોળીના વિલાસથી કશું ફલ નથી. જેન કોઈ નાળાવાળો હોય તે છતાં પગરખાં ન પેહેરે ને પગે બંધે તો તે દરિદ્રીનો પણ દરીદ્રી કેહેવાય. કેમકે દરિદ્રી તો નાણુ ન હોવાથી નથી પેહેરતો પણ ધનવાળો તો જાણી જોડેને નથી પેરતો. તેમજ જે મળી મળીને ન સમજે તે પણ કરતાં પણ વધારે પણ સમજવો.

(અપૂર્ણ.)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૬ મુ

માધ, સનત્ ૧૮૮૭

અંક ૪ થો

॥ યતો ધર્મસ્તતો જય ॥

મોહ વિસારવાનો બુદ્ધિને વોધ

[પદ વન્યાશ્રી ત્રિતાલ]

માન તુ ગમાર મતિ મોહ વિસાર,—

મોહ વિસાર મતિ, મોહ વિમાર —ટક

વન જન જાયા તન યૌવન પપુ, આખર સર્પ અસાર,—મતિ.
ધર વૈભવ વાના સુત સેનક, તે ભામિની છે ભાર,—મતિ.
શુ લાવી તુ હુ વધ જશે, વિનયે વાત વિચાર,—મતિ.
માર તાર મેન હઠીવી, દેરાવ હરિ કર વાર,—મતિ.

સાર લેવામાટે સોરઠા

ઉછૂખલ વન જાય, સેવા ન કરે સ્નેહથી,
અહીં પાણી ન પાય, તે દુર્જન કે દીકરા.
નખરા કંઠે અપાગ, સેવાનુ સમજે નહિ,
નારી નહિ તે નહાર, કાઠી લે છે કાળજ
મરે ચાલે તોય, પડુ સામુ જોતા નથી,
મનમા દયા ન દોય, તે શઠ કે ગેઠિયા.
પૂર ન કરે કામ, સતાપે છે શેઠને,
દોઢા લે છે દામ, તે ચાકર કે ચોરટા.
કપડી કાઠી જાય, પ્રજાતણા ધન વામને,
ચોપે ચુથી ખાય, તે રાજા કે રાક્ષસો.
ખતે ઠને છે ગેશ, પ્રજા તણા પૈસાવડે,
રાખે દુષ્કિયો દેશ, તે રાજા કે રાજ્યા.

રાગ અને દ્વેષ.

[સંબંધ પાને ૬૪ થી.]

આરંભથી સંસારનું મંડાણજ રાગદ્વેષવાળું ઉલું થયું છે; પરંતુ વિદ્વાનો તો રાગ અને દ્વેષ ગમે તેવા ધર્મવાળા છતાં પણ આખર પરમ સુખના વિરોધી હોવાથી તે બેયને ધિકારી તે બેયથી રહિત રહેવાનુંજ ઉત્તમોત્તમ ગણે છે.

ખોટા પદાર્થ ઉપર સ્વાર્થથી થયેલો રાગ અને ખોટા પદાર્થમાટે સ્વાર્થ ભંગ થતાં થયેલો દ્વેષ, એ બેય શોકદાયક થાય એમાં નવાઈ નથી. કોઈ દીકરામાટે, પતિમાટે, પત્નીમાટે કે મિત્રમાટે ખળી મરે કે પાણીમાં ખુડી મરે એ રાગના અતિયોગનુંજ પરિણામ છે. તેમજ કોઈ દ્વેષનેલીધે લડાલડીમાં માર ખાઈ પ્રાણ છોડે કે સામા પક્ષનું કાંઈ નહિ થઈ શકવાનેલીધે શરમાઈને ખુડી મરે વિગેરે અનર્થો દ્વેષના અતિયોગનું પરિણામ છે. ધૃતરાષ્ટ્ર પોતાના પુત્ર દુર્યોધનાદિક ઉપર ખોટા રાગથી પાયમાલ થઈ ગયા. તેમાં પાંડવો ઉપરનો દ્વેષ પણ તેવુંજ ફળ આપનાર થયો. કોઈપણ વસ્તુ પર અતિષય રાગ થાય તો તેજ રાગ અતિષય ખેદનું કારણ થાય છે. ખાટા ખારા તીખા વિગેરે અનેક ખાવા પીવાના પદાર્થો ઉપર અતિષય રાગ થાય તો તેમાંથી વ્યાધિયો વળગીને મરણ નીપજ છે. તેમજ સામાન્ય ઉપયોગી તેવા પદાર્થો ઉપર અતિષય અહચિ થાય તોપણ વ્યાધિયો વળગી મરણન નીપજ છે. વિષયોપર અત્યંત રાગ તે બંધન છે. અને અત્યંત દ્વેષ એપણ બંધન છે. અત્યંત રાગ નર્કનું દ્વાર છે તેમ અત્યંત દ્વેષપણ નર્કનું દ્વાર છે. અંગરાજને પુત્ર ઉપર બહુ પ્રેમ હતો પણ તે પુત્ર વેનરાજ અતિષય દુરાચારી અને અપકીર્તિ કરનાર થયો તો તેમાંથી અંગ રાજને રાજ્યનો ત્યાગ કરીજવું પડ્યું. શીશુપાલને અત્યંત દ્વેષ શ્રીકૃષ્ણસાથે હતો તો ભરી સભામાં તેનું ચક્રથી માથું ઉડાડી દેવામાં આવ્યું હતું. રાગી માણસને ઉંઘ આવે નહિ, વિવિધ વિચાર થયા કરે રાગપાલ વસ્તુમયજ જગત લાગ્યા કરે અને એના સંબંધી કલ્પનાઓ શિવાય બીજું કશું મનમાં આવેજ નહિ. તેજ રીતે દ્વેષી માણસનું પણ સમજવું. જય-પરાજય પણ બેય પક્ષમાં રહેલ છે. રાગ અને દ્વેષ એ વ્યવહારમાં આવતા સર્વ પ્રાણી પદાર્થ ઉપર હોય છે પરંતુ સુખ્યત્વે તેની લાગણી વ્યવહારમાં આવતાં માણસોપર વધારે લાગુ

પડે છે રાગ અને દ્વેષનું નામ આવ્યું ત્યાં એ માણસને બીજા માણસની સાથે તે છે એમ તરતજ મનાડી જાય છે અને આ એક માણસના બીજા માણસ પરના રાગદ્વેષનું અતિયોગને પ્રતાપે જે કાંઈ પરિણામ આવે છે તે ઉપર નબળા માણસ સંખ્યુજ આવે છે. શ્રીકૃષ્ણ સાથે દ્વેષ પાનનાર સરાજની નાત જગતપ્રસિદ્ધ છે તે ખાતા પીતા કઠતા બેસતા અને ઉવતા પણ તનેજ દેખતો હતો, અને એમા ને, અમા તનેા ડેવટ અત આવ્યો અને તન્મયતાને પામ્યો જ્યો ખરેખર ભગવત ભક્ત હોય છે તેજો પાતેજ રીતે ઈશ્વરને દેખે છે અને તન્મયતાને પામે છે પ્રજ્ઞા અને ધુનશ્ચતા ડિહાસથી ઠાઈ અન્નણ્યુ નથી ઈશ્વર તરફ વાગેલા ગાયત્રી તેણે મીઠું ડહું જણ્યું નહિ ઈશ્વર ઉપર જે પ્રેમ માન અને વૈરમાનની ભક્તિ વાય છે તે ઉપર આપણે ગોવતા નથી આપણે મનુષ્યોમા પરસ્પર પ્રેમમાન કે દ્વેષમાન હોય છે તે ઉપર ગોનિયે ગીચે માટે તેટલે અશેજ ને નાત આપા કરનાની છે * કાંઈને ગદા થાય કે રાગ અને દ્વેષ એ જુદા જુદા હોના છતાં તેનાથી વતા કાર્યોમા મેલતા દેખાય છે તેનું કારણ તુ હશે ? આનો ઉત્તર પાનરાજ છે તે એ દે માણસોને જે ગાંધે દ્વેષ વાય છે તેમા એક ગણભૂત એક મોહ ગદેનો છે એક ગણથી થતી બે ભતની ક્રિયાના ફળ કારણને મળતા આવે તો તે અસંભવિત નથી મોહનું કારણ અજ્ઞાન છે માટે અજ્ઞાતથી વચેના કાર્યનું ધન અજ્ઞાનને મળતું જ વનું જોડે અજ્ઞાનથી મોહ વાય અને મોહ વચે એટલે વિવેક ઠાસી જાય છે અને આમ વચેના વીધે રાગ દ્વેષ મેય દુષ્ણ આપનાર અને જ વન આપનાર બને છે આવા કારણને નીધેજ બેયવા વિદ્વાનો વિમુખ રહે છે રાગ વાગ છે તે પણ સુખ ભોગનવા માટે અને દ્વેષ વાય છે તે પણ મુખ ભોગનવા માટે વાય છે પરંતુ સુખ જોવા જઈએ તો તો તેમા ઝાઝનાના પાણી જેટલું પણ હોતું નથી દ્વેષનું ધન દુષ્ણ વાય છે પણ તેમા અતે સુખની આરા ગહેછે, અને રાગનું ધન સુખ મનાય છે તોપણ તેમા અતે દુષ્ણ દેખાય છે એટલે સગસરા કરતા રાગ અને દ્વેષ

હિરણ્યકશિપુ હિરણ્યાક્ષ વૃનાસુર કસ શિશુપાલ રામચાકિ અતિ દેવથી પરિણામે મહામુક્તિ રાખ્યા એ વિષય અપવાદરૂપ થાય તેવો છે પણ તે વિચારતરૂપ લેખી છોડી દેવા મોગ્ય છે

સરખાજ નીવડે છે. રાગથી મન રહી જાય તોપણ જન્મ ધારણ કરવો પડે અને રાગથી જ જ વિકારો સંભવે તેજ વિકારો દ્વેષથી સંભવે. રાગનું કામ અધુરું રહેવાથી એન પડે નહિ તો દ્વેષના કામમાં પણ તેમજ બને છે. એટલે ઉંટ લાંબુ તો પુછ દુકું એ કહેવત પ્રમાણે દુ ખ બંધન વિગેરે સરા-રીથી સમાનજ દેખાય છે. રાગ કામને ઉત્પન્ન કરનાર છે અને દ્વેષ ક્રોધને ઉત્પન્ન કરનાર છે. મોહ પણ તેનું અંતરંગ કારણ પ્રત્યક્ષજ છે. આમ હોવાથી રાગ અને દ્વેષનાં પરિણામો એકસરખાં એટલુંજ નહિ પણ મહા-મયાનક હોય છે તે વાત સપ્રમાણ છે. કામ-ક્રોધ આવે ત્યાં લોભ તો પાછળ હોતોજ નથી. અને એ દોષત્રયમાંનો એકેકો અનર્થનું દ્વાર છે તો ત્રણ સાથે મળે ત્યાંતો વાતજ શી કરવી ? આ સઘળા દોષો સમજણથી દૂર થાય તેવા છે. શમ-દમાદિક સાધન સંપન્ન થઈ નિર્મળ અંતઃકરણના થ-ઈને મમત્વ છોડી ઈર્ષ સમાનદૃષ્ટિવાળા થવાય તો રાગ-દ્વેષ રહેતા નથી અને જો રહે છે તો તે અનર્થ કરી શકે તેવા પ્રયત્ન રહેતાજ નથી; પરંતુ આ સ્થિતિ ઉપર પહોચાવું બહુ કઠણ છે. રાગ તે દ્વેષરૂપજ છે કેમકે તેમાં ક્ષણમાત્રનુંજ સુખ રહેલું છે પરિણામે તેજ રાગ શત્રુનું કામ કરે છે. ક્રોધ ક્રોધ વાર તો રાગમાંથી થયેલી અરુચિ ઉત્તમ સાધનરૂપ પણ થઈ પડે છે; પણ તેવા દાખલા ઘણા થોડા હોય છે. સંસારનાં ક્ષણિક સુખો જમ બંધન અને દુઃખ આપનાર છે તેમ તેવાં સુખોનાં સાધનમાં ક્ષણિક રાગ અથવા અત્યંત રાગ પણ દુઃખ અને દ્વેષ આપનાર હોવાથી બંધનરૂપજ છે.

આમ છે ત્યારે શું કરવું ? એમ જો રાકા થાય તો તેનો ઉત્તર એજ છે કે રાગ-દ્વેષનાં પરિણામ એકસરખાં હોય તો દ્વેષ કરતાં રાગ છે તે અતિ ઉત્તમ છે, માટે રાગથી જ વ્યાવહારિક કાર્યો થતાં હોય તે કરવામાં અન્યાય નથી; પરંતુ તેનો અતિયોગ થાય ત્યારે ચિત્ત સ્થિર રાખવાની બહુ જરૂર છે. રાગમાં શીતલતા રહી છે અને દ્વેષમાં ઉષ્ણતા રહી છે માટે રાગ છે તે ઉત્તમ છે. જગતનો વ્યવહાર રાગથી ચાલે છે અને દ્વેષથી તુટેછે માટે રાગ ઉત્તમ છે. વ્યવહારમાં રાગ રાખતાં રાખતાં અભ્યાસ વધારી પછી પરમેશ્વરમાં રાગ રાખતાં શીખવું જોઈએ સંસારના પદાર્થોપરના રાગનો અતિયોગ હાનિ કરેછે પણ તેમાં ઉપેક્ષા થઈને પરમેશ્વર ઉપર રાગ બંધાય તો પછી તેનો અતિયોગ થઈ જાય તેમ ઉલટો વધારે સારો લાભ અથવા વધારે સુખ શાંતિ થાયછે. પરંતુ આ વાત કોઈ ભાગ્યશાળીનાજ જાણવામાં

આવે છે જે સમયે પરમેશ્વરમા ગાગ થયો તે સમયે અમાગના સત્તાગા ગા
છાડી દેના જોઈએ એમ દેવેવાની નજર નથી કેમકે જને ખરે ખરી ઈશ્વ
રમા આસન્નિત થાય છે તેને મર્મ રાગ દ્વેષ છુટી ગયા જેના / થઈ નય છે
પરમેશ્વરનત્યે ॥ રાગ શિવાય સસાગ્મગધી પેનરાનનાગ ગાગ દ્વેષથી દૂર
નહો વિગાગદનાને પોચેનાએ એક ઉત્તમ ય પામવાના સાનનોમાગ અ
ત્યત રાગ રાખવો જોઈએ કે જે પ્રત્યે ગમે તેવો અતિયોગ પણ અત્યત
સુખ આપનાર થાય છે

પુનરુદ્ધાહવિષે વિચારના એક પત્રનો પ્રત્યુત્તર

[સજ્જન પાઠે ૬૧ થી]

પણ તમારે ચડતી પડતી શા કાઝ ન હોય તો એટલું તો અમરુ રાખવું
જોઈએ કે તમે ધારેની સ્થિતિ ગમે તેની સુખ હોય તોપણ તે લોકનિરુદ્ધ
હોય તો તે અનુદ્ધન કેહેવાય કેમકે નીતિમાન લોકો એવું કહે છે કે યદ્યપિ
શુદ્ધ લોકવિરુદ્ધ નાકરણીય નાચરણીયમ્ । [જો કે સુખ હોય તોપણ તે જો
લોકનિરુદ્ધ હોય તો તે કરવું પણ નહિ અને આચરવું પણ નહિ] મદાન
સાના દષ્ટાંતથી ગમે તેટલે અશે પણ વ્યવહારમાગ તમારે અગીકાર છે
એ વાત પ્રમિદ્ધન છે એટલામાટે અમે જે કહિયે જિયે તે દેશકાનને અનુ
મરતુજ છે એકેય અશે વ્યવહાર તમારે માન્ય ન દોત તો નળી અમે
સુ લખત તે વાત ન રહી

મદાનમાનો દાખનો આપી અમલવિતપણુ જતાનના વળી પાછા તમે
સગ ઝોડવા ઉપર આવો છો અમેજ તમને પુઝિય જિયે કે સગ ઝોડયો
રોતું નામ કેહેવાય : દાર્ઘ્યપ વસ્તુને દૃષ્ટિમર્યાદાની દૂર કરી અથવા તેને
ઝોડી દેની એ જો અસગપણુ કેહેવાતું હોય તો તે નગતમા સવને પ્રાપ્ત
છે માટે સનને ક્ષોભ ન થવો જોઈએ પણ તેમ માણુ એ ભૂન જરેલું છે
ખરૂ અસગપણુ મનથી થાય છે દાર્ઘ્યપ વસ્તુ મનથી ત્યાગ ન થઈ તો
પછી તેને દૃષ્ટિયો દૂર કરના એ તો કેવળ મૂખતાજ છે પ્રત્યક્ષ વસ્તુ પણ
મનથી અપ્રાપ્ત હોય તો તે અસગપણાનુજ કામ કરે છે માટે મનથી
અસાપણુ ગણવું જોઈ ઉત્તમ છે આ અસગપણુ મહુ કઠણુ છે એટલા
માટે તેને સેહલું કરવા માટે સાધુમગી નજર છે કે જે તમે ટોકેના વ્યા
સજ્જના પત્રમા સુચવાઈ જાય છે અમે સત્પુરુષના સગથી નિરુદ્ધ નથી એ

વિષે તો અમે પણ મળતા છિયે કેમકે સંગ-અસંગની બ્રાંતિથી થતું દુઃખ તમને મનમાં નડેછે તે તે શિવાય મટવું કઠણ છે. ગમે તે દેશમાં કે ગમે તે સ્થળે આસક્તિ છે તેજ સંગ છે અને અનાસક્તિ છે તેજ અસંગ છે. વિષયોને દૂર કર્યા પછી પણ લલચાયાના દાખલા મળી આવે છે તેનું કારણ એજ છે. જે સંકોચ રહેતો હોય તો સુજનના સમાગમનો આગ્રહ રાખશે એટલે તે કલ્યાણના સાધનરૂપ થશે. ઇન્દ્રિય અને વિષયને બુદ્ધિ પાડી દબાવે દૃષ્ટિથી દેખાતું અસંગપણું સેહેલ છે પણ તેમ નહિ કરીને મનનું અસંગપણું સેહેલું નથી. માટે પ્રયત્ન કરો તો તેને માટે કરો અને એમ કરીને સત્સમાગમ રાખો. એને માટે અમે રાજી છીએ. વિકારોની પ્રખળતા તમે આજ નવી નથી દેખાડતા. અનાદિથી તે આવી આવે છે એટલે તેથી તમને કંઈ દોષ નથી. એનો એવો સ્વભાવજ છે. દૃષ્ટિથી દૂર થયેલી વસ્તુને પ્રસંગમાં દેખાડે છે અને દૃષ્ટિમર્યાદામાં રહેલી વસ્તુને અપ્રસંગરૂપ કરે છે. મન-ઇન્દ્રિયોના સ્વાભાવિક તેવા વલણને લીધે તેમ થાય છે તેને માટે પેહેલાંથી એ ડોળણમાં નહિ પડતાં નિરાગ્રહ રહી સંગની અને તેના ત્યાગતી વાતને વેગળી રાખો જ્યો અસંગ બનતાં પ્રસંગી થઇ જવા જરૂં થાય નહિ. તમારી તેવી સ્થિતિ અને અવસ્થા હોત તો અમે તમારા વિચારથી વિપરીત થાત નહિ. પરંતુ હમણા તેવો સમય નથી માટે અમે કહિયે છિયે તેજ વાત યોગ્ય છે. આ દેખીતો પ્રસંગ સમજણ હોય તેને પરમસુખની પ્રાપ્તિનું અંતરંગ સાધન થઈ પડે છે. માત્ર ઈશ્વરરૂપા અને ઉત્તમ યોજનાનીજ તેમાં આવશ્યકતા છે. ધારેલે સ્થળે પોચવાનો એક માર્ગ ઝાડ-પાણીવાળો હોઇને કાંઈક લાંબો હોય અને બીજો માર્ગ ઝાડ-પાણી વગરનો હોઇને કાંઈક ટુંકો હોય તો સમજી માણસ ઝાડ પાણીવાળો માર્ગજ ગ્રહણ કરવામાં યોગ્યતા સમજે. મનનો ધર્મ એવો છે કે જોવી કલ્પના કરે તેવી કલ્પનારૂપ પોતે બની જાય છે. પ્રસંગ કલ્પે તો પ્રસંગ રૂપ થાય અને નિઃસંગ કલ્પે તો નિઃસંગ થાય. માટે એને કલ્પના કરવાનો અવકાશજ નહિ આપતાં વ્યવહાર જવો હોય તેવો રહેવા દઇ સત્સંગમાં જોડવામાંજ સારું ફળ છે. આ મેં છોડી દીધું, આ મેં ગ્રહણ કર્યું. એવા અભિનિવેશથી તો ઉલટા અનર્થ થાય છે. જે તમે સર્વાત્મભાવને સમજી શો તો તમારો આ આગ્રહ એનીમેળે છુટી જશે. બુદ્ધેઃ ફલમનાગ્રહઃ । [અનાગ્ર એ બુદ્ધિનું ફલ છે] એ વાત ક્યાં તમારાથી અજણી છે.

અવસ્થાના સળ નમા તમે જે કટપના કરોછો તે ખરીજ છે એવો કાંઈ નિયમ નથી જે નિચારવા બેસશો તો જને તમે નથી અવસ્થા જાણતા હો તે અવસ્થા પણ કાલના બળની આગવ નથી છેજ નહિ કાલની આગળ નવું જુનું બધું સરખું છે આયુષ્યની ક્ષણભ્રમ ગુરતા છે ત્યાં પછી નવી જુની એકેયની કટપના તે કટપનામાત્રજ છે તમે ૫૦ વર્ષની આયુષ્યની અવધી બાની ને નિશ્ચિત નથી તમને પોપોસો વર્ષના માપુસો વ્યવહાર કરતા દેખાડીયે તો પછી કેમ ? આટલામાટે વ્યવહારમા તો લાના આશાએજ ચાલવાની જરૂર છે, કેમકે તેમ ન દોય તો પાચ પદ્મ વર્ષની અવસ્થા પણ ક્ષણભ્રમ ગુરતાતેલીધે વિશ્વાસ રાખી વ્યવહાર કરવા યોગ્ય રહેજ નહિ આગળ લખાઈ ગયું છે તોપણ વખત પડેછે કે જે અવસ્થા હમણા આવેછે તે નવી અવસ્થાને ઉલ્લેખન કરીને ગઈ નથી જુના વખતમા તો ગૃહસ્થાશ્રમનો સમયજ આટલી અવસ્થાએ મનાતો અને તે પ્રમાણે હવેની અવસ્થા છે તેજ ને આશ્રમને યોગ્ય થઈ છે વનનેમાટે સતતીની જરૂર સમજવી એ ભૂલ છે સતતીની જરૂર પરપગની ચાનતી રૂઢી પ્રમાણે પોતા ॥ શુભમાટે અને પિતૃના ઋણભાવી મુક્ત થના માટે છે માટે વન હોય તોજ ગૃહસ્થ થવાય એવો કાંઈ નિયમ નથી જગતનું બવારપુ અને મમત્તનો મહિમા જેતા નિર્વન કે મનન સ્થિતિમા ઐરસ પ્રજા જે સતોષ અને સુખ આપેછે તે ખીજી રીતે આવતુજ નથી તમારા જવા વૈરાગીને કિ તેમ ન હોય અને પૈસા હોય તો તેની વ્યવસ્થા કરનાર ગોતના જવા પડે તેમ ન હોય તે ખુશીની નાત, પરતુ તમારા અત કમળના સદ્ભાવરૂપ ધન ખીજઓ ॥ લાભમાટે આહી રાખી જનામાટે ઐરસ પ્રજાની મહુ આવશ્યકતા છે માટે જે અનાયાસે વાચ તેમ દોય તો તમારે તેમા નિરોધ કરવો યોગ્ય નથી જગતની રીત પ્રમાણે પૂછતા દો તો તો આગળીવી નખ વેગળા તેટલા વેગળાજ દેદનાય, માટે પોતાનાની જરૂર છે તમારે તેવો ભેદ ન હોય તો તે નાત ખુશી થવા જવી છે પણ એમ દોય તો પછી ખીજ ભેદપણ પડ્યા મેની નિરાશ્રય થવું જોઈએ અમે સમારમા હોવાથી પોતાનું પારકું એના ભેદવાળા છિયે, તોજ તમે સમારમા હોવાથી તમને પણ તે ભેદ રહે એવા ઇગ જા રાખીએ છિયે તમારે તે ભેદ ન રાખવો હોય તો તેનેમાટે ઉપરની ક્રિયાના કરતા મનનો નિશ્ચયજ વધારે વખાણવા યોગ્ય છે નિવન સ્થિતિમા પ્રજાજ વન છે માટે